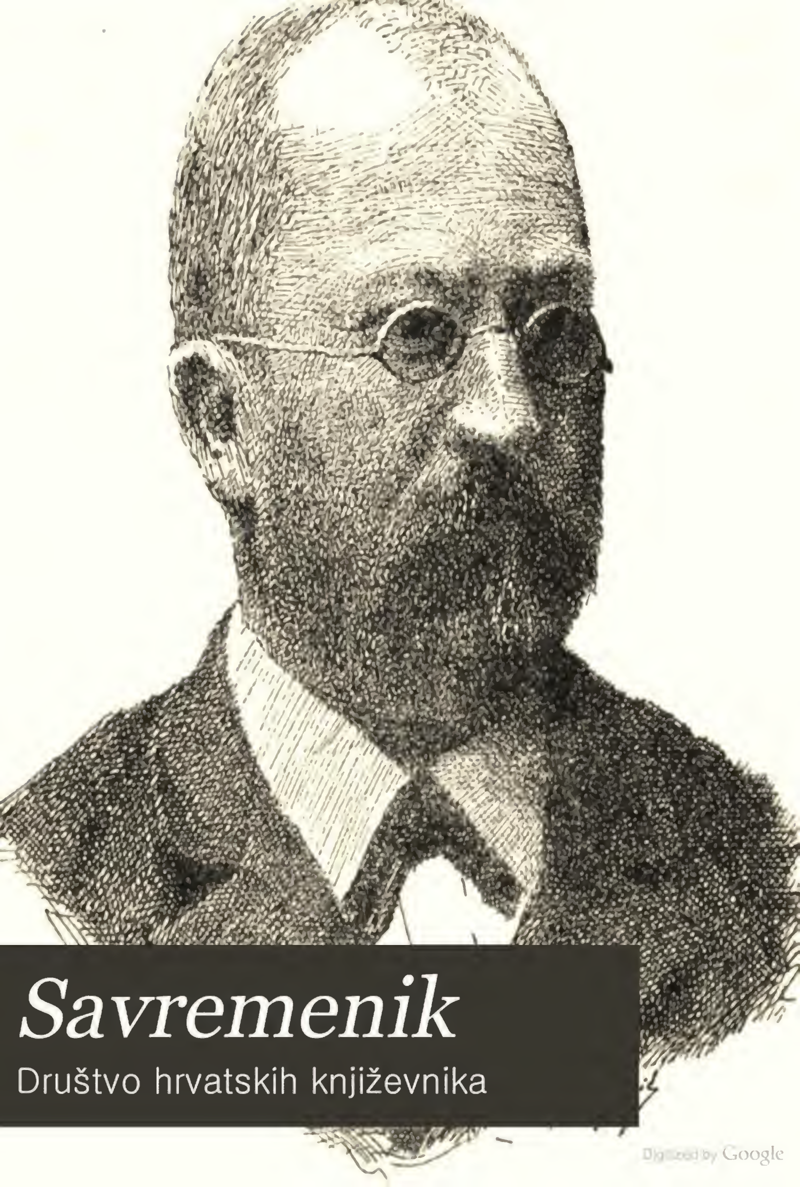

Savremenik
Društvo hrvatskih književnika
Digitized by Google

SAVREMENIK

BR. 1.	SIJEČANJ 1907.	GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

Pod dojmom dviju odlučnih činjenica stupa „Savremenik" u novo godište. U maju prošle godine pala je „narodna stranka". Njezin nas je pad izbavio pritiska na osobnu slobodu i potištenosti, koju je svatko osjećao na sebi, a koja je izvirala iz očajnih pogleda u narodnu bijedu i beznadnu budućnost. Sloboda, za kojom smo čeznuli mi „mladi" već za prvih naših istupa, kao za bezuvjetnim osnovom našega književnoga napredovanja, nadvila se nad naše mutne horizonte. Danas se osjeća svaki hrvatski književnik dajbudi u političkom pogledu slobodnim.

Istina, hrvatska je knjiga u borbi političkoj stradala, interesi narodni bili su upućeni drugud, ali u hrvatskih književnika nije jenjalo pregnuće, da knjigom koriste svome narodu. U tom se nastojanju odlučilo „Društvo hrv. književnika" na ponovno izdavanje književne smotre. „Društvo hrv. književnika" se pouzdano nada, da će utišana politička borba povratiti interese inteligencije narodne hrvatskoj knjizi, a još više se nada, da će pod dojmom novih prilika procvasti nova i osebita književnost.

Sav narod, a ni njegovi književnici nijesu jošte svijesni toga, kolike su se dostali blagodati. Trebat će vremena, dok nam se zebnja iz kostiju gane. Vični na spone, sami ih od svoje volje mećemo na sebe. P r o c e s u o s l o b a d j a n j a s l u ž i t ć e o d s e l e „S a v r e m e n i k". I n a r o d i k n j i ž e v n i c i n e k a s e o s j e ć a j u s l o b o d n i. S l o b o d a n e k a d a d e p o l e t a n a š o j u m n o j s n a z i, n e k a n a m d a d e s r e d s t a v a, d a u d e s i m o s v o j ž i v o t, k a k o d o l i k u j e p r o s v i j e t l j e n o m č o v j e k u n a š e g a v i j e k a. I dok naši protivnici zablenuti stoje, jer ne znadu, čemu im ta sloboda, treba d a s e m i s a m i k o r i s t i m o n j o m e i d a u č i m o, n a r o d, k a k o s e n j o m e k o r i s t i t i i m a.

U tomu nas obilno podupire druga činjenica, s kojom ulazi „Savremenik" u drugo godište. Dopuštenjem oblasti prestaje biti „Savremenik" l j e t o p i s „Društva hrv. književnika". „Savremenik" je slobodan č a s o p i s, potpuno neovisan o društvu. Za njegovo štivo odgovara urednik, a ne odgovara Društvo.

Prva posljedica toga jest, da se urednik ne će sustezati iznositi i politička mišljenja svojih saradnika. Književnost u onoj svestranosti, kako je zamišljaju „mladi" književnici, i ne može opstojati bez utjecaja na javni politički život svoga naroda. Ovako će postati ‚Savremenik" jedinim forumom, gdje će se moći izvan stranačkih pregrada, sa stajališta čisto književnoga, utjecati na političko raspoloženje ljudi.

U umjetničkom pogledu služit će „Savremenik" bezuvjetno samo onim književnim strujama, kojim je najpreči cilj tijesni dodir sa životom. To radije onim strujama, koje taj dodir ostvaruju bez posredovanja za umjetnost irelevantnih sredstava. t. j. mi ćemo se i nadalje služiti u umjetnosti potpunom slobodom bez spona vjerskih, „patriotskih", didaktičnih i svih drugih, koje svojim posebnim formulacijama i zakonima unose u umjetnost njoj protivne i škodljive elemente. Toliko smo, mislim, naučili od pjesnika i mislilaca sviju vijekova.

Sve nijanse umjetničke od najpoletnijega idealizma do skrajnjega naturalizma i verizma imat će po tome pristup u „Savremenik". Ne estetski momenat nego psihološki bit će za nas najznamenitije pri ocjenjivanju doista umjetničkih produkata. Najdraže bit će nam djelo, u kojemu su i ljudska duša i njezin život najkrepčije odjeknuli. Tako će se u našem listu, i bez pogodovanja ikojoj struji napose, opažati ipak, da plovimo jednom strujom.

Istu mjeru primjenjivat ćemo i na poučni rad naših saradnika. Mjesto „školske mudrosti" tražimo snažnu životnu struju. „Školska mudrost" zaustavlja i sprečava gibanje znanosti, dok je dodir sa životom oplodjuje i pospješuje. U onoj su sustajali vijekovi, dok se nama žuri živjeti . .

BRANIMIR LIVADIĆ.

N. NODILO: KLERIKALIZAM I LIBERALIZAM

Još nedavno poneki su naši ljudi, svjetovnjaci, a i sami svećenici, mislili i pisali, da klerikalnoj i protuklerikalnoj stranci u našem narodu nije prave zgode, pa ni mjesta. Srbe, u crkvenom pogledu umjerene i uzdržljive, slabo da zanima svaka učena teorija, svako tanašno razglabanje novih pitanja vjerskih. U religiji, njima pameti i duha ne draži nikakova želja, da se sežu preko spokojnog adeta, primljena od otaca i pradjedova svojih. Ako se od običaja udalje, običan im je put u presmionu negaciju, u poricanje svega. Hrvate pak, položene na rubu obrazovane Europe, taman na krajnjem kraju uljugjenog svijeta, kako da zahvati vjerska struja, koja vodi k mučnim i škakljivim raspravama o odnosima gragjana u crkvi i državi? Pretureno je ipak sve ovo, teškoće su prebačene. Zbog klerikalizma i liberalizma eto puče žestoka svagja i u nas.

To nam je požaliti. U narodu, kao što je naš, koji svejednako iščekuje svoje političko, a donekle i socijalno sregjenje, mnogima se čini, da je borba izmegju klerikalstva i liberalstva opasna pojava. Nama, sitnima, nije se baviti sa radom, ujedno i teretom, zamašitih reforma, sa mrdnim zadacima u državnom i crkovnom životu. Uz teške naše prilike, pametno nije, da narodu na legja naprtimo još druge križe, stvarajući mu nove povode razdorima. Pocijepani smo već dosta, pomućeni i smeteni, pa ne trebamo jače zbrke s iskrsnutima klerikalnom i protuklerikalnom strankom. Od mnoge strane tako se prigovara, no opet ima njih, te odobravaju ovo javno raspravljanje o vjeri i državi. Ma da nas na takav umni posao i ne goni nikakova naša prijeka potreba, niti da je u tome nama dato išta rješavati, lijepo je, veli se, što i mi razmišljamo o stvarima višim. Europljani smo, pa evo okom upiremo u krupne probleme sadašnjega vijeka.

Što je klerikalizam? Koješta neopredijeljeno i nejasno govori se i piše o njemu, ali, kako nam sama riječ kaže, stoji klerikalizam osobito u tome, ako kler, promašujući duhovnu vlastitu zadaću, hoće da u svjetovnim debljim poslima podvrgne civilno društvo svećeničkoj izravnoj zapovijedi, ili barem poslušno učini. Po klerikalizmu, na razliku od tanke uzvišene religije, crkovna se lica upleću i utrčavaju, gdje njima, kano svećenicima, pravoga mjesta ili dajbudi prvoga mjesta nema. U narodima i u državama, gdje se klerikat svom silom društvu nameće i javnome životu daje pravce, tu nastaje klerikalna vladavina, koja baš po Bogu nije, kao što jamačno nije ni po nauku Kristovu.

Velimo, da nije po nauku Kristovu. Tankome osjećanju visokoga Isusa odvratna bijaše svagdanja hrapava politika. Kazivanjem sviju evangjelja znano je, da on niti potraži dodira s kraljem Irudom, ni milosti i prijateljstva sa namjesnikom Poncijem Pilatom; šta više, onaj mu se izruga, dok ovaj ga prepusti bijesu prvaka u narodu, naime poglavara vjerskih, naučnika u zakonu i neiskrenih spoljašnjih revnika za vjeru otaca. Znao, dakako, Isus za svoje moralno propovijedanje, da ono u sve zasijeca i da je trava ljekovita za svaku ranjavu stranu ljudskoga društva, no se ipak on klonio politike. Klonio se svagda i samog sjena nje, izričući, da mu kraljestvo nije od ovoga svijeta. Kazao je pak napasnicima, da Cezaru valja davati, što je Cezarovo, i Bogu, što je Božje. Hristov je nauk pretvarao ljude, ulazeći u sve i najtanje im žile, u sve njihove odnose, no ovo proizvagjao

posredno, plemenitim preporogjajem unutrašnjega čovjeka. Religija Kristova regjaše čovječju ćud.

Nikako se ne dâ, ama bilo kakovim izvještačenim načinom tumačenja, zabašuriti ili izvrnuti od svog rogjenog na drukčiji smisao jasne rečenice Isusove, kojima on odvaja kraljestvo Božje od kraljestva zemaljskoga. Niko ne smije poreći, da on odmiče savjest, vjeru i crkvu od politike i od sile u državi. Osnivaču kršćanstva, pa naravno i apostolima iza njega, svejedno bijaše, ko u svijetu vlada, ili koji i kakav da bude sklop državni. Iznad trenutačne političke tvorbe njihov je um lebdio u visinama, njihove oči gledale u nebo. „Svaka je vlast od Boga", osječe Pavao u doba, kad ono uzurpaciju suverene vlasti rimskoga naroda, započetu Cezarom, dalje razvijali, pod sačuvanim biljegom republike, vladari od Julijeva doma. „Militem donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit; insurgere paulatim, munia senatus, magistratuum, legum, in se trahere", lapidarno reče Tacit za glavnog preobrazitelja, Augusta, baštinika Cezarova. Svačija vlada, bilo to carstvo, bila republika, Božji je propuštaj — mislio Pavao. Svačijoj je vlasti izvor u Božjoj volji, i valja nju slušati u stvarima svjetovnim, što stoje izvan kruga savjesti, izvan nevidljivog kraljestva nebeskog. Što sada klerikalci, u sporu sa liberalcima, izvode, da Pavlova rečenica ništi narodno pravo i narodno suverenstvo, to je bludnja, potekla iz nesavršenog razbiranja historijske one dobi. Čak i u srednjem vijeku Toma Akvinski tumačio stvar drugacije: vlast da je od Boga, no da nije izravno pridata vladaocu, već samom narodu, koji nju vladaru tek delegira, pak nju može i natrag uzimati, u danim prilikama. Što mi ne velimo, to tvrdi ovaj najprvi skolastični naučitelj.

Iz bistroga vrela evangjelja i prvašnje kršćanske tradicije crpati nam je dakle uvjerenje, da je po Isusovu nauku vjera sa crkvom jedno, a drugo država sa svjetovnom vlašću. Crkva, uz svoje obrede, pod svojim duhovnim poglavarima, udružuje i sregjuje duše, megju sobom vezane po čistoj savjesti. Takva udruga, svakome vidljiva i dotjerana (societas perfecta), naravski ište sebi slobodu mišljenja i slobodno kretanje u sopstvenom radu. Vjerskome udruženju, zboru (ἐκκλησία) zbraćenih ljudi, pametna i obzirna država ne će skovati ropskih veriga kao što ni crkva veriga ne kuje državi.

Vlastito pravo na puni gragjanski život, slobodu svoje crkve u državi, inače suverenoj, vapiju redom prvašnji apologeti kršćanstva. Zaludan im vapaj! Ko će da jednim mahom iskoreni uobičajeni pojam o strogom jedinstvu dvaju različitih područja? Filozof Justin plati mučeništvom svoju obranu čistog monoteizma i visoke ćudorednosti kršćanske, jer se to odupiralo rimskoj državnoj misli. A pobornik takove tijesne i neplemenite misli bijaše vladar izvanredne vr'ine, i sam filozof, stoični svetac Marko Aurel, kome se svijet onda divio i jošte divi. Gonio on inovjernike. Spoj države i religije stade gdjekoje kršćane života i pod drugim vrsnim vladarom, koji bi sada bio svakom narodu na diku, pod junačkim Trajanom: mlagjemu Pliniju, namjesniku, on naredi, da kršćanin, kad je po propisu zakona javno optužen, bude kažnjen, ako se Krista ne odreče. Kud ćemo dalje? Jedan Sokrat mora ispiti čašu kukute, pošto njegova mudrost ruši vjerovanje atenske πόλις. A čaša Getsemanska ne minu moralno nedostižna, ni s kim nesravnjiva Isusa. Rastavio Božje kraljestvo od kraljestva zemaljskog, nakan, da proširi i usavrši zakon Mojsijev. I baš taj zakon njega usmrti. Na novotara

podigoše hajku legitimne poglavice naroda židovskog, uz gorljivu pripomoć skribâ i farizejâ.

Nego vrijeme gradi, vrijeme razgragjuje sve, pa i najtvrgje zakone. Početkom IV vijeka sinu odjednom s rimskog prestolja sloboda čovjekove duševnosti, uprkos državnome starinskome pravu, što sebi prisvajaše čitavog čovjeka. Godine 313, uMilanu, u zajedničko ime Konstantina i Licinija Augusta, kršćanina onog, poganika ovog, oglašena je sloboda savjesti, a njome i rastava vjerske od državne misli, za sve stanovnike u carevini. Rimsko carstvo u ono doba svojom moću stezaše i pasom kulture grčko-latinske opasivaše, kao da reknemo, prostoriju vasionog svijeta, vrijedna pažnje. Dakle, cijelome prosvijećenome rodu ljudskom pružio se onaj slobodarski dar. Radi prevelike mu važnosti hoćemo iznijeti glavne riječi carskog raspisa, upravljena namjesnicima u svakoj pokrajini. „Mi ovo držimo", kaže se tu, „za spasonosno i posve razložito, da taman nikome slobode ne zakratimo, prionuo on uz opsluživanje kršćansko, ili uz onu religiju, za koju sam cijeni, da je njemu najprikladnija, eda bi tako nama višnje Božanstvo, religiji kojega mi se slobodnim umom pokoravamo, udijelilo u svemu običnu svoju milost i naklonost".

Izvorni tekst ovog zakona u latinskom jeziku donosi Laktancije, u svojoj knjizi „O smrtima progoniteljâ" (De mortibus persecutorum, c. 48), Bijaše Laktancije žarki kršćanin, a naučenjak na izuzetnome glasu. Njega pozva Dioklecijan u obični stojni svoj grad, Nikomediju, neka tu predaje retoriku; car Konstantin povjeri mu mlagjanog cezara, sina Krispa, da ga u latinskoj knjizi izvješti. Po sudu toga savremenika, kršćanina i naučenjaka, jest bijeli dan onaj, kad čovječanstvo osvanu slobodnom svačijom savješću. Laktancije, ne samo da je zadovoljan s milanskim ediktom o slobodnom vjeroispovijedanju, već kliče od veselja: „Daj da klikovanjem slavimo triumf Boga, sa hvalom da uznosimo pobjedu Gospodnju, da je uznosimo molitvama danju i noću. Neka Bog utvrdi do vijeka mir!"

Kamo sreća, da je vjerski mir uzdržan „do vijeka"! Koliko onda krvi, koliko ognjenih žrtava, pokoljenjima ljudskim prištegjenih! Iskren bješe Laktancije sa svojim visokim uzvikom; iskrena jednako i slobodarska čežnja svih kršćana, savremenika njegovih. Što mi znamo, svi Kristovi vjernici zapljeskaše glasovitome retoru, tumaču mišljenja, da je savjest individualno mnogocjeno blago, te da je red crkvi i državi stajati svaka o sebi. Niko tada ni promislio, kako sada čine neki teolozi, da sloboda savjesti može imati značenje, e je svakome prosto govoriti i raditi, što on hoće. Sloboda savjesti uzimala se kao sloboda duševnosti i prigrljenog uvjerenja. Ovo ovako kažu i sadanji liberalci. Puštaju, da se razmetnom slobodom diči kakav rijetki „übermensch", po Nitscheovoj germanskoj halucinaciji.

Ali onaj novi liberalizam, objavljen u Milanu, pokaza se kao lagan san u praskozorje, kad se čovjek časom razbudi i opet zaspi. U brzo otpočinju, starim pravcem, progonstva poradi religije. Okrenut je bies na drugu stranu: kršćani tuku pogane i sve inovjernike listom. Netrpljivi klerikalizam već je u vidu. U rimskom nižem carstvu o pravoj slobodi nije govora. U zemljama, zapremljenim od varvarâ, pa dalje kroz siloviti srednji vijek, u doba razvratno, kad je lična sila bila u jeku i sve se kosilo jedno na drugo, stalo njima, tadašnjim laicima i crkovnjacima, do tankog, do pametnog razbiranja megju crkvom i državom! Ili se nahode

u najtješnjem spoju crkva i država, ili se one ljuto megju sobom biju. Prosto na prosto, ljudi smatrali državu kao zapovjedno ukupno tijelo, hierarhiju takogje kao neomegjašeno ljuto poglavarstvo. Ni država da je odregjena i postavljena za gragjane, ni hierarhija za blago upravljanje duša pojedinih, nego baš obratno. Tako i danas gdjekoji klerikalci najvole shvatati neodoljivu moć autoriteta državnog i crkovnog. Srednji vijek malo luči, malo odvaja; uz to je i zaboravan. Zaboraviše tada kršćani, da su dva kraljestva, vidljivo i nevidljivo, odjelita, po riječi Isusovoj. Zaboraviše pregjašnje muke, što ih preturiše, kada njih država, neumolna štitnica stare vjere, osugjivaše svojim vetim zakonima o „superstitio externa", o „maleficia", o „majestas", pa ih pozivaše na odgovornost još za to, što „agitabant coetus nocturnos".

Sve do milanskoga edikta, ni u jednoj državi, ni u kakvom narodu, ne bi nikad izrečeno, da je čovjekova savjest, u poslu vjere, slobodna. Velje ovo čudo, rekosmo, proizvede posve izvoran nauk Kristov. No kako to, da se na brzo onaki uzvisiti nauk pomrači i malne zatomi, po gotovo svuda i kod svakoga? Ovoj činjenici dopriniješe razni uzroci. Već naglasismo davnašnji nazor o nuždi čvrste veze megju državom i religijom, na kojoj da počiva sudbina i sreća naroda. Na povraćaj k starinskome običaju utjecao je i prezir potonje države rimske za lično pravo. Pa i crkovnjake želja obuzela, a sve to više njima rasla, da politička vlast preuzme dio privatne im dužnosti i brige pri osvješćivanju puka, i naročito pri obraćanju nevjernikâ. Tako se koješta steče, što nagna svijet na uobičajeno starinsko proganjanje. Pade, iz svih ovih uzroka, buktinja duševne slobode, dignuta u vis rukama najvećeg moralnog propovjedača na zemlj, Isusa Hrista.

Zemlje uhvati se suton, pak i mrkla noć, gdje je posvuda, kroz duge vijekove, ljudska savjest mlaćena i davljena. Pojavi se i aforizam: „cujus regio, illius et religio." Državna vlast svakome nametala vjeru; rajskim veseljem proganjali svi s reda, katolici, pravoslavni, a i sami protestanti, tobožnji vjesnici neizopačenog evangjelja. Cijenili i lijepo razlagali, da valja silom čupati stričak i korov iz vrta Gospodnjeg. Nego evo na sreću, od jednog vijeka ovamo, počelo nas opet grijati sunce davno naviještene, pa ugušene slobode. Iz nova se rastavljaju dva kraljestva. To je već izvedeno u Sjedinjenim državama i u Braziliji, a izvagja se pomalo sada i u Europi. Najprva, po navadi, zaigrala kolo Francuska, uz bučnu pohvalu, a i pokudu. Hierarhija ne prigovara načinu, kojim su udešeni crkovni i svjetovni odnosi u Americi, no prigovara, regbi s nekim pravom u gdječemu promjenama u Europi. Bogobojazna, u spoljašnjem obličju Amerika postupa sa mekoćom; nagla galska ćud i prijeka logična pamet hitaju se preko svakih poteškoća, brzajući k cilju. Mučan je doista prelazak iz drevnih običaja u položaj drugačiji, što ga državi i narodu stvara rastava. Ali sjeme obostrane slobode crkvi i državi, eto je već posijano, te će i niknuti. Badava gude reakcionarci sa svim žarom u gusle svoje, i sgorčinom pripijevaju pjesme iz ranih doba. Ako se i za dugo vremena iz vida izgubi rumena svjetlost onog luča, što ga zaždi Isus, blaga ta svjetlost se ponovo, uprkos svačijoj zlovolji, ukazuje.

Uza sve to, sadašnji jerarsi, katolički i pravoslavni, ne dadu, da se crkva odijeli od države. Smatraju, šta više, kao bogomrsko djelo, razdrijeti korisnu vezu, što je vijekovima spajala ovu i onu. Koja drskost razmaknuti oltar i prestolje, jedno uz drugo prislonjeno od pamtivijeka! Koja smjelost sebe predati u

naručje vjetrnoj demokraciji, kad ne znaš kud će ona s tobom! Liberalizam ruši pradjedovsku vjeru. Eno silab. Sa tačkom LV osugjuje modernu zabludu: „valja rastaviti državu od crkve i crkvu od države." S time je potpuno saglasan papa, Pio X. Ne bojeći se nikakovih štetnih posljedica, on uporno odbacuje skorašnji rastavni zakon u Francuskoj. Ni vruće moljenje jednoga F. Brunetière, glasovitog književnog kritičara, tuskoro preminulog, ni jednako moljenje francuskih akademičara katolika, ne ublaži papi protivnost. Pijo u ovome ne promijeni pamet niti poslije potajnog savjetovanja većine francuskih biskupa. A i visoko pravoslavno sveštenstvo, u ovim danima darmara u Rusiji, viče: tamo da ga je anatema! svakome, koji bi htio da razdruži autokraciju i ortodoksiju.

Protiv ovakovih svečanih osuda ne ima, regbi, pogovora, osobito u katolikâ. „Roma locuta". Mi nismo zvani, da se u bogoslovnim pitanjima sa crkovnim osobama natežemo, ali biće nam časom dopušteno nešto primijetiti, dakako letimice i površno. Da je silab, taj pravi izliv klerikalne mržnje na svaku liberalnu tekovinu modernoga društva, silab, sav opleten bludnjama napredne pameti, da je, velimo, za svakog katolika, hoćeš ne ćeš, „dogma fidei", ovo niječu i neki od samih katoličkih crkovnjaka. Dok austrijski Jezuit Schrader, glavni sastavljač njegov, kao član one kongregacije, koja ga pripravi, tvrgjaše, da je u njemu jasno izrečena osuda svih slobodarskih pogrešnih nazora, svega kužnog liberalizma, dotle čuveni orleanski biskup Dupanloup, član francuske akademije, mišljaše, da te stroge osude u silabu nema. Biskup, i pored klerikalnog dima i vike, prianjao je uz europsku civilizaciju i pogotovo dičio se njom. Suviše treba reći, da postoji, po teološkom govoru, tako zvana „teza" i „hipoteza". Ona prva izražava savršen, idealan položaj crkve prema gragjanskome društvu; druga prilagogjuje se društvu onakovom, kakovo jeste po svjetovnim prilikama. Dakako, po višemu nazoru, morale bi crkva i država, kad bi sve u svijetu bilo uzorno, raditi skupa, no taj uzor nije nam na zemlji postignuti, pa ma što rekao i odregjivao silab. K tome jošte prilazi, da silab nije, što se forme tiče, proglašen po papi taman „ex cathedra."

Ovako neki od njih izmegju katolikâ. No i sama papska nepogrešivost dokle dopire? Opet su nama pri ruci ugledni crkovnjaci, da nam izjasne, kako se ona ispoljava. „Nepogrešiv je papa, kad svekolikome katoličanstvu ex cathedra govori o stvarima dogme i morala, ali ovo u samom opsegu objave, biva u nauku, što dolazi od Krista i njegovih apostola", vele švicarski biskupi pismom svojim od juna 1871 god. To pismo biskupi upraviše kleru i vjernicima, nekako uzbunjenim radi nepogrešivosti prvosvećenika u Rimu, tuskoro oglašene na vatikanskom koncilu. A pripaziti je, da drugim riječima biskupi ponavljaju ono, što kaže i sam koncil (cost. IV, c. 4): „Duh Sveti nije za to obećan Petrovim nasljednicima, eda bi oni sopstvenom objavom proglasili novog nauka, već toga radi, da bi njegovom pripomoću na sveti način održali i vjerno izložili objave, od apostolâ izrečene, naime ostavinu vjere". Pita se: je li igdje u nauku, što potječe od Krista i njegovih apostola, istaknuto ili nagoviješteno to, da se država ne ima rastaviti od crkve? O tome sumnja mnogi čitalac novog zavjeta. Nasuprot, zdravo su istaknuta, čisto obilježena, dva carstva, duševno i svjetsko.

Još nešto da primetnemo. Enciklika od 14 augusta 1906, koju papa Pio X posla francuskim biskupima u poslu zakona o rastavi, donosi ovo: „Ako kojagod

država, kada se rastavlja od crkve, pušta ovoj probitke po slobodi svima dozvoljenoj, te i slobodno raspolaganje s vlastitim imetkom, ta je država bez sumnje u mnogom pogledu nepravdu učinila, no ipak nije reći, da je ona crkvi stvorila takav položaj, što se nipošto ne bi mogao trpjeti". Ovo je po poznatoj formuli: „tollerari posse". Nego i ovdje se ragja pitanje: gdje je u tradiciji, u ostavini apostolskoj, sve do preko vremena milanskoga edikta, gdje je naći uporišta takvu zahtjevu povlaštenog položaja kršćanske crkve? Papa, rekli bismo, ima da bdije nad amanetom vjere, a ne da on nju onako razvija, ištući svojoj crkvi srednjevjekovne privilegije, za koje novi zavjet i prva crkva ništa ne znaju.

Klerikalima papa stoji uzvišen, kao na nekom oltaru; nama, liberalima, riječ slobodnija, pa evo što mi kažemo o današnjemu vrhovnom poglavaru katoličke crkve. Pio X jest visoki svećenik čestita, uzorna života, a ljupke, vesele ćudi po ukusu mletačkom. Nije mu zazorna prigodna šala; duhovit je, no su njemu pogledi skučeni prema umnome shvatanju i širim vidicima prethodnika Leona XIII. Dočim se ovaj, naročito u posljednjim svojim godinama, trsio na svaki način, da u sklad dovede svjetski položaj katoličke crkve sa potrebama i neoboriv m pravilima, što ih sebi postavi novovjeko prosvijećeno društvo, dotle konzervativni i do kraja autoritativni Pio gubi se u vizijama srednjega vijeka, već zašla u nepovrat. Nije mu u volji pomlagjeno katoličanstvo, ni kršćanska demokracija, čijem poletu Leon krilâ ne sapinjaše. I ako cijelome svijetu ne samo da rudi zora, već se bijeli jasni dan pučke slobode, Piju je sadašnje liberalstvo vajno, opasno, ubitačno. Osugjen je u Italiji izgledni i djelatni pop Murri, jer demokrat. Papi nisu baš mili savjetnici iz slobodarske Amerike, veliki tamošnji pastiri, jedan Ireland, koji je svom dušom republikanac, jedan Gibbons, koji živi po gragjansku, bez potrebe ekipaže, bez gizde brojne služinčadi. Dragi i mio mu je tajnik Merry del Val, zasukani reakcionarac iz Španije. Papa, premda pučki sin, kano da zazire od pučkog pregaoštva k slobodi i socijalnom dopuštenom izjednačivanju po ljudskoj pravdi. „Svaka besjeda, što bi puk potakla na neprijaznost spram viših razreda, za osudu je, pošto se protivi pravome duhu ljubavi kršćanske", piše njegova nedavna enciklika talijanskome kleru. A kad se viši razredi kose na niže razrede društva, kad se sa visoka gleda dosta prezirno na otrcane haljke i na žuljeve prostih radenika u gradu i u polju, kada njima u obraz padaju od gospode riječi ponosite, osorne, gdje se djede onda ta kršćanska ljubav? Koja razlika izmeg u neprijaznog Pia i prijaznog Leona, „prijatelja radnikâ"! U pape Pia, uza svu dobrotu i svećeničke mu vrline, očevidna je nepažnja i nevoljkost prema sve to jačoj, gotovo imperativnoj demokraciji, makar da je evangjelje toliko napunjeno njenim slatkim mirisom. Eno katolici Lacordaire, Tocqueville, Chateaubriand, već poodavno rekoše neotklonivom demokratsku pobjedu. Pio X, sličan Grguru XVI, strepi od te pobjede. Skroz nazadnjački Grgur bijaše milo čedo svete „Alliance" i Metternickove političke koncepcije.

Protivnost konzervativnoga pape spram svega slobodarskog pokreta našeg doba ide daleko. Sa poznatom svojom lozinkom općenita, malo jasna smisla: „obnavljati sve u Kristu", on posvuda ustrojava klerikalnu stranku. Ma da i nije ova u svakoj zemlji djelatna i provedena u život, kao što n. pr. nije u Italiji, ipak zasagjena su joj pravila i formacija je gotova. Spremna je, da sagje na poprište, gdje kani da se ogleda s demokracijom, koja bajagi huli na vjeru i svećenstvo.

Ratoborni, ognjeviti klerikalci protežu i na sve ovo papsku nepogrešivost. Kad kažemo klerikalce, time razumijevamo crkovnjake i pristaše im, što im je milje i omilje borba politička, i drže, da je glasoviti silab pretkan zlatnim žicama najspasonosnijeg nauka. Hoće taj silab da oživljava sve zamrlo iz drevnoga srednjevjekovnog kršćanstva, koje izobilovaše, vele oni, najčistijom vjerom. Mi liberalci pak mislimo: rasudi prvosvećenika u Rimu podložni su katolici tek u onome, što se religije tiče; ali ko će tvrditi, da prelazne, mnogovrsne prilike u političkom životu raznih naroda ulaze u dogmatični krug Kristove objave? Ne smeta! Religija i politika najčvršće se drže megju sobom, zaintačiše klerikalni vikači. Onda tvrde i to, da papu, Kristova namjesnika, red je u svačemu slušati. Kivni na moderni napredak, mrki i osorni na liberalne katolike, što ne će da sjede uz vatru zastarjelog ognjišta prošlih vremena, klerikalci ne pamte više ni crkvenu svoju historiju. Ne pamte oni strašnn neupravu pod nekim papama iz X vijeka, što ih nikako ne vrijedi ni pominjati. A miješala se tada, i te kako, vjera i politika. Ljute se klerikalci na mlake katolike. Rugoba je, krupan je grijeh, što se ovi nećkaju, da privežu raskinute konce sa krasnim srednjim vijekom. Ujedinjenom snagom katolikâ treba srušiti u prašinu opaki liberalizam nove dobi i novog svijeta!

Jasna je sva zamisao pape Pia X. Kad bijaše patrijar u Veneciji, Sarto je upirao svom silom, u gradskim izborima, kako bi konzervativna stranka zasjela na općinu. Svoje mišljenje i metodu borbe Sarto, sada Pio X, iz administracije mletačkoga grada, prenese na upravu cijeloga katoličanstva. Iskreni katolici moraju, gdje ustreba, i u samom političkom poslu slušati biskupe, biskupi papu, koji će po taj način raspolagati u svijetu golemim organizmom, kano u slavno za crkvu vrijeme Grgura VII i Inocenta III. Hoće svećenička odora da pokriva politiku u svakoj stvari većega zamašaja. Kroz kršćanski svijet ne provlači se tiho i mirno, u skrovištu duša pojedinih, Kristov nauk, nego hierarhija zapovijeda izravno, otresito, gomilama katolikâ. Pred ubojitim političkim falangama, pred bijeložutom zastavom s Petrovim ključima, nek dobro pazi, nek se misli svaka modernim liberalizmom opijena i otrovana oblast državna. Vojska vjernikâ umeterizena je, da iščeka neprijatelja.

Vidjeti je, da konzervativni duh pograbi i zanese Pia. Koliko je on uduben u tradiciju starih običaja, pokazuje i sitan dogodjaj, njegova čestitka Eni Battenberškoj, što iz anglikanskog pregje u katoličko vjerovanje. Bjelodano je, da Ena, sad kraljica u Španiji, izmijeni vjeru, eda dogje do prestola. Mijenjati uvjerenje, bilo ono crkveno, bilo političko, ne samo da je prosto, već je i stroga dužnost, kad se čeljade o čemu bez ličnoga interesa razuvjeri. Inače je to od Boga grehota, a od ljudi zazor i sramota. Onu dužnost savjesti svoje osjeti Gladstone, koji od torya bude wigh, pa od wigha radikal, ali je ne osjeti takmac njegov Disraeli, koji od punog radikala posta vogja konzervativne stranke u Engleskoj. Promijeni on mišljenje, tek da se dodvori kraljici Viktoriji i da pomoću oveće partaje dostigne lordstvo i vlast. Moralno načelo, koje, barem u novije doba, ne obazire se na laganu oblaku, na spolašnje obličje, nego na odgovornost pred sudijom Bogom, tereti Beaconsfilda, dok slavi Gladstona.

Dakle protiv novotarskog liberalizma, koji štošta mijenja, svi katolici u redove! Riječ dolazi iz Rima. Doduše, mi maleni, Hrvati i Srbi, ne trebasmo, kao što rekosmo, klerikalstva, no se varaju oni, koji cijene, da će ono nas, uz nešto obzira

sa liberalne strane, minuti. Već je izdata općenita zapovijed; žari se u Vatikanu svjetska vatra, i varnice od nje vrcaju do Sarajeva, Ljubljane, Zagreba, Spljeta, megju nas Slavene. Upadamo i mi, ovako, u europski vrtlog: amo liberali, tamo klerikali. U jednom taboru se ističu dva najnaprednija naroda, francuski i engleski, čeonici u civilizaciji i slobodi, imajući do sebe Talijane i Amerićane; u drugom zavedoše glavnu zasjedu priatelji Turaka, a neprijatelji svake narodne, pa i ljudske jednakopravnosti, kruti Nijemci iz Reicha i iz Austrije. Pod izlikom konzervativnih načela iz germanske svoje prošlosti blude oni pameću po grobištima, gdje su u raznim Ostmarkama kopali jame drugim narodima, Slavenima ponajviše. Ima ljudi, te vjeruju, da će se protudemokratska misao sačuvati takogjer u dvije najklerikalnije evropske države, u Španiji i u Rusiji. Nego, svjetska ravnoteža nije više u prilog Nijemcima, kao što bješe u vrijeme Bismarcka. Oštro se kudi danas zakraćena sloboda Dancima u sjevernom Schleswigu, Francuzima u Loreni, Poljacima u Poznanju. Liberalno mišljenje i liberalne države već pretežu u svijetu. Ljulja se davno ustrojstvo u samoj Španiji i Rusiji. Ni tamo ne planduje se više u debelome hladu starih zvonika.

Iz ovoga slijedi, da svjetske prilike nisu ninašto povoljne velikome osnovu Pia X. U politici dandanas svaki, manje više, uzima svoju volju. Kako zahtijevati od bistra gragjanina, od prometna radnika, od težaka, u mnogoj zemlji već otesana, da u politici priteče misničkome odijelu, kano sitna djeca uz materinje skute? Kad bi ovakav zahtjev u modernome svijetu bio izveden, došlo bi se do čudnovatih prizora. Na primjer, Camillo Cavour, da je živ, morao bi, po takoj kršćanskoj dužnosti, za posao politički i diplomatski ići u stope za svojim nadbiskupom u Turinu. Ljudi bi svi u slatki smijeh zbog ove lakrdije. Što se tiče nas Hrvata i Srba, imali bismo arhijereja, koji su od rane mladosti po unutrašnjem nekom nagonu uzgojeni u neograničenom posluhu prema predstavnicima višeg zvanja. S ovakovim pastirima kakvi da budu smjerni političari katolički? Lako nam reći. Drhtali bi, kao trske pri nagloj vodi, pred mrkim licem svakakove gospode u vlasti. Badava naprezanje za klerikalnu akciju. Novovjeka demokracija neoboriva je. Protiv nje potpuno je nemoćna žučljiva borba nekakovih 20,000 Jezuita. Ovima vrijeme već raskopava mudrost; raznosi im bogoljublje, napirlitano suhim cviješćem iz negdašnjih doba. Napredni svijet već svima grobarima slobode protiv stade u oči.

Čujemo prigovor: o drugome se radi. Radi se o obrani kršćanske vjere u braku, u školi, u zakonitom uživanju crkovnog imetka. Moderno liberalstvo, crno kao pakao, hoće to sve da ruši, da sve otme crkvi; popove, naravski, duži savjest, da ovo očuva i stane na glavu liberalnoj aždaji, koja dragocjenu ostavinu otaca ide da proždire. Klerikalizam brani legitimne tekovine protiv liberalizma. Mi velimo: nije baš sve tako. Ako se prihvati načelo o državi, odvojenoj od raznih crkava, koje načelo samo od sebe istječe iz posve moralnoga pojma gragjanske opće jednakosti; ako gruba, kvrgava sila ne odlučuje u glatkim stvarima blage religije, onda je tome naravna posljedica, da državno djelovanje ne može da se kreće u jednom pravcu sa djelovanjem crkovnim. Crkva i država, svaka u svojem krugu, po svojim nazorima, sregjuju ženitbu, učionu i tečevinu materialnu. Svaka, po svojoj uvigjavnosti, u drugu ruku udešava za sebe one odnose. Baška raznovrsne crkve, baška država, makar se što reklo protiv ovoga od civilizacije prihvaćenog aksioma,

Dakako da pri takoj odvojenosti često nastaju opreke mišljenja izmegju dvojake vlasti, svjetovne i duhovne; nego ti oprečni nazori ne treba da se izrode u zamjenitu viku, pa čak i u samo nasilje. Red je, da se to sve rješava skromno, po nutarnjoj savjesti državljana. Iskreni vjernik, u povodu braka, pokoriće se svojoj crkvi, pridajući civilnom braku blagoslov svećenika. Za školu stvar je zapletenija, no glavno je to, da bude uvažena želja roditeljâ kod bilo koje vjere. Država i municipije, nisu li podbadane protuvjerskim fanatizmom, čega u svijetu sve manje biva, olakšaće, u ime slobode, opravdanu skrb o vjerskom odgoju djece svojim gragjanima. Za crkovna dobra državi je svakoj gledati, da posjedi „mrtve ruke" ne prekorače stanovitih granica, na štetu prometa i općeg probitka: stječući godinama uvijek novih baština i nikad ništa od toga ne rasvajajući, crkovnjaci bi mogli malo a malo, na zator javnog gospodarstva, veći dio zemlje u svoju vlaštinu prikupljati. To se negdje i desilo. Srestvom slobode, svegj po načinu i razboru, daju se od dobre volje urediti bračne, školske i imovinske prilike kod različitih crkava. S toga ne bi trebalo zaglušne buke na nas liberale, niti objede za bezvjerstva i bezboštva. Istina, padaju starinske povlastice, osobito katoličkom kleru, no takove privilegije već potamnješe od vjekovne prašine. Ma ko ozbiljan da uzme u zaštitu ekonomsko prometanje od kakovih 60,000 redovnika u sadašnjoj Španiji?

Kleru nije lako se pomaknuti sa teoretičnoga položaja moći u srednjemu vijeku. Ipak megju samim katoličkim teolozima naći je viših umova, koji to učiniše, priznavajući veliku razliku vremenâ. G. A. Moehler u svojoj razglašenoj „Simbolici" (l. I., 43) piše: „Jasno je, da vlast crkovnih poglavara obuhvata tek duhovne stvari, i ako oni u srednjem vijeku stupiše preko te megje, sav je razlog tome u zasebnim potrebama i prilikama tadašnje dobi. Mimo svoja bitna prava stekoše, silom prilika, još prava sporednih, što ih valja nazvati slučajnima i promjenljivima, tako da se njihova vlast (poglavarâ) u historiji pokazuje čas veća, čas manja" A malo prije (l. I, 42) isti teolog ovako bilježi opseg dužnog posluha crkvi: „Dakako niko, koji se crkvi pokorava, tim se ne obvezuje nju u drugome slušati, doli u vjeri i u moralu. Pošto crkva u ovom samom pogledu objašnjava smisao Sv. Pisma, a i ovo tek općenito, evo i ovdje vjerniku naznačena jedna njegova dužnost. Preko ove granice on je riješen od svake veze".

A kako umuju neki naši ljudi iz crkve? Nije teško se domisliti. Protiv nas liberala oni su žešći od samoga pape. Pa čudo nije. Nikako golubinje slavenske ćudi, kako, sebi laskajući, po bajci kažemo, već šumske, vučje prirode, mi se voljko razdiremo i izvan crkve i u crkvi. Pijevoj zlovolji i protivnosti naši klerikali nadomeću riječi proklinjanja. Pio, koji ne će u opće rastavu države od crkve, odbi novi zakon od god. 1905 o bogoštovnim udrugama (associations cultuelles), što mogaše da katolicima spase malne sve; odbi opet i opći zakon od 1881 o udruženjima. Papa: ne i ne! Ali pri tome ne izbaci uvrede francuskoj vladi. Papa teška srca, mutnim okom gleda na sve ono, što mi hvalimo: slobodu štampe, sastajanja, udruživanja, poučavanja, no je besjedom ustežan, i ako stvara nevolju bez nevolje. Klerikali naši, naprotiv, svaki čas kunu i na nas zazivlju Boga. U otpočetom klerikalnom sporu skoro nigdje ni mekoće, ni ljudske skladnosti. Polemika vodi se strastvenim, surovim, zadrtim glasom, kao već ono kod nas u političkim, i u samim književnim stvarima. Što klerikalne psovke i grdnje nas u velike ometaju, jer nismo, kao drugdje u Europi tek pocijepani u stranke, već upravo rastrojeni

i rascijepani u mnoge vjere, niko zato ne mari. Stalo nama, na pr., do Bosne, gdje pravoslavni, muslimani i katolici stoje utaboreni napose, kao tri vojske uoči boja. Njemački D r a n g, što se tim svagjama koristi, nas se nimalo ne tiče. Sudbonosna nam je vjeroispovijest! Duhovnici nas imaju učiti razumu i u stvarima ovoga svijeta, nerazrješivim od posala crkovnih!

Na liberalne tobožnje bezvjernike i bezbožnike leti strijela otrovana, kao ono u divljih plemena. Da je kršćanstvu najveća odlika ljubav i najveća dužnost megjusobno praštanje, malo tko pomišlja od današnjih boraca na polju vjerske politike. Megjutim, što jošte rade ti vatreni klerikalci? Veličaju sebe. Ponajviše smjerni su crkovni ljudi, za pravo pobožni; oni ne vole isticati sebe, ni svoj stalež, dočim ratoborni politički popovi uživaju u sopstvenoj pohvali. Reći će tebi, da su „pomazanici Gospodnji", „namjesnici Božji", „zjenice Isusove". Čusmo i ovo, da su „srce i duša naroda"; „valja ih milovati kao oči u glavi, „grehota je njih ne slušati". No u to, guraju se i promeću kroz moderni život, i ako ga proklinju. Ovako klerikalno uznošenje prerijetko je kod drugih obrazovanih naroda , ali učestalo u priprostom i neukom našem narodu, gdje po nestatku istančanog ukusa klerikalizam se često odijeva u ruho najgrublje. Mi nismo u opće vični riječi mjeriti. Naći će se u nas i po koji biskup, što će svećenicima doviknuti ono Ivanovo: „Sjeknite mačem duha!" time jareći njih na nemilosnu borbu protiv opakog liberalizma. Biskup izvrnuo smisao toj rečenici, kako bi od nje načinio ratni poklič, a zaboravio, da Isus bijaše svagda, u svojim govorima, blag prema svima grešnicima, izuzevši licemjere i zasukane učitelje židovske izprazne nabožnosti. U ime Božje i u ime kršćanske ljubavi apostoli besjedili drukčije, pred kivnim neprijateljima. „Kad nas psuju" piše Pavao (I Kor., V, 12—3), „blagosiljamo ; kad nas gone, trpimo ; kad hule na nas, molimo ; postadosmo kao smetište svijeta, po kojemu svi gaze dosad".

Začudno je još dvoje megju klerikalima našim. Prvo je to, što bih rekao, da ih ne boli srce i duša za nama liberalima. S nepomućenom savješću, s najvećom lakoćom puštaju nas, da idemo k belaju. Šikajte nam iz dvora na ovom čiču leda, na mećavi i snijegu, što ga prema crkvi natrpava civilizacija ! viču oni ovako. Ni jedna topla suza u njih za promašenim našim spasenjem. Ne razgovaraju, već psuju i grde. Ne ćute u sebi, po mističnoj Pascalovoj mišli, nikakovu „nostalgiju neba", ni za nas, a donekud niti za sebe. Strogi do kraja u vjeri, naročito po onome, što čitaju u svojim teološkim tekstovima, nekako su popustljivi u ostalom ; a ovo je drugo, što nas čudi i čemu prigovaramo. U žurbi, da sebi steku što veći broj političkih pristaša, malo gledaju, ko je ko. Po protestantsku, u suporu s glasitim pismom apostola Jakova, skoro je reći, da gola vjera, po njihovu mnenju, vodi ravno u raj. Na izbornom sastanku oni će, što samo u nas biva, liberalnom kandidatu postaviti, kao iz katehizma, suho pitanje : je li Krist Bog. Uz to će se žacati i od časovite koalicije sa demokratima, i ako se tu ne radi o vjeri, već o postizanju izvjesnih političkih ciljeva. Idu li u crkvu njihovi odasvud sabrani pristanici, vrše li crkovne svoje dužnosti, o tome takav čudni klerikal nije rad pitati. Dosta je, da klerikalni junak svakim svojim dahom, svakom riječju iz pjenavih usta bude protiv kuge modernog liberalizma. U ostalome gotovo ne treba da se promuči. Čeka njega na ovom i onom svijetu zelena palma čistoga vjeroispovijedanja

Za taki klerikalni moral navešćemo jedan primjer. Nedavno pročitasmo biografiju pape Siksta V, napisanu od jednog našeg redovnika. Siksto, kao prosti

fratar, strog je i mučaljiv, i otugjuje se od društva. Kad bude kardinal, posta meden i prijazan, da bješe milina š njim općiti; ipak ide oborene glave, govori sitnim glasom, podupire se o štap, kao da je posve nemoćan. Ali kad je slomljeni starkelja proglašen g. 1585 papom, uzpravi se, podigne glavu i odbaci od sebe štap. Svi prisutni u čudu se zgledali. Pokaza se novi papa neumoljiv sudija svima zločincima u papskoj državi. Pobožnome spisatelju ove biografije ni na kraj pameti, da je ovakovo Sikstovo pretvaranje, dostojno Ovidijevih mêtamorfoza, išlo uskos Kristovu nauku: neka riječ tvoja bude ja, ja, ili ne, ne

Ponavljamo: izmegju klerikalâ najčudniji su naši, barem u ovoj srednjoj i istočnoj Europi. Koja zemlja može da bude njihov ideal? Španija, dakako. Ne smeta, što Španija tromošću i gragjanskim neradom svojih stanovnika, onda današnjom punom klonulošću po gubitku najzadnjih bogatih kolonija, pak taštim privigjenjem već zamakle narodne veličine, ne ima da se više čim diči u kolu svjetskih država. Od ostalih kulturnih zemalja ona se ne odvaja niti duhom evangjeoskih kreposti žitelja svojih, premda je katolička, nazivom i življenjem, povrh sviju. Ipak klerikalcima, osobito našim, Španija stoji visoko; nju, u većini njenih žitelja, još ne ponese volja za lažnim liberalizmom; skroz je konzervativna, uzdržna u riječi i u djelu, eto od don Kihotova vremena ovamo. A kakva tek bijaše, u ovom pogledu, krasna Španija XVII i XVIII vijeka! U to srećno doba državna jedina crkva na pirenejskom poluostrvu imaše za svoj kler bogastva na pretek, dok protiv nevjeraca, ili slabićâ u vjeri, rukovaše zgodnim oštrim oružjem inkvizicije, onda cenzure nad kojomgod štampanom knjigom. Postojaše kršćanski najokatiji nadzor nad svakom učionom, od pučke do sveučilišne. Po granama školskih stabala ne ćurlikao ni najslabiji vjetrić sa strane protivne. Uz to, uzorna vladavina upravljaše zemljom. Kraljevi bijahu, u zdravlje im, vlašću neograničeni, makar da u samoj stvari barataše svim i svačim kamarila; no, za naknadu toga, pobožni vladar s Jezuitima svaki u boga dan čatijaše brevijar. Ispovijedao se u njih prečesto, primajući im savjete u politici, kao neku Božju objavu.

Koliko se razdvaja ova blagosovljena zemlja od aratosiljane Francuske, gdje velikom revolucijom stubokom propade starinska uprava, „ancien règime"! Proračun zoblje skoro četiri miliarde godišnje. Istina, ogromni taj teret, te daće, može da snosi ekonomno napredni narod, uz divno seljaštvo, najimućnije i najzadovoljnije u svijetu, otkad ga revolucija učini čistim vlasnikom po njemu obragjivane zemlje. Nije poreći ni ovo drugo, da kolonijalnim carstvom Francuska više nego podvostruči žiteljstvo svoje, pa blagostanje prebogate Tunizije i otpočeti razvitak Madagaskara zavidi joj sada Njemačka, oskudna i malo srećna sa naselbinama svojim. Koja faida od svega toga, primjećuju klerikali naši, kad je toj jadnoj zemlji već ozlegjena srčika svagdanjim pohotama liberalizma. Eno ti obitelj, rasklimana lakoćom uzakonjenog razbraka; eno ti pučanstvo, koje ne raste prema njemačkome. Galska rasa, što toliko sagriješi, već je na umoru. Ali u tome pregone nenavidnici. Rasplogjuju se Francuzi po kolonijama, kako to svjedoči osobito Kanada. Nenavidnicima nije pak malo čudo, što ozloglašena protuklerikalna Francuska moralno napreduje, po novim podacima kriminalne statistike. Zločinačka djela do četiri puta veća su u Španiji, nego li u Francuskoj: amo na 100 000 duša zgagja se jedno umorstvo na svaku godinu, tamo četiri. I u našoj Austriji tjelesne ozlede, teške i lagane, u istoj takovoj mjeri nadmašuju one u Fran-

cuskoj. Krivične prilike se ne povećaše, već umanjiše u vrijeme republike prema vremenu burbonske monarhije i napoleonskoga carstva, kadno za kakovih sto godina konkordat prvoga konzula Bonaparta štićaše, uz tijesno prijateljstvo crkve i države, moral Francuza, kako se to obično tvrdi. Dakle spoj crkve i države ne ulazi ga u ove odnose. Gdje, na pr., tješnje veze nego pod vladavinom napuljskih Burbonaca? Gdje prostranijega izvanskoga bogoljupstva? Ipak zločinaštvo, u oblicima najtežim, ide na manje u Francuskoj, dočim još se drži jednako u južnoj Italiji, gdje vijekovima suvereni i jerarsi življahu sporazumno od rose nebeske i tustine zemaljske. Razvikaše Pariz kao modernu Babiloniju. Jeste u svojim bulvarima, za razvraćene bogate inostrance. Inače je Francuska porodica jedna od najčestitijih na zemlji, po sudu Engleza Bodley, koji Galiju promotri i prouči za osam godina u svakome kraju.

Nama bi bilo neugodno, da se sve ovo naše razlaganje uzme naopako. Nas u ovim crtama ne podbada nikakova mržnja na crkvu, ni na ljude iz crkve. Sve obratno. Moglo bi biti, da smo u političkom poslu skrajnici; u vjerskome zaista nismo. I ako ne marimo za pitanje, je li teologija kraljica svih znanosti, ili da ona niti znanost nije, opet religiju volimo, pošto nas uči nešto veliko. Mi poštovanjem prebiremo knjige bistroumnih i izglednih biskupa, Bonomelli-a u Italiji, Bugand-a u Francuskoj. Religija, nalazeći glavno svoje uporište u nemiru čovječjeg srca, vječno nezadovoljna s onim, što ovdje dolje u putu susreta, čovjeku raskriva i ukazuje drugih obzorja, svjetlijih od prirodnih na zemlji. Te šire vidike, te proplanke na visinama brda, duša u tajanstvenoj svojoj dubini naslućuje, njima se nada, i ako nisu našemu oku dogledni. Vjera sa svojim nadzemnim uhvanjem nagoviješta ono, što mi po unutrašnjem nagonu iščekujemo, i čega ćemo uvijek, preko prostora i vremena, željni biti, ma koliko još napredovala ljudska nauka, tačna i eksperimentalna. Doduše neki hoće, da slutnji po vjeri uskrate razložnog opstanka. Ali sve dotle, dok se čovjek ne upokoji u nazoru, da prije kolijevke mu zija jedno ništavilo, a opet mu zija drugo poslije smrti, naslućivanje boljeg udesa od ovoga zemaljskog hoće da se povlači i traje u čovječanstvu. U nerijetkoj duši progovarati će neutaživ onaj nemir, za koji Augustin u svojim konfesijama, uzvišenijim i dubljim od Rousseau-ovih, veli odmah u početku knjige: „Inquietum est cor nostrum, Domine, donec requiescat in te".

Religija nam služi i za drugo. Uharna je i samoj politici. Zgoljna nauka oboružava čovjeka, regbi, isto tako za dobro, kao valjda i za zlo. K nauci valja pridati odgoj, pak i najdičniji plod ovoga osobni značaj. Jak vjerski odgoj u jakoj obitelji bijaše prvi uzrok veličini Rima. Napreduje u Rimu obrazovanje, ono, što Ciceron nazivlje „svijetlo iz Grčke", a odgoj nazaduje, eto Klodija, koji u republici stvara anarhiju i pripravlja gospodara Cezara. Odgoj, uz moćni i uvaženi Areopag, visokom čini Kleistenovu, Miltiadovu i Periklovu Atenu. Izobraženje je svakako veće za Sokrata i za Kritije, ali filozofirajući Kritija postaje tiran u svojoj domovini. Ne dugo zatim učitelja Sokrata, u bijedi i u smrtnoj kušnji, kukavno napušta, njega zatajiva, visokoumni Platon. Nama Hrvatima i Srbima treba i umnikâ i značajnikâ, a take nam daje svako dušom osjećano religijozno uvjerenje, što čovjeka primiče plavetnim prostorijama „au — delà".

DR. A. TRESIĆ-PAVIČIĆ: PRONOJA

POSMJESI ZVIEZDA PO MODROJ VEDRINI,
SVELJUBLJA MIZI, VASIONOM LIEĆU:
TREPTE, KO MILJE U UMA DUBINI:
VJEČNOSTI LAHOR NA BESKRAJA CVIEĆU.

I SVAKA ZVIEZDA GLEDA: ŽIVO OKO
SVEOPĆE SVIESTI U NEBIĆA JARU...
SVAKA JE KRETNJA, KROZ MORE DUBOKO,
PRONOJE MISO, ŠTO SI RIŠE STAZU...

OH, KOJI NACRT KROZ BUDUĆNOST VJEČNU,
NA NEIZMJERJA PLATNU, S MILIJUNI
ELIPSA DIVSKIH KROZA STAZU MLIEČNU,
ŠTO, KANO VIENCEM, PRONOJA, TE KRUNI!

SVE PUTE POZNAŠ EMPIREJA PLAVA!
PROVIDNA MOZGA TVOG JE ZVIEZDA SVAKA
STANICA SJAJNA: SVAKI KRET JE JAVA
TVOG UMA, ZAKON, ISTINA SRED MRAKA...

U SVAKOM SUNCU JEDNO SRCE BIJE,
I BUKTI ŽIVOT GENIJA, TVOG SINA...
KO VOLJA TIELO PROSTORJEM GA VIJE,
PO ODREGJENOM PUTU PRADAVNINA...

I KANO KVOČKA PILIĆE POD KRILA,
POD SVOJE ZRAKE OKUPLJA PLANETE:
OGRIEVA, VODI: OČINSKA IH SILA
PRITEŽE, DA SE U JAZ NE ZALETE...

U NJIMA DUŠA — ISKRA ISTE DUŠE —
ŽIVOTOM PLAMTI; I OD SVOGA ŽARA
— SA GRIEVOM SUNCA SPOJENA — IZ TMUŠE
ISKRICE KREŠE: SVIESTI CVIET RASTVARA...

U DIVOTNOME KOLU UHVAĆENI
PLANETI PLEŠU OKO SUNCA ŽARKA,
U SAVRŠENU RITMU; VJEČNOJ MIENI
MJEREĆI KUCAJ ISTINA I VARKA...

PRITEŽU SE I LJUBE, KANO BRAĆA;
POSPJEŠUJU, IL SPORE U SVOM PLESU;
KAKO SE KOLO BLIŽE SUNCU VRAĆA,
IL ODMIČE SE ŽARKOM NJEGVOM KRIESU.

SADA SE CVIEĆEM PRAMALIEĆA RESE
NA NJEGVU ŽARU, SAD SNIEGOM OVIJU:
SAD JEDAN DRUGOM ČAROBNO SE KRIESE
S MODRINE I, KO NADA SRCU, SMIJU.

NIJEDAN NIKAD ČASKA NE ZAKASNI:
SVI VRŠE DUŽNOST DILJEM KOLOTEKA;
PUŽEVIT PUT I CILJ POZNADU JASNI,
ŠTO PRONOJA IM ORISA OD VIEKA.

AL, GLE! KROZ PLAVU VASELENU JURI,
KO MISO TANKA, REPATICA ŽUTA;
ELIPSOM OKO ŽARKOG SUNCA ŽURI,
IL HIPERBOLOM U BESKRAJ ZALUTA.

BARBARI ZEMLJE, KANO DJECA STREPE
OD STRAVNA TENCA; MISLE DA IM PRIETI
MORIJOM, RATOM; LJUTOM DJECOM SLIEPE
DIVLJE IM DUŠE, ŠTO SEBIČJE NIETI.

NE PITAJU, DA L' POZDRAV NAM DONAŠA
SRETNIJE BRAĆE IZ SVEMIRA TAMO...
IL UPIT KAKAV, KOJEG PAMET NAŠA
NE SHVAĆA, NIT MU ODGOVORA ZNAMO...

UNAKRST VEDRA VODA SAFIR TAMNI
LJUBIČNE MUNJE METEORA REZNU;
ČARAJU OČI, KO CVJETOVI PLAMNI,
KO SREĆA KRATKIM TRENOM, I IŠČEZNU..

A OTKUD? ŠTO SU?... SPOJ LJEPOTE RAJNE
S DOBROTOM SVETOM, PO PRONOJE ŽELJI:
ZA SUNCE PAŠA I PLANETE SJAJNE,
KOM RAGJA PAŠNJAK EMPIREJA VELJI..

PRONOJA, DOBRA STOPANJICA NEBA,
PO NJEM IH BEZBROJ POSIJA, DA NJENE
KVOČKE I PILAD NAGJU MRVE HLJEBA.
NA BEZOTRAŽNOM PUTU VASELENE;

JER GRIJUĆ PILAD, ŽARKO SUNCE STINE,
I TREBA HRANE: METEORE GUTA
NA MILIJUNE; OBNAVLJA TOPLINE,
DA SRETNO STIGNE K CILJU SVOGA PUTA...

PRONOJA DIVNA, KO ĆE TVOJA ČUDA
NABROJIT? KO ĆE SAMO ISKRU BLIEDU
PROVIDNOG SVJETLA TVOGA SHVATIT, SVUDA
ŠTO GRIJE, HRANI, PO ISKONSKOM REDU?

ZA PTIČICU SE BRINEŠ ČARNE GORE,
U SNIEGU SMREKE BOBICU JOJ ZORIŠ,
KO ZA BEZBROJNA SUNCA METEORE;
I ZA SVE STVORE SVUD SVELJUBLJEM GORIŠ...

KRATKOVIDNE SU NAŠE OČI ZA TE,
A SLIEPACA JE PUNA ZEMLJA BIEDNA,
ŠTO MISLE STVARI DA SU IM POZNATE,
DA SKRITA TAJNA NIJE IM NI JEDNA;

DA NIGDJE SVIESTI U BESKRAJU NIJE,
NI UMA, OSIM U ČOVJEČJOJ GLAVI;
DA RED SVEMIRA IZ SLUČAJA KLIJE,
S BESVJESNE SILE, ŠTO NAS SAMO GNJAVI...

AL JA, KAD MOTRIM TOLIKE DIVOTE
I NEIZMJERNU MUDROST SAVRŠENU,
DUBOKU ZNANOST, U SPOJU KRASOTE,
ŠTO PROŽE VASMIR, KAO DUŠA ZJENU;

KAD ZNAM, DA LJUDSKA SVIEST I RAZUM NIESU,
NEG ČEDO, KOJE OPĆA SVIJEST RODI,
SLAB OTSIEV STVARNE ISTINE KRIJESU,
KO ZRAKA SUNCA U SMUĆENOJ VODI;

TAD NE ZNAM, VIDEĆ NADUTOST PATULJKA,
BI L' PLAKO, IL DA PREZIROM GA KVAČIM;
I PITAM, ZAŠTO, PRONOJA, ČOVULJKA
RAZUMOM NEŠTO NE OBDARI JAČIM?...

ZOFKA KVEDER-JELOVŠEK: SIMON GREGORČIČ

„Pjesnika sam našao“, kazao je Josip Stritar godine 1870., kad je izdao svoj „Dunajski Zvon“, te primio prvu pošiljku Gregorčičevih pjesama. Tada se je potpisivao Gregorčič sa „X ' ili sa „Gorski“. Godine 1882. tek izašao je Gregorčič sa svojom prvom zbirkom pjesama pred publiku i to sa potpunim svojim imenom.

Nijedna slovenska knjiga prije, nijedna poslije nije osvojila čitav slovenski svijet takvom elementarnom silom i tako potpuno kao ove Gregorčičeve „Poezije“. I ostala je do danas svima najmilija knjiga. „Zlata knjiga“ nazvao je „Ljubljanski Zvon“ tu zbirku. Nije moguće opisati dojma, što su ga izazvale ove pjesme. Kao vatra, kao žarki i slatki plamen obuhvatile su srca po čitavoj slovenskoj zemlji. U svim školama, na svim zabavama, svuda ste čuli njegove pjesme. I još kasnije u devedesetim godinama bile su ove pjesme prvi dar, koji je poklanjao slovenski študent svojoj odabranici. Tko nije imao novaca, da ih kupi štampane i u fini vez uvezane, prepisao ih je, ukrasio ružama i ornamentima, pa su djelovale onda još dublje i još iskrenije. Bože, i ja sam dobila ove Gregorčičeve pjesme od nekoga sedmoškolca, kojega danas nema više medju živima, i primila ih, kako već primaju djevojčice prvi dar, što im ga pruža ljubav.

Gregorčičeve „Poezije“ su najslovenskija knjiga i zato je pojmljivo, da je Gregorčič najpopularniji pjesnik, najmiliji ljubimac slovenskog puka. Čitajte Gregorčiča i slovenska duša je razgrnuta pred vama u svojem najljepšem, a i najistinitijem ruhu.

Gregorčič je miran i mek, a i slovenski puk nije buntovan. Slovenci su askete, moglo bi se reći. I ona radost života, koja katkad razgrije njihova srca, nedužna je, bez krivnje. Njihova čuvstva, njihove strasti čiste su, trpke, opore kao vjetar njihovih gora ili mirne, idiličke, mučaljive kao one slikovite dolinice oko njihovih sela, nad kojima kraljuju po brežuljcima bijele slovenske crkvice. Ona blaga rezignacija, o kojoj pjevaju Gregorčičeve pjesme, niknula je duboko iz slovenske duše. Vatrenost, divlja odlučnost, ona silna volja, koja je spremna na boj proti svima, kad se osjeća u svojem pravu, tudje su slovenskome karakteru. Malo je tko od Slovenaca spreman na dugu borbu, malo komu je dano, da u njoj ustraje. I baš najbolji sinovi slovenskoga naroda propadaju nad tom dilemom. Puno krasno su htjeli, najljepše su izvadili iz svojih srdaca — a našlo ih se med onima, koji bi morali primiti divne ove darove sa zahvalnošću, našlo ih se, kadikad puno, kadikad manje i pobacali su cvijeće u blato, digli su kamenje i prosuli ga nad onim, koji ih je darivao.

Slovenci nijesu fanatici — osim u jednom. Nijesu svi — hvala Bogu — ali ono nekoliko slovenskih svećenika, koji u ime vjere ističu najužasniji sredovječni despotizam, inkvizitorsku mržnju protiv sviju slobodoumnih i poetičkih poriva plemenite i bogate duše, nadmašuju svojom zagriženožću sve slične pojave kod drugih naroda. Ni u kojem drugom narodu nijesu svi slijepi fanatici vjere i morala tako duboko sazezali u javni život i sprečavali kulturni rad kao kod Slovenaca. Slovenski je narod siromašan. Umjetnici, literati, slikari, učenjaci kod nas ne mogu očekivati nikakvih štipendija i potpora — mecenatstvo je kod Slovenaca tudj pojam, već ako računamo i onoga u mecene, koji daje siromašnome študentu dva

puta na tjedan objed — u kuhinji, ili koji pokloni ponošena odijela svoga sina. Razumije se, da su svećenici kao imućniji živalj kod Slovenaca ne samo u moralnom smislu vrlo važan faktor; oni imadu kud i kamo veći utjecaj nego kod Hrvata. I bojkot od njihove strane znači, ili je barem značio, često puta i materijalnu propast.

Oni bijahu vodje onoga pokreta, koji je utukao Prešerna, jer je bio bajagi pogibeljan moralu, oni su svojim denuncijanstvom uništili u pedesetim godinama eksistenciju Levstika i zaprijetili tiskaru njegovih pjesama, da će ga materijalno upropastiti, ako bude raspačavao knjigu njegovu protiv njihove zabrane. Čitavih jedanaest godina bi e su Levstikove pjesme, već štampane, zaključane u magazinu. Oni su spleli stotinu intriga, da onemoguće izdanje Jenkovih pjesama, razbjesnili su se protiv Gregorčiča, digli besprimjernu hajku protiv Aškerca, spalili su Cankara. Kao crvena nit vuče se njihovo istupanje kroz historiju slovenske kulture, a trag, što ga je ostavio njihov rad, pust je, proklet... Narod, koji je imao jednoga Strossmayera, ne zna, što to znači.

Slovenci imadu Mahniče, Missije i Jegliče.

Slovenski bikupi nijesu mecene, oni pišu perfidne kritike i mjesto potpore poetu stradalniku pale na svojem dvoru njegovu knjigu...

Kad su izašle Gregorčičeve „Poezije", napisao je Mahnič do skrajnosti zlobnu kritiku u „Slovencu". Prebacivao je pjesniku, da slavi grijeh, da zavodi narod u raskalašenost i da je izdao crkvu.

Drugi tkogod bi se nasmijao bio, ali Gregorčič je bio svećenik, svećenik iz uvjerenja, a osim toga mekan i osjetljiv. Nije bio jak za hajku, koja se digla protiv njega. Nije bio uzgojen za borbu. Nijedan slovenski inteligenat nije odgojen za borbu.

Povijest Gregorčičeva života tipična je za stotine i hiljade darovitih sinova slovenskoga naroda.

Rodio se godine 1844. u malom seocu na brijegu Soče u goriškim Alpama, tamo negdje izmedju Kobarida i Tolmina, gdje u visokim gorama živi najromantičnija divljač Alpa — divlje koze. Njegov je otac bio seljak, ne baš siromašan, ali ipak ne toliko imućan, da bi mogao školovati sina o svojem trošku.

Gregorčič je polazio gimnaziju u Gorici. Stanovao je već od druge škole u tako zvanom „malom sjemeništu". Velika većina slovenskoga djaštva školuje se u ovakovim internatima, već sa dvanaest godina odredjena za svećenički stalež, ili se trpa po pučkim kuhinjama i gladuje. Nije niti za hljeb, kamoli za knjige i časopise. U gimnazijskim godinama marljivo se uče jezici. I Gregorčič je naučio hrvatski i češki, a ima mnogo slovenskih djaka, koji uče i ruski, francuski, engleski, talijanski. — Nigdje nema toliko filologa kao u Slovenaca. Svaka je mladost puna ideala i težnja; filozofske i druge znanstvene knjige skupe su, a gramatiku dobiješ već za malen novac.

Odgoj ovih internata, pučkih kuhinja i korektnih, užasno korektnih i paragrafiranih profesora, koji su sami istu mladost živjeli, ne običava stvarati buntovnike. Nigdje nije premoć prilika tako gigantska kao baš u milieuu, u kojem raste većina slovenskih gimnazijalaca. Ako se buniš, izbace te iz internata, oduzmu ti marke za onaj tvoj jadni objed u pučkoj kuhinji i ti moraš kući, gdje će majka plakati, otac proklinjati, a ti možeš u staju, na njivu, u šumu i raditi, raditi, dok ne oglu-

paviš od silnoga rada. Onaj crni, crni krušac, što ga jede slovenski seljak — a niti ga nema uvijek — već će te ukrotiti. Šuti radije, uči marljivo, „imat ćeš bijela kruha na ovom svijetu, a na drugom sigurna nebesa", kako govori tvoje jadno, malo selo kod kuće.

Gregorčič se nije bunio. Bio je zaista vjeran iz sve duše i kao takav bio je skroman, odricao se, kao da drukčije i ne može da bude. Još kasnije, kad je bio kao mlad, lijep muž kapelan vani po onim selima, gdje je ipak više slobode bilo nego u sjemeništu u Gorici, zalutalo je njegovo oko samo katkad iza uske tijesne medje svećeničkoga staleža van na ona zlatna polja, gdje slobodnima sreća cvate. A i ovaj pogled bio je odricanje, zaboljelo ga srce u teškoj tuzi, ali se nikad nije rodila smiona misao u njegovoj duši: oslobodi se, baci okove sa sebe!

Zgubljen je, oh zgubljen moj raj,
ne smem ne morem vanj nazaj,
zaklenena so vrata . . .

Ovako pjevaju njegove strune. Možda nije nitko tako divno i tako priprosto orisao tragiku svećenika, kako ju je orisao Gregorčič.

Zapustil svet sem mladolet,
se v celico zaprl,
umrl je zame celi svet,
jaz nisem zanj umrl.
Zabiti ga — mi moči ni
vživati ga — ne smem:
plamen, ki v srci mi gori,
morim in mrjem ném.
— — — — — — — — — — —
rád bi s teboj iz teh samot, —
izhod mi je zaprt.

Najsmjelija je njegova pjesma molba Bogu, u čijoj radionici nema smrti, koji sve obnavlja, koji je život vječni.

Za novo stvar moj prah porabiš —
za kako? Jaz ne vem,
ti sam si gospodar!
A eno te prositi smem:
Iz praha izgoji ti cvetico
podari logu pevko ptico
katerokoli vstvari stvar;
kedor bi pa, ko jaz na sveti
imel čutiti in trpeti,
mej dvomi, zmotami viseti —
človeka — vstvariti nikar!

Tako čista i sveta su Gregorčičeva čuvstva, tako iz dubine njegove lijepe duše nikla, da će čar ovih pjesama ganuti svakog ateistu. Samo onih, za kojih srca je pjevao, nijesu se dirnuli njegovi verzi. Velika većina slovenskoga svećenstva,

s biskupom Mahničem na čelu, graknula je na pjesnika, kao da je učinio najgadniji lopovluk na svome staležu, kad je spjevao o njemu citirane verze.

Znam, teško će shvatiti narod Strossmayerov ovu hajku...

Ali možda su Gregorčičeve ljubavne pjesme ovakve, da su svi oni bijesni napadaji i kruta progonstva fanatičnih popova, ako ne opravdani, a ono barem pojmljivi? — pitat će tko god.

Bože, moguće da je pogriješio, kad pjeva:

Gorje mu ki v nesreči biva sam!
A srečen ni, kdor srečo vživa sam!

Ili je možda zaslužio kazan radi „Romarice", radi koje su zeloti toliko vike digli! Ta nazvao je „romaricom" jednu običnu djevojku, koja je imala dragoga. Dragi je pobjegao od vojske u čežnji za njom, uhvatili su ga, ustrijelili, zakopali ga na pašnjaku, — a djevojka iz daleka „roma" (hodočasti) na taj komadić zemlje, štono krije njega, kojega je ljubila.

... naprej na grob njegov,
po sodbi svetni klet,
od svetih izobčen grobov,
a duši moji svet!

Na grobu tam se naselim,
grob meni ni strašan,
skrbno okrog ga ogradim,
da več ne bo teptan.

Biskup Mahnič i njegove pristaše nijesu mogli oprostiti pjesniku, što je nazvao ovakovu djevojku počasnim imenom „romarica". Ta narugao se time svetim mjestima, slavnim crkvama, kapelicama... Da može biti duša najposljednjega čovjeka svetija od stoputa blagoslovenih svetinja, toga shvatiti nijesu mogli.

I pravi nasljednici Kristovi sporazumjeli su se, da pjesnik ovakovih grehota nije zavrijedio misiti velike mise u svečanom ruhu s pjevanjem i sa dvanaestero svijeća; čovjek, koji pjeva:

Odpri srce, odpri roke,
otiraj bratovske solze,
sirotam olajšuj gorje...

takav čovjek ne može prodikovati puku, a da mu ne naškodi i da ga ne pokvari svojim otrovnim naukama. On smije misiti samo tihe mise, bez svijeća; k njegovoj misi ne smiju zvoniti zvona. Neka se zna, neka i narod zna, da je sa svojim pjesmama okaljao svećeničko odijelo.

Ali Gregorčič je spjevao ovome narodu divnu pjesmu: „V pepelnični noči". Pjevao je, kako je stajao u pepelničnoj noći pred oltarom. Silne čete su dolazile u crkvu. I svima, svima kliče on:

Prah boste in pepel!

Svima piše na bijela čela znak smrti. Nebrojene su vrste već prošle.

Končano! — Ne! — Čuj, duri tam
ječe zaškripljejo,
in nove trume v božji hram
skoz nje se vsipljejo.

Na teh ni srebra ni zlata,
in blesk jim je neznan,
na licih tožnih se pozna
le sled solza in ran.

To pač je siromakov rod,
molče je zunaj stal,
in mirno čakal, da gospod
prostora bi mu dal.

Sedaj, ko prost mu je pristop,
korak približa svoj,
jaz pa spoznam trpinov trop,
oh, bil je — narod moj!
Odložil sem tedaj pepel,
v klečeče vprl oko,
za blagoslov sem roke vspel
ter kliknil sem krepko:
Le vstani, vborni narod moj,
do danes v prah teptan,
pepelni dan ni dan več tvoj,
tvoj je — vstajenja dan!

To je pjevao Gregorčič onomu puku, pred kojim su ga htjeli izvrgnuti ruglu Nije se zvonilo k njegovim misama, nije bilo pjevanja, niti prodike, ali crkva bi jaše dupkom puna. Iz daleka su dolazili k tihim misama pjesnikovim. Nijesu trebali zvona, niti pjevanja, niti prodike, ta pjesme ovoga poete, koji je stao pred oltarom kao kažnjenik, te pjesme dosezale su dalje, nego bi mogao nositi vjetar glas zvona, svijetlile su ljepše od dvanaestero debelih voštenica kod svečane mise, bile su ljepša, krasnija prodika od sviju nebrojenih prodika kapelana, župnika, kanonika i biskupa na slovenskoj zemlji.

Ali crnoj zavisti, slijepoj mržnji nije bilo još dosta osvete. Pjesnik je doduše šutio, pokorio se bez protesta, ali narod je protestirao svojim brojnim polaskom Gregorčičevih misa odviše glasno. I sjetiše se, te zatvoriše crkvu. Sam je stajao Gregorčič pred oltarom u praznoj, zatvorenoj crkvi i misio. Nije se bunio, ta on nije bio odgojen, da se buni, bio je blag i mekan, vjerovao je u Krista i u crkvu rimo-katoličku. Narod je i dalje protestirao, dolazio je na Gregorčičeve mise, te je klečao pred crkvom na pogledu oblaka i modrine nebeske.

A Gregorčič je bio odviše mekan, da bi bio mogao ustrajati barem u ovakovoj pasivnoj patnji. Kad je vidio, da ga ne kane prestati progoniti, otišao je u penziju. Već od prirode bio je melankolik, onda je postao umoran od života i svaki udarac

zahvatao ga je u živac, u dušu. Nije bio baš ni osobita zdravlja, da bi mogao početi kakvu borbu. Ubili su ga, a on im se dao ubiti bez protesta kao janje. Život slovenskoga poetu brzo slomi. Prešern se propio, druge je pobrala sušica, nekoji zašutjeli su sami. Onaj isti Levstik, kojega prva zbirka pjesama bijaše već štampana i jedanaest godina zatvorena u magazinu tiskare, a koji se kroz duge godine nagladovao i naužio siromaštva i progonstva, da mu ih je bilo do smrti dosta, ostavio je za sobom još više od trećine pjesama — u rukopisu. Kroz trideset godina imao ih je zatvorene u ladici. Dobio je od stradanja želučanu bolest, pa nije htio, da mu istrgnu od ustiju još i onaj komadičak mizernoga hljeba, kojega se konačno dočepao.

Gregorčič je izdao još dva sveska pjesama, ali ona prva zbirka ostala je najljepša. I sam je to osjetio.

Umrla, oh, je muza moja!
Ubita!
Nikoli ni želela boja
nje duša plemenita;
in vendar tu leži ubita
kot žrtva krutega uboja,
prepolna ran!

Ova posljednja zbirka izašla je god. 1902. Godine 1904. izašao je prijevod biblijskoga „Joba". Gregorčič je potpuno rezignirao. Bio je blag i dobar. Kao predgovor svoje druge zbirke pjesama pjeva, neka polete njegove pjesme kao pčele u svijet, — ali ne kao pčele, da k u p e med, ne sa otrovnim žalcem:

ljudem delite sladko strd b r e z ž e l a . . .

On nije znao, nije mogao biti zloban. A ovakvi ljudi uvijek su žrtve. Bez oružja su, svatko može doći i ozlijediti ih u srce. U onoj prelijepoj svojoj pjesmi: „Srce človeško sveta stvar!" pjeva:

En gorek rek — srce odprè,
en ljub pogled — srce se vžge;
en hud pogled — srce mrje,
en trd izrek — srce se stre . . .

Bio je meka duša, sanjar poeta sa čistim, djetinskim, iskrenim srcem. Prije dok još nijesu navaljivali na njega tako slijepo i bijesno, on je i na drugi način djelovao medju pukom. Bio je medju osnivačima čitaonice u Kobaridu. Imao je krasan bariton, rad je pjevao, pa je i seljake učio pjevati. Priredjivao je zabave i često puta je znao govoriti šaljive govore i zdravice, samo da bi seljaci radije dolazili slušati druge deklamacije, pjevanje itd.

Ni praznik, predragi mi, naše življenje,
življenje naj bode ti delaven dan!
— — — — — — — — — —
Dolžan ni samo, kar veleva mu stan,
kar more, to mož je stvoriti dolžan.

I sada je umro, Pričali su mi starci bijelih kosa, kako su bili ganuti, kad su čitali Gregorčičeve „Poezije". Imade ih, koji su čitali njegove pjesme nebrojeno puta, pa i još danas ne mogu uzeti u ruku njegovu knjigu bez suze u oku. Zaboravit će se imena onih slijepih, koji su ga progonili, ali njegovih pjesama slovenski narod ne će zaboraviti. Već danas se one pjevaju kao da su narodne.

Gregorčič je umro 24. novembra u Gorici. Želio je, da ga sahrane med njegovim gorama. Ovaj posljednji put njegov bio je krasan kao njegove pjesme. Svuda je hrlio narod, da počasti svoga miljenika. Kad su ga nosili u drage njegove gore, uhvatila je sprovod rana zimska noć. Tajinstveno su stale visoke gore u srebrenom sjaju mjesečine naokolo, zvijezde su treperile na tamnomodrom visokom nebu, sveta šutnja je obuhvatila čitavu divnu krajinu, koja bijaše u bijelom snijegu čarobna kao indijska bajka. Ta pjevao je u dubokom čeznuću za svojim gorama :

Nazaj v planinski raj!
Zakaj nazaj?
Ne prašajte zakaj!
— — — — — — — —
ta jaz planin sem sin!
Tedaj nazaj,
nazaj v planinski raj!

Sama sam kod kuće. Vani je noć. Noć i bijeli snijeg i mjesečina. Svršila sam ovaj spomen-listić na Gregorčiča. Stupila sam k prozoru, otvorila ga širom i zagledala se u ovu divnu zimsku noć. Duboko šuti moja mala dolinica, zakopana u snijeg, bijelim cvijećem se nakitili vrtovi, a onamo na drugom brežuljku skupile se male kućice pod snijegom, kao da su nove, tudje. Ta nijesam ih još vidjela ovih kućica. To su seoske kućice. Daleko, daleko je ovaj brežuljak, nedodirnut od gradske buke, bijel i čist, neokaljan od gradskog dima, od gradske prljavštine. Dugo stojim kod prozora. Mirno i tiho leži moje seoce na brežuljku u snijegu obasjano srebrenom mjesečinom. Moja duša je puna Gregorčiča, njegovih pjesama, njegove sudbine i ove lijepe, mirne, bijele zimske noći. I niti sama ne znam zašto, neka tuga pala mi je na dušu i ja proplačem.

Umro je Gregorčič. Blijed, sušičav sedmoškolac poklonio mi je njegove pjesme, kad sam bila četrnaestgodišnja, glupa i zgodna djevojčica. I kao na bijel list zapisale su se pjesme u moju dušu. Davno je već umro blijedi sedmoškolac, a Gregorčiča su pokopali u njegovim gorama prije tri nedjelje dana. Sada već skupljaju za njegov spomenik.

Ne ću pisati o tome spomeniku. Skupljaju novce za Gregorčičev spomenik i svadjaju se naši klerikalci i liberalci. Bože, čemu svadje, čemu spomenik? Gregorčič je pokopan u gorama, a tamo je bijel snijeg, gore su tako visoke i zimske noći tako divne!

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ:

EROTIKA

VAŠI SU PRAMOVI MEKI I MRAČNI
PALI NIZ MRAMORNO VISOKO ČELO,
KO DA BI SANJARSKO SUMRAČJE NEKO
POGLEDE ŽARKE ZASJENITI HTJELO.

UMORNU GLAVU STE SAGNULI K RUCI,
UVOJCI MEKI KO MIRISNA TAMA
LIJU SE VAM PREKO PRSTIJU BLIEDIH.
OPOJNO VENE NA GRUDI CIKLAMA.

VANI NA ZAPADU KO NA OLTARU
BLIJEDNE DANA KRVAVA RANA,
PRED VAŠIM OKNOM U PLAMENU MRTVOM
ŽARI SE PUSTA ALEJA PLATANA.

U VAŠIM OČIMA ODSJEV JE VATRE,
KOJA NA ZAPADU DALEKOM GASNE,
DRŠĆE EROTIKA GRIEGOVA UZ VAS,
GINU MELODIJE TUŽNE I STRASNE.

ROKOKO

CVJETNE TERASE SE SPUŠTAJU K PARKU,
ISKRI SE TRAVA U PROZORJE RANO,
JUTARNJI LAHOR IL KORACI PLAHI
STRESAJU ROSU SA VLATI TIHANO.

SAKRITA ŠPILJA SRED BRESTOVIH KROŠNJI
ŠUTI DISKRETNO, NA STUPIĆU BIELOM,
OVITOM VINJAGOM, S VIENCEM OD RUŽA
ZASPAO AMOR, AL UVIEK — SA STRIELOM.

VODOSKOK PRIČA KO NESTAŠNO DIETE,
GLAVE SU POGNULI JADNI TRITONI,
SIPA SE SREBRO NIZ ZELENE VLASI,
BLISTAVI BISER IM S OKA SE RONI.

RUKA TI DRHTNU KO GOLUPČE BIELO:
ČUJE SE ŠUŠTAJ ZA BRESTOVI TAMO.
NIJE TO CJELOV, TI STIDLJIVO DIETE, —
— RUŽA ZA ŠPILJOM SE RASCVALA SAMO.

PETAR PETROVIĆ: U PREDVEČERJE

. . . Onda se digao, navaljao zavežljaje jedan na drugi, poturno ih bliže u kut i izišao van . . .

Baš kao i onda kad je negdje pred nekoliko godina jedrio u tudji svijet, a iza sebe u svom malom selu ostavljao sve — i nedoigranu mladost, nedovršen zanos, nadanje . . .

A ispod njega, gdje li, zvrjala su kolesa, zvonili zategnuti lanci, šiktala para i teški golemi, čadjavi parobrod rezao je zapjenušenu pučinu . . .

On pogleda u nazadu. Duboko dolje u zamagljeni morski šir tonulo je sunce . . . More se zibalo, — sjalo . . .

I na njemu daleko tamo u tankom pramičku magle kao da poče nicati put, pa ona dva jablana jedan pored drugog, — mala strmina i onda njegovo selo . . . Eno i nedogradjenog štaglja: — gle i živica, što savija na crkveni put, na pola uzorana njiva, — eno i porušen mostić i stara, nagorjela kriva vrba na osami . . .

— Tu! . . . tu! . . .

— I sve, što imam, eto, to si mi ti! . . . Ona je oborila glavu i drhtale.

— I sve ću ti dati, sve . . . znaš li? . . .

— Znam . . .

— I život . . .

— Da.

— I boga svog . . .

— Znam . . .

— I što? . . . što? . . . drhtao je i on, bunio se i zagrcavao . . .

— I ja . . . i ja tebi . . . sve . . . mucala je s glasom, što je zaostajao negdje, drhtao, lomio se od drhtavice i zanosa, naslonjenom glavom na njegovim prsima . . .

I opet zvrje kolesa, zvone zategnuti lanci, pjeni se voda, šikće para i odmjereno po pučini odjekuje lupa . .

Baš kao žrvanj onu noć . . .

Nije nje bilo . . . U slatkom drhtavom čekanju sakrila se negdje . . . On je sjedio za ognjištem i kao u zanosu slušao, kako je njegov otac prosi za nj . . . Onda je gledao njezinog oca, kako mrko, šuteći zuri u žeravicu . . . Mater joj negdje kod žrvnja polila slaba zraka luči, što je goruckala . . .

— I eto, biće, vala bogu dobro, — radiće se . . .

— Ne velim . . .

— A on je i radišan, — vrijedan . . .

— Znam . . .

— I paziće je . . .

— Hm . . .

„— Sirotinja ste, — patiće se, — a tu eto bolja kuća —" ponavljao je on poslije te iste neprospavane noći u cik zore kao u groznici riječi njezinog oca, s nabreklim očima od ljuta plača, osjećajući negdje u po srca kratke, časovite žigavce . . .

I više je nije vidio.

A treće zore pratili su ga prvi pijevci, kad je iznicao po seoskom putu, zavežljajem na plećima, iz sela na malu strminu...

Tu je zastao, — pogledao još jednom dolje u natrag, i onda se makao...

I more ga ponijelo...

Sad se vraća natrag. Iz zagušljiva, mutna zraka tamnih rudnika, od vječne lupe crnih, gvozdenih strojeva, iz neprestajale potonule vike i buke makle su ga jedine tri riječi, što su mu na čas uskrsle nadu i povratile život...

— „Umro joj muž" — razabirao je kao u sumaglici iz krivudastog, nesigurnog rukopisa, osjećajući u sebi veliku, snažnu želju, da se što prije svrši dan, — da što skorije prodje noć — pa da onda u prvi osvitak najbližeg dana što silnije i jače zareže oštri kljun parobroda daleku pučinu, što će i njega da ponese u tihi, opojni miris njegovih bijelih breza...

I opet zvrje kolesa, zvone zategnuti lanci, pjeni se voda, šikće para, a iz uzlelujalih talasa izvire pred njegove oči ona... Lijepa, nabrekla, zdrava. U pune joj obraze prošikala krv, — a oči joj se sjaju... U plećima ravna, puna, — preko njih se rastegao jelek, i sveo joj se oko pasa, od kojeg se šire obli, zamamno svedeni bokovi... Pramičak kose pao joj po čelu... I onaj mali, sitni madež u po obraza kupa se u krvi, — jedva da se vidi...

— Brže, brže!... javlja se u njemu klik zaostalog zanosa i poduzimlje ga snaga, da se upre i da negdje po po srijede poduhvati tu crnu neman i da joj postostruči brzinu...

— Brže, — brže!... ponavlja kidajući se od snage i zanosna iščekivanja i nestrpljivosti držeći se grčevito šakama za ogradu parobroda i osjećajući, kako se na široku pučinu navlači još šira, neizmjerna noć...

A nedugo poslije nje pozdravio je jednog predvečerja sa male strmine, uzdrhtalim srcem od sreće i prekipa svoje malo selo...

A u selu i nju, i jablane i vrbu...

I ide... Baš kao i noć što lagano kaplje vuče se s nešto uskračalim dahom podrhtavajući po cijelom tijelu uz živicu putem k njezinoj kući, u kojoj sad živi sama... Noge mu klecaju... Zakreće lijevo na puteljak, što vodi preko livade... Predvečerje ga lagano obavija, krade... Negdje zajaukale dvojice... Za časak obori glavu... Tače ga se to prijatno, bolno... Predje livadu, zastade, — i srce mu se poče tresti, drhtati...

Iz sjene jasenovih krošanja izvirivala je njezina kućica... Napopade ga slatka, opojna nemoć... Primače se k strugi, — i udje u avliju. Uzdrhtal, opijen, zbunjen stajaše uz plot... Čekao je...

Na vratima se odjednom pokaza ona...

— Jelo!...

Ona posrnu, zastade za čas na jednom mjestu i gledaše ga široko razvaljenim pogledom bez daha...

On joj pridje — pogleda je i ustalasa se na jednom mjestu. Sav zanos, nada, želja, pusto očekivanje, sve sruši u njem taj čas... Slaba, nešto pogrbljena, opala, izubijana, mršava, išarana borama po obrazima stajala je pred njim ona spuštenim mršavim rukama niz iznošenu suknju.

— Jelo! u glasu mu je ječao bol, prijegor...

Ona se zagrcnu.

— Pa taka? . . .
— Ubilo me . . .
— Što?
— Nadanje . . . čekanje . . život . . .
„— Život —" ponovio je on više za se, i u mislima gledao, kako je taj čas i njegov, sav njegov život s toliko nadanja i zanosa razbio i razmrskao u parčad . . .
I dok se ona onako slaba pritisla uz plot i jecala, — dotle je on mrko, šuteći nalakćen na plot, gledao niz sumorna s prvim velom noći ovijena polja nekud u daljinu, iz koje se daleko tamo iza brda uzdizao lagano pun, nešto okrvavljen mjesec . . .

BRANIMIR LIVADIĆ: APOTEOZA

Živio je u vrijeme, kad su teške prilike zasjenjivale živote, iskrivljivale značaj, i u bescijenje nagonile najdragocjenija čuvstva ljudska. Pred sobom je gledao beznadje, a oko sebe pokvarenost, koja mu se pričinjala to odvratnijom, što je manje imao sam udijela. Njegov sinovac, Petar Danatić, stajao je uz njegovu smrtnu postelju i sa strepnjom čekao, kako će uginuti život, koji je cvao pod mutnim nebesima kao život gljive. Čuvstvo zahvalnosti i sinovske pokornosti, kojim je za života susretao umirućega, u taj se odsudni čas preobrazilo u dubok osjećaj prijateljstva, koji se je kidao nad gubitkom, što mu ga je smrt upravo spremala. Njegovo je srce osjećalo muževnost i činilo mu se, da se u ovaj čas dijeli drug od druga, a ne sin od oca. Bilo mu je kao da više osjeća gubitak, nego gubitak onoga, koji mu je bio koliko otac. Instinktivno prihvatio je njegovu ruku i trgnuo njome, ne bi li svratio pogled umirućega na sebe. Teške vjedje podigle se jedva do polovice, a zraka mutnoga plamsaja kao da je doprla do polovice puta i neobavljena posla povratila se natrag u magle, od kojih se je odijelila. To je bio njihov pravi rastanak, jedini. Njihova rastanka početak i konac.

Sad su Petra obasule suze, obuhvatila snažna, djetinja tuga ; čuvstvo, u kakovu već davno nije izgibalo sve njegovo biće.

Petar bio je spreman na smrt svoga dobročinitelja. Njegova bolest trajala je već čitave dvije godine. Nije on samo jedamput mislio na ovaj čas rastanka, nije samo jedamput pomišljao na sve ono, što će njime izgubiti. Od smrti njegova oca živio je stari vijećnik Danatić u njegovoj kući, dijeleći sve svoje s njegovom udovom majkom i s njime. Kroz sve vrijeme njegova djakovanja i kasnije, dok je u mladenačkoj lakomišljenosti stradavao, njegov mu je starac bio sigurna pomoć. Ali dok su ga prije, dok je oskudijevao, vezala s njime čuvstva blage zahvalnosti, od časa, kad je počeo i sam privredjivati, koliko je trebalo, kad se je smirila bura prvih želja i poleta, kad se lomilo pod njegovim nogama u osami svijeta i života, stari mu je njegov dobročinitelj nadomještao dom i s njime čuvstva topla i prijatna, od kojih se čovjek ne osjeća sam nego pripadnik po srcu i ljubavi k drugim, nenadomjestivo i nerazdjelivo dragim bićima. Kad bi se vraćao kući, kad bi ulazio u njegovu sobu, činilo bi mu se, kao da se povratio k sebi iz hladnih daljina, u koje ga odvodio tudjinac zavodnik život. Sad nije više bilo u onoj sobi kao nekoć.

Na prozore udaralo je još vazda majsko sunce; slike i sve ostale sićušne stvari stajale su na svojim mjestima; sve mrlje, nezgrapnosti i pogrješke na starom pokućstvu susretale ga brbljavošću davnoga poznanstva, ali svemu je manjkao onaj vez s dušom i s dobrim srcem njihova gospodara, onaj dah, kojim je sve to živjelo po njemu.

Na tom pogledu hladio se žar Petrova osjećanja i oči mu se sustavljale na zbilji, koju su bile navikle bez primisli gledati. Na niskom krevetu uspravno ležao je starac, sklopljenih očiju, iskrivljenih usana, koja su se u gotovo pravilnim razmacima pri kašljucanju otvarale i potiskivale bijelu sluz. Grudi su se nadimale u nepromjenljivom ritmu, vazda jednakom snagom, crtajući po pokrivalu pravilan val. Tko bi se na čas tom ritmu podavao, uljuljao bi se u jednako ispraznu misao, s istim ponavljanjem: kako dugo će ovo još potrajati? Hoće li napokon svršiti? . . .

Kraj kreveta umirućega sjedjela je pristara žena. Ona se je prije brinula bolesnikom, a sad joj se sklapale oči od besnenih noći; ruke joj se spustile u pregaču sumorne, sklopljene na molitvu, besposlene i beskorisne od posla, koji nije imao uspjeha. Ona je vidjela već mnoge umirati i čekala je strpljivo neizbježivo. Petar se obrati pitajući k njoj:

— Što mislite? Kako dugo će to još trajati?

A ona mu odvrati s potpunim uvjerenjem:

— Još ovu noć. —

Na to je Petar primaknuo stolac do kreveta i stao nepomično gledati u umirućega. Veličajno-grozna igra prirode razigravala mu maštu, razglagoljala mu duh bujicom misli. Najrazličnijim zamislima kao da se razvezalo stotinu jezika, tako je govorilo i pričalo u njemu, tolikim obiljem i snagom riječi. I što je jednomjernije bilo disanje, to mu se pričinjalo većom i zanimljivijom novotarijom. Kad bi ga obilazila misao, da je smrt stidljiva, da se krije od izvedljivih pogleda, svladao bi je vazda s nova nagon gledanja i prodiranja u njezinu veliku tajinstvenost. Bilo mu je mučno gledati, a nije imao snage, da odvrati drugud svoj pogled.

Ali veliki taj duševni napor nije mogao potrajati dugo. Umorila ga napetost. I misli su se njegove stale vezati o najjače porive njegove sopstvene naravi. Oči mu se sustavljale na najbližim predmetima, a misli su se dale zavoditi od njihova pogleda. Na stoliću do glave bolesnikove ležala je zlatna ura. Takovu uru on je sebi davno želio bio. I u njegovu srcu porodi se tračak veselja, da će ta ura sad na pripadati njemu. On ju je osjećao pod prstima i držao je igrajući se njezinim blještavilom na zrakama sunca. Pomišljao je i na lanac . . . na to, kako će sad na on postati gospodarom baštine, kako će imati novaca, koliko nikad dojako u životu. S novcima isplatit će dugove i bit će mu lakše, bolje nego ikad doslije u životu.

Nesmetano raspredale su se ove misli u njemu, jer se je srce protiv volje njegove priklanjalo radije radosti nego žalosti. I zalud se je sam prikoravao, da je surov, bezdušan i prava zvijer, razigrano čuvstvo nije se dalo zatomiti. A kad bi onda svraćao još upornije pogled na umirućega, pričinjalo mu se, da će ove njegove misli skoro postati zbiljom . . .

Medjutim se u sobi počeli hvatati već prvi mraci. Spuštalo se sumračje u tankim, prozirnim sjenama. Po zakutcima bilo je već i tmine. Noć se šuljala u

sobu tiho kao da stupa po prstima. A ta noć bila je tjeskobna, njezina je tama boljela nekom muklom boli. Petru je ta bol godila, jer mu je mirila misli i vraćala ga njegovoj iskrenoj tuzi. On bi se bio najvolio rasplakati kao ono prije, kad je ušao u sobu, ali mu suze nijesu htjele na oči : srce mu se priviklo na žalost, sprijateljilo se sa smrću i s užasima umiranja.

Ipak nije ni opazio, da je žena izašla iz sobe i da je ostao sam s umirućim. U sobi bilo je već tamno, a u bolesnikovim grudima čulo se muklo hroptanje. Počelo se lomiti i praskati silnom tutnjavom, kao da nevidljiva ruka nasilno kida spone života. Petar se je digao i prošao do prozora.

Bila je vedra majska noć. Na jasnom modrom nebu plamsale su ljupko u zlatnom sjaju zvijezde. Vrh brežuljka, koji se dizao iza kuće preko ulice, nadvilo se nebo, uplićući kao od milja zvijezde medju grane i debla. Na crnom tlu bijelio se gdjegdje pijesak poput bijelog saga u podzemnom hramu. U svetoj tišini zadrijemao je cio kraj podavajući se voljko čarima noći — kao sanjama.

Iz te noći dizale se Petru uspomene na život, koji se je u njegovoj blizini dokončavao. Što je imao njegov dobročinitelj Mihajlo Danatić od toga života? Ovdje u ovoj sobici živio je dvadeset godina. Izmedju gladi i sitosti, u malim brigama za politiku, kojoj nije mogao ni odmoći ni pomoći, čas okrijepljen ugodnom šetnjom, čas zlovoljan radi nevremena, živio je od dana u dan i u tom životu dočekao napokon ovaj čas. Gdje će biti nakon njegove smrti praznina? U svijetu, u životu oko njega neće je biti ; on sam — ne će je osjećati. Čemu dakle taj život, te muke i ovo grozno umiranje? . . . On sam stoji evo u naponu snage, stoji u toj noći, uz ovu smrtnu postelju, a da mu život nema ništa reći, ništa, što bi ga pridizalo u njegovoj cijeni . . .

U taj tren zapali netko u kući preko ulice svijeću. U rasvijetljenoj sobi Petar je jasno razabirao lik šesnaestgodišnje kćerke svoga susjeda. Ona je pošla do prozora i spustila nehajno bijelu prozirnu prevjesu. Ipak je Petar vidio u sobu kao da i nije bilo prevjese. Petar je poznavao djevojčicu i znao je, da je ona najljepša u cijelome mjestu. Njegovi izvedljivi pogledi to su mu i u ovaj čas potvrdjivali. Krasan vitak stas i ljepušna glavica sasuli su iznenada u njegovu dušu milje vesele sunčane zrake. I bilo mu je kao da se je nešto u duši pozlatilo . . . Kao da mu se je lice pod suzama nasmijalo . . .

Petar je točno pratio svaku kretnju u djevojčice. Ona je pošla bila do kreveta i dignula tamno pokrivalo. Ispod pokrivala zasinuli bijeli jastuci. Ona ih je podizala živo u vis i složila kod uzglavlja kreveta. Onda je prostrla crveno pokrivalo i odvrnula jedan ugao, onaj do jastuka. Krevet je bio spreman, da je primi u svoj meki zagrljaj. Petru se je pričinjalo kao da je bijela ruža rastvorila latice, da dočeka leptira. Osjetio je sa kreveta miris i uzbunila mu se krv . . .

Sad je nestalo bilo djevojčice u kutu sobe, do kojega nije dopirao njegov pogled. Mučno je iščekivao Petar čas, kad će se opet povratiti na vidjelo. Sav je drhtao od nestrpljivosti, hoće li se skoro povratiti . . . Ona se je povratila. U bijeloj, duboko izrezanoj košulji sjela je tik do prozora. Petar je jasno vidio fine crte njezina profila, crnu sjenku trepavica i obli tanki vrat. Vidio je ramena, ljupke oblike ruku i onu zamamnu crtu, koja se je krala ispod košulje i poput slutnje odavala pupoljke djevičanskih grudi. Njegovi su se pogledi verali ispod čipaka i pritiskali plamene cjelove u neznano zaklonište neiskušanih slasti . . . Ona je dignula bila

obje ruke i raspletala svoju bujnu crnu kosu. Kod svake kretnje zadrhtao bi Petar... Kad bi se sagnula, dopirao bi njegov pogled dublje ... i bilo mu je kao da se prolio topliji val njegovim tijelom.

U to je opazio bio, kako se je raskinula kod držanja ruku povezica na lijevom ramenu. Bijela njedra zabjelasala se pred njegovim očima. Kroz maglen pogled blisnulo nešto neizvjesno puno čara i miline. Poput dvaju plamenova sasuo se licem žar i stinula mu krv u žilama...

Petar nije mogao prosuditi, je li odmah ili nekoliko časaka kasnije utrnula svjetiljka u kući preko ulice. Kad se okrenuo u sobu k umirućem, utiskivale su njegova majka i sluškinja plamteću svijeću u beživotnu ruku mrtvacu i uzdahnuvši: Hvala bogu, on je svršio! — spuštale se na koljena do smrtne postelje. Sav smeten i smušen klonuo je Petar na stolac i rasplakao se glasnim, grčevitim plačem.

Bilo mu je slatko plakati i kao dijete podavao se dugo i dugo suzama i naricanju, jer je osjećao u dubini svoga bića, da se je tim plačem rasplakala duboka bol njegove gorko ojadjene čovječje duše.

VLADIMIR LUNAČEK: FRAN HRČIĆ

Bilo je pod jesen prošle godine, kad sam se zaputio u Samobor do Hrčića. Posjetio sam ga, da u svojoj kritičarskoj izvjedljivosti doznam za sadržaj i obradbu njegove nove drame „More", koja se imala prema novinskim vijestima doskora prikazivati na zagrebačkom pozorištu.

Došavši u slobodno trgovište Samobor, u njegove puste ulice, ali pune svježeg zraka, propitah se za stan Hrčićev. Pokazaše mi kuću. Pokucah — nitko se ne javi. Tad mi neko reče, da je Hrčić u svome vrtu. A gdje je taj vrt? I opet me poslaše nekoliko stotinu koračaja nekud nakraj Samobora. Stadoh pred gustom ogradom prostrane bašte. Otvorih vrata, a na mene navali prijateljskim pozdravom dobro ugojeno pseto. Bio je to Hrčićev drug, „Bundaš" imenom i izgledom. Pozdravismo se Hrčić i ja. Odvede me u malenu sjenicu iskićenu prilijepljenim slikama iz „Života", „Ver Sacruma" „Kunsta" i „Vijenca". Na stolu bijaše otvorena pretposljednja stranica brižno ispisanog manuskripta. Baš je na koncu drame potkrižavao mise-en-scene. Sjedosmo, a Hrčić mi nakon nekojih konvencijonalnih i običnih upita o Zagrebu počne pripovijedati o svojoj drami „More". Drami je samoj bio u početku naslov: „A kad sine proljeće...", no kasnije se okanio ovoga naslova, koji na neki način najavljuje više lirski akord, negoli socijalnu sadržinu drame. Odlučio se s toga radije za simbolični naslov. Dodjosmo i na razgovor o drami uopće, staroj i novoj dramatskoj tehnici, te se tijekom našega razgovora konačno pokazalo, da Hrčić voli sadržini moderne, osobito slavenske i nordičke drame, ali da ga osobito nešto vuče k onom gordom i na neki način kao u kamenje uklesanom tonu starogrčkih tragedija. I ako podjemo onako u duhu dvije drame Hrčićeve „U sumraku" i „More", možemo mirne duše reći, da se njegove riječi slažu s njegovom težnjom. Dosegao to dašto nije. Taj pokušaj nije nov. Imade ga u Ibsena malo ne na svakom koraku, imade ga u Grillparzera, ponešto u Goethea. A u modernih ruskih

dramatičara gdjegdje se takodjer opažaju tragovi tim željama. Ono bitno dramatično, koje je u Grka tako skladno — kao što je u njih uopće sve skladno — sa tonom i sa sujetom, možda ih je navelo na to, da se drama mora zbivati u jedan čas, u jedno vrijeme, neprekidno i nepromjenljivo. Možda da mijena scenerije, razmak vremena i mjesta oduzimlje drami ton, koji se tim mijenjanjem prekida i disharmoniše. Možda — velim — jer ne znam, da li si je tko dao truda, da razmišlja malo o tom, što je te inače tako slobodne umjetnike i pjesnike grčke natjeralo, da se u najsavršenijoj i najslobodnijoj formi poezije — u drami — drže tako slijepo tih tehničkih veriga. Kao svakom dramatičaru, tako se i Hrčiću namiće to pitanje. Prema njegovoj prvoj drami opaža se u drugoj, da je osjećanju toga problema bliži, premda ga još pravo ne shvaća. Mehanizam drame „More" ne ide tako u širinu kao u drami „U sumraku", on ide u dubinu, te je i jednostavnije prikazan. To je očito utjecaj toga razmišljanja. Realizam sam upućuje dramatičara na to, da ponire u duboku sadržinu prirode, a da mu nije tek svrha, da je fotografiše. Realizam upućuje baš dramatičara na veliku tajanstvenost prirode, na vez medju najsitnijim i najsnažnijim fenomenima. U tomu stoji i razlika izmedju misaonoga realističnog dramatičara i izmedju dramatičara, kojega kao da opčarava prirodna snaga, koji kao pod pritiskom te snage piše i prikazuje. Prvi će nam tumačiti značajeve i čine ljudske, drugi će nam iznijeti kako žive i bivaju — a dojam, razumijevanje o svemu tomu nama prepustiti.

Dramatičar realističnog smjera prve vrste je Fran Hrčić ,dramatičar druge vrste je Petar Petrović. Obojica dadoše nam do dvije drame, i to dobre po svojem sadržaju i po svojoj kvaliteti. Petar Petrović „Rkaća" i „Rušku", Hrčić „U sumraku" i „More". Već sami naslovi upućuju nas na razliku. Petrović prikazuje osobnosti, oko koje se grupiraju ljudi iz našega naroda, za kojima se povadjaju svojim mišljenjem, svojim osjećajem i svojim načinom života. On vidi tek, kako se oko jedne osobe i njenog života kao oko nekog proždrljivog vira okupiše sudbine narodne. Njemu su „Rrkać" i „Ruška" dva plamena, koji gore i koji sve oko sebe očadjuju i svaljuju, koji su sami naplamsali, da i sami ugasnu. Kako su mogli usplamtjeti i zašto su dogorjeli, to ga se ne tiče. On konstatira takav ljudski požar u ovom ili onom selu i donaša nam s garišta vruće žeravice ljudskih života.

Posve drugačije Hrčić. Već i u njegovim natpisima ima simbolizma: „U sumraku" — „More". Posve impersonalni natpisi s dubokom pozadinom vazda živih elemenata. I on uzima na oko jednog junaka, jedan individualitet, a uza nj čitavu grupu ljudi. Ali ako su i ti ljudi vezani uza nj, nisu vezani po njemu samome. Nešto ih drugo veže. Autor osjeća, što misli, da ih veže, i što hoće da protumači. Neka veća, daleka, sveznajuća, ali ipak bezbrižna sila, koja pušta, da se sve razvije svojim tokom, stoji iza tih ljudskih mozgova i srdaca. Hrčić vidi, da se sav život tih ljudi priljubio besvijesno uz prirodu, da ona na njih utječe, a da oni toga i ne opažaju i ne osjećaju, ali on se uza sve to ne zadovoljava tim opažanjima. Jer on vidi i to, da su ljudi mirni sastavni dio te prirode, i da je dosta, da ih prikuješ ma gdje, pa da su na neki način njezini sužnjevi. Nešto drugo, veće, plemenitije vuče ih i vodi, ono, što se rijetko budi u sumraku životnih prilika, teških prilika, kojim je izvor u jednom prirodnom elementu. Taj elemenat im daje kruha, tek da ne poginu i da ih može mučiti. I baš onda, kad se to plemenito budi u tim ljudima, tada počinjaju najgroznije čine. I Hrčiću se čini, kao da je čovjek tek zato nužno prikovan uz prirodu, da se pati, da se nikad ne oslobodi i da pogine, čim pokuša otresti se tih veriga. Netko se igra ljudskim životom, to je ona sumnja, koja Hrčića grize. Ali tko? Hrčić je odviše velik pozitivista, a da bi na tom raspuću krenuo ili putem misticizma ili putem ultramontanizma. Za modernog čovjeka misticizam je odviše sumoran labirinat, iz kojega „nijedan više ne vraća se putnik". Za pjesnika pak ili dramatičara odviše pogibeljan, jer bi mu se moglo desiti, da poeziju zanemari, te da sa dasaka propovijeda sušti i hladni znanstveni determinizam. Ultramontanizam opet mu je odviše udoban način rješavanja ljudskih problema, koji sve terete svaljuje na ono više sveznajuće biće, a ljudski mozag rješava svake glavobolje za život, za sadržaj, cilj i svrhu njegovu.

I on se zato vraća s toga raspuća misleći možda se prevario u svojim opažanjima, možda nije ni ljude ni prilike njihove točno uzeo u račun, možda mu se izmaklo štogod. I dok se taj povrat natrag dade u drami „U sumraku" tek naslućivati, u drami „More" očito i svom silom izbija na vidik. Hrčić se vraća svojim putem natrag i poput modernih realističkih pisaca istražuje socijalnu srčiku čovjeka i naroda svoga.

U obje drame prikazuje nam ljude, koji žive tek od svoga životinjskog instinkta. I taj je za čovjeka i socijalnu grupu tako dugo odlučan i dostatan, dok na čovjeka ili na tu grupu ne udare svom silom životni problemi. Ravnotežje poremećeno, valovi se mišljenja i odluke sudaraju i dolazi do katastrofe. Tu može da odluči samo dvoje ili r e l i g i j a ili k u l t u r a. No religija u svojoj apsolutnoj formi stečena je po individuima i po čitavoj grupi u odviše zastarjeloj i tradicijonalnoj formi, a da bi mogla udovoljiti časovitu potrebu. Po svojoj sadržini odgovarala bi ona na sve, ali po svojoj formi, od koje narod pozna tek najgrublje, najnužnije, ne može biti spasonosnim sredstvom. A kultura? — Nje nema ili koliko je ima, svojina je poluinteligencije ili inteligencije, koja se posve otudjuje potrebama t. zv. duševnim, a brine se samo, da narod (u vulgarnom poimanju) ostane živ kao nužni državni materijal. Za oplemenjivanje njegova instinkta religija vazda jednako kalami svaki trs, a kultura u rukama savremenih prvaka ne diže tih instinkta i ne svodi ih u pravi tok života, do pravoga njihovog socijalnog znamenovanja. Hrčić konstatira, da su ljudi našega naroda sami i osamljeni, ali da su

i zbog toga (po Ibsenovu i Stirnerovu načelu) ostali ne samo pojedince, nego i kao narod jaki. Ali, veli Hrčić, kad ta samoća dosadi, kad pojedinac ili čitava jedna grupa ne može da uhvati takta sa savremenim životom, onda izbija ta jakost užasnom silom — a facit je katastrofa, nakon koje se pojedinac iznemogao sam nikad ne podiže — dok društvo sudi tek čin i krivnju n j e g o v u, umjesto svoje vlastite.

Petrović veli: „Evo, takovih vam imade ljudi u nas! Zar ne lijepi su i divni? Moraš da ih zavoliš.“ Petrovićev realizam upućuje na taj epilog. Hrčić veli: „Evo kakovi ljudi medju vama snivaju, a vi pazite i bdijete, da se ne probude. Tad se prenu i udare vas". Hrčićev realizam upućuje nas na prolog poput onog bajazzovog.

No Hrčić ne sustaje kod instinkta, kod njegove puste dileme izmedju formalistične religije i nijeme kulture. On tu dilemu prikazuje u pojačanom svijetlu. U „Moru" donio nam je narod sputan u verige stanovite zastarjele apsolutističke socijalne forme. Izvana zadovoljstvo i poredak kao kod urinog kazala — a iznutra duševni trulež i očaj. Ako uzmemo Milčića, šumarskog vježbenika, u drami „U sumraku" i staroga Mrguda u „Moru", vidimo iste ljude. Ondje čovjek bez religije i bez kulture oličen grubim ličilačkim kistom talmi-kulture, t. j. gospodstva kaste, ovdje čovjek poput kalupa, što ga je ostavila netragom izgubljena školjka, u okamenjenom pijesku. Milčiću oduzela je nerazložna kulturna politesa i ono malo ravnotežja, što mu ga je podao njegov instinkt seljačkog roda, odakle je potekao. Oslabio je posvema, a izgubljen je zalutao. Mrgud nije značaj, nije muž — već moralna makina, otupljena postupkom svoga oca i adetom zadrugarske institucije, očeličen bijednim bojem za bitak, čovjek, kojega su se poradi nutarnjih borba i same duše uhvatili bešćutni žuljevi. Jedan oslabio već i pod najmanjim socijalnim modernim teretom, oslabio kao čovjek, a kao birokrata iznevjerio se porijetlu, drugi otupio u staroj socijalnoj formi, više poslušni krvnički mač svoje utuvljene moralne uobraženosti negoli razumne pravednosti, pristupačne ljudskoj riječi i krvi. A njima nasuprot dva lica, što se hoće da oslobode, Ole i Petar. Nešto se nadvinulo poput teške zagušljive oblačine na duše i najednom sine kao munja njihovom nutrinom misao, da su ljudi i da kao takovi imadu pravo na slobodu, da imadu pravo, da se riješe svega. I Hrčić je upravo sjajno iznio tu psihologiju našega narodnoga mišljenja. Spoznaja, ili bolje rekavši, samo osjećanje slobodne misli, kao da je u sadanjem kulturnom stanju našega naroda orudje zločina. Misao o slobodi — spoznaja te slobode — i čin, da se riješiš svega, što te sputava, jedan je trenutak u životu našega naroda. Jedna misao, jedan čin — i životni je tok pojedinca u našem narodu završen. Ima još jedna alternativa: nema čina, nema ni misli, preostaju samo patnje i boli. Hrčić tumači ovu svoju tezu. Dok je narod naš neslobodan, znade, da se bori ma bilo za što mu drago, tek pomisao o slobodi bilo individualnoj bilo drugoj, smućuje ga — i on štošta počinja. To je posljedica, veli Hrčić, a na usta svojih ljudi, što ne odgajamo naroda kao kulturnu grupu. Mi ga odgajamo za slobodu, ali ne za borbu, koja tek počima u slobodi. Bez kulturnih preduvjeta modernoga života čovjek je neslobodan, —neslobodan kao član čovječanstva i društva, neslobodan kao pojedinac i kao pripadnik jedne grupe, neslobodan po tijelu i srcu i misli. Borba, što je vodi takav čovjek, nije borba, već vječita bol, njegov očaj prosijeva sjaj slobode, ali on gine. Borba neslobodna čovjeka — mehanički ili duševno uzeto — jest tek izvršivanje službe, čovjek pla-

ćenik. Borba ljudska — a posljedak njen čin, mogući su tek medju slobodnim ljudima. Hrčić nam to jasno veli na usta svojih ljudi, koji nas zaklinju, da im dademo kulturu, da one bogate majdane iscrpemo za kulturne svrhe na korist čitavog naroda i svakog pojedinca. Ovi ljudi traže po riječima svojim slobodu, u istinu pak kulturu. Mi ne razumijemo jezika našega naroda. Mi smo tek obećavali slobodu narodu i prikazali je kao obećanu zemlju, umjesto da smo mu rekli: „Onda ćeš se tek znojiti u radu svome ili izginuti!" Tko umire za slobodu, — lijepo umire, — ali umire ipak kao rob, tko umire pod teškim teretom slobode, taj umire kao slobodan čovjek. Za tu slobodu treba kulture, a kulturom stječe se i religija. Jedna upravlja našim djelima, a druga našim mišljenjem. A u nas ima svega za kulturu, — ali neobradjene su još prostrane ravnice naše narodne duše — i mi činimo ono, što drugi hoće, u nas imade religije po kalupu, a po tom i glava, koje misle onako, kako su im to drugi utuvili.

To je resumé, što ga čovjek može povući iz Hrčićevih drama. Socijalno-kulturni karakter njegovih drama izbija izmedju scena i dijaloga jasno na površinu. „Ja sam vam ih prikazao" veli on, „a vi se zamislite u njih. Možda ćete ipak uvidjeti, zašto su takovi uz najbolje svoje srce, uz najplemenitije svoje misli, uz svoju patničku strpljivost, i zašto mogu sve to odbaciti — lakše no vi vaše svakidašnje isprazne navike društvene konvencije".

PERO BUDMANI: LUKO ZORE

Kad je preminuo nezaboravni domorodac, književnik i filolog, odazvali su se sa više strana glasovi na njegovu slavu: imam sad pred očima Dubrovnik br. 50. 16-oga ov. mj. i Srdj br. 15 15-oga. Na ono što je u njima mogu dodati samo njeke osobne uspomene, kao prijatelj i negdašnji kolega slavnoga pokojnika. Premda mi se mašinalnom radnjom oko Rječnika i oko matematičkijeh rasprava pero otupilo, ipak se osmjeljujem uzeti ga u ruku, da i svoj dar prinesem na grob pokojnikov.

I Zore se rodio u Cavtatu iliti Starome Dubrovniku kao i ljudi evropskoga glasa Bogišić i Bukovac i njekoliko drugijeh. To malo mjesto zaslužuje upravo ime Staroga Dubrovnika, jer se u njemu uzdržao nepokvaren stari govor dubrovački, koji se u samome Dubrovniku sve to veće kvari.

Prvi sam ga put poznao kao klerika baš o božiću god. 1865. u crkvi matici dubrovačkoj, gdje smo obojica pjevali zajedno uz orgulje, jer, uz ostalo, Zore je bio i muzikalan i imao je lijepi baritonalni glas. Jednake misli i jednaka nastojanja privukla su mladića k 11 godina starijemu čovjeku, i od onda je postalo naše prijateljstvo. Bio je onda mladić krasna lica (poslije su ga u Beču nagrdile velike kraste), bistra oka, čista i jasna govora i originalnoga mišljenja. To je sve privlačilo mene k njemu.

Dok je u seminaru stajao, rijetko smo imali prilike biti zajedno, te kad je on promijenio svoje namjere o životu i svrgao mantiju, istom sam to obaznao onaj dan kad je otputovao u Beč. Sretoh ga još u popovskom odijelu, te mi javi da ide

u Beč učiti slavistiku i zagrli me i poljubi na odlasku. Dobio je bio očinstvo od starijega brata svoga skrbnika i tijem se novcem hranio i odgajao na sveučilištu.

Ja sam vrlo nevaljali dopisnik i za sve ono vrijeme, što je bio u Beču, pisao sam mu samo kad mi je bila nevolja. Vlada bijaše otela iz ruku jezuvitskijeh gimnaziju dubrovačku, te sam ja, koji sam njegda bio p r a v n i k (ne filolog) na bečkome sveučilištu, tražio mjesto kao suplenat obećavši, da ću do godine položiti ispit za slavistiku. O toj se prigodi obratih na Miklošića i na Zora, i ovaj me pomože savjetom za domaće radnje i drugo.

Nakom veće od četiri godine vrati se u Dubrovnik, i zagrli me opet na sastanku, ne krasni mladić kao njekad, nego jaki čovjek boginjast s ogromnom bradom. Od onda smo bili prijatelji kao i prije i kolege na gimnaziji. Kad je počeo predavati u školi, učenici su bili odmah zaneseni bistrinom i dubljinom njegova predavanja i ljubeznijem prema njima ponašanjem.

I izvan gimnazije često bijasmo zajedno, osobito u njekome društvu, gdje se raspravljalo i o književnosti, i o filologiji, pa i o politici: najglavniji su članovi bili Niko Veliki i Medo, braća Pucići, od kojijeh smo obojica mnogo naučila.

Onda se pojavi duh inicijative Zorin: medju apatičkijem Dubrovčanima začeo je plodnu ideju literarnoga lista, kojemu je bila najglavnija svrha književnošću sužívanje sveze medju Hrvatima i Srbima. Sam neumorni radnik, skupi oko sebe niz sila iz obiju plemena, te poče izdavati S l o v i n c a. Ne treba da govorim o Slovincu, jer je dosta poznat: i u njemu kao u drugijem perijodicima i smotrama bilo što vrlo dobro, što dobro, a što slabo (smijem ovako govoriti, jer sam i ja bio suradnik), ali su svemu kruna bila O b j a v l j e n j a, u kojima je Zore smjelo odletio do Danteovih visina u pjesmama punijem dubokijeh misli, satire, proročanstva. I da nije drugo uradio, bila bi Objavljenja dovoljna za slavu njegova imena.

Ali se Slovinac malo godina uzdržao kod nemarnosti našega općinstva (kao i mnogo koječega krasna i korisna).

Ne ću da nabrajam ostala djela; spomenuću mnoštvo filologičkijeh i književno istoričkijeh napisanijeh u Slovincu, u Radu Jugoslavenske Akademije, (ističem medju ovima polemičke članke, kojima je branio stari Dubrovnik od napadaja mladijeh ljudi), u Spomenu Srpske Akademije, a poslije u Srdju.

Politikom se bavio i pismom i djelom svagda u smjeru koncilijativnome, te je bio njekoliko godina zastupnik u Zadru i u Beču.

Oženi se još mlad za prekrasnu i vrlo vrijednu gospodju i s njom dobi lijepu kitu kćeri, (koje su se sve, osim jedne, srećno poudale) i jednoga sina.

Kad se odreče službe, bi pozvan od knjaza Nikole na Cetinje, da bude nastavnik knjaževića Petra, pa da i predsijeda ministarskome savjetu za nastavu i da upravlja cetinjskom gimnazijom.

Zašto takovi čovjek ne može biti srećan i blažen kako zaslužuje? Zbilja Zore jest bio do njekoga vremena srećan, ali su onda navalila na nj progonstva dušmana i udesa. Dušmani su ga stali najveće radi Objavljenja progoniti kao tobože neznabošca. Došlo je do toga, da su ga spalili i n e f f i g i e, (svakako je u tome srećniji bio nego Giordano Bruno).

Ipak bi sve to on lako pregorio, ali ga je smeo teški udarac ne od ljudske ruke, kad mu je mila kćerka (žena markiza M. Bone) posve iznenada preminula. Tu

nesreću ne podnese njegova fizička jakost, i od onda poče bolovati, dok se smrt na nj smiluje, a ne na njegove, i oslobodi ga bolesti i života.

Zoru je resio osobito zdravi razum i bistrina i pronicavost uma, (ja sam mu jedan put iz njekoga mjesta pisao, da mi je svako dobro, ali samo da me nešto smeta, i nijesam mu rekao što, a on mi je otpisao, da me smeta D r a n g n a c h W e s t e n, i tako je bilo), jedno i drugo združeno (što je rijetko) s pjesničkijem poletom. Osim toga je bio uljudan, ljubazan i vrlo dobra srca.

Sad, dragi prijatelju, počivaš u miru, a drugi, i mnogo stariji, jadikuju.

JOSIP KOSOR: CUPALO

I.

Pero Cupalo baci u usta zadnji zalogaj hljeba i jaja friganih na ulju, ulije u se kvarat vina i digne se iza stola. Bez pozdrava izadje iz kuće i zaputi se tamnim dubokim gradskim prohodima. Nije znao kuda bi, nego idjaše po naviki svojim tromim isprebijanim korakom. Tko ga gleda ovako čila i čvrsta mladića, od kojih dvadeset i četiri godine, jakih i okruglih plećiju uz to lijepa i pristala, bujnokosa sa garavim skladnim licem i crnim izrazitim očima — obrijanih brčića — nehote požali, da se taj mladić tako tromo i nehajno giba.

Po naviki dodje Cupalo na tržište i stane usred pločnika. Koliko li je on puta tude već u svojoj mladosti postojao buljeći oko sebe u seoski svijet, što se ispred dućana sa svojom robom mete, to on ne zna, nu da je netko računao vrijeme njegovog buljenja, bezposličarenja i držanja mekoputnih ruku u čakširima, jamačno bi izračunao dobre tri godine.

Cio grad pozna ga kao neradina, postajkala i bekrijaša, nu trijezni gradjani vikli na slične individue ni ne zamjećuju umah njegove egzistencije, tim više što u gradu prebiva mnogo zanimljivijih komičnih tipova, koji zabavljaju publiku na gospodskom trgu i obali.

Cupalo promatraše seoske žene u bijelim košuljama i surim gunjicma, koje su se bile brižno zbile preko čitavog trga do svojih vrećica i košara sa jajima, ovčjim sirom, peradima i raznim voćem.

Ugadjala mu je izmiješana vika ljudskih i živinskih glasova, navlaš povik koje mlade snaše sa sela. U mnogo ljepušno i zagareno lice sa rumenim jagodicama zagledao bi se nesvijesno buljeći kao ovca i držeći lijevu ruku u džepu čakšire, a dotle bi mu kolale u tromoj duši čudne strasne želje burkajući mu inače lijenivu krv. Desilo bi se, da bi pokraj gdjekoje stao i usrpio glavu poput posavskog konja buncajuć joj koješta upaljenih igrajućih zjena, bez misli, po inštinktu, sve dok ga upropašteno i u rijetkim krijepostima odgojeno žensko čeljade ne bi opalilo s očima i povikom:

— Nosi se natamnjače od mene, šta ti to na um pada!

Cupalo promatraše sada širokim nasmijanim očima jednu kokoš, koja se je otrgla seljanki sa uzice i trčala po trgu dočepavši se slobode. Seljanka, neka baka, mnogo se trudila kuneći da je ulovi, a Cupalu je ugadjalo, da joj to nije polazilo za rukom.

Najednoč se prene na neki poznati povik, koji mu je dolazio iz gomile.

— Cupalo, Cupalo, a di s bi ka' je grmilo?!

— Pod čadorom sam bi pod čadorom, — razjazi lijeno usta Cupalo i krene prema kavani da i tamo pogleda po staroj naviki.

„A di s' bi' ka' je grmilo", jest općenita fraza u gradu. Skoro pola malomještana ima je u svako doba dana na ustima, pa i same nježne gospodjice. Nitko ne zna značenja toj riječi, nitko ne zna zašto se dovikuje od usta do usta, nu ipak se uvijek rabi, možda baš stoga, što je bez značenja. Jedino je poznato, da je tu toliko ljubljenu frazu izmislio neki guravi kreten, koji obično noćiva u bačvi na obali. Možda njezina duhovitost ili komičnost leži baš u tome, što je izmišljena od kretena.

Pred kavanom za stolovima sjedilo nekoliko političara i činovnika srčući kavu i pijući vodu. Lica su im brižna, kretnje ozbiljne, naglasak riječi snažan, te bi se reklo, da pričaju i snuju o nekim prevažnim dogodjajima za domovinu, nu ne samo domovinu, nego cio svijet i čovječanstvo. Jedan od njih ništi njegovim nazorima protivnu političku stranku, drugi lomi nemoćnu državu Tursku, treći se laća Rusije i tuče š njom Kinu i čitavu Europu, a četvrti boreć se za opće nužne socijalne reforme upada svaki čas u sitne obvezatne službene brižice gledajući pomno na uru, da ne zakasni poći u ured. Svi se oni bave velikim mislima, koje su negdje pročitali i marno u nutrinju pohranili, pa živeći sada u sićušnim malomještanskim prilikama i u sužanjstvu svoga položaja, otimlju se i hrabre tudjim umnim oružjem, a da tako zaborave na svoju moralnu mizeriju . . .

Cupalo došavši pred kavanu povika uzdignute glave prema jednoj skupini:

— A di s' bi' ka' je grmilo?!

Svi prisutni prasnuše u smijeh. Cupalo se i sam nasmije a onda se osami za jedan stol, zguri se u ledjima, stisne obje šake jednu na drugu, a onda spustiv glavu sa bujnom kosom čvrsto zarije bradu u šake, a da po navici na drugom dielu grada nastavi buljenje.

Tako u pozi buljca prosjedi po ure promatrajući prolaznike pogotovo ženske. Iza nekoliko časaka speti na prozoru suprotne kuće krasnu poznatu crnku, koja ga je ljubopitno promatrala. Crnki se milio Cupalo, jer bijaše lijep i zanimiv. Ona mu je često na šetalištu dobacila mnogo toplih pogleda, s kojima mu dade razumjeti, da za njim čezne. Cupalo bijaše sposoban, da to osjeti, uz to mu se djevojka veoma svidjala, nu on bijaše lijen i pretežak, a da ide za njom, da joj na neki način udvara i upusti se u ljubavnu igru, bez koje žensko srce bitisati ne može. Sve je što od svoje strane može, dobaci joj pogled, širok, ukočen i — grabežljiv . . . Ej, kad bi se ona domislila pa prišla sama k njemu gdjegod po strani i štogod mu rekla, on bi bio pripreman, da je smjesta zagrli i na taj način otkrije svoje srce . . . al ovako — ovako on nije stvoren za ljubavnika!

Cupalo iskrivi nešto glavu povrh zgrčenih šaka prema djevojci i gledaše ju tako dugo netrenimice, postajući blažen . . . Najednoć ne znajući ni sam s česa, možda od same blaženosti, iskesi bijele zube i namreška lice nekim čudnim porugljivim vorama, da se je djevojka na prozoru lecnula, protrnula i sva prestrašena povukla u sobu.

Cupalo prasne u smijeh . . .

Sve je to on tako učinio, a ipak nije bio u taj tren lud.

Kopajući rukama po džepovima čakšira, a osobito lijevom, što mu je već kroničnom gestom postalo — zaputi se prema obali.

Bijaše vruć južnjački ljetni dan na izmaku ljeta. Sunce je plamtjelo veličajnom ognjenom bakljom u modrim visovima svemira gibljući na zemlji život i podajući mu žarku boju i moždinu. Gorski orli izletjeli iz kamenih gnijezda sa vrleti i timorja kriljahu se visoko poput tamnih pomičnih točaka u pojasima svijetla i kruzima azura, kao da svojim smionim lijetom daju čovjeku pravac u životu duše i djelovanja . . .

Pred Cupalom se prostre more ljuljukavo i razito, pomodrijelo od vedroga dana bojom tamnomodrog mramorja, s jedne strane s grobljem bijelih križeva i gustim nizovima tamnih čempresa, a s druge strane na klisurama skladno sazdanom pobijeljenom vilom, te popriječke u morskoj daljini sa otocima plavetnim i na oko mehkim, koji preblago utanjahu u more rišući na nebu jasno čeznutljive tanke vrhove svoje...

Maistral ili podsunac tek se ganuo iz daleka i laki valovi skakutahu u luci bijući o teške teretne parobrode za kamen i ugljen, koji bijahu privezani teškim konopima o plutajuću bovu, te o trgovačke italijske barke na jedra, koje trgovahu žutom narančom, limunom i dinjom.

Lučki radnici prašni, znojni i izmučeni, bosijeh nogu, bez rekla i zasukanih rukava iztovarljali ugljen iz ogromnog parobroda „Olimpija" i razvažali ga u vagonima, dok su drugi tovarili za Italiju domaći meki bijeli kamen muliku. Svi su radili manje više sa vikom i kletvom, koje su se poput krilatica razdavale morem u višestruku jeku, podajući tako svom južnjačkom temparamentu jasno obilježje. Od luke pravcem kućicama uz groblje čempresovo vukle su se preko valova tri teške barke krcate ugljenom. Veslači u modrim suknenim gaćama, u samoj pocrnjeloj košulji, te s crvenom kapicom na vrh glave opirahu se o vesla čitavim tijelom izažimajući mnogo znoja i teške disaje iz radom i trudom uzavrelih grudiju. Teška vesla odbacivahu veslače, sjekoše u duboku vodu i motajući je u guste kolutove hitahu ogromne pregršti šuštave bijele pjene. More se podavaše otiskujući barke. A blizu otoka lebdile lake ribarske ladje bijelih u svijetlu razapetih jedara podajući se pustolovno moru, kao da su neki pregolemi labudovi raširili ponad njega svoja gipka krila.

Pred gordom krasotnom slikom mora porastu Cupalu naglo zjene i crte u umah mu postanu ozbiljnije i ljepše kao da pred sobom gleda neko predivno žensko stvorenje. Bekrijaš i neradin gradski ljubio je od maloći more, ljubio ga je možda više nego onu svoju staru mater Luciju, koja zbog njega pere tudje rublje, a da ga hrani.

Sunce je žeglo obujimljući more plamenom mrežom živih traka i vječne prasile, a more je šumilo, skakutalo i talasalo se hrlim valovima u nedogled pjeneći se bjelogrivo i bacajuć blještave modre iskre sunčanim ognjem stvorenih smaragda.

Cupalo osjeti znoj na čelu i uzrujanost u udima, te želju, da se odmah baci u modre svježe valove.

U džepu napipa sekser i premda je dosad svedj vukao korak za korakom — sada bez mrve promišljanja poteče trkom uzanom prašnom cestom izmed kuća, da ga je svega zavio oblak prašine...

II.

Gradsko kupalište udešeno nasred vode na tankim stupovima, te sa tijesnim kabinama postoji tek od par godina. Prije se gradjani nisu običavali mnogo kupati, pogotovo ne ženske. Tek razboritiji, koji su iz higijenskih razloga ipak uvidjali nuždu kupanja ljeti, dolazili bi — da se uklone svaka sablazan — tamo o zahodu sunca u sumrak, na skrovita mjesta obale, gdje bi se zaklanjali za hridine i kao nimfe zaranjali u slanu vodu. Ženskima bijaše prikraćen taj užitak iz čistih predsuda po nekom orijentalnom shvaćanju. Nježne žene, mlade djevice i stare bake, dakle cio ženski rod, bile su prisiljene, da se na neki način posluže kod kuće vodom iz posuda. Nu otkako su stranci stali hrupiti u Dalmaciju i zamjećivati čar zemlje i mora donašajući slobodna života, počeše se i naši ljudi kupati slobodno u svome moru.

A danas na vrelom sunčanom danu vrvi općinstvo od stranaca i domaćih na kupanje.

Stari posjednik kupališta, čovjek sa kozjom bradom dočika goste, prima pare, a sin mu zdravo i jedro momče kao da je urodio na drenovini, dijeli rublje i ključeve od kabina.

Muškarci rastaju se sa nekim ljubomorom od svojih gospodja kao da ih ne povjeravaju valovima, a one većinom vesele i ushitne sa hihotom jure u ženski odio.

Dječaci, većinom djaci skaču u valovima plivajući ili prskajući se pjenom. Njihova vika čuje se daleko morem kao kriješt uzjogunjenih i ribom zasićenih galebova. Vrsni odrasliji plivači većinom divno gradjeni sinovi žarkoga juga osmagli i pocrnjeli posvuda, bacaju se naglavce, prsimice i poledjice iz visina sa priječaka u nemirnu vodu roneći daleko kao same krupne ribe sjajnih ljusaka toga mora. Vješto se obrću nagim tijelom u zamahu plivanja, napuhnutih ustiju i dahom stegnutih grudiju plivajući na sve moguće načine. Kadikad snadje ih šala i ugoda i stanu se loviti žilavim rukama ili preskaču jedan drugome preko glave rišući po vodi široke krugove i krupne kolobare.

Gdjekoji ozbiljnije naravi podaju se samoći i moru i isplivaju preko nemirnih valova po čitav kilometar daleko u susret otocima. Ne boje se da će smalaksati, te da će ih more povući u svoju ledenu utrobu. Kao djeca vikli su na nj i odgojili se na njemu pa su pripravni, da se s njim šale kao vjetrić ili bore kao razorna bura . . . Iz daljine samo kadikad prosine koje njihovo udo sa tamnom plutajućom glavom na svijetlu, pa se u slici uzoranoga modrog mora i sunčane mreže pričinja, eto začeti životi iz vodenog praelementa, gonjeni silom vremena i vlastite prirode nemirnim očima traže kopno, da osvoje novi bitak za sebe . . .

Sunce sve jače žeže, maistral je podigao više valove i more snažno u nedogled pleše rišući po dalekim valovima divlju trku bjelaca, koji se tuda po slobodnom, golemom i neukrotivom moru kao po bezgraničju živog veselja i slasja natječu kroz ustaljenu vječnost . . .

I u ženskom je odjelu veoma živo.

Nježne garave djevojke i strojne žene u tankim gaćicama i košuljkama, koje im sakrivaju umilne stidne oblike i grudi, valjuškaju se po vodi, lupkaju punim rukama i smiju se veselo od srca. Ispruže gipke ruke kao cvjetove bijele i bacaju se lagodno kao da ne u slano more vode, nego u samo more slasti. Po dvije po tri

plivaju uporedo i kao strojni labudovi zakreću tijelo i uzdižu glavu, malko postoje i iznova laćaju se valova. Na oko kao da ne mare za blizinu muškaraca, al ipak potajice bacaju hitre i žarke poglede na onu stranu, gdje se iz vode pomaljaju čvrsta garava muškaračka uda. Gdjekoja, kojoj čednost ne dopušta slobodnijeg pogleda, nakrivi slamni šeširić dublje na oči, pa onda ispod strehe ili kroz same one rupice zirka tamo, tobože u zabranjenu stranu. I jurne li joj samo dublje i žarče misao u dušu sva protrne, sva zatreperi kao alga na burnijem valu i nehote oda cikom i pokličom probudjeni osjećaj svoga ženstva. Pri tom se i zarumeni napupano djevojče podstreknuto inštinktivnim srameškom kao ružica, no prvotni je osjećaj jači i pod njegovom snagom ćuteći vatru, dublje zaranja u praznu slanu vodu rivajući nagim rukama preko grudiju teške valove mora . . .

Dabome da je muškaračka slabost daleko izvedljivija i ne može srcu, da odoli. Nemirnjaci jedni ne znajući kako bi već ugasili žar gladnih — očiju, prilaze i penju se zabranjenoj ogradi i gledaju grčeći se u kostima kroz rupice ograde na žene u valovima, baš kao što ljudi gledaju večerom na dalekozore u daleke zvijezde nebesne, htijući tim pomagalom, da što bolje uoče njihovo svijetlo, oblik i ljepotu . . .

I rek bi: i sunce i more ćute ove ljude sa njihovim željama, plamnim uzdisajima i okovima po sebi samim nametnutim, pa im sve više razotkrivaju svoje čare u zlatolikim valovima svijetla i modrikastim valovima vode, htijući svojim živim primjerom, da ljude što više približe i spoje u prirodni cjelov, te sruše sa njih stare negve predsude — nu utaman, ćudoredna misao kao usidjelica stara sjedi na obali na razdrtoj stijeni, u koju mračni vjetar puše, pruža, pružajući svoje suhe dugačke prste i miješajući se u sve . . .

Kupači odlaze hladni i mrzovoljni sa grudiju mora . . .

Pero Cupalo leži nag i crn kao Arapin na žutom pijesku na obali. Umoran je. Valda preko kilometar daleko bješe isplivao — a onda se povratio i namazao crnim masnim morskim blatom po čitavome tijelu. Kad se je na suncu osušio polegnuvši na neke balvane, što stoje na obali, bješe opet skočio u more i oprao se. Sad leži na suncu, da se otpočine i kupa u trakama.

On ležaše potrbuške previjenih nogu i ispod lica prekriženih ruku. Hvataše ga ugodan drijemež. Nekoliko časaka proboravi zatvorenih očiju, a onda slušajući udarce cipela preko uzanoga drvenog mosta, koji je, vodio od kupališta prema obali, zirkaše u odlazeće kupače. Kod mnogoga, za kojega bi znao, da je u dobrom stanju, zaustavi oči pomišljajući zavidno, kakav li toga čovjeka kod kuće mastan objed čeka, a on će morati što to izjesti, kad se u svoju mračnu komoru doklati. Kako bijaše prilično nadaren maštom, umah stade sebi risati razna tečna jela, koja bi sad njemu osobito prijala poslije kupanja. Pomisli u prvom redu na manistru, na makarone sa sirom, na dobru kuhanu govedinu, na pečenu ribu na ulju, koja izgleda na vatri kao ružična, pomisli na slatke jestvine iz tijesta i baš kad su mu se misli vrzle o crnom starom vinu, koga ima u mnogog čestitog gradjanina, osjeti najednoč groznu pljusku straga i kao poparen brzo se okrene na ledja . . .

Pokraj njega čučao dugi brijač sa obale Škarić i razvučenih ustiju djetinski hihotao.

Od jedne grupe nagih mladića, koji su se igrali u pijesku i posmatrali iznenadjenog Cupala takodjer zapraskao smijeh.

Cupalo pogleda brijača smraćena kisela lica i kričući posla ga k vragu . . .

Brijač, inače Cupalov drug iz mladosti svedj se smijao i gladio Cupala sad po ledjima.

— O, graktavi gavrane moj!

Cupalo smrsi nekoliko kletava iskesivši bijele zube, htjede da ne pogleda više brijača i namjesti se u prijašnji položaj.

Vjetar puhaše toplim zrakom. Valovi porastu još više i skakahu sad sa bučnim šumom na obalu grabeći žuti pjesak i piščući teškim kapljama po smedjim klisurama. More je rogoborilo srditim glasovima, koji su podmuklo prodirali iz njegovih ponora, kao da se grozi ljudima i kopnu, e će im izjesti tlo i ponijeti ih u vrtloge. Prema udaljenim klisurama i dragama jurišale teške pjenovite povlake nasilno i sikćući kao gusti redovi zelenkastih zmija i radjale plačan cvijel, kao da plaču tamo same nimfe pod objesnim udarcima mora.

Od parka sa uznešenom vilom na hridima, polete tri galeba i zaokruže povisoko u širokim krugu ponad kuhajućeg mora. Jedan se dizaše više, a dvojica spuštahu se valovima sa lepetavim krilima držeći uzdrhtalo tvrdo tijelo u zraku. Spuste se na vodu i zaronu kljunom da ulove plijen, zatim se dignu i sva tri složno polete bijući krilim o sunčani bljesak pravcem ustremljene gore Marjan, gdjeno stajaše, osamno, tajinstveno i tamno groblje čempresovo i gdje se izvijaše na podnožju taman dimeći se dimnjak tvornice.

Na obali naganjahu se djeca kao mlada pustopašna junad na paši.

Cupalo se primirio, brijač polegao do njega i upustili se u razgovor.

— Koga djavola da bezposličiš kao klincov od dvadeset i četiri godine, lati se već nečesa, vrijeme je.

— Česa da se latim? — podigne Cupalov ljubopitno glavu.

— Zar ne bi mogo u kojeg odvjetnika za pisara?

Cupalo se porugljivo nasmije i zategne svoje plivaće gaćice.

— Ja za pisara!

Brijač Škarić ušuti i zamisli se poput tutora nad Cupalom.

— Ako ne ćeš to, ajde u Ameriku, kad i ostali naši idu!

Cupalo stane drobiti prste a onda gledaše brijača svedj sa porugljivim smiješkom.

— Dragi moj, zašto ti toliko mene svituješ, ako oćeš idi sam. Zašto da ja ostavljam ovo nebo i more, kad su ovako lipi. Ja nikog u ničem ne smetam, i niko neka mene ne smeta. Ja puno ne poiskavam: najedem se, legnem i sunčam, to mi je sve.

Pošuti, zagleda se morem a onda nastavi nešto uzrujanije. Tako su me isto juče napastovali Petrić i Aurora. Ma što koga briga za mene. Propanem li ne treba mi niko pomoć, umrem li, nek niko za mnom ne plače. Ma ja ne znam kakvi su ovi naši ljudi gadni i odakle njima pravo, da se za druge brinu. Bogu fala, ja sam bio u svitu i vidio sam, kakav je tamo život. Nek idje kud tko hoće, ja borme ne ostavljam ovoga neba i mora i ovog našeg slatkog „biži" . . .

Što veli Cupalo, da je bio u „svitu", odgovaralo je donekle istini.

(Nastavit će se.)

LISTAK

POLITIKA

SABOR. Više od mjesec dana zasjedao je hrvatski sabor, a rezultat njegovog rada ne stoji ni u kakvom razmjeru s potrošenim vremenom i narodnim novcem. Sabor se je sastao sa jasno i točno odredjenom zadaćom, da provede ustavne reforme i tako stvori preduvjete zdravom razvitku naših političkih prilika. Medjutim prihvaćena je do sad samo zakonska osnova o zaštiti izborne slobode i uspostava porote. Obje su zakonske osnove prihvaćene gotovo bez debate, a sve ostalo vrijeme upotrijebljeno je za raspravu o adresi.

Nije ovdje mjesto, a nije sada ni vrijeme, da se upuštamo u analizu obiju adresa, koje su saboru na prihvat predložene. No ipak smatramo nužnim, da jedno naglasimo: parlamentarni i ustavni običaj, da se na reskript vladara kao jednog ustavnog vladara, odgovara sa strane sabora, kao drugog ustavnog faktora, adresom, imade u današnjem demokratskom vijeku samo u tom slučaju opravdanost, ako je adresa zaglavni list za ustavni posao, koji imadu oba faktora u sporazumu opraviti. Adresa je dakle p o s l o v n i a k t poput svakog zaglavnog trgovačkog lista, u kojem narod preko svoga predstavništva izjavljuje vladaru, da je spreman provesti u svom državnom kućanstvu poslove, koji mu se u kraljevskom reskriptu predlažu, ili da toga iz stanovitih razloga ne će učiniti. Adresa dakle nije nikakva politička molbenica, već izražaj bilo sklada bilo nesklada izmedju shvaćanja krune i shvaćanja sabora o najbližim narodnim potrebama. Postoji li sklad, sabor vrši samo svoju dužnost prema narodu, ako tim narodnim potrebama što prije udovolji. Razilaze li se pak shvaćanja krune i parlamenta, preostaje kruni pravo, da apeluje na narod i izazove njegov pravorijek.

Ovo je shvaćanje demokratsko, ali jedino, koje opravdava običaj odašiljanja adrese, koji bi bio suvišan, kad adresa ne bi bila izražaj r a v n o p r a v n o s t i obaju ustavnih faktora. S ovoga demokratskoga stanovišta držimo, da je polazila hrvatsko-srpska koalicija pri sastavljanju svoje adrese. S toga u njoj prevladava učtivi, ali poslovni ton, u kojem se koalicija izjavljuje spremnom izvršiti najprije one poslove, koji joj se kraljevskim reskriptom po drugom ustavnom faktoru predlažu. U adresi se ne moli ništa od vladara, ali sabor u njoj izjavljuje i čvrstu volju uz zadaće u reskriptu nabrojene riješiti i druga važna po naš narod pitanja, te o tom vladara obavješćuje.

S drugog stanovišta polazi adresa Starčevićeve stranke prava. U njoj se ne nabraja toliko pozitivno, što bi sabor imao učiniti, već iznosi dugi niz gravamina, te se od vladara traži pomoći za njihovo odstranjenje.

Dok je dakle adresa koalicije poslovno zaglavno pismo, adresa je Starčevićeve stranke prava molbenica. Adresa koalicije izrazuje ravnopravnost obaju ustavnih faktora, adresa Starčevićanaca izraz je narodne podredjenosti suverenitetu krune. Adresa koalicije izražuje v o l j u naroda, da svoje poslove uredi, adresa Starčevićanaca izrazuje ž e l j u naroda, koju bi kruna imala ispuniti. Ž e l j e t i se može mnogo, ali razumno h t j e t i može se samo ono, što se može u danim prilikama i provesti. I za to je karakter adrese za svaku stranku i mjerilo savjesnosti, kojom ona shvaća svoju dužnost prema narodu.

—*dl.*

POLITIKA U PROVINCIJI. Slobodoumna ustavna praksa, koja je u nas nastala padom Khuenova sistema, probudila je politički život i u našoj provinciji. Čim je dahnuo prvi dah slobode, sve se naše političke stranke baciše na organizovanje svojih pristaša diljem čitave domovine. Politika je iz Zagreba, gdje je poslije Khuenove zabrane političkih društava i klubova imala jedino svoje utočište, gdje su sve političke stranke imale ne samo svoje vodstvo nego — uz neznatne izuzetke — i jedine svoje prave pristaše — krenula i u provinciju, da potraži svoj pravi temelj — narod, za kojega se vodi i u čije se ime vodi.

Kako je prije toga provincija sudjelovala u političkom životu, a kako ponajvećim dijelom još i danas sudjeluje — općeno je poznato. Čitanje političkih vijesti, novinskih polemika (obično samo u listu stranke, kojoj dotičnik misli da pripada) i diskusija o tome, bio je jedini rad u normalno vrijeme. U izborno vrijeme dolazila bi još k tome i kortešacija u užemu ili širemu krugu, kojega znamenovanje po razvoj naših političkih prilika bi valjalo još pobliže osvijetliti. Kakova inicijativa, kaki korektivi k važnim političkim pitanjima, kao što su primjerice zakonske osnove, pogotovo one, koje se tiču u glavnome života u provinciji, ne bi dolazili iz

provincije, nego se sve to — u koliko se je tomu prije nastupa mladjih polit. grupa u našemu političkome životu uopće pripisivala kakova vrijednost — obavljalo jedino kod vodstva stranaka u Zagrebu. Provincija, koju u ostalom, osim u izborno vrijeme, nije nitko ni pitao, šutjela je na sve to, a vodje su stranaka prema onoj qui tacet consentire videtur tu šutnju držali odobrenjem svoga rada. Katkad bi se doduše javio po koji glas iz provincije u našemu novinstvu, da „zauzme stanovište" prema ovomu ili onomu političkomu pitanju, ali bi se takovi glasovi redovito izgubili medju „našim dopisima", kojih radi njihova suviše lokalnoga sadržaja izvan mjesta, iz kojega su stigli, nitko nije ni čitao.

Da je uz te okolnosti naš politički život, stegnut jedino na Zagreb, morao zahiriti, razumljiva je stvar. Khuen, čija se problematična veličina sastojala poglavito u tome, da je znao dobro izrabiti naše slaboće, prekinuo je spomenutom već zabranom političkih udruženja glavnu žilu kucavicu izmed Zagreba i provincije znajući, da će se naša politika u Zagrebu, medju množinom talentovanih i ambicijoznih ljudi, koji će svi biti upućeni na samo jedan uski krug pristaša, konačno ipak morati izvrći u besplodno političko teoretizovanje i u osobne zadjevice. Da je Khuen imao pravo, pokazuje nam vajna naša politička povijest od god. 1885. do 1903.

Nastupom novih političkih prilika krenula je stvar na bolje toliko, što je pružena mogućnost, da se političke stranke organizuju na širokoj bazi, na kojoj će i provincija moći aktivno sudjelovati u političkome životu. U istinu se na tome polju do sad još nije učinilo baš mnogo. Imade tomu više uzroka. Jedan je uzrok kratko vrijeme, otkad mogućnost organizovanja uopće postoji. Drugi je bojazan, da se ne povrati stari režim i strah mnogih, da se pristupom u koju političku organizaciju za taj slučaj ne kompromituju. Treće je napokon i krivnja samih vodstva stranaka, koje u glavnome imadu vrlo dobre organizacijone statute, ali koji se tek površno provadjaju u praksi. Držim, da je dobro na to upozoriti već sad u početku, dok se stvari dade lako pomoći.

Stvoriti političku organizaciju u provinciji nije tako teška stvar, kako bi se u prvi mah mislilo, jer gotovo u svakomu većemu mjestu imade svaka politička stranka ipak toliko požrtvovnih pristaša, koliko je potrebno, da se osnuje organizacija. Mnogo je teži posao podržavanje političkih organizacija u životu. Ne budemo li za vremena mislili na to, kako da se to zgodnim načinom čini, doživjet ćemo, da će provincijalne organizacije početi redom obamirati i da će se mnoga politička stranka nakon organizatornoga rada od par godina, naći na istome mjestu, gdje je bila u početku. Bit će to poradi pomanjkanja posla u organizacijama. S agitatornim poslom redovito je svaka organizacija vrlo brzo gotova, obično već onda, kad se je osnovala. Tumačiti članovima stranačke principe bit će tek kratkotrajan posao, jer je svatko, tko je pristupio k organizaciji, obično već dovoljno upućen i u načela stranke, kojoj je pristupio. Agitirati pak medju ljudima, koji se ni za kakovu politiku ne zanimaju ili medju pristašama drugih političkih stranaka, tako je jalov posao, da će ga se svatko brzo zasititi. Pothvaćati inicijativu za ostvarenje pojedinih tačaka stranačkoga programa u svome okružju, moći će samo jače organizacije, dakle one u povećim gradovima, dok je za manje organizacije, koje nemaju dovoljnoga upliva, da svoj naum do konca i provedu, u većini slučajeva najbolje, da takove inicijative niti ne pothvaćaju. Preostaje još samo debata o dnevnim političkim pitanjima, koje se članovi provincijalnih organizacija, osjećajući svoju nekompetentnost u toj stvari, brzo zasite i sabiranje članskih prinosa, koji je posao koliko važan toliko i suhoparan, te nije nikako podesan, da bude jedini impuls života organizacija.

Tu nastaje dužnost za vodstva stranaka, da pomognu toj nevolji i da svojim organizacijama podadu gradje, od koje će one moći živjeti. Svako aktualno političko pitanje trebala bi stranačka vodstva staviti svojim organizacijama na diskusiju i od svake organizacije zatražiti njeno mnijenje. Tim bi se načinom organizacijama podala ne samo podesna gradja, nego bi im se priznalo i pravo, da u onome pitanju dijele vodstvu savjete, — pravo, koje sebi mnoga, osobito slabija organizacija, s pojmljivih razloga ne će sama da svojata. Da bi iz provincije dolazili različiti odgovori, jasna je stvar. Da bi mnogi od njih izazvao kod vodstva stranke tek veseli smijeh, o tome nema sumnje, ali isto tako ne može biti sumnje ni o tome, da bi — često sa strane, od koje se to nije ni očekivalo — dolazili i umni odgovori, koje bi vodstvo stranke moralo uvažiti u svome djelovanju. Bili u ostalom ti odgovori kakovi bili, nijedan ne bi bio taki, da se iz njega ne bi dalo bar štogod naučiti, a svaki bi imao barem tu dobru stranu, da bi stranačko vodstvo orijentirao o mnijenju pristaša diljem domovine.

Još potrebnije negoli kod javnih političkih pitanja bio bi spomenuti postupak vodstvâ kod pitanja interno stranačkih. Bio bi to jedini način,

kojim bi pristaše pojedinih stranaka diljem domovine doznavale, što radi vodstvo u pogledu stranačke uprave, jer se o tim stvarima — takodjer s pojmljivih razloga — samo vrlo rijetko govori u organu stranke. Koliko puta čitamo u glavnomu glasilu ove ili one stranke, da se ovaj ili onaj stranački odbor sastaje, da vijeća o nekoj vrlo važnoj stvari. Kakova je to stvar i u čemu je ta njezina važnost, to za pristaše u provinciji ostaje redovito tajna sa sedam pečata. Ne miriši li to malko po augurstvu? A ne sjećamo li se više, kakovim je plodovima radjalo ma i prisilno augurstvo za blage uspomene Khuenovih vremena —?

Dakle: protiv augurstva, a za demokratizovanje politike! Što više za boj spremnih vojnika, to bolje za nas. A za uvježbanu vojsku i onako nije teško naći dobrih generala.

FRAN HRČIĆ.

STRASSNOFF. Ne marimo izbijati političkog kapitala iz genijalnog lopovluka ovog prepredenog varalice. Koliko i od koliko je kanonika dobio novaca za djakovačku biskupsku stolicu ili ih je dobio na račun dra. Franka ili pod kojim drugim naslovom, s kojim je političarima govorio i koliko je put s njima govorio, to je konačno sve od sporedne važnosti. Važnije je pitanje, kako je mogao uspjeti? Kad nam stranac dodje u kuću, pa bio on i najugledinijeg vladanja, mi se o njemu propitamo, da znamo, s kim imamo posla. To vrijedi za privatnike, jednako za bogate tvorničare i za oskudne inteligentne proletarce. Svijet je pravom postao nepovjerljiv, te ne vjeruje ni najčestitijem čovjeku na puku riječ. I nitko se ne će naći uvrijedjen, ako mu reknete, da ćete se o njemu ovdje ili ondje popitati, prije negoli se s njim upustite u kakve poslove. Sve to vrijedi za privatnike.

Ali drugačije je s predstavnicima državne vlasti, ma u kojem se ona obliku pojavila. Tu je potrebna bezuvjetna vjera u osobu, koja dio te vlasti reprezentira. Mali lopovi izrabljuju to prikazujući se u radničkim obiteljima za ovrhovoditelje, koji utjeruju porez. Veliki lopovi imadu širi pogled, pa biraju zvanja, gdje već sam titul isključuje sumnju o njihovoj osobi. U militarističkoj Njemačkoj oblači postolar Voigt uniformu kapetana, jer zna, da je vojnički stalež tako ugledan, da se ne će nitko usuditi radi puke sumnje, ma i kako velika bila, zatražiti legitimaciju od čovjeka s kapetanskom uniformom. Kod nas pustolov Strassnoff odabire ulogu savjetnika u izvanjskom ministarstvu i da nije bilo bana, možda bi još danas nekoliko kanonika u Zagrebu sanjalo o djakovačkoj biskupiji, a dr. Frank bio bi možda na posljednjoj sjednici kluba svoje stranke referirao o povoljnom napredovanju stranačkih poslova, mjesto što se je jadan branio u znoju lica od posljedica Strassnoffove pustolovine.

Što to znači? Da je u našem društvu tako duboko ukorijenjeno počitanje pred visokim činovničkim titulima, te lako zaboravljamo na poštovanje prema samima sebi, ponizujući se do denuncijacija, i na poštovanje prema narodu, mešetareći s prostim varalicama u njegovo ime. Strassnoff je još bio vrlo skroman, kad se je ograničio samo na saobraćaj s kaptolom i vodjom Starčevićeve stranke prava. Stotinu vrata zagrebačkih bilo bi mu otvoreno, da je htio. A šteta je, u istinu šteta, da stotinu kesa nije platilo školarinu za demokratizaciju našeg društva.

—dl.

SOCIJOLOGIJA

SREDNJE ŠKOLSTVO. Pitanje o reformi srednjih škola zaokupilo je i naše duhove. Znak, da se i nama širi pogled na potrebe pojedinca i zajednice. Mnogi upiru oči i u toj stvari na novu vladu, kojoj je i onako prvom zadaćom sanirati naše prilike na svim linijama. Prijašnja se je vlada očito ustručavala mijenjati opći status quo i zadovoljila u pitanju preterećenja preteretiti profesore i na čas umiriti publiku. Nije joj to napokon toliko ni zamjeriti! Ni nova nas vlada ne mora u toj stvari bog zna čim obdariti! To pitanje nije napokon u prvom redu pitanje dnevne politike, nego stvar i pojedinačno-socijalne i opće-kulturne potrebe. Tu se radi o većim vrednotama, koje se odredjuju čitavim bićem čovječjim, i s toga valja dobro paziti, da se pri rješavanju toga pitanja u valjanom razmjerju udovolji momentanim i općim potrebama. Koliko je dakle svakoj narodnoj vladi svetom dužnošću brinuti se za zdrave kulturno-socijalne prilike, toliko se i naša vlada ne će moći ugnuti rješavanju tih pitanja sa višega stanovišta i ne gubeći nigda kontakta s drugim slobodnim i naprednim duhom prožetim kulturnim zajednicama, koje sve imaju baš ista ta pitanja mučno rješavati.

Dakako da u nas ima i takovih zala u vanjskom i nutrašnjem ustrojstvu škola, te nas odmiču i od one visine, do koje su drugi već definitivno došli. Te ljage našega školstva valja bezobzirce uklanjati. Nova je vlada takvoj jednoj nesavremenosti već učinila kraj. Najjači je prigovor našim srednjim školama taj, da ne pri-

pravljaju dosta mladića za savremeni život, da mu ovaj ostaje nerazumljiv kraj svega tobožnjeg enciklopedizma tih škola. Jedno od najuspješnijih sredstava za stjecanje toga za svakoga člana društva prijeko nužnoga razumijevanja sadašnjih prilika jest bez sumnje učenje opće i domaće povijesti sve do najnovijega vremena. Zato se je s pravom mogao još nedavno A. v. Leclair braneći savremenost sadanje srednje škole pozvati i na odredbe (osobito novih od god. 1900.) cislitavskih instrukcija u stvari obuke u povijesti novoga i najnovijega vremena. Kakovim li su naprama tomu žigom nazatka i barbarstva ožigosane naše škole onom odredbom, da u nas učiteljica života ima kod god. 1815. svoja usta zatvoriti! Morale su te škole i u premnogim pitanjima mutave ljude u život slati! Na prijedlog profesorskog društva ukinula je sadašnja vlada tu odredbu i naši mladni ljudi ne će više iz predolične daljine gledati i prosudjivati sve ono, što se danas oko njih zbiva. Taj je vladin akat odličan prilog modernizovanju naših srednjih škola i s toga se stanovišta u prvom redu ima i prosudjivati.

I za druga se je aktuelna i napredna pitanja pokazala naša školska uprava spremnom. Ovdje moramo u prvom redu istaći odredbe, kojima se nekim srednjim zavodima dopustilo pokusa radi uvesti djelomičnu ili potpunu pretponevnu obuku, koja se osobito iz higijenskih razloga uvodi i po drugim državama, a poglavito u Njemačkoj. — Konačno je obećan štatut o ustrojstvu srednjih škola, koji nam je — osobito za neka pitanja — od prijeke potrebe. Koliko će se u tom štatutu riješiti i principijelnija pitanja o nutrašnjoj organizaciji i smjerovima srednjoškolske nastave, nije nam poznato. Svakako bi bilo poželjno, da se sve osnove predlože ponajprije na diskusiju ne samo našem profesorskom društvu nego i široj publici, koja će se na taj način i najuspješnije odgajati za sva ta vele važna pitanja, što se nje i tiču. U tom će smjeru sigurno blagotvorno djelovati i povećani mar srednjoškolskih profesera oko „Nastav. vjesn.", koji iščekujemo nakon potpune predaje njegove u ruke profesorskog društva. I ta je predaja, kako čujemo, malo ne gotov fakat i nov prilog vladin k sistematičnijem uredjenju naših školskih prilika. I ako će zaista s tim možda biti u nazadak potisnut stručno-znanstveni karakter toga časopisa (a to je u našim prilikama požaliti), a ono će on biti bliži živom školskom radu i interesima onih, koji su glavni faktor srednje škole. On će se tako više baviti čisto pedagoškim pitanjima, što nam je svakako prijeko potrebno kraj i onako oskudne hrvatske pedagoške literature. MTĆ.

PREDRASUDA O RASAMA.

Odakle potječe čovječanstvo? Da li od jednog jedinog pra-tipa (monogeneza) ili od više njih (polygeneza)? Odakle dijeljenje čovječanstva u rase? Ima li čistih rasa? Da li su sve jednake ili ih ima viših? Svi ovi neriješeni problemi spadaju u anthropologiju, ali pred njima nehotice zastane i socijolog. Darwinizam je revolucijonirao skoro sva znanstvena područja, pogotovo socijologiju, koja se je tako rekavši pod okriljem Darwinizma rodila. Socijologija je najviše tomu doprinjela, da su razoreni pojmovi o ljudskoj jednakosti (Finot). — Kako stojimo prema pitanju o rasama? Je li borba rasa onaj pokretni princip povjesti, kako to hoće Gumplowicz (Der Rassenkampf) ili je pojam rase fantom, kako to hoće Finot (Das Rassenvorurteil, Berlin 1906)?

Pitanje još ni iz daleka nije riješeno. Otpočeo ga je već o 18. vijeku Francuz Buffon, za kojega je rasa varijetet, koji je uslijed klimatskih utjecaja konstantnim postao; nastavio ga je grof Gobineau sa svojim pokušajem bijološkog shvaćanja povjesti sa stanovišta mješavine rasa. Pitanjem rasa se naročito bavi i političko-anthropološka revu-a, u kojoj je (Jahrg. V. No. 9, p. 501 i sl., L. Woltmann nješto preoštro osudio to novo djelo Finotovo; pitanje je u punom toku, a ja želim u krupnim potezima prikazati izvode Jean Finota, koji svom odlučnošću ustaje proti predrasudi o rasama, vjerujući u mir naroda i u sveopću ljudsku solidarnost, vjerujući u organičku i duševnu jednakost naroda? Zar Finot zaboravlja, da je rat otac svega, zar ne zna, da ni u nebu nisu svi jednaki.

Ali neka govori on!

Privrženici teorije rasa tvrde — veli on — da postoji jedna izabrana rassa — Arijci, u kojima nalazimo utjelovljene sve dobre ljudske osebine; ta izabrana rasa su dolichokephali, kojih je u Evropi oko 50 milijuna; a šta da se učini sa brachykephalima, kojih je u Evropi oko 350 milijuna?

Dvije su poluge evolucijone teorije: prirodni probir i hereditarnost stečenih osebina; nu promjene se vrlo polako sbivaju i moraju proteći tisuće i tisuće godina, dok nastane nova vrst. Lord Kelvin je rekao, da je po Darwinovoj teoriji naša i onako stara zemlja prestara. Zato stiče sve više pristaša de Vries-ova teorija mutacije o spontanom nastanku novih vrsti (bilina oenothera biennis).

Nova rasa po tvrdnji Gautier-a znači preobrazbu protoplazme, ali dokaza za tu

tvrdnju nedostaje. Koje su to rase? Koliko ih ima? U tom se antropolozi razilaze: po Blumenbachu ih ima 5, po Haeckelu 14. Rasa jest — veli Finot — samo apstraktna predodžba, koja nema bitka; dokaza za nejednakost rasa nema.

Htjeli su ljude udijeliti u rase sa kranioloških stanovišta (kephalometrija, kraniometrija) i došlo se do čudnog rezultata: da se ta mnogo slavljena dolichokephalija nalazi naročito kod divljih, primitivnih naroda. — Virchow je dokazao, da se glava vremenom mora sve više raširivati i da brachykephalna forma pruža prednost, da u najmanjem prostoru obuhvati relativno najveću masu mozga: budućnost pripada dakle brachykephalima! Svi ti pristaše dolichokephalije nisu kadri razjasniti, zašto se brachykephalna forma ne bi dala složiti sa velikim duševnim ili ćudorednim sposobnostima. I Kant i Laplace i Voltaire — ti duševni vodje čovječanstva — bili su brachykephalni. Sa kraniologijom dakle ne ide. — Ni prognathizam nije obilježje inferiornosti, jer ga nalazimo kod mnogih klasičkih skulptura, koje nam hoće predočiti uzor-ljepotu. — Tvrdi se, da je i visoki stas istovjetan sa otmjenosti roda, a najotmenije da su plavokosi visoki dolichokephali. Topinard je ljudstvo po stasu udijelio u 4 grupe i Francuzi bi stojali izmedju plemena na iztočnoj obali Indije i algerskih crnaca! Ni boja ne može poslužiti temeljem udijeljenja ljudstva u bijele, žute i crne, jer boja je često nesvijesna primjena na uvjete okoliša. A okoliš je najznatniji faktor ljudskoga razvitka: okoliš i hereditarnost, to su te dvije sile, centrifugalna i centripetalna, koje opsežu sve najbitnije elemente evolucije žive materije. Po Virchowu tvori okoliš plavokose i crnokose; po Pruner-Bey-u utječe okoliš tako na čovjeka, da Anglo-Amerikanac već u drugoj generaciji zadobiva obilježja indijanskog tipa. Zakoni utjecaja okoliša još nisu jasno ustanovljeni, ali nema dvojbe, da se i ljudski tipovi pod njegovim dojmom razvijaju.

Govori se o „čistim rasama“; ako smatramo stanovite rase čistima, tada se to zbiva samo s toga, što ih ne znamo razdijeliti u njihove elemente. Pra-rase, nastale pod utjecajem okoliša, nisu nikad prestale miješati se, naročito kod seobe naroda; tko nas dakle poput Gobineaua, Lapouge-a, Ammona i drugih anthropologa nastoji uvjeriti, da su miješanci fiziološki i psihološki manje vrijedni, taj zaboravlja nauku povjesti; zaboravlja, da ima od najstarijih engleskih obitelji njih samo pet, koje u muškom koljenu sežu u izravnoj lozi do 15. vijeka. Velika historička imena odavno su izumrla. Od Eduarda II. do Gjure I. — dakle za kojih 300 godina — utrošila je Engleska 6 dinastija: Plantagenete, Lancestere, Yorke, Tudore, Stuarte i Oranijevce. Najpoznatiji Amerikanci Poe, Bret Harte, Mark Twain, Longfellow, Edison potječu iz mješanih ženidbi, kao i Englezi Tennyson, Disraeli, Francuzi Dumas, Taine, Victor Hugo, Zola; ni Kant nije bio čisti Nijemac, miješane su krvi bili i Puškin i Lermontow, a u žilama Ibsena tekla je krv škotska i norvežka. Vidi se dakle, da miješanje krvi daje izvrsne rezultate.

Sve osude naroda ili rasa sa stajališta prirodjenog superioriteta ili inferioriteta ništetne su; encyklopediste d' Alembert i Diderot porekli su Rusima sposobnost, da mogu postati evropski kulturni ljudi, a već ih je slijedeći vijek u laž natjerao.

Ni psihologija nam ne može podati zaključnih tvrdnja o nejednakosti rasa, koje su tek u razvitku; a ne može nam ih podati ni za stare jur razvite rase. Još danas ne poznamo točno psychu starih Grka: za Renana je taj narod bio najmanje religijozan na svijetu, za Fustel de Coulanges-a je grčki život značio inkarnaciju religijoznog života.

Većina evropskih naroda pokazuje najraznolikiju mješavinu krvi. A podje li jednog dana za rukom točno ustanoviti, iz kojih se rasa stanoviti narod sastoji, ipak bi još valjalo ustanoviti, kolik je bio utjecaj svakog od tih elemenata, jer je nedvojbeno, da se tako nastala kolektivna duša ne može smatrati jednostavnom mješavinom: mala šaka Normana imala je u Engleskoj veći utjecaj od mnogobrojnih Germana, koji su pred njima ondje bili.

Značaj jednoga naroda nije ništa stalno, već vječno bivanje: narod od danas nije onaj, koji je bio jučer, ni onaj, koji će biti sutra; nema dakle naroda, koji bi unaprijed osudjeni bili, da budu tudja gospoda ili robovi; kultura nastoji, da nivelira razlike medju narodima.

Kada pristaše teorije rasa — bio to Gobineau, Lapouge, Tylor, Huxley ili Pichat — govore o francuskom, engleskom ili njemačkom narodu, vazda tvrde, da potječu izravno od Arijevaca; nu tu se radi o fantomu, jer Arijevci nisu nikada kao pra-narod eksistirali (K. Hartmann). Tvrdi se, da su Arijci iz Azije došli u Evropu; nu poznato je iz istraživanja uvaženih palethnologa, da se je čovjek

već u kvaterno doba u Galiji razvijao, a tim pada i teorija, da je Azija pravi stari svijet, a Evropa tek njezina kolonija. Azijski Arijci — tako to tvrdi slavni belgijski geolog d' O m a l i u s d' H a l l o y su Evropljani, koji su u Aziju provalili. G o b i n e a u tvrdi, da su ti Arijci bili veliki, dolichokephalni i plavokosi; S e r g i tvrdi, da su bili crnomanjasti i maleni; a kada je U j f a l v y g. 1876. pošao u Serafšan u Aziju, gdje da se uzdržalo najčišćih Arijaca, našao je medju njima plavokosih i crnomanjastih, dolichokephalnih i brachykephalnih, velikih i malih; komu da se dakle povjeruje?

Gali su mješavina nebrojenih plemena, baš kao i Germani i Talijani i Englezi i Rusi. Ni Židovi nisu posebna rasa, već mješavina Hethita, Arapa, Filistra itd.

Mješavina rasa je pravilo, neprestano amalgamiranje opći je zakon; ni bijologija ni fiziologija, a ni psychologija ne daju nam sredstava za klasifikaciju ljudskog roda.

Znanost o nejednakosti ljudih za pravo je znanost bijelih; bijeli su je izmislili i u svijet poslali na o s n o v u s v o j i h opažanja i s v o j i h dedukcija. — Q u a t r e f a g e s veli: da su Kinezi i Egipćani prosudjivali naše predje, našli bi na njima mnoga obilježja inferiornosti. Svi su narodi dobri i zli, svi su sposobni za razvitak, svi su pozvani za veliku borbu o bitak, za borbu o napredak i ljudsku sreću.

„Čistu krv" nalazimo u životinjskom carstvu, u ljudskom području je nemoguća: crni su srodjeni sa bijelima, a ovi sa žutima. Razlike postoje samo kao fikcija našega mozga, postoje u nama, a ne izvan nas. „Čistih rasa" nema, ako ih je uopće ikada bilo. Čistoća krvi je bajka; bit modernih naroda ne sastoji od čiste krvi, već od solidarnosti njihovih moralnih i materijalnih interesa. Razlike su medju ljudima tek individualne, pa nema više mjesta za mržnju ni za socijalnu ili političku inferiornost klasa.

Tako F i n o t. Suviše je apodiktičan, baš kao i pristaše teorije rasa. Danas je nauka o rasama tek u zametku, pa se valja čuvati svih prerano stvorenih zaključaka. U posvemašnu jednakost, kako to Finot hoće, teško je vjerovati; za potpunu homogenost nema dokaza: „l' hétérogene et non l' homogene est au coeur des choses" veli T a r d e (les lois de l' imitation p. 77). A hoće li ipak jednoč do potpune jednakosti, do homogenosti doći, to će budućnost da pokaže; za sad nam ne preostaje nego da se držimo riječi genijalnog T a r d a (les lois de l' imit. p. 56): „Il est certain que le progrès

de la c
graduel
meme t
l' entier

JE
VIĆEV
bavila
gijom.
imao,
nego k
djelo;
pa sm
Kolikc
pismu
Fabkc
u mei

„
koju
ne pı
presti
nešto
prilik
ispito
ino n
vojač

ona nije na svom mjestu, i sudim da nije to nijedna učiteljica, koja umah iz pripravilišta postane samostalnom, a naime na selu, gdje se hoće razumne izvježbane učiteljice, ako se kani ma i kakva dobra svrha sa seljakinjami postignuti. Običajem svaku stvar motriti oštro i pronicavo, da mogu nepogrješivo moj sud izreći, jer pristrana nisam nikada. Ali je najveća pogrieška od škl. ravn. neiskusnim mladim učiteljicam povjeriti budućnost seljakinja, kojim treba za stalno drugačije pouke i odgojivanja, nego što im ga može dati djevojče od 18—19 godina, kojoj još i samoj treba često gouvernante, izišla ona i još tako sjajnimi svjedočbami. Pa koliko je zlo za puk nadziranje škola po popovih onuda, zamjetila sam dovoljno. Seosko učiteljsko osoblje prepušćeno je samo sebi, pa uči koji kako znade i kako mu se hoće, a nadzornik većinom nestrukovnjak ne tare si glave za napredak učenika, ta popom je u prilog, dok je seljak glup. — Učiteljice pak budu od popova protežirane — i tako je u tih seoskih škola šlendrijan da neima gorega. Namienila bijah, da koju javno napišem, ali ne bi mi se dalo bez koje gorke na popove, a to znadem, da ne bi bilo primljeno, ili bi došlo izopačeno u bieli sviet, stoga prepustih, ali Vama ju velim, koji i onako znadete rane našega naroda. Katekiziranje čini mi se, da je većemu broju župnika deveta briga, ipak hoće da imaju prvenstvo nad učitelji i školami. U Toplicah niti ne bijaše katekete kod djevojačkog izpita, a kod dječaka dodje prilično kasno. Učiteljica reče, da joj nije zapisnik u redu i pitaše dosta nespretno; a što bijaše najsmješnije, pitaše ona u dvorazrednoj učioni fiziku! a u računstvu dade sbrajati s trima brojkama. Čitanje brzo

bez naglaska i popostajanja. Nikada ne vidih i ne čuh kod jednoga izpita toliko nereda i neznanja, kao kod one B. Na neku moju primjetbu pred župnikom Ruk. izvinjavaše ju on, da je mlada. Ej, zašto bez prakse učiteljice samostalne prave! Eto dolazi doba gdje ćete imati gg. učitelji koju reći, pa recite i tu, da se ne postavlja nijedna za samostalnu učiteljicu, prije no dvie — tri godišnje prakse uz stariju iskusniju. Dok si tako mlada pedagogijskoga izkustva nabavi, dosta nevolje prije počini medju djecom, koju ne zna povadjati koristnim, naprednim putem. Dovršiti mi je, ako ova zadaća i obširnije zahtjeva razlaganje".

DAVORIN TRSTENJAK.

KNJIŽEVNOST

A. BENEŠIĆ: BRANKO I GROZDANA. Dionička tiskara. Zagreb. 1906. Ciena 80 fil.

Već u „Pjesmama" Benešićevim zamijetio sam jaku idiličnu notu i zgodimice izrazio želju za jednom pravom slavonskom idilom. Pisac nije dugo oklijevao, on je odgovorio činom. A odgovorio je tako pripravno i lako kao da smo mu pogodili u pravu žicu.

Ako milieu radja poezijom, onda mu se to najbolje ovdje očituje. Ovo se čita kao da se doživljava. Da je treći, da je pisac po srijedi tek osjećaš po blaženom humoru, kojim su ovdje slike i prilike srijemske idile zarubljene. Inače kao da priroda sama govori. Ono što je estetika 18. stoljeća nazivala naivnim, to je Benešićeva glavna značajka, kad pripovijeda. Sva subjektivnost njegova izčezava pred idiličnom mu maštom. On ne samo crta idilično nego on i m i s l i primitivno idilički.

I u toj naivnosti stoji sva poezija toga djelca. Obje ove duše — Branko i Grozdana — jasne su nam. Mi im pogadjamo želje i namjere bez ikakova naprezanja, jer sve se u njima zbiva naravno nekim više fiziološkim no psihološkim procesom. Nigdje da bi nas štogod uznemirilo, začudilo. Idila ljubavi nastaje i svršava se ovdje naravnom nuždom. U priči toj doduše zavrije krv i usplamte obrazi, ali sve se to može gledati mirom, kojim je napunjena i ona ljetna žega slavonskog podunavlja.

Branko je momak, koji se ne boji ni najboljeg vršnjaka, a sa „s m e t n j o m se bori", kad opazi, gdje mu se stadu približava guščarica lijepa Grozdana. I ova „sva se s t i d n a stvori". I ostalo bi pri toj nijemoj strasti čežnje, da ju ne makne napred l j u b o m o r. Odatle svadja, prebacivanje — d r a š k a n j e. I sad se uplete vanjski svijet — ovce i guščice se izmiješale, psi se digli na ove — i eto prilike, da Branko v i t e š k i z a s l u ž i prvi poljubac. Odavle dalje slijedi večernji s a s t a n a k . . .

Na ovo pet momenata, daje se svaka idila svesti. Posegnite za kojom god hoćete, za Teokritovom ili Tassovom, za Gessnerovom ili Goetheovom, sve su one u razvoju tipično jednake.

No Benešić ne stoji u literarnoj tradiciji, on tu osnovnu srodnost dijeli sa rečenim pjesnicima čisto instinktivno. Dokazuje to samostalna koncepcija „Branka i Grozdane".

Pisac je eliminirao svaku kulturu, snizio je život na nomadski stepen. Junak mu je čak vučju kožu navukao i nosi je i ljeti i zimi. Mjesto vina — kod Benešića nema vina! — služi mlijeko, viši užitak je pečena slanina. I pjevanje sa modernim naslovom: Privreda, čuva ovaj pastirski niveau. Nagrada pastiru je u rasplodu ovaca, dakle u „naravnom" dohotku. I dakako — za volju toj pastirskoj slici nema tu ni popa ni oltara:

„Ali Branko! Dobro Bog odredi,
Da za danom opet noćca slijedi,
A kad preda danak vladu noći
Grozdana će tebi opet doći".

Može li tko takovom nedužnom i poetičnom poganstvu nazlobiti? Mi se samo blago smješkamo toj idiličnoj igri i zaboravljamo na moral isto tako kao pri pjevu slavuljevu na note. A za one, koji ne osjećaju već misle, te priznavaju autoritete metnuo je p. na čelo svojoj idili zlatne riječi iz Šenoe, iz Preradovića.

Bespredmetno je uopće zastati na moralnoj cijeni jedne idile, koja je daleko izišla u prirodu, ostavivši iza sebe svako društvo i s njim svako društveno obziranje. Ti Benešićevi ljudi srasli su posvema sa prirodom. I otuda sav naturalistički stil. Figure i poretbe, stih i ritam složio se prema toj prirodnosti u neki srijemski pastirski realizam.

I u tim originalnim stilističnim doskočicama najjače se osjeća blizina piščeve osobe, u njima je izražen i onaj njegov osebni humor. Ljubomor je s t r š e n, koji r a n i pastira, vjetrić lijeta poput ovčarskoga pseta, poljupci su šljive. Gdjegdje je upravo divni paralelizam izveden. Branko i Grozdana dole se grle, a zvijezde si namigivat stale, ona tamo zadrhtala, preko neba plavoga poleti drugu da posjeti . . . Od takovih epskih poredaba stvara se neki panteistički svijet, u kojem su Branko i Grozdana tek neka triumfalna emanacija razbludne prirode. Ona zajedno š njom gori i čezne, sjaji se i dršće.

Disharmonije tu nigdje nema, ona se samo spominje u umjetničke svrhe, da se k o n t r a-

stom izbije humorističan efekat, tako je pobijelio mjesec s nenavisti, pa ko rival Brankov, ko Marko kiseo izgleda. Za komiku služi i zora, koja brani ljubavnicima, da se dalje ljube:

„Da je zora ljubila ikada
Ne bi zora svanula nikada".

Metričnom formom ova je idila Benešićeva daleko iza sebe ostavila njegove nedavno izdane prve Pjesme. Sloboda i prirodnost sadržaja našla je ovaj puta svoj naravni ritmični korak. Benešić se služi „slobodnim stihom", u kojemu se provlači narodni trohej, kao osnovni takt. No nije Benešićeva umjetnost u stihu, nego u ritmičnoj periodi. Na to osobito upozoravam mnoge naše inače vrsne mladje pjesnike, no slabe tehničare „slobodnog ritma". U B. raspada se tekst na omanje ritmične cjeline, koje su katkada i štampom markirane u obliku duljih i krać h stavaka. Često je završetak takove cjeline dražesno istaknut šestercem, koji kao da zaustavlja svu bujicu duljih prednjih stihova. On mi se čini kao ono trenutačno tapkanje na jednom mjestu, dok kolo ne poleti obratnim smjerom, te podsjeća na narodni refrain, na pointu ili prišivak u podskočnici.

Djela ovakove vrsti nemaju literarne pretenzije, one mogu biti pravo „biserje", a ipak ne zaustavljaju na sebi trajno čitalački svijet. Njih za to valja znati uživati sa nekom prolaznom lakoćom. Ko voli razmišljati, tražiti simbolične tajne, ideje, taj se ne će sprijateljiti sa srijemskom idilom, a ni onaj, kojega tek frivolna galanterija, rokoko-pastirstvo može da zanese, odvratit će se od Branka i Grozdane; tek onaj, koji umije da širokim grudima udisuje s jež zadah ... me i ko i mo da prim raširenim enicama more svijetla, okrijepit će se na zdravlju i blaženstvu ove pjesme.

Ljudi renesance bili su finiji gurmani u estetičkom užitku nego mi i posvetili su idili najbolje svoje sile. U naših Dubrovčana — u „starim piscima" — leži jedan obilan kapital pastirske poezije i to u svim stihovima izražene: od Držićeva realizma, do Gjorgjićeva baroka i rokokoa. Ovoj poeziji mogla bi otvoriti put u današnje čitalačke s ojeve kakova intimna študija historična, a ,oš više kakav literarni roman, na kojemu je u nas tolika oskudica. Nesumljiv uspjeh bi takov m djelom stekao pisac one nježne historične osjetljivosti, kakav je n. pr. Begovič. — Onda bi i moderne idile poskočile u cijeni.

DR. D. PROHASKA.

N. KONSULOVЪ: PRVI HЪRVATSKI VSESOKOLSKI SЪBORЪ i učastije na našitje junaci vъ njego. Sofija 1906. 8/ str. 79. Cijena 50 st. S predgovorom I. S. Bobčeva. U deset pisama uz slike prikazuje prof. Konsulov sudjelovanje bugarskih „Junaka" na našem sletu, ističući kulturne momente i znamenitost ovoga prvog sveslavenskog sastanka u Zagrebu. G. Bobčev zove u svom predgovoru prošlu godinu „Jugoslavensko ljeto", pošto se je osim I. hrv. svesok. sleta u Zagrebu, obdržavala i jugoslavenska izložba u Sofiji, jugoslavenski djački kongres u Sofiji, jugoslavenski sastanak učiteljski u Beogradu i posjet srpskih profesora u Sofiji, koji sastanci su mnogo doprinijeli zbliženju i upoznavanju jugoslavenskih bratskih plemena i odnošaja. Ovom brošurom prikazao je g. K. mladjoj bugarskoj inteligenciji, koja nema veze s Hrvatskom sve naše kulturne institucije, naročito pak grad Zagreb.

DR. FR. BUČAR.

LE MONDE ORIENTAL zove se novi časopis, koji izlaz uz prinose na svim evropskim jezicima u Upsali. Jedan od redaktora jest i prof. slavistike u Upsali J. A. Lundell. Medju inim člancima napisao je članak poznati slavista Alfred Jensen: Suecica in der polnischen Dichtung. Spominje tu, kano nastavak svoga djela: Švedi i Poljaci, sve one poljske pisce od XVI.—XIX. st., koji su se bavili Švedima, a u svoje su vrijeme igrali u Poljskoj znatnu političku ulogu, toliku dapače, da se utjecaj švedski odražava u poljskoj književnosti, koliko ni u jednoj drugoj. Medju obećanim prinosima toga časopisa nalazimo i prinos dra. F. Florschütza: Die kroatische literatur der letzten jahrzehnte; Lundell, Esquisse de la phonetique serbo-croate; F. Miler; Strossmayer i druge.

DR. FR. BUČAR.

„PAPA ECCELENZA" je natpis nove Rovettove drame. Općinstvo je izčekivalo davno najavljenu „Moglie di Moliere", dočim auktor valjda pod utj.cajem kakve novinarske viesti poda se časovitom hiru nadahnuća, te napisa dramu u tri čina, gdje strast i život kipi u brzom, neobuzdanom ritmu. U ovim spontanim radnjama najbolje se očituju i zrcale vrline, te mane pisca, jer vodjen nadahnućem predaje se posv ma čuvstvu pa nije kadar, da hladno kontroliše svaku napisanu riječ, rečenicu, misao. Kad se osjećaji stalože, iza oduševljenja, onda je auktor sposoban da hladno i trijezno prosud djelo voje. Tako su nastala najbolja i najgora djela, jer se umjetnost ne gradi, već je direktna

projekcija osjećaja, koji imadu svoju plimu i oseku po tom manje ili više uspjele prizore, poglavlja, detalje.

Sadržaj je drame ovo: Pietro Mattei, protagonista, je odličan, moderan čovjek, demokrata i pošteni ministar, neporočan u privatnom i javnom životu, sposoban i energičan, da vodi industriju, ali slab i naivan u obiteljskom životu. Mattei robuje kapricama svoje dražesne i lijepe kćerke Remigie. Do nedavna bijaše udata za vrstnog njemačkog mjernika, ali ona bestidno vara svoga muža željna slobode. Suprug je ostavlja, a Remigia se vraća u kuću oca noseći u mirne odaje ministra svu frivolnost i koketeriju jedne svjetske dame. Remigia ljubaka sa svojim rodjakom, lakoumnim čovjekom, zadužuju se skupa radi luksurioznih toiletta. Remigia na nepošten način doznade iz očevih spisa, da vlada vodi pregovore s velikim industrijalnim društvom; željna novaca otkriva tajnu rodjaku, a Aloise igra na burzi, te se preko noći obogati. Radi burzovne operacije bi obtužen ministar od svojih protivnika. On indignovano protestuje, hoće da ih optuži radi klevete, jer svijestan svoje nevinosti ... ali sve mu je jasno čim dozna da je Aloise igrač. Remigia mu priznaje vlastitu krivicu, udarac je odviše jak, te klone u pusto i očajno beznadje. Neće ni da se brani, zahvali se za ministarsku i zastupničku stolicu. U njemu je sve porušeno, ministar je odviše ponosan, da bi preživio vlastitu sramotu ...

Neki su kritičari napali djelo i rekoše, da je sadržaj skalupljen po kakvoj domaćoj vijesti, dakle ni malo umjetnički. A otkale potječu djela: „Otello“, „Baruffe Chiozzotte“ i „Cavalleria rusticana“. Rekoše da „Pappa Eccelenza“ nije umjetnost već fotografija, a Wolfang je Goethe napisao: „prikaži fragmenat zbiljskoga života! Mnogi ga prožive, ali rijetko da je komu poznat.“ I prije se i poslije Goethea naglasilo, da je najveća vrlina dramatičara, da reproducira u brzoj sintezi prizore života, da riječju i radnjom iznese karakterističnu ličnost stanovite dobi, što je ujedno komponenta i resultanta svih sila stanovitog milieu-a.

Pietro Mattei je u istinu raison d'aitre čitave Rovettove drame. Njegov je karakter živahan i moderan — prava fotografija! Čija? Mnogih ili koje poznate ličnosti? U trijemu se kazališta na premijeri spomenulo ime Crispi, Rosano... Neri... a zaboravilo se na onog francuza, čovjeka poštena, savjesna, čiju političku karijeru onemogući afarizam njegovih rodjaka. Zaboravilo se na predsjednika Jules Greoya.

Piero Mattei je od prvog prizora jasno izražen, svaka je njegova riječ jedan potez za njegov karakter. Sav je prožet plemenitim idejama, da dokrajči kamoru klijentela, što uznemiruju vladinu administraciju. Hoće da provede reforme glede željeznice, rad čije je neurednosti u mnogim gradovima zastoj industrije i trgovine. Odmah shvaćamo očiti kontrast izmedju javnog i privatnog čovjeka, prama kćerci je slab kao nejako dijete, koleba se pred pravednim pretbacivanjem zeta, priznaje da ima pravo, ali nije kadar da zapriječi ljubavni odnošaj izmedju Remigie i njezinog rodjaka. Njegova moralna fizionomija raste i jača se u času klevete; okrutan je i bezobziran prama continu Aloise i tjera ga iz svog stana, a kako je slab i bespomoćan taj isti čovjek, kad mu kćerka, u potresnom prizoru, očituje svoju krivnju.

Zaključni je prizor drugog čina veličanstven, općinstvo je oduševljeno pljeskalo. Tu je svršetak drame, dočim je treći čin nekud razvučen. Drama bi mnogo bolje uspjela, da je na primjer na svršetku drugog čina izostala Remigia i da se zastor spustio, kad je ministar iz kuće potjerao Aloisa. Na taj način mogao je u trećem činu razviti koju jaču dramatsku situaciju, a neosporivo je, da bi sporedne osobe bile psihološki dotjeranije.

Neki su žučljivi kritičari i recenzenti rekli, da je zasluga Oresta Calabresa, što je drama uspjela. Pitanje je samo, da li se glumac može da uživi u plitku i nezahvalnu ulogu.

Da zaključimo. Nova Rovettiova drama općinstvu se izvanredno svidila, tomu je najbolji dokaz, što je u nekoliko dana doživjela 6 do 7 repriza. Budući auktor „Moglie di Mogliere“ može da usklikne poput Moliera: „Je voudrais bien saovir si la grande regle des règles n'est pas de plaire“. B. L.

NAJNOVIJI PRIKAZ KNJIŽEVNE POVIJESTI GRČKE. Već od nekoliko godina opaža se živa oprjeka izmedju dvije skupine naučenjaka u odredjivanju vrijednosti, što je imadu pojedine periode grčke književnosti. Znatniji se dio klasičkih filologa, drži tradicije, koja počevši od Schillera i Göthea najviše cijeni i glavnu brigu posvećuje književnosti grčkoj do Aleksandra, a u njoj prvo mjesto daje plodovima Periklova vijeka. No od neko desetak godina ugledni neki naučenjaci, na čelu njihovu berlinski profesor Wilamowitz odlučno zahtijevaju, da knji-

ževnost grčku do Aleksandra ne valja precjenjivati ili poradi nje možda čak zanemarivati književnost kasnijih vijekova, koja takodjer ima veliku vrijednost. Dugujemo li naime vremenima prije Aleksandra obilje najljepših književnih plodova, na književnom se radu kasnijih vijekova temelji sva naša znanost.

Željeći, da se već djaci srednjih škola upoznaju s ponajglavnijim zastupnicima grčke znanosti, Wilamowitz je još 1902. godine priredio čitanku, u kojoj ima štiva ne samo iz stare novelistike i povijesti, nego takodjer iz grčke geografije, matematike, mehanike, medicine i srodnih nauka. Svrha mu je kod toga ujedno, da pokaže, kako je grčki jezik od 6. vijeka prije Hrista pa do 4. vijeka poslije Hrista, jezik svih obrazovanih krugova i glavni posrednik kulture, što ju je bar u mrvicama baštinio srednji vijek, a znatno je utjecala i utječe još danas na razvitak naše kulture. Pred godinu pak danâ, 1905. godine, ugledao je svijet njegov prikaz grčke književnosti od najstarijih vremena pa do 529. godine poslije Hrista, kad je zatvorena platonska škola. Štampan je ovaj prikaz u znamenitom djelu „Die Kultur der Gegenwart, ihre Entwicklung und Ziele", što ga izdaje Teubnerova knjižara u Leipzigu, a svrha mu je, da širim obrazovanim krugovima u pravom svijetlu prikaže sadržaj i vrijednost grčke književnosti. U istom je svesku s njegovim prikazom izašao prikaz bizantinske književnosti od K. Krumbachera, rimske književnosti od F. Lesna i E. Nardena, pa kratak pregled o razvitku grčkoga jezika od J. Wackernagela i latinskoga jezika od F. Skutscha. Wilamovičev se prikaz nahodi na prvome mjestu u svesku, a prvo mu mjesto pripada takodjer po opsegu i još više po sadržaju njegovu. Nakon književne povijesti grčke od K. O. Müllera, što je izišla još u četrdesetim godinama prošloga stoljeća, ali je na žalost ostala nedovršena, s tim smo prikazom opet jednom dobili povijest grčke književnosti, koja se dade i čitati, a ne samo izučavati.

Wilamowitz ne piše povijest pojedinih pisaca nego književnosti grčke: na život pisaca obzire se on samo toliko, koliko se lice njihovo raspoznaje iz sačuvanih ostataka ili je prijeko potrebno znati za bolje razumijevanje tih ostataka. Kako iz doba nakon Aleksandra poznajemo više pisaca i opsežnijih spisa nego iz starijih vremena, lako ćemo razumjeti, zašto je on u svome prikazu književnosti do Aleksandra dosudio samo neko 80 strana, a veći prostor ostavio za književnost kasnijih vijekova. No još je jedan razlog, zašto Wilamowitz osobitu brigu posvećuje ovim vijekovima. Tek iza Aleksandrove smrti grčka književnost postaje svjetskom književnošću, dok je prije toga bila samo narodna književnost. Središta se njezina nahode izvan negdašnjega grčkoga tla, a i latinska je književnost uz još nekoliko inojezičnih književnosti samo plod kulture, što ju je ta svjetska književnost širila.

U grčkoj književnosti razlikuje Wilamowitz pet perioda. Prva mu je perioda helenska, obuhvata vrijeme od 700. godine prije Hrista pa do perzijskih ratova. (Pjesme Homerove plod su još prethistoričkoga vremena.) U toj je periodi postojbina književnosti kod jonskoga plemena na zapadnoj maloazijskoj obali. Druga njegova perioda, atička, sasvim je kratka: završuje se sa smrću Aleksandrovom, Aristotelovom, Demostenovom, oko 320. godine prije Hrista, ne broji dakle ni 200 godina, ali je obilovala umnim ljudima, koji su u tragediji, komediji, dijalogu i u govoru stvorili uzor-djela za sva potonja vremena. No znanosti treće, helenističke periode treba da zahvalimo, što su ta djela uopće dospjela do nas. Helenističkoj periodi pripadaju tri vijeka: prvi vijek seže do Polibija (222. god. pr. Hr.), drugi do Grakhâ (133. pr. Hr.), treći do osvojenja Aleksandrije (30. god. pr. Hr.). Najznatniji je od njih prvi vijek: u četiri ljudska roda od Aleksandra pa do Antioha Velikoga (242.—187. pr. Hr.) grčki je narod imao svu silu umnih i učenih ljudi, koji su znanost, napose prirodne nauke, podigli do vanredne visine i poplavili njome čitav tadašnji svijet. Kasniji vijekovi, pa takodjer cijela rimska perioda do Konstantina i istočno-rimska perioda do provale Osmanlijâ žive poglavito od njihova rada.

Kako Wilamowitz sasvim nezavisno i samo na temelju svoga opažanja sudi o pojedinim plodovima grčke književnosti, razumije se, da u njegovu prikazu ima i dosta neobičnih sudova, u kojima se pojedinim piscima i djelima udara sasvim druga cijena, nego što su je doslije gotovo općeno imali. Evo za to samo dva tri primjera. Sofoklo vrijedi njemu mnogo manje nego Euripid, jer ima još živu vjeru, te lica njegova stoje pod jakim utjecajem bogova. Osim toga kako u Pindara tako i u Sofokla nahodimo pored doista divnih mjesta velik broj slabijih i dosadnih prizora. Pa i jezik mu je Sofoklov odviše kićen i umjetan. Uopće je Sofoklo po njegovu sudu odviše pazio na to, da zadovolji upravo gledaoce svoje, pa je doista do smrti bio miliji publici atenskoj nego Euripid. No Euripidove drame crtajući ono, što je vječno u ljudskoj naravi,

bile su od trajnije vrijednosti, pa ih se zato i više sačuvalo. Slabo prolazi kod Wilamowitza i Demosten: on mu je čovjek uska horizonta, politički pamfletist i odvjetnik pun predrasudâ, nema pravoga pojma o znanosti i višim ciljevima, nego se protiv njih dapače i bori svom žestinom retoričke svoje okretnosti, a za volju malešnih težnja. Uz ova dva i još nekoliko sličnih sudova jedva će tko moći da pristane. Tako na pr. treba doduše priznati, da je dosta neznatna svrha, što je ima Demosten, isporedimo li je s velikim osnovama, što ih Filip i Aleksandar hoće da provedu. No živa njegova ljubav k domovini, poradi koje njemu svrha, da obrani rodjenu grudu od makedonskoga nasilja, nije neznatnija nego moćnim kraljevima njihove osnove, nadalje iskreno osjećanje, stroga logika njegovih misli, pa k tomu jasne i pregledne političke prilike, kojima se njegovi govori bave, podaju plodovima njegova duha trajnu i neprolaznu vrijednost: njegove olintske govore i govore protiv Filipa s osobitom će nasladom i korišću čitati članovi manjih naroda, koji takodjer poznaju i treba da budu na oprezu pred jačim silnicima.

No ovaki su skroz subjektivni sudovi u njegovu prikazu razmjerno dosta rijetki. Kud i kamo je u njemu pretežniji broj zrelih i biranih sudova, uza koje će svak rado pristati. Tako se na pr. pjesnikinja Sapfa prikazuje u pravome svijetlu kao vanredno tankoćutno i oštroumno biće, kako je upoznajemo takodjer iz fragmenata, što su se pred nekoliko godina našli u Egiptu. Zanimljiva je i poučna njegova karakteristika helenističke periode, pa razlaganje o tome, e da li je razvitak grčke književnosti ograničen; osobito je lijepo razlaganje o Polibiju, o Posidoniju i o grčkom romanu, a upravo vještački su prikazani Teokrit, Pavao, Plutarch, Origen, Eusebije i t. d. Ne može biti sumnje, da će Wilamovićevi sudovi o pojedinim vijekovima i licima znatno utjecati na dalje obradjivanje književnosti grčke i uopće na cijeli razvitak staroklasičke filologije. Ali njegov će prikaz zacijelo i u širim obrazovanim krugovima probuditi življe zanimanje za ovu granu današnje znanosti: iz njega može bar svatko naučiti, koliku vrijednost ima grčka književnost i za našu kulturu.

Dr. GJURO KÖRBLER.

UMJETNOST

IZ NAŠIH UMJETNIČKIH ATELIERA. Hrvatski odio saveza „Lade“, pošto imade hrvatska sekcija da priredi narednu saveznu izložbu u Zagrebu, konstituirao se na svojoj sjednici od 23. studenoga t. g. Predsjednikom „Saveza“ izabran je Oton Iveković, tajnikom Rudolf Valdec, a blagajnikom Robert Frangeš. Odbornici su: Auer, Bužan, Bauer, Crnčić, Čikoš, Kovačević, Medović, Šenoa i Tišov. Odbor je živo raspravljao o III. izložbi Saveza „Lada“, te su već poduzeti i shodni koraci, da vlada podupre nastojanje naših umjetnika, poglavito, kad oni, nakon uspjelih izložba u Beogradu i Sofiji imadu za mnogo da se oduže slavenskoj svojoj braći. I u Beogradu i u Sofiji bilo je moralno kao i materijalno susretanje naše braće jednako veliko, kako najbolje svjedoče svote za prodane umjetnine (39.000 dinara i 25.000 leva). Hrvatski će se narod i za ovu susretljivost prema našim umjetnicima imati odužiti, pak će vlada sigurno ovo imati na umu. U Bugarskoj dobili su naši umjetnici Iveković, Frangeš i Kovačević oficirski krst sa krunom 4. stepena, a ne 6., kako je u našim dnevnicima krivo zabilježeno. U svim atelierima vrlo se marljivo posluje. Tako radi Iveković sliku za općinu djakovačku. Slika prikazuje, kako su god. 1387. Hrvati uhvatili kraljice Jelisavu i Mariju, jedan znatan hrv. historijski dogodjaj, koji se odigrao izmedju Gorjana i Djakova. Čikoša i Medovića zaposlio je odjel za bogoštovlje i nastavu sa dvije historične slike, kojim će se uresiti velika dvorana. Slika Medovićeva prikazuje prstenovanje Zvonimira i kraljice Lepe. Frangeš svršio je model u trećini prirodne veličine za nadgrobni spomenik, koji će se postaviti na groblju u Varaždinu. Intenzivno čuvstvo tuge djeluje već iz skice na gledaoca. Tišov još je uvijek okupiran velikom svojom radnjom oko ikonostasa za Plaško. Kovačević načinio je opet nekoliko uspjelih jesenskih studija za krajobraze poznate njegove pojetske Savske okoline. Valdec i Bužan marljivo portretiraju. Od Crnčićevih krajobraza sa Adrije nekoji su već izloženi u Osijeku i polučuju ondje sjajne uspjehe. Pavačić boravi od nedavna u Zagrebu i podučava na obrtnoj školi.

U Osijeku priredilo je „Društvo umjetnosti“ vrlo uspjelu izložbu u županijskoj zgradi. Uz osobito brojno učestvovanje sviju staleža otvorila je izložbu u zastupanju svijetle banice presvj. gospodja supruga velikog župana, pl. Mihalović. Odbornici Frangeš, Medović i Šenoa zastupali su hrv. umjetnike. Premda je dvorana vrlo zgodna, ipak bi bilo poželjno, da se oživotvori namisao osječkog Sokola, da svoju zgradu, koju će sagraditi, udesi tako, da će se u buduće svaka izložba umjetnika iz Zagreba prenijeti u Osijek i ondje najzgodnije, u najboljoj rasvjeti

smjestiti. Umjetnici osobito zahvalno ističu susretljivost županije i gradske općine prema njihovu umjetničkom nastojanju.

SREĆKO ALBINI dogotovio je novu operetu pod imenom „Madame Troubadour“, koja će se davati prvi put drugom polovicom siječnja na zagrebačkoj pozornici. Stvar će se prikazivati najprije u Hrvatskoj, a onda tek na kojoj njemačkoj pozornici, jer je to skladateljeva želja. Srce ga vuče u domovinu...

Već sam naslov daje naslućivati, da je sujzt uzet iz francuskog života. Libreto je upravo kontrast „Nabobu“, jer u cijeloj opereti nema ni jednoga zbora, a radnja se kreće u otmjenim, pariškim aristokratskim salonima. Francuska pikanterija, ali fina. Riječi su od Meilhaca i Halevya, dakle od najbolje firme libretističke. — Opereta, koju sam imao prilike ove godine od skladatelja samoga na glasoviru slušati, nije po genru bečkih opereta (a la „Pufferl“, „Schützenliesel“ etc.) učinjena, već je neka vrst muzikalne vesele igre (musikalisches Lustspiel), gdje pjevani tekstovi kao i glazba proizlaze iz situacije, a nema samostalnih glazbenih brojeva, koji bi se sans façon mogli prenijeti u svaku drugu operetu. Glazba je gracijozna i držana sasma u duhu francuskog teksta, pa će svakoga iznenaditi, kako se Albini skladatelj indijskog „Naboba“ pretstavlja publici u modernom salonu u fraku. Karakteristika Albinijevih kompozicija jest čuvstvo, koje je u ovoj stvari upravo do savršenstva provedeno. Da se još točnije o opereti izrazim, ona je izradjena u genru „Šišmiša“ ili „Plesa u operi“. U ovoj opereti neće biti raskošnih kostima i rekvizita, ni šarenih karikatura, ni mase ljudi, već elegantni saloni, a u njima moderni svijet u elegantnim toiletama i u zanimivim i šaljivim situacijama. Karakteri i tipovi, kako žive. Svi uvjeti moderne operete.

Albini radi sada na novoj opereti „Barun Franjo Trenk“. VIKTOR BADALIĆ.

VALDECOV TRNSKI. „Savremenik“ otvara svoje novo godište time, da na čelu lista donosi bistu Ivana viteza Trnskoga, koju je izradio odlični hrvatski umjetnik Rudolf Valdec. Ova bista, koja je u modelu prvi put bila izložena u umjetničkoj izložbi prije dvije godine, prikazuje književnog nestora i prezaslužnog prvog predsjednika Društva hrvatskih književnika, kakav je danas, pri zalazu svoje životne snage a opet držan od one vječne iskre, koja to tijelo već teško nosi, ali u njem gori i blista se iz tih još uvijek rada i života željnih očiju. Tu bistu kupilo je nedavno društvo hrvatskih književnika i postavilo ju u svojim prostorijama u počast svome starješini, koji je toj mladoj udrugi udario čvrste temelje sigurnoga bitka. Bista je salivena u tuču, prevučenom finom zelenkastom patinom i stoji na lijepom podnožju iz crvenkastog istarskog mramora. Rudolf Valdec stvorio je tom bistom nov portret u nizu zaslužnih ljudi, čijoj je uspomeni on svoju umjetnost kao posvetio, a dao je on ovim djelom ujedno dokaz svoga patriotičnog mišljenja, jer ga je stvorio iz vlastite pobude i prepustio ga društvu hrvatskih književnika za ciglu otštetu materijala. Rudolf Valdec, koji je tim činom mlado naše književničko društvo vrlo zadužio, učinio je time više, nego se od jednog hrvatskog umjetnika zahtijevati može. Neka bude i s naše strane vrlom našem umjetniku izrečena iskrena hvala. Društvo hrvatskih književnika sprema otkriće te biste proslaviti na svečan način, kojim misli dati doličnog izraza poštovanja i zahvalnosti svom prezaslužnom pročelniku.

—.—

KAZALIŠTE

STJEPAN MILETIĆ: GROF PALIŽNA. Drama u pet činova. Premijera 1., a repriza 4. prosinca 1906. — Djelo je ovo napisano prije petnaest godina u posve drugim političkim prilikama, pa se može samo požaliti, što nije odmah onda i prikazivano. Ali je ono i sada ovako nakon poodmaklog vremena polučilo lijep uspjeh i bilo primljeno vrlo simpatično, jer nema samo efemernog značenja — premda je sagradjeno na političkoj osnovci, — nego ima i svoju trajnu literarnu i umjetničku vrijednost. U kritici je s priznanjem istaknuta rodoljubna žica i demokratička tendencija, koja provijava čitavo djelo. Osobitu je pohvalu stekao velik niz različnih komičkih tipova, što nam ih autor dovodi pred oči. Neobična je elegancija u vodjenju dijaloga, a duhovitost, kojom Miletić začinja svoju konverzaciju, opće je poznata već i iz drugih njegovih djela i iz privatnoga saobraćaja, tako da mu se u tom malo nalazi premaca. Dosjetke neiscrpiva njegova humora, ironije i sarkazma vrcaju kao varnice neprekidno jedna za drugom. Mnoge etičke i naročito patriotičke ideje, što ih je pisac u tadašnje vrijeme u drami tek zanosno markirao i kao neka pia desideria nabacio, nijesu zastarjele, već protivno, one primaju život, postaju aktuelnima, te se danomice sve više primiču svomu ostvarenju.

Još prije, nego je „Grof Pališna“ napisan, prikazivale su se na našoj pozornici dvije male

stvarce Miletićeve, „D i l e t a n t i“ i „Z a n o s o m“, od kojih ova posljednja već jasno pokazuje, da je autor u pozorišnoj tehnici pošao tragom prvih francuskih majstora, Augiera, Dumasa filsa, Sardoua. — „Grof Paližna“, premda ga je pisac nazvao d r a m o m, držim, da po svojoj koncepciji stoji u sredini izmedju komedije i igrokaza ili drame u užem smislu, ili pravo da kažem, on je više komedija nego igrokaz ili drama κατ' ἐξοχήν. Pa kako je Miletiću u svojoj mladenačkoj lakrdiji „Diletanti“, bilo poglavito do toga, da smijehu i ruglu izvrgne diletantizam i slaboće tadašnjega našega književničkoga i umjetničkoga svijeta, tako mu je ne dugo iza toga u „Grofu Paližni“ bilo u prvom redu, držim, stalo do toga, da se naruga i satirom ismije uz druge socijalne poroke — osobito p o l i t i č k e šarlatane i spekulante. Otud ono obilje lica i tipova, koje je pisac učinio objektom svoje satire i persiflaže (Pinterović, Wippenstein, Feigenberg, Ratković, Laci, Gejza i dr.) Sve ovo reprezentira komički elemenat drame, tvori — da tako rečem — komedijni sadržajni krug. No mladenačkom piscu — duhovitu ali ujedno i idealnu — nije bilo samo do toga, da razotkriva rane, njemu je bilo i do toga, da pruži lijek. Otud onaj drugi — da tako rečem — igrokazni ili dramatski sadržajni krug, koji se savija oko idealnih lica, Vranskoga Vojislava i Valerije. Ova dva različna sadržajna kruga, ova dva različna elementa, komički i igrokazni, ukrštavaju se u kompoziciji „Grofa Paližne“: no pretežitijim i zamašnijim ostaje ipak onaj komički. Ako dakle s ovoga gledišta — s gledišta komedije prosudjujemo „Grofa Paližnu“, modificirat će se i naši sudovi o tehnici njegovoj, te postati blažiji, dok znamo, da komedija uopće mnogo popušta u zahtjevima, što ih tragedija i igrokaz stavlja za strogo provodjenje kauzalnoga neksusa i motivacije. Ta u komediji se dapače i slučaju može dopustiti, da utječe u razvoj dramatičke radnje. Ovako s gledišta komedije polazeći moći će i „Grof Paližna“ lakše na svojim ledjima ponesti učinjen prigovor o zastarjelim, tehničkim pomagalima i sredstvima. Šteta, što je Miletić zastao na putu, na kojem je poslije „Diletanata“ tako krepko zakoračio svojim „Grofom Paližnom“, jer je on bio najpozvaniji, da nam stvori narodnu socijalnu komediju. Ovako je i ovo polje hrvatske književnosti, do nekih Derenčinovih pojava (Ladanjska opozicija, Primadona), ostalo gotovo na ugari.

Samo se po sebi razumije, da bi djelo bilo na pozornici izašlo još konciznijim, da je autoru bilo moguće svojim očima gledati na pokusima proces postajanja. On bi se kao izvrstan poznavalac pozornice bio i sam odmah uvjerio, da se moglo bez štete po cjelinu koješta skratiti. Ali i ovako, kako se prikazivanje poradi dužine drame otegnulo (još k tomu bez pauza med prva tri čina) gotovo do jedanaeste ure, ne doteščava drama gledaocu niti jedan čas, jer autor umije duhovitim pointama svoga dialoga i pripovijedanja do skrajnosti uzdržati interes budnim i živim.

Kad sam poslije premijere izlazio iz kazališta, bio sam zadovoljan i od srca sam se radovao, što će sutradan naša kritika, i bez obzira na neprolazne zasluge, što ih je Miletić stekao kao intendant i bez obzira na dobrotvornu svrhu, moći bezobzirno — pohvaliti autora i složno mu zapljeskati pred kulisama, njemu, koji nam je jednom iza kulisa kao dobri genij hrvatskoga kazališta dočarao toliko zlatnih i sretnih časova našega života. V. GUDEL.

PROTIVNIK (L' adversaire) drama u četiri čina, napisali Alfred Capus i Emanuel Arène.

Tko je god zavolio umiljatu filozofiju Alfreda Capusa, s velikom je radošću iščekivao premijeru njegova „Adversairea“. Bit će možda i kod nas ljudi, koji se spominju sjajnoga uspjeha, što ga je to djelo doživjelo pred dvije godine u pariskom „Théâtre français-u“ i koji se spominju, kako se je uprava našeg kazališta požurila, da to djelo brzojavno naruči za svoj repertoir. Suvišna žurba ! Prošle su dvije duge godine, dok se je „Adversaire“ mogao kod nas odigrati. A što je još gore: ta premijera nije za nas značila ništa osobito, kod nas se je „Adversaire“ odigrao po onoj našoj „bilo pa prošlo“. Dvije slabo posjećene predstave, nekoliko kritičarskih natezanja i domišljavanja i vjekivječna prašina u kazališnom arkivu !

Čudnovato je, da se ovako otmjeno i ovako pametno djelo kod nas tako slabo shvaća i tako slabo doima ! Ne spominjem se, da se bračno pitanje u kojoj drami tako neprisiljeno i bez natege raspravlja, kao ovdje. Svakako stoji, da je u psihologiji svojih lica Capus više gracijozan i elegantan, nego li dubok, pa u tom smjeru daleko zaostaje za Ibsenom i njegovom školom. Zaostaje u tom pogledu i za svojim mladjim drugom Henry-em Bataille-om, koji je danas svakako najsjajniji talenat francuske drame. Ali u drugu ruku, Capusu nema premca u debatiranju moralnih pitanja i nitko nema njemu ravnog dara, da i najteže konflikte života osvijetli žarkim zrakama svog toplog i milog osjećanja.

Samo ću u kratko ispripovjediti sadržaj ovog njegovog djela:

Neki advokat napustio je svoju briljantnu praksu i posvetio se nauci. To nije po volji njegovoj mladoj ženi, jer ona teži za tim, da joj muž bude slavan, da se o njemu govori, da mu ime štampaju u novinama, jednom riječju, da svaki dan doživi kakav uspjeh. Baš se je našla zgodna prilika, da opet izidje na poprište i osvježi svoju staru slavu, koja je zbog njegovih naučnih poslova stala blijedjeti. Neki bankar falirao je, pa ga sud i kriminalno progoni, a on se je obratio uprav na njega, da preuzme obranu. Njegova bi žena silom htjela, da on tu obranu preuzme, ali on odrješito odbija tu ponudu i faliranom bankaru preporuči nekog svog mladog prijatelja, koji je pored svojih odličnih zvaničnih svojstava, vrlo rado vidjen mladić, a ponešto zaljubljen u njegovu gospodju. Mladi advokat poluči svojim plaidoyerom vanredan uspjeh, ali podjedno osvoji i gospodju svoga protektora, koji, zabavljen naučnim radom, niti ne zamjećuje, da ga žena vara.

Posljednji se čin odigrava na ladanju u blizini Pariza. Mlada žena advokatova znala je naći već nekoliko izlika, da skokne u Pariz, gdje se je sastajala sa svojim mladim prijateljem. Danas je saznala nešto neobično: njezin muž predao joj je već pred nekoliko dana svoje naučno djelo — ali ona ga nije još ni prolistala. A sad joj je majka saopćila, da o tom djelu pišu sve novine, da nemaju dosta riječi, kojima bi ga pohvalile i da njezinu mužu obećavaju, da će ga to djelo dovesti u Akademiju. Ona je sva iznenadjena, ona je oduševljena i u tom momentu nalazi dosta snage, da odbije od sebe svog mladog prijatelja i da se u duši opet vrati svome mužu.

Ali sve je već prekasno. Njezin je muž naslutio, da mu je ona nevjerna, prisili je, da mu to i prizna, a onda joj blago, ali neopozivno saopćuje, da za njih dvoje nema više zajedničkog života. U taj čas dolazi k njima majka i iz njezinih usta čuje ona ovaj aksiom, koji je podjedno njezina osuda: Kad se muž iznevjeri svojoj ženi, to još nije veliko zlo, ali kad se žena iznevjeri mužu, onda je bračni život svršen, ne preostaje drugo, nego takav brak razriješiti.

Ima li išta nenadanije i otmjenije, nego da koji pisac s ovakvom običnom, svakidašnjom mišlju, s ovakvim „truismom", postigne vrhunac dramatičnosti u svojem djelu? Ne leži li baš u tom velika svježina i novost Capusova talenta. A uzmemo li povrh toga u obzir, da se u djelu scena do scene radja upravo plemenitom jednostavnošću i da se uvijek samo po sebi razumije, da sve mora onako biti, kako se na pozornici odigrava, onda ćemo tek pravo uočiti, kakav je odličan pisac „Dviju škola" i „Adversairea".

Prijevod, koji je dosta ukočen, griješi i po tom, što je za naslov krivo stavio „Protivnik" mjesto „Protivnica". Ova grješka bila je razlogom da se gledaoci nisu nikako mogli domisliti, zašto je inače potpuno bistar pisac dao svom djelu tako mutan natpis.

Komad je bio igran kojekako — kako se kod nas već igraju moderne francuske drame. Bjelodano je, da mi za ovaj repertoir nemamo dovoljno vrsnih sila, koje bi ga mogle kako treba izvoditi. IVAN KRNIC.

NIHILISTICA, opereta u 3 čina. Glazba Ivana pl. Zajca, a riječi Wilhelma Otta. Najnovije djelo našega sijedoga majstora dokazuje, da u njegovoj velikoj duši još vazda živi proljeće. Opereta je puna slatkih melodija, koje svojom finom ljupkošću sjećaju mjestimice više na operu, nego li na operetu. Glazba je od početka do kraja puna efektnih momenata, osobito početak i svršetak II. čina. Instrumentacija je kao u svim Zajčevim djelima sjajna. Općinstvo je kod premijere priredilo burnih ovacija skladatelju. Libreto je potpuno moderan, a obradba prilična. B.

FEUILLETON

NEPROSLAVLJENA STOGODIŠNJICA. Kad je u Zagrebu zanosno propovijedao u crkvi sv. Katarine o pjesniku slobode, kad je javno ustao i dotle, po svoj prilici neobično, progovorio u crkvi o svjetovnjaku, o Ivanu Gunduliću, i tako širio ljubav za svoje, ljubav za književnost, ljubav za rodjenu grudu, radio je ono, što valjani rodoljub svećenik ima svagda da radi. U svojim mladim godinama bijaše P a v a o S t o o s, rodoljub, koji je iz sjemeništa učinio rasadnik domoljubne požrtvovnosti i slobodoumlja.

Sto je godina prošlo od Stoosova rodjenja. Mladenaštvo je njegovo palo u doba, kad je bilo malo ljudi, koji su očekivali ikakva igda dobra za Hrvatsku. No on je bio poslije srećan, jer je živio u doba Gaja i njegova društva. Ako je pjevao svoj „Kip domovine", pjevao ga je u nadi, da će doći ljepša vremena za domovinu. I došla su. On je postao književnikom, kakvih je bilo u njegovo doba dosta, može biti i odviše. No pored književničkoga rada razvilo se u njemu i slobodoumlje, kakvoga je malo bilo

inače u svećenstvu. Dosta je da spomenem njegovu knjižicu „O poboljšanju ćudorednosti svećenstva", koja je izašla 1848. god. Ne bojim se prigovora, da je ta knjižica izašla baš 1848. god., kad su svi duhovi bili uznemireni, kad je sve htjelo da se riješi spona i okova, pa da je i zaneseni svećenik mogao što učiniti ne promišljajući mnogo o domašaju svoga posla. Taj prigovor pada sam od sebe, kad se drži na pameti rodoljubno srce čovjeka Hrvata, kojemu je stalo do toga, da se podigne ona snaga, koja je poradi neopravdanih okova bila prilično skršena. Jedan Krizmanić, jedan Stoos uz dosta drugih svećenika Hrvata razabraše, od kolike bi cijene bilo ukinuće neženstva za svećenstvo i crkvu, a pogotovo za narod — i progovoriše javno i jasno, da tomu treba učiniti kraj. Nijesu uspjeli. Trebalo je slobodoumlju stati na put upravo onako, kako su stali na put i A. Vogrincu, koji je 1904. ustao na obranu svećenstva. (Nostra maxima culpa!)

Pavao Stoos bijaše narodni svećenik; on bijaše dijete svoga vremena i kao književnik i kao rodoljub, samo mu je rodoljublje bilo veće od književničke snage. Kad je pred svojom smrću (1862. god.) izjavio u pjesmi ogorčenost nad sudbinom svoga roda, a i nad svojom sudbinom, nije pregonio; govorio je kao pravi hrv. rodoljub, a i kao buditelj hrv. naroda, razočaran nad stotinama njegovih nedaća. Njegovoj časnoj uspomeni, njegovu poštenomu imenu i njegovu radu prigodom stote obljetnice njegova rodjenja namijenjeni su ovi redovi sa željom, da bi se što prije dala dostojna javna pošta Pavlovu prahu. GJURO ŠURMIN.

GIOSUE CARDUCCI. Današnje fotografije prikazuju ga već shrvana starca, koji sam ne može da se makne s mjesta, nego mu trebaju ruke rodjaka. Ostavio je prije nekoliko godina stolicu profesora talijanske književnosti na bolonjskom sveučilištu a na njegovo je mjesto došao čovjek velikog duha i zanosa, Giovanni Pascoli — pjesnik mira i idile, pjesnik tuge i molitve — i prva mu je dužnost bila da proslavi jednom veličajnom himnom rad Carduccijev, koji je pjevao za to, da probudi Italiju, da je vidi jakom i lijepom, gdje ide prva pred narodima, koji su izgubili svoju slobodu i traže je vapeći za njom. Izmedju tijeh naroda vidi Carducci i Hrvata, te ga pozdravlja pjesmom pitajući ga zašto plače svoju djecu, koja su u Italiji umrla, dok bečki kurjak otimlje njegovo malo i povrijedjeno stado. Pjesnik borbe, pjesnik ljubavi prema zemlji svojih otaca — nije u svojem radu zapustio ni jednu granu socijalnoga života — lomeći je svojom jetkom satirom, ako je bila suha, i ulijevajući u nju sok zdrave snage i ljepote, ako je na njoj vidio, da će na njoj prolistati novo pokoljenje i nove ideje.

Već u njegovoj mladosti bilo se oko Carduccia sakupilo društvo pjesnika talijanskih — tako zvana „nova škola", koja je imala svojeg žarkog polemistu i pjesnika Lorenza Shecchecciја, a svojeg protivnika Cavallottija. Talijanska poezija prijetila je da će se tim putem izvrći u materijalizam i epikurejstvo, — ali Carducci, koji je prema svojim epigonima stajao kao Michelangelo prema barokistima — ustao je i sam protiv njih slaveći kult domovine i ideala.

Danas više ta „nova škola" nije ostavila traga, moderni talijanski pjesnici nemaju ništa zajedničko sa pjesnicima sedamdesetih godina, pa ipak nema pjesnika u Italiji, kojemu Carducci nije preteča i učitelj. Od Pascolija sa svojim šumskim i poljskim idilama do d' Annunzia, koji je upio onu svježinu jezika i stiha na Carduccijevim „barbarskim odama", i na njegovim „Jambima i Epodima"; od Grafa sa svojom turobnom, baladičkom poezijom do Fogazzara sa sensitivnom pjesničkom pripovijesti „Mirandola" — svima je Carducci u poeziji bio ono, što je Manzoni bio u prozi. Dok su stariji talijanski pjesnici učili jezik svoj ponajviše iz starijih talijanskih klasika, jezik, koji se bio odalečio od naroda, Manzoni je u svojoj prozi uputio novu Italiju opet na učenje jezika direktno od naroda, a Giusti i Carducci to su učinili svojom poezijom. To je uzrokom, da se danas veliki talijanski pjesnici iz prve polovice prošloga vijeka u Italiji gotovo i ne čitaju, a mladja se generacija uči pregnantnosti plastike ravno u Dantea, davajući joj moderni čisto narodni jezik i izražaj. Carducci je bio prvi, koji je upozorio na sklad izmedju poezije Dantove i talijanske moderne poezije. Njegovi kritični članci o svakoj perijodi talijanske književnosti — broje se na tisuće. Italija u njemu slavi ne samo prvoga pjesnika u devetnaestom stoljeću, nego i prvoga književnika, koji je u talijansku literaturu uveo novo, socijološko shvaćanje kritike. Ovaj put je Italija prvi put počašćena Nobelovom nagradom — i prvu nagradu dobio je Carducci, koji je svojim iskrenim i bezobzirnim radom za svoje ideale bio protiv sebe podigao toliko moćnih protivnika, da se od nove Italije, za koju je on svojim perom uradio toliko koliko Mazzini svojom agitacijom — nije mogao nadati nikakvoj nagradi.

Dr. M. LISIČAR.

FERDINAND BRUNETIÈRE. Desetoga decembra umro je u Parizu u pedeset i šestoj godini Ferdinand Brunetiere, francuski kritičar, član Francuske Akademije i direktor La Revue des Deux Mondes, — poslije energičnog rvanja sa bolešću; to je, piše jedan kroničar, bilo njegovo posljednje prepiranje, i, premda je podlegao, još i ovaj put pokazao je svoju hrabrost.

Ideja borbe neodvojiva je od Brunetiera; istorija njegova života to je istorija jedne duge borbe, kaže kritičar Tempsa. Ovaj veliki čovjek sam se je probio kroz život; sam je napravio svoje ime, ne tražeći pomoći ni podsticaja drugih; sam se je ogorčeno borio za svoje ideje, koje bile one više ili manje netačne, bile su apsolutno njegove i nesumnjivo visoke.

On je prvi poslije Taina pokušao, da istoriju književnosti postavi na naučnu bazu, aplicirajući Darwinovu teoriju o razviću rodova na književnost. Za njega su književni rodovi postojali isto onako stvarno kao što postoje životinjske vrste. I on je imao namjeru, da bude istoričar njihova nastajanja, njihove progresivne transformacije, njihova širenja ili njihove dekadencije i njihove smrti, sve po zakonima Darwina i Haeckela ne bojeći se nikada pretjerivanja. Pa ipak je morao doći do uvjerenja, da se ova hipoteza ne da svuda aplicirati i da metafore vrlo često varaju onoga, koji se njima služi i koji na njima zida.

„Razviće rodova!" uzvikuje poznati francuski kritičar I. Ernest-Charles. „Kad se kaže ova riječ, onda se misli, da je rečeno sve, što je potrebno za definiciju Brunetierova rada, a u istinu, nije rečeno ništa ili vrlo malo. Ali ova riječ, u svome nestalnom veličanstvu, u svojoj neodredjenoj širini, vidno obilježava jedan rad, kojega veličinu niko ne poriče". Za Brunetiera, samo rodovi postoje u književnosti: djela su svedena na najnižu eksistenciju. Pisci gotovo i ne postoje.

„Što se mene tiče, nastavlja I. Ernest-Charles, ja mislim da je ova ideja pogrješna, kako to samo jedna ideja može da bude i da je pogrješnija u naše vrijeme više nego što je ikada bila. I usudjujem se reći, da je baš u tome čast, ili bolje i odredjenije, istorijska vrijednost Brunetiera, što je dokazao svojim primjerom pogrješnost svoga sistema i svojim radom nevaljanost svoje teorije.

Jer istina je, da se rodovi mijenjaju, da se preobražavaju vrtoglavom brzinom, da se jedni od drugih više ne dadu razlikovati. Oni su medju sobom tako izmiješani, da se ne mogu definirati kategoričkim nazivima. Pa onda, rodovi se miješaju, nastoje, da se spoje u jedan jedini rod, koji ili sve apsorbuje. Ja držim za sigurno, da je to kritika, koja izvodi ovu absorpciju u svoju korist. Ali roman, prestajući tako da bude roman, sjedinjuje u sebi filosofiju, istoriju i političku ili društvenu ekonomiju. Pozornica još više naglašava ovu ambicioznu konfusiju. I onaj, koji sebi uobražava, da još danas razlikuje rodove jedne od drugih, ili je vrlo sposoban ili vrlo pretenciozan".

Brunetiere je najviše volio sedamnaesti vijek u francuskoj književnosti, v e l i k i v i j e k, kako ga Francuzi nazivaju, a naročito Boileaua i Bossueta medju piscima toga vremena, kao i sve bitne crte toga vijeka: red u idejama, hierarhiju, gotovu opću podložnost svih pojedinačkih prohtjeva principu autoriteta, koji resimuje u sebi monarhija Louisa XIV. i dogma katoličke crkve. Mrzio je radi oprečnih stvari osamnaesti vijek, a osobito Voltaira, i uopće sve individualističke težnje u književnosti. Za nijednog od današnjih pisaca nije mario; prezirao je sve nove književne struje; napadao je naročito naturalizam.

Ne treba suditi Brunetiera, kaže ranije citirani kritičar, po djelu, koje je izveo kao direktor La Revue des Deux Mondes. Ondje je on odstranio sistematski sve nove ideje. A treba priznati, da nije privukao novih pisaca, sposobnih, da pred nas iznesu nove ideje i da učine, da one triumfuju. I prema tome ne treba suditi Brunetiera po njegovu utjecaju na mlade generacije. Ovaj utjecaj nije možda bio ništavan. On je bio osrednji... U istinu, ljudi djeluju na druge ljude samo primjerom intelektualne i moralne ustrajnosti. Radi toga Brunetiere je bio više nego utjecaj. On je bio primjer.

Ferdinand Brunetiere, piše André Beaunier, bio bi bolje ispunio svoj udes u srednjem vijeku. On je bio čovjek toga vremena, koje je možda bilo zlatno doba ideologije. Zamišljamo ga na brdu Sainte-Genevieve, gdje pobija druge doktore i gdje iznosi jednu teološku tezu. On bi bio najzazorniji medju mladim bogoslovima, oružanim dialektikom, koji bi ga, da mu odadu počast, prozvali pater polemicus. U našoj epohi njega je bolila nehajnost, u kojoj se nalažahu i ideje i veliki dialozi doktrine. Njega je bolilo, što nije mogao da upotrijebi svu svoju demonstrativnu snagu. Oni, koji su ga poznavali, znadu da je bila u njega klica jedne čudesne osobe: u drugim vijekovima on bi bio osnivao gradove ili metafizike ili religije.

Bilo je u njemu junaka, kako Carlyle razumijeva ovu riječ. ĆĆ.

JOSEF K. ŠLEJHAR. (Jedan češki romanopisac.)

Mističar i naturalista, lirski mekan do suze i pski širok i tvrd, okrutan i milosrdan, altruista i mizantrop — to je Šlejhar. Voli kašto životinje više nego ljude, a kad zamrzi jedne i druge, postaje mu i priroda studena i pusta. „Florian Bilek mlynář z Myšic" (1884.) je početak njegove važne književničke karijere. Tek danas se vidi, da u ovom djelu nije pokazao svoj umjetnički temperamenat. I ako je pesimizam temelni ton njegove umjetnosti, ne može se naprosto uzeti kao glavno obilježje njegovog bogatog rada i njegove sastavljene fiziognomije. Stoji po strani sam i bez pretenzija, da stvori nešto veliko. Možda jedin češki pisac, koji iskreno pati i iskreno piše. „Drama se svijeta javljala u meni vazda u najcrnijim bojama, teška, grozna i neprekidna, a teškim patnikom bio sam u njoj vazda samo ja. Ono, što se u meni ispinjalo i protestovalo, imajući korijen u sumornom i nekako teškom poimanju života, morao sam nekom da saopćim". I zato je — veli — pisao. Ja ne vjerujem njemu, jer imam pred sobom njegova djela, po kojima držim Šlejhara tendencijoznim piscem par excellence. Gotovo se u svim Šlejharovim djelima javlja čuvstvo humano, altruističko. Stvorio je svoju moralku. „Ne valja, da čovjek zbog vlastitih interesa zaboravlja interese bližnjega, a uza sve svoje patnje ne smije da zaboravlja one, koji trpe". Na tom principu osnovao je cijelu svoju altruističku moralku. Iz ove rečenice ispada bojazljivost u motivaciji i svaki egoizam u djelima kršćanskog čovjeka, koji veli: što ne želiš da tebi drugi čini, ne čini ti drugome. Ne smiješ da tražiš odmjenu za dobro, što si učinio. Prema njoj je opravdanija i simpatičnija i ona tvrda Nietzscheova: „Plemenit čovjek ne smije da traži samilosti u svog bližnjeg". Prolazi kraj patnika tvrd i hladan, radije, nego da zato, što bi mu se smilovao, tražiš, da ti se smiluje. A ta milosrdnost i altruizam nikli su u Šlejhara iz pesimističkog naziranja na svijet. To je kršćansko (kršćanskije!) čuvstvo tako silno u Šlejharovim djelima, da se jasno opaža, kako se ispinje i čezne za boljim odnosima i ljepšim dobama. Njegov pesimizam nije bolestan i pasivan, izlazna je točka u njegovim djelima: društveno dobro. Vidi se u njegovim romanima želja za reformiranjem i pomaganjem. Naravno, da to nije sve prozirno; on ne predlaže ništa, ne iznaša formulu, ali je dobru volju za reformiranjem, time, što je pokazao zlo i patnje, učinio raisonementom svojih knjiga. I zato imadu njegova djela značenje, imadu cilj i tendenciju. Šlejhar je pisac etičkih ideala.

Zlo i patnja jesu prvobitni elementi od kojih je Šlejhar složio svoje romane. U njega je zlo sila kozma, uvjet egzistencije, uzrok zarotka i povod smrti, esenca života, mistički pratilac svega živog i neživog, obećano i od vijekova prorečeno, početak i konac. Čovjek mrzi čovjeka, životinja čovjeka, čovjek životinju, jedan opet ima milosrdja za drugoga, a priroda mrzi i lomi oboje. Sve je u životu i svijetu neprijateljsko. Vječiti rat. Elementi prijete i uništuju čovjeka, oduzimlju mu snagu i sile ga na otpor, čovjek se postavlja protiv čovjeka, jači protiv slabijega, i to vazda točno, vječno i nesprečavano. A onda se Šlejhar postavlja na stranu slabijih, ugnjetavanih i onih, što nemaju sposobnosti otpora. Postavlja svoje patnike-sirote — bili to ljudi ili životinje — u sunčani milieu, u najbujniju prirodu ljetnoga dana ili svijetle zvjezdane noći, da jače naglasi njihovu bijedu, da intenzivnije iznese kontrast. Smiješta ih u prirodu, da ih ona svojom elementarnom silom deprimuje i uništi. Tako konstruira momenat silnim, ispetim detaljima, da postigne efekat i da izmami u čitaoca samilost. Bira za junake svojih romana ljude ili životinje, koje je već sama priroda zanemarila i odrekla im svoju pomoć, bića meka i slaba, nemoćna da traže svoj svijet i da sebi svijetle na putovima. Bolesne, nakažene, zapuštene, gladne, prognane i proskribovane — takove voli Šlejhar. Crta njihov snošaj s prirodom, s okolicom i s jačima. Tu vidi on zlo, zavist, zlobu i mizeriju čovjekovog srca, što ne će nigda prestati. Na tom je on sagradio svoju umjetnost, tome je darovao cijeli svoj bogati talenat. Šlejhar crta zlo prirode i ljudske duše, što instinktivno izbija u momentima. Ulazi u najbijednije kuteve seoskog života, u najbijatnije kamare, gdje se pati i umire. „Dva okamžiky" iz života podivljalog skitnice odlikuju se ironijom i okrutnim naturalizmom. Više osjećate smilovanje za psa, nego za čovjeka. Nad svim je pak razastrta gusta magla, šutnja noći pred olujom, a ispod toga kao da struji plač i naricanje. Bira najcrnije momente i najmuklija nastrojenja. Sličan je ovakav maloruskom pripovjedaču Vasilu Stefaniku, tek što je ovaj mekan i dobar. Stefanikov je odnos prema ljudima i životinjama stalan: altruistički, dok se Šlejhar posve opaženo etapno mijenja. Šlejhar je dublji, aktivniji, Stefanik je površan i manje tragičan. Stefanik skoro nigda ne trpi sa svojim ljudima, što više, čini se kašto, da crta njihove patnje s radosti i s užitkom. Tako se doduše čini

i u jednog Dostojevskog. Ali glavno, što držim da je tome uzrokom jest: sposobnost humora i sarkazma. A toga u Šlejhara nema. Primicahu se obojica — osobito Stefanik — (ne mislim nikako povući nekakvu paralelu medju Stefanikom i Dostojevskim) i dobru i zlu nekako jednakim raspoloženjem, nijesu tendencijozno uzdizali jedno a rušili drugo. I u patnika i u ugnjetavaoca vidješe vazda nešto sitno, smiješno i štrebersko. Govore o njima tako naivno, ne smatraju ih nečim apsolutnim, gotovim, što bi se podvrgavalo ljudskim zakonima, već ih prenašaju u kozmos. Tako veliki umjetnici govore o svim stvarima, koje su u ljudskom životu najteže i najsudbonosnije. Ovoj dvojici približuje se Šlejhar najvećom dozom pesimizma. On potencira zlo. Gleda svijet muklo nastrojenom svojom dušom, a onda ga prenaša u vječni spoj stvari i duša. Šopenhauerova pesimistička i Šellingova panteistička teorija nadjoše i u Šlejharu svog pristašu. Dosta mu je n. pr. jedna kišljiva noć, pa da u maglovitom jutru vidi svu težinu zla, sav spleen i slutnju nesreće, što se bliži. Svaki gest, svaki glas, mig oka i šuštanje udaljenog drveća, svjedoči mu vječno, veliko zlo. A u tome je opet velika umjetnička snaga u Šlejhara, da vidi ono, što drugi ne vide, kao da se konzekventno drži Flaubertovih riječi: posmatraj predmet tako dugo, dok na njemu ne opaziš ono, što ne opaža nitko. Šlejharu je sve nekako u životu nemilosrdno spojeno, sve se duševno razumije, zajedno osjeća i zajedno živi. Sve se miješa i krsti, podvrgavajući se sili nad sobom. To je filozofija s mistikom okultizma i hipnoze, s vjerom u vječito podržavanje i fluktuaciju, izmjenjivanje, umiranje i radjanje. Zla nema manje, kaošto ne iščezava ništa, jer je moderni evolucijonizam oduzeo smrti njezine atribute. Iza one kišljive noći (Neštest) malo mu je 20 stranica, da opiše dvorište seoske kuće i postrane zgrade (kao da živu) dok udje u samu kuću. A detaljno opisuje, gdje crkava bik, a kad parne „čuje se, gdje se trese groza u vazduhu". Vidi bol u najsitnijoj kretnji, u neodredjenom pogledu i u naborima kravine kože, kad joj valovito predje preko rebara. I tako po omašne knjige ispunja i muči čovjeka opisivanjem prirode i milieua. Ljudi su u njoj posvema pasivni, suvišna stafaža bez riječi i grčeva — stoje u prikrajku i gledaju rastuženi i iznakaženi slutnjom, gdje priroda suverenom moći uništuje njih i životinje. Milieu djeluje na ljude svojim posebnim kompleksom svijetla, bojâ i mirisa, njime Šlejhar determinuje i sugerira čitaoca raspoloženjem čovjeka, koga u takav milieu smješta. I tako je on na čistu s onim, oko čega se nedavno vodila polemika o teoriji romana izmedju poznatih čeških modernista. (Wojkowicza i Martena).

U Šlejhara jednako trpe ljudi i životinje, pa u njihovim afektima ne obazire se niti na razliku intelekta. Što više, i u goloj prirodi nalazi znakove bolova i nesreće, i ona u njegovim djelima trpi. — — Kad pokojnicu dignuše iz kuće („ona je bila domu dobrim andjelom") muhe tugaljivo zazujaše na prozorima praznih sobâ, pas očajno zavijaše u dvorištu, blago u stajama zabučilo, bolesno pile melankolično zapijukalo a i šljivik iza kuće zašumio tužno, kod a plače... jer o sve se ona starala, a sad će je svi da izgube. (Kůže melancholik.) Ovo darivanje životinjama i mrtvim stvarima nečesa, što nemaju nije u Šlejhara prosto za volju konstrukcije; ono ima svoju psihološku bazu. Ovako se stvaraju doduše harmonije svijeta, (a kod Šlejhara se radi o disharmoniji, ili u njegovu jeziku rečeno: o životu), ali ovdje nije to tek halucinacija mistički raspoloženog pisca, jer i nekoji fiziolozi (Brandis, Meckel, Burdach i drugi) dodjoše empiričkim putem istraživanja do dokaza, da i u životinja i u mrtvih stvari ima „ljubavi i volje za život". A čovjek izlazi iz svega toga najadniji. Čitav je slomljen i ispaćen, opkoljen materijom, koja ga uništuje. I to se više ispinje i otima, to ga ona više lomi. Kad se čovjek čovjeku prigne i svojim milosrdjem najviše približi, onda ih obojicu uništuje priroda. Jure poštarska kola pustom cestom a jedan čovjek silazi š njih, da pomogne bolesnoj starici — što se na badnje veče vraća kući — da se uspne u kola. Kola medjutim odoše daleko naprijed, i oni ostadoše sami. Snijeg pada sve gušći, bura dere, noć je sve tamnija... a moj čovo prikriva staricu svojom kabanicom, vuče je naprijed i tješi. A onda? Do jutra se oboje smrzoše (Milosrdenství). Tolstoj (Gospodar sluga) htio je u sličnom dogodjaju i da pokaže dobrotu i milosrdnost čovjeka prema čovjeku, a Šlejhar užas i bestijalnost prirode. Čovjek (i njegov duh) je vječito trt i unesrećivan materijom, jer je po mišljenju nekojih filozofa u nizu stvaranja i najslabiji. Materija je kao „primum existens" formovala čovjeka, ona ravna i njegovom evolucijom. Pa zato Šlejharovi ljudi stoje nijemi i izmučeni pod dojmom nesreća, što ih prouzrokuje materija, a tek krhki i isprekidani uzdasi govore o njihovim duševnim bolovima. Materija dobiva prevlast nad ljudima, potiskuje psihu u pozadinu. A tako je u svih velikih umjetnika, koji u sebi spojiše naturalizam s mistikom, tako je u Maeterlincka („Slijepci"), tako je u našeg Vojnovića („Ekvinocij").

„T e m n o" (četiri pripovijesti) ima čvrsti psihološki osnov. Šlejhar ne će više da iznaša ljude, što živu vegetativno, animalno, već je pokušao, da ugleda njihovu psihu i da tamo potraži uzroke zlu. Njegova umjetnost postala je mističnija, a njegov životni nazor moralniji i etičniji. Svoju samilost prenaša od pojedinca na skupine (Peklo), osjeća je za svakoga bez razlike, osjeća je za svaku fizičku i moralnu patnju. Njegova samilost postaje općenitija i šira, prestaje biti d u ž n o s t i i postaje s v i j e s n o m p o t r e b o m. Diže je u transcendentalne sfere, čini je filantropičkom, etičkom i vjerskom. U svih je mističara takva samilost; ovakvi se je proces odigravao i u Dostojevskog.

„Teoretički i akademički riješavamo sve socijalne probleme, humanitarnih je institucija čitava sila, toliko se palača za njih gradi — pa ima li zato manje zla, što mu je pomoženo? Držim, da ga ima sve više i množit će se sve dotle, dok se samo ljudsko srce, bez principa i teorija, bez akademičke rafinovanosti ne postavi protiv zla požrtvovnošću, samilošću i ljubavlju, kako je Krist pokazao". (Uvod knjizi: „C o ž i v o t o p o m i j í".) A onda je Šlejhar pisao „P e k l o" (1905.). Zahvatio je siže, kakova još doslije nije obradjivao, ušao je u tvornicu, gdje ga još nije bilo. (Premda je činovnik u tvornici — ako se ne varam — sladora.) — Bilo se nadati, da će Šlejhar napisati čisti socijološki roman. Na 400 stranica rastegnut sitni dogadjaj umara čitaoca. Dva su momenta u čitavom dogodjaju: ljubav mlada čovjeka i tvorničke djevojke i nesreća u tvornici. Šlejharovi se romani ne pokrivaju doduše ni jednom formulom, ne može se za nje upotrijebiti nijedna kritička dogma (ako kritika uopće ima dogma!), oni nemaju ništa zajedničko s običnim društvenim romanima, ali zlo u različitim varijacijama podaje im neki monotoni karakter. Ako se je Šlejhar sam ogradio protiv gesla: l'art pour l'art ne može, da se odrekne gesla: zlo za zlo. Stranice su „P e k l a" ispisane najsitnijim epizodama tvorničkog života, ovdje ima radničkog života, morala, ovdje se raspreda o njihovu snošaju medjusobnom i o onom prema gospodaru. Milieu, kuda je smjestio svog junaka, više živi i misli od njega. Čovjek tek obilazi tvornicom i rezonuje. Prebacivahu mu nekoji sentimentalnost u ovoj knjizi, a i pravom, jer je Šlejhar iznio bijede tvorničkih radnika posvema pasivno. Nema u toj knjizi žuči, ona nema revolucijonarne note. U kratko: n i j e p o s t a v l j e n a n a s o c i j o l o š k u b a z u. Šlejharu je jamačno vrlo malo stalo do reformiranja društvenih radničkih odnosa, svih onih sitnih, svakidanjih momenata, koji su krivi svoj nedaći tvorničkih radnika. On je i opet prenio patnje njihove nekuda u kozmos, otrgo ih od zemlje i dana, a time ujedno sam sebi oduzeo priliku, da nešto simpatična i korisna kaže. Pa je zato žaliti, što je ta posljednja Šlejharova knjiga posvema nezanimljiva. MILAN VRBANIĆ.

POLEMIKA

„GLAS MATICE HRVATSKE" — LIST ZA ŠALU I SATIRU! U svojem se posljednjem dvobroju „Glas M. H.", ovaj list za obranu odbornika i njihovih pozicija, prometnuo u šaljivi list prve kvalitete. Čovjek, koji se malo razumije u „poslove", pucat će od smijeha, čitajući ono obilje nehotične komike i udarit će spontano u pljesak i klicanje: Bravo Andriću! bravo Radiću! „M. H." sjajno je uspjela uzevši — sigurno pod cijenu patriotizma — dr. Andrića, toga meštra s v o j e i kazališne reklame, aranžerom svojih književnih barnumština. Udjite molim, udjite — još samo danas!" I naš se dvobroj prometnuo preko noći u ilustrovani list! Tko još ne pozna gg. odbornika i „preko 50 književnika" po njihovim „djelima", ovdje će ih naći u „fotografskim umjetninama, koje najbolje ilustriraju njih i njihov književno-u m j e t n i č k i rad". Ovdje će naći uz poznatog svima Kršnjavoga besmrtnike Jugovića, Banovića, Risakovićku, Andrića, Pintera i sve druge, kojima je do ozbiljna rada i napretka hrv. (pučke!) prosvjete! Neka se nitko ne smućuje radi novaca potrošenih za ove fotografije: siromašno „Društvo hrvatskih književnika" kupilo je grob svojem pjesniku Andriji Palmoviću!

Duh Nikole Andrića, duboki, široki, poletni i praktički duh njegov, obasjava ovo remekdjelce Matičine autokritike. Svaka stranica odaje onoga, koji „h o ć e i umije pisati književnim stilom". Pravo je objavljenje, „očekivani kolač" Andrićev estetsko-kritički kredo, koji, ponavljajući se poput refraina, kulminira u velebnoj zasadi: pišite djela, koja i m a d u sadržaj, „jasan, pun i odredjen s a d r ž a j", evo kao u Arnolda, a ne kao u Don Ujevića, kad „čitaš i čitaš, sve kao da gledaš, što li će to izaći, — a ne izadje n i š t a!" Dakako, „da nema, ne bi bilo ni svega onoga, o čem ne ćemo da govorimo!" Ja sam uvjeren, da će se i oni Matičini čitatelji, za koje g. tajnik veli, da „još pravo ne znadu, što je knjiga", diviti toj dubokoumnosti i s posebnom se radošću veseliti, što je

„M. H." potpuno pošlo za rukom, da napokon i teškom mukom „nadje radnika", kakav je dr. A. Njegov deveterostruko izvježbani reklamni stil, koji je već svakome osim njemu samome dosadio svojom prazninom i banalnom jovijalnošću, („Uz pisca-svećenika dolazi rukom o ruku pisac-časnik...") prevladava prostonarodni, „rukopipatelni" stil tajnika Radića, a to je svakako na čast „Glasu", koliko ne aludira na misao, da bi dr. Radića mogao sasma dobro zamijeniti i dr. Andrić.

Kraj svega toga „umjeća" slika je samog rada Matičinog izišla ipak nešto mutna i maglovita. Kad odbor žali, da je trebalo nekoje uspjele radnje poradi obilja uspjelih radnja ostaviti za buduću godinu, onda se i ja bojim, da će to kruto požaliti i oni, „koji ne znadu, što je knjiga i što vrijedi", kako kaže g. tajnik. Po gotovo će to požaliti oni, koji se zanose „slavnim", a perverznim engleskim pjesnikom Oskarom Wildeom, koji je postao netom ljubimcem Matičinog odbora. Zastrašna je pojava u toj stvari sudbina Wildeovih učenika pod zaštitom odborovom, Webera i Brkićeve. Sam g. reklamator kaže za to djelo, da je dobilo nagradu radi svoje „historičnosti" i „bibličnosti", a da drugih djela ovakovoga književnoga kalibra nije ni bilo". A onda dalje: „Možda su u tom djelovale i neke prikrivene stihije". (Aha!) Tako je nekako slabo prošla i lirika u „M. H." Ono malo lirskih priloga odlikuje se jedino sadržajem, kako veli g. A., što je napokon, mislim, ipak u lirici sporedna stvar, ako i jest potrebno, da se u romanima odigraju nekoja umorstva. Ne znamo, kako bi bilo g. predsjedniku Arnoldu, da ga „mladi" pozovu na odgovornost, što je „Pilat" u njegovoj pjesmi poludio, kad je on takove „nastranosti" izrično i pod prijetnjom Vjekoslava Klaića zabranio u Matičinoj pučkoj književnosti. Dobro je, da kod Hranilovićeve lirike čovjek ne dodje u napast, „da štokavski naglas nasilno tura pod kajkavsku kapu". Da se je „narodni lav probudio", nije znamenito, jer se vidi i iz izjave g. A., kad sad najedared psuje, da je Khuen sva krasna društva htio rastepsti, tek je pitanje, što će reći na ovo pogodovanje rezolucijonaškoj politici čisti utemeljitelji iz Vlaške ulice.

Na Milanu Šenoi dokazuje g. A., da pripovjedačke talente treba da upravo eksploatiramo u prosvjetne svrhe. Za theologa Ritiga veli, da mu je osnovna ideja pripovijesti „spala na tanje grane", jer je „na deblje povješao spoljašnu napirlitanost i traženu frazu". Sa Jenovskim je poznat još iz Osijeka. Ladanjskoga siromaka očito šalje u „Pobratim" ili u „Smilje". U Risakovićkinoj noveli ističe jedino „nezakoniti plod slobodne ljubavi", što se protivi Matičinoj službenoj pojeziji.

Kod Kršnjavoga upravo se prolilo srce g. dr. A. Poziva se na Oskara Wildea i postaje lično delikatan obzirom na Kršnjavijevu osobu. Uz put pravi reklamu i fotografu. Blizina Klaićeva sasma mu je neprilična, tako te je sumnjivo, ne će li se ovaj uvrijediti, kad mu veselo andrićevski dovikuje: Ta on je naš, ta „on je leksikohn"! Kučeru ispričava radi elektricitete, a Jovan Hranilović mu je On, koji najstručnije umije raspravljati medju današnjim literatima, pod kojima se dakako razumijeva ona „preko petdesetorica" nadjenih od „M. H." — Ugodno se reprezentira i Cherubin Šegvić, čija „fotografska umjetnina najboljei lustrira njega i njegov književno-umjetnički rad."

Kod specijalnih izdanja zalazi dr. A. za kulise, pak ga odmah prigodom „Povjesti filozofije" zamjenjuje njezin autor g. dr. Bazala. Vidi se to iz ove krasno stilizovane izreke, koja je valjda ispala iz djela: „Treba naime držati na umu prvo to, da teža djela olakšavaju posao piscima, koji su sposobniji za razumljivije pisanje (zar od dr. B.?), pa tu treba spomenuti, da je Bazalina „Povj. f." prvo djelo te vrsti u našoj književnosti, te da će se njim moći poslužiti svatko, tko bude htio i umio (opet!) pisati možda razumljivije djelo o toj stvari. „U ostalom: uzmite i čitajte". Med. dra Marušića: „Liječnikovi zapisci" mora da su vrlo loša knjiga, jer ih reklamatori prosudjuju po načelu: „prava je književnost ona, kojoj je jedini i vječni izbor samo život", a to nije načelo odborovo. Don Ujevića očito izvrgavaju ruglu. Poznato je naime, da je njegova knjiga vrlo mučno ušla medju edicije „M. H." a reklamator ironički tvrdi: „Šteta što njegove — recimo — „Dokonice" nisu već prije ugledale svjetla u jednoj knjižici!" (Ali ne u „Matici!") S Ujevićem još je ta neprilika, što kao svećenik nije sasma na čistu sa Srbima, ali ga uspješno ispričava, kad tvrdi: „Da nema, ne bi ni bilo svega onoga, o čem ne ćemo da govorimo". Pripovijesti M. Gorkoga tako su umno preporučene, da bi im uspjeh i bez slike „književnika" i odbornika Martina Lovrenčevića bio osiguran. Prigodom preporuke „Male knjižnice" hvali se ponovno g. Andrić svojom književno-historijskom spremom i sa širokim evropskim pogledom, a što je glavno: književnim stilom, s kojim je htio i umio pisati o

hrv. knjiž. Da je g. dr. A. „poznat", nije trebalo ni spominjati. Šteta samo, što se iz fotografije ne razabiru „promijenjeni politički pogledi", inače je dobra.

Prijatelji odbora „M. H." zaludu će tražiti mili lik g. dr. A. Radića, ali sustavivši se kod zadnje po redu fotografije A. G. Matoša, koji je preporukom J. Hranilovića ipak ušao kao sasvim „moderni a starčevićanac" u „Glas" i „zaslužio", da ga upoznadu članovi „M. H.", reći će mu ovaj: „Ta, čovječe, ne znaš li ti, što je to „vexir" sličica? Okreni „Glas" amo, okreni ga tamo, pa ćeš naći i g. tajnika! I ja sam ga netom sam „od šale" ilustrirao!"

Mutnoj ovoj slici Matičinog književnog rada ima i mutan epilog. Napisao ga je tajnik dr. R. Istina je, što on kaže, da „velik dio našega naroda još gotovo ne zna, što je knjiga i što vrijedi"; da narod to znade, upitao bi se prvo: „A sve to može društvo, kakovo je M. H.?" i izjurio bi te „demokratske" „književnike" u sjajnoj opremi — na polje, ne bi li se tko napokon prihvatio posla oko ozbiljnoga rada i napredovanja hrvatske književnosti". LD.

G. JOVAN HRANILOVIĆ povukao se je u „Fruškogorca", te je u njemu objelodanio odgovor na moju repliku u zadnjem broju „Savremenika". Nije se upuštao ni u kakovu stvarnu debatu (po svom običaju) nego se primio posla da grdi i da se ruga modernoj, mladima i meni. Uz to se pravi nevještim i zgraža se kako ja omalovažujem provinciju! Da je to istina ne bi činio drugojačije, nego što je činio sam Hranilović u polemikama s mladima, koji su se kupili oko „Svjetla" u Karlovcu. Medjutim, ako želi g. Hranilović, da mu rastumačim smisao onih aluzija o njegovoj kavanskoj naobrazbi i o intimnom kružoku oko „Fruškogorca", mogao bi to učiniti, ali tako, kako mu za cijelo ne bi bilo počudno, jer znam da ne voli ovakovih „studija po naravi"...

M. MARJANOVIĆ.

BILJEŠKE

PORTRET FRANA HRČIĆA u ovome broju za „Savremenik" nacrtao je umjetnik g. Bela Čikoš.

IZ HRVATSKE DRAMATIKE. Kako doznajemo, zamolio je češki književnik Josip Záruba u Plznju gosp. dr. Stjepana pl. Miletića za dopuštenje, da može prevesti njegovu nedavno prikazivanu dramu u hrvatskom kazalištu „Grofa Paližnu", i predati narodnom divadlu u Pragu za prikazivanje. Gosp. Záruba do sad je na češki preveo Tomićevu „Pastorku", Freudenreichove „Graničare" i Vojnovićevu „Psihu". Gosp. dr. Stj. pl. Miletić odazvao se je toj molbi i prevodilac je već započeo svoj posao. — Učitelj gosp. Stjepan Debeljak u Sv. Nedjelji napisao je dramu iz pučkoga života pod natpisom „Kajišar", u kojoj obradjuje vrlo aktualnu temu o lihvarrstvu medju našim seljačkim pukom. Pisac je dramu predao upravi hrvatskoga kazališta.

„CROATIA". Mjesečna smotra „Croatia", koja je osnovana u Budimpešti u svrhu, da upoznava madžarske neupućene krugove o hrvatskim prilikama — izašla je opet s vrlo brojnim i biranim sadržajem. Madžari će iz nje vrlo mnogo naučiti o nama, — a to će im vanredno dobro doći, jer su im naše prilike upravo nevjerojatno malo poznate. „Croatia" ih je upoznala već s mnogim lijepim našim književnim radom, kao i političkim i gospodarskim osebinama našega naroda. Ovaj broj osobito je lijep i zanimljiv. Dr. Heimrl priopćuje kratki, ali vrlo pregledni članak o najnovijoj našoj politici i stranačkim prilikama. Dr. Šišić raspravlja opširno o priključenju Dalmacije, te osvjetljuje mnijenje Hrvata i njihovo pravo na tu zemlju. M. Marjanović upozorava na prilike i na odnošaje riječke, osobito s obzirom na Hrvate i posvećuje tome opširniji članak. Zatim donosi list još hrvatske narodne pjesme u prijevodu Pavla Dömötera, nadalje Leskovarovu „Za nesrećom", dvije pjesme Vladimira Vidrića i „Nušku" B. Stankovića. Osim toga donosi list kratke prikaze i biografije gore spomenutih pisaca, te bilješke, odnoseće se na dnevne političke odnošaje. Z.

NOVE SMOTRE. Početkom nove godine počimaju izilaziti dvije smotre, o kojima ćemo u narednom broju pobliže izvijestiti, za sad ih samo bilježimo. Židovi cionisti izdavaju mjesečnik: „Židovska smotra". Urednik Alexandar Licht. Po otmjenosti sadržaja i vanjske opreme bit će to časopis, koji će u velike pobuditi interes za književnost u najširim krugovima Židovstva. Smotra naime apelira na publiku i izvan Hrvatske, obraća se na Židove u Srbiji, Bosni, Kranjskoj i drugdje, gdje se govori hrvatski. Do sad smo primili samo 1. broj. — Napredni sveučilišni djaci izdavaju svoj mjesečnik: „Hrvatski djak". List služi interesima djačtva, ali donosi i beletristično štivo. Uredjuje ga Jurislav Janušić.

STOGODIŠNJICA BUGARSKE KNJIGE. Na dan 26. novembra navršilo se punih sto godina, kako je izašla prva bugarska štampana

knjiga. Ta knjiga zove se-: „Kirijakodromion", koju je sa grčkog preveo Vratčanski Vladika Sofronije. Bug. knj. društvo držalo je tim povodom večanu sjedncu, u kojoj je dr. Todorovi držao govor o pojavu te prve knjige.

„MATICA DALMATINSKA". 26. studenoga 1906. obdržavala je „Matica dalmatinska" svoju redovnu glavnu godišnju skupštinu. Zaključeni računi donose raspoloživu svotu od 78.667 K. Matica je nagradila Ive Vojnovića djelo „Smrt majke Jugovića" i dr. Tresića putopis „Preko Oceana". Reforme u pogledu pravila još nijesu dovršene.

JUGOSLOVENSKI KOMADI NA BEOGRADSKOJ POZORNICI. „Srpski knjiž. Glasnik" javlja: Uprava kralj. srps. narod. pozorišta odlučila je da usvoji odluku II. kongresa Jugoslovenskih književnika i publicista u pogledu davanja i honorizacija jugoslov. komada na jugosl. pozornicama. Od sada se hrvatski, slovenački i bugarski komadi na beogradskoj pozornici smatraju kao originali i kao takvi se i nagradjuju.

IVO VOJNOVIĆ O JEZIKU. Odgovarajući na napadaje na jezik u „Majci Jugovića" Ivo Vojnović u 12. br. „Srdja" iznosi ovo zanimljivo mišljenje: Vojnović kaže, da, ako u njegovu djelu „uopšte imade kakovih jezičnih vrlina, to ih valja baš tražiti u toj hotimičnoj smjesi običnoga lokalnoga kolorita sa tradicijonalnim klasicizmom forme i jezika narodne pjesme". Dalje još kaže, da se u tome „zaveo za primjerima najmodernije liter. evolucije u evrop. a naročito francuskoj pojeziji, koja je odavna a za vazda otvorila prozore svoje zaprašene, zadušljive sobe, da udje svježi i oštri vazduh, pun jeke riječi, usklika, doziva uličnijeh, dijalekata i jargona".

ZA KNJIŽEVNU SMOTRU. Šibenička „Hrvatska Rieč" u posebnom članku pod natpisom „Književne brige" potiče pitanje književne smotre, koja bi svojim štivom ispunjala znatnu prazninu u našem kulturnom životu. „H. R." nije ni s našim „Savr." zadovoljna, pak bi se njezinoj želji za izvrsnim književnim, listom najbolje tako doskočilo, da svi oni pisci, u koje imade „H. R." pouzdanja živo prionu uz „Savremenik". „Savremenik", kako je sad osnovan na najširim osnovama, još će bolje uspijevati uz saradnju svigu pravih hrvatskih književnika, ali i uz interes svega hrvatskoga naroda.

JOVAN SKERLIĆ. Omladina i njena književnost (1848—71.) Izučavanja o nacionalnom i knjiž. romantizmu kod Srba. 1906. Cijena 5 dinara. O ovom ćemo djelu donijeti iscrpiv referat u narednom broju.

UREDNIŠTVO primilo je ove KNJIGE:

M. Š.: Kulturna zadaća hrvatskoj ženi. Riječ dvije našim domorotkama i našem krasnomu spolu. Pretiskano iz „Sisačkog Glasa". Tisak i naklada knjižare Janka Dujaka. Sisak 1906. Cijena 20 fil.

Viktor Rudolf: Gospodin ravnatelj. Šala u jednom činu. Tisak i naklada Janka Dujaka. Sisak 1906. Cijena 40 fil.

Tamburica. Hrvat. tamb. zbornik. Poučno-zabavni list sa glazbenimi prilozi za tamburaše. . Vlasnik Janko Stjepušin. Tečaj III. Izlazi svakog mjeseca. Pretplata za godinu 8 K.

Rodoljub: Ministerijalni savjetnik. Političko-satirička šala u 4 čina. Tisak riječke dioničke tiskare 1906. Cijena 1 K.

I. S. B. L.: Sveti Dujam. Povjesno arheol. rasprava. Spljetska društv. tiskara. 1906.

Prosvjeta. Izilazi svakog 1. i 15. Naklada Scholz. 1906.

Slovan. Mjesečnik za književnost, umetnost in prosveto. V. 1907. Urednik Fran Govekar Ljubljana. Hribar.

Pjevački Vjesnik. Izdaje ga „Savez hrv. pjev. družtava". Zagreb. 1906.

SAVREMENIK

BR. 2. VELJAČA 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

BRANKO VODNIK: POD APSOLUTIZMOM

Ovo je natpis druge sveske Matičine „Male knjižnice", gdje je Dr. Andrić u pregledu prikazao historiju naše književnosti u šestom deceniju XIX. vijeka. Doista nema u hrvatskoj književnoj povjesti XIX. vijeka ništa zanimljivije, nego proučavati naše preporoditelje, one vatrene rodoljube, pjesnike davorija i budnica, silne agitatore: kako se pretvaraju u krotke jaganjce u doba apsolutizma, koje je palo kao neočekivani mraz na cvjetne iluzije njihova domoljublja. Ovaj je studij i veoma poučan za psihologiju naše duše u različitim valovima borbe za naš narodni opstanak. Naše prilike prije preporoda bile su još gore nego u doba apsolutizma, pa ipak se ovi mladi ljudi s Gajem na čelu bore sa svesilnim neprijateljima, pa pobjedjuju, a sada na jednoć u novoj teškoj situaciji jedni lamaju rukama, drugi u samoći nariču, treći mramorkom šute kao noć, što se spustila na vedri život narodnog preporoda, a četvrti gaze po samome sebi, te se — prodaju. Tada se pojavi nova generacija, odgojena istim duhom, provali istom silom, pa se opet smiri, a onaj koji je bio najžešći, postane najpitomiji. Ima u našoj duši jedna velika energija, jedna spontana moć, koja bukne i provali, te oživi oko sebe sve, što je mrtvo, ali onda ona sama postaje — mrtva, kao neke životinje, koje kad iznose na svijet novi život, same umiru. Neki od naših preporoditelja na samome početku apsolutizma doista su umrli (Vraz, Nemčić), a drugima je zamrla duša u živome tijelu. Naučnjak može doći do velikih rezultata proučavanjem držanja Ljudevita Gaja, koji prodaje kamarili „Nar. Novine", Ivana Mažuranića, koji kao državni odvjetnik mora podnesti tužbu protiv Filipovića radi jedne nedužne pjesmice, Preradovića, koji je prestao hrvatski pjevati, pa pjeva ponovno na njemačkom jeziku i t. d.

Andrićeva „historija šestoga decenija hrvatske književnosti" „Pod apsolutizmom" ne dira u ovaka pitanja, koja u prvom redu zanimaju modernog književnog povjesničara; on uopće ne proučava i ne prikazuje općenite pojave, koje karakterišu ovu epoku, već prikazuje u glavnome pisce i njihov rad po sadržaju i po naslovima, a ne po duhu. A ipak, koliko veće značenje ima za historiju hrvatske književnosti šutnja Mažuranićeva i Preradovićeva od stotine pjesama i pripovijedaka različitih potpuno neznatnih pisaca u doba apsolutizma, koji uopće nemaju književne vrijednosti?

Dr. Andrić prešao je preko toga jednom frazom: „Gaj se prilagodio neprilikama, Preradoviću sasvim stegnula vrat militarska ogrlica, Mažuranić se dao na

činovničku karijeru . . . a Demeter u redaktore službenog lista." Ovo su sami prvaci narodnoga preporoda, pa je dužnost modernog povjesničara istražiti uzroke ovog njihova preokreta. „Militarska ogrlica" na pr. mogla je stegnuti Preradovića časnika, ali pjesnika ne. Ima poezije tako duboke, da se jezikom ljudskim ne može izraziti, ima poezije tako tužne, da je ljudsko srce ne može iznijeti. Ovakova je poezija u doba apsolutizma ispunjala dušu Preradovića pjesnika. On je svojim „Novim pjesmama" (1851.) navijestio narodu još posljednje dane preporodnog optimizma, ali i prve dane narodne tuge novoga doba. Tada mu umrlo dijete, iza njega mlada žena i on se potpuno predao spiritizmu, a tražio je i subjektivnu sreću u novoj ljubavi prema Lini, kojoj premda je Hrvatica, ipak pjeva „Lina-lieder" na — njemačkom jeziku. Na hrvatskom jeziku u to mrtvo doba mogao je tek da ispjeva jednu pjesmu, odu — „Smrti".

Od svih pisaca u doba apsolutizma danas se još čita Bogović, Botić i Jurković, ostalo za naš današnji život kao da nema važnosti. A koliko ima općenih i važnih pojava prvoga reda u ovo doba, koje su svoj život produžile do našega vremena, a pisac ih niti ne opaža. Baš u doba apsolutizma, i to na osvitu njegovu, procvala je jugoslavenska ideja, što se velikom konsekvencijom provodi kroz sav apsolutizam, pa mnogi srpski pisci pišu u naš „Neven" i ova je ideja u to doba u književnosti gotovo življa, nego li danas, kad se opet javila svom svojom snagom. Ali u osvitu apsolutizma protiv jugoslavenske ideje, koja je samo dalji razvitak preporodne ilirske ideje, javlja se Starčevićeva ideja sa svojim fatalnim stanovištem protiv Srba, što je odmah medju našim radnicima izvelo veliku smetnju — a obadvije ideje: jugoslavenska i starčevićanska protivusrpska još su i danas na životu. Ovako velike pojave ove epoke treba da povjesničar prouči, jer one su za život narodni važnije ne samo od onih efemernih književnih djela, koja se jedva spominju, već i od najboljih produkata prvih književnika. Kakovu važnost ima neka pojava za kulturni život naroda, takovu važnost ima i za njegovu historiju. Dr. Andrića u prvom redu zanima slovo, pa i nema pretenzija, da pronikne duh apsolutističke epoke — i to je najveća pogrješka njegova hvalevrijedna posla.

Povjesničari veoma često obradjuju neku epoku sa tendencijom, da ojačaju neku sličnu struju u savremenom životu, da opravdaju ili da govore protiv koje savremene ideje ili struje. Ako se ne pravi nasilje na historiji, ako se povjesnička fakta silom ne trpaju u kalup, ovaki posao može donesti koristi i za izrazitost historičkoga crtanja i za tendenciju pisca, koja može da bude lijepa i opravdana. I dr. Andrić ima svoju savremenu tendenciju, radi koje je pisao povijest apsolutizma: crtajući ovu epoku on brani i propagira tradicionalizam kao umjetničko načelo naših „starih". Pisac lomi koplje za ovu tendenciju veoma nevješto. On je našao tri ovakova uzor-tradicionalista u ono doba: Grgu Martića, Luku Botića i Janka Jurkovića. Za tradicionalistu Martića pisac je sam morao priznati: „savršeni umjetnički odlomci na žalost samo su epizode u beskrajnoj monotoniji tisuće i tisuće stihova. . . ." Veoma je pohvalno, da je pisac o Martiću kao pjesniku rekao suštu istinu, ali da je ispitivao uzroke njegove „beskrajne monotonije", možda se ne bi zanio za njegov tradicionalizam, koji po naravi svojoj mora biti vazda jednostran i uzak. Umjetnička duša očito treba druge dimenzije, one, u kojima može biti u svome stvaranju slobodna. Ali ako pjesnik ima i uži vidik, on može i tu stvoriti pravu poeziju, ali mora imati za nj prave,

svestrane ljubavi i ne smije se dati još i na ovome uskome prostoru vezati. Takav bijaše Botić, kojega takodjer slavi pisac kao tradicionalistu. Ali kako Martić ne može biti uzorom tradicionalizma sa svoje beskrajne monotonije, tako Botić ne može biti uzorom našim „starima" radi svoje svestrane ljubavi prema svemu, što je narodno, na čemu se i osniva njegova poezija. Sam pisac veli za Botića: „Ubio ga je raspojasani život slavonskog prela i kola . . ." To treba da proživi svaki pravi pjesnik tradicionalista, ali današnjem pokoljenju tradicionalista priječi, da udju u ovo narodno prelo i kolo — moralna grdosija . . .

Ova dva uzora tradicionalizma dakle nijesu osobito zgodna za piščevu tendenciju: prvi s umjetničkoga, a drugi s moralnoga gledišta. Janko Jurković je tek pravi idejal, on je „prototip književničkog velikana" tradicionaliste, pa se tu i pisac osjetio na sigurnijem tlu, te je dapače malo zagrmnuo protiv „mladih". „Po Jurkovićevoj teoriji dao bi se za nazovi-modernističke književnike i umjetnike, koji se hvataju u internacionalno kolo bez nacionalne duše, složiti porazan, a nepobitan aksiom". Po Jurkovićevoj teoriji u tumačenju piščevu samo je „onaj umjetnik velik u užem narodnom i u širem svjetskom kolu, koji — polazeći sa stajališta svojih narodnih osebina — vraća narodu, a šalje stranom svijetu u oplemenjenom dahu miris svojih livada". Jurkovića valja veoma cijeniti, ali uza sve to moramo priznati, da ni taj „prototip" nije podao ništa svjetskoj i općenoj kulturi i da nije poznat preko granica svoje domovine. Za me jest uopće ovaj „miris livada" malo naivan i nikako se ne bih mogao složiti s piscem, kad veli, da pred pjesnicima puca tek onda „najšire polje duševnih emocija", kad oni „s uživanjem i s lagodnošću uzmognu usisavati miris zelenih livada i nasladjivati se pogledom na bujnost cvijeća i umiljnost gorskih proplanaka . . ." Sve to može s najvećom lagodnošću uživati i dijete, što je tek počelo tepati, pa ove tradicionalističke teorije i jesu ovakovo djetinjsko tepanje. Pravi umjetnik ne može smatrati svojom zadaćom, da obradjuje, kako pisac veli, „d i v n u p u č k u s i r o v i n u", već on obradjuje sebe, njemu diktira njegova duša, u velikoj svojoj slobodi, a njegova duša, kakvagod bila, jest dio narodne duše u njegovo doba. Internacionalnost nije pojam, koji bi u umjetnosti isključivao nacionalnost, dapače se ova dva pojma tim jače vežu, što je neka umjetnost veća. Nama su uzorom naše najljepše narodne pjesme, koje su svakako nešto n a r o d n o, a najveća čest njihovih motiva — kako nauka dokazuje — daleko je internacionalnija od naše moderne književnosti. Medjutim uz narodnu tamburu ne će se nigda razviti Beethoven, a slavonske dude nigda ne rode Chopina!

Sasvim je sigurno, da historičar ne može nikako s uspjehom upotrijebiti epoku apsolutizma za tendenciju tradicionalizma naše stare pjesničke generacije, jer to nije ni važna, a kamo li glavna crta ovoga perioda. Na današnji naš javni život dade se primijeniti život naš u doba Bachovo, ali više s političke nego li književne strane; ima više glavnih pojava našeg današnjeg života i tadašnjeg sasvim identičnih, ali kako pisac uopće nije crtao pojave, nije mogao ni otkriti ove identičnosti. Iza ružičastog posve optimističkog doba ilirizma dolazi Bach i njegov apsolutizam, a iza sleglog zanosa za povraćenu konstituciju dolazi Khuen, koji umije i u okviru konstitucije biti apsolutistom. Misli vodilje narodnih radenika u Bachovo i u Khuenovo doba sasvim su iste; u doba apsolutizma udarila je mlada generacija izrijekom protiv praznih fraza i tirada ilirskih preporoditelja, ma da je ta gene-

racija u tom duhu bila odgojena: A nije li i naša mlada generacija, odgojena u duhu velikohrvatskih ideja najjače udarila upravo na domoljubne tirade izvjesnih političara i pjesnika, koje su u teško doba novog apsolutizma narod samo zavaravale i vodile ga s puta uspješne politike? Mlada generacija pedesetih i devedesetih godina, zapremivši vodstvo u politici i književnosti, naglasila je ludost i pogubnost blistavih ideja, a potrebu sitnog rada i gradjenja s temelja, a uz to iznesena je potreba zbliženja s ostalim srodnim narodima na Balkanu i tolerancija religiozna.

Dr. Andrić prikazao je na pr. veoma simpatično i točno rad Ivana Filipovića, izbrojio je redom njegova djela i zasluge, ali kako bi njegov lik prosinuo, da je pisac prikazao i duh njegova rada i ideje, koje su ga vodile? U samome osvitu apsolutizma (1850.) izda on u Zagrebu zbirku priča i pouke „Mali tobolac" za mladež s jednim veoma značajnim predgovorom. On preporuča svoj rad narodu i „s tudjinstvom još neotrovanoj mladeži tvojoj, u kojoj nam sva naša nada bolje, moralne i materijalne budućnosti počiva". On veli, da su i naši stari govorili: na mladjima svijet ostaje, ali ipak se nijesu brinuli, da svoju mladež odgoje za slobodu i prosvjetu. „Mi pako znamo i vidimo, koje teške posljedice ta nemarnost za sobom dovede, naime — naše sadanje u svakom obziru kukavno stanje." „Moramo početi djelovati, što naši stari djelovat propustiše, naime u mladeži našoj temelj polagati, na kom će temelju naši potomci veličanstvenu zgradu narodnog slavlja nad tudjinstvom, koje nas sada toli trapi, podići i sagraditi moći." A na kraju ove knjige govori pisac hrvatskoj mladeži o vjerozakonu ovako: „Ljubite svaki svoje vjeroispovijedanje, ispunjujte točno, što vam ovo nalaže i smatrajte ga z a s e b e kao najbolje i najizvrsnije; druga pako vjeroispovijedanja štujte, jerbo su ona za one, koji ih ispovijedaju, isto ono, što je i Vaše za Vas. Tim ćete Bogu i ljudima ugoditi; tim ćete napokon u svom narodu jedno od najvećih zala ukloniti, koje ga je dosad tištilo i koje ga je silno priječilo i obustavljalo, da slavan i slobodan postane." Ovo duboko i stvarno mišljenje, ovaj tako reći zreli realizam silno iznenadjuje povjesničara iza potpuno idejalističkoga ilirskog perioda. I gledajte — ovaj je čovjek za svoju misao u doba apsolutizma pošao i u tamnicu, ali ni okovi nijesu slomili njegove volje, a on je doista uspio, jer je njegova ideja bila zdrava. On je osnivač našega potonjeg i današnjeg temelja: naše pučke škole i svega, što je s njome u ikakvoj vezi. Njegove ideje tek nam oživljuju njegov rad, čitav njegov lik, ali i čitavo ono mrtvo doba. Projekcija apsolutističke epoke na sadašnjost u knjizi dra. Andrića za to je tako neuspjela, jer nije ni išao za tim — možda mu je smetao malen opseg radnje — da nam crta duh vremena: jedna slaba strana njegova rada veže se o drugu.

Velika je zasluga Andrićeva, što je u svojoj knjizi zbijeno, a opet u laganoj formi sabrao sve, što se u glavnome znade o piscima iz doba apsolutizma. Tu su mu dobro poslužile rasprave o pojedinim piscima iz onoga doba, koji su u našoj književnoj povjesti razmjerno možda najbolje obradjeni. Šteta je samo, što je pisac pojedine ulomke iz svoje knjige priopćivao već prije u podliscima zagrebačkih dnevnika, dapače velik dio i u „Glasu Matice Hrvatske", pa tako eto imadoh priliku, da iz Andrićeva pera po dva puta saznam ono, što sam već prije znao, a Matičina publika dobiva iste godine u dva maha isti rad: jedamput oveći dio, drugi put cjelinu.

Sabranu gradju ispričao je pisac u veoma lakom stilu, te mu je knjiga svuda čitka, što se ne može uvijek reći za djela naših književnih povjesničara. Jedno tek neugodno dira: pisac se veoma rado razmeće frazeologijom, i to je pogrješka njegova stila, a često sam opazio, gdje je zaradi jedne fraze iskrenuta povjesna činjenica. Piščeva frazeologija stvorena je naime više za stil reklame i polemike, pa ne pristaje u strogo naučno djelo, a pisac kadšto i sasvim prelazi, ma i neumjesno, u polemiku, dakako sa — „mladima". Za jednu Bogovićevu brošuru na pr. kaže, da je složena „s tolikom literarnom spremom (tako medju ostalim citira Shakespearova Macbetha, gdje želi da dolično ošine svoje protivnike), da se čovjek od nje ne da otrgnuti." Ovdje se eto „tolika literarna sprema" — veoma značajno za pisca — dokazuje samo jednim citatom iz Macbetha! I to kao „uzor spreme" preporuča pisac — „današnjoj našoj generaciji"!

Kako stanovište pisca, s kojega je promatrao naš apsolutizam, nije više, nego li stanovište onih, koji su pojedine dijelove proučavali prije njega, a k tomu mu je opseg kao piscu „Male knjižnice" veoma ograničen još prostorom, to nije pisac ni mogao, da nam iznese ovu epoku s novim vidicima. A baš za to pisac kod nekih malenkosti s velikom snagom ističe, da je to on „otkrio" ili da to do njega nije spomenuto, što sasvim sjeća na njegovu inače veoma vrijednu radnju o kajkavskoj drami, gdje pisac tvrdi, da je „otkrio" izvor nekoj kajkavskoj drami, a kad tamo, ovaj je izvor već prevadjač zapisao na rukopisu. No pored ovih neznatnih stvari, koje njegovu radu ne mogu ni koristiti ni škoditi, iznio nam je doista dvije male, posve nove monografije o dva pisca: o Tomboru i Adolfu Veberu. Da je Autor i ostale pisce samostalno ovako proučavao, bilo bi njegovo djelo originalnije i bolje.

Ali i u prikazu Vebera dužnost mi je, da ispravim jednu veliku pogrješku. O njegovoj najvećoj noveli „Dobrotvor djački" piše pisac ovo: „Kako je Veber došao do ovoga sujeta, i da li je i za ovu pripovijest našao u zagrebačkim zapiscima realnu podlogu, to se nezna, ali je stvar opisana osobitom živahnošću i vještinom". Tu se naime prikazuje tužni udes jednog mladog plemića, što ga je ujak-tutor kao uzidao u neku usku prostoriju (danas Jelačićev trg, br. 2), gdje ga je ubijao glad i nečistoća, dok ga djaci velikom navalom ne oslobodiše, a on je za to postao poslije dobrotvorom djačkim, a umr'o je kao siromah, od svih zaboravljen. Za ovaj dogadjaj ne samo da se zna, da je istinit, već je on i veoma važan za literarnu povijest, pa ga ona već i spominjala, što piscu nije bilo poznato. Gj. Deželić u „Glasonoši" (1862.) veli, da je oslobodjenje ovoga plemića — ime mu je Adalbert pl. Krajačić — probudilo pjesnički genij dr. Demetra, te je on ovaj dogadjaj dramatizovao na latinskom jeziku i to je njegov pjesnički prvenac. Bilo je to g. 1826. I Vladimir Mažuranić u biografiji Demetrovoj u izdanju „Teute" spominje ovo, te po pričanju starih ljudi opsežno crta, kako je mladi Demeter sudjelovao u ovom dogadjaju, a napokon spominje i to, da je taj dogadjaj obradio Veber u svojoj noveli „Dobrotvor djački". Dakle sve to je u povjesti naše knjige već vrlo poznata stvar.

Mila mi je dužnost, da iznesem u nekoliko crta ovdje uspomenu na „djačkog dobrotvora", kojemu sam i sâm obavezan. On je poslije svoga oslobodjenja sav svoj imetak rastrašao za školovanje djaka, a pod starost svoju bio je sam najveća sirota i tada sam ja kao niželškolac bio — posljednjim njegovim pitomcem. Živio je u Varaždinu, u moje doba sa 12 for. potpore, što ju je dobivao kao milost od sa-

moga kralja. Kralj mu je podijelio potporu, a njegovi učenici, redom visoka gospoda, posve su ga zaboravili. On je govorio i latinski, izvrsno je udarao u kitaru, kojom je pratio svoje stare ilirske davorije i zagorske počašnice, a pjevao je veoma rado. Umr'o je, a da ni zvonce nije kucnulo u njegov spomen. Pokopaše ga kao gradskog ubogara, u neoblanjenom bijelom lijesu, a u grob mu utaknuše mali bijeli křižić. To su grobovi onih, koji nikoga nemaju i za koje niko ne zna. Ovi su grobovi svi jednaki — bez natpisa... Pisao sam iza smrti „djačkog dobrotvora" jednome njegovu djaku, koji se kao veoma bogati i visoki crkveni dostojanstvenik uspeo najviše, a sve ima da dobrotvoru zahvali, da učini dužnost pieteta, pa da podigne na grobu čedni spomenik. Nijesam dobio nikakova odgovora: dostojanstvenik gradio je kuće u Zagrebu. Nije dugo potrajalo, jednoga dana došao sam na grob dobrotvorov i on je bio — prekopan, a na njegovo mjesto legnuo je na počinak drugi ubogar. Grobarova motika nije čekala tako dugo, dok bih ja mogao mjesto velike povorke odlične gospode da izvršim čin pieteta...

Veber u svojoj noveli vidio je unapred tužni svršetak dobrotvorov. „Stotine je odgojio — piše on — i izučio, da napokon umre od sviju zaboravljen i zapušten kao pas za plotom... Samo se jedan nadje, koji mu podiže kamen nad grobom s riječima: „Ovdje smiren leži dobrotvor djački".

VLADIMIR NAZOR: TOLSTOJ

I.

KRVAV JE SUTON: NA RUBU OBZORJA BUKNUO POŽAR.
OBLACI DROBE SE U STO LIKOVA: PLAMENA KOLA
JURE PO ZGNJEČENOM MNOŠTVU A VELJE ZGRČENE ŠAKE
DRMAJU PRIESTOLJEM, TEŽE PRVU DA DOSEGNU ZVIEZDU.
JASNAJA POLJANA SAD ĆE ULJULJAT U TIH SE SANAK.
SVE TIŠE LAHORI VJETAR, SVE TIŠE LELIJA KLAS SE,
AL SVE TO OŠTRIJA VONJA USJEVA KRAJEM SE ŠIRI,
SVE TO SVEČANIJI MIR JE ONIM NA NJIVAMA ZLATNIM.

STARAC PO USJEVU LUTA.
SLIČAN JE PRAVEDNOM BOZU,
NALIK JE DABOGU NAŠEM, KADA JE LUTAO ONO
POLJANAM KLASNIM I BIELIM VESIMA UZ VARTU ŠUMNU.
ŽUBORI DUGA MU BRADA; POGLEDI NJEGOVI KO DA
TETOŠE PREDMETE; ČELO BLJEŠTI SE KO OBLAK LJETNI,
A RUKE NJEGOVE KO DA POTIČU I BLAGOSLJIVLJU.
IDE PO POLJANI STARAC. K POTOKU STIGO JE. GLEDA:
MLADIĆ JE NA PLOČU KLEKO I RUKU KRVAVU PERE.

STARAC

TI SMAKNU, A ON NAM REČE: NE UBIJ!

MLADIĆ

RADUJ SE I TI:
ODSJEKO JEDNU SAM GLAVU STOVRATOJ AŽDAJI NAŠOJ,
TRAK JEDAN OTKINUH GRDNOM POLIPU KOJI NAS SIŠE.

STARAC

I MIR SI ŽUDJENI NAŠO?

MLADIĆ

NE ! MORAM JOŠ DA IH SIEČEM

STARAC

A KADA AŽDAJA KLONE?

MLADIĆ

ONDA ĆU BODEŽ DA BACIM,
ONDA ĆU LATIT SE KUKE I MALJA, DA RUŠIM GNIEZDO
ZMAJEVO, SKOT DA UTUČEM I ZDROBIM IDOLE LAŽNE.

STARAC

OJ KRVI I GORKIH SUZA ZA TVOJIM STOPAM!

MLADIĆ

OJ SJAJNIH
BLJESAKA! OJ RUJNIH ZORA NA KRAJU TVRDE MI STAZE!
OJ DANE, POSLIEDNJE KAD ĆU POVALIT PLOTOVE I ZID
SRUŠITI, U PRAH OBORIT GVOZDENU REŠETKU, ŠTO NAS
DRŽI NA OKUPU U TOM KAVEZU BJESNU, KO ZVJERAD!
OJ KRIVI PROROČE, KAD ĆEŠ UGLEDAT ČAROBNE DVORE
U MORU SVJETLOSTI NOVE, U MILJU NOVOG ŽIVOTA.
PA ĆEŠ MI KAZATI: SAN TVOJ GRANITA TVRDOG JE TEMPAL.
DAJ, DA TI POLJUBIM RUKU ŠTO GRJEŠNU PROLILA KRVCU!
DA! JA SAM ONAJ TE ZIDA; JA, STARČE, OSVETNIK NISAM,
JA NISAM MUČENIK — MAČ SAM U ŠAKI UDESA, BAKLJA
ŠTO NUŽDA NAJEDNOM VITLA U MRAČNOJ CRVLJIVOJ ŠUMI.
KRVAVA RUKA JE MOJA, AL ONA GORI KO ZUBLJA
I BACA SVJETLO DALEKO NA STAZU SPASENJA NAŠEG.

STARAC

ZASJALA ZORA JE VAŠA U PORAM BRATSKE NAM KRVI,
PRED TVOJIM HRAMOM SE DIŽE MOGILA LJUDSKIH TJELESA.
GARIŠTIM, UZ VAJ I POKOLJ, OLUJNE STAZE TI VODE,
KRVAVA RUKA JE TVOJA BEZ ŽULJA NA MEKOME DLANU.

MLADIĆ

PA NEKA! GLEDAJ IH GORE U VATRI SUTONA. LETE
NA KOLIM TEŠKIM, CRVENIM... HOĆU DA UTUČEM ZMAJA:
SVE MORAM SRUŠIT I SKRŠIT. OLUJE NAMA SE HOĆE,
OLUJE STRAHOTNE, BIESNE, KOJA CE RAZNIETI SVE ŠTO
SAZDASMO DO SADA, TE ĆE UZDRMAT NAŠOM DUBINOM,
KOJA ĆE MOTAT NAS KAO JESENJI VJETROVI ŠUŠOR,
I TMUŠU RASPRŠIT, I TRAG IZBRISAT DJELIMA NAŠIM.
OJ SVETI VIHORE, U TVOM URLAJU MI ĆEMO KRIČAT:
U BONOM SRHU, U STRAŠNIM PATNJAMA, U ONIM MUKAM,
U ONIM SUZAM I KRVI SVE ĆEMO OTRESTI NAŠE
PODLOSTI, GRIJEHE, GUBE, I STRAH, I BOJAZNI DREVNE.
PA ĆEMO SINUTI VEDRI I SLOBODNI, I SVAK ĆE OD NAS
DA BUDE CAREM, JER LJUDSKOG KRDA TAD UGLEDAT NE ĆEŠ.
OJ KRIVI PROROČE, ČEMU BOJAZAN PRED TUDJOM KRVI
KAD MOJU SILNICI SIŠU? SAMILOST ČEMU PRED TUDJOM
NESREĆOM, KAD SREĆU MOJU ZGAZIŠE POGANOM PETOM?

I MI SVI TRPIMO, I MI SVI STRADAMO U OVOM ČVRSTOM
KAVEZU ... NE! JA SAM OVDJE DA ŽIVOT UŽIVAM LIEPI.
SLOBODE I MIRA HOĆU: NE POZNAM OCA NI BRATA.
AL TVOJA RUKA JE — VELIŠ — BEZ ŽULJA!.. PROROČE, RAD JE
SRAMOTA I ROPSTVO — RAD OD ČOVJEKA ŽIVINU STVARA.
OJ, KAKO LIJEP JE SVIJET, I ŽIVOT KAKO BI MORO
VESEO DA BUDE! ZORE KAKO SU VELEBNE, SJAJNE,
ZELENE POLJANE, ČARNE ŠUMICE, I SVJEŽI DOCI,
I SLATKO VOĆE NA GRANI I LIEPE EVINE KĆERI!
ŽULJI SU PEČATI ROPSTVA, ŽIGOVI DUGE SRAMOTE,
A MAJKA PRIRODA NAMA OTVORI ČAROBNO KRILO,
NE DA NAS IZMUZE, DA JE ŠKROPIMO KRVAVIM ZNOJEM,
NEGO DA OSJETIŠ SREĆU ŽIVOTA, I, POMAMAN, KREPAK,
SRČEŠ IZ STOTINU NJENIH DOJAKA ŽIVOTNO MLIEKO.
ČVOR ZMIJA POSTASMO, KLUPKO GAMADI, ŠIKARJA PLETER,
A ČOVJEK TEŽI ZA VELJOM SLOBODOM, ZA VJEČNIM UŽITKOM.
DA; ŽIVOT ZADRUŽNI, PATNJA I RAD — TO MORE SU NAŠE,
TO GNJUSNE NEMANI JESU, KOJE SU ČOVJEČJI PEČAT
ZBRISALE S NAŠIJEH ČELA — VESEO, SLOBODAN STVOR JE
POSTAO PRIGNULA GLAVA U KRDU ČOVJEČJEM, VAJNI
PLAČIDRUG, MUČENIK ZEMLJE, RABOTNIK ZGRBLJENIH LEDJA.
PROROČE, TVOJ NAUK LAŽE. JA ZNADEM ZAŠTO SE RODIH.
JA NE ĆU ŽULJA NA DLANU, LANCE NA RUKAM, NI SUZU
NA OKU, NI SAMILOST U DNU SRCA MI — JA HOĆU RADOST
U DUŠI, U MIŠICI SNAGU I LAZUR U MISLIMA MOJIM!

STARAC

JA SVE TO VEĆ IMAM MLADČE! TVOJ SAN SE ISPUNI ZA ME.
HRAM SAM VEĆ PODIGO. GLE GA PRED TOBOM! ČUJ, KAKO PJEVA
U TIHOM SVEČANOM TONU! I KAKO MIRIŠE SLATKO
U RUJU ZAPADA! SAM GA RUKAMA IZORAH OVIM,
A SRETNA KLICALA DUŠA PRI ONOJ TEŠKOJ RABOTI.
MOJ JE, JER KRVAVI ZNOJ GA I ŽULJI SAZDAHU MOJI.
GLEDJI GA! U NJEMU SVE ĆEŠ NAĆI ŠTO OČAJNO TRAŽIŠ.
GLE, ONAJ KAMEN JE OLTAR PRED KOJIM MOLIM SE BOGU.
NA PRAGU DVORCA MI BIELOG MIR SJEDI, A ŽIVOT KIPI,
SLOBODAN, POMAMAN I SVJEŽ, U VLAĆU ZLATNOGA KLASJA,
U KORAM VOĆAKA, ONIH POTOKA U SREBRN-PJENI.
LAŽAN JE POKLIK ŠTO JEČI S DALEKOG ZAPADA ZEMLJE.
TO GLAS JE OBMAME: NAMA, MLADIĆU, NE TREBA NIŠTA.
OJ MILJA, SAM KADA GRADIŠ I MIR I VESELU SREĆU!
A RUSKA ŠIROKA ZEMLJA ZA SVAKOG POLJANU IMA
DA SVOJ SI SAZIDA TEMPAL. KAMO TE OBMAMA TJERA?
VAPI NAM POLJANA: SINKO KUDA ĆEŠ? OVDJE TE ČEKAM...
TI KLIČEŠ: UBIJ I RUŠI!, JA VELIM: LJUBI I ZIDAJ!

MLADIĆ

LIEPO JE U TVOME HRAMU, AL ŠTO ĆEŠ KAD NEMAN VIKNE:
KLENI I POSLUŠAJ!

STARAC

JA ĆU STAJAT I POSLUŠAT NE ĆU.

MLADIĆ

A KAD ĆE SRDŽBA DA PLANE I MRŽNJA USKIPI TVOJA?
KADNO TE OŠINE?

STARAC

JA ĆU STAJATI MIRAN I VEDAR
NEKA ME ŠIBA, NEK MUČI TIELO MI — JA ĆU POBIEDIT
JER PATNJA BITI ĆE ZA ME, ŠTO BIES JE ZA DUŠU TVOJU.
OLUJA HOĆE SE TEBI ŠTO RUŠI, UBIJA, MOTA,
A MENI DOSTAJE SUZA ŠTO GORKA IZ SRCA CURI.
AKO MI UNIŠTI HRAM TAJ, JA MOGU DRUGI DA GRADIM,
AL AKO OSKVRNEM DUŠU, KAKO DA IŠČUPAM OTU
NEMAN IZ PRSIJU MOJIH? — — MLADIĆU, TI NE ZNAŠ ŠTO NAM
U SRCU CVJETA DOK ZNOJ TI SA ČELA NIZ OBRAZ CURI.
OJ SLATKI POČINČE IZA RABOTE DANJE! KAD LEŽIŠ
NA STOGU, I OSJEĆAŠ, ONO ŠTO U ZNOJ ISTEKLO, DA SE
POVRAĆA U ŽILE TVOJE I K SRCU STRUJI — ZNAJ, TO JE
MLIJEKO, ŽIVOTNI SOK JE ŠTO SIŠEŠ MUKOM I RADOM
IZ DOJKE PRIRODE MAJKE! — — MLADIĆU, SLATKOSTI NE ZNAŠ
KOJA NAM SRED SRCA NIČE, KADNO SE ISPLAČE DUŠA
U DUGOJ I ZDVOJNOJ BOLI. TUGA JE NAPITAK MOĆNI:
ONA NAS PODIŽE NA VIS GDJE LAZUR VJEČNI SE SMIJE,
KO SPASENJE I OTKUP ONA NA NAŠE ROMINJA BLUDNJE,
ONA ĆE SVU ZLOĆU MAKNUT S DUBINE ČOVJEČJEG SRCA.
NE HULI! ŽALOST JE SVETA — GOLUB SA ZELENOM HVOJKOM.
DA! VAŠE ZORE SU PUNE KRVAVIH ODSJEVA, VAŠE
BUDUĆE ZGRADE ĆE BITI BEZ OGNJIŠTA I DRVEN STOLA
NA KOJEM DJEDOVI LOME HLJEB MIRA, LJUBAVI, RADA.
NE ĆETE U STADO, JER BI USHTJELI ZVJERINJEM POSTAT
ŠTO SAMO U ŠUMI LOVI, A ČOVJEK ČOVJEKA TREBA.
SKLOPIMO LJUBAVI ZAVJET, SLIEDIMO NAGONE SRCA,
I TAJ ĆE PRESTATI NEMIR U BONIM DUŠAMA NAŠIM.
DUGO SMO TRPILI, DUGO PLAKALI — ŽIVOT JE LIJEP,
AL HRAM MI MORAMO ZIDAT U SVETIŠTU SRDACA NAŠIH.

— — TAKO JE ZBORIO STARAC. ZRELO JE ŠUŠTALO KLASJE,
ŠUMIO ZVONKO JE POTOK NAD ŠLJUNKOM, NIZ PLOČE GLATKE.
NA ZAPADU BLIEDILE ONE PRIKAZE OBLAČNE, RUJNE;
A MLADI UBICA GLEDO U PROROKA BIJELE BRADE;
GLEDO GA, KO DA PRED NJIME U RUJU NIKNULO BOŠTVO
SLAVENSKE LEGENDE DREVNE.

II.

U ZIMSKOJ STUDENOJ NOĆI O VRATA STARČEVA LUPA
BLIJEDA DRHTAVA SJENA. — UŠLA JE. PRED STARCEM STOJI.

— OJ TI SI, MLADIĆU. TVOJE LICE JE MRŠAVO TUŽNO.
VATRA TI OFURI KOSU, NEŠTO TI ISPILO KOSTI.
AL IPAK U OKU TVOME SAD GORI DRUGI PLAMEČAK.
KAKVU MI VESELU VIJEST O SVIETU, O SEBI NOSIŠ? —

LJEVICU ZARONI DOŠLJAK U SVOJE MRŠAVE GRUDI.
ODSIEČENU RUKU IZ PRSA IZVADI, ŽUTU,
ZGRČENU I SUHU RUKU, I REČE: PROROČE, GLE JE!
IZDALA SANJA ME... SHVATIH... I ETO... MORO SAM, JER ME
PEKLA KO ŽERAVA... GLEDAJ! AL NI SAD LAKŠE MI NIJE.
PROROČE, ODBIT ME NEMOJ... UTJEŠI — I BLAGOSLOVI...
REČE I SRCE MU VAJNO ZAPLAČE, BEZ SUZA, MUKLO.

STARAC SE NASMJEHNU; PRIDJE, I MRTVU POLJUBI RUKU.

MILAN MARJANOVIĆ: KNJIŽEVNIČKI PROFILI

Još uvijek se čuju glasovi, da hrvatska knjiga nema snažnih i izrazitih pisaca. Još uvijek se čuju isprike, da nema valjanih djela. A istina je nasuprot, da imade mnogo zabašurenih, mnogo slabo poznatih pisaca i da se ne zna cijene većem dijelu naše literature. Mrtvi kapitali leže medju nama, oko nas i u zemlji pod nama. Mrtvi kapitali leže i u našoj literaturi. I mi ne znamo da ih oživimo. Nedostajalo je pothvatništva knjižarskog i posredništva kritičarskoga. Naši pisci nijesu medju nama udomaćeni : ili su visoko na piedestalu, ili leže zaprašeni u ropotarnici.

Kritika je riječ pruživa. Imade toliko vrsti kritike, koliko imade gledišta, s kojih se literatura promatra. Kritika može da ocjenjuje, tumači i prikazuje. Ona može biti moralistička, teološka, naučna, politička, estetska, ekonomska, socijalna, psihološka i t. d. Ona može biti analitička, sintetička ; može da bude bibliografska, biografska, filološka ; može da bude objektivna i subjektivna, može da izvodi ideje ili da crta dojmove. Ali kod nas, držim, da je najprirodniji i najvažniji zadatak kritike, da objašnjuje, da prikazuje, da zbližuje, da tumači piscu život, a publici pisca i njegova djela. Ona mora da bude posrednikom izmedju života i umjetnosti.

Neki je pisac rekao, da je kritičar Rafael bez ruku, naime, da on može sve ono osjetiti i zamjetiti što i umjetnik, samo ne može onaka djela stvoriti. Bit će ispravnije ako kažemo, da je kritičar rekonstruktor, da on stvara, ali posredno, da je manje individualan od umjetnika, od njega manje ekskluzivan, jer on mora i može da se uživi u najraznija djela raznih umjetnika. Kritičar prikazuje svoje dojmove, ali ih i obrazlaže. Dokazati svoje mnijenje može samo naučnjak. Kritičar nije učenjak. Kritika nije znanost. Ona opisuje i obrazlaže dojam i shvaćanje kritičarevo; ona je to punija i bolja, što više operira sa asocijacijom ideja i dojmova. Ona ispunjava praznine, ona stvara intimnu zajednicu izmedju umjetnosti i života.

Ovoga pravca sam se držao redovno do sada, a držat ću ga se i sada, gdje sam se dao na posao, da ocrtam profile nekih naših književnika, koji su radili u zadnjih 25 godina, više ili manje poznatih ili nepoznatih, ali svakako takovih, koji su izrazitošću svoje ličnosti ili značajnošću i ljepotom svojih radova zavrijedili, da se što više medju nama udomaće.

I.

DR. ANTE KOVAČIĆ

Ante Kovačić je rodjen u julu 1854. u Mariji Gorici kraj Sutle, gdje je polazio i pučku školu. Kasnije je pošao na gimnaziju u Zagreb, živareći kao siromašni djak. Nakon 6 razreda pošao je na 2 god. u klerikat, a onda na sveučilište, gdje je bio od 1875. do 1880. pišući ujedno u odvj. kancelarijama. 1880. je položio doktorat, pošao u pisarnu dr. J. Franka, oženio se, a kasnije (1883.) u pisarnu dr. Banjavčića u Karlovac, g. 1887. opet u Zagreb u pisarnu dr. Šrama, a g. 1889. podje u Glinu kao samostalan odvjetnik. Dne 10. prosinca 1889. umro je u Stenjevcu od upale moždanih opnica.

Kovačić je napisao slijedeća djela:

Pjesme od g. 1875. do 1888. u „Vijencu", „Lipi" i almanaku „Hrvatska". U „Vijencu" su izašle slijedeće: g. 1876. „Junak Žeravina", „Hrvoja Hrvatić", „Noli turbare circulos meos". Pjesme su povjesnice i romantične sa patriotskom tendencijom. God. 1877. „Na razkrižju", g. 1878. „Gajbija" oveća baladična pjes. pripovjest iz dobe Kara Mustafe. G. 1879. „Ana Cesar-

gradska" velika povjesnica. G. 1880. „Lirske pjesme", „Pod Učkom", „Put i oluja", „Pod Klekom". Iste godine dvije, tri anonimne pjesme u „Hrvatskoj". G. 1881., „Smrt Babe Čengićkinje", posebno izašla satira na Mažuranića i parodija „Smail age". G. 1883. „Zlatni talasi", „Dva soneta". G. 1884. „Kameleon". G. 1885. „Velikom patuljku", „Sveznalici", „Mučenik". G. 1886. „Nekad i sada", „Zadnja žudnja", „Naši trutovi", „Isprike vremena", „Pokornome kljusetu". G. 1887. „Dvoličnikom", „Uzvišenoj majci". G. 1888. „Roman protuhe". Uz to ima iz prvog doba u rukopisu još mnogo pjesama. Posebno su izašle njegove pjesme u knjizi „Pod Klekom".

N o v e l e i r o m a n i od g. 1877. do smrti u „Vijencu", „Hrv. domu" (almanak), „Hrvatskoj" (almanak) i „Balkanu". G. 1877. roman „Barunićina ljubav" („Vijenac" i posebno) i novela „Ljubljanska katastrofa" („H. dom" i posebno g. 1903.). G. 1880. „Seoski učitelj" i „Ladanjska sekta" (u „Hrvatskoj"). G. 1882. veliki roman „Fiškal" (posebno otisnuto iz „Slobode"). G. 1883. „Listovi iz Bombaja", politički satirički feljetoni („Sloboda"). G. 1886. početak satir. romana „Medju žabari" („Balkan"). G. 1888. najveći roman „U registraturi" („Vijenac").

N e d o v r š e n a, p o č e t a i l i z a m i š l j e n a d j e l a: „Crvenkapa" roman iz djačkog života, počet g. 1887., „Demagog" roman iz Zagorja o dvije generacije svećenstva, počet 1889. Drama „Doktor od knjiga", tek u ideji. „Tri Sofije" pripovjest, zasnovana. „Živi mrtvaci — pokojnikom" satira iz literar. života, zasnovano. Uz to napisao je još mnogo političkih članaka i bilježaka.

R a d n j e o K o v a č i ć u: Nekrolog (dosta kratak) u „Vijencu" 1889. Opširna studija dr. I. Krnica u „Nadi" 1902. Portrait M. Marjanovića u „Svjetlu" g. 1899. Nekoje uspomene o Kovačiću od D. Lopašića u „Glasonoši" 1906.]

Imade pisaca, koji su poput tihe, velike rijeke, što mirno i dostojanstveno teče i u čijoj se vodi odrazuju nebesa i oblaci, sunce i zvijezde, obale i ladje, što po njoj plove, a sve te slike imadu kao pozadinu zelenilo dubine. Imade pisaca, koji slatko romone kao gorski slap, grgolje kao poljski potočić, čavrljaju kao vodomet, buče kao bujica, srljajući vratolomno niz romantične prodore.

Ante Kovačić nije ovima sličan. On je istodobno vrutak i golemi vodopad. Odmah kako se pomalja na svijetlo dana obiluje silom i odmah baca u širokom obilnom slapu svoju svježu, djevičansku vodu. I ne bi rekao da je tu izvor, jer se obično izvori pomišljaju manjima, nego se čini kao da je to velika neka ponornica rijeka, koja je sve svoje pritoke skupila već negdje pod zemljom i sada izlazi veličanstvena na svijetlo, da se odmah izlije u nizinu.

Ovakav mi se od vajkada pričinjao Ante Kovačić. Njegovi radovi imadu u sebi elementarnu snagu, pa se tako i doimlju. Njegove fraze, slike, prispodobe,

cijeli njegov stil tako je bujan i širok a opet tako sočan i izažet kao prvi mlazovi ulja ispod žrvnja ili prvo vino ispod tiskala : svježi i gusti sok od rodnih plodova sazrelih na našem suncu, izraslih iz naše zemlje, punih mirisa našega kraja.

Kovačićev rad, Kovačićev jezik, njegovo naziranje, sve je to izrazito domaće, puno kolorita, koji nije samo ornamentalan, ni namjerno folkloristički, kao primjerice kod Lovretića ili Ujevića, nego prirodan i usko spojen sa cijelim bićem piščevim i cijelim okolišem, koji crta, a uz to kipuć i vrijuć kao slatki i opojni mošt. Kad čitate Kovačića, odmah se uživite u ono, što opisuje, odmah vas omami i opije tako, da zajedno s njime padate čas u najbujniju romantiku, a čas ronite duboko u najdublji naturalizam, čas se rugate, a čas kasnije plačete i smijete se s njime, da vam onda opet uzbjesni mašta i krv u strasnom, divljem porivu, koji vas nosi kroz buru i vijor poput Mazeppinog hata.

Ni jedan hrvatski pisac nema takovog načina pripovjedanja, takove mašte i temperamenta, a ujedno takovog oštrog opažanja i karakterističnog opisivanja, ni jedan nema toliko tvoračkog nagona, toliko krepkih sokova. On slika gustim, tamnim bojama, poput starih nizozemskih majstora. I Zola spaja romantiku sa naturalizmom, ali gradi svoja djela proračunano i gomila detaile namjerno. Kovačić nije ni trunka intelektualan u svom radu. Kod njega romantika i realizam izviru iz istog vrutka, miješaju se posve spontano. Kad čitamo V. Hugoa ili Sue-a nalazimo u romantičkom svijetu njihovu puno naturalističkih elemenata, ali za nje se ipak može kazati, da su čisti romantici, dočim se ni to za Kovačića ne može kazati.

Nietzsche bi nazvao Kovačićevo raspoloženje, kod stvaranja, dionizijskim. I doista, ako je itko od hrvatskih književnika iz punog daha, skoro mameno (drugi će reći „u nadahnuću") stvarao, to je bio Kovačić. Iz prepune duše, od bijesa i boli, koji u stvaranju nalazi ugodu, utaženje, radost, Kovačić je u ognjici pisao svoja djela. Iz dionizijskih pjesama rodila se je grčka tragedija, koja se je uvijek spajala sa komedijom, sa parodijom na nju samu, a isto tako su iz sličnoga dionizijskog raspoloženja rodjena djela Kovačića, djela koja su mješavina komedije i satire, tragedije i epopeje.

Gjalski je u svom pisanju blag, sentimentalan, — impresijonističan. On modulira. Šenoa priča i opisuje kao da piše causeriju. Kozarac slaže pomno izreku da izreke uz znatan napor. Kovačić nasuprot sipa izreke i prispodobe, krepko odsjeca, riva se dalje kao što oštar plug reže duboke brazde u tustu crnicu zemlju. Tolstoj crta i iznosi svoje ljude sigurno i promišljeno, imajući na umu kompoziciju djela, a skriva svoju umjetnicu ruku. Kovačić ne skriva ruke, ne crta, nego se nabacuje, ali koraca sigurnošću somnambule. Gogolj proučava mnogo svoje tipove i dugo izradjuje svoje satire. Kovačić — inače najsrodniji Saltykovu-Ščedrinu — piše poput Dostojevskoga, koji treba stenografkinju da mu lovi diktat. Kovačić je upio u sebe vrlo dobrim opažanjem bezbroj slika, umjetničkih i ličnih impresija, on je to sve probavio, smiješao u sebi i kad sjedne da piše djelo, izlaze sva ova opažanja u novim spojevima, u ekstraktu, koncentrirana u par vanredno značajnih crta, koje reproduciraju bitne oznake onoga, što prikazuju. Njegovi seljaci ne govore onako, kao da je netko njihov razvučeni govor stenografirao. Kovačić ne imitira. Oni ipak govore posve u svom duhu i žargonu, akoprem je jezik književni, a koji put i izraz učen. Kovačić umije uvijek da pogodi jezgru mišljenja i izra-

žavanja svojih ljudi, on umije da poda uvijek karakterističan kolorit. Svoje prispodobe uzima vazda iz milieua, koji opisuje, i ovo daje prirodnost i umjetničku vjerojatnost njegovu pisanju. Živa ilustracija Taineove definicije umjetnosti, samo što Kovačić nije konstruktivan, nego eruptivan.

Kovačić je bio posve originalan pisac. Oni, koji ga dobro poznavahu, tvrde, da je upravo nevjerojatno malo knjiga pročitao. Mislim knjiga teških po svojem sadržaju. Hranio se je većinom dnevnom štampom. Nije poznavao, osim hrvatskoga, ni jednog drugog jezika, pak je i njemački vrlo slabo znao, dapače je zazirao od njemštine. Kako je u ono doba naša prijevodna literatura bila dosta slaba, a nije bilo prevedeno mnogo djela ni ruskih realista, ni francuskih naturalista, dapače ni velikih romantika, možemo lako ustvrditi da Kovačić nije stajao pod utjecajem onih pisaca i smjerova, za koje bi se možda moglo reći, da su mu bili srodnici ili uzornici.

Ova Kovačićeva slaba načitanost, koji put i nekulturnost, sačuvala je njegov prirodjeni talenat u cijeloj čistoći, snazi i nepatvorenoj originalnosti. Kažu njegovi znanci, da je bio silovit i društvu dosta neprilagodljiv, a opet do zgode zanosan, idealan, inače burne naravi. Ovo je dalo krepčinu njegovim djelima a silu izražaju. Bio je, što bi Nijemci rekli „Naturmensch". Ove crte mogu da rastumače čudnovat i rijedak pojav, da jedan pisac bude istodobno plameni romantik i kruti, pregnantni realista. Kovačić je u tom pogledu doista jedan umjetničko-psihološki problem, koji me je zanimao od kad sam prvi put uzeo u ruke njegova djela.

Kovačić je bio pravaš, seljački sin kajkavskog Zagorja, uz to žestoke naravi. Ovo nam može da poda osnov za tumačenje njegovog rada. Žestina njegova je potencirala romantiku do divljih, velebnih vizija ; seljačka narav dala mu je grubost i robustnost ; zagorski kraj, humovit, gusto napučen, bez velikog horizonta, dao mu je smisao za opažanje detaila, za zgusnutost stila, za koncentraciju pogleda ; kajkavski duh dao mu je smisao za satiru, humor i za realizam stila (ta sjetimo se samo, da su baš stare kajkavske drame i pripovjesti komične i realistične) ; pravaški odgoj, zanos, te utjecaj Starčevića, radikalizam, mržnja na „petlanije", na kulturno savremeno nastojanje, na zvučne fraze, na niskoću života i visoke naslove, to mu je dalo pravac i poticaj da ruši, da se ruga, da karikira cijelo naše društvo.

Iz ovoga možemo da izvodimo stvar dalje. Kovačić je bio nedisciplinovan, vječito ogorčen, a talentiran i tvoran duh. Uslijed naših sitnih prilika ovo je moralo da urodi kod njega romantikom. On se je utjecao mašti, ili bolje reći, njegova velika nutarnja vatra i žudnja morala je da nadje maha u mašti. Njegov talenat je htio da se očituje. Je li to očitovanje moglo biti pozitivne naravi? Vrlo teško, jer su prilike Kovačićeve bile tijesne i pune nedaća, jer je i onako bio opor i osjetljiv i za to je pošao njegov talenat bujicom ogorčenja. To ogorčenje nije moglo biti poput onog starovjekih proroka, nije moglo da se pretvori u Jeremijin plač, jer Kovačić nije volio ni koturna, ni sentimentalizma, nego se pretvorilo u bič ruga i satire. I vidimo, kako počima da karikira, da prelazi u grotesku. Ovo je i naravno : tvoračka mašta je ostala snažna, pravac talenta je prešao u negaciju, mašta je dakle tvorila dalje u pravcu negacije, ona je omogućila grotesku sarkazma. I tako je Kovačić počeo već za rana da svijet gleda s porugom. Humor i ironija bili su prefini, preslabi za njegovu narav. A kad je postao satirik, postao je istim časom

i realista. Satiričko raspoloženje stavlja pisca vazda u neku distancu od predmeta, koji gleda i opisuje. Satira uopće i nastaje u povodu te distance, jer samo tako može da lovi i uvećava samo neke, najznačajnije, crte života. Vjerno opisivanje svih detaila je suho i mrtvo. Ono je dosadno poput sudbenih akata. Gledanje kroz stisnute trepavice, kroz zasuzene oči, radja idealizmom ili sentimentalnošću. Gledanje u dovoljnoj distanci, pod kutom skepse, radja satirom. Skepsa kod tvoračkog duha radja karikaturom. Distanca, dobivena satiričko-skeptičkim raspoloženjem čovjeka, koji je ogorčen na društvo, dakle izvan njegovog kruga, ako ovo potonje posve ne prevlada, radja realizmom.

Kovačić je počeo pisati za rana, kao djak, a dovršio je svoj život usred najvećih i najbujnijih osnova.

Počeo je pjesmama, ubrzo se bacio na novelistiku, ne zapustiv pjesme ni do zadnjih godina života, prekinuo novelistiku na kratko vrijeme, te se bacio na politiku, a iza toga razplamsao se još većim plamenom u romanu.

Njegove pjesme, isprva romantično-patriotske i lirske, postaju iza g. 1882. političke i društveno satiričke, a pune jetkoga sarkazma. Ako i nije cijeli ovaj pjesnički rad donio Kovačiću slave, ipak je od znatne cijene, a nosi na sebi vrlo samonikao pečat bujne frazeologije, krepkog izražavanja, dubokih osjećaja i velike slikovitosti. Ako Kovačić u nekim povjesnicama i razvlači pripovjedanje, nije njegov stil nikada prazan, nego je uvijek zgusnut i nagomilan prispodobama. Njegove pjesme bile bi vanredno podesne za dobre deklamatore i čudo je, što se nijesu u tom pogledu udomaćile.

Ali uza svu romantiku, već g. 1878. nalazimo pjesmu: „Na razkrižju", koja je značajna. Mladić pošao u svijet, usprkos plača majčinog, jer hoće da prodre Božje djelo i gradju svijeta. U oluji i buri dodje pred tri staze. Starac (Krijepost i Vjera) zove ga svojom stazom blaženstva. Ali pjesnik kreće radije stazom života. I eto kako to u stihu izražava:

„Samo trut se hrani nadom,
Samo trut se u sviet ne da
Tvom ću stazom dok smo ljudi!
Daj užež mi baklju svieta
U carstvo me svoje vodi
S tobom cilj mi, s tobom meta
Gdjegod bila, vječno godi".

A onda:

Svieta čedo luč već uždi
Da ti svietli svojim putom;
Neboj mi se, nije pako
Luč tu — sam je bog užego".

Vjerojatno je, da je ova pjesma odjek pjesnikovog izlaza iz „crne škole", ali ona je doista i znak nagona za životom, koji treba u punoći njegovoj proživjeti, da ga se shvati.

Kada čitamo ovu pjesmu, i nehotice se sjetimo — Kranjčevića. Doista, Kovačić je u poeziji u mnogočem srodan Kranjčeviću, u neku ruku njegov preteča.

Kranjčević filozofira, on je pesimista, Kovačić takav nije. Ali cijeli ton, cijela dinamika im je vrlo slična a i po temeljnoj intonaciji su vrlo srodni.

Čitajte n. pr. ove stihove:

Tiha je večer,
Tiha ko duša nevina čeda
Kada po majci ručicom tapa
I još ju okom blaženim gleda
Pa na san rajske očice sklapa.
Takva je večer...
Nešto otajstveno me zove
Nekud u neznani kraj
Pravječna kan da glazba romoni
Dubinama duše.

Ili ovo:

„Po nebesih od vjekova
Mudrost stvorca zvjezde pišu
A oblaci gromonosni
Divsku Boga jakost rišu.
Čovjek pismo odgoneta,
Kopernik ga nešto čitô,
Drugi poče, al je zaspo,
Nemogaše treći ni to.
Ja pročitah meteore
Uzklike im bistre, sjajne
Jer — u srcu tako gore
I uminu rajske tajne".

Prva je pjesma iz g. 1878., a druga iz 1880. Ne zvuči li to na Kranjčevićevu? Usput: i Kranjčević je izišao iz klerikata i objavio to pjesmom „Iz katakomba" — u kojoj odabire stazu života. Temeljno raspoloženje, koje je rodilo pjesme „Sveznalici", „Kameleonu", „Pokornome kljusetu" jednako je onom, koje je rodilo poznatim nekim Kranjčevićevim pjesmama („Gospodskome Kastoru", „Bijaše nekoć jedan vo" ... itd.)

Poezija Kovačićeva je još i s druge strane interesantna: u njoj su sadržane in nuce njegove novele i njegovi romani. Ranija poezija priprava je za njegove romantične ranije novele i romane, a kasnija poezija (od 1883. dalje) priprava za „Registraturu", „Žabare" i zasnovane druge radnje. U poeziji se odrazuje ono temeljno nagnuće i raspoloženje, kome je Kovačić davao kasnije širokoga maha u romanima. Jednako raspoloženje je radjalo poeziju i romane. Nije to akuratni i sustavni studij, po stalnom planu, kao kod Zole, nije didaktički motiv, nije filozofski problem, nije socialna tendencija ili samilost za bijedne i poniżene — ne, sve to nije vodilo Kovačića u njegovom novelističkom radu. On je pisao jer je morao da se iskali, da istrese golemi onaj teret, koji mu je naprtio život. Njegovi romani su u pravom smislu riječi plod raspoloženja, a ne razmišljanja. H. Bahr je jednom prispodobio umjetnika sa — psom, koji pada u vodu, pa kad ispliva, onda otresa sa sebe vodu. Ovako

se je nekako otresavao i Kovačić. I ovo je vrlo značajno po tumačenje njegovih djela. Ta djela nijesu slična gradjevini, nijesu zidana prema onoj „kamen do kamena palača". Kovačić nije skupljao materijal pa onda zidao. Ta djela rastu poput bujne šume, rastu poput velikog drveta, koje niče iz maloga sjemena, ona se izvijaju, nabubruju, jedna epizoda oplodjuje drugu i radja se cijeli novi sklop radnje, iz malih pupova rascvaćuju se šarene i bujne slike i prispodobe. Piščevo raspoloženje igra ulogu kvasca. Osnove i bilješke za njegova djela su bile kratke i skoro ništetne: „Proces psihološki za pripovjest: čovjeka, za mlada podana materijalizmu, a na drugo sve zaboravlja (zlovoljan uvijek, jer mater. blago se lako ne postizava) u starosti vidi da nije ništa učinio, kaje se i grize, jer za ideale više nije. Tomu usuprot onoga tko je u mladosti težio samo za idealima, a ništa si mater. postigao nije, a u starosti teži za materialnim — rezultantu". Ili: „O matematičaru, koji bi rado iznaći cifre da bi svi ljudi po njima razumjeli jedan jezik". I eto iz ovakovih kratkih osnova, izvijali se veliki romani.

I baš za to, jer se njegovi romani radjaju iz raspoloženja, oživljenog i uobličenog od mašte, iskustva, opažanja i tvoračkog nagona, nose na sebi sve njegove radnje nešto široko epskoga, poput starih velikih epopeja. Njegovi romani su često puta proširene balade, a često puta opet niz ispripovijedanih tragikomedija. Ton kojim su pisani čini na nas dojam neke legendarnosti, i kao da čujemo iz daleka, iz pozadine, neku jednoličnu pratnju. Narodne pjesme prati slijepac prebiranjem na guslama, stare bugarštice pune su polulirskih usklika i kao da imitiraju subjektivnu, osjećajnu pratnju pjevačevu, stare grčke tragedije prati kor, pa tako imadu i Kovačićevi romani neku nečujnu, a opet dobro zamjetljivu pratnju. Njegova fraza naliči recitativu, ona ima u sebi posve odmjeren lijepi, široki ritam, u kome se uvijek osjeća temeljna nota. Za to možda i izlaze njegovi romani nešto melodramatski i po svom sadržaju, jer su doista melodramatski koncipirani, pa su i neke njegove figure melodramatske. Možda imademo ovdje da potražimo i izvor Kovačićevoj grandilokvenciji, kako to jedan kritičar naziva. On je morao da gomila riječi i slike, da bolje modulira, da bolje prebire na temeljnoj noti.

Skoro svaki njegov roman imade i neki „intermezzo" i po koju skupnu bakhantsku scenu. Ovakovih partija imade u „Bar. ljubavi", u „Fiškalu", u „Registraturi". U „Bar. lj." je to bakhantska gozba, u „Registraturi" san Ivičin pred polazak u grad, gozba u stanu mecene i t. d. Kovačićev genij morao je sebi dati oduška u ovakim skupnim, gomilnim scenama, u orgijama strasne, razbludne, opite mase. Ovakih opisa orgija imade i u „Žabarima". A koji put je cijeli njegov način pisanja jedna stilistička orgija.

Kovačić voli ovakovo sintetično opisivanje i eto ovo daje njegovim romanima onaj epski, velebni potez. Kad čitamo „Registraturu", taj vrhunac Kovačićeve tvoračke snage, to najgrandioznije djelo novije naše literature, bude nam kao da čitamo epopeju našega života od osvita 19. vijeka ovamo, epopeju sela i grada. To je epos krepak, bistar, sočan poput starogrčkih, a ujedno šarolik poput Ariostovog „Orlanda". To je jedna velika katarakta lica, zgoda, opisa, studija, karikatura, sanja i života. I bit će da u tom širokom potezu leži ona neodoljiva sugestivnost ovog romana. Ne možete mu se oteti, kao ni vrtlogu u koji upadnete. Ponese vas sobom takovom snagom, da ga možete i deset puta čitati, da vam ostane uvijek u pameti i da vam sve šumi u glavi. Jer Kovačić je ovdje doista prikazao cijeli

vrtlog, cijeli slap života. Život je vir, a naše žudnje su pjene pod slapom, naše sanje i ideali su maglica, što se vije iz tih pjena, kad sunčani trak niže po njoj u snop i u luku dugine boje. I za to nije život moguće obuhvatiti jednom jedinom filozofijom. Kovačić za tim ni ne ide. Eto ovakav ti je: smjesa sna i jave, strasti i niskoće, divlje ljepote, sreće i okajanja, sebičnosti i zlobe, pregnuća i pada, punoće i pustoši — to je život naš! Ne možeš mu se oteti — najviše što možeš učiniti, jest to, da ne gojiš odviše iluzija, da ga uzimaš s malko skepse i ironije, ali nemoj da staneš po strani, nemoj da mudruješ. Badava ti trud, jer će te on prevariti, nadmudriti, smotati. Rugaj mu se, ali bjesni zajedno s njime, reagiraj, jer je to tvoje pravo i znak da živiš, ali ne vjeruj, da ćeš ga ti promijeniti ili čak popraviti, sanjaj, ali znaj da su to tek sanje!

Kovačić nije nikada bio moralista, nikada se nije naduvao kao da je popravljač i prorok.

I baš za to, jer je on uvijek obuhvatao život u svoj širini njegovoj, nalazimo kod njega upravo vanredno razvijenu asocijaciju ideja. Jedna predočba izaziva drugu, jedna opaska cijeli niz drugih. Nikada nije jedna slika ili crta izolirana, izrezana, nego uvijek u svezi s drugima. Za to i čitalac može da se uživi u romanu, jer mu pisac pruža stotinu raznih konopčića i pipa stotinu žilica, da ga po asocijaciji uvede u svoj začarani krug. Svi njegovi romani imadu široku, veliku pozadinu. Roman „U registraturi" sastavljen je vrlo čudnovatom tehnikom. Ne samo što se miješa najizrazitiji naturalizam sa romantikom, najvjerniji opis sa najnevjerojatnijim zgodama, nego tu na pr. govore i debatiraju sudbeni spisi u registraturi. Ivica (junak romana) a da i ne pozna grada, sanja epizode iz svog budućeg života o ljudima za koje nije ni čuo, a kasnije se s njima susreće. Piscu je bilo potrebno, da poda u času kad Ivica polazi u grad, neku ouverturu, neki „Leitmotiv", da iznese neku slutnju. I u tome je primjer one čisto pjesničke koncepcije i dispozicije Kovačića kao romanopisca.

A u tome leži i razjašnjenje onih hiperomantičnih zgoda sa Laurom, kasnijom hajdučicom Larom, simbolom najpotenciranije strasti. A ipak, opis djetinjstva ove Laure, ovog ženskog demona, tako je realističan, tako je krasan, kao opis mladosti „Netoče Nezvanove" u istoimenoj nedovršenoj pripovjesti Dostojevskoga. Laura je tu Fatum, ona je sudbina, životna sila, koja svladava i staro i mlado i nosi razor i nesreću, strahotu i zvjerstvo u svom nagnuću za životom, za ljubavi i užitkom. Ona je bezobzirni princip vrele krvi, životne strasti, koja drijema u svakom čovjeku i budi se sad više sad manje, ostavlja sad većih sad manjih tragova. Kovačić je u iznašanju Laure prevršio, al to je podalo djelu neki grozovitiji, baladičniji prizvuk.

Kao što se Laura, nastala u povodu potenciranja i personifikacije strasti i žudnje, podigla do simbola, tako se i druga lica ili pojedini prizori pretvaraju pod perom piščevim, ili još bolje reći, pred okom čitaočevim do velikih tipova, do velikih simbola, a ipak su ti simboli puni krvi i mesa.

Kovačić je tu, što se metode umjetničke tiče, srodan velikim umjetnicima starine i rennaisance. Nikada nije bilo onakovih tjelesa, kao što su prikazana na figurama staroga Heraklesa ili Michaelangela „Davida". A ipak su ta tjelesa vjerojatna i puna života. Te kolosalnosti i izrazitosti u životu nema, ali je umjetnost ona sila, koja ju stvara i prikazuje. Ovakovim potenciranjem karakte-

rističkih osebina nastaju skoro sve ove klasičke bezbrojne figure u „Registraturi", a kada to potenciranje bude još veće, a crte namjerice izabrane, onda nastaju one vanredne groteske u „Žabarima". Pisac nigdje ne pokazuje, da su to tipovi i simboli, ali mi to osjećamo. Kovačić nije primjerice nigdje učinio aluzije na to, da baš sam fakat, što njegov junak svršava svoju karijeru kao registrator u zaprašenoj registraturi i da spaljuje sebe s njome u času deliriuma, da taj fakat imade i simbolično značenje. Ali simbolika nama se ovdje i sama namiće.

Kovačić je već u prvom svom romanu počeo da obradjuje jedan posebni problem, a to je prijelaz izmedju seljaka i gospodina, dotično ono „udvospoleno" biće, koje je opanak izmijenilo cipelom i čizmom. U svim svojim pripovijestima nalazimo preraznih lica ovoga tipa, nalazimo ovaj problem sa svih strana ocrtan i proučen u svim variacijama i fazama.

Prije Kovačića nije nitko kod nas iznio ovoga problema, a poslije njega, i uz njega Turić, Kozarac i neki drugi. Ipak, kasniji su pisci odviše teoretizovali i vidljivo analizovali ovo pitanje. Kovačić nije nigdje pokazao te namjere. On je samo crtao produkte ovog prijelaza iz sela u grad. I kod nijednoga pisca nije sabrano toliko materijala o tom pitanju. Nijedan pisac nije spontanije i s više umjetnosti iznio ovo pitanje.

Ovo je tim važnije, što u tom prijelazu, u toj „dvospolnosti" leži temeljni problem našega života, našega društva, naše socijalno-kulturne strukture. Sudbina naroda leži u rukama inteligencije, a sva ta inteligencija je direktno, bar u drugom koljenu, seljačkoga porijetla. Gradjanstva nismo imali, plemstvo je prerano propalo i degeneriralo, gradski život je nabrzo stvoren, kultura je improvizovana i odozgor nametnuta, novo društvo nije dospjelo da se iskristalizuje, pa u tome treba da tražimo korijene našim nedaćama. Na inteligenciji, na gospodi leži sva odgovornost i briga, a ta inteligencija se od početka odgajala i stvarala ne možda iz potrebe za srednjom privrednom klasom, nego iz potrebe političke, upravne: trebalo je imati gospode, dotično činovnika. Djaci se odgajali za službenike, ne za gospodare i privrednike.

Kovačić je to opazio, osjetio iproćutio. On je opazio, koliko se energije potroši za vrijeme kukavnog i ponizujućeg djakovanja, koliko se ponosa pregara i skrši, koliko mladosti uništi. A rezultat je u grdnom nerazmjeru. Ta gospoda su slaba u životu, skršena oskudijevanjem i poniženjem. Njih život smata, umjesto da mu oni budu gospodari. I oni postanu kukavni, ograničeni, niski, podli i sebični.

„Registratura" je tragična, strahotna, velebna „čovječja komedija", golema epopeja ovoga procesa. Mecena, Laura, Registratura, eto triju elemenata ovog romana, eto triju simbola naših nedaća: Cijela naša kultura i naše pogospodjenje nema prirodnih korijena i prijelaza, jer seljak direktno postaje vodeći gospodin u roku od onih 12 godina školovanja. Kultura je presadjena, a podržaje ju mecenatstvo bilo pojedinaca, bilo države, bilo vodećih krugova. To mecenatstvo nije redovno lično, ali cijeli sistem je mecenatski. Vučemo seljačku djecu u škole, a da im ne dajemo doličnih prijelaza i sredstava. Iz taštine „da i mi imademo kulturu" stvaramo inteligenciju. Ali za „štićenike" se ne brinemo, nego ih puštamo u predsoblju, medju sluganima i — tražimo harnosti i ponizujuće pokornosti. Podmuklost i robska ćud rezultati su ovoga sustava.

Ovu crtu je Kovačić vanredno oštro istaknuo diljem cijelog romana, a karikirao cijeli sistem u osobi i okolini „mecene".

Onda dolazi drugi elemenat: Čovjek je čovjek i krv ne miruje. Na zapuštenom buništu predgradja, radja se divlja strast, niče rumena ruža Laura. Mecene ju zlorabe, njom se nasladjuju. Strasti svoje gospoda ne svladaše, nego im prikriveno dadoše maha. Ali strast uskipi u deklasiranim bićima jače i poraznije nego li u sredjenim odnošajima i ustaljenom društvu, koje imade vjekovne tradicije. Pogospodjeni, poniženi mladić postaje list na vjetru, igračkom strasti, postaje unesrećenik, jer je bio bez težišta i harmonije, bez unutarnjeg ravnovjesja. Divlja romantika i čedo te romantike ga svlada i rastoči, siše ga i progoni. I baš ova romantika i ova strast, eto to je simbol, koji se krije iza figure Laure, potencirane kasnije do hajdučice Lare, koja mrzi sve žensko, sve podatno i dobro, koja razara sve, što je ustaljeno.

I onda teško pogodjeni i izmučeni djak-gospodin, utučen, iscrpljen, bez poleta i snage, klone, udje u činovnike, postane — registratorom. Kolike li krvave ironije, kolikog li sarkazma u tom faktu! Registriranje parničkih spisa, eto rezultata svih napora oko prosvjetljivanja, eto sudbine, eto najneplodnijega posla. U prahu registrature čami rad i energija tolikih života, — činovnika —, to je alfa i omega našega gospodstva! I još ti zaprašeni akti misle da nešto vrijede, pravdaju se, nadmudruju i drže, da se oko njih kreće svijet. Eto simbola našeg života, našeg neproduktivnog života!

Napokon se Ivica Kičmanović propije i padne u delirium tremens. Nije li to sudbina našega gospodstva! I u tom stanju polije sve spise i sebe sama petrouljem, zapali se i u garištu cijele te registrature nadje konac svog života, svog talenta, napora, bijede, oskudijevanja i muke!

Je li taj život i zavredjuje drugačiji konac? Kovačić nam dovikuje: bez koristi je to, nesretno je to, učinimo kraj, spalimo, uništimo i uspomenu na taj jalovi sistem! Sistem dvoživstva, birokratizma, koji svrstava cijeli život u snopove, čvrsto ga veže, da mu sve kosti pucaju, a daha nestaje, pa ga uriva u registraturu, koju vode i opet ovakovi utučeni i deklasirani naši čove! I veliki onaj požar, koji uništuje registraturu i registratora kao da praskom svojim, plamenjem svojim i varnicama svojim slavi triumf životne snage nad mrtvim društvom, mrtvim dušama, mrtvim aktima. To je registratorov zadnji plamsaj — ali taj plamsaj može da nosi samo — uništenje!

Kovačić je imao snage i smionosti, da to kaže, da to dobaci u brk cijeloj našoj javnosti. On je proćutio cijelu tragediju ništetnosti u sebi i proučio ju na sebi, kao što je u „Žabarima" htio da u karikaturi i groteski ocrta svu ispraznost našeg „purgarskog" života, kojeg je smatrao žabokrečinom. Nijesu mu to dali. Zapriječili su mu istomišljenici dalnje objelodanjivanje tog romana. On je ipak u „Registraturi" obilno nadoknadio ono, što nije mogao reći u „Žabarima". Ovdje je bolje, dublje i istinitije progovorio.

Reći svoje mnijenje nije se nikada bojao. Smionost je bila njegova krijepost. I prije njega, a možemo skoro reći, ni poslije njega, nije ni jedan romanopisac, osim možda E. Kumičića, onako otvoreno iznosio i najškakljivijih scena, nije onako slobodno rasgaljivao golotinje, nije onako vjerno prikazao strasti i svih njenih grijeha.

Danas bi se teže proturali njegovi romani nego u vrijeme kad su izašli. Postali smo danas obzirniji i „moralniji", postali smo „diskretniji".

Kovačić je bio ipak spontaniji i naturalniji. Snažan je hrast, znak heroizma i snage, znak zdravlja i pobjede, njegovim se plodom krmad nasladjuje, ali zar da za to utamanimo hrast?

Ne, hrastovim listom ovjenčavaju se bojovnici. Kovačićem se može ovjenčati naša literatura.

Ta literatura, a s njome i naša publika i naša kritika, pokročile su u ovo 16 godina iza Kovačićeve smrti u pogledu diferencijacije, literarne kulture i novih tehnika daleko naprijed. Danas se traži nešto više analize psihološke, traži se suptilniji stil, traži se jedinstveniji pravac. Danas mi ne bi mogli nikako odobriti one romantike, kako ju je iznio Kovačić u Lauri. Ali do danas još nije ni jedan pisac razvio onoliko temperamenta, onoliko snage, onoliko stvaralačkog realizma, kako je to učinio Kovačić.

Danas smo nešto izblijedjeli, plačni, sentimentalni, ili odviše teoretski, sobni literati, nešto odviše lokalni ili suhi i sitničavi. Ali i ako nije hrast vitak i ravan poput jele i bora, ipak je čvrst. I Kovačić je kvrgast i nepravilno rašten, ali neizmjerno se blago u njemu skriva. I ako se ima razumijevati pod tim blagom dalnja izradba onih elemenata, koje istakosmo kod Kovačića, onda bi iz sve duše doviknuo našim piscima, kritičarima i čitaocima: natrag do Kovačića! O njega nadovežimo naš rad.

GUIDO JENY: HRVATSKA UMJETNOST

PRIGODOM UMJETNIČKE IZLOŽBE U OSIJEKU

Nije velik broj naših umjetnika, koji su u Osijeku izložili svoje radove, ali dosta velik za nas. Kad čovjek pomisli, kako prije malo godina o takovoj izložbi n a š i h umjetnika nije moglo biti ni govora, pa sad vidi takav kvalitet i kvantitet radova, onda može biti zadovoljan. Dapače, imamo razloga, da se ponosimo, kad proučimo neke radove.

Dva su momenta, koji su znameniti. Prvo — a to je preduvjet za umjetnički uspjeh — imade radnja tehnički savršenih i majstorski izradjenih, drugo, vide se klice narodne umjetnosti.

Ističe se doduše još uvijek internacionalni karakter naših umjetnika, često dapače t u d j i n s k i. Ali od toga treba nešto odbiti. Ponajprije treba uzeti na um, koliku silu i važnost imade danas opća svjetska kultura, pa nije čudo, što joj se naši umjetnici ne mogu oteti. No, ni trebaju, da joj se otimaju, i ne smiju joj se sasvim oteti, pošto je općinstvo naroda jedan od najdragocjenijih osnova napretka i duševnog života. Danas, kad možemo s većim mirom i pouzdanjem gledati u budućnost našega naroda, ne treba da se toliko bojimo. Gledajmo i nastojmo, da budemo zdravi i jaki, pa će oživjeti i narodni osjećaj u umjetnosti, dapače, ne će se ni moći pridušiti.

Osim toga je internacionalni karakter naših umjetnika nužna posljedica njihova odgoja i naukovanja. Oni naši umjetnici, koji su udarili osnove današnjoj našoj umjetnosti, učili su u tudjini. Pa i onda, kad su se povratili u domovinu, morali su se živo zanimati za razvoj umjetnosti i umjetničkih ideja u zapadnoj Evropi, u Njemačkoj, u Francuskoj, u Engleskoj i dr. To im je bilo od potrebe i pogledom na napredak u tehnici i pogledom na napredak u shvaćanju umjetničkih predmeta. Kod kuće za to nije bilo nikake pobude. Pri tom se dakako nijesu mogli otimati ni infiltraciji tudjih ideja i osjećaja. No to može biti veći dobitak, nego gubitak. Čitavi kulturni život zapada kreće naprijed jakim zdravim silama i u jezgri je zdrav. Bilo bi nam manje na štetu, kad bi taj razvitak slijepo slijedili, nego li, kad bi stagnirali. Napokon je to stvar svakoga pojedinoga pregaoca, da o tom obračuna, kako će i koliko primiti tudjega, i u koliko misli, da bi nam moglo ili moralo biti od koristi. A u umjetnosti ne valjaju ni programi ni kalupi, već prije svega umjetnik treba da je duševno živ. Ono drugo slijedi samo od sebe.

Prosudjujući naše umjetnike, ne smijemo zaboraviti, da su se kod nas mladi umjetnici našli pred golemom zadaćom: stvoriti za naš narod umjetnost od početka. A s kakovom spremom, s kakovim orudjem, u kakovim prilikama?

Znali su tehniku i neke općenite stvari, tičuće se umjetničkog rada; neki su već bili izradili koje djelo općenitog ili, recimo, akademskog značaja. Novčanih sredstava bilo je slabo. Vlada je doduše pomagala — no, o tom bi se moglo reći koju u pohvalu, ali bi se moglo i koješta pitati.

Domaćih tradicija i domaćeg umjetničkog rada — osim par Mašićevih radnja — nije bilo. Kraj toga sa svih strana omalovažavanje, nesklonost, nezazumijevanje, pače protivništvo, a od ozgo tiranija i doktrinarsko tutorstvo. Pisac je prije jedno 8 godina vidio umjetnike upravo u očaju. Jedini im je oslon bio Bukovac, koji je barem svojim uspjesima znao imponirati publici i tutorstvu.

Mladi umjetnici, odgojeni prema ostetskim nazorima kojekakih škola, trebali su najednom da obrade naše stvari. Naš narodni život i vanjština našeg naroda ne podnašaju zapadno-evropskih kalupa. Kod nas je sve šareno i mnogolično, počev od morala, pa do odijela — na zapadu pak sve i izmjereno i odmjereno i harmonično. Kod nas ima i divlje i divljačke ljepote i grdobe, i slavenske dobroćudnosti, mekosti i mlitavosti — na zapadu kulture i sistematskog rada. Ondje kultiviranih ličnosti, — kod nas jedva civilizovanih.

Lako je u Njemačkoj ili u Francuskoj biti originalan umjetnik. Ondje je mnogo toga tako gotovo, da samo treba reproducirati. Gotov i predmet i znamenovanje njegovo. Ondje su silni pojavi, silne ambicije, silno naprezanje, orijaške borbe. Kod nas sve malo i sitno. „Bolji“ naši slojevi hoće da oponašaju „aristokratski“ ili „nobel“ život, pa ne dosižu ni života malih gradova u Njemačkoj. Kod nas dominiraju za to tipovi, na zapadu ima više ličnosti

Belgijski Homer Borinagea, Konstantin Meunier, nije nikako čudovište. Oni njegovi junaci i orijaši i mučenici rada nijesu ondje nikakova rijetkost, oni su braća njegove krvi. Bilo bi čudo, kad se u onoj silnoj radionici ne bi pojavio takav umjetnik. Da nije došao sam, morali bi ga bili „oficijelni krugovi“ dekretirati. Kod nas su junačka vremena prošla, žive tek u mašti pjesnika i povjesničara, a pravih gospodara i majstora ima malo. Kod nas se vidjaju kržljavci, šeprtlje, pisari, koji hoće biti gospoda, fićfirići, pospani i naduti činovnici i advokati.

Što je obrtnika, to je zaostalo i odvratno, što je seljaka, to je zanemareno i zapušteno, trgovci i industrijalci su tudjinci.

Sad se može reći: E, pa dobro! Neka umjetnici prikažu to šareno društvo, eto im za čitavi vijek posla. No, ne može se svima umjetnicima propisati, da budu bog zna koje već izdanje Breughela i Brouwera. Osim toga može to biti samo jedna grana umjetnosti. Nadalje, mladi se radije oduševljavaju za ideale i teško nalaze ljepotu skrivenu u grdobi i pod korom blata i opačine. Osim toga umjetnost i čitavi život na zapadu teže za novom preuredbom i za novim idealima, pa to mora da mladoga umjetnika zanese. Ali ga tjera u očaj, kad gleda, da novi način ili umjetnička ideja kod nas nailazi i mora da nailazi na nerazumijevanje i protimbe, jer umjetnik ne može da smjesta naleti na nešto, što bi se moglo oslanjati na naše prilike i mogućnosti, i na naobrazbu publike.

Kod nas je bilo vrlo malo ljudi, koji su se zanimali i bilo što razumijevali od umjetnosti, a i sad ih nema na pretek. Sad tek nekima počinje nešto svitati. U ono doba bio je užas, kad je čovjek morao o umjetnosti razgovarati s nekim od onih ljudi, koji su bili „poznavaoci" umjetnosti. Nijesu razumjeli ni staro, a kamo li da bi pojmili, što od novijih nazora i problema. Nije s toga čudo, što su umjetnici malaksali i tako opravdali izreku jednog mecene: „Aber sie machen nichts".

U tim je prilikama trebalo dugo vremena, da se umjetnici snadju. No, vidi se po radovima Bužana, Crnčića, Csikoša, Ivekovića, Valdeca i Tišova, da nijesu izgubili svoje vrijeme. Postali su ne samo majstorima tehnike, već pokazuju i shvaćanja za predmete naše okoline.

Iz ovoga razvoja treba donekle izuzeti Csikosa. On je otmjena umjetnička ličnost. Njemu su uvijek pred očima veliki općeniti ciljevi i predmeti, pa se njemu ne može propisati ni narodna vanjština. Ne može se od umjetnika tražiti ni provadjanje kakva programa. Mnogi umjetnik, pa tako i Csikos, po tobožnjim stranputicama traže sve nove i nove stvari i ljepote. Kod Csikosa dolaze nove „manire" ili tehnike sa novim predmetima. Csikos je vrlo tankoćutan umjetnik, koji se teško zadovoljava, pa dakako osjeća, da jedan način nije za sve. Za to ne može da realistične predmete prikazuje onako, kako bi risao idealne. Što se pako Csikos dao na prikazivanje realnih stvari, to nije čudo, pošto kao slikar mora osjećati, da takove mogu bolje zadovoljavati umjetnika, koji, kao on, teži za slikarskim i žarkim prikazama. Rekao bi, da je na zemlji našao, što je prije tražio na nebu. Tomu se čovjek može samo veseliti, pošto je za umjetnika — i ne samo za umjetnika — traženje ljepote u realnom svijetu jedna od najljepših zadaća. Nije ni šteta, što je Csikos svoje školovanje tako produžio. Ne znam, zašto g. I. Kršnjavi u „Hrv. Kolu" spočitava Csikošu, što neprestano traži i kuša šta nova, te tako ostaje vječitim početnikom. Ta, baš se tim načinom nemirnih duhova umjetnost pomladjuje, dočim programi ili zapinju ili dovode do prezrelosti, do dosade i stagnacije. Pa sad, bilo tomu ovako ili onako, umjetnik nije kapral, i što je osjetljiviji, i što više teži za napretkom i za životom, tim će se više mijenjati. Csikos je time imao prilike, da mnogo toga pokuša i upozna, pa bi poželjno bilo, da još ne bude gotov.

Promotri li čovjek vanjštinu Csikosevih slika u ovoj izložbi, rekao bi, da baš nijesu bog zna kako daleko od njegovih prijašnjih. Ta, boje su skoro iste, pa i onaj, koji par godina nije vidio ništa novijega od Csikosa, pogadja, da su to njegove

slike. Ali ipak : što je prije bilo idealno, to je sad realno, i u bojama. Ne samo, da „Trenkovi panduri“ i „Saloma“ nijesu prikaze iz Danteove „Divina commedia“, već su mu crte i boje izrazom realnog i krepkog života. Čovjek bi se mogao čuditi. Doduše nijesu mu slike ono, što se prema sadašnjim nazorima označuje vjernom reprodukcijom prirode, no možda su bolje. Nije sve zlato, što sja. Poznato je, kako se može nešto naslikati blistavo i sjajno — „lijepa slika“, upotrebljavanjem samih „istinskih“ i „prirodnih“ boja, a u drugu ruku može se opet takovim bojama naslikati priroda još musavijom i „ružnijom“ nego li što jest. U onom prvom slučaju nemaju današnji slikari ništa da spočitavaju starima, koji su htjeli sve poljepšati i idealizovati, u drugom pak slučaju opet su nekaki idealiste, jer traže ljepotu baš u onom, što umjetnički neodgojena masa smatra ružnim. Mnogi od takovih slikara ni ne traži toliko ljepotu onoga, što površnoga gledaoca odbija, već nastoje, da zadovolje u jednu ruku oštroga motrioca, u drugu ruku često hoće da zadovolje neki ukus, koji se približava onomu, što Francuzi nazivaju „haut gout“. Tačno oponašanje prirode jednostavno nije moguće, već se tek može osobita pažnja i važnost posvetiti nekim momentima i u pogledu tih p r i b l i ž a v a t i se istini. Za to je jasno, da se umjetnik može odalečiti od prirode, idući za tim, da prikaže prirodu, „kakova jest“. Les extremes se touchent. Upućeni za to ne će toliku važnost pripisati etiketi i ne će se dati zavesti „ružnim“ bojama, koje viču : tako izgleda priroda.

U tom je pogledu Csikos simpatičan. On se ne boji prirode, on je ljubi, — ali mu je osim toga stalo do estetskog dojma boja, da taj takodjer podupre onaj dojam i ona čuvstva, koja hoće da pobudi u motrioca. Csikos se ne zadovoljava samo time, da nešto „vjerno“ i „dobro“ i „lijepo“ nariše, već on hoće da predmet i za našu dušu i srce iscrpi. Osim crteža uzima u pomoć i toli silnu muziku boja. Pogledom na boje traži, ne samo finoću, nego još više jakost. Nema boje, koja bi mu bila prejaka i prežarka.

U velike mu je stalo do jedinstvenosti i cijelosti slike. Malo oblika i razmjerno malo boja, u koje ulijeva sav žar svoje duše. Nije dekorator.

On je jedini naš slikar, koji proučava dušu ljudsku. Do nutarnjosti mu je više stalo, nego li do vanjštine, a to je i razlog, za što mu je i boja samo orudje, za što mu je vanjska realnost nuzgredna stvar. Svima su drugima tehnika i boja gospodari, Csikos pako je tehnici i boji gospodar.

Teško, da će tko moći „Salomu“ bolje naslikati, nego li Csikos. Na liku tog tipa prirodjene i serajskim odgojem usavršene pokvarenosti i okrutnosti dominira zelena boja, a žarka crvena boja u pozadini potsjeća na povijest punu okrutnosti i krvi Salominog vremena. Nije običan tip židovke, što ga je Csikos naslikao, tek se po očima i po usnama poznaje semitsko porijetlo. To slabašno pokvareno dijete gleda sanjarskim, na pola zatvorenim, očima u odrubljenu glavu svoje žrtve, a oko usana joj drhće i strah i perverzna okrutna putena naslada.

„Trenkovi panduri“ pokazuju, da Csikos ne zna bit samo fin i delikatan, već da znade biti i grub. I Iveković je slikao slične predmete (n. pr. „Na Kordunu“), ali su njegove slike prema ovoj Csikosevoj dekoracije. Velim : u prispodobi sa Csikosevom. Čovjek se mora diviti originalnosti i snažnosti te umjetničke vizije. S tehničke strane vanredna energija i sigurnost u crtežu i u koloritu. To je cijelo i zdravo.

Ako i jest od slikara naših najzanimljiviji Csikos, u velikoj su mjeri zanimljivi Bužan i Crnčić.

Hromatičke slike Crnčićeve prikazuju grandiozne morske prizore. Molim: ne panorame. Vanredno energičan naturalizam; ali velik, ne sićušan. Nema ovdje boja, nema sjaja, nema elegancije, nema ukusa, nema „ljepote", — ali ima proste tvrde, velike istine. Nije Crnčiću do slike stalo, njemu je stalo do prirode i njene proste, nesmiljene ljepote. Tehnika je majstorska, sigurna, vješta — negdje, istina, mal da nije manira. Al to ništa ne čini, neka se samo čuva. „Neverin" ima neke preteške i tvrde boje u zračištu i u vodi, svjetlosti se negdje nešto nedelikatno ističu, al je to ipak Crnčić.

Tko nije vidio Crnčićevih bakropisa, tomu ne hasni, da mu se o njima pripovijeda, a tko ih je vidio, tomu valja ne treba o njima govoriti. Rekao bi čovjek, da nema ništa tako finoga, bilo u tehnici, bilo u karakteru, čega Crnčić ne bi umio pomoću igle prikazati. To je sve lako, elegantno. Čovjek se od srca raduje, kad n. pr. vidi poznatu već „Istranku" („Nina"). Čudno je, kako onaj isti, koji čvrstom rukom i velikom silom slika more, — kako taj znade u bakropisu biti fin, lagan, elegantan i delikatan.

Bužan je ozbiljan slikar, koji imade osobiti ukus i fin osjećaj za boje. „Gatalica" pokazuje osobiti sklad hladnih boja, koje se dobro slažu s predmetom: čitava pojava te gatalice, čudno lice i gesta proizvadjaju u motrioca nekaki dojam, s kojim se dobro i nekako prirodno slaže osjećaj onog čudnog sklada boja. Čitava slika proizvadja sasvim jednovit utisak i u svemu pokazuje, da je djelo u m j e t n i k a. Za to nijesu neke stvari od osobitog znamenovanja, n. pr. da baš nije jasno, za što je harmoniji i tonu slike za volju žrtvovao jakost sjena i boja sprijeda na suknji gatalice i na divanu; mogao je to lako napraviti manje maglovito, a da ne naškodi hromatičkom karakteru slike. Medjutim, to je sporedna stvar i može se razumjeti.

„Ciganke kod glasovira" zgodna su slika. Dobro je prikazana ciganka, koja se smiješka. Klavir imade neke perspektivne pogrješke u konturama, osim toga sjaj daske s desne strane nije dobro crtan, pa izgleda, kao da se nije usudio narisati svijetlo, kako bi trebalo (sumnjiva je naime usporednost toga svijetla sa konturom, koja s tim pojavom nema posla). „Ciganka u vrtu" pokazuje žarke, jasne boje i energičnu tehniku, ali ipak dopušta finoće.

Medović je izložio medju inim i dvije marine. „Marina II" (br. 51. kataloga) krasna je otmjena slika umjetnika, koji možda nema Crnčićeve sile i energije, ali koji je čuvstveniji i koji je više toga prošao i kušao, nego li Crnčić. Voda na toj slici kao da je više kapljevita, nego li u Crnčićevim slikama. „Smilje" je mjestimice nešto presladjana slika. „Vražji most na Lokrumu" zanimljiva je slika; samo je šteta, što je nebo preteško, te ne izgleda zračno. Kao i sve druge slike, tako i „Ruža" odaje otmjenoga umjetnika Medovića. Ali bi ta slika mogla čovjeka i uplašiti. To je ne samo elegantna slika nježnih, finih, skladnih boja, već je ta slika i mondaina. Slika je tako crtana i kolorirana, da bi sebi čovjek utvarao, da sam miriši miris one ruže. Medjutim je utješljivo, da je ta slika i svojim izrazom i čitavim načinom daleko i daleko bolja od Bukovčevih. A drugi Medovićevi radovi pokazuju takodjer, da on ne može spasti na niveau mondainih radnja.

Iveković je zdrav, svjež naturalista. „Orači“ su majstorska radnja. „Tkalja“ — sjajna, u karnaciji nemarno izradjena slika. I odijelo je mjestimice odveć genijalno izradjeno, dapače bez obzira na tvarni značaj. Hoće mu se boje, boje i opet boje.

Tišov je izložio izvrsnu sliku „Idila na izvoru“. Slika je skroz na skroz jednako izradjena i vanredno simpatična i poetična. Ta je slika puna čuvstva i nježnosti. To je apoteoza narodne duše i života i originalno djelo. Možemo se time ponositi. To je proizvod jednostavne, naivne, sanjarske duše skromnoga, čednoga umjetnika, kojega su nepravedno osudjivali i prezirali, kad još nije znao, da si odabire predmete. „Turkinjica“ je takodjer nježna, sanjarska slika puna žara i puna boja. Šteta, što u izložbi tako nesretno mjesto imade, da je svatko ne može bolje prosuditi.

Auer imade talenta za mondaino slikarstvo. On je dobar dekorater. Njegovi „Panneaux decoratifs I. & II.“ pokazuju osim nesretne uporabe zlata presladjan ukus, kao i „Prijateljice“.

Kovačevićeva „Jesen“ jako je dobra slika, al su neke boje nevjerojatne. „Pramaljeće“ je dobra slika jakog dojma, samo se mjestimice mjesto predmeta vide boje. „Kad snijeg kopni“ slabija je slika monotonog crteža i neprirodnog izgleda.

Ivan Bauer je naslikao majstorskom rukom „Tetrijeba“ i „Zeca“. Bolje se to ne može. To su radovi iskusnog slikara. I „Azalea“, „Crni kukurijek“ izvrsne su radnje, samo se u potonjoj slici na stolnjaku vide boje.

Josip Bauer narisao je „Nevjestu“, kojoj je smrt zaručnikom. „Feston“ je za naš ukus odviše detaljno i slatko izradjen. Emaili su lijepi.

Meneghello-Dinčić je izložio krasnu, finu „Piazzettu“.

„Filozof“ Paule Dvoržak izvrsno je i majstorski izradjen. Ne vide se nigdje boje, već se vide stvari.

Izvrsna je studija i „Portret studija“ Jelke Strupi. To je lijepo, široko, karakteristično i prirodno naslikano.

Zanimljivi su i crteži Mirka Račkoga. „Voće“ Zore pl. Preradovićeve dobro je naslikano, samo košara ne odaje značaj drva i papira. Dobar „Stimmung“ imade „U ranu zoru“ od Branka Šenoe.

Naši kipari Frangeš i Valdec mnogo su izložili. Poznata je Frangešova finoća, ugladjenost, kao i njegov otmjeni ukus. „Isus prijatelj malenih“ ljupka je, fina, nježna stvar, kakovu znade napraviti samo Frangeš. „Studija za filozofa“ je zanimiva. Ne znam, je li se smije kazati, da malo rodinizira. „Četiri godišnje dobe“ fine su i elegantne. Vidi se tu i poznati „Rimljanin“. Tu su relief za Strossmayerovu plaketu, umetač kamenja, „Jačajmo se“, „Puran“ i više plaketa. Obilan rad umjetnika, koji znade prikazivati i ono, što je nježno, fino, elegantno, i ono, što je grubo, energično.

Valdecovi radovi „Kralj Petar“, i „Strossmayer“ (2 biste, relief i plaketa,) daju opet prilike, da se čovjek nasladjuje i divi, gledajući, kako Valdec umije energično i oštro karakteristično prikazivati čovjeka.

BOŽO LOVRIĆ:

PIANO

USNUO TALAS. KORABLJA PRAZNA
NEČUJNO PLOVI, ODMIČE KRAJU.
KORABLJA PRAZNA, SAMO NA KRMI
RUMENE LUČI SJAJU.

DALEKA TAMA. MRAČNOM NA RUBU
OKEAN NOĆI NEČUJNO ŠAPĆE:
VALJDA TO BISER ZLATNE U ŠKOLJKE
U DNO DUBINA KAPĆE.

GLEDAMO SANJU MLADOSTI SVOJE,
TALAS JU NOSI U KRILO TMINE:
SAMO SE ORIS KORABLJE VIDI
METEOR KADA SINE.

PIANISSIMO

PO STUBAMA MJESEČINA —
U SJENI JE DVORAC STARI:
OKO DVORCA STABLA ŠUTE
UKOČENI KO STRAŽARI.

PO STUBAMA MJESEČINA —
PLAHA SJENA HITRO MINU:
ČU SE ŠUŠANJ SVILNIH SKUTA,
NA VRATIMA KRILO ŠKRINU.

PO STUBAMA MJESEČINA —
POKOJ MRTVI KRAJEM BDIJE:
ČU SE DISAJ POLJSKOG CVIEĆA,
ILI ROSA SUZE LIJE?

FRAN HRČIĆ: MORE

DRAMA U ČETIRI ČINA

OSOBE:

MRGUD, ribar.
PETAR, njegov sin.
STANE, Petrova žena.
IVO, JURE, TONE – dječaci, Petrovi sinovi.
LUCE, sirota, daljnja rodjaka Mrgudovih.
JELE, služavka u Mrgudovih.
SLUGA.
DJEVOJKA.

Radnja se zbiva u Mrgudovoj kući na moru podno vrletnih brda, u naše vrijeme. — Prvi čin u večer jednoga proljetnoga dana, ostala tri od podneva do noći nekoliko dana kasnije.

Desno i lijevo gledaocu.

PRVI ČIN

Prostrana soba u Mrgudovoj kući.

U lijevoj stijeni straga vrata. U stražnjoj dva malena prozora, na koja se vidi more, obavito kasnim večernjim sumrakom. — U desnoj stijeni dvoja vrata. Prednja vode na bodnik, pa stepenicama na dvorište, a stražnja u drugu pokrajnu sobu. — Strop sobe od debelih je drvenih greda, posvema crnih od čadje i od dima. — Uz lijevu stijenu sprijeda otvoreno ognjište, na njemu lonci s jelom i nešto žeravice. Povrh ognjišta zulo, kojim se odvodi dim u dimnjak. Usredini sobe, ali više prema stražnjoj stijeni, vrlo velik stol, okrenut kraćom stranom prema otvoru pozornice. Na stolu, na jednome kupu jedaći pribor za desetak ljudi. Čelo stola, izmed obih prozora velik stolac od hrastovine, takodjer crn i star. Oko stola obični drveni stolci, a povrh stola petrolejska lampa. Izmed obih vratiju desno velika škrinja. Iznad nje na stijeni polica za posudje. Iznad velikog stola na stijeni drveno propelo. Inače nema u sobi nikaka uresa. Nekoliko ribarskih mreža visi na stropu više ognjišta.

Večernje je doba. Tišina; tek katkad zauji vjetar povrh kućnoga krova, pa opet mir.

PRIZOR PRVI.

Stane, *ovisoka, koštunjava žena od 30 godina, grubih crta u licu, ali smjerna pogleda i poniznih kretnja. Nosi modro katunasto odijelo i vuneni rubac preko ramena. Stoji kraj ognjišta i prigleda jelo, što već spremno stoji na prikrajku. Onda podje k stolu i sjedne ondje bez posla kao da očekuje nekoga.*

Za čas unidje prednjim desnim vratima

Petar, *čovjek od 30 godina, visok i krepak, orlova pogleda, dubokih i ozbiljnih crta u licu. Na njemu je široko odijelo od platna za jadra, okatranjeno i uljem namazano. Ogleda se na stol i pogje prema ognjištu.* — Oca još nema?

Stane: Nema. Jamačno se usput zadržao gdjegod kod znanaca.

Petar: Nije ti kazao, kad će se vratiti?

Stane: Nije. — Čekam već dugo s večerom. Jelo će se ohladiti, a njega nema.

P e t a r: Htio bih samo znati, zašto ne dopušta, da večeramo sami, kad njega nema, pa da možemo leći na počinak. — *Ide k prozoru.* — Da sam znao, da ga još nema, ostao bih bio još vani na pučini.

S t a n e: Zašto? Zar se nijesi danas dosta navukao mreže i nasjekao mora veslima?

P e t a r *mahne rukom.* — Počivao bih...

S t a n e: Eto, to možeš i ovdje.

P e t a r: Dosadno mi je.

S t a n e: A tamo zar ti ne bi bilo?

P e t a r: Ne bi. Legao bih na provi i gledao, kako se giblje more... kako dolaze valići, Bog te pita otkuda i kako prolaze, Bog te pita kamo...

S t a n e: Aoh, tužne li mi zabave!

P e t a r: Nije baš vesela. Al dobra je. — *Ide i sjedne uza stol.* Dolaze ti kraj toga misli svakojake, o ljudima i o životu, a vrijeme ti prolazi ko da ga i nema...

S t a n e: Ja ipak mislim, da bi ti moralo još brže prolaziti kod kuće, gdje imaš s kim da izmijeniš riječ, gdje imaš ženu i djecu.

P e t a r: E, žena i djeca! — Što da ti kažem na to? Za djecu znam, da sve troje nijesu učinili danas ništa, što bi me moralo baš osobito veseliti, a biće svakako štogod, rad čega bih ih morao karati, što mi je — vjeruj mi — uvijek mrzak posao. — A ti, — eh! Vidiš, nas dvoje smo već tako dugo zajedno, da doista nema više ničega, o čemu nijesmo barem već tisuć puta razgovarali, o čemu bismo mogli da još što novo kažemo. Vazda jedne te iste brige za svakidašnje stvari, da ti na koncu sve to i mora da dosadi. — — Ej da, — doista je dugo vrijeme: jedanaest godina!

S t a n e: I jest dugo, kad o njemu možemo već i ovako da govorimo...

P e t a r: Pa kako, molim te, da i govorimo? Ima li svrhe, da nas dvoje govorimo jedno drugome stvari, u koje ni sami ne vjerujemo? Bogme nema! — Eto vidiš, za to ti ja govorim onako, kako mi je na duši... — Znam ti ovako mnogo puta, kad posao popusti, a glava ne će da miruje, razmišljati o tomu našemu življenju. Bilo je još nekako, lijepo i kratkočasno, dok su dolazila djeca, dok su prohodavala i počela tepati prve svoje riječi. Sad svega toga više nema i vjeruj mi, da se i koliko put pitam, što li nas zapravo još drži zajedno..?

S t a n e *uzdahne:* Oh, Bože!

P e t a r: Ne razumij me krivo! — Ne mislim ja, da je medju nama takovo zlo, te bi bilo već i vrijeme, da se razidjemo. Ne. Nego mislim, — kad bi nam tko danas razriješio ruke i kazao nam, evo sad možete udesiti sve, kako je vaša volja, — ne znam, da li bismo se odlučili, da i nadalje ostanemo zajedno i da nastavimo taj dojakošnji život...

S t a n e *s osvjedočenjem, ali bez patosa:* Ja bih! Za mene ne govori! Za mene nema drugoga života na svijetu no ovaj, za kojega sam dala mladost svoju. — Pa kad bih i znala, da bi mi gdjegod drugdje moglo biti i stoput bolje nego li ovdje, ostala bih ipak tamo, gdje mi je mjesto, — uz muža i uz djecu svoju.

P e t a r: Vjerujem ti. — A zašto bi ostala? Za to, jer ti ne bi ništa drugo preostalo, jer si žena. — Al sa mnom je drugačije. Ja sam muškarac; mlad sam

i zdrav, — i ne mislim, da sam tek za to, da sjedim doma uz ognjište i da ljuljam djecu na svome krilu.

Stane: Zašto ti to meni govoriš? Ja ti ne mogu pomoći, što nijesi zadovoljan s ovakim životom, kaki je naš. Da je na moje, vjeruj mi, ne bih ti stajala na putu, da sve i inako udesiš, ma da i nijesam kriva, što je ovako. — Al idi pa reci sve to ocu. Čuti ćeš, što će ti on na to kazati.

Petar: Pa i rekao bih mu. Rekao bih mu, kad ne bih znao, da mi je uzalud svaka riječ. — Ali baš on je taj, koji nas drži u svojim rukama i koji hoće da nas drži, — a tome se ne možeš oteti. Da sam sâm, — dalo bi se možda štogod i učiniti. A ovako ... pripovijedam ti tek, da mi misli prodju, a sve ipak ostaje kako je i bilo, i ne boj se, da će biti drukčije .... *Šutnja.*

Petar *ustane i progje jedanput po sobi.* — A gdje su naši dječaci?

Stane: Dolje. Nijesi ih opazio? Sigraju se negdje na dvorištu.

Petar: A djevojka?

Stane: Luce — misliš? I ona mora da je s njima. — Tako je za sv[illegible] dobu neozbiljna. Samo bi se sigrala, ko dijete.

Petar: Na čudan li se način dobavismo toga novoga čeljadeta!

Stane: Svašta se zbiva u svijetu. — Čudno je samo, da se ni on[illegible] njezini nijesu kroz tolike godine sjetili, da imadu roda medju nama.

Petar: Stare su to rane med našim starcima. — Što li je kazao[illegible] kad si je jutros dovela pred njega?

Stane: Nije govorio ništa. Pogledao ju tek nekim čudnim pogledom, kako ne gleda svakoga.

Petar: U nje kao da i imade nešto, čega ne ćeš naći u svakoga.

Stane: Hm ... misliš?

Petar: Rekao bih ... A inače starcu nije bilo krivo, što je došla?

Stane: Nije. Nijesam opazila.

Petar: To bolje!

Vani se čuju koraci.

Petar: Čini mi se, otac ipak dolazi.

Stane: Biće djeca. Sitni su koraci.

PRIZOR DRUGI.

Desnim prednjim vratima ulaze Ivo, Jure i Tone, *a nešto kasnije* Luce.

Jure (9 *godina*)*:* Spremaj, mamo, večeru! Evo djeda.

Ivo (11 *godina*)*:* Baš silazi s pećine.

Stane *ustane i polazi k ognjištu.*

Tone (7 *godina*), *ide k materi; ostala dva dječaka k ocu.*

Petar *sjedne, pa će dječacima:* A gdje vam je nova družica?

Luce (*djevojče od 16 godina. Izrazit južnjački tip; crne kose, crvene oble usnice. Vrlo je živahna i nestašna. Nosi se na gradsku, jednostavno i dosta siromašno, ali ukusno.*) *Na vratima:* Evo me! *Ulazi.* Ah, hvala Bogu, da se i stari ipak jednom dokotrljao! — *Petru:* A molim te, zar mi ne bismo bili mogli i bez njega sasma lijepo večerati?

Petar *gladi Ivu po kosama. — Luci strogo:* Kako ti to govoriš? Jeli tko dužan tebi polagati računa o tome, kad će se što obavljati i zašto?

Luce: Nije, ali treba da znaš, da sam gladna. Sve mi u želudcu pjeva trû, trû... *Primi Petra za podbradak:* A ti ne trebaš za to odmah biti grub... znaš? *Odlazi od njega.*

PRIZOR TREĆI.

S desna ulazi Mrgud, *silna ljudeskara od kakih 60 godina, kratke sijede kose i dugačke, samo prosijede brade. Odijelo mu je kao u Petra. Preko ramena prebacio plašt. U ruci mu omašna batina.* — Božja vam pomoć, djeco!

Petar *ustane.*

Svi *odzdravljaju Mrgudu.*

Dječaci *se okupe oko djeda. Jedan mu uzme batinu i nosi je u kut.*

Mrgud *skida svoj plašt.*

Petar *priskoči, pa mu pomaže.*

Megjutim ulaze s desna: Jele, *starija žena, obučena kao Stane, jedna mladja* djevojka *i jedan stariji* sluga.

Mrgud *podje na čelo stola i sjedne u veliki stolac.* Posjedajte!

Stane *nosi večeru u zdjeli, a*

djevojka *uzme redati tanjure i jedala po stolu.*

Ostali se bez buke svrstavaju oko stola. Na prvi stolac duljom stranom stola, desno Mrgudu sjedne Petar, *a do njega njegova tri dječaka.* Ivo *ima svoj stolac i tanjur, dok* Jure *i* Tone *stoje i jedu iz jednoga tanjura. Do dječaka sjedne* sluga. *Na protivnoj strani stola prvi stolac ostaje prazan, na drugi sjedne* Stane, *a dalje redom* Luce, Jele *i* djevojka.

Mrgud *uzimlje jelo na tanjur, prekrsti se i počne jesti.*

Ostali *čine isto onim redom, kojim su udaljeni od Mrguda.*

Tišina zavlada. Svi jedu. — Za neko vrijeme Mrgud *odloži žlicu i namjesti se udobno na stolcu.*

Vani zauji vjetar oko kuće.

Mrgud: Hm... duva, duva. — Sašao je i na more. Na brdu već uji od jutra. Oteo mi i dah. Morao sam često počivati, pa me eto stigla i noć. — Nego, nekako mi to rano ljetos počeo dolaziti ekvinocije.

Petar: Eh, — svanjiva proljeće...

Stane: Svanjiva, da. — Eto već sjutra svetoga Josipa, a danas tjedan i Gospe od Blagovijesti.

Mrgud: Naši poslovi kao da ljetos nešto zaostadoše. — *Petru:* Da, — što li te ono htjedoh da upitam... Čiji si ono trabakulić jutros na moru susreo? Vidio sam te s vrha brda.

Petar: Bertolijev je bio, oče.

Mrgud: Jeli bio i stari na njemu?

Petar: Bio je.

Mrgud: Valjalo bi govoriti s njim, da preuzme našu ribu. Mnogo je ima, teško ćemo je raspačati. On će u gradu to lakše učiniti.

Petar: Govorio sam s njim i o tome.

M r g u d : Pak što je?

P e t a r : Još ništa. Stari bi htio, ali se tuži na slab posao. Cijena — veli — nikakova. Ipak bi ribu — dadnemo li je nešto cjenije no posljednji put — preuzeo, tek će i za to prije upitati sina.

M r g u d : Sina? Čemu?

P e t a r : Boji se, da —

M r g u d : Ko se boji? Zar otac, da se boji sina? Kako mi to govoriš?

P e t a r *u neprilici :* Ta ne mislim ... Htjedoh samo reći —

M r g u d : Pusti me, da ja dorečem. — Ti kao da držiš staroga slabićem ...

P e t a r : Ne, oče.

M r g u d : Kako bi inače došao na misao, da bi se sin usudio usprotiviti onome, što otac uglavi?

P e t a r : Nijesam mislio reći, da bi se sin usprotivio. Ali moguće je, te n ne bi bilo s voljom ...

M r g u d *življe :* Ni toga nema! — Nije li Bertoli isto tako gospodar sv**e** sinu kao što sam ja gospodar tebi, a ti opet djeci svojoj? — Nego biće, te se **u** više ne da baviti ovakim stvarima, pa hoće da ih prepusti sinu. A to ga **vo** i ide kao gospodara u kući. — Samo tako valja razumjeti njegove riječi, **eli** prije nego li se odluči, govoriti sa sinom, — i nikako drukčije!

P e t a r : Doista nijesam mislio pokuditi oca. Htio sam kazati sa**ono**, što sam iz njegovih riječi razabrao : da on sam drži, e bi se mogao **lučiti** drukčije, kad bi se posavjetovao sa sinom, nego li bi se odlučio ovako.

M r g u d : Ni to ne bi bilo pametno rečeno! I to bi značilo, da je otac slabić, a to bi bilo posvema krivo! — Reci mi samo, u čemu li sam ja bolji od staroga Bertolija, a u čemu ti lošiji od mladoga? Pa ipak, — zar da ja istom tebe pitam za savjet u svojim odlukama?!

P e t a r *obori pogled i ušuti.*

Neugodna šutnja, što pritište sve, zavlada u sobi.

S t a n e *ustane, podigne nesigurnom rukom sa stola vrč s vinom i hoće da natoči Mrgudu.* Smijem li vam natočiti, djede?

M r g u d, *koji se naslonio u svome stolcu i samosvijesnim pogledom zaokružio po družini, makne samo rukom :* Hvala; reći ću sam. — *Šutnja se opet nastavi. Svak se boji, da ne bi kojom riječi ili kretnjom izazvao prigovor Mrgudov. Jedino se*

L u c e *vrpolji i popravlja na svome stolcu, pa kad joj šutnja dosadi, zapita Mrguda :* A zašto, djede, stoji ovaj prazni stolac do tvoga mjesta? Tko je sjedio ondje? Kad će se opet povratiti?

S v i *se prepanu s te brbljavosti, očekujući, da će starac prigovoriti, ali*

M r g u d *samo pogleda Lucu pogledom, kakovim bi čovjek pogledao kukčića, što mu ga vjetar donese na ruku, pa će mirno :* Ovdje je običaj govoriti tek, kad te tko upita. Razumiješ li? — Ali ti si tek jedan dan ovdje, te ne znaš naših običaja. Neka ti je dakle prošteno. — Ovaj stolac ovdje, stolac je moje pokojne žene. Ona je umrla pred mjesec dana, ali stolac neka na njenu spomen još stoji ...

L u c e, *koja je pozorno pratila riječi starčeve :* A jeste li je jako ljubili?

P e t a r *plaho pogleda Lucu. Njegov se pogled sukobi s njezinim.*

M r g u d *sagne glavu i prodje rukom po svojoj bradi.* Bila je valjana žena. Nije bilo dana, koji bi joj prošao bez koristi. Bojala se Boga i djecu svoju odgajala u strahu njegovu. Meni je bila vazda poslušna drugarica. Mir njezin ne bi je ostavljao nikad, pa je nije ostavio ni onda, kad ju je najmladji sin njene pokojne sestre — tvoj otac (*Lucin*) — kojega je ona odgojila i voljela ko svoje rodjeno dijete, rastužio tim, što je otišo u stranu zemlju i uzeo sebi ženu tudjega plemena i krvi.

L u c e : Ah, dobri moj otac! Da je barem on još živ! . . . On je bio tako dobar i lijep! — Majke se ne sjećam više. Ona je umrla, dok sam ja još bila sasma malena.

G l a s *ne zna se tko ga je izustio :* Srećom!

S v i *se pogledaju. Nitko se ne bi htio odati kao onaj, koji je to kazao. — Kratka šutnja.*

L u c e : A otac me je naučio i govoriti vašim jezikom. Dok sam bila malena, nijesam se mogla skoro ni sigrati s djecom, koja su govorila samo talijanski. Al kad bi otac otišao na ribanje — *prekine naglo i zapita Petra podbočivši glavu rukama o stol :* Ti, — a zašto je vaše more tako ružno sivo-zeleno? Naše dolje je sa[illegible]a, sasma modro ko onaj potočničin cvijet. A tako mirno! . . . Kad zaroniš u njegovu vodu, tako ti je kao da si sašao u same mekane ružične latice. Joj, kako ti je krasno! — — Pa onda u večer, kad zaveslaš na pučinu, — velike ti se zvijezde otsij[illegible]ju u njoj kao alemi. I onda imaš dvoje nebo : jedno nad sobom, a drugo pod sobom. A s obale dolazi mekani cilik mandoline, te ti se čini kao da negdje daleko [illegible]je[illegible] tihani pjev andjelâ . . . Onda dovesla tkogod u čamcu za tobom, priveže svoj brodić uz tvoga, dodje k tebi, privine te uza se i šapne ti u uho štogod mila i draga . . . I onda napale šarene lampione i jedu — znaš, uz ono ružično svjetlo [illegible] konfeto i darivaju se cvijećem i poljupcima . . .

Šutnja.

S v i *se pod dojmom Lucinih riječi nekud zamislili.*

P e t a r *podbočio glavu rukom i upiljio pogled u Lucina crvena ustanca.*

M r g u d : A koliko ti godina imade, curo?

L u c e : Šesnaest, djede.

M r g u d : Hm . . . — I ti zbilja nemaš nikoga svoga u Brindižu?

L u c e : Nemam.

M r g u d : Zar nije tvoja majka imala ondje baš nikakova roda?

L u c e : Ne, nikoga. — Pa ona i nije bila odanle. I ona je došla iz daleka kao siroče bez oca i bez majke.

M r g u d : Baš ko i ti . . . baš ko i ti.

L u c e : Samo što je ona bila tako sretna, pa se namjerila na tako dobra čovjeka, kao što je bio moj zlatni otac. — Pripovijedali su mi ljudi, kako bi on često znao dolaziti kući s krvavim žuljevima, s rukama do kostiju izgrizenim od tankih ribarskih užeta, samo da njoj ničega ne uzmanjka. A to je jamačno i istina, jer sam i ja uz njega imala uvijek svega dosta, makar smo bili posve siromašni ljudi.

M r g u d : Al ostavio ti nije ništa, od čega bi mogla živjeti, s čim bi se mogla danas-sjutra udati?

L u c e : Ništa. Zaslužba je bila premalena, a da bi se dalo štogod uštediti. — Ali za to ne smijete misliti, da on nije mislio na moju budućnost. To je bila uvijek njegova najveća briga i najveća njegova bol, kad je već na koncu života vidio, da ne može za mene učiniti ništa. Za to je i rekao prije, nego li je umro :

„Tamo preko mora, na hrvatskoj obali živi moja tetka, koja mi je bila više nego rodjena majka. Idi k njoj; ona će te uzeti k sebi. Ne bih rado, da u ovoj zemlji ostaneš sama." — O, kako je bio dobar otac moj! Nikad nije došao kući, a da me ne bi povukao na svoje grudi i izljubio me. Mi smo se tako voljeli ... *Kod posljednjih riječi orose se Lucine oči suzama, a glas joj podrktava.*

Kratka šutnja.

Stane *spusti glavu niže k stolu.*

Petar *još uvijek nepomično promatra Lucu.*

Luce *za čas, ali već sa smiješkom na usnama:* Al sad ću valjda uvijek ostati kod vas ...

Mrgud: Možda ...

Luce: Jamačno. — *Pogleda ispod oka Petra.* Ta vi me valjda ne ćete pr tjerati?

Mrgud *misli čas.* — A čim ćeš nam biti od koristi, djevojko? U koji se pao razumiješ ?

Luce *u neprilici:* U koji? ... No, toga baš nije mnogo ...

Stane: No reci, umiješ li plesti i krpati mreže? Soliti ribu?

Luce: Ne ; ja svega toga još nijesam radila, pa za to i ne umij

Mrgud: Onda ćeš morati naučiti. — Sjedni sjutra uz snahu mc i pripazi! Nema valjana posla, kojemu te ona ne bi mogla uputiti. — I pamt u nas jede samo onaj, tko radi.

Luce: O, ja ću svakako naučiti krpati mreže. A možda i plesti, — ak nije preteško. Ali soliti ribu ...? To u nas rade samo muškarci. Od toga postanu ruke tako ružne, ranjave. — *Promatra pomno svoje fine prstiće.*

Mrgud: Za to se ne pita! U nas to mora svatko da radi, a kako mu kraj toga izgledaju ruke, — to je njegova stvar.

Stane: Pa čemu i imaš ruke, nego da njima radiš?

Luce *pucne jezikom i mahne rukom kao da će reći: „O, ima još toga čemu su ruke dobre".*

Mrgud: I čemu da te inače držim u kući?

Luce: O, pa ne bih ja ni ovako bila badava ovdje. Vi biste i ovako imali sa mnom svoje veselje. Otac me naučio udarati mandolinu; pjevati znam takodjer, a i plesati. Ne vjerujete? Izvolite se samo osvjedočiti. *Ustane, pribere prstićima svoju suknju, zatralaliče neku talijansku pjesmicu i počne se dražesnim kretnjama vrtjeti u krugu.*

Svi *upru pogled u nju, pa je gledaju, ko da se zbiva kakovo čudo pred njima. — Prvi se opet snadje.*

Mrgud, *ustane i uspravi se kraj svoga stolca.* — Odvedite djevojku u njenu sobu! — Ovo malo vina, što ga je ispila, udarilo joj u glavu. Neka se prospava!

Jele *ustane i dade Luci rukom znak.*

Luce *prestaje plesati.* — ... tralalala — la! Ali, djede, to nije od vina, nego od toga, što mi je baš veselo pri srcu. — No da se prospavam, to mi je s voljom, jer sam i onako umorna. *Metne prstiće na usta i dobaci svima poljubac:* Laku noć! Laku noć! *Podje za Jelom prema desnim stražnjim vratima. Ondje se još jednom okrene i pogleda strjelovitim i žarkim pogledom Petra.* La-ku noć ... ! *Izadje brzo za Jelom.*

PRIZOR ČETVRTI.

S t a n e *i* d j e v o j k a *ustanu i počnu raspremati stol.*

M r g u d *šeće po sobi i mrmlja u bradu* : Kao da nije pri sebi . .

I v o : Od vina je, djede, — jamačno od vina.

S t a n e : Nije mu vikla.

M r g u d : Onda joj ga ne valja ni davati!

S l u g a *ustane od stola, zaželi laku noć i izadje prednjim desnim vratima.*

P e t a r *sjedi na svome mjestu i još uvijek nepomično gleda prema vratima, kojima je otišla Luce.*

D j e v o j k a *dovrši svoj posao i izadje desnim stražnjim vratima napolje.*

S t a n e *se bavi oko ognjišta.*

D j e č a c i *oko nje.*

M r g u d *gleda čas Petra, podje k njemu i stavi mu ruku na rame.* — Što ti je?

P e t a r *se lecne i ustane. Tare oči. Zbunjeno:* Ta — ništa . . .

M r g u d : Kako — ništa? Kud li buljiš?

P e t a r *kao prije:* Nikud, oče. — Nekako mi nije najbolje. Glava me boli.

M r g u d *ga omjeri pogledom, onda podje k prozoru i gleda u mrak. Mrmlja za sebe:* Nevjera se sprema . . . nevjera. *Ide od prozora, prodje jedared po sobi, pa se zaustavi pred dječacima.* A što je s vama? Zar vas još ne hvata drijem?

I v o : Spava nam se, djede.

S t a n e : Spremiću vam posteljice, a vi zaželite djedu laku noć. — *Izilazi lijevim vratima napolje.*

D j e č a c i *pozdravljaju djeda i polaze za majkom.*

PRIZOR PETI.

T o n e, *koji je išao zadnji, zaustavi se u sobi, pa će nesigurnim glasom:* Djede . . .

M r g u d *blago:* No, što je, dijete?

T o n e *kao prije:* Djede, — ja ne znam . . . ja se tako bojim . . .

M r g u d : Čega se bojiš?

T o n e : Vjetar tako duva, . . . a noć je tamna . . .

M r g u d : Kukavče!

T o n e : Ne bojim se za sebe, djede . . .

P e t a r, *koji je već prije sjeo na škrinju; muklo:* Već za koga?

T o n e *malo slobodnije:* Sve ću vam kazati. — Sigrao sam se vani na pećini —

M r g u d *sjedne k stolu, privuče maloga k sebi i položi svoju ruku na njegovu glavu.* — Govori samo istinu!

T o n e : — i našao sam jaje u jednome zapuštenome gnijezdu. Pred više dana uzmem ja to jaje i podmetnem ga tamo nedaleko u gnijezdo divljih golubova, a oni ga izlegu. Nekakova mala strana ptičica izmiljila je iz jajeta. — Al od toga časa uvijek se svadjaju stari. Umjesto da sjede na mladima i da ih griju, oni se svadjaju i lete oko gnijezda. Dune li hladan vjetar, svi će se mladi smrznuti . . . Ja čujem neprestance —

P e t a r : Što, — što li čuješ?

T o n e : Njihovo turobno cvrkutanje. Pa i u noći. — Sinoć sam otišo k Ivi na krevet samo da ne čujem tih žalosnih glasova. — — Što da učinim? Oni će svi skupa poginuti...

P e t a r *se nehotice zagleda u stolac, na kojemu je sjedjela Luce.*

M r g u d *prodje rukom po bradi. Mirno i odlučno:* Podji sjutra i uzmi strano ptiče iz gnijezda!

T o n e : Onda će ono umrijeti. Ono još ne može letjeti.

M r g u d *makne dječaka od sebe, ustane i prodje dva-tri koraka. Kao prije:* Neka umre!

P e t a r *se prene ko iza sna i gotovo zaviče:* Ne, — ono ne smije umrijeti!

M r g u d *omjeri Petra gnjevnim pogledom, pa će onda dječaku:* Nosi se, dječače!

T o n e *pokunjen izadje lijevo napolje.*

PRIZOR ŠESTI.

M r g u d *skrsti ruke na prsima, postavi se pred Petra i promatra ga izazovno.* — Čuješ li ti mene — —?

P e t a r *obori oči i pokrije ih rukama.*

M r g u d *ga još čas gleda, a onda laganim korakom izadje lijevim vratima. Kad se Petar ogleda, nema više starca u sobi.*

Zavjesa.

OTO KRAUS: PARLAMENAT BUDUĆNOSTI

Ne pišemo sistematske studije. Iznijet ćemo samo nekolike misli, kako se namiću promatraču političkih dogodjaja iz skorih dana, kad traži sveze i uzroke pojava, koje svagdje i u najnaprednijim zemljama jedno jasno prikazuju: da je parlamentarizam u svojem današnjem obliku samo suvrst apsolutizma; da imade jedino tu svrhu ne udovoljavati potrebama slobode i samoodredjenja u modernih ljudi, nego ih zaslijepiti, puštajući slobodne ruke apsolutizmu — bilo dinastičnom bilo onom stanovitih društvenih razreda, kako to biva u Engleskoj, Americi i Francuskoj — i to ne kao prije svima vidljivo nego iza kulisa političke pozornice.

Nije potrebno, da prikazujemo, kako je parlamentarizam nastao. Razvijao se je različito već prema tome, da li je bio borbom od dinasta iznudjen ili dopušten narodima kao koncesija, kao ograničenje monarške moći. Ondje, gdje je produkat borbe, razvio se je do snažnog oružja onih klasa, koje su vodile boj protiv monarkije i pobijedile; ondje, gdje je posljedak kompromisa izmedju naroda i vladara, i gdje je narodu blagostivo dopušten, nije drugo nego ljepša forma, u kojoj se odsele apsolutna volja vladarova izražava.

Vidimo to u Njemačkoj, gdje je car Vilim parlamenat raspustio, jer mu nije bio po volji. Motivacija dakako nije izostala: reklo se, da carska vlada ne može dalje trpjeti, da centrum s njome dijeli vlast. U istinu pak bilo je jedino krivo to,

što se je državno vijeće usudilo — ako i plašljivo — samo vladati; što nije htjelo da snosi više odium prividnoga parlamentarizma i što je napokon, proizašlo iz općeg prava glasa, pokušalo naglasiti volju naroda protiv volje vladarove. Odlučit će sad, ne toliko rezultat njemačkih izbora u državno vijeće, koliko način, hoće li i kako će novo državno vijeće izraziti svoju volju prema carskoj vladi, jesu li, nisu li skori dogodjaji Njemačku za korak naprijed pomaknuli na putu, koji vodi do one forme vladanja, koja je modernom političaru uzor: do samovlade narodne.

Kad vidimo, da državno vijeće proizašlo iz općeg prava glasa nikako ne garantira samouprave narodne, kad vidimo, kako mora ovo vijeće inteligentnog, djelatnog, kulturno i znanstveno visoko razvitog naroda da vodi očajnu borbu za svoj bitak, borbu ne bi li prividno sačuvalo moć, onda treba da se upitamo, jesu li parlamentarizam i opće pravo glasa, koje ga tehnički producira u istinu ideali, kakovim ih danomice slave? Treba da se s tim pitanjima upravo u ovaj čas pozabavimo, kad stojimo na pragu k općem pravu glasa, u koje polažemo tolike nade.

Kao svjedoci borba, što ih sad njemački narod vodi za svoje pravo samouprave, možemo s manje gorčine pomišljati na onu minimalnu moc, koja je u svoj svojoj oskudici zapala naš parlamenat. Ali je dobro, da sebi objasnimo, zašto današnji oblik parlamentarizma u tako neznatnoj mjeri odgovara nadama, koje su se nekoć uz ovu instituciju vezale: jer je način, kako nastaju naši parlamenti bezuman, jer je izborno pravo, koje se osniva na principu većine nedostatno sredstvo, da stvori parlamenat, u koji bi ušli i doista po izbor najsposobniji ljudi naroda.

To po sebi osudjuje opće izborno pravo. Ovo se osniva na predmijevi, da je onaj najvrsniji čiji se nazori pokrivaju s nazorima većine. Ali nije samo ova predmijeva ishodište stvaranja parlamenta pomoću općeg izbornog prava. U pojmu parlamenta, koji je prvi izašao iz općeg prava glasa uključeno je i ovo, da njegovi članovi, kao izbor najvrsnijih, prikazuju homogenu masu izvrsnih poznavalaca sviju područja državoznanstva.

Kako malo odgovaraju toj predmijevi faktične prilike, ne treba naposе prikazivati. Poznato je, da članovi naših parlamenata, proizašlih bud iz općeg prava glasa bud iz drugoga kojega izbornog prava ne reprezentiraju izbor najvrsnijih, uzeli mi pojam vrsnoće općenito i zasebno obzirom na stručno znanje. Premnogi najvrsniji muževi iz različitih se razloga odvraćaju od javnoga života, dok su žene još vazda isključene, i one, koje bi kod uprave kao vrijedne pomagačice izvrsno sudjelovale, a na samome izbornom poprištu vidimo prečesto, kako podliježu politički zreli i sposobni muževi, jer nemaju brbljavosti svojih demagoških protivnika, jer se stide laskati prevarljivim instinktima mase, i ne će da se nadmiću za mamljivim lozinkama, nego hoće da osvjedočavaju, da masu u svoju bolju političku uvidjavnost upute.

Odgovara li parlamenat, koji je ovako nastao, na nj postavljenim visokim zadacima? Može li procedura, što je zovemo izborom sačiniti tijelo, koje bi imalo obaviti posao, da dade narodu zakone, da mu vodi gospodarstvo, da čuva narod od vanjskih neprijatelja, da udesi njegove odnose prema stranim vlastima, da diže njegovu kulturu, itd. itd. ? Ovo nas razmatranje približuje jezgri našeg pitanja. Evo, vidimo, da je parlamenat institucija, koja ima da riješi stanovite znamenite zadaće, sasma mekanički probrana cjelokupnost, mjesto da bude skup posebnih zastupstva interesa ili razreda. O nekolicini ljudi, koji slučajno borave u nekom

geografskom okružju ovisi, da bude jedan iz njihove sredine poslan u „visoko vijeće" e da bi sudbinom države upravljao. Pa tako je sasvim prirodno ovako nastalo „visoko vijeće" naprosto zbor zastupnika različitih geografskih okružja, mjesto da bude odsjev sviju sila, koje državom, ili recimo narodom pokreću.

Opće pravo glasa sigurno je napredak prema našem današnjem izbornom sistemu, koji se svojim bezumljem može jedino sa pruskim trorazrednim sistemom prispodobiti. Ali opće pravo glasa ne samo da nije ideal, nego je upravo tako kao i naš današnji izborni sistem nesposobno sredstvo, da se stvori parlamenat, koji bi bio i sposoban za rad, i koji bi ostvario samoupravu narodnu. Napredak znači jedino, — a to nalaže svakom modernom političaru dužnost, da se brine za što skorije njegovo uvedenje — što ono unosi u najšire pučke slojeve samosvijest o pravu samouprave narodne. Ne da se zatajiti, da će opće pravo glasa kvalitet parlamenta jošte pogoršati, jer će se parlamenat sastojati više nego prije od ljudi, nosilaca ideja najprimitivnijih i instinktima vazda reakcijonarne mase najrazumljivijih, koji se razumiju u posao osvajanja s demagoškim lozinkama mjesto s političkim argumentima.

Pa ipak danas treba da smo svi za opće pravo glasa.

Ono nas pomiče za korak naprijed u našem razvitku: dok diže čuvstvo odgovornosti u narodu, a ujedno pokazuje, da se iz općih izbora ne da skovati oružje, kojim bi se proveli neki specijalni zadaci. Otkrivajući ovo priprema sistem specijalnih izbora.

Kako nastoji da riješi danas parlamenat svoje različite specijalne zadatke? Razriješujući cjelokupnost parlamenta u neke specijalne sekcije. Dakle uspostavljajući deduktivnim putem zastupstva stanovitih interesa. Ali iz ovog se nedjela izvijaju za to tako loši rezultati, jer se je i ovdje probiranje na sasvim mekanički način obavilo, jer ovo nedjelo obilazi nepriliku tek onda, kad se već pokazalo, da jedan parlamenat biran na općenitoj osnovci, ne može da riješi zadataka, koji traže specijalno, stručno znanje. Ovi se odbori crpe iz jednog reservoara, čiji je sadržaj nastao bez obzira na njegovu svrhu; napokon iz nesposobne cjeline ne mogu se odlučiti ni uz najbrižnije mekaničko izlučivanje sposobne pojedinačne česti.

Ako nam je stalo do parlamenta, koji će odgovarati svojim zadacima, koji će, biti ogledalo sviju struja i zastupstvo sviju ekonomskih i idealnih područja interesa, onda treba, da proizvodimo sposobnost toga parlamenta ne kao dosele deduktivnim putem nego induktivnim. To će reći: prije odbori, a onda parlamenat, a ne prije parlamenat, a onda odbori.

Nema sumnje, da se ovim pravcem stvari doista i razvijaju. Uz parlamente vidimo gdje nastaju korporacije, u kojih kud i kamo glasnije nego u mekanički sakupljenih parlamenata odjekuje bilo narodno, tako nastaju: obrtne komore, gospodarska društva, liječničke i odvjetničke komore, stručna udruženja, industrijalni savezi, književnička društva, politički i znanstveni klubovi, ženska društva, udruge za čuvanje majki, korporacije obrtne, seljačke zadruge, savezi osjeguravajućih društava, društva osiguranih, itd itd., svi su ovi faktori elementi, od kojih će se parlamenti budućnosti sastojati, koji će biti nosioci individualistične države.

Individualistična država jest na domaku. Već su dauas pojedinačne organizacije na okupu, one će probrane upravljati sudbinom države. Ovakav parlamenat

izabranika, sazdan pod utjecajem svrhe neke a ne pomoću čistog mekanizma, bit će prikladno sredstvo, da se izrazi volja naroda, rascjepkanog po mnoštvu interesa i po razlikosti idealnih opreka, da se njegova volja utvrdi protiv onih faktora, koji mogu danas da sprječavaju slobodu individua, jer je njihov parlamenat kao tijelo nesposobno za rad i tijelo dobrano slabo.

Opće pravo glasa približava nas za korak ovome stanju, jer budi narod iz njegova političkoga drijemeža. Pravedni proporcionalni sistem kao naredna etapa ublažit će tvrdoću i nepravdu ukočenoga, mehaničkog principa većina. I naskoro će se sav narod, malne automatski, slijedeći nagon samoodržanja, poredati u sveze prema interesima, koje će sveze sve više ojačavati i napokon oboriti naše nerazumno sastavljene parlamente, pak preuzeti ostvarivši parlamenat budućnosti, upravu državnih posala u svoje ruke.

FRAN BUBANOVIĆ: SADRŽAJ I FORMA U LITERARNOJ UMJETNOSTI

Houdson Stewart Chamberlain pokušao je nedavno obrazložiti misao o funkciji azijske, staro-indijske kulture u savremenom duševnom životu Evrope. On drži, da se savremena kultura razvila iz klica, štono ih je podalo doba t. zv. renensanse, doba preporoda stare, klasične u prvom redu primarne grčke kulture. Ali grčki kulturni tip njemu je jednostran. On je izgradio i to upravo do općenite organičnosti f o r m u i tu je onda u renensansi predao modernom razvoju kulturnog života. I taj za to nosi biljeg jednostranosti — biljeg forme. Sila, koja će ga upotpuniti, koja će mu po mnijenju Chamberlaina dati još i potrebnu drugu stranu — s a d r ž a j, ta sila imala bi biti arijska, staro-indijska kultura. Ona ima da u evoluciji savremenog kulturnog života iznese na površinu novu renesansu.

Taine, francuski filozof naglasio je drugu misao, koja se ne gubi u tako širokim i konstruiranim koncepcijama. Ni njemu nije savremeni kulturni tip još potpun i izdjelan. Ali on ostaje kod prirode, krvi i čovjeka. Jest, talijanska renesansa rodila se pod južnim toplim i plavim nebom kao odjek stare grčke kulture i nosi sve biljege forme, težnje za lijepim, skladnim oblikom i u umjetnosti i u životu, ali već njemačka t. zv. reformacija, dijete sjevera traži i podaje u isto vrijeme preporod u nutrini, u misaonom, sakrivenom i duševnom životu, preporod — ako bi se tako moglo reći — u sadržaju. Oba ta kulturna elementa, i renesansni i reformatorski jesu Taineu pokretne sile za daljnji razvoj kulturnog života sve do u današnje dane. Njemu je primjerice njemački kontemplativni duh, koji je rodio apskratne filozofe i mislioce: Kanta, Hegela, Schopenhauera i druge, nikao iz korijena reformacije.

I nema sumnje, sjeverni skandinavski ili finski protestantski seljak zagrezao je u mračnom „grüblovanju", koje je sigurno jednako duboko, a nama daleko bliže od onoga, što ga nalazimo u starog Indijca, kad čitamo „Bagavad-Ghitu" ili drugi koji umjetnički i filozofski dokumenat njihovoga općenitog i organičkog kulturnog života.

Još bi se dalo i drukčije teoretizirati o odnošaju forme i sadržaja u kulturi, moglo bi se primjerice reći, da su to nužni korelativi kao znanost i religija, ili kao materija i energija — ali svrha je ovima recima prikazati značenje forme i sadržaja baš u literarnoj umjetnosti.

Literatura i život jesu dva često naglašivana i komparirana pojma. Jedni razlažu, e je literarna umjetnost i veća i dublja, što je bliže životu, a drugi (Oskar Wilde) tvrde, da je literatura nad životom, da je ona za se posebni život, dalek od glupe, brutalne i dosadne životne svakidašnjosti.

Mislim, da je ovo posljednje shvaćanje bazirano na krivom shvaćanju života i čovjeka, na krivom shvaćanju sila, koje vladaju životom i odredjuju snošaj čovjeka spram njega. Inače, poznato je to shvaćanje još pod imenom literarnog individualizma sa svim dobrim i lošim stranama njegovim.

Ono prvo gledanje na umjetnost proizlazi iz rezultata i nazora, što su ih u kulturni život zasijale prirodne i socijalne nauke.

Jednako se razilaze i mnijenja gledom na vrijednost forme i sadržaja u literarnoj umjetnosti.

Poznata je fraza: forma je sve. Drugi opet drže, da je snaga nekoga literarnog produkta u dubljini sadržaja. Zgodno je o tom rekao jedan skromni i nepoznati čovjek pišući o Norvežaninu Knutu Hamsunu i poredjujući ga sa D' Annunziem. On misli, da se i forma i sadržaj imadu omjeriti o čovjeka kao subjekat, koji dolazi na domak nekoj literarnoj umjetnini. Kod savršene forme — tako razlaže on — mora ona sama u duši čovjeka izgraditi duboki smisao i sadržaj, a obratno težina sadržaja, mora izazvati lijepu i umjetnički dotjeranu formu.

Stvar ne će baš tako stajati.

Koliko imade neproćućenih, neprirodnih literarnih produkata, gdje to upravo izbija na široko — a ipak imadu sjajnu, izdjelanu i konciznu formu? Čovjeka se doimlju kao neprirodne, lijepe konstrukcije, daleko od života i od svega onoga, što ga faktički goni iz dana u dan. Sam Gabriele D' Annunzio je takav artista. Njegovi ljudi ne postoje u životu. To je čovjek shvaćen jednako apstraktno, kao i u proživjelim, ružićnim idejalističkim produktima. Sličan je i Wilde. On nije toliko poklonik sjajne forme, koliko duhovite, elegantne i paradoksne misli. Njegovi junaci govore brzo i okretno u svakoj prilici, a pametno i filozofski kao knjige, nad kojima se dugo napinjao fosfor moždjana. Ni tako nije u životu. Čovjek ne stvara tako lako sudove i to izrazite i značajne sudove za razvoj čitave radnje. Dojam i analitički materijal, pojedinosti i sitnice dolaze mu faktično najprije u duši u susret, na domaku nekog dogadjaja.

Upravo zato je snaga literarnog produkta u prvom redu u t. zv. psihološkoj nuždi. I najmanja crtica i cijeli roman mora da se razvija onako, kako je to u životu i u duši čovjeka moguće. Dojmovi i raspoloženja ne skaču — oni se razvijaju. Ono, što ih je izazvalo mora ležati pred očima. Ne može čovjek, iza kako je lijepo prospavao, pojio kavu, pošao u svježe jutro (a sve je to književnik istaknuo), od jednom se početi lomiti i razbacivati najšarenijim, najtežim i najkrvavijim mislima u duši kao Przybyszewskyjev glavni junak u „Homo sapiensu". Takovo stanje mora izazvati psihološka nužda.

Psihološka nužda leži više u sadržaju, nego li u formi. I u tome jest razlog, da težina literarnog produkta visi više o sadržaju, negoli o formi.

Literarna umjetnost nije sintetička. Sinteza, grupiranje pojava u skupove, grupiranje misli u sudove, a ljudi u tipove — znak je i obilježje znanosti. Podati analitički materijal, sve šarenilo i mnogostranost života, specijalne i interesantne slučajeve, zadaća je literarnoga stvaranja.

*

Leo Hejbro zove se neki Knut Hamsunov junak. On se digao na radničkoj skupštini, da progovori ljudima, što su ondje bili, kako se svi skupa dadu zaludjivati lijepim, glatkim i brzim, liberalnim frazama njegovih predgovornika. Digao se i stao nešto mucati, zaletavao se sad amo, sad tamo — dok ga nijesu njegovi liberalni slušaoci ismijali. Budući da je Knut Hamsun baš tome svome junaku u tom romanu („Redaktor Lynge") dao poštenu, iskrenu i ljudsku ulogu — to je time htio kazati i to, da je teško, vrlo teško složiti sud i prelomiti štap nad nečim, a da čovjek kod toga uzme u obzir sve, što bi morao, da faktično iznese ono, što mu se u duši rodilo. Lako je lijepo govoriti. Drugo je forma, a drugo sadržaj . . .

JOSIP KOSOR: CUPALO

Poslije četvrtog razreda realke, kad mu više nije knjiga prijala i dva puta srušiše ga ljuto na ispitu, njegov pokojni otac, bivši trgovac s vinom, pokuša na sve moguće načine, da ga dadne na druge nauke i napravi čovjeka. Ogorčeni roditelj u prvi mah pokuša, da ga kao već odraslog klipana pošalje u trgovačku školu. Nu to ne uspije i on naumi, da ga dade pripraviti za pitomca u pomorsku kadetsku školu, ali za mladog Cupala bijaše svaki trud uzaludan. Cupalo je mogao učiti, bijaše dosta bistre glave, ali nije htio. Razmažen iz ranog djetinstva i živeć previše u dobru, bješe vikao samo na igru i berekinstvo. Koliko li je on kašnje zadao ocu jada, koliko ljutog prijegora i samogrižnje, da je jamačno starac puno toga i sobom u grob ponio. Svaki dan dolazile bi razne tužbe na vrata dubokog podruma Niki Cupalu, koji bi obično sjedio na svojoj bačvi i potezao iz lule, i sažalno mu javljale, da mu je sin bez razloga, iz puste huncutarije razbio ponistru siromašne žene Ćore Bačića ili kamenom pogodio u sijedu glavu bake Čalabrde ili štapom oborio inače kojem uglednom gospodinu, koji bi prolazio obalom, šešir s glave.

Niko Cupalo bi planuo, i bacio lulu na stranu grozeći se, da će ubiti štene, koje je rodio, nu kad bi sin stupio preda nj da odgovara za svoja zlodjela, on bi kašljucnuo, prekrstio ruke na ledja i pomislio, da mu je to jedini sin uz one dvije kćeri, pa kako da meće ruku na njega.

— Hm, hm, magarče! — dreknuo bi na mladog grješnika — opet si mi ocrnio obraz; još jedamput nek šta čujem o tebi i sasjeć ću te.

A kad bi mu sin odbježao, on bi u istinu pomislio u sebi, držeći svedj pred očima sinovljevu sliku sa poniknutom lijepom garavom glavom, samo nek mi ga tko — njegova sina — dirne . . . — i jao njemu i majci njegovoj.

Iza ovakove uzrujanosti prišao bi bačvi najvrsnijeg vina, natočio punu čašu i ispio na dušak, a zatim otrao mrki brk.

Nu kad uvidje Niko Cupalo, da mu se je odreći svake nade, e će mu sin postati gospodin doktor, odvjetnik ili barem pomorski vojnički kapetan, koji se onako ponosno giba na palubi velikog ratnog broda, razboli se do u dno duše... Njegovo golemo samoljublje i spoznaja, da on nikada ne će dočekati neku osobitu počast u životu, nikakav porast svoje ličnosti, da se nikada ne će moći pokazivati nenavidno na ogarnak njegovog jakog debla, recimo s rječima:

— Pogledj, pogledj Cupala što se osili, gledj mu sina doktora, što je pusto uzdigao glavu, — to ga tako porazi, da se propi i zaista planu na sina, da ga utuče, nu stuknuvši bijes, domisli se, da ga drukčije kazni.

U Beču trgovaše s viinom, imadjaše tamo poznanstva i jednog surog maglovitog dana osvanu on sa vinom u tom velegradu, da ga preda nekom bravaru u zanat.

Stari Cupaio pouda brzo kćeri i umrije u šestdesetoj godini — umrije od vina i samogrižnje rad sina. Njegovi sugradjani, kad se vraćahu na mrtvom rastanku od njega sa groblja čempresova, govorahu poniknutih glava, da bi Niko Cupalo onako kršan čovjek jake tjelesne gradje, kakvu su imali samo stari čestiti praoci, sigurno još dočekao dvadeset trideset godina života, da ga nisu slomile bure njegovih udesa.

Kad se je mladi Cupalo našao u velikom gradu u svojstvu bravarskog naučnika kod nekog Čeha, bijaše mu da poludi. On se tako prepane svoga majstora, sure boje grada, gromadnih kuća, svoga čekića, i starog željeza, kojeg se je morao latiti, da je umah htio odpasati kožnu pregaču, što mu ju majstor više silom privezao i umah odmagliti. Nu samo nije znao kamo bi! Zadnji rastanak s ocem utjerao mu je taki strah u kosti, da se nije usudio ni pomisliti, kako bi mu došao na oči. Tri mjeseca ostane u Beču svedj snujući na bijeg, kad li mu najednoč stiže vijest o očevoj smrti, koja ga više zbog vlastite slobode razveseli, nego li zbog žalosnog slučaja rastuži.

Majstoru u Beču ne reče ni „zbogom", nego se samo izvuče. Treći dan s parama, što mu ih je mati svedj potajice slala, bio je u rodnom gradu, nadkrivenom modrim nebom i oplakivanim šumnim morem, u kojem se uvijek za njegove zubi nalazilo „biži".

Kad ga mati ugleda na pragu povuče ga strasno na izmučene grudi i gorko plačući stade mu cjelovima — piti oči i lica...

Ona duboka silna prirodna roditeljska ljubav uvijek je za nj plamtjela u grudima matere i nemoćne starice.

Mladi Cupalo spomene se na grudima materinim oca i smrti njegove i trže nogom na groblje. Još na posve svježem humku isplaka se pokajnički i pregorko glasnim plačom u preblagoj sjeni tihih čempresova...

Tada mu bijaše osamnaest godina. Od osamnaeste pa do dvadeset i četvrte ništa ne preduze, ništa ne učini od sebe. Ništa se nije našlo u životu, što bi u njemu probudilo umrtvenu snagu i eneržiju. On je samo jeo i spavao. Ako je bilo hladno sjedio bi u kavani i tratio vrijeme s gradskom mularijom, ako li toplo, zaranjao u more, plivao i sunčao se na obali — crn kao Arapin i nag košto je sama priroda naga, baš kao što sad čini dok mu more sa silnim šumom skače za ledjima pršćući ga po nogama i drug mu, brijač Škarić dijeli prijateljske savjete.

Škarić je dugo trao rukom čelo, kao da izmamljuje neku duboku misao.

— Kad bi ti htio barem da s ribarima idješ lovit ribu, hajde, hajde i to bi bio neki rad, al ovako samo grizeš i grizeš...

— Pa ne grizem u tebe, — okosi se Cupalo i uspravi na pijesku gornjim tijelom. Oči su mu sijevale, usta se porugljivo pomicala, a crte u licu oštrile.

Škarić se odmakne, nu pošto je imao riječ na jeziku to je izrekne:

— Ne grizeš u mene, ali znaš, izjedaš staru mater svoju!...

Cupalo skoči, stisne grčevito šaku i škrinuvši zubima smrsi brijaču neku tešku mračnu kletvu, da je ovaj bio prinudjen umah povući se u svoju kabinu.

Cupalo dršćućim nogama obidje stazom, uspne se na najvišu klisuru i otale baci se naglavce iz velike visine, da od samog bijesa i žestine zaroni u duboko more...

III.

Starica Lucija Cupalo iza pok. Nike bješe baš razgrnula rublje na konopcu u dvorištu, što je za druge prala i klimala sada sobom u namisli, da na brzu ruku prigotovi štogod ručka za sebe i sina Peru.

Pošto bijaše prevalila šezdesetu godinu i teškim se mukama istrapila u životu, to joj je svaki rad bio težak, pa i sama misao na nj. Nu šta će, moralo se živjeti. Iza pok. Nike nije joj ništa preostalo osim ovo malo krova, gdje se sklanja u starosti. Stari Cupalo ne znajući umno gospodariti ostavi iza sebe puno dugova, a sve mu vinograde i kuću sa podrumom u gradu, podražbovaše vjerovnici. Kćeri joj Marta i Marija, koje su se davno poudale, stoje u prilično dobrom stanju, nu narodilo im se mnogo djece, pa ne dospjevaju, da je često pohode, a pogotovo ne dospijevaju, da joj milošću donesu. Starica je doduše ponosna, pa i ne traži, dok može micati rukama. Ona će prati rublje i na komadiću bašće, što je ima iza kuće uvijek ubrati za se salate i blitve, ili koju smokvu, kad urodi na ovom jeditom stabalcu.

Otklima u svoju čadjavu kuhinju i naloži vatru. Tanko pruce u čas stalo pucketati osvijetljujući plavetnim plamečkom starici na licu mreže mekanih nabora i raščešljane sjedine na glavi.

Bješe se pognula i pomršavjela. Ima na sebi nekaku staru požućelu suknju i pokrpanu košulju sa zasukanim rukavima. Ruke su joj skoro prozirne izgrižene od mnogobrojnog pranja. Okreće se po kuhinji, a oči joj posivjele sa otrcanim rijetkim obrvama sjevkaju kao tinjajuće žeravke po loncima kod ognjišta, po tanjurima na polici, po podu i vatri. Dugoljasto joj se lice razvlači, a nabrano čelo pomiče pod pritiskom neke domisli. Nešto traži, a sama ne zna šta. Najednoć tucnu dlanom po čelu i promrmlja na krezube, nazivljući se ludom glavom. Naime, baba je znala po ustaljenoj navadi, da mora dočekati sina sa kakvim jelom, a sad nije bila na čistu, šta bi mu prigotovila. U kutu kuhinje napipa u malenoj vrećici brašna i smisli, da bi mu mogla ispeći uštipaka. Nu kad se nadvi nad policu uvidi, da nema ni mrve soli u kući. Spopade je gorčina u duši, što će morati da posudi. Na ovaj neugodni osjećaj poniženja slijedila je i vrtoglavica, da je sirota baka umah zateturala prema zidu.

Sabere se i tihim korakom pridje otvorenom prozoru, koji je gledao u susjedne sa bijelim zavjesama.

Sve su kuće stajale tmurno zbijene jedna uz drugu, sazidane na preostalim temeljima stare historične kule, koja je sa bezbroj prohoda i tijesnih dubokih ulica, puna nekog mističnog duha i vonja starine, pružala se do po grada. Babina je kuća sa vrtićem malko iskočila iz njezinog područja i priklanjala se više priprostim kućama težaka.

Baka Lucija malo počeka pruživši glavu kroz prozor, a kad začu šum u susjednoj kući, povika nešto pridušenim glasom:

— Sinjora Bepa!

— O-o-j! — ozva se otegnuti glas i pomoli se neka hitra glava žene od srednje dobe.

— Ne biste li bili dobri, sinjora Bepa, a da mi posudite zrno soli, — poče starica čisto srameći se i silom htijući da svoju smetnju prikrije smiješkom. Nu netom što je to izgovorila, sjeti se naglo, da nema u kući ni ciglog jajeta i pobrza kao da je pod jednu cijenu mine stid: — i jedno jaje ako možete...

Sinjora Bepa pošuti časak, a onda podigne ozbiljno glavu.

— Drage ću vam volje dati, sinjora Lucija, a zašto ne bi, kad mi je bog dao, al oprostite sinjora Lucija, šta ću vam jedamput istinu u lice reć. Molim vas, kako vi možete, svedjer s dana u dan — da mi oprostite puno na gruboj riči, hranit onu magarčinu vašega sina, koji ama baš ništa ne radi...

Stara Lucija osjeti kao udarac nožem u srce i sva se protrese... Nikad joj njezin sin nije bio težak!... Šta to ona ču na svoje uši!... Polako htjede da svoju posramljenu staru glavu uvuče u sobu, kad li joj sinjora Bepa još dobaci:

— Ništa nisam zla mislila, ne budite uvridjeni, dodjite odmah.

Nu starica nije pošla po so i jaje. Uza sve to osjećaše se silno utrudjena od pranja. Ruke su joj trnule od vode. Osjeti da će se srušiti i dovuče se do kreveta. Kad se je legla navali na nju krupan kašalj i stane je nemilosrdno tresti u nemoćnim isušenim rukama.

U kuhinji je svedj potiho pucketalo pruće, izvijajući žive, rumene i plavetne plamečke sa tankim dimom i bacajući lepršavu sjenu po tmurnome zidu.

IV.

Cupalo dodje kući gladan kao vuk. Najprije onjuši kuhinju, a onda stane zapanjen na vratima sobe gledajući mater na krevetu. Htjede joj skoro poput plačna djeteta doviknuti:

— Zar me s ničim nisi dočekala?... — nu grlo mu se samo napne i ne oda glasa.

Mati ga nijemo sa kreveta razumije i dovikne mu hripavim glasom.

— Satrvena sam, nisam mogla, pristavi vode i svari si kašu. Na polici pod maramom ima zeru kruva.

Cupalo poposta nijemo, tvrdo i ukočeno. Teško mu se nakaniti, da si kuha kašu. Nespretno se omiće oko vatre, brašna, lonaca i ne zna kako bi započeo. Ruke mu vise nepomično kao prikovane. To bi bilo prvi puta, da mora nešto u kući raditi!... Lice mu posta kiselo, a oči tupo izgubljene kao da je netom progutao puno morske vode. Kad se maši tave i pogleda joj u nečisto dno, htjede da je ispusti.

— O jadna mene, što sam dočekao! — procvili naivno i otkinu težak uzdah, kao da se osjeća nepravedno od sudbine kažnjen.

Mati trudno podigne glavu i proviri ispod tankog pokrivača.

— Ne griši sinko moj tim ričima, — začu se njezin slabašni glas izmed tmurnih zidova, puno mi je žao, da ti sama ne mogu svarit kašu, jer me evo nemoć ljuto pritisla. Starica umuknu, kašljucnu, zijevnu i nastavi: — Vidim, da su moji dani na izmaku i Pero, sinko moj, lipi moj ... počem ćako nije ništa ostavio osim ovo podrtine ponad naše glave, morat ćeš se i sam za se brinut. Od sestara se nije ničem nadat. Nije njima zlo, imaju u svojoj kući, al imaju i puno dice, pa znaš kako je a i zetovi su tu ...

Proteče nekoliko časaka u zamrloj jeci staričinih riječi. Tmurni zidovi mrče se i šute od vavjeka skrivajući u sebi dva topla života, iz kojih kao fluid prelazi mehko iz srca u srce, iz materinjeg u sinovljevo golema vječita ljubav i teška skoro bezumna skrb.

U susjedstvu se čuju oštri, vreli zrak parajući glasovi. To sinjora Klementina Čukatilo kara svoju kćer Andjelu, curu od dvadeset godina, što je sinoć na obali za vrijeme običajne šetnje previše ljubopitno pogledala gradskog mladića Ivana Kotlića.

Materi se stegne srce gledajući u svog jadnog i bezpomoćnog sina i stane ga sa postelje poučavati u kuhanju.

— Nabaci zeru pruća — toga, toga suvoga. Tavu metni na tronogu al prije ulij vode. Eto tako da ... Kad uzavrije ubaci šaku brašna i mišaj žlicom, goni ... A po tom svr'a zeru masti i — kuvaj zlati moj! ...

Cupalo se smijuca, da mu se koža na licu rasteže. Gode mu tople materine riječi, pogotovo ono: „Kusaj zlatni moj".

Kad je kaša bila gotova poklopi se po onako vrućoj. Umače velike kriške kruha i jede široko rastežući vilice i čvrsto mljaskajući ustima. Izgleda, kao da tri dana nije jeo i da za tri nastajna jede. Progutavši tečno i slasno zadnji zalogaj, ustane i zijevne ustima kao malenim ponorom. Sad nije znao bi li legao ili hodao ili kud bi djeo ovo svoje neizradjeno jako tijelo.

Mati ga zovne preda se.

Sunce obasjava zlatnim žarčastim snopom traka jedan dio sobe, njezinih tmurnih mrčajućih starih širokih zidova kao da budi duh dalekih uspomena historične kule, a starica se poizdigla, o lakat oslonila i suhom rukom dragotno šuška po bujnoj tamnoj kosi sina neradina, cjeliva ga u čelo i tepa mu svedjer tankim beživotnim usnama:

— Mili i jedini moj!

V.

Ona lijepa crnka, koja je neki dan onako ljubopitno promatrala Cupala sa prozora i on pri tom baš u svojoj bekrijaškoj nespretnosti iskesio zube, zove se Anica Polipić. Djevojka je tek stupila u sedamnaestu godinu i posvema je neiskusna — još nikad nije ljubila. Uza sve to ima već divno razvijene zaobljene grudi, u stasu je tanka i strojna, garavu joj glavu rese bujne mehke pletenice te prilježni čupovi kose na okruglom čelu i skladnim zolufima. Lice joj je dugoljasto, nos pra-

vilan, a kroz garavilo na jagodicama probila je dršćuća cikćuća rumen. Crte djetinjske još se nisu posvema kod Anice izgubile, pa joj samo povećavaju čar u čitavoj pojavi. Anica bješe svršila nekoliko razreda više gradjanske ženske škole i bijaše daleko naobrazovanija od svoje matere. Uz to je potajice pročitala nekoliko romana.

Na svojim uobičajenim šetnjama u veče, kad na trgu muzika svira, prolazi ona sa materom ili kojom prijateljicom kroz guste redove svjetine i susreće mal ne sve gradjanske mladiće. Svi je promatraju, svi joj potiho zaviruju u oči sa tajnim željama i uzdisajima a mnogi zbog nje dere cipele, prolazeći uzaludno ispred njezinih prozora i zaklinjući je sa svom dušom da proviri. Djevojka za sve to ne mari, nu kad susretne Peru Cupala nikada ne umine, a da mu ne pogleda u garavo lice sa krupnim crnim djetinjastim očima i onu bujnu crnu kosu, koja se u zatiljku diže i pada kao u lava — u lava, koji je slučajno otromio i olijenio. Njezini su pogledi žarki iz onih kao žar plamtećih očiju i rado bi da prodru u njegovu dušu, da ga protresu i da mu kažu, što djevojačko srce u svojoj skrovitosti ćuti.

Nu Pero? — osta Pero Cupalo i ništa drugo.

A zna li ona kakav je on? O i te kako zna. Znade lijepa Anica vrlo dobro da cio grad posmatra mladića Peru Cupalo kao neradina i bekrijaša i spominje ga kao priličnu propalicu, — nu ona to ne će da vidi ni da osjeti . . . .

Osebujna njezina jaka priroda i još nenatrunjena duša sebičjem i udavačkim osnovama, ne vidi ništa drugo u njemu, svome potajnom miljeniku, nego ono lice, oči i kosu — onu pustu ljepotu za kojom ona gine. Nek cio svijet rekne, da je Pero Cupalo ništica, neka ga obruže kako hoće, al ona će priseći ma i pred oltarom, da ona u nj vjeruje . . . .

Višekrat sama se pred sobom lecne, šta li ona to misli i u duši radi. Da iko sazna u koga se je zagledala, sav bi je grad ismijao ; nu to potraja samo čas i opet njezini prvanji osjećaji prevladaju tu sumnjivu misao.

Dešava se mnoge večeri, kad ga ugleda na trgu svojim u čežnji izgarajućim očima, da osjeti silan poriv u srcu, e bi se trgla od matere i zaboraviv na sve granice pristojnosti i pretjerane malomještanske krijeposti — sama mu prišla da mu iskaže, što sve za njega ćuti . . . . Njoj se činilo, kao da on to iščekuje i da bi ona bila prva dužna, da ga trgne i probudi u novi osvijetljeni život.

Nu u zadnji čas bi se svladala i osjetila neku studen u svim udima. Kao od neke potajne groznice.

Zadnjih dana pade u groznu brigu zbog njega. Susreće ga tužnih zamišljenih očiju i poniknute glave, kako prolazi ispred kavane, trga i brzo isčezava kroz tamne prohode gradske. Ne dospijeva, ni da je pogleda, niti zapravo ikome gleda u lice, nego samo bježi. I kako li se je sav odjednoć promijenio. Ni traga nema više onim lijenim ustaljenim kretnjama, kao da ih je more i još neka druga sila jednim mahom s njega oprala. Nekud se je utanjio, pomršavio, oči mu se povećale i usred one tuge postale ljepše i puno opasnije po njezino nesretno srce.

Jedne večeri vraćaše se žurno po vjetru od tetke kući.

Žuri se sva gipka, živa i punana kao na suncu ugrijani val što hrlo prodire kroz hladne struje, podižući se na visokim peticama cipela i šumeći suknjom, koja joj napadana vjetrom čvrsto obujima strojni topli kip. Jednom ručicom hvatila se šešira, da ga vjetar ne odpuhne a u drugoj drži neke stvari od tetke. Najednoć

zastane suspregnutim dahom. Ispred nje preleti pločnikom njezin dragi iz dućana i dobaci joj neki tužni duboki pogled, koji razdire dušu. Speti, da u ruci nosi nekoliko zamotanih u papir svijeća, koje se obično napaljuju mrtvacu. On se izgubi naglo ispred njezinih očiju za gustu gromadu u tamu zavijenih kuća i ona dospije da mu ulovi kad uminu pokraj svijetla samo oblik glave sa gustim pramovima kose, koji fantastično zalepršaše na vjetru u mrak... Bude joj, da cikne, nu sabere se i kao luda poteče kući.

To bijaše prva noć, koju je zbog njega probdila.

VI.

Gusta, na oko, pomična tmina ispod naoblačena neba sve čvršće obujima grad i more svojim mračnim mrežama. More podmuklo šumi i huči i bijesno se valja svojom dalekom, bezgranično i mutno u tmini sakrivenom pustinjom a britki vjetar s ljutim cvijelom šiba mu usplahirene vale kao da ih smiono silovit kroti sa sijaset predugih dohvatnih bičeva.... Kroz duge, tamne težinom prastarih stijena pretisnute ulice kao kroz same davno sazdane grobnice izbačenih lijesova, zalijeće sa zvizdovit, ijukav i hladan vjetar, napada na samotne u noći svjetiljke da tjeskobno poigravaju i döšću i mamen dalje juri naričuć i grebuć kroz duboka duplja — kao promukla grla bijesnih zvjerova...

Nemirni, gusti i nagleći oblaci po prostorju, kao pregoleme mase teške zemlje crnice zamotali i progutali ustremljeni kamenite gore i tako lebde u podmukloj ugroženoj šutnji, kao da napeto očekuju čas svoj burne provale...

Cupalo poleti jednim prohodom više ponešen strujom vjetra nego nogama. U ruci čvrsto drži mrtvačke svijeće, koje nosi za mater svoju. Pomisli, kako mater leži sva bolju ispijena na samotnom logu, kako nad njom sestre vise i kako njega sad svi iščekuju. Poboja se, da mu mater ne izdahne prije njegova dolaska i pospješi u trku.

Od onog dana, kad je mama starica Lucija legla u postelju, nije se više ni digla. Starost, napor i briga za sina, dotukli je. Uz to, kad je zadnji dan prala, previše je pretjerivala za svoje sile prčkajući po hladnoj vodi, da se je sva nahladila. I u samoj bolesti kašljući i nemoćno prevrćući očima, brinula se ona za svoga sina. Svaki bi dan poručila kćerima, da joj što pošalju, a kad bi joj one opremile, ona bi otkidala od svojih ustiju i davala svome Peri.

Bolest materina zabrinu Cupala ljuto i on je sada po prvi puta osjetio jače brige u životu. Ljubio je on svoju dobru mater i bilo mu je je silno žao. Uz to je pomišljao, kako će iza nje ostati pust i sam, nitko ga ne će htjeti hraniti i toga se Cupalo ljuto prepanu. U ovo nekoliko dana smršavi.

— Ako umre maja, kud ću ja, jadan ti sam kâ' i jesam..., — neprestano je ponavljao misao noseći mrtvačke svijeće i osjećajući u taj tren silnu tjeskobu kao da ih i za sebe nosi....

Najednoć se raskoli nebo pod silom munje i u tamnim oblacima kroz mračnu noć trže se žutkasta lomna crta osvijetliv pred jednom kućom bijednoga Cupala. Pateć od netom navaljenih osjećaja iskriviše mu se sad usta na iskravom žitkom svijetlu munje i kriknu kao da mu netko zada ubod u život...

Povrh gora zagrmi i potresno u uzduhu jekne stoječni grom rušeći se nizbrdo. Za njim umah učestaše drugi silni udarci i činjaše se pod pritiskom teške noći,, e su to sami bijesni demoni svojom svirepom silom i navalom nahrupili na te gore da ih razlome, sruše i pobacaju u kuhajuće ponore morske...

Prospe se krupna kiša i više se nije znalo, šta se dogadja u mutnoj dalekoj prirodi izmedju nakostrušena neba i mora. Tamna noć je kuhala, motala se i kipjela, u zamraćenim kruzima svemira kao da hoće da sruši, poremeti i raščlani sav ustroj i poredak prirode na zemlji....

Cupalo upane u svoju komoru pokisao i polumrtav.

Kad otvori vrata u susret mu podje starija sestra plačnim očima, s crnom maramom na glavi i nemoćno spuštenih ruku.

Mladja stajaše do materina uzglavlja sa svojim malenim muškim djetetom. Prisluškuje u bolesnice disanje i svaki čas preza pred nečim teškim, što ima doći.

Sestre izmijene s bratom u šaptu nekoliko riieči o beznadnom stanju materinu.

Cupalo položi svijeće na stol i pridje i sam materinom logu. Gorka ga tuga i pečal hvata. Plač ga škaklje u grlu i usta mu se iskrive. Ali se za vremena svlada bojeći se, da i sestre ne udare u plač. Držeći ruku na ustima promatra svoju milu hraniteljku. Ona leži na pola ispruženo poledjice, nokti su joj pomodrijeli, u licu je požućela, oči se otvaraju i zatvaraju veoma umorno. Kadikad odigne se s grudima pod teškim disajem boreći se za zrak, da ga udahne. Kao kroz cvijel vjetra kruni joj se šapat sa usana. O čem to ona govori? Šapće o ljubavi za svoju djecu. Kćerima preporučuje sina Peru.

Svjetiljka plaminja tiho u sobi punoj teškog muka osvijetljujući na postelji staricu. Svi prisutni ćute u blizini smrt, kako se šulja oko njihovih tjelesa, podiže im dlačice na koži i tajinstveno ulazi u njihove misli. Usred te šutnje čuju kako vani jedko vije vjetar, tucka o staklo i plače, bezutješno plače ulicom dugom i mračnom.

Kiša pomiješana s vjetrom pljušti s potocima po kamenim pločama krova radjajući teški zaglušni šum. Ne mogu da smisle slike o noći, tako je mračna i strašna a praćena čestim bljescima i razornim gromovima.

Najednoć bolesnica pokrenu ruku i svi se iskupe oko nje. Sada upre ona moleći duboki mrtvački pogled na obje kćeri i samilosno spusti ga na sina... Htjela je još jednoć reći: ne zapustite mi ga. ... Onda uzdahne duboko i nevoljno, jedan tren zastane dahom, kao da bi htjela još na taj način produljiti sebi život, zatim naglo zadrhta, spusti grud i — umrije.

Upale joj voštanu svijeću. Sestre i brat ogrle se jako i stanu jaukati i naricati kraj mrtve matere, kao da im se srce razdire.

Njihov plač poprimi zvizd iz vana i ponese ga u noć kišnu, burnu i mračnu...

(Nastavit će se.)

LISTAK

POLITIKA

NAJNOVIJI RAZVOJ NAŠIH STRANAČKIH PRILIKA. Već preko deset godina osjeća se u našem narodnom životu, kako se nešto lomi i miješa. Sukobljuju se dvije generacije, dva životna nazora, na svim stranama našega narodnog života. Literarni život iskristalizovao se donekle u dva smjera i rascijepao u dvije odijeljene grupe. U političkom životu sukobi su već kroz cijeli decenij na dnevnom redu, došlo je i do odijeljenih grupa, koje su jasno precizovale svoja stajališta i osnovale tako reći svoja posebna politička kućanstva. Odnošaji medjutim, u kojima se nalazio sav naš narodni život, spriječili su, da se do kraja provede ovo separiranje grupa, te su zajednička potreba i opći interesi doveli do posebnih političkih konstelacija, u kojima su najizrazitije osebine pojedinih grupa u interesu mogućnosti općenog napretka stavljene — barem privremeno — u pozadinu. Dok se time bezuvjetno odgovorilo opće osjećanoj momentanoj potrebi naroda i stvorili snosljivi odnošaji, nema sumnje, da se zaustavio prirodni onaj kristalizacijoni proces, do kojega je moralo prije ili poslije doći.

Protiv prošlog režima, koji je značio negaciju svake slobode, neobuzdanu tiraniju, trebalo je, da se svi oporbeni elementi združe, jer je samo zajedničkim silama bilo moguće stvoriti uvjete iole pristojnijega i snošljivijega kulturnog života. Zato su se u svojim osnovnim nazorima oprečne grupe morale svrstati u jedan bojni red protiv zajedničkog neprijatelja, zapostavivši ili bolje: potisnuvši medju „načela" ona svoja osobita stajališta, koja bi onemogućivala u jednu ruku zajednički rad koalicijonih stranaka, a koja u drugu ruku nisu odgovarala političkoj situaciji uopće. Tako je došlo do hrvatsko-srpske koalicije, koja je izvela promjenu političke situacije u Hrvatskoj.

Prirodno je, da je padom tiranije, zajedničkog dušmanina sviju, popustila ona veza, koja je savezničke stranke koalicije najuže vezala. A čim je ta veza popustila, izbiše sad ovdje, sad ondje one načelne izrazitosti, koje su sve grupe u interesu zajedničkog postupka potisnule u pozadinu. Čini se ipak, da je ta veza popustila prije reda, jer, ako i jesu odnošaji pristojniji, još vazda nije ni iz daleka novo stanje učvršćeno tako, da se povratka stare ustavne prakse, ako i ne u potpunoj njezinoj mjeri, ne bismo trebali bojati. Klerikalizam ide ta zasluga, da je već sad odnošaj stranaka koalicijonih poremećen. Klerikalci, kako je poznato, nisu baš ni osjećali težine pritiska prošloga režima. Oni su to i otvoreno priznali, govoreći, da nisu protiv Khuenove vlade, nego protiv naprednjaka, koji da su „bezbošci". Od klerikala potječe ona dioba na „site" (vlada) i „gladne" (oporba). Zato ih ni pomisao na eventualnu povratu prijašnjeg režima u potpunoj njegovoj snazi ne zabrinjuje. A kako je svaki klerikalizam u svojoj biti sama intolerancija, bilo je razumljivo, da će u onom času, kad klerikalizam prodre u koju od koalicijonih stranaka, nestati onog sklada u koaliciji, bez kojega se, kao i bez tolerancije, nikakova koalicija ne da ni zamisliti. Šuljajući se u hrv. stranku prava u brzo su u njoj došli do tolika utjecaja, da su dio njezina vodstva potisnuli s onog osnova, na kome je cijela koalicija sazidana. Vodeći brigu i kod nas, kao i svuda po svijetu u prvom redu o svojim staleškim interesima, uzeše iznositi i iskrivljivati program napredne stranke, tražeći od nje neispravno, do ga se odreče, premda su koalicijone stranke izrično izjavile, da stoje na zajedničkom pozitivnom programu (decembarskom proglasu), ali da ne napuštaju svojih vlastitih posebnih programa. U isto vrijeme, dok su na naprednu stranku ovako jurišali, nisu se žacali iznositi i sve više naglašivati program od g. 1894., kojega se stranka prava nije odrekla, ali ga tek načelno „nije napustila", stavivši se na stanovište riječke rezolucije i nagode (u adresi), dakle na stanovište, koje je principijelno oprečno programu od god. 1894., na kome se ni stranka prava nije upustila u izbornu borbu mjeseca svibnja prošle godine. Što je više rasao utjecaj klerikalne struje, to je jasnije izbijao na površinu program od g. 1894., dočim se napuštao onaj osnov, na kome je osnovan novi položaj u zemlji, a bez kojega se stari režim ne samo ne bi srušio, nego niti uzdrmao. Što dalje napreduje klerikalna invazija u redove najjače koalicijone grupe, to se jasnije opaža nastojanje, da se pozitivni osnov koalicije zamijeni starim negativnim i bezizglednim stajalištem, koje je u današnjim prilikama kadro ugroziti sve uspjehe, što smo ih nakon beznadnih i gladnih decenija narodne desperacije postigli. Klerikalizam za sve to ne mari, jer mu se čini, da novostečena sloboda ne bi bila njemu u prilog.

I tako stojimo, ako još u pravo vrijeme ne nastupi preokret, pred pojavom, da će se dva stara protivnička pogleda na život sukobiti i zaigrati žestoko bojno kolo: s jedne strane hrvatska stranka prava, a s druge hrvatska pučka napredna stranka, kao nositeljica novih, mladih političkih nazora. Po mome mišljenju ova bi borba, koja će se neminovno jednom razviti, u današnjem momentu mogla biti veoma štetna po cijeli naš narodni organizam, pa se je nadati, da će uvidjavnost i pravo poznavanje prilika odgoditi ovaj sukob na podesnije vrijeme, dakako uz pretpostavu, da će se uspješno intolerancija klerikalizma bar na čas obuzdati.

Mlada politička generacija doživjela je promjenom političkih odnošaja u Hrvatskoj najbolju zadovoljštinu, videći, kako su sve aktivne postojeće stare grupe — osim starčevićanaca — prihvatile i stupile faktično na ovaj osnov, koji su „mladi" zastupali, i na kome se uz postojeće prilike jedino i moglo doći do kakve promjene na bolje. Činilo se jedno vrijeme, da će se bez zaprijeka naći sve mlade i stare grupe na jednom stajalištu i u drugom pogledu: u skladnom rješavanju naših domaćih unutrašnjih odnošaja, koje se nije više dalo odgadjati na doba, kad bude sagradjena velika Hrvatska i postignuta državna naša samostalnost. No tu je nastao sukob. Dok stare naše političke stranke, zabavljene državopravnim pitanjem, nisu formulovale način, kako one misle, — makar i približno samo — urediti naše unutrašnje prilike, napredna je stranka iznijela detaljan program, unutrašnji narodni program o svim pitanjima svakidašnjega života. Mnoge točke programa starih stranaka napredna je stranka samo ostvarila i deducirala iz njih logične konsekvencije, rastumačila ih je. Na pr. iz slobode savjesti, koja se nalazi u programu od g. 1894., logično slijedi stajalište napredne stranke glede pitanja vjere i crkve. No dok gotovo svekoliko katoličko svećenstvo veli, da pristaje uz program od g. 1894., na naprednjake se navaljuje, da su radi logičkih konsekvencija iz gornjeg načela, bezbošci, koji ruše vjeru i crkvu, a oni su ipak u tom pogledu samo detaljnije rekli ono, što je općenito sadržano u načelu „sloboda savjesti".

U kratko: čim se počelo formulirati i detaljirati pravi narodni program, moralo se neminovno doći do konflikta sa staležem, koji, zaražen klerikalnim duhom, hoće da pod svaku cijenu očuva svoj privilegovani položaj, pa makar se tomu i demokratsko mišljenje vremena i karakter moderne države ne znam koliko protivi. Tko misli, da se tomu sporu moglo izbjeći, vara se. Mogao se možda odgoditi, mogao je možebiti kasnije izbiti, ali izbjeći mu se nije moglo ni kod nas, kao ni drugdje u svijetu. Svaka prava narodna i demokratska stranka, kad počne rješavati probleme zbiljskoga, svakidašnjeg narodnog života u duhu demokratskom, doći će do sukoba s njima, jer njihovi interesi nisu identični s interesima narodnim.

DR. MILAN HEIMRL.

SOCIJOLOGIJA

PUČKO ŠKOLSTVO. „Novim" — a zapravo tek bistrim i prirodnim, iskrenijim i slobodnijim pogledima na život i budućnost našega naroda svraćena je u prvom redu pažnja na prilike n a r o d n o g a o d g o j a. Napokon je ipak prevladalo zdravo uvjerenje — (koje inače važi kao jedan aksiom matematički) — uvjerenje naime, da je svaka cijelost jednaka sumi svojih česti, pa da i narodna cjelina ne može biti drukčija, bolja ni sposobnija, nego što su pojedinci, koji je sačinjavaju. Suma intelektualnih i moralnih sposobnosti pojedinaca čini intelektualnu i moralnu sposobnost naroda uopće, a samo te su sposobnosti pouzdana, čvrsta i jedina osnovica, na kojoj se može graditi narodna bolja budućnost u svakom pogledu, pa i blagostanje i sloboda narodna. Samo radom stječu se naime dobra materijalna i duhovna. To je sredstvo, kojim su se svi ostali narodi podigli, pa ne možemo ni mi činiti izuzetak od jednoga prirodnog i logičnog zakona. I to je sredstvo u narodnim rukama, ali treba podići intelektualne i moralne sposobnosti naroda, da se bude i umio i htio služiti njime. Nema dakle blagostanja bez odgoja i prosvjete; a jednako ne može biti uspješna nastojanja ni oko slobode spoljašnje ili političke ondje, gdje se uporedo ne nastoji oko slobode unutrašnje ili duševne u svim slojevima naroda, t. j. upravo oko narodnog obrazovanja. Solidna, sigurna i trajna jeste samo ona preobrazba spoljašnosti ili oblika, kojoj prethodi i uporedo s njome stupa preobrazba unutrašnjosti ili sadržine; a spoljašnje ili fizičko ropstvo neizbježiva je posljedica unutrašnjega ili duševnog robovanja.

Sasvim je razumljivo, da se pod ovakvim pogledima na razvitak narodni osobito istaknula ona narodna institucija, koja važi kao osnovno i jedino sredstvo za s i s t e m a t s k o obrazovanje goleme većine narodne, t. j. n a r o d n a, p u č k a š k o l a. Dnevna se štampa danas obilno bavi različnim pitanjima te vrste, ali kao

najaktualnije izlazi pitanje o uredjenju učiteljskih plaća, pa o reformama u nadzoru i upravi pučkoga školstva. Učiteljske zahtjeve o povišici beriva podupire cijela javnost, a i šef nastave obrekao je za stalno, da će se to dugotrajno pitanje riješiti ovoga saborskog zasjedanja. Različni se prijedlozi iznose s obzirom na način pokrića, no svi su skladni u tome, da bi se isplaćivanje učiteljskih beriva oduzelo političkim općinama i da ga preuzme zemlja. Od različnih mišljenja o pokriću najzgodniji se čini prijedlog, da se za isplatu učiteljskih plaća i mirovina osnuje zemaljska školska zaklada, u koju bi valjalo da se privede učiteljska mirovinska zaklada, sve zaklade i fondovi, koji su već osnovani za izdržavanje ili potpomaganje školstva, obavezni prinosi privatnih osoba ili korporacija, čist prihod naklade školskih knjiga, različne školske globe, darovi i legati, pa napokon i jedna čest onoga prihoda od prodaje drva iz krajiških šuma, koji po odredbi Nj. Veličanstva valja upotrijebiti za pomaganje crkvi i škola. Samo se sobom kaže, da bi i u zemaljskom proračunu valjalo svake godine odrediti izvjestan prinos za tu svrhu. No istina je, da ta zemaljska školska zaklada ni od sviju navedenih priloga ne bi mogla toliko ojačati, da bi se iz njezinih prihoda mogle podmirivati plaće učitelja diljem cijele zemlje. Treba dakle ustanoviti još prinos, što bi ga uplaćivao narod ili polit. općine; a upravo u tom, da se pronadje najzgodniji način toga prinosa, leži težište pitanja o uredjenju učiteljskih plaća. Tu je izbila na površinu misao o „školskom nametu", ali to mišljenje kao da nije najsretnije. Svaki namet, koji se ubire u posebnu neku izrijekom navedenu svrhu postaje odiozan, a s njim postaje takva i svrha, za koju se ubire. Jednako je fatalno i to, što bi se taj namet odredjivao prema porezu, koji se plaća od nepokretnoga imutka, a taj porez ne raste znatnije (što više ide za tim, da se snizi), pa bi prema tome slabo ili nikako mogao rasti i namet stalnoga procenta, i slabo bi se moglo pomišljati na osnivanje novih učiteljskih mjesta, dotično na podizanje škola. Bit će s toga najzgodnije, da se za rečeni prinos naroda ili općina upotrijebi općinska potrošarina, koja je u našoj domovini tolika, da bi se iz nje vrlo lako mogle podmiriti svekolike ne samo osobne nego i stvarne potrebe školstva. Istina je, da i taj porez najviše pada na sirotinju ili masu naroda, ali ga narod ipak ne osjeća tako teško, jer se ubire i od potroška stvari, koje baš nijesu prijeko potrebne za život, a zatim naš narod — baveći se ponajviše malim gospodarstvom — od veće česti sam proizvodi ono, što treba za potrošak. Ima doduše i u tom pogledu još poteškoća, ali njih će dobra volja i stručna vještina ipak moći da ukloni s puta.

S obzirom na reformu nadzora i uprave pučkih škola traži učiteljstvo nezavisnost školstva od političkih oblasti u nižim instancijama (t. j. od županijskih i kotarskih oblasti, pa od općinskih poglavarstva). Tu bi emancipaciju valjalo sprovesti kako poradi interesa javne nastave, tako i u moralnom interesu učiteljskoga staleža. Dok organi političkih oblasti upravljaju školom, dotle je gotovo sigurno, da će i na obuku jače utjecati efemerne političke svrhe negoli pedagoška nauka i prave obrazovne potrebe narodne; a učiteljstvu nameće takva podredjenost različne stege, koje je taj stalež dosad osjećao gotovo teže negoli i samu materijalnu oskudicu. Poradi toga traži hrv. učiteljstvo, da se osnuju županijska školska nadzorništva (poput onih od g. 1874.—1886.) kao samostalni organi vladinog odjela za bogoštovlje i nastavu, a uz to da se (radi intenzivnije inspekcije) takodjer u svakome kotaru jednome od vrsnijih učitelja podijeli nadzor nad školama onako, kako se u crkvenim distriktima nadzor nad župnim uredima povjerava podarcidjakonima. Potonja institucija kotarskoga školskog nadzora potrebna je i stoga, što učiteljstvo želi, da se ukine današnje mjesno školsko nadzorništvo, koje se pokazalo suvišnim i nepraktičnim osobito poradi toga, jer se često moralo povjeriti osobama za to potpuno nesposobnima. No institucijom školskih nadzorništva neodvisnih od političkih oblasti ne bi se ipak mogao dovoljno zajamčiti zdrav razvitak škole i sloboda učiteljstva. Briga za školu ne smije se podnipošto prepustiti samo činovnicima. Škola je institucija narodna u najodličnijem i najpotpunijem značenju te riječi i za nju treba da se zainteresiraju svi slojevi naroda. Kad na temelju ustanovljenih načela valja riješiti tekući kakav posao školski, onda to može da najuspješnije vrši vješt i iskusan činovnik. Ali kad se radi o općenim pitanjima škole, onda o tome može valjano da odluči samo reprezentacija, u kojoj su zastupani svi, koji imadu pravo tražiti, da utječu na uzgoj mladeži u školi. To je u prvom redu narod, koji daje djecu školi; zatim je država, koja je dužna starati se, da se kod uzgoja mladeži pazi na javne interese; i napokon učiteljstvo, koje treba da provede ono, što se odredi u interesu valjanoga uzgoja mladeži. S toga razloga želi učiteljstvo, da se za upravne poslove škola osnuju školski odbori, ali tako, da u njima budu zastupane sve interesirane zajednice, navlastito

pak učiteljstvo kao stručni elemenat, koji najbolje pozna potrebe škole i komu je najviše stalo do toga, da se ona valjano uredi. Prema tomu valjalo bi kreirati kotarske i županijske školske odbore, pa zemaljski školski odbor kao vrhovni organ školske autonomije uz vladin odio za bogoštovlje i nastavu.

Aktualna su danas takodjer pitanja o uredjenju same nastave u pučkim školama. O njima ćemo donijeti kratkih informacija u kojemu od narednih brojeva „Savremenika".

MILAN PEJNOVIĆ.

FILOZOFIJA

MICHAEL ŠAFAR: ZUR STELLUNG DES GEFUEHLS IN UNSEREM SEELENLEBEN. Mit besonderer Beziehung auf die Lehre von der Priorität des Gefühls. Halle a. d. S. 1906. 8°. Str. 119.

Iza originalne i valjane radnje Jurandićeve imamo i opet prilike osvrnuti se na filozofsko djelo pisano od domaćega čovjeka, a na njemačkom jeziku. To je doktorska disertacija, odobrena od filozofskog fakulteta jenske univerze, i bavi se posve znanstveno filozofskim problemom, koji u prvom redu može zanimati filozofa-stručnjaka, a tek je u drugom redu od širega interesa. Mi ćemo s toga u ovom prikazu samo neke općenite crte te radnje ogledati i sa principijelnih ih stanovišta osvijetliti.

Pisac, kako sam ističe, hoće da odredi mjesto pojavama čuvstva u sklopu cjelokupnoga duševnog života. Na žalost moramo odmah istaknuti, da čuvstvo nije tek o v i m djelom dospjelo na ono mjesto, koje mu pisac dodjeljuje. Sve, što je u tom obziru rečeno (a to zaprema veći dio knjige), poznato je svakom stručnjaku i poznavaocu moderne psihologije već od drugud. Pisca ide samo zasluga, da je znao pragmatički sve krajeve pribrati u jedno. Više je samostalnosti u obradbi drugotne svrhe djelca, u kritici nauke o prioritetu čuvstva, nu i tu katšto argumenti prelaze u školsku dialektiku i kombinatoriku. Ono, što je još najoriginalnije, i čim ćemo se točnije pozabaviti, nije pisac znao dovoljno istaknuti i učiniti središtem cijeloga istraživanja tako, te nam je pri koncu ostao maglovit rezultat disertacije

Autor polazi naime u toj točci sa stanovišta, da je sav prezentativni ili teoretični sadržaj naše duše uvjetovan sintetizujućom aktivnošću svijesti. Č u v s t v o b i o n d a b i l o o n o s t a n j e d u š i n o, š t o g a o n a d o ž i v l j u j e p r i t o j s v o j o j t e o r e t i č n o j f u n k c i j i. Držimo, da smo tim pogodili ono, što bi pisac sam držao sintezom svoga samostalnog razmišljanja o cijelom problemu. Medjutim niti je on dovoljno truda uložio u obradbu te misli, niti mu možemo — bar sa svoga stanovišta — priznanje izreći za tu ideju. Pisac stoji očito pod dojmom svoga učitelja O. Liebmanna, koji je poznat kao Kantovac. Nu pozitivna filozofija ne operira više sa „najsiromašnijom predstavom" (Kant) — sa našim ujedinjujućim „Ja", iz kojega se transcendentalnom dedukcijom vadi razumijevanje vasione. Ta potencija, kojom se opet u našim danima novokantovci zanose, a koja je već jednom dovela filozofiju do katastrofe, jest za empiristu prazan pojam, ma kako se i sama kušala empiriji približiti. Ta logizujuća, sve konstitujuća moć, koju moderni idealizam (agnosticizam, Avenarius, Mach) upotrebljava samo kao instancu za ograničenje plodnoga istražnog rada na ono, što se doista empirički u svijesti doživljuje, ima najmanje mjesta u ispitivanju osnovnih pojava emocionalnih. Sam pisac ističe, da naši spoznajni elementi imaju vazda objektivnu podlogu, koja dolazi pod udar duševnoj aktivnosti. Zato je potpuno samovoljno, ako se čuvstvo odredjuje samo kao stanje pri toj duševnoj aktivnosti, a objektivna pasivnost gubi iz vida. To znači racionalizovati sva naša čuvstva, svu ljestvicu njihovu tumačiti nekom aperceptivnošću čistoga ja. Kod viših čuvstava igra dakako totalitet čisto psihične sadržine glavnu ulogu, nu viša su se čuvstva razvila iz nižih, a tu ima glavnu riječ psihof i z i č n a organizacija. Čemu se pisac kraj svojega stanovišta muči braneći fiziološku teoriju o vitalno-teleologičkom izvoru čuvstva? Saveza ne vidimo! — Ni od Herbartove se nauke o čuvstvima ne udaljuje mnogo nazor, što ga naš pisac pomenutom definicijom zastupa, samo ako ga do kraja promislimo. Sintetički rad naše svijesti ovisan je jamačno i o sadržaju predodžbenih (osjetnih) elemenata, o njihovoj združivosti i razdruživosti, pa tako odlučuju opet kombinacije spoznajnih elemenata o čuvstvenom im tonu. Tim opet nijesmo došli do osnovnoga značenja čuvstva po duševni život, koji nije no jedna „životna funkcija organskoga bića" (Jodl).

I Kantova sintetizujuća sila jest neka slijepa duševna funkcija, pa i naš autor ne zazire od slijepih, besvijesnih veličina. I njegova sinteza djeluje i „preko groba", i s onu stranu svijesti, gdje ju niko ne može motriti. Nije ni čudo, kad on zna i za takove p s i h i č k e

*

dispozicije, k o j e n e d o l a z e k s v i j e s t i! To već nije empirička psihologija, nego zaudara po stanovitoj metafizici! I to je obična posljedica čiste ja-filozofije!

Još jednu moramo spomenuti. Po svemu se čini, da naš autor naginje i k Wundtovu aktualizmu razrješujući svaku duševnu percepciju u zgoljne akte v o l j n e. Ako „svaki svijesni sadržaj nosi biljeg aktivnosti", kako to, da je čuvstvo, koje je svakako takodjer sadržano u svijesti, „čisto p a s i v n o stanje?" Tu ne pomaže ni čudna distinkcija, da je čuvstvo samo „znak stanja, a ne stanje samo". Tu suptilnost ne razumijemo! — U ostalom je Wundtov nauk o sveopćoj aperceptivnoj volji, koja nije no Kantova „transcendentalna apercepcija", i opet samo je dan prilog filozofiji samodopadnoga, besvjesnoga Ja, a uvodi u glavnom jedan „zagonetni x" (Ziehen), koji mehanistička asocijaciona psihologija nastoji što temeljitije eliminirati. Možda ga je naš Kantovac baš za to prigrlio, prem ga je mogao i mimoići. — I inače bi veća konciznost djelu bila samo od koristi!

Stvar je u o s t a l o m pisana velikim marom, glatko i jasno, i s toga je preporučamo svim inteligentnim i kritičnim čitateljima, koji žele dublje zaroniti u današnju psihologiju i njene metode, koje su u savremenoj filozofiji od najvećeg utjecaja. STJ. MATIČEVIĆ.

KNJIŽEVNOST

ILIJA UJEVIĆ: DOKONICE, slike i priče iz dalmatinskoga zagorja. Zagreb 1906. izd. „Matica Hrvatska".

Kad don pisac hoće, da „vara duge noći" sjedne, te piše ono, što mu je najživlje uzbunilo svijest: piše kroniku svoga seoskoga života začinjenu domorodnim i župničkim glosama (usp. str. 24.). I tako su nastale te seoske priče nalike zapiscima iz potrebe za razgovorom, za riječima — iz dokonice.

Pisac počinje vazda s jednoga kraja, pa kako ne zna kud će ga pero zavesti najbolje voli početi sa bilo kakim lijepim, opširnim opisom. Tu se najradije utiče prirodi, božjoj prirodi, na kojoj oko svašto može da zamijeti, da pribilježi; a opet zgodna je ona i zato, jer može, da bude stafažom svake seoske priče. Opisuje se na primjer rodna godina, a onda selo, a zatim dolazi Turčin Jusuf, koji seljacima krpa stara sedla i kroji pamet, a vršak stvari je u pohvali bosanskih Hrvata, njihove bistrine i pronicavosti. Druga priča otvara pogled na večernju prirodu, tu sjedi pred uljištem starac otac, o kojemu sve saznajemo iz točnog opisa, ali priča nije o njemu, već o njegovome sinu, pa napokon ni onaj nije joj glavna osoba već mlinar, koji sina prvi nauči štovati starije: — isprebijavši ga na mrtvo ime. I još jedan primjer: intiman opis jesenske večere i župničke pisarne; saznajemo, da se župnik bavi „dokonicama", ali ga eto u tome poslu smeta neočekivani pohod seoskog nadripisara Stojana. Župniku uspije obratiti izgubljenu ovcu na pravi put. Stojan ostavlja don Marka da ovaj i na dalje radi za „slavu božjiju, procvat knjige i korist hrvatske domovine".

Tako „izgledaju" — inače pišćev izraz — sve te priče; sastavne su im česti 1. opisi (prirode i lica) 2. poučan slučaj (anegdote) 3. moralna tendencija u savezu sa slavom domovine. Ali time nije još rasvijetljeno biće Ujevićevog pripovijedanja.

Njegovo slikanje prirode i ljudi podobno je onim bojadisanim nacrtima, s kojih uče u našim školama francuski. Silu predmeta, cijeli inventar svakidašnjih sitnica i pojava sipa pisac preda te i iznenadjuje te šarenilom narodnih izraza i obrata za sve te stvari. Pa kao na onim tablama tako je i tu sve manevrirano, da sigurno nadješ pod crtom tumač riječi. Ali kako ondje, tako ni tu nema plastike ni perspektive, jedno lice kao i drugo točno je opisano, priroda katalogizirana; što je daleko i što je blizu, što je sporedno i što je glavno sve to je podjednako iscrtano. I tako nam se namiče nelijepa slutnja, e su neki dijelovi tih priča nastali zbog riječi, slutnja, da je copia verborum mati tih „dokonica".

O tome me osvjedočava to, što u tim pričama nema traga bilo kakovu umjetničkom efektu. Nigdje ti opisi ne stvaraju dojmove, svagdje su prema radnji priče neovisan dio. Tek bi se moglo govoriti o jednom općenitom raspoloženju, koje prolazi jednako kroz sve redove pišćeve, a to je onaj blaženi ton naivnog idealizma, koji vidi oko sebe sve u ružičastim bojama. Značajno je za don-pisca, da se voli baviti svojim svijetom tek o velikim svecima — o Božiću — ili inim svečanim zgodama, kad su mu dakle seljani umiveni, odjeveni i dobro raspoloženi. A najmiliji karakteri su mu „panjevi" t. j. starješine domova, mudri i iskusni starci, koji rezoniraju nad mladjarijom i kimaju zloslutnom glavom. Na njihova usta pisac propovijeda i rijetko će bez njih početi ili završiti pričanje.

Što se p o u č n o s t i tiče — drugog elementa — to se ona obavlja bez osobite diskretnosti a i bez psihologije. Pisac popravlja svoje ljude

bilo direktnom poukom, bilo krupnijim sredstvima... Uspjeh je sam sobom razumljiv, do željenog rezultata se dolazi tako sigurno, kao do Amena u Očenašu. Tu nema problema: razbijača seoskog ukroćuje mlinar s nekoliko batina, zubatu svekrvu stegne zet po izbor grubošću, pravdaše izmiruje božićno vino, a „daću" ukida župnik patriotičnom zdravicom. Prekrasni ljudi, ti zagorski Hrvati! Ruski neki pisac nije se tako glatko nagadjao s narodom svojim. On veli ogorčeno: „Dva put dva, zar može što drugo dati, nego li četiri. Ali na selu nije tako. Stojiš pa čekaš, da ćeš sad na svaki čas, dobiti četiri, a kad tamo izilazi štearinska svijeća ili svinjska gubica, jednom riječju nešto neočekivano". — Budimo sretni, da u nas nije tako!

To već naš i piščev p a t r i o t i z a m ne dopušta. Ti zagorci su pametni, bistroumni, gorštaci impozantne spoljašnosti. Milina ih je gledati: lijepa naša domovina! A povrh toga u njihovoj srijedi kreće se neki župnik, prijatelj naroda, koji se brine za svoje ovčice, a izim toga još radi za „procvat knjige i hrvatske domovine". — Ne sumnjam nimalo, da ta „literatura" odgovara zbilji, ali ona pripada prošlosti. Tako se pisalo u „Danici ilirskoj".

Osoba piščeva ostavila je svoj posebni dah u biblijskim i crkvenim reminiscencijama, koje se katkada čudno doimaju usred seoskog kolorita. Neki seljak citira sv. A u g u s t i n a. Pastiri se k a o L o t o v a ž e n a okamenili. Psi laju kao p a k l e n e h u d o b e. Novotarije su udarile k a o A n t i k r s t. Žena mršava kao k o r i z m a.

Ugodan je pisac ondje, gdje ne gradi opise već pripovijeda; a da on to znade, ima tragova u pričama „Doruša" i „Jovanovo Obredjenje". Značajno je još, da mu je tema ljubavi posve nepoznata.

Za čudo, književna vrijednost tim pričama je ondje najveća, gdje im je umjetnička najmanja, naime u opisnim dijelovima, koji vrve od n o v o p r i b r a n i h dijalektičnih i provincijalnih izraza, obrata i poslovica. Preporučujem ovu zbirku filolozima.

DR. D. PROHASKA.

DR. F. D. MARUŠIĆ: LIJEČNIKOVI ZAPISCI. Knjižica od 104 strane, sa 37 crtica, od kojih je 12 već štampano u nekim časopisima („Sijelo", „Jadran", „Sloboda", „Br. Kolo", „Savremenik"). Stvarce malene opsegom, od 2—3 stranice svaka. Knjižica sa uvodom, apelom na narod i zaglavkom. Knjižica u prvom redu udešena, da djeluje na osjećaj i na srce publike, da ju gane na smilovanje za bijednike dalmatinske Zagore, da žigoše bezdušne kamatnike, koji isisaše onaj narod, da prikaže svu bijedu i zapuštenost onoga kraja, sav tupi očaj onoga umirućega, oboljelog, ogladnjelog naroda.

„Gdje su sretniji krajevi i bogatiji gradovi, po kojima žive narod ove krvi umiruće? Ima li toga naroda? Što se ne odazivlje? ! Gdje su srca, gdje li čovječja plemenitost?" — „Nama ostaje vremena, da se koljemo medju sobom i dokažemo tko je bolji, tko li plemenitiji. Svi smo jednaki, tromi i lijeni, neradišni i bezdušni. Gledajmo, što radi život oko nas, pa crvenimo stidom". — „Dosta je plača oko nas nečujno utišalo, — ustanimo!" — „Obustavimo pjesme i sipljimo rad! Dvorimo slabe, da i mi ne poginemo! Ostavimo more, pa bježimo u Zagoru, tamo je potop". — „Kamatnici i zatočnici siromaštva dižu sgrade i palače, uživajući radosti života, dok propada dobrota, taj znak slabosti. Na njezinom propadanju diže se negativna energija rada, osnovana na prijevari". — „Došli su dani, da jednim mahom lijepa naša domovina postaje crnom domovinom kukavnog umiranja. Preveć zaglušne bile su pjesme naše. Mi ne čusmo ridanje nevoljnika; danas je tišina grozote strahotnija, nego li nekadanji jauk i lelek". — „U pomoć u pomoć, dok sunce ne zapane, dok krv ne okopni i suze se ne olede." — „U pomoć!"

Eto, ovako vapije pisac i kao da čujemo plač Jeremije proroka. Pisac nam spominje, kako u pravim škuljama majke i ocevi umiru od bijede i glada, a djeca se tepu svijetom, kako se razvija porok, kako poplave uništavaju polja, kako žega pali usjeve, kako zima kosi živote, a pošasti se šire u nevjerojatnom opsegu, dok liječnik ili stizava prekasno, ili utaman, jer narodu treba kruha, a ne lijeka i ljekara. — Marušić je liječnik u onom kraju, i njemu je u srcu gorko i jadno. On vapije pomoć. Ako je htio da pobudi svojim bez sumnje, ne samo plemenitim, nego i upravo očajnim apelom pažnju, samilost, grozu i samoprikor, onda je donjekle uspio. Kada nastrada koji kraj gladom, poplavom, potresom, ili koje selo izgori, onda se izdaju ovaki apeli, samo što je ovaj Marušićev snažnije, jače, opsežnije, ljepše sastavljen, pisan patosom. Ali opet, ako promatramo ovu knjigu s druge strane, opazit ćemo, da je i odviše lamentativna, odviše je apel, a da bude pravo umjetničkom. Opazit ćemo, da se puno i puno u njoj opetuje, da je verbalizam veći od umjetničkog realizma i ocrtavanje veće od prikazi-

vanja. Zamjetit ćemo, da je u crti „Iz oluje života", koju pisac označuje kao „fragmenti rastrganih misli" u jezgri cijela knjiga sadržana i — iscrpljena.

Ostale crtice su samo ilustracije ove sintetične vizije bijede onoga kraja. Dapače nisu ni prave ilustracije, nego tek vignete. „Dok sam po vrleti i kamenju zagorskom oblijetao k svojim bolinicima, rojile se i pronirale jače ove misli, te su slabašno padale po ovim stranicama. Kako su i padale, tako su i ostale, skromne ali iskrene, gorke, ali istinite". Uvažiti moramo ovo, što nam pisac u uvodu kaže i priznat ćemo i to, da je rekao mnogu gorku i razotkrio mnogu ranu, ali moramo reći i to, da njegove crtice s umjetničkoga gledišta umaraju, jer se prizori, ili bolje reći, motivi neprestano opetuju. I za to uza sve brojno niansiranje, prevladava monotonija, jer su varijacije držane isključivo u istom tonu, u istoj škali i jer su premalo — variantne!

Marušić u jezgri iznosi tri misli: narod dalmatinske Zagore stradava od kamatništva (lihvarstva), koje mu oduzima i ono malo zemlje, što je imao, te ga tjera u očaj i glad; liječnik, koga šalju bolesnom narodu može da mu dade koji lijek, ali narodu bi trebalo kruha; kad bi taj puk, koji je za pravo smatran nekim nezakonitim djetetom, mulcem, dobio privrede i zgode za rad, bio bi zadovoljan i jedar. Marušić argumentira ovu svoju tezu sa mnogo, ali vrlo malo različitih, primjera. Pozitivnu tezu (treću) prikazao je samo u jednoj crtici. Analizu zla stavio je čovjeku iz naroda u usta samo jedan put („Čudak"), a sve ostalo su više manje lamentacije i neprestano pripovijedanje o materama, koje umiru, a nemaju čim da hrane djecu, o poplavi, koja uništuje, o žegi, koja pali. Ovo se opetuje do umornosti. Knjiga se na jedan mah radi toga ne može pročitati, akoprem je malena.

Možda bi bio pisac umjetnički bolje uspio, da je, poput Andrejeva u „Crvenom smijehu", sve ove bilješke skupio i nanizao u jednu cjelinu, proširiv tako crticu „Iz oluje života" i podav jednu, pa makar i visionarnu sliku, ispustiv opetovanja, istaknuv glavnu misao, rabeći materijal racijonalno i s umjetničkim ciljem. Ta Turgenjev je „Lovčevim zapiscima" daleko više postigao, nego li to može i sanjati za sebe Marušić, a ipak nije nigdje izrično pozivao na skupljanje milodara za svoje „mužike".

A onda još nešto: U onoj općenitoj formi, bez potanje oznake, nikako nijesu zdravi oni povici i podvici Marušićevi, u kojima kaže: „Ostavimo more i bježimo u Zagoru". I ako shvaćamo što je pisac htio ovim da rekne, ipak ovako općenito nije smio reći. Mi vidimo u cijeloj povijesti, da se život primiče vazda k moru, a ne bježi od njega. Tako je i pučanstvo u Dalmaciji tijekom vremena sve više selilo iz brdina k moru. Pastirski proplanci nisu ni iz daleka tako važni kao poljane i obale morske. Ako je pisac htio uzeti bijedu Zagorja kao simbol jednog općenitog zla, onda je to morao i mogao drugačije istaknuti. Medjutim vidimo, da je on uvijek diljem knjige, pozivao u pomoć baš za ovaj kraj, a da ipak u uvodu i na koncu govori općenito o propasti cijele naše domovine.

Ispravno i lijepo je rečeno, kad Marušić optužuje sve nas, što smo pjevajući pjesme i govoreći fraze prečuli uzdahe puka, ali opet nije ispravno, kad identifikuje dobrotu sa slabošću pa žali za njom i poziva nas da spasavamo slabost. On je doduše rekao, što je tu slabost skrivilo, ali baš za to nije mogao s pravom prikazati tu slabost i dobrotu kao temeljnu značajku cijelog naroda i pozivati sve, da ju brane i spase, kao svoj amanet. Zagora je pala, jer je kršna, siromašna i izvan prometnih linija. Isisalo ju kamatništvo. A tko su ti kamatnici? Jeli su to tudji invazori, Talijani, Nijemci, Židovi? Ne, prava naša krv, naši ljudi iz gradova. U tome se i ističe Dalmacija od kontinentalne Hrvatske, što ovdje sišu puk većinom ljudi druge rase. Ako li su pokazali ti kamatnici spretnost neku, onda je i to naše. Dobit nije otišla iz narodnih ruku, nego je — makar i nesmiljenim načinom prevare — prenešena iz planine u primorje, gdje je prometanje izdašnije i bolje.

Marušić je ovu energiju nazvao „negativnom energijom rada osnovanom na prijevari". Negativna je u toliko u koliko nije izravno produktivna, a nemoralna u koliko je prijevarna. Ali koji put je važno i to, u kojim se rukama i na kojim točkama nalazi narodni kapital usredotočen. U drugu opet ruku treba riješenje pitanja o ovakovim gorskim krajevima, poput Zagore, tražiti drugdje, naime u podizanju onih grana privrede, koje su tamo uharne, a to je rudarstvo i slično. Marušić tek jednom prikazuje blagotvoran upliv rudarstva, da onda i opet padne u jad i plač nad bijednim rudarskim robljem, kojega isplijenjuje poduzetnik. Čini se po tom, da u tom pravcu nije na čistu, bi li gledao cijelu stvar s obćeekonomskog gledišta, sa idiličkog gledišta starih sretnih vremena Zagoraca, ili sa socijalno-socijalističkog gledišta. A nije svoje srdžbe na „negativnu" energiju specificirao nigdje ni tako, da bi kamatnike ukorio, što su pustili tudjinu da poduzima rudariju i tako ne priveli narodu u korist oduzeti mu imetak.

Spominjem to sve samo za to, jer mi se čini, da nije piscu sve ovo jasno, nego se je prepustio samo sentimentalnome momentu, momentu sučustvovanja. Ali onda je morao posve pustiti s vida praktički, ekonomski momenat i ne dati knjizi karakter apela na cijeli narod, da pomogne Zagori i uz to još staviti eksistenciju cijelog naroda u svezu sa tom pomoći! Marušić je odviše uzano, a opet odviše sentimentalno, odviše novinski, a ne umjetnički, a uz to premalo realno i praktično shvatio svoj posao.

M. MARJANOVIĆ.

KROATEN UND SERBEN" VON PROF. DR. M. MURKO. („Oesterreichische Rundschau" Bd. IX. Heft 4, Separatabdruck.) Uvaženi i odlični slavista i profesor gradačke univerze, brat Slovenac, dr. M. Murko, napisao je u spomenutom bečkom časopisu studiju o pitanju Hrvata i Srba, za koji smo mu trud iskreno zahvalni. Učeni pisac obraća se doduše svojom študijom na austrijsku publiku, ali su njegovi stvarni navodi, koji se svi osnivaju na znanstvenom istraživanju i objektivnom prosudjivanju i za nas od vanrednog interesa i mi tu studijicu našim čitaocima najtoplije preporučamo. Tim više, što je ona upravo poželjna nadopuna raspravice, koju je o istoj temi prije par godina objelodanio drugi jedan učenjak, prof. Gumplowicz, koji je naše pitanje obradio više sa socijološkog gledišta, i jer prof. Murko svojim člankom paralizira one krive pojmove o nama, koje je kroz „Oesterreichische Rundschau" u svijet turio nepozvani dr. Iso Kršnjavi.

Vrlo pregledno i modernim znanstvenim načinom prikazuje prof. Murko na malo stranica sve momente i historijske i vjerske i filološke, koji bi po svom značenju mogli utvrditi granice izmedju dvoimenog naroda, štono brojem od preko 8 milijuna duša obitava u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, srednjoj i južnoj Ugarskoj, Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Staroj Srbiji i sjeverozapadnoj Macedoniji — izmedju Hrvata i Srba. Jasan njegov i iscrpljiv način prikazivanja osobito u pitanju jezika i historičnog razvoja, koje je obično najmjerodavnije za označivanje raznih naroda i granica izmedju narodnih individualiteta, u našem slučaju dokazuje upravo bjelodano, da su se Hrvati i Srbi u ove krajeve doselili kao jedan narod i da su jedan narod i danas. Razlike oko tih dvaju u tom narodu do vlasti došlih imena, produkat su samo vanjskih utjecaja, poglavito utjecaja zapadne i istočne kulture, koje su sobom donijele vjersku razliku i zatim dvostrani historijski razvoj, a da se ipak granice za jedan ili drugi narodni individualitet ili njegovu prvobitnost i premoć ne mogu nigdje i nikada povući. Oba dijela naroda jednako su samostalno stvorili državne tvorbe sa hiljadugodišnjim kontinuitetom ili tradicijom, i oba su samostalno stvorili isti današnji literarni jezik. Sve, što bi drukčije moglo dokazati raznolikost izmedju Hrvata i Srba, tim je narodima naprosto zajedničko, pa je samo prirodno, da je nakon tolike bratoubilačke borbe prodrla misao narodnoga zajedinstva, koja danas snažno teži do izražaja i provedbe. Na koncu spominje prof. Murko i pogrješke, koje je Austrija učinila u svojoj politici prema Hrvatima i Srbima, pa misli, da bi se tu, shvate li mjerodavni krugovi samo pravo situaciju, dalo još štošta popraviti.

Mi i ako ne pristajemo uz to pouzdanje prof. Murka, pripisujemo veliku važnost informativnoj tendenciji njegove študijice, koja je baš sada dobro došla.

dp.

UMJETNOST

IZ UMJETNIČKIH ATELIERA. Zemaljska vlada obratila se na „Hrv. društvo umjetnosti", da bi se sporazumilo s gg. Šišićem, Hranilovićem i Hircom, kako bi se dale 24 teme t. j. 12 historičkih slika i 12 geografskih krajobraza umjetnički obraditi, od kojih bi se slika izradile reprodukcije za sve hrvatske škole. Ove bi slike imale školsku mladež upoznati s krajevima, kojih ona ne pozna, tako primjerice Primorce s krajevima slavonskim i obratno, a u historiji imale bi joj ne samo zorno predočiti znamenite historijske momente već i u srce u zamamnom obliku usaditi spomen, a i oduševljenje za velike čine naše prošlosti. „Hrvatsko društvo umjetnosti" s velikim je zanosom poprimilo ovu ideju i veseli se, da će ne samo te slike nego i njihove reprodukcije izraditi hrv. umjetnici resp. hrv. umjetnički zavodi. — Od nekoliko dana ušla je u promet krasna reprodukcija Tišovljeve slike: „Bogoštovlje". Nakladnik je slike g. Petar Nikolić. Žalimo jedino, da ta reprodukcija nije kod nas u našim zavodima izradjena, koji se zavodi ponose već izvrsnim uspjesima. Slika stoji 50 kruna. — Izložba u Osijeku netom je zatvorena. „Hrv. društvo umjetnosti" vrlo je zadovoljno s ovim svojim poduzećem. Naprama prvoj izložbi konstatiran je znatno brojniji posjet. Popularizacija naše umjetnosti time je u velike napredovala. Isto

bio je znatno povoljniji i materijalni uspjeh. Jedno i drugo trebalo bi da potakne društvo, da i u drugim gradovima, što prije udesi slične izložbe.

SPLITSKI UMJETNICI. Posjetio sam njihove, tako rekavši — improvizovane ateliere i ne malo se začudih napretku i marljivosti splitskih umjetnika. U prvom redu spomenut ću sanjara Emanuela Vidovića, što se nedavno povratio iz svog omiljenog Solina, gdje se obogatio dojmovima, bilo u potrazi za novom, originalnom linijom, bilo u rafinovanim prelazima odraza svijetla, bilo u niansiranju boja tamno u tamnome i sivo u sivome. Osim velikog broja studija, škica i nacrta spomenut ću nekoje nove oveće Vidovićeve radnje: 1. Vrata boli. 2. Rodna gruda. 3. U Chioggi. 4. Angelus. 5. Melankolija. 6. U samoći.

Pored Vidovića razvija se i napreduje slikar Ante Katunarić. U zadnje doba bavi se i kiparstvom, modelovao je svoj autoportrait i par uspjelih karikatura. Dovršuje ove radnje: 1. Jutro. 2. Narcis. 3. Sirota. 4. Gondola. 5. Iz Solina. 6. U mletačkoj kampanji.

Katunarić je uz to u kratko vrijeme s vrlo mnogo uspjeha poučavao darovitu gospodjicu Jelisavu Petrić, kćerku predsjednika sudbenog stola.

I simpatični figurista Meneghello-Dinčić veoma marljivo radi. Sprema svoju kolektivnu izložbu, a početkom proljeća krenut će u Mletke ili München, da proširi i upotpuni svoje umjetničko znanje. Medju velikim brojem slika ističu se nekoji portraiti, zatim: 1. In manu tua, domine. 2. Splitska luka. 3. Idila. 4. Za čovječanstvo. (Triptihon). 5. Dioklecijanova palača. 6. Trogirsko groblje. 7. Molitva. 8. Mater maris. 9. Klitija. 10. Mjesečina.

Pri kraju ću spomenuti ime karikaturiste Angjela Uvodića, mladića otvorena talenta i rijetka humora. B. L.

IVAN MEŠTROVIĆ. Naš mladi umjetnik u tudjini marljivo radi. Od posljednje izložbe u Sofiji, Zagrebu i bečkoj „Secessiji" dovršio je devet novih djela i to: 1. Laokoon mojega doba. 2. Ostavljena. 3. Moja žena. 4. Djevojka. 5. Očajnost. 6. Welche sterben, wenn sie lieben. 7. Starac i djevojka. 8. Dva sasvim nova stupa sa kapitelima (za budući jugoslavenski stil). 9. Strossmayer. (Više studija, a nedavno je započeo i njegov spomenik u veličini od 5 metara).

Meštrović ima jednu strast, a to je stvaranje. Taj mladi umjetnik živi, da utisne u glinu svoje boli i misli, i uživa, kad je opkoljen likovima, gdje se njegov život i mladost ogledaju kao u velikom bistrom zrcalu. B. L.

KAZALIŠTE

Gotovo kao premijera prikazana je ove sezone na našem kazalištu HEBBELOVA „JUDITA". Pokret moderne literature, koji teče onamo od pedesetih godina prošloga stoljeća, ide ne samo za tim, da otkrije u romanu psihologijsku diferenciranost, već i za tim, da se ti posve čisti psihološki procesi donose i na pozornicu. To je, kako Max Burckhardt pravo kaže, renesansa novele ili renesansa drame. Novela se dijalogizira, a u dramu se unose posve epski elementi. Umjesto širokih epskih opisa u romanu nadolazi duboka i značajna konverzacija, umjesto dugačkih dijaloga i materijalne radnje nastupa bogati mise en scene i posve duševni proces. Takove drame, ako i ne u posve modernom smjeru, a ono ipak po sadržini pisao je Hebbel. Bio je neshvaćen u svoje savremeno doba, no to više ga počima cijeniti moderna. Hebbelove su drame pune najsuptilnijih psiholoških kombinacija i problema, a do fabule mu je tek toliko stalo, koliko se mora za razvitak radnje staviti na pozornicu neka pozadina. Cilj njegov je protumačiti jedan ljudski čin nizom psiholoških promatranja. U „Juditi" prikazao nam je Hebbel mnogo apstraktnije, negoli to obično biva, psihologiju zločina, njegov motiv i genezu — svu grozotu takove zamisli, koja mirno radja činom. Taj čin oslobadja ljude ili svijet — ali ubija i moralno i fizično onu osobu, koja je taj čin proizvela, — jer za Juditu je to zločin, — a za svijet junačko i slavno djelo. Judita klone, jer je za čitava svog života tražila muža snažna i srčana, a kad ga nadje, mora ga ubiti, jer je neprijatelj njezinoga naroda. I tu se nadje u sporu životinjski instinkt ljubavi sa socijalnom nuždom, sa socijalnim zahtjevima. Čovjek mora da sebe žrtvuje, da žrtvuje svoje najljepše i najplemenitije instinkte a sve za to, da uzmogne zadovoljiti jednom socijalnom krugu, uz koji je vezan rodom svojim i političkim interesima. Gdjica Vavra prikazala je Juditu vrlo dobro. Vidjelo se, da je u to prikazivanje unijela sav značaj i svu snagu svoju i da je ulogu dobro razumjela. Srdačniji tonovi izmakli su joj, nu tih imade tako malo, da će i to gdjica. lako popraviti. Dobri su bili g. Freudenreich kao Danijel, g. Rašković kao Holoferno, g. Štefanac i g. Sotošek.

„NEMANJA" MILOŠA CVETIĆA jest drama glumca i srpskog patriote. Kao glumac stvorio je u tom komadu vrlo dobre i efektne

uloge, no bez ikakove nutarnje vrijednosti. Ljudi dolaze i odilaze, umiru i ubijaju se, govore, što je baš patriotično i politički, u kostimu drevne povijesti srpske. Ovakovi su komadi vrlo dobri po glumce i vrlo podesni za proširivanje povjesničke izobrazbe nedjeljne velike publike. Psihološka, dramatska i literarna vrijednost je ispod ništice. Prikazivalo se tako, te je komad uz svoje posve kazališne kvalitete mogao proći. Istakli se osobito g. ravnatelj Fijan, g. Rašković i gdjica Vilharova.

Druga premijera domaće provenijencije bio je „SIN" od modernoga i mladoga autora Kolarić-Kišura. Drama je socijalnoga sadržaja i to je, čini se, najjača strana njezina. Inače je velika mana te drame, što je odviše puna raznih problema, koji se počimaju rješavati, ali se ne rješavaju. Poradi toga dolazi do raznih nerazumljivih i suvišnih scena i značajeva. Tako je čitav prvi čin posve suvišan proemij. Drugi je čin dobar, dok u trećem činu imade sva sila neprotumačivih elemenata. Uza sve to vidi se, da je Kolarić-Kišur ne samo po običnom kalupu „mladi nadobudni" pisac, već zaista talenat, u kojega imade neosporivih dramatskih kvaliteta. Prikazivanje je bilo prilično, te je g. Štefanac možda prvi put u svom glumačkom djelovanju donio punu i živu kreaciju. Vanredan je bio g. Borštnik kao Prosper, dobra i gdjica Rückova kao Kristina.

VLADIMIR LUNAČEK.

FEUILLETON

PEDESETA GODIŠNJICA „GRANIČARA". Dne 7. veljače navršuje se pedeset godina, što su „Graničari" Josipa Freudenreicha prvi put prikazivani. Sve drugo, što je Freudenreich iza toga pisao i iznosio na pozornicu, nije dostiglo „Graničara"; oni su ostali ne samo njegovom najboljom nego i uopće najpopularnijom glumom hrvatskom. Još god. 1879. prikazivani su „Graničari" u Zagrebu po stoti put, a posljednji put, kad su se prikazivali (1. stud. 1906.), čita se na kazališnoj cedulji: 158-mi put. Gotovo kod svake znatnije i svečanije zgode davana je ova gluma. Kad je iza službenoga otvorenja u prisutnosti kraljevoj dan poslije bilo pravo otvorenje novoga glumišta za veliko općinstvo, glumili su se uz proslov Badalićev omiljeli „Graničari", a kad je proslavljena „tisuća predstava" pod slavnom upravom Miletićevom, opet je ona uz proslov Harambašićev proslavljena elitnom predstavom „Graničara". Prije deset godina za Miletićeve ere slavila se svečanim načinom četrdeseta godišnjica premijere „Graničara". Prolog, što ga je o zaslugama Freudenreichovim napisala M. Pogačić, a zborila Ružička-Strozzi, dijelio se med općinstvo, a na kazališnim ceduljama bila je vjerna reprodukcija prve predstave „Graničara" iz god. 1857. Tadašnja prva Karolina i udovica pjesnikova Marija Norweg-Freudenreichova bila je — kako ispisujemo iz zapisaka Miletićevih — kod te predstave kao gost intendancije i primila je toga dana naslov „počasnoga člana hrv. zem. kazališta". U glumi samoj sudjelovalo je troje djece pjesnikove: Micika, Dragutin i Zvonimir (kojima je bio namijenjen i čisti prihod od predstave) i mala unuka u „ulozi" Milke. U ime svih članova drame, sakupljenih na pozornici, ovjenčao je sliku pjesnikovu ravnatelj Mandrović. Iza proslova slijedila je Zajčeva ouvertura „Graničarima", a za vrijeme medjučina svirao je orkestar iste narodne kompozicije Pokornijeve, koje su se izvodile i god. 1857. prigodom prve predstave.

Važnost ove naše najpopularnije glume, koja brojem svoga prikazivanja daleko iza sebe ostavlja sve izvorne i prevedene drame, ističe se još više, kad se spomenemo jadnoga doba, u koje je ona stvorena i prvi put prikazivana. Bilo je to pusto apsolutističko doba, kad je tudjinska, njemačka ruka htjela da priduši svaki i najmanji dah hrvatskoga života; tugaljivo doba, kad su hrvatski pjesnici i urednici poradi nedužnih, patriotičkih pjesama bacani u teške tamnice, a hrvatski se jezik gonio iz škola i istiskivao iz ureda i javnog života. Nametljivo tudjinstvo otrovalo je socijalni život, širom su se vrata otvorila špijunstvu i štreberstvu, a Hrvatsku se silom htjelo da pregradi i adaptira za predvorje velikoj zgradi njemačke centralističke Austrije. U ovo doba hrvatsko kazalište u Zagrebu još uvijek kao pepeljuga samo kukavno životari pored tudjinskoga, njemačkoga kazališta.

Do god. 1840. prikazivalo se na javnoj pozornici zagrebačkoj samo njemački, i to najprije u kući grofa Amadeja (današnji prirodopisni muzej), a poslije u novo sagradjenom (1835.) kazalištu na Markovu trgu. Tek vrlo rijetko, nekako kao od milosti prikazao se i po koji kajkavski prijevod. Od god. 1840., kad se prvi put počelo hrvatski i to štokavski prikazivati (Juran i Sofija), javljaju se stalne hrvatske kazališne sezone uz vazda još jače njemačke. Tako to biva do god. 1860.

I baš god. 1857., poslije prve predstave „Graničara", nastaju za hrvatsko kazalište bolji

i vedriji dani. Josip Freudenreich kao glumac i učitelj hrvatskih glumaca, kao pisac i redatelj kazališni postaje spiritus agens hrvatskoga kazališta i nov energični suborilac i pokretač uz Dimitriju Demetera. Zasluga je Freidenreichova i to, što se konačno počela stvarati i hrvatska kazališna publika. Nema sumnje, da je Freudenreich poslije premijere svojih „Graničara" dao poleta onomu djelovanju oko hrvatskoga prikazivanja, koje je napokon 24. studen. 1860. bilo okrunjeno time, da su njemački glumci bili za vazda poput onih bibličkih kramara upravo istjerani iz hrama naše Talije.

VLADIMIR GUDEL.

DRAGUTIN J. ILIĆ. Koncem 1906. god. navršilo se ravnih trideset godina, što se Dragutin Ilić prvi put javio u srpskoj knjizi. Dragutin je najplodnija grana pjesničkoga plemena Ilića i jedan od najrevnijih radnika u srpskoj beletristici osamdesetih i devedesetih godina. I danas se vrlo često sretamo s njegovijem imenom u svima gotovo srpskim listovima. Radio je dosad na svima vrstama poezije. Prva mu je pjesma izišla u Ognjanovićevu „Javoru" 1876. god., a 1884. izdade prvu zbirku pjesama, koje se više odlikuju mislima nego pravim, istinskim osjećajima. God. 1892. izidjoše njegove „Novele". Nijesu najljepše dočekane. Naturalizam Ilićevih „Novela" nije se svidio srpskim kritičarima. „Smilujte se gosp. Iliću", piše „Javor" 1892., „ta mi dobro znamo, da je Vaše pero u stanju i takve književne produkte iznositi pred srpski čitalački svijet, koji zabavljaju svijet i plemene srce čovječje, koji nas pune zadovoljstvom i mirom i ne deru nam živce i ne uzbudjuju prekomjerno kucanje srca u grudima". Ilićeve su novele nenadana pojava naturalizma u srpskoj beletristici, ali — šteta — to bijaše samo „izvještačeni naturalizam", težnja za efektom i ništa više. Bolje su mu išle za rukom pripovijetke, kojima je crpao gradju iz Biblije i u kojima je po samome predmetu morao biti romantičar. Njegove se „Svetle slike" isporedjuju sa svjetskim djelima te vrste. Napose spominjemo veće pripovijetke Hadži-Ruvima i Hadži-Djeru (1898.) „svetle slike iz srpske borbe za krst časni i slobodu zlatnu"

Najpoznatija, ako i ne najbolja drama Ilićeva, bit će „Saul", u 5 činova, što je štampana tek lanjske godine u izdanju „Matice Srpske". Predmet je drame jedna i u stranim literaturama često dramatizovana epizoda iz istorije jevrejskog naroda. God. 1882. izišao je „Vukašin" istor. drama u 5 činova, osnovana na pogriješnoj istoričkoj bazi, a 1885. napisa istor. dramu u 5 činova pod napisom „Jakvinta". U tragedlji „Za veru i slobodu" (1890.) uzeo je za gradju proganjanje Bogumila. „Pribislav i Božana" (1897.) ne može se ni nazvati dramom u pravom smislu riječi, nego samo slikama. „Ženidba Miloša Obilića" mogao bi biti dobar libreto za operu. Ostale su drame: „Otmica", „Poslije milijun godina", „Tri deputacije", „Nezvani gost" i prigodna „Ženik slobode". Sve one u svojoj cijelosti nijesu velike pjesničke vrijednosti kao što su lijepa pojedina pjesnička mjesta, u kojima ključa lagana, poznata Ilićeva lirika. On je dakle u prvom redu liričar.

Osim pomenutih djela napisao je Ilić svu silu ocjena, prikaza, prijevoda i originalnih naučnih radova najrazličnije sadržine, što sve još leži razbacano po raznim srpskim i hrvatskim listovima (na pr. u „Vijencu").

Danas najradije piše pjesmu, a piše je — vidi se dobro — istom voljom, kojom je napisao onu prvu pjesmu 1876. god. Najčešće se sretamo s njegovijem imenom u „Brankovom kolu" i drugim beletrističkim listovima srpskim. Dosadašnji bogati i raznovrsni rad Ilićev i njegovo iskreno nastojanje o uzajamnoj vezi srpske i hrvatske književnosti obvezuje i nas, da izrazimo tvrdu nadu, da će Dragutin Ilić i poslije ovoga jubileja svoj korisni rad nastaviti.

BOGDAN LASTAVICA.

POLEMIKA

NEMORALNA BORBA. Kad su god. 1904. istupili hrv. književnici protiv „Matice Hrvatske" — ili bolje — njezina odbora, bili su na to ponukani govorom predsjednika dr. Arnolda, koji je u protivurječju sa svojim prijašnjim govorom napadno isticao reakcionarno stajalište. Šibom u ruci proglasio je onda taj govor u narednoj sjednici brutalni Vj. Klaić direktivom svega matičina rada. Time je bio spor zaoštren i nijedan pristojan hrv. književnik ne može svojoj ličnoj reputaciji za volju pod vodstvom toga odbora raditi u „M. H."! Od onog vremena nije bilo više čuti izjava odborskih u pogledu književnoga rada. Kad se je odbor javljao u listu, osnovanom za čuvanje svoje pozicije, bili su to samo insulti i psovke, nastale u žestini, kakovom se brane lične koristi. Tako se nije od onoga vremena ništa u načelima, u teoriji mijenjalo, ali drugojačije bilo je s praksom. Na najveće čudo svih promatrača odborskoga matičina „poslovanja" promijenilo se u praksi silu toga. Matica se je morala ipak pokoriti neuklonivom utjecaju nastranih modernista i

netom promijenjenih prilika. Navest ćemo za to samo nekoliko primjera. Alberto Veber alias Biskra, koji je bio naručen, da izgrdi u jednom pamfletu „mlade", dobio je prvu nagradu za aktovku, kojoj sam odbor ne poriče sličnosti s radnjom „s l a v n o g a" engleskoga pisca Oskara Wildea! Medju edicije matičine ušao je prijevod bezimenog prevodioca, prevejano maskiran dobrom firmom jednog „čistog" odbornika — prijevod novela M. Gorkoga, jednoga od najmarkantnijih modernista, koji bi mogao svojim modernizmom služiti kao školski primjer matičinim utemeljiteljima, kakovih književnika gg. Arnold i Klaić ne će i ne smiju (iz patriotskih razloga!) da trpe u matičinoj književnosti. Sam uvodničar (400 K) ali n e „poznati" — kako slučajno i lukavo tom prilikom napominje odbor — „p r e v o d i l a c" g. M. L. veli za Gorkoga, da on, kao mislilac odbija one, koji u životu osim materijalnih dobara traže i svjetske ideale dobra i pravice, zdravoga društvenoga razvitka i napretka." Pa ipak taj isti odbor, koji drži, da se i s k l j u č i v o njegovim teorijama može unapredjivati društvo i podržavati idealizam, prevodi djela toga Gorkoga, „jer p j e s n i k Gorki zaslužuje pažnju!" Dosta je, da se p j e s n i k Gorki odijeli od m i s l i o c a Gorkoga — a ta se misija može po dubokoumnom mišljenju odborovu sasvim mirne duše da povjeri — odborniku klerikalnom frankovcu g. Martinu Lovrenčeviću (pogotovo sa slikom), — i stvar je za utemeljitelje u potpunom redu! Tko da se još dosjeti, da gospoda istu onu nemoralnu književnost, koju u načelu osudjuju, šire u svoj mili hrvatski narod!

Ali ne koristi ništa, već ovo, što smo naveli, tako su odvratne činjenice, da svatko, tko je pratio očajnu borbu odborovu za svoje pozicije i tko pozna „patriotske" motive, zbog kojih on n e s m i j e i n e m o ž e paktirati s najodličnijim hrvatskim književnicima, mora da osupnut stane i da se pita: n i j e l i t o d o i s t a p o t p u n o n e m o r a l n a b o r b a? Nije li to borba za lošu stvar, s lošim sredstvima, kojoj ipak ne bi smjelo biti mjesta u jednoj opće narodnoj instituciji, kakova je „M. H."? — Ne čudimo se ni malo, da toga ne osjeća g. Vj. Klaić, ali se divimo tankoćutnom g. dr. Gj. Arnoldu, koji je napokon ipak valjada sam koncipirao svoj govor o „Književnosti za c i j e l i narod". Ld.

„DRUŠTVO HRV. KNJIŽEVNIKA" I „HRV. SMOTRA". „Hrv. Smotra" i „istomišljenici" oko „Hrv. Prava" ne mogu zatomiti svojih osjećaja, proisteklih iz mutnog vrela zavisti i konkurencije, pak navaljuju složno na „D. H. K." i na „Savremenik". Njima, koji furtim propagiraju „iz uvjerenja" Wildeove ideje, unikum je odnošaj „S." i „D. H. K." Oni misle, da jedna slobodoumna smotra može da visi o društvu, u kojemu imade članova tako oprečnih nazora kao što su n. pr. Gjuro Deželić i Zv. Vukelić, jedan klerikalac, a drugi Wildeovac. Oni ne mogu pojmiti, da takova smotra može samo onda opstojati, ako su joj nevezane ruke. Jedno slobodoumno društvo, kakovo je „D. H. K." smije jedino t a k o v u smotru podržavati, da bude drugojačijih, brinu se već obilno druge reakcijonarne družbe. — „Hrv. Smotra" koristeći se našom bilješkom o Pavlu Štosu, tuži se tobože na „D. H. K.", što ne slavi svaki dan kakav književni jubilej, premda bi gospoda mogla znati, kako je „D. H. K." doslije prolazilo sa svojim „jubilejima". Ld.

„GONZAGA", U jednom madžarskom listu izašao je prijevod ove krasne Vidrićeve pjesme i kako čujemo privatno, pobudila je pjesma u madž. literarnom svijetu najveću senzaciju. Ovo je najbolji odgovor g. Jovanu Hraniloviću, koji je kao „objektivni" priskočio u pomoć matičinom odborskom „poslovanju" „ocjenom" ove izvrsne pjesme u „Hrvatskom kolu". G. J. H, bio je naručen, da udobrovolji najbjesnije klerikalce, za to je trebalo da osobito istakne svoju „objektivnost", ne bi li tko povjerovao, da je sastanak sveca Alojzija s jednom bludnicom pred „rajskim dvorima" „estetsko čudovište", „patološka pojava", „produkt bolesne kaprice" premda bi on mogao znati, da svjetska literatura u sjajnim djelima laborira na ovakovim „nespojivim protivnostima". Nije li to možda neka „carentia pudoris" u g. J.H?' Ld.

RUSKI „STARI" I GORKI. U ruskoj slavjanofilskoj reviji „Slavjanskija Izvjestija" 1906. 3. ima članak pod natpisom „Gospodstvo ulice u literaturi" od nekog Morskog. Poput naših „starih" udara i on glavom o zid. O modernoj ruskoj književnosti veli, da je slična dućanu, u koji trgovci zovu kupce, love ih za skutove i na razni im način hvale robu. Ona ugadja svjetini budeći u njoj prvobitne životinjske instinkte i prilagodjuje se njezinu grubome ukusu. Navodeći neke „dii minores" veli, dalje, da je njihova drskost shvatljiva, jer da je briga za vlastitu kožu i princip „žderati hoću" njima viši od istine i prirodne č i s t o ć e. Ali po tom utrtom putu idu osim „dii minores" i važni literarni bogovi i savremeni proroci. Naj-

znatniji je, Maksim Gorki, poplavio literaturu svojim čudnovatim rukotvorinama, začinjenim paprom i češnjakom, i obogatio je siromašni ruski jezik čitavim rječnikom „bosjačkih" riječi i izraza, takovih, da se Morskome ni ruke ne će dizati, da ih citira. Zaslijepljen poklonima ulice, neznalicâ, koji bijesno urliču svakoj krupnoj riječi svoga poluboga, govori Gorki zaboravivši na čast i stid i postavivši se u pozu komičkog junaka: „Narode moj, liljanski vragovi i podlaci! Čujte i učite se!" I pomoću svojih bivših ljudi sudi Gorki ruskoj inteligenciji, kojoj on nije dorastao duševnom čistoćom ni umnom visinom. Pisac veli, da je u posljednje vrijeme Gorki postao upravo drzak i da je tako provalila u rusku literaturu, kako se sretno izrazio satirik Ščedrin, „triumfirajuća svinja" (toržestvujuščaja svinja).

Što bi rekli tome kritičaru „starih" naši „stari", koji vode upravo na uzici „triumfirajuću svinju" u svoje „pristojne" odaje. Ili su se nakon „Nekrologa modernoj književnosti" stali uspješno pomladjivati? DDD.

BILJEŠKE

NAŠI PORTRETI. Potret predsjednika „D. H. K.", dr. Stjepan pl. Miletića naslikao je Vlaho Bukovac. Dobrohotnom dozvolom vlasnika iznosimo mi prvi put ovu krasnu umjetninu, darujući ujedno članove „D. H. K." i naše pretplatnike slikom izvrsnog rodoljuba, književnika i kulturnog radnika g. dr. Miletića. — Portret dr. Ante Kovačića nacrtao je za naš list g. Bela Čikoš. Njegovo je sjajno djelce ujedno ponovni dokaz velikih simpatija, što ih naš umjetnik posvećuje hrv. književnicima, na čemu mu i ovim putem najsrdačnije hvalimo.

ZA JEDAN ZABORAVLJENI GROB. Kraj župne crkve samoborske, gdje su prije pokapali mrtve, stoji jedan zapušteni grob. Ljudstvo od veće česti prolazi mimo njega, da ga i ne pozna. Ograda grobna od željeza je, i bit će, te se samo tvrdoći željeza ima da zahvali, da je još obilježeno ovo počivalište...

Grob je to Julijane (Ljubice) Cantilijeve, idejala i nesudjene ljube nježnog pjesnika Stanka Vraza. Julija kći je samoborskog trgovca, rodjena 26. prosinca 1812., a umrla 22. svibnja 1842. (Tako treba ispraviti, što Marković spominje u životopisu Vrazovu, da je Julija kći ljekarnika.) Krasne Vrazove „Djulabije" izražaj su pjesnikove ljubavi prema ovoj ljepotici samoborskoj, koju je on nekom zgodom u Samoboru upoznao, a koja je u ranoj dobi — navršivši tek 29. godinu — ostavila ovaj svijet. Stankova ljubav bila je beznadna. Julija se udala za trgovca Englera, a kratko vrijeme iza toga preminula. Nad njezinim grobom nikli su valjada najljepši stihovi u „Djulabijama". Pjesnik ih je napisao pod dojmom tuge u času, kad mu je došla vijest, da Ljubice nema više medju živima. „Djulabije" su snažan spomenik, što ih pjesnik sazdao i sebi i svojoj nesudjenoj ljubi. Ljubici smo zahvalni za krasne „Djulabije", koje je hrvatskom narodu ostavio u amanet Stanko Vraz, a koje natkriljuju svojom pjesničkom ljepotom i Kollarovu „Slavy dcera". Baš zato bi i valjalo, da se ovaj grob odlično označi, da se sačuva za poznije generacije. Jednoć sjetilo se „D. H. K." lovor-vijencem toga groba, no valjalo bi, da se i uredi grob. To bi se sve dalo s malo troška da učini. Mogla bi se na grob staviti kamena omanja ploča s natpisom, možda nekoliko stihova iz „Djulabija". Misli se i onako, da su pjesme IV. dijela „Djulabija (od 1.—13.) odgovor na pisma Ljubičina oca, u kojima je zamolio Vraza, da napiše natpis za grob njegove kćeri.

U Samoboru se već prije par godina pokrenula ova misao u lokalnom listu, počeli se sabirati i prinosi, a onda je sve — prema uobičajenom našem nehaju — opet zastalo. Ne bi li „Društvo hrv. književnika" u sporazumu s „Maticom Hrvatskom" preuzelo inicijativu, da se uredi ovaj zapušteni grob? Bilo bi po svoj prilici srećnije ruke i misao bi se brže pretvorila u djelo. Samoborski novčani zavodi, općina i neki pojedinci bez sumnje bi priskočili u pomoć materijalnim prinosima. I domaći i strani, koji dolaze u velikom broju u Samobor, jamačno bi se zaustavljali pred Ljubičinim grobom i posvetili mu s ganućem koji trenutak. Uredjenje Ljubičina groba bio bi tako čin dolična pieteta i nježne pošte sjeni pjesnika Stanka Vraza. BOGUMIL TONI.

MARTIN HAJNAL. Rodio se 1883., a umro 16. oktobra 1906. Bio je slušač filologije hrvatske i madžarske na budimpeštanskom i poslije na hrvatskom sveučilištu. Bolesti radi istupio je iz reda Pijarista. Kao marljiv naučnjački radnik pružao je mnogo lijepih nada za budućnost. Posljednji svezak (5., knjiga XV.) „Nastavnoga Vjesnika" donosi Hajnalovu raspravu o Ivanu Pergošiću, u kojoj je piscu bilo poglavito do toga stalo, da pokaže neke utjecaje madžarske književnosti na našu staru kaj-

kavsku. To je pisac pokazao najprije na Pergošićevu prijevodu (1574. u Nedelišču) Verböczijeva latinskoga Tripartituma, gdje se naš kajkavski prevodilac služio mnogo Vereševim madžarskim prijevodom. Pergošić ne slijedi samo onda sasvim vjerno Vereša, kada on jednostavno izostavlja iz latinskoga teksta, nego i onda, kad on mijenja latinski tekst. Još raspravlja Hajnal i o latinskom djelu Pergošićevu „Praefationes et epistolae" (štampano u Varaždinu gl 1587.), koje je važno zato, jer je u njemu izdan najznatniji i najstariji spomenik madžarske književnosti, pisan latinskim jezikom — Admonitio. Ovo djelo Pergošićevo takodjer pokazuje madžarski utjecaj. — Osim ove rasprave pisao je Hajnal još više filologičkih rasprava madžarskim, hrvatskim i njemačkim jezikom, od kojih su znatnije: „Karnarutić i Zrinijada", „O narječju njemačkih stanovnika biogradske županije". U „Nast. Vjest." štampat će se od njega i članak „Estetička vrijednost Zrinijade".

NAŠA KNJIGA U TUDJINI. „Nuova Rassegna", ta vrlo uvažena smotra u talijanskoj literaturi, a već podobro poznata i kod nas radi specijalne simpatije, s kojom prati razvoj naše lijepe knjige, ima osobito zanimljiv posljednji broj pun vrlo lijepih i iscrpljivih članaka i študija o našoj lijepoj knjizi.

Pod naslovom „Un grande lirico serbo" redaktorica Umberta Griffini piše opširan i vrlo zanimljiv članak o Vojslavu Ilijću, citirajući u ritmičkom talijanskom prijevodu razne sastavke slavnoga pjesnika, kao: „Pod nama lisje suštalo je žuto"; „Prividjenije"; „Tibullo"; „Ovidio"; „Orient"; „Sumnja" i drugo. Svi ti krasni sastavci sladjano zvuče u milozvučnom talijanskom jeziku i svojom sjetnom harmonijom šire Vojslavinu slavu i ime u talijanskoj literaturi.

Drugi iscrpljiv članak pod natpisom „La donna croata nella storia" iz pera Stjepka Ilijića, bavi se historičkim hrvatskim ženama, koje su se proslavile i perom i mačem u prošlosti. Uz legendarne žene Tuge i Vuge, spominju se Vladislava Nelepić, Vera Desinić, Beatrice Frankopan, Katarina Zrinska, Cvjeta Zuzorić, Baba Nedić, Sidonija Rubido Bakač-Erdödy, Anka Vidović i druge. Članak završuje ovim riječima: „Junačice misli i mača, vi bijaste svijetlo i obrana domovine u velikim danima pogibelji; vi ste čule prolom oluje, koja je prolazila mrka i prijeteći uvrh vaših glava; vi ste neustrašivo stale uvijek na braniku domovine, u ime ljubavi i prosvjete borile ste se sudjelujući da suspregnete prijeteći val, koji je dolazio, da uguši kulturu i svijetlo. Uljudba nek vam doprinese dužnu počast".

Nakon nekoliko uspjelih prijevoda naših ženskih narodnih pjesama iz pera Srećka Domića, te osmrtnice o Stevanu Sremcu Špire Geruna, gospodjica Umberta Griffini napisala je opširni književni prikaz Begovićeve drame „Gospodja Walewska". Prevodivši na talijanski jezik neke uspjelije dijelove Begovićeve drame, spisateljica završuje: „U drami ima vrlo uspjelo ocrtanih karaktera: drugi i četvrti čin od osobitog su kazališnog efekta. Druge bi trebalo modifikovati — dapače kondensovati ih u jedan, a posljednjega bi trebalo sasvim ispustiti, jer nema razloga ekzistencije. Ipak je neoporecivo da drama zamamljuje — kuca u njoj odjek legitimnih nada cijele jedne narodnosti, velike i nesretne: potištene Poljske. Milan Begović učinio je dobro i patriotsko djelo a kao dobar Slaven, izazvavši na pozorište žalosni fantom onoga živog ukopanog naroda u Evropi".

„Nuova Rassegna" zaključuje svoj mjesečni prikaz o našoj književnosti recenzijom pjesama Jove Popovića i s nekoliko vrlo zanimljivih bilježaka iz naše literature.

Preporučamo srdačno ovu smotru, — jer se ne ustručava iskreno govoriti o nama — svim onima, koji poznavaju talijanski jezik. Izlazi u Florenciji (Via Bufalini 13.), a stoji godišnjih 15 lira. STJ. I.

PRIJEVODI IZ HRV. KNJIŽEVNOSTI. Prijevod Domjanićeve pjesme „Noć" u „Croatii" od modernog madžarskog pjesnika Gejze Battlaya ušao je i u madžarsku reviju „Jövendö". Tom se prilikom uvaženi madž. kritičar Bela Lazar vrlo pohvalno izražava o hrv. književnosti. — Revija „Aus fremden Zungen" donosi prijevod novele Kozarčeve: „Tri dana kod sina". — „Oesterr. Rundschau" prevela je jednu Gjalskovu crticu a berlinski „Vorwärts" dvije.

NOVO O M. RELJKOVIĆU. U Jagićevu „Archivu" (XXVIII.) donosi A. Ivić neke podatke o životu ovoga pjesnika prema originalnim službenim aktima, što ih je našao u c. i kr. dvorskom arkivu. Ti se podaci tiču najviše njegove vojničke karijere, pri čemu je zanimljiva ambicija našega pjesnika kapetana, da i on postane majorom barem od honores u penziji. Pored svih lijepih svjedočaba i preporuka ipak nije Reljkovićeva molba uslišana. — Reljković je dvaput bio oženjen. S prvom je ženom, kojoj se ime ne zna, imao četvero djece. Drugi put se oženio udovicom kapetanovom Katarinom Bašlinović. Dan smrti Reljkovićeve takodjer je

sad utvrdjen. Umro je 22. januara 1798. Vrijedno je još zabilježiti iz „Berichta" generalkomande, u kojem ona javlja, da je „Anleitung zur besseren Schafzucht" preveo kap. Reljković u „ovdješnji zemaljski jezik" i preporuča taj prijevod pukovnijama i županijama. To je Reljkovićeva knjiga: „Pravo i pomnjivo ispisana ovčarnica" (1776.) Dvorsko ratno vijeće dalo je piscu za taj prijevod 100 for. — Jugoslavenska akademija sprema novo kritičko izdanje Reljkovićevih djela.

ŽIVOT I RAD IVANA TRNSKOGA prikazao je sarajevskom „Hrvatskom klubu" g. J. Milaković. Ovo predavanje, koje je s velikim odobravanjem primljeno, donijet ćemo u 3. broju „Savremenika".

AŠKERC — GREGORČIĆU. Oba su pravi i iskreni pjesnici. Gregorčić gotovo djevojačke nježnosti, Aškerc muškaračke krepčine. Oba su iste sudbine, pravi svećenici svoje vjere i svoga naroda, a oba su proganjali reakcionarni klerikalci. Nježni Gregorčić je podlegao, a tvrdi Aškerc se još bori. To su misli, koje čovjeka snalaze, kad čita pjesmu Antuna Aškerca: „Ob smrti Simona Gregorčića" u broju od 1. prosinca 1906. „Slovenskog Naroda". Pjesma je vanredno snažna i bezobzirno iskrena. Ne će biti pretjerano, ako se ova pjesma usporedi sa znamenitom pjesmom Lermontovljevom „Na smrt Puškina". Po snazi i iskrenosti joj je ravna. Na koncu se pjesme Aškerc ogorčeno obara na reakcionarce i veli, kad bi se Gregorčić opet probudio, ustao bi s odra i rekao njima:

„Proč izpred mene, Vi hinavci, proč
Poberite, Vi moji se morilci,
Imena mojega skrunilci!
Vsa Vaša žalost je nesramna laž!
Vi niste bili moji — jaz ne Vaš!"

ddd.

KONGRES JUGOSLOVENSKIH NOVINARA I PUBLICISTA. „Slovenski Jug" donosi ovaj dobri prijedlog: Na redu je u idućoj godini kongres jugoslovenskih novinara i publicista i bilo bi tom prilikom i zgodno i korisno prirediti izložbu jugoslovenskih listova i časopisa.

Tom prilikom mogao bi se otštampati katalog sviju jugoslovenskih listova i časopisa. Ovu ostvarljivu ideju željeli bi da vidimo ostvarenu prilikom idućeg novinarskog kongresa.

SLAVJANSKI GLAS, list slav. blagotvoritelnog družestva u Bugarskoj, donosi u svojoj 4. svesci 1906. god. prijevod jedne lirske pjesme Šiška Menčetića i u „Savremeniku" izašlo predavanje F. Hrčića: „O uzajamnosti dramske proizvodnje juž. sl. autora".

ISPRAVI u 1. br. Savremenika! Mjesto j a r u na str. 15. j a z u; mjesto v o d a na str. 16. s v o d a; mjesto b l a ž i j i na strani 55. b l a ž i m a.

DRUŠTVENE VIJESTI

IZVANREDNA GLAVNA SKUPŠTINA „DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA". Na poziv prvog društvenog potpredsjednika B a b i ć a - G j a l s k o g a, oglašen u zagrebačkim dnevnicima 28. studenoga p. g., održana je u srijedu 12. prosinca p. g. u 7 sati na večer u društvenim prostorijama i z v a n r e d n a g l a v n a s k u p š t i n a „D r u š t v a h r v. k n j i ž e v n i k a" s ovim dnevnim redom: „Izdavanje „S a v r e m e n i k a" za god. 1907." Skupštini je prisustvovalo 38 pravih članova.

Nakon što je predsjedatelj L j u b a - B a b i ć - G j a l s k i pozdravio skupštinare i istaknuo znamenitost stvari, rad koje je skupština sazvana, pozove društvenoga tajnika M i h o v i l a N i k o l i ć a, da izvijesti o genezi „S a v r e m e n i k a" te stanju, u kojemu se list danas nalazi.

Tajnik N i k o l i ć pročita na to ovaj izvještaj:

„Slavna glavna skupštino!

Već prije prestanka „Vijenca" i „Nade" stavljali se na društvo hrv. književnika i od strane javnosti i od njegovih članova zahtjevi, da izdaje književni list. Prve godine života našega društva bile su posvećene utemeljenju društva i njegovoj organizaciji. Kad je taj posao bio dovršen, valjalo je odpočeti drugim radom. I onda su se zahtjevi glede izdavanja lista ponovili. A kad prestaše „Vijenac" i „Nada" i malo zatim povehnu „Lovor", ne prestajaše je sa svih strana tražiti od našega društva, da je posveti baš tomu poslu. Upravni odbor ovoga društva držao je već od početka, da su ti zahtjevi posve opravdani. Bilo je doduše mišljenja, koje je našemu društvu odredjivalo drugi pravac i svrhu, ali nema sumnje, da je i društvo hrv. književnika u pustoti i mrtvilu, koji zavladaše na našem književnom polju, bilo pozvano, da učini svoju.

K a d č i t a v j e d a n n a r o d n e m a k n j i ž e v n o g a l i s t a, o n d a s u u p r v o m r e d u p o z v a n a k n j i ž e v n a i k n j i ž e v n i č k a d r u š t v a, d a t o j a n o m a l i j i d o s k o č e. I dok su prije možda

postojali opravdani razlozi, radi kojih društvo nije moglo da preuzme izdavanje književnoga lista — danas godinu dana, kad se nitko nije niti maknuo da probudi život u općem književnom mrtvilu, koje je bilo u nas zavladalo, upravni je odbor našega društva držao svojom moralnom dužnošću, da se preda tomu poslu. Prvi, odlučni prijedlog glede toga donio je predsjednik našega društva, dr. Miletić.

Društvu hrvatskih književnika u pravilima je odredjena svrha: unapredjivati hrvatsku književnost, a po svom poslovniku ovlašteno je ono izdavati svake godine društveni „Ljetopis“. Takove „Ljetopise“ izdasmo već za god. 1900.—1903. te 1903. Prijedlog dra. Miletića išao je za tim, da se izdavanje „Ljetopisa“ u dojakošnjem obliku obustavi, te da se dalje izdaje u formi književne smotre.

Tako je nastao „Savremenik“. A jer smo dobro predvidjali, da naše društvo u pogledu izdavanja knjiga i književnoga lista čeka trajna zadaća, zamolismo odobrenjem posljednje glavne skupštine kr. zem. vladu za promjenu pravila u tom pravcu.

Naši članovi, osobito vanjski dočekaše „Savremenik“ s veseljem. Potonji za svoju članarinu od K 12.— godišnje nisu imali od društva ništa — izim to, što su bili proglašeni njegovim pravim članovima. A i zagrebački članovi, koji ne pohadjahu čitaonice htjeli su, da im društvo nešto pruža. To sve je izazvalo u odboru odluku, da se „Savremenik“ dade društvenim članovima kao „Ljetopis“ badava. I nešto ta okolnost (jer je 300 članova dobivalo list cijele godine badava), nešto oskudica na pretplatnicima, nešto prva godina opstanka lista, pa radi toga još preslaba organizacija i — bilanca prve godine „Savremenika“ izkaza za naše prilike znatan gubitak.

Troškovi oko izdavanja lista (honorari, tisak, uredništvo, administracija itd.) bijahu, kako će se slavna glavna skupština iz izvještaja blagajnikovog uvjeriti, minimalni i odbor je sebi svijestan, da se u tom pravcu nije dalo ništa prištedjeti. Razlozi tomu deficitu leže dublje — leže u našem općem nehaju za književnost. „Savremenik“ je danas u hrvatskoj književnosti književni list, koji ne zastupa nijednu struju. U nj pišu i „stari“ i „mladi“, a budući da se je odbor skrbio za to, da mu redakcija bude slobodoumna i širokih pogleda, te da donaša naše najbolje, stekao je svuda samo simpatije. Dokazuje to, što je baš ove godine pristupilo društvu mnogo novih članova, te se može kazati, da društvo baš izdavanjem književnoga lista, najljepše svojoj svrsi udruživanja književnika udovoljuje. A osim toga pisalo se o „Savremeniku“ najpovoljnije ne samo u nas, već i u slavenskom i stranom svijetu. Pa ipak se je našlo jedva 400 pretplatnika, koji ga pretplatiše! Krivnja je doduše i u tomu, što je zadnje vrijeme prestajao list za listom, te je općinstvo izgubilo povjerenje u trajnost takovih književnih poduzeća.

Medjutim, bilo kako bilo, danas je činjenica, pred kojom stojimo: deficit. Doduše svako poduzeće, pa i književno, mora biti spremno jednako na deficit kao što može izbiti i suficit, pa ako je ove godine bio gubitak, može na godinu stvar proći bez njega, ali u našem slučaju leži poteškoća u tomu, što se za pokriće deficita odnosna svota mora uzajmiti iz glavnice.

Kr. zem. vlada potvrdila je zamoljenu promjenu društvenih pravila, te sada više nema zaprijeke, da „Savremenik“ dalje izlazi samo kao književni list.

Upravni odbor dobro znade, da mu je i danas još upravo dužnost u tom pravcu djelovati, te da u općem cjepkanju književnih sila treba barem netko preuzeti ulogu udruživanja, ali s druge strane nije mogao preuzeti na sebe svu odgovornost glede daljnjega izdavanja lista i to samo radi toga, jer se za pokriće deficita, koji je barem prve dvije, tri godine neizbježiv, mora pozajmljivati iz glavnice, što pak nije u skladu s društvenim pravilima. Pogotovo ne radi toga, jerbo se nakon svestranih rasprava ispostavilo, da i u odboru u tom pogledu postoje dva mišljenja.

Zato je predsjednik na osnovu zaključka upravnoga odbora sazvao ovu izvanrednu glavnu skupštinu, koja će imati zadaću, da nakon saslušanja ovoga tajnikovog te blagajnikovog izvještaja stvori zaključak, hoće li društvo hrvatskih književnika za godinu 1907. izdavati „Savremenik“ ili ne.“

Nakon toga izvijesti blagajnik prof. Oton Bošnjak o financijalnom stanju lista; iz njegova izvještaja vadimo kako slijedi:

Izdavanje „Savremenika“ I. godište stoji

Papir	K	1.261·31
Tisak	„	3.623·91
Honorari	„	3.606·80
Uredničtvo	„	960·—
Korektura	„	480·—
Poštarina	„	82·70

Reklama	K	32·—	
Administracija	„	451·02	
		K 10.497·80	

Na pretplati je unišlo:

250 pretplatnika	po 14 K	K 3500.—		
58 knjižar.	po 11·20	K 649.60		
110 djačkih	po 10 K	K 1100.—	K	5.249·60
		deficit	K	5.148·20

Iza blagajnikovog izvještaja govorio je urednik prof. dr. Branko Drechsler te preporučio, da se „Savremenik" i u g. 1907. izdaje. U moralnom pogledu ima list jakó zaledje: okupio je oko sebe sve, što u nas najbolje radi; u materijalnom pak drži, da za naše prilike nije čudo, ako takav list svršava s nekim deficitom. Naravno, deficit god. 1906. je bezuvjetno znatan i upravni odbor ga u buduće misli paralizovati tim, što ne će više davati list članovima badava, nego za pol cijene, te što namjerava provesti jaku organizaciju, koja će svakako dignuti broj dojakošnjih pretplatnika.

Prof. Vatroslav Rožić nije za to, da članovi plaćaju list; on takodjer želi, da list bude pisan boljim jezikom.

Na to je dr. Milivoj Dežman obrazložio skupštini financijalnu stranu „Savremenika", te preporučio, da se list izdaje i u godini 1907. On smatra „Savremenik" poduzećem, koje može odbaciti dobitak ili završiti gubitkom. Drži, da je to najljepši i najzaslužniji posao, kojemu se danas može društvo posvetiti. Očekuje od književnika i inteligencije hrvatske, da će listu pribaviti što veći krug prijatelja i pretplatnika. Danas je medjutim prošla prva godina Savremenikova života i ako je deficit znatan, govornik ne uvidja razloga, da se prestane s izdavanjem. Preporuča skupštini, da glasuje za daljnje izlaženje lista. U istom su smislu još govorili prof. Josip Pasarić i dr. Drag. pl. Domjanić. Na to predsjednik stavlja na glasovanje upit: dali se ima „Savremenik" za god 1907. izdavati ili ne?

Od 38 prisutnih članova glasuje poimeničnim glasovanjem 37 i to: 2 proti, a 35 za.

Nakon toga predsjedatelj zaključi skupštinu.

UREDNIŠTVO primilo je ove KNJIGE:

Izdanja „Matice Hrvatske" za g. 1906.:

1. Dr. F. D. Marušić: Liječnikovi zapisci.
2. I. Ujević: Dokonice. Slike i priče iz dalm. Zagorja.
3. V. Novak: Tito Dorčić. Pripovijest.
4. Dr. R. Horvat: Najnovije doba hrv. povjesti.
5. Kolo hrv. umjetnika. I. 28 reprodukcija.
6. Dr. N. Andrić: Pod absolutizmom. Historija 6. deceenija hrv. književnosti.
7. F. Šišić: Hrvatska povijest. I. Od najstarijih vremena do g. 1526.
8. F. Ilešič: Cvieće slovenskoga pjesništva.
9. Dr. A. Bazala: Povjest filozofije. Sv. I.
10. Hrvatsko Kolo. Naučno-književni zbornik. II.

Napredak hrv. narodni kalendar za g. 1907. Izdao „Napredak" u Sarajevu.

Gj. Stj. Deželić: Hrvatski uredovnik ili upisnik kalendar za g. 1907. Tečaj 32. Zagreb. Naklada Maravić i Dečak.

Gj. Stj. Deželić: Dragoljub za 1907. Tečaj 44. Zagreb. Naklada Maravić i Dečak.

Narodna Prosvjeta. Mjesečnik istoimenog društva. Urednik E. Jelušić. Gd. II. Pula.

Varalica Štrasnof, dr. J. Frank itd.. itd. Sisak 1906. Naklada Janka Dujaka. 20 f.

Ljubljanski Zvon. Mesečnik za književnost in prosvjeto. Narodna tiskara v Ljublani. XXVII. 1907.

R. Frangeš-Mihanović. Preštampano iz „Obzora". Dionička Tiskara. Zagreb. K 1.—.

Slavjanski Glas. God IV. 1906. Iz danie na slavjanskoto blagotvoritelno družestvo v Blgarie.

Jovan Skerlić: Pisci i knjige. I. Beograd 1907.

I. Binički: Naše selo. U dvadeset slika. Nikinci. Naklada piščeva. 1906. Cijena 1. K 50.

Srpski soko. List za sokolske stvari. G. I. Urednik dr. Laza Popović. Srpska man. štamparija. Sr. Karlovci. 1906.

Mladi Istran. List za mladi svijet. G. II. Urednik I. A. Kraljić. Pula.

Bosanska Vila. List za zabavu, pouku i književnost. G. 21. Sarajevo.

Gospodarski list. Organ hrv. slav. gosp. društva. God. 55. Zagreb.

Bulgarska Sbirka izlazja poda redakcijata na Stefana S. Bobčeva. Četirinadeseta godišnina 1907. Sofija 1907.

Hrvati i Srbi. Napisao sveučilišni profesor Dr. M. Murko. (Prevedeno iz „Oesterreichische Rundschau"). Cijena 30 fil. Osijek 1907.

SAVREMENIK

BR. 3. OŽUJAK 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

DR. L. KNEZ VOJNOVIĆ: FINIS REIPUBLICAE*
(31 JANUARA 1808)

I.

Rano u jutro na Vodokršte, 6. Januara 1808., dubrovačke gragjane probudi gruvanje topova. Dubrovnik bješe se priučio od godine dana na topovski rik. Po bombardovanju, topovi francuske vojske redovno počeše da pozdravljaju sa dubrovačkijeh utvrgjenja sve Napoleonove pobjede, i Genu i Eylan i Friedland i Tilzitski ugovor, a da i ne govorimo o Napoleonovom rogjendanu — 15. Augusta — o dolasku i odlasku glavnokomandirajućega gjenerala u Dalmaciji. Ali u jutro toga dana topovi ne pozdravljahu jednu pobjedu Napoleonovijeh vojnika, dajbudi ne pobjedu protiv ravnoga neprijatelja. Gjeneral Clausel, Lauristonov nasljednik prisustvovaše na „Placi" istaknuću zastave „kraljevine Italije na onome istome Orlandu" gdje se nekoliko stotina godina vijaše narodna bijela zastava Republike Svetoga Vlaha. Dvije ure docnije, šezdeset i tri godišnji knez Republike Sâbo Gjorgjić — Savinus Michaelis de Georgiis — izabran 28. Decembra protiv konkurenata Miha Gjorgjića, Sabovog brata, i Vlaha Menčetića, uputi se — „en grand costume" piše Austrijski zastupnik[1] t. j. uobičajenim ceremonijalom za najveće svečanosti: vlasulja à la Louis XIV., crvena toga i crni čip o lijevom ramenu, — da prisustvuje u „Gospi" sa malim vijećem pontifikalnoj misi. Akt hladnog samopregorjevanja i vlasteoske indiferencije koji se ispoljavaše u tom kontrastu, nije izbjegao dobroćudnome Ivanu Timoni-u koji je, uz put, bio i vrlo fini promatralac. Nakon crkvene ceremonije Knez se povrati u Dvor. On i njegovi savjetnici mogahu da vide tugje boje gdje lepršaju nad drevnom Placom pred tugjom stražom, ali kako da ništa nije bilo, državna makina produži onoga dana da radi. Izuzetkom koji i suviše bijaše opravdan izuzetnim prilikama, Senat se odma sastade da vijeća i produži rad sa malim vijećem kroz cijeli onaj dan. U oči blagdana, gjeneral Clausel i vlada bijahu izmijenuli prvu prepisku. Marmont

---

* Članak pod ovim natpisom sačinjava, kao g l a v a VI., sastavni dio istorijsko-diplomatskoga djela, koje će pod naslovom: „P a d D u b r o v n i k a (1806.—1815.)" doskora da ugleda vidjelo. Pisac je htio, da u „Savremeniku" prvom budu odštampane nekolike stranice svoje radnje, iz pažnje i poštovanja prama hrvackome dijelu svoga naroda, koji je toliko uradio za popularizaciju i za znanstveno obragjivanje dubrovačke istorije i književnosti.

Sofija, Februara 1907.

[1] Timoni.

se bješe povratio na popis mrnara za flotu kraljevine Italije od kojega bješe prvom odustao. Vlada republike imala je u roku od 15 dana da pribavi francuskoj floti 300 mrnara. Gjeneral Launay imao je da pazi na hitno izvršenje ove naredbe. Senat bješe odbio Clausel-ov zahtjev i to, za čudo, energičnije nego li prošle godine. U svom pismu na gjenerala vlada, bez uvijanja, govoraše da ona nije rada „Connuettere apertamente sui ostilità contro gl' Inglesi, compranettendo la neutralità della nostra Republica la quale pur sussiste in grazia della generosità Imperiale, e che bien riconosciuta e trattata con discrezione dagl' Inglesi medesimi."[1]

Clausel, razumije se, ostade nepomičan. „Ovaj popis, pa da je i mnogo veći, ne će ništa promijeniti u položaju dubrovačke oblasti i njezinijeh stanovnika prema Englezima koji krstare oko obala." Dvosmislena fraza, kojoj možebit ni sam Clausel ne davaše odregjen smisao. Lauristonov nasljednik bijaše nov i nesiguran; ne razumijevaše dobro sasuštastvovanje republikanske vlade u Dvoru, talijanske zastave na Placi i popisa mrnara za francusku flotu. Piše: „Monsieur le Recteur du Sénat", i trudi se da bude učtiv: „Ja se zadovoljstvom koristim ovom prvom prilikom da Vas, gospodine Kneže, uvjerim o osjećajima visokog poštovanja sa kojim mi je čast biti Vaš najponizniji sluga". Ovako Lauriston nije nikad bio pisao vladi! Senat sutradan, a to bješe 6. Januara, riješi[2] da replikuje Clausel-u, da mu podnese Marmont-ovo pismo i glasoviti manifest od 28. Maja, ali da mu i učini jednu opštu žalbu na sve povrjede dubrovačke nezavisnosti od prvoga dana francuske okupacije do onoga 6. Januara. Nakon toga odluči da se još jedan Senator pošalje u Pariz kao poslanik. On je imao da se udruži sa Sorgom i da zajedno učine kod Napoleona potrebne korake za održanje Republike. Novo izabrani „Senatore Inviato" imao je da krene kroz tri dana, na jednoj lagji pod austrijskom zastavom. Plata mu je imala bit ista kao Sorgova, 400 mletačkijeh cekina za trošak odijela, livreja, kola i t. d. a davaše mu se 1000 cekina[3] na račun poslanstva. Kako bješe običaj, izboru poslanika pristupi se tek pri svršetku sjednice. Dva glasanja progju bez rezultata. Najzad dobiše jednake brojeve glasova Senatori Brnja i Dživo Kaboga i Miho L. Bona. Po propisu zakona od god. 1776. ždrijebanjem bi izvučeno ime Brnje Kaboge, ali kod konačnog glasanja (Ribollotazione) glasovi se rasporede ovako:

Miho Luka Bone za 10 proti 14
Brnja B. Kaboge za 9 proti 14
Dživo B. Kaboge za 19 proti 6. Izabran.

I Dživo Kaboga odma položi zakletvu u ruke Kneza.

Sad se rasprede debata o kojoj su nam se sačuvali samo neki fragmenti. Senator Miho Zamanja preporuči da se Kabogi dadu potrebna sredstva kako bi se poslužio vanrednim kuririma iz Pariza ili iz ma kojega drugoga mjesta; Niko Pucić predloži da poslanik progje kroz Italiju, Luco Pucić da progje kroz Beč. I jedno se i drugo mišljenje mogaše odobriti. Senat se riješi za Beč, ali kroz Bosnu. Put

[1] „Učiniti otvoren akt neprijateljstva protiv Engleza, izloživši neutralnost ove republike, koja ipak blagodareći carskoj velikodušnosti postoji i koja je priznata od samijeh Engleza, koji š njom smotreno postupaju".

[2] Sa 27 glasova protiv 3. Cons. Rag. 1808.

[3] Od prilike 12.000 franaka. Po tome se vidi, da je država još imala novaca sakrivenijeh od francuske grabežljivosti.

bijaše mnogo duži, ali sigurniji, a Kaboga imaše da izvrši neke operacije kod bečke banke S. S. Schuller et Comp. Zamanja predloži da se Kaboga svrati najprije u Zadar, da tamo vidi Marmont-a, da ga udobrovolji, da ga dirne (che lo intenerisca). Luco Pucić da se ukine zakon po kome rogjaci poslanika nemahu prava da glasaju, a ni da vijećaju, u predmetima koji se ne odnošahu na njihova poslanstva. Nema bilježaka iz kojijeh bismo saznali odluke Senata odnosno ta dva predloga. Ako se jednoglasno odobri odgovor Maloga Vijeća gjeneralu Clausel-u, odluči da se konzulu u Livornu saopšti da vlada jednako postoji i da mu povlagjuje što nije predao arhiv konsulata bez pismene vladine naredbe, a da bi dobro bio učinio da nije dozvolio da se skine sa konsulata grb Republike i najzad Senat riješi, da se od dana Kabožinog polaska ima da izloži Presveti Sakramenat 40 ura, a da knez ima pri kraju da prisustvuje blagoslovu Sakramenta sa Malim Vijećem. Miho Gradi imao je još vremena da podnese predlog da se poruči iz Rima slika Svetoga Vlaha, po naročitom crtežu, i da se razda svim parocima po državi.

Iz državne kancelarije biše upućena dva akta i pismo gjeneralu Clauselu i Kabožine instrukcije. U pismu na gjenerala Senat nabrajaše sve povrjede „naše nezavisnosti, našijeh zakona i našijeh običaja“: francuski činovnici se miješaju u nadležnost našijeh gragjanskijeh i krivičnijeh sudova; sanitetska vlast ili biva spriječena u svojim funkcijama ili je bez rada; naše mrnare privatni preduzimači uzimlju na silu; traži se popis mrnara za flotu kraljevine Italije ugroženjem naše neutralnosti; diže se naša zastava sa brodova; nasilno se u našoj luci zamijenjuje dubrovačka sa talijanskom zastavom i nazad, sprječava se na Placi istaknuće naše zastave, „koja se vijaše kao simbol nezavisnosti manifestom garantovane nam“ i podiže se zastava kraljevine Italije. Senat misli, da je sve to u protivurječju sa formalnim tekstom manifesta koji jednako ostaje u snazi jer ga nijednim drugim francuska vlada nije zamijenila, a manifest govori, da će francuska vojska napustiti Dubrovnik i povratiti ga u svoju pregjašnju potpunu nezavisnost tek što Rusi očiste jadransko more. Senatska teza je neosporiva, Posljedica Tilzitskoga ugovora i predaje Boke mogaše za Dubrovnik da bude samo ova: evokuacija franceske vojske i povraćaj potpune nezavisnosti Republike. Senat istovremeno saopštavaše Clausel-u Kabožin izbor, i tražaše dozvolu da smije novi poslanik da krene iz grada. Clausel ih uputi na Marmont-a, a 7. Januara evo kako o tome izvještavaše svoga šefa[1]: „Moj gjenerale, otkad sam ovamo došao senatori se često sastaju. Primio sam dva njihova pisma. Čast mi je sprovestit Vam ih. Posljednje pismo sadržaje žalbe i tužbe i naliči dosta na mali manifest. Ja sam jutros rekao Malome Vijeću da se od sad unaprijed zanima administrativnim, unutarnjim, municipalnim poslovima, a za sve ostalo, da čeka dogagjaje.

„Istina je, da je istaknuta talijanska zastava; to sam ja naredio, o mom dolasku zastava Svetoga Vlaha nije se vijala više.

„Senatori čine što mogu da trgovački brodovi ne istaknu talijansku zastavu. Ja činim što moram da je istaknu svi.

„Ostale su žalbe bez osnova i bez dokaza.

[1] Mém. Marmont, III, Correspondance et Documents 98—99.

„Senat šalje gospodina Kabogu Njegovom Veličanstvu Caru. Ja ne mogu da dozvolim njegov odlazak dokle ga Vi ne dozvolite i ne dozvoljavam da se bez Vašega saizvoljenja Senat sastaje za ovakve deputacije. Imaju jednog poslanika u Parizu; pa zašto se š njim ne posluže?

„Senatori se boje da ne izgube vlast; imaju i razlog; većina jeste i biće nesretna, jer se iznugjavanja, zaduživanja itd. itd. ne će moći da beskažnjeno vrše.

„Polazim sutra u Kotor da izvršim Vašu naredbu. Brodovi nezakonito zarobljeni, pa i oni zarobljeni nakon Tilzitskoga mira, biće povraćeni vlasnicima.

„Senat hoće da Vam pošalje izaslanika da Vas zamoli da Kabogi dozvolite put u Pariz. Izbor, kako vidite, mogao je da bude bolji, ali ne korisniji.

„Senat koji je cijelog dana razmišljao i vijećao, saopštio mi je da je ipak knezove upitao koliko bi mrnara mogli da stave vladi na raspoloženje".

Kabogi se, utoliko, davahu instrukcije mnogo preciznije nego li što bijahu one Antunu Sorgu.[1] Ovaj starac — bješe mu 65 godina — bješe patriota. Jedini od Kabožine porodice u onijem burnijem dogogjajima dosljedno i uporno podržavaše ideju dubrovačke vlade, ali prožete optimatskim duhom; u sedamdesetijem godinama, biće u oštrom kontrastu sa rogjakom, zlokobnim provizornim guvernerom Vlahom. Kaboga imaše da radi kod Cara „per la nostra indipendenza e per la nostra attuale e futura tranquillita" (za našu nezavisnost i za sadašnje i buduće naše spokojstvo). Sve je ostalo sporedna stvar. Ako je Sorgo tamo neka radi sa Sorgom, ako nije, neka preda Napoleonu sam kreditive. Predvigjaše se slučaj da bi Republika bila megjutijem ukinuta, pa i u tom slučaju imaše Kaboga da radi „o javnom i privatnom dobru". U tom smislu izdavahu mu se kreditivna pisma koja nošahu datum od 13. Januara.[2] Ali Dživo Kaboga nikada ne pogje u Pariz. Marmont mu na svoju odgovornost ne dozvoli da odstupi iz Dubrovnika, kreditivna pisma ostadoše zapečaćena velikim državnim pečatom u kancelariji Republike gdje se jednako nalaze, a Napoleon, koji 10. februara još nije znao da je Marmont ukinuo republikansku vladu, Napolen koji ne samo da to nije znao, nego li nije bio ni riješio još o sudbini Republike, saznavši za Kabožinu misiju, piše princu Eugenu[3]:

„Izvijesnog mi Ivana Kabogu (Jean Caboga) šalju kao izaslanika Dubrovačke Republike. Ako je taj čovjek, kako uvjeravaju, jedan od našijeh najvećijeh neprijatelja, auktor pisama Bosanskome Paši i drugijeh protiv nas, Ti ćeš narediti da ga uapse, oduzećeš mu hartije što nosi i zatvorićeš ga u jednu tvrgjavu. Ako tvoja obavještenja nijesu ravnoobrazna sa onima koja imam ja, ti ćeš ga ispitati o prirodi njegove misije, o zahtjevima Dubrovačkoga Senata i ne ćeš mu dozvoliti da izagje iz Milana bez moje naredbe.

Napoléon."

---

[1] Istruzione all' Inviato Gio. Biagio di Caboga Sennajo 1808 D. D. A.

[2] Credenziali per Caboga.

[3] Iz Pariza 10. februara 1808., Léon Lecestre: Lettres inédites de Napoléon I-er, Paris, 1897., Tome I-er Nro 219. — Prof. Erber donio je talijanski prijevod ovoga pisma iz Memoara Princa Eugena.

Ima li se iz ovoga pisma zaključiti da je Napoleon Februara mjeseca riješio ukinuće Republike? Mi naginjemo protivnome mišljenju. I u ovome nas podržava drugo pismo istoga dana upućeno gjeneralu Marmont-u, koji, uz prkos svojoj brutalnoj žestini i baš te žestine radi, izdaje nerješiteljnost Careve misli. Pismo glasi[1]: „Gospodine gjenerale Marmont-e, ponašanje Dubrovčana je neponjatno. Moj Konsuo David pisao Vam je da je tako zvani Dubrovački Senat (le prétendu Sénat de Raguse) pisao Bosanskome Paši i poslao mu darove. Ovo mi isto pišu iz Carigrada. Uapsite tri glavna člana i konfiskujte zapisnike Senata. Saopštite im da će prvi koji bude dopisivao sa inostranstvom biti kao izdajnik ustrijeljen."[2]

Megjutijem mala dubrovačka oligarhija uporno produžavaše vršenje suverenskijeh prava, uporno i reg'bi prkosno svaki dan obnavljaše svoje državne funkcije. Može se misliti što se hoće o pokojnome patricijatu i o aristokratskom principu vladanja, ali sada što je definitivno i za vazda sašao da počiva amo tamo po dubrovačkoj zemlji, promislimo da su to posljednji ogranci porodica koje na maloj pozornici, neke od njih do hiljadu godina, razviše intenzivni politički i intelektualni rad i da još ovako iznureni, sa vidljivim porocima svijeh dekadentnijeh koljena, poplavljeni od novijeh klasa i struja, izgubljeni pred demokratskim zvucima marsiljeze, opljačkani i vrijegjani, predstavljaju do posljednjeg trenutka državničku, rimsku koncepciju autonomije. Pored ogromnijeh slabosti ovo im paše aureolom značajne mnogim vjekovima iznurene glave. Otvorimo za čas, prije definitivnog rastanka s' ovom formom vlade, posljednji tom zaključaka Maloga Vijeća (Consilium minus) koji se na strani 210 naprasno prekida kao nijemo svjedočanstvo jednog potresa ili irupcije Varvara u romanski grad. Nova godina 1808. otvara se ovako: „In Christi Nomine Amen. Anno abejus Salutifera Nativitate Millesimo Octingentesimo Octavo, Indictione Romana XI. Quod felix, faustum fortunatumque sit".

Ništa nije ostavljeno, ni zaboravljeno. Sve su formule tu, prožete mehaničkom vjerom u trajanje stare republike, a promislimo da su još naši gjedovi i babe živjeli pod familijarnom ovom oligarhijom! „Captum fuit" produžava stara knjiga „da se obični milodari razdadu Dumnama, Dominikancima, crkvi sv. Vlaha, Gospi itd. et de providendo da se svake nedjelje po dvije pjevane mise odsluže, u svetomu Vlahu, u subotu u „Gospi" ad honorem et gloriam individuae Trinitatis et, — ovo je opet vjera u državni kontinuitet — ut consulta nostra dirigantur ad conservationem et ampliationem Republicae Nostrae, quam Deus optimus maximus fortunet, perpetuoque conservet incolumem et felicem. Pošto je ovaj ritualni akt svršen, dolaze „terminacijoni" o tvrgjavi „Lovrjencu", o kapetanima noći, o predlozima Maloga Vijeća. Dolaze za tijem izbori onih malo-vijećnika koji će se imati da staraju o propovjedanju adventa za godinu — 1810.! i za korizmu godine 1811.! onijeh koji će imati da pišu pisma vladaocima (le lettere ai Principi) i velikim ljudima,

[1] Mém. Marm. III, 101.

[2] „Faites- leur bien connaître que le premier sui tiendra une correspondance avec l' éntranger sera considéré comme traître et passé par les armes".

koji će primati darove gradu, koji će vršiti nadzor nad apotekama, „pro visitando collegio Budislavo Orthodoxo", nadzor nad vinima itd. 7. Januara spremaju se akti za platu „J. B. de Caboga Senatori Ablegato Parisiis" 1000 zlatnijeh dukata i 17. Januara naregjuje se da svi „zduri"[1] i četrnaest vojnika straže danju i noću u dvoru (d e b e a n t m a n e r e i n P u b l i c o P a l a t i o e t d i e e t nocte); odregjuje im se plata i 22. Januara naregjuje se da će tri senatora i četiri velikovijećnika i jedan sekretar vazda biti u dvoru sa knezom „a d p r a n d i u m e t c o e n a m"; 28. Januara ima da se sastane senat „n o n e x c e p t i s s e p t u a g e n a r i i s" pod prijetnjom globe koja će se upotrebiti za bônicu „Domus Christi". 31. Januara, na sam dan smrti Republike, „captum fuit" da se odredi izvijesna suma za razdavanje siromasima.

Osvrnimo se sad na Senat. „Le gouvernement républicain" piše Timoni 10. Januara „donnant toujours l' espédition aux Navires, les Capitaines et Patrons se refusant de changer de pavillon". I priča dirljiv slučaj: kapetan po imenu Ivo Skobelj imaše da na svom brodu preveze vojnike u Ston. Dogovor bješe da brod ne će nositi nikakve zastave. Na izlasku iz luke, zapovjednik onog odreda istaknu iznenada talijansku zastavu. Skobelj skoči u more i plivajući se uhvati luke, ne hotjeći ploviti sa tugjom zastavom.[2] 14. Januara, Senat izglasa čitav niz naredaba: naredbu za uskrsnu ispovijed pod prijetnjama, za vlastelu, lišenja vlasteostva, za činovnike, službe i plate ko ne bi o uskrsenju pristupio Svetoj Trpezi, očevidno napereno protiv framasunske lože; naredbu o tačnom vršenju dužnosti činovnika gragjanskoga roda, naredbu o radu u sudovima gdje se malo po malo bjehu uvukle velike neurednosti itd. itd. 17., gjeneral Launay zamoli Malo Vijeće da se gjeneralu Marmont-u odredi stan u kneževskom dvoru. Po dogovoru u Senatu, Malo Vijeće odgovori da Dvor nije dosta velik, da bi za Marmont-a udobnije bilo da odsjede u Sorgovu palaču. Gjeneral ostade pri svom zahtjevu. Na posljetku vijeće riješi, da će Marmont-a pričekati jedna deputacija i da će ga upitati gdje bi htio da stanuje; ako li se riješi za Dvor, „Republika će snositi troškove".

„Dok Senat na taj način dovodjahu u tjesnac svakojakim lukavstvima kako bi se svojevoljno odrekao, njegov kurir iz Pariza donese mu sa strane ministra gospodina Sorga vrlo utješljivijeh vijesti o održanju republike,[3] van ako glavno komandujući gjeneral Marmont nema protivnijeh instrukcija da izvrši pri svom dolasku koji se očekuje od časa do časa. Senatori i njihova stranka vesele se i govore da ih zaštićava Sveti Vlaho".

---

[1] Lat. Rivieri, kao dvorski huissiers, u crljenoj livreji.

[2] Timoni Studiam, 10. Januara ibid.

[3] Ova su se Sorgova pisma žalibog izgubila ili zametla. Uz ove Timonijeve depeše opet se vidi, da Napoleon nije izdao naredbu, da se ukine dubrovačka vlada.

V. T. BOROTHA: POV'RETTA

Svaki nas trebalo je da priča po jednu d o ž i v l j e n u zgodu, a, Karlo, nekad jogunica, sad pak časni otac obitelji od pet glava, kazivaše nam ovu:

Gotovo u isti čas probudismo se oboje, kad je već veliki, sjajan dan prodirao kroz zastore u sobu. Pozdravismo se posmjehom na očima, što odavaše još dojam tu skoro okušanih slasti ljubavne noći, u kojoj titraju duboki uzdasi i šapat sljubljenih drhćućih usni. Njezino oko bilo je tamno kao baršun, tanke nozdrvice podrhtavale, a usne tek na po skrivajući biser — zube, zvale na cjelov.

„Ah, hoćeš li me uvijek t a k o ljubiti, uvijek!"

I kletve zaredaše opet, one kletve zaljubljenih, što ne štede ni živih ni mrtvih, u velikom egoizmu uzdržanja ljubavi.

„I kad posve ostarim, kad moje snage i grudi povenu, a kosa pobijeli, i kad oči ugasnu, ispite tvojim cjelovima, i onda?"

— Uvijek, uvijek!

Uvijek! Šta je uvijek? Uvjeren biti da ga nema, a zadrhtati kod samo pomisli na konac — Faustov: Ende — Verzweiflung!

U ono vrijeme bijaše moja filozofija: „Život je gluma, a ljudi glumci." U svim pojavama, stanjima života, nalažah pozu i aktere, barem tragove njima i moja tražnja išla je za tim, da nadjem granicu i gdje prestaje čuvstvo, a počinje gluma. I ja sam sebe patio i druge, ne vjerujući da ima iskrena čuvstva, gdje ne bi bar za čas provirila maska histrionova! U ovaj čas opet mi se nada misao, da ona i sad glumi, ležeći tako nauznak, gustog prama vrane kose prebačene preko polovice grudi, jedne ruke nage i divno oble, zabačene preko jastuke, a druge na svojoj glavi, igrajući se mojom kosom. Ja sam ju ljubio ludo, a ipak bijah uvjeren, da glumi, te hoće, da bude zamamna, kako bi uspalila moju strast plamenom, koji uništava.

Ona, — ona ne bijaše nikad u sumnji o mojim osjećajima. Tačno je znala, kad sam ja glumio, a kad osjećao. Ženskom divinacijom pogadjaše svaku mi misao. i progovori:

— Ti uvijek sumnjaš, premda dobro znaš, što sam ja za te učinila. I ta će sumnja u odlučnom času uništiti moju sreću. Meni nema spasa, a jedina bi mi utjeha mogla biti, znaš, ona naša pjesma: „Un jour, avec peine profonde, vous verrez, — que persone au monde —"

— Ah, mani se, ta i ti znaš, šta sam ja podnio za te, —

— Znam, znam, Karlo moj, znam, š t o si mi žrtvovao, vidim i danas i čujem očajni prolom tvoje boli zbog mene i kad te držim u svom zagrljaju, ćutim, oh ćutim, da si posve moj! Ali, kad te nema, kad sam ja daleko od tebe, onda vreba neman, — moja prošlost, a tvoja budućnost — na našu sreću! — Čuj, što sam noćas snivala, ne snivala, nego vizionarno vidjela, jer sam još dugo budna bila, kad ti već uza me zaspa.

„. . . . Vidjela sam te jasno na nekom plesu, vitka i elegantna u tvom fraku, s mojim cvijetom u zapučku. Ti si imao i moju narukvicu na ruci, a na njoj urezano ime „Pov'retta" sjajalo se kao od brijanta. Tako sam j a sjala u tvom srcu, kad si nemarno, odozgo gledao tu šarenu svjetinu u dvorani. Lakim, nehajnim korakom hodio si po dvorani, moj viti srndać, a tvoje za male i uboge tako toplo oko,

gledaše hladno i gordo sjaj i raskoš oko tebe. Najedamput stupi iz mnoštva preda te bijelo djevojče, — krasna plavka, koje široko otvorene oči kao da su se modrilom natjecale s jedinim nakitom na njoj: stručkom plavomilja na mladim grudima . . . .“

U početku nešto zlovoljan, osjetih kako se moje misli nehotice sabiru oko njezinih riječi, koje izgovaraše sve polaganije, sve tiše, a izmedju svake njih blještila je po suza. Govoreći, bijaše privukla sebi svoju ruku, položila je na toplu grud, te gledajući očima preda se — u prazninu — gladila je mekim svojim prstima i proslijedi još tiše, jednostavno, monotono, bez patosa, ali izrazom, koji mi srce stezaše.

„. . . . Ona tek stupi preda te s malim posmjehom na svježim usnama i taj čas ja opazih kako je „Pov'retta“ na narukvici poblijedila, da, ja vidjeh fizično, gdje iz tvojeg srca izadje lik turobne trome žene, jer i tvoje oči se nasmjehnuše i zasjaše onim istim sjajem, kojim su sjale, kad ti prvi put priznah, da te ljubim. I tebe nestade s djevojkom u gunguli mnoštva. Glazba zvonjaše, dvorana tutnjaše od igre parova, šuščaše od svile i kadife, goraše u sjaju hiljade svijetla. Meni se srce zgrči, vidjela sam, u času prije nego što će te proždrijeti mnoštvo, kako se nad tobom raskrilila ona grdna neman sa dvije glave: jedno: budućnost, drugo: prošlost i meni bijaše moja sudbina jasna. Znala sam, da u času kad stupi preda te stvor mlad i neokaljan, a vrijedan tebe, a ja daleko od tebe, pod tudjim krovom čeznem i venem za tobom u ljubavi i strahu, nemajući više snage da te svagda i svuda štitim i čuvam, — da ćeš ti morati posegnuti za njim, jer će potamnjeti moja tmurna, daleka slika žene sa prošlošću, kojoj sudba ne bješe dosudila, da tebe prvog sretne. I dok znam, da te kao ja niko niko na ovom svijetu ljubiti ne će i ne može, srce mi hoće da svisne od boli i straha: šta će biti s tobom, ako se razočaraš, ako spoznaš, da ti ona druga ne može nikad biti ono što sam ti ja bila! A jer sam znala od prvog časa, kad si me uzljubio, da tako doći m o r a, za to te moljah, da me nikad drugčije ne zoveš nego pov'rettom, siroticom, kojoj je svaki čas smrt za vratom, jer bez tebe nema života.“

Ona zastane na čas i gledaše šuteći preda se. Njezino crno oko, zasjenjeno gustim crnim obrvama i dugim tankim trepavicama, izgledalo je duboko, kao tajnoviti bezdan. I nastavi, onim istim jednakim glasom, koji srce podsijedaše i obuhvataše kao nevidnom mrežom. Ah, bila je čarna u tom času, s onom bijelosniježnom puti, s onim crnim vlasima i okom Sybille, što svoju sudbu proricaše!

„. . . . Najednom opet nesta i dvorane, sjaja i mnoštva i ja vidim neku veliku zgradu u veliku parku. Zgrada siva, ozbiljna i otmjena, ali negdje daleko u stranom svijetu, u — Francuskoj. Kotači zaškrinuše na pijesku u parku, kočija se ustavi pred ulazom. Gospodin mlad, elegantan i plavka dama sa kiticom plavomilja, skočiše iz kočije, oboje u putnom odijelu. To bijaše v a s dvoje, već svoji, mnogo godina. Na znak zvona, otvoriše se velika teška vrata lijeno, oklijevajući. Žena u mrkom odijelu, s crnom koprenom na vrh i iza glave, stajaše na pragu, i ljubaznim, finim posmjehom na usnama. Ti joj rečeš neke riječi, pokazujući rukom na nju, što iza tebe stajaše nešto zbunjena, a ona gospodja zatvori vrata, uze nju jednom rukom a drugom tebe i povede vas parkom. Mučke idoste izmedju drevnih homora i breza, u čudu se zgledavajući, ne znajući kud vas vodi, u strahu da škripajem obuće po pijesku ne uzbunite one velike tišine, što je tu vladala. Na

kraju parka otvori gospodja vratašca i uvede vas u bašču, punu cvijeća, posadjena na humcima, s kojih provirivahu mramorni panjići. I pred jednim humkom stade gospodja, pokaza rukom na ploču, na kojoj vi u isti mah pročitaste jedinu riječ: „Pov'retta". I vi — snebiveni — klekoste, a o n a skinu kiticu plavomilja i stavi je na ploču . . . ."

Što bliže kraju, to tiši, mukliji bivaše glas, a jedna vrela suza, bez plača, padaše za drugom na moju ruku. Nisam ni onda podlijegao romantizmu, ali ima dojmova, koji su tako podobni potresti sve čuvstvovanje u nama, te čuvstvo provali buknuvši kao mina taknuta iskrom. Je li to bilo, ili živci nategnuti do skrajnosti, ili osjećaj da Pov'retta gleda i proriče svoju sudbinu, ja ne znam, — ali sjećam se, da je moja teza o glumi i glumcima utonula u jednom potoku suza, koje na moje oči navrješe da dadu oduška jecaju, što mi je lomio grudi. I oboje, Pov'retta i ja plakasmo dugo kao djeca, prava ljudska djeca nad svojim udesom.

Karlo zašuti, a i mi svi oko njega. Svaki nas stavljaše u mislima po stručak plavomilja na humak Pov'rettin, tek Stanko, uvijek cinik, javi se zlobnim upitom:

— A Povr'etta i danas još živi?

Karlo prodje preko njega svojim hladnim pogledom i ne odvrati ni riječi.

JURAJ TURIĆ: ČOVJEK S POGRJEŠKAMA

I.

Gospodin je Zlokoba nabrao veliku množinu pogrješki, što od svojih roditelja, a što opet baveći se naukom. Takav je on stupio i u javnu službu, u Hrvatskoj, pa je još vazda mislio, da kad netko vidi „a", da onda i čita „a", i da je i u Hrvatskoj pravac najkraći put od jedne točke do druge. On je još i to mislio, a to je bilo najludje, da je u istinu i u Hrvatskoj svaki čovjek svoje sreće kovač, da dakle treba biti pošten, savjestan i činiti dobro, koliko možeš, pa da budeš sretan. Za to je gospodin Zlokoba bio tako tvrdoglav, da se je morao sam „presvijetli" njegova kraja „blagostivo udostojati i milostivo dovesti gospodina Zlokobu na pravi put". A bio je tomu i veoma znatan povod: saborski izbori!

„Presvijetli" zovnu dakle gospodina Zlokobu, i reče mu: — „A" je napisano, ali se čita „i-a", to jest napisano je, da su svi izbornici slobodni, ali valjda nijeste magarac, pa ćete svoju stvar žrtvovati poradi stvari, radi koje se sabor sastaje, i koja se Vas ni malo ne tiče, nego onih, koji se otimlju za čast, vlast i „jasle". Matematika uči, da je pravac svagdje najkraća crta medju dvije točke, i da se i u Hrvatskoj pravcem najbrže dolazi do cilja. Ali tko ide pravcem, prodje je Hrvatskoj na drugi kraj, i što više ide, dalje je od svog ličnog cilja. Tako se veli, da Vi gospodine Zlokoba dobivate plaću za svoj rad, ali Vam veli Vaš „presvijetli", da Vi dobivate plaću za svoj posluh! Pa ako Vi mene ne poslušate, ja ću Vama razoriti Vašu sreću, jer se Vama samo čini, da je Vaša sreća samostalna — to jest neovisna o mojoj volji. Kao i o božjoj! Razumijete.

Na te „očinske" riječi i savjete gospodin se Zlokoba šalibože nije osvrtao. Najpošteniji i najslobodoumniji njegovi znanci tvrdo su držali, da on „afektira"; drugi su držali, da je on ohol; a najviše ih se čudilo, gdje on zaigrava ne samo svoju

„karijeru", nego i kruh svakidašnji, a da se je „upregao pod kola, slavodobitna i triumfatorska kola, koja su vozila sudbinu premilih zemalja, — kud bi on bio dopro uz svoje zamjerne darove!" — Dakle gospodin se Zlokoba ponio na biralištu kao pravi ludov! Jedan je od kandidata tvrdio, da je narod živ poradi sebe i da se svaki narod mora brinuti, kako bi bio što sitiji i što bolji, a drugi je tvrdio, da se za narod brinu „svijetli, presvijetli, uzvišeni, visoki i previsoki" koji su na sebe preuzeli tešku brigu, kako će „ostvariti ciljeve, odredjene po vječnoj svemudrosti njima i njim povjerenim narodima", pa da je zato svako uplitanje „od nepozvanih" kažnjivo. Gospodin Zlokoba glasovao za onog prvoga, i prvom ga zgodom „presvijetli" okupio tako, da je mislio, e će se Zlokobi potresti i tvrdi moždjani u glavi. Isti taj dan, kad je Zlokoba imao da oćuti nemilosrdni udarac, nastojao „presvijetli", da sretne g. Zlokobu. Mislio je, da će taj susret pojačati utjecaj dekreta, što ga je gospodin Zlokoba toga dana dobio. No mjesto „poražena" lica i zdvojna pogleda, opazi „presvijetli", kako gospodin Zlokoba posve mirno otire nosić svome sinčiću, pa „presvijetli" ne opazi ni srdžbe, ni ponosa, ni kakova prkosa ili utvaranja. Gospodin Zlokoba pozdravi „presvjetlost" posve mirno i ravnodušno i jasno se vidjelo, da baš ništa ne krije. Gospodin Zlokoba prodje kraj „presvjetlosti" kao što je prolazio kraj kamena, o kojega bi se nogom udario! Svatko sebi može pomisliti, što je morao oćutiti „presvijetli" nad tolikom drskosti! A nije li to drskost, ne biti ni ljut, ni žalostan, ni poražen, ni nesretan zbog progona onih, koji sudbinom naroda i zemalja ravnaju? Dapače ne biti ni drzak, pa ne pokušati reagirati, ili barem pokazati neku tvrdoću kremena! Ne oćutiti ni neugodnosti buhina uboda, gdje je bio proračunan udarac u srce!

I upravo kad je „presvijetli" najživlje promišljao, bi li bilo uputnije, nad tim se naljutiti, ili ne, to jest, što bi bolje odgovaralo njegovu položaju i odnosu prema „preuzvišenosti", upravo u taj čas čuo on, kako gospodin Zlokoba upućuje vozare, kamo će zavesti drva, što ih je Zlokoba spremao za zimu, da u toploj sobi uživa otirući nosić svom sinčiću.

Ah, ta drva i taj nosić!

II.

Gospodin Zlokoba podbočio svojim ledjima saone, da se ne survaju u uvalu, a u saonama sjedi njegova obitelj. Sele ljudi „službe radi" u druge krajeve, i to usred zime, koja je slijedila iza onih izbora. Vije bura, zidje brda snijega pred gospodina Zlokobu, udara ga u prsa i u lica, a noć se spušta, pa kano da se zlobno smiješka, kako će oviti gospodina Zlokobu i njegove saone. Da je doprijeti do prve kuće, pa kako bilo da bilo! Pa su i doprli. Na gospodinu se Zlokobi smrzao vlastiti njegov znoj, ali se i otkravio. I gospodja se ugrijala, pa joj se povratila snaga, ali se sinčić — s onim zamusanim nosićem — ne oporavlja u niskoj i zadimljenoj seljačkoj sobici. Tri su dana u njoj ostali, a onda s bolesnim djetetom krenuše dalje za poštanskim kolima, i upravo su doprli do liječnika — „u pravi čas!" — Nije naime liječnik morao da kaže : „Čekat ćemo, dok se stvar razvije!", nego je posve sigurno odbrusio : „Upala mozgovnih opnica!"

Gospodina Zlokobu grunu nešto u prsa, da se je zaljuljao, i on sad tek opazi, gdje je ranjav za vanjske strijele. Navede ga eto „presvijetli" na razmišljanje i rješavanje veoma zanimive teme : „o vanjskim i nutarnjim uvjetima subjektivne

sreće". I gospodin Zlokoba razmišljajući o tom ode na svoje mjesto, a u kotarskoj bolnici ostavi uza sinčića mučenicu, što se zove ženom takova čovjeka, ako naime takov čovjek živi u Hrvatskoj. Ona je Boga molila, da dijete ostane živo, a uz to je — upućena po brižljivom duhovniku, koji se je brinuo za spas duša, pa je i u bolesti djetinjoj vidio prst božji i neku opomenu — tražila u sebi i u gospodinu Zlokobi razlog teškoj bolesti svoga sinčića. Pa kano da ga i našla! Preuzetno je vjerovala i ona, kao i gospodin Zlokoba, u neovisnost svoje sreće o svemu vanjskome svijetu. Dijete je u istinu i ostalo živo, a valjda samo zato, da mu mati i opet ima što u Boga da moli.

III.

Kud će suza nego na oko ! I opet se sastao gospodin Zlokoba s istim onim „presvijetlim". Prem je svejedno. Kud on došao, da došao, čekao ga je po jedan „presvijetli", koji bi mu u zgodi posvijetlio. Ovaj pravi i prvi „presvijetli" gospodina Zlokobe podje nekom zgodom u školu, da vidi uspješni rad nekoga učitelja, koji je nedavno napisao upravo dirljivu crticu o presvijetlom, kako se je snizio do jedne žene i s njom se razgovarao, i da se je žena jedva uzdržala na nogama od ganuća, a zemlja da je zadrhtala nad elementarnom provalom tolikog „čovjekoljupstva". „Presvijetli" udje dakle u tu školu s nakanom, da podigne i osokoli tog „pregaoca na polju narodne prosvjete", a tomu se je nadao i „pregalac". Ali se dogodl nešto nenadana ! Na kraju je klupe sjedio miran dječačić, veoma lijepo nobličene glave, ali tako tih, miran i bez i jednog pokreta, da ga je odmah opazilo oštro i očinsko oko „presvijetloga". Toga dječačića „stavi presvijetli na pipu" u nadi, da će mališ osvijetlati lice sebi i svojoj školi. Ali — — ništa, ništa, doli ona lijepa glavica ! Bio je to sin gospodina Zlokobe, onaj isti, što je prebolio tešku bolest u mozgu. U „presvijetlom" se nešto uskomeša, kad je čuo, čiji je to sin, pa on savjesno promislivši svoj odnos prema „preuzvišenosti", nadje „za shodno", pače „lojalno", da ne reče „pošteno i moralno obvezanim", da zaspe na učitelja pregršt prigovora, radi zanemarivanja dužnog utjecaja na oca, ne bi li se pobrinuo za valjanu kućnu odgoju i obuku svog sina. On, „presvijetli" uvjeren je „koliko i sposobnosti, toliko i o ambiciji" učiteljevoj, ali mu je prinužden prigovoriti, zašto se dade zavesti, ili pače možda zaplašiti nekim „stoicizmom ili katonstvom stanovitih ljudi" („presvijetlom" se baš dopalo kako je to pred učiteljem rekao), koji da bi svoj patriotizam najbolje pokazali u realnom radu.

Učitelj je nastojao, da se čim prije sastane s gospodinom Zlokobom i reče mu : „Vaš je sin glupan, vi za njega ne marite, i nijeste se za njegovu odgoju ništa pobrinuli. Ja ću mu dati drugi red" !

Na te riječi pozeleni gospodin Zlokoba kao zelena šljiva, ali riječima ne oda, što se je u njegovoj duši pomaklo i odrazilo na licu onom zelenom bojom. Zato nije učitelj mogao reć „presvijetlom" ništa drugo, nego da je gospodin Zlokoba pozelenio. „Presvijetli" je bio i s tim zadovoljan, jer je to nešto drugo, nego kad je tro nosić svom sinčiću! Očito se dokazalo, da i za tu vrstu ljudi ima lijeka. Još malo, držao „presvijetli", pa će i gospodin Zlokoba pročitati „i-a", kad vidi „a". A to bi bilo baš milo „presvijetlom", jer on nije bio pas, pa da ga veseli zlo činiti. Njemu je pače godilo, da dobro čini, samo ako je imao komu !

*

Kako da završimo ovu tužnu šalu? Možemo na dva načina. Do treći svibnja 1906. završili bi ovako: I tako je gospodin Zlokoba zelenio, dok se nad njim ne zazeleni ledina! — Ali od toga dana ovamo dovršit ćemo ovako: Umro je sinčić gospodina Zlokobe. „Presvijetli" presta svijetliti „tamnim svijetlom", koje je ljudima prikazivalo Hrvatsku drugojačijom od svake druge zemlje. Učitelja otpremiše na nauke učiteljskim šegrtima, a gospodin Zlokoba promatra, da li će i od sada naši ljudi tražiti „dobrotvore narodne", kojima će za volju čitati „i-a", gdje bude „a", pa da otud vuku sreću svoju.

MILAN MARJANOVIĆ: KNJIŽEVNIČKI PROFILI

II.

DR. GJURO TURIĆ

Gjuro Turić je rodjen 3. travnja 1861. u Gospiću od stare ličke obitelji, iz koje potječu i Frane Turić, krajiški časnik i pjesnik iz ilirskih vremena, pa Mirko Turić, pjesnik i pisac iz 70-tih godina. Gjuro Turić je polazio pučku školu i nižu realku u Gospiću, zajedno sa Vjenc. Novakom, onda pošao na učiteljsku školu u Petrinju, a g. 1878. imenovan je učiteljem u Lici, gdje ostaje, uz razne neprilike, radi svog političkog ponašanja, do 1888. Ove godine polazi na sveučilište u Jenu, gdje ostaje do 1891. Uči filozofiju, padagogiju, nac. ekonomiju i botaniku. God. 1891. promoviran je na temelju radnje, priznate od njemačkih učenjaka.

Povrativ se iz Njemačke ne može u Hrvatskoj dobiti mjesto u vježbaonici na učiteljskoj školi, pa odilazi u Sarajevo, gdje uspješno djeluje medju mladeži, naročito muslimanskom. G. 1894. vraća se u Hrvatsku i dobiva mjesto na učiteljištu u Petrinji, gdje se i sada nalazi.

Turić se već za rana oženio, pa imade šestero djece.

N o v e l e. Od 1880. do danas po raznim listovima i to: G. 1880. u „Viencu" psihološka crtica, prvjenac „Na selu". G. 1882. u „Hrv. Vili" satira na obuku djece „Malići"; g. 1883. u „Hrv. Vili" seoska psihol. crtica „Sv. Mate"; g. 1884. mnogo većih radnja i to „Pod kabanicom" (Hajdučka velika pripovijest u „Hrv. Vili"), „Sni bogojavlienja" (vizija u „Hrv. Vili"), „Prerano u proljeće" (priča u „Hrv. Vili"), „Razvitak" (satira u „Viencu"), „Zašto bez uzroka padaju?" (psihol. novela u „Hrv. Vili"). God. 1885. „Snatrilac" (u „Viencu"); god. 1886. „Kuda to vodi?" (oveća socijalna novela u „Balkanu"), „Na ovrhi" (crtica u „Viencu"), „Interes", „Ponikvarska šuma" (novele u „Balkanu"); god. 1888. „Četiri dana" (crtica u „Viencu"), „Hajduk Ivan" (vrlo lijepa novela u „Viencu"), „Turski sud" („Vienac"). God. 1889. „Darovi svijeta" (roman u „Dom i svietu" i u posebnoj knjizi). G. 1890. „Starci" (portrait u „Viencu"). G. 1893. „Sebična srca", „Supetarsko šetalište" (u „Viencu"). G. 1895. „Srce" („Vienac"), „Majčino srce" („Nada"), „Dušni dan" („Prosvjeta"), „O pokladama", „Sa 22 novč. kroz Austro-ugarsku monarkiju" („Vienac"), „Krivi akordi" („Prosvjeta"). G. 1897. „San ili java", „Tko je kriv", „Kako je mladenac Matija Matijašev bio . . ." (sve u „Viencu") God. 1898. „Kako je bilo pred 20 godina?" („Vienac") God. 1995. „Za uvijek propala" („Lovor").

P r i č e. Turić je napisao mnogo crtica i priča za djecu i to u „Smilju" od god. 1884/5. „Najčvršći oklop" „Vukodlak"; g. 1885/6. „Vrebci", „Predobri starac i starica"; g. 1886/7. „Ne hvali se", „Nespretni Jovo", „Nikičina molitva" (prva i treća su preuzete u čitanke). G. 1887. izdao je Turić knjigu „Znameniti Hrvati". U formi poetskoj opisani su: N. Zrinjski, Klovio, Krsto Frankopan i Kačić.

P o u č n i i n a u č n i r a d o v i. G. 1889. „U Njemačkoj" (veliki putopis i studija u „Viencu"); „O uzgoju djevojaka" („Vienac"); g. 1895. „Sarajevo", „Gospodar i Sluga" od Tolstoja („Vienac"). Od 1892.—1896. „Rukovodj za prirodoznanstvenu obuku" (tri sveske); g. 1900. „Teorija nastavne osnove" i „Nacrt nastavne osnove" (posebne knjige); g. 1902. „Metodika odgojne i obrazovne obuke" (posebna knjiga u Petrinji); g. 1904. „Povjest uzgoja i nauke o uzgoju" (poseb. izdanje Petrinja). G. 1906. „Nauka o gojencu i odgoji" (poseb. izdanje Petrinja). —

Uz to je Turić napisao još više pedagoških članaka u strukovnim i dnevnim listovima i tri oveće radnje na njemačkom jeziku. Napokon mi je spomenuti, da je Turić u pravaškom satir. listu „Tries“ od g. 1886. dalje pisao rubriku „Bojčeta“, onda g. 1886. u „Hrvatskoj“ o „Pismih Magjarolaca“ od Starčevića i god. 1899. u „Hrv. Domovini“ i posebno odštampane članke „Ili k srbstvu ili k hrvatstvu“.

O Turiću nije u nas još nitko pisao, osim što sam ga ja u par navrata spominjao, a naročito u radnji „Iza Šenoe“ I. dio. U srpskom „Javoru“ god. 1884. izašla je ocjena „Pod kabanicom“. Crticu „Razvitak“ preveo je Grabowski na poljski jezik.

O Turiću kao novelisti nije do sada pisao nitko ništa. Ovo je prvi momenat. Drugi je slijedeći: dogodilo mi se par puta, da u nekim mojim radnjama, gdje sam uz put spominjao Turića, urednici ili korektori ispraviše ime Turić u Tucić, držeći da sam mislio Tucića. Izgleda dakle, da za Turića ili nisu znali ili su smatrali nemogućim, da hoću njega baš da istaknem. Ako pogledamo gornji popis radnja Turićevih, koji obasiže preko 40 novelističkih radnja, ako se sjetimo, da piše neprekidno već ravnih 27 godina, onda će nam biti jasno i to, kako i koliko vodimo računa o našoj savremenoj književnosti. Ali ako se je Turiću dogodilo, da je dolazio u po kojoj mojoj radnji pod tudjim imenom, nije mu se dogodilo to prvi put. On se je dapače i pojavio na književnom polju pod tudjim imenom. Prva njegova novela „Na selu“ poslana je „Viencu“ i štampana god. 1880. pod imenom Mirka Turića, koji je bio u literaturi nešto poznatijii Mirko je bio brat Gjure Turića, a Gjuro je zatajio svoje autorstvo za to, jer je mislio, da Šenoa ne bi ni pogledao rukopisa, koji bi dolazio od nepoznatog početnika.

Ovaj slučaj dosta je značajan, ne samo po plahog početnika, nego i po glas, koji je uživao Šenoa kao urednik. Kolikod se nastojalo Šenou prikazati kao neobično susretljivog urednika, naročito prijateljem novih talenata, toliko opet udara u oči veliko nezadovoljstvo, koje se je proti njegovoj samovladi dizalo pod kraj 70. godina. Cijeli niz mladjih pisaca bio je ne samo zasjenjen, nego i nekako potisnut.

Inače ne možemo sebi protumačiti, da uz „Vienac“ mladji pisci izdaju i pišu toliko u časopis „Hrv. Lipa“, kasnije u almanake „Hrv. Dom“ i „Hrvatska“, gdje otvoreno izražavaju svoje nezadovoljstvo sa „Viencem“. A „Vienac“ ne donosi nikakova prikaza ni „Hrv. Doma“ ni „Hrvatske“. Možemo lako opaziti i kod prelistavanja zadnjih godišnjaka Šenoinoga „Vienca“, kako upravo isčezavaju drugi pisci pred Šenoom; možemo konstatirati, kako je zadnji godišnjak (1881.) upravo oskudan na beletristici, ako izuzmemo Šenou. A pada u oči, da se na jednom, nakon smrti Šenoe, za urednikovanja F. Folnegovića i dalje javlja cijela legija mladjih pisaca, da se izdaju časopisi poput „Hrv. Vile“ i „Balkana“, da se javlja mnogo novih, vrlo snažnih talenata, da je obilje novela upravo nevjerojatno velike. A nisu ti pisci pali s neba, nego je većina njih počela raditi još za živa Šenoe. Čini se dakle, kano da je literatura stajala pod moralnim pritiskom Šenoine veličine i monopola, pa je sada odahnula, te se prigušena vatra rasplamsala.

Ali sav ovaj razmah pošenoovske literature za neko je vrijeme pao u zaborav, te se uvriježila ideja, da nakon Šenoe nemamo što da čitamo, da nemamo literature. Već sam drugdje opetovano dokazivao, da ova tvrdnja nema osnova, a ovdje ću na novom primjeru pokazati, da smo imali dosta talenata i radnja svake pažnje vrijednih, radnja samoniklih, koje su ostale nespominjane i neocjenjene, te su gotovo izgubljene za našu literaturu i čitaću publiku.

Naša novela je tek u 80. godinama postala izrazito socijalnom. I time je bio odredjen za dulje vrijeme glavni problem, koji je crtala. Bio je to problem socijalnih prijelaza, onaj problem, koji je jezgrom unutarnje sadržine cijele naše povijesti u 19. vijeku.

Devetnaesti vijek znači u cijeloj Europi prijelaz od starog feudalno-aristokratskog uredjenja u gradjansko-demokratsko uredjenje. Ali dok se je drugdje taj proces normalnije i brže razvijao, kod nas je išao nepravilnije i polaganije. Godina 1848. znači kod nas ne samo politički, nego i socijalni prijelom. Od onda nestaje privilegovanih staleža, puk dobiva dio svojeg prava i slobode svoje. Kasnije se razvija i nacijonalizuje gradjanski stalež, onda dolazi dioba zadruge, pa promjena prometnih i trgovačkih općila, zbov čega stradavaju Karlovac, Sisak, a onda Primorje, za tim se dogadja još jedan veliki preobrat, a to je prijelaz Granice iz vojničke u civilnu eru i napokon preobrat, nastao nakon okupacije Bosne.

Svi ovi prijelazi pomalo odjekuju u literaturi, ali dok nekoji prijelazi, inače vanredno zanimljivi i važni, kao što je to pad trgovine u Sisku i Karlovcu, te niz Lujzinsku cestu, u noveli ostaju vrlo slabo ili nikako obradjeni, dok rasap zadruga ulazi u literaturu tek mnogo kasnije, nego li je ovo pitanje bilo zakonima uredjivano, dok se nacijonalizovanje gradjanstva u literaturi doduše obradjuje, ali više sa rodoljubne, nego li sa socijalne strane, dotle su prijelazi iz staroga varmegjinskog uredjenja u novo opisani, naročito kod Gjalskoga, obilno i sjajno. Prijelaz u Primorju od jedrenja k paroplovidbi, opisan je nešto okasno, tek u 90. godinama, ali ipak dostatno kod pisaca Kumičića, Novaka, Cara, dočim nam Dubrovnik opisuje Vojnović, a preobrat u Bosni cijeli niz pisaca iz 90. godina. Najprije i najbrže je u literaturi došlo do izražaja pitanje razvojačenja krajine, pak je ono urodilo u literaturi značajnim i lijepim plodovima.

Problem ovih prijelaza je prvi uočio, posve odlučno prihvatio i kao najbitniji istaknuo pisac, danas malo spominjan, pisac, koji je prvi počeo kod nas u 80. go-

dinama obradjivati posve izrazitu socijalnu novelu. Bio je to Turić. Šenoa je tek usput obradjivao socijalnu novelu. U „Branki“ je doduše snažno koraknuo u tom pravcu naprijed, ali ipak on nije još bio potpuni socijalni pisac. Kovačić nije socijalna pitanja obradjivao kao problem, nego više kao materijal literarni. Kumičić pako nije problem prijelaza uopće uočio onoliko, da bi se njegove radnje mogle upotrijebiti za analizu naše socijalne krize. Gjalski, Kozarac i drugi pisci su počeli pisati koju godinu iza toga, kad je već Turić izdao ponajbolje svoje novele. Draženović i Vojnović nisu u ono doba još isticali znamenitosti socijalnih strana onih prilika, koje su opisivali. Turić je prvi u velikoj mjeri počeo i vazda je ostao odriješito socijalni, a tek nuzgredno i kasnije psihološki novelista. On je prvi problem prijelaza počeo proučavati u povodu razvojačenja Granice, ali mu je dao i općeniti narodni karakter. On je prvi počeo unositi u novelu realističko naziranje, ne samo u pogledu literarne tehnike i forme, nego i u pogledima socijalnim i kulturnim, koje je u svojim novelama otvarao.

Turić je rodom, odgojem i karakterom Ličanin. Obitelj mu po ocu vuče lozu iz davnine, čak iz doba nar. dinastije, a po majci vuče lozu od stare bunjevačke obitelji (Zdunići, spominje ih i u noveli „Pod kabanicom“), koja je naselila (došav iz Hercegovine) dva sela u Lici (Lovinac i Sv. Rok). Spominjem to sve za to, jer mi se čini da može ovaj fakat u mnogočem objasniti glavne značajke Turićevog rada. Lički je karakter, a po gotovo bunjevački (Bunjevci su bili medju inima i Starčević i Kurelac) tvrd, dosta suh, izrazito racionalan, bez većih poetskih i romantičnih nagnuća, bez zere misticizma ili sentimentalnosti.

Sve to nalazimo i kod Turića : racionalista i u beletristici i u pedagogici. Uz to liberalac (i doba kad je polazio školu je bilo liberalno), ali vjerujući u personalnoga Boga, u snagu dobre opomene i riječi, pristaša nekog „slobodnog kršćanstva“, čovjek više manje prirodjenog protestanskog duha. On taj duh slavi i otvoreno i neizravno u svojoj radnji „Iz Njemačke“. Ove oznake su zajedničke skoro svim odvjecima njegova plemena i kraja. Slične vjerske nazore imao je i Starčević a čut ćete ih i od običnog Ličana, posve spontano, a da ih nije istom naučio. Svi ti ljudi polažu težište na razum čovjekov, logika je za njih daleko važnije sredstvo od sugestije, za to su veći dialektičari nego li umjetnici. Tvrdokorni i ustrajni su pak do kraja. Značaj i uzgoj značaja im je nada sve. Za to n. pr. Starčević pretpostavlja zadnjeg gradjanina rimskog prvom umjetniku grčkom.

Ne ću reći, da su sve ovo i Turićevi nazori, ali su mu sopstvene bar one zajedničke baze, na kojima niču ovaki nazori i ovakove duševne dispozicije. A upornost, kojom Turić već desetak i više godina propaguje svoje pedagoške reformne ideje, upornost kojom izdaje bezbroj knjiga, nagnuće da izgradi cijele sisteme u općenitosti i detaljima, takodjer je značajna za onaj tip, o kome sam netom govorio. Uz to se može ovdje spomenuti i to, da je Turić već u školi, uz druge djake, počeo da se zanosi Starčevićem, i to ne toliko idejama, koliko životom njegovim. Mladeži, a i njemu je, kako negdje kaže, imponiralo „jedenje luka i pušenje cigara od novčića i po“. Ovo potonje je značajno, jer doista je ovakav život Starčevićev mogao da imponuje u Lici, gdje se nije poznalo drugoga rada osim onoga za vojnu karijeru, i nije bilo druge težnje osim težnje za ličnim odlikovanjem. Turić je i kasnije kao učitelj u Lici sve do g. 1888. propagirao starčevićanstvo, najprije nesmetano, a onda uz znatne zapreke. Za njegov značaj je zanimljivo i ovo : Bio

je u Bosni profesorom, dok je Hrvatstvo bilo progonjeno. Kasnije, kad je počelo postajati nešto službenije, otišao je. U „Nadu" sarajevsku nije pisao načelno nikada, do jedan jedini put. Ove crte će nam učiniti jasniji i bliži i njegov literarni rad, na koji je bilo od najodlučnijega utjecaja baš doba prijelaza Granice iz „militara" u „civil". To je doba on proživio u Lici, taj je prijelaz crtao i proučavao, a da je ostao u svojim pogledima samostalan i nije išao za strujom, možemo se uvjeriti iz toga, što je on, akoprem širitelj starčevićanstva u ono doba, baš u eri najvećega jeka ovog pokreta, g. 1886. oštro analizirao romantičko „junaštvo" i težnju za „slavnom smrti" za domovinu. O bunama g. 1885. isto tako je napisao poraznu analizu u crtici „U mraku".

Još bi jedan momenat mogli istaknuti kod Turića, a to je njegova osama. On je bio vazda po strani, nešto već po svojoj naravi, koja mu ne da da ide sa strujom, a nešto već po svom soc. položaju kao učitelj, koji nije nalazio susretljivosti kod odlučnijih krugova, pa je proživio svoj vijek u provinciji, ne dolazeći u doticaj sa zagrebačkim životom, neupućen u one struje i strujice, u ona raspoloženja, u one taktike i kompromise, koji se u centrumu literarnom od uvijek javljali. Turić je tako zadržao svoj put, svoje mišljenje, pa je mogao intenzivno da pročuti problem, koji ga je zanimao, mogao je da ustali i izdjela svoj stil i svoje shvaćanje.

Sa svim ovim je u savezu možda i to, da kod njegovih radnja skoro posvema izostaje erotski momenat. Turić je vanredno malo pisao o ženama, o ljubavnim zgodama, o spolnom nagonu uopće. U pripovijesti „Za što bez uzroka padaju" opisao je kako velegradski okoliš i duh (u Beču) djeluje razorno na obiteljski život časnika, koji tamo dolazi. Vrlo lijepa ova psihološko-socialna novela, pisana sa puno ozbiljnosti, uz satiričku crticu „U pokladama" skoro su jedine novele te vrsti u Turićevu literarnom radu. Erotski momenat opisan je jače još samo u krasnoj noveli „Hajduk Ivan", pravom klasičnom djelcu. Tu priča Turić o dvjema momcima, koji ljube istu djevojku. Drugi momak, mrki i šutljivi, ali u duši pošteni i pravični Ivan, ubije djevojku uz motivaciju, da bi bila nesretna i ona i svi oni, da dalje živi, jer djevojka ne zna koga bi volila, da li snažnog i mrkoga, ili nježnog i mekanoga. A Ivan, učiniv zločin iz mirnog promišljanja, podje u hajduke, ali ne da robi, nego da lakše pogine. Cijeli sastav ove novele, prikazba ženske naravi, pa vanredno jasna i jaka logika i psihologija Ivanova spadaju medju osobite vrline Turićeve. S ovim radnjama, uz još koju te koju epizodu, kao da je iscrpljena erotska strana u Turićevu radu. Uzroci ovome pomanjkanju su razne naravi. U jednome pismu keže Turić: „Spolni nagon i ljubav je za mene stvar naravi, u koju poezija neka dira samo kao u svetinju koju ili prikazuje kao svetinju ili ju brani kao svetinju. O spolnoj ljubavi mnogo brbljaju ljudi koji je ne poznaju ili koji su izmoždeni. To je pisanje redovito nenaravno, histerično, lažljivo, štetno po čitaoca, ako nije razuman. Raspiruje nagon u mladeži."

Ove su riječi značajne. Tu se javlja u Turića i čovjek, koji se je rano oženio, koji živi za familijaran život, a tu se javlja i pedagog. Ali, držim, da se tu javlja i njegov posebni naturel, njegova rasa. Razgovarajte s kojim god vidjenijim Ličanom, a naročito Bunjevcem, pa ćete opaziti, da drže razum nada sve. Stvari srca i nagona su za njega stvari, o kojima se ne govori i koje se

podredjuju razumu. On ljubav i nagon doista ne smatra problemom, nego zbilja stvarju naravi, koja u javnom radu ne može biti predmetom osobite pažnje. I tu je Turić onaj racionalista, koji poput naroda protestantskih, sjevernih, njegovih uzornika, (kako to opisuje Ferero u „Europa giovine") skoro posve eliminira baš erotiku, koja na zapadu i jugu igra najglavniju ulogu.

Tako je Turić već od početka eliminirao u sebi i u svom radu sve ono što bi ga moglo da buni i zavodi u njegovom nagnuću za vjernim prikazivanjem života, za riješavanjem životnih, naročito socijalnih problema. Time je postao u neku ruku sličan učenjaku, koji hoće da hladno i mirno analizira život. Postao je sličan liječniku, ali više teoretskom i naučnom, nego li praktičnom, koji secira i istražuje bolesno tijelo i onih, koji su mu mili, a da ipak znade savladati osjećaje, od kojih bi mu ruka zadrhtala i rez promašio. Ali se i liječnik i učenjak, koji put, kad odlože nož, zamisle i puštaju maha refleksijama, a da Turić tako ne čini, ne bi bio umjetnik, kao što jeste.

Turićeve radnje mogli bismo svrstati u dvije kategorije i to u lirsko-refleksivne i u studije soc. prilika. Problem pameti i srca zanima ga kod prvih radnja (n. pr. „Interes" „Sebična srca" „Srce" itd.), koje padaju više u novije razdoblje, u problem utjecaja tudjinstva, neimaštine i slabe kulture na naše soc. i narod. prilike zanima ga kod skoro svih drugih njegovih beletrističnih radnja. Socijalni momenat je jači u prvim radnjama, dočim u 90-tim godinama prevladava onaj psihološki i lirsko-refleksivni momenat, baš onako, kao što je uopće u cijeloj našoj literaturi u ono doba nestajalo socijalnih nagnuća, a javljala se refleksivna i psihologizujuća.

Socijalne Turićeve radnje svakako spadaju medju najznačajnije stvari ove vrsti u našoj novelistici, dapače bih se usudio ustvrditi, da je socijalna analiza kod Turića bar tako pronicava, tako značajna i tako važna, njegova opažanja bar tako oštra, a njegovo crtanje bar tako krepko i tipično kao primjerice u Kozarca, Novaka ili u socijalnim stvarima Gjalskovim. Umjetnička mu je strana, dašto, slabija od Gjalskove i Kovačićeve, jer Turić nije poetična i tvoračka narav, ali je pomnja i izdjelanost jednaka pomnji Kozarčevoj, a psihološka strana pako naročitom ozbiljnošću proučena, a ne intuirana i ne samo nabačena. Ipak, već ovdje moram opaziti, da Turić uza sve to ne smišlja kakovim trudom i ne piše s nategom svoje stvari On piše svoje stvari vazda pred nekim jakim dojmom, „kao da mu ih netko prišaptne". Koncepcija je dakle spontanog umjetničkog, a ne možda hotimičnoga, tendencioznog karaktera. Što je njegova od·adba odmjerena i promišljena, to je stvar njegove naravi i prevage intelektualnog interesa za predmet, ali se vazda očito opaža da je svaka radnja i p oćućena. Njegovo suosjećanje nije poetsko, niti sentimentalno, nego je razborito. Turića zanima u prvome redu problem životni, koji se krije u predmetu, i s tim problemom on više suosjeća i više ga proćućuje, nego li ga se doima umjetničko-čuvstvena strana predmeta.

U ranijim stvarima pisao je sa više verve, dočim, u kasnijim sa više sigurnosti. Ipak, ni jedno ni drugo ne oduzima vrijednosti tim radnjama. Prve su mu možda za to punije nekoga tugaljivoga prizvuka, jer je stajao pod dojmom Turgenjeva, koji takodjer daje svojim radnjama melanholičko-gorki prizvuk.

Već u pripovijesti „Pod kabanicom" susrećemo se sa oštrom karakterizacijom ne samo „krvave poezije" hajduštva prije razvojačenja, nego i pojedinih situacija i lica, te sa lijepim opisima. „Pod kabanicom", „Kuda to vodi" i „Darovi svijeta" tri su najveće stvari Turićeve, pa je on ovdje pokazao, kako umije da opiše život i ljude.

Dvadeset i tri godine mu je bilo kad je napisao „Pod kabanicom", ali je ovo djelo već plod zreloga talenta. Ovdje je Turić izradio na jednom okupu najviše figura. Već na početku je majstorluk realizma razgovor mirnog pope i brbljave poše o mladencima Mari i Jovanu, pa opis crkve, propovijedi i crkvene publike. Krasni su tipovi Zdunića, pa cijeli opis gozbe kod njega, stari napoleonski oficir Miletić sa svojim pričama, nazdravljač Sekulić, mučaljivi, preplašeni, obazrivi, nemirni Mišo Grudan. Fino je izradjen tip Marka Predanića, čovjeka bez svega, budalastog, nepronicavog, koji okrivljuje Stevana i goni ga u hajduke, a onda se sam čudi, što li je to učinio. Crtanje tipova i pojedinih scena je vrlo fino, ali naročita je osobina ove i mnogih drugih Turićevih stvari onaj osebujni ton, upravo pravi ton ličkog života, što ga opisuje. Svaki život, kraj, svako društvo ima svoju boju i svoj ton, svoje osnovno razpoloženje, svoju osnovnu pozadinu. Gjalski je našao taj ton u zagorskim plemićkim pripovijestima, Šenoa je našao ton za stari Zagreb, Vojnović za Dubrovnik, Bertić za Sriem, Kovačić za naš puk i za gospodu kajkavsku. Turić je našao i javno markirao taj posebni ton graničarski, lički. Bilo je i drugih pisaca ličkih (Devčić, Krčmarić, Kokotović, Draženović), ali Turić je ipak najizrazitije iznio onaj život i njegovu osnovnu notu. On je u literaturi za Liku ono što Gjalski za Šljivariju, a Kozarac za Slavoniju, samo što se je prije ove dvojice pojavio.

Ovakov karakteristični ton znao je Turić i drugdje odabirati vazda prema sujetu, tako u „Zašto padaju", naročito „Kuda to vodi?" pa onda u krasnoj pripovijesti iz narodne psihologije zločina „Tko je kriv?" Ali nada sve je umio Turić da djeluje posebnom intonacijom u noveli „U mraku". Kad je čitamo, doista nam se čini, da se nalazimo u mraku, pa i sami moramo gonetati što se iza piščevog pričanja krije. Ova je novela ujedno i jedna od najsugestivnijih, što ih je Turić napisao. Novije su njegove crtice mnogo više suhe i bestemperamentnije, jer u njima prevladava ponajviše analitičko-didaktički momenat, (koji se već javlja jače i u velikoj noveli „Darovi svijeta"), ali su neke stvari — kao n. pr. „Starci", „Sebična srca", „Supersko šetalište", „Krivi akordi", a naročito vrlo uspjela satira „Kako je mladenac Matija Matijašev bio u zao čas po sebe jednom mršav, a drugi put debeo" — ipak od trajnoga dojma, pisane s posebnim, tek zamjetljivim, ali ipak duhovitim ironičkim tonom.

U noveli „Pod kabanicom" ima ovo značajno mjesto:

— „Sjedi u grm, nastavi stupicu, rekao bi u šali Zdunić, pa za čas eto ti kradljivca u šakama.

— Nesretnjak, kimao bi Miško, kad bi takova vezao.

— Zašto nesretnjak? Što ne miruje?

— Velim ti, nesretnjak! Pod nesretnom se zvijezdom rodio.

— Pa čemu ideš s menom, da te nesretnjake loviš? upitao bi Zdimić.

— Tabani me svrbe. Ili tjerati ili tjeran biti. Nauka zla muka, odgovarao Mišo, gledajući na stranu".

Ovdje nalazimo u jezgri skoro sve elemente Turićeve analize prilika i karaktera naroda. Eto kako Turić označuje duševno raspoloženje svojih ljudi, koji su ili sami hajduci ili gone hajduke, braću svoju, a po tudjoj komandi:

„Podaj se i muči. Srce jadnika uživa u gorčini. Dijete zna da je žgarica trpka, ali ono lomi zube, dok krši košticu šljive, da dopre do žgarice. Njih je sapinjala mreža zakona. Bila im je preuska, a gospoda tudja nisu trpjela, da tko osovi glavu. Ta gospoda pritegnuše mrežu u misli, da će se prignuti glave, ali mreža puče i oni izletiše van, na površinu. Tko da ne zaluta u tom moru slobode? To su djeca nesreće".

Turić je vrlo oštro kroz sve svoje radnje istaknuo onaj neki fatalistički mir našega čovjeka, koji prima i dobro i zlo kao sudbinu neminovnu. Taj čovjek lički niti se odveć raduje, niti odveć tuži, a ne uzrujava se nikada preko mjere. On je naučen pokornosti. „Kad nam se zapovijedi mi slušamo, pa bilo što mu drago", — kaže seljak u „Dar. svijeta" — „On je ponosno izgovarao te riječi" dodaje pisac. „Mi svi znamo i u to vjerujemo, da nema sladjega kruha, nego ga zasluži pošten službenik. Ono sve drugo nije nego prostačija i nije dostojno pravoga čovjeka".

„Radite li vi što bez zapovjedi?" upita poručnik. „Radimo zlo!" odgovori mirno seljak. I doista Turić na više mjesta pokazuje, kako taj narod nije naučan slobodi. Ponosan je i hoće slobodu, ali kad je silom iznudi, sličan je hajduku, koji u njoj zaluta. Kad mu ju drugi dadu (kao kod razvojačenja), ne zna se sam brinuti za sebe, jer je dosad samo slušao. „Bez zapovijedi radimo zlo!" Radi nenadanog dolaska u život slobode pada i žena kapetanova u „Zašto bez uzroka padaju", propijaju se i djaci u „Razvitku", radi neshvaćanja borbe za slobodu, radi romantike i borbe bez nade, junačenja sa „žrtvovanjem života", propada cijeli naš život u „Kuda to vodi".

Drugo što je Turić u našem životu opazio i na više mahova pregnantno nacrtao i analizovao, to je pomanjkanje individualne inicijative, težnje za službicom i ništa više. U „San i java" opisuje on takova djaka, koji filozofira i sanja o ugodama i čarima činovničkoga života. Taj djak je „učio kao konj" polagao ispite „kao papiga", a bio gladan „kao vuk". Ovu temu Turić obradjuje naročito u novijim stvarima. U pripovijesti „Kako je mladenac . . .", jedan put daje neko kukavno mjesto Matiji predstojnik za to, jer je Matija suh i žut od gladovanja i bubanja djačkog. A predstojnik misli: „gle žutonje, taj mora da je zagrižen i buntovnik". I Matija se primiri u provinciji, ne radi, nego jede i pije. Dodje opet moliti novo mjesto, a i sad je drugi predstojnik, a i Matija se udebljao. „Gle ga ovaj mora da je lijen i proždrljiv" misli predstojnik Matija opet nastrada.

„Prazan eludac nije još ništa čestita stvorio. Siromasi idu u školu, a svi hoće da ih narod uzdržava. Narod uzdržava kako može, i eto onda gladuša, koji su, kad treba raditi, živi mrtvaci. Nismo mi toliko nemirni, nego smo gladni". Ali taj glad nije samo fizički, nego i moralni. I u školi gladujemo na pravoj kulturi i užitku. „U školi učio je najprije, da dobije tudju pomoć, kasnije je učio, da ta pomoć ne izmakne, a pomoć bila tolika da ne umre od gladi. Najzad gladovao i učio, nebi li ikada bio sit. Sada je u službi i imao je što jesti, ali želudac je oslabio i nije mogao hrane primati i probavljati". Cijela naša kultura je činovnička, formalna, ispita radi, mjesta i službe radi. „Gospodi je više do narodnog napredka i časti, nego do nutrine, više stroj nego čovjek".

Gospoda naša i upravnici ne znaju ili ne će da udese rad prema narodnoj potrebi, nego rade po tudjim shemama i interesima. U „Šuperskom šetalištu" opisuje Turić, kako je novi predstojnik došao u mjesto, dao posjeći stare drvorede, zabranio stare prolaze, da podigne i zasadi novo šetalište, posve simetrično i naprtio narodu silu štete, globe, zatvora, svadje, kroz godine i godine, a šetalište se i onako nije podiglo, jer se je narod opirao i sjekao nasade. Tako je u cijelom našem životu. Odozgor hoće da nametnu narodu silom i ovo i ono, a narod se buni i pati. Ne provodi se novo, a ruši staro, za volju pukih hira ili prkosa. U crtici „Krivi akordi" priča Turić, kako je oblast naredila učitelju, da na crkveni god obavi popis djece. Orguljati je morao drugi orguljaš. Rezultat: u crkvi „krivi akordi", a popis se i onako nije obavio, jer narod nije došao.

I tako mi tapamo u mraku. „U mraku, sve se to samo u mraku dogadja. Ne vidimo jedan drugoga, pa si prstima oči bodemo, te slijepi eto nabodemo jedan drugoga, ubijamo se. Nevolja je ovo. Ali otkud svijetla kod ovolike tmine? Pa eto uz ovoliku tminu i vjetar puše iz daleka, pa trne...." U crtici „U mraku" gdje se nalaze ove riječi, Turić je opisao dojam i epizode, što ih je sam kao vojnik proživio god. 1883. za vrijeme buna. Krasan je razgovor vojnika u vojarni o buni i nepravdi. Osnovna filozofija vojnika je ova: ja ću ići na zapovjed ma i na mog brata pucati, al kad se svučem, pa dodjem u selo i ja ću se proti sili buniti! U drugome dijelu opisuje Turić, kako straža zabasa u močvaru te je to vrlo snažna slika. U trećem dijelu opisuje kako pričuvnik Petar dospije u neku krčmu, tu ga obmanu djaci, drže govore, pjevaju, a on ništa ne razumije. Vraćajući se kući nabasa na stražu i probode vojnika, svog suseljanina, a ni sam ne zna za što. Ova krasna crtica, pisana 1884. prva je te vrsti u našoj literaturi.

I ovako bi se dala nizati jedna novela o drugu i citirati lijepa i oštra socijalno-antipolitička ili psihološka mjesta. Ipak je već iz ovoga jasno, kako je Turić za cijelih desetak i još više godina, sam, stojeći po strani, anticipirao u svojim novelama ne samo mnoge druge noveliste, nego i političare i socijaloge, u koliko ih imamo. Njegovi pogledi na naše mane i manjkavosti, njegova analiza našeg odgoja i naših loših prilika, nje ov realistički, pogled na život i psihu narodnu, na narodne potrebe i na socijalni razvoj, anticipiraju za desetak godina političko-socijalni naš realizam i naprednjaštvo. A što je najznačajnije, Turić je bio još pod dojmom pravaške deklamacije historijsko-državopravne. Ono što je podao, dakle je očito bilo protiv struje izneseno, originalno i duboko promišljeno. A kako je Turić znao spojiti ovaj čisto učenjački pogled sa umjetničkom mjerom, može da svjedoči najbolje pripovijest „Tko je kriv?" (u „Viencu" 1897.). Tu nema ni traga nametljivoj tendenciji. Sve je minuciozno opisano, a nada sve psihologija seljaka Gajiše, koji progonjen sa raznih strana, iskušan neuspjehom na tržištu, razačaran pred trgovinom soli, globljen od ovrhovoditelja i stražara, razoražen Todorinom, omamljen alkoholom, izgubi svijest svoga „ja", izgubi svako rasudjivanje i počinja zločin. Taj narod, kako sam Turić drugdje kaže, ne zna ni sam, kako i za što dospijeva u zlo, kako gine i propada, ne uči ga nitko zašto mu ovo brane, a zašto ga na ono gone, on ima svoje pojmove i osjećaje, koje drugi ne poznaju i ne poštuju i kud se krene o nešto se udara, nešto poruši, nešto ga oširne, omami i u još veće zlo surva. „Naši ljudi propadaju a ne znaju kako". I Turić je baš tu kužnu atmosferu u kojoj

se kreće naš cijeli život, život gospode i puka, nastojao u svojem dugom radu označiti i prikazati. On je natuknuo na jednom mjestu, a na drugom opet i prikazao gdje leže moralni krivci svega toga, ili bolje reći, gdje leži moralna krivnja: „vjetar iz daleka" (tudjina), duh pokornog služništva, težnja za službeništvom (birokracija), rad po tudjim shemama, koje ruše život, samovolja, „ili tjerati ili tjeran biti", a nada sve glad kulture i hljeba. Eto moralne krivnje, eto one kužne atmosfere.

I tako je Turić, koji je počeo da radi pod dojmom Turgenjeva (ako prem ga nije nipošto imitirao), došav iz Njemačke, još jače prionuo, da ističe kako treba da svoje pazimo i gojimo, a ne tudje, pošao tragom Tolstojevim (on je napisao i lijepu analizu Tolstojeva „Gospodara i sluge"). U prvo vrijeme, on je crtao više tipove i situacije, u drugoj polovini svoga rada, više probleme i psihološko-socijalna pitanja. Ali nije izgubio umjetničke žice, kako to dokazuje baš „Tko je kriv". Samo što su mu novije radnje bile više nacrti, bilješke, nego li novele. Ali Turić je još u punoj snazi života, pak bi bilo poželjno, da se opet dadne na beletristiku, i da spoji vještinu umjetničkog crtanja ljudi i situacija sa oštrinom analize životnih problema.

Turić nije bio spominjan u našoj literaturi. Bio je neki „glas u pustinji". Ali on ipak nije klonuo. Pisao je i radio je. Ovo je znak, da ima unutarnje snage i uvjerenja, znak je, da ne radi ni od mode, ni od bilo kakovog interesa, da ne radi od igre, nego iz unutarnje potrebe, znak je to, da će i u buduće raditi. I ako sam ovo par strana napisao, nisam to učinio toliko da dadem neku zadovoljštinu prešućenom književniku, koji već 27 godina radi, nego da spasim publici i približim njezinu interesu ono brojno zakopano blago što leži po „Viencima", „Hrv. Vilama", „Balkanu" itd. neocjenjeno i neprometnuto. A ipak, znak blagostanja i života nijesu mrtvi kapitali, nego živost cirkulacije njihove, pa je u interesu naše kulture, politike i literature, da stavljamo u promet naše literarne kapitale. Ako sam to postigao i u najmanjoj mjeri, nadam se, da sam popravio onaj propust, koji je naša literatura i kritika učinila na samoj sebi, no osvrćući se na rad i ličnost Gjure Turića, prvoga našeg čisto socijalnog noveliste, posve domaćega, posve našega.

BEŠEVIĆ-PETROV: VIZIJE

LEŽ'O SAM, A NEKI ISPOTAJNI PLAMEN
PALIO MI GRUDI, SRCE I ČELO;
I JEDNA TEŠKA MIS'O, KO USIJANI KAMEN
KAD SE IZ STRAŠNOG GRLA POBJEŠNJELA VULKANA
ZAVITLA U ZRAK — S'JEVNU —
I KO DA OBASJA OKO MENE MRAK...

JOŠ POLUBUDAN I SVJESTAN MUTNE JAVE
I MOGA BOLA ŠTO MI DUŠU PALI;
I TUGE MOJE ŠTO MI ŽIVOT BIJE, —
UČINJE MI SE KO DA HUJE VALI,
U NJIMA LJUDI S VAPAJEM SE DAVE, —
NAD NJIMA NEKO S PORUGOM SE SMIJE...

O, NE; TA TO JE VARKA BILA!
ZAR NEBO, ANDJELI; IL MOŽDA BOG?
NE! JER TO BI GROZNA ZABAVA BILA,
DA „MILOSRDJA DUSI" UMAČU SVOJA KRILA
U MUTNE VODE GDJE SE TOPE LJUDI...
I S OVE MISLI DRHTNUŠE MI GRUDI; —
NE! — MILOSTIV JE BOG!
DOBROTE VEĆE NEMA PREKO NEBA.
UTJEHA TU JE SVAKOM LJUDSKOM BOLU —
A U TO ČVRSTO VJEROVATI TREBA —
VJERUJMO DAKLE...
GOTOVIM NOVCEM PLATILI SMO ŠKOLU!

....JA HOĆU MIRA, — VRIJEDJA ME TA SLIKA;
TAJ VAPAJ LJUDSKI, KUKNJAVA I VIKA, —
I MISLIM, MISLIM,
MISLIM SVE O BOGU..
A EVO GLE! SADA MI SE ČINI,
KAO DA GLEDAM KNEZA UGOLINA,
GDJE JE ZARIO KRVAVE ZUBE
U GRDAN LJUDSKI MOZAK I GLODJE —
AL OPET NIJE, — NIJE TO UGOLIN;
OTKUD NA NJEMU ČASNA — MANTIJA?!

...SANJARIM DALJE. UŽASNE LI NOĆI!
TAJ NEMIR, VATRA, ŠTO MI DUŠU MUČI,
I OVE SLIKE — EVO OPET JEDNE;
AL TA JE DIVNA, MRTVA I NIJEMA —
I ZAGONETNA KO SFINGA EGIPATSKA...

LIJEPO — NO; TO JE ZEMALJSKA NAM KUGLA.
SJEĆAM SE DOBRO DOK SAM BIO DJAK,
UČIO SAM TAJ TRBUŠARSKI OBLIK NJEN. —
I SADA GLEDAM KROZ TAJ POLUMRAK
GDJE NA NJOJ JAŠE ČOVJEK-STRAŠILO,
VELIK KO TITAN, GROZNO VELIKI.
NOS MU JE KUKAST — NOGE ZDEPASTE
I SM'JEŠNO KRIVE, STISNUO JE ČVRSTO;
PA MISLIŠ SAD ĆE ZEMLJU ZDROBITI,
KO VITA REBRA NA BEDEVIJI.
I GLEDAM DALJE; GLEDAM DALJE TAKO,
U OČI GLEDAM ČUDOVIŠTA TOGA;
A U NJIMA SE SAV OGLEDA PAKO,
ŠTO ZNADE SAMO ZA SVOG JEDNOG BOGA,
ZA JEDINOG BOGA — NOVAC!
NE ČUJEM VALJDA NIŠTA ZBOG DALJINE;
AL ZNAM DA ZEMLJA ISPOD NJEGA STENJE, —
A ON SE SMJEŠKA, SVE JE STEŽE JAČE,
I SVE SE VIŠE NA PLEĆI JOJ PENJE.

NA JEDNOM GLE! — VALJDA OD TOG STISKA,
KANU IZ ZEMLJE VELIKA, STRAŠNA KAP,
I RUŠEĆI SE U BEZDANE SFERE,
PRAĆENA GLASOM OČAJNOGA VRISKA,
ZASJA U ŽARKOJ BOJI PLAMENOG RUBINA;
A GLAS SE ZAČU IZ STRAŠNIH DUBINA:

„NOVA SAM ZV'JEZDA, I NI VJEČNOST SAMA
U STANJU NIJE VIŠE DA ME SMRVI. —
GOLEMA KAP JE SLEDILA SE EVO, ...
U GRDAN KRISTAL OD SUZA I — KRVI"!
TO REČE I ČUDO ZBI SE U TOM ČASU;
ZATUTNJA ZEMLJA KAO DA SE RASU.
MILIJUN RUKU PONIKOŠE IZ NJE
I STRAŠNOM SNAGOM ZGRABIŠE JAHAČA,
SVUKOŠE DOLJE... I U ČAS GA NESTA...

A ZEMLJA POČE DA SE STRAŠNO VRTI;
NESVJESNO VRTI, POTRESA I PUŠI —
OBLACI DIMA POKRILI JE CIJELU,
A OKO NJE SE VASELENA RUŠI.
U HAOSU JE OGREZNULO SVE,
U DIVLJOJ IGRI B'JESNE PROVALE.
NEOBUZDANO TUTNJALA JE ZEMLJA,
OSLOBODJENA OD SVEG ŠTO JE STEZA;
A U TOJ BURI ORILA SE JEDNA
NESKLADNA, GROZNA, STRAŠNA — MARSELJEZA.

FRAN HRČIĆ: MORE

DRUGI ČIN.

Soba kao u prvome činu.

Popodne nekoliko dana kasnije. Sa prozora pruža se vidik na daleku pučinu morsku, nad kojom se raspršilo proljetno sunce. Vjetar još uvijek duva. More se katkad ustalasa. Po koji oblak naleti, sakrije na čas sunce, pa opet umine.

PRIZOR PRVI.

Stane, Luce *i* Jele *sjede uza stol i krpaju mrežu. Čas je sve tiho, a onda*

Luce *zijevne:* A — oh, Bože, — ala mi se drijemlje!

Jele: Valjda si prenatrpala želudac kod objeda.

Luce: Skoro da i jesam. — *Metne predjicu u krilo i gleda na prozor.* — A kako je krasno vani! Kako se mreška more i na suncu prelijeva... Ah, da mi se je malko provesti po njemu!...

Stane *Luci:* Podaj mi klupko; već sam ti kazala. I prihvati se posla! Ne zuri neprestano napolje!

Luce *podaje Stani klupko.* — Kad je tako krasno...

Stane: Što je krasno? Voda, — pa nebo nad njom. To vidiš svaki dan.

Luce *uzdahne:* Oh, Bože! — *Prihvati se opet posla.*

Šutnja. — Sve tri žene marljivo rade.

Luce *za čas:* Bog zna, koliko li već može biti sati?

Jele: Zar ti se više neda raditi?

Luce: Ne zato. Nego mislim, da bi se već skoro negdje morao vratiti Petar s ribanja.

Stane: Pa onda? Što se ti brineš za to?

L u c e : Tako. Čini mi se, da nije još ništa pripravljeno za spremanje ribe

J e l e : Ima pravo. Mrgud je lego odmah poslije objeda i sigurno još nije ustao. — Hoću li ja pripraviti sve što treba?

S t a n e : Pripravi! Neka ti Jakov pomogne.

J e l e *odilazi desnim prednjim vratima napolje.*

PRIZOR DRUGI.

S t a n e *Luci:* A ti prigledaj tinja li još vatra na ognjištu, da ne ohladi jelo.

L u c e *ustane, ide k ognjištu i potpiruje vatru.* — Nego, ono ... Petar mora svakoga jutra negdje vrlo rano izlaziti na ribolov, kad ga ja nikad ne čujem. Zar ne?

S t a n e : Da, rano. Obično su još zvijezde na nebu. Ne ljenčari on tako dugo u krevetu kao ti.

L u c e : O, — pa zar nijesam danas dosta rano ustala? A ustala bi još i ranije, da se imam brinuti za koga, kao što se ima on. A ustala bih i ovako, da me — recimo — Petar pozove, da se s njim provezem po moru. Ah ... Što bi to bilo krasno! — Kako ti ono kažeš? ... Zvijezde još trepere na nebu ... Svud je još tamno, samo tamo iza gore javlja se tračak blijeda svijetla ... Svježi vjetrić piri nad pučinom i tjera čamac ... A mi sjedimo u njemu i ...

S t a n e *sluša čas.* — No, — a dalje?

L u c e *promijenjenim tonom:* A dalje? Dalje — razapnemo mrežu i onda — onda mu ja pomažem izvlačiti ribu.

S t a n e *se zguri opet uz posao.* No, jesi li već prigledala?

L u c e : Jesam. Evo već i vatrice. Sve će biti toplo, dok se on vrati.

S t a n e : Dobro, Onda sjedni k poslu i ne brbljaj toliko, već radi.

L u c e *sjedne opet k stolu i počne raditi.* — *Za čas:* Da, zbilja — kako je to, da Petar nikad ne uzme sobom baš nikoga, da mu pomogne izvlačiti mrežu iz mora? Mučan je to i težak posao. Svi se ribari tuže na nj.

S t a n e : On se ne tuži. Da mu je teško mogao bi sobom uzeti slugu. Al toga njemu ne treba.

L u c e : Imaš pravo. Kraj njegovih ruku, kraj onih mišica ... Oh, kako li on negdje može s njima prihvatiti i privući ...

S t a n e : Mreže —?

L u c e : Sve ... i mreže ... Ja mislim, ovdje mu nigdje ne će biti premca.

S t a n e : Da, — mnogo nam vrijedi.

L u c e : Pa ipak, — vi svi kao da ga ne umijete cijeniti onako, kako bi trebalo.

S t a n e : Zašto, — misliš?

L u c e : Ta eto, kako govori djed s njim. Ko s momčetom kakim. Ili ko sa slugom — katkada. Je li to pravo?

S t a n e : Zašto da nije? — Gospodarovu riječ valja slušati u njegovoj kući. Svatko je gospodar u svojoj kući, pa kako da ne bude otac!

L u c e : Pa neka bude! Ali meni se čini kao da i tome imade drugoga načina. — Pa onda i ti ... Ljubiš li ti svoga muža?

S t a n e *začudjena:* Čemu ti to mene pitaš?

L u c e: Tako, — jer mi izgleda kao da ga ne voliš baš osobito.

S t a n e: Ti si luda! — Kazala sam ti već da se prihvatiš posla i da toliko ne pripovijedaš. Dosadilo mi već to tvoje brbljanje.

L u c e *se prihvaća posla.* Dobro, sad ću biti marljiva. I ne ću progovoriti ni riječi, dok ti ne progovoriš. Neka bude!

Tišina. — Obje žene marljivo rade.

Za neko vrijeme ustane Luce, pođe k desnome prozoru i gleda napolje.

S t a n e: I opet si ustala!

L u c e *veselo:* Ali nijesam progovorila prije tebe! Sad mi barem ne možeš prigovoriti.

S t a n e: Što tražiš i opet na prozoru?

L u c e: Gledam evo napolje. Sad bi se Petar već ipak morao vratiti.

S t a n e: Ta što ti je? Bojiš li se možda za njega?

L u c e: Ja? Zašto bih se bojala?

S t a n e: Što ja znam zašto? Možda za to, što se more malko uzburkalo i što se počeše nebom ganjati ovi oblačići....

L u c e: Što to može njemu naškoditi?

S t a n e: Pa čemu ga onda iščekuješ tako nestrpljivo?

L u c e: Čemu? — Pa ja ga ni ne iščekujem. Govorim samo tako. — *Pogleda na prozor. Živo:* Ah, evo ga! *Otvori prozor i sagne se tijelom napolje.* — Baš se sad pokazao iza pećine. Kako samo siječe valove! Sad će pristati. *Viče desno kroz prozor:* Imaš li mnogo ribe? — Mnogo? Uf, taj ludi vjetar! Ništa se ne čuje, baš ništa. — *Sađe s prozora.*

S t a n e: *ustane i počne spremati mrežu sa stola.*

L u c e *joj pomaže.* Tako! A onda brzo ručak na stol! *Trči k ognjištu, prelijeva jelo iz lonca u zdjelicu, traži žlicu i nosi onda sve k stolu.*

S t a n e *prostrla dolle komad stola stolnjakom.* Da, da.. Spremi mu ga! I onako ga valjda t i više voliš nego li ja...

L u c e: Ja? Hahaha!

S t a n e: Kad ti je neprestance na umu i na jeziku...

L u c e *se bučno smije.*

PRIZOR TREĆI.

Desnim prednjim vratima ulazi P e t a r.

L u c e *u smijehu:* Čuješ li, što mi govori tvoja žena? Da te ja više volim, nego li ona! Nije li to smiješno?

P e t a r: He, — možda i jest; tek što meni baš nije do smijeha, nego do toga, da i ja danas već jednom nešto topla založim.

L u c e: Evo, — već te čeka.

P e t a r *sjedne k stolu i počne jesti.*

S t a n e: Kako je s ribom?

P e t a r: Nema je baš previše. — Ali se ipak spremi odmah i pomogni čistiti. Vrijeme je nesigurno, pa se valja žuriti.

S t a n e *uzme jedan nožić iz stolne ladice, pa će Luci*: Uzmi svoj nožić, pa ajdmo!

L u c e *traži svoj nožić.*

Petar: Luce neka ostane.

Stane: Čemu? Treba li ti štogod?

Petar: Da; — — neka mi donese drugi kruh. Ovaj je već star i tvrd.

Stane: Ta ne može biti! Jučer sam ga ispekla. *Pristupi k stolu.*

Petar: Evo, — pogledaj!

Stane *se dotakne rukom kruha.* Tvrd je. Donijeću ti drugi.

Petar: Čemu da ti s tim trošiš vrijeme?

Stane: Vrijeme? Ta samo je jedan čas, dok iz izbe dodjem.

Petar: Svejedno. — Dolje te nužnije trebaju. Kruh mi može donijeti i Luce. S njom se i onako ne ćete pomoći kod ribe.

Stane *shvati Petrove riječi. S prijegorom:* Dobro. Već idem. *Odilazi desno napolje.*

PRIZOR ČETVRTI.

Petar *nastavi jesti.*

Luce *stoji tiho na strani, a kad uminu koraci Stanini, onda će Petru:* Želiš li zbilja da ti donesem drugi hljehac?

Petar: Ne želim. Ostani! — I ovaj je dobar.

Luce *pridje k stolu i sjedne blizu Petra.* — Čuješ li... Reci mi, zašto si ti taki sa Stanom? Vidiš, žena ti je. Ti ne radiš s njom lijepo.

Petar: Pa kako ću da radim? — Jesam li ja kriv, što je čeka posao?

Luce: Nijesi... Ali je nijesi mario otpraviti samu. Trebao si pustiti i mene...

Petar *prestane jesti i stavlja žlicu na stol.* — Molim te, molim te... ne govori mi! Otkud da ja još i mislim, što sam trebao učiniti, a što nijesam! Što sam učinio učinio sam..., pa i znam zašto. Dosadilo mi gledati neprestance to njeno mrtvo, ko od kamena, lice. Gleda me kao da mi ima nešto da kaže, a ne kaže ništa. Usne joj se miču i izlaze riječi, — a sve je to tako pusto i dosadno.... Pa kako se samo giblje! Ko da više i nema života u njoj. — Kažem ti, mučno mi je, — upravo mučno.

Luce: Svejedno... nijesi barem trebao pridržati mene.

Petar: To sam upravo htio...

Luce: Zašto?

Petar: Zašto?... Zato, što mi je voljko, kad si uz mene... kad me ovako gledaš i kad razgovaraš sa mnom... Pridržao sam te, da mi štogod pripovijedaš, da me prodju misli....

Luce: Pa što da ti pripovijedam, kad ništa ne znam.

Petar: Pripovijedaj mi ma štogod. O kraju, gdje si se rodila i gdje si odrasla, — o moru vašemu i o onim noćima...

Luce: Pa to sam ti sve već pričala. Što da ti o tome još kažem? — A znaš, i ne može se o svakoj stvari govoriti baš onda, kad bi čovjek htio. To dolazi uvijek samo, — da ni sam ne znaš kako.

Petar: Istina je. — Pa onda sjedni ovamo bliže do mene i ne govori ništa.

Luce *sjedne do Petra, gleda ga u oči, pa će sa smiješkom:* Vidiš, kaki si ti! Sad će ti biti pravo, budem li ja šutjela, a kad šuti ona, nije ti s voljom...

Petar: Što ja mogu za to?

Luce: Pa da, da ne možeš ništa. Samo ti kažem. — Mnogo je kriva ta njezina zlosretna, mrtva narav. Molim te, je li ona uvijek bila takova?

Petar: Što ti ja znam... Pa da, — nije nikad bila drukčija.

Luce: Ni kao djevojka?

Petar: Ja mislim, — ni onda.

Luce: Pa kako to, da si je ipak uzeo za ženu? Zar ti se to prije svidjalo, taj njezin mir i šutljivost?

Petar: Pa zar ti misliš, da bih je bio mogao i ne uzeti, kad mi se ne bi svidjala? — Otac je htio, da je uzmem, a meni se valjalo pokoriti. Pa i nije mi b lo to ni teško. Svidjala mi se, što da govorim. Bila je prva žena, koju sam osim pokojne majke izbliza upoznao.

Luce: Pa i slagali ste se uvijek, — ne?

Petar: Slagali?... Živjeli smo, ko što živu ljudi. Do svadje nije medju nama nikada dolazilo. Već radi oca. A i ona sama mi se umjela u svemu pokoriti. — U kratko: živjeli smo dobro. — Pa ipak, vidiš...

Luce: Da, da. — Ona te nije znala privući, nije ti znala život zasladiti, pa ti uz nju dosadilo. — Vidiš, kad bih — recimo — ja bila tvoja žena, ja bih to posve drugačije udesila. Eto ovako, na primjer. Kad bi se ti vratio s ribanja, ne bih te pustila, da sebi razbijaš glavu kojekakim nepotrebnim i neugodnim mislima, nego bih učinila sve, da ti bude što ugodnije, pa da zaboraviš i sav trud onoga dana. — Ponajprije bih svarila fini, fini ručak. Al jela ne bih ništa, nego bih čekala, dok se ti vratiš. Do toga obavila bih sve svoje poslove, uredila djecu. —

Petar *se smiješi.*

Luce: No, što se ti smiješ? Ta mi bismo jamačno imali i djece dakako ne ovako velike kao što su tvoji dječaci, nego malene, posve male, što jedva prohodavaju... A kad bi se ti vratio, prostrla bih brzo stol, donijela jelo i sjela uz tebe. Zar ti ne bi išlo odmah sladje u tek? Što?

Petar: Bi; kako ne?

Luce: A onda kad bi bio objed gotov, onda bih sjela još bliže tebi ili ovako, da ti mogu bolje u oči gledati... *Makne tanjur ispred Petra, sjedne mu posve blizu i podboči glavu rukom o stol. Licem o lice Petru:* I onda bih ti pripovijedala ma štogod: kako sam prošle noći spavala, što li sanjala, kad sam ustala i je li tad već sunce bilo u mojoj sobi. Onda bih ti pripovijedala, što sam sve već danas uradila i što još kanim.... A ti bi me gledao, — — eto upravo ovako kao sad, baš ovako... I onda bi položio svoju ruku oko mene. — No, daj položi!

Petar *ovine ruku oko Lucina pasa.*

Luce: Da, ovako. — I onda bi ti meni nešto pripovijedao...

Petar: A što bih ti pripovijedao?

Luce *sa smiješkom:* Ja ne znam. To moraš ti znati.

Petar: O tome, kako te volim? Kako si mi mila i draga?

Luce *kao prije:* Da... to. — Pa to niie ui tako teško, zar ne? I onda bi me ti privukao k sebi... No, daj učini! — a ja bih ti sjela na koljena, — *ona se spusti sa stolca na Petrovo koljeno* — ovila ti ruke oko vrata, — *učini i to* — gladila ti kose i ljubila ti usta i oči...

Petar: Gle, pa zar bi ti i to znala?

Luce: Pa nego da bi! Zar mi ne vjeruješ?

P e t a r: Ne vjerujem ti. Pokaži mi!

L u c e *ga gleda u oči.* — Hoćeš ...? Hoćeš ...?

P e t a r *već privine njenu glavu, kad li u lijevoj sobi zamniju teški koraci.*

P e t a r *naglo:* Ustaj! — Otac!

L u c e *ustane i jednim se korakom stvori kraj ognjišta.*

P e t a r *primakne tanjur i nastavi jesti.*

PRIZOR PETI.

S lijeva ulazi M r g u d.

P e t a r: Dobar dan, oče!

M r g u d: Bog ga dao! *Ide k prozoru i gleda napolje.* — Nego vidi mi se, ne će biti baš najbolje. Gone se oblaci. Ne varaju li mene kosti moje, eto nevjere još prije večere.

P e t a r: Znalo bi biti ...da.

M r g u d: Jesi li povukao čamce na obalu?

P e t a r: Još nijesam. — Ovaj sam se čas vratio s ribanja.

M r g u d: Valjaće ti to učiniti. — A kako s ribom?

P e t a r: Nema je baš suviše, ali za ovakovo vrijeme dosta.

M r g u d: A zašto se riba još ne sprema?

P e t a r: Sprema se. Žene je spremaju.

M r g u d *makne glavom prema Luci.* A ova ovdje?

L u c e: Idem sad. Prostrla sam Petru objed. — *Potraži svoj nožić i izilazi desnim prednjim vratima.*

PRIZOR ŠESTI.

M r g u d *prodje jedared po sobi.* — To je posao tvoje žene, — da ti objed prostire. Zašto to o n a nije učinila?

P e t a r: Ne znam. Bila je ovdje, ali je otišla k ribama.

M r g u d: I to je dobro, ali nije red. Trebao si je pozvati, da ti najprije dade ručak. Nije pravo, da prepušta stranoj djevojci posao, koji bi morala obaviti sama.

P e t a r: Ne uzmi joj za zlo! Bilo je rad riba, ... samo da budu što prije pod krovom.

M r g u d: Ne govori mi! Tih par časaka mogle su i ribe pričekati. Bilo je dana, kad je bilo za ribu još prešnije no danas, pak je ipak obavila preči posao: dužnost, što je imade spram tebe.

P e t a r: Istina je...

M r g u d *sjedne k stolu, nasuprot Petru.* — Tu mora dakle da je drugi razlog ...

P e t a r: Moguće ... Ja ne znam.

M r g u d: Ti moraš znati! — Jer valja da ti kažem, te mi se već nekoliko dana čini, kao da medju tobom i tvojom ženom nije sve onako, kako bi moralo biti. — — Ne opažaš li ništa?

P e t a r: Ne; ne opažam. Meni se vidi, e je sve onako, kako je oduvijek bilo.

M r g u d: Govoriš li istinu?

Petar: Što da ti kažem? Znaš, da ti nijesam nikad slagao...

Mrgud *prodje rukom po bradi:* Hm... vjerovaću ti. — Ne, — ti jamačko nijesi kriv. Ali ne može biti ni da sam se ja posvema prevario. — Stalno je, da medju vama nešto nije u redu. Ti toga valjda ni ne opažaš, jer se ni ne brineš za to. Ali će ti se valjati u buduće brinuti. —— Evo što se meni pričinja i na što treba i ti da pripaziš. Ja mislim, da je svemu povod baš ova djevojka, s kojom te evo sama nalazim, baš Luce...

Petar se *gradi neviješt u cijelome tome razmatranju Mrgudovu.* — Luce?... Hm...

Mrgud: Da, ona. — U nje su grješne oči; iz njih gleda pohota. A i sva je ona takova, te mami na sebe pogled muškarca. — *Stane čas da promotri dojam ovih riječi na Petra.*

Petar *samo šuti, sluša, pa i ne misli bilo štogod primijetiti.*

Mrgud *za čas:* No, — što misliš? Nije li tako?

Petar *mirno:* Valja priznati, — istina je. A nije ni čudo: mlada je, živa je, — pa i strana nam je. Mislim, e ni ne može biti, da je čovjek, bar sad s početka, ne bi pogledao.

Mrgud: Razumij me: nije svejedno, kako čovjek gleda čovjeka...

Petar: Pa dobro: ne može biti, da je čovjek ne bi baš i pomnije pogledao.

Mrgud: Može biti! — Ako znaš, da ćeš svojim pogledom učiniti kome krivo, da ćeš ga povrijediti u srcu njegovome, — suzdržaćeš se od takoga pogleda, — ako si čovjek!

Petar *pokunjeno, s hinjenim osvjedočenjem:* Oče, — u toj stvari ja nijesam pogriješio!

Mrgud: Već ti rekoh, da ti vjerujem. Ni sam ne mislim, da bi se moj sin mogao u tome zaboraviti. — Ali čovjek počinja stvari, o kojima ne razmišlja, koje ni sam ne opaža. Take stvari opaža drugi, a ponajprije onaj, koga se najviše tiču. — U žena su oštre oči, osobito kad gledaju svoje muževe. I pravo je tako. Tko opasnost prije vidi, prije je i odvraća, a ženi je to od potrebe, ne će li da se jednoga dana nadje na putu. — Nije li možda tako i s tvojom ženom? Nije li možda i ona opazila, koji pogled tvoj, na kojega ti ni mislio nijesi, a koji je njoj govorio mnogo? — — Kako inače da tumačim to, što je — ni ne obavivši svoga svagdanjega posla — otišla i ostavila te na samo s djevojkom? Nije li to kao da ti govori: „Evo na, — neka ti se vrši tvoja tajna želja!"

Petar: Ne znam, oče, tek mislim, da mučiš glavu suvišnim mislima.

Mrgud: I jesu suvišne! Gdje meni treba, da se sad pod stare dane kinim ovakim mislima, kad se nijesam morao za cijeloga života?! I kažem ti, — lako bih se riješio tih misli — i zauvijek! Al ne bih rado, da nepravdom tovarim svoju dušu. Maknem li djevojku iz kuće, — kakova je — propašće u poganu svijetu. A ko mi kaže, da je ona uzrok, što ovdje nije sve onako, kako bi moralo biti?

Petar: Pa da, — tko ti kaže?

Mrgud: A tko mi kaže, da nije? — Onaj, koji bi i sam mogao biti krivac... I doista, puštao bih sve to u miru; ne bih s tobom o svemu tomu ni zapodijevao razgovora... ali to ruje i potkapa temelje kuće. To je kao plamen,

što se širi, da ni sam ne znaš kako, dok ti ne proždere povrh glave krov. — Razumiješ li me sada? — Evo, zato se obraćam na tebe; zato te opominjem, gdje te inače ne bih opominjao, a ne trebam ti tek kazati, da sam stalan, te ćeš moje riječi — bile one od nužde ili ne bile — držati na umu.

PRIZOR SEDMI.

Stane *i* Luce *ulaze s desna.*

Mrgud: Je li gotovo?

Stane: Gotovo je. Žurile smo se. Nebo se mrči na obzorju. Digne li se jači vjetar, evo i nevjere.

Mrgud *gleda kroz prozor.* Istina. Biće svačega. — *Petru:* Podji i pričvrsti čamce uz obalu! Opomeni družinu, da mi danas više čamcem na more ne izlazi. Govorim za sve, neka upamte!

Petar *uzme svoj šešir i izlazi desnim prednjim vratima.*

PRIZOR OSMI.

Stane *se bavi oko ognjišta.*

Luce *uspe vode u zdjelu i pere sudje.*

Mrgud *prodje par koraka po sobi, pa se onda zaustavi.* — *Stani:* Gdje su ti djeca?

Stane: Sigraju se dolje na dvorištu.

Mrgud: Hm... *Za čas:* Je l' se desilo danas štogod spomena vrijedno u kući.

Stane: Ništa, što već ne biste znali, djede.

Mrgud: Baš ništa?

Stane: Nije. — Da, Jakov je poslije objeda nategnuo nogu. Stupio je krivo preko praga, pa sad hoda nešto šepavo. Al to će, mislim, proći.

Mrgud *mahne omalovažujući rukom.* — *Za čas:* Ništa inače?

Stane: Što bih znala, — ništa.

Mrgud *sjedne opet k stolu i miče glavom ko u sumnji.*

Stane: Vi kao da ste nešto opazili, djede?

Mrgud: Da ti po duši kažem, — ne mogu se oteti misli, da nije u kući sve onako, kako bi moralo biti...

Stane *plaho:* Ja ne znam, djede. Ako ste štogod opazili, kažite mi, — ja ću se odmah sjetiti.

Mrgud: Stvari, na koje bih te istom morao sjećati, nijesu mi toliko vrijedne, da o njima s tobom govorim.

Stane *šuti čas, pa će onda nesigurno:* Sumnjate li na koga, djede?

Mrgud: Kad bih sumnjao, ne bih ti kazao, da i u tebi ne probudim sumnje... *Za čas ustane i počne šetati po sobi. Laglje:* No, ako je doista sve u redu, — to bolje! Biće da me kojekake misli podilaze samo za to, što i opet nijesam pravo spavao. — *Za čas Luci, posve prijazno:* No, a kako je s tobom, djevojko? Jesi li se već priučila? Svidja li ti se u nas? *Stane i promatra oštro svaki izražaj Lucina lica.*

Luce *posve bezazleno:* Oh, djede, — ne pitajte me, svidja li mi se ili ne

svidja. Ja vam moram biti do Boga zahvalna, što ste bili toliko milostivi, pa me htjeli primiti u svoj dom.

Mrgud *mahne rukom:* Ostavi! Zahvalnost se ne iskazuje riječima, nego djelom... Pa onda, — — ni ne znam, hoćeš li mi imati baš na čemu hvaliti...

Obje žene *začudjeno pogledaju Mrguda.*

Luce: Kako to, djede?

Mrgud: Razmišljao sam u ovo par dana, što si u nas, i o tvojoj budućnosti, pa mislim — ne znam ni sam pravo — *promatra oštro dojam svojih riječi na obje žene* — da će ti se trebati doskora od nas dijeliti.

Luce *iznenadjena:* Dijeliti...?

Stane *pogne samo glavu dublje k svome poslu.*

Mrgud *mirno.* Da. — Smislio sam, da te dadem u grad, da naučiš štogod, čim ćeš moći med ljudima zasluživati svoj krušac.

Luce *mirno:* Po vašoj volji, djede. Meni se valja pokoriti.

Mrgud: Dašto, — to će biti tek onda, ako se pokaže, da ovdje nije pravo mjesto za tebe.

Luce *kao prije:* Ja ću, djede, učiniti sve, kako mi ne biste trebali nikad prigovoriti.

Mrgud *ide prema vratima.* Dobro. Vidjećemo. — *Stani:* Jeli riba već i pod krov spremljena?

Stane: Jest, djede. U podstrešju je možete pogledati.

Mrgud *odilazi desno napolje.*

PRIZOR DEVETI.

Stane *i* Luce *svršavaju svoj posao.*

Stane: Znaš li, što je to?

Luce: Što?

Stane: — što djed govori?

Luce: Nije mi posve jasno. Sigurno je djed zlo spavao, pa je čudne volje.

Stane: Djed sumnja...

Luce: Na što; na koga?

Stane: Na tebe i na njega, — na Petra!

Luce: Zašto?

Stane: O, misliš li, da nitko ne vidi, što se medju vama zbiva?

Luce *povrijedjena:* Medju nama —?

Stane: Misliš li, da ne znam, zašto je htio, da ostaneš uz njega, dok sam ja morala dolje—?

Luce: Ja doista ne znam. — *S lakom ironijom:* Th, — valjda za to, što mu se ja bolje svidjam nego li ti.

Stane: Za to, što ga mamiš svojim riječima i svojim pogledom!

Luce *se smije:* Hahaha! — Zar misliš, da mi se nadošlo baš na njega? Ta pogledaj me samo! Kad bih htjela, mogla bih imati na svaku ruku i po deset!

Stane: O, reci mu to! Reci mu, neka vidi, da nema oko tebe što da traži; neka zna, da ima svoju brigu, svoju ženu i djecu, na koju mu nije nikad zaboraviti!

L u c e : Čemu da mu j a to kažem? On mi ne daje povoda tome. — A kad bi to i činio, — jesam li ja pop ili skrbnik njegov, da ga opominjem? Ta on je odrastao čovjek i valjda znade, što mu je činiti, a što nije. A ne zna li — — žena si mu, — kaži mu sama!

S t a n e : Ja njemu? S takom stvari da mu dolazim?

L u c e : I sama se bojiš. — Pa evo ti djeda. Pita te. Zašto mu se ne potužiš?

S t a n e : Ti ne znaš, što govoriš! Ne znaš, što govoriš. — Mogla bih reći djedu, da, mogla bih . . . Ali znaš li ti, da bi se ovdje — ako je istina, što mi dušu ruje — desilo, što se još nije desilo, otkad ova kuća postoji?! Znaš li, da bi nastao život, kojega ne bih željela živjeti — —?! *Šuti jedan čas. Zatim će mirno :* A ako nije istina, ako li je sve tek tlapnja moje lude glave, — smijem li rastužiti starca i pokazati mu, da nemam vjere u njegova sina?

L u c e : Ako je tako, draga, — onda ti mena druge, nego šutjeti i ostaviti me na miru.

S t a n e *življe :* Pa ja ću i šutjeti. Ne ću ti kazati ni riječi. Tek te molim, — ko što se Bog moli, — ne razgovaraj s njim, ne gledaj ga ovim svojim pogledom. Smiluj se meni i djeci mojoj!

L u c e *pristupi k njoj.* Ali, molim te, kako možeš tražiti od mene, da u ovoj pustoši još i ne razgovaram, s kim me volja i da ne ne gledam, koga me volja?! Čemu da ti obećajem nešto, čega ja jednostavno ne mogu da držim? . . . Sve, što ti mogu učiniti jest, da ću prvom zgodom i sama zamoliti djeda, da me pošalje u grad, a onda ćeš valjda biti mirna. — — Trebaš li me još štogod?

S t a n e *se svlada.* — Ne; ništa više. — *Sjedne k stolu.*

L u c e *ide desno u svoju sobu.*

PRIZOR DESETI.

S t a n e *ustane za čas i hoće da ode prednjim desnim vratima. — U to istim vratima unidje*

P e t a r, *pa ide prema sredini sobe.*

S t a n e *zatvori vrata, te ostane u sobi.*

Petar: Kud si htjela?

S t a n e *traži bilo kaki posao.* — Nikud. Ovdje imam posla.

P e t a r : To nije istina! Htjela si otići.

S t a n e : Nijesam. Pogledala sam samo, jesu li vrata zatvorena.

P e t a r : Stane, ti me uhodiš!

S t a n e : Zar ne smijem ostati uza te? Ta žena sam ti . . .

P e t a r : Ostaj gdje te volja, tek ne traži tome lažnih isprika!

S t a n e : Petre, — ti mi prije nijesi govorio tako . . .

P e t a r : Ni ti me nijesi prije gledala tim pogledima, što me bodu ko noževi. — Kao da želiš vidjeti nešto, što bih ja morao pred tobom tobož sakrivati.

S t a n e *s prijegorom :* Smetam li ti?

P e t a r : Ne smetaš. Tek bi mogla pokazati, da ne sumnjaš na mene.

S t a n e : Pokazaću ti . . . *Odilazi mirno desno napolje.*

PRIZOR JEDANAESTI.

P e t a r *stoji čas u sobi, zatim podje k desnim prednjim vratima, otvori ih i pogleda napolje. Kad se osvjedočio, da je Stane otišla, podje k vratima Lucine sobe i zovne:* Luce! Čuješ li, Luce!

L u c i n g l a s *u sobi desno:* Unidji, unidji samo!

P e t a r *otvori vrata.*

L u c i n g l a s: Dobro mi dolaziš. Imam ti što i pričati.

P e t a r *unidje u Lucinu sobu i zatvori vrata za sobom.*

PRIZOR DVANAESTI.

Pozornica ostane nekoliko časaka prazna, onda prednjim desnim vratima unidje S t a n e.

S t a n e *tiho*: Nema ga! *Podje prema vratima lijeve sobe, otvori ih, pogleda u sobu, pa odmah vrata tihano zatvori. Ide prema sredini sobe i stoji čas neodlučna. Onda podje prema vratima Lucine sobe i stane. Sluša.* — Kod nje . . . *Ona se trgne i već hoće da prihvati kvaku, ali se u taj čas zaustavi i uzmakne za korak.* —Ne, muž mi je . . . Gospodar! *Oteturа se do najbližega stolca, spusti se nemoćno na njega i šapće suhim, promuklim glasom:* Ne uvedi nas u napast, . . . nego nas izbavi . . . izbavi nas . . .

Zavjesa.

Konac drugoga čina.

DR. ANTE TRESIĆ-PAVIČIĆ: FILOZOF PETRIĆ I NJEGOVO NAJNOVIJE DJELO*

Onomadne je izašlo u Trstu jedno novo djelo filozofa dra. Antuna Petrića, pod naslovom „S a g g i o d i C o n c i l i a z i o n e f r a i l D o m i n i o d e l l a I d e a d e l B e n e s u l l a V o l o n t a e l a L i b e r t a d' E l e z i o n e". (Pokušaj izmirenja vlasti ideje dobra nad voljom sa slobodom izbora). Što ja znam, ni jedna se domaća novina nije osvrnula na ovo djelo. Ne može biti isprikom, što je djelo dra. Petrića napisano talijanski, jer je svakomu ko dra. Petrića poznaje, poznato i to, da je on dobar Hrvat i Slaven, a što ne piše hrvatski, već talijanski, to je, jer će mu biti blizu osamdeset godina, a u mladosti je bio talijanski uzgojen. Ali recimo, da je dr. Petrić Turčin, ili Japanez, neprijatelj Hrvata i Slavena, još se ne bi moglo opravdati, da znanost prešuti ili odbaci svjetlost, koju joj donosi. Najmanje se to pak može oprostiti dalmatinskim novinama, u čijim uredničtvima ima ljudi, koji razumiju talijanski. Uzrok toj šutnji bit će ipak, u glavnome, samo lienost uma. Ne velim, da u Dalmaciji nema ljudi, koji bi mogli pročitati i shvatiti Petrićevo djelo; nego velim, da su kod nas rietki, kojima nije teško napeti malko sile uma, da nešto dublje urone, ili da nešto više polete u svietlo beskrajno carstvo istine, tako malo istraženo. Vole čitati polemike novina, blatiti duh svakidanjim nadmudrivanjima, hvastanjima

* Po želji autorovoj nije se mijenjao pravopis. Isto mu se sačuvala i potpuna sloboda raspravljanja. Ured.

pa onda u društvu tražiti protivnika, da nastave riečju otrovno bockanje novinarskih pera, umakanih u ljutu strančarsku žuč. Je li čudo, da u ovo doba Petrićevo djelo ne nalazi ni čitatelja ni kritičara ? Neka se tješi plemeniti starac, jer ko se zalieće onako visoko, kao on, lako iščezne sa vidika savremenika, ali ga istraživatelji istine nagju, prije ili kašnje, u budućnosti. U Dalmaciji još imade starijih ljudi, koji znadu, da na Komiži živi neki stari svećenik filosof, a možda nema pet ljudi koji su njegova djela pročitali. Mladost teško da je i čula za nj, a izvan Dalmacije je skoro posvema u našemu narodu nepoznat.

Ja sam kušao jednom, da ga izvučem iz toga mraka i da ga prikažem narodu, napisavši ocjenu predzadnjeg njegovog djela „O zasluzi nagrade i kazne", te ju poslah „Jugoslavenskoj akademiji", kojoj bi odavna Petrić morao biti počasnim članom. Ali nesreća je Petrićeva bila u tome, da sam baš ja, a niko drugi, bio taj, koji ga je kušao izvući iz mraka zaboravi. Da je bio koji mu drago drugi, koji rieči „subjektivno i objektivno" prevagja sa „usebno i izsebno", itd. Akademija bi bila primila ocjenu, i možda bi se naši besmrtnici bili udostojali da Petrića prime u svoje kolo. Ali dr. Petrić ne ljubi citata, ne razmeće se erudicijom, nego voli ići svojim putem lebditi na svojim krilima u carstvu razmišljanja, bez štaka raznih auktoriteta, bez pozajmljivanja tugjih krila. Pošto dr. Petrić malo ili nimalo ne navagja, to nisam ni ja, kao njegov ocjenjivač, mnogo navagjao, osim kada sam morao poredjivati rezultate razmišljanja tog starca, osamljena od po vieka na jednom dalmatinskom otoku, sa resultatima moderne filosofske, kriminalističke i psihijatričke znanosti. Kod toga sam gledao više na jezgru svojih navoda, nego na izdanje i stranicu, i to je poslužilo izlikom da mi djelo bude povraćeno, kako mi je bar usmeno saopćeno bilo, dočim mi pismenog obrazloženja ne htjedoše nikako dati, premda sam više puta urgirao.

Ostavimo to, jer će dr. Petrić još plivati prama dalekoj budućnosti, kada mnogi besmrtnici budu pokopani pod debelim slojevima prošlosti. Čini mi se, ako se ne varam, da od svih tako zvanih filosofa, koji danas žive na tlu naše domovine, jedini Petrić svietli svojom svjetlošću, a drugi se svi griju, kao trabanti, na svjetlu tugjih zviezda i od njih pozajmljuju svoju bliedu svjetlost, pa ni tako ne dogju dalje od prve četvrti.

Ne ću reći, da je dr. Petrić zviezda prve veličine, ni da joj je svjetlo posve bielo, ali je svakako to svjetlo njegovo a to je glavno.

Ja ću uza duboko poštovanje, koje gojim prama prečasnom starcu, vigjenom samo jednom u sutonu na čarobnim žalima komiškog zaliva, kada je njegovo misaono oko plovilo ne pučinom mora, nego, kano u zanešenju, na beskrajnjoj pučini istine, kušati napisati, u koliko mi bude moguće, posve nepristranu ocjenu zadnjeg njegovog djela, ne davši se ni zastrašiti njegovim auktoritetom, ni uplivisati čuvstvom duboka poštovanja, a ni zanieti bahatim i naglim poletom samopouzdanja i vjere u svoje vlastite umne sposobnosti.

* * *

Bilo bi vriedno progovoriti koju i o životu dra. Petrića, ali on je vrlo skroman. Pošto je ostavio katehetstvo na zadarskoj realci, povukao se u svoj zavičaj na Komižu, na otoku Visu, i od tuda nikamo ne izlazi, kao ni Sokrat iz Atene. Doista mu i ne treba izlaziti, jer istine koje on istražuje, mogu se naći na Komiži isto tako kao

i u Parizu. Pošto mi je njegov život slabo poznat, prepuštam drugima, koji ga pobliže poznaju, da iznesu bar glavne podatke njegova života u javnost.

Dr. Petrić, u koliko jo meni poznato, izdao je do sada sedam knjiga, svih sedam iz područja praktične filosofije. Tri prve knjige bave se „Definicijom Liepoga" (Definizione del Bello) te spadaju u područje estetike. Četiri zadnje knjige spadaju u područje etike. Dvie sam već spomenuo, trećoj je naslov „Libertà e Fato" („Sloboda i Udes"), četvrtoj, koju nisam imao prigode proučiti, „Virtu e Interesse bene inteso", (Kriepost i dobro shvaćeni Interes). U ovim knjigama bavi se glavnim i najtežim pitanjem etike, slobodom volje, te ga promatra i razjašnjuje sa tri razna gledišta. Iz toga se vidi, da ga je u mlagje doba zanosilo teško pitanje ljepote, a pod starost se je bacio na još praktičnije i po ljudstvo važnije pitanje, o dobru. Premda sva ta razmatranja spadaju u carstvo praktične filosofije, i premda, što ja znam, nije obradio nijednog pitanja iz područja spekulativne filosofije, ili metafizike, ipak sva Petrićeva djela pokazuju čisto spekulativni um, koji kao da zazire od empirije, kao Arhimedes od geometričnih figura risanih zorno na tabli, te se pouzdava samo u sile uma, i pod čistom zrakom sviesti promatra nutarnje procese ljudskog mišljenja, te ih analizuje do najtanjih tančina. Za njega je cieli viek empirične psihologije, koja je od šesdesetih godina istisnula malne sve grane filosofije — osim možda socijologije — prošao posve neopažen ; bud da je po svojoj naravi prezirao empiriju, bud da u svojoj zabiti, i zanešen starom školom, nije se mogao s njome baviti. Ja ne bih znao kazati je li to za njega sreća. ili nesreća, a i za čitatelje ; jer, priznajuć potpuno svu važnost empirične psihologije, i skromne indukcije prama uzvišenoj dedukciji, ipak mi se čini, da su moderni filosofi preveć pesimistički prosudili deduktivnu moć ljudskog uma, a s druge strane empirija, premda nam je doniela mnogo, i ako čednih plodova, nije odgovorila očekivanju, nije se ni približila riešenju velikih i vječnih pitanja filosofije, a nije joj uspjelo ni oboriti ono, što je čisti razum od viekova uzvisio za nepobitne dogme filosofskog vjervanja. Danas je izvan svake sumnje da empirija ima svoje granice, preko kojih nikako ne može, i da ljudstvu ne ostaje drugog puta, nego se opeta vinuti na krilima spekulativnog razuma u divne tajne koje nas okružuju.

Dr. Petrić je uvijek išao ovim putem i meni se čini, da je svjetlošću svoga uma rasvietlio mnogu nejasnu stranu najdubljih pitanja praktične filozofije. Teško je doduše znati što je posve originalno, jer danas nema tako naobražena čovjeka, a možda ga i ne može biti, koji bi znao sve što je do sada napisano, i što kojemu filozofu pripada. Dogodilo mi se je više puta, da sam došao do neke misli, koju sam smatrao posve originalnom, posve svojom, pa sam ju kašnje našao kod filezofa, koji su živjeli vijek, ili čak dvadeset i tri vijeka prije mene. Ali iskrenost čovjeka može se suditi po samom njegovom stilu, pa tako ja sudim dr. Petrića po njegovom, koji mi se čini neobično iskren. Moguće je, da u njegovom mišljenju imade tragova ideja zapamćenih čitanjem starih filozofa, naročito tomista, ali u glavnom on nije ničiji rob, on je slobodan i ide svojim putem. Često je taj put dobro utrt stopama predšastnika prama visokim vrhuncima vječne istine, ali tu i tamo vidiš da se je Petrić uspeo na novu osamljenu hrid, sa koje puca nešto širi vidik. Dok ide utrenikom, koji preveć zadaje po skolasticizmu, nije zanimiv, dodija; ali sieva ko zviezda iza hridi na istoku, kada je krenuo svojom inokosnom stazom. Nije sunce, da odjedared raspérši tmine za nekoliko vjekova budućnosti, nije ni

Aristotel ni Cartesius, ali je bistar i oštar um, koji, kako on sam kaže, može na vječnoj tmini otvoriti koju škuljicu svjetla, koja će moćnijim i sretnijim od njega biti putokazom i znakom, gdje će otvoriti široka vrata na carstvo istine. Stil mu nije pristupačan laicima u filozofiji, jer rado rabi tehničke izraze, pa i neke iz zastarjelog žargona skolastike, a često su mu i perijodi dugi, soritički povedeni, pa ipak mu niko savjestan ne bi mogao spočitnuti nejasnoću, ili čak hotomičnu abstruznost, u koju se vrlo rado zamataju oni, koji hoće da u mnogo magle zakopaju malo svjetla, i da se ipak pričinjaju veliki. Ne gradi u nikakvoj magli vlastite terminologije novi sustav, novu kulu od oblaka, kakvih od otraga viek i po nebrojeno prolazi preko tmurnog njemačkog neba, da se sve do malo zabiju u vječnu maglu, ne ostavivši za sobom ni traga svjetla čovječanstvu. Ne obara, nadutošću titona, brutalnog sina surove zemlje, što je do sada sagradjeno i što mu se čini za vječnost nepokolebivo, nego doprinaša zgradi onoliki kamen, koliki njegova legja mogu podnieti. Možda Michelangelo ne bi primio svaki njegov kamen, dobro ga promotrivši, ali bi mnogi odabrao, da ga uzigje u kule sv. Petra. Tako će mnoge Petrićeve misli iščeznuti pred svjetlom istine, ali će i mnoge to svjetlo povećati.

Katkada taj koščati stil promieni nenadno oblik i zvuk i odjedared ti bljesne pred očima koja iskra prave pravcate poezije, ne poezije mašte, nego poezije čista uma; poezije koju ne mogu nikako ni shvatiti, ni osjetiti oni smrtnici, koji nieču, da poezije može biti izvan mašte, čuvstva i oblika. Poezija uma pretanka je i preuzvišena, da je obično oko zamieti, a ipak nigdje nema više poezije nego u apsolutnoj istini, nigdje više poetičnog uživanja do u otkrivanju iskrica te vječne istine. Očara duh novošću svog svjetla, pred kojim potamni sve što je staro i poznato. Netom Petrić nasluti da je na tragu kakve nove istine, stil mu se zagrije neobičnom slatkom toplinom, i njegova dobra, plemenita duša rastapa se u ljubavi prama apsolutnom dobru, od kojega može otkinuti jednu mrvicu, da je poda biednom čovječanstvu, neka ga hrani i grije; neka okriepi jadnog patnika, koji tumara u tmini neznanja, tetura se po trnju svojih strasti, i krvari sa sto rana svoje sebičnosti. Rekao bi, jedino pokretalo, koje vodi Petrića na tom znojnom putu, neiskazana je ljubav prama ljudstvu, samilost prama njegovom nesavršenstvu. I u tim časovima čitatelj ljubi toga starca asketa, tu utjelovljenu dobrotu u svetačkoj pojavi, blieda, mršava prijazna lica, sa očima izgubljenim u prostorima, kuda ne dopire obično smrtno oko.

Ovo je u kratko općenita karakteristika Petrića kao pisca i mislioca, a sada pregjimo da promotrimo najnovije njegovo djelo.

II.

„Pokušaj izmirenja vlasti ideje dobra nad voljom sa slobodom izbora“ ima dva poglavlja. U prvomu se raspravlja o „Izboru izmegju jednakih dobara“ u drugom o „Izboru izmegju nejednakih dobara“.

Pitanje slobodne volje možeš promatrati sa tisuću raznih stanovišta, i uvijek ćeš vidjeti koje novo njegovo lice smotano maglom, koju mu želi raspršiti, da promatra golu istinu. U tom naporu um će često maglu raspršiti, ali netom rasprši prvi sloj, naći će se pred drugim, trećim, četvrtim, i što bude dalje išao i dublje

vidio, sve više će mu se namitati nova pitanja, novi neriešeni problemi, a na koncu će vidjeti da je zaronuo u more, koje za čovjeka nema dna, ni granica, baš ko što mu izmiču neizmjernost prostora, vječnost vremena, supstanca svih pojava, prvi uzrok u sveopćem uzročju, narav i izvor ljudske sviesti itd.

O slobodnoj volji, i o determinizmu, njenoj negaciji, piše se otkad ljudi počeše dublje misliti, i pisaće se dok ne utrne život na zemlji. Biće uviek surovih mozgova, koji će se na prvi mah uvjeriti, da slobodne volje nema, netom im neko spomene zakon sveopćeg uzročja, a biti će i pretankih umova, koji će, netom svojim, ili tugjim svjetlom raspršе tmine običnog i surovog determinizma, naći sjene drugačijeg duševnog i metafizičnog determinizma, sa tisuću šarovitih i nejasnih oblačića, koji se viju oko luči slobodne volje, da je sakriju i potamne, te će nastojati da prodre u to divno otajstvo okom svoga uma, i da sa istine skine taj veo otajstva.

Ja sam u više svojih djela nastojao dokazati, da je Kantova antinomija izmegju sveopćeg uzročja i slobode volje tek strašilo za filosofsku djecu. U vječnim zakonima prirode i absolutne istine ne može biti protuslovlja sa zakonima ljudskoga uma. Može biti oblačića, koji se trenutačno postavljaju izmegju njih, može biti lutanja ljudskih pojedinih umova, ali prije ili kašnje mora se pokazati istovjetnost objektivnih zakona svemira, sa subjektivnim zakonima, ako ih tako mogu nazvati, ljudskoga uma. Prije nego je čovjek otkrio krug, elipsu, hiperbolu i parobolu, po kojima se kreću nebeska tjelesa, otkrio je u matematici sve zakone i jednačbe elipse, hiperbole i parabole, siekući koso u svojemu mozgu stereometričku sliku jednog čunja. Stvorio je brojeve aritmetike, prije nego je otkrio, da brzina tjelesa u pospješnom padu točno odgovara progresiji lih brojeva svoje aritmetike. Znak da isti zakoni, ista istina vlada izvan čovjeka u svemiru, kao i u čovjeku; u mikrokozmosu, kao i u makrokozmosu. Ne može dakle biti prave i nerješive antinomije izmegju ljudskog razuma, kao subjektivnog mislioca i vječnih objektivnih istina; ne može biti apsolutna protuslovlja u postulatima ljudskog uma, kao što nema pravog kaosa u svemiru. Može biti nereda i amo i tamo, i vani i unutri; ali sve teži i vani i unutri k redu, k smirenju.

Sloboda volje ne protuslovi sveobćem uzročju, jer niti stvara niti oduzimlje tom uzročju koju silu, koji uzrok, nego se služi postojećim silama i uzrocima, da ih metamorfozuje u svoje svrhe, kao što se i sami na milijone načina metamorfozuju prelazeć iz uzroka u učinak, iz učinka u novi uzrok, ne gubeći se nikada. Moralna moć volje ne donosi novih sila u svemir, nego se poslužuje onima koje postoje i metamorfozuje ih prama svojim namjerama, baš kao što i te sile vanjskoga svieta do stanovite mjere metamorfozuju i skreću njezine odluke, a da se za to ipak ova dva posve eterogena reda ne pomiešaju, ne pobrkaju i ne isključuju mogućnost opstanka jedan drugoga. Kako biva taj čudni odnošaj izmegju tih eterogenih bića to je jedno od najdubljih otajstva, oko kojih će se um ljudski do vieka mučiti i uviek uživati u novim otkrićima, a da ipak možda nikada predmet potpuno ne iscrpi. Ja sam se ob ovom pitanju drugdje potanje bavio, pa ne ću da se opetujem nego ću preći preko bahatog i potpunog niekanja slobodne volje sa strane materijalista, čiji se um zadovoljava vrlo površnim dokazima ; dokazima koji mogu najviše dokazati utjecaj sveopćeg uzročja na slobodnu volju, nipošto pak uvjeriti, da je u svemu i po svemu determinovana od vanjskih sila.

(Nastavit će se.)

JOSIP MILAKOVIĆ: TRNSKI

O PJESNIKOVOJ LITERARNOJ 70-GODIŠNJICI (21/I. 1907.)

Kao što nam je svet amanet, što smo ga baštinili od svojih otaca i djedova, kao što nam je milo stablo, što nam ga zasadiše naši predji, košto nam je draga pjesma iz davnih vremena, tà svaka spomen — i uvelak, na kojemu se nekoć lelijala suza pradjedovska, tako nam je svet, mio i drag starac, koji k nama stupa živ iz te drevnosti, da nam u svom oku i u svojoj besjedi prikaže svijet i ljude, kojih davno nema više, ali s kojima je on zajedno kao i s nama disao, zborio i radio. I nije čudo, da se oko tih časnih glava najradije viju legende, ali narodna pjesma — kad spominje časnog starinu — rastapa se u milinju i dragosti. Tà starcu kad u crkvu ide žubori brada kao žuborika, a kad iz nje izadje, miriše duša kao ran bosiljak . . .

Koliko nam je tek draga ta glava, sa kolikim poštovanjem susrećemo i pozdravljamo časno staračko lice, ako su na njemu urezani duboki nabori teških borba i nastojanja zatočničkih i ako nam ono iz tmine prošlosti nosi na sebi svijetao odraz kulturnog pregnuća čitavog naroda!

Lik jednog takog časnog starine diže se pred nama i pred cijelim hrvatskim narodom poput patrijara, a pred nama oživljuju maštave sanje zanosnih Ilira, tiho pregaranje, teške patnje i požrtvovni rad odvažnih zatočnika protiv krutog apsolutizma, žudjeni poklič bratskijeh našinaca, velebni poj himne jugoslavenske i najzad probudjena iskra uskrsla Hrvatstva.

Sve ove faze proživjela je ta časna starina, te pred nama danas stoji kao živ svjedok i učesnik tolikih naših pregnuća i uspjeha, ali i mnogih salomljenih nada. Pred nama izdiže se borac, koji je stupao zajedno sa stjegonošama našeg kulturnog preporoda (Gajem i Draškovićem, i pošljednji ujedno iz te časne legije, kome je sudjeno, da ogleda njihovo djelo u rukama unučadi.

Velika većina naših ponajodličnijih književnika pomrla je u najboljoj muževnoj dobi, ne dočekavši ni 25-godišnjice svog literarnog rada. Dovoljno je spomenuti imena: Vraz, Nijemičić, Blažek, Šenoa, Novak, Kozarac, Kovačić, Kumičić, Botić, Badalić, Jorgovanović, Dežman, Palmović, Despot, Vukelić, a koliki kao na pr. Tomljenović i Koharić — pomriješe u cvijetu mladosti! Tri naša pjesnička velikana Gundulić, Palmotić i Preradović navršiše jedva po vijeka, a tek rijetki doživješe 50-godišnji literarni jubilej.

No nuto nam Trnskove 70-godišnjice!

Ne samo hrvatski, već teško da ikoji narod na svijetu zabilježi u svojim analima taki dogadjaj, i za to će ovaj jubilej jamačno odjeknuti i u najskromnijem kutiću naše otadžbine, kao i u palatama naših rodoljubnih velikaša, te svako srce napuniti ponosom, kakvim radjaju samo rijetki trenuci u životu jednog naroda, a da i ne ističem napose, koliko je to slavlje za cijelu hrvatsku literarnu gardu.

*

Trnski ugleda svijetlo svijeta 1. svibnja 1819. u Rači kraj Bjelovara, gdje mu bijaše otac pučkim učiteljem. Ivan ostade naskoro sirota, jer mu pomriješe rano roditelji, braća i sestre, te kao dječak od 15 ljeta ostade sam kao osječen dub. Nešto prije majčine smrti uze ga na lijepe preporuke, jer bijaše odličan djak,

biskup Alagović u zagrebačko sirotište, te bi bio imao po želji majčinoj postati svećenikom. Tu je marljivo učio, te bio uvijek prvi u razredu, a sudrugom bijaše mu slavni naš Lisinski. To djakovanje pada tamam u doba ilirskoga preporodjaja, kad bijaše najveća slast i čast učenje hrvatske gramatike, te se i tu pokaza vrijednim učenikom Babukićevim, čija je pravila tumačio svojim saučenicima, kojima bijaše radi toga a i rad drugih svojih vrlina jako omilio.

G. 1835. pokrenu — kako znamo — slavni preporoditelj i prvak ilirskoga kola Ljudevit Gaj u Zagrebu „Novine horvatske" i „Danicu". Po novine dolazio bi Trnski svaki put u otpravništvo, te se tu upozna sa Rakovcem, onda sa drugim ilirskim kolovodjama a naročito s Gajem, koji zanosna mladića svjetovaše i upućivaše kako valja da bude čestit i značajan, a pored toga tumačio mu ljepote starih hrvatskih pjesnika, čija mu djela davaše na čitanje. I čarobna riječ Gajeva uputi mladića na pravu stazu, s koje ga ne mogaše skrenuti utjecaj njegovih profesora, koji gotovo svi disahu latinskim duhom, te bijahu neprijatelji novom pokretu. A kako bijaše latinština preotela mah, svjedoči najbolje to, da su čak i neke gospodje umjele ponešto latinski, da i ne govorimo o latinskim duhom zadahnutoj gospodi.

Oduševljen mladenac stade sastavljati prigodne pjesmice, od kojih jednu posvetiv Gaju, a te prvijence donosio bi Ivanu Mažuraniću, koji mu dotjerivaše formu i upućivaše ga, kako valja graditi pjesme. G. 1837. stupi u „Danici" na javnost, te joj od toga doba ostade vjernim suradnikom. Nu umalo da ne bi morao napustiti i školu i vilu pjesnikinju, da mu ne bje nekih zatočnika, osobito biskupa Alagovića, jer ga htjede uzeti stric mu kući i oženiti ga, da se prihvati gospodarenja. Alagović ga svjetovaše da stupi u klerikat, no Trnski to nikako ne htjede učiniti, makar da mu se obećavala sjajna budućnost, već primi informatorsko mjesto u nekim odličnim kućama. No bojeći se, e bi preobilno uživanje i bezbrižni gospodski život mogli biti štetni po njegov daljni razvitak i po njegovu budućnost, ostavi krasno mjesto u bogatoj barunskoj kući, te primi krajišku pripomoć, da svrši u Gracu tečaj za krajišku upravu, kojoj se namisli posvetiti.

Ondje marljivo pohadjaše sveučilište i tamošnju knjižnicu, u kojoj po naputku Vrazovu čitaše njemačke pjesnike: Bürgera, Rückerta i Grüna, a upozna se tu i sa mnogim njemačkim i slovenskim književnicima. Medju njegovim poznanicima vidimo Davorina Trstenjaka i Muršeca, a upoznao se ondje i sa Dragojlom Jarnevićevom, koju odvrati od njemačke knjige. Pored toga revno dopisivaše sa Vrazom i drugim zagrebačkim prijateljima, podržavajući s njima živu vezu. Krenuvši g. 1839. na put po Dalmaciji upozna ondje Kaznačića, Petranovića i slavnoga pjesnika Njeguša.

G. 1841. svrši svoje nauke, te se vrati iz Graca u Zagreb, gdje mu htjede predati Gaj redakciju „Danice", no po savjetu nekih prijatelja, koji mu rekoše, da toga ne prihvati bez ugovora (Babukić i Rakovac), ne htjede napustiti svoje odluke, te prihvati mjesto upravnog vježbenika kod II. banske pukovnije u Petrinji, gdje se upozna sa čestitim Mojom Baltićem, koji mu bijaše prvi učitelj u upravnim poslovima i najbolji tada drug, te mu za to iz harnosti i posveti svoje prvijence.

Najprije služaše u pounskoj okolini, gdje bijaše i članom školskog ispitnog povjerenstva, a svagdje ga narod jako zavoli. Iz Divuše ga g. 1842. premjestiše

štopu prve banske pukovnije, gdje bijaše pukovnikom Jelačić, kojega proslavi Trnski davorijom „Ljubimo te, naša diko“, i uvedavši ga u narodno kolo pomogne mu mnogo, te je poslije postao banom. G. 1846. imenovalo ga poručnikom, a poslije toga služio je u raznim mjestima svagdje lijepo priman i dočekan, kao čovjek, koji poznavaše u dušu narodne potrebe, udesujući spram njih svoj rad.

Trnski bijaše prvi, koji donese Jelačiću vijest, da je postao banom hrvatskim i s njime zajedno uglavi poznato geslo : „Što Bog dade i sreća junačka“.

Na preporuku Preradovićevu namješten budne g. 1852. u odsjeku krajiške uprave u Zagrebu, gdje je prevodio za „Neven“ Puškinova „Onjegina“ i „Bahčisarajski vodomet“, a poče prevoditi i „Onjegina“. Poslije dodje opet u Glinu, gdje mu bijaše glavarom odlični rodoljub barun Benko a najbolji drug Preradović. G. 1858. premjestiše ga u Mitrovicu, poslije u Bijelu-Crkvu, a 1861. u Karlovac. Tada već bijaše kapetanom. Tu izda prvi dio „Krijesnica“, „Sigetskog junaka“ i „Svetu priču“. 1864. izabraše ga Slunjani jednoglasno u hrvatski sabor, a ovaj za svog izvjestitelja. Piše u „Glasonošu“, „Naše gore list“, a g. 1869. kumuje pri porodjaju „Vjenčevu“, kome dade i ime.

U vojničkoj službi napredovaše tako, te postade pukovnikom. U raznim svojim službama — naročito kao perovodja povjerenstva, koje je u Beču pod predsjedanjem generala Josipa Filipovića izradjivalo zakonske preinake za Krajinu, onda kao predstojnik krajiškoga upravnoga odjela — pokazao se kao uman i uzoran rodoljub, neustrašiv zatočnik hrvatskoga jezika i veliki promicatelj narodnih prava i težnja. Kad pako budnu razvojačene dvije varaždinske pukovnije a osnovana bjelovarska županija postade prvim velikim županom (1871.—1872.), koju čast medjuto napusti naskoro uslijed nesuglasica sa vladom. Desnom rukom bijahu mu u toj službi Bude Budisavljević i pjesnik Lav Vukelić. Kakav bijaše Trnski poglavar, a kakvi njegovi činovnici, kako bijaše omilio i narodu i njima, neka svjedoče ove riječi Vukelićeve, što ih naniza u pročelju svoje pozdravbesjede, kad se Trnski za vrijeme najvećeg spletkarenja protiv njegove uprave, vratio iz Budima. Vukelić ga oslovi ovim kremenjačkim riječima :

„Da Te i ne zna narod naš već onda, kada nam počela svitati ustavna zora, da mi ne budeš kosnuo se srca s Tvojega mara, s Tvojega žara za hrvatsku slavu, za hrvatski napredak, evo Ti vidje u ovo vrijeme, što si na čelu ovoj županiji, živu želju, srce raskucano za narodni boljak, za narodni sjaj, pa Te evo ljubi jednakijem žarom i onaj, tko Te spoznade tek sad, i onaj, što Ti se je i od prije klanjao imenu slavnu. A kako Te ljubio ne bi?! U jednoj Ti je cigloj i srce i duša, a ta Ti je jedna sa božje ruke; ta Ti jedna umah ote svako srce, u kom još ma iskra ljudska tinja; ta Ti jedna odolje svemu, što se ikad drznulo proti njoj — ta Ti jedna : „poštenje“. I tu si jednu napisao na barjak svoj, poda nj si nas prikupio, na nj, si nas zavjerio, zakleo“. (Vukelić : Književno cvijeće. 273.)

Neka to posvjedoče i ovi retci iz Vukelićeva pisma, što ga pisaše jednom svom prijatelju taman uoči Trnskova maknuća, kadno je 17 činovnika — a medju njima i Lav i Bude — istupilo radi toga iz službe : „Bili smo prionuli cijelim srcem, da udarimo ovoj novoj županiji tvrd temelj poštene, napredne uprave, a sreća nam priskočila te u brzo razumio narod tko mu je na čelu, kojim duhom diše Ivan Trnski i kamo smjera neumorni mu rad, te pristao uza nj, kao svoj uza svoga. Tko je gledao naše županijske skupštine, pa vidio ono uzdanje, onu vjeru, kojom

sreta svaki pojedinac svaku riječ, što poteče iz usta svijetloga nam glavara i kako svaka prija duši, morao je uskliknuti: Ako igdje, to je ovdje prilike svakoj ljepoti, svakoj dobroti, ovdje bude milota napretka i slave. Ali nije do toga našim prijateljem. Treba sastaviti sabor, koji će povladiti svaki mig, što mu od nekud stigne, a dok je Trnski u Bjelovaru, dotle, vele nije se nadati, da će narod birati svoje neuzdanice, valja dakle maknuti Trnskoga i podignuti na stolicu čovjeka, voljna drugačije poigrati u kolu. Mi smo došli ovamo u Trnskoga, ispovijedali smo njegovo svjedočenje i radili smo njegovim smjerom. Kad vam on nije s voljom, rekosmo, ne možemo a ne ćemo ni mi biti s voljom: I rekosmo svi u jedan glas: Podje li Trnski, podjosmo i mi, a hćednete li nas siliti da ostanemo, mi otpasujemo sablje te nam nijeste vlasni zapovijedati". (Književno cvijeće, 31.) — Takav eto bijaše Trnski! Takvi bijahu njegovi ljudi!

Poslije svog odstupa ode u Zagreb, te ga odatle nikakve molbe ne mogahu skloniti da primi opet kaku višu čast, već htijući ostati slobodnim i nezavisnim ni od ma čijeg utjecaja i pritiska — zaprosi mirovinu, te ondje živi i danas javljajući se još uvijek po kadšto na književnom polju.

Starac je od g. 1886. udovac. Bijaše oženjen Minkom Lavrićevom, sestrom odličnog slovenskog rodoljuba. Ona mu rodi osam sinova i kćerku Zoricu, koja se privila uza nj, te mu je danas poštapalom u starosti.

Prva tiskana pjesma, kojom izadje na glas, bijaše klanjalica caru i kralju Ferdinandu, tiskana u 21. broju „Danice ilirske" za g. 1837., koju je spjevao ispred slavjanske mladeži. Prije toga priopćio je u 13. broju ljubavnu pjesmicu „Uzdisaj".

Svoje pjesničke prvijence izda pjesnik g. 1842., a „Danica ilirska" u 41. broju objavljujući tu knjižicu, hvali osobito jezičnu ljepotu njihovu ovijem riječima: „Jezik, u kojem su one pisane, sasvim je narodan, krepak, blagozvučan i obilan. Što se vještine u jeziku tiče, malo ima novih ilirskih pisaocah, koji se s gospodinom Trnskim sravniti mogu, a jedva ga ikoj nadilazi". — Ujedno ističe pravilnost njegovih prijevoda, te ga potiče da prevede koje veće pjesničko djelo.

Do pedesetih godina prilično je malo pjevao, tek kasnije stane življe raditi na pjesničkom polju, stičući naročito pomenutim odlikama prijatelja svojoj posestrimi.

Najveću hvalu zadobi kao pjesnik svojim „Krijesnicama".

„Krijesnice", koje izadjoše u Karlovcu prvi put g. 1863. nakladom poznatoga rodoljubnog izdavača Abela Lukšića, a drugi put odmah dvije godine iza toga proširene nakladom Kostinčerovom, napisa na pobudu odličnog rodoljuba dra. Josipa Vraničana, koji govoraše često, da bi valjalo ljubavnim pjesmama zamamiti i predobiti krasotice za hrvatsku knjigu, te da bi takve pjesme morale biti u jednu ruku lako shvatljive i narodnoga kroja, a u drugu pak svojom novošću i živošću zamamljive. Trnski se odazva toj želji, te prvi njegovi pokušaji izadjoše u „Glasonoši" i stekoše opću pohvalu, makar da niko ne znadijaše, ko je bezimeni pjesnik. Namjeru njegovu karakterišu ove riječi pjesnikove, što ih napisa u predgovoru najnovijem izdanju od g. 1882.: „Bilo je žarka domoljublja, bilo je i domoljubnih krasotica vrijednih da budu pjesniku nesudjene drage, kojim je valjalo tajnovitom koprenom od drugih prikrivat vedra lica a tajit k jednu i ime pjesnikovo, ne bi li se još većma potaknula radoznalost lijepih čitalaca". Kome su

poznate tadašnje prilike, znat će pravo da pojmi vrijednost i cijenu ovakova rada. Bijaše to nakon mrtvila, što bijaše zavladalo u Hrvatskoj u doba apsolutizma, kadno se nastojalo ugušiti silom svaku slobodniju misao; bijaše to u doba, kad nam hrvatske domove zajaziše tudje novine i knjige i kad se žalibože na novo —kao nekoć u predilirsko doba — počele javljati dobrovoljačke njemačke predstave.

Trnskove „Krijesnice" imale su biti one iskre, koje će pobuditi u ženskim srcima rodoljubni žar, a to je pjesnik naumio postići slavopojem ženskoj ljepoti i svim odlikama ženske duše. Postanak „Krijesnica" crta nam pjesnik od prilike ovako : Uoči Ivan-dana pale se krijesovi i iskre lete u vis. Te iskre ožive i vraćaju se k nama kao krijesnice. I u pjesnikovu srcu ima mnogo rodoljubne i ljubavne vatre i krijesa. Iskre skaču do nebesa, a te iskre i ti plami pretvaraju se u pjesme, te hite na krilo ljepoticama, da im budu radovanje i da svjetljucaju svome rodu.

„U srcu mi evo kr'jesa,
Do v'jeka ga ne zatajih,
Skaču iskre do nebesa,
To su moji uzdisaji."

Kliče u svom zanosu pjesnik. „Krijesnice" se godinama popunjale, te danas sačinjavaju čislo od 160 pjesmica, koje su porazdijeljene u tri dijela. Posvećene su trojim sestrama : Hrvaticama, Srpkinjama i Slovenkama.

Pjesnik slavi najprije dragine dvore, čijim oborom šeću paunovi, a ribnjakom plove labudovi i zlatne ribice. Oko dvora, s čijih se prozora vide Kapela i Klek, steru se zelena polja, po njima vijuga uzani puteljak, a vrh stijene uzdiže se bijela crkvica, u kojoj se njegova draga moli. Dražest cijele okoline posve je spram ljepote njegove nesudjene drage, kojoj mora kriti svoje ime. Toj ljepoti slika je i prilika dragina duša i njezine vrline, koje pjesnik crta u čislu nježnih pjesmica, ali najveća joj je dika, što se ponovi materinjim glasom, što zbori hrvatskim rijekom. Kad je čuje, kako lijepo besjedi, čini mu se, da ršće srebreno zvono, a on tone u milini te slušajući njezin glas slaže joj slatki guk u pjesmice. Hvali je, što ona oblači narodno odijelo, te se ni tu ne otudjuje svome rodu. Glavu joj resi crven-kapa, a oblači zobun i surku te tako poštuje starinu, a i čuva stare običaje. On želi, da budne njegov uzor jedamput pravom majkom, koja će zasadjivati u srce svom sinu zelen borak slobode zadajajući ga ljubavlju spram roda, te tako biti bijela crkva puna milja, spasa i lûči. Takom je, premda nesudjenu, želi ljubiti, dokle diše, i za to joj u sunce kuje cijenu i o tom rodu pjesme piše. U nje (Dika biljarica I. 17.) traži lijeka svojoj boli, no ona mu je još više zagrči. Znajući, da ne može biti njegova, zove je u kolo, no odmah joj veli, da se hvata uz drugoga i da ga ne strijelja crnim okom, jer bi ga još većma ljubav smutila. Osobito mu je nježna krijesnica „Hvatanje slamke", kojom bi se podičio i veći pjesnik od Trnskoga.To je pjesmica, koju ćeš rado i po više puta pročitati, a sličnom invencijom odlikuje se još po gdjekoja.

Drugi dio počimlje još sjetnijim glasom, jer mu draga ostavlja Klek i kreće u Podunavlje, te je ne obustavi ni pjesnikov plač niti tuga njegove pjesme. No on je ni sada ne prestaje pratiti svojom mišlju, te i nadalje slavi njezinu ljepotu i dobrotu. Tu ima dašto često i suviše hiperbolična crtanja, no tome valja tražiti uzroka i u romantici onog doba a ponešto i u podražavanju našim starim klasi-

cima. I sam veliki Gundulić prešao bi kadšto predaleko iz okvira moguće zbiljnosti, a da je njegova pjesma utjecala i na naše preporoditelje, medju kojima bijaše i naš Trnski, svakome je i suviše dobro poznato.

U drugom dijelu lijepa je slika u krijesnici pod naslovom „Na Dunavu" (16.) Dunav je njegova ljubav, po njemu duva vihor njegova jada i sliježe se magla nevolje. Dunavom vesla vozeći se u čamcu njegova draga i ogleda u rijeci svoj lik, te tako ljubavi njegove sa dna viri njezina živa slika. No često Dunav nabuja i prelije se — često ljubav ne zna mjere, a najposlije se slijeva u Crno more — gubi se u crnoj — tuzi.

Pjesnik sebi pomišlja sreću (II. 23.), kako bi dragu, da je njegova, budio ranom zorom i držeći je oko pasa gledao rodjaj ranog sunca, a cijeli dan kako bi zajedno radili o svom boljku. Umiljat je početak krijesnice „Dragine ručice". Krijesnica „Da bi, što bi" odlikuje se osobitom ljepotom. U pjesmi „Zašto si mi kada mila" (II. 40.) hvali dragin stid, krotki, tihi i spretni hod, onda njezino gizdanje narodnom nošnjom i što je ona prava narodna kći. Mila mu je, jer se rado moli za svoj narod i što uz divotu tijela kiti i ćud i jer uznosi našu vilu pjesnikinju. Zgodnom poantom odlikuje se u drugom dijelu zaključna krijesnica, „S Bogom tamburici", u kojoj pjesnik opraštajući se od nje i vješajući je na klin, moli je, da mu oprosti, ako joj je često, kad je htio srce da iskali, isprekidao žice. Poput Vraza i Nijemčića isprepliće i on ljubav ljubavlju domovinskom, te pjesnik ne zaboravlja ni jednog kraja našeg naroda, a pozdravlja pored toga i slavi rodoljubne gradove, kano što je bijeli Zagreb, ljepotu kitnasta Srijema i slavne muževe, košto su Preradović i Lisinski, a na više mjesta ističe slogu izmedju Hrvata i Srba.

Treći dio zapremaju krijesnice posvećene znamenitim gospodjama ponajviše iz odličnijih krugova, umjetnicama i inače zaslužnom i rodoljubnom ženskinju, na koje mnogo utjecaše pjesnikova žica, te se ono ponosilo njezinim hvalopojem i prednjačilo narodu svojim radom. Za to je njegovim „Krijesnicama" općenito priznata kulturna vrijednost u razvitku hrvatskoga narodnoga preporoda naročito šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga vijeka.

Kako je pjesnik plemenito mislio, pokazuju lijepo i dvije krijesnice, koje je upravio nazad nekoliko decenija u — Sarajevo. A dokazuju, kako se Trnski pazio i sa muslimanskim prvacima i kako ga s njima vezala prijateljska veza narodnoga pobratimstva.

„Krijesnice" su odmah, čim su prvi put izašle, stekle lijep glas i svak željaše saznati, ko je njihov autor. Preradović i Botić hvaljahu u velike pjesnika, a Utješenović saznavši, da je taj niko drugi, no Trnski, iznenadi ga lijepom pjesmom Pjesniku „Krijesnica". Neka krijesnice prevede pokojni Šenoa u Lukšićevom listu „Slavische Blätter".

Pored „Krijesnica" napisao je čislo pjesama, kojima slavi svoju Minku i koje nas uvode u njegovu milu odaju, da nam prikažu neke trenutke pjesnikova domaćeg ognjišta. U nekim njegovim „milosnicama", kako on zove ljubavne pjesme, kano što su „Pogriješena sloboda", „Dragoj" i „Želje s draginih milota", osjeća se nešto utjecaj Vrazov. Osobito mu je lijepa i formom i sadržinom pjesmica: „Prekasno je".

(Nastavit će se.)

VELJKO TOMIĆ: KO SUZE DVIE . . .

KO SUZE DVIE, ŠTO JEDNA BOL IH SRUNI,
KAD STANU SVAKA SVOJOJ STRANI TEĆI,
I MI SE TAKO RASTADOSMO NIEMO,
TEK KO DA NEŠTO HTJEDOSMO SI REĆI.

TI OSTADE KO NETAKNUTI CVIJET
U ZATIŠINI, MLADA SAMOTARKA,
SLIJETALA TE NIJE LAŽ NI BRIGA
NI PROSTODUŠNA KLEVETA, NI VARKA.

JA U SV'JET PRHNUH, POLETAN I SMION
KO MLADJAN TIĆ SA SVOJE GLATKE STIENE
I VIDJEH BURNI NEPOKOJ SVIJETA
I OSVETU I PROGON KLETVE NJENE...

KAD VIDJESMO SE OPET, A JA MIŠLJAH,
DA STREST ĆU SVOJE SPOMENI IJETKE,
NA USTA TI BJE, MISLIM, NAVRO SM'JEŠAK
I ZGLEDASMO SE KANO ZAGONETKE.

JOSIP MILIČIĆ: POD NOĆ

ČUJ! — POKLIK!... BLIZU JE NEKO,
ŠULJA SE KROZ TAJ MRAK,
GUSTO GA IZDAVA LIŠĆE
OTKRIVA ŠUM GA LAK.
STRAH MI JE STISNUO GRUDI,
KO NEKI ZLOTVOR JAK,
ZA GRMLJE SKRIJMO SE HITRO,
TU ĆE NAM CJELOVE ČUTI
TEK TAMNA NOĆ I MRAK. —

NE STREPI, NIT DRHĆI TAKO
NIJE TO LJUDSKI GLAS:
TO CIKNU VEČERNJA PTICA
PRELIEĆUĆ PREKO NAS;
A ONAJ TAJANSTVEN ŠAPAT,
ŠTO ČUJEŠ OVAJ ČAS,
TO NOĆ SE PROSU PO CVIEĆU,
KO ŠTO PO GRUDIMA BIELIM
RASUTA TVOJA VLAS.

JOSIP KOSOR: CUPALO

VII.

Cupalo se kašnje prečesto sjeti sprovoda materina. Sjeti se kako stupaše za njezinim lijesom izmed sestara, koje su se bile u crno zavile, sjeti se naručenih naricaljka i pratnje u bijelim dugim košuljama. Nikad mu iz duše ne će vrijeme izbrisati uspomenu, kakvim je pogledom ispratio škrinju materinu u razjaženu raku a sa škrinjom i svoju zadnju mrtvu nadu...

Sada on osta pust, sam i ogoljeo u svojoj tmurnoj komori, sirota i bogalj kod zdravog i jakog tijela. Nevikao raditi, a vikao gristi — nu šta da grize? Sestre su mu davale prva dva tri dana po nekoj rodbinskoj dužnosti, nu kašnje ga borme ne će one hraniti. To je mogla jedina mati, koja ga je strasno i bezumno ljubila.

On i sam doduše ima toliko obraza i ne će od njih poiskavati.

Nu šta da počne sad Pero Cupalo?

Po prvi puta uvidja on evo naravnom nuždom prilika, u dobi svojoj od dvadeset i četiri godine, da se svaki čovjek mora brinuti za se, za hranu i život, da mora raditi i to znojno i krvavo raditi, a da može bitisati kao neka snažna jedinica usred ostaloga bezbroja ljudi. Do ove misli dodje on sam samcat, a da ju je igdje čuo i pročitao — ta on barem dosad nije bio ni sposoban za — čitanje — on dodje do nje udaren nenadanom smrću materinom, kutreći uz ognjište i vareći sebi od zadnje šake brašna — iz one vreće — kašu.

Dabome, da u prvi mah nije znao, šta bi počeo — nove misli potiskivale su stare trome i lijene i čistile mu dušu. U njega je bilo snage, zdravlja i pameti — sve, ali polumrtvo, u drijemežu bezumnog odgoja.

Dosad postiže jedini dobitak u preokretu svoje nutrinje, da je nekud nehote izmijenio kretnje. Prije bi se lamao tromo, nesvijesno kao što običavaju potepusi, nu sad stupaše čvrstim korakom, i ne sa onim prokletim držanjem ruku u džepovima čakšira, nego preko ledja stegnuvši pri tom rebra kao okovima. Glavu bi držao nešto mračno i ozbiljno sjekući oštrim pogledima predmete pred sobom — vidilo se da čovjek nešto ozbiljno snuje....

Jedne preblage ružičaste večeri sjedi u gradskom parku na klupi i nenadano zanio se u neke čudne misli. Prije bi vazda maštao, spominjući se pojedinih gradjana, koji se dobro hrane — kao neki dan na obali — kako bi i on rado slasno kusao, nu sad mišljaše o načinu, kako se dolazi do tih sredstava, a da se namaknu slasna jela. Dabome, da inače kakvih uzvišenijih misli ne će nikad ni nići u njegovoj glavi, nu već sama misao od lijenosti i trulosti do rada i samoodržanja bijaše za Peru Cupala uzvišena misao.

Vjetrić spavaše oko njega u grmu mirisavih lovorova, tihan paučast mračak vukao se snenim parkom, a preko njegova lica zaplio dobrovoljno neki laki smiješak. Cupalo se razgovara potiho sobom u duši: — Da uzradim na kakovu poslu, da se borme latim nečesa i dočepam kakva dobitka, ala bi otvorio dućan, uha, puna šaka brade. Nu gdje da počnem raditi? Pa tu kod kuće, — natruni ga odgovorom jedna misao. Tu tu?! — skupe mu se ljutito i samoporugljivo usta. Nikada tu! — Da mi se smiju, da pokazuju prstom i porugom: Vidi Cupala, što kičmeuicu dere!... I umah se u njemu javi srdžba sa odlukom, da će prije krepati, uego pred našima raditi. Bijaše to osjećaj ponosa, onog bezumnog bahatog ponosa,

što ga ima donekle u svakog Hrvata, a osobito dalmatinskog. Ameriku! — šapnu druga misao. Amerika, Amerika! — jeknu složno čitava njegosa untrinja. Ali ipak prije nego podješ, morat ćeš nešto gristi, dakle raditi. Lovi ribu! Hoćn — ali od noći. Po noći da, kad ne vide naši, — napokon odluči i svrati oči k zapadu.

Nebo je plamtjelo podatno u grimizu i skrletu dalmatinskom južnom zorom. Sura gora Marjan ponekle obrasla borom i jelicom, a u samim stijenama premirisnim smiljem i mehkom kaduljom — kojom čitavi kraj kao dušom juga miriši — smije se, bogato sunča i krasa u rumenom suncu. Nad vrsima joj kao na živi plamen iskupilo se u gusto množ vunenih, rudastih kudravih svakovrsnih oblačaka pa plove i ljuljkaju se veselo kao ticani prstima nekih premilenih eternih bića. Zrak je blag, svijetal i umjereno topal i udobrovoljuje čovjeka....

U čitavu divnu jasno modru kružinu neba do na izmak gora i mora rebre se visoko i ushitno guste šarene duge svijetle crte; pletu se o ramena, plavetna i jasno smedja krda oblačića, opisujući kao u čistoj sanji zlatno zasvodje raja i bijuć u oči tako dirljivom ljepotom, da u čovjeku nehote od ushita uzdrhtalo srce izažme suzu na oko. A podno gore more usnivano, mirno i sutonom upahuljeno zažarilo se u poželjnu daljinu — kao u sliku same čeznutljive nirvane — posebnim veličanstvenim ognjem sunčane krvi i ukrasnog purpura pa buja, uljeno se pretače sladeć se možno i raskošno i stvarajuć u svojoj utrobi silom ljepote žive, biserje i korale...

Jedna ladja bijela i sva porumenjela od prosutog svijetla plovi sredinom razine od otoka prema luki snažno raskalajuć smirene uljene valove i ličeć dugu jasnu cestu za sobom. Sjena joj je široka i gusto pocrnjuje more kamo pane, a iz visokog joj dimnjaka izmataju se na mahove teška užeta dima, koja umah prožme, poplavi i pocrveni svijetlo, obraćajuć ih u jarke žitke snopove i obarajuć ih po vodi. Čini se, da je cijela ladja sa svojim djelovima od željeza i drva poprimila život sa brodećim putnicima i sve sad trepti u samo jednom osjećaju, kao da doplavljuje iz samog kraja ljudske sreće...

Cupalo lutaše izgubljenim pogledom po ružičnom prostoru neba i mora svedj sanjareći o nečem boljem u životu, kad li se najednoć prenu.

Pred njim se nenadano ukaza iza grma djevica Anica u crnini.

Pomisli, da će ona proći mimo njega po zavojitoj stazi, nu ona se ustavi sa strane.

Cupalo zine, ne znajući šta bi rekao i smete se tako, da se je zacrvenio i u ušima.

Djevojka problijedi i porumeni metnuvši prst na usta. Oči su joj plaho gorjele. Pod tamnom bluzom, vidilo se, kako joj se grudi burno dižu i spuštaju od teških kucaja.

Saznala je, da je sahranio mater i već su tri dana što vreba na zgodu, da ga ulovi, da mu na neki način izrazi saučešće. Smatrala je, da je ona prva i jedina u gradu, koja ga je dužna tješiti. Prije po ure išuljala se je iz kuće, kad je s prozora zamjetila, da prolazi trgom. Pet ulica je obišla držeći ga daleko na vidu i boreći se sa svojim osjećajima. Da se sazna u gradu, što ona to čini, bila bi prognana iz roditeljske kuće i možda iz crkve izopćena. Za momkom trčati, tko je to još živ vidio! Nu Anica bijaše jedna od onih rijetkih južnjakinja, koja dugo suzdržavana u kršćanskom duhu i odgoju, najednoć osjeti, ne tihu tinjajuću ljubav, koja se

postepeno razvija, držeći se donekle i razbora, nego onu jaku i provalnu kao što je sama priroda njezinog kraja i zaboraviv na sve slijepo srlja za svojim inštinktom, bilo u raj ili pakao....

Sad se je evo našia pred njim, što je tako silno željela, nu bez riječi, samo dršće ovladana ružičnim djevojačkim stidom.

— Zašto ste vi, sinjorina Anice, obukli crninu? — nakrivi on glavu i upita, ne znajući ni sam porad česa.

— Pa Vaša je majka umrla, — odvrati ona zbunjeno i ponikne, da sakrije rumen u licu.

On osta zapanjen. Ne zna, što bi joj reko. Gleda joj u oči, nu ne vidi ih, samo rub trepavica sa nekoliko kapljica rose na njima... Gleda joj lice, grudi i stas. Obazire se parkom, uzvija oči zapadu. Napokon mu se pričini, da se sve stalo gibati i kretati oko njega baš kao u snu. Sanja li to on, šta li mu je. Bi li i nadalje šutio ili zaviknuo. Mračak postaje gušći u parku. Grmovi se stješnjuju jedan drugome. Drvlje s gustim granama priliježe dublje k zemlji. Zoroliko nebo izmjeni svoje boje. Oblaci se porazastru u tankim kao bakar kovanim naslagama poprimiv ljubičastu i narančastu brst i mekoću tek tu i tamo još im na okrajcima visi dršćući plamenčasti grimiz. U istočnoj daljini more posta tamno i nejasno, ležeći kao teška čoha. Zače se gibati sapčući nešto turobna klisurama i posipljući ih pjenom kao kapljama mlijeka....

— Anice, — zašapta on najednoć — Anice!

Ustao je, primio ju za nježnu toplu ruku i opojen samo šapće njezino ime, drugih riječi nema. Ona ne otima ruke, al još sveudilj šuti tek nešto mirnije diše. Kroz suzu gleda daleko na zapad, gdje umire sunce u moru. Nebeska danja zvijezda sa rasprštanim trakama narisa morem oko svog ognjenog tijela jarke kolutove, rek bi, podiže se još jednoć na vidik svijetu i sva dršćuć i trepteć krvava, kao pregolemi živi rubin utonu u veliko more....

Primire se i oboje sjednu na klupu. Ona spominje, kako ga je uvijek gledala iz djetinjstva, kako je gledala u njegove oči i kosu, kako je o njemu toliko puta sanjala i plakala zbog njega.... A on je drži u rukama, kao da mu se je nenadce spustila zvijezda, govori joj, da će on odsele tek početi živjeti. Dosadanji život bio mu je spavanje. On se je probudio tek kod smrti materine, boljerekuć on se je probudio večeras, kad je ona došla. Uz milotu njezine pojave u njemu se draška srce, zagleda joj u oči, u lice, opipava joj rukav oprave i sve mu se čini, kao da je prije nikad nije vidio; ona se je tek večeras rodila iz mora pod zorom večernjeg neba.... Već se ne može suzdržati te joj ovije ruku oko vrata i usnama traži njezine usne. Cmokne jedan cjelov, drugi, pa treći, zatim ne može ni da je pusti iz naručaja. Ona se al ni ne otima, nego se sva zavila u njegove grudi topla i drhtava ćuteći kako se nebo spušta polagano na more...

U po ure u uru, kad misli i osjećaji tako intenzivno rade, oni postaju stari znanci, prijatelji i ljubovnici, andjelovi svoje vlastite sreće. Nu vrijeme prolazi, park je potamnuo, povrh gore, zadrhtala je jasna večernjica, a i ostale zvijezde osuše se nebom.

Ona se trgne iz njegova naručja i šapće za sastanak sutra na istom mjestu samo malo kašnje i bježi kroz park.

On odlazi u svoju komoru izbočenih prsiju, uspavan — porasao je ne zna ni sam koliko !

Sastanu se sutra i slijedeća dva dana. Četvrti puta dotrči ona na čas i rekne, da su otkriveni, mati joj je izvan sebe, a otac je ni ne gleda ! Postavljene su uhode za njima. Moraju promijeniti mjesto domjenka, nu kamo, gdje, tko da izbjegne podlim dušama. Na to se on domisli kao pomorski pustolov.

— Dodji sutra kod vinograda, čekat ću te sa čamcem. Na moru osim galebova niko nam traga ne nadje. Dodji, dodji oko tri ure, — zaklinje je on kao boga.

Ona se otkinu s njegovih grudiju i obećaje tako, da bi ju i mrtvu još želja donijela.

VIII.

Sve ove noći sanjala je o njemu. U sanjama osjeća se ona još sretnija, a on joj se prikazuje još ljepši i miliji. Prošle noći usnu, da su se vjerili, vjenčali i putovali morem daleko daleko sami samcati u ladji, koju nije gonila para, nego nosila velika bijela krila kao u labudova. U susret im dolaze sami otoci natkriveni nebom osvitnim a obrašteni poamama i čempresima. Na njima nema ljudske duše, koja bi ih zavidnim okom gledala, nego tu prebivaju same sitne raznobojne ptice po granama, koje im polijeću u susret u čitavim jatima, dočekujući ih zborom sladjanih pjesama svojih. Na svakom otoku postanu pomalo i u sjeni paoma izmijene cjelove, a zatim se ukrcaju i plove dalje

Pod njihovom ladjom ne burka se more, nego ljuljkavo pretače sa svim krasnim bojama vječnoga juga, bacajuć im darežljivo pred oči drobno biserje svoje . . .

Sve ona to snivaše na svojoj nevinoj djevojačkoj postelji dišući krotko poluotvorenih usana. Traci mjesečine probili kroz okno, plavušasto osvijetlili joj preblagi osmijeh, kojim sanja o sreći i posvema otkrili na bijelom jastuku dražesnu glavu s prosutim tmastim kao noć pletenicama i spuštenim trepavicama. Ručice držaše u krilu, bujne tople joj se grudi podizahu, a laki pokrivač brižno joj ovio uda, baš kao da je i sama mrtva tkanina oćutila, kakvo li to dragocijeno blago u sebi skriva . . .

Što dublje tonjaše u san to joj sve više smiješka procva na usnama, ticanim mjesečinom, a njezina se mašta raspojasa i uze dalje slikati sreću svoju.

Kod jednog otoka izadjoše joj u susret vodene vile, njih deset na broju i stadoše na hridima pred ladjom. Lica su im lijepa, kakvih ona nije vidila, sa krupnim tamnim očima, a svoja uda od sniježne puti zavile su u mehku kosu. Svaka ima od njih po kitu cvijeća od ruža gorućih kao krv i ljiljana, što se svojim bijelilom utapaju u toj krvi. Ona sretnica dobro razabire, da su u boji cvijeća, simboli njihove ljubavi i nevinosti ljubavi. Najljepša od povodnih vila držeći u ruci vijenac bujnih šarenih cvjetova, pridje joj, poljubi je u čelo i okruni joj glavu. Ptice pjevaju u zboru priletjev bliže, paome se zanjišu i sklanjaju sa vršcima čempresa i nebo se giba povrh njih.

On joj je ovio ruku oko grudiju, ona mu je spustila glavu na grudi i zaplovili su dalje.

Plovili su i plovili i kad je sunce na večer opraštalo se sa svijetom krvareć u moru, oni stigoše s njime u luku — u luku sreće . . .

(Nastavit će se.)

LISTAK

POLITIKA

PARLAMENTARIZAM I KORTEŠACIJA. Parlamentarizam proživljuje krizu. To se priznaje općenito na svim stranama. Iz parlamenata je nestalo lijepih klasičkih govora i dostojanstvenih gesta, a zamijeniše ih razne burne scene i opstrukcije. Imunitet se zlorabi više u samom saboru, nego izvan njega. Mi smo vidjeli u Beču a i kod nas ovih dana, da se najteže uvrijede, najprostija epiteta dobacuju medju zastupnicima takovom lakoćom i takovom negenantnošću, kako se nigdje drugdje ne bi dobacivala, a što je najznačajnije, adresati tih epiteta ili ne reagiraju ili se uopće ne osjećaju uvrijedjenim. Kao da to mora biti, kao da to spada k stvari.

Mi u našem saboru nismo do sada baš znali za dostojanstvo parlamenta. Do nedavna je bio sabor tek maska i štafaža vladi, a od najnovijega je vremena tek hrvalište neduhovitih natezanja ili štafaža za stranačke kortešacije. Oznaka „govoriti kroz prozor", govoriti za publiku, za galerije i stranačke pristaše, dovoljno označuje današnje stanje parlamentarizma uopće a kod nas naposeb. Ova metoda snizuje sabor od zakonodavnog tijela, u kome se ima da radi i v i j e ć a, na neke vrsti pozorište, u kojem se igra i h r v a radi efekta na publiku.

U posljednjem je broju „Savr." O. Kraus govorio o parlamentu budućnosti. Moguće je, da će u dalnjoj oveluciji parlamentarizam poprimiti one forme, o kojima govori g. pisac. Danas još ne možemo misliti na ovakovu preobrazbu. Ali i danas već moramo misliti na to, da parlamenat postane kućom rada, a ne govornicom za kortešaciju.

U saborskim odborima se doista radi, bar relativno. Umjesto debate nalazimo tu izmjenu mnijenja, prijedloge, opaske, kratko, stvarno, poslovno. Možda je to za to, jer je iz odborskih vijećanja isključena šira javnost. U sabornici, u plenumu, bilo bi takodjer umjesno ovakovo vijećanje, ali tu ne može biti govora o isključenju javnosti, o zatvorenju galerije. Sabori imadu poslovnike, koji bi imali da obuzdaju strasti i unesu red. Poslovnici imadu cloturu i ina sredstva. Ali ovakove odredbe mogu da se zlorabe, a one su uopće i odiozne. Bilo bi razložito i svrsi shodno, da govori ne traju dugo, da bude ograničen broj govornika i t. d. Ali ovo se prisilno ne da nametnuti, a ima u životu naroda i parlamenata više puta momenata, kada su ovakova ograničenja pretijesna i prepogibeljna.

Preostaje još samo samosvladanje i autodisciplina stranaka i pojedinaca. Preostaje jedino podignuće kvalitcta parlamenata. Danas je niveau parlamenata niži baš uslijed pogoršanog kvaliteta. Starih parlamentaraca ponestaje, a neizvježbani i demagozi ulaze u sabornice. Ovo je i naravno: izbori ne ovise o kvalitetu kandidata, nego o svim mogućim akcidencijama i imponderabilijama. A ovo je uvjetovano sistemom izbornim, sistemom biranja po kotarima.

Biranje po strankama (proporcionalni sistem) kadro je da djelomice podigne kvalitet parlamenta.

Princip proporcionalnosti nuka svaku stranku da prije svega agitira kao stranka, sa svojim principima, a ne toliko lokalnim i ličnim sredstvima, a onda ju nuka, da na prva mjesta svoje listine metne samo najbolje svoje sile. Kod teoretski čistoga proporcionalnoga sistema je cijela zemlja kao jedan kotar i glasuje se za stranačke listine Svaka stranka dobiva u razmjeru prama dobivenom broju glasova otpadajući broj mandata i to redo od početka svoje listine, koja se ne može mijenjati. Ovo pretpostavlja čvrstu stranačku organizaciju, agitaciju stvarnu, prethodno glasovanje i uredjenje listine u krilu svake stranke i jaku disciplinu. Izbor zastupnika ovisi po tom više o načelima, nego li o sićušnim interesima lične i lokalne naravi. Parlamenat postaje pravim općim narodnim vijećem, a ne toliko forumom za lokalno peticioniranje. Niveau njegov se diže, a agitacija se prenosi na organizacije i skupštine, kao u Engleskoj, gdje se u parlamentu radi, a na meetingima agitira.

Nema sumnje, da i ovaj sistem ne može odstraniti sve zloporabe, ali ipak dovodi u sabore bolji kvalitet. Ako bi se uz to interpeliranje, kao u Austriji, ograničilo na čitanje interpelacije, a odustalo od usmenog obrazlaganja, neki predlozi, pa i prešni, dostavljali odborima, ali uz uvjet, da ih u stanovitom najkraćem roku riješe, onda bi se i uz današnje prilike dalo izbjeći mnogim nedaćama, te stvorit iz parlamenata i opet narodne forume sa najviše i najozbiljnije poslove a odstraniti bar djelomice korteške momente iz njih. Demagogija bi se potisnula u skupštine, a u sabore bi se i opet

uselio dostojanstveni ton, stvarno vijećanje i plodonosan rad. Narodi bi imali u parlamente više povjerenja, a vlade pred njima više respekta . . . .

M. Marjanović.

SOCIJOLOGIJA

LESTER F. WARD: Sociologie pure. Tome I. II. Paris 1906. (Traduit de l' anglais par Fernand Weil).

Ótkad je socijologija priznata znanošću, nastalo je silu socıjoloških radnja; osnivaju se katedre i revije. Socijolozi uza sve to još nisu organizovani; oni sačinjavaju, kako to L. F. Ward (Soziologie von heute, 1904.) ističe, vojska samih časnika istog čina, jedan ne služi drugoga, svaki goni smjerom, koji je sebi odabrao.

Jedan od najumnijih je amerikanski socijolog L e s t e r F. W a r d, koji u svom velikom djelu: „Sociologie pure" prikazuje svoje socijološko mišljenje, obećavajući nam još i jednu „Sociologie appliquée".

L. F. Ward razlikuje znanost č i s t u, teoretsku, koja ima ustanoviti načela znanosti, i znanost p r i m i j e n j e n u, praktičku, koja se bavi aktualnom ili eventualnom primjenom tih načela.

Metoda čiste znanosti je: istraživanje, a objekt je: znanje; u čistoj socijologiji traži se opredjelenje bitne naravi društva. Pod čistom socijologijom razumijeva se proučavanje pojava i zakona društva, kakovo postoji, razjašnjivanje procesa, koji društvene pojave unapredjuje, istraživanje prethodnih uvjeta, iz kojih su promatrane činjenice nastale, etiološka diagnoza, koja ide unatrag sve do psiholoških, bioloških i kozmičkih uzroka sadanjeg stanja čovjekova. Čista se socijologija nema baviti budućnošću društva ni ispitivati socijalne ideale, već se lih ograničuje na izučavanje sadašnjosti i prošlosti, L. F. Ward ne će da istražuje strukturu, već funkciju. Skoro svi socijojolozi rade u području socijalne anatomije, mjesto da se bave socijalnom fiziologijom, kojoj je jedini cilj istraživati, što rade i zašto su stvorene strukture i organi, koji su samo sredstva, a cilj je fukncija. Anatomija je tek priprava za razumijevanje funkcije; anatomijom se imadu da bave druge specijalne socijalne znanosti kao: demografija, anthropologija, psihologija, politika, ekonomija.

Socijalogija se bavi socijalnim d j e l o v a n j e m f e n o m e n a; ona nije deskriptivna znanost, koja bi se bavila pukim opisom promatranih objekata, već izučava, kako su razne socijalne tvorbe nastale, kako se postepeno modificiraju i usavršuju i kako sačinjavaju temelj za nove tvorbe, stepenice na velikim stubama civilizacije.

Činjenica permanentnog usavršivanja čovjekova sačinjava veliku razliku izmedju društava životinjskih i ljudskih: okoliš preobrazuje životinju, dok čovjek preobrazuje okoliš. Civilizacija sastoji u okorišćenju sa silama prirode.

Predaleko bi me odvelo detailno prikazivanje znamenitog ovog djela L. F. Wardova, već ću se ograničiti na to, da upozorim na najzanimljivije L. F. Wardove izvode.

Socijologija se bavi — za razliku od anthropologije — načelno sa historičkim rasama, jer samo kod ovih se opaža socijalni kontinuitet, taj conditio sine qua non usavršenja; studij necivilizovanih rasa ima ostati područjem anthropologije. U parenthezi primjećujem, da je to velika pogrješka Spencerove socijologije, što se je pretežno bavio necivilizovanim rasama. Sve, što socijolozi mogu, jest: postaviti stanovita opća načela; metoda socijologije je generalizacija.

L. F. Ward se očituje deterministom, jer uz indeterminizam ne bi bilo socijalnih fenomena, već tek samovoljnih djela, pošto indeterminizam pretpostavlja, da ljudi mogu raditi različito bez obzira na njihov značaj i okoliš. Ljudski dogodjaji su fenomeni istog glavnog značaja kao i drugi prirodni fenomeni, ali puno kompliciraniji i mnogo teži radi suptilnih psihičkih uzroka, koji ih radjaju. Temeljni zakon socijologije (kao i ekonomije i bijologije) je z a k o n š t o v e ć e k o r i s t i u z š t o m a n j i n a p o r.

Država je postala iz borbe rasa (tim je Ward poprimio teoriju Gumplowiczevu i Ratzenhoferovu), iz koje su borbe konačno nastale vladajuće rase, kao francuska, engleska, njemačka. Država je bila najprije vojnička, onda je postala političkom, (dok Spencer iz vojničke države izvodi industrijalnu).

Socijalne sile su psihičke, pa s toga i socijologija mora imati psihološki temelj. Psihički motiv nije drugo nego želja, a želja je prava prirodna sila; skupne želje udruženih ljudi su socijalne sile. Izmedju svijesnih želja zauzimaju prvo mjesto glad i ljubav; u društvu to postaju socijalne sile i osnov socijologije; one tjeraju čovječanstvo na ispunjenje najvećeg dijela društvenih djela.

Šta mi znamo, jest, da je u jednoj stanovitoj epohi počeo život na našem planetu. Najjednostavniji produkt, koji poznamo, jest proto-

plazma, koji je tako jednostavan, da se jedva može zvati organičkim, ako se motri sa stanovišta bijološkoga, nu ako se motri sa stanovišta kemičkoga tako je kompliciran, da se ne može ubrojiti u kemičke suptancije; on zauzima baš sredinu izmedju organičkog i anorganičkog carstva; H u x l e y ga zove „fizičkim osnovom života"; kod njega se prvog opaža moć gibanja.

Pitanje polygenizma ili monogenizma jest jednostavno jedno bijološko pitanje, a ne socijološko, jer se sociolog ne treba baviti postankom čovjeka. L. F. Ward stoji na stajalištu, da je čovjek potekao od životinje; on stoji na stajalištu monophyletičkog postanka čovjekova, t. j. da su svi ljudi potekli od jedne zajedničke praforme. Dječinska su pitanja o „koljevci ljudskog roda", o „prvom čovjeku"; isto tako bi mogli govoriti i o prvom Englezu, Nijemcu; u prirodi nema „prvoga", u njoj je samo vječno „postajanje". Daleko prije historijskog sjećanja raširio se je ljudski rod po zemlji. Prvotna obitelj je sastojala iz roditelja, djece i unučadi; nješto slična bila je i horda, ta najjednostavnija životna grupa, koju je vezao krvni vez po materi, jer nije postojao brak; to je matriarkat. Horde i clani (t. j. proširene horde) raširile su se svijetom i izgubile se s vida i tako je svaka grupa razvila različit jezik, različite običaje i vjerske ceremonije. Jedini temelj, na kojem je jedinstvo grupe počivalo, bilo je srodstvo; proti svemu, što nije bilo srodjeno, osjećala se averzija; pleme je bila najveća zajednica, u kojoj je već u punom cvatu bila exogamija. Sve te grupe nisu još bile društvo, ali su sadržavale sve zametke budućeg društva. U tim grupama je vladao mir, dok se nisu medjusobno približile tako, da je jedna počela zalaziti u područje druge ili otimati tudje žene. To je bilo vrijeme socijalnog diferensiranja.

Kada su se rase srazile, zaboravile su, da im je isto porijetlo, smatrale su se neprijateljima, pa se iz te borbe rodilo društvo. Prva faza u borbi rasa je podloženje jedne po drugoj; pobjeda je ovisila o boljem oružju ili o boljim vojničkim vrlinama; pobjeditelj je vladao, pobjedjeni je morao plaćati tribut. Prije tog stadija je pobjeditelj pobjedjene naprosto uništio; divljaci najniže vrsti su kanibali: kada se je divljak naučio mesu, tada je anthropofagija bila prirodna konsekvensa borbe rasa. Kašnje je to zamijenjeno sužanjstvom.

L. F. Ward upozoruje na L i l i e n f e l d a, koji je sravnio proces, koji nastaje uslijed podjarmljenja rase po rasi, oplodjenju u bijologiji; on isporedjuje rasu-pobjeditelja sa spermatozoidom, a pobjedjenu sa jajem. Ward dijeli razvitak društva u ove faze: 1. podjarmljenje jedne rase po drugoj, 2. postanak kaste, 3. stanje individualne, socijalne i političke nejednakosti, 4. postanak prava, 5. postanak države, 6. spoj heterogenih elemenata u puk, 7. postanak patriotizma i formacija narodnosti. (Svršit će se.)

Dr. E. Miler.

KNJIŽEVNOST

FERDO ŠIŠIĆ: HRVATSKA POVIJEST. Prvi dio: Od najstarijih vremena do god. 1526. (Mala knjižnica „Matice Hrvatske" svezak I.)

Potpuno opravdano možemo se danas potužiti na veliko siromaštvo u našoj znanstvenoj literaturi. Na nekim područjima nemamo uopće samostalnih radnika, pače ni dobrih kompilatora. Doživjeli smo i to, da je zbog nedostatne kontrole i naš najviši znanstveni zavod štampao prosti plagijat. Što se pako tiče popularizacije znanosti, dakle popularno-znanstvenih djela i tu se mnogo griješilo i radilo s dosta malo uspjeha. Svjedoče nam to mnogi svesci Matičinih popularno-znanstvenih knjiga.

Iz tog općenitog siromaštva valja izuzeti svakako našu domaću historiografiju. Na tom polju radilo se s mnogo spreme i ljubavi za stvar, dok je sve ostalo bilo još u povojima. Akademija izdala je sjajnih publikacija, koje su joj pribavile veliki ugled u stranom svijetu. — U prvom je to redu dakako zasluga Račkoga. Račkove radnje o starijoj našoj povijesti radnje su prvoga reda i vječna šteta, da su ostale zakopane u „Radovima" akademije, nikako ili vrlo slabo pristupne široj publici. Rački je bio i prvi pozvan, da nam dade cjelovitu povijest Hrvatske, ali on se toga posla žacao. Izveo ga je Smičiklas i ja se ne kratim reći, da je Smičiklasova povijest za ono vrijeme, u koje je izašla, epohalno djelo. Treba uvažiti da je proteklo više od dva decenija, otkad je to djelo ugledalo svijetlo u Matičinim publikacijama. S pravom se Smičiklas ogradjuje u predgovoru protiv eventualnih prigovora manjkavosti svoga djela time, da je trebalo tek ispitivati i iznalaziti vrela. Čitavi vijekovi hrvatske povijesti, bili su još neistraženi. Bio je to golem posao i stručnjak samo može prosuditi, kolikom se spremom upustio Smičiklas u taj posao. Smičiklas je medjutim u predgovoru svoga djela obećao, da sprema odmah drugo izdanje s naznakom vrela po svim zakonima povjesne kritike. Do danas nije ispunio svoga obećanja. Mjesto drugog izdanja njegove povijesti dobili smo Klaićevu na široko zasnovanu, ali još nedovršenu hrvatsku povijest u pom-

poznom izdanju Kugli-a i kraću Horvatovu, namijenjenu očito širim slojevima. Oba ova djela izlaze iza više od 20 godina nakon Smičiklasove povijesti. Ovo treba osobito uvažiti.

Za ovih 20 godina radilo se dosta. Radili su stariji naši historičari, a i nekoji mladji, većinom učenici Smičiklasovi. Mnoga je tamna stranica naše narodne političke povijesti rasvijetljena, mnogo je toga pročišćeno i zabačeno, što nije mogla stroga historijska kritika dozvoliti. Dakako, da posao oko narodne povijesti nije svršen. Pretežno se radilo na polju političke historije, kulturna se zanemarivala, a baš ovamo valjalo bi navrnuti mladje sile. Možda bi se mogla ta pojava protumačiti nekim nedostatkom šireg shvatanja, bezuvjetno potrebne dublje erudicije za taj posao. Tjesnogrudnost opaža se katkada i kod prikazivanja nekih veleважnih pitanja u političkoj historiji, ali ta bi se dala protumačiti našim žalosnim socijalnim i političkim prilikama. Kao da vlada katkada neka bojazan pred žigom nepatriotizma!

Kad se M. H. odlučila na izdavanje „Male knjižnice" mislim, da je sasvim dobro uradila, da je počela s poviješću Hrvatske. Premda ne dijelim mišljenja Matičina odbora, da nam je „to gotovo sve, što imamo", ipak držim, da je bilo od prijeke potrebe, da se širim vrstama naroda dade narodna povijest revidirana i pročišćena. Današnji pisac cjelokupne političke historije ne mora se boriti više s onim poteškoćama, s kojima se bilo boriti jednom Smčiklasu a onda bilo je već skrajnje vrijeme, da se neke posve antikvirane stvari jednom korigiraju i to baš u djelu popularno pisanom, ali na osnovi kritički pobrane literature i novih izvora. Da je Matica povjerila taj posao Šišiću, koji je od mladje generacije hrvatskih historičara za to bezuvjetno najpozvaniji, to će tom Matičinom poduzeću samo podignuti ugled. Šišić je sasvim dobro shvatio, da se u ovom opsegu, u kojem je imao prikazati hrvatsku povijest imade sve po mogućnosti iznijeti u što kraćoj i preciznijoj formi i samo ono, što je na osnovu dosadanjeg istraživanja utvrdjeno. Nema tu nikakova tapanja i lutanja, te pustih kombinacija, ali ne smije biti ni obzira prema tradicijonalnom shvaćanju kojeg dogadjaja. Gdje histor. činjenice govore, tu nema šaranja i okolišanja.

Naglasit ću, da se novo naziranje Šišićevo osobito ističe u partiji o našoj narodnoj dinastiji. Upozorujemo osobito na poglavlje: Obnavljanje hrvatskog kraljevstva (p. 62—71.) te Interregnum (p. 71—75.). U prvom poglavlju je osobito zanimljiv prikaz vlade Dimitrije Zvonimira (neka se usporedi taj prikaz s onim u Klaićevoj povijesti. Klaiću je Zvonimir još uvijek „posljednji veliki kralj Hrvata" !), a u drugom spomenutom poglavlju zaključak, u kojemu se razlažu uzroci propasti hrvatskoga kraljevstva. Medju inim ističe se tu kao razlog i „kobna borba izmedju narodne hrvatske crkve i kozmopolitske latinske".

Svaki važniji momenat u historijskom razvitku našeg naroda osobito je istaknut i Šišić nije ništa mimoišao, što je posebno trebalo naglasiti. Svagdje je bila velika njegova savjesnost i kritičnost, s kojom je radio usvajajući rezultate dosadanjega znanstvenog istraživanja. S kritičkoga gledišta treba sasvim odobriti, da Šišić nije u tu svoju povijest unio anegdota i da se na mnogim mjestima, gdje se njegovo mišljenje razlikuje od tradicijonalnoga u opasci ukratko na to osvrnuo, pozivajući se katkad i na izvor ili tumačeći svoju tvrdnju.

Udarilo mi je kod čitanja u oči, da Šišić Kulina bana i njegove nasljednike bosanske banove, te Kotromaniće izvodi od prvog bosanskog bana Borića. Ovo mi se čini malo sumljivim. To je trebalo u bilješci rastumačiti. Kako na strani 161. imade rodoslovlje Kotromanića, mogao je Šišić prema svojoj tvrdnji i to rodoslovlje popuniti. Odmah ću primjetiti, da u ovoj povijesti manjka i rodoslovlje hrvatskih knezova i kraljeva. Trebalo je svakako da ga bude barem u koliko je to moguće.

Na štetu je knjizi, što nema naznake sadržaja. Šišiću su za cijelo poznate n. pr. Kronesove knjižice iz zbirke Göschenove o austrijskoj povijesti. Ove knjižice imadu na početku „Inhaltsübersicht und Zeittafel" i to veoma tačno i savjesno sastavljen. Mislim, da to u velike olakšava uporabu knjige, makar ona svojim opsegom i nije bog zna kako velika. U dodatku ne bi bio na odmet i mali prijegled historijografije (kao kod Kronesa !). Medjutim ovom potonjem dade se još doskočiti kod druge sveske.

Mnogomu laiku bit će u Šišićevoj povijesti što šta novo, što je stručnjacima odavna poznato. Možda će se naći i takovih, koji će ga obijediti i s nepatriotizma. Ja mislim, da će njegova „Hrvatska povijest" uza sve to u ovom obliku, u kojem ju je Matica izdala, postati popularna onako, kao što je postala popularna i povijest Smičiklasova. *Dr. M. P—og.*

MATERIALY DLJA (ZA) ISTORII SLAVJANSKOJ FILOLOGII. PISMA K VJAČESLAVU HANKI. U Varšavi 1906. str. 1296, cijena 6 rub. Izdao dr. Vlad. A. Francev, profesor slavistike na sveuč. varšavskom.

Ta ogromna knjiga ima velik broj pisama i napomena (1310) on pisaca i rodoljuba slavenskih; a ima pisama i od neslavenskih velikana i znatnih ljudi. Od toga velikoga broja ima 64 Hrvata i Srba, a medju njima dva do sada nepoznata pisma od riječkoga prof. i književnika hrv. Frana Kurelca (str. 562—66). Ima i jedno pismo od Vinka Pacela. Kurelčeva su pisma iz g. 1856. i 1860. Prvo je pismo iz dobe, kada je njem. centralistički i natražnjačko-konkordatski sustav bio u apogeju svoje moći. To vrijeme karakteriše Kurelac, te opisuje i njemškutarskoga-gimn. ravnatelja, Slovenca Vidica (Widiza) na Rijeci, koji je najviše poradio, da je žarki rodoljub hrvatski Kurelac bio lišen svoje profesure. Drugo pismo datirano je nakon pada Bachova germanizatorskoga sistema, te se bavi oko sudbine izvrsnoga učenjaka slavenskoga, Pavla Josipa Šafařika, koji je poput Danice svojim „slovenskim starožitnostima" navijestio svim Slavenima dane bolje budućnosti.

Pisma se našega Kurelca nadjoše u ostavštini Viječeslava Hanke, knjižničara čes. narod. muzeja, a Hankina ostavština svojina je sada čes. nar. muzeja. Odanle je Rus Francev izvadio i obijelodanio ta prije nepoznata pisma hrv. jezikoslovca.

Čeh Hanka bio je vanredan čovjek (1791. do 1861.). U triumviratu: Jana Kollara i Pavla Šafarika (oba Slavena i protestanta) igra kao treći Čeh Hanka vanrednu ulogu. On je kao naš Vjek. Babukić u ilirsko doba: učitelj, korrektor, sabirač, ekspeditor, konzul i poklisar sveslavenski i pokrovitelj mladeži i učenjaka slavenskih. Kada je koji Slaven posjetio Prag, Hanka mu je bio i otac i majka i putokaz i sve. Hanka je koncentrirao u svojem kabinetu sve slavenske niti i žice više, nego ikoji potentat ili diplomat ruski. Poslije Hrvata, zagreb. kanonika, Jurja Križanića (1617.—1683.) nije bilo većega panslaviste sve do dana današnjega. Odatle mnogobrojna pisma s ogromnom korespondencijom V. Hanke. No tom korespondencijom može se s koristju poslužiti samo onaj, koji zna sva slavenska narječja i koji pozna mnoge druge evropske jezike.

Djelovanje neumrloga preporoditelja svih Hrvata, Ljud. Gaja i ilirsko doba ne može temeljito shvatiti i razumjeti nitko, koji nije proučio djela i čine svetih apostola slavenskih: Kollara, Šafarika i Hanke...

Time se navedeno djelo Rusa Franceva po sebi preporuča svakomu Hrvatu i Slavenu. Ekscerpt iz toga djela bio bi vanredno interesantan i poučan. Ali, kad je riječ o takovu djelu, svatko želi u kratko poznati i pisca, koji je to veliko djelo sastavio i izdao.

Vladimir Andrejević F r a n c e v, profesor slavistike u sveučilištu varšavskom, rodjeni Rus, komu nema još 40 godina, izdao je do sada 22 djela i razprave o raznim slavenskim stvarima i odnosima. Uz ruski zna poljski i češki kao materinski jezik. Uz to zna sva ostala slavenska narječja, napose zna vrlo dobro hrvatski. U Pragu je živio više godina, a bio je više puta i u Zagrebu, Ljubljani i Biogradu. U njega ima usidjelosti i učenjačke strpljivosti kao u malo koga. Svojim djelima spada medju najzaslužnije od živih učenjaka slavenskih. Češka akademija broji ga medju svoje članove, a žaliti moramo, što nije još članom Jugoslavenske akademije!

Drugo djelo učenoga Rusa Franceva pod imenom: Očerki po istoriji češkoga vozroždenija (preporoda) (u Varšavi 1902. str. 465) od vanredne je vrijednosti za ilirski preporod hrvatski. Treće od 22 djela istoga neumornoga pisca ima naslov: Poljsko slavjanovjedjenije (slavenoznanstvo), u čes. Pragu 1906. (str. 684).

Iz ovoga se djela vidi, koliko su Poljaci uradili za preporodjenje i prosvješćenje slavenstva koncem 18. i početkom 19. stoljeća. Obično se mislilo, da Poljaci malo mare za slavensko gibanje i nastojanje. No tomu nije tako. Poljaci su u tom mnogo uradili, osobito do 1831. g. Za nas bi se morala prevesti čitava prva glava (51—42) i putovanje kneza Sapiehe po Istri i Dalmaciji i izučavanje Dubrovnika. No još veći kulturno-literarni i politički interes za nas Hrvate ima putovanje Poljaka prof. A. F. Kubavskoga (str. 376—491) po Slovenskim i hrvatskim zemljama (bio i u Zagrebu). 1829. g. sprovadjao ga je Lj. Gaj kao gimnazijalac i R. Kvaternik, profesor na jurid. akademiji u Zagrebu (otac poznatoga Eugenija Kvaternika). Osobito je važna opaska na str. 460. o pravopisu, zašto je Gaj kasnije uz češki pravopis uveo i poljsko mekano ć (ć). Ove će stranice pročitati Hrvat kao roman, pak je to sigurno najbolja preporuka za knjigu.

Dr. Petar Tomić.

GRADJA ZA ORNITOLOGIČKU NOMENKLATURU I TERMINOLOGIJU, napisao Miroslav Hirc. Zagreb 1906. (Preštampano iz „Nastavnog Vjesnika") Strana 18. Piscu je ove radnje bila svrha, da se i kod nas utare put osnivanju narodno-znanstvenog zoologičkog rječnika, kao što ga imaju drugi narodi. Najveći je dio gradje sabrao u požeškoj kotlini i u gornjoj Podravini izmedju Varaždina i Ludbrega, a služio se i tradicionalnom literaturom i rječnicima. Na mje-

stima je iznio nešto i folklorističke gradje, lijep broj do sad nepoznatih riječi i neke dijalektičke osobine onih krajeva.

Da je pisac umio svoju prilično obilnu gradju bolje razvrstati, izišla bi radnja mnogo zanimljivija i za ornitologiju, filologa i beletristu. Za filologa je pogotovo izgubljena ova radnja, što pisac nije bilježio akcenta barem kod novih dosad nepoznatih riječi. U cijeloj knjizi nije akcenat zabilježen, tek na nekoliko mjesta. Uza sve to, početak je dobar; gosp. Hirc će svakako dobro učiniti, ako nastavi započeti posao. Gradje ima. *bl.*

IMENIK NARODNIJEH NAZIVA RODBINE I SRODBINE, skupio i uredio Jovan Fil. Ivanišević. Sarajevo 1906. (ćirilicom). Pod ovijem i ovakovijem napisom pisalo se kod nas mnogo, samo što je ovo prvi put pokušano, da se sakupe sva imena naziva, koliko ih ima i gdje ih god ima. Pisac se od Vukova rječnika dalje služio s mnogo literature i sakupio lijep broj naziva, koji mogu imati vrijednost ne samo za filologa, nego i za svakog čovjeka, koji voli čisti svoj jezik, bez natrune. Vrijednost je ovoj knjižici napose, što lijepo pokazuje, kako se daleko protežu rodbinske veze našega naroda. Razumije se, da knjižica nije potpuna, samo je šteta, što će i malo bolji poznavalac narodnog govora, lako opaziti ovu nepotpunost. Ima mnogo riječi, koje ne bismo uvrstili u ovaj imenik, (zamjena, odmjena, vršnjak i dr.) ima dosta neispravljenih akcenat. pogrješaka (na pr. br. 229., 166., 262 i dr.). Lijepi ovaj rad oko čišćenja narodnog jezika od štokakvih tudjica zaslužuje svaku pažnju — sad, dok još imamo toliko lijepih naših riječi iz sviju krajeva, gdje nas ima. *bl.*

PLODOVI ARHEOLOGIČKIH ISKOPAVANJA U XIX. VIJEKU. Adolf Michaelis ugledni profesor arheologije u Strassburgu, koji već oko 50 godina s uspjehom radi na tome znanstvenom polju, izdao je prošle godine zanimljivu knjigu „Die archäologischen Entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts" (naklada E. A. Seemana u Leipzigu). U toj se knjizi u glavnim crtama iznose plodovi dosadašnjih arheologičkih iskapavanja na tlu staroga kulturnoga svijeta i razlaže korist, što su je takova iskapavanja imala za pojedine grane ljudskoga znanja.

Učeni se pisac doduše u prvome redu bavi nalaženjem grčkih i rimskih starih naselja i spomenika, ali se bar mimogred dotiče takodjer različnih arheologičkih istraživanja i u postojbini drugih starih naroda, tako na pr. novijih engleskih otkrića u Egiptu, koja su novim svijetlom obasjala gdjekoju stranu davne egipatske povjesnice i bjelodano dokazala vezu izmedju stare egipatske i grčke kulture Homerova duha. Pa i najnovija se njemačka iskapavanja u Babilonu pominju u njegovoj knjizi. Kako je ta knjiga namijenjena širem obrazovanom općinstvu, držim, da ne će biti zgorega, ako naznačim ovdje ukratko bar dio njezina sadržaja.

I arheologija kao znanost čedo je 19. vijeka, koji je tolikim znanostima poklonio život. Gdjekoji dragocjeni ostatak stare kulture bio je doduše poznat još u doba humanizma. Napose su ugledni neki pape u svome dvoru prikupili velik broj vrijednih i dobro sačuvanih starih spomenika, što su se slučajno našli u različnim krajevima. Ali prije 19. vijeka nikomu nije bilo ni nakraj pameti, da ide tražiti umjetnine grčke i rimske u krajevima klasičkoga svijeta, a nekmoli da bi poradi takih ostataka prekopavao zemlju. Tako su se ljudi oko polovine 18. vijeka samo slučajno namjerili na ruševine grada Pompejâ, što ga je Vezuv zasuo još ono za rimskoga cara Tita. Istom s 19. se vijekom javlja takodjer življi interes za grčku i rimsku kulturu, napose za umjetnost tih naroda, i sad se pojedinci ne skanjuju više ni s lopatom pretražiti unutrašnjost zemlje, samo da nadju što više i što ljepših starih spomenika. No sve do sedamdesetih godina prošloga vijeka arheologička istraživanja nijesu imala pravoga ploda, jer su se na taki posao davali ponajviše tek pojedinci ljudi, kojima je bilo samo do toga, da na klasičkom tlu prikupe što više spomenika, pa da ih onda bilo na kojigod način otpreme u domovinu. Na glasu otimači bili su napose Englezi, njima na čelu lord Elgin, koji je u početku 19. vijeka poskidao s hramova na akropoli atenskoj gotovo sav umjetnički nakit i otpremio ga u britski muzej.

Dok je gotovo svima starijim iskapavanjima bila svrha, da otmu utrobi zemaljskoj ostatke tek pojedinih znatnijih gradjevina i spomenika, prvi se Nijemac Schliemann dao na mučni i skupi posao, da iskopa dva mjesta, što se toliko slave poradi bogatstva svoga u Homerovoj Ilijadi i Odiseji. Troju i Mikenu. 1871. godine stao je on kopati na brežuljku Hisarliku u staroj Troadi, pa je doista našao tamo ostatke čitavoga jednoga staroga naselja s bogatim zlatnim nakitom, što ga je naprečac prozvao Prijamovim blagom. Tri godine kasnije, 1874. godine, iskopao je on Mikenu, prijestolnicu Agamemnonovu, pa se i ovdje namjerio na obilato zlato. Kako su se ostaci u Mikeni podudarali u glavnome s ostacima, što ih je našao u Troji, samo su bili mnogo

obilatiji, Schliemann je i čitavu kulturu ova dva grada nazvao mikenskom ne pitajući mnogo, ima li ostataka te kulture i u drugim mjestima grčkoga svijeta. U najnovije doba našlo se još obilatijih ostataka iste kulture u Knosu na otoku Kreti, gdje je Englez E v a n s iskopao ruševine daleko sjajnije palače kraljevske, nego što je bila ona u Mikeni. A tragova iste kulture, što je crta Homer, napose svedenih grobova (Kuppelgräber), kojih se nekoliko našlo u Mikeni, ima takodjer u drugim grčkim krajevima duž cijele obale Egejskoga mora. Zato Michaelis za ovu kulturu, što je vladala u pretežnijem dijelu Grčke u drugoj tisući godina pr. Hr. pa sve do dorske seobe, preporučuje naziv e g e j s k e kulture.

No i u samoj Troji Schliemann nije pogodio svu istinu. Na brežuljku Hisarliku našao je on ostataka više naselja, koja su se redom izmijenila, a držeći bez ikakova opravdana razloga, da je Homerova Troja bila najstarije ili bar jedno od najstarijih naselja, kopao je preduboko i nije se mnogo obazirao na ostatke mladjih naselja. Dà on je mnoge takove ostatke i uništio, samo da dospije do Prijamova grada. Kratko vrijeme iza smrti njegove umni je arheolog D ö r p f e l d 1893. i 1894. godine, ponovno istražio naselja na Hisarliku i kod toga našao, da je grad, kojega je ostatke Schliemann iskapao, bio bar za t i s u ć u godina stariji od Homerove Troje. Ostatke ove potonje prepoznao je on u šestome naselju, koje se i po gradji i po opsegu svome potpuno podudara s Homerovim opisivanjem, a takodjer je kao i drugo naselje nastradalo od požara. S više je uspjeha Schliemann iskopao 1884. godine Tirint, treći grad, što se u Homera takodjer pominje. No kod toga mu je iskopavanja bio već na pomoć Dörpfeld, izvrsno školovani arhitekt, koji se dotle i praktički usavršio za taki posao radeći dulje vremena kod iskopavanja u Olimpiji. U Olimpiji se pak prvi put razborito upotrijebilo sve dotadašnje iskustvo kod takoga rada, potrebna stručna sprema i opreznost, samo da se iskopani ostaci na svome mjestu što bolje očuvaju i da znanost ima od njih što više koristi.

I Olimpija je bila poznata još u 18. vijeku. U početku 19. vijeka našla su se dva tri Francuza, koji su na starome mjestu Zeusova hrama stala tražiti ostatke grčkih umjetnina, da ih otpreme u Louvre. Još u pedesetim godinama prošloga vijeka kušao je Ernst C u r t i u s, ne bi li sklonio zemljake svoje, da pridonesu novčane žrtve, te bi se moglo iskopati najstarije ovo svetište grčko. Ali istom 1871. godine njemačka se država odlučila na taj posao, koji ju je stajao neko 600.000 maraka, a da za se nije tražila nikake neposredne koristi ili dio kaki od iskopanih umjetnina. Sveto mjesto Zeusovo ispod strmoga Kronova brežuljka iskopavalo se punih šest godina (1875.—1888.). Svaki se predmet ostavio na mjestu, na kome su ga našli kod iskopavanja, već ako se dalo štogod nanovo sastaviti: tako su istom pred dvije godine od samih starih ostataka nanovo sastavljena dva stupa Herina hrama, najstarije svetinje olimpijske u kojoj su se stariji stupovi od drva postepeno i prema potrebi izmjenjivali kamenim stupovima, pa su zato različni jedan od drugoga. U tome se hramu našao možda najljepši kip čitave starine. Praksitelov Hermo, što je smješten zajedno s mnogim drugim vrijednim skulpturama u osobitom muzeju u samoj Olimpiji. Pa i čuvanju se iskopinâ u Olimpiji prvi put posvetila sva potrebna pažnja. Ja sam iskopine razgledao prošle godine, dakle 26 godina nakon dovršenih iskapavanja njemačkih, pa sam našao svaki ostatak u onome stanju, kako je opisan u velikom Curtiusovu i Adlerovu djelu prema resultatima iskopavanjâ.

Pragmatike, što su je Nijemci postavili iskopavajući Olimpiju, drže se svi potonji istraživači svake narodnosti. Na isti su način Francuzi u devedesetim godinama iskopali Delfe i još sada istražuju stare ostatke na Apolonovu otoku Delu, Englezi pretražuju staru Spartu, otok Kretu i Egipat, Austrijanci su pod vodstvom pokojnoga B e n n d o r f a pretražili otok Samotraku i sada iskopavaju Efes, Amerićani su iskopali stari Sikion, argivski Herin hram i još nekoliko grčkih mjesta, sami Grci nastoje, da što bolje upoznaju davnu prošlost svoje zemlje, napose prijestolnice svoje Atene i njezine okoline, za Grcima ne zaostaju Talijani, a Nijemci su već otkrili i sveudilj još otkrivaju čitav niz starih grčkih i rimskih naselja na otocima Egejskoga mora i na zapadnoj maloazijskoj obali. Svaki od tih naroda ima u klasičkim zemljama osobitih arheologičkih zavoda i vrsnih stručnjaka. Pa i u drugim se krajevima staroga grčkoga i rimskoga svijeta brižljivije i s više uspjeha pretražuju ostaci tadašnje kulture. Lijepim su plodovima urodila osobito najnovija istraživanja u Rimu i u Pompejima.

Koliko će još uspjeha rad na tome polju imati, danas možemo jedva i nagadjati, no već doslije imadu od njega izobila koristi različne struke današnje znanosti. Napose je mnogo s njima dobila povijest stare umjetnosti, u kojoj tek sada možemo odrediti osobine i značajne

crte pojedinih kipara, slikara, graditelja i t. d. Ali kod toga su se rada našli takodjer mnogi stari natpisi na kamenu i ostaci stare književnosti (osobito u egipatskim grobovima), pa se i ostala kulturna povijest starih naroda obogatila gdjekojom novom tekovinom od velike vrijednosti. A kako rad na tome polju biva od dana do dana sve življi i opsežniji, možemo već danas pouzdano reći, da će iduće godine upravo po njemu još mnogo štošta novo i zanimljivo doznati o starini, da će on osvijetliti još mnogu stranu stare povijesti.

Time sam samo ukratko naznačio glavni sadržaj opsežne Michaelisove knjige, koja broji preko 300 strana, a svak će je obrazovan čitalac sa zanimanjem dokraja pročitati.

Dr. Gjuro Körbler.

UMJETNOST I GLAZBA

IZLOŽBA JUGOSLAVENSKE UMJETNIČKE KOLONIJE U BEOGRADU. Sretni smo, što na velikom djelu kulturnog ujedinjenja Južnih Slavena imamo da javimo još jedan uspjeh. Na Sv. Savu u podne na svečan način otvorena je izložba Jug. umjet. kolonije. Izložbu je u ime kralja otvorio prijestolonasljednik Gjorgje u pratnji članova vlade, mnogih otmjenih dama i gospode.

Jednim kratkim, vrlo solidnim govorom pozdravio je predsjednik Kluba i Čitaonice „Slovenski Jug“ g. Petar Janković, profesor. On je u svom govoru istakao značaj jugoslavenske ideje po kulturno razviće Južnih Slavena, i naglasio kako je ova izložba namijenjena toj velikoj ideji.

Izloženih umjetničkih djela ima preko stotine (105), većinom u najmoderniiem žanru. Od umjetnika zastupani su sve stari naši poznanici sa I. jug. umjet. izložbe i to od Slovenaca: Rikard Jakopić, Ivan Grohar i M. Jama; od Hrvata: Ivan Meštrović, jedini kipar na izložbi, E. Vidović, N. Rački, T. Krizman i Ž. Katunarić; od Bugara: Al. Božinov i H. Mihajlov; od Srba: Nadežda Petrović i P. Vučetić.

Pri otvorenju izložbe prisustvovao je od Hrvata Ivan Meštrović i tom se prigodom zadržao par dana u Beogradu, da modeluje kralja Petra I. *B. L.*

JEDNA ZBIRKA KOMPOZICIJA SLOVENSKE „GLAZBENE MATICE“. (21 moških in mešanih sborov“ uredil Matej Hubad. Izdala in založila „Glazbena Matica“ v Ljubljani 1906. Lastnina „Glazbene Matice“. Cena 6 Kr.).

U ovoj zbirci nalazim ništa manje nego trinaest komponista, mnogi medju njima mi dosad nisu bili poznati. Većina ih je zastupana samo s jednom kompozizicijom, nekoliko ih ima dvije, a samo Prochaskinih kompozicija ima pet. Izjaviti se o jednom komponisti samo na osnovu jedne ili dviju kompozicija bila bi lakoumna rabota, stoga ću se ograničiti, da ovom ocjenom u kratko prikažem, ne toliko sposobnost dotičnih auktora, koli suštu estetsku-muzičku vrijednost njihovih kompozicija, kojim je poduzetna „Glazbena Matica“ obdarila našu slavensku braću, a i nas.

Od kompozitora, koji su zastupani samo s jednom kompozicijom, susrećemo najprije meni dosad nepoznatog Emila Adamića, kompozicijom „Franica“, koja bi pravom nagradjena prvom počasnom nagradom iste „Glazbene Matice“. S priznanjem treba da se istakne, da „narodni duh“, kojom je ova krasna kompozicija zadojena stoji daleko od običajne banalnosti, kojom briliraju mnoge naše kompozicije folklorističnog stila. Harmonijski prilično jednostavna, no sve drugo nego monotona, kompozicija se ova odlikuje biranim dinamičkim efektima. Jednostavna u koncepciji, dostojanstvena u provedbi, mišlju visoka a čustvom duboka, eto u malo riječi sinteza ove zbilja lijepe radnje, rad koje auktoru iskreno čestitam.

Ivana Ocvirka zastupa „Napitnica“, koja se je bez štete za zbirku mogla izostaviti, jer je bez umjetničkog znamenovanja. Melodija starog izražaja i prilično bombastična, vodjena ponajviše u jeftinim unisonima. Harmonizovane stavke odaju patriarhalno harmoničko poimanje. „Pismo“ od Hrabroslava Otmara Vogrića radnja je sasma običajne glazbene vrijednosti. Melodički nategnuta, harmonički motona, ova će stvarca dobro doći mladjim i neizvježbanijim pjevačkim korporacijama. Maleni zbor „Nočna rosa“ od Antona Sochora, sa tekstom našeg Šenoe, nije bez umjetničkog interesa. Šteta, što je onaj ritornello (riječi: „Tiha moja noći“) harmonički sasma primitivno obradjen. Inače je kompozicija u svojoj priličnoj jednostavnosti dosta privlačiva. „Usliši nas Gospod“ zbor od Jelena, kompozicija je, koja odaje zrelo shvaćanje i topli osjećaj boli i pečali. Omofonija gosp. Jelena nije običajna harmonijska konglomeracija, jer se u svakoj njegovoj srednjoj dionici krije neka latentna melodija. Auktoru je uspjelo ovu malu kompoziciju zadojiti čuvstvom tuge i žalosti, koju umjetnik živo osjeća nad onim, koji je krenuo stazom „kud za vazda

gre se". Druga nadgrobnica „T u g o s p e v" od T o w a č o w s k y a malo je izrazite melodije, no zato osvaja svojom mirnom, dostojanstvenom i glatkom harmonijom. „P o g o v o r z d o m o m" od V i n k a K r e k a komponovana je za mješoviti zbor. Esteska vrijednost ove kompozicije stoji pretežno u melodiji, koja je slatka i nježna kao ugodni pramaljetni lahor. Harmonija je daleko od svake natrpanosti, te se veoma prirodno i ukusno suče iz sopranove dionice. Udaljenost medju pojedinim dionicama, vazda je ispravna i surazmjerna pa uslijed toga nema tu ni traga običajnim harmoničkim prazninama. Slatka, nježna, puna mladenačkog žara i osobito poletna čustvom, ova kompozicija čisto osvaja i zanaša.

Jedna od glavnih vrlina modernog komponiste u tome stoji, da znade svoju muziku zadojiti onim čustvom, koje izbija iz samog teksta. Stoga moderno poimanje muzičkog umjeća, ne pretpostavlja kratke melodije, kojoj može da bude ritmički podloženo više kitica jedne pjesme. To je shvatljivo kod pučke, nipošto kod umjetničke muzičke produkcije. I upravo zato mogla je kompozicija „V s e m i n e", jer se u istoj nad jednom kratkom i prilično arhaističnom melodijom suču četiri kitice teksta. Po sebi se razumije da tu muzika ne može da ilustrira tekst. Osim toga, čudno je, kako je za ovu kompoziciju „n a p j e v z l o ž i l J. P a d o v a c" a „č e t v e r o g l a s n o p r i r e d i l d r. B. I p a v e c". Kompozicija, ako hoće da bude u svojoj melodičkoj i harmoničkoj koncepciji jedistvena, logično, mora da je potekla samo iz jednog izvora, a oni koji nisu u stanju da svoje melodije harmonizuju, ne bi smjeli biti medju komponistima. Zato u ovoj kompoziciji nema ništa osobito, što bi moglo sustaviti pažnju.

„N a p o l j a n i", za muški četveroglasni zbor, epske je snage, veoma vješto harmonijski obradjen. Isto je tako krasna harmonijska izradba lirskog mješovitog zbora „Z o r j a". Gosp. je O s k a r D e v, ovim kompozicijama dokazao bogatstvo invencije, nježno umjetničko osjećanje i duboko poznavanje sviju efekata, kojim raspolaže vokalna muzika. Kao osobito uspio momenat, moram da citiram krasni stavak nad riječima „C v e t k e n a s p o s l a l e" povjeren isključivo ženskim grlima. Nježan u zamisli, moderan u obradbi, svijestan svakog pomaka, gosp. O. Dev je glazbenik, koji muziku posmatra s umjetničkog stajališta. Kompozicije „J o b" i „D o m o v i n i", od J a k o b a A l j a ž a pisane za mješoviti zbor, bez umjetničkog su značenja, premda se auktoru ne može poreći talenat. Melodija je prilično banalna, a harmonija se skoro vazda kreće oko tonike i dominante, a ako kad i modulira, to je samo prelazno i u najsrodnijim prijemetima. Moderna muzika traži života, temperamenta, kromatike. Gosp. dr. G u s t a v I p a v e c u svojim kompozicijama „L a h k o n o č" i „P o z d r a v" posvećuje svu pažnju melodiji, koja mu prilično glatko teče; dočim zaboravlja, da je i harmonija važni elemenat vokalne kompozicije. A i melodija plovi starom školom, koja je računala samo na to, da srce gane (?). Istina gosp. auktor pojedine dionice giblje samo u svom prirodnom opsegu, i u njegovoj harmoniji kraj sve jednostavnosti, nema praznina i rastrešenosti. „S l a n i c a" od dr. A n t u n a S c h w a b a, mogla je izostati, jer nema umjetničkog značenja, a k tomu je prekratka. I drugi četveroglasni mješoviti zbor „V a s o v a l e c", od istog auktora, nije mogao da me zagrije. Melodija staroga kova, prilično monotono, mjestimice i tvrdo harmonizovana u prenatrpanoj formi.

Gosp. J o s i p P r o c h a z k a, zastupan je u zbirci sa pet upravo biranih kompozicija, u kojima se krije mnogo nježne i prave muzičke umjetnosti. Auktor je ovim kompozicijama dokazao samoniklost ideja kojih mu nikad ne manjka. Invencijom bogat, melodijom moderan, harmonijom pun temperamenta, pun toplog umjetničkog osjećanja, gospodar i svijestan svakog pa i najmanjeg pomaka, auktor teži i postizava to da svojom muzikom ilustrira tekst. Zato i jest on u svakoj kompoziciji druge muzičke fisiognomije. U „M o č i l j u b e z n i", muževan i energičan, u „P o m l a d u" pun zanosa i poezije; dok je „P o p o t n i k" bezbrižan i veseo, krasni zbor „L j u b e z e n" pun slatkoće i nježnosti, a u „I z p r e m e n j e n o s r c e" odjekuje elegičnost i duboka bol, kojoj duša iz dubine ozvanja. Odmah se opaža, da su zborovi „M o č l j u b e z n i" i „P o m l a d" stvoreni na laku ruku, pa da u njima nema prave zrelosti, kojom se odlikuju ostale kompozicije. Ne odobravam u ovimzborovima ono jednolično i često ponavljanje iste melodičke fraze. Po modernoj muzičkoj strukturi, ponavljanje iste fraze provadja se u drugim prijemetima. I unatoč ove sitne primjedbe, moram iskreno očitovati, da sam sa kompozicijama gosp. Prochaske potpuno zadovoljan, jer u njima nazrijevam glazbenika, koji se je krijepio na vrutku umjetnosti. A to jest nešto.

Iz ovoga se prikaza jasno vidi, da je ova zbirka u glavnome veoma uspjela, a zasluga za to ide u prvom redu gosp. Mateja Hubada, koji je

ovim izborom dokazao mnogo ukusa, te veliku teoretsku spremu. „Glazbena Matica“ naše slovenske braće može da se ponosi sa svojim radnicima i ovim svojim izdanjima. Vrijedno je istaknuti, da je ovo trideset treća sveska partitura, kojim je samo j e d n o glazbeno društvo obdarilo svoj narod kroz malo godina. A što će na to naš „Savez hrv. pjevačkih društava“? . . . Ovu znamenitu zbirku najtoplije preporučam svim našim pjevačkim korporacijama. *Antun Dobronić.*

KAZALIŠTE

GJURO PREJAC: „TKO JE MRTAV?“ 9. veljače prikazivala se prvi put ova „seoska šala“ glumca i dramatizatora „Seljačke bune“ G. Prejca. Pisca je vodila sretna misao, da iznese na pozornicu jedared s komične strane značaj i život našeg seljaka. S mnogo razumijevanja on je pronašao u širokoj idiličnosti seljačkoj elemente posebnoga nekomplikovanog humora, ne izbijajući efekte jedino iz neukosti i glupavosti nego iz čisto čovječjih strana seljakova života i njegove naravi. Tako se je pisac izvrsno namjerio upravo na tipičan sujet, oko kojega je spleo radnju komedije: na krvavi spor izmedju dviju seljačkih obitelji radi jedne jedincate ubijene kokoši. Od neznatnih povoda zapliće se spretno radnja do efektnih dramatičnih prizora, kod toga dosiže pisac katkad i satiru i upućuje nas na znamenitije pretenzije, nego li su one, s kojima se inače pogledom na zastarjelu tehniku, ishitrenu teatralnost i pretjeranu zapletenost zadovoljava.

Rad je Prejčev svake hvale vrijedan. Svojim vedrim humorom, on je kadar pozabaviti i najširu kazališnu publiku, a znade joj i vješto predočiti koju manu našeg narodnog života. On sam vrlo je dobro i prikazivao, a ostali glumci gdje. Savić, Grbić, Dimitrijević, i gg. Anton, Savić, Štefanac, Rašković, Sotošek i Dević uspješno su se trudili da uveličaju uspjeh svoga kolege. *Ld.*

DVIJE AKTOVKE. 26. siječnja prikazivale su se dvije aktovke jedna češka, a druga francuska. Komedija „Z v i k o v s k i v r a ž i ć“ od L. S t r o u p e ž n i c k y a odigrava se u milieuu 16. stoljeća. Više u spoljašnjem šarenilu toga milieua nego u unutrašnjem životu ondašnjih ljudi potražio je autor elemente za ljupko komičnu epizodu i iznio ju na pozornicu u brzom tempu gracioznog scherza. Što nas se je najviše dojmilo, bio je možda čar onih davnih intimnosti u stereotipnom kućanstvu viteških dvorova. Taj su nam uspješno dočarali naši umjetnici. Tako g. Fijan kao vitez Krištof od Švamberka, koji se ne može da okani starih plemićkih navada i zadirkiva u kmetske ljepotice. Isto vitez Mikulaš g. Barbarića, kojemu uz čašu vina i ljubav ne da mira, nego ga tjera u — pjesnike i nesretne ljubavnike. Onda Eliška, žena Krištofova, gdjica. Mihičić, koju očito njezina dražest zavodi na ljubavne pustolovine u uskom okviru bračne neokaljane vjernosti. Glasniju notu unosi ključarica Salomena, gdje. Savić sa svojim bučnim temperamentom, dok se kmetska ljepotica, gdja. Dimitrijević, svojom ljepušnom pojavom okretno snalazi u neprilici stranoga okoliša. Ulogom maloga Petra ipak je gdjica. Župančić, kraj sve spretnosti, ispadala iz dramatskog stila. Ali i bez toga — „Zvikovski“ će se „vražić“ zaboraviti i suviše brzo.

„M u ž e v a s r e ć a“ (La Chance du mari). Komedija je francuskih autora R. de F l e r s a i G. de C a i l l a v e t a. Prije svega komedija se ne može oteti prigovoru, da je nasilno konstruirana, a ta konstrukcija nije samo spoljašna, ne potiče samo od autora nego i unutrašnja t. j. cijeli dogodjaj je namjerice upriličen od jednog lica komedije. Početak nam otkriva konac. Na mjesto slobodnog razvoja radnje dolazi propisana akcija. To je tako neugodna natruha umjetnoga, da je ne bismo mogli zaboraviti ni onda, kad je ne bi autori još na koncu izrijekom iznosili. Komedija boluje osim toga još i na drugim „literarnostima“. Apstrahovano od stare teme — ljubavnici ispraznošću svoje ličnosti odvraćaju ženu sa stranputice — staro je i to u franc. komediji, da se izbijaju komični efekti na račun tudjinaca.

Sama komedija, u koliko joj je središte žena, Suzanne d' Esteuil (gdja. Šram), razvija se sjajno u poznatom francuskom pikantno-duhovitom tonu. Prpošna hirovitost, kojoj nijedan prijelaz nije nemoguć; obijest, kojoj je najlagodnije u ljubakanju; koketerija, koja se titra s opasnošću i samosvijest ljepote, koja najvoli iskušivati svoju svemoć — sve su to sitne psihološke nianse, u kojim se kreće bezbrižan život jedne pariške krasotice. Sa svim tim, istina, smije da računa njezin muž i „muževa“ je „sreća“ kad nadje sredstvo, da sve te oštrice protiv sebe otupi na drugim neopasnim pustolovima. U toliko je dapače njegova matematika prirodna, osobito dok mu je žena još toliko bezazlena, koliko ova Suzanne d' Esteuil. Upravo ovo trebalo je da gdja. Šram svojom umjetnošću prikaže, a naše joj je najveće priznanje, kad ka-

žemo, da joj je to u punoj mjeri i uspjelo. Mnogo su joj u tomu potpomogli gg. Anić i Barbarić. Jedan kao samosvijesni ljubavnik od zanata, sa svim pogrješkama, što ih taj „obrt" sa sobom nosi; a drugi kao originalan Amerikanac, pun poslovnog amerikanizma od gesta do misli i čuvstava. Famozna je scena, kad se ova dva čovjeka u očajnoj situaciji svojih neuspjeha sukobljuju. Sve ovo uzdržat će francusku aktovku i dalje na našoj pozornici.

Ld.

FEUILLETON

† PAJA MARKOVIĆ ADAMOV. Nedavno je srpska književnost ožalila još jedan golemi gubitak. Koncem prošloga mjeseca umro je u Karlovcima profesor Paja Marković Adamov, urednik „Brankova kola" i srpski pripovijedač. I hrvatska književnost gubi u njemu velikog prijatelja i staroga znanca.

Adamov je pripadao starijoj generaciji srpskih književnika, a najveći dio njegova rada izišao je na svijet osamdesetih godina. Tada je Adamov s Glišićem pa s Lazarevićem bio vrijedan prestavnik srpske seoske pripovijetke. Danas sva trojica nose zaslugu, što su udarili čvrste temelje realizmu srpske pripovijetke; na njihovim malim knjižicama naslagao je pokojni Janko Veselinović svu silu svojih lijepih pripovijedaka, (Janko sam priznaje Glišića svojim učiteljem), onda je došla mladja generacija. Danas se gotovo bez izuzetka piše u Srba samo seoska pripovijetka, koja je u posljednje vrijeme svratila na se neobičnu, ali zasluženu pažnju.

Prva je priča Adamovljeva „Sa sela" izišla 1874. u Ognjanovićevu „Javoru" i od tada je Adamov pisao s više ili manje mara sve do 1891. Još se jedan put javi u „Brank. kolu" 1895. s nizom slika „Na popinoj klupi", koje prestadoše iza drugog broja — i to bijaše posljednji pripovjedalački rad Adamovljev.

Zašto je Adamov odbacio pero? Imao je više uzroka, od kojih će biti najveći: sumnja u vrijednost svoga rada i u svoj pjesnički talenat. Pao je u književnu apatiju i gubio pomalo pouzdanje u svoju snagu. „Mene već mrzi i onako do krajnosti, da što pišem ... jer ja i sam dolazim do tog uvjerenja, da moje slike ne valjaju, kad kod toliko ozbiljnih kritičara i književnika ni jedan ne nadje za vrijedno, da govori o njima". Tako veli sam Adamov (Kam. Subotić „Crtice ..."). Ono malo kritike, što je govorila o njemu, još mu je više gušila volju za pisanje, jer bijaše osjetljive duše. Priča se, da je poslije Šrepelove kritike („Vijenac" 1887.) dao razvaliti slog svoje pripovijetke „Duh vremena sad je taki" (poslije izišla u „Stražilovu"). Danas se već jasnije može odrediti mjesto Adamovljevo u istoriji književnosti srpske. Nitko mu ne može poreći, da je i on utro dobar dio staze mladjoj generaciji srpskih pripovijedača, ma da bijaše manji realista i od Glišića i od Lazarevića. Ni on ne imadjaše starijega učitelja u književnosti srpskoj; ljubimac mu bijaše njemački seoski pripovijedač P. Roseger, kojega je i prevodio na srpski jezik. Prvi radovi Adamovljevi trpe mnogo od Rosegerova utjecaja.

God. 1883. izdade Adamov prvu svesku pripovijedaka pod naslovom: „Slike i prilike iz srpskog seoskog života" od Pavla M. Jovanovića (pseud.), a 1886. i 1888. izidjoše dvije zbirke pripovijedaka pod naslovom „Na selu i prelu". Od ovijeh su pripovijedaka nekoje ponovno štampane u izdanju Srpske knjiž. zadruge 1901. Kad još spomenemo pripovijetku „Duh vremena sad je taki" (ostala nedovršena) i još nekoliko neskupljenih priča, spomenuli smo sav pjesnički rad Adamovljev.

Predmet je njegovih priča nemarni i lagodni život veselih Sremaca i stidljivih Sremkinja, onaj lijepi život mladosti i dobre volje, gdje nema mraka ni magluštine, gdje vrije i kipi samo mlada, čista, beskonačna ljubav. To je ljubav zdrava i jaka, što se kradom uvlači u mlada srca pa goni i tjera bez cilja i svrhe, a srce skače, nadimlju se grudi. „Siloviti i pusti" sagiblju napokon glavu, cure se tek zarumene „obaraju oči, pogledaju kradom i kidaju cvijeće, zadjeveno za grudima". A poslije se grli, grli i ljubi „a niko ne sudi".

Uz ono realizma Adamov je opet idealista, a njegovo selo sretno i veselo kao ni u kojeg kasnijeg pripovijedača srpskog. Tražio je samo lijepe strane sela svoga i veselih duša svojih seljana, i ostao optimista kao i svi njegovi savremenici, velika protivnost današnjoj pesimističkoj našoj pripovijeci.

Osim pripovijedaka napisao je Adamov svu silu prikaza, ocjena i različitih prijevoda, a 1886. u 1887. bio je Grčiću kod uredjivanja „Stražilova" više nego desna ruka. Kada je 1894. „Stražilovo" prestalo izlaziti i kad se sasvim okanio pripovijetke, pokrenu Adamov svoje „Brankovo kolo". A znate li što znači kod nas biti vlasnik i urednik boljeg beletrističkog lista? I ne jednu nego preko deset godina? Tu mogaše samo ljubav, velika ljubav,

— veća i od nemarnosti naše — istrajati do zadnjega časa.

„Priljubimo se narodu, u njemu je naš spas. Mi smo izostali iza naroda. Istrčali smo iz njegova kola, pa kupimo mrvice tudjinske, pa im se divimo a previdjamo biser i aleme svoje rodjene". To su riječi Adamova, to je bio program njegova života i rada. „Brankovo kolo" je uvijek pomno i s ljubavi pratilo razvoj i svaku pojavu hrvatske književnosti i do danas dosta učinilo za zbliženje jedne i druge knjige. Svaki i najmanji uspjeh ovoga zbližavanja sjećat će nas uvijek velikog rodoljuba, uzornog profesora i prijatelja Paje Markovića Adamova.

Bogdan Lastavica.

GIOSUE CARDUCCI. 16. veljače umro je u Bologni najveći pjesnik moderne Italije, Carducci. Žalost, koju je manifestirala cijela Italija i na vijest smrti i kod sjajnog pogreba i kod čašćenja uspomene na pjesnika, svjedoči kako je Carducci govorio iz duše Italiji, kad ju je poticao, bodrio, ili žigosao od časa kad je počela da se sjedinjuje i modernizuje pa do danas. Carducciu učiniše počasti svi Talijani, od kralja i kraljice, pa sve do — vatikanskih listova, akoprem je Carducci spjevao poznatu odu Satanu. Carducci je bio dobra savjest nove Italije i san njene nove, zdrave kulture. Za mladosti je sanjao, u odrasloj dobi se borio, a kao zreli muž otvarao je mirne i široke horizonte novoj, krepkoj kulturi. Bio je štovalac svega što je lijepo, izrazito i istinito, u duhu poganin, ali inače savremeno misleći i naobraženi duh. Italija ga oplakuju i sprema mu spomenik. Saučešća idu iz cijeloga svijeta. Neka predju i iz naših krajeva: Slava Carducciu!

A. G. BARRILI. Talijanskom romanopiscu, koji je navršio 70 godina bi nedavno predata zlatna plaketa: djelo kipara de Albertis. Barilli istakao se kao vojnik, novinar, profesor, zastupnik i pisac. Godine 1859. bijaše dobrovoljac u reg. pješadije, borio se na Condino i Montesuello. Postade četnik pod zapovjedništvom colonnella Carbonelli, a god. 1867. bi ranjen boreći se s Garibaldom.

Za 30 godina piše od dana na dan razne članke, kronake i vijesti. Suradjuje u „San Giorgio", „Nazionale", a 1858. glavni je urednik „Movimento", a 1860. i 1875. osniva „Caffaro" i „Colombo".

Bijaše do 1870. na genoveškoj univerzi, gdje se istakao kao profesor talijanske književnosti. Birači Albenga izabraše ga 1876. zastupnikom. Uz to je Barilli najplodniji talijanski književnik, napisao je preko 70 romana. Prvo je njegovo djelo: „Santa Cecilia", a ovih će dana izaći „La storia d' Italia" u obliku romana. Stil mu je lagan, rado se čita i rad toga veoma je popularan u Italiji. Ne pripada nikakovoj školi, a čini se, da nije prošao talijanskih granica. Nije izrazit kao umjetnik.

B. L.

OTAC DRA. ANTUNA KOVAČIĆA. Bit će zanimljivo znati, da otac Ante Kovačića, Janko Kovačić živi još i danas u Kraju gornjem (župa Marija Gorica, općina Brdovac blizu Zaprešića) na granici Hrvatske i Slovenije. Od glavne ceste Zagreb-Podsused-Brežice dijeli se u selu Harmici kotarska cesta, koja se po obronku brežuljka vere uz Sutlu prema Klanjcu. Nakon kratke vožnje zakrene drugi ogranak te ceste uz brdo i za četvrt sata stignemo do vrha. Tu upravo na vrhu brda stoji rodni dom pok. Antuna Kovačića. Seoska je to kuća gradjena od drva kao i sve ostale, ali vrlo čista i uredna. Sa svih je strana obrasla vinovom lozom, a u vrtu su posadjene razne plemenite voćke. U kući stanuje stari Janko Kovačić sa svojom drugom — ili pače trećom — ženom. Nizak je to starčić, ali čvrst i zdrav. Unatoč visokih godina — ima mu kojih 80 ljeta — ima još bujnu kosu i posve zdrave zube. On sam obavlja sve poslove, kako oko kuće, tako i u polju, a da i ne govorim o vinogradu, koji je njegovo miljenče, te su i njegova vina poznata diljem cijele okolice. Starac je vrlo vesele ćudi i rado se sjeća mladjih dana. Tek kad spomene svog ljubimca pok. Antuna, zapne. Teško uzdahne i kao da mu se zacakli suza u oku. Starac je bio više puta kod svog sina u Glini, gdje je Antun bio odvjetnikom. Ali kada se svrne razgovor na literarni rad Antunov, njegov se otac za čas razvedri. „Kaj ne, da je lepe knjige spisal? Dober im je to bil dečec, a na vek je pisal i čital". Ako ga upitate, je li mu je koje djelo sinovljevo poznato, brzo će vam odvratiti: „Ono, kad je kak dijak v Lublanu putoval? Sam mi je to čital, a kak je samo on to lepo skup spravil", dober im je to bil dečko — a i pameten — siromašni moj Tonček!"

P.

S NAŠEG UNIVERZITETA.

(Iz „Martovskih Pupoljaka".)

No, gospodjice, i protiv volje,
Dozvol'te da Vas obespokojim
Pričom, koju sam umesto pera
Pis'o otvrdlim živcima svojim.

U suštini joj nečega našeg
Nać' će Vam čuvstva, misli i zjene;
U stihovima, ko u zrcalu,
Ugledaćete sebe i mene.

Jezivi dešaj s mojim kolegom
Verna je slika crnog nam doba,
Kad on hladnoći Vaše kolege
Pretpostavio hladnoću groba.

Poznajete je unekoliko —
Slične se duše poznadu brzo.
Poznajete je i po tom, možda,
Što sam se i ja oko nje vrzo.

Ona je ko mit lepa i čedna,
Dobra ko i Vi, vredna ko pčela,
Skromna ko i Vi, ko nektar medna,
Ali plašljiva kao gazela.

On zgodno momče, bez mojih mana,
Otmen, osetljiv, ćos i žutokljun,
Po pročitanih broju romana
Za fino društvo skrojen i potpun.

Za gimnazijskom klupom ih alfa
Pozna, pi zbliži, a pod omegom,
Njegovo srce raspali ljubav
Zanosa prvog mladićskom žegom.

Tekoše dani ko vali rečni.
Njegov bol pažnju privuče njenu;
Osmeh joj mlečni, pogled mesečni
Po kad-i-kad ga nežno osenu.

Univerzitet ovaj naš isti
Oboma vrata otvori širom.
Tu smo gledali i ja ih i Vi
Ko rujnu ružu s belim leptirom.

Šta je sve bilo izmedj' njih dvoje
Niti smo mogli ni hteli znati, —
Jer mi smo, znate, imali svoje...
A, kad ko pati, druge ne prati.

Tek jednog dana na našoj školi
S najvišeg vrha vran graknu vrani:
„Njegove muke kuršum prekrati!"
A drugog: „Rod ga danas sahrani!"...

Svakom ga žao. Razno se zbori
Kroz koridore s kraja do konca.
Neko i njega, neko nju kori;
A ona hladna, nikom ni slovca.

Da l' triumfira sujeta njena
Nad žrtvom svoga ženskog obaja?
Da l' joj tim raste il pada cena?
Da l' će joj kucnut sati pokaja?...

To, gospodjice, ostavljam Vama
Da rasudite ma i u sebi.
Ja, kad bih bio namesto njega,
Bi l' Vi ko ona bili il' ne bi?

Znam, ne želite da prodjem ko on.
I ne ću... o, ne! Moje je, molim,
Il' živet' srećno, il' spavat' večno
Zajedno s onom koju zavolim.

Rad. T. P. Nevesinjski.

BILJEŠKE

25-GODIŠNJICA SMRTI ANDRIJE PALMOVIĆA. 10. veljače o. g. bilo je 25 godina, što je umro u Zagrebu odlični hrvatski pjesnik A. Palmović. U slavu pjesnikovu mi smo spremili za naredni broj „Savr." više članaka s najnovijim podacima o radu i životu njegovu.

POZIV. „Matica Slovenska" evo se sprema za drugi svezak svoje „Hrvatske knjižnice". Kao urednik „Hrv. knjižnice" usudjujem se opet moliti prinosā. Dobro došli će mi biti osobito takvi kraći beletristički spisi, u kojim se izrazuje posebni značaj pojedinih naših zemalja, na pr. Istre, Dalmacije, Zagorja, Slovenije itd.; razumije se, da će slovenskom čitateljstvu ugadjati sastavci, kojih bi se predmet doticao Slovenije. Dr. Fran Ilešić, odbornik „Matice Slovenske".

DRUŠTVO SV. JERONIMA. Dne 7. veljače 1907. obdržavala se glavna skupština društva sv. Jeronima. Nakon pozdrava predsjednika društva g. Lebera, ocrtao je u kratko rad društva društv. bilježnik F. Rožić. U njegovu nacrtu beskorisna je polemika s nekim X., koji je u svojoj usijanosti napao odbor u „Kat. Listu", što se boji „davati društvu katolički značaj"! Ova je polemika i neumjesna, jer se njome pripisuje piskaranju „Kat. Lista" kompetencija, koje on nema, a bezumnim prigovorima znamenitost, koja im nikako ne pripada, dok je svrha društvu: izdavati pučke spise u d o b r o m duhu pisane z a b a v n o poučne", a ne spisa u katoličkom duhu pisanih pobožno poučnih. Ovi prigovori imali su se naprosto ignorirati, jer se tako znamenita kulturna institucija, kakova je društvo sv. Jeronima, ne smije sniziti do poduzeća, koje bi konkuriralo

sa listićima poput „Glasnika presv. srca“ ili sličnim. Taj je postupak bilježnikov razigrao nekoga Lahnera, da se je digao protiv vrlo razborite namisli odborove, da izda antologiju hrv. pjesama, jer da bi u tu antologiju ušle i neke pjesme naših modernih pjesnika, koji nisu slučajno jezuite. To je mišljenje poprimio i neki Pazman, koji je tvrdio, da njemački katolik lakše podnosi Heinea, nego hrvatski Nikolića i Begovića, jer je „narod njemački veći!“ Nekakav „urednik“ Suša uvjerio se je po pjesmama svoga prljavog listića, da „narod ne voli čitati pjesama“. Kako se odatle razabire kretalo se raspravljanje na upravo sramotno niskom nivo-u. Da društvo s ovakovim odlučujućim faktorima ne može napredovati, nego da nazaduje, dokazalo je izvješće blagajnikovo, koje iznosi na članarini m a n j a k od god. 1905. za K 682·36 i za K 1028. *Ld.*

TRNSKOGA „KRESNICE“ Lani je prošlo 30 godina, otkako je umro narodni probuditelj Slovenske Goričke, zavičaja Simona Gregorčića, dr. Lavrič. Tom zgodom izdao je jedan izmedju njegovih štovalaca, tako reći, njegov narodni učenik dr. Oblak svoje uspomene na nj u brošuri „Dr. Karol Lavrič in njegovo doba“ (Gorica 1906). Tu čitamo medju drugim, da je jedna izmedju sestara Lavrićevih bila udata za Trnskoga; i nadalje da su Lavrić i Oblak god. 1866. za neku deklamaciju u tolminskoj čitaonici (gorički kotar uz Soču) zajedno poslovenila nekoliko „Kriesnica“. Trnski je tobože pohvalio prijevod. Tako su dakle i Gregorčićeve zemljakinje čule „Kresnice“, koje je Trnski i bio posvetio „trim sestram, Hervaticam, Srpkinjam i Slovenkam“. *Dr. Fr. I.*

PJESME VASE ŽIVKOVIĆA, pjesnika i danas još omiljenih pjesama: „Rado ide Srbin u vojnike“, „Orao klikće“ i drugih, sabrat će Milan Ćurčin, a izdati S. B. Cvijanović, knjižar u Biogradu. Kritički članak dra. Jovana Skerlića i uspomene T. Stefanovića unići će takodjer u ovo izdanje. Djelo se može naručiti kod gore spomenutoga knjižara.

SRPSKA KRITIKA O HRVATSKIM KNJIGAMA. Srpski knjiž. glasnik (knj. XVIII. br. 2.) donosi iz pera uvaženog kritičara Jovana Skerlića kratku ocjenu o Milčinovićkinoj knjizi „Dragojla Jarnevićeva“. Ova je životopisna studija, — kako je poznato, — izlazila u našem listu i nedavno odštampana u posebnu knjigu. Sudbina „hrvatske Georges Sandove“ sjeća Skerlića mnogo na malo mladju njezinu savremenicu pjesnikinju Milicu Stojadinović-Srpkinju. Obadvije su napisale nešto neobično toplo i iskreno: svoje dnevnike. Iz tih se dnevnika najbolje vidi, kako su i duše njihove bile, štono se veli „srodne“. One se nijesu poznavale, ali su obadvije svaka za sebe postale: „žrtve književnoga trovanja i sentimentalnoga idealizma“. Ipak Skerlić pripisuje Dragojli Jarnevićevoj veći književni talenat i dublje osjećanje nego „vrdničkoj vili“ i zanosnoj rodoljupki Milici.

Na koncu hvali teški posao gdje Milčinović, što ga je lijepo izvela i dovršila i tako nam dala jednu od najzanimljivih knjiga u posljednje vrijeme.

— Posljednja sveska „Ljetopisa Matice Srpske“ donosi opsežnu kritiku o Begovićevoj drami „Gospodja Walewska“. Resumè cijele kritike vrlo je povoljan za našeg autora. Kritičar traži od njega narodnog pjesnika po duhu i izrazu, a metod samo i formu neka uzima od stranih pjesnika. Sud, što ga je stvorio Begović o Vojislavu Iliću, trebao bi vrijediti i za Begovića „da je i ako ne u filološkom značenju Jelin, ali u pjesničkom smislu zaseban duh, na kome se na umjetnički način reflektuje jelinizam“.

— U posljednjim brojevima „Brankova kola“ izišao je prikaz o današnjim našim pjesnicima pod naslovom: „Kratak pregled hrvatske lirike“, i ako se ne možemo složiti s piscem u svakome sudu, jer je često vrlo subjektivan, ipak rado ističemo njegovo poznavanje današnje hrvatske lirike, koje će srpskom čitaocu moći dobro poslužiti. *bl.*

VARŠAVSKI DNEVNIK donosi u ruskom prijevodu crtice R. Katalinića-Jeretova pod natpisom „Snežinki“. Prevodilac Andrej Sirotikin poznati je prijatelj Hrvata sveuč. prof. V. A. Francev. U kratkom uvodu k prijevodima preporuča ruskoj publici hrv. književnost kao terru incognitu, a pisca kao kontrast ruskima, koji opisuju ruski komplicirani i burni život, dok piše hrv. pisac pod dojmom tihoga i patriarhalnoga života malenih gradića na jadranskim obalama.

JAZAVAC PRED SUDOM. Ova lijepa poznata satira mladog srpskog pripovijedača Petra Kočića izišla je ovijeh dana u trećem izdanju. Izdanje je nagradjeno od srp. kralj. akademije u Beogradu. Cijena je 50 para.

SOKOLSTVO. Najstarije je č e š k o s o k o l s t v o utemeljeno Fygnerom i Dr. Tyršem g. 1862. u Pragu. Danas postoji Savez češkog sokolstva, koji imade 780 društava po češkim zemljama, po najvećim gradovima Evrope i u Sj. Americi sa 65.000 sokolova. — P o l j a č k o s o k o l s t v o imade 238 društava u Austriji,

Njemačkoj, Rusiji i u Sjev. Americi sa 25.000 sokolova. — Rusinsko sokolstvo sa sjedištem u Lavovu imade jedno desetak društava s njekoliko hiljada članova. — Slovensko sokolstvo imade svoj savez od g. 1905. u Ljubljani sa 25 društava i 3.000 članova. — Slovačko sokolstvo postoji samo u Sjev. Americi budući da ne smije postojati u svojoj domovini, imade 110 društava sa 5.000 članova. — Bugari imadu gimnastička društva u sokolskom smislu pod imenom „Junak“ sa Savezom u Varni. Društava imade 45 sa 5.000 članova. — Srbija imade gimnastička društva pod imenom „Dušan Silni“, od kojih imade nekoliko i po Bosni i Hercegovini i Sj. Americi. U Beogradu postoji Savez s nekoliko podružnica po kraljevini Srbiji. — Srpsko sokolstvo u Trojednici djelomice je organizovano u Fruškogorsku župu. U svemu imade oko 30 društava sa od prilike 3.000 članova. I u Crnoj Gori osnovan je nedavno prvi Crnogorski Sokol na Cetinju. — Hrvatsko Sokolstvo utemeljeno je g. 1874. u Zagrebu, te se raširilo po Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini, Istri i Sj. Americi. G. 1904. utemeljen je Savez hrvatskih sokolskih društava, koji danas broji 55 društava sa od prilike 8.000 sokolova. Najveće je društvo zagrebački Sokol sa blizu 80 članova i velikom vlastitom sokolanom.

Poslije I. hrvatskog svesokolskog sleta, koji se obdržavao prošle godine u Zagrebu porastao je znatno mar oko hrvatskoga sokolstva, te se živo nadamo, da taj mar ne će više prestati, to više, ako se provede doskora inicijativa raspravljena na zagrebačkom sletu, da se sve slavensko sokolstvo okupi u jedan Sveslavenski svesokolski Savez, s čime su se izjavili složni prisutni delegati Hrvata, Srba, Bugara, Čeha i Poljaka. Kako sokolstvo nastoji i oko kulturnoga napretka i spoja sviju slavenskih plemena, to će ta ideja, stvorena na zagrebačkom sletu, kad se oživotvori, biti od eminentne važnosti za sveslavensku kulturnu zajednicu i uzajamnost.

Dr. Fr. Bučar.

KNJIŽEVNI NATJEČAJ. Kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada, odjel za bogoštovlje i nastavu, namjerava i posljednu stranicu omota kod školskih zadaćnica, koje izilaze nakladom kr. zemaljske vlade odjela za bogoštovlje i nastavu, ispuniti zgodnim štivom (prozom ili pjesmicom) rodoljubnoga sadržaja, pa raspisuje ovim za takvo štivo deset natječajnih nagrada od dvadeset i pet (25) kruna po štivu do konca mjeseca srpnja 1907. uz ove pripomene:

1. Štivo ne smije da zaprema više od jedne štampane stranice u maloj četvrtini. Neka ono bude sastavljeno prema dobi djece od 7—14 godina bilo u običajnom, bilo u vezanom slogu.

2. Imena natjecatelja ne smiju biti poznata. S toga ima svaka radnja da nosi neki moto ili devizu; toj radnji valja priložiti zapečaćeno pismo, koje sadržaje ime piščevo, a izvana nosi isti moto ili devizu kao i dotična radnja.

3. Radnja ne smije biti pisana vlastitom rukom.

4. Na radnje, koje će stići poslije gore spomenutoga roka, ne će se uzeti obzir.

5. Sve do spomenutoga roka stigavše radnje ustupit će se na ocjenu posebnom odboru koji će se kasnije imenovati.

6. Nagradit će se prije spomenutom nagradom samo onih deset štiva, koja za to predloži dotični odbor. Nenagradjene radnje vratit će se piscima samo na njihovo izrično zahtjevanje.

7. Nagradjena štiva prelaze u neograničeno vlasništvo kr. zemaljskoga erara.

Ovako udešene radnje valja do odredjenoga roka podnijeti kr. zemaljskoj vladi odjelu za bogoštovlje i nastavu.

DRUŠTVENE VIJESTI

Od zadnjega izvještaja o radu društvenoga odbora (gl. „Savremenik“, god. I. knj. II., sv. 5.) održano je više što redovitih što izvanrednih sjednica i to: 27. listopada, 26. studenoga, 11. prosinca, 12. prosinca i 18. prosinca 1906.

Kao novi pravi članovi primljeni su: Josip Binički, Nikinci, Stjepko Ilijć, Mostar, Adalbert Kuzmanović, Sarajevo, dr. Josip Modestin, Zagreb, prof. Josip Benaković, Zagreb, Džamonja Gjuro, Mostar, Antun Dobronić, Dubrovnik i Rudolfo Franjin Magjer, Šljivoševci. Odbor je podijelio dvije potpore: jednu od K 100.—, a drugu od K 240.—, prvu majci, a drugu siroti dvojice svojih pravih pokojnih članova. Svojim otpisom od 16. rujna 1906. br. 46.330 odobrila je kr. zem. vlada, odio za unutarnje poslove, promjenu §. 4. društvenih pravila, koji promijenjen glasi ovako:

Sredstva društva jesu:

a) društveni sastanci u stalnim prostorijama; b) javna predavanja, čitanja i zabave, te izdavanje beletrističko-književnoga časopisa i knjiga; c) prihod od glavnice, članarine, javnih zabava; d) potpore, darovi, zapisi itd.

U predmetu akcije hrvatskih dramatskih autora u pogledu uredjenja nekih odnosa spram

kazališne uprave, održane su kod unutarnjega odjela kr. zem. vlade pod predsjedanjem vladinog savjetnika, gospodina dra. Milorada viteza Cuculića-Bitorajskog dvije konferencije, kojima su od strane „Društva hrv. književnika" prisustvovali odbornici dr. Gj. Šurmin, dr. M. Dežman i tajnik Mih. Nikolić, te kao zastupnici skladatelja Ivan pl. Zajc, Franjo S. Vilhar, Ivan Muhvić i Andro Mitrović. Kazališnu upravu zastupahu intendant Adam Mandrović i dramaturg dr. Nikola Andrić. Rezultat tih konferencija bio je taj, da je kr. zem. vlada izdala pod br. 28.723—1904. dne 26. studenoga 1906. naredbu, iz koje vadimo najvažnije točke:

Najdulje tri mjeseca iza kako je uprava primila rukopis (partituru), treba da saopći svoju odluku autoru o tomu, da li djelo prihvaća ili ne. Honorari opredijeljuju se po ovom ključu: Za operu, koja ispunjava cijelu večer, iznosi temeljni honorar 1200 K., za operetu 800 K, a za dramu 400 K. Za drame u jednom činu ustanovljuje se temeljni honorar sa 100 K. Ovaj temeljni honorar obračunat će se s tantijemama tako, da će se za cijelovečernju igru od prvih dviju predstava računati 40% od brutto-prihoda, a od kasnijih predstava 10%, dok će se za djela u jednom činu računati od prvih dviju predstava 15%, a od daljnjih predstava 3%. Povrh toga ustanovljuje se t. zv. „Demetrova nagrada" od 1200 K., kojom će se na kraju sezone nagraditi najbolje domaće djelo, igrano u minuloj sezoni. Nagradu će podijeljivati posebna jury, kojoj će predsjedati upravitelj hrvatskoga kazališta, a članovi će joj biti po dva izaslanika „Društva hrv. književnika" i „Matice Hrvatske".

Savezno s ovom naredbom izdani su po kr. zem. vladi i novi primjerci ugovora. koji će bez sumnje bolje odgovarati od dojakošnjih.

Na „Društvo hrvatskih književnika" stižu još uvijek s raznih strana upiti radi pučkih knjižnica, pa se ovime javlja, da se sad sav posao glede pučkih knjižnica nalazi u rukama „Hrvatskoga društva za pučku prosvjetu".

Budući da se ima prekopati polje mirogojskoga groblja, u kojemu leži grob pokojnoga pjesnika Andrije Palmovića, zaključio je upravni odbor, da se za pjesnika kupi nov grob, u koji će se njegove kosti prenijeti.

Povodom smrti velikoga slovenačkoga pjesnika S. Gregorčića, izrazio je upravni odbor pismeno svoje saučešće „Društvu slovenskih književnikov in časnikarjev". — Prigodom prikazivanja „Grofa Paližne" na Hrv. zem. kazalištu čestitalo je „Društvo hrv. književnika" svomu predsjedniku dru. Miletiću, koji se sad nalazi na liječenju u Badenu, na lijepom uspjehu njegova djela.

„Društvo hrv. književnika" obratilo se je s obrazloženom predstavkom na kr. zem. vladu, odio za bogoštovlje i nastavu, za stalnu godišnju pripomoć u svrhe podupiranja savremene književnosti.

Za hrvatsku grupu „Saveza jugoslavenskih književnika i novinara" izabrao je upravni odbor našega društva na poziv „Društva bugarskih publicista" u Sofiji, potpredsjednikom: Ljubu Babića-Gjalskoga, blagajnikom prof. Otona Bošnjaka te odbornicima dra. Gjuru Šurmina, dra. M. Dežmana i Mihovila Nikolića. Uredništvo „Savremenika" predao je odbor od 1. siječnja 1907. dru. Branimiru Vizneru-Livadiću. List je u tehničkom i svakom drugom pogledu, promijenjen, što se već u prvom broju vidi.

UREDNIŠTVO primilo je ove KNJIGE:

F. du Boisgobey, Modra koprena. Kriminalni roman. Tisak i naklada L. Hartmanna (St. Kugli) Zagreb. Cijena 1 K 20 f.

M. Gorki, Jedan od kraljeva republike. Ljepa Francezka. Tisak i naklada L. Hartmanna (St. Kugli. Zagreb. Cijena 30 f.

Noćne sgode i nesgode Harum al Rašida. Nakladom knjižare L. Hartmanna (Stj. Kugli). Zagreb. Cijena 30 f.

R. Devide-Marijan, Jankova politika ili ženidba Petra Pavlovića. Šala s pjevanjem u 1 činu. Zagreb 1907. A. Šolc. Cijena 50 filira.

R. Devide: Lažni barun. Lakrdija u 2 čina. Zagreb 1905. Tisak A. Šolca. Cijena 50 filira.

Tihomir Ostojić, O Jovanu St. Popoviću. Beseda. Štamparija braće Popovića u N. Sadu. 1906.

Brankovo Kolo. God. XIII. U Sr. Karlovcima. Odgovorni urednik M. Budisavljević.

Sv. Cecilija. Smotra za crkvenu glazbu. God. I. Zagreb, A. Šolc 1907. Cijena god. 5 K.

Makedono-odrinski pregled. Sedmičen politički žurnal. God. II. Sofija.

Dr. F. Tominšek. Jos. Stritar. Analiza njegovoga življenja in delovanja. Ljubljana 1906. Schwentner. Cijena 1 K.

SAVREMENIK

BR. 4. TRAVANJ 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

BRANKO VODNIK: ANDRIJA PALMOVIĆ

(BIOGRAFIČKA STUDIJA.)

I.

U pitomoj Podravini izmedju Ludbrega i Koprivnice leži seoce Rasinja. Ovamo u naše sjeverne krajeve doletila je hrvatska vila u seljačku polegušu i poljubila u kolijevci maleno čedo u usta, da zauste najsladjanijom poezijom. Tu se rodio 27. novembra 1847. Andrija Palmović. Tri su sudjenice sudile Andriji, kad mu je prvi put sunce ogranulo. Prva reče: neka pjeva! — druga: neka strada! — treća, srca milostiva: neka ne pjeva i ne strada — dugo! To su bile one iste tri sudjenice, što su nekoč sudile u neposrednoj blizini Rasinje, u Peterancu, zaboravljenom pjesniku i stradalcu Tomi Blažeku. A što su rekle, tako im se steklo...

Porodica Palmovićeva stara je seljačka korenika u Rasinji, a zvala se prije Opica, koje je ime promijenila na poticaj pjesnikov god. 1867., kad je on bio bogoslov, u ime Palmović. Starina pjesnikov otac Matej živi čil i krepak još danas na svom djedovskom domu, gdje je gospodarom pjesnikov brat Imbro, dok mu je drugi brat Mihovil ravnateljem pučke škole u Varaždinu. Materi pjesnikovoj bilo je ime Marija, a imala je šestoro djece. Andriji kumovao je na krstu domaći župnik Draganec, a ostaloj petorici barun Inkey. Iz ovoga se razbira, da je to bila veoma ugledna seljačka porodica, iz koje je izbijala neka prirodna seljačka inteligencija, što je stvorila jaku vezu izmedju male seljačke poleguše i gospod-

skoga dvora baruna Inkeya. On se češće zauzimao i za Andriju i to baš u sudbonosnim časovima njegova života.*

Pjesnikovim čitavim životom upravljaše ipak srce materino. Otac bio mu je uvijek potpuno konzervativan, patriarhalan seljak rasinjski, pa da je bilo na njegovu, jamačno bi mu sva djeca ostala kod kuće uz ralo i motiku. Andrija bio je posve oprečna značaja, a ova svoja svojstva baštinio je od matere. „Majka seljakinja bila je svom dušom zauzeta za naobrazbu svoje djece, jer je imala gospodsku inteligentnu dušu, koja je čeznula za naukom i bila je upravo nesretna kao niko, kad nijesmo napredovali u školi. Uz to bijaše žena vrlo nabožna, postojana, odriješita, ponosna, u gospodskom društvu vrlo duhovita tako, da je i manirama pristajala više onamo, te je svojim umiljatim i duhovitim pripovijedanjem znala zabavljati cijelo društvo". Tako mi u pismu opisuje svoju majku brat pjesnikov Mihovil. Pjesnik je gotovo sva ova svojstva svestrano i snažno u sebi razvinuo, pa kakogod ona od veće česti više pristaju muškarcu nego li ženi, to se ipak u Palmovićevu životu i u njegovoj poeziji svuda osjeća neki ženski dah njegova značaja.

Mati odlučila je dijete, koje joj je bilo najviše uz srce priraslo, posvetiti Bogu, i on bi odredjen za svećeničko zvanje. Ona se velikom dosljednošću i pomnjom bavila oko ove svoje misli, te je iz rana prema tome radila oko odgoje Andrijine. Sve njezine misli bile su usredotočene oko njegove naobrazbe. Andrija polazio je prve tri godine pučku školu u Rasinji — i tu je već majka mislila na gimnaziju, te ga je dala u četvrti razred u Koprivnicu, da što više nauči, a pete godine poslala ga još u Peteranec. To sve bijaše u doba apsolutizma (1854—1859). Peteranec pripadao je vojnoj Krajini i tu se učilo njemački uz onu poznatu: „Bube, lege dich nieder!" Ovamo je morao Andrija, prije nego podje na gimnaziju, gdje je bio još nastavni jezik njemački.

U jesen g. 1859. krenuo je Andrija kolima u Varaždin, gdje se upisao u prvi razred gimnazije, koji je svršio s odlikom, te je po tada uobičajenom broju uvrštenja bio sedmi od 58 učenika. Wenzel Križek bio mu je razrednikom, a predavao je latinski i — „illirisch".

To bijaše posljednja godina apsolutizma u školama, koje se sada opet pohrvaćuju. Andrija prelazi na gimnaziju požešku, jer je tamo dobio, jamačno besplatno, mjesto u nadbiskupskom sirotištu. Tu je svršio drugi, treći i četvrti razred.

* O Palmovićevu životu pisalo se u nas do danas sasvim malo, gotovo ništa. U „Viencu" (1882.) napisao je M. Grlović članak: „Andrija Palmović i moje uspomene na njega", a isti je pisac ocrtao s nekoliko poteza pjesnikov život u djelu: „Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća" (knj. III.). Fran Folnegović, izdavač Palmovićevih pjesama, u preoskudnome predgovoru tek se dotakao s nekoliko riječi pjesnikova značaja i njegovih životnih tegoba, a u svojim „Uspomenama i doživljajima" ni riječju ne spominje pjesnika, svoga druga, s kojim je zajedno kao djak živio u nadbiskupskom zagrebačkom sirotištu, premda govori o ostalim svojim drugovima. „Hrvatska Vila" (1882.) umah poslije smrti pjesnikove u više navrata obećala je donijeti pjesnikovu biografiju, a ipak je nije donijela. Palmovićev život jest taki, da se u ono doba još nije moglo o njemu detaljno pisati, jer je bio preblizu, a danas se više ne može, jer je predaleko. S velikom pomnjom kupio sam dulje vremena kritičke podatke o Palmovićevu životu, ali iz svega toga mogao sam stvoriti tek jedan torzo, koji više umiruje našu izvjedljivost, negoli objašnjuje sve tanke duševne obrate, što nam se javljaju u Palmovićevoj lirici.

Učiteljem „ilirskoga" jezika bijaše mu pater Aurelianus Binder, a njegovi redovi iz „ilirskoga" jezika jesu uvijek: vrlo dobro — odlično — izvrsno. U svjedodžbi drugoga razreda za prvi semestar stoji mu značajna nota: „vrlo dobro izvadjanje zadaća". U drugome razredu u prvom i drugom semestru Palmović je odlikaš, u trećem razredu izgubio je prvi put odliku, pa kao i u četvrtom razredu oba polječa on po broju uvrštenja stoji u sredini, ali iz „ilirskog" jezika ima ipak „izvrsno". Tu je napredovao, a u drugim predmetima zaostajao. Za sve tri godine u rubrici: „Buduće zvanje" stoji u katalogu napisato: „svetjenik"...

U nadbiskupskom sirotištu, kojim su upravljali jezuite, i u školi, gdje su poučavali jezuite, nije bilo dosta ugodnosti za Andriju, koji je mlad hlepio za svakim užitkom. Više je bilo radosti kroz praznike kod kuće, pa na povratku kući. Sa svoja dva druga krajana vraćao se on na običnim seljačkim kolima iz Požege kroz Kamensko, Pakrac, Daruvar, Belovar i Koprivnicu kući; jedno bijaše g. Šćrbak, sada odvjetnik u Koprivnici, a drugo g. Magjerić, sada umirovljeni financijalni tajnik u Zagrebu. Putnim pratiocem bijaše im obično Andrijin „dedek". Ovaj put bijaše kadšto i neugodan, jer je taj kraj bio još pun hajduka, pa je u ono vrijeme i sam glasoviti Maksim Bojanić sa svojom četom u požeškoj županiji hajdukovao i tu bio ustrijeljen, a naši drugovi dobili su dozvolu, da ga vide u županijskoj avliji. Jednoč ih na povratku kući sustaviše na putu medju Pakracom i Daruvarom razbojnici u sumraku, ali vidjevši tko su, pustiše ih. S ovim velikim dojmovima stvorio je pjesnik poslije silno plastički lik svoga hajduka Tomić-Mihovila.

U Požegi bila je tada samo niža gimnazija, pa se Andrija Palmović g. 1863. oprostio s požeškom gimnazijom i sa učiteljima Isusovcima, koji su poslije, izrabljujući mladež u nemoralne i brutalne svoje svrhe, osramotili svoj red i bili istjerani iz Hrvatske. U ovim rukama bila je duša pjesnikova u jutru svoga života.

II.

Jamačno preporukom baruna Inkeya primljen je Andrija u jesen g. 1863. u nadbiskupsko sirotište zagrebačko, gdje je proveo dvije školske godine kao petoškolac i šestoškolac. U školi mu nijesu osobito ruže cvale, dapače mi se moramo čuditi njegovim rdjavim svjedodžbama. U petome razredu prvoga semestra dobio je svjedodžbu drugoga reda, a sve note su mu veoma slabe ili rdjave; iz nauka vjere ima „jedva dovoljan", iz latinskoga „podovoljan", iz grčkoga „jedva dovoljan", iz njemačkoga „podovoljan", a iz matematike — nije dovoljan. Samo iz „ilirskoga" jezika ima „dobar" i to je njegova — najbolja nota. U katalogu je zapisano, da je 51. od 53 ispitana djaka, dakle samo dvojica su u razredu bila lošija od njega. Ni u drugom polugodištu nije se popravio: iz „ilirskoga" jezika ipak ima „veoma dobro". Konačna mu je ocjena: „2. red s dozvolom, da popravi red iz računstva na početku listopada 1864." Inače jest po broju uvrštenja 49. od 53 djaka — dakle dvojicu je ipak prestigao.

Andrija je ovu notu doista popravio, te ga vidimo slijedeće godine u šestome razredu, gdje se, jamačno s veoma malo muke, opet utisnuo medju srednje djake, te je u prvome polugodištu 36. od 55 djaka, a u drugom polugodištu 32. od 52 djaka, a iz „ilirskoga jezika" ima oba polugodišta „izvrstan". S ovom svjedodžbom došao je u „crnu školu" u jesen g. 1865. Uzroci ovog neobičnog variranja u naucima bit će jamačno ne samo u njegovu temperamentu, koji je bio neobuzdan i u nje-

*

govu značaju, što je on težio uvijek za nečim većim, novim, neobičnim, već i u njegovu djačkom milieuu, koji kao da i nije živio za školu, već za — poeziju; a koga je ova mogla više očarati nego Andriju Palmovića?

Zagrebačkom gimnazijom upravljao je tada književnik Adolfo Veber Tkalčević, a pjesnikov učitelj „ilirskoga jezika" bio je preporoditelj i otac novije hrvatske gramatike Vjekoslav Babukić. Njegovi djaci svi zanosno uče svoj materinji jezik, jer je on jamačno i radio sa zanosom. Hrvatska književnost počela se baš u ovo doba micati novim životom, kojemu bijaše središtem Zagreb. Palmović, premda se isticao u materinjem jeziku već u požeškoj gimnaziji, i premda je još za njegova boravka u Požegi počeo izlaziti Kraljevićev „Slavonac" (1863), nije ipak u ovom provincijalnom mjestu ni sanjao o budnom književnom životu. To je sve upoznao sada na vrelu, kad je njegova učitelja iz hrvatskoga jezika oca Aureliusa Bindera zamijenio Vjekoslav Babukić. No za pjesnikov razvitak još je važniji njegov uži milieu: valjada nijesu hrvatski djaci toliko pjevali i pisali nigda kao baš u ovo doba, a najveći pjesnici i pisci djački bili su upravo u — nadbiskupskom sirotištu.

Preda mnom jest „Smilje" — zabavno-poučni list — u Zagrebu — tečaj deveti — uredjiva ga Franjo Šultais. 1863/4". Ovo je natpis prve stranice, izveden krasnim inicijalima i slovima, a nad njim dvije su žene, obje razgaljenih grudi, nagih ruku, obje leže na ružama: jedna se u daljinu zagledala, držeći pero u ruci, da piše, a druga čita knjigu, a pred nogama joj je kruglja zemaljska i rpa knjiga, medju objema sprijeda stoji hrvatski grb, a iza njih jarko sunce. Sve je izvedeno perom, a upravo umjetničkom rukom. Na dnu stranice piše: „Risao Rasinjan A. Opica". Velikom pomnjom, s najvećim detaljima i preciznošću izradjivao je naslov za ovaj djački list pitomaca orfanatrofija naš pjesnik kao — petoškolac i drugoredaš, a dokazao je, da je u njemu propao vrstan slikar i da je njegovo zvanje imalo biti samo: umjetnost. Tu mi tek razumijemo neke vanredne poredbe iz njegovih pjesama na pr. „ona usta, dvije crte ljubavnoga kista" ili „lice glatko, pisao bi po njem" ili onaj „kist čarobit slavnog Andre Medulića", a možemo reći, da jest uopće čar njegove poezije, koja se smjelo i visoko diže nad niveau naše vaskolike poezije sedamdesetih godina, u tome, što je ona prodahnuta većim i širim umjetničkim sposobnostima.

Svako ovako lijepo i plemenito pregnuće mladjarije, da svim svojim silama služi samo domovini i da se obogaćuje u njenu korist znanjem, samo je sobom uvijek veoma simpatično, a jedva da je bilo medju tako mladim dušama, košto su naši orfanatrovci, u nas ikada simpatičnijeg pregnuća od njihova „Smilja", a ono je bilo baš ove godine, kad je Palmović došao ovamo, na svome zenitu. U plemićskom konviktu izdavaju djaci „Domovinu", ali „Smilje" je starije. „Domovina" izlazi tek od g. 1862. i to s neprestanim prekidima, a oko „Smilja" kupi se naša omladina već u crnim danima najtežeg apsolutizma, kad ima u njemu po duhu vremena i latinskih sastavaka, dapače — što je veoma značajno za ovo doba, uz „Smilje" izlazi na njemačkom jeziku manji list „Beiblatt zu dem Wochenblatte Smilje", a tu se medju prvim urednicima jednog i drugog lista ističe Blaž Lorković (1857).

U „Smilju" g. 1863/4. bujno cvate umjetna i narodna pjesma, ima novela i priča, originalnih i prevedenih, narodnih pripovijedaka, životopisa, crta, anegdota,

smiješica, poslovica, zagonetaka, rebusa i t. d. Tu su izašle čitave dvije zbirke lijepih narodnih pjesama, što su ih sabrala dva pitomca u narodu. Najviše se ističu medju svima dva druga: Ivan Zahar i Fran Folnegović, prvi kao pjesnik, drugi kao pripovjedač i — kritičar. Neki M. Zrinović, koji je mlad umr'o, spjevao je nekoliko pjesama, koje pokazuju golem pjesnički talenat za njegovu dob, pa ga i Folnegović spominje u svojim „Uspomenama i doživljajima" kao mladića, u koga su se stavljale velike nade. Tu se prevodi s ruskoga Homjakov, Krylov, Pogodin. Ali glavni je cilj svega ovoga rada: usavršivanje u narodnom jeziku.

Palmović, došavši iz mrtvog provincijalnog mjesta u ovo živo kolo mladih rodoljuba, koji su svi od reda bili samo „pjesnici" i „književnici", dakako da je tim jače prionuo uz taj rad, k čemu ga je i srce vuklo. Ali glavnu riječ vodili su u „Smilju" uvijek najstariji pitomci, dakle šestoškolci; zato i nema tu još njegovih pjesama: on bijaše samo „slikar" „Smilja", te je pored naslova nacrtao sve, što je ustrebalo, a jednoč je potpisan i kao „perovodja" t. j. on je prepisao jedan broj „Smilja". Samo jedna smiješica jest njegova, a jedna pjesma veoma podsjeća na nj, ali je anonimna. U X. tečaju „Smilja" bez svake sumnje ima pored slikarskih jamačno i pjesničkih Palmovićevih priloga, ali baš samo ovaj tečaj „Smilja" nestao je nedavno bez traga, pa nam nije sudjeno upoznati Palmovićevu prvorodjenčad, što bi bilo neizmjerno važno za psihologiju njegova pjesničkog razvitka.

Život Palmovićev u nadbiskupskom sirotištu u Zagrebu uopće morao je već prve godine teći veoma ugodno: on se svom dušom predao hrvatskoj knjizi, pa nije čudo, što je u školi postao iznenada gotovo posljednjim učenikom. Za nj vrijedi isto, što o sebi u „Uspomenama i doživljajima" kaže Fran Folnegović, drug mu u orfanatrofiju: „Za to sam kao djak i prošao cijelu skalu naučne klasifikacije. Jednom sam bio prvi, jednom bome baš posljednji, a obično u dobrom prvom redu. Opetovao nisam ni jedan razred". Pored „Smilja", koje je samo jedan odraz njihova velikog zanimanja oko hrvatske knjige, stvorili su pitomci svoju knjižnicu, stvorili su svoj pjevački zbor, u kome se odlikuje Palmović kao prvi basista, a u pokladno doba priredjuju oni otmjenu zabavu, na koju dolaze i odlični gosti izvana. Zbor se producira svojim pjevanjem, jedan pitomac krasno udara u glasovir, prikazuju se Preradovićeva „Braća", a na koncu evo i predstave: „Dva pobratima", lakrdija prevedena s njemačkoga. Duševni život pjesnikov u ovom milieuu morao je biti tako intenzivan i bujan, da nije ni osjećao nevolje, koja ga je zbilja tištila. Hrana u zavodu bila je kukavna. Kad bi koji djak dobio od kuće „šunku" ili što slično, pa ne bi bratski podijelio, to bi ona lako iščeznula. Imam pri ruci oveću na pola šaljivu na pola tužnu elegiju o jednoj ukradenoj „šunki" jednog Palmovićeva druga, koji medju ostalim eventualnim otimačima spominje i našeg pjesnika — nezasitnog „Jendreka". Ova mladost je sve te nevolje zaboravljala u — stihovima. „Bila su to za mene liepa vremena. Zavod je doduše bio za onda ne samo primitivno, nego i zlo uredjen. Spavaonice bile su nam vlažne, i navlačile na nas svojom vlagom groznicu, od koje se primjerice ja ne mogoh pune tri godine posve oporaviti. Hrana rdjava u podne, rdjavija na večer, a u jutro baš ništa. Ali ja sam ipak bio sretan i zadovoljan . . ." piše Folnegović u „Uspomenama i dojmovima".

III.

U jesen g. 1565. stupio je Andrija Palmović u zagrebačku „crnu školu“, a da je to učinio samo iz ljubavi prema materi, više je nego sigurno. Najdarovitiji saradnici „Smilja“ ostali su doduše vani, ali ponekoliko našlo ih se i u sjemenišnim zidinama. Tu se Palmović sastao i sa Rikardom Filipašićem, svojim saučenikom iz prvoga razreda varaždinske gimnazije, koji se pomalo razvio u najplodnijeg pjesnika ovoga novoga kola. Na bogosloviji bilo je tada nekoliko vidjenih profesora na pr. Dr. F. Iveković i Kržan, koji je u nas prvi tvrdio, da teologija nije znanost, ali se pored toga mnogo bavio znanošću, te se istaknuo kao dobar poznavač Darvina.

U sjemeništu osnovaše mladi bogoslovi još za ilirskih vremena „društvo mladih rodoljuba“ (1837.), pa kako je ovaj naziv u doba apsolutizma bio suviše sumnjiv, morade se društvo prozvati pitomije „Zbor duhovne mladeži zagrebačke“ (1857). Ovo je društvo radilo oko naobrazbe svojih članova, a izvan sjemeništa bio je njegov rad namijenjen hrvatskoj omladini: ovo je društvo naime izdavalo religiozno, poučno i zabavno štivo za mladež.

Upravo u doba, kad je Palmović došao u „crnu školu“, nastaje u zboru novi život, ali se nije zametnuo na jedanput, već se razvijao pod utjecajem dolaska novih elemenata. G. 1867. slavi zbor tridesetu obljetnicu svoga postanja, pa je ove godine izdao „Cvietnjak“, zbirku pjesama, priča i pouke u skroz patriotičnom duhu. U to se za malo i u unutarnjem radu zbora dogodila velika izmjena: on se pretvarao u zabavno-književno društvo. Dne 1. studenoga 1868. izašao je prvi broj zabavno-poučnoga lista „Zviezde“ gotovo sasvim po uzoru „Smilja“. Urednikom prvoga tečaja, a ujedno predsjednikom zbora jest ove godine Pavao Leber, još i danas živući kanonik zagrebački, koji bijaše kao pitomac orfanatrofija prije toga i urednikom „Smilja“ (1862/3). Ovaj je list izlazio svakih osam dana, dakako u — jednom pisanom egzemplaru.

Palmović bio je takodjer ove godine u kolu pokretača „Zviezde“. On se doduše nije isticao kao marljiv suradnik; on uopće nije nikad smatrao poeziju tako lakom stvari, da bi mogao i htio gotovo svaki broj „Zviezde“ zakititi jednom pjesmom, kako su radili drugi. Ali poslu se nije otimao: od 10. broja dalje gotovo redovito Palmović je sâm pisao „Zviezdu“ kroz čitav prvi tečaj. Ostali „perovodje“ zapisali bi doduše svoje ime pokraj urednikova, a Palmović se nije nigda potpisao, no njegov ugodan i gladak rukopis lako je prepoznati. Ali u br. 18. „Zviezde“, što je izišao 28. veljače 1869. ima i jedna Palmovićeva pjesma, pa evo je u cijelosti:

SONET.

Običaj bje lijep u Rimljana,
Kad ih sudba u tudjinstvo seli,
To bi oni s ognjištâ ponieli
Sveti oganj u mjesta obrana,
Što bi tudjih ne svajali mana,
Već ko i pre na djedovskih sieli'
Domorodnom ljubavi se kleli,
Da im traje jaka i uzdana.

Ah da mi je oganj taj presveti,
Širom svieta, širom mojih kuća,
U grud svač'ju, u dušu unieti!

Gdjejgod Hrvat — nek mu krv usklјuča,
Nek ga odmah prvi žarak sjeti:
Otkle bukti glavnja ta goruća.

P.

Ni ovu pjesmu nije Palmović potpisao svojim imenom, premda je u ovo doba bio već iz „Slavjanskog juga" (1868.) poznat kao pjesnik. Ali mi znamo, da je to njegova pjesma, jer je ona, znatno oblikom i sadržajem dotjerana, štampana u „Viencu" 1873. sa natpisom „Hrvatom izvan Hrvatske". Da se na najljepšem primjeru vidi, kako je Palmović pjesmu, koja mu je sama navrela na usta, dugo vremena dotjeravao i u dikciji i u obliku, ali je pored toga nastojao, da jače izrazi i svoju ideju, koja mu je u početku bila kao u nekom nesvjesnom zametku, što sve i bijaše jednim uzrokom, da je tako malo pjevao, evo ove pjesme i u novom obliku.:

Običaj je bio u Rimljana:
U tudjinstvo kad bje, da se seli,
S ognjišta bi svi si ponieli
Sveti oganj do najdaljih strana.

Njih da bude duša ogrijana,
Ko i prije na djedovskih sielih,
Domovnom su ljubavi se kleli
Hranit oganj do kraj svojih dana!

Oh da mogu i ja oganj sveti
Širom svieta, širom naških kuća
U grud svačju, u dušu vam snieti:

Gdje je Hrvat — plani krv mu vruća,
Svagdje nam ga prvi žarak sjeti
Jedne braće, jednoga pregnuća!

Ovaj umjetnički proces, koji je od začetka pjesme u duši pjesnikovoj išao samo za tim, da podade ideji pjesme što snažniji izraz, a nije mirovao, dok nije došao do potpunog izraza misli pjesnikove, opažamo i u drugim prvijencima pjesnikovim („Što je zlato?" i „Naša tvrdja"), koji su nam sačuvani u dva oblika, a ovim procesom prošla je za cijelo svaka njegova pjesma, tek što pjesnik u zrelije doba nije poslao pjesme u svijet, dok ona nije proživjela svoju metamorfozu k savršenosti.

Čitav duševni život omladine u sjemeništu ove godine veoma je simpatičan, a njihov rad oko „Zviezde" sjeća nas na „Smilje" mladih bivših orfanatrofaca, samo što je u „Smilju" bilo ipak daleko više zanosa, radinosti, veselja i — slobode, a poradi toga bilo je i boljih priloga. No i oko prvog tečaja „Zviezde" sve se živo kreće, pa ako se i javi koji trag nezadovoljstva, to je više radi toga, što bi ta omladina htjela na jedanput daleko naprijed. Ravnateljem sjemeništa je Tomo Gajdek, slobodouman čovjek, zauzet za prosvjetu naroda, što bijaše i glavni cilj zbora, a otac naše omladine, pa su „zvjezdaši" dali i oduška svojim simpatijama prema njemu u „Zvijezdi", a i Palmović mu je poslije (1574) ispjevao prigodnu pjesmu, krasnu odu, onako toplu i duboku kao Preradović Strossmayeru. Prema tome je Palmović kao bogoslov prve godine našao u ovome kolu dosta okrepe svome duhu. A on nije samo „perovodja" i pjesnik „Zviezde", već se ove godine istaknuo i kao — glumac. O božićnim praznicima 1868. dolazi naime iza osnutka lista nova inicijativa: da se uvedu dramatske predstave, kako je to nekoč bivalo u sjemeništu. I ovo možda potakoše Palmovićevi drugovi iz orfanotrofija, gdje su se ovi bavili ne samo oko „Smilja", već i oko ovakovih predstava. Pjevačko društvo sjemenišno „Vienac" sa „Zborom" priredjuje o božiću (1868.) prvu ovaku predstavu u sjemeništu, pa i tu vidimo Palmovića. „Predstavljalo se tada — zabilježeno je u Zviezdi — iz Jurkovićevih Zatečenika rajski putnici. Putnici bila su gg. Ivanić, Palmović i Petrović Š., Vila g. Kabaković, redarnik g. Hercl, a Vodokrstić g. Vagner. Ta predstava bila je svim po ćudi, jer dotična gospoda bez iznimke odigraše svoju rolu izvrstno ... Taj igrokaz neka bude početak predstava, koje

mogu članovi u budućа vremena davati..." (Zviezda, br. 10). Ova predstava veoma je značajna: omladina prikazuje „Zatečenike", gdje se alegorički šalom crtaju teška vremena apsolutizma i to drugi čin, koji je jedini pisan stihovima, te je najdotjeraniji, a prikazuje, kako u mrtvilo zagrebačkog života dolaze „rajski putnici": Miklоušić, Katančić i Gjorgjić. Za ovu prvu dramu sa savremenom političkom tendencjom u doba konstitucije, što ju je napisao Jurković, bivši bogoslov i predsjednik „Zbora duhovne mladeži", zagrijala se omladina, a Palmović prikazivao je jednog „rajskog putnika" — jednog pjesnika.

U „Zviezdi" propovijeda se ljubav prama domovini i prema hrvatskome jeziku, kojim bi i slavuj pjevao svoje osjećaje, da može zaustiti, kako je rekao Ignjat Gjorgjić, i od kojega je ljepši samo Bog, kako je rekao Strossmayer. A u njihovu programu kaže se, da ljubiti svoj jezik znači, što bolje ga upoznati i to je prvi uvjet narodne naobrazbe. U poeziji Palmotićevoj imamo najljepši dokumenat, kako je naša omladina u ovo doba intenzivno provodila svoju misao, a Palmović je medju njima postao upravo klasikom umjetnički dotjeranog narodnog jezika, kome u čistoći ipak nije smetao ni zgodan arhaizam, ni potrebni neologizam, ni karakteristični provincijalizam.

Pored narodnoga jezika goji se ovdje ljubav prema ostalim slovjenskim jezicima i književnostima. Pred pjesmama javlja se po koji moto iz poljačke, češke i bugarske poezije, prevodi se iz češkoga, ruskoga i poljskoga, a kao da se najjače ističe ljubav prema Poljacima. I Palmović, koji je izašao iz ovoga kola, nježno je prigrlio slovjensku poeziju, te sam poznije pripovijeda, da su mu uzori bili: Puškin, Lermontov, Mickiewicz i Preširen. Od Preširna je primio poticaj, da savije svojoj domovini sonetni vijenac, a iz Mickiewicza preveo je divni sonet „Niemnu" i „Tri Budrisa" — malo doduše, ali nemamo u našoj knjizi ništa tako klasično prevedeno, košto je ovaj sonet.

Sjemenišna omladina prozvala je svoj list „Zviezdom" — „da nam svietli bez prestanka u zoru kao danica, a u večer kao večernica". Ali ona ljubav prema domovini, ono nastojanje oko narodnog i slovjenskih jezika, oko hrvatske i ostalih slovjenskih književnosti, nije ostala i dalje u prvotnom visokom, sasvim čistom i idejalnom nastrojenju, što je moglo tako osvojiti srce Palmovićevo i što nije nigda iščezlo iz njegove poezije. Sveučilišna omladina počela se g. 1867. prvi put javno sabirati oko Starčevića. U sjemenište dolazi ovaj politički prelom malo kasnije, pa tu vidimo tek u jesen g. 1869. dvije struje: narodnjačku i pravašku. U prvom tečaju „Zviezde" nije bilo ni traga strančarenju i politici; sve je teklo skladno, jer je svima na pameti bila samo domovina, a ne pojedina grupa domoljuba, a u drugom tečaju mladi narodnjak nazivlje Vuka preporoditeljem „ciele Jugoslavije", a mladi pravaš protestira protiv toga. Akademiju, što se tek podigla, hoće mladi pravaš da vidi „hrvatsku", premda je ona „jugoslavenska". Pravaši nijesu zadovoljni sa „Zviezdom", gdje se u glavnome njegovala zabava, pripovijest i pjesma, već traže, da se izradi osnova za „čitanja", dakle da bude glavno pouka, znanost, no oni propadoše sa svojim prijedlogom, jer su bili u manjini. Posljedica svega toga bila je, da je interes za književnost u ovome kolu najednoč gotovo sasvim pao, opazile su se „stranačke težnje", pita se, dali si „protivne politike", nastaje „borba", sve je zajedljivo, pod pjesmu pišu čitatelji svoje opaske, dapače i „perovodja" „Zviezde" stavlja svoje ijetke „opaske slagara".

Neko je ispod jedne pjesme napisao zlobnu opasku: „Zar vam je sila pjesnikom biti?", a iz toga nastade polemika, koja se vukla kroz čitav drugi tečaj „Zviezde", te su se pisali „ustuci", „odgovori na ustuk" i t. d. „Zviezda" zato sada silno „kuburi" i brojem pisaca i kvalitetom radnja, pa je možda samo polemike uzdržaše na životu, a tako propade sve ono lijepo nastojanje zbora od minule godine oko jezika i književnosti, ne pojavi se više ni jedna dramatska predstava, a poglavarstvo medjutim zabrani i čitanje domaćih političkih listova.

„Zviezda" je ipak preturila prvu krizu i ušla u treći tečaj, a urednikom joj postade Rikardo (Žarkoljub) Filipašić, koji bijaše iz početka njenim najradinijim saradnikom; njegovi poučni članci bili su uvijek savjesno izradjeni, a pjesme njegove stoje sadržajem i oblikom uvijek na nekoj izvjesnoj visini, te su one u isto doba izlazile i u „Bosiljku", „Slavjanskom jugu" i drugdje. Filipašić umah na početku moli prijatelje, da se okane „političkih spletka, koje su Sbor u njegovu napredovanju baš najviše priečile", pa dapače iznosi propali nekoč prijedlog protivnika „Zviezde" o „čitanjima" i osnova bude sada prihvaćena, ali vremena sloge, ljubavi — „jedne braće, jednoga pregnuća" nijesu se mogla vratiti, pa od 120 članova zbora rade zapravo samo trojica ili četvorica, a najviše sam urednik. Nema sada ni polemike, ni borbe, ni trvenja, ali nema ni one ljubavi i zajedničkog rada iz prve godine, već je sve mlako i mrtvo. U ovome mrtvilu propjevao je jedan mladi romantik, nagijanjući i sam na neko mrtvilo, kao da je slutio i svoju preranu smrt, koji će domala uz Palmovića zapremiti vidno mjesto u hrvatskoj knjizi, da onda obojica, mladi, puni nade, legnu u rani grob. Bio je to R. Flieder, koji si je takodjer poslije promijenio ime u Jorgovanić. U ovome tečaju izašle su u „Zviezdi" tri njegove pjesme, tri veoma mračne romantičke balade: početnička još „Majka i čedo", zatim „Noćni konjici", veoma uspjela imitacija Goetheova Erlenköniga i napokon posvema lijepa „Smrtna pjesan". Već u ovim prvijencima Jorgovanićevim opaža se utjecaj njemačke književnosti, bujna mašta, sklonost k romantici, tmurnost duha i lagano pripovijedanje.

To bijaše posljednja godina Palmovićeva boravka u „crnoj školi" (1871.), jer je ove godine zaredjen. On se nije u ovo doba trvenja ni jednoč javio pjesmom u „Zviezdi", dapače on se uopće nigdje niti jednom riječi ne spominje. Za cijelo Palmović vidi svu uzaludnost ovih trvenja, pa se sasvim riješio ovoga kola. Ali on se ipak bavi mnogo knjigom i poezijom, te jamačno poviše njegovih pjesama, koje su kasnije izašle u „Viencu", potječu iz ovoga vremena. U jednome pismu M. Grloviću piše pjesnik, da je kao bogoslov bio u dogovaranju s jednim gradačkim drugom, da izdadu almanak, pa premda do toga nije došlo, ipak nam je to jamstvom, da je pjesnik u to doba radio i tražio sveze izvan kola oko „Zviezde".

Na oko je veoma čudnovato, što se Palmović u prvom tečaju „Zviezde", kad je za cijelo svom dušom prionuo uz ovaj pokret, javlja samo jedanput, jednim sonetom. No treba uvažiti, da Palmović sasvim drukčije shvata poeziju, nego mladi pjesnici „Zviezde": ovi njeguju poeziju trenutaka, a on je uvijek duboko i dugo proživljavao svaku svoju pjesmu, pa je njegov život ostao kao uklesan u mramorne stihove. Ima i još jedna opreka medju njima, koja je opet učinila čitavo ono kolo diletantima, a Palmovića majstorom. Palmoviću bijaše uz srce prirasla težnja pokretača „Smilja" i „Zviezde", da treba što bolje upoznati narodni jezik, ali dok su drugi upotrebljavali poeziju kao najbolje sredstvo za učenje i usavrši-

vanje svoje u narodnom govoru, kod Palmovića je obratno: on je učenje jezika i konačno savršeno poznavanje narodnog govora i književnog jezika smatrao sredstvom i prvim uvjetom, kojim dolazi poezija do izražaja, ako je ima u srcu pjesnikovu. Zato Palmović, premda je bio vazda veoma ponosit i rado se isticao, daje „Zviezdi“ samo jedan sonet, a i to je poslije jamačno požalio, kad ga je morao znatno izmijeniti i dotjerati. Njegova taština mogla je podnieti, da sve oko njega zvano i nezvano pjeva, a on, najpozvaniji, da — šuti. Napokon u „Zviezdi“ njegovala se samo domoljubna poezija, a Palmoviću tako je prirodjen erotički motiv, da on najčešće spaja ove motive zajedno. Palmovićeva pjesma „Što je zlato“, koja je izišla u „Slavjanskom jugu“ (1868) bila bi jamačno sablazan, da je osvanula u „Zviezdi“. Omladina oko „Zviezde“ mislila je, da ima jedinu ulogu u prosvjetnom životu naroda svećenik, kojoj misli nema u Palmovića nigdje ni tračka, te se samo po onome, čega u njegovoj poeziji nema, a što bismo očekivali, može razabrati, da je i on bio svećenik. U njegovoj poeziji radi za boljak domovine djevojka, sa zdravim grudima i hrvatskim srcem, kršan momak pod barjakom i divlji — konj Mrkodin: sve sama čista priroda, ništa neprirodno, nadnaravno. On se u drugoj svojoj štampanoj pjesmi obraća na „zlato“, na „hrvatsku kćercu“, divi se njenom čistom oku, labudjem grlu, vilinjem glasu i on je vodi u — brak, da tu ona služi svojoj domovini, a prati je divnim riječima:

Poodnjivi djecu babović
Daj im knjigu: zdravo grudi mlieko.

Pored svega toga Palmović i radi svoga položaja kao bogoslov u „crnoj školi“ nije jamačno imao ni volje, da se miješa u one borbe, što su se razvijale u drugom i trećem tečaju „Zviezde“. Palmović je baš u početku ovih trvenja naprosto izbačen iz sjemeništa (1870) i to na osnovi denuncijacije domaćeg mu novog rasinjskog župnika Banića. Andrija Palmović bio je rado vidjevan na dvoru baruna Inkeya, kad je kroz praznike dolazio u Rasinju, a i on je rado pripovijedao o „svome“ barunu, osobito o barunici Ljudmili. To bijaše trn u oku župnikovu, koji ne bijaše simpatičan na barunovu dvoru. Jednom pozvao je župnik Banić mladoga bogoslova Palmovića sa sobom na koronu u Ivanec. Kad su se vraćali, stade mu župnik zlobno prebacivati putem njegove posjete na barunovu dvoru, a kako je pjesnik bio raspaljive i odriješite ćudi, dodje do prepirke. Banić mu se na to zaprijeti, da će ga baciti iz svoje kočije, a pjesnik mu odvrati: „Podjem li ja, poći ćete i Vi!“ U jesen treba da se svaki klerik najavi svome poglavarstvu svjedodžbom domaćeg župnika o svome vladanju kroz ferije. Andrija valjada nije donio nikakve svjedodžbe, već je ona došla sama, a on je bio odmah istjeran. Pjesnik se jamačno veselo svuče, zbaci staru haljinu, pa obuče novu, te izadje iz „crne škole“. Položaj bio mu je težak samo za to, što kao bogoslov nije pravio mature. No on ipak nije očajavao, jer su ga vani radosno pričekali njegovi drugovi, koji su bili začarani njegovim glasovima iz „Slavjanskog juga“ više nego drugovi mu u sjeminištu, i on se nastanio kod svoga prijatelja Blaža Lorkovića. Ali u Rasinji u seljačkoj kući zaplakalo je jedno bolno materinje srce, a ovu bol može da pojmi samo onaj, koji je vidio, s kakovom radosti podravska majka sprema svoje dijete u „crnu školu“ i kako teško iščekiva „primicije“. Za jecajem ovog srca pošao je pjesnik — inače ne bi bio pjesnik. Molio je, da bude primljen u sjemenište djakovačko, ali

prije nego je njegova molba bila riješena, primljen bi natrag u sjemenište zagrebačko, jer se barun Inkey zauzeo za nj kod nadbiskupa.

Palmović je posljednje dvije godine svoga života u sjemeništu probavio u nekoj zatvorenoj potištenosti, koja bijaše samo uvod u njegov novi život. Tako je dočekao svoje zaredjenje 25. srpnja 1871. Prvu misu prikazao je Bogu u Rasinji. Barun Inkey priredio mu je svečane primicije u svome dvoru. Svećenici mu i to zamjeriše, jer je Inkey bio madžaron, pa se samo neki odazvaše ovom zgodom njegovu pozivu.

Palmović stupa u novi život sa žigom neke hereze na čelu, osamljen u svemu, potišten odasvud, a sva njegova narav bila je protivna i osami i potištenosti, radi čega i nije mogao postati sentimentalan, već se krepko prihvatio jedinog, što mu nije mogao niko zablatiti, vedre i jake poezije, te je u njoj tražio i našao zadovoljstvo i kao čovjek i kao domoljub. (Svršit će se.)

MELATTI: FRAGMENAT IZ DNEVNIKA

„Ach, Begierde mehr als Freundschaft gesellte dich zu mir, glühende Sinnenlust mehr als Liebe . . ."

Heloise an Abaelard I. Brief.

Rasiplje vjetar, hladni i vlažni jesenji vjetar zlatne pahuljice suhe i mrtve, i samotno, plačno i očajno šume vlažne grane i suvi ogranci . . .

I kao lastavičja jata polijeće lisje i pada k zemlji, lagašno i bez života, da na njoj strune, da postane zemlja, pepeo . . . A nebo sivo i mutno navlači žalobnu koprenu na svoje plavo lice. Ono žali za istrošenim životom, ono plače za onima, koji umiru pod njegovim cjelovima — pod ognjenim sjajem njegove ljubavi, sjajem i ognjem nepostojane njegove milošte . . . Ono sad plače kao što plaču grješnici ljubavi . . .

A presušit će oko njegove tuge kao u sviju pokajnika sklonih da nanovo griješe . . . Nebo će se zatvoriti, kao što se grobovi zatvaraju, zabravit će grud njegovu ukočena, smrzla studen — i nad pokojnicima stajat će nadgrobni hum . . .

Ove zlatne pahuljice, suhe i mrtve, što kao lastavičja jata polijeću na vjetru i padaju k zemlji, bit će ukopane, sahranjene . . .

I kad segne da kopni snježna mogila, naći će se na pola sagnjile gomilice ovoga lisja, kao što se i u grobnicama kod prekapanja nalaze na pola uščuvane kosti, goljeni . . .

. . . A ima tamo u polju stoljetan, viti jablan . . ., pust, sa raščešljanim golim granama i tankim šipkama. Oko njega leži prostrto njegovo lišće, i on pritajeno jeca velik i neponižen u svojoj žalosti, silan i jak kao sva djeca stoljeća . . . A na jednoj gomilici njegovog lisja počiva zaostala lasta, ukočena i premrzla . . . Što ju je

nagnalo da se odvoji od jata svoga i da kraj vitog jablana klone mrtva na njegovo mrtvo lisje? Da li ljubav prema ovom jablanu, ponositom i silnom, koji tjemenom svojim zadire za oblake ... ljubav prema lisju njegovu? Da li srodnost s njime, srodnost jednako osjećane osame i tuge?

I ono lisje tamo u polju, jablanovo lisje, u kome počiva zaostala lasta ukočena i premrzla — pretura, raznosi i gomila jesenji vjetar, dok stoljetni jablan pritajeno jeca, neponižen u svojoj žalosti, silan i jak ...

Po svuda rasiplje vjetar, hladni i vlažni jesenji vjetar zlatne pahuljice suhe i mrtve ...., i samotno, plačno i očajno šume vlažne grane i suhi ogranci ....

A preda mnom drhće davno uzabrani i davno posušeni stručak poljskoga cvijeća. Njega nije sažegao žar plamenog sunca, njemu nije zelenilo oduzeo ledeni dah prvih jesenjih mrazeva ... Njega je uzbrala posred zdravog mu života ona ista ruka, malena i bijela, koja mi ga je i ostavila. Ona mi ga je ostavila, ona ..., možda čas prije nego je otišla daleko, neznano; daleko tako da je moj pogled susresti nije mogao — nepoznato tako, da je nisu dosegli obespokojeni uzdasi čežnjive ljubavi moje ... Ostalo je posušeno cvijeće njeno, ostao je na njemu mirisavi pram njene meke i rasipne duše — ona ga je sama odvojila od sebe gordo i ponosito kao paun zablaćeno pero svoje — ostao je jedan kao u mramoru uduben pogled prezriva prijekora, a ona je otišla daleko i neznano, daleko ... I kad god pogledam ovo iza nje zaostalo cvijeće, mene susreću dva blaga snatriva oka njena, dvije mokre i jedre zvijezde plavog jutarnjeg neba. I dušu moju potresa strah trepetne gri nje, strah gotovog, bezumnog čina. Ja drhćem i duša se moja kida i cijepa, p'ače i plače ... I u takva trenuća raspuštene predanosti, kao zariveno oštro koplje, u dubokim zakutcima moga srca uzdiže glavu neumoljiva, nesmiljena i neprešutljiva slutn'a, koja govori: „Na'i ćeš, naći Lenočku svoju, koja se probija kroz svijet sama, izmučena i zlopaćena ...„ naći ćeš je ti, koji je i sad u svojim neiskazanim mis ima i nedorečenim žel'ama zazivaš — kad postane nepotrebnom i zališnom za namirice onih lakomaca, koji je obliječu ... Naći ćeš je, kad njeno lice ispije patnja i blijedo sladostrašće, kad njene oči prevuče sumaglica plavih podočnih kolutova, kad njeno lice postane žuto i nabrano kao u kasnu zimu uščuvana dunja ... Ti ćeš da je sretneš, to jest, ti ćeš da je nadješ, možda ukočenu i premrzlu na gradskom pločniku, kao u polju onu lastu na rasutom, mrtvom jablanovom lisju ...

Ali ne — govori u meni kao željezna šipka hladan i uspravan glas pravde — to bi bio pretežak i suviše izrazit, suviše izvjestan završetak jedne izgubljene ljubavi. Ti bi lahko zaboravio djevojče, koje si uvjeravao o svojoj ljubavi, kad bi znao da je pod mogilom sahranjen život, kome si ti bio početak pada, žalosnog i bijednog skončanja. I ti bi pomislio: grob izmiruje i poravnava sve suprotnosti, sva potraživanja života, sve zatege njegove. A to ne smije biti. Ti moraš da patiš s neizvjesnosti njene sudbine, ti moraš da strahuješ pred prekorom njenoga pogleda, ti treba da izgledaš neočekivan susret s njom i da izdržiš neumilno pitanje njenih očiju ... Jest, ti ćeš kad-tad da je sretneš tumarajući noću kroz ulice puste ... Ona će proći pokraj tebe pognute glave pošto te je prepoznala. Za njom će zvoniti koraci progonitelja njenog i s tvojih usana poletjet će glasno njezino ime. Ona će stati. Riječi njene bit će suhe i iskidane, glas njen drhtav i slab. Ti ćeš joj biti teretan i mrzak, i ona će te ostaviti u mračnim i pustim ulicama i neće ti dati da

budeš uza nju, jer će slabina stegnuti njezino tijelo, a tiha drhtavica podsjeći koljena njena. I poslije toga ona će biti za tebe još dalje, a ti ćeš kao i prije lutati noću pustim ulicama, željan da je opet nadješ, da joj pružiš ruku i da je izvedeš na čistinu života . . ., samo nje više biti neće, ali će ostati u tebi misao na nju jača i dublja nego do sada, ostat će neizvjesnost silnija i bolnija, i za tebe će svako žensko oko biti tvoja Lenočka . . a u svakoj noćnoj ženi gledat ćeš odraz svoj . . ."

— —

A lišće na polju kaplje, pada sa studenih grana, poliježe po močvarnoj zemlji . .

Lenočka ! Ono pada i plače kao što plaču oterećene duše, ono se trza i kida kao probodeno srce . . . kao prelomljena krila prepeličja . .

Ti plačeš u ovom kišljivom dolu, i plačeš, ja zamjećujem plač tvoj u prigušenim jecajima puste jeseni . . . Ali ne ! Ti ne plačeš, to se meni samo pričinja. Ti si mirna i šutljiva kao u kasnoj pomrčini ukopana noć, kao ona u polju na jablanovom lisju zaostala lasta ukočena i premrzla . . .

Tebi je teško . . ., ja znam i osjećam da ti je teško, kad misliš na prošle dane, a strašno i očajno kad gledaš preda se. Ti si sama. Tvojih najbližih davno već nema. Ona samohrana starica, koja ti je iz mlada ponudila krov svoj, gledala te je sebičnim prekorom, gotova uvijek da ti predbaci svoje milosrdje i tvoje beskućtvo. Ti si uz nju patila mnogo i mnogo ; tvoje su suze bile česte i prečeste, a ti si još uvijek uvjeravala sebe, da duguješ svojoj nesnosnoj hraniteljici više blagodarnosti nego što iznose sve tvoje grižnje i sav tvoj jad. I ta bol života pod tudjim krovom i tvoja zataja svakog i najmanjeg prosvjeda protiv njega, tištala je tebe, lomila je tvoju dušu. I došla je ljubav, naša uzajamna ljubav, da iskupi teret, kod kojim si bila. Ona ga je i olakšala, ali je uništila tebe . . .

Otišla si, a ja sam ipak mislio, da ćeš se vratiti, obilazio sam zbunjen onu mrsku staricu A ona je bila tužna i zabrinuta, jer je bez tebe osjećala samoću ostavljenog groba. Jest, ona je tada odjednom pojmila, da si ti uz nju bila i da te nema. Njoj je bilo mračno i tjeskobno u njenoj samoći. Ona je požalila za tobom. Ona je poželjela, da te ima uza se. A ona bi te, vjeruj, privinula k sebi i bila ti dobra, da si se vratila, kao dobra majka . . .

Pa gdje si sada? . . . i koja te je milosrdna ruka prihvatila kad si zagazila sama i nedorasla u vrevu života, u šareni vrtlog truloga svijeta? . . . U ovoj raskvašenoj jeseni, da li te od mraza i studi štite ugrijani zidovi sigurna staništa? Ili te zatiče mrak u vlažnim ulicama, gdje čekaš, hoće li ti koji okasnjeli prolaznik ponuditi noćište? . . .

„Da l' te ko brani? A već sumnje nema,
Da su ti ljudi strašno ime dali . .
U meni samo podigne se kletva,
Pa se opet svali . . ."

. . . A lišće na polju pada sa studenih i vlažnih grana kao suze sa zaplakanih trepavica . . . I tamo u polju, gdje se diže stoljetni viti jablan sa raščešljanim golim granama i tankim šipkama, na njegovom po tlu razastrtom lišću počiva zaostala lasta ukočena i premrzla. I jablan nad njom pritajeno jeca, velik i neponižen u svojoj žalosti, silan i jak . . .

Ti plačeš, Lenočka, u ovom kišljivom dobu, ti plačeš, ja zamjećujem plač Tvoj u zagušenim jecajima puste jeseni . . .

STJEPKO ILIJIĆ: IZ „BESJEDE NA GORI"

ZLATOM JE TITRALA RAVAN RUJNIM OBASUTA SJAJEM,
SUNCE SE TAMO DALEKO U KRILU PAOMA VITIH
DIZALO, BISTRO KO OKO U KOJEMU LJUBAV ODSJEVA
I BUJNA PROLJET ŽIVOTA.
GOLEMO, ČAROBNO CVIEĆE
RASKOŠNO DIZALO ČELO TAMO SPRAM RODNOG ISTOKA,
STRASTVENOM, OPOJNOM ŽELJOM SUNČANE UPIJAJUĆ ZRAKE.
BISTRO JE SVITALO JUTRO: SVEČANA, VEDRA TIŠINA
GOLEMA STERALA KRILA
I LJUDSKU NJIHALA DUŠU SLADJANIM ČUVSTVIMA MIRA,
SPOKOJA, BRATIMSTVA, SREĆE.
SLEGLA SE BORBA ZA HLJEBOM,
MLADE SU CVIETALE NADE, RAJSKO JE MILINJE NEKO
DRHTALO ČOVJEČJIM SRCEM. NOVIM JE SIJALO SJAJEM
VELEBNO SVODOVLJE NEBA, BLAGO SE SMJEŠKAJUĆ ZEMLJI.
— —
PRELI SE NARODA ČETA TAMO SA KOBNOG SIONA,
SA GALILEJSKIH RAVNI, IZ SUDBONOSNE JUDEJE,
ISPREKO SVE OD JORDANA: TIHIM PRED DAŠKOM ŽIVOTA
NOVOG, ŠTO STRUJIO ZRAKOM, KOLIEVKA VJERE SE PRENE.
TAMNIM NA ČELIMA, KOJA ROPSTVA JE GLODJALA AVET
MRAČNE KROZ VIEKOVE DUGE, TRAČAK JE MLADOGA SUNCA
VESELIM TITRAO SJAJEM, RUJNU NAVJEŠTAJUĆ ZORU.
ŠAPTALE OD MILJA USNE, SRCA SU KUCALA SNAŽNIM
KUCAJIM MLADA ŽIVOTA, ŽELJNE SU ČEKALE DUŠE
RIEČ ŠTO NO TVORI ČUDESA, TVRDO ŠTO SAVIJA GVOŽDJE.
— —
I ON SE POPE NA GORU: MIRISNI LAHOR MU LAKIM
CJELOVIM LJUBIO BUJNE PRAMOVE ZLAĆANE KOSE:
SNJEŽNOM NA LICU MU SJAO TRAČAK LJUBAVI ŽARKE
UZ ODRAZ LJUDSKOGA BOLA; OKOM MU ŽARIO PLAMEN
LJUDSKA ŠTO UŽIŽE PRSA, SKROVITA BUDEĆI ČUVSTVA;
LJILJAN U JUTARNJOM RUJU SNJEŽNA MU ODORA SJALA.
SJEDNE. GLAS MU PROSTRUJI SLADJANIM ROMONOM CVIEĆA.
NARODA VAL SE USTALASA, KO ZLAĆANO KLASJE NA POLJU
POD DAŠKOM LJETNOG ZEFIRA — MOĆ GA OSVAJALA DUHA.
GLAS JE ROMONIO DALJE:
„GLAGO SIROMAŠNIM DUHOM, NJIHOVO CARSTVO JE NEBA;
SRETNI ONI ŠTO PLAČU, UTJEHU NAĆI ĆE SKORU:
BLAGO KROTKIMA BLAGO, ONI ĆE VLADATI ZEMLJOM;
SRETNI ČISTOGA SRCA, ONI ĆE VIDJETI BOGA;
BLAŽENI MIRNI I TIHI, POSTAT ĆE SINOVI BOŽJI;
ONIMA BLAGO ŠTO PATE PORADI PRAVDE SVEVIŠNJE,
NJINOVO CARSTVO JE NEBA"
— —
RIEČI SU LETJELE ZRAKOM, KO PREGRŠTI SJEMENJA ČISTOG
I PLODOM SIJALE NJIVU.
PO STRUNAM ČOVJEČJEG SRCA ZASTRUJE AKORDI NOVI,
U DUŠI PRENE SE HIMNA LJUBAVI, BRASTVA I SREĆE —
NOVA JE SVITALA ZORA!
RIEČ ŠTO NO TVORI ČUDESA, TVRDO ŠTO SAVIJA GVOŽDJE
PRELI SE T HANIM ŠAPTOM S VISOKA BRDA PO SVIETU
NOVOM GA TJEŠEĆI PJESMOM!

DR. L. KNEZ VOJNOVIĆ: FINIS REIPUBLICAE

(31 JANUARA 1808)

II.

Dvadeset i četvrtoga Januara Marmont dogje opet u Dubrovnik. Ni onaj dan ni sutradan ne htjede primiti deputaciju Senata. Mjesto u Dvor, odsjede u dom Gučetića. Progje smotru nad trupama, večera kod gjenerala Launay-a, sutradan, na ponovno pitanje Senata o polasku Kaboge za Pariz, odgovori da će se na povratku sa Senatom dogovoriti o svemu.[1] 25, o podne, produži put za Kotor. Sutradan Republika mu uputi u Kotor poziv na veliki državni bal u Dvoru. „Da pokažemo Vašoj Preuzvišenosti" glasilo je pismo „koliko poštujemo i cijenimo Vašu predostojnu osobu, mi smo slobodni pozvati Vas na jedan državni bal, koji će na sam dan Vašeg povratka dati u ovoj državnoj Palači gospodin Knez i sva naša Vlastela. Mi se nadamo da ćete primiti ovu izjavu Naše uslužnosti prema Vama i da ćete počastiti ovu javnu svečanost koja će u toliko više zadobiti sjaja kroz prisutnost tako odlične ličnosti kako što je Vaša."[2] 28, sastade se, po Ustavu, Veliko Vijeće da bira Kneza za mjesec Februar. Bješe prisutno 30 Velevijećnika. Evo na što se progresivno svela bješe gorda skupština, koja nekada brojaše do 300 članova i još u početku XVIII vijeka mogaše da odobri zakone sa preko 100 vlastele! Tri su kandidata bila za to jednomjesečno predsjedništvo: Antun Vlaho Sorgo, Marojica Sorgo i Mato Ghetaldi. Na prvom glasanju Antun Sorgo dobi ravni broj glasova z a i p r o t i. Po zakonu o izboru Kneza i svih državnih činovnika ime kandidata se imalo da izvuče na sreću izmegju ona dva druga. Sreća pade na Mata Ghetaldi (Mattheus Nicolaus de Ghetaldis).[3] Još se izabraše dva nadzornika Bonice: Jero Natali i Niko Pucić i knjiga Velikoga Vijeća ispisana tek do stranice 42. ne otvori se nikad više. 29, Senat uputi poslaniku Nataliću u Carigrad hitnu depešu. Saopštavaše mu dogagjaje u Livornu i u Napulju gdje francuske vlasti, na silu i prijevarom, šćahu da ukinu dubrovačke konsulate. Saopštavaše mu da su neki zlomislenici poslali kurira dragomanu Radelji čije sumnjivo ponašanje odavna zadavaše brigu vladi. Saopštavaše mu najzad, da vlada sumnja da njemu, Nataliću, ne dolaze pisma Republike i neka ne uzimlje za posrednika bosanskog Pašu koji ih izdaje.[4] Evo što se sa poslanikom bješe dogodilo: stigavši u Jedrene, nagje Velikoga Vezira, koji ga odvrati od puta u Carigrad, uvjeravajući ga da je stvar Republike u dobrijem rukama, da se za nju naročito interesuje turski poslanik u Parizu i, na posljetku, Natalića nagovori da se vrati u Dubrovnik. Sve to Veliki Vezir uradi dogovorno sa gjeneralom Sebastiani čiji bješe čovjek. Jadni Natali, pred polaskom, uputi potanki izvještaj svojoj vladi i preda ga tatarskome kuriru koji, stigavši u Dubrovnik, nagje francuskoga gjenerala u Dvoru, a ne više Kneza.[5]

---

[1] Timoni Stadionu 1 Februara; Senat Nataliću 29 Januara ib.

[2] Lettere di Levante e Ponente.

[3] Djed po majci pok. g. Mata Natali.

[4] Lett. di Lev. e Pon. Ovo je posljednja depeša Republike.

[5] Timoni Stadionu 20 Marta. Ibid. Bona, Memorie sull' insurrezione del 1813 izd. Gjelčić, Beč, 1882.

U nedjelju, 31 Januara, Marmont stigne iz Kotora. Na podne primi deputaciju Senata koja mu ponovi poziv na državni bal. Marmont odgovori nekoliko indiferentnijeh riječi i zamoli ih da sazovu sjednicu Senata, jer ima da mu učini neko saopštenje. Senat se sastade „u manje od ure vremena" („en moins d' une heure de temps". Timoni). Bješe oko dva sâta poslije podne. Pukovnik Delort, pod-šef glavnoga štaba, ugje u Dvor u pratnji Chargé d' affaires-a i generalnog konsula Bruère-a, ratnog komesara, zapovjednika tvrdinje, dragomana za istočne jezike Vernace i nekoliko štabskijeh oficira. Na tvrgjavama stajahu topovi u poziciji Ušavši u dvornicu, Delort sjede uz Kneza, izvadi iz džepa jedan spis i sred opšte tišine pročita sljedeći govor:[1]

„Gospodo, Njegova Preuzvišenost Glavnokomandujući gjeneral obznanio Vas je o tragu šest mjeseca, da se sudbina Vaše Republike izmijenila ; da će je prilike, izazvate od neopozivijeh rješenja Usuda, uskoro siti sa kraljevinom Italijom: on je već tada imao pravo da bez odlaganja postavi jednu upravu; ali Vam ostavi sve funkcije koje vršaste, ne hoteći da progjete kroz neprilike, ni da Vas podloži trvenjima provizorne vlade prije nego li budete u stanju da uživate blagodati definitivne vlade. Njegovo staranje za vas, za gragjane, za sve stanovnike Dubrovnika pogje i još dalje ; on je znao da u Državi u kojoj je odavna mali broj imao svu vlast i izvijesne privilegije, a većina samo dužnosti i obaveze, znao je, rekoh, da u takvoj državi ima dosta strasti da se zatome, dosta nepravda da se isprave, dosta poniženja da se zaboravom izglade, dosta srdaca da se osvoje. Tumač očinskijeh osjećaja Cara Napoleona, on Vam htjede dati vremena da sve to ispunite. Njegova je Preuzvišenost mislila, da ćete Vi razumjeti njegove poglede i da ćete mu Vi u tome biti na ruku.

„Ali, Gospodo, Vi ste više povjeravali maglovitim glasovima koje pronošaše ludilo, a možebit i zloba koja se igraše vašom lakovjernošću, nego li onim saopštenjima ; Vi ste posumnjali da Vam se stavljaju zamke tamo gdje nije bilo nego nježne pažnje prema Vami.

„Sad što sam Vas podsjetio na ponašanje glavno komandujućega gjenerala prema Vama, predočiću Vam ponašanje Vaše.

„Od onoga trenutka kad saznaste za Vašu sudbinu, Vaše ponašanje, koje do tada bješe obazrivo i pasivno, postade neuredno i smutljivo. Sjetite se proskripcionijeh spisaka u kojima su zabilježena bila imena lica za koja držaste da su pristaše francuskog režima ; Vašeg neumjesnog otpora da se u Vašijem zidovima ne bi istakla zastava Vašega novoga vladaoca ; javnijeh ili tajnijeh prijetnja trgovačkoj klasi ako bi se drznula da izvjesi zastavu Cara Napoleona ; gotovo zločinačkijeh koraka Senata kod bosanskoga Paše, koraka propraćenijeh, da bi uspješniji bili, novcem i pismima tajanstvene sadržine, ali ne za to manje uvrjedljive za francuski narod.

„Ako, Gospodo, ovim teškim grijesima nadodam još i to, da ste iskali da raspalite fanatizam naroda kroz ono što je čovjeku najsvetije, kroz vjeru, naregjujući javne ophode, podignuće otara, svete pohode za spas Republike i Dubrovačkoga vladara, za kojeg u povjerenju znadijaste da više ne postoji, Vi ćete,

[1] Discours de M-r l' Adjudant-Commandant Delort, souschef de l' Etat-Major Général, prononcé au Sénat de Raguse, le 31 Janvier 1808, Pariški Archives Nationales A F, IV, 1713.

Gospodo, saći u Vašu savijest i priznaćete da je mjera prevršila i da je skrajno vrijeme da svršimo.

„Usljed svijeh ovijeh razloga i da bi predupredio velike nesreće, koji bi Vam mogle lično da budu udesne, glavno komandujući gjeneral naredio mi je da Vam saopštim sljedeći dekret:

Glavnokomandujući Gjeneral Armije u Dalmaciji naregjuje:

Čl. 1.

Dubrovačka Vlada i Senat se raspuštaju.[1]

Čl. 2.

Sadašnji se gragjanski i krivični sudovi raspuštaju.

Čl. 3.

Uprava zemlje povjerava se za sada i provizorno gospodinu Bruére-u, francuskome konsulu.

Čl. 4.

Upravne vlasti raznijeh dijelova Dubrovačke Države ostaju za sada kako su.

Čl. 5.

Gragjanske će sporove rješavati sud sastavljen od gospode: Nika N. Pucića, Jakova Natali, Petra Stulli-a i Antuna Cherse, a u ime Njegovog Veličanstva Cara Francuza, kralja Italije, ali na temelju zakona i običaja dubrovačkijeh.

Krivičnu će pravdu dijeliti ovaj isti sud koji će sebi pridružiti tri člana uzeta izmegju graduiranijeh lica.

Sa glavnog stana, u Dubrovniku, 31 Januara 1808

Glavnokomandujući gjeneral:
Marmont."

„Usljed toga, Gospodo" produži Delort „Dubrovačka Republika i njezina vlada su raspušteni i nova je uprava postavljena.

„Prije Vašeg rastanka, Gospodo, ostaviću Vam još jedan dokaz pažnje koju glavnokomandujući gjeneral goji prema Vama, podnoseći Vam neke razmišljaje koji bi Vam mogli biti od koristi.

„Vi ćete odsad unaprijed da živite pod zakonima jednog vladaoca koji ne pozna više takmaca; koga najhitrija surevnjivost ne smije više s nikim da uporedi; koji, postavljen izmegju minulijeh i nastajnijeh vjekova, biće za sve generacije prošlosti i budućnosti čovjek prema kome će se odmjerivati i genij i sve vrsti slave. Sred njegovijeh mnogobrojnijeh država, sred najprostranijih koncepcija, u najozbiljnijem trenutku izrade najsmjelijega i najzamršenijega projekta, njegovo oko pregleda sve njegove provincije i zadržava se na svakoga podanika; njegovo aktivno stvaranje ispituje i prosugjuje njihove interese; a u zamjenu toga, u zamjenu sreće koju svakome daje, on traži bezuslovnu vjernost, ali plemenitu, bezograničenu odanost, ali bez razmetanja.

„Vi ste dugo vladali. Blagodareći auktoritetu osvećenom mnogim vjekovima, Vi ćete još za dugo imati na ljude uticaja. Upotrebite taj Vaš uticaj na to, da sva-

[1] Le Gouvernement et le Sénat de Raguse sont dissous. (Art. I-er.)

kome objasnite blagotvorno djejstvo nove vlade, da srce i osjećaje sviju privežete za Vašeg novog vladaoca; na posljetku, Gospodo, budite i Vi sami dobri, lojalni, vijerni podanici Njegovog Veličanstva Cara i kralja Napoleona i članovi jedne velike i slavne obitelji. Od sad unaprijed ne ćete imati za sebi ravne ili za Vaše poglavice nego one koji su se po visokoj svojoj sudbi u toj slavnoj obitelji rodili."

Potreseni od iznenagjenja,[1] Senatori ćutahu. Na posljetku, Senator Dživo Kaboga ustade i reče Delort-u da ni ovaj čas, ni ova prilika ne dozvoljavaju poduže opravdanje, da je njegova savijest čista, da smije odgovarati za lojalnost svojijeh sadrugova, da se Senat savija pred voljom božijom naviještenom kroz Velikoga Cara. Zatraži zatijem od Delort-a pismeno saopštenje govora i dekreta. Delort se izvini da ih nema, jer da je ono što je čitao koncept, ali im obeća prepis. Senat ostade sakupljen da primi obećane prepise, ali ne primi nego kopiju dekreta, a ne govora. U tom istom trenutku vojska ugje u Dvor. Zauze vrata, državnu kancelariju, riznicu, pa carinarnicu i sve ostale kancelarije i stavi na nje pečate.

Bruère onoga istoga dana pisaše Champagny-u ove riječi: „Monseigneur, ne mam nego jedan trenutak pred polazak pošte da javim Vašoj Preuzvišenosti, da gjeneral Marmont, vrativši se iz Boke Kotorske, a vidjevši rgjavu upravu dubrovačkoga Senata i da se narod žali što je tajnim spletkama spriječio vojnu službu (sic!) i što je imao prepirku sa bosanskim pašem da izmoli Sultanovu zaštitu protiv atentata kome je izložena njegova zemlja, smatrao potrebnim da obori iscrvotočeni hrek i da naimenuje privremenu komisiju kojoj sam ja šef." A u pismu od 5 Februara Bruère veli: „Na promjenu su ljuta vlastela samo. Pučani su, naprotiv, vrlo zadovoljni, pa i za to što su postali podanici prvoga i najsilnijega vladara na svijetu. Oni su dali vidljiva izraza svome zadovoljstvu divnim balom na čast glavnokomandujućem gjeneralu kad se ovaj vratio iz Kotora, dosjetljivim alegorijama u čast vladaoca i svakakijem znacima prijateljstva prema njemu."[2]

Bruère ne može da se savlada od radosti. Njegova je pridušena ambicija u starijem godinama najzad zadovoljena. Čekao je 17 godina, što govorimo, od vremena Ljudevita XV da zaigra nekakvu ulogu, pa baš ako i u malome Dubrovniku. Deklasovanom malom plemiću Bruère des Rivaux-u[3] bješe sugjeno da za

[1] Timoni Stadionu id. passim.

[2] Gavrilović, Ispisi, br. 245, 248 i 249. Timoni piše 1 Februara Stadionu: „Les cittadini antirépublicains qui s' étoient conduits avec toute l' indécence possible envers leur Gouvernement, donnent ce soir un bal à M-r le Général Marmont.

[3] René Charles Bruère des Rivaux bijaše francuski zastupnik u Dubrovniku od 2 Marta 1772 najprije kao konsuo, pak od god. 1776 kao generalni konsuo i chargé d' affaires. Francuska bijaše u Dubrovniku zastupljena od polovice XVI vijeka i to kroz naročite Agents du Roy. Prvi poznati nam agent jeste baron Cochart (1554) pa dolaze Iversen (1557), Pierre Pomarre (1560), Anthoyne Bert (1564), de Gaucherye (1586 nakon pauze od 11 godina) Bourdin (1602), Pollalion (1625) i Gelée (1636). Nakon Gelée-a Francuska dugo vremena nije zastupana u Dubrovniku nego kroz Dubrovčane, od kojijeh je najznamenitiji konsuo Skapić (Scapich). Tek god. 1757, za vlade Ljudevita XV, Francuska obnovi diplomatske veze sa Dubrovnikom, poslavši konsula Le Maire-a, koga god. 1764 naslijedi Prevost Conseilleur du Roi, Ecuyer, kao generalni konsuo sa diplomatskim harakterom. Prevost umrije u Dubrovniku. Njegov nasljednik bî Bruère. Pozniji francuski konsuli u austrijskom Dubrovniku biše: Marc Bruère (1814) i de la Roche St. André (1816—1822). Od god. 1822 do god. 1869 konsulat ostade upražnjen. Od ove

Ljudevita XV i XVI, za Konvencije, za Direktorija i za Napoleona konsula i Cara održi slatko-kisele odnose sa najoholijom aristokracijom u Evropi. Pod Direktorijom Bruère des Rivaux, koji bješe postao: „le citoyen Bruere", predade se zadovoljstvu da za Dubrovnik, koji mu bijaše kriv što ga njegove vlade bijahu tamo zaboravile, izlije svu pritajenu žuć koja sačinjavaše samu suštinu njegovoga haraktera. U ono vrijeme naš je grad za njega bio „un trou obscur gouverné par d' odieux aristocrates"[1] . . . „une bicoque qui n' a nulle communication avec les Puissances de l' Europe"[2] bez književnika, bez industrije — u njemu „ne može da se nagje ni jedne metle! — bez trgovine — a bješe potpisao trgovački ugovor u ime Ljudevita XVI i slao trgovinske izvještaje Vergennes-u i Montmorin-u! Ova zemlja „zaražena aristokracijom" (cette terre infecteé d' aristocratie),[3] sada se za imperijalistu des Rivaux-a, kavalera počasne Legije, preporodila. On se kočoperi kao šef bivše Dubrovačke Države, slavi Cezarovu pobjedu nad tom vlastelom koja mu toliko bješe zadala dosade i poniženja.

U prvom trenutku bjehu ga istisli mlagji diplomati, vaspitani u atmosferi Talleyrand-ove škole. Ali sada, blagodareći Marmont-ovoj nerješljivosti, evo ga gdje se vraća kao šef francuskoga Dubrovnika, evo ga gdje sjedi na prijestolu onijeh ponosnijeh malijeh Knezova kojima bješe podnio kreditive toliko puta koliko se u Francuskoj bješe izmijenilo vlada, a sa kreditivama uvjerenja blagovoljenja odnosnijeh vlada prema Republici. Neočekivane li slatke li osvete!

Prvoga Februara Marmont uputi Napoleonu sljedeći izvještaj:[4]

„Sire, ja sam do ovog časa držao da ne ću trebati da Vašemu Veličanstvu progovorim o vrsti bunila u kom se od nekoga vremena nalazi Dubrovački Senat; ali je on toliko prekoračio bio granice, da sam prinugjen bio da ga raspustim i čast mi je o tome položiti račun Vašemu Veličanstvu.

„Kako u svim aristokracijama, tako i ovdje postoji duboka omraza izmegju vlastele i pučana. Vlastela se predavahu nadanju da će zadržati svoje suverenstvo. Bijahu se preporučili u više prilika svim velikim silama, pa malo vremena pred Tilzitskim ugovorom bijahu primili od bečkoga Dvora povoljne odgovore, tako da, po zaključenju mira, oni ne posumnjaše da je u njemu uglavljena i njihova nezavisnost. Tada poče da kruži, na najskandalozniji način, jedan proskripcioni spisak s imenima od pedeset i četiri porodice najodanije Francuzima koje imahu da budu ili straćene ili prognate.[5] Ovaj spisak bješe sastavila glavna stranka u Senatu i bješe bacio strah i trepet u redove gragjana. Za mog prolaska kroz

---

godine ovi su konsuli: Champoiseau (1862—1876), Comte de Jouffroy d' Abbans (1876—1877) i Pricot de St. Marie (1877—1880). Dekretom od 13 Jula 1880 bi ukinut samostalni konsulat i provrže se u vice-konsulat, čiji su šefovi sekretari francuskoga poslanstva na Cetinju.

[1] „Tamna rupa kojom vladaju omraženi aristokrati". Bruère ministru inostranije djela Delacroix-u 14 februara god. 4 (1 Avgusta 1796). Starine, 1882.

[2] Daščara koja nema nikakovijeh veza sa Evropskim silama". Komesaru inostr. djela Miot-u, Germinal an III (Marta 1795) ibid.

[3] Ministru Delacroix-u ibid. pass.

[4] Archives Nationales AF, IV, 1713.

[5] U Timonijevom spisku francuskijeh pristalica u Dubrovniku, koji izgleda vrlo tačan, nabrojeno je samo 60 lica, koja sačinjavaju 39 gragjanskijeh porodica. O tome na drugome mjestu.

Dubrovnik da uzmem u posjed Boku Kotorsku, ja izjavih svoju indignaciju iza slanicima Senata, spisak bi dezavuisan nestade ga i sve se povrati u red.

„Biće od prilike dva mjeseca i po da mi je gjeneral Caffarelli, ministar Vašega Veličanstva, pisao da je Vaša namjera da dubrovački brodovi plove pod talijanskom zastavom. U tu mi svrhu posla i odnosne patente. Ja naredih gjeneralu Lauriston-u da ih razda dubrovačkim kapetanima.

„Senat bješe od nekoga vremena saznao da je gjeneral Sebastiani izmijenio zastavu na dubrovačkijem brodovima u Carigradu. Ova se naregjenja očevidno saglašavahu sa izričnom Vašom voljom. Ali Senat koji u promjeni zastave nazre neposredni gubitak svoga suverenstva, naredi da se noću rastrgnu proklamacije gjenerala Lauriston-a i poruči dubrovačkijem kapetanima da će nezavisnost biti očuvana i da će oni koji prime patente prije oli poslije bit obješeni. Dubrovački kapetani tako se prestraše od ove prijetnje, da niko ne htjede da primi ni jedne same patente a kako, z druge strane, nijedan dubrovački brod nije smio da izagje bez talijanske zastave, svi ostadoše u luci, ma da je more slobodno, a da oni imaju brodariti da bi se prehranili.[1]

„Malo za tijem Senat uputi jedno pismo Bosanskome Paši u kom ga zaklinjaše da se zauzme kod Visoke Porte za oslobogjenje Dubrovačke Države. Ovo pismo, protkano uvjerenjima o vjernosti prema Turcima, sadržavaše najpogrdnije izraze proti Francuzima. Uz pismo bješe i darova. Bosanski Paša primi darove Senata, izruga se njegovim žalbama i kako su moji prijateljski odnosi š njim jednako dobri, pohita da mi saopšti pismo.

„Od to doba, Senat upotrebi sva moguća sredstva, sve što je kadro bilo da dirne narod i da ga zainteresuje za sebe. Tako prosu posvuda glas da se ne traži uništenje dubrovačke vlade nego za to da se uzmu vojnici.[2] da je gubitak dubrovačke zastave uništenje cijeloga pomorstva u budućnosti, pak zapovjedi da se drže javne molitve, svečani ophodi Svetome Vlahu, zaštitniku ove zemlje, u kratko

---

[1] Ovdje Marmont miješa cinizam sa najdrskijim izvrtanjem istine. On je osjetio, koliko je besprimjerna okrutnost bila zbog zastave izvrći dubrovačke brodove sekvestraciji na moru, dočim su do onog časa ovi isti brodovi pod n e u t r a l n o m zastavom spokojno brodarili respektovani od Engleza. Pa za to što je Marmont uvidio, da bi gornja fraza izgledala više kao nevaljala šala i samome Caru, nadodaje da je „m o r e s l o b o d n o", znajući, da je to argumentum ad hominem u prilog oktroisanoj zastavi. Megjutijem to nije istina. More n i j e bilo slobodno. Englezi hvatahu bez milosrgja svaki brod pod francuskom ili talijanskom zastavom, naročito od dana Milanskoga dekreta. G. Pisani, čije su antipatije za republikansku vladu, a simpatije za francuske okupatore i suviše dobro poznate, potvrgjuje to govoreći: „La flotte anglaise avait paru sur le littoral dalmate dès le départ des Russes, en 1807, et avait commencé à faire la chasse aux bâtiments de commerce". Tek u p r o l j e ć u g o d. 1808 ugje u Jadransko more flota francuskoga admirala G a n t h e a u m e-a i tada, veli Pisani, Englezi z a j e d a n č a s „durent laisser les communications libres" ali se francuska flota brzo povrati u Sredozemno more i Englezi „reprirent bientot leurs courses". Op. cit. 305. U ostalome zna se, da je Engleska flota poslije Trafalgara postala na moru svemoguća, što bi jedan od presudnijeh razloga Napoleonovog konačnog poraza. Pa ni to nije isključeno, da je Marmont s' onim „slobodnim morem" htio svome gospodaru malo da polaska.

[2] Na ovome mjestu mimogredce ćemo napomenuti kako „Marmont bar ne ponavlja Bruère-ovu glupost o „dubrovačkom narodu, koji se ljuti na vlastelu što ga sprječava da pogje u vojsku" fraza kojom imaše da pokadi Caru, dok se vrlo dobro zna, da dubrovačkomu puku ništa nije bilo odvratnije od vojne službe, zbog česa i sama Austrija god. 1815 oslobodi Dubrovčane od vojne obaveze, privilegija, koja ostade u snazi do god. 1880.

sve moguće manifestacije pobožnosti da bi se od neba izmolilo oslobogjenje ove zemlje, kako da stupanje u podaničku Vašu vezu nije blagodat Provigjenja! Ovo ponašanje urodi sablažnjivim prizorima, agitacijom i neredima, neki Francuzi prvom biše vrijegjani, ispale se nekoliko hitaca iz puške na njih, a megju ostalim na gjenerala Tirlet-a, koji putovaše mirno i tada promislih da stavim svemu tomu kraj.

„Usljed toga, naredivši jučer Senatu da se sastane, poslah mu jednog oficira koji izloživši mu moje tužbe, izjavi da je vlada raspuštena. Usljed vanredne razdraženosti izmegju vlastele i gragjana stavio sam na upravu zemlje jednog tugjinca i za sada sam naimenovao konsula Vašeg Veličanstva, gospodina Bruere-a, poštovanoga starca koji živi ovdje već 35 godina. Kako je jako star, pozvao sam iz Dalmacije za upravitelja, do definitivne organizacije, gospodina Garagnini-a, brata dalmatinskoga poslanika koji je imao čast da bude predstavljen Vašemu Veličanstvu, i čija mi je revnost za službu Vašega Veličanstva dobro poznata, kao što su mi poznati njegovo poštenje i njegov talenat.

„Kako su do sada samo Senatori mogli da budu sudije,[1] usljed česa ima godina dana da nijedan gragjanin nije pristupio sudu da traži svoja prava jer zna, da mu se ne će krojiti pravda,[2] sastavio sam sud pola od vlastele pola od gragjana izbranijeh megju najpoštenijim i prosvjetljenijim ljudima.

„Ja se nadam da će Vaše Veličanstvo blagovoljeti odobriti ove mjere, koje su prilike diktovale.

„Ja molim Vaše Veličanstvo da blagoizvoli primiti uvjerenje dubokoga poštovanja i bezograničene odanosti najvjernijega od njegovijeh podanika.“[3]

A sada evo što je godinu dana iza ovijeh dogagjaja Timoni pisao Stadionu o uzrocima Marmont-ovog rješenja i o ponašanju „incroyablement scandaleuse (sc. conduite) „francuskijeh pristaša u Dubrovniku:[4] „Ovi Dubrovčani francuski pristaše koji iz ličnijeh razloga njegovahu neutoljivu mržnju prema svojoj republikanskoj vladi, bjehu osnovali jedan klub u kome radijahu na propast Republike. Osvojivši simpatije Francuza, ako su ih uopće uživali, koji bjehu upotrebili sva moguća sredstva da podignu jednu pučku revoluciju, dovedoše do krajnosti gjenerala Marmont-a, izmišljenim pokoljem izmegju dvije stranke. Marmont pade u zamku, uskori uništenje Republike zbog česa ih je on sam docnije prekorio (comme il leur en fit après le reproche). Stvari bjehu do toga stepena dovedene, da su vlastela grgjena i progonjena od tijeh nitkova (misérables) bez mogućnosti da dobiju zadovoljštinu. Poreze, vojni konaci, sva tegotna plaćanja, sve pada isključivo na vlastelu. U isto vrijeme pomorstvo je propalo i Dubrovačka Država srće u propast.“

(Nastavit će se.)

[1] Ne Senatori nego Vlastela.

[2] Knjige sudova dokazuju protivno, pa zašto su gragjani do 1807 dolazili u sudove?

[3] Dubrovnik, 1 Februara 1808 potpisan: Marmont.

[4] Fiume, 18 Mai 1809. Ovo je posljednja Timoni-eva depeša o dubrovačkijem stvarima. Usljed ratnog stanja izmegju Francuske i Austrije, Timoni bi prinugjen u Aprilu ove iste godine da ostavi Dubrovnik.

BOŽO LOVRIĆ: DJEVICA

Diže se starinski grad: gradjen iz samih ploča crvena mramora u strogom gotskom stilu. Medju lakim lukovima i ornamentima kese se biblijske nemani, a na pragovima balkonâ stoje vaze s čijih se kristalnih rubova razdaju zlatne latice sunčanih ruža. Malena, okrugla stakla u svim šarama titraju na suncu, a ono je na nebu kao ogromni pauk razplelo sjajne mreže i blještavom predjom ovilo sve kupule i krovove starinskoga grada . . .

Iz najljepše palače u čistoj, liljanskoj odori izilazi djevica. Duge su joj trepavice spuštene, a plavušaste sjene gnijezde se u udubinama njezinih očiju. Nos se u skladnoj, ali i krutoj liniji zavinuo kao u grabežljive ptice, a oko usana okamenila se zamamna crta grijeha i strasti.

I djevica tiho prolazi po praznome doksatu, ni žive duše u okolo, ni ljudskog glasa, tek se iz mramornih fontana javlja žubor vode.

Tad sunce na nebesima gubi zlatni sjaj — crveni se i žari se, jer ga ljubav i želja mori, da ogrli svim zrakama tu liljansku pojavu.

Sunce izgara u svom vlastitom plamenu, troši se, a krvave kapi kaplju s toga velikoga svemirskog srca na bijele, netaknute skute liljanske djevice.

Kapi što kanu na njezino lice skliznu i skrute se, a ona drobi te krvave rubine sitnom pašmagom.

I sunce se sve više troši i troši, dok zadnjom kapljom ne izginu — i nasta noć.

Na nebu ni zvijezde.

Orisi zgrada u tami poprimaju fantastične oblike. Iz prostranih trijemova grne mnoštvo: sami vitezovi u crnom baršunu i s brčnim nojevim perjem za kalpakom. Žure se u velikoj povorci, da što prije stignu na plokatu, gdje se zvonici gotske katedrale dižu i gube u noći i mraku. Pred glavnim portalom gori zeleni žižak, baš pod grlom kraljice angjela, koja drži na krilu mrtvo tijelo sina svoga. Vratnice su portala širom otvorene, a usred crkve, pod drugom ladjom, na tronu od hebana, koči se carska djevica u krvavoj odori. Oko nje plamte voštanice, a od svodova truni se zrnje tamjana i pada na plamenćke. Miomirisni dim se diže i kroz otvoreni portal izilazi i u noćnoj tami nošen od vjetra poprima zamamne oblike zračnih vila. Dah tamjana opija vitezove i oni se natječu i bore, tko će prvi stići do stepenica katedrale.

Na skrajnjoj, gornjoj stubi stoje dva crna serafa s plamenim mačevima u ruci i čim je njima koji vitez na dohvatu gine od ognjene oštrice.

I kad je zadnji stigo nemoćno im klonu mač u ruci. Bio je odviše lijep i smilovaše se mladosti njegovoj.

On udje — izda ga snaga i pade ničice pred njezinim tronom i kroz dugu suzâ gledao ju i obožavao.

Ona s tiha, jedva čujno uzdahnu, otvori vedje i pogleda ga . . .

Vitezu srce stade i okamenjen skotrlja se do njezinih nogu . . .

Crni ga serafi pokriše tamnim, teškim velom, a iza kora oglasi se posmrtni koral, praćen jecanjem orgulja.

RAD. T. P. NEVESINJSKI: BRODOLOMNIK

NA OBALI KRŠNOJ, GDE SE DROBE VALI,
CRN I RAZBARUŠEN I ODRPAN CEO,
PREPLANUO, MRŠAV, SMRVLJEN MORNAR SEO:
SUZE OČI GASE A JAD MU IH PALI.

ČUPAJUĆI KOSE, JECAJUĆ OČAJNO,
DESNU RUKU UPRO PUT RAZBITE LADJE,
ČIJE BESNO MORE RAZNOSI KOMADJE,
A SA KOJOM MU JE SVE — SVE ZAKOPANO — —

HEJ, MORNARU BRATE, NA SVETU JE JEDAN
ZALJUBLJENI PESNIK — KOJI TE RAZUME,
PREMA KOMU SUNCE, BOG I SVET JE LEDAN,
A KOJI NI SEBI —
A KAMO LI TEBI —
POMOĆ NITI MOŽE, NIT DA MOŽE, UME!...

VLADIMIR ŠIFFER: KROZ MRAK...

I.

GRIMIZ GASNE NA ZAPADU
KO ŽRTVA U STAROM HRAMU.
DOK ZVUCI KORALA POZDRAVLJAJU
PROLJETNU NOĆ I TAMU.

TVOJ DVOR NA BRIJEGU USNULOM
KO TAMNA SJENA SE GUBI.
SUNCE, ŠTO MIRNO UMIRE
TEK VRŠKE JABLANA LJUBI.

U DUŠI NEŠTO BUDI SE
DIŽU SE ŽELJE I SNOVI...
KO LABUD KRILA PUŠTENIH
ŠTO TIHO NIZ VODU PLOVI — —

II.

NOĆ JE KO CRNA MAGLA
PALA NA SAMOTNE PUTE.
I OVILA MRKE JE GORE
I ŠUME, ŠTO MIRNO ŠUTE.

NIZ TVOJE MRAČNE ODAJE
OČAJNI JECAJ SE VINE.
NE ZNAM — JEL' ČEŽNJA ZA SREĆOM
IL SRCE S LJUBAVI GINE?

MJESEC U PLAVOJ DALJINI
KO DA ZA OBLAK SE SKRIVA.
A JEZERO DOLJE DALEKO
IL MRTVO JE — ILI SNIVA — —

FRAN HRČIĆ: MORE

TREĆI ČIN.

Mrgudovo dvorište.

Lijevo kuća od kamena na spral s drvenim hodnikom, stara i pocrnjela. — U zatku otvoreno more. — Desno se strma pećina spušta ravno u njega. Ispod pećine desno sprijeda, streha na četiri stupa, prema pećini zatvorena. Pod njom oveći balvan, na kojemu se može sjedjeti. — Obala je učvršćena velikim tesanim kamenjem. Uz obalu privezano je nekoliko čamaca. Lanci i užeta tih čamaca povučeni su na dvorište i omotani oko čvrstih, u zemlju zabijenih stupova. Pod strehom imade kup vesala. Hodnik i streha ovješeni su mokrim ribarskim mrežama. — Popodne je istoga dana, ali već prema večeri. Vjetar je utihnuo. Na nebu se nagomilali tmasti oblaci, pa miruju. I more leži crno i nepomično. Katkad se čuje iz daljine mukli tutanj groma, pa opet tišina. Sve je spremno na oluju.

PRIZOR PRVI.

Petrovi se dječaci sigraju na obali brodićima od papira. Ivo *i* Tone *sjede u jednome čamcu, a* Jure *na kamenu, kojim je učvršćena obala.*

Tone: O — ode moj brod!

Jure: Prihvati ga, Ivo, prihvati!

Ivo *hvata rukom za brodićem.* — Stani! — Uf, predaleko mi je. Dohvati mi veslo!

Jure *uzme jedno veslo, pa mu ga podaje sa obale.*

Ivo *pruža veslo za brodićem, ali ga ne može doseći.* — Prekratko je. Nema duljega? — Što ćemo sad?

Tone: Joj, joj — moj lijepi brodić!

Jure: Kako bi bilo, da otkopčamo čamac, pa da ga dostignemo? — Evo, sad stoji.

Ivo: A što bi rekao djed, da dodje, pa da nas vidi?

Jure: Što bi mogao reći za tih par sežnjeva, što bismo otišli od obale?

Ivo: Par sežnjeva ko čitavo more. — Djed je zapovijedio, da se na more ne izlazi, pa ga valja slušati.

Jure: A je li ga slušala naše bake nećaka? — Ima već evo više nego ura, što je izveslala za pećinu, pa što joj je za to?

Ivo: Ništa joj nije, al' tko zna, što bi moglo biti? — Evo, nebo je crno; oluja može doći svaki čas...

Tone: Istina je, braćo. Ostavimo mi radje moj brodić, neka ide kud ga volja, pa ajdmo u kuću! — *Ustane i izadje sa čamca na obalu.*

Jure: Ta čega se bojiš? Valjda te ne će pojesti mirno more.

Tone: A vidiš li ti onaj crni val ondje, kako se bliži? Pa kako je zatamnjelo... kao u noći. — *Prisluškuje čas.* — Čujte...

Ivo: Što je —?

Tone: Zar ne grmi?

Jure: Ta što bi grmjelo!

Ivo *prisluškuje.* — Ni ja ne čujem ništa do vjetra, što uji nad pećinom.

T o n e : Ah, braćo, ipak bi bilo najbolje, da podjemo u kuću, pa da kažemo sve......

J u r e : Što, što da kažemo?

T o n e : Sve, — kako je odvezala čamac, kako se izvezla daleko tamo za pećinu i kako se još nije povratila. — Poslat će djed nekoga po nju. Ovako će je, jadnu, progutati more.

I v o : A što će reći djed, što mu nijesmo prije kazali, a znali smo —?

J u r e : Pa da ; zašto mu nijesi pošao odmah reći? Zašto si joj obećao, da ne ćeš nikomu kazati?

T o n e : A zašto ste joj obećali vi?

J u r e : Zašto? Za gluposti ! Za to, što nas je tako lijepo molila i što nas je gledala — *Ivi:* Čuješ, kako nas je ona to gledala ? Ja još nikad nijesam vidio takova pogleda.

I v o : Nijesam ni ja. Što ja znam... Al' nijesmo je zbilja mogli odbiti.

S t a n e *i* J e l e *izlaze iz kuće.*

J u r e : Šuti sad, — evo maje !

I v o *Toni:* I ti šuti ! Ta, Lucija će se još i sama vratiti.

J u r e *i* T o n e *sadju u čamac, pa ondje sva trojica nastave igru.*

PRIZOR DRUGI.

S t a n e *i* J e l e *podju pod strehu, te počnu ondje šuteći odvezivati i slagati mreže.*

S t a n e *za čas, više za sebe:* Oh, da barem već jednom započne...

J e l e *u poslu:* Što veliš, Stane?

S t a n e : Htjela bih, da se već spusti... Tako je tijesno, tako mučno... Ne da se ni disati više... *Ostavi posao i sjedne na balvan pod strehom.*

J e l e : Ej, da ; tjeskobno je, tjeskobno. Al bolje je i to nego nevjera.

S t a n e : Bolje —? I onako ne će proći bez nje... kad je proljeće...

J e l e : Ali je ne valja za to dozivati.

S t a n e : Svejedno je. — Bolje da prije udari nego li kasnije, — kad mora...

J e l e *metne složene mreže na stranu, te podje i sjedne do Stane.* — Čudno mi to govoriš, Stane. Što je tebi? — Nikad te nijesam vidjela takovu, kakova si mi danas. Tuga ti se zaorala u lice i zasjela ti na dušu... Što ti je?

S t a n e : Kad bih ja znala... Ej, da je tuga, kud li sreće ! Svaka se tuga jednom pretuži i nema je više. A ovo, što meni na dušu zasijeda, — ako li zbilja zasjedne — mislim, više nikad s nje mi spasti ne će...

J e l e *sućutno:* Stane, Stane, što ti se, za Boga, desilo? Je l' ti Mrgud u čemu prigovorio? Ili si se s mužem povadila? Ili te djeca rastužila?

S t a n e : Ne pitaj !... Kad se u ovoj kući šta tako desilo?

J e l e : Stara sam i pamtim ovu kuću dulje negoli ti. I po duši moram reći — nikad ! Uvijek se ovdje u slozi živjelo i starije slušalo. — Al baš za to te eto i pitam..

S t a n e : A ti me radje ne pitaj...

J e l e : Po tvojoj volji. — *Ustane i bavi se opet s mrežama. — Stanka.*

S t a n e : Oh, tjeskobno je... tjeskobno. — Da je barem moguće otići kuda odavle...

J e l e : Ta kud bi, Stane? — Pred tobom more, za tobom pećina, a povrh svega nebo, — uf ! da nas Bog sačuva ! — Podješ li pećinom, otpuhnut će te vjetar ; podješ li morem, potopiće te valovi. Nema tu druge već ostati gdje jesi. I hvala Bogu, da nema druge, — barem si na sigurnu. — — Al smilovo se Gospod večeras putnu na moru, kojega zahvate valovi i zlo vrijeme! Koliki od njih ne će više gledati doma svoga, ni roditelja starih, ni žene, ni dječice sitne . . .

S t a n e : Smilovao se svima Gospod i sveti Nikola !

J e l e : Blažena im Gospa pokazala za vremena put u luku sigurnu ! — *Šutnja.* — A gdje su tvoja djeca, Stane?

S t a n e *preplašena :* Zar nijesu ovdje. — *Ustane :* Smiluj se, Bože ! *Ide prema obali i opazi dječake.* A, evo ih. *Dječacima :* Idete li mi sa čamca ! Evo djeda !

PRIZOR TREĆI.

I v o, J u r e *i* T o n e *se pokupe brzo na obalu.*

S t a n e : Ovdje mi sjednite i ne silazite mi s očiju ! Znate, što je rekao djed. — *Bavi se opet s mrežama.*

I v o : Znamo, majčice. — Pa nijesmo ni htjeli ići od obale. Sigrali smo se u čamcu. —

Sva trojica sjednu na balvan pod strehom.

J e l e : Ni to nije dobro. Najbolje je biti podalje od mora, kad se sprema na oluju. — Vele, — a biće na tome i istine, — da se za nevjere dižu iz mora bijele sablasti utopljenika i da pružaju ruke za živima, ne bi li ih dohvatile i povukle k sebi u dubinu. — *Stani :* Ti se još sjećaš pokojnoga Puljišića Mate, onoga, što je imao onu veliku brazgotinu na licu. On bi znao sto i sto puta pripovijedati, kako je on to sam vidio na svoje oči, kad su se jedne jesenske noći vraćali ladjom sa Rijeke, pa se ladja razbila, a od svega se živoga na njoj spasio jedini on. — A prije sedam godina — bilo je baš u proljeće ko i sad, — one noći kad se razbila Gržetićeva „Zastava“ tamo negdje kraj Jakina, pa se s njom potopio i moj brat Nikola — Bog mu dušu pomilovao ! — vidjela sam — znaš, kako se ono sa moje postelje vidi kroz okno baš ravno na more — gdje se iz valova diže neka bijela prikaza, pa viče u pomoć. S početka mi se učinilo kao da sanjam. Ustanem ja i podjem k prozoru i — istina — prikaze više nije bilo, ali sam jasno vidjela dvije ruke, kao od utopljenika, što se u smrtnoj muci hvata za prazno . . . Noćas mi se i opet usnulo o tome. To nije dobar znak, Stane. Ne će biti dugo, pa ćemo čuti, da se netko utopio.

I v o : A zar se to uvijek dogodi, kad se tebi, Jele, ovo usnije?

J e l e : Dogodilo se na nesreću uvijek. Eto ono sa Simom Vukotićem, pa s Boticom Lovrom, pa s malom Dobrotinom.

S t a n e : Istina je. Svaki put si prije kazala : „čuti ćemo . . .“ i čuli smo.

T o n e *plabo :* Majčice, ja — ja bih tebi nešto kazao. — *Ustane da će k majci.*

J u r e *ga povuče za rukav, ali bez uspjeha.*

S t a n e : No što, dijete moje?

T o n e : Ja ti se tako bojim . . .

J u r e *posprdno :* M — ti se uvijek samo bojiš !

S t a n e *Toni :* A čega, sinko?

T o n e : — da ne bi zbilja tko nastradao.

S t a n e : A što ti možeš za to?

T o n e : Ne mogu ništa. Al kad bih mogo komu pomoći . . .?

S t a n e : Dobro bi bilo. Al ti si još malen, pa ne možeš.

J u r e : Pa da. Što samo brblja?

T o n e : Gle, mogao bih reći velikima, pa bi oni izveslali na more i spasili . . .

S t a n e *i* J e l e, *obje u zloj slutnji:* Koga —?

I v o *ustane i podje k majci.* Majčice, nemoj nas kuditi, što ti nijesmo kazali već prije. — Pokojne bake nećaka —

S t a n e : Luce — !

I v o : — da ; izvezla se čamcem na more. — Silom je htjela da ide. Mi smo joj kazali, da je djed zabranio danas na more izlaziti, ali ona nije marila. Molila nas, da djedu ne kažemo ništa, da će samo malko poveslati, pa se odmah vratiti. Mi smo pristali, — znaš, more je bilo sasma mirno, a ona nas tako molila . . Al sad već ima čitav sat i više, a nje nema. More se diže, a i kiša eto počinje. Mogla bi zbilja nastradati.

J e l e, *koja je ostavila posao i slušala, što dječak pripovijeda:* Nesretno dijete, što je učinila ! — *Ide k moru i gleda na pučinu.* Oluja je ovdje, a nje nigdje. De, Stane, u tebe su bolje oči. Vidiš li je gdje?

S t a n e *gleda u daljinu.* Nigdje ništa. Prazno je more i uzburkano . . .

Vjetar; iz daleka mukla grmljavina.

J e l e : Nastradaće, neboga ! — *Dječacima:* Zovnite koga da izvesla za pećinu. Možda i nije tako daleko.

I v o *boće da ode u kuću.*

S t a n e : A što će reći djed, što nije slušala njegove zapovijedi —?

J e l e *Ivi:* Ah, ostani, ostani ! —

I v o *se vrati.*

S v i *šute.*

J e l e : Smilovao joj se Gospod i sveti Nikola ! Zatjeraće je vjetar na pučinu, a evo nevjere !

S t a n e : Poginuće, jadna !

J e l e : A ovako mlada . . . i lijepa. Nema još ni osam dana, što je iz onih tudjih strana došla u ovo naše primorje, pa da sad već nastrada ! Oh, Bože, Bože!

S t a n e : Bilo bi to, kao da našemu moru nije pravo, što je došla ovamo. — Tko bi znao . . .

PRIZOR ČETVRTI.

Desno sprijeda iza kuće izlazi Mrgud.

M r g u d : Spremajte se u kuću ! Smrklo se ; evo za čas nevremena.

D j e č a c i *i* o b j e ž e n e *uzmu složene mreže i idu šuteći prema vratima kuće.*

M r g u d *razgleda dvorište i opazi pod bodnikom još jednu nerazvezanu mrežu.* — Odvežite i ovu mrežu ! Razdrijet će je vjetar.

S t a n e *i* J e l e *se vraćaju i odvezuju tu mrežu, dok su* d j e č a c i *već unišli u kuću.*

M r g u d : Je li sva družina kod kuće?

S t a n e : Petar je u kući i djeca, evo.

M r g u d : A ostali? — Gdje je Jakov?

Stane: On je za kućom. Sprema takodjer mreže, vidi mi se.

Mrgud: A Mare?

Stane: Bavi se u kući rubljem.

Mrgud: I Luce, — dašto?

Stane: Ne. —

Mrgud: Gdje je ona? — *Šutnja.*

Mrgud: Čuješ li me, — gdje je Luce?

Stane *obori oči. Nesigurnim glasom:* Ne znam...

Mrgud *pogledom upila Jelu.*

Jele *takodjer nesigurno:* Ne znam...

Mrgud *prodje rukom po svojoj bradi.* Hm... hm. — *Mirno:* Zovnite mi Petra!

Jele *ide u kuću, a za njom i* Stane.

PRIZOR PETI.

Mrgud *čeka dok Jele udje, pa onda zovne:* Stane!

Stane *se vrati.*

Mrgud *je motri čas.* Što je to s tobom? Kako mi to izgledješ? — Oči su ti mutne; bilo je suza u njima... Kazuj zašto?

Stane *obori glavu i šuti.*

Mrgud: Što se to zbiva iza mojih ledja izmedju tebe i tvoga muža? Kazuj!

Stane *šuti čas.* — Ne znam, ništa ne znam, gospodaru!

Mrgud: Znaš, i govori istinu! — Ne plaši se nikoga! Ja znam sve. — — Kazuj, što je bilo danas poslije objeda s tobom i s Petrom?

Stane *šuti.*

Mrgud: Smije li se to preda mnom tajiti? Nijesam li ja ovdje da rješavam ovake stvari?

Stane: Jeste, djede, — ali ovo, što bih vam ja imala da kažem, ne stoji više u vašoj ruci... ne stoji u ruci ljudskoj... Samo Bog bi —

Mrgud: Vidjet ćeš! — Hvali Bogu, što nijesi kriva... Idi!

Stane *odilazi tiho u kuću.*

PRIZOR ŠESTI.

Mrgud *šeće odmjerenim koracima po dvorištu. Za čas dodje iz kuće* Petar.

Petar: Evo me, oče. Što želiš?

Mrgud *mrko:* Ne pitaj me za moje želje! — Želim, što sam već stalno držao, da ne ću trebati više željeti. O tome baš hoću da govorim s tobom.

Petar: Zar ovdje? Evo za čas nepogode.

Mrgud *kao prije:* Bilo gdje. Bolje ovdje negoli u kući. Bolje da vijor raznese moje riječi u nepovrat, nego da ih osim tebe još tko začuje.

Petar: Po tvojoj volji, oče.

Mrgud *prodje dva-tri koraka, onda stane pred Petrom i složi ruke na ledjima.* — Govorio sam ti već, da opažam, te mi se u kući zbivaju stvari, — ne znam, kako da ih krstim — al stvari, kakih — duše mi! — nijesam vičan ni gledati, ni slušati. — — Ti znaš, da se ovaj dom naš na daleko i široko glasa kao onaj, kojemu

je poštenje čišće od sunca, a čvršće od stijene, na kojoj je sazdan. Vjeruj mi, da nema na svijetu ničega, što bi mi bilo tako sveto i milo, kao što mi je mio ovaj pošteni glas moga doma! — Godine sam se mučio, da ga uzdržim svijetla kao što ga je meni predao moj otac i njemu njegov, — pa gle, sad najednom kao da će mi trudu ponestati blagoslova. — Ali znaš li, što bih učinio s onim, tko bi se usudio da ma i najmanjom ljagom okalja ovaj glas? — Spopao bih ga ovim rukama i bacio ga, da ga proguta more, — pa bio mi i rodjeno dijete! — — — Govori sad, što se to zbilo danas, sat poslije objeda s tobom i s tvojom ženom?

Petar *na oko ravnodušno:* Ništa oče.

Mrgud: Na tvoje poštenje, — ništa?

Petar *ponikne glavom i šuti.* —

Mrgud: Čuo sam sve! — Vi se svadjate! — Koji je tomu uzrok?

Petar: Oče, medju oženjenim ljudima dolazi lako do riječi.

Mrgud *žestoko:* Nije istina! — Trideset sam godina bio oženjen s tvojom majkom, a najmanje dvadeset godina našega života sjećaš se i ti. — Jesam li se za to vrijeme ikad svadjao s njom? Reci!

Petar: Nikad. — Majka je bila vična šutjeti pred tobom.

Mrgud: A tvoja žena nije li zar pred tobom?

Petar *šuti.*

Mrgud: Dobro sam je pogledao prije negoli sam je doveo u kuću, da ti bude drugarica za cio život. Ne prekoravaj me s lakoumlja. — Njena navika nije jezičiti. — — Govori jasno, koji je razlog vašoj svadji?

Petar: Neka govori ona.

Mrgud: Tebe pitam! I znam, zašto te pitam. — Misliš li, da bi te ona optužila preda mnom? Da se radi o smrti, ne bi! — Govori dakle ti!

Petar *šuti.*

Mrgud: Šutiš — — —. Za tebe dakle nije više svetinja vez, koji te veže uz ženu? A nijesam li ja zapovijedio, da se taj vez poslije mene najviše štuje u mojoj kući? — Tako li ti vršiš moju zapovijed; takovom mi plaćom plaćaš trud, što sam te postavio na noge, u kuću ti doveo ženu i odgojio ti djecu u strahu božjemu? ! —

Vidim, da sam slutio pravo, kad sam te pred nekoliko dana opominjao kao što treba da opominje otac svoje dijete. Al evo ti još zgode da se opravdaš, — ako možeš. — Govori, gdje si bio čitavo popodne?

Petar: Kod kuće, u svome stanu.

Mrgud: Ovako sam?

Petar: Sam, — da s kim?

Mrgud *ga promjeri pronicavim pogledom.* — Zovni ovamo Lucu!

Petar *nešto osupnut:* Lucu? — Ne znam doista, gdje je ona.

Mrgud: U kući je; sva je družina u kući. — Idi i potraži je!

Petar: Učiniću ti po volji, — al što ćeš, za Boga, s njom?

Mrgud: Što se ti brineš za nju?

Petar: Brinem li se za nju? — Eh, čuvaću se toga u buduće. — *Ode u kuću.*

PRIZOR SEDMI.

Oluja biva sve jača.

Mrgud *šeće dvorištem.*

Petar *izlazi za kratko vrijeme iz kuće.*

Petar: Nema je unutra.

Mrgud *posprdno:* Zar —?

Petar: Kunem ti se, nema je u kući!

Mrgud: Potraži je pomnije! Pitaj za nju ostale, — — kad ne znaš sam.

Petar *unidje opet u kuću. Za čas čuje se iznutra njegov glas:* Što? — Što za Boga!... Na moru? — Moju kapu i zobunac!

Mrgud *ide prema vratima kuće i zapita:* Što je?

Ivin glas *iz kuće:* Djede, — ona je na moru.

Mrgud: Zar Lucija?

Ivin glas *iz kuće:* Da, djede. — Kazali smo joj vašu zapovijed, ali ona —

Mrgud: Ipak izveslala. — No, dobro. Idi sad, pa ćeš mi pripovijedati kasnije.

PRIZOR OSMI.

Petar *izlazi naglo iz kuće natičući svoj zobunac.*

Mrgud *složivši ruke na ledjima mirno promatra Petra.*

Petar *stupi u jedan čamac i počne ga u žurbi odvezivati.*

Mrgud: Kud ćeš?

Petar: Za njom. — Ne možemo je, za Boga, pustiti da nastrada! Evo oluje, a ona bogzna gdje na moru.

Mrgud: Nikud!

Petar: Oče, stvar je ozbiljna. Njezin je život na kocki.

Mrgud: Zašto ga je na kocku stavila? — Nije li i za nju vrijedila zapovijed, da se danas na more ne izlazi?

Petar: Vrijedila je, — al zar ćeš je tako kazniti za njen neposluh?!

Mrgud: Ja je ne kažnjavam.

Petar: Zar ne vidiš valova, što no dolaze?

Mrgud: A ne vidiš li ih ti? — Ne vidiš li, da je ovdje ljudska pomoć prekasna?

Petar: Pusti me, oče! — Jaka je ruka u mene i oko sjegurno. Ne vidim jošte vala, kojega ne bih mogao presjeći.

Mrgud: Al ja ga vidim... Poznam more bolje nego li ti. — Izadji! *Podje do obale, pribvati lanac od čamca i počne ga omatati opet oko stupa.*

Petar *zdvojno:* Zaklinjem te Bogom, pusti me! Nema više časa da se časi!

Mrgud: I ti bi zbilja htio da moru dadneš svoj život za njezin?! Otkuda to?

Petar: Otkuda... otkuda?! Jer sam čovjek; jer ima srca u mene...

Mrgud: Za tvoju ženu i djecu? Zar? — — Ne nabacuj se na mene riječima, koje me ne mogu doseći, već izlazi!

Petar: Smiluj se, oče! Ta mogu još bez pogibelji barem do rta pećine, da vidim gdje je, — da joj dobacim uže, ako je na dohvatu...

Mrgud: Nikud rekoh! — Prepusti je njenome udesu! Sama ga je skrivila — — i neka joj bude...

P e t a r *izvan sebe:* Ti hoćeš da pogine, u valovima jadno da pogine ! !

M r g u d *mirno i muklo:* Hoću . . . i biće mir . . .

P e t a r *kao prije:* O, — misliš li, da ću te slušati? !

M r g u d *kao prije:* Mislim, da hoćeš. —

P e t a r *skoči bjesno na kraj, pograbi lanac i hoće da ga Mrgudu istrgne iz ruke.*

M r g u d *tresne lancem o zemlju.* — Ti li ćeš prkositi meni — —?

O b a *se* m u ž a *gledaju čas okom u oko, a onda* P e t a r *pograbi Mrguda za ramena i viče*: Hoću, hoću ! ! ! Kad u tebe nema samilosti, — kad ne vidiš, da sam i ja čovjek, u čijim žilama ne teče voda nego krv ! — *Ubvati se s Mrgudom u koštac, te ga nakon kratke borbe baci na zemlju. Onda unidje u čamac, odveže ga i zavesla u more.*

M r g u d *stenje ležeći na zemlji, onda se s mukom digne i podje lagano u kuću.*

Pozornica naglo potamni. — Oluja biva sve jača. Vjetar buči i šiba kišom na sve strane. More se burno pjeni i visokim valovima zapljuskava kuću i pećinu. Bljesak od časa do časa prosijeca duboku tamu, a grom za gromom ori i stostrukom se jekom lomi s mora i s pećinja.

Zavjesa.

Konac trećega čina.

DR. M. LISIČAR: I. VOJNOVIĆA SMRT MAJKE JUGOVIĆA

I.

Ovo je zabilježio Arapin pisac svjedok kosovske bitke:

„Ono jutro bilo je nebo vedro, ali vrijeme puno vjetra. Srpska je vojska udarala s istoka, a vjetar zapadnjak dizao je veliku prašinu njoj u oči. Kad je sunce izašlo započeo se boj . . .“

Dakle s istoka je udarila srpska vojska s barjacima krstašima, a sa zapada udarili su na nju vjetar i prašina i ogromna turska sila s barjacima prorokovijem. Bio je ljetni dan, Vidov dan, i toga dana smirila se — kaže Preradović — „goruća krv“ srpskoga naroda.

Sukobile se dvije vojske i dvije velike ideje: ideja krsta i ideja Muhamedova, a pobijedila je ona, koja se onaj čas pokazala jačom.

Ona silna borba, koja traje od vajkada, od Homera do danas, borba Evrope i Azije, riješila se u XIV. i XV. vijeku pobjedom Azije, kao što se u XI. i XII. vijeku bila riješila pobjedom Evrope.

Prije trista godina Bouillon zatiče krst na bedeme Jerusalima, za njime kleči pred grobom Hristovim cijela Evropa i pjeva: T e D e u m l a u d a m u s; poslije trista godina Turčin je zasadio svoj barjak na crkvi Visokijeh Dečana, tome najvećem spomeniku kršćanske kulture u srpskoj državi i turski hodža pjeva I l l a t a h v a M u h a m e d r a s u l A l l a h!

Borba će se nastaviti i trajat će vijekovima, traje i danas; samo je ta borba danas dobila drugi naziv: ime joj je i s t o č n o p i t a n j e.

Jedan dio te borbe zove se — Kosovo polje. Jedan dio te iste borbe zove se — pad Zadra . . . Na Kosovu Turčin je pobijedio kršćanstvo, tako da je uništio srpsku

državu; pod Zadrom je zapad — onako usput — prije nego će pobijediti Turčina, e da se malo izvježba u ratnoj umjeći — stao Hrvatima nogom za vrat. Eto, tako se u ono vrijeme riješavalo istočno pitanje; htio bih da mi tko dokaže, da se danas riješava drukčije . . .

Nego mi ljudi knjige, koji se ne bavimo politikom, to jest primamo svako zlo, koje nas zateče, kao da se nas ne tiče — pitamo se, je li iz toga udara iskočila jedna iskra ljepote, a mi ćemo već tom iskrom nastojati, da opet upalimo što je upaljivo i osušimo što je vlažno.

Ostalo je: Pad Zadra nadahnuo je jednoga Pavla Veronesa, i njegova slika resi salu del maggior consiglio republike mletačke; a pad srpske države nadahnuo je takovim pjesničkim duhom srpski narod, da se njegova narodna poezija može isporediti samo s poezijom Grka.

Narod, koji pjeva, taj se nije predao. I činjenica je ta, da je u vrijeme, kad su Grci i Bugari bili pod turskom moći satrveni do moždana, kad nije bilo izgleda, da bi se medju njima mogla zametnuti misao slobode — ime srpsko bilo je kod Turčina sinonim revolucijonarca. Takav je Srbin ostao kroz sve vijekove turske vlasti. Sav temperamenat modernoga revolucijonarca viče iz njegove pjesme, i sav sarkazam, kojim pobija jednu neprijateljsku ideju. Pomislimo samo to, da se sve one pjesme koje danas leže složene u knjigama na našijem stolovima, spjevane na jednome biću od struna s konjskoga repa; pomislimo na one silne vojske turske, koje su derale Srbijom, prolazeći kroz seoceta jednoga porušenoga naroda, pomislimo onu krasnu arapsku konjicu, koja je hitila na poljane Ugarske, do bedema Beča, i pomislimo onu srpsku golu dječicu, koja trči za turskim konjem, pa mu onako neopažena iščupa nekoliko struna iz repa i bježi u svoju kolibicu noseći babu nove strune — za gusle. I radjale su se pjesme pune Danteovske mržnje, pune homeričnog herojstva, pune provansalske nježnosti.

Tako je — u ono vrijeme kad je u zapadnoj Evropi nastalo doba renesance — to isto doba započeo i srpski narod.

Nema više ono staroga pjesništva, gdje su slavljeni sveci i ostali božji ugodnici, nema više bizantinizma u narodnoj poeziji; on iščezava, kao i u umjetnosti ostale Evrope, a na njegovo mjesto dolazi veličanje junaštva, veličanje individua, i narodnog individualizma. Mjesto sv. Petra, koji vodi duše u raj, dolazi Marko Kraljević, kao prototip srpskoga karaktera, mjesto blažene Marije, dolazi cijela ona plejada srpskijeh djevojka, kao što je Kosovka, i srpskijeh majki, kao što je majka Jugovića. Glorifikacija individualizma na zapadu zove se renesansa; glorifikacija individualizma medju Srbima, zove se junačka pjesma. A obje umjetnosti idu za istom svrhom, za borbom protiv mraka, na jednoj strani mraka skolastike, a na drugoj, mraka azijatskoga. I skolastika i azijatizam nastali su na istome izvoru, dakle i borba protiv njih morala je da bude slična.

Onaj isti proces, koji se razvio u umjetnosti zapada, razvijao se i u umjetnosti srpskoga naroda. Kad je na zapadu zavladalo doba barokizma — srpska narodna pjesma bila je izgubila one lineje mjere i trijeznosti kakve je imala u starije doba. Nastalo je neko novije pjesništvo, koje nije imalo onaj polet i onu svježinu starijega, nego je bilo načičkano i prilično izvještačeno na staroj osnovi. To je pjesništvo iz doba uskočkoga; pjesništvo XVI. i XVII. vijeka.

Treće razdoblje u umjetnosti zapada zove se t. zv. moderna — a to

znači povratiti se na shvaćanje umjetnosti onako kakvo je bilo shvaćanje renesanse, ali to shvaćanje izraziti novom modernom formom. U Italiji najmoderniji pjesnici dižu kult Danteu, u Francuskoj diže se kult Ronsardu, a u našoj literaturi Ivo Vojnović ide za istim ciljem u svojem najnovijem djelu: Smrt majke Jugovića, koje ćemo ovdje analizirati.

II. SNAHE.

Sedamdesetijeh godina iznio je pokojni Jurković u 30. knjizi „Rada" prijedlog, kako bi se dramatski moglo obraditi narodnu pjesmu „Smrt majke Jugovića".

Čitajući one požućele stranice — svojom te besplodnošću diraju, kako jedna starica, koja sjedi u naslonjaču i gleda na mladji naraštaj nekijem dobrodušnijem humorom, govoreći sama sobom: Misle, da je s njima svijet počeo, a sve što oni sada znadu, znala sam, bome, i ja.

U onijem stranicama učinio mi se Jurković čovjek velike spreme i neke bolesne čednosti, koja se danas sa našijem mladjijem, možda zdravijim nazorima — kosi, a nadasve mi se učinio čovjekom neobično zdrava ukusa.

Jurkovićeva osnova „Smrt majke Jugovića", izvadjena iz pjesme u Vukovoj II. knjizi i iz narodnijeh pjesama Vuka Vrčevića — bila je u onome žanru, u kojem su osnove svijeh Markovićevijeh drama. Reklo bi se, pače, da se pokojni Jurković u svojem zaključku okrenuo prema našemu starijem velikom dramatičaru onijem riječima: lege et scriba.

Možebiti, da je dramatskome pjesniku mladjega naraštaja, Vojnoviću, ono predavanje bio prvi poticaj da napiše svoja tri pjevanja. Ali činjenica je to, da — osim karaktera majke Jugovića, u kakvijem je narodna pjesma nadarila svoju Niobu, nema ništa zajedničko u osnovi Jurkovićevoj i Vojnovićevoj.

Jurković u ono vrijeme, nije mogao naslutiti, kakav se prevrat u dramatici očekuje od tako zvanog svjetla sa sjevera. Njemu je drama bila jedna arhitektonička radnja, koja tvrdim i oklesanim materijalom gradi pred gledaocem život. Takove drame stoje pred tobom u onoj korektnoj, hladnoj strukturi — pozivlju te na neko visoko estetsko uživanje i u tome uživanju je sav njihov efekat.

Moderni nazor — premda mi se čini da bi se ona starica u naslonjaču, i na ovaj izraz dobrodušno nasmijala, ide za efektom i najprije za efektom, ide i — nalazi ga — to je istina — ali u toj tražnji gubi onu strukturu najteže umjetnosti, mjesto drame postaje pjevanje, mjesto dramatizma dolazi često lirizam. I tada ćete čuti u kazalištu, kraj sebe jednog glazbenika, koji u drami vidi veličajan libretto, čut

ćete liričara, koji u drami čuje genijalne kancone, a kritičar esteta kaže, da bi sve bilo dobro, kad bi pojedina lica izrazila do kraja ono što hoće da kažu. Ova nova vrlina, u njegovo mladje doba, držala se, na primjer za pogrešku.

Ali ima u modernim dramatskim radnjama neka viša dispozicija, neki jači razmah fantazije, to jest stvaranja života, nešto tajnovita i nemirna, koje nije umio Aristotel da pokupi u svoje formule, ali su Grci davali svojim junacima. Ima i u toj dramatici neki viši zakon, koji se osjeća, a ne može da se izrazi. Jedan od onijeh zakona umjetnosti, koje opstoje i u životu, i koje je osjetila Sofoklova Antigona na grobu bratovu. Taj zakon zavladao je modernom poezijom, kao što je počeo vladati i životom. Poslije okrutnoga materijalizma, društvo traži nešto više nego što joj je dao jedan Zola, hoće idealizma, hoće neko pročišćenje duše u misteriju, hoće prema sebi ljubav, bez egojizma. A znanost, mjesto da učini ono, što se bilo bojati, da će naime ohladiti srce čovjekovo, dala je toj težnji najveći impuls. Petrarki je ostalo vremena, da poslije smrti Laurine, spjeva čitavu knjigu soneta, koji su uzori forme i klasične ljepote, a jedan Marcellin Berthelot, uzor modernog učenjaka, naginje glavu nad lijesom svoje žene i umire. Moderni liječnik gleda na nj i veli: Puklo mu je srce.

Eto ta dispozicija društva — nalazi u Vojnoviću svojega velikana.

(Nastavit će se).

ANDRIJA MILČINOVIĆ: VJ. NOVAKA „TITO DORČIĆ“

Naša lijepa knjiga nije sklona obradjivanju problema. Mi volimo biti ugodni pripovjedači, koji pričaju zanimljive (više puta i tužne) stvari i više ništa. Probleme niti stvaramo, niti ih nalazimo. Nekoji misle, da je to odatle što smo malen narod, koji ne može imati problema; drugi opet, da je tomu kriv naš odgoj, naš literarni odgoj i naš javni život, pa odgoj u školama i društvu. A neki su uvjereni, da naša publika ne voli takova štiva. Medjutim to sve ne odgovara posve istini. Imade naroda koji su mnogo manji nego mi, pa imadu svoje probleme. To u opće ne ovisi o veličini naroda. Razlika je samo u tomu, što veliki narodi imadu drugačije probleme i značaj im je drugi. Istina bilo bi čudno, da se u malenom narodu nadje literat, koji obradjuje s uspjehom nove velike svjetske probleme, ali isključeno nije i to. Istina je, da je naš literarni odgoj dosta jednostran i nije bio u glavnom takov, da bi mogao potaknuti naše ljude na iznašanje problema. Našim su ljudima bili uzorom većinom takovi strani literati, koji sebi nisu postavili zadaću riješavati probleme bilo socijalne, bilo psihološke. Nama su bili uzorom od Francuza: Maupassant, Flaubert i Bourget, ali više smo se podali utjecaju Rusa i medju njima najviše Turgenjevu.

Do najnovijega vremena nije se kod nas čitalo one prave sjevernjake (Dance, Švede, Norvežane), kojima baš i jest glavna značajka da se vječito bave nekim problemima. Tek to još ipak ne može biti glavnim uzrokom tomu, što smo tako siromašni na literaturi, koja iznosi probleme. Majstor Turgenjev dopao se i Gjalskomu i Leskovaru i Kozarcu, pa kako se je to kod njih posve raznolično odrazilo. Kozarac je postao socijalni pisac, a zavolio je Turgenjeva valjda radi toga, jer su obojica voljeli prirodu, dok se onoj dvojici dopao Turgenjev više kao čisti umjetnik.

Naš javni život, naš odgoj u školama i društvu odista je mnogo kriv, da smo se najradije držali površine, ali su nas baš taj isti javni život i društvo morali potaći na iznašanje i traženje problema. A da u nas takovih problema imade, o tom nema sumnje. Treba ih tek naći i moći vidjeti. — Naša publika? Ona toga moguće ne voli. Barem veliki dio te publike je ono društvo, koje ništa ne daje, nego samo oduzimlje, koje zazire od razmišljanja i voli, da mu se drže kićene literarne zdravice, ali baš radi toga trebalo je tomu društvu već odavno potražiti žilicu, nabosti na iglu, kao kakova kukca, kojega stavljamo u zbirku, da ga se ljudi nagledaju. Kod nas imade „primjeraka", da bi čovjeku suze od milinja potekle, dok bi ih gledao, kako se prevrću i okreću oko one igle, u škatulji, pod staklom. Izvaditi te pojedince od kojih je svaki po jedan cijeli problem, ogledati ih sa sviju strana, prikazati ih od djetinjstva, pak do časa kada pišu testamenat, prikazati cijelo društvo u takovim zahvalnim pojedincima ili u skupnosti, u cjelini; uprti prstom na uzroke radi kojih je tako, to su eto sve sami problemi socijalne i psihološke naravi. Ali to se kod nas, osim u rijetkim iznimkama, nije činilo. Mi smo se zadovoljili s tim, da pokažemo jednoga (dva, deset, pedeset!) Primorca, kako žive, čim se bavi, kako govori, pa onda opet toliko Zagoraca, Slavonaca i Bosanaca, ali kao problem ih nismo nikada shvatili. Bavili smo se i našom gospodom. Ali kako? To su bili ljudi „primijenjeni na naše prilike" ili smo iz njih izvukli jednu „notu" koju smo onda svi redom na razne načine (u koliko se to u opće može !) otpjevali i to tako da je onomu, tko je slušao bilo ispočetka ugodno, a onda napokon — odvratno. Tako je neko vrijeme bila u snazi „nota umiranja i čežnje za prošlošću". Na njoj su sazdane naše najljepše stvari — ali je konačno dosadila. A ipak svaki naš kraj, ili bolje rečeno, narod u svakom našem kraju imade po jedan i više svojih životnih problema, a istom naša inteligencija i poluinteligencija, koja je bila kroz vijekove izvržena svim mogućim utjecajima, pa prema tomu nosi u sebi i uvjete za sve moguće: za dobro, zlo, lijepo, ružno.

Naši najviše čitani pisci (Šenoa, Becić, Kumičić, Gjalski) nisu nego u vrlo rijetkim knjigama poticali publiku, na razmišljanje, pa stoga i nije čudo da onaj dio naše publike, koji se je zadovoljavao domaćim štivom nije sklon literaturi problema. Ali da medju tom publikom imade i takove, koja se je znala od toga emancipirati dokazuje poštovanje, što ga je stekao svojim radom Kozarac, koji nije iznosio mnogo problema, koji se je bavio gotovo kroz sav život s jednim, pa je ipak toliko poštivan. Ima publike, ima, samo treba ono pravo naći, a ima kod nas i što da se nadje, samo treba srca i ljubavi za traženje i za opažanje. Novakova knjiga „Tito Dorčić" nam je stoga dvostruko draga, jer je autor u njoj iznio jedan problem od opće važnosti, a ipak jedan čisto naš problem. Tito Dorčić je sin ribarske porodice. Njegov otac, Andrija Dorčić primio je ribarski posao od svoga oca, a taj opet od svoga i bog zna koliko se koljena izmijenilo od kako su Dorčići ribari. Po nesreći preuzimao je poglavarstvo u porodici uvjek najstariji, jer da ga je preuzimao najsposobniji, bilo bi se razvilo valjda do savršenstva. Ali ipak je u Andrije Dorčića lijep imetak, koji je baštinio od svojih predaka, a i sam povećao. I ovako imućnu zabije mu se u glavu misao, da od sina učini gospodina, činovnika. U njegova Tita usadjene su sve klice dobra ribara i od njega bi postao ribar kakova već davno nije bilo u porodici Dorčića, ali otac se na to ne obazire. On hoće da te prirodne sposobnosti, taj nagon uguši i da učini sina „sretnim" gospodinom. Šalje ga u školu koje

dječak ne voli, ali jer je u njega vanredno mnogo prirodjene lukavosti i dobre memorije provlači se iz razreda u razred — s uspjehom. Svrši srednje škole i sluša nauke na visokim. I opet se provuče kroz sve ispite i postane tako najprvo mali činovnik. Sa samom lukavosti uspije mu proturati se naprijed, oženiti se s djevojkom iz ugledne porodice i time je stupio na ljestve, koje vode vrlo visoko. Istom tuj ga sposobnost samozataje izda i on zapne. Priroda je jača i ona provali cijelim svojim brutalitetom i onda ga pokopa. On se raskrinka u cijeloj svojoj surovosti pred ženom, oda se piću, nešto od očaja, a nešto jer je bio oduvijek sklon piću, što mu ne bi škodilo, da je postao kojom srećom ribar. Ali sada to djeluje zlo na njegove živce i tako „od nužde" poludi.

Novak je ovdje obradio problem nasljedstva primjenivši ga na društveni poredak i na naše društvene i kulturne prilike i time je iznio svu silu preraznih pitanja. On si je odabrao sujet iz ribarskoga, primorskoga života, jer taj najbolje poznaje i jer mu je taj mogao vanredno dobro poslužiti za njegovu misao. More je čista priroda i oni koji se s njim i na njemu bave, mora da su utjecajima prirodnih zakona, medju koje spada i zakon o baštinstvu, najjače podvrženi. Tu će se dakle moći najbolje pokazati i najjače vidjeti ono, što je autor htio. Ali da Novaku nije bilo samo do Primorja i do ribarstva, nego da je imao pred očima cijeli naš narod, da je svoje naziranje protegnuo na naše prilike u opće vidi se iz mnogo mjesta u knjizi.

On se pita: je li dopušteno ljude, koji su dobri lovci, koji teže od pamtivijeka zemlju, trpati hrpimice medju gospodu, u život, koji je daleko od prirode, u život kulture, i odgovara na to pitanje s odlučnim — ne! Kultura i priroda su dvije opreke, koje jedan čovjek, jedno pokolenje ne može premostiti.

Ovo pitanje, ovaj problem nije nov i u drugim je literaturama već često obradjen, ali za nas je u ovoj formi posve nov. I prije su kod nas bili obradjivani tipovi onakovih ljudi, koji su od opanka stupili u gospodske cipele, ali to se je redovito činilo s nekim smiješkom i nigda to nije bilo osnovano na nekoj široj osnovci, nigda to nije bilo izneseno i prikazano kao narodni problem. Pisac je ovakove ljude ismijao (Kovačić) ili ih je požalio (Kozarac). Novak je zagrabio dublje. Za njega je to pitanje postalo pitanje kulture jednoga naroda. Može li narod, koji na taj način rekrutira, ne nosioce (producente) nego konsumente kulture, govoriti o kulturi, može li on imati kulturu, uzdržati ju i razviti, ako se oni za koje se kultura stvara rekrutiraju na taj način? On odgovara sa — ne — i vidi valjda u tome tumač našemu zastoju, uzroke premnogim našim nedaćama na polju kulturnoga razvitka i stvaranja. Novak ne ulazi potanje u raspravljanje toga pitanja, ali on iznosi jedan primjer na kojem se to može jasno vidjeti i rastumačiti. A to je dovoljno.

Kultura se uzimlje kao najljepši cvijet prirode i nije ju moguće zamisliti bez unutarnjih veza sa prirodom. Kultura, koja se je odbila posve od prirode ne može biti ona prava, za kojom treba težiti, ali je ona ipak posve različna u svojim tvorevinama i u svojoj naravi od prirode. Mnogi hoće da ona stoji u obratnom razmjeru sa energijom kao najjačim izrazom prirode. Drugim riječima: ondje, gdje je kultura najveća, ondje prirodne sile i prirodni zakoni dolaze najslabije do izražaja. I to da vrijedi za pojedinca, kao što i za cijele narode. Narodi, koji su kulturno najjači, najstariji ne imadu nikada toliko otporne snage, toliko sila u opće koliko nekulturni. Isto to da vrijedi i za pojedinca. Kulturno visoko stojeći poje-

dinci, vazda će se teže održati, teže kroz život provući, nego li oni, koji stoje na nižem stupnju. Za to da treba kulturi privadjati vazda novih životnih sokova po manje kulturnim pojedincima. Rastumačeno na primjeru izgledje to ovako. Raskoljnikov i Napoleon su predstavnici dviju čisto oprečnih skupina ljudi. I jedan i drugi su sebi postavili u posljednjim konsekvencama iste ciljeve. Raskoljnikov i Napoleon hoće da preko tudjih života ostvare velike i za čovječanstvo spasonosne ciljeve. Raskoljnikov si je postavio Napoleona za uzor i hoće da ga slijedi, ali već na prvom koraku sustane i padne. Kako je kulturan, sensitivan i profinjen on posumnja u sebe i svoj veliki cilj; posrne i padne, dočim je Napoleon prelazio posve mirno preko žrtava i prepustio se sasvim svomu cilju. Napoleon sam odista ne znači mnogo u životu kulture, ali svojim radom, svojim životom stvorio je prilike, uvjete za novi razvitak kulture. U njega je bilo one neistrošene snage nekulturnoga čovjeka, koja je mogla u cijelosti doći do izražaja

Privadjati kulturi novih sokova po nekulturnim elementima odista je nužno i potrebno, ali ako ti sokovi navale poput bujice i još k tomu na kulturu, koja nije stara, koja se je pravo reći istom počela razvijati, onda nastaje opasnost, da će se i ono malo ugušiti i propasti.

Novakov strah za kulturu pred ljudima vrste Dorčićeve nije u tomu, što bi se on bojao, da će se kulturi nanijeti šteta, tim, što ti ljudi ne će biti sposobni ništa valjana stvoriti, nego u tom što vjeruje da ovakovi ljudi nisu sposobni niti za uživanje kulture. On se radi toga na njih ne obara toljagom, već to jednostavno konstatuje i tim dokazuje, da su ti ljudi, koji ne mogu plodove kulture uživati, najopasniji samoj kulturi, jer ju susriću i prate s neshvaćanjem, jer su zasukani i puni nerazumijevanja za nju. Kada ovi ljudi kojim slučajem dodju do toga (a to kod nas nije isključeno), da kultura i njeno napredovanje bude u bilo kojem pogledu o njima ovisno, onda će takova kultura zakržljati i mora umrijeti. Kada se ovakovi ljudi potrpaju i uvuku u odbore književnih, umjetničkih i drugih kulturnih institucija (što se kod nas često zbiva) onda jao i pomagaj kulturi. Ona je u njihovim očima prosjakinja, koja im dosadjuje svojim tražbinama, pak ju stoga u dnu duše mrze i omalovažuju i tako ona mora propasti. Radi se dakle o kulturnim i nekulturnim, pak bi se prema tomu moglo pitati: što može služiti kao mjerilo za čovjeka kojemu treba da priznamo kulturnost, drugim riječima: tko je kulturan, a tko nije? Novakov Sabljak (svećenik, ravnatelj jedne gimnazije) drži da djeca seljačkih roditelja obično ne donose sa sobom shvaćanja za kulturu i njene tekovine, a Novakov profesor Wolf kaže za Tita Dorčića kao predstavnika takove djece, kada razmišlja o tom kojemu bi se zvanju Tito mogao posvetiti sa svojim sposobnostima (dobra memorija i lukavost), i svojom prirodjenom nekulturnosti: „Istina, tebi nema mjesta nego medju t e o l o z i m a i l i p r a v n i c i m a . . ."(str. 66.) I odista je tako. Pogledamo li za koje staleže se danas kod nas najviše djece rekrutira iz seljačkih porodica uvidjet ćemo, da su to svećenički i pravnički. Odatle još ne slijedi, da je svaki svećenik eo ipso nekulturan, jer imade i iznimaka. Dogodi se, da je koji taj svećenik ili pravnik niknuo i iz neseljačke porodice, a i priroda čini, izuzetke, kako to i sam Novak dopušta, pak se je tako moglo dogoditi, da se je i medju tim ljudima našao po koji kulturni ili barem kulturi pristupačni pojedinac, ali u glavnom ostaje Novak kod svoje tvrdnje. Da svoju tvrdnju dokaže učinio je da njegov Tito Dorčić odsudi na smrt čovjeka o

čijoj krivnji nije podpuno uvjeren, i to za to, da se bude mogao ponijeti pred svojima, kolika je u njega vlast. („Kakav će pojam imati i otac i mati o njegovoj vlasti i ugledu, kada budu tajinstveno i puni strahopočitanja prema svome sinu jedno drugomu govorili : Vidiš sudi već na život i smrt . . . A kako će se ta vijest raznijeti malenim gradom i podići njegovo ime i obaviti mističnim sjajem, od kojega dolazi strah i udivljenje . . . str. 186.)

Ovo mjesto najbolje karakteriše svu bešćutnost nekulturnoga Tite Dorčića. Šta je njemu tudji život? Titu Dorčiću treba, da se o njemu govori u njegovom gnijezdu. U tome je izražena sva nestašica kulture srca, koje nije moguće naučiti iz knjiga, niti u školama, nego je treba donijeti sa sobom i baštiniti od otaca i praotaca.

Ali kako je već spomenuto, Novak dopušta i izuzetke i stoga nalazimo uz Tita Dorčića još jednoga pravnika (Puhovca), koji nije badava starinom plemić, kao predstavnika onih izuzetaka. Novak ne misli kazati, da su Dorčići suvišni i štetni ljudi uopće, naprotiv on ih smatra vrlo nužnim, vrlo vrijednim samo ako ostanu ondje, gdje ih je priroda smjestila. „Čemu turati našega seljaka u više škole? Mi smo agrikulturan narod s ogromnim postotkom seljačkoga stališa, a koliko još neobradjene zemlje leži u taman, a ono što se obradjuje, obradjuje se kao u doba početka ljudske kulture. Dižimo seljaka školama udešenim racionalno prema napretku u njegovom stališu, a odbijajmo ga od gimnazije i sveučilišta izim u slučaju, da se pokaže genijalnim. Zemlju će nam poplaviti ljudi s ispitima a bez plaće, dok rodna gruda čeka badava na vješte ruke, da joj podignu vrijednost i ljepotu".

Na pitanje da li se umjetnim načinom može spriječiti kakogod ovo zlo, odnosno, da li bi se moglo zapriječiti da mnogi ljudi ne postignu po školama i ispitima pravo na t. zv. „gospodstvo" odgovara Novak sa — ne.

Škole su danas tako uredjene, da su u mnogočem slične uredima, u kojima se pazi poglavito na to „da stranke — a to su ovdje djaci — formalno udovolje propisima". „Profesor ima u ruci ljestvicu, po kojoj ocjenjuje djaka, kao što vinar sa svojom spravom mjeri množinu alkohola u vinu. Pita se glavno: je li djak miran, uredan i da li nauči lekciju . . . . i njegova se vrijednost ocijenjuje po tim vanjskim biljezima, koji varaju u više od polovice slučajeva." Ne gleda se tu na to, da bi srednja i viša škola imala biti „hram gdje se naučaju i šire znanosti i oplemenjuje idejama velikih duhova ljudska narav", i da bi ljudi, koji te škole polaze morali „iza svršenih nauka zapremati u ljudskom društvu najvažnija i najodličnija mjesta, skopčana s velikom odgovornošću savjesti, jer se po njima dade učiniti za narod i za državu mnogo dobra, ali i mnogo zla...", ne pazi se, a i ne može se dovoljno paziti na narav pojedinca, a napokon se i ne može uzimati ni na što drugo obzir (uz današnje uredjenje škola) osim na ono, što se dade najlakše i najbolje konstatirati: znanje lekcije, ćudoredje i „izvanjsko lice". Tako dolazi do toga, da se mnogi od onih, koji palaze te škole, kasnije kada ih svrše, „ili posve izgube svojom nesposobnošću u ljudskom družtvu . . . ili živare besplodno bez ugleda . . . ili se laćaju nemoralnih sredstava, da dodju do moći i ugleda . . ."

Novak je odabrao i prikazao jednoga od onih, koji spadaju u posljednju kategoriju, a nama kao da je prepustio, da po ovomu jednomu primjeru zaključimo,

da nije stvar društva ili države, da stane na put tomu zlu, nego da to stoji do pojedinaca.

Kozarac je u „Mrtvim kapitalima" pokazao razliku u pogledu materijalnoga stanja izmedju onih koji pohrliše u gospodu iznevjerivši se svojoj zemlji, i onih, koji joj ostadoše vijerni, a u „Proletarcima", „Teni" i „Medju svijetlom i tminom" cijelu gareliju onih, na koje je pogospodjivanje djelovalo pogubno u moralnom pogledu.

Moguće će se naći pisaca, koji će nam prikazati još one druge dvije kategorije, o kojima je Novak tek natuknuo, ali kojih nam nije prikazao u svojoj posljednjoj knjizi.

*

Ako se Tito Dorčić i diže u velike po svojoj zamisli iznad prijašnjih djela Novakovih, u obradbi im u mnogočem naliči. Novak se ovdje ne bavi prikazivanjem društva, ili cijelih skupina. On odabere nekoliko ljudi i njima posveti svu pažnju. Ali je izmedju posljednjih knjiga Novakovih i „Tite Dorčića" u tom razlika, što je Tito Dorčić sam prikazan na posve drugi, novi način nego što ga je Novak običavao upotrijebljivati prikazujući svoje glavne osobe. Tito Dorčić nije prikazan sućutno. Mi nemamo prilike, da se ražalimo nad njim. Novak ga je odabrao, da na njemu demonstrira i on to čini gotovo mirom liječnika ili barem prirodoslovca, koji govori: Tako je i tako mora biti. U svojim „Zaprekama" što ih je Matica Hrvatska predprošle godine objelodanila i u kojima je htio prikazati zapreke, koje stoje na putu našemu napretku (odabravši za to naše društvo na selu i njegove glavne predstavnike) prikazao je u nekoliko crta i nekog djaka zadojena „modernom filozofijom", nekoga bezvjerca, koji se na koncu i ako preko srca daje ispovijedati i pričestiti od simpatičnoga mladoga kapelana (glavni junak), kojemu je Novak svu svoju ljubav posvetio. Čitajući „Zapreke" učinilo mi se, da je Novaku bilo, dok je pisao „Zapreke", medju inim i do toga, da prikaže, kako je uzaludno sve ovo bunjenje protiv vjere i klera, jer da je vjera potrebna u zadnjim časovima i onima, koji su je kroz sav život zabacivali i da i taj kler, protiv kojega se toliki bune, imade i svojih tužnih strana (Sudbina glavnoga junaka i onoga staroga župnika, njegova predšasnika.) Jednom riječi: duh koji je provejavao „Zaprekama" bio je nekako pokajnički, dobar, slomljen, čisto kršćanski. Način, kojim je prikazan glavni junak ove knjige Novakove, medjutim, sve je prije nego to. Novak je tuj u promatranju i prikazivanju potpuni i mirni prirodoslovac. Njegov profesor (Wolf, doduše Nijemac) izradjuje doktorsku disertaciju „Intelektualni razvitak po stališkom zanimanju ljudi" — dakako u smislu Lamarckove descedentalne teorije i Darwinove selekcije", a Novakov direktor Sabljak „nije dašto kao katolički svećenik mogao da prizna hipoteze, što ih je izvodila znanost iz Lamarckovog umovanja i gradiva sabrana Darwinovim ustrajnim radom, ali o temi disertacije rado je raspravljao s Wolfom. U Wolfovim je izvodima gledao skroz sa protivne strane samu potvrdu svome uvjerenju . . ."

Od katoličkoga svećenika se — dašto — i ne zahtijeva, „da prizna hipoteze, što ih je izvodila znanost iz Lamarckovog umovanja i gradiva sabrana Darwinovim ustrajnim radom", ali je utješna pojava, kada se naš Novak ne ustručava poslužiti s tim umovanjem i prikazati čovjeka na temelju nazora, što ih je

iznio „jedan“ Darwin ili Lamarck, jer se tim priznaje koliko toliko pristašom njihovih nauka. To je priznanje tim više vrijedno, što je ovu knjigu Novakovu izdala „Matica Hrvatska“ i tako u neku ruku pokazala, da ne stoji na stanovištu katoličkoga svećenstva. A to već nešto vrijedi . . .

Dašto, da se u svemu tomu nema gledati kakovo izazivanje, jer je već izbor Novakova sujeta uvjetovao ovaj način obradbe, ali je svakako hvale vrijedno, da je izabrao takav sujet već radi toga, što mu se tim pružila prilika da pokaže svoje stanovište u pogledu modernoga naziranja na čovjeka. Kod nas se je taj moderni nazor često naglašivao, ali nitko ga nije tako jako ilustrirao u našoj lijepoj knjizi. pa treba da budemo i radi toga Novaku zahvalni.

Treba samo požaliti, što je obradba ove Novakove knjige u glavnom nejednaka. Prvi je dio (do VII. poglavlja) izradjen daleko većom pomnjom, nego li onaj drugi. Poglavito to vrijedi za partije, u kojima je prikazana „ljubav“ Titova. Tuj imade mnogo praznina, a s druge je strane često mnogo brige posvećeno neznatnim. ili barem nevažnim momentima. Život Titov u uredu, pa njegov položaj u društvu premalo je objašnjen, a previše je pažnje posvećeno njegovom drugovanju s kancelistom Duićem, koje za to ipak nije ispalo dovoljno vjerojatnim. Imade još takovih suvišnih oduljivanja (bolest Puhovca). Ono što je doneseno iz uredovnoga života Titova malo objašnjuje njegov karakter u to vrijeme, izim parnice o grabežnom umorstvu, u kojoj Tito sudi na život i smrt Jovanu Dulapiću. Ali i ta je epizoda ispričana daleko preopširno. Mnoga stranica ne samo da nije ni u kojem savezu sa glavnim licem niti radnjom, nego nije ni inače značajna i vrijedna.

Zadnje je poglavlje obradjeno u jakim slikama bez mnogo tumačenja, ali se za to čovjeka tim snažnije doimlje.

Baš ova snaga zadnjega poglavlja daje glavnu značajku cijeloj knjizi. Problem je pun snage, sujet je jak, a isto se može kazati u glavnom i o obradbi. Minucioznost u obradbi prvih poglavlja i snažni završetak nadomještaju neke manjkavosti, kojima se nije mogao oteti pisac, koji je svojom bolesti bio već toliko vremena odsudjen, da bude sužanj svojih soba. Dok se je služio bogatim iskustvom, što ga je stekao kao učitelj, prikazujući Dorčićevu mladost, dok je iznosio nazore, što ih je stekao studijem modernih knjiga i dok je slikao jakom fantazijom svršetak svoga Dorčića, dotle ga prati potpuni uspjeh.

*

„Tito Dorčić“ je poslednja knjiga Novakova. Njom je dovršen jedan veliki put. Od „Pavla Šegote“ do „Tite Dorčića“. Jedan cio, veliki patnički život. Imade u „Pavla Šegote“ jedna nezaboravna scena. Šegota već dugo ljubi svoju djevojčicu. Jednom se nadvije nad nju, zagleda joj u oči i usklikne: Kakove su u tebe oči?! . . . On ih nije prije vidio. Ljubi je već davno, ali sada je istom otkrio njene oči. Oči! Ono, što daje cijelom licu izražaj, u čemu se odražava cijela duša. Šegota ih nije prije vidio. Nije ih nigda do onda promatrao. On je svoju djevojčicu ljubio onako mladenački, zanosno, sve. Ne samo stas, ne samo vlasi ili glas, vrat, oči. Sve, sve! Mladenački, bez kritike. A onda je odjednom otkrio njene oči.

Tako je i Novak. Dugo je ljubio sve. Iskreno, žarko, zanosno. Sada pod konac života opazio je — oči —. Moguće nije uskliknuo pun zanosa poput svoga mladenačkoga Šegote, ali on ih je našao, otkrio i zagledao duboko u njih. To su oči

njegova naroda, hrvatskoga naroda, koji je toliko ljubio. I što sve nije u njima opazio. Da nisu bistre, da nisu jake i da sve više i više slabe. One se odvraćaju od onoga, što je za njih, a otimlju za nečim, što ne mogu stignuti i naprežu se i zamućuju se, dok ne oslabe posve i ugasnu.

„Tito Dorčić" nije knjiga očaja, nego knjiga mirne i jake kritike, kakove čovjek nigda ne bi očekivao od Novaka.

„Nije moja teorija nikaki aristokratizam — kao što mi ga neki predbacuju — nego nužna praktična posljedica teoretskoga umovanja na osnovu činjenica, što ih bilježim prateći život svojih bivših učenika (Sabljak)".

Vjenceslav Novak je pedagog. Ne istom jedan od onih, koji se laćaju pera, jer misle, da i oni imadu nešto da reknu, nego jedan od onih, koji su kao učitelji liječnici. Njihova šiba je kao nož liječnikov. Zasiječe duboko, sve do kosti, jer vjeruje, da se rana samo tako dade izliječiti. Zvali mi njegovu teoriju aristokratizmom ili kako drugačije ne mijenja ništa na stvari. Glavno je, da je osnovana na istini, na činjenicama, da gotovo svaki dan susrićemo po koji živi dokaz, koji potvrdjuje Novakov nazor.

JOSIP MILAKOVIĆ: TRNSKI

O PJESNIKOVOJ LITERARNOJ 70-GODIŠNJICI (21/I. 1907.)

Trnski se istače i kao pjesnik mnogih davorija. One nastadoše poput „Krijesnica" najviše što pobudom prijatelja, što izazvane prilikama i dogodjajima. Ko ne zna one divne „Oj talasi mili, ajte", što je uglazbio Lisinski, onda „Ljubimo te, naša diko", „Oj jesenske duge noći", „Oj banovci", „Desni vjetar eto dunu" i „Junak sam iz Like", koja bijaše miljenica pokojnoga Štrige! Iza njih redaju se pjesme pastirske, težačke, žetelačke, primorske, pjesme od kola, djačke, dječije i zdravice.

U većini tih davorija, koračnica, kano i drugih mu prigodnica, čuješ odjeke srca krajišničkoga. Nema tu sjete, ne gubi se tu nada, nit se pada u očaj, jerbo desnica je jaka u junaka. Trnski je jamačno pošljednji pjesnik iz kola, koje bijaše zadojeno krajišničkim duhom i u kojem su žice navijali: Utješenović, Preradović, Boroević, Turić i Vukelić. Već g. 1845. izadje prigodom uspomene stogodišnjice svetkovine postanja prvog banskog narodnog puka devet njegovih davorija, medju njima i ona „Udri naši", koja se toliko pjevala u granici i koja osobito omilje Jelačiću. U njegovim pjesmama ocrtana je vjernost krajišnička i junaštvo, ali i bijeda i nevolja onoga naroda. No kruna svim tim plemenitim osjećajima jest ljubav, spram hrvatskog roda i imena i neustrašivosti u obrani narodnih svetinja. „Još u doba Jelačićeva službovanja u banovini" — veli sam starina u Karićevoj biografiji, što je izašla u „Danici" za ovu godinu, — „otelo je u časništvu mah poštenjaštvo, odriješito domoljublje i naprednjaštvo". Svaka čast i hvala toj odvažnosti i to u ono kobno (Bachovo) doba a pod časničkom kabanicom! I makar mnoga misao pala u novim prilikama u tamu zaboravi, kulturna povijest sačuvat će joj jamačno za dugo harnu spomen.

Opću vedrinu njegove duše naoblači tek pomisao na starost, te praštajući se sa mladošću, veli joj sjetno:

„S Bogom, l'jepi, mladi danci,
Prvog milka divni sanci!
Od vašeg se d'jelim milja,
Starosti me zove zbilja".

Najviše zasluga steče pjesnik pored „Krijesnica" svojim prigodnicama. I sam u predgovoru svihkolikih mu djela veli: „Mnoge su moje pjesme samo odzivi prijateljskim pozivima i poticajima, odjeka su dogodjajima i osjećajima moje dobe", a ovijeh dana šaljući mi ljubezno svoju sliku, piše mi: „Od prvoga maha sve do danas trudbovanje je moje smjerovno osobito u mnogim klanjalicama, tužaljkama i proslovima, a može vrijediti i za povijest našega preporoda, pa ne marim što se to premučava". Na dalje veli: „Uz velike službene napore ne mogoh ni više ni što boljega stvoriti, a navale i zahtjevi u sto prigoda bijahu toli prešni i neotklonivi, da se i sam čudim, koliko sam tih klanjalica, tužaljaka i proslova morao ishitriti". I odista u životu našeg naroda ne bijaše znatnije zgode, kojoj ne bi pjesnik namijenio koju prigodnu, kao što nema znatnijeg muža ili žene, koje ne bi počastio kojom klanjalicom ili u času smrti tužaljkom. I danas — makar već sam slab i klonuo — piše zvučne tužaljke u smrt svojih suborilaca, a valja priznati, da je tim svojim radom mnogo poradio oko osvješćivanja rodoljubne svijesti.

Medju epskim pripovijestima, baladama i pričalicama valja spomenuti „Maru plivačicu", što je izašla u drugoj knjizi Vrazova „Kola", i u kojoj je slični motiv, kao u priči o Heri i Leandru, „Zvekana", onda „Sijevak Zrinjske zvijezde" i „Svetu priču o Ćirilu i Metodu", za koje mu dade podatke pokojni Mesić, za tim, „Anu Lovićevu" (1890.), „Bana Berislavića" (1896.), „Rajsku pticu", „Poldu Hodaka" i dr. Mnogo pričalica napisa u „Danici", što je izdaje Jeronimsko društvo u Zagrebu.

U „Ani Lovićevoj", koju posveti generalu Josipu Filipoviću, opjeva dogodjaj, koji se po narodnom pričanju desio na sv. Tri kralja g. 1630. u Kostajnici, kadno je neka djevojka Ana Lovićeva izdala kršćane, dok su se u crkvi Bogu molili; mahnuvši u taj zgodan čas rupcem Turcima, koji provališe u crkvu, te sve do jednog franjevca, koji uteče sa sv. tijelom, poklaše. Ova oveća epska pripovijest zadahnuta je skrozimice kao svaki njegov rad čistim hrvatskim otadžbeničkim osjećajem, te nam pjesnik niže u divnu nizu ime do imena, junaštvo do junaštva jedno slavnije od drugoga, a osobito se ističe Lika i Krbava, za tim naši Bakači,. Zrinovići, Draškovići i Frankopani. A kako nam crta ljutu kavgu izmedju sinova iste majke: kršćana i muslimana, ne upada u osvetu i mržnju već ovoga, koji mu je vjerom bliži, svjetuje milo :

„Tvoj je brat to, od njeg se ne tudji,
Bratskom pjesmom u milost mu udji!"

U „Banu Berislaviću" opjeva junačka djela toga hrabroga i odvažnog biskupa i njegovu tragičnu smrt u obrani rodnoga mu praga.

Nekoje pjesme — kao na pr. „Rajska ptica", „Slava mladosti" i „Kletva peru pjesnikovu" — udjoše i u školske čitanke. Ova potonja sjeća svojom idejom na Preradovićeva „Djeda i unuka". Valja i to spomenuti, da je napisao pjesme za nekadašnju čitanku IV. razreda pučkih škola u Hrvatskoj.

Pisao je i pripovijesti, kano što su „Učitelj Dobrašin“, „Ispisani Leopoldovac“, „Čuvida na glasu“, „Slutilac“ i još dvadesetak drugih, no najbolje mu uspje „Učitelj Dobrašin“, što ga izda Jeronimsko društvo u Zagrebu. To je naša ponajljepša uzgojna pripovijest, u kojoj nam se crta vjerno rad poštena školnika na selu (Divljakovcu), čije nastojanje spotiče o zapreke konzervativnog nabrecitog župnika i o neprilike, u koje upada uslijed opakog i napućenog svijeta, dok se najposlije ne nadje u boljem društvu (u selu Pitomu), kraj napredna župnika Dobrile i čestita i pitoma puka, medju kojim uvodi odmah napredne kulturne uredbe, a pored toga savija gnijezdo sreći svojoj. Pričanje iskićeno je sa mnogo narodnih mudrih rečenica.

Trnski je mnogo prevodio i to najviše od Schillera, Goethea, Mickiewicza (Krimski soneti), Šekspira i Puškina. Medju tim prijevodima valja spomenuti prijevod Šekspirova „Otela“, Puškinova „Onjegina“, kojega je preveo i Špiro Dimitrović-Kotoranin, onda Halmovu dramu: „Sin pustinje“.

Uspio mu je prijevod tobožnjeg „Kraljodvorskog rukopisa“, koji g. 1854. izda po drugi put cijela, te ga posveti banu Jelačiću. Pošljednih godina prevede Marka Dubrovića (1899.) pjesničku priču iz primorskog života, što je spjeva njemački barunica Rayerova.

Preveo je i mnoge crkvene pjesme, od kojih mu je najuspjelija ona krasna „Stala majka“ .... Ti prijevodi izlazili su najviše u djakovačkom crkvenom listu, a danas je — kako mi piše pjesnik — sav prijevod crkvenih pjesama u sarajevskog kaptola. On bi želio, da se tekstovi, koji su odista sa malom iznimkom prečesti prava nakaza — zamijene valjanima, pak veli: „To skupno izdanje u korist prostoga naroda imalo bi se ljudski pokrenuti. Meni nije do kakve slave, već do pravog razumijevanja crkvenih pjesama, dakle do vjerskog napretka, a ne marim ako i zataje ime prevadjača“. — I prijevod „Kraljevke“ njegovo je djelo.

„Matica Hrv.“ u Zagrebu izdala je nazad dvije godine (1904.) njegove prijevode iz slavenskih književnosti pod naslovom: „Iz slavenske rodbine“.

Od sviju njegovih prevodilačkih radova najbolje mu je uspio prijevod Šilerova „Zvona“, koji je — a to će svak priznati, ko poznaje original i prijevod — prava majstorija. Prvi prijevod izašao je već g. 1839. u „Danici ilirskoj“, te je stekao priznanje ilirskih pjesničkih prvaka. Poslije ga preradjena izda g. 1869. u IV. tečaju Filipovićeva „Bosiljka“. Urednik lista poprati ga srdačnom pohvalom, u kojoj ističe veliku vještinu prevodiočevu, „koji je umio ovaj umotvor njemačkog genija zaodjenuti milinjem jezika našega, te je upravo duh i srce Šilerovo pretočio posve u duh i srce našega naroda, tako da uman štioc nigdje ni osjetiti ne će, da se — čitajući ga — ne bi nasladjivao u domaćem perivoju poniklim i uzgojenim plodom“. No prevodiočevo se srce ne umiri, dok ga i treći put ne dotjera spram svojih metričkih načela, te taj prijevod izadje nazad 20 godina o pjesnikovoj književnoj 50-godišnjici. Usporedivši ga s originalom čovjek se mora diviti, kako je umio pjesnik u onoj tijesnoj formi vjerno predočiti ne samo misao pjesnikovu, nego i oživjeti onu bujnu plastiku Šilerova crtanja.

Mnogo je poradio pjesnik i oko toga, da se u hrvatskoj metrici dade naglasku odlično i odlučno pravo, a to njegovo nastojanje odobravahu osobito Pacel, Perkovac i Štriga, te je sporazumijevši se sa tadašnjim suurednicima „Vienca“ Šenoom, Dežmanom i Markovićem i pošto priznadoše jednoglasno naglasku u našoj metrici

onu prednost, kojom se jedino može u umjetnoj pjesmi udesiti pravi ritam, sastavio g. 1874. u „Viencu“ metrička pravila, za koje uze vojevati medju ostalima čuveni muzikolog F. S. Kuhač. Trnski je tome odista ostao vjeran, te je prema tim pravilima ispravljao čak svoje starije popularne tekstove, ali je kanda prevršio mjeru i to na štetu pjesničke misli, koja je ostala često puta okrnuta. U pravilnosti forme jamačno mu bijaše izgledom i Goethe, kojega je mnogo čitao i prevodio, a dašto i Mažuranić, koji je ispravljao njegove prvijence, te ga opominjao, kako valja paziti da bude forma pravilna.

Valja mu priznati zaslugu, da je mladju pjesničku generaciju opomenuo, kako valja pripaziti i na čistotu i pravilnost jezika i forme. Mnogo mu se prigovaralo i prigovara — ako danas i manje — da je kovao neke izraze. Istina, da pored nekih uspjelih kano što je npr. kovanica „planinar“, koja se općenito prihvatila, bijaše i takovih, koje nijesu marile ući u njegova djela, no nepoznavanje našeg jezika iznosilo je često puta mnoge riječi, koje odista živu u narodu, kao kovanice u tu prepirku.

Nas je zadužio u velike i svojim prijateljstvom spram slavnoga Preradovića, s kojim ga je vezalo i kumstvo i pobratimstvo. Oni bi često naizmjence čitali svoje pjesme prije, nego li bi ih slali u tisak. U predgovoru Preradovićevih „Pjesničkih djela“ (1873.) piše ovo : Počam od g. 1858. (u Glini) često si dopisivasmo i mnoge pjesmotvore šiljasmo na prijegled prvo, nego li ih je sviet ugledao“. Naš slavni pjesnički prvak prihvatio bi često njegove izmjene, a te se dašto ponajviše, ticale pjesničke forme i ritma.

Hrvatski narod duguje starcu veliku harnost i za procvat Plitvičkih jezera, koja Trnski znade jur od svojih mladenačkih dana, kad još ne bijaše svijetu poznat njihov čar i njihova dražest.

Taj umiljati kutić hrvatske domaje ljeti je najmilije boravište njegovo, koje slavi i pjesmom i prozom (Plitvička jezera 1893., Jezerkinje 1896., i Putne uspomene 1899.) ne bi li upozorio hrvatski narod na te prirodne dragulje, oko kojih bi morali hrvatski velikaši sagraditi svoje dvorove. Ko ne vidi u duhu idealnog zdravog starčića kako poput onog njegovog kaludjera, što je slušao rajsku pticu, gleda udivljen dražesnu prirodu opajajući se njezinim dražima, te od jutra do mraka luta sretan utirući i čisteći puteljke oko jezera i kako ga u tome zateče večer, te očaran sa bajna prizora šapće :

Zamaklo sunce. Meni svjetla žednom
Zamračilo se. U vrh Plješivice
Upiljih oko sjetan, kad najednom
Go vrh se zasjo, iza njeg iz tmice
Pomolio se mjesec pun na visu —
Trenutci taki, znajte, blaženi su . . . .

A nazad godinu dana šalje u svijet četiri pjesmice, u kojima slavi drevnu Krapinu (Slava Krapine 1905.), te nastoji pobuditi rodoljube, e bi obnovili stari grad, da bude ljetnikovcem hrvatskim licejkama.

A što uradi starac, kad ga mlado društvo hrvatskih književnika odabra svojim predsjednikom ?

Nije se izgovarao starošću i slabošću već se latio rada, te mrči perom od jutra do mraka i šalji bijelu knjigu po širokom svijetu, ne bi li našla medju njegovim od-

ličnim znancima dobrotvora i utemeljača društva, kojemu osigura opstanak ponajviše njegova pregnutljivost i njegov mar. Za to ga ovo i odlikova čašću svog prvog začasnog predsjednika. Za njegove zasluge narod ga slavljaše naročito o njegovoj 50-godišnjici, kad mu na kući, gdje se rodio, podiže spomen-ploču. Mnogi gradovi imenovaše ga pored toga začasnim gradjanom, a znanstvena društva i korporacije izabraše ga začasnim ili pravim članom.

Hrvatski kralj, čiji tumač bijaše pjesnik nekoć po Lici, odlikova ga mnogobrojnim odličjima, a zasluge oko sloge prizna mu i bratski srpski narod, te ga već g. 1862. izabra učeno društvo svojim članom.

Značajna je uopće crta u radu pjesnikovu ljubav spram jednokrvne braće Srba, kojom je zagrijan osobito drugi dio „Krijesnica". Poput Prerada i on se ruga neskladu medju rodjenom braćom. Sve je medju njima isto: jezik i običaji, pa i udes, tek jedna je razlika sićušne vrsti: Ivo se križa, Jovo se krsti (Ivo i Jovo).

God. 1882. počeo bijaše izdavati svoja „Svakolika djela", no radi slaba odziva izašle su tek dvije sveske. Naš opći nehaj za hrvatsku knjigu dobro karakteriše starac u jur pomenutom pismu ovijem riječima: „U svim našim odličnijim obiteljima otimlju mah njemački modni listovi i njemački romani. Stotine njemačkih „Jugendschriften" naručuju se u ime dara djevojčicama, a jedva desetak hrvatskih knjižica u isti smjer. — Kad sam bio pozvao čitaoce hrvatskih listova, da se predbroje na moje pričalice, javiše se trojica" ... Žalosna je to pojava, i to tijem žalosnija, jer je njezinu gorčinu iskusio i Trnski, čiji ukupni literarni rad smjera općem dobru čitavog naroda, jer naklonjen raznim mu potrebama i potrebicama, kao što mu bijaše i onaj na polju javne uprave.

No on za to ne klonu, već radi sve do dana današnjega. I gle u sedamdesetoj godini književnog mu djelovanja opet ga vidimo u „Danici", dašto ne „ilirskoj", nego onoj Jeronimskog društva, gdje napisa spomenuti Karićev nekrolog. A počinje ga ovijem dirljivim riječima: „Starovjek, a možda pošljedni put, javljam se drage volje u našoj svako ljeto dobrodošloj „Danici", koja, Bog dao, nigda ne prestala svitati", a iznijevši lik svoga pobratima ovako ga zaključuje: „„Takva si eto plemenita druga i narodnoga dobrotvora slavih pjesmicama u javnim listovima, dok je još živ bio, te se tome veselio". Ne odaju li nam ovi retci plemenitu cijelj njegovih prigodnica?

Prikazavši ukratko život i rad dičnoga jubilarca, moram odmah i to istaći, da u ovom svečanom času mimoidjoh slabu stranu pjesnikova stvaranja, jer scijenim da joj ovdje nema mjesta.

Prvijenac njegov „Sve za domovinu" — ne doduše pjesma, već rodoljubni poučni sastavak — tiskan je taman prije 70 ljeta, a izašao je u 3. broju „Danice" ilirske" dana 21. siječnja 1837. godine. Tamo napisa 18-godišnji zanosni mladenac ove krasne riječi: „Lijepo je reći: „Sve za domovinu, ali je još ljepše činiti".

I gle, danas nakon 70 godina muke i borbe, radosnih i žalosnih zgoda — osvrnuvši se u duhu na svoj život i rad, može mirne duše 88-godišnji starina i ujedno Nestor hrvatskih pjesnika, čiji srebrni vlas ožaruju rujni traci nove zore i pozdravljaju srdačni poklići probudjene samosvijesti hrvatskog paćenika — zlatom ispisati ovo svoje mladenačko geslo, s kojim je stupio na književno poprište, i staviti ga kao zajednički natpis povrh svega, čim nam je zasinuo na mutnom i burnom obzorju sjajnom lučom nezaboravljenih krijesnica .....

DR. ANTE TRESIĆ-PAVIČIĆ: FILOZOF PETRIĆ I NJEGOVO NAJNOVIJE DJELO

Dr. Petrić pretpostavlja slobodu volje i njezinu neodvisnost od fizičnog uzročja, te se bavi samo determinizmom razumnih motiva, koji djeluju na njezine odluke. U prvom dielu rasprave ispituje moć motiva ili pokretala, koji djeluju na volju u izboru izmedju jednakih dobara. Poticaj na ovo istraživanje daje mu poznata Danteova kitica (Parad. Canto IV):

„Intra duo cibi distanti e moventi
„D'un modo, prima si morria di fame,
„Che liber'nom l'un si recasse a'denti."

(„Izmegju dvaju jela, jednako udaljenih i koji jednakom silom privlače, prije bi slobodan čovjek poginuo od glada, nego bi jedno prenio k zubima".)

Za tim se osvrće na Cornoldijev tumač ovih stihova, koji kaže, da je Dante rekao vječnu istinu, jer da bi čovjek u spomenutom slučaju maštom pomislio, da je jedno od ovih jela ipak bolje, te bi ga odabrao, nu time bi porušio jednaku silu privlačivosti i jednaku daljinu, i tako u suštini Danteovo mnieje ostalo bi neoborivo.

Petrić pobija Dantea i Cornoldia mnogim jasnim i neoborivim dokazima, i s te strane mu nema prigovora. Ja mu prigovaram samo što se je išao uopće baviti ovim sredovječnim pitanjem, koje je zanimalo skolastične cjepidlačare sve onamo od Buridana i njegovog glasovitog magarca, koji žedan i gladan nije znao, bi li najprije zagrizao sieno na jednoj strani, ili bi se napio vode iz jednako udaljenog kabla s druge strane; i, ne moguć se odlučiti, crkao od žegje i od glada. Petrić kaže da takovo živinče ne zaslužuje časna pogreba, pa da ni čovjek koji bi se slično ponio, ne bi zasluživao časnije uspomene. Meni se pak čini, da je uopće Buridanov magarac već svietu dodijao, kao što dodijaše i suvišne prepirke o slobodi indiferencije. Žao mi je bilo čitati da se uopće Petrić napinje tu slobodu dokazati i da mota jednoga Cornoldia pod tačkima svojeg silnog uma, baš kao da bi jedan slon gazio cieli sat nogama po mišu.

Jasno je ko sunce da Cornoldi obmamljuje sebe i drugoga svojim dokazom; jer veleć, da volja može fantazijom povećati i približiti jedno od dvaju jednakih i jednako udaljenih dobara, te ga odabrati, pretpostavlja, da se je već za jedno odlučila, a to je baš ono čiju je mogućnost trebalo dokazati. Smiešno je pak to zavaravanje samoga sebe, jer ako svjestan razum znade da su dva dobra posve jednaka, nikakve slike mašte neće moći tu jednakost oboriti. Ako to mašta učini, znak je da je razum bio slab, i da nije poznavao jednakost onih dvaju dobara, a time se opeta udaljujemo od pitanja i igramo raznim riečima.

Nije mi žao talijanskog skolastika, nego mi je žao, da je i sam Petrić motajuć ga i izmišljavajuć razloge, kako se slobodna volja može izvući iz škripca, postavljena izmegju dvaju dobara, i sam upao u pogrješku sličnu Cornoldijevoj. Pretpostavljajuć da se slobodna volja ne može odlučivati, bez kojega pokretala dobra, i ako nije absolutno od njega determinovana, već joj služi samo kao poticalo na odluku, ili kao konačna svrha, bez koje ne može biti odluke, on izmišlja pokretala, koja bi mogla potaknuti volju iz neodlučne indiferentnosti, da se odluči na izbor izmegju dvaju jednakih dobara. Ima tu temeljitih i neoborivih dokaza, kao što je

onaj, da bi motiv života, kao mnogo većeg dobra, prisilio volju da odabere koje mu drago od jednakih i jednako udaljenih jela, jer ako je vrhovno dobro izvor svih pokretala slobodne volje, kako bi čovjek mogao zapostaviti život, najmiliji dar vrhovnog dobra, i pustio, da ga paralizuju dva jednaka, ali neprispodobivo manja dobra ?

Ali kada se dr. Petrić utiče kocki, da ona odluči, koje će od jednakih dobara volja odabrati, tu upada u veliku pogrješku, i ako on, osjećajuć da je stao nogom na labavo i sklizavo tlo, nastoji dokazati, da tim sloboda volje ne bi bila oštećena. On piše : „Jasno je da to (bacanje kocke) ne predpostavlja izbor, nego ga pače čini u toj hipotezi samo mogućim. Posluživši se tim srestvom ne povrjegjuje se sloboda, i ne bi je posvema povriedila ni hipotetična potreba, da se to srestvo upotrebi za rečenu svrhu". (Str. 24.). Ja pitam, kako se ne povrjegjuje sloboda, ako joj treba dozvati u pomoć slučaj, kocku, da se uzmogne odlučiti na jednu, ili na drugu stranu? Ne predpostavlja li se time, da se volja, bez te kocke, ne bi sama od sebe mogla odlučiti ? Ta i sam dr. Petrić kaže „da u tom slučaju volja ne bi bila nego prostim orugjem, a pravi pokretači bili bi priroda i slučaj" ! Gdje tu imade mjesta za spontanu odluku volje ?

U sličnu pogrješku upada i kada na str. 26. kaže, da bi volja u razumu mogla posvetiti više pažnje jednomu od dvaju jednakih dobara. „Dakle u jednomu od tih časova **b** je prisutnije u mojemu umu nego **a,** i tako ću ja moći odabrati **b,** a napustiti **a.** Kako se to može dogoditi ? Otkuda razumu ta moć, da bolje promatra **b,** nego **a,** kada obadva jednako pritežu i jednako djeluju ? Tu se već pretpostavlja, da je **a** počelo slabije pritezati i djelovati, nego **b,** ili se pretpostavlja, da se je volja već odlučila, baš kao i u sofizmu Cornoldia.

Zabadava je ! Ako pomislimo volju kao prostu vagu, čije pladnjeve diže i čini padati manja ili viša utega, nikada se ne ćemo izvući iz škripca postavljena slobodnoj volji od finih sredovječnih cjepidlačara, jer će pod jednakim utegama ostati do vijeka u ravnovjesju, posve indiferentna, i kao što — rabim krasnu sliku dra. Petrića dobačenu Cornoldiju — nikakva utvara mašte neće moći pritegnuti jedan pladanj, ako je na drugome posve jednaka utega, tako se ni sloboda volje neće moći odlučiti izmegju jednakih dobara, ako u sebi nema moć samoodluke, slobode izbora. To je ono što i sam priznaje na stranici 31. kad veli, da se razlog odluke ne smije tražiti samo u objektu odluke volje, nego bar djelomično u subjektu, to jest u slobodi volje, koja ima da izabere i odluči. Na strani 34. kaže još jasnije, da izmegju dvaju jednakih dobara, volja može, ne utičuć se nikakvom pomagalu izvan nje, odabrati dobro koje hoće.

I doista u ovom predmetu suvišno je uticati se aprijornoj dedukciji uma, da se dokaže mogućnost odluke volje, kada se može induktivnim putem i svakidanjim primjerima, a što je glavno nutarnjim čuvstvom svojesilja, oboriti to sredovječno strašilo apsolutne determinacije volje silom pokretala.

Stavite vi gladnome dva posve jednaka kruha, jednaka bojom, vrsti, težinom, oblikom i objamom, na posve jednaku daljinu ; ili dva posve jednaka jajca, pa da vidite hoće li umrieti od glada, ili će, kao ciganin u priči, pojesti najprije jedno pa drugo.

Čudim se, što se je dr. Petrić ovako dugo pozabavio ovim prekuhanim sredovječnim pitanjem, i što nije okrenuo tu istu batinu proti deterministima, jer nigdie

nije tako istinita rečenica, da svaka batina ima dva kraja, kao u pitanjima slobodne volje. Indukcija nepobitno i sa tisućama primjera može dokazati, da se volja može odlučiti na izbor izmegju dvaju jednakih dobara, dočim ne poznajem primjera, da bi ni pas, ni mačka, pa ni slavni magarac, koji se uviek u ovom pitanju spominje, a kamo li čovjek umro od glada, postavljen izmegju dvaju jednakih jela. Ako je dakle to istina, čemu ne okrenuti argumenat proti deterministima i reći im, kako je to, da se volja može odlučiti bez motiva, pošto se dva jednaka i protivna motiva paralizuju ? Nije li to jasan i nepobitan dokaz slobodne volje ?

A baš sam dr. Petrić divno odgovara onima, koji obzirom na ovo pitanje predbacuju, da bi u tom slučaju postojao učinak bez ikakvog uzroka, što se protivi pravilima uma. Valjalo bi prevesti cielu prekrasnu četrdeset i četvrtu stranicu, da se jasno pobije ovaj sofizam. Nu pošto će ga za sofizam priznati svaki zdrav razum, prištedit ću čitateljima vrieme, a sebi trud, da prevedem ono dosta subtilno razlaganje. Preveśću samo konac, jer tu bljeska iskrica spomenute Petrićeve poezije :

„U našem slučaju taj je uzrok očit : stoji, kako rekosmo u volji, koja proizvagja dotične čine. Ne može biti prepirke, nego o vrsti toga uzroka i o načinu njena djelovanja ; to jest mora li ona biti posvema determinovana na stanoviti čin, ili može li se sama od sebe determinovati. Ovo je najviša vrst uzročnosti, koju nam iskustvo otkriva : je li dakle čudo što nam se s neke strane čini tajanstvenom ? Postoji li uopće kakav uzrok, koji se u svom djelovanju prikazuje posve nag i otvoren našim očima ? Postoji li išta u svemiru što nije u svojoj suštini manje više zamagljeno otajstvom ? Držimo se dakle svjedočanstva sviesti, koja nam kaže da je naša volja slobodan uzrok svojih čina“.

Krasno dr. Petrić razlikuje narav fizičnog uzroka od moralnog : „Valja razlikovati prije svega naravne i nuždne uzroke od hotičnih i slobodnih. Prvi, netom svi potrebni uvjeti postoje, moraju djelovati. Drugi djeluju i proizvedu učinak, kada to djelatelj hoće. Ipak valja sporedno opaziti, da volja nije neposredan uzrok htienja, osim u času kada to htienje provede, tako da izmegju uzroka i učinka nema ni u ovom smislu u istinu razlike vremena. Neposredan uzrok htienja u činu nije samo postojanje hotične moći. U tom smislu hotična moć je samo udaljen uzrok, ili bolje uzrok i n p o t e n t i a hotičnog čina. Volja se na neki način može odlučiti na čin (ali ne na neopozivni način) prije nego li ga ostvari, kao što se zbiva u jakim namjerama. Ali to nije nuždno. U njoj odluka htienja i stvarno htjeti, mogu biti istodobni, mogu biti sve jedno. Važnost, koju daje svrsi, i koja je njezin glavni objekt, volja može svesti u odnošaj sa jednim od dvaju srestava, po kojima može postići tu svrhu, a drugo zanemariti. Ona to čini slobodno, to jest moću jedine i čiste slobode odluke. Ona time i u tom slučaju vrši svoju slobodnu i subjektivnu procjenu, ako se može dati tako široko značenje rieči p r o c j e n a (apprezamento). Tako volja kada ushtije pregje iz udaljenoga uzroka u neposredni, iz uzroka u moći (in potentia) u uzrok u činu. A kada je ona uzrok u činu, učinak, to jest hotnja, već postoji“. (Str. 47.).

Još ću spomenuti ovu važnu stavku Petrićeva mišljenja, koja se potpuno slaže sa mojom kritikom Leibnizovih motiva, ili pokretala : „Moć volje nije nikada posvema determinovana od motiva, kao što nije nikada posve ograničena od nijednog svojeg posebnog čina, ni u njemu iscrpljena“. (Str. 47—48.).

Za tim sliedi krasna prispodoba dubokog mora i volje. Vjetrovi, motivi, mogu uzburkati površinu, ali dubina ostaje mirna. Uopće Petrićev stil obiluje krasnim prispodobama, što u starca pokazuje čudnu moć fantazije.

Uza svu oštrinu uma, koje je Petrić svjestan, on je čedan, kada je omjeri sa strahovitom dubinom problema slobodne volje. Sliedeća stavka će nam pokazati

koliko mu se dubokim čini taj problem, koji obično plitki umovi rješavaju na laku ruku, pristajuć uz slobodnu volju po samom svjedočanstvu sviesti ; ili, što je još pliće, sliedeć materijalistički determinizam pod dojmom neispitanih objekcija raznih nazovi auktoriteta.

„U toj dubini hotične djelatnosti (more ne uzburkano od vjetrova, motiva u dnu) koja je možda manje rasvietljena očima našega duha, nego fizičnim očima predmeti, na koje padaju slabe i nejasne zrake mjesečine, ragjaju se slobodne odluke, koje volja nalaže sama sebi. Opetujem : u svakom slobodnom činu opažamo da ta moć koja natkriljuje motive, postoji, ali nemamo jasna zamjećenja naravi i načina te premoći hotične sile." (Str. 48.). Bojeći se da deterministe ne izrabe tu nejasnoću sviesti u odlukama volje, odgovara, da zaključak „a b i n s c i t i a a d n o n e s s e", nije logičan, nego sofističan, i ima posve pravo.

„Ko zna reći i pokazati vam jasno, kako volja proizvagja svoje slobodne čine, neka reče i neka se jasno izrazi. Ja vam ne znam nego kazati, da volja, kada postoji, samo je uzrokom i n p o t e n t i a svojih hotnja : kada pak u istinu hoće, onda je djelatan i izvršni uzrok svojih hotnja". (Str. 49.).

Unatoč neizbježnom cjepidlačarenju, kada se piše o jednom od omiljelih predmeta sredovječnim filosofskim dangupcima, i unatoč pogrješkama u koje tako sklizavi predmet uvali i najozbiljnijega mislioca, ipak je dr. Petrić i iz ovoga argumenta znao izbiti mnogo sjajnih iskara, i rasvietliti mnogu nejasnu stranu ljudske volje, do kojih empiričnoj psihologiji nema, bar još za sada, puta.

(Nastavit će se.)

JOSIP KOSOR: CUPALO

Luka bijaše optočena zidjem od smaragda, umah za njom plavila se vila u parku paoma sa otvorenim vratima čekajući na njih kao naručjem spremnim.

Izadjoše na obalu. Za njima nevidovno iščeznu ladja a pred njima se ljupko prostre cvijetna staza. Oni pokroče kao poneśeni lahorom s mora, sama im se vila približi u susret i kad se za njima sklopiše vrata, zaviknu za njima glas — glas boga ljubavi : — tude carujte andjelovi moji !

. Djevojka se je probudila sa smiješkom, kojim je snivala. Njezin san iščeznu kao mjehurić na vodi, a mjesto njega ukaza joj se njezina soba, mrgodno očevo i materino lice te kroz prozor bučni trg sa kavanom i gostima te podalje sa seljankama, pilićima i ostalim predmetima trgovanja.

Otac joj se toga dana zagrozi prostim riječima, da će ju ubiti, ako još jednoć čuje, da se je sastala s onom poznatom dangubom. Mati proklinje čas, kad ju rodila, dovikuje joj, da je izgubila svoju djevojačku sreću i da se nikad udati ne će. Nu ona samo šuti osjećajući kako vrijeme grozno sporo protječe i nestrpljivo čeka čas, kad će se ušuljati k moru pokraj vinograda.

Njezin dragi bijaše medjutim u stotinu briga.

Kad se je probudio iza dobrog sna — a te noći i on sanjaše o njoj, nu ne s vilinskim krajevima sa lukom sreće, nego o parku, iz kojeg su ih prognali te o bijegu s barkom na more — i kad je protrao oči, prva mu je misao bila, kako će doći do barke, s kojom da je dočeka na domjenku. Sjedeći u svojoj komori dvije ure izmuči glavu mislima o tome, nu nije ništa pomoglo, jer nije imao para. Napokon se odluči, da uzme tudju barku iz luke i neopažen isplovi.

Oko dva sata poslije podne zaputi se luci, da izvrši lukavu osnovu, nu ne podje mu za rukom. U blizini barka, koje su bile privezane za ladje, većinom su se nalazili njihovi vlasnici, ostale bijahu na ključu, dok ih je znatan dio bio isplovio i negdje se ljuljka s jedrima na maistralu. Nekoliko puta obigra čitavom lukom, promatra i vreba na barke kao kobac na piliće — nu sve uzalud. Dolazi mu, da odbije koju zaključanu na lancu, nu ipak se žaca i ne usudjuje, jer lako može pasti u pržun, a da mu se sada to dogodi, radije bi volio smrt. Znanci ga susreću i zapitkuju, šta li ga je to snašlo, da mu je lice tako mrgodno, nu on odvraća bijesan neka ga puste s mirom.

— Bruno Kaliću ! — obrati se on napokon u očaju jednom ribaru, koji je sjedio na rubu svoje ladje zakrivene platnom, — ajde molim te ko boga, posudi mi tvoju barkicu na po ure, nužda mi je prijeka isplovit — i pokaza rukom na posve novu laku barkicu optočenu po rubovima svijetlim željezom, koja je plutala na valu privezana za ladju.

— Koliko mi daješ? — upita Bruno i ispruži dlan.

— Nemam ni pare, al dat ću ti poslije kolikogod hoćeš.

Bruno spusti glavu i nasmije se.

— Na to ti ja ništa ne dajem.

— Zaklinjem te kao brata daj mi je.

Bruno šutaše.

— Za badava je ni svetom Petru ne dajem, košta ona mene banaka, — rekne tren poslije.

Pod Cupalom je gorjelo tlo, on bi dao sada svoju živu glavu za jednu barku u vreloj želji, da se poveze sa svojim milenim. Ne zna šta će od pustoga jada nego progovori :

Bruno mu pogleda u noge.

— Previše su ti popucale.

Cupalo je bio pripravan da svuče kaput sa sebe.

— Oćeš li kaput?

— Sve ja to ne trebam, — zijevne Bruno, — nego čekni de, znaš li ti loviti ribu s mrežom.

— Kako ne bi znao ! — usklikne Cupalo, premda nikada nije lovio ribe na taj način.

— Daklem, ja ću ti dati barku za par uri, ako ćeš jednu noć biti sa mnom na mreži.

— Pristajem.

— Na poštenu rič?

Cupalo se zakune na sve svece, da će druge noći loviti s njime ribu, brzo uskoči u barku, odveže je i snažno zareže veslom u more.

Veslajući i odmičući brzo iz luke poveseli se, da je sretnim slučajem dopao ove barke, koja je posvema dostojna, da negdje u dalekom moru sakrije od okrutnih progonića dvije zaljubljene duše.

Medjutim pomisli, kako će s Brunom Kalićem vući mrežu i taj mu se posao ne čini ni malo zazornim. Ta i onako će se ubrzo morati latiti posla, pa je dobro, da odma počne, da se uvježba.

Zašao je iza svjetionika, oplovio je klisure, što tude vire iz vode i skrenu na lijevo, gdje se na obali zelene vinogradi i jedna crkvica podaleko na brežuljku bijeli. Čas nametnu ruke na oči, da je gdjegod ugleda, a onda opet zaroni snažno veslom i barka skliznu daleko naprijed.

IX.

Dočekala ga je iza gustog grma kupina, koje su se već okitile crnim plodom, poniknute glave, teško zamišljena.

On priveza barku o nekaku šiljastu hrid, izadje na obalu i raširi ruke.

— Uljezi, uljezi, — šapće joj brzo.

Ona se spušta niza hrid. Ima na sebi sivu opravu i bijeli šešir. U ruci drži bijeli rubac — mora da je naskoro brisala suze.

Cupalo osta malo na obali i obazre se po vinogradu, što se tu odmah stere sa teškim crnim i žutim grozdovima na previjenim lozama.

— Oćeš li da ti natrgam svježeg groždja? — pita je.

— Ne, ne, ne ću, nije mi na pameti, — odvraća ona i već se sjela u barku pribrav skutove suknje.

— Može biti da će ti se kašnje prohtjeti, brižno će on i obazrijev se još jednoć, zadje u vinograd kao u svoje vlasništvo, te natrga skupa s lozom pet šest ogromnih grozdova.

Spusti grožđje do nje i rekne joj neka privati za kormilo a on u to čvrsto zategne veslo isprsivši se.

Nakon što su se latili nešto mora navru u Anice suze i ruka joj pane sa kormila.

— Šta ti je, šta ti je, — cikne on i prileti joj.

Anica mu se izjada brišući suze, kako joj je mati na polasku doviknula, da će ju svezati za kose, ako se ne okani toga, što je započela.

On je na to uzme na krilo, tješi je, miluje joj ruku i cjeliva je u oči, kud joj suze teku — pije suze njezina bola.

Nekoliko časaka proteče u šutnji. Ona je držala jednom rukom kormilo, drugu spustila u krilo i nesabrano gledala u daljinu. On je veslao brzo i grozničavo ćuteći njezinu blizinu.

— Nisam ti prije htio reći što mislim, nu sad ti moram otkriti svoje osnove, — progovori on zabrinut zbog nje kad je progone njezini. — Ja sam naumio prodati kuću i krenut u Ameriku !

Ove riječi Anicu nenadano poraze i ona ukoči oči.

— Ti se ništa ne plaši, ne mislim ja tebe zapustiti o nikad ... Tamo bi ja ostao godinu, dvije, najviše tri, slagao šoldu na šoldu i kad bi ih dosta složio povratio se nazad, da se uzmemo. Jesi li kajena?

Ona šutaše suspregnuto i napo poniknuto.

— Nitko mene tude ne voli, — produlji on nešto jačim glasom, — i nikog ja tude nemam osim tebe, nebo svoje i ovo more ...

Zastâ ... Maistral puhaše dalekim povjetarcem a valovi šumljahu jasnim zvučnim šumom kao da odobravaju.

— Iza tri godine sigurno se vraćam pa ako me ne posluži sreća u svitu, ja ću kopat sa ovo deset prsta, al ti moja biti moraš.

Ona je sada poizdigla glavu i slušala ga kao neku pobožnu molitvu u mladosti.

— Stoga se ti ništa ne boj za svoju mladost i svoj život, jer ja nikad krenut vjerom ne ću, već da bi me ovo more progutalo. Mi ćemo se sastajat kadgod nam srce išće, pa nek oni svi na glavi idju . . .

Valovi rivahu lagano čamac rubeći ga bijelom pjenom. Prema luci i sa strane groblja polijetahu preko čipkastim valovima načičkana mora, barke na razapeta jadra. Cupalo razapne svoje jedro i upravi barku prema širini mora, gdje se ništa nije vidilo — osim plešućeg bjelogrivog vjetra u hitrom ritmu valova.

Anici je bilo dosta što je čula. Njezina vjera u njega bijaše sada još jače učvrćena. Ona se blaženo razvedri u krasnom garavom licu i podade nebrigi. Na grudima dragog osjeća se zaštićena pred čitavim svijetom.

A on da izbriše svaku neugodnu misao iz njezine duše, stane se šaliti s njome u ljubavnoj igri. Čas je cjelune, čas otkine krupno zrno grozda i skrovito joj spusti u njedra. Ona se na to sva potrese i djetinski nasmije, da daleko odjekne morem zvukom živoga srebra. Neprestano je nutka dragi da jitka groždja, nu ona ne će drukčije, nego da je on hrani. E pa dobro, hoće on i otrgne prstom jednu jagodu. Ona primi jagodu i baci je u more.

— I usnama je otrgni i meni u usne stavi, — šapće ona kao u ljubavi zaludjeno dijete.

A njemu se to neobično dopalo pa je pita sa usnama kao što inače čine samo ptice — krotki golubovi . .

Za njima je već daleko iščezla obala i zaplavila se u daljini . . . Oni zaborave na sve u životu i živo oćute u prisuću samo golo more, koje se toplo i strasno pod njima valjuškalo . . . Ljubavnici zatrepere i ogrle se sada izmedju neba i mora i zanijeme, zamru —

U onom zagrljaju vrelom kao sunce a velikom po sili osjećaja kao more, u njima se zarodi gorući, strasna, idealna čežnja, da se njihov život produlji kroz vječnost, da se rasplodi i razprostrani kao bilina po prostorima kopna i mora . . . Još jače zadršću oni pod tom čežnjom što razara život i ruke im se grozničavo prepletu oko grudiju . . . — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Sunce, majka plodilja svega, pospe ih blagoslovno obilnim snopom traka a more se nasmije u svu šir svijetlim osmijehom u gordom tamnomodrom licu . . .

Dan se tiho i polagano kretaše k zapadu navlačeć na taj dio neba prvu koprenu krasotnog večera i oni se trgnu iza sna, baš kao iz onog sna, što ga je ona prošle noći usnila, kad je plovila prema vili u luku sreće . . .

Ona spustila glavu i traci joj po garavilu rumenilom pišu . . . a on spušta jedra . . . — Ako mene moji otjeraju, prošapće ona svedj spuštene glave, ja ću tebe čekat u tetke, ona mene voli.

On joj vrelo stisne ruku i iznovice zada vjeru pred licem sunca i mora . . . Nekoliko časaka utihnuše.

On vesla zahvaćajući duboko u vodu, da barka kao galeb skače preko valova, a ona bludi smirenim nabolnim pogledom po daljini. Reklo bi se, umorni su od osjećaja i ljubav je svu svoju igru iscrpila, nu utaman, ona je jedino čudo na zemlji, koje nikad ne prestaje, ona jedina ne pozna granice ni u slasti, ni u boli, ni u užitku !

Domislio se on pa joj predlaže, kako je već hirovit, da se osvježe u valovima.

Ona se nećka i nikako ne pristaje. Nu on laska, laže, cjeliva i obmanjuje, dokazujuć joj, kako je sve oko njih nago i nebo i more pa nek bude i njihovo srce i

njihova želja. Ona se na to ušutila, utišala, postala je nemoćna pod njegovim milovanjem, neka je vodi u vatru, u vodu, u propast, ona je i onako sva njegova.

Ljubavni pustolov on, uvidja svoju prevlast pa umah drsko spokorenoj skida sam bluzu i razgrće bijelu košuljku, okle mu se nasmiješiše divotne nevine grudi . . .

Ljetno sunašce stalo ruditi i primiče se gorama a more tonjaše u pokoj.

Zaplivali su uporedo ! — Koja božanstvena igra ! Čas se izgube u valovima, čas izrone, čas punom pregršti pjene poprska ona njega, čas on nju. Zatim se on poigra morskoga psa i povuče ju u dubinu, poslije ona polegne mirno na valove i leži tako ćuteći tople draškave trake. Za njih nema drugoga raja u ovome času, osim ovoga, što su ga sami sebi stvorili okruženi nebom, ogrljeni morem, cjelivani suncem. Medjutim se nešto dogodi, što ju ako prestraši, da je kriknula usred mora.

Odnekale doklatio se na blizo delfin i pomete ih usred povodne igre.

Riba se prevrtaše pokazujući tijelo previjeno kao u zmije povrh valova a ona obuzeta zebnjom otvorenih ustiju sa krikom zapliva brzo prema barci.

On ju je mirio plivajuć za njom, da je riba nepogibeljna i neka ostane još u valovima, nu ona se nije dala sklonuti. Na to i on zapliva krepče grabeći vodu uz svu duž ruku i čvrsto stegnutih grudiju, dostigne je i svojim jakim rukama unese u barku.

Kad se je nebo zapadno obratilo u ružičastu zoru, nosila ih je barka opet prema plavetnoj obali.

X.

Noć je.

Na moru se ne vidi ništa osim jedne plutajuće barke. Tri čvrsta ribara zabavljena su na mreži a jedan — Cupalo — snažno vesla. Kaliću Bruni vlasniku barke, čini se, da su naišli na čopor tunova i marni ribar unapred se veseli lovini kao da je već uspjelo.

Vičan na vječno računanje s morem, s vremenom, s ljudima na trgu i grošima i sada se njegove misli prepliću o sutrašnjem jutru i kupcima, koji će ga u čitavom jatu dočekati na obali.

— Zaokružimo, zaokružimo, — prošapće on ribarima a Cupalu tiho dovikne : pritisni Pero amokavce.

Cupalo se odupre svom snagom na veslo i ispod barke stanu vrcati fosforne iskre u noć. Njemu je godio ovaj rad veslanja tim više, što se je time odužio za onaj premili domjenak sa Anicom. Ovo mu je po prvi puta, da s ljudima ozbiljno radi i on evo uvidja, da u tom nema ništa zazorna, ništa, što bi čovjeka ponizivalo i rušilo. Naprotiv, on počima osjećati poprativ mislima čitavu svrhu radu neku slast i ponos ; uvidja, da sa svakim radom čovjek nešto stvara i preporadja. Nenadano pomisli na Ameriku i na neizvjesnost, koja ga tamo čeka. Nešto nejasna i teška, kao da dolazi iz tog nepoznatog kraja, pritisnu mu grudi i potlači ga u duši, nu to bijaše samo na tren. Cupalo osjeti svoje jake mišice i čeličnu snagu i opet se ohrabri za svoju daleku osnovu.

Veslao je jače i barka je činila sada veliki okrug. Mreža je plivala u slici stijene sa plutom i olovom povlačena rukama ribara. Ribari su osjećali pod rukama, da neki obilni i vrijedni morski plod pribiru pa se svi povesele sretnom slučaju, pogotovo Bruno Kalić. (Nastavit će se.)

LISTAK

POLITIKA

TISKOVNA REFORMA. Konačno smo ju dočekali. Nakon dugih, neplodnih debata o adresi, netom proračunske razprave, koja se nije bavila proračunom, prihvatio je sabor dvije znamenite osnove: jednu o neovisnosti sudaca, a drugu o reformi tiskovnih zakona. Naročito nas ova zanima. Prvobitna zakonska osnova, kako ju je izradio odjelni predstojnik dr. Badaj, mogla se je nazvati uzorom slobodoumnog zakonodavstva.

Ova je osnova bila pretresena najprije u enqueti s predstavnicima štampe, a za tim u velikoj pravničko-stručnjačkoj enqueti. Na osnovu njihovih zaključaka izradjena je zakonska osnova, kojoj su glavna načela: 1. Ukinuće jamčevine; 2. dozvola kolportaže; 3. reguliranje postupka glede izpravaka u korist štampe i ukinuće (ograničenje) obustave tiskopisa; 4. proširenje i točnije normiranje imuniteta saborskih izvještaja; 5. preciznije normiranje prekršaja zanemarene dužne pažnje i podredjenje ovoga prekršaja pod nadležnost male porote pred kr. kotarskim sudovima; 6. kreiranje drugog porotnog suda u Osieku; 7. Ograničenje redarstvene zaustave tiskopisa i t. zv. objektivnog postupka; 8. ograničenje istražnog zatvora; 9. uvedenje t. zv. „Custodia honesta" za političke krivce; 10. usvojenje administrativne zabrane raširivanja inozemnih tiskopisa; 11. omogućenje ustuka protiv objavljivanju o kretanju četa i o sredstvima obrane, kad je to na štetu vojnih interesa; 12. pravednije normiranje odredbe o zastarjelosti štamparskih kažnjivih djela.

No ova načela nisu u prihvaćenoj osnovi sasvim provedena, jer prvobitna osnova nije mogla dobiti predsankcije u Beču. Stari vjetar. Modificirana su načela o kolportaži, o maloj poroti, o kažnjivim djelima, kod kojih se dopušta redarstvena zaustava i objektivni postupak, o iztražnom zatvoru, o objavljivanju i o kretanju vojnih četa.

Najteža je ustanova, da policija može rad javnog mira i reda i javnog ćudoredja zabraniti kolportažu odnosno zaustaviti tiskopis. Tu su otvorena vrata i političkim i literarnim šikanama sigurnosne vlasti, koja radi po višem nalogu. Garancija slobode naše štampe ne počiva dakle toliko u zakonu, koliko u našoj moći, da spriječimo zloporabe zakona, onemogućivši nasilni, pseudoustavni režim. *—dl.*

SOCIJOLOGIJA

LESTER F. WARD: Sociologie pure. Tome I. II. Paris 1906. (Traduit de l'anglais par Fernand Weil.) (Svršetak.)

Od najveće su zanimljivosti L. F. Wardovi izvodi o muškarcu i ženi, o teoriji androcentričkoj i gynaekocentričkoj.

A n d r o c e n t r i č k a teorija hoće, da je mužkarac primaran, a žena sekundarna, da je središte muškarac, a žena tek sredstvo za nastavak ljudske rase. Ovu teoriju podupiru mnogobrojne i važne činjenice: kod svih sisavaca i ptica su mužaci obično veći i jači, kod ptica pjeva samo mužjak. I kod ljudi su žene svih rasa manje od muškaraca; razlika izmedju mozga muškarca i žene je takodjer velika: muški mozag je u prosjeku težak 602 grama, ženski 516 grama. Žene imadu vrlo malu inventivnu moć; u znanosti daleko zaostaju za muškarcima.

G y n a e k o c e n t r i č k a teorija stavlja u središte ženu, ona je primarna, a muškarac sekundaran. Tu teoriju poprima i L. F. Ward, te sjeća na C o m t a, koji je rekao, da je žena viša od muškaraca, što se vidi po najtemeljnijem atributu ljudskog roda, t. j. po tendenciji, da kod žene ima socijalitet premoć nad personalitetom. Botaničar M e e h a n je svratio pažnju na stanoviti oblik superioriteta ženskog spola kod bilina. Život počima kao žensko; ženski je spol od početka postajao, a tek kašnje je nastao muški. Poznat je fenomen muških parasito kod nižih tipova; kod pauka je ženska mnogo veća od mužjaka. I kod ptica ima obitelji, gdje je ženka veća n. pr. kod sokola. U bilinstvu kao i u nižem životinjstvu je mužjak tek za oplodnju dočim ženska čini, da plod dozrije. Ženka reprezentira hereditarnost, muško varijaciju; ženka je ne samo tip rase, već ona upravo j e s t rasa.

Kod svih ljudskih rasa muškarac je veći i jači od žene. Postanak estetske sposobnosti doveo je do sexualne selekcije, do spolnog probira (n. pr. ptice-mužjaci sa šarenim bojama, dok ženke nemaju nikakovih lijepih boja, što je dokaz, da je to estetsko čuvstvo nastalo najprije kod ženka), uslijed česa se je i razvio muški spol, kod kojega se je naročito razvila umna sposobnost, kojom donjekle i dominira nad ženom.

Kada se vidi žensko gospodstvo u životinjskom svijetu, mora se predmijevati, da je u

prvom početku u primitivnim hordama i kod ljudi gospodujući spol bio — **ž e n a**. Taj **a m a z o n i z a m** vidimo kod kojih 20 živućih rasa na Malabaru, Borneu, Sumatri, centralnoj Africi itd. U Evropi ima spomena tomu kod Bretona i Škota, pa je skoro izvijesno, da su sve rase prošle taj stadij. Dokaz za to je **i m a t r i j a r k a t**. **B a c h o f e n** je uzdrmao androcentričku tezu, kad je g. 1861. ustvrdio, da stari zakoni upućuju na red baštinjenja u lozi materinjoj i kod Arijaca i kod Semita. **M a c L e n n a n** je pronašao, da velik broj necivilizovanih rasa računa po materinoj lozi; isto je našao i **M o r g a n** kod Indijanaca sjeverne Amerike. U primitivnim hordama je otac bio nepoznat; ideja paterniteta nije postojala, maternitet je bio sve; da je u tim okolnostima zakon i pravo matere prevladalo, bila je nužda eksistencije.

Kasno je tek muškarac uvidio, da i on igra ulogu u kontinuiranju rase, da su djeca i njegova, a ne samo ženina — i to je početak androkracije. Muškarac je spoznao, da je žena manja, slabija, manje spretna i manje lukava, pa ju je sebi podvrgao i stao izrabljivati njezinu radnu snagu; muškarac je ženu upravo podjarmio i postupao s njom kao sa životinjom, jer u ono vrijeme nije postojalo moralnog ćuvstva ni simpatije za tudje boli.

Raspravljajući o ženi u povijesti i u budućnosti, dolazi L. F. Ward do zaključka, da će jednoć doći stadij **g y n a n d r o k a t i č k i**, u kojem će i čovjek i žena biti slobodni.

Dosta je. I ovo malo je dovoljno, da nam pokaže vanrednu zanimljivost najnovijeg L. F. Wardova djela. — Ward je dualista, premda je prirodoslovac. — Teško se je odlučiti za monizam; tim teže, što i svaki monista upada u dualizam. — **R a t z e n h o f e r** je monista, ali ipak njegova „prasila" ima još i nješto duševno, „interes za razvitak" (Die socialogische Erkenntniss, 1898, p. 28), dakle njeki dualizam; **H a e c k e l** je monista, ali i njegova „Substanz" ima dva atributa: materiju i energiju (Ernst Haeckel: Die Lebenswunder, p. 42), dakle i opet dualizam. — Zato ću u dualizam vjerovati sve dotle, dok ne bude dokaza, da iz anorganizma postaje organizam, dokgod gledam taj dualizam izražen u prirodi u mužu i ženi. *Dr. E. Miler.*

KNJIŽEVNOST

DR. FRAN ILEŠIĆ: CVIEĆE SLOVENSKOGA PJESNIŠTVA. To je knjiga bogata sadržaja, vrijedna da se čita — i pročita, što se o svim knjigama „Matice Hrvatske" za godinu 1906. ne može da kaže. Kad sam je prvi put pročitao, ostali su mi ovi dojmovi: velika muzikalnost jezika i stiha, poezija čisto lirična, slavenska, ali uz to ipak karakteristično slovenska, iskreni osjećaji i iskreni stihovi.

Slovenski je jezik u prvom redu muzikalan i medju slavenskim jezicima mu je možda jedino ruski premac. Stoga nije čudo, da su mu pjesme tako slatke, meke i nježne i da se tolike u nas pjevaju, te se već i zaboravilo, da nisu hrvatske. Čitatelj će na prvi mah opaziti davno poznate i mile pjesme, što se pjevaju u nas u Hrvatskoj kao narodne pjesme, jer im malo tko znade pisca; slovenske narodne pjesme: Davi pa je slanca padla — i — Bom šel na planince; pa umjetne — „Strunam" i „Luna sije" od Franca Prešerna; — „Za Hrvate naše brate" od Lovre Tomana; — „Na jezeru bliz Triglava" od Miroslava Vilhara; — „Hej vojaki opasujmo uma svetle meče" od Franca Cegnara; — „Morje Adrijansko" — i — „Naprej zastava Slave" od Simona Jenka; — „Slovenec sem" od Jakoba Gomilšaka; — „Iz stolpa sem mi doni zvon" od Antona Funteka; — „Bodi zdrava domovina, od Radoslava Razlaza i druge.

Čitajući slovenske pjesme žališ, što nisi Slovenac i shvaćaš istinitost one Verlaine-ove:

De la musique avant toute chose,
De la musique encore et toujours!

Kako lako teče njihov stih, gotovo te izaziva, da pišeš pjesme, onaj zvonki jampski karakter jezika. Kao da čovjeka boli ona ozbiljnost štokavskog narječja.

Poezija je slovenska čisto lirična. Ono malo epskih narodnih pjesama ima najviše lirskih momenata, a epska je možda samo opsežnost. Isto je i kod umjetnoga pjesništva. Jedino je Anton Aškerc jaki i moderni epik. Lirske narodne pjesme su vrlo srodne našim, samo „okrogle" nešto sjećaju na „Vierzeilere", ali i na slavonske inačice.

Poezija je sasvim slavenska: ona bolna čežnja sjeća te beskrajne, šutljive ruske stepe, a bezbrižna radost (n. pr. zadovoljni Kranjec Vodnikov) naša je rodjena bezbrižnost. Pa ipak osjećaš hladne visove Triglava i vidiš prozirnu dubinu jezera, po kojem — čolnič plava sem ter tje (M. Vilhar), a zatim ti duša gleda pitoma sela, gdje je Vrba — srečna vas domača (Prešeren). I kad se tek izgubi miris travnika, već te osvježuje zadah mora, našeg sinjeg mora, kojemu pjesnik pjeva: O Adrija, kako naj te objame, kako te naj poljubi pogled moj! (Kette).

Dijeli nas samo Sutla, pa za to i pjesma kliče: Za Hrvate, naše brate! (Razlaz). Nije sla-

venska uzajamnost fraza, kako neki hoće, jedna nam je sudbina, jedne su nam pjesme i na istim smo bojnim poljanama ginuli za tudju slavu — zalud, ali — buči morje adrijansko more slavensko (Jenko) i ako sada samo pjesma pjeva — Naprej zastava slave! (Jenko); možda to nije sanja, možda će slavenska kultura svladati naše slaboće i neprijatelje ali oružjem, na koje poziva France Cegnar, kad veli: „Hej vojaki opasujmo u m a svetle meče!" Tko zna, nije li budućnost nas Slavena i za uvrijedu, da smo tobože inferiorna rasa — napredek in prosveta, to naša bo osveta! (Anton Aškerc).

Te patriotičke „panslavističke" ideje budi nehotice slavenska rodoljubna poezija. Nekud je iskrenija, nego naše koračnice, budnice . . ., koje imadu više riječi, a manje osjećaja.

Opazio sam, da u toj antologiji ima veoma mnogo pseudonima — izmedju 53 autora 22 pseudonima. Nije li i zato tako iskrena slovenska lirika?

Kad govorim o lirici, na pameti su mi dva glavna njezina elementa : srce i duša. O srcu mogu prije svega govoriti dame, a one su dostojno zastupane u toj antologiji: Vida Jeraj, Marica Strnadova, Poljanec Ljudmila-Nataša, Ljudmila Prunkova-Utva.

Ustavrjena ljubezen srcu,
srce ustvarjareno za njo!

veli Nataša, a čitatelj joj kao kavalir mora da vjeruje. Doista slavenske su ljubavne pjesme krasne kao Slovenke.

Duša je najveća zagonetka u čovjeka, beskrajan je njezin horizont kao modra daljina mjesečnih noći, duboka joj je tajna kao gorska jezera. Nije čudo, što nalazi i traži pjesnikova duša ekstreme. Nalaziš duboku religioznost u narodnim pjesmama, gdje su nekad bili prvotni poganski motivi (Iz keliha so zrastle rože tri), a u istoj knjizi i kult tako zvanoga bezvjerstva i pjesnika, koga čuva „babica filozofija, a otac Nietzsche mu na strani stoji". (Fran Valenčić) Uz psalme pokorničke čuješ — Also sprach Zarathustra. Jedan vjeruje u život i životno veselje i poziva ljude, braću — na pot življenju nasprot (Oton Župančič), drugi u pjesmi Titon, što sjeća stilom na Rikarda Dehmela, hoće, da mu nebo za jedan čas uzajmi grlu grom, da uzmogne zariknuti, neka ga čitavi čuje svijet: „Savražim te, zalega človeška, iz srca! (Mrzim te čovječje leglo). Ovdje je svećenik, koji se ne boji reći, da bi na sudnjem danu priznao, da je griješio mnogo, ali da se ipak ne kaje, jer angjeo bi ga milo pogledao. (Posljednji dan od Antuna Medveda), a ovdje opet svećenik, koji u ekstazi kršćanske ljubavi veli: „vsi črnogledi pesimisti, vsi ti za blaznicu (ludnicu) so godni". Jaki, neslomivi Aškerc u svojoj himni slavenskih heretikov veli, da su si izabrali novu svoju vjeru i da mole svoga boga — „boga svobode, luči in resnice (istine) i da ga nose — s seboj v dni srca", a mistični, prerano umrli Dragutin Kette dolazi s posve panteističkim stihovima :

da v slednjem žarku, plamenu in zvoku,
magnetnem toku in rastlinskem soku
deluje v mislih On, prvotna moč.

Prevladjuje nazor o vječnosti života — bilo materije bilo duše, i ako bi tko u radionicu božju gledao, vidio bi da — smrti ni (Človeka nikar od Simona Gregorčića). Ali i bez toga su pjesnici neumrli po pjesmama, i ako

„ne hčere ne sina
po meni ne bo,
dovolj je spomina
me pesmi pojo." (Valentin Vodnik.)

Htio bih biti posve objektivan, ali moram reći da su mi slovenski moderni mnogo bliži i simpatičniji, nego t. zv. klasici. Upravo otkad se počela slovenska moderna, razvila se literatura kao nikad prije. Bogate slike, krasna nastrojenja, birana forma i fino izražavanje nijansa, karakteristike su te struje. Da ova antologija nije izdana po „Matici Hrvatskoj", čudio bih se, što dr. Fran Ilešić naziva pjesme tih modernista — halucinacijama! Čini se, da je „Matica Hrvatska" željno prihvatila svaku zgodu, da se o mlade i moderne očeše. Pa ipak mora da štampa moderne slovenske i ruske pjesnike! (Svršit će se.)

Dr. Dragutin M. Domjanić.

DR. RUDOLF HORVAT: NAJNOVIJE DOBA HRVATSKE POVJESTI. Nagradjeno iz zaklade Aleksandra pl. Vuščića za g. 1901—04.

Kad čovjek prolista zadnja godišta naših beletrističnih i stručnih časopisa, pa onda zagrebačke dnevnike, te provincijalne listove, vrlo će često naići na ime dra. R. Horvata. Brojne njegove rasprave rasijane po tim našim listovima sad su od veće, sad od manje vrijednosti. Osim toga imamo od njega i nekoliko rasprava naposeb izdanih. Mnoge od tih rasprava dobro će doći kao predradnja historičaru većih perioda. Marljivi rad dr. Horvata zaslužuje svaku hvalu. No u zadnje vrijeme dobili smo od dr. Horvata i cjelokupnu povjest Hrvatske, a evo sada i „Najnovije doba hrvatske povjesti". Dr. Horvat radi u kolosalnoj žurbi, pretjeranoj žurbi i ja se ne čudim, da njegovo „Najnovije doba . . ." ni iz daleka ne zadovoljava onim zahtjevima, koji se

stavljaju na ovakav ozbiljan posao kao što je to povjest Hrvata u 19. stoljeću. Razumije se samo sobom, da se djelo ove vrsti, pisano „za šire slojeve" ne smije mjeriti mjerilom, kojim smo navikli prosudjivati djela znanstvena, ali „Najnovije doba . . ." po mom mnijenju ne može zadovoljiti ni „šire slojeve" niti inteligencije, za koju dr. Horvat s pravom veli, da u velikom svom dijelu ne zna novije doba hrvatske povjesti.

Povjesničar 19. stoljeća imade mnogo težu zadaću nego povjesničar prijašnjih vijekova. On mora u prvom redu biti kulturni historičar. Temeljito poznavanje pokreta, koji su koncem 18. stoljeća i tijekom cijelog 19. stoljeća potresali cijelom prosvjetljenom Evropom bezuvjetno mu je potrebno. Kad je akademija g. 1885. slavila 50-godišnjicu hrvatskog preporoda, onda je pokojni Rački u svom umnom uvodnom govoru osobito naglasio, da tok zapadne prosvjete u hrvatsku zemlju nije nikada ni presušio ni prekinut bio. Misli, koje su za izobraženi svijet izvirale iz općega zajedničkoga rada pritical su u hrvatsko društvo bud općenitim latinskim, bud drugim stranim živim jezikom. Preporod hrvatske knjige, veli dalje Rački, stajao je u tijesnoj vezi s onom strujom, koja je od konca stoljeća sav duševni život evropskih naroda pronicala; taj je preporod bio kategorički imperativ one dobe.

Povjest dr. Horvata ograničuje se na neki politički život naroda. Podloga, na kojoj je zasnovana njegova povjest tako je uska, da mi je otvoreno kazati, da dr. Horvat ili nije dorastao svojoj zadaći ili je u žurbi radio, koja mu nije dozvolila, da dublje i ozbiljnije obavi svoj posao.

Razgledajmo samo partiju „prije hrvatskog preporoda", pa dalje do 1847. (od 4—92 str. god. 1780—1847). I za prijegled odviše je to površno i kratko. Poznato je, da je Smičiklas završio svoju povjest prijelazom Jelačićevim preko Drave. Smičiklas je naposeb obradio u jednoj svojoj akademskoj raspravi: „Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1835. god." ovu partiju hrvatske povjesti. Ne ću spominjati, da imademo i mnogo domaćih monografija, a i stranci bavili se tom perijodom naše povjesti. Zato i ne mogu razumjeti, kako je ta cijela partija mršavo obradjena u Horvatovoj povjesti. Najslabiji su svakako oni dijelovi, u kojima se Horvat osvrće na dogadjaje od općeg znamenovanja. Pomanjkanje šireg pogleda, slobodoumnog shvaćanja upravo je eklatantno. Ističem n. pr. Josipa II. O njegovim reformama govori se i s malo razumijevanja i s još manje kuraže. Odavna smo liberalnije sudili! Gotovo ništa ne saznajemo o društvenom našem životu. Letimično se konstatiraju najvažnije (i to ne sve!) pojave na polju književnosti i opće kulture. Većina stvari našla je odavna mjesta u našim školskim knjigama, mjestimice i opširnije nego u Horvatovoj povjesti. Ne znam kako nije Horvat zabilježio zanimljivi glas iz našeg gradjanstva, koji dokazuje, kako su ideje francuske revolucije našle i u nas svojih pristaša (opat Martinović!). Nijedna znamenitija ličnost u našoj povjesti nije karakterizovana i ocijenjena, osim ako se imadu smatrati obične fraze takovim ocjenama. A ipak smo danas sasvim na čistu, kakvo mjesto zauzima u našoj političkoj i kulturnoj historiji većina naših preporoditelja. Najveća se važnost polaže na političke momente, koji se vrlo često potkrijepljuju opširnim citatima iz saborskih raspravljanja. To bi se dakako dalo mnogo kraće učiniti, a na korist ostale gradje. Time knjiga ne bi bila izgubila.

Na mjestima se čovjeku pričinja cijela ta partija (1—92 p.) kao ekscerpat Smičiklasove povjesti i to vrlo s l a b i e k s c e r p a t. Sastavljač ekscerpta nije često umio da glavno od sporednog razlikuje. Mislim, da ni oni brojni citirani izvori i literatura ne dižu cijene knjizi i ne davaju biljega samostalnog rada.

Na strani 92—171. prikazana je povjest od 1847—1860. Dr. Horvat bavio se i od prije tom dobom u djelima „Hrvatski pokret" i „Rat Hrvata s Magjarima". Ovdje je opširno izrabio te svoje radnje, a moglo je biti i kraće bez štete za knjigu. Onako samo općenito primjećujem, da se opaža osobito kod opisa madžarske revolucije dosta tjesnogrudnosti.

Posljednja kapitola (p. 173—285) obradjuje periodu od pada apsolutizma pa do revizije nagodbe (1873). Ovo je i najopširnija partija u knjizi. Znadem iz izkustva, da baš o toj periodi naše povjesti mladja inteligencija najmanje znade. Koliko se vidi po citatima u glavnom se dr. Horvat služio za tu periodu trim djelima. Cepelić-Pavićevim „Strossmayerom", Šulekovim „Naše Pravice" i Polićevom „Parlamentarnom povješću". Ne dirajući u vrijednost spomenutih Horvatovih izvora, moram ipak reći, da je to odviše malo. Baš za ovu periodu imademo savremenih političkih i državo-pravnih študija i razmatranja. Trebalo je pomno listati po našem novinstvu i ne oslanjati se odviše na tudji rad. A čemu je dr. Horvat ispunjao čitave stranice saborskim raspravljanjima i adresama? Zar se to nije dalo učiniti kraće, istaknuti samo markantnija mjesta? Uzalud ćete se truditi, da nadjete u tom dijelu ocijenjen Strossmayerov politički i kul-

turni rad! Naći ćete ga tu i tamo spomenuta, kako je držao jedan više ili manje „znamenit“ govor i time je stvar svršena. Isto vrijedi i za ostale naše političke i kulturne radnike. Kulminacija karakteristike Augena Kvaternika sastoji se u tome, da ga pisac na jednom mjestu zove „žarkim rodoljubom“. Ante Starčević nije bolje prošao, a da ne spominjem drugih ličnosti. Ne ću ni isticati, da kulturni rad ove perijode nije gotovo nikako obradjen. Dr. Horvat se nije smio ograničiti na konstatiranje fakata. Zahtjevi moderne historiografije danas su malo veći nego pred pol vijeka. Historičar mora da ima svoj sud o dobi, o kojoj piše, o pojedincima, koji su udarali pečat svojoj dobi i koji su igrali ulogu vodilju.

Napokon nam dr. Horvat u „Dodatku“ (u svemu 5 listova) podaje prijegled najnovije hrvatske povjesti. U predgovoru se ispričava, da nije htio opisivati „žalosne svadje hrvatskih rodoljuba“ i da mu se „g a d i l o“ potanje prikazivati ustavna nasilja grofa Khuena. Priznajem mu, da su „žalosne svadje hrvatskih rodoljuba“ kisela jabuka. Možda ne bi bilo ni uputno da se upustio u detalje. Barem ne za sada. Povjest će ih medjutim svejedno zabilježiti. Zamjeram mu, što nije više pažnje posvetio eri „bana pučanina“. Od 5 listova ipak su tri preostala za vladu Khuena. Pokret 1903. godine zaslužio je veću pažnju.

Dr. Horvatu nije nikako uspjelo, da ispuni prazninu u našoj domaćoj historiografiji.

Dr. M. P—og.

UMJETNOST I GLAZBA

IZ NAŠIH UMJETNIČKIH ATELIERA. „Hrv. društvo umjetnosti“ u Zagrebu zaključilo je na svojoj sjednici, da za domaće arhitekte raspiše natječaj za najbolji nacrt, kako bi se Štrosmajerova promenada u jedinstvenom i monumentalnom stilu izgradila. U tomu projektu trebalo bi vanredan položaj toga lijepoga dijela grada umjetnički izrabiti. Zaključak taj izazvao je list vlasnice najvećeg broja kuća na predsjednika „H. D. U.“ g. dra. Kršnjavija, te gotov fakat, da je vlada kupila cijeli sklop kuća oko sabornice, pak i ona pomišlja na izgradnju sabornice i banske palače. — Gg. slikari Iveković i Crnčić putuju Italijom sve do Napulja u svrhu nauka i kane dulje vremena ondje proboraviti.

IVAN MEŠTROVIĆ. Tajnik internacionalne mletačke izložbe zamolio je u privatnom pismu kipara Ivana Meštrovića, da bi sudjelovao sa 6 kipova na jesenskoj int. izložbi. Izbor je njemu prepušten i nije podvrgnut juriju, dapače tajnik žali, što nije prije upoznao djela tako jakog i originalnog umjetnika, jer bi najradije priredio njegovu kolektivnu izložbu. Rijetki su umjetnici, što dožive takovo odlikovanje, a još k tome u veoma mladim godinama. Od naših umjetnika, na mletačkoj internacionalnoj izložbi, iztakao se g. Vlaho Bukovac, otrag više godina, krasnim ditihom „Kain i Abel“ i idilom „Kraj mora“, ovu je posljednju i prodao. Bilo bi na čast hrvatskoj umjetnosti, da i drugi naši slikari i kipari izlože svoje bolje radove na int. mletačkoj izložbi. Tu se stječu djela najboljih evropejskih majstora, pa gdje da nadjemo bolju prigodu, da se istaknu naši umjetnici. Inicijativu u tome neka preuzme Zagreb, jer je dostojnije, kad se jedna narodnost prikaže kao skupina. *B. L.*

V. ROSENBERG-RUŽIĆ: PRVA ZBIRKA PJESAMA za jedno sitno grlo (tenor ili sopran) uz pratnju glasovira. Vlastita naklada. — Varaždin.

Auktor polazi sa stanovišta, da samo ona muzika ima umjetničkog smisla, koja u prvom redu potječe od eminentno pjesničke inspiracije. Za njega je muzika poezija u najširem i najplemenitijem značenju riječi. I upravo zbog toga, on pjeva, jer mu duša pjeva; ne kuje, ne gradi, ne traži, nego osjeća... A to i jest ono, što se u prvom redu mora tražiti od glazbenika-umjetnika. I upravo s toga, iz kompozicija gosp. Ružića izbija umjetnička iskrenost, kojom se odlikuju samo komponisti, kojima je umjetnost glavna cijelj, a javno priznanje sporedno. Uslijed ove iskrenosti zalazi u neku subjektivnost, individualnost koja interesira rad mnogih psihičnih karkterističnih crta.

Najprije mora da istaknem, kako je za g. R. muzika u prvome redu pjev, melodija. Premda mu ova nije široka kao što su n. pr. Verdijeve melodije, ipak, valja priznati, da u njima nema secesionističke ukočenosti i cjepidlačarstva modernista, koji bi putem apstraktnih veskova htjeli prikazivati detaljno naručene programe. I u tom porivu nježnih melodija, zapažaš glazbenika, koji se ne koprca, koji ne traži muzičke ideje, opažaš umjetnika, kojem se ideje radjaju nekim čisto prirodnim porivom i nekim višim bogodanim nadahnućem. On niže svoj pjev onom prirodnošću, kojom svilac suče svoju zlatnu predju. A suče se melodija njegova glatko, kao što glatko teče pramaljetni potočić medju gudurama; a nježnost njegova puna je slatkoga milja, koje te spominje cjelova svježega večernjeg morskog lahora. Ali u glatkoći, u toj nježnosti, ipak ima života, temperamenta; čas se rastapa od ljubavnog milinja („Njene oči“, „Bar-

karola", „Ljubi dijevo" i „Chanson d' automne") čas je odlučan („Mandolinata"), a po koji put veseo i bezbrižan („Svakdan", „Liepa si mi...", „Ljubavna pjesma turčina"). Tako se on mijenja spram sadržaja pjesničkoga teksta, a da ipak kroz sve ove metamorfoze jasno izbija privlačivi muzički njegov „ja". Njegova pjesma potječe iz srca i hoće da se srca doima. Protkana je čisto lirskim elementom punim nekoga slatkog čeznuća i neodredjenosti. Tek u nekim momentima posizava i za dramatskim elementima plastike i u neku ruku sugestije. To biva kad hoće da muzikom istakne tekst.

I upravo toplo čustvovanje jedno je od bitnih oznaka Ružićeve pjesme. Svaka njegova kompozicija, bila ona bezbrižna ili tugaljiva, vesela ili tmurna, mirna ili burna, odaje ipak neku omamnu toplotu osjećaja, neko žarko umjetničko čustvovanje, koje se diže iz dubina srca.

Svoje duševno raspoloženje očituje nam on bez prenavljanja, bez afektacije, onako, kako mu se upravo nadaje. On ne traži efekata. Umjetnost njemu je glavna nota. On ima umjetničku savjest. On je glazbenik, koji malo računa na publiku, nego svagdje vidi samo jedan ideal: u m j e t n o s t. Umjetnička vrijednost njegovih kompozicija stoji u suštini u intimnosti njihovoj. U pjesmama g. R. metodička se nit ne prekida. Njemu melodičke inspiracije nikad ne uzmanjkava. Razne melodičke misli diljem čitave kompozicije nanizane, medju sobom su nekom nužnom logičnom uzročnosti vezane, pa ukupno sastavljaju organsku cjelinu.

Deklamacija je teksta provedena nadasve korektno. Pjesničko metrički i muzički se akcenti upravo krasno podudaraju; u nekim se kompozicijama na uhar pjesničkog metra alternišu razni glazbeni ritmi. I recitativi njegovi provedeni su po strogom muzičkom metru, ipak njihova je provedba krasno zasnovana na prozojidi samog teksta („D o b a b e z s u n c a" u romanci „J e s e n").

Harmonija je njegova lijepa, na mnogim mjestima i čisto umjetnička. U tomu se ističe divna romanca „N j e n e o č i" puna bogodanoga nadahnuća, a donekle i „J e s e n". Početak romance „S v a k d a n" i melodijski i harmonijski previše je svakidašnjeg izražaja, ali je romanca pri koncu ipak zanimljivija. U harmonijskoj obradbi, ima krasnih i originalnih pomaka, koji interesiraju i kod teoretske analize. On je sasvim moderan glazbenik, ipak ne će da špekulira sa iznenadnim efektima. Harmonija g. R. teče u bujnom kromaticizmu, ali opet glatko, strogo, ali ne ukočeno a opeta i s l o b o d n o ali ne neprirodno. Uopće, u njega ima strogosti starih klasika obogaćene efektima moderne teorije harmonije.

G. je R. dobar poznavalac sviju svojstava, i sviju tančina, kojim se odlikuje najidealnije glazbalo — ljudsko grlo. Nerado zalazi do skrajnih granica glasovnog opsega, a ako se koji put tamo i zalijeće, to je samo iznimno i radi ilustrovanja teksta. Katkad daje prigodu pjevaču da se istakne, ali ne će zato da ga umara. Glasoviru namijenjena je podredjena uloga p r a t n j e, a samo se mjestimice uzvisuje do samostalnosti. On hoće da istakne pjev. Ipak je i sama pratnja glasovira od umjetničkoga interesa. Glasovirski slog sa tehničke strane nešto je upravo krasno; s pjevom sačinjava upravo krasnu organsku cjelinu. G. R. sigurno je pianista, koji pozna sve moguće efekte, kojim ovaj instrumenat raspolaže.

Zbirka ima 12 romanca i ja je najtoplije preporučam. Naša je moralna dužnost poduprijeti g. R. u hvalevrijednom pothvatu, to više, što od prodaje ove zbirke zavisi sudbina već najavljene druge za srednje grlo, a već ovom zbirkom pokročismo doista korak naprijed.

Antun Dobronić.

KAZALIŠTE

GOSTOVANJE LIDIJE JAVORSKE. Tri je večeri — 9., 10. i 11. ožujka — gostovala na našoj pozornici gdja. Javorskaja s društvom „Novoga teatra" u Petrogradu. Tri smo večeri — s najvećom uzbudjenosti — pratili njezinu sjajnu glumačku umjetnost, pa — ako nas naš osjećaj ne vara — baš u tom besprekidnom podržavanju uzbudjenosti, senzacije i trzavice i stoji glavni zamah snage njezinoga glumačkog talenta. Ovako se ona usko dotiče bića svega dramatskoga, kojemu je vječni vrutak nepokoj, nemir i borba.

Kao Marguerita u Dumasovoj „Gospodji s kamelijama" ona se u prvi čas prikazuje hladna i besćuvstvena; njoj samoj kao da je nepojmljivo, da bi se iz njezina zanata, koji je ljubav, dalo izbiti i nešto veliko, što bi bila ljubav... A mi osjećamo s njome svu težinu i zagonetnost toga pitanja... i dok se to pitanje riješava, ne ostavlja nas trzavica. Kad se je riješilo, zapadamo u novu tjeskobu, u neizvjesnost: što će biti od te tolike ljubavi. I dok se umjetnica svim svojim bićem predaje velikoj ljubavi strepimo nad sudbinom ove opasne strasti. Nevjerojatnost njezine samoodluke u razgovoru sa starim Duvalom, čini nam se kao očajan čin teškom sudbinom progonjene slabe žene. To je

kulminacija njezinoga prikaza nesretne „gospodje s kamelijama“. U sentimentalnom petom činu prikazuje nam jednako njezinu psihičnu kao i fizičnu klonulost i ostavlja u dušama našim bolan žalac nepokoja. Smrt je Margueritina u dramatičnosti njezinoga glumljenja kao neki lirski momenat, kao da su zamrli posljednji akordi neke bolne, čeznutljive i lijepe melodije.

U „Zazi“ od Bertona i Simona najinteresantniji je za umjetnost gdje. J. prvi čin. Ovdje ide sva njezina vještina za efektima senzacije. Varietska pjevačica u svom milieuu vjerni je snimak prirode. Ovdje je svaka gesta proučena u tančine: minuciozno toiletiranje, ljubakanje s dvojicom, trojicom, naprosto sa svim intimnim prijateljima, poskakivanje iza kulisa nakon aplauza — u svemu tom ima toliko egzotičnosti a ipak prirode, da su gledaoci upravo zablenuti... Kad nestaje milieua, a ljubav joj obladava dušu počinje se njezino biće sasvim drugojačije prikazivati. Ljubav joj oplemenjuje svaku gestu... U pravom domu njezinoga oženjenog ljubavnika dosiže njezino biće već postepeno sasvim tragične obrise. Kad joj dolazi nakon tih pohoda Bernard u kuću, ispreplići se šansonetske alure s tragikom u čudnovatu mješavinu, da te pri srcu nešto zazebe od gledanja ove čuvstvene zbrke.

Ljudska su čuvstva dvojake naravi. Jedna kao da teže napolje, šire se od njih grudi i lica, sve se žilice pune mlazovima plamene krvi. Druga kao da idu protivnim smjerom, sapinju, sprječavaju dah i tjeraju krv iz žila... U Strindbergovoj „Grofici Juliji“ kao da se kreće umjetnost gdje. J. u dosegu čuvstava ove druge vrsti. Katkad nam se pričinja, da nas je oblio ledeni znoj, da osjećamo pritisak na tjeme, kao da smo postali žrtvom nekog razornog fiziološkog procesa... Kao da je nastala neka stagnacija čuvstvovanja u nama, tako da nam je napokon i sama smrt Julijina neka polakšica. U toj je ulozi bila gdja. J. u svome elementu. Njezina djevojačka obijest, njezin vedri i umilni smiješak, raspirivanje strasti svoje i Jeanove, sumornost i gorčina nakon pada, sav očaj katastrofe s potmulim odjecima ljubavne slasti, opojnost fizička i moralna, strah, tjeskoba i zgnjušanje — sve smo to s njome doživljavali u neprestanoj strepnji i trzavici, nemoćni oteti se samima sebi i vijavici onih kobnih osjećaja.

Što se je u „Grofici Juliji“ dogadjalo postepeno, nekim razvitkom, zadesilo nas u dramatizaciji Maupassantove novele „Mademoiselle Fifi“ sasvim iznenadno, u jedan osudni trenutak. Mala demimondkinja Rachel izdiže se svojim junačkim činom, ubojstvom, do junakinje patriotkinje. Na njezinim grješnim njedrima kao da se rascvao liljan poštrapan rumenim kapljama krvi... Ovdje se je sva umjetnost gdje. J. imala koncentrirati u jedan čas, kako bi rekao kritičar, „u najplodniji čas“. I u ovom nas je neznatnom dramskom produktu obdarila gdja. J. znatnim umjetničkim djelom.

Ovo su neki od nezaboravnih dojmova sa predstava gdje. J. Ovo ide medju nezaboravne tečevine njezinoga gostovanja, pak kad se budu i mnogi detalji izgubili, od ovoga će nešto ostati neizbrisivo i trajno u uspomeni. *Ld.*

FEUILLETON

STOGODIŠNJICA RODJENJA TOME BLAŽEKA. Dne 7. ožujka navršilo se je sto godina, što se je u Peterancu kod Koprivnice, tada mjestu gjurgjevačke pukovnije rodio od seoskih roditelja pjesnik Tomo Blažek, koji se je uz Vukotinovića, Rakovca, Niemčića, Mihanovića, Stoosa i mnoge druge istaknuo u prvom pokretu ilirskom. Pučku je školu polazio u Peterancu, a kako je bio tijelom slab, namijeniše ga roditelji lagljem radu, nego li je ratarski, te ga, pošto je pokazivao mnogo volje i talenta, poslaše u Varaždin, gdje je svršio s odličnim uspjehom gimnaziju, a oko g. 1826. bio primljen kao odličan djak u zagrebačko sjemenište, da bude svećenikom. Tu je sproveo u naucima nekoliko godina, ali i tako obolio, da je ohromio, noga mu ostala skučena, te je uslijed toga morao ostaviti sjemenište. Posjetio se je za tim pravoslovnim naukama, no već nakon jedne godine morao je radi pomanjkanja sredstava prekinuti nauke kao javni slušalac, te prihvatiti ponudu grofa Ivana Erdödya, da podje k njemu u Razvor u Zagorju za informatora djece. Tu se je Blažek lijepo oporavio i prionuo uz knjigu, te naučio francuski, čitajući naročito Berangera i Voltaira. Vrativši se s grofovskom porodicom u Zagreb, nastavio je ovdje svoje nauke, položio ispite i u ožujku 1837. odvjetničku cenzuru, te neko vrijeme prakticirao kao odvjetnik u Zagrebu. G. 1840. preselio se je kao odvjetnik u Varaždin, gdje je bio fiškalom grofa Erdödya, te i stanovao u starom gradu, vlasništvu ove grofovske obitelji, iz koje su potjecali nasljedni veliki župani varaždinski. U Varaždinu je našao mnogo posla, te je i živo sudjelovao u narodnom pokretu one županije uz Metela Ožegovića i Bužana. Medjutim se u njem razvijala klica sušice, koja ga je 21. veljače 1846. strovalila u prerani grob. Pokopan je

na lijepom varaždinskom groblju, no kako nije ostavio ni roda ni imetka i kako su doskora nastala burna vremena, te se njegovi prijatelji razidjoše na sve strane, grob mu se izgubio bez traga.

Blažek se je u „Danici Ilirskoj" pojavio medju prvim pjesnicima već g. 1835. s pjesmom: „Domorodac", a za njom su slijedile: G. 1836. „Ilirom", 1837. „Izpovied i pitanje", 1838. „Moja želja" i „Slava Bogu", 1839. „Tečaj vremena", 1840. „Rieč domorodca: Dusi, koji rod svoj ljube", „Ili· slozi" i „Podbuda". Ovo je posljednja pjesma od njega u Danici. Sam rodom kajkavac, počeo je pjevati ipak primjerenom štokavštinom rodoljubne pjesme i davorije, koje odaju odlučna i radikalna čovjeka. Blažekov najodaniji pobratim Antun Niemčić sakupio je g. 1848. njegove pjesme u malenoj knjižici od 70 strana: „Političke pjesme pokojnog Tome Blažeka", te ih izdao u Zagrebu s pokojnikovim vjekopisom. Tu je sabrano u svemu 20 pjesama, 14 političkih ili domorodnih i 6 ljubavnih, — no čini se, da to nije bio sav njegov književni rad, jer nam i sam Niemčić bilježi, da je Blažek još kao klerik pisao izvrsne latinske satire, a pjevao je kašnje i njemački kao i ban Jelačić, Preradović, Vukotinović i mnogi drugi uglednici one dobe.

Pokojni Jos. Eugen Tomić napisao je o Blažeku u „Nar. Nov." (br. 22 i 23. od 27. i 28. siječnja 1905.) dva podlistka, u kojima analizuje Blažekove pjesme, te veli: „Blažek je kao pjesnik muževan i energičan, u njem ne ima mladenačke eksaltacije ni naivnosti nekih ilirskih pjesnika, nego je sve od tvrda kova, čelično, kruto i neoborivo. Ovaj jaki, neslomivi duh njegov izrazuje se najrječitije u njegovoj najpopularnijoj pjesmi-davoriji „Dusi, koji rod svoj ljube" (glazba od Lisinskoga). U svojim domorodnim pjesmama odlikuje se Blažek svojim odlučnim stanovištem, koje mora da imponira slabišima i sentimentalnim osobnostima. On nije polovičan. Aut Caeser, aut nihil, to je načelo njegova slobodoumlja, patriotizma i borbe... Bio je „Ilir" od glave do pete, žarki blagovijesnik uzajamnosti slavenske, istinit u tom i čist. Narod hrvatski ima povoda, da čuva svetu uspomenu ilirskoga pjesnika Tome Blažeka".

Pokojni je Tomić u svojoj raspravici o Blažeku preporučio „Matici Hrvatskoj", da što prije izda „Antologiju ilirsku", u kojoj bi bile sabrane sve pjesme naših Iliraca, koje su novijem naraštaju gotovo nepoznate, a zaslužuju, da se otmu zaboravi. Ovu želju možemo i mi preporučiti.

Milan Grlović.

GOLDONI I NAŠA KNJIŽEVNOST. Karlo Goldoni rodio se u Veneciji 25. februara 1707. Bio je u školi kod jezuita u Perugii, a poslije je pošao u Rimini, da studira filosofiju. S nekom glumačkom družinom pobjegao je u Chioggiu, a 1723. poslan je na nauke u Collegio Ghistieri u Paviji. Odavle izagnan potucao se kojekuda mijenjajući mjesta i zvanja, dok se nije napokon u Genovi 1736. oženio i vratio ponovno u Mletke, gdje je kao pisac nove dramatičke vrste — karakterne komedije — započeo dugotrajnu borbu protiv dotadašnje dramatičke tradicije talijanske. Ali ni u Veneciji nije Goldoni našao stalna boravišta, nego se poput pravoga umjetničkoga bohema neprestano sa svojom porodicom selio sad u Bolognu, Modenu, Rimini, Sienu, sad opet u Pisu i Mantuu. God. 1761. podje napokon u Pariz, gdje je radio za talijansko kazalište i poučavao kćeri Ljudevita XV. u talijanskom jeziku. Tu je u Parizu ostao do svoje smrti, a umro je u velikoj bijedi god. 1793. Spomenik mu je podignut u Mlecima god. 1883.

Po obilju svoga rada ide Goldoni u red najplodnijih dramatičkih pisaca svjetske literature, kao Lope de Vega, Calderon, Kotzebue i dr. On je pisac i zagovornik novoga društvenoga sloja, trećega staleža, buržoazije. Napisao je blizu 200 različnih dramatičkih djela, tragedija, drama, komičkih opera, komedija intriških i karakternih itd. Glavna mu je snaga u karakternoj komediji. Tu je on pošao stopama Molièrovim, te je iznoseći mletačke tipove i slikajući vještom rukom karakteristične crte svoga društva postao velikim reformatorom talijanskoga kazališta. Do Goldonija je u punom jeku gospodovala na talijanskoj pozornici commedia dell' arte, koja je nasljedujući loše strane svoga hispanskoga uzornika, Lope de Vege, radi nemogućih situacija, pretjeranih karikatura, nikakve kompozicije, anahronizama svake ruke, afektacije i lakrdijaške komike najprostije vrste — spala na najniže grane. Glavni su joj zastupnici tada bili Jacopo i Giacinto Cicognini. Uz komediju dell' arte živjela je i plitka i ukočena commedia erudita, a glavni pisac i zatočnik njezin protiv Goldonija bio je opat Chiari. Protiv ovakovih dramatičkih vrsta i zastarjele struje u njima uperen je rad Goldonijev i komedija njegova izilazi kao neumorna borba za nešto novo. Reforma je Goldonijeva išla za tim, da mjesto nevjerojatnih i banalnih situacija komedije dell' arte uvede u komediju prikazivanje realnoga života, da odstrani obligatne, nepromjenljive glumačke maske i da glumci recitiraju tekst piščev, a ne da sami improviziraju u duhu

svojih stereotipnih uloga držeći se pri tom samo onih krupnih nacrta (canevacci), što su ih pisci za komedije sastavljali. Najveća je zasluga Goldonijeva, što je ustrajnom energijom ustao protiv tradicionalnoga lakrdijaštva u komediji dell' arte, dok nije napokon svojom karakternom komedijom ostao pobjednikom u borbi protiv vašarske komike improvizatorskih i pokladnih harlekinada. Kao moćan protivnik Goldonijev i branič komedije dell' arte javio se duhoviti Karlo Gozzi, koji je po načinu stare komedije dell' arte pisao svoje priče (fiabe). Glavne komedije Goldonijeve, koje su tipične za njegov rad, pisane su venecijanskim dijalektom, da se postigne vjerniji kolorit i veći komički efekt. Druga djela napisao je književnim jezikom talijanskim, a memoare i neke vesele igre napisao je i francuski.

Kad su se prije mjesec dana navršile dvije stotine godina od rodjenja Goldonijeva, čitava je Italija i u novinstvu i u školama proslavila ovaj dan, a na čelu joj Venecija. I u ostaloj Evropi mnoge su se novine toga dana sjetile Goldonija. Kod nas su takodjer u nekim javnim glasilima tom zgodom napisani članci, ali nigdje nije ni jednom riječju istaknut literarno-historijski odnos književnosti hrvatske i srpske prema K. Goldoniju. Mimo ovu proslavu mogli bismo bili i posve tiho, bez riječi, proći, da nije ime Goldonijevo u dodiru i s književnošću Hrvata i Srba. Ime je Goldonijevo zabilježeno na nekim markantnim stranama literarne povijesti hrvatske i srpske. (Svršit će se.)

Vladimir Gudel.

POLEMIKA

INTIMNOSTI FRUŠKOGORSKOGA KRUŽOKA. Kad se je „Matica“ našla u neprilici, ostavljena od najodličnijih hrv. književnika, osnovala se u Novome Sadu jedna njezina podružnica. Pod upravom Jovana Hranilovića sabrala je ova podružnica još dva „prava književnika“ gdju. Viktoriju Risaković i g. Jugovića. Kako se vidi za ovu podružnicu nije odlučan, po terminologiji Klaićevoj, kvantitet nego kvalitet. G. J. H., kao najveći kritičar Matičin, proglasio je dakako ovo dvoje pisaca „pravim“ književnicima, na veliku radost Matičinih 10.000. Dotle bi bilo sve lijepo i veselo, — ali eto iznenada neprilike. U „Preporodu“ od god. 1899. ima o r i g i n a l n a pjesma „Poziv“, koju je spjevala gdja. Risaković. Pjesma glasi:

„Dodji, zlato, sa mnom klekni
Ne čuješ li zvona glas?
Već izhadja mjesec bliedi
Dielit nam se skoro čas.

Al ne sklapaj bielih ruku
Zagrli me, dušo, ti
Srca ćemo mjesto ruku
Na molitvu sklopiti.

Sdruži tvoje rujne ustne
S mojima sad u taj mah;
Nek molitvu k nebu šalje
Sdruženi nam slatki dah.

Radostno će našu molbu
Čistu žrtvu primit raj;
I angjeli kad se mole,
Zagrljeni mole, znaj!

God. 1895. br. 10. str. 307. ima u „Prosvjeti“ pjesma s natpisom: „Dodji zlato...“ Spjevao Viteslav Hálek, preveo R. Katalinić Jeretov. Pjesma glasi:

Dodji zlato, klekni sa mnom
Ne čuješ li zvona glas?
Već ishadja mjesec bljedi
Djelit nam se skori čas!

Al ne sklapaj b'jelih ruku
Zagrli me dušo ti
Srca ćemo mjesto ruku
K molitvi sklopiti.

Združi tvoje rujne usne
S mojim bl'jedim u taj mah,
Ja ću tebi šaptat r'ječi
K nebu tvoj će slat' ih dah!

Radosno će našu molbu
Žrtvu čistu primit raj,
I andjeli gor' kad mole
Zagrljeni mole znaj!

Nakon mjesec dana izašao je u „Preporodu“ „Sadržaj“, i u ovom „sadržaju“ zabilježena je pjesma V. R. kao original. Isključena je dakle svaka pomutnja.

Tko isporedi ove dvije pjesme, opazit će, da Hranilovićeve literarne veličine baziraju na vrlo sumnjivim osnovima. Ipak je lijepo, kad se može tkogod podičiti, da ga priznaje 10.000 ljudi... Druga je stvar, da hrv. narod mora još i da plaća ovakovu literaturu i ovakove literate! —*s.*

PSIHOLOGIJA ČITALACA. Nijedan se pisac ne podaje prevelikim iluzijama iznoseći svoje djelo pred publiku. Svaki čovjek prima iz nekog djela samo toliko, koliko je po svojim duševnim sposobnostima kadar primati. Nekoji primaju i više nego je pisac naumio reći, ali

mnogo više ih prima kud i kamo manje, nego je u djelu sadržano. Kako su literarni kritici obično najzreliji čitaoci, rijetko kad se pisac upoznaje s pokretima, što su ih njegova djela izazvala u duši nezrelih, duševno zaostalih i pokvarenih ljudi. 12. broj „Katoličkog lista" pobrinuo se za takav jedan dosta rijetki psihološki dokumenat. U tom listu pripovijeda neki x. sadržaj jedne Savremenikove novele. Da imademo prostora, košto nemamo, sigurno bismo taj sastavak u cijelosti saopćili. Radi se o noveli „Apoteoza". „Kritičar" citira prvu rečenicu novele i podmiće: „da pisac hoće tim riječima označiti vremena, u kojima su medju Hrvatima još bezuvjetno gospodovala načela kršć. vjere i ćudorednosti" ! Svaki odrastao čovjek pogodit će odmah, da se ondje radi o prošlom khuenovskom režimu, a ne o rebusu. Ipak na osnovi ove pretpostave „kritičar" tumači fabulu. Kod toga nikako ne spominje natpisa, jer ga valjda nije razumio, a trebalo je upravo u savezu s natpisom prikazati u noveli izneseni psihološki proces. Da je to umio učiniti, onda bi dakako sasvim drugojačije glasio njegov referat. Ali onda bi se valjda i svećenici, koji čitaju „K. L.", dosjetili . . .

Interesantan je taj „katolički" sastavak još i u tomu, što sjajno ilustrira metodu jezuitske polemike. Tako se navodi ondje ulomak iz lit. programa „Savr." i ogradjuje točkom, dok je u tekstu ogradjen črknjom, iza koje dolazi rečenica, koja ga tumači i modificira. To je tumačenje bilo dakako našem pobožnom prijatelju na putu ! Ipak, rekao je i jednu istinu. Doista imala je spomenuta novela, u neku ruku da ilustrira pravi program „Savr.". Moderna novelistika ne poznaje „nepoštenih" pogleda. Istina, kako je u životu nalazi i u svojim djelima prikazuje, umjetnik, jest „onkraj dobra i zla". Umjetnik treba da se služi potpunom slobodom bez spona . . . *Ld.*

HRVATSKA KNJIŽEVNOST U SABORU. 9. i 11. ožujka ušla je napokon u saborsku debatu prigodom rasprave o proračunu i hrv. književnost. G. zast. i svećenik Karlo Bošnjak izjavio se protiv unašanja tudjih ideja u naš narodni život. Kad ga je dr. Šurmin podsjetio na 1848. upravio je svoj prigovor samo na moderne književne ideje. Po njegovom mnijenju one su prouzročile rasulo u hrv. književnosti ; književnost je napredovala kvantitativno, a nije napredovala kvalitativno. Tko pozna razvitak naše književnosti, velik njezin napredak osobito u novelističkoj, lirskoj i dramatskoj pojeziji — ne će pravo shvatiti g. B. i njegovu zabrinutost za — književnost.

11. ožujka izrekao je krasni govor za podupiranje hrv. književnosti slavni hrv. romanopisac g. Ljuba Babić-Gjalski. Znamenitost književnosti za naš narodni život označio je govornik ovim značajnim riječima : „I kod nas u našem narodnom životu gotovo najljepše strane našega života predstavljala je uprav literatura. Ideale političke ilirskog doba nismo ostvarili, ali zato ideale kulturne narod je danas s pomoću književnosti izveo. Hrvatska pjesma, hrvatska knjiga veže Hrvata onoga, koji sluša romor Mure i Drave, s onim Hrvatom, koji sluša romor Vrbasa, Bune i Bosne : veže i s onim, koji se na žalu Adrije zanaša za hrvatsku misao i za hrvatsku stvar. To je zasluga hrvatske knjige. Istina, dijele nas politika i državopravni odnošaji, ali pjesma i knjiga prelazi pobjedonosno preko sviju onih granica, i čini, da smo mi u istinu jedan narod".

Medju ove umne riječi upleo se zast. g. I. Zatluka i još jedan glas sa strane Starčevićeve čiste stranke prava : prvi je nazvao izvode g. G. „bedastočama", a drugi mu doviknuo, da nema ni prava na naslov hrv. književnika" ! Prema tomu se čini, da imade i narodnih zastupnika, koji ne raspolažu ni najprimitivnijim pojmovima o hrv. književnosti. Ipak se nadamo, da se ne će i nova vlada ograničiti na podupiranje „književnika" i skupocijenog autora našastara g. dr. E., nego da će doista podupirati hrv. književnost. *Ld.*

KULTURNA I NEKULTURNA KRITIKA. Izvrsno uredjivani srpski mjesečnik „Delo" donosi u februarskoj svesci vrlo uman referat o Milčinovićkinoj studiji : D. Jarnevićeva. Kako je poznato, bio je „Savr." upravo radi ovog sastavka izvrgnut napadajima izvjesnih ljudi. Srpska spisateljica Milica M. hvali veliko razumjevanje gdje. M., kojim se „unela u život" Jarnevićeve. Kao osobito interesantna i dokumentarna iznosi Milica M. upravo najviše napadana mjesta poznate studije. — „Delo" prati uopće s velikom pažnjom i s pravim shvaćanjem naš rad oko „Savr.". U prvoj svesci donijelo je i „Savr." program, s kojim se, dakako, naši „pravi" književnici ne mogu da slože.

BILJEŠKE

NOVI PREDSJEDNIK „DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA". Na svojoj glavnoj skupštini od 22. ožujka o. g. izabralo je sebi „D. H. K." predsjednikom sveuč. profesora u m. i znamenitog hrv naučnjaka g. dra. Natka Nodila.

Nakon skupštine odabrao je upravni odbor, upotpunjen gg. V. Trešcecom-Borothom i dr. D. Domjanićem, drugim potpredsjednikom g. dra. D. Grubera.

„MATICA DALMATINSKA" odabrala je sebi predsjednikom R. Katalinića-Jeretova. Novi odbor odlučio se na izdavanje godišnjaka. Prvi za g. 1907. bit će posvećen blagoj uspomeni Mihovila Pavlinovića o 20-oj obljetnici njegove smrti.

„SLOVENSKA MATICA" razaslala je za g. 1906. 8 knjiga medju svoje članove. Neke od ovih edicija rado bismo bili ocijenili, ali nijesmo do sad mogli dobiti knjiga, jer su već raspačane.

SRPSKA KNJIŽ. ZADRUGA ZA 1906. GOD. Pred nama je i XV. kolo srpske književ. zadruge. Od domaćih pisaca dobivamo izabrane pripovijetke Svetozara Ćorovića pod naslovom: „U časovima odmora" i od Branislava Nušića: „Svet", komad u četiri čina. Ova se drama s uspjehom prikazivala na beogradskoj pozornici, a stavljena je i na naš repertoar ove sezone. Nije zgorega što je zadruga izdala „Jelisavetu" (dramu u 5 činova) od Gjure Jakšića, jer je prvo izdanje već gotovo nepristupačno široj publici, a to više, što su u Zadruginom izdanju izišle pjesme i pripovijetke Gjurine.

Sv. S. Stojković priredio je za zadrugu 2. popunjeno izdanje „Lazarice" (ili „Boj na Kosovu") nar. epopeje u 24 pjesme, štono je 1903. god. bila onako lijepo dočekana. Osim toga dobivamo „Znamenite Srbe Muslimane" od Milenka M. Vukičevića i lijepi prijevod Dušana Djokića: „Gospodja Bovari" od Gustava Flobera.

Kako se već iz naslova vidi, bit će ovo jedno od boljih kola, al se jedno moramo zapitati: zašto zadruga toliko preštampava. Zar nema dosta današnjih živih pisaca, koji bi još uvijek mogli, da spreme po koju novu i dobru knjigu? Gdje je mlada pjesma srpska? Zar baš sva mora da prodje kroz Paher-Kisićevu redakciju? i t. d. Ne znamo bliže Zadruginih prilika, ali gledajući sa strane uvjereni smo, da su joj prilike sasvim drugojačije, nego što su kod naše Matice, a to bi valjda bilo dosta, da postane ogledalom današnjeg stanja srpske književnosti. *bl.*

VUK KARADŽIĆ I H. I. NADEŽDIN. U XXVI. knj. Čupićeve godišnjice izišlo je iz pera Stojana Novakovića nekoliko interesantnih priloga za Vukovu biografiju, što ih je naš učenjak izvadio iz prepiske Vukove s Rusom Nadeždinom. Nadeždin bijaše etnograf i geograf, a poslije profesor arheologije na moskovskom univerzitetu. Medju njegovim je spisima nadjeno 27 pisama Vukovih, u kojima mu je Vuk redovno javljao o tadašnjim prilikama i ličnostima u Austriji. Osim ovijeh pisama iznio je Novaković nekoliko Nadeždinovih bilježaka o putu kroz Dalmaciju i Liku, što ga je prevalio zajedno s Vukom idući preko Lešća, Gospića, pa natrag preko Udbine i Korenice. „U isto vrijeme" — bilježi Nadeždin izmedju ostaloga, „nadjosmo se u Gospiću s Ljudevitom Gajem, s kojim smo se od Senja jednako stizali i mimoilazili (Gaj je tada putovao s Ant. Mažuranićem u Crnu Goru) „dokle se na povratku iz Crne Gore nijesmo posljednji put susreli u Dubrovniku i tu se oprostili i rastali konačno". Vraćajući se u Gospiću sa šetnje, čuje Nadeždin pjesme iz jedne kuće, podje tamo, kad mu na susret izidjoše Gaj i Mažuranić, koji su takodjer pošli da čuju pjesmu. Dodjoše u kuću, ali — nastavlja Nadeždin — „to su pukovske švalje pjevale književne pjesme, djela sadašnjih gradskih pjesnika. Tako obrazovanost prodire svuda na štetu čiste narodnosti". To bijaše 17. maja 1841. god. *bl.*

„ANTONIO GLEDJEVIĆ" natpis je novitetu, koji se nedavno glumio na ljubljanskoj pozornici. Junak je drame dubrovački pjesnik, a sujet uzet je iz jedne pripovijesti dr. I. Tavčara. Dramatizator g. Nučić mlad je i ambiciozan glumac.

NOVA OPERETA VIKTORA PARME: „Ljub. Zvon" javlja, da je odlični skladatelj uglazbio novu operetu, koja će se pjevati prvi put u Zagrebu za buduće sezone.

„ISKRE" ZOFKE KVEDEROVE ocjenjuje u „Blgarskoj Sbirki" vrlo povoljno A. Bonkin. Ujedno je ondje iznio i prijevod jedne crtice.

O REKLAMI MATICE HRVATSKE, koju smo se i mi usudili osvijetliti u 1. br., kaže odlični „Ljublj. Zvon": „Zdravo" je morda to, a „honorovo" ni in nas preveč spominja na slavnoznano: „Ich Anna Szillag..." Nadamo se, da se za ovu izvrsnu opasku ne će ipak i g. dr. Tominšek dokopati nekolikih ličnih invektiva u finom „Glasu M. H." od jednog surovog odbornika, kako se je to dogodilo piscu u „Savremeniku".

SAVREMENIK

BR. 5. SVIBANJ 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

N. NODILO: JOŠ O HEREZI LIBERALIZMA

Evo me ponovo na obranu demokratskih ideja suprot konzervativne ukočenosti i klerikalnih prigovora. Laćam se sada izrazitijega ja, u jednini, mjesto navadnoga imperzonalnoga mi. Znadem, da tankoćutni Pascal reče: „Le moi est haïssable“, i da se satiričar Giusti smijao onima, te iznose „il signor Mestesso“; no me na to nagone polemičari, velečasni moji protivnici. Oni mene uzeli na oko, kao nekoga zlomišljenika i otrovnika, osobito megju mladeži. Klerikalni suparnici, i onda kad su skladni i učeni, natruniti će uvijek ponešto svome suprotniku. Ja, već u odmaklim godinama, nekako sam gori, a svakako odgovorniji, od slobodarske raspasane mlagjarije, kaza mi jedan. U mene ni „istinosti“, ni „istinoljublja“, ili „samo veoma malo toga“, kaza mi drugi. Pa, kako bi on ovu zamjeru još bolje utvrdio, uspe se nenadano i na znatniju visinu govora. Dobaci mi jedared da „lažem“, drugi put, da „nemam dovoljno lojalnosti“. Ta dva zrna bijeloga bisera iz Zaliva Perzijskog već sama po sebi mene ispričavaju, što perzonalno pišem. Ova ovaka stilistika nije, valaj, načinjena po ukusu salonskom. Ja nju lično odbacujem. Bez sumnje upadam ja, pišući, u mnogu neispravnost i u mnogu zabludu, ali mi nije navada, da lažem ili da neiskreno govorim. Priznajem ipak, da je klerikalna duša u čemeru kroz ovo razvratno doba, i da se onako klerikalno karanje izvija iz zagrčenoga srca ljutih ubojnika za kler, a, kako oni vele, ujedno i za vjeru. Junačke stražare na visokim bedemima i u tvrdim kulama klerikalizma ne će uspavati, ne će, lje, „zavesti“ ičija „prividna bonhomija“, pa ni moja.

Kremenitim klerikalima na Krku, braniocima čiste, nikakovim popuštanjem nezamagljene vjere, ja ne odgovaram. Stidim se i bojim se. Na bajnom tom otoku, gdje, kao u Atici, rastu mirisava dušica i kadulja, vilino je igralište. Milota je gledati, kako do tri udružene vile, „connexae Gratiae“, svoje tance izvode. A i od devet muza zalijeću se iz Helade tamo barem dvije, nebesna Urania i tragična Melpomene. Megju velečasnima na Krku obiluje, dabome, i atička so, kojom je eno začinjena „Hrvatska Straža“. Padaju iz ove „responsa prudentum“, kratka, no svečana, rješiteljna, ubitačna. Poraznih tih aforizama zveči glas ovako: „istina je“ — „nije istina“. Jadan ja, u svome članku o klerikalizmu, „izrekoh onoliko nezgrapnosti, kojih bi se moralo stidjeti i golobrado momče nedouče“. Dosjetka nije, doduše, sasvim svježa i puno mirisa ne pušta, pošto se odavna pronosi u domaćem našem pisanju. Ali pogadja. Velečasni mene uništiše. Jer, ako su onakovi golobradi momci, kakovi tek imaju biti, na onom blaženom otoku, veleučeni

dr. Binički i presvijetli biskup Mahnić? Pred umnim veličinama na Krku tajac nastaje. Nema onamo blagih Fénelona, al za to ima visokih Bosueta s letom orlovim.

Nego, na stranu s majušnim mojim poslom. Idimo na stvar.

Gospodinu, koji protiv moje male rasprave piše u nizu članaka, objelodanjenih u ovdašnjem „Hrvatstvu", a još, regbi, nedovršenih, glavno je, u polemici, troje: osuda moje „animoznosti" na poštovanog poglavicu katoličke crkve, Pia X; tvrdo dokazivanje crkovnog progonstva u Francuskoj i moralnog opadanja ove; korektno tumačenje Konstantinova milanskog edikta, koji ja istumačih posve krivo.

Svećeniku, suparniku mojem, curi med iz usta, kadagod on besjedi o Piu X, te se ljuti na me zbog nepažnje i nepravde prema blagome papi. Meni ni najmanje ne pomaže, što sam nanesene uvrede prikrio „učtivom formom". Pri sadašnjoj teškoj crkvenoj borbi u Francuskoj, klerikalni listovi, a razumije se i „Hrvatstvo", pale papi svu silu svijeća i prinose mu tamjana za svako njegovo djelo. Nego, iole trijeznu posmatraču svih prilika jasno je, da se diplomacija papina državnog tajnika Merry del Vala pokaza, u cijelome sporu, diplomacijom pukoga nevježe. Cijenio Pio, odmah u početku svog pontifikata, da u Merryu dobiva mladog, a poletnog prvog savjetnika. Tog Španjolca Pio sam sebi odabra, po sličnosti strogo konzervativnih im nazora: u jednoj i u drugoj duši odjekuju malne jednaki zvukovi iz nepovratnih vremena. Merry del Val romantično je čedo Španije. Mami ga silno srednji vijek njegove zemlje, s viteškim vojevanjem na nekrst, s punim, i ako usilovanim, jedinstvom vjere, s prezirnom odvratnošću od Čifuta i „marrana", s obiljem šarolikih iskaza spoljašnje nabožnosti.

Pisac u „Hrvatstvu" tvrdi, da se je papa „pokazao u francezkoj crkvenoj politici popustljiv i miroljubiv". Pio da je, „po sudu prijatelja i neprijatelja, vršio samo svoju dužnost, odklonivši licemjerne ponude crkvenih neprijatelja". Njemu postavljeni uvjeti bijahu „ne samo štetni i himbeni, već upravo sramotni". Crkva tek gledala, da joj „ostane netaknuto jedinstvo i hierarhija", biva, da joj „se ne prekine savez s njezinom glavom i Petrovom stijenom". Sam najžešći neprijatelj i razornik vjere, Combes, „napao je, u bečkoj P r e s s i, Clemenceauovo ministarstvo, te mu spočitnuo, i to punim pravom, da ne pozna crkve i njezinih potreba, te dokazao, da crkva ne može primiti onih ponuda mira, koje joj pružaju francezki radikali". Na to da „ministar bogoštovja Briand nije umio ništa pametna odgovoriti". A „isti Rim priznao je, da Combes govori i dokazuje posve izpravno". Nakon svojih ovakih dokaza, od kojih radi tačnosti ja nijednog ne ispustih, gospodin polemičar mene pozivlje, da mu „iznesem samo jedan jedini javni čin pape Pija, kojim bi se dalo dokazati", da on nije „miroljubiv". Onda se na me obraća, veleći, da sam „čudno prijateljstvo sklopio s istinom", kad ja u zao čas izlanuh, e se moglo drugim postupanjem. nego li bijaše Pievo, francuskoj crkvi spasiti malne sve Ovo moje nesrećno „malne sve" hotio pisac i potcrtati.

Tišti me potonja ironija časnoga protivnika. Ipak se usugjujem nešto iznijeti na odgovor.

Čim u državnom tajništvu rimske kurije prijeki Merry del Val zamijeni obazrivog Rampollu, gotovo u onaj isti mah zametnu se raspra megju kurijom i francuskom vladom. Prema Bonapartovu konkordatu, imenovanje zemaljskih biskupa

pripada vladi u Parizu, dok papa sa svoje strane njima ili podaje, ili krati regjenje. Desilo se, da Pio, regbi s razlogom, zamjeri životu dvaju tamošnjih biskupa, te ih skinu, vladu ne obavijestivši prije. Ali ova za to, što imenuje, naravno da mora biti i upitana u takim slučajevima. Combes, onda ministar predsjednik, brže bolje uhvati pruženu mu prigodu Merryeve pogreške, da otpočne navalu na konkordat. Dozre u zemlji malo po malo misao o rastavi države od crkava, te je na posljetku, iza živih polemika megju strankama, izglasan zakon od 1905 za odvojenje. Zakonu bio izvjestitelj A. Briand, narodni poslanik, sada ministar .Briandu mnogi i mnogi ne uskraćuju pohvalu, kao što prebistre glave, tako i umjerenosti. Zgoljni je liberal, no je pametan, i poradi vjerskog posla ne želi ni zbrke, ni uzbune u svojoj domovini. Combes, koji već pade sa predsjedničke stolice, no opet čezne za njom, sad pakosti i Clemenceauu i Briandu i zakonu. Iznenagjuje, da se kurija ozbiljno poziva na autoritet njegov protiv prihvaćenog zakona o rastavi. E. Combes borac za prava Sv. Stolice! Čudna li razlagača i dokazivača, kako „crkva ne može primiti onih ponuda mira, koje joj pružaju francezki radikali!"

Da li pak hoćaše zakon od 1905, koji otkloni Pio i kojemu klerikali toliko zabavljaju, naročito zbog ometanog jedinstva s Rimom, hoćaše li zbilja razoriti katoličku hierarhiju? Čujmo ga, časom. Kaže izrijekom § 4, da sva dobra raznih crkava pripadaju i ostaju bogoštovnim udrugama, ustrojenim „prema načelima, koja su sopstvena tim istim crkvama". A ma što rekao moj časni suprotnik, a š njim i drugi moj suprotnik, L. P. u Prilogu „Hrvatske Krune", br. 80; makar što oni rekli, s ovim § nije se ciljalo na to, da se crkvi otme glava joj, papa, i da se hierarhiji razdere jedinstvo. A s s o c i a t i o n c u l t u e l l e katolikâ po „sopstvenim načelima" ostajaše i dalje netaknuta u svome odnošaju s biskupom u diecezi, te s papom u Rimu. Ni u čemu hierarhična veza ne bješe prekinuta. Povrh toga ne bi francuska crkva bila izgubila, kakove po miliarde u imovini. Ja sam, dakle, s nekim pravom pisao, da je crkvi moglo biti dohranjeno „malne sve", uz papu popustljivijeg. Nego Pio, kao što enciklikom V e h e m e n t e r osudi tezu razdvoja katoličke crkve i države, tako drugom enciklikom G r a v i s s i m o zabaci gore pomenuti zakon. Kao razlog nijekanju kurija uze § 8 istog zakona, po kome državno vijeće (conseil d' état) i sudovi gragjanski imaju da razvade i presude, kad bi izmegju dva najavljena katolička udruženja nastala svagja, koje je zakonito, koje li nije. Ali je na dlanu, da državno vijeće i sudovi, pri takome slučajnom prepiranju, morali su zakonskom udrugom proglasiti onu, koja prianja uz svoga biskupa, protiv suparne udruge, recimo, nauckane od kakvog župnika, željna šizme i raskola. Polemičar se žali na me, što sam izbacio ono „malne sve". Ja se žalim na njega, što je na brzu ruku, onako od oka, sudio o sadržini rastavnoga zakona. Ponavljam: promašena je zgoda, da se spase glavno.

Svojim postojanim otporom rimska kurija utjera u ljutu nevolju francusku crkvu. Tamošnjoj vladi ne prija, doista, sadašnje neko uzbugjenje gdjegdje po narodu; no i kleru je još neugodnije, što je lišen redovitih srestava za materialno izdržavanje, i što su biskupski i župnički domovi, pa sjemeništa, pa i same crkve, očitovani kao javno dobro dotične općine i departmana. Neka gosp. moj protivnik i gospodin L. P. ne misle, e ja ovo odobravam, ili čak se ovomu veselim. Da je sve ono narodni imetak, zar je cijeniti po tankoj pravnoj žici, ali je „summum jus"

Nije pravično. U sličnom poslu Amerićani bili bi mekši. Čisto kažem, da je zakon strog prema kleru.

Papa Pio bijaše donekle sebi svijestan, da odbijanjem rastavnog zakona teške kušnje čekaju francusku katoličku crkvu. S toga se on dosta dugo skanjivao izdati encikliku Gravissimo, tim više, što onamošnji biskupi pretežnom većinom potajno njemu poručiše, e bi zgodno bilo, da se na djelu vidi, kakav će biti zakon po vladinoj praksi. Gospodin L. P. veli, da „ovo glede biskupâ n je istina". Ipak je istina. Indiskrecijom, ne zna se kojeg biskupa, nazočna pri vijećanju i sastavljanju one poruke, prodriješe na javu, šta više, tačni brojevi većine i manjine glasačâ. Zalud se trudio Merry del Val, da stvar zabašuri i prikaže je drukčije. Na tu većinu biskupa srdi se Montagnini, tajnik ukinute nunciature u Parizu, kako se vidi iz njegovih spisa, što se sada štampaju, te privlače na se opću pozornost. Pio je najposlije volio poslušati iz Francuske savjet jednog narodnog poslanika, čistoga klerikalca Groussaua. Ova, inače uvažena osoba, pisa u Rim, da je uputno pregorjeti i samu crkovnu imovinu; oturivši zakon, razbudiće se narod, gledajući plemenitu žrtvu vlastitih dobara sa strane svoga klera; u protivnikâ crkve da ne će oružje biti odloženo, i ako se zakon primi i okuša. Utaman suprot Pieve konačne odluke potresno pismo francuskih katoličkih otmenika u knjizi i po položaju! Nek mi ne reče ovdje moj prvi protivnik, da ja nisam imao „dovoljno lojalnosti", te ne priznao, „da su se svi u istinu odlični katolici papinoj odluci podvrgli, da su ustrajali u slozi i ljubavi s Rimom, i da im nije ni na um palo papu radi toga proglasiti reakcionarcem, kao što ja činim". A kako da se drugačije vladaju? pitam ja. Valjda postati hulnici na papu? Valjda ići u očiti raskol? Mučali su. Ali što je strujalo, što je i ključalo u tajnosti njihovih duša, zna jedini Bog. Danas s jadom papa čuje, da mlakost katolikâ ni u bogatijim diecezama Francuske ne će da svuda pomogne i da će se od nevolje i po gdjekoja parohija napustiti.

Mojim protivnicima ne, ali demokratima već puče pred očima, zašto Pio X ne dogje do sporazuma sa sadanjom vladavinom francuske republike. Gospodin L. P. čita mnogo i mnogo zna, ali ne će da zna za korenitu oprečnost, za pravu antinomiju, što postoji megju tražbinama demokracije i silaba. Otvara se jaz megju današnjim naprednim čovječanstvom i čovječanstvom skučenim, jadnim u materialnome položaju i u duhu, za varvarskih vijekova. Red mi je ovdje, uz dosadu čitalaca, nešto ponavljati.

Prvosvećenik Pio, po svojoj strogoj konzervativnoj ćudi, a i po svome prvašnjem uzgoju, sav čitav živi u prošlosti. Njemu, ne samo da je nepravda, nego je bezumlje, grdosija je ono, što se uradilo ovamo od vremena francuske revolucije, pak i odvojenje crkve i države. Dakako i prethodnicima njegovim nije se nikako mililo odvojenje, ali pred ovim drhat i srdnja papu Pia hvata. Pomislite! Država hoće da bude posve laična, na temelju pune nepristranosti spram bilo koje religije državljana! Taka država, taka vlada jest „bezbožna", i „opaki su joj zakoni", tvrdi gospodin L. P. Na ovakav pjesnički trop, metaforu, što li, mi odvraćamo, da država duše nema, koju da spase, te ne može biti niti bezbožna, niti pobožna, već jednako pravedna prema svakom državljaninu, koji sopstvenu dušu ima, te za nju odgovara pred svojom savješću i pred Bogom. Osim što im je oprečna misao s vladavinom u Parizu, klerikali se boje još, da zao primjer Francuske, te ma-

gjonice, ne bi za sobom poveo i druge narode. Ne dao Bog! Načelo što tješnje veze megju crkvom i državom, kao neka dogma, mah preote u hierarhiji, od dalekih vremena amo. Nju ne skrenuše na nove staze u crkovnoj upravi nikakove lomne promjene u svijetu. Buknu nenaslućenom silom francuska revolucija, kako svak zna, u Europi najveći svjetski dogagjaj, za posljedice, iza raspula rimskoga svijeta, te isprelama davnu uredbu društvenu, a kojegdje i političku; Europom potresoše Valmy i Jemappes, pobjede održane od naoružanog puka nad brižnim čuvarima staroga reda; demokratskim pobjedama, kako osvitku dugo i dugo iščekivanog dana, obradovaše se i sami strani velikani, Göthe i Beethoven; svuda zatim pronese se ime razarača Napoleona: no visoki crkveni krugovi ne makoše se sa svog vjekovnog stajališta. Kroz cijeli tek minuli vijek hierarhija cijeni, da sve ono raščinjeno, kadgod i preko mjere, reskom kritikom francuskih filozofa vijeka XVIII, onda razvaljeno od revolucije i Napoleona, cijeni, da će ono većim dijelom opet biti iscijeljeno i ispravljeno. Bezbožne filozofije i revolucije sinja magla, koja zbog naših grijehova pritisnu, pa jošte davi suvremene ljude, prelazna je pojava. Razići će se. Ovo kaže propovjedaonica klerikalna, grmeći protiv Voltaira, Rousseaua, Diderota i ne dopuštajući, da su oni u mnogome vršili zdravu kritiku. Ovako misli i Merry del Val. Očekuje, da će revolucionarne novotarije, Božjom pomoću, biti iskopane. Kratka je dalia ta grdna demokracija! Treba gajiti prijateljstvo sa moćnim vladarima, kao što je n. p. Vilim II. Lakše je imati posla s licima pojedinim, nego sa stoglavom hidrom nestašnoga puka, koji će se, na posljetku, i otrijezniti pod šibom autoriteta svjetovnog i crkovnog.

Ovako se je rimska kurija tugjila i svejednako se tugji od novog pokreta u civilizaciji. Pape se prikloniše zahtjevima vremena samo u dva bježna maha. Ljubav Pia IX k slobodarskoj Italiji bi jednog časa blijesak, što njemu zasvijetli čitanjem Giobertievih djela. Iza blijeska još deblji mrak: on prokle sve pregaoce za nezavisnost i jedinstvo one iste Italije; prokle, jezuitskim silabom, i svjetsku težnju ljudskih duša za slobodom. Zadnjih godina svog dugog pontifikata, Leon XIII bistrim umom progleda kroz neke prilike ovog vremena. Naredi, da se katolici u Francuskoj privole (se rallient) republici, no ne nagje pravog odziva u biskupa, većinom odanih ili roajalizmu, ili bonapartizmu. I sama potonja papina prijaznost radnicima i kršćanskoj demokraciji ne pade na plodno tlo kod višega klera. Vriježa klerikalizma išla na široko. Ne istrijebi je papa.

U ostalome, i sam Leon držao se je mrkog silaba, osobito prvih godina. Već po svom prijašnjem zvanju tanki diplomat, gladio je moćne vladare, posredovanjem kojih, pa ma i samim ratom, iščekivaše razvrgnuće italske cjelokupnosti i povratak Rima, oteta Sv. Stolici. On se ne odreče političke tradicije u rimskoj kuriji. Zabluda je naša, osugjena silabom (24), kad tvrdimo: „Crkvi nije data vlast, da upotrebi silu; ona ne ima nikakove svjetovne vlasti, ili izravne, ili neizravne". Jak je dvojni savez, te će Francuska, poduprta savezom Rusije, pružiti do prigode papi, sužnju u Rimu, ruku pomoćnicu, nadao se Leon. Jalova nada. Pribadaju meni polemičari, da ja malo originalno i dosta bezobzirno htjedoh omalovažiti Pia, usporedivši ga sa umnim i „velikim" papom Leon XIII. Da Leon bijaše „velik", ja ne rekoh nigdje. Ja tek istakoh, da je on, „naročito u posljednjim svojim godinama", kanio primiriti crkvu sa sadašnjim društvom. Ono istina, Leon bijaše i vrlo uman i

vješt i visoko izobražen. Znao i knjigu latinsku, kao malo ko u svijetu, budući i samo odličan latinski stihotvorac. Pio zaista nije takav.

Bistri razum Leona XIII ne zanese njega u historijsku prošlost crkve tako, da ne bi osjećao potrebu nekog približavanja demokraciji, pošto se e starinski red društva evo na komade rastreskao. Ipak umnome papi nije bilo u volji, ili se bojao, s prevelike obazrivosti, da upre pogled na crkovne ljute rane, na „Cinque piaghe della Chiesa", izložene već davno, još prije amerikanizma, po pobožnome filozofu, A. Rosminiu, čija knjiga svejednako leži na „Indeksu". Veličina volje ne odlikovaše Leona reformatora, koji u tome nije po kroju „velikih" djelatnih papa, Grgura I i Grguru VII. Ovaj, živ kremen, izazva svoj vijek i otvori strašnu borbu za izvedenje naumljenih reforma, a onaj, videći, da „njega biju toliki svjetski valovi, mučio se viteškom mukom megju varvarima, u ne dugom pontifikatu, eda" bi priveo k luci izveštalu i truhlu lagju (vetustam ac putrescentem navem, papine su riječi, ep. 43, I), koju tajnim Božjim odregjenjem on primi pod upravu". Leon crkovnoj upravi ne prokrči nove pute. Gledao, dakako, mnogo i na crkvu, što ju plahoviti prethodnik njegov pljuskom proklestava zavadi gotovo sa svima vlastima; no brigao se poglavito za to, da mu Francuska Rim izbavi iz osvajačkih italskih ruka. Tek u drugom redu dolažaše mu pažnja, kako bi se crkva primirila s mislima i zahtjevima današnje opće savjesti. Diplomatska parola Leonova bila : Francuzi, pomozite !

Gesta Dei per Francos! bijaše od uvijek crkovna lozinka, što se amo proteže već od drevnih doba kralja Meroveha, Karla Velikoga i sredovječnih kr žarskih vojna. Francima, izmegju varvarâ prvorogjenim katoličkoj crkvi, potom Francuzima, crkva se svagda obraćala za pomoć. Franci načiniše i papsku svjetovnu državu; Francuzi nju, po pravilu, čuvaše i sačuvaše. Po tradiciji u rimskoj kuriji, amanet je to viječan francuskome narodu, makar bilo bez uzvrata, makar uz opasnost najveću galskoj zemlji. To je nepovredivi „Patrimonium Petri". A Sv. Stolica politici francuske vladavine, napose republikanske, nije za to ništa dužna. Uzvik: Gesta Dei per Francos ne pazi ni na što. Godina 1869—70 pregovaranje o vojenoj konvenciji megju Francuskom, Austrijom i Italijom protiv sabrane njemačke snage razvrže se, jer Napoleon III najposlije, bojeći se klera, ne htje iz Rima ukloniti svoju posadu. Ovo on plati Sedanom, a Francuska, usamljena protiv dvostruke sile njemačkih vojnika, polomom i gubitkom Alzacije i Lorene. Ne bude ni to dosta. Provrtni, hitri Nijemac, sadašnji car Vilim, može, kao protestanat, da na tenanu dolazi u Rim, u pohode i talijanskome kralju i papi, dočim ovo isto ne smije činiti katolički vladar, te ni predsjednik republike u katoličkoj Francuskoj. Inače, misle klerikali, u vjetar ode fikcija papina sužanjstva i postojan živ prosvjed proti uzurpatoru Rima grada. Sužanj Pio IX, sužanj Leon XIII, sužanj Pio X. Kada pak predsjednik Loubet svojom posjetom kod kralja talijanskoga dignu taj čar, taj tabu, što na veliku radost njemačke mražaše Francusku s Italijom, klerikali ciknuše. Ni brige ih, što se Francuska onako iskopa iz nesnosnog i pogibeljnog diplomatskog položaja. Neprijateljstvo Italije prema Galiji, u vrijeme galofoba Crispia i kumašina mu Bismarcka, pa i zatim podmukla omraza megju dvije romanske zemlje, ni najmanje ne tištalo rimsku kuriju. Šta više, Pio X, u dubljoj tihoći svog duha talijanski patriot, a privržen konzervativnoj Njemačkoj, razmišlja (tako se ćuka) o nekoj nagodi sa savojskom dinastijom i

s Italijom. Dijete, ljuljao se u talijanskoj kolijevci; patrijar, izmjenjivao udvornosti sa savojskim princevima. Nagodio bi se, ne napuštajući historijskog prava na „Patrimonium Petri". Ta, u čistoj teoriji, pape se nikad ne odrekoše ni Avignona. Megjutim Francuska izgubi oznaku prvorogjene ćeri i posta takogjer poradi ovoga zazorna klerikalima.

Za Pia ja nigdje nisam kazao, da je njegov naum direktno „domoći se svjetovne vlasti", kako ono tvrdi moj protivnik u „Hrvatstvu". Kazah ja ovo jedino, da Pio, e bi u svijetu golemim organizmom raspolagao, ustrojava katoličku djelatnu stranku u politici. Časni protivnik veli, da je to „bajka", pače da se papa protivi takovoj tvorbi u Italiji. Ovdje je igra riječi, kao što često biva u mog polemičara, koji se tanko igra logomahije svakojake. Istina, „non expedit", po kome otprije ne bijaše katolicima dopušteno, da u izborima političkim glasaju, taj „non expedit" nije formalno opozvan, no je sada istim katolicima tajom pušteno na volju, da glasaju ili ne glasaju, kako im bolje koristuje, dočim to nije nipošto dozvoljavao Leon XIII. Klerikalni narodni prestavnici već ulaze u talijanski parlamenat. Stoji na čelu pokreta u zemlji osobito komendator Pavao Pericoli, osoba odlučne, žive radinosti. Njemu je uz bok „la gioventù cattolica". Broji se već u Italiji do 12.000 katoličkih udruženja. Tri su im smjera, evo označena po samom nazivu : pučka udruga, ekonomska i socialna udruga, izbornička udruga. Nad njima biskupi, svaki u svojoj diecezi, vrše strog nadzor, a nad biskupima apsolutni papa. Dakle, nije „bajka, što ja rekoh. Vojska je tu, čiji jedan odio pazi na političke izbore. Da je pak klerikalna organizacija na veliko i na široko, kao što vruća želja, tako i već otpočeto djelo Pia X, sada dokazuju tajni spisi govorljiva monsignora Montaninia, od francuske vlade zaplijenjeni. Montagnini, lijepo ispod žita, radio u Parizu Merryevu rabotu podraživanja klerikalnih krugova na demokratsku republiku.

Sva je briga Pieva u tome, da širom svijeta suzbija demokraciju, bilo ono u republici, bilo u monarhiji. A za to njemu treba moćne vojske, čvrsto organizirane klerikalne stranke. On vojskovogja, biskupi zborni zapovjednici, katolička množina odjeli ubojiti. Po antikviranom, inače iskrenom shvatanju Pievu, demokrati su revolucionarni rušioci osvećenih oltara i prestolja ; demokracija je revolucija, na golo; protiv grube sile u ljudskome društvu crkva se uvijek borila i boriće se. Jest, odgovaramo mi demokrati : borila se, sred varvarštine, u gluhoj noći srednjih vijekova. U ta doba svud razmahane najljuće sile, hierarhija uz redovnike učini čovječanstvu neiskazanih dobročinstava, štiteći i pridižući slabe, šireći prosvjetu. Crkva, koliko mogla, redila ljude i utišavala divlje strasti. Ali to je bilo i prošlo, u glavnome. Dandanas zahtijevati, da se široka rijeka demokracije vrati k drevnome izvoru, da se pučki i narodni duh, u politici, pokorava popovima, biskupima i papi, to je odveće smiono.

Pošto poto utući modernu demokraciju, sa groznim joj liberalizmom, nakaniše se klerikali. Nemani prvo vučje vijalište stere se u protuvjerskoj i bezbožnoj Francuskoj naših dana. S toga, i moji polemičari na tu zemlju najžešće se obaraju. Osobito polemičaru u „Hrvatstvu" kano da svi živci trepte od nervoznosti, kad besjedi o iskvarenoj po liberalima i radikalima Francuskoj, koju ti on veoma srčano isporegjuje s „barbarskom Turskom". Tamo na sav mah krade se, ubija se, čini se svaka sramota. Nego, uz nešto živčane mirnoće, polemičareva plamena stranica o nedjelima u Parizu, i drugdje po cijeloj zemlji, ne bi jamačno bila na-

pisana. Ja navedoh za francusku vrsnoću, gragjansku i obiteljsku, podatke iz uporedne opće statistike, pa i učenu nepristrasnu knjigu Engleza Bodleya. A kakvi su to izvori u mog protivnika? U malo ne sve obične pretjeranosti klerikalnih ili, ako se hoće, konzervativnih oporbenika u francuskom parlamentu i u neznatnoj manjini francuskih žurnala. Prilazi k tome i sud nekih njemačkih šovena, kojima se privigja, da je galsko pleme već svaljeno u grob. Časni se protivnik pozivlje i na vrlo ugledni „Le Temps", koji je, veli, „liberalni list, dapače, kao poslužbeno glasilo, vladi nedvoumno sklon". Kad bi naš hrvatski mrzitelj Francuzâ redovno čitao tu novinu, vidio bi, da ona ima sasvim drugo mnenje o svom narodu. U ostalom, „Le Temps" nije „poluslužbeno glasilo", već je obični organ mišljenja republikanske umjerene većine u senatu. List ovaj živo je pobijao Combesovo ministarstvo, a nije ni sada u svemu sporazuman s ministarstvom Clemenceauovim.

Daklem, po tvrgjenju našega pisca, Francuska s glave propada. U truhlome francuskom narodu svi znakovi dekadence. Pisac osobito se zgrozio na razbojnike u ogromnome Parizu, na tako zvane „Apaches". A znade li velečasni, što se ono dešava u ogromnome New-Yorku? Ovdje na općini, koja je jača u svom budžetu od hrvatske kraljevine, vlada ozloglašeni „Tamany-Hall". Općina je, jednim dijelom svog policajnog osoblja, mafija kradilaca; naći je tu prijateljâ i javnim kućama, svodnicima, razbojnicima. Plijen se dijeli. Doista, policijskoj prefekturi i općini u Parizu nisu na čast kragje i napadaji razularenih mladih Apaša, ali, osim klerikalâ, to drugi ne pripisuju moralnoj razvraćenosti naroda, već nedostatnome broju stražara, radi štednje rijetkih u Parizu, brojnih n. p. u Londonu. Ulazi ga ponešto i pomodni pregonjeni obzir prema zločincima, bajagi malo odgovornim, sa poročnog nasljestva, okoline, klime. Neredu onom u pariškim predgragjima hoće sad prefektura da stane na kraj s povećanom stražom, to i na umirenje časnoga pisca u „Hrvatstvu". Ja priznajem, da se je posljednjih godina (1901—1905) primijetilo neko povećanje u francuskom kriminalitetu. Onomadne (15 marta) list „Officiel" objelodani izvještaj o tome. Optužbe za krvna djela porastoše 1905 g. prema 1904, i odnosno sve natrag do 1901. Ali to biva sa razloga, što je policija danas osnažena, pa bolje pazi i tuži, i što ima danas veći broj pismene čeljadi, te i ovi se brinu, da tužbe pismom prinesu, koje se propuštalo doslije. Dublji uzroci te neugodne statistične pojave nisu još posve izvedeni na čisto. Megjutim istražuju to kriminalisti i sociolozi, koji su donekle skloni ono pripisati dijelom jednim jačemu alkoholizmu i bludu, a ne posebno francuskom razbračnom zakonu, kako kažu klerikali. Znade li naš pisac, da su u Sjedinjenim Državama, njemu toliko omiljenim spram bezbožne Francuske, da su, velju, bračne rastave mnogo češće, nego li u potonjoj zemlji? Pa i u Londonu, osobito megju brojnim nižim pučanstvom East-Enda, znade li za grozni alkoholizam, što upropašćuje ljude, žene i djecu, u zadimljenim i zadušljivim krčmama, u „bar"-ima? Mislim, da će mu biti poznat još i život, kakav se vodi u velikom Berlinu, gdje je bezbroj noćnih gostiona, u kojima sa njemačkom „treuherzigheit", pred svačijim očima, baš caruje javni moral, začinjen mnogovrsnom mirodijom, te je ne ću da izbliže označim. Čini se, da je, po piščevu sudu, uzorna germanska rasa, njemačka i angloska, pošto veli, e „cieli sviet znade, da ta (francuska) pasmina nazaduje". Dakako, njemačka napreduje u Berlinu, pa napreduje i u Beču, kako dokazuju krivične parnice, što skorašnjih dana učestaše o nekim kućama. Ovdje se usugjujem opet

nešto pitati ljutog polemičara: je li štogod načuo za Kruppa i za Wildea, dvije u savremenom Germanstvu znamenite ličnosti? U moje znanje, ni o jednom čovjeku na glasu, niti u Latinstvu, niti u Slavenstvu, nije se što slično pričalo. Eto, moralno uzvišena stoji Njemačka, divna zemlja „übermenscha" i mislilaca, gdje i homoseksualnost, ta grozota apostolu Pavlu (Rim I, 24—8), može da nagje mudrih veleučenih teoretičara.

Gospodinu L. P. u „Hrvatskoj Kruni" Francuska nije onoliko odvratna, koliko našemu Srgji Z'opoglegji u „Hrvatstvu", Bezbožna mu je vlada framasonska, opak mu je zakon o rastavi, službena, jakobinska, prevarna mu je statistika, iz koje ja podatke crpem, no ne ističe punu klonulost galskoga plemena. Ipak piše: „upravo na temelju statistike dokazano je, da polovica djece u Francuskoj ragjaju se mrtvi, osim u nekim neznatnim selima, gdje framasunska pokvarenost nije još sasvim prodrla". Ono o „polovici djece" iz kakve je knjige on pocrpao? Što ja znam, valjda u svijetu od rogjene djece pomire najmanje u Francuskoj, dočim je nje velik pomor u Rusiji, pa i u Engleskoj. Znano je i to, da su Francuzi u opće dugovjeki. Što se framasona tiče, ja nisam š njima. Ne manje od jezuitske čudna mi je tajnost njihova rada i njihovih obreda u ovo doba otvorenosti i slobode. Bijahu negda ozbiljni pomagači ljudskome napretku, kad ono postojaše nemila cenzura i nestajaše slobodne štampe, slobodnog zbora i udruživanja; naših dana oni spadoše, u opće, na skrovitu družbu za megjusobno pomaganje. A pretjeruje se moć njihova. Perjanice im Combes, Pelletan, André, srušeni su sa ministarske visine u Parizu; francuska rogjena iskrenost nedavno sva se uzbuni na tako zvane „fiches", potajne to denuncije na katoličke oficire u vojsci. Framasoni, ama nabacili, što im drago, polemičari, ne sastaviše taman po svoju zakon o rastavi crkava od države. U zadovoljenju mržnje im na katoličku crkvu spriječiše ih Briand i oni, koji zaziru od nemira u zemlji i od svačijeg fanatičnog dogmatizma, što drugih mnenja ne trpi. Polemičari, koji začinju dubokim glasom biblijskih proroka srditu pjesmu o masonskoj vladavini u Francuskoj, mogli su je bez ikakove štete izostaviti.

Uprkos svoj zlovolji klerikalâ galsko je pleme još uvijek čilo i zdravo. Francuska zemlja i njen narod ne malaksaše ni tvarno, ni etično. Pristupom Francuske u ruski savez uspostavljena je ravnoteža europska suprot kojih mu drago pohota; očuvan je svjetski mir, pa smo i mi očuvani protiv D r a n g a. Časovitu nespremnost Rusije naknagjuje Engleska. Gorda Britanija, postojbina puritanâ i okatih račundžija, diči se intimnim prijateljstvom, pogotovo savezom s francuskim narodom. Isto prijateljstvo traži Italija. Čovječanstvu je na diku duhovita Galija sa čistinom misli i vedrinom uma. Svejednako se Francuz istrčava iniciativom i plemenitošću svojih ljudskih ideala, kadgod i na vlastitu štetu; svejednako ističe se prirogjenim tankim ukusom u umještvu i knjizi, najtanjim iza onoga drevnih Helena i renesanse. Dandanas Francuzi su najprvi slikari i kipari, najprvi u lijepoj knjizi, naročito u nevezanom govoru. Talijani imaju jezik najmelodiozniji i najljepši u kulturnim narodima, ali Francuzi dotjeraše jedri, no krilati svoj govor do savršenosti spram frazerne obilnosti i naduvenosti, ne rijetke u Italiji, i teške učenjačke pedanterije u Njemačkoj. U moralnom pogledu pak Francuz je radišan i štedljiv, a pri tome i podašan pri nevolji bližnjega. Obitelj mu je uregjena, makar se što podvaljivalo ovoj u krajevima, gdje zar uregjena nije. Francuz je prema ženskoj glavi udvoran, on žensku poštuje. U vigjenijim piscima, pornografi su u sitnoj manjini, i ako im

glas odjeknu daleko zbog opće otmenosti francuske knjige, raširene po svijetu. Ko bi ocijenio etičnu vrijednost francuskoga naroda po golome nagome naturalizmu penekih Zolinih romana, prevario bi se. Zola, osobiti vještak u opisivanju prirode i prirodnoga zla, bavio se preveć s patološkim pojavama, te doveo donekle na zao glas svoje zemljake. Niko, lje, ne će povjerovati, da n. p. „La Bête Humaine" ispravno prikazuje psihu francuskih željezničara, koji bi onako mahom bili puki zločinci. Pa dolazi i to, da Francuz, što se lagačkom duhovitom ironijom mnogočemu smije, u često se podruguje i samom sebi. Besjeda mu je otvorena, nesustežna; on je bez licemjerstva. Francuz biva ovako „fanfaron de vice", kako je zakopčani Anglo-Sas, a i Nijemac, neki „fanfaron de vertu".

Pisac u „Hrvatstvu", ljuti ris na demokratičnu Francusku, hoće da je unizi i naprama samoj Španiji. Nek mi vjeruje, u takom uporegjenju on u prazno troši svaki redak svog pisanja. Veli: „Španjolska je bila moćna i jaka sve dotle, dok je bila u istinu katolička... Istom rovarenje liberalizma označuje periodu pada". Taman obratno! K a t o l i č k o u rječniku „Hrvatstva" znači k l e r i k a l n o. Ali baš klerikalizam sape Španiju u nepomičnost, u duševnu tromost; onaj klerikalizam, što i danas tamo caruje s natražnim Jezuitima i Asumpcionistima, uz pokorno i poslušno mnoštvo seljačkih i gradskih analfabeta, uz široke latifundije i veliku sirotinju. U Španiji su poluklerikalni, većinom, i samozvani liberalci: zaradi opsežnije koje reforme bojažljivi i nesložni tobože liberalni ministri padaju svaki čas, kao jesensko lišće. Bizarne takove prilike španjolske pregjoše već i u poslovicu: „choses d' Espagne". Nego i tamošnji narod, ponosan i srdačan, fizično krasan, zdrav u jezgri, hoće da se oporavi, kad mali posjedi budu zamijenili latifundije spahijâ i redovnikâ, kad se mala gradska industrija i trgovina budu udomaćile u lijenome pućanstvu, to po uzoru susjednih Francuza, u svakom poslu radišnih.

Ovo veličanje Španije i prezirno pisanje o Francuskoj odaju klerikalno puno natražnjaštvo, pa ma što rekli klerikali o „pravoj slobodi", koju bajagi i oni žele. Baš je zaželješe, osobito u Francuskoj! Povladiše Napoleonu I razorenje prve republike; zagrijaše ih vrući osjećaji za Karla X, kršioca ustava; radosno pozdraviše Napoleona III, ubilca druge republike, i u plebiscitima imadoše, godinama, znatna udjela za njegovu neograničenu vladavinu. Sad ruju i protivu treće republike, koju opća narodna svijest hoće u Francuskoj. Je li onda čudo, da tamo na kler ustaju, a pokatkad i prevršuju mjeru potrebite odbrane? Ja ne pristajem uz gonjenje fratara, niti ikoga na svijetu, ali kongregacije u Francuskoj bijahu, sa svojim učionama, gnijezda, savita za tiće, što će mrsku republiku upropastiti, čim se budu mašili snage. S takim redovnicima i s ukočenom hierarhijom, koja ne gleda preda se, već se blaži u prizorima minule svoje veličine u društvu i u državama, crkva na osami izgleda kao ostrvo u odasvud otvorenom olujnom moru.

Za osamljenost katoličke crkve nimalo ne haju klerikali. Tješe se, te ponavljaju oni, da paklena vrata ne će protiv crkve prevladati i da će na posljetku biti jedno stado i jedan pastir. Uputno to: riječi počivaju na dogmi. Ali bi zar zgodnije bilo, da kremeniti klerikali, koji se eto ničega ne boje, promisle malko na svoju dangubu u borbi sa nesavladivom novovjekom mišlju. Naš narod lijepo veli: ko staro ljubi, danke gubi. Svakako mi smo veoma daleko od jednog jedinog stada i jednog pastira. Svijet ima neku milijardu i po žitelja, u kojima je tek treći dio kršćana, a megju

ovima, po prilici, sama polovica katolika. Pa koliko je i ovih katolika baš odanih crkvi, vršenjem njezinih obreda? Mnoštvo je njih, koji su mlaki, koji dvoume zbog klerikalne tvrdoće, što, po uputi Jezuitâ, odbijajući svaku širu misao, radi na tome, da ništi Isusovu riječ, e je njegov teret lagan i njegov jaram blag. Uskratom narodnih zahtjeva, onda političke slobode, onda demokratske pravde, sve to dublji jaz se iskopa megju tvrdovratim klerikalima i protuklerikalima. Moderna svijest već prodire i u samo po drevnom adetu konzervativno seljaštvo. Ni čovjek na selu, u mnogom kraju Europe, ne plete više kotac, kô i otac. Eno skorašnjeg poučnoga primjera u Francuskoj. Kurija ne htjede sporazuma s Clemenceauovom vladom. Cijenila, da će joj granuti svjetlost ljepšeg vremena s novim izborima, kod kojih izborna platforma bijaše taman zakon o rastavi crkve i države. Seljaci, po općemu pravu glasa u pretežnom broju izbornici, milioni i milioni njih, izabraše u još jačoj većini poslanike, prijazne vladinoj nakani, da se država razvede od svih crkava. Klerikali i monarhisti zinuše u ovo čudo. Klerikalne vladavine ne voli ni težak, koji ipak revno ide u crkvu. Francuska ne će, pa ne će „le gouvernement des curés".

Dakako, Francuska nije Europa, ali iz te čarovne, zamamne zemlje dolaze i rasprostiru se mode. Svaki goli historizam pada. Duše silni vjetar demokracije. Zbog toga se zabrinuše i poneki, kao pobožni, tako i umni dostojnici u crkvi, pa se danas trude, da podesniji način nagju crkovnoj upravi, te da crkvu, i pored silaba, primaknu civilizaciji i strujama slobodarskim. Meni se čini, da gospodin L. P. odveć prezirno govori o „modernizmu" ili „reformizmu" ljudi u Italiji, koji se zovu Bonomelli, Semeria, Murri. Ove odličnike u kleru baca u brigu opori klerikalizam, koji izmirenja ne će. U ovom poslu popravka u crkvenoj stezi nije kojekakvo niti ime laika Fogazzara, žarkoga katolika, a ujedno glasitoga romanopisca. Kaže gospodin L. P., da svi ovi „ostavljaju izložene bokove katoličkoj kritici". Gdje se ta bavi o strogoj dogmi, nije moje da se ja tu prtim, ali ne cijenim, da ga ulazi dogma, ako biskup Bonomelli jednom pripusti, da crkva i država mogu odjelite stajati. Tome plemenitome pastiru u visoko izobraženoj Lombardiji lebdi u pameti ono Cavourovo: „slobodna crkva u slobodnoj državi", koje klerikali već zabaciše. Sumnje nema, da je privržen istoj formuli takogjer Amerićanin Ireland. Istina, on pokudi oštri način raskida, kako ga poduze Francuska i Piu povladi otpor; no reče i to, da kao što sada Francuska vlada tjera katolike, tako bi i francuski katolici sutra, kad bi se na vladu uspeli, raznomišljenike gonili. S dopuštenjem pisca u „Hrvatstvu" ovo je „amerikanizam", t. j. američko naziranje svjetskih prilika, od kojega za cijelo odvraća se Pio još više nego Leon. Tek neke propozicije „amerikanizma" odbi Leon, ali ga ne osudi u svoj cjelini. Ja držim, da mene ovdje „ne ostavlja pamćenje", kako ono reče polemičar. Ireland, eno baš po amerikansku, želi najšire djelovanje gragjaninu uz najuži nadzor državni, te dopušta i ničim nesmetanu slobodu svakoj konfesiji. Ako pak polemičar" niječe, da je Amerika (Ujedinjene Države) ikada rastavila crkvu i državu", i ja sam š njim upravo jednakoga mnenja. Onamo svjetovna vlada, dabome, ne rastavi crkvu i državu. Zašto? Jer su one bile uvijek rastavljene. Vrlo mi je ugodno, što se ovdje lijepo slažemo.

Nego su polemičaru opet sa mnom oprečni nazori o samom predmetu rastave. Za mene glasoviti milanski edikt epohalne je vrijednosti time, što se njim, u povodu religije, pretrgnu čvrsti spoj megju državnom vjerom i ličnim uvjerenjem pojedinih

državljana. Otprije je država, u svakom narodu, kvačila i gnjavila slobodno vjersko mišljenje. Za mog protivnika u pomenutom ediktu „se ne radi o državnoj vjeri, već o državnoj crkvi, a to su dvije stvari, koje se bitno razlikuju". Čisto ispovijedam, da ja ovog razlučenja ne razumijem. Slabo sam upućen u kazuistiku, pa ne prozirem u šarovitu ljepotu svakoga „distinguo". Edikt niti riječju jednom ne napominje državne kakove crkve, već naglašava u ime državno (govore carevi Konstantin i Licinije), da se „sloboda ne krati nikome, prionuo on uz opsluživanje kršćansko, ili uz onu religiju, za koju sam cijeni, da je njemu najprikladnija". Mnogome čitaocu biti će jasno, kao jasni dan, da državna vlast ovdje zajamčuje slobodu individualne savjesti, i da je nastupilo odvojenje, iliti rastava, vjere i države. Cijela piščeva egzegeza možda je klerikalima žuto žeženo zlato, no nedotupavnoj pameti nas napred njaka shvatljiva nije. Veli pisac i ovo: „Državna vjera je nešto, što će svaki pravi katolik željeti i zahtievati". A državna vjera u pravoslavnoj Rusiji? To na dlaku isto načelo provagjao je žarom bogoljubne duše nedavno umrli Pobjedonoscev, gonitelj svih inovjeraca. Mi demokrati se ne ubrajamo, i pored od nas prihvaćenoga načela rastave, megju neprijatelje crkve, kako klerikali u „Hrvatstvu" vole reći, već kažemo, da je Pobedonoscev jednake ćudi i jednakog nauka s Torquemadom, pa nam se sve čini i to, da gospodin pisac za istom sofrom do obojice njih sjedi, dakako manji u svetoj energiji po manjoj svetoj moći. Mi se u čudu pitamo: je li po „državnoj vjeri, što će svaki pravi katolik željeti i zahtievati", opravdana Pobedonosceva Sibirija, je li lomača Torquemadine inkvizicije?

Formuli: „slobodna crkva u slobodnoj državi", što je drugim riječima rastava, privolio se je i pop Romolo Murri, kršćanski demokrat, znan na široko u Italiji i izvan nje. Murri nije tek na oko demokrat po Kristu, kako to čini u nas, da ulovi težake za izbore, neki visoki svećenik, inače nazadnjak najčistije vode. U mojem pregjašnjem članku ja rekoh: „osugjen je u Italiji izgledni i djelatni pop Murri, jer demokrat, a velečasni u „Hrvatstvu" odgovara mi: „Romolo Murri nije u opće osudjen; tvrditi protivno, znači lagati". Daklem, ovaj na glasu pop u svojoj osobi osugjen nije, već su njemu „samo dojavili (opet riječi polemičarove), da će mu osuditi list, koji je izdavao, ako s njim ne prestane". U velečasnoga preliva se i ovdje tanka svila običnih mu distinkcija, ali za naš demokratski razum, prost i neistančan u školskoj bogosloviji, jedna i druga verzija, ona moja i ona velečasnoga, slične su kao jaje jajetu. Zapovijedi kurije podvrže se demokrat Murri. Da je demokrat, zna cijela Italija, premda i to poriče moj protivnik. Baš radi demokratske propagande, unatoč hierarhičnoj vodji, na don Romola udarena je ovih dana obustava „a divinis". On je prima ćutke. Od crkve se ne odmeće, ali mu savjest ostaje jednaka.

Da je uputno za ljude, koji pripadaju crkvi, ćutati i trpjeti, pak i pokoravati se odredbama starije vlasti, ako ova ne čini pravo bezakonje, lako je dopustiti. Ali moj velečasni protivnik i u ovome iznosi teorija osobitih, a iznosi ih u obliku sjajnih apoftegma, iza kojih pogovora nema. Siječe on: „rimski je papa nasljednik onog Petra, komu je Krist predao svu vlast na nebu i na zemlji", pa dalje: „Kad crkva na usta svoga glavara nešto nalaže, valja ju uviek slušati, samo je obveza posluha različita; protivno tvrditi i opet nije katolički". Polakše. Velečasni ne će, da se u ovom povodu " upušta u teoložke diskusije sa mnom". Naravski, ne ću ni ja, laik. Evo ne duljim. Prelazim preko poznatog živog otpora Pavla prema Petru, kad se potonji ustručavao pred Jevrejima jesti s neznabošcima i „dvoličio ", po Pavlovoj

riječi (Gal. II, 11—4), „ne idući pravo k istini evangjelja“. Je li Krist Petru, onda i papama, nasljednicima njegovim, „predao svu vlast na nebu i na zemlji“ u širini neograničenoj, kakvu je ističe gospodin pisac, ja to baš ne znam. Takovo tumačenje moglo bi da nas dovede pravce do čudnih, a sad zakopanih političkih nazora Grgura VII. A ne znam ni to, je li dužnost katolika u svemu „uviek slušati glavara crkve, kad nešto nalaže “. Je li, pitam, svaka zapovijed, izdana u ime pape i crkve, stezala katolike u doba Stefana VI, Sergja III, Ivana X, Ivana XI, Agapeta II, Bonifacija VII, Benedikta IX, u dugo doba, gospodinu piscu vrlo dobro poznato, kad ono u Italiji partaje, lombardska, burgundska, njemačka, a naročito ona velikašâ feudnikâ, drmahu po volji papinskom stolicom, čija moralna veličajnost spade na grane najniže? Ponaosob ovdje pitam vrlo učenog gospodina L. P., jesu li se u toj noći, „crkva i njezin glavar, rimski papa, istovjetovali?“ Je li i onda, „kroz devetnaest stoljeća, zadaća učitelja mudro vršena uz Božju pomoć?“ Čini mi se, da g. L. P. papinskom učiteljevanju ne postavlja nijedne granice. Časom, da se dotaknem glagoljice. Nama je glagoljica jedno od narodnih uporišta protiv Germanstva i Latinstva. Hoćemo li, na temelju piščeve distinkcije u „Hrvatstvu“ o „obvezi posluha različita“, u ovome, gdje se o dogmi ne radi, sagnuti glavu pred rimskom kongregacijom obredâ, koja, dočim govori u papino ime, u stvari samoj tumač je pohota germanskih i latinskih? Ja smjerno kažem, da je dobro u tome ustezati posluh, kako ono Pavao, „kad dogje Petar u Antiohiju, u oči njemu protiv stade (Gal. II)“, i sa svojim uvjerenjem pobjedu iznese. Ta nisu ni sada svi kršćani megju četiri zida jednog manastira, gdje vlada, po zavjetu, slijepa „obedientia“.

Gdje ga god ulazi kurija, na „rationabile obsequium“ nikad ni u čemu klerikali ne će da gledaju, već kuju u zlato svaku riječ svakog savremenog pape. Po taj način i polemičar „Hrvatstva“ ukajdio je produljenu pjevnu melodiju o Piu X. Sa riječima, što najbolje osvjetljuju duševno raspoloženje ovoga pape, završiću i ja. Papa svečano očitova ovu misao : „Svaka besjeda, koja bi puk potakla na neprijaznost spram viših razreda, za osudu je“. Polemičar mene pita : eda li ja „mislim, da je mržnja razreda jednog spram drugomu u istinu sredstvo, koje će sanirati modernu socijalnu bijedu?“ Ne mislim, ali mislim na poslanicu Jakovljevu, gdje stoje ove riječi, uklesane u apostolski mramor (II, 2—4.) : „Ako dogje u crkvu vašu čovjek sa zlatnim prstenom i u svijetloj haljini, a dogje i siromah u rgjavoj haljini, i rečete mu : ti sjedi ovdje lijepo, a siromahu rečete : ti stani tamo, ili sjedi ovdje niže podnožja mojega : ne rasudiste u sebi, nego biste sudije zlih pomisli“.

Ne ću da naljutim gospodu u „Hrvatstvu“. Kad ne bi to bilo, ja bih ovdje opazio: da, čudna demokrata, toga Jakova apostola!

SIMO MATAVULJ: UDES DOKTORA IVANOVIĆA

(IZ USPOMENA STAROG SUDIJE)

SVOM PRIJATELJU ŠANDORU KSAVERU GJALSKOM

Početkom zime dodje u Travanj gospodin Joso Ronac, umirovljeni sudija, da ondje ostane, da ondje očekuje „onu drugu, pravu mirovinu" kako on govoraše. Iz prvog bližeg dodira s njim, moglo se zaključiti, da je Ronac od onih vedrih staraca, kojima je usud dosudio da mogu život posmatrati kao ispitljivi gledaoci, većma nego li u njemu sudjelovati; od onih, koji svoje doživljaje najradije prikazuju u veselu, ili šaljivu obliku, a čija pričanja, osim zabave, nose u sebi svu filozofiju njihova života! Samo se kaže, da je Ronac ostao neoženjen, da je imao izvrsnu kuharicu, da je uživao život, koliko god se može i kako se može, da je bio veliki skeptik. Ali nije bio ni pakostan, ni oštar sudija, u širem značenju.

Roncu je bila šezdeset peta godina kad se nastani u Travnju, gdje je prije četrdeset godina započeo bio službu. Bilo je još malo Travanjaca i Travanjanka, koji se sjećahu kao stasita, lijepa mladića, toga zdravog, još snažnog starca, pune sijede brade, veselih očiju. On je dobro pamtio sve one koji su u gradu živjeli u vrijeme njegove mladosti, i rado je o njima pričao.

Stari Ronac (kako ga odmah prozvaše), omili svakome u malom gradu. Koliko je rado drugovao sa svojim vršnjacima, gradjanima, bez razlike položaja, toliko je isto tražio i društvo omladine, činovnika i ženskoga svijeta. Bio je neiscrpan u pričicama i dosjetkama, uvijek prigodnim i doličnim slušaocima. Bio je neumoran hodac, te su ga šetači stizali i sretali po svima krajevima grada i bliže okoline.

Elem, stari ali čili Ronac pade u stari učmali gradić, kao životvorna stihija života, te se bez njega nije mogao zamisliti kakav veseo skup. Bio je rado priman i pozivan gost.

Trećega dana Božića dade stari Ronac veliku gozbu. Htio se odužiti mnogima, a u isti mah proslaviti svoju šezdeset petu godinu. Pozva na večeru oko trideset zvanica, od kojih bješe, od prilike, trećina gospodja.

Poslije večere, u dimu od duvana, stari Ronac presječe graju pitanjem:

— Hoćete li, gospodje i gospodo, da vam ispričam jednu božićnu priču?

Svi povikaše: „Hoćemo! Molimo!"

Nastade taka tišina, da bi se moglo čuti zujanje muhe. Ronac započe:

— Danas se meni navršuje šezdeset peta godina, a četrdeset od kad se dogodilo ono što ću vam ispričati. Dakle ispričat ću vam jedan svoj doživljaj, a ne kakvu legendu, kao što ste se možebiti nadali. Ipak taj doživljaj s pravom nazvah „božićnom pričom", za to, što se desio o Božiću, što je danas taj blagdan, što mi svake godine, osobito ovih dana, živo iskrsne u pameti u svima potankostima, što sam ga, na današnji dan, do sada ispričao šest puta, u šest mjesta, gdje sam bio sudija, najposlije i za to, što u dogadjaju ima dosta fantastičnog. Jer je život ponjekad u svojim pojavama kud i kamo bogatiji u iznenadjenjima neslućenim i čudnim od kojekakvih izmišljenih pripovijedaka. — Toliko je uvoda, mislim, dosta, a sad evo što je bilo:

Vi znate, da sam ja seljačko dijete, da sam svoju činovničku karijeru započeo ovdje, u Travnju, kao sudski vježbenik, pod starješinstvom čuvenog Treneka,

posljednjeg travanjskog nasljednog sudije. Možete zamisliti, s kakve je visine gledao na mene stari plemić, koji i inače bješe naprasit, osoran! A ni ostali viši činovnici i gospoda iz slobodnih profesija, — u ono vrijeme mahom iz plemstva, — ne gajahu prijateljska osjećanja prema predstavniku plebejskog školovanog naraštaja, koji će, očevidno zauzeti sva mjesta državne službe kao i slobodnih profesija. Osim što sam se osjećao usamljen i nezadovoljan u takoj okolici, bilo mi je i inače dosadno, jer se u Padovi bjeh navikao na veći prostor, na veću slobodu kretanja, na veće promjene, na veći dodir sa svačim, što podstiče umni razvitak. Moj ideal bješe sloboda i budjenje hrvatske svijesti u nas, a u ono vrijeme, u Travnju, bio sam jedini predstavnik toga.

Početkom druge jeseni očekivao se mlad liječnik, seljačkog porijekla kao i ja, rodom iz ovoga kotara, kao i ja, iz prvoga kola naših mladića, koji su u Beču učili. Zvao se Dr. Lovro Ivanović. Nijesam ga poznavao, nego se slučajno poznadoh u sudu sa njegovim starijim bratom, imućnim i uglednim domaćinom, koji se mogao uzeti kao tip naših gorštaka, — visok, snažan, plav, dobrodušan! Imao je čudno, u nas neobično ime: Borilo! Taj mi je pričao o svome bratu. Veli: „Onako nije naočit, ali je bistra glava, od djetinjstva ponešen za naukom".

Sjećam se dobro da sam prvi put vidio mladoga doktora jedne nedjelje iz jutra, našav ga u kafani s bratom Borilom. Začudih se, vidjevši tako dva nejednaka rodjena brata! Doktor, kratkih nogu, dugačka trupa, velike glave, crnomanjast, ne dosizaše Borilu do ramena! Zaista ne samo što ne bijaše „naočit", nego gotovo nakazan, ali to je samo na prvi pogled, jer neskladne razmijere tijela popravljahu: pitomo lice, velike sjajne oči i neobično ugodan baritonalski glas.

Prvi utisak sa duhovne strane takodjer ne bješe mi po volji. I u tome se ogledala golema suprotnost sa priprostom dobričinom Borilom. Vidjelo se odmah, da se doktor precjenjuje, da je uvjeren e će sve biti kako on hoće, da je hladan i neiskren, jer svoj prirodno umiljati pogled izvještačeno činjaše preumiljatim, u težnji da se drugom svidi.

U gradu mu odmah pridjenuše nadimak: „patak". Doktor Patak!

Doktor Ivanović udesi gospodski stan, pa se, prije svega, krenu u pohode. Najprije posjeti dvojicu svojih kolega, dva starca. Možete zamisliti, kakvim su ga srcem dočekala dva stara Eskulapova svećenika, koji su, valjda, pedeset godina pijavicama i ricinusom liječili sve bolesti po Travnju i okolini! Od njih zareda doktor po boljim kućama, pa po srednjim, te za nedjelju dana bješe iz bliže poznat gradjanstvu. Od ženskog svijeta poteče jednoglasna hvala, da je lijepo vaspitan i simpatičan, i jednoglasna ocijena: da se po svemu vidi, da je vanredan liječnik.

Da ljekar omili ženskinju, glavni je, ako ne i jedini uvjet, da ima jaku volju za to. A Ivanović imao je u najvećoj mjeri taj uvjet. Sva njegova energija i umjesnost, sve misli njegove idjahu na to.

Na brzo se Ivanović i ljudima dodvori, — razumije se, onima od uticaja i od kojih je mogao imati koristi. Sa mnom pak rado je igrao biljara. Postupno, poznadoh ga skroz i uvjerih se, da je neizmjerno sebičan, računar, gotov na svaki kompromis sa savješću, radi svoje koristi. O našem tek nastalom narodnom pokretu, govorio je s bagatelisanjem — tobož nemamo ni najdaljih prethodnih uvjeta za kulturni razvitak.

Ipak, zbog dva razloga, drugovao sam s njim većma nego s ikojim od mojih vršnjaka u Travnju. Prvo i prvo, Ivanović bješe veoma vješt biljardista, jedini u gradu prema meni, a ta je igra bila moja velika strast. Drugo — iskreno da kažem — laskalo mi je u potaji što osvaja protivnički tabor, te stiče ugleda nama plebejcima, — i ako je, u istini, težio da se s njima izjednači! U tome, osim njegove vještine, pomoglo mu je i to, što se znalo da je bogat, da će njegov dio imovine u Malom Golupcu vrijediti oko četrdeset tisuća talijera!

Poslije nebrojenih partija biljara, često se i razgovarasmo, pričajući jedan drugome uspomene i doživljaje iz djakovanja, — iz dva toliko različita svijeta! Naravno, bivalo je govora i o ljubavnim doživljajima. Patak se mnogo hvastao svojim uspjesima. Po njegovu uvjeravanju, bio je prosto neodoljiv! Počeo je, veli, ljubavno vojevanje još kao gimnazista, sa sobaricama, pa, o školskom raspustu, u svome selu, prosto je pustošio, najposlije slavio je na tome polju nečuvene pobjede nad Njemicama!

One je godine jesen bila vrlo lijepa, poslije ljetne prave afričke žege. Doktor zauvede u nas sasvim nov običaj, — šetnje u polje, u povećim društvima muških i ženskih. To mu je bila zasluga, i to je mogao samo on pokrenuti i izvesti! Jelo se, pilo, pjevalo, a on je bio duša tih veselja; sve je predvidjao, za sve se starao. Prema ženskim držao je jednu mjeru ljubaznosti, da se kojoj ne bi zamjerio. A utjecaj njegov na njih bio je već potpun. Trebalo je samo čuti uzvike i zivkanje: „Recite vi, doktore! Pomozite, doktore! Šta vi mislite, doktore?“

Prema djevojkama i mladim udovicama Patak je bio diplomatski oprezan. Doista s početka nije ni jednoj srce zanio, ali poslije, u njihovim odnosima prema njemu, bilo ih je od tri vrste: od onih koje su mu se nametnule, koje su ga još proučavale i koje su bile potpuno nemarne prema njemu! Samo se sobom kaže, da su u ovome trećem skupu bile najljepše i najbogatije. Od njih pak jedna se osobito isticala tim osobinama, a pored njih i gospodstvom porekla. Bili smo svi uvjereni, da bi Patak nju odabrao, ali se dobro čuvao da to ne očituje, te samo ispitljive i dobro naoštrene oči mogahu opaziti na njegovu licu kao njeki oblačak sjete, a u njegovim lijepim očima nječega sanjalačkog, kad god bi se približio lijepoj plemićki, te bi se i ona ponjekad zagledala u njega, onako, kao u nedoumici, bez izraza kakvog čuvstva. A kontesina Ana bila je veoma sentimentalna, zasićena romantičnom lektirom, a nimalo duhovita, Bila je jedinica u bolešljive matere, najpobožnija žena u Travnju.

Nastadoše vjetrovi i magle, te mi, samci, najviše provodjasmo u kafani. Ivanović pak odjednom postade pobožan, poče češće ići u crkvu i družiti se fratrima. Uz to, postade ćudljiv, prevrtljiv, na mahove suviše veseo, drugi put zlovoljan, goropadan. Ta plima i osjeka doista je zavisila od rastenja ili opadanja njegova ljubavnog uspjeha. Znalo se, da često svraća u kuću joj, da liječi bolešljivu udovicu.

Njekoliko dana pred Božić opet se popravi vrijeme, nastade ono, što seljaci zovu „babje ljeto“, taka toplina, da se mogao preduzeti još jedan izlet. U toj prilici cijelo naše društvo bilo je na čisto o napretku doktorovu u milosti lijepe Ane. Ona ga je svaki čas zivkala, to za ovo, to za ono, a kad bi joj se primakao, svi bi se pogledi stekli na njih. On se jednako držao na oprezu, manje i više jednako pod čuvidom, koju je u početku udesio. Ponjekad bi se malo i zarumenio pred gospodjicom, a ona, i ako ne pokazivaše uzrujanosti u dodiru s njim, često bi mu

se zagledala u oči, hotimičnom umiljatošću, kao da ga sažaljeva i hrabri, kao da mu veli: „Žao mi je što stradaš, ali ko zna? Može biti, da će ti biti i naknadjeno!"

Tri dana nakon toga izleta, po objedu, dodje doktor u kafanu, neobično dobre volje. Za cijelo vrijeme naše partije, pjevušio je, sipao dosjetke, prijateljski zadirkivao okone, koji se, kao svagda, načetaše oko biljara. Pošto svršismo, pozva me u šetnju, s njekim izrazom lica koji je mogao značiti: „Imam veliku novost!" Krenusmo duž obale. Doktor odjednom stade, i onim izrazom i glasom, kojim spremamo slušaoca na veliko i ugodno iznenadjenje, zapita:

— Znate li, šta je novo?

— Ne mogu znati! odgovorih, a pomislih: „Do djavola, ako misliš da mi je tvoja sreća toliko na srcu!"

— Novo je to, što ću da božićujem u selu, kod svojih!

Ubezeknuh se, kao da zbilja čuh nešto neobično. Promrmljah:

— Pa to je lijepo!

— Je li te? Nijesam ih sve vidio ovo je peta godina! A stara je, čujem, bolešliva, a imam i njekog dogovora s njima! I pozivljem vas kao gosta!

Još većma se začudih, jer od kuda, po čemu se mogah nadati tome pozivu? On me uze pod ruku, pa gledajući me, kako samo on umijaše, nastavi:

— Nemojte se predomišljati! Posla u sudu nemate, a od našega velikoga izleta bit će ove koristi: Prvo i prvo, provozat ćemo se po ovako krasnom vremenu, pa onda uživat ćemo u našim starinskim običajima, koje vi osobito ljubite, — stići ćemo na prilaganje badnjaka, otići ćemo na ponoćnicu i pjevati zajedno u crkvi:

„U se vrijeme godišta
„Mir se sv'jetu nav'ješta...

Za tijem, sutradan, na Božić, izljubit ćemo se sa svjema lijepim curama i nevjestama, jer običaj dopušta toga dana! „P' onda, bratikoviću si ga moj", najesti ćemo se pšenice sa ražnja, pogače ispod peke, napit ćemo se dobra domaćeg vina, nagrijat ćemo si vatre na ognjištu, i tako dalje! Zar vas tolike čari ne primamljuju?

— Još kako! rekoh iskreno.

— E, pa onda, uzimljem da je svršena stvar! Poći ćemo na Badnji Dan iz jutra oko osam sati. Ostat ćemo gore prvi dan Božića, — dvije noći i jedan dan, jer moram biti u gradu drugi dan Bažića.

Utvrdismo sastanak pred starim gradskim vratima, gdje će nas čekati kola.

To je bilo dva dana pred praznik.

Sutradan ne vidjeh doktora, jer bješe pozvan u njeko bliže selo.

Vrijeme se bilo počelo kvariti.

Dan za tijem ustadoh oko sedam sati i vidjeh da je nebo mutno i da puše studen vjetar. I ako uvjeren da se Ivanović predomislio, ipak izidjoh iz grada i kako se iznenadih ugledavši kola i kočijaša Jusufa.

Toga čovjeka moram vam prikazati, prije nego što nastavim dalji tok dogadjaja. — Potrebno je.

U ono vrijeme bjehu u Travnju svega dvoja javna kola, i to otvorena, i dva kočijaša: stari Djerek i mladi Jusuf. Nemojte misliti da je prvi bio Magjar, a drugi Musliman! Bila su obojica naši ljudi, iz sjevernih krajeva, a ko bi ga znao zašto im te nadimke nadjenuše! Jusufa sam bolje poznavao, jer me je jednom vozio

sa sudskom komisijom. A i bio je znatniji od Djereka, — bješe kolos, mlad, plav, dobrodušna izraza, nevjerovno nedotupavan, izjelica za priču, ali nije pio ni vina, ni rakije, niti je pušio, — prava bijela vrana medju kočijašima! Što je najljepše, mrzio je ženske i popove. Ovo je posljednje krio, ali se znalo, a što se tiče ženskih, nije nikad zazirao da to očituje. Ništa ga na svijetu nije moglo naljutiti kao kad mu se kaže, da se njeka „zagledala“ u njega, ili on u njeku, ili kad bi mu koja sluškinja iz šale počela tepati. Da je brdjanin poznavalo se po govoru i izgovoru, a da je pravoslavni po tome, što se krstio trima prstima, i što je postio više od pola godine, a inače niti je u crkvu išao, niti je u svojoj nerazumljivoj mržnji razlikovao njihove svećenike od katoličkih!

Kad mu se primakoh, započeh:

— Šta je, Jusufe, bolan čoče? Kuda se to spremaš? Koga ćeš to da voziš?

— A dotura! odgovori on kao iza sna, jer bješe blenuo u nješto.

— A koga dotura? Imamo i' tri, vala Bogu!

Jusufu zaigraše usne, te samo imade kad da izrekne: „A Patka“, pa ga spopade takav smijeh, da se, u pravom smislu riječi, tresao od glave do pete. Tako se on uvijek smijao.

— A tako, Jusufe, je li? Čekaj ti! A Bog ti i vjera božja, kazat ću ja gospodinu doturu, kako ga ti prezivlješ, pa da vidiš kada te onaj lav ščepa u svoje šape, pa te stane mrvoljiti kao krumpijer!

To ga još većma razveseli, te umalo ne tresnu o zemlju. Pošto grohot izduši, nastavih:

— Zbilja, kuda će dotur?

— A kući njegovoj, u selo, da božićuje.

— A sam dotur ide?

— A kako ide sam, kad ćeš i ti s njim!

— E, kad znaš toliko, hoću da znaš sve! Ženi se doturina, pa ide kući, da uzme majčin blagoslov! Ja ću mu biti kum. Je li ti milo?

On se malo namršti i slegnu ramenima.

U tome stiže doktor, obučen kao kakav Sibirac, pod šubarom, bundom, u čizmama, — odijelo dotle nevidjeno u Travnju. Bješe dobre volje. Pošto se pozdravismo, reći će:

— Kad sam vidio kakvo je vrijeme, obradovao sam se, jer se naši seljaci boje vedra Božića. Kažu: „ne valja Božić bez snijega, sluti na nerodicu!“ Sad, ako im nas dvojica donesemo snijeg, reći će, da im sreću donosimo!... Što si tako zinuo put mene, Jusufe?

— Ja kô velim, gospodne, sve je tako, ko što reče! Jes, vjere mi! Znaš ti i to!

— Hajd'!

Posjedasmo. Jusuf se prekrsti pa ošinu, a ja stadoh pričati doktoru moj razgovor sa kočijašem, izostaviv, razumije se, šalu o nadimku. Kad pomenuh onu drugu šalu o ženidbi, doktor se malo trgnu i zapita:

— Da li se zbilja o tome govori u gradu?

— Još kako! rekoh, gradeći se da sam baš htio navesti govor o tome.

— A vi, vjerujete li?

— A zašto ne! Baš mislim, da je to svršeno!

— U pola, dodade on smijući se . . . A, recimo, kad bi se to obistinilo, ostajete li pri tome, što u šali rekoste, da ćete mi kumovati?

— Molim, nema smisla, da ponuda potiče od mene !

Nebo je bilo kao polojeno, sjeverac nam duvaše u lice. Po cesti, koja lazi uzbrdo, po vinogradima i glavicama travanjske okoline, nije bilo vidjeti žive duše. More bješe modro, a ježilo se dugim valima, koji se pogonjahu. Njeki jedrenjak, klanjajući se presijecaše ih.

Kad se još više popesmo, ugledasmo na dalekom zapadnom nebu pavedrinu, modru kao i more. Ali u onoj vedrini kotrljahu se mutni oblaci, leteći jedan za drugim, a kako koji stigne ka granici neizmjerne tmaste površine, onoga trena utone u nju ! To je napominjalo vojsku, koja se sprema na napad; glavna je na okupu, a dijelovi se još prikupljaju. To prikupljanje prirodne vojske, da učini kraj poznoj jeseni, a početak pravoj zimi, činilo mi je utisak i jeziv, a u isti mah i ugodan !

Doktor se bješe duboko zamislio. Na čelu mu se udubile okomite brazde, a zjenice bjehu skrenute na stranu, — izraz čovjeka, koji bira i mjeri riječi, kako to zahtjeva njeko krupno pitanje. Odjednom iskrsnu mi u glavi pomisao, da on ide kući radi svoga dijela, a da je mene poveo kao čovjeka od zakona, znajući kako to silno utiče na seljački svijet ! Pokušah da odgurnem tu pomisao, neosnovanu i neobrazloženu, ali ona mi se jače nametala !

Zapitah ga :

— Šta je, doktore? Kakve vas to brige more?

— U ovome času i svoje i tudje zajedno. Mislim o jednom čudnom patološkom slučaju u gradu, koji me zbilja veoma zanima, a ne mogu mu uhvatiti kraja !

— Tako ! A ja sam posumnjao da su vaše misli u Malom Golupcu, kod svojih !

On me pogleda hitro :

— A što? Ono, doduše, željan sam ih, jer, nije šala, nijesam ih vidio pet godina, osim brata pri dolasku, ali eto do malo bit ćemo zajedno ! . . . Ali slučaj bolesti koji vam pomenuh, zaista je zanimljiv i za laike ! Samo čujte !

I uze opisivati bolest njeke težakinje iz Travanjskoga zagradja, koja ne samo što izgleda zdrava, nego i jest zdrava danju, ali noću, svake noći, od deset časova do zore, muči strahovite muke, trza se, pjeni, previja se od bolova u srcu, u želucu, i t. d. Doktor zadje u najmanje potankosti. Veli, da su to pojave neobične, da prikuplja sve moguće podatke, te da će izvještaj poslati njekom svom profesoru u Beč . . .

Nakon časa i pô vožnje, izgubismo iz vida more, a u isti mah počesmo se spuštati u dolu, u kojoj se nalazi seoce Mirac. Tu nas dočekaše prve pahuljice snijega; nalijetahu koso, meni s boka, i za vrlo kratko vrijeme zagustiše. Jusuf zaustavi, da se konji izduhaju, pa ih potjera dobrim kasom. Cesta je skretala na desno, ka selu, te nam vjetar sa snijegom zadje iza potiljaka. Proljetješe nam ispred očiju gomile kuća pod slamnim krovovima, nad kojima se povijahu dimovi. Pri kraju doline, valjda nakon dvadeset minuta kasanja, sretosmo snažna seljaka, koji gonjaše njekoliko goveda i konja, doista s pojila. On viknu :

— Kuda ćete po ovoj salanci, ako Boga znate?

Jusuf se okrenu i, odmahnuv glavom, započe :

— I ja kô velim . . .

*

— Muči, lijena kljusino ! prekida ga Ivanović ... Ti kô veliš : ti bi da se vratiš, a nadnica ti i onako ide ! Zabranjujem ti da se upličeš u naše razgovore, nego tjeraj !

Okrenuv se k meni nastavi :

— Prošli smo trećinu puta, a još nije ni podne ! Istina je, dolazi strmenitiji brijeg, ali za njim opet nastaje ravan, duža od mirčanske ! Odande je manja uzbrdica, mnogo manja ! Stići ćemo u selo prije sumračja.

Pomislih : „Vidi se, mrijet mu se ne će,

„A jest nešto, što ga naprijed kreće !" ...

Opet bjesmo pod brijegom. Jusuf sidje i podje uporedo sa dešnjakom.

Tada istom zagusti snijeg kako valja ! Dotle sam gledao stvari kao kroz njeku pokretnu koprenu, a odjednom, od brzine kovrtljanja pahuljica, zabolješe me oči, te oborih glavu i zažmirih.

Vjetar je slabio, ali i studniji postajao. Malo po malo, poče nestajati konjskoga bahata i škripe točkova, te se vožasmo kao po kakvoj debeloj ponjavi ! Nas dvojica pogureni, nijemi, pod bijelim oklopima, zaćutasmo sasvim.

Jusuf poče nješto govoriti. Naperih uši ali ne mogoh razabrati riječi od vjetra. To je trajalo, valjda, čitav sat. Najposlije, kad zaustavi ko'a, da se on i stoka odmore, razabrah ove riječi :

— Aj, aj, i ti, moj Doro ! Okupao si se u svome znoju, a studen te vjetar šiba ! Jao tebi i sa mnom, striko Doro ! A ko nam je kriv? Dobro je reko meni moj kum : „Jusufe, sinko, ko ti je kriv što nijesi pop, nego kočijaš? Da si pop, dokonjak, bolje bi ti bilo !" — Te i ja tebi, moj matori, moj strikane, kô velim : „Bolje bi ti bilo da nijesi konj, no što drugo ! A i šta ti mogu? Tegli, kada ti je to sudjeno !" A-e-ist ! ... Šviknu. Rekoh doktoru :

— Čujete li vi, kako naš Jusuf žali konje i svjetuje ih da budu pokorni sudbini?

— Koješta ! prihvati on srdito ... Djavo da ga nosi i s njima ! Bolje bi učinio da pohita, jer se ovo ide djavolski sporo.

Pa se ispravi i viknu :

— Dede, ti, kljusino, ne štedi toliko braću !

Dobra momčina odgovori mirno :

— Lako je reći, gospodine, ali i konji su božji stvorovi ! Što ne mogu, ne mogu!

Jedva se nakanih da izvadim časovnik. Bješe sat po podne ! Prsti na nogama bjehu mi se smrzli, a i doktor često tapkaše stopalima i psovaše u sebi. Snijeg već ne padaše pahuljama, nego pravim loparima ! Vjetar je slabio, ali je studen sve većma stezala. Kola su se zaustavljala i polazila, konji su na mahove rzali, a Jusuf je sve manje mudrovao !

Koliko je to trajalo? — Vječnost !

Najposlije, nakon dva puna sata i nakon obične počinke Jusuf sjede na svoje mjesto i viknu nam :

— Evo nas u ravnicu, napomol Konjevici. Ako zapovijedate, da svratite u krčmu ?

— U kakvu krčmu? pita doktor.

— Na Konjevici, ukraj same ceste.

— Zar ima tu krčma? Od kada to?

— Od skoro. Može se lijepo pojesti i ...

— Dobro, dobro! prekide ga doktor... Ćeraj, svrati, — ćeraj živo!

— Dobro je! započe doktor, trljajući ruke i od studeni i od zadovoljstva... Pametno su uradili, što su tu otvorili krčmu, jer je tu sredokruća za gornje krajeve! Tu ćemo se potkrijepiti i popiti po čašu vina, pa naprijed i veselo!

— A koliko ima vožnje od Konjarce do Maloga Golupca?

— Najviše sat i po, a uzbrdica je blaža! Moje je selo treća dolina od grada, mnogo veća od one minule i od ove! I mnogo rodnija! U nas je dan oranja dva puta skuplji, nego ovamo! Imamo i lijepe dubrave. Selo se naostalo pod gorom, a pred njim puklo polje! Ljepota! Vidjet ćete! Ljeti bi se moglo uživati u njemu! Sagraditi vilu, pa...

Zastade, a ja dopunih u sebi nedovršenu rečenicu: — „Pa sa svojom mladom provoditi tamo!" Jer, očevidno, to mu je bilo pred očima, i to je činilo da na jedan mah postane toliko razgovoran.

Kola stadoše. Jusuf sidje i viknu: „Evo nas pred krčmom!" Kroz mećavu ugledah nješto crno, četvrtasto, uzgorne daleko od ceste. S mukom sidjosmo i mi i zastadosmo, da nam se noge povrate. Jusuf pokazivaše konje, tepajući: „Jadnici moji! Sad! Sad! Bit će zopce i vodice!" Ono četvrtasto, crno, bjehu vrata od krčme. Nad njima vidjeh dva prozorka. Uz tu „dvobojnu" zgradu, prilijepila se druga, niža, iz koje kuljaše dim. Doista nas niko iz nutra ne vidje i ne ču, ali mi čusmo kliktanje smijeha, ženskog glasa! Dobar vijesnik! (Svršit će se.)

VLADIMIR NAZOR: DJAKOVO

SVE DRMA VJETRINA NOĆNA CRKVENIM PRAGOVIM; RIČUĆ
UDARA OLUJNIM KRILOM O VRATA I VITE ZVONIKE.
HRAM DRŠĆE I JEČI KAO UTROBA VELIKE LADJE
U JEKU RŠUMA — MUKLO STENJE KO RANJENA ZVIJER.

ŠKRIPNUŠE, LUPNUŠE VRATA; VIHOR JE U CRKVU PRODRO
BACIO NAGLIM SE SKOKOM GORI GDJE ORGULJE STRŠE,
ULIO HILJADU DUŠA U ONE MJEDENE CIEVI,
I DIVLJA OČAJNA PJESMA POD TAMNIM SVODOVIM GRMI.

NA PRAG JE BANULA SJENA, VELIKA PONOSNA SJENA
S KRIŽEM NA PRSIMA. STOJI I ČEKA — TKO ME TO ZOVE?
OGROMNE PRED CRKVOM STRŠE DVIE AVETI. MAČ JEDNA PAŠE,
A DRUGOJ LOVOR SE VIJE OKOLO VISOKA ČELA.
SJENE SE GLEDAJU; ŠUTE — — OBLAK SE NAD CRKVOM MOTA,
VJETRINA URLIČE, HRAMOM ORI SE MRK „DIES IRAE".

AVET SA LOVOROM ZBORI: VLADIKO, KAŽI MI: VENE
LOVOR PO BAŠTAMA, GASI PLAMEN U DUŠAM SE NJINIM!
JEL' DA SVE PODIVLJA, DA SVE UGUŠI KUPJENA I TRN?
AL NOĆAS PJESMA ME GROMKA PROBUDI IZ TVRDOG SANKA.
TI SI PRED ODLASKOM, JE LI, PREDAO GORUĆU ZUBLJU
U MLADE NJIHOVE RUKE, I NOV JE ZAPJEVO PJESNIK? —
A SJENA SA MAČEM VELI: NOĆAS PRED GROBOM JE MOJIM
TUTNJILA ZEMLJA OD MUKLOG TOPOTA BIJESNIH KONJA.
A TOP JE RUKNUO I MAČ ZVEKNUO. KAŽ', ŠTO TO ZNAČI?

TI SE ZAR ISTROŠI, DA IH UGRIJEŠ SVOJOM TOPLINOM?
ZAR SVOJE OTVORI ŽILE, DA POTOK JUNAČKE KRVI
ULIJEŠ U PUSTA SRCA MLOHAVIH NAŠIH NEĆAKA? —
AL SJENA S KRIŽEM SVE ŠUTI.
NA HRAM SE SPUSTIO OBLAK:
BIJE GA TUČOM I DAŽDEM; VJETRINA U LIKU DIVA
SEDMERIM KANDŽIJAM ŠIBA TORNJEVE, KRUNIŠTA, KUBE.
STRAHOTNA U CRKVI PJESMA OPIELO MRTVAČKO PJEVA,
NAD LUDIM RAZDOROM GRMI, NAD OPĆOM PODLOŠĆU BIESNI,
I PRIETI UŽASNIM ZBOROM KAZNOM I ZADNJIM RASULOM.

SJENA SA LOVOROM ZBORI: VLADIKO, KAD OD NJIH PODJE,
ŠTO IM TI OSTAVI U TOJ ŽALOSTI, U VAJU TOME? —
UTVARA SA MAČEM VELI: VLADIKO, SAN ŠTO PRED NJINE
POSTAVIH OČI VEĆ KLONU. KAŽI NAM SIDRO, ŠTO TI GA
UDARI NA PREMAC LADJE, TE MUTNIM VODAMA PLOVI! —
AL AVET SA KRIŽEM ŠUTI.
CRNIJEH PTICA JE JATO
NA VITE PALO ZVONIKE; OKOLO SVETIH ZIDOVA
FOSFORNE MOČVARNE VATRE SVE NIČU, TREPERE, BLUDE.
I SVE TO CRNIJA TAMA I SVE TO ŽEŠĆI JE BIJES.

SJENA SA LOVOROM ZBORI: PODIVLJA, OPUSTI TAKO
I LIEPA MIRISNA BAŠTA, ŠTO IM NA ODLASKU PREDAH.
GUSLE OD JAVORA NOVE, GDJE STE MI? NE LUPNU S VAMA
O CRNU ZEMLJICU UNUK, NA MOJ NE POLOŽI GROB IH —
A SJENA SA MAČEM VELI: POVEH NA BOJNA IH POLJA;
KRVCU IM USPALIH, DUŠE OHRABRIH, OSMJELIH SRCA,
AL CVIEĆE NE NIKNU DIČNO NA MOJOJ KRVAVOJ NJIVI.
UTAMAN TALAS SE PROPE, KRVCA JE UZALUD PALA!
VLADIKO, TI NAM SAD KAŽI: ŠTO VIDJE? ČEMU SE NADAŠ?

AL PEČAT NA USNAM STOJI PONOSNOJ PRIKAZI. GLEDA
U CRKVU — ZA NJU SAD DRŠĆE, TRPI SVE NJEZINE MUKE.

DUGO U STRAHOTNOJ NOĆI TUROBNE AVETI BDIJU.

I VIHOR POPUŠTA, KIŠA ROMINJA, VATRE SE GASE.
BREZNICU NA PREKID ČUJEŠ GDJE GRGOLJI, A VRBE ŠUME.
SVIĆE, I ZEMLJA SE BUDI ODA SNA; NEBO SE VEDRI.
NESTALNI BLIJEDI TRACI BLUDE PO PROČELJU HRAMA.
CRKVA SE U TMICI RIŠE, IZ TAME ODSKAČE; KO DA
IZ ZEMLJE NIČE, AL SVE TO BJELIJA, SJAJNIJA, LJEPŠA.
ZORA ZA GORICOM PUCA, SJAJI SE POLJANA I BRIEG.
ŠUMORI PROLJETNI VJETRIĆ. U HRAMU ORGULJE SAD SU
ČUDNU ZABRUJALE PJESMU: TIHANI, VELEBNI PSALAM.

— PJESNIČE I BANE, ZBORI AVET SA ZLATNIJEM KRIŽEM,
GLEDJ'TE ŠTO OSTAVIH NJIMA! IZ ONIH MRAMORA BIELIH,
IZ ONIH TORNJEVA ISTIH, IZ GRLA MJEDENIH CIEVI
JA NJIMA GOVORIM, KLIČEM: PROSVJETA, SLOGA, LJEPOTA!
GLEDJ'TE JE: DIŽE SE ONA NA NAŠOJ SLAVONSKOJ RAVNI
KO POMA PUSTINJE USRED ;SINU MEDJ NEBOM I ZEMLJOM
KO DUGA MRAMORNA; SVE SE SJAJE KO SJEVERNA ZORA,
I SRCA U VEDRU DIŽE PUČINU, U LAZUR PLAVI.

STOJI KO VISOKE LJESTVE, PO KOJIM DIGNUT IH HOĆU
IZ KUŽNE MOĆVARE GORI U PODRUČJE SVJETLOSTI, PA DA
ZASINU VLASTITIM SJAJEM. GLEDJ'TE GA! NA ISTOK GLEDA
I ČEKA; A DAN ĆE DOĆI KAD ĆE JE VIDJET I SHVATIT.
NOVA ĆE NASTAT VREMENA, I JEDNOM MOTRIT ĆE SUNCE
NA VRSIM NJEZINIM I MAČ I LOVOR I MASLINE GRANU!

JOŠ ZBORI, AL SJENE ONE SVE BLJEDJE POSTAJU — — SUNCE
ISTIČE; SVJETLOSTI RIEKA O LIEPO PROČELJE BIJE.
A RUŽA SLAVONSKA KO DA ZA DUGOM OLUJNOM NOĆI
LATICE OTVARA, BACA U VIS SE, BLIEŠTI SE, POTOK
MIRISA NA ZEMLJU LIJE.

BRANKO VODNIK: ANDRIJA PALMOVIĆ (Svršetak.)

BIOGRAFIČKA STUDIJA.

IV.

Kad je Palmović pjevao najljepše svoje pjesme, hrvatski se narod ponovno kulturno i politički sabrao, i baš u ovo doba pada svestrani prosvjetni rad osnivača današnjeg našeg života. Književnost i politika ne samo da je mogla postojati, već se mogla i razvijati, a oko ovoga razvitka radilo je sve: od djaka srednjoškolca do umnih i sijedih glava, a nije sav rad usredotočen u Zagrebu, kao u doba preporoda, već se on razgranjuje i po provincijalnim mjestima. U jednome deceniju dobivamo: prvu znanstvenu smotru, akademiju i sveučilište, stalno hrvatsko kazalište i silu političkih i beletrističkih listova, medju kojima je najvažniji „Vijenac" (1869.), koji je umah postao središtem svih hrvatskih književnika. U ovom bujanju prosvjetnog našeg života vidimo namirenje svih naših tadašnjih duševnih potreba

Za čudo, u ovo doba ima malo pjesnika, koji bi se predali samo poeziji. Pretežno se stihovi puštaju — omladini, dok dozrije, da se onda bavi drugim, pozitivnijim poslom. Karakteristični su za ovo doba pjesnici, koji u mladim danima pjevaju, pa onda zašute i ubrzo prežive sami sebe — to su mediokriteti. Ima i drugih tipova: ovi pjevaju s velikim talentom (Fr. Marković, R. Jorgovanić, A. Šenoa, A. Kovačić), ali se pored pjesme bave intenzivno i drugim književnim radom. Tek dva su se pjesnika u ovome deceniju sasvim predala poeziji, i oni su kao neka iznimka u galeriji likova naših prosvjetnih otaca sedamdesetih godina: A n d r i j a P a l m o v i ć i L a v o s l a v V u k e l i ć.

Palmović imao je veoma ozbiljne pojmove o književnom radu. Hrvatskoj omladini, kad je naumila izdati almanak „Velebit", poručuje pjesnik, kakov treba da bude njihov rad i knjiga uopće: „n e k a s e u n j o j z r c a l e i d e j e, k o j e p o k r e ć u d a n a š n j i v i e k; i d e j e n a p r e d n e i č i s t e, a n e m u t n e i z a s t a r j e l e. U n j o j n e k a o d s j e v a n a š ž i v o t i o b i č a j, n a š e b o l i i n a d e n e k a o d j e k u j u u n j o j". Pjesnik ovake fizionomije u onome bujanju prosvjetnog našeg života mogao bi se razviti do epohalne znamenitosti, da nije bio vazda tako daleko od ovog života i da je on doista smio kazati sve, što mu je bilo na srcu.

Palmović je uvijek težio, da dodje u Zagreb, a i njegovi prijatelji nastojali su oko toga, ali uzalud: pjesnik je često bio premještan, ali uvijek iz sela u selo, iz zabitnog u još zabitnije. Kroz kratko vrijeme svoga kapelovanja (1872.—1880.) promijenio je Palmović silu župa. Prema šematizmu on je kapelanovao u Šišlaviću (1872.), u Prozorju (1873.—1874.), u Sv. Ivanu Zelini (1875.), (za g. 1876. nijesam našao šematizma; op. pis.)u Završju (1877.), na Vinagori (1878.—1879.) i u Zaprudju (1880.). Poslije toga zabilježen je kao upravitelj male župe u Komarevu kraj Siska (1881.—1882.). Iz korespondencije izmedju pjesnika i Milana Grlovića saznajemo, da je kapelanovao i u Zajezdi (1874.), gdje je spjevao sonetni vijenac, te u Dubravi kraj Vrbovca (1874.), a brat pjesnikov spominje se, da je Andrija kapelanovao i u Martinjskoj Vesi. Službeni šematizam nije nam dakle mogao zabilježiti sve seoske župe, kuda je Palmović kapelanovao, jer on izlazi samo jednoč na godinu, a pjesnik je katkad na godinu i po dvije župe promijenio.

Nevršenje svećeničkih dužnosti nije bio nigda uzrok ovim premještanjima, jer je Palmović svoje zvanje ozbiljno shvatao i vršio veoma savjesno. Ali on nije nigda zatajivao ni svojih čovječjih prava, dapače bio je u svome shvatanju čovječjih prava neobuzdan i otvoren, ne htijući nigda po primjeru drugih navlačiti na svoj obraz gadnu masku hipokrizije. S toga je stradavao. Njegova okolina bila je sasvim oprečna, a i svijet, navikao na svećeničku hipokriziju, mirno je kraj nje prolazio, ne videći ništa, a čudio se i nije shvatao čovječju otvorenost. Palmović se često jadao na neobrazovanost župnika, s kojima je morao provoditi svoj život, a upravo bijaše uvrijedjen, kad je došao na župu, gdje nije bio gospodarom župnik, već njegova — „gazdarica", koja je htjela dakako svoju tiraniju prenesti i na kapelana. Pjesnik bijaše inače veoma društven čovjek, pa kad nije mogao sastaviti oko sebe inteligentnog muškog ni ženskog društva, on bi ipak našao nešto, čemu se i na selu mogao diviti i što ga je moglo uznijeti — ljepotu, pa ma i seljačkog čeljadeta. Smeten i dršćući sluša on u Vilin-drazi pjesmu lijepe Podravkinje („Zaman ukletva", 1873.), i srce mu se ne može umiriti, već mu sve šapće:

Zaman će te tko i klet,
Kad si sobom blažen — svet.

A upravo kad je kapelanovao u pokupskom Šišlaviću, zorna Pokupkinja, divno čedo prirode, tako mu je srce obuzela, da su za nj nastali krasni časovi, u kojim se napisani oni prekrasni erotički stihovi („Pokupkinji", 1873.):

Mili bože, liepoga mi čeda!
  Lice glatko — pisao bi po njem,
  Grudi rajskim dišu blagovonjem,
Puste oči — blažen tko ih gleda!
  Pokupkinjo zorna, kad te pazim gdje si
Uznosita takva domu na triem stala,
Mudru glavu sjajnim suncem prevezala,
  Što će meni ono sunce na nebesih,
Kad ne mogu s ovim da se jednim minem,
Od kojeg se topim i opeta stinem?!

Pjesnikov brat Mihovil posjećivao ga je o svojim školskim praznicima, i on je svjedok njegova života. Palmović je sav svoj novac trošio za knjige, te je imao lijepu knjižnicu, koja je umah poslije njegove smrti bila razgrabljena. Knjige bile su njegovi drugovi i njegov razgovor. Ali njemu nije bilo dosta, da ovako živi i u

svojoj samoći u biranu društvu svojih pjesnika miljenika, već su se redali i na stijenama njegove sobe njihovi likovi. Ovaj pjesnički svijet kretao je dakako s mladim kapelanom od župe do župe. Pored knjiga bili su mu mili drugovi — cigara i vino, te jedan divlji mačak, što je kao strijela šibao iz jednog mjesta na drugo, a pjesnik ga kajkavski od milja prozvao „zmeknirep". Kad bi pjesnik u ovome milieuu mogao sastaviti još društvo u „razgovor ugodni" i podati se umnom raspredanju, tada je njegovo srce raslo. Pričao mi je pjesnikov brat, da je u ovako voljkome raspoloženju, prekinuvši samo na četvrt sata razgovor o posavskim narodnim nošnjama, pjesnik napisao lijepu, na narodnu intoniranu pjesmu „„„Vienac Kosane". Ali bili su veoma rijetki časovi, kad je mogao oko sebe sabrati inteligentno društvance, koje bi shvatalo intimnost njegove sobice i otvorenost njegova srca.

Andrija Palmović, budući još kapelanom na Vinagori, što leži nedaleko proštenjišta Marije Bistrice, teško je nastradao. Crkva i župni dvor majke božje vinagorske leži na jednome brežuljku, uz nju savile se dvije tri kućice i jedna krčma. Selišta su na raštrku po svim izokolnim brežuljcima i dolinama. Pjesnik morao je jednoč kasno noću u nevrijeme poći na jedno udaljeno brdo ispovjediti bolesnika, pa se tom zgodom silno nahladio, a klica njegove bolesti našla je plodno tlo u razjadjenom melankoličnom prognaniku. Tuberkulozi pridruži se i druga teška bolest — i s ova dva nemila druga došao je pjesnik u Komarevo, na prvu s v o j u župu, gdje bi se mogao smiriti i živjeti po svojoj volji i raditi po svome srcu. Tražio je lijeka u Topuskim Toplicama, no uzalud. Nakon tri tjedna povrati se u svoje Komarevo, ali ne za dugo, jer je ćutio, da bolest preotimlje sve veći mah, pa s toga zamoli nadbiskupski duhovni stol, da ga spremi na svoj trošak u bolnicu zagrebačkih milosrdnica na liječenje. Sada je prvi put uslišana molba njegova i drugih domoljuba, da pjesnik dodje u Zagreb — ali on je nekoč čeznuo, da dodje ovamo u sredinu književnika, da ovdje radi za svoj narod, a sad je došao, da tu medju bolesnicima polako umire . . .

Pjesnika je često posjećivao brat Mihovil, koji bijaše u Zagrebu na školama. Jednom zgodom zamolio je pjesnik brata, da otvori jedno okance, da srkne svježega zraka. On otvori — a u bolesnikovoj sobi bučno zamniju sva zagrebačka zvona, javljajući nešto veoma tužno. Andrija se upropasti i prestravljeno zapita brata: „Tko je umr'o"?, a ovaj nije više mogao tajiti i s usta mu se otkine riječ, koja je potvrdila slutnju pjesnikovu. Umr'o je Šenoa. Bolešću i boli shrvan pjesnik baci novine iz ruku, okrene glavu k stijeni, slomljen upade u jastuke i zaplaka gorko. Nije više ni riječi progovorio, sluteći valjda svoju skoru smrt.

Poslije toga donio mu je brat i jednu radosnu vijest: da je izišla „Hrvatska Vila", pa da se i njegovo ime u prvom broju pohvalno stiče. To bijaše u studiji Jovana Hranilovića: „O teoriji novele", gdje je pisac dokazivao veću vrijednost savremene poezije od preporoda, pa je osobito istaknuo Palmovića. Lice pjesnikovo se razvedri i on zaklinjaše brata, da mu odmah nabavi „Hrvatsku Vilu".

Ne za dugo iza smrti najvećeg pripovjedača umr'o je i najveći lirski pjesnik onoga vremena. U zapisniku umrlih u bolnici milosrdnica zapisana je povjest ovog tužnog dogodjaja u kratko ovako:

33 god. Palmović
došao: 5. XII. 1881.
† 10. veljače, 1882.
u 1'', u Jutro
Cystitis chronica
Pyelitis. Phtisis pulm.

Palmović je veoma skromno pokopan na Mirogoju. Duhovna oblast je spriječila, da se mrtvi ostanci velikoga pjesnika svečanije otpreme na vječni počinak, te je bogoslovima zabranila sudjelovati kod sprovoda. „Katolički List" nije ni zabilježio njegovu smrt. „Hrvatska Vila" i „Vijenac" istakoše, koliki je gubitak snašao hrvatsku knjigu, a Fran Folnegović odmah je navijestio, da će izdati Palmovićeve pjesme, da mu se na grobu podigne dostojni spomenik. Pjesme su doista već početkom slijedeće godine izišle, ali prodja je bila tako slaba, da se nije mogao nabaviti novi nadgrobni spomenik, već je izdavač dao za pjesnikov grob preudesiji stari spomenik sa groba svoje gospodje... U svojoj neznatnoj ostavštini ostavio je Folnegović i koju stotinu komada Palmovićevih pjesama...

V.

Palmović je pjevao veoma malo : za punih trinaest godina samo 45 izvornih pjesama. Palmovićeve pjesme su dolazile dugačkom putanjom do svoga izražaja : od najveće česti one su plod veoma skromnih studija i to ne samo po svojem sadržaju, već i po obliku ; tada je nadošao čas stvaranja, kratak i spontan, a iza toga opet pomno i dugotrajno dotjerivanje, brušenje dragulja. Pored svega toga Palmović bi daleko više stvorio, jer je imao veoma mnogo ljubavi prema knjizi, a u ono doba upravo neobičnu ozbiljnost za pjesnički rad, — ali on nije imao poticaja. No kako dodje ma otkud kaki spoljašnji poticaj, umah vidimo, da pjesnik obilno stvara, a kad je sasvim prepušten svojoj zabiti, on šuti.

Palmović je uvijek svoje pjesme, osim prvijenaca, i sonetnog vijenca iznosio samo u „Viencu", a dva urednika, Franjo Marković, a neko vrijeme i Šenoa, znali su pjesnika poticati na rad. G. 1873. izišao je u „Vijencu" Palmovićev „Bosanski korabljar", i ova se pjesma svuda tako svidjela, te ju je prof. Šrabec uglazbio, a još iste godine preštampao ju Šenoa u svojoj antologiji : „Vijenac izabranih pjesama hrvatskih i srpskih". A sada izlaze u „Vijencu" redom same birane pjesme Palmovićeve : „Ujam", „Pokupkinji" „Hrvatom izvan Hrvatske", „Zaman uklетva" i „Djevojačka kletva", pa kad je još koncem iste godine poslao pjesnik uredniku najveću svoju pjesmu „Vladislavu", odgovara mu Marković u dopisnici uredništva : „Pjesniku Vladislave Nelepićeve. Hvala Vam! Ne zaboravite nas u buduće. Vaše pero nam je vazda milo, jer punim pravom smijete kazat ono : Est deus in nobis — „Poslije nove godine preuzeo je uredništvo „Vijenca" (1874.) A. Šenoa, te je prvi broj izišao sa „Vladislavom" na prvom mjestu. Kako je minule godine bio Palmović glavni saradnik „Vijenca", očekivao je i novi urednik njegov rad, ali pjesnik se nije javljao. Baš u ovo vrijeme navijestili su naši bečki djaci Velebićani, da će izdati almanak „Velebit" i Palmović smišlja, kako će i on pomoći ovome pregnuću, pa zamišlja svoj sonetni vijenac, a kad ga ova omladina i pozvala u svoje kolo, on se presretan odaziva, otvara svoje srce, stvara svoje zamišljeno djelo i šalje ga „Velebitu". Šenoa je medjutim bio nestrpljiv, pa na jednoč prouči pjesniku („Vijenac" 1874. br. 19.) u dopisnici uredništva ovo : „Pjesniku Bosanskog korabljara. Velik ste griješnik. Što zakopaste svoj talenat u svojoj zabiti? Nadamo se odzivu od Vas". Nije potrajalo dugo — ni mjesec dana, a Palmović se maknuo i „Vijenac " je donio prekrasnu pjesmu „Konju Mrkodinu", a iza toga u istom godištu redaju se pjesme njegove : „Pomagaj", „Crni prevjes", „Marin trs" i „Roksandino vraćanje", a pored toga štampao je i dva svoja prijevoda.

Palmović je ovakih poticaja nužno trebao, jer zabit i zaborav, u kojoj je na selu živio, ubijaše impulzivnost njegova duha. I on je doista za ove dvije godine, pune poticaja, stvorio veoma mnogo: napisao je dobru trećinu svih svojih stihova, a to su ujedno bile i najbolje njegove pjesme. No ovaki poticaji dolazili su rijetko. Velika je šteta, što Šenoa nije mogao i nadalje sve bliže k sebi pritezati pjesnika, već je bilo obratno, jer je i Palmović morao osjetiti sve, što su osjetili i ostali najdarovitji naši književnici, došavši u doticaj sa Šenoom kao urednikom „Vijenca", koji je u prebujnosti svoga talenta kao monopolizirao hrvatsku knjigu. Palmović je u glavnome kroz čitavo vrijeme svoga pjesnikovanja stajao u svojoj seoskoj zabiti, izvan dodira političkih i književničkih sfera, ali za to je on i mogao u svojoj inokoštini sačuvati najčišće shvaćanje poezije i najuzvišenije domovinske idejale. Njegova pjesma iz zabiti govorila je samo o ljubavi, a uvijek samo po srcu pjesnikovu. Njegova prva i posljednja riječ u sonetnom vijencu jest domovina; prva i posljednja njegova pjesma jest patriotička, a sva je ta poezija isprepletena ― držćućom, zlatnom žicom erotike.

Palmović nije mogao u poeziji iznositi najintimnijih dogadjaja svoga srca, ali ipak ima pjesama, za kojima se kriju i ovaki dogadjaji, a to je: prva ljubav i prvo proganjanje. O tome nam pričaju pjesme: „Osmo čudo", „Moja mironosnica", „Zaman ukletva", „Sonetni vjenac", „U sumračju" i „Koja je to? . . ."

Palmović se zaljubio, svršavajući bogosloviju, u neku veoma inteligentnu zagrebačku gospojicu, crnku, te je s njome mnogo i dopisivao. Ona jamačno i danas živi medju nama, ali se ne otima, da joj ime bude besmrtno u povjesti hrvatske lirike. A da kojim načinom otkrijemo pjesnikova ljubovna pisma, otkrili bismo jamačno najljepše njegove pjesme, ma i u prozi, jerbo ih je pisalo srce za srce, kako i poljačka književnost ima najnježnije pjesme Słowackoga u njegovim pismima — majci. Konac ove velike i kratkotrajne ljubavi bio je i za pjesnika neočekivan: ona se udala za nekog poštarskog činovnika. U ovome bolu rodio se biser naše erotike: „Osmo čudo" (1871.).

Ovaj je dogadjaj odlučno djelovao na sav dalji pjesnikov život i njegovu poeziju, a zatekao ga je u času, kad je tek stupio slobodan u svijet, te ga je razočaranje snašlo u momentu, kad mu je ljubav tek začarala svu dušu. Ona ga milo vodila u sabinske tempe, ne bi li tamo, ne želeći nikud više nagnućem:

> Nekim višim, životvornim, čišćim odahnućem
> Uz božicu svoju veličanstven, božanstvenij,
> Stvorio se kano seraf kakav ili genij!

U ovom idealnom prebivanju nastala je najednoč pustoš u pjesnikovoj duši, a ona nije više mogla saći sa svojih azurnih visina, pa je tražila novu zvijezdu, da ne padne u zemaljsko blato. Pjesma „Moja mironosnica" („Vijenac", 1873.) prikazuje nam ovaj veliki preokret u duši pjesnikovoj. Mladi pjesnik, kome su tek procvali prvi dani mladosti, koji je netom rekao prvu sv. misu, pjeva o divnim sancima svoje mladosti, što se više nigda ne će vratiti; kruna ove mladosti ugrezla je u bezdno, a nema ruke, čija bila, da je izvadi. U njegovu srcu ljubav se još divno rumeni kao rumeni rub oblačka, kad sunce zapada — ali sve se to s orilo jezikom, krivim putem, prijevarom, ali jedno mu je ipak ostalo neoteto: domovina je njegova mironosnica. Palmović evo veže sa svojim patriotskim osjećanjem svoj tužni promašeni život, te joj je toplo obavezan, jer je ona vratila

njegovu srcu mir i život. Poradi ovog neobičnog i posve subjektivnog motiva, koji se uvijek javlja u savršenoj formi i uz duboku refleksiju, njegova je domoljubna poezija tako samonikla i neobična u ono doba patriotskih jaukanja i tirada.

I svoj sonetni vijenac spjevao je Palmović u istom nagnuću svoga srca. Domovina je njemu — kako pisa o svom djelu — „idejal ljepote, moja ljubav i moja spasiteljka, koja me iz vrtloga glupe svjetine kao istrgla, koja je zaglušila svojim imenom režanje mojih dušmana i prijepore materijalističkoga svijeta". Pa i na prvom mjestu u svome vijencu ističe pjesnik milu svoju misao:

Moju mladost česte, zaglušne oluje
Potresahu silno, skoro da očajah.
Nu, otkad me ti basmom obaja,
Moje srce samo s tobom blaženstvuje,
Tebe ljubi, časti, s tobom i u zlu je.
Za te će na vraga i ognjena zmaja!

„Dakako, to nisu takove oluje — komentira sam pjesnik — za koje bi vanjski svijet znao; nu za koje moj nutarnji sviet znade i nekoliko drugova, — oluje, koje su se igrale mojim životom, koj teško, da bi se ikada, pritisnut teškimi okolnostmi, mogao posvetiti domovini Hrvatskoj, da me nije ljubav domovine u čas skušnje za se predobila i učinila, te sam popio zaboravnu vodu".[1] Ove nam riječi tumače i veoma zagonetni posljednji stih u prvom sonetu: „Želja će ti moja s kitom mira stati". Ovako se nesretni pjesnik smirio i savio se kao dijete uz njedra svoga idola, pod natkriljem njenih „milosnih obrva", a labudji vrat svoje boginje kitio je svojim bisernim sonetima.[2]

Pjesnik nije lako pregorio svoju prvu ljubav, pa je tek za nekoliko godina napisao epilog i stavio ga kao epitafij na grob njezin („U smrečju", „Vijenac", 1875.). U mirovitim smrekama rastalo se za uvijek dvoje dragih „što se ljudi boje". Rastaviše se „rad zlobnika zloga", a on je plakao i zivkao „Nasto! moja, ah Nasto!" Predsude glupe svjetine raskinule su dva srca, jednu sreću u dvije nesreće. Ali angjeo ljubavi luta i dalje: smjelo prolazi svaku spust i sve presrti, pa ga mami svojim polumračnim svjetlom — i gle, oči pjesnikove zapele su u smrečju, gdje su nekoč bivali ljubovni domjenci: on leti i leti — tamo u smrečju nešto se bjelasa — ona je? Pohiti, raskrili k njojzi ruke, a u dnu ga srca nešto zazebe: strasno je zagrlio — „ovito bielo mašinom deblo".

---

[1] Upotrijebio sam naknadno Palmovićeva pisma g. M. Grloviću, što su bila doslije samo u malenim ulomcima poznata. „Savremenik" će ovu veoma zanimljivu i važnu korespondenciju donesti u cijelosti kao prilog za poznavanje Palmovićeve poezije.

[2] Palmović se u ovo prvo vrijeme rado otvoreno kao pravaš zadijevao i u političke dogadjaje, pa su jamačno i to bile „zaglušne oluje", s kojih je stradavao. U mene ima ovaka oštra Palmovićeva politička satira u kajkavštini na jednog medjumurskog narodnog zastupnika i na njegov politički rad, a pjesnik ju je poslao nekome prijatelju i popratio je ovim pismom: „Bogom pobratime! Dobro mi je došlo Tvoje meni uviek drago pismo. Duh treba okrepe i razveseljenja — a tu ga je našao kao i u odgovoru, koji Ti priklapam. I žuč se maknula... Budeš li komu čitao taj reflex, ne kazuj, tko ga je pisao. Čuvaj si prijatelja, koji bi mogao po tom škodu trpjeti tim većma, što sam se toga grka kruha dovolje najio. Osobito ćeš me zadužiti, ako mi češće uzpišeš; ja ću s vilovitih ovih brdinâ uviek rado do Tebe slećeti pismom. Od Boga Ti zdravlje — od mene pozdravlje! Tvoj istinski prijatelj Andrija." Pismo je bez oznake dana i mjesta.

U ovoj maglovitoj viziji, u sumračnom smrečju, po kojem se razlila mrtva mjesečina, puklo je srce pjesnikovo u nekom ludilu, zamrlo i pregorjelo svoju najsvetiju čežnju. Poslije smrti pjesnikove izišla je u „Vijencu" (1882.) posljednja njegova pjesma „Koja je to? . . . " Ne tapa više po mutnim tragovima svoje ljubavi — to je patriotička pjesma, najnježnija u hrvatskoj knjizi. Palmović vidio je pred sobom već otvoren grob, kad se ganutljivo, bez riječi, a s punim srcem osjećaja, koji su sasvim raznježili njegove jake geste, oprašta sa domovinom, svojom „boginjom". Dok je pjesnik bolovao i umirao, pjesma je ležala u uredništvu, jer se urednik htio prije štampe sporazumjeti s pjesnikom — kako je napisao — „ne bi li ju sam ispravio, da bude nešto jasnija". No ova pjesma morala je biti mračnom. I ova pjesma jest vizija, pa se kreće na istom mrtvom mjesečevom pejzažu, kao i ona „U smrečju", premda Palmović nije nigda volio tamu, sumračje i vizionarnost, već je u njega sve obasjano suncem i svjetlom. On je bio uvijek slikar plain-airista, ali posljednji potezi njegova kista, kojima se opraštao s prvom ljubavi i sa domovinom, savršeni su clair-obscure.

Palmović izgubio je u prvome cvijetu svoje mladosti čitav svijet, za kojim te tako hlepio, jer je po srcu materinu pošao na bogosloviju, a ovo zvanje bilo je za nj kao svećenika uvijek dosta prostrano, ali za pjesnika i čovjeka bijaše pretijesno. Tada se zaljubio u onu „garu Sulamitku" iz „Osmog čuda", u Nastu iz pjesme „U smrečju", koja bi mu vratila čitav svijet i život, ali ljudi raskinuše neshvatanjem ono, što bi imalo biti vječno, a pjesnik kroz snebivanje i razočaranje dolazi do nekog tamnog ludila. Tada se sav predao svojoj mironosnici — domovini, ali nije dugo potrajalo, pa je vidio pred sobom otvoren grob, te se u svojoj poslednjoj, sumračnoj pjesmi savio najnježnije još jednoč uz koljena svoje boginje i ljubio joj skute — bez suza i bez riječi.

DR. M. LISIČAR: I. VOJNOVIĆA SMRT MAJKE JUGOVIĆA

(Nastavak.)

U Vojnovićevu novom djelu nema onog elementa, koji bi više spadao u folkloru nego u umjetnost i kojim se kod nas obično pisci služe, kad im je do toga, da iznesu pripovijest pa i dramu iz „narodnoga života": Vojnovićevo djelo puno je narodnoga kolorita, ali mu kolorit samo u toliko služi, u koliko se na njemu izrazuje vječita psihološka istina.

N. pr. Jato gavrana, kojim započinje prvo pjevanje, ima tu svrhu, da jednim prirodnim i neprisiljenim načinom spoji one dvije velike radnje iz kojih izvire drama: radnju na Kosovu, koja nam malo po malo ovladava dušom svojom neizvjesnom stravom, svojom misterioznom tragikom — i drugu radnju koja se izvršuje na čardaku Jug Bogdanove kule. Jato gavrana prolazi kao crni fatum nad onom kulom i leti na razbojište gdjeno se još hlapi krv, u kojoj će oni oprati svoja crna krila. Gavrani lete na lješinu, na jedan život, koji je preživio i koji prirodi više ne služi, gavranovi lete kao njezini crni lakaji, koji će tu lješinu ukloniti, i očistiti mjesto za novi život, za novu borbu. I kad vidiš kojim žarom i kojom svješću dužnosti one ptice vrše svoj posao, uhvati te neko duboko poštovanje prema onijem

strvinarima. Od jednom kao jedan crni, ali laštiv plašt prekriju žrtvu i vidiš ono hitro kuckanje kljunova kao da neki nebrojeni žuti prsti igraju jednu pomamnu fugu na klaviru. Hip, dva i lješine nema, a oni se opet dižu u zrak i putuju zajednički kao jedna crna četa krilatijeh jezuita. Negdje pokraj kule sjeo je jedan i oborio krila, kojima je krv zalijepila perje, i pokraj puta čuči, nadignula mu se mršava krsta i dršću od nenadane sitosti, on čuči i čeka dok mu sunce osuši krv na krilu, te će je onako suhu odlijepiti kljunom i poletjeti opet za braćom.

Eto jedan takav prizor jest poznat našemu narodu; imao ga je dapače čast gledati gotovo svaki dan kroz pet vjekova i — samo mu dobro može željeti onaj, koji moli Boga da se ta vremena što prije povrate, jer nije viša grozota u tome, da li mi pije krv gavran poslije borbe, ili mi je prije borbe, pod zaštitom zakona, pipi — nego ostavimo politiku!

Taj krvavi momenat raspreda one dvije radnje u djelu Vojnovićevu. Radnju na kuli nastavlja jedna lijepa idila s — badeljem. Što je rat? Rat je nešto, što sve majke mrze — b e l l a m a t r i b u s d e t e s t a t a. A što je to badelj? Badelj je jedna biljčica, koju mrzi svako dijete koje ide boso. Zabode ti se u taban, pa dok se drugi pred tobom igraju, ti sjediš na kamenu u onoj plastičnoj pozi kopanja trnja iz noge. Još netko mrzi badelj. A tko? Mrze ga oni, koji vole ljubavne sastanke u travi.

Sreo badelj baku
U prvome mraku
Pita badelj: — kuda ćeš?
Viče baka: — bježat ćeš!

Ali badelj je proklet — kad postane plod. Dok je u cvijetu, u onoj modroj nebeskoj haljini, on vrši svoj posao ciganke i otkriva pred tobom ono, što bi imalo da leži u krilu božjemu.

Pitala sam modri badelj,
da mi kaže, ko će doć...
— A on reče?
— Svi su pošli;
Al' će samo jedan doć.

Vidite, kako se gradi polako jedno djelo! Mjesto gavrana koji javljaju radnju na Kosovu, badelj javlja Damjana, koji će doći da javi poraz. Tako se grade djela! Polako, smišljeno; tako su radili oni naši stari zlatari u Dubrovniku — kako gospar Ivo to lijepo zna — u maloj crnoj radionici, kujući, kujući čekićem, dok nijesu skovali one dragocjene gjerdane, „kolarine" i iglice, kojima se i veliki svijet veseli. A oni su mogli u veče mirne duše sjesti za p a r t i t u sa zadovoljstvom, da nigdje na svijetu nema grada, gdje se njihov zanat znade bolje. Radnja u filigranu — to je bila f o r c e Dubrovčana. I to nije samo ostalo kod zlatara. Sav grad gradjen je tako, sva je njegova politika bila u filigranu, pa i pjesništvo. Za to je Vojnovićeva umjetnost ostala domaća i grije poput mavasije.

Nego sada ćemo gledati, da riješimo jednu stvar. U „Obzoru" iznio je gosp. Marjanović, da će Vojnovića samo shvatiti Srbi i Hrvati i nitko drugi. Meni se čini, da to ne stoji. Prvi dokaz je tome, što ga Srbi nijesu dovoljno shvatili; a ja ne bih mogao staviti ruku na prsi, kad bih htio ustvrditi, da su ga Hrvati shvatili. Dapače, meni se evo čini, da bi Vojnovića inostranci prije shvatili. A zašto? Za to, što shva-

ćaju poziv umjetnika onako, kako ga još ne shvaćaju ni Srbi ni Hrvati. Uzmimo narodnu pjesmu. Ona se može uzeti kao jedno već gotovo pjesništvo i može se uzeti kao materijal za novo umjetno pjesništvo. Dakako — to novo pjesništvo ne može biti na istom niveauu, na kojem je narodna pjesma, jer onda je to novo pjesništvo suvišno; dakako da se moderni pjesnik ne može držati onoga istoga stila narodnih pjesama, jer postaje ono, što narodne pjesme nijesu — postaje naivan. Što mu drugo ostaje? Ostaje mu to, da na narodnome motivu gradi karaktere u kojima će biti tako velika i jaka psihološka istina, i tako personalan njegov stil, da će to njegovo djelo biti jedna nova umjetnina, koju mora shvatiti svatko, jer je glavna vrijednost u njoj, a ne u onome dogodjaju, koje djelo obradjuje. Napokon Majka Jugovića nije jedan posebni srpski karakter. Takovih majka pozna i grčka povjest, pozna i arapska povjest, poznadu i druge povjesti. To je napokon više jedan mit, jedan simbol. A za jednog umjetnika jest svejedno, je li on taj simbol obradio na Kosovu, ili u borbi izmedju Pise i Florence, ili u ratu izmedju Maura i Španjolaca — gdje je on svoj tip razvio, nije odlučno. Odlučno je to, je li ga on obradio tako, da ti osjećaš u tome onu vječnu psihološku istinu i ljepotu umjetnikove mašte. Jedan Ibsen u svojim „Junacima na Helgolandu" uzeo je tip iz narodne priče i obradio ga je onako, kakav je njegov personalni stil bio. To je isto učinio Vojnović u svojem djelu. Ali na to će odgovoriti tko, da ono nije narodni način. Na ovo ćemo to primjetiti, da ima dva shvaćanja pojma: narodno u književnosti, kao što ih ima dva i u politici. Pojam narodnosti i demokracije može se shvatiti u tom smislu, da se mi, koji smo — recimo — ljudi odgoja i kulture, spustimo medju puk, ili u tome „smislu, da se mi „ljudi odgoja i kulture" sačuvamo na svojoj visini i podignemo puk k sebi. Obadva su načina narodna; ali i za to onaj, koji se drži jednog načina, nema pravo isticati kako je on veći demokrata od onoga drugoga, koji da je tobože gospodin.

Kao što je Vojnović podigao tip majke Jugovića iznad okvira narodne pjesme, dajući mu sve one nijance čuvstava, koje narodni pjevač nije poznavao, tako je i od narodnoga jezika moderni pjesnik učinio materijal življi, podesniji, pun svjetlosti i neke munjine koja potresa, jezik, prema kojemu je jezik narodne pjesme istom sirovina, na kojoj pjesnik valja da radi. U tome je Vojnović opet Dubrovčanin, i to u jeziku i u dikciji. U našoj literaturi stil Vojnovićev nije sposvema nov, sličan stil, sličan način obradbe jesu Kazalijeve „Trista vica udovica". Razlika je u tome velika, što Kazali nije umio svu radnju okupiti oko jednoga karaktera i tako učiniti djelo jednovito. To Kazali nije umio; ali je već prije pedeset godina on osjećao, kako bi se našijem jezikom moglo poslužiti za izrazivanje onijeh tanjijeh čuvstava, u čemu se naš jezik nije dosta bio istančao.

Evo jedan Kazalijev primjer:

Vaj putniku kad stane sred puta!
Mrka će ga noćca dostignuti —
Slaze vuci s planinskijeh ljuti,
Drpe vuci s a n j i v o s m r z n u t a —
Vaj putniku, kad stane sred puta.

S a n j i v o s m r z n u t a — to je u Dubrovniku ona filigranska radnja oko jezika za izrazivanje nijanaca. Kazali je u tome bio velik, kao što je to uopće bio jedan od najdubljih pjesnika u našemu narodu. Pa ipak danas malo tko njega čita;

tijem ne ću da kažem, da to za Kazalija nije časno. Jednom će doći generacija, koja će Kazalija podići na ono mjesto, koje spada pjesnika, onako vrela temperamenta i misli i koji je pjevao:

Probudi se, ah probudi!
Kome ležiš tam?
Čekaju te ljucki trudi,
Digni ledni kam.

Ipak je nešta udesna bilo na tome čovjeku! Njegovo je znanje sizalo kroz sve evropske jezike, i književnosti i filozofiju. Bio je izvrstan ihtiolog i sa svojega maloga otoka prepirao se, pišući engleskim jezikom, s engleskim učenjacima o nekoj vrsti ribe, koju u Dubrovniku zovu m l i j e k o. Radio je skrovito četrdeset godina na jednom velikom djelu poput Byronova D o n J u a n a, pod naslovom: „Č o s o". A kad je Kazali poludio, onda je prečasni dubrovački kaptol zaplijenio djelo i ne zna mu se traga. Za cijelo su ga m o r e r o m a n o — spalili —

Godine i godine su prolazile, a on je svaki dan poslije podne sjedio na svojoj taraci, pa gledao onijem razbijenijem očima niz pučinu. Kazali je u mnogo tome učitelj Vojnovićev, osobito u izgradnji jezika, koji je Vojnović poslije usavršio.

Pred onu igru snaša i djece okolo ranjena gavrana, koji medju njima zgrčen stoji kao crni meteor slutnje, koja će se srušiti užasom na stari dom Jugovića — silazi niza stube m a j k a. Njezine riječi jesu jedna veličajna himna onome danu, koji će ostati koban u našemu narodu, kobniji nego francuskom dan Waterlo-a, kobniji nego ruskome dan Kijeva i kobniji nego dani Mugdena. U onome kraju, gdje je Vidov dan osvanuo crn god. 1389, osviće takav i danas 1907. Prije malo dana čitali smo telegram, da su Arnauti udarili na kosovsko selo Banjane i poklali i podavili preko stotinu Srba. To medju nama ne smije nitko da žali, jer je svaki onaj mrtvac tri puta osvećen na Turčinu, ali samo valja da žališ onu zloradost austrijske štampe, kojom to ona javlja i žališ za to što se ona sa svojim ministrima gerira pred kulturnim zapadom, da je Beč pozvan, da uvede mir, a baš je on onaj, koji tu pustoš po Kosovu gradi. Ako u novinama pročitaš, da je austrijska politika doživjela neuspjeh u Beogradu, onda možeš mirne duše kazati, da ne će proći ni petnaest dana, a ti ćeš u istijem novinama čitali, kako su Arnauti popalili srpska sela i poklali srpske obitelji po Kosovu. V a e v i c t i s! Ali kad kroz onaj požar i kroz onaj vrisak bijesnoga Arnauta, koji puca iz manliherice, oglasuju tanki, nevini glasovi našega jezika i vapaji: Majko! — onda se nad onom grozotom vije u uspomeni jedna M a j k a, jedna svetinja, koja viče srcu nesretnika: Trpi još, još nije tvoj dan, al' doći će. Trpi, i ja sam trpjela više nego ti. Imala sam ih devetero — i svi su pali! Ja njih ne tražim po Kosovu, ali tražim onaj Boškov krstaš — i ne mogu još da ga nadjem! — A mi se danas pitamo: Zar je nama Bog toliki kamen na glavu metnuo, da ga nikada ne ćemo maknuti, i da ne ćemo nikada narasti? Zar će uz taj kamen — kada nestane turske sile, koja ga čuva — zamijenit je na straži — Š v a b o? U Vojnovićevu djelu kaže Majka velike riječi:

Iz davni'jeh nas davnina udesa lovi,
a ja mu poznam glas
i dah mu čujem! — —
Još samo tren...
i rukom će me dirnut...
— — — — — — — — — —

Zaduši Bože, misli zakopane,
da put ne nadju nikad do usana,
jer grozna bi se molba k tebi digla:
d a p r a v d u č i n i š — m a j k u d a n e s l u š a š.

Eto, tu je izražena ona vječita pravda, koja sudi narodima, ali sudi jednako i pojedincima. I kad čovjek ne bi vjerovao u tu pravdu, čiji je najbolji sud ona biblija, kojoj je ime svjetska povjest — kad u nju ne bi vjerovao, onda faktično svaki onaj koji trpi, morao bi potražiti uživanje u uništavanju sebe. Ali nje ima. A oni, koji vide sebe izubijane, koji vide svoju budućnost poplesanu i svoju sadašnjost zavaranu — imadu nešto sto ih tješi, a to je kad vide, da se ta ista vječita pravda, kojoj možda njihov narod duguje, da se ta ista pravda obara i na one, čijom se rukom ona služi, pa udara nesmiljeno i po njima. S o l a m e n m i s e r i s s o c i o s h a b u i s s e m a l o r u m. Neka govori tko što hoće, ali će nesretniku uvijek biti slatka utjeha u tome, kad vidi, da njegovu neprijatelju ne ide mnogo bolje. Nije kršćanski, ali — što ćemo? — čovječno je.

(Nastavit će se.)

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ: ŠUTNJA

SNIVAJU BREZE, UŠUTIO LAHOR,
SPUŠTENO GRANJE JOŠ JEDVA SE NJIŠE,
ZADNJI PUT BLIEDA ZAŠUŠTILA TRAVA
ZLATNOG OD LIŠĆA, OD ZLATNE KIŠE.

KAKO SU SREBRENE POLJANE TIHE!
RIEKA NE ŠUMI, POD VRBE SE SKRIVA,
ZVIEZDA U NJEZINOM ZRCALU HLADNOM
I NE TREPERI VEĆ KO DA SNIVA.

NIJE TO MIR, TO DALJINE — ŠUTE,
KAO DA TAJNE PRISLUŠKUJU KOJE,
ILI BI ZNALE ŠTO STRAŠNO REĆI,
PA ILI NE SMIJU — IL SE BOJE.

VLADIMIR VIDRIĆ: O PODNEVU

U TRAVI SE ŽUTE CVJETOVI
I ZUJE ZLAĆANE PČELE,
ZA SJENATIM ONIM STABLIMA
KRUPNI SE OBLACI BIELE.

I NEBO SE PLAVI VISOKO,
KUD NEČUJNO LASTE PLOVE; —
POD BRIEGOM IZ CRVENIH KROVOVA
PODNEVNO ZVONO ZOVE.

A DALJE IZA TIH KROVOVA
ZLATNO SE POLJE STERE
VALOVITO, MIRNO I SPOKOJNO —
I S HUMA SE K HUMU VERE...

FRAN HRČIĆ: MORE

(Svršetak.)

ČETVRTI ČIN

Ista pozornica.

Pola sata kasnije. More se nešto umirilo. Oluja prošla. Grmljavina se čuje samo katkad iz daljine. — Na jednome prozoru kuće vidi se svijetlo.

PRIZOR PRVI.

Iz kuće izlazi Ivo *s velikim fenjerom u ruci, a za njim* Mrgud.

Mrgud: Podaj mi svijetlo!

Ivo *mu podaje fenjer.*

Mrgud *digne fenjer i gleda na more.* — Reko bih, da mi se samo pričinilo. Nikoga nema. — Vidiš li ti što?

Ivo: Ništa djede. Al more je mirnije.

Mrgud: I vjetar popustio. — *Ide do strehe i objesi ondje fenjer na vanjskoj strani prema moru.* Sad ga valjda ne će utrnuti. Ajdmo! — *Obojica unidju u kuću.*

PRIZOR DRUGI.

Za kratko vrijeme doplovi iza pećine čamac s Petrom *i* Lucom.

Petar *zakrene čamcem prema obali, za tim spusti veslo, baci uže oko stupa na obali i privuče čamac kraju. — Onda izadje sa čamca i poda Luci ruku.*

Petar: Evo nas!

Luce *izadje na obalu.* Hvala Bogu! — Oh, kako je užasno ovo vaše more! Progutalo bi me bilo, da si prispio samo čas kasnije.

Petar *privezuje čamac.* No, umiri se! Prispio sam još za vremena i sad smo ovdje.

Luce: Bog zna samo, što li će na sve to reći tvoj otac...

Petar: Ne znam. — Večeras po svoj prilici više ništa. Najbolje je, da mu se ni ne javljamo. Pričekaćemo dok utrne svijetlo na njegovu prozoru, pa ćemo onda unići.

Luce: A sjutra...? Što će biti sjutra?

Petar: Tko da se brine za to! — Jesmo li se pred četvrt sata brinuli za sjutra? Brinuli smo se tek za čas, gdje ćemo se od'rvati smrti. — A do sjutra... ej, što li se još do sjutra ne može desiti!... *Uzme fenjer s vanjske strane strehe i objesi ga pod strehom.* — Nego dodji amo! Ovdje je zavjetarje. Sjedni! I evo ti moga zobunca da ti ne bude hladno. — *Daje joj svoj zobunac.*

Luce *sjedne pod strehom i ogrne se.*

Petar *sjedne takodjer, pa će onda:* A reci mi, Luce, čemu si pošla u ovu pogibelj?

Luce: Ma tko bi bio znao, da će biti ovako?! — Popodne je bilo tako vruće! Mislila sam — —. Čuješ, — ti tvoji poljupci u istinu žegu kao vatra. Ja sam do sad uvijek mislila, da se to samo tako kaže, ali sad znam, da to može biti i istina. — Uzburkao si mi njima svu moju krv. Ovdje — *pokazuje sljepočnice* — mi je lupalo ko kakim čekićem. Morala sam izaći... Pa onda, — nijesam ni htjela otići tako daleko. Mislila sam odveslati samo do rta pećine. Ali odanle se vidi onaj

lijepi otočić, tako zelen i veseo! Baš mi se prohtjelo poći onamo. Pa onda, — nekakova te struja i sama nosi prema njemu. — Nijesi li već i ti to opazio?

Petar: Opazio sam; kako ne bih. — Tek što to nije bila struja, već znak nevremena, — valovi, što no su slabi dolazili iz daleka i javljali jače.

Luce: Ali to nije izgledalo baš tako strašno. — S početka je čamac plovio sasma mirno. Vidjelo se — istina — po oblacima i po svemu da će biti ne vremena, ali ja sam mislila stalno, da ga ne će biti prije noći. A dotle sam mogla stići na otočić i opet se povratiti, zar ne?

Petar: Teško... Taj otok nije tako blizu kako se tebi odavle pričinja. Hoće se snage i truda da ga čovjek dostigne. A čemu? I ondje ne ćeš naći ničega, čega i ovdje nema.

Luce: Tako? Vidiš, toga ja njesam znala. — Žar ima i ovdje onaki lijepi lovorov gajić, kojim se bjelasaju toliki tanki putići?

Petar: Lovorov gajić? — Ne, toga nema. Ali ni tamo ne ćeš naći lovorova gaja.

Luce: Kako ne? — Ta ja sam ga jasno vidjela. — Pa kud onda vode one stube mramorne, štono se dižu iz mora i kao da čekaju čamac da uz njih pristane?

Petar: Ni stuba nema ondje. Oko te prevarilo. To je gola krš na obali, štono se bijeli kao mramorje,

Luce *u čudu:* Ah! — Ni pinija nema ondje? Ni mirti onih, što no ljeti cvatu? ni četruna?

Petar: Svega toga nema. Nešto maslina sva su zelen na kamenu kao što je i ovaj.

Luce: Što li ti ne pričaš! — Sve se to dakle oku samo pričinja... Hm... i za to bi čovjek moru dao svoj život! — — *Za čas:* Ne, ne; to ipak ne može biti! Ipak mora da je tamo ljepše negoli ovdje. Ovdje je tako pusto, baš sama krš i kamen. A i vi svi ste ovdje tako tihi i potišteni... Zašto to?

Petar: Tko bi znao... tko bi znao...

Luce: Ja mislim, — i more će biti tome krivo. Tako je mutno i podmuklo! Leži ovdje mirno, nepomično, da misliš, nikad se više niti maći ne će. A onda najednom plane bijesom... Ja toga nijesam još nikad vidjela. — Govore u nas, da more i ljude, što su mu blizu, čini sebi sličnima.

Petar: Može biti... Da; biće to i istina.

Luce: A molim te, dolaze li često ovake oluje ovamo?

Petar: Često, često...

Luce: Pa ovako u proljeće, kad bi moralo biti najljepše i najveselije —?

Petar: Da... u proljeće.

Luce: A zimi?

Petar: Zimi je more mirno. Hladno je i mrtvo. — Al kad u proljeće dunu topli vjetrovi, onda i u njemu kan da se probudi život. Sve u njemu zaključa i uzavrije i Bog tek zna, čija li se sve sudbina u njemu ne sakriva...

Tišina.

Petar *se i* Luce *zavezli nekud mislima i šute.*

Luce *za neko vrijeme:* Kako se smirilo more...

Petar: Zadrijemalo je... Al čućeš ga zamalo. Čini mi se, kao da već dopire iz daljine šum valova.

L u c e *prisluškuje.* — Ja ne čujem ništa. Mirno je more i tiho. Kan' da prisluškuje našemu razgovoru. — *Licem prema Petru ; s lakim smiješkom :* Zar ne — kan' da smo nas dvoje ljubavnici na domjenku, a more nas sluša . . .

P e t a r : Na kakove li misli dolaziš, Luce . . .

L u c e *živahnije :* Na vesele ! Pa čemu da i budemo turobni? — — A onda . . . hm . . . što li je laglje nego li doći na takovu misao ! Zar nije bilo baš ništa istine na onome, što si mi govorio danas . . . ono poslije objeda?

P e t a r *vrlo ozbiljno :* Bila je istina. — Ej, da nije, Luce, — kud li sreće !

L u c e *sa smiješkom :* Zašto? Zar ti je žao? Kaješ li se možda s onoga, što si mi govorio?

P e t a r : Ne kajem se, i nije mi žao. — Ali da znaš kako je meni pri duši —

L u c e : Zbog mene —?

P e t a r : — zbog tebe, — — razumjela bi moje riječi . . . — Ko ovo more zimi bio bih miran, da te nijesam nikad ugledao. Mislio bih, da sve ipak mora biti onako kako je do sad bilo. Mislio bih, da sve mora ići onim svojim putovima starim, kojima je išlo oduvijek i da drugih staza niti nema . . . A sad vidiš, — ko da je moru sinulo proljeće ; ko da je meni s tobom došla mladost moja, o kojoj sam — gdje je već ono vrijeme ! — sanjao, a koje nikad proživio nijesam. Sad vidim, da sav taj moj život ni nije bio život, već živovanje neko, bez radosti, bez žalosti, bez svega, što čovjeku život donosi . . .

L u c e : Bože ! — kako ti to govoriš ! Morala bih se gotovo uplašiti. — Ta ja nijesam mislila tako ozbiljno. Bocnula sam te tek da rastjeram tvoje nevesele misli.

P e t a r : Ne znam, hoćeš li ih rastjerati . . . Znam samo, da se u meni promijenilo mnogo od časa, kad sam te ugledao. I čini mi se, Luce, da mi bez tebe nema života . . .

L u c e : Ali Petre, — za Boga ! — Što li ti to govoriš !

P e t a r : Govorim ti, što mi je na srcu.

L u c e : Kako možeš samo i pomisliti na to? — Zar zaboravljaš na svoju ženu?

P e t a r : Ne spominji mi je ! Nikad me nije srce vuklo za njom. Otac je htio, a meni se valjalo pokoriti.

L u c e : A djeca tvoja? Misliš li na djecu?

P e t a r : Nikad je nijesam zaželio. Došla su mi kao da i nijesu moja i svezala me jače uz ono, čega sam se htio osloboditi.

L u c e : A starac otac?

P e t a r : Mrzim ga ! — Mrzim ga jer me upregao pod jaram svoje samovolje, pod kojim se ni maknut nijesam mogo. — Što li sam i radio do dana današnjega negoli vršio njegovu volju i ispunjao njegove zapovijedi? ! — Koliko se puta sve u meni znalo usprotiviti tome da budem tek orudje njegovo — ta i ja sam čovjek što umije misliti svojom glavom i ćutjeti svojim srcem ! — pa ipak, — morao sam, jer je on htio. — — Ali sad svršismo. Dolazi vrijeme, gdje i ja hoću da budem gospodar svojih čina i svojih misli !

L u c e : Što ćeš učiniti?

P e t a r : Otić odavle ! Svijet je širok ; ima za sve mjesta.

L u c e : I ostaviti sve? — Ta to bi bila cijela nesreća ! Pusti radje mene, da odem, otkud sam i došla, — a ti ostaj miran i spokojan.

P e t a r : Bez tebe?

L u c e: Zaboravićeš me...

P e t a r: Med ovim stijenjem? Med ovim ljudma? — I gdje bi me od dana u dan mučila misao, da u tudjemu svijetu drugi ljubi tvoje lice, — da drugome oko vrata ovijaš ove svoje ruke...

L u c e: Oh Bože, Bože! Zašto li sam došla! — Petre, da sam znala, te ćeš ikad ovako govoriti meni, — vjeruj mi, — da nikad moja noga ne bi koraknula na ovo mjesto...

P e t a r: Prekasno je da se o tome govori, Luce.

L u c e: Nije prekasno! — Ti znaš, da sam ti dobra, da te volim, — da bih ti žrtvovala sve, kad bi moglo biti... Voliš li i ti mene — kako si mi govorio, — ostavi me — zaklinjem te — u miru! Ne govori mi dalje! Ne učini, da bismo oboje morali jedamput proklinjati čas, kad smo se ugledali!

P e t a r: Ne boj se, Luce! Ne ćeš ga proklinjati. — Ti ćeš ga blagosiljati kao što ga i ja već sad blagosiljem. Ta meni je s tobom sinulo svijetlo, pa se ćutim voljko ko onaj, što nakon duga tamnovanja opet ugleda dan...

L u c e *skloni a glavu na Petrove prsi ne znajući, što da mu još kaže. — Čas šutnje, koju prekida tek šum valova, što se opet lome o pećinu i bivaju sve veći, i tulanj oluje, što se opet bliži. —*

Iz kuće zamniju teški koraci i škripanje vratiju.

L u ce *se prene.* Čuješ li? — *Ustane.* Tvoj otac dolazi...

P e t a r *ustane takodjer.* — Problijedila si... Zar se bojiš, Luce?

L u c e: Gospodar je...

PRIZOR TREĆI.

M r g u d *se pojavi na vratima.* — Tko je?

P e t a r *stupi korak naprijed:* Ja sam, oče!

M r g u d *ga promatra čas, onda će mrko i strogo:* Unidji! — *Okrene se, udje u kuću i zatvori vrata za sobom.*

L u c e *gleda čas neodlučno Petra, a onda hoće da podje za Mrgudom.*

PRIZOR ČETVRTI.

P e t a r: Kud ćeš, Luce?

L u c e: Zar ne ćeš i ti? — *Pokazuje prema kući.*

P e t a r: Pred njega? Da mi on i sudi? — A ja da se s pokajničkim licem pred njim opravdavam s onoga, što činim po srcu i po duši —?

L u c e *se vraća.* — Da kud ćeš?

P e t a r: Kudgod, al samo otud dalje!

L u c e: Pa sad?

P e t a r: Što još da tražim ovdje? — Kudgod se maknem, u njegovoj sam vlasti. — *Ide k obali i počne odvezivati čamac.*

L u c e *ga motri čas. Sa zlom slutnjom:* Što radiš?

P e t a r: Spremam eto čamac.

L u c e *zalomi rukama.* I ti ćeš morem! Po toj oluji morem!

P e t a r *probire vesla, okušava ih i baca u čamac. — Mirno:* Kud mogu drugud? Stijenje je visoko. Vjetar i vuci urlaju po njemu.

Luce *zdvojno:* Za Boga, ja ću zvati u pomoć!

Petar *pristupi k njoj.* Ti ne ćeš sa mnom? Ti ostaješ, Luce?

Luce: Ne ostajem. Ta vidim i sama, da ovdje nema za mene života. — A da sad krenem? U taj bijes, u smrt?

Petar *primi mirno njenu ruku.* — Zar ne vjeruješ u jakost ove moje desne?

Luce: Jakost tvojih ruku i ovo more, ovo more!!

Petar: Ne čini mi krivo, Luce! Kratak je tek prošo čas, što sam te izbavio iz istog ovog mora...

Luce: Izbavio si me, jer si znao cilj; jer si znao, da je iza sve tmine, iza svih valova dom, — tvoj dom. A sad, gdje hoćeš da me vodiš u nepoznati kraj, gdje nemaš nikog da te pod krov primi, — gdje li je sad snaga tvojih ruku?!

Mrgudov glas *u kući, muklo i otegnuto:* Unidji!

Luce: Čuješ li...?

Petar: Posljednji je čas...

Luce: Idimo. — *Hoće da podje u kuću.*

Petar *pridrži njenu ruku.* — Luce. ... ti dakle ne vjeruješ u mene...? Ne vjeruješ, da bismo nas dvoje, kad bismo htjeli, ipak mogli dostići svoju sreću...?

Luce *se nastoji otkinuti iz njegove ruke. Čvrsto:* Ne vjerujem! — Što me gledaš? Ta ti nijesi pri pameti! Ti ne vidiš ponora, što je medju nama, kao što ne vidiš ni mora, što je pred nama! — Pusti me... ostavi me dok se smiri more, a onda će biti vrijeme, da ti za uvijek kažem zbogom!

Petar *je privuče jače k sebi.* — Tako dakle! Tako ti meni govoriš, — ti, kojoj sam žrtvovao sve, što sam imao, kojoj sam žrtvovao oca, ženu i djecu, — za koju sam dao život svoj i dušu...!

Luce *sva u strahu, viče:* Ostavi me, ostavi!

Petar *upi ji svoj pog ed u nju.* Kaži mi, što si bila —? Zar si zbilja bila samo varka, pusta sanja mojih mladih dana, što se nikad više ispunit ne može...?

Luce *zdvojno:* Petre... Kako me to gledaš...? Što mi to govoriš...?

Petar *se ne osvrće na njene riječi.* — Da, bila si, bila si! Došla si, da u meni uspiriš želju za mladošću i ljepotom svojom, — da slatkim svojim riječima uzburkaš u meni krv, i da mi otrovnim pogledom svojim pomutiš mozak... A sad, kad ti je sve to uspjelo, te više ni sam ne znam što radim, — sad me ostavljaš, — odbacuješ me, jer ti se prohtjelo svijeta i slobode! *Sa zdvojnom odlučnošću:* O, dalje, dalje s tobom... dalje, otkud mi se nikad više povraćati ne ćeš! *Pograbi Lucu oko pasa i nosi je prema moru.*

Luce *viče iza glasa:* U pomoć! U pomoć! *ali se njeno zapomaganje bespomoćno gubi u buri i urlanju vjetra.*

Petar *je jakim zamahom baci u valove vičući:* Zbogom! Zbogom! — *Onda se trgne ko da se sam zgrozio nad svojim djelom. — Prisluškuje čas, ide k strehi i uzme fenjer. Podje opet k moru, spusti se posve na obalu i sluša dugo ne bi li čuo glasa. — More se medjutim smirilo i tišina zavlada.*

Petar *tiho:* Šuti...... Šuti more...... *Klone sasma na zemlju. Vjetar opet zauji i utrne fenjer. Duboka tama razastre se pozornicom.* —

RPIZOR PETI.

Za neko vrijeme izadje iz kuće M r g u d *s fenjerom u ruci. Pred vratima se zaustavi i zapita:* Gdje si?

P e t a r *se lagano diže sa zemlje.* — Tu sam, oče.

M r g u d : Zašto ne ulaziš?

P e t a r *ide prema ocu.* Privezivao sam čamac, što mi ga vjetar otkinuo.

M r g u d : A gdje je ona?

P e t a r *mahne rukom na more.* Tamo . . .

M r g u d : Što —? Ta bila je ovdje . . .

P e t a r *makne glavom da nije.*

M r g u d : Vidio sam je svojim očima . . .

P e t a r : Oči su te prevarile. — Njezin se čamac prevrnuo ; ona se utopila . . .

M r g u d *s užasom:* Petre . . . !

P e t a r *nemoćno:* Oče . . . ti si htio . . . . . *On klone na koljena pred Mrgudom.*

Z a v j e s a.

Konac.

DR. L. KNEZ VOJNOVIĆ: FINIS REIPUBLICAE

(31 JANUARA 1808) (Nastavak.)

Ona dva Marmont-ova akta: govor Senatu i izvještaj Caru, osim što Marmont-a prikazuju kako odličnoga pisca, jesu i dvije vješte optužnice udešene da učine na Napoleona sigurno djejstvo. Čitajući izvještaj, Car mogaše se sjetiti onoga dalekoga vremena kad je gjeneral Bonaparte ovakim istim izgovorima objavio rat Dubrovačkoj starijoj sestri, Republici Sv. Marka. Marmont se možebit inspirisao iz glasovite deklaracije 1 Maja 1797 ili je, u najmanju ruku, crescendo svoje optužbe udesio prema onome besmrtnome modelu, kako jaki može prema slabome da uzme vid sudije i osvetnika. I u Bonapartovoj deklaraciji mogu se naći proskripcione liste francuskijeh pristalica, uvrjede i napadi na francuske ljude i vojnike, neredi i nepravde zbog kojijeh Bonaparte bješe od mletačke vlade zatražio najprije predaju nevinijeh državnijeh inkvizitora, pak postepeno samoubijstvo Republike. U kratko teza bješe ova: braniti svoju političku egzistenciju od Francuza veliki je grijeh koji se oprostiti ne može. Ono što je za Francuze same, kaošto i za cijeli civilizovani svijet, veleizdajstvo kad se otadžbina predaje tugjemu gospodaru, ono je, udobnom inversijom, u Mlecima, u Gjenovi, u Dubrovniku, u Rimu, u Španiji itd. — kaošto bješe u onom prototipu svijeh otimačina u diobi kraljevine Poljske — veleizdajstvo kada domaći gospodar odbija blagodati invazije, izvršila se ona kroz vrata ili kroz prozor. Za Napoleona svi su ljudi, svi narodi jednaki, sve ustanove ekvivalentne i nevaljale. Okupacija Carskijeh orlova je blagodat. Riječi: Sloboda, Rat Praznovjerju, Uništenje Plemstva imaju da svojim čarobnim zvukom utole žalost za porušenim ognjištem. A ko se usprotivi i buni, bio Španjolac ili Misirac, Dubrovčanin ili stanovnik lijeve obale Rajne, taj je „fanatičar", „buntovnik" i postupaće se s njim prema tome:

strogošću, kontribucijom, straćenjem.[1] I to je rimska koncepcija, kaošto cijelo Napoleonovo Carstvo. Vladaoci, klase, narodi koji se protivljahu blagodati rimske uprave, bijahu „hostes populi Romani", protivnici Usuda i Provigjenja koji šćahu da usreće narode gubitkom samouprave pod rimskim žezlom. Napoleonovi maršali i rimski prokonsuli govorahu istim jezikom. S ove tačke gledišta prava jačega, koje sačinjava potpuno odregjeni corpus juris imajući svoj sopstveni život, mimo teorijskoga prava megjunarodne jednakosti država, odnosno njihove nezavisnosti, mimo njega i nad njime, Marmontova je optužnica i u obliku i u suštini remek-djelo. Ali upravo toga radi, mi je ne ćemo da pobijamo, jer ako je Dubrovački Senat radio da održi vlast protiv Francuza, koje niko nije bio zvao u jednu zemlju malo manje od 1000 godina slobodnu, ako je radio kod Bosanskog Paše protiv nezvanijeh gostova,[2] ako je svim svojim silama sprječavao istaknuće ne svoje zastave, ako je apelovao na religioznost dubrovačkoga puka — pregjima dandanašnjih žakobinaca dakako neshvatljiva i smiješna — kao jedno od sredstava održanja prava samoopredjeljenja, on tim nije ni manje ni više — a prije manje nego i li više — radio nego li što je svaka vlada u Evropi bila dužna da učini, osim ako nije htjela, kao mletačka, da sama sebi kidiše.

Samoobrana je pravo i dužnost svake vlade dostojne toga imena. Oligarhična dubrovačka vlada mogla je još i mirnije duše ne htjeti da kapitulira pred pedesetoricom pristaša tugje vlade, znajući da ih na stotine ima koji radije podnošahu svoje blage Gospare, u nadi da će nova vremena sama sobom donijeti promijenu u srazmjeru faktora pozvanijeh na političku upravu zemlje, nego li vladu, koja bješe naprosto proglasila jednakost bratimstvo i slobodu i za ostale narode pred pljačkom, rekvizicijom i kontribucijom.[3]

Ali se sa dubrovačko-žakobinske i francuske strane reklo, da su Gospari bra-

[1] Cf. što o tome piše A. Sorel, op. cit. 221—222.

[2] I radio je i radiće sve do god. 1815, dok bude tračka nade u uspostavljanje Republike. Poslanstvo Karla Natalića nam je poznato. Osim toga vlastela nastojahu, da pokrenu u Bosni i u Hercegovini pokret u korist Dubrovnika i prije i poslije ukinuća vlade. O radu u god. 1809 govorićemo na svome mjestu. Ovdje samo spominjemo depeše konsula u Travniku, David-a, ministru inostranijeh djela Champagny-u od 20 i 25 Januara ove godine. U prvoj javlja David, da su prošli dubrovački ulaci Travnikom. Pašin kajmakan odreče im pratnju, ali u Sarajevu „espèce de république oligarchique qui affecte de contrarier en toutes choses le visir" dadoše im dvanaest spahoglana (konjanika) i krenuše put Carigrada. U drugoj depeši David piše: „Dubrovčani Monseigneur, podržavaju intrige protiv nas. Poslaše tri izaslanika Mostarskome Agi sa darovima. Drugi je stigao u Travnik i donio u potaji darova i jedno pismo pisano turski, zapečaćeno pečatom Republike . . . Dubrovčanin rekao je jednome Bošnjaku ovdje, da Turci imaju puno razloga da sumnjaju u Francuze; da smo mi skinuli državni grb Svetoga Vlaha i konfiskovali dubrovačku riznicu; . . , da su vlastela začugjena, da Turci sve to mirno podnose, jer su Dubrovčani turski štićenici i hoće takovi da ostanu. . . . . Ove česte deputacije, ova pisma, govori, darovi, sve ovo Monseigneur rgjavo djejstvuje protiv nas u Bosni. Hitam da izvjestim o svemu gjenerala Marmont-a." Gavrilović, Ispisi iz pariskijeh arhiva br. 243. 244.

[3] Cf. masu činjenica za Gornju Italiju u Kovalevskoga, La chute d' une Aristocratie, i bezbrojne njemačke publikacije o stanju Pruske, Hamburga, Frankfurta itd. pod francuskom upravom. Vittorio Barzoni priča god. 1797 o sebi ovu anegdotu: „U Veroni francuska me žandarmerija odvede policiji jer nemah pasporta. Jedva me nekako oslobodiše, i ja da ću na put, Demokracija, iz poštovanja prema principu bratimstva, ote mi oružje, sahat i novac, a ja, iz osjećaja jednakosti, predadoh joj sve što još imah na sebi." Kovalevsky, 245.

nili ne slobodu nego svoja imanja na suhu i na moru. Da i ne pomenemo, kako je žakobinska ekspediciona vojska najmanje pozvata bila da formuliše ovu optužbu, ona koja bezbrojnim kontribucijama i rekvizicijama bješe pokazala da joj nijesu zemaljska dobra na odmet, ekonomsko blagostanje i jedne države i svakoga pojedinca u državi nerazdvojni je preduslov za slobodu i napredak jedne države. Ali bogatstvo i blagostanje ne bijahu apanaža vlastele. I sami Francuzi priznaše da su mnoga vlastela bila siromašna. Velika gragjanska i pomorska klasa imaše najznatnije kapitale na moru. Sve to otpuhnu od god. 1808 do god. 1813 pred engleskim korsarima, pa i ta okolnost ne bješe najmanja u gragjanskom pokretu protiv Francuza god. 1813 kad su „omražena" vlastela oko sebe skupila bila veći dio svojijeh nekada opojenijeh i zavedenijeh neprijatelja godine osme.

Ostaje, dakle, pitanje proskripcionijeh spiskova koje je, bez najmanje sumnje, prikazano Caru u lažnoj svjetlosti. Marmont napisa roman da omrazom vlastele i gragjana, proskripcijama i gragjanskim ratom opravda ukinuće Republike kao unutarnje dobro, kako je sa gledišta inostrane politike istakao prepisku Senata sa Turskom i pitanje zastave.

Da i nemamo Timonijevog gore navedenog svjedočanstva, mi bismo priču o proskripcijama, — i suviše načinjenu po poznatijem cliché-ima revolucionarne istorije — isto bacili u arhiv onijeh legenda sa kojima su Francuzi obašli svijet, prikrivajući sva svoja svirepstva i opravdavajući sva svoja nasilja. Marmont je očevidno računao i na efektivnu udaljenost i na Napoleonovo prirodno nepoznavanje mjesta, prilika, društva, temperamenta, istorije one skrajne slobodne općine rimsko-grčke Evrope. Predstaviti razdvojene i plašljive potomke Marojicâ i Nikolicâ u odori aristokratskijeh terorista ili članova Svete Inkvizicije, pretpostaviti i samu mogućnost da bi Senat mogao da se sveti velikom ako i ne najznatnijemu broju moćnijeh gragjanskijeh porodica, nemajući ni materijalne sile potrebne za takvu vrstu egzekucija, a ni moralnog raspoloženja, to bješe žalosna privilegija one epohe u kojoj se neprekidno hodaše nad podzemnijem pričama, komplotima, intrigama, najvećim dijelom izmišljenim od carske policije da bi opravdala časovita bunila i nasilja Napoleonske misli. Mnogo i mnogo godina poslije ovijeh dogagjaja Marmont u svojijem memoarima ponavlja razloge, koji su ga rukovodili da ukine Republiku, ali mirnije i kao da se izvinjava. Mimo poznatijeh nam stvari, on sam, posmrtno i kao da se ruga Stulli-ma, Andrović-ima, Chersima i ostalijem fanatičnijem pristašama francuskoga režima, priznaje, da nije bilo sretnijega naroda od dubrovačkoga za domaće vlade i preko groba kliče: „C'est Cette heureuse population à laquelle nous sommes venus enlever brusquement la paix et la prosperité".[1]

Poslije onakoga izvještaja, nije nikakvo čudo da je Napoleon odobrio Marmont-ovo djelo, ako ga i nije ranije izrično naredio bio. Car uputi 18 februara Marmont-u sljedeće pismo:[2] „Gospodine gjenerale Marmont-e, primio sam Vaše pismo od 1 februara. Odobravam što ste učinili sa Dubrovačkim Senatom (l' approuve ce que vous avez fait relativement au Sénat de Raguse). Ali bi bolje bilo da po-

[1] „To je ono sretno stanovništvo kome mi dogjosmo naprasno da otmemo mir i blagostanje". Mém. Marm. III, 72. Marmont-ovi memoari ugledaše vidjelo tek po Maršalovoj smrti.

[2] Marm. Mém. III, 101. Ovo pismo nije publikovano u prvoj Carevoj prepisci, ali ga je publikovao Lecestre u zbirci „Lettres inédites de Napoléon".

šaljete pod policajnom pažnjom desetak njegovijeh članova u Mletke i u Milan, da se ti nesretnici sačuvaju od pretjeranosti koje bi ih mogle dovesti do stratišta (afin de préserver ces malheureux d' excès qui pourroient les conduire à l' echafaud)." Marmont mudro inspirisan ne učini što mu je Car ab irato naregjivao, a u ostalome nije imao ni razloga da to učini. Kolektivna dubrovačka duša počimaše da se, nakon tih potresnih dogagjaja, raspada bez cilja i bez programa. Iz neispitanijeh dubina čovječjega egoizma začuše se glasovi resignacije, pa i zadovoljstva pred svršenim nepopravljivim činom. Prvom u istoriji, a ovaj put definitivno, rascijepi se duh potomaka epidavrijskih bjegunaca: jedni mirno i stoično, drugi uzbugjeno, treći cinički prime definitivno rješenje svemogućega Cara prema kojem se evropski vladaoci najstarijih koljena nadmetahu u Erfurtu u što bržoj i odanijoj službi, za kojega Aleksander postajaše liričan, Poljaci mahnitahu, a svi narodi staroga Orbis terrarum vojevahu na skrajnim granicama Carstva kao rimski legijonari. Ne bez zadnjih misli, a to ćemo naskoro vidjeti, ali se i Dubrovnik u zaglušnom koncertu metanisanja pokloni idolu i možda toliko dublje koliko bješe duže otezao bio da to učini.

Dekretom od 1 Marta Napoleon dade Marmont-u nasljednu titulu hercega Dubrovačkog (duc de Raguse). Sa Montebello-m, Rivoli-jem, Elchingen-om, Auerstaedt-om, pa docnije sa Wagram-om, Essling-om i Moskovom, sa Dalmacijom, Istrom, Friulom, Mlecima, Padovom, Rovigom i Trevisom Dubrovnik dijeljaše čast da resi svojim zvučnim imenom jednog Napoleonovog maršala. Ime „Raguse" vući će se za kolima triumfatora, biće uklesano u mramor Arc de Triomphe-a, ali Napoleonu i njegovom gjeneralu ne će donijeti sreće. Le maréchal Duc de Raguse izdaće svoga gospodara i dobročinioca na očigled savezničkijeh armija i riješiće donekle svojim izdajstvom Napoleonovu sudbinu. Pod prvom Restauracijom izdajstvo će se u Parizu — nezasluženo za sam Dubrovnik — zvati: une ragusade; jednu četu (6) tjelesne straže Ljudevita XVIII, kojom će zapovjedati maršal Marmont, zvaće narod: „la compagnie Judas"; Napoleonu vijerni vojnici zvaće šefa te čete: „le maréchal Judas"; dubrovačka herceginja, posramljena da nosi osramoćeno ime, tražiće razvod braka, a djeca u Mlecima sretajući staroga poznatoga maršala vikaće: „questo xe quelo che ga tradio Napoleon".[1] Ali oko toga gjenerala, jednoga od najboljih a u ovo doba još najomiljelijih, Napoleonovijeh vojnika, za sada je samo koncert pohvala, dvorenja, klanjanja što laska njegovoj beskrajnoj taštini. On opčarava svakoga, zadobiva prijatelja megju najistaknutijim Senatorima, koji će š njim još dvadeset godina poslije ovijeh dogagjaja održavati prijateljsku prepisku.[2] Na glas o na-

[1] Henri Houssaye — „1814" — Paris, 1894 str. 625 i djelo istoga pisca: „1815" str. 59, 79.

[2] Evo jednog Marmont-ovog pisma prijatelju Niku Pozza-Sorgo. Datovano je iz Pariza 24 novembra bez oznake godine, ali bez sumnje, po kontekstu, oko 1820 ili 1822 kad je Marmont prilično povučen živio za vlade Ljudevita XVIII. Spominje u pismu konsula la Roche Saint André, koji je, kako nam je poznato, vršio dužnosti francuskoga konsula od god. 1816 do 1822. U pismu Marmont moli Pucića da mu pošalje nekoliko bakroreza Dubrovnika, njegove okoline, Boke i Dalmacije da poruči slike na ulju tih mjesta. „A présent que les années viennent", produžava Maršal „et que l' avenir se rétrécit, je voudrois vivre dans mes souvenirs. Vous deviez faire un voysage en France et venir passer quelque temps avec nous. Vous me trouveriez, mon cher Pozza, aussi occupé d' agriculture et passionné pour la vie champêtre que Vous m' avez trouvé antrefois ambitieux de gloire militaire. Je vous embrasse, mon cher ami, et vous renouvelle, l' assurance de tous mes sentimens. Autograf kod pisca.

ročita deputacija pogje u Zadar da ga pozdravi. On dogje malo za tijem u Dubrovnik. Bi sjajan, udvori se gospogjama, dade balova vlasteli da zaborave tvrde poruke kojim ih kinjaše dok bijahu na vladi.[1] Omladina počimlje prvom u istoriji da uči kako će da uzvisuje bespravne okupatore svoje zemlje. Do sada su vesele družine smatrale za čast da pred domaćijem Knezom pod „v o l t i m a“ Dvora ili u Akademijama ili u školama pjevaju himne blagodarnosti „lijepoj, slavnoj, slatkoj Slobodi“. A sada Skolopi davaju akademije na čast francuskome vojvodi kome je Napoleon dao titulu kneževskoga grada. Zanimljivo je čitati vježbe ovijeh mladijeh ljudi:[2] P e t a r S o r g o deklamuje latinsku elegiju Napoleonu Velikome zbog promaknuća Nj. Pr. Augusta Marmont-a na dubrovačko herceštvo; V l a h o i V i c e V o d o p i ć i čitaju „un poemetto in versi sciolti“ o pohvalama Dubrovnika, M i h o M a r t e l l i n i u jedanaestercima slavi „moralne krjeposti“ gospodina hercega, L u k a R o c c i latinskom elegijom pjeva vojvodine zasluge za javne škole u Dubrovniku, G i a c o m o L i n d i ide čak u Holandiju sa toskanskom himnom i pjeva o jednoj piramidi koju je Nj. Pr. podigla Napoleonu Velikome. U „ribarskoj latinskoj Eglogi“ pop N i k o G j u r j a n, pak N i k o S o r g o i P a v o P r l e n d e r izvještavaju o svečanostima datijem u Dubrovniku prigodom hercegovog dolaska. Vojničke vrline Nj. Pr. slavi N i k o D e n d e r toskanskom odom, N i k o B a l b i, J o z o C h e r s a M a t o K a t i č i ć razgovaraju se o putevima koje je Marmont učinio po Dalmaciji. U Anakreontici M a r i j a n a B o r i a - n i - a hvale se i zavide dubrovački pjesnici što su u raznijem jezicima proslavili gospodina hercega. Ali tim Akademija još nije svršila. Još ima M a t o R a d i n k o v i ć da pročita „Pjesan ossia Canzone Illirica“ kojom blagodari hercegu što je primio posvetu njegove gramatike i Rječnika ilirskoga jezika, I v o M i l k o v i ć talijansku parafrazu u polimetrima te iste pjesni. P o p S t i j e p o M i l o v č i ć u latinskijem jedanaestercima slavi privrženost gospodina hercega k Dubrovniku, A n t u n Ć e r v a, S i m o N o v a k o v i ć i D a m j a n Z e m b r o v i ć talijanskom eglogom „in terzine sdrneciole“ pozivlju ostale svoje drugove da zajedno zapjevaju o ljubavi Dubrovčana ka gospodinu hercegu i o krjepostima njegovijem, pa evo nove rijeke pjesničkijeh proizvoda, evo pjesme M a t a G j u r a š i ć a, talijanske elegije A n t u n a A n t u n o v i ć a, latinske idile popa P e t r a B o n e, kvartine N i k š e S a r a k e, madrigala M i h a L j u b i s a l j a v i ć a, ditiramba I v a G u s k e i S t i j e p a L u p i n i - a, stihova „Martelijanskijeh“ K a r l a P u c i ć a, M a t a B r a i l a i S t i j e p a R a d m i l l i - a. Slava ovijeh izvrsnijeh mladića ne daje drugima da praznoruci ostave tu genijalnu Akademiju, pak eto L u k e Z a m a n j e i A n g j e l a D e s c a r n e a u x - a s jednom kantatom! U njoj se „Genij gospodina hercega“ razgovara sa Gradom Dubrovnikom o „njegovoj sreći, a kantatu prati muzika koju je napisao gospar T o m o R e s t i „Capitano in seconda delle Truppe Ragusee“. Propast dubrovačke nezavisnosti i zastave Svetoga Vlaha nije se ni ljepše, ni dostojnije mogla da proslavi. Škola servilnosti je za rana inaugurisana i dok se jedan po jedan grobovi budu napunjali polomljenim harakterima, ona će jednako cvasti i ragjati bez pre-

[1] „Je donnai beancoup de fetes aux dames de Raguse: on s' habitua à ce nouvel ordre des choses comme on s' habitue à tout.“ Mém. III 74.

[2] Program štampan tal.janski u Antuna Martecchinia nalazi se u Bibl. Male Braće Rkp, br. 1881.

imenovanju Marmont-a za dubrovačkoga hercega rasvijetle se mnogi domovi. Nakida nove generacije. Sad je Marmont mogao da potrči u Erfurt gdje je Car Napoleon držao kongres evropskijeh vladalaca (28. Septembra g. 1808), da mu za blagodari na dubrovačkoj tituli. „U okviru heraldične Evrope očerupanijeh cimera, potamnjelijeh emalja, nemoćnijeh u hodu, položenijeh i uspravljenijeh lavova, novo unapregjenje gospodara zemaljskijeh posvjedočavaše samom nesaglasnošću egzotičnijeh imena od Rivoli do Auerstaedt-a, od Valmy do Dubrovnika univerzalnu pobjedu Republike i univerzalnu vlast francuske Imperije."[1] Marmont je mogao da bude potpuno sretan što je i njemu pala u dio sreća da bude sred partera kraljeva jedno zrnce dokaza te ponovljene rimske Imperije. Njegov locumtenens u Dubrovniku, Garagnig, ;15 Marta već bješe uzeo u ruke upravu bivše Republike. I on poče svoju novu dužnost sa jednom molitvom Napoleonu „il Massimo". „Pod auspicijima" govoraše Garagninova proklamacija[2] „Junaka koga slave sadašnji i kog će slaviti idući vjekovi, gragjanske i vojne krjeposti vrlijeh Dubrovčana još će jače cvasti. Na nje će izliti sve one blagodati koje samo može da izlije jedan Monarh učitelj kraljeva, mudri zakonodavac, duboki političar, nepobjedivi vojnik, zaštitnik lijepijeh vještina i znanosti, prvi otac domovine, pobožni i sretni obnovilac morala i religije." (Nastavit će se.)

FRAN BUBANOVIĆ: ERNST HAECKEL

(UZ PROSLAVU PEDESETGODIŠNJICE PROMOCIJE NA ČAST DOKTORA MEDICINE.)

Kad pogledam danas na energičnoga i lijepoga starca, sa smiješkom na navoranom licu, koji no već preko polovice stoljeća radi na polju prirodnih nauka, a radi tako, da je svojom neumornošću i svestranošću sagradio potpun jedan pojav u samome savremenom kulturnom životu (sa svim vrlinama i manama njegovim): Haeckelizam — kao da gledam oživotvorenu onu misao, što se u današnje dane vije kao crveni barjak nad životom i društvom: filozofiju i religiju rada. „Svaki pravi rad je svet; u svojoj biti, svaki je pravi rad religija, a svaka religija, koja nije rad, neka se seli od mene..." — veli Thomas Carlyle. Laborare est orare.

Riječi Staroga Zavjeta: „U znoju lica svoga jesti ćeš hljeb, dok se ne povratiš u zemlju, od koje si postao; jer si prah i u prah ćeš se povratiti", sintetiziraju uz parče pesimizma moderni prirodoslovni nazor o čovjeku: struggle for life. Ali iza toga znoja izbrisale su prirodne nauke k tome još i ružičnu sanju i utjehu o vječnom blaženstvu i vječnoj slavi, jednako kao i o bezbolnom mirovanju nebivstvovanja u nirvani — a ostavile samo rad, borbu, mijenu i gibanje: život. Pa ako se taj rad i borba i dadu svesti na paralelogram sila ili na kemijski proces, ipak je život tako šarovit, kompliciran i mnogostran, da je vrijedan života. On je sam sebi svrhom.

Rad je jedino geslo, što ga je pred nekoliko godina imao naglasiti francuskoj mladeži Emile Zola, dok misao o pasivnoj resistenciji nerada, što je propovijeda grof Tolstoj („Non-agir", kao uzvrat Zoli) pada već pred samim životom njezina zagovaratelja, koji i nije drugo, nego neprestana, uporna i trzava borba i rad.

[1] Sorel, op cit. VII, 312.
[2] Bibl. Mal. Braće.

Kod pojave Ernsta Haeckela prva je i najkarakterističnija strana: rad. Bio je neumoran kod svoga studija i kod propagiranja svojih ideja. Kad je god. 1881. boravio o svome trošku na Cejlonu za najžarčih mjeseci u zabitnom singaleškom selu, ustajao je u 5 sati u jutro, sakupljao materijal, a vrijeme vrućih podnevnih ura od 12 do 4 upotrebljavao je za anatomski i mikroskopski rad, za risanje i spremanje sakupljenoga materijala. Samo za radiolarije sastavio je više od 3500 latinskih imena uz mnoštvo koralja i spužvi, što su kod njega bile na krstu i determinovanju. Ma da je jednom sam rekao: „Najdalje će doći onaj, koji ne zna, kamo hoće“ — ipak se u tim riječima ne odrazuje putanja njegova života, koja je dosegla već prilično visoku metu. U njegovu životu nije bilo velikih bura i katastrofa. Njegov je život gvozden i sistematiziran rad, pun naučnih putovanja i borba za ideje. Svoju Jenu, gdje je god. 1862. postao profesorom zoologije nije ostavio do danas. Rano se oženio, a u braku bila mu je postojana sreća. Jednako služili su mu vazda zdravlje i tjelesna snaga; u god. 1863., kad je izašao na glas svojim govorom po prviputa pred prvake tadanje prirodoslovne znanosti, bio je ovjenčan u Leibcigu na gombalačkoj svečanosti lovorovim vijencem za skok u daljinu od 7 metara. Rodio se Ernst Haeckel 16. veljače 1834. u Potsdamu od stare germanske familije, u kojoj je bilo mnogo odličnih pravnika. Odatle u njega onaj duh i težnja za stvaranjem sistema, imena i zakona. Bavio se najprije botanikom, a istom kasnije ga je studij medicine priljubio zoologiji. Studirao je izmjenice u Berlinu i Würzburgu. U Jenu vukla ga je pojava botaničara i filozofa Schleidena. Prviput bio je u njoj god. 1849. pješice, pa opisuje ovako svoj dojam: „Pošto sam sa udivljenjem promotrio Goetheovu sobu u gradini Dornburg, pošao sam vrućega jednog srpanjskog dana hladovitim livadama kod Kunitza, veselo pjevajući sa svojim drugom ovamo. Kad sam stupio na starodrevni trg, našao sam pred gradskim podrumom četu veselih študenata, u šarovitim kapama i sa dugim lulama, gdje baš pjevaju i piju znamenito lihtenhainsko pivo iz drvenih velikih čaša. To mi je u velike imponiralo, pa kad sam god pogledao jednu čašu, što sam je sa sobom uzeo, budila se u meni želja, da što prije dodjem ovamo kao študent“. No prilike su htjele, da nije u Jeni boravio u vrijeme svoga sveučilišnog naukovanja. U nju je istom prispio kao profesor.

U čemu leži znamenovanje Ernsta Haeckela?

Reakcijonarna štampa reži na njega svim svojim bjesomučnim ijedom; on joj nije vrijedan ni imena učenjaka (falzificirao je klišeje!). Moderni prosječni liberalac prelazi preko njega sa smiješkom — ili se opet služi njime kao kodeksom libe-liberalnih ideja i fraza. Žigosan je žigom uskogrudnoga i izrazitoga dogmatizma prirodnih nauka i njezinih aplikacija na ostale kulturne tražbine. Zar je zbilja istina, da sve to oko nas i mi sami nije ništa drugo, nego konjske sile i materija ...?

Razlog takovu shvatanju jest, što je Haeckel najdalje prodro svojim popularnim, filozofskim i socijalnim djelima („Lebenswunder“, „Welträtsel“, „Natürliche Schöpfungsgeschichte“), a njegovo se djelovanje nastoji označiti i ocijeniti na osnovu toga rada, koji poradi svoje dalekosežnosti nosi bez sumnje biljege odveć gruboga i dogmatičnoga sistematiziranja. U tim se djelima primaknuo i nekim problemima, za koje je i najfinije oružje prirodnih nauka odveć krupno — jer oni očito leže izvan dosega misaone snage čovječje (Herbert Spencer). Ali Ernst Haeckel ne smije se pograbiti s te strane. Njegova vrijednost leži u prvom redu

u njegovu stručnjačkom zoološkom radu, koji kulminira u „Generelnoj morfologiji organizama“, koju on zove: „općenitim potezima nauke o organičkim formama, što je mehanički osnovana na descendentalnoj teoriji, reformiranoj po Charlesu Darwinu“. „Generelna morfologija“ izašla je god. 1866.

Još godine 1862. pronijela je Haeckelovu slavu „Monografija radijolarija“, sa 10 sjajnih tabela u bakrorezu, kojim je original nacrtao sam autor. To je plod njegova boravka u Italiji od jedne godine. Bilo mu je tad 25 godina, ali je zasvjedočio, da posjeduje sve sposobnosti valjanoga zoologa. U prvom redu zasnovana je ta monografija na širokom osnovu. U uvodu iznesene su koncizno misli o shvatanju i značenju tih jednostaničnih organizama, koje je onda poduprto mnoštvom prerazličitih forama i odlika, sa slikama, koje je izradio sam s takovim estetskim shvaćanjem, da je s pravom mogao nazad nekoliko godina da upozori moderne slikare („Die Kunstformen in der Natur“) sa lijepim brojem orginalnih tabela, kako bizarne i nove oblike ne treba ornamentika kombinirati iz glave, nego tek potražiti u najšarovitijim formama ovih sićušnih organizama. K tome već u toj monografiji, kao da titraju medju recima sjene dvaju velikih duhova, koji su bili od osobitog utjecaja na Haeckela: Darwin i Goethe.

„Generelna morfologija“ može se nazvati djelom života Ernsta Haeckela. Sav njegov kasniji rad razvijao se iz klica, koje su u njoj došle do očitovanja. Ali njome je zato udaren i novi osnov zoološkoj znanosti, koji je do današnjih dana donesao upravo kolosalne plodove. U njoj je sadržana i široka filozofija te nauke.

Radi se naime o znamenovanju forme pojedinih organizama. Oblik žabe ili ribe počevši od jajeta do razvijena individua prolazi raznim promjenama; sve sastavne dijelove stanovite faze uočiti i dati im tumačenje i savez zadaća je morfologije. Nije dostatno samo deskriptivnim načinom prikazati formu nekoga živog organizma, treba je dovesti u savez i sa drugim oblicima sad manje, sad više savršenim. To je Haeckel učinio na osnovu Darwinovih ideja i baš je najveća zasluga „Generelne morfologije“, da su ove stupile djelotvorno u zoološku nauku. Jednostavnu plitvu ribinu primjerice (toga najnižeg kralježnaka) nije dostatno samo anatomski razglobiti, treba joj protumačiti funkciju i znamenovanje za razvoj ekstremiteta u kopnenih kralježnaka.

Nadalje je zasluga „Generelne morfologije“, da je descendentalna misao postala osnovom sistematici živih organizama, pa je u tu svrhu Haeckel postavio najnižu stepenicu toga razvoja: protiste, koji stoje na granici bilinskoga i životinjskoga carstva. „Generelna morfologija“ obseže dvije omašne sveske. U drugoj od njih razvio je Haeckel znameniti svoj biogenetski osnovni zakon, koji je kasnije usavršio i kod čovjeka konstatirao u svojoj „Antropogeniji“ god. 1874.

Uz monizam bila je upravo ideja toga zakona, za koju je Haeckel uložio najviše truda i borbe. Osnovna misao toga zakona jest, da individualni razvoj svakoga pojedinog organizma nije nego skraćena rekapitulacija pojedinih faza u descendentalnom razvoju njegovih predja: ontogenija je kratka i zbita rekapitulacija filogenije. Vrijednost toga zakona nije samo bila plodonosna za zoološku nauku, nego primjerice i za psihologiju i pedagogiju — ma da se još i danas o tom zakonu vodi žestoka borba.

Vrijedno je spomena još i to, da je u „Generelnoj morfologiji“ došao do očitovanja Haeckelov monizam, na koji su svedene sve sile i svi pojavi prirode, onaj

monizam, što ga je u kasnije dane toliko naglašivao kao filozofiju i religiju prirodnih nauka („Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft", osnutak „Monisten-bunda" i t. d.). To je „Generelna morfologija". —

Još je jedno djelo Ernsta Haeckela od osobite važnosti. Gore spomenuta „Antropogenija", kao drugi dio „Naravne povjesti stvaranja". To je prvi veći pokušaj, da se prikaže i čovjek kao posljednja karika u descendentalnom nizu životinjskih bića. U vrijeme, kad je to učinjeno, nastala je silna bura u naučnjačkom svijetu. Obratili su se na samoga Darwina, da se i on izjavi o tom smjelom koraku. Darwin je odgovorio poznatim svojim djelom: „Abstammung des Menschen", gdje se je složio sa konsekvencijama Haeckelovim. Prijateljstvo izmedju Darwina i Haeckela nije bilo nikad narušeno. Hladni i mirni Englez nije bio doduše za žestoku i rogobornu ekspanzivnost Ernsta Haeckela, ali je on vazda cijenio u njemu velikoga prijatelja i suborioca za ideje, koje su reformirale ne samo zoološku znanost, nego i vascijeli jedan nazor o svijetu i čovjeku. — To je pravo znamenovanje E. Haeckela.

*

Haeckel je nedavno kazao sam za se: „... I ja sam potpunoma dijete devetnaestoga stoljeća i hoću da s njegovim svršetkom povučem potez i pod rad mojega živovanja'. Ali on toga nije učinio. Zabrodio je i u dvadeseto, tek mu koraci pokazuju, da je doista svoju ulogu još u minulom odigrao. On je stajao kao stup novoga, prirodoslovnoga nazora o svijetu, a stajao je na osnovima, s kojih su se borili i njegovi protivnici. Suprot dogme stavio je dogmu, suprot zakona zakon, suprot pojma pojam — i zato mu je borba gvozdena i ukočena, kao i ona njegovih protivnika. Takovo je bilo vrijeme.

Danas leže protivnici prirodoslovnoga nazora o svijetu na izdisaju. Leže zato, jer je Ernst Haeckel imao iza svojih dogama, zakona i pojmova širokogrudnu i veliku jednu misao, misao evolucije. Oni je nijesu priznavali — ali ih je zato progutala. Jer evolucija, neprestana mijena i gibanje, život — valja u svom potoku i ljude i ideje, a ništa nije vječno i absolutno; dvaputa nije moguće položiti noge svoje u istu vodu, kad rijeka neprestano dalje i dalje teče...

DR. ANTE TRESIĆ-PAVIČIĆ: FILOZOF PETRIĆ I NJEGOVO NAJNOVIJE DJELO (Nastavak.)

III.

Neprispodobivo je važniji drugi dio knjige, gdje dr. Petrić raspravlja o izboru izmegju nejednakih dobara. Tu prestaje skolastična gimnastika logike, prestaju ishitrene zakučice, tu nema mjesta nego najozbiljnijem filosofskom razmatranju, jer dolazimo na najvažnije polje praktične filosofije, na polje gdje se svaki dan i u svakoj ljudskoj duši može vidjeti, da li je prostim automatom, igračkom raznih poticala, zrncem pšenice u mlinu sveopćeg uzročja, ili je samosvojni činitelj koji se može slobodno ravnati i odlučivati, te razpolagati ne samo fizičnim silama svojega tijela, i vanjskim uzrocima, nego pače i samim psihičnim motivima, koji djeluju u najdubljem, kao i u najčednijem, ljudskom umu.

Ima filosofa, koji posvema zabacuju fizički determinizam, koji ne smatraju čovjeka prostom veružicom u beskrajnom i vječnom lancu sveuzročja, koje dapače ne zabunjuju ni predodregjeni sklad svemira, ni svepredvigjavnost božjega uma, te su uvjereni da je čovjek posve slobodno biće, p r i v i l e g o v a n i u z r o k, kako bi prekrasno rekao dr. Petrić; ali kada se dogje do pitanja o razumnom determinizmu tu ostanu zabezeknuti i zabunjeni, te, sve želeć očuvati slobodu volje, i jasno je ispoviedajuć, ipak su uvjereni da volju uviek determinuje veće dobro, i da joj uviek veće dobro, spoznato od razuma, odregjuje odluke. Zadnji i vrhovni motiv svih odluka volje, moralo bi biti po tome Vrhovno dobro, Božanstvo. Ali kada bi tako bilo, onda slobode volje ne bi bilo; čovjek bi bio rob Božanstva, šta više prosti automat, pokretan od Vrhovnoga dobra. Ne hasni tu utjecati se slabosti uma, koja, uslied svoje slaboće, ne može uviek raspoznati pravo dobro od prividnoga, veće od manjega, jer mi vrlo dobro znamo, da nema grieha, gdje nema spoznaje grieha, i da neznanje, i ako ne opravdava pred zakonom, potpuno opravdava pred etičnim sudom. Sliedjenje manjega dobra, uslied slabosti razuma, još ne bi nipošto spasilo slobodnu volju; po tome opsjenjuju sebe i druge oni koji tvrde, da volja uviek sliedi motiv jačega dobra, a ipak pripoviedaju slobodnu volju. Oni na neki način apsolutno dobro smatraju etičkim imperativom i istodobno suštinom i naravi slobodne volje, te po tome misle da slobodna volja, prigibljuć se motivima većega dobra, sliedi svoju narav, a ta je narav slobodna. Ovgje se zalazi u najtanje razlaganje od kojega se um ljudski može uspeti, i svaki i najmanji elemenat u jednom pojmu, ako taj pojam nije svestrano i duboko analizovan, i savršeno odregjen, može zavesti razum na stranputicu. Na svakom koraku stvaraju se umu nove zapreke, pucaju novi jazovi, koje mora premostiti. Često hoće da ih preskoči, ali ne omjerevši dobro širinu, uslied obmane daljine, odjedared se nagje izgubljen u praznini. I baš na ovom polju dr. Petrić je pokazao svu oštrinu svoga uma, a kuda zrakom tog uma nije mogao prodrieti, iskreno ispovieda ne mogu dalje, i u tome pokazujuć se velikim i posve različitim od onih njemačkih sveznalica, koji grade sustave filosofije, i rekonstruišu svemir, neograničenim pouzdanjem i uvjerenjem o moći svoga uma, kao da im je sve jasno, kao da za njih nema tajna, taman kao da se njihov razum savršeno pokriva sa beskrajnom i apsolutnom istinom. Dakako da prvi ćuh zdravog razuma takove sustave otprhne, i kao magla pred burom rasprše se svi idealistični sustavi raznih Fichtea i Hegela, kao i materijalistički raznih Haeckela. Najlakše će se poznati iskrenost i temeljitost jednog filosofa po tome, da li ispovieda svoju malenkost prama apsolutnoj istini, ili bahato gradi sustav filosofije, po kojemu hoće da sve protumači. I ako je Petrić u ovom poglavlju iznio, bez sumnje, mnogo novih i svojih vlastitih misli, on svaki čas tuži nad slaboćom svoga uma, koja neprestano udara u neprozirne oblake svemirnih otajstva.

Bilo bi vriedno prevesti od rieči do rieči cielo ovo poglavlje, ali meni je pred očima ocjena, a ne prevod; za to ću se ograničiti da prevedem samo neke stavke, izaževši šuštinu, te ću bez straha postaviti svoje opaske ongje gdje mi se čine potrebnim, i ako se i ovo poglavlje u glavnome podudara sa mojim mišljenjem, koje izrazih u raznim svojim djelima.

* * *

Petrić nas uvagja u svoju tanku raspravu iskrenim čugjenjem prama onim tvrdoglavim deterministima, koji se na sve načine muče da ponize ljudsko dosto-

janstvo, da zanieću moć p r i v i l e g o v a n o g u z r o k a (slobodne volje ljudske); mjesto da traže razloge kako bi uzdržali i razjasnili što bolje to ljudsko dostojanstvo. „Čemu tolike naprege, da se ponzi misao božja (koja je rekla, f i a t i privilegovani uzrok bi slobodan u uzročju svemira) i da se je svede na usku mjeru i sposobnost vašeg uma? Da viša misao nije tako uska, ne biste se usudili, niečuć ono što ne razumijete, otimati najodabranijem božjem stvoru najuzvišenije i najdivnije svojstvo." (St. 49—50.) Petrić ne vjeruje iskrenosti determinista, jer nema, niti je još ko naveo valjanih razloga, da se potpuno zabaci svjedočanstvo sviesti, a sudeć analogično po sebi, on misli, da sviest mora svakomu čovjeku svjedočiti njegovu moralnu slobodu. Odatle onaj ponešto ugrijani ton, koji izbija iz duše plemenitog starca, kada govori o deterministima. U tom zagrijavanju naš će se filosof malko i zaletiti, pa će reći, da ne dozvoljava da u pitanju slobodne volje može opstojati ikojeg pravog protuslovlja (tu se slažemo, ali ih ima bezbroj prividnih, i biće ih uviek, i biti će uviek potrebno raspršavati ih) i da često zdrav razum — il buon senso — zaroni dublje u ovo pitanje nego najtanje umovanje, jer se krotkije podvrgava prirodi i svjedočanstvu sviesti. Na objekciju da je kompetentniji analitični razum od prostog zdravog razuma, i za to da ne valja vjerovati sviesti, nego analitički dokazati slobodu volje, odvraća: o p i n i o n u m c o m m e n t a d e l e t d i e s, n a t u r a e j u d i c i a c o n f i r m a t. Ipak nemojte misliti, da se boji analize. To je rekao u časovitom zanosu, a inače, u jednom drugom djelu, apriorne sudove smatra subjektivnom tminom i noću, i hoće svjetlo dedukcije, hoće najtanju analizu razuma, te odmah i ovgje silazi na to polje.

„Vi poznajete hotični čin, kada se ostvari. Vaša vas savjest, mislim, upozori i otkuda dolazi. Ali kako ga volja proizvagja, to posve jasno ne vidite, jer vas sviest o tome ne obavješćuje, ili vas obavješćuje vrlo nejasno". (Str. 51.).

I to tu je već iznio glavnu teškoću ovoga pitanja, jer se čini volje ne izvagjaju kao silogizmi iz razuma. Odmah prelazi na jedan primjer izbora izmegju manjega i višega dobra i pokazuje nam tankom psihičnom analizom kolebanje čovjeka, kojemu prieti smrt, ako ne počini neko djelo protivno imperativu Vrhovnoga Dobra. U ovom slučaju on pusti da njegov čovjek podlegne napasti, te odabere život, a pogazi etički imperativ, koji mu je jasno poznat. „Istina je da je preteško, u nekim okolnostima, odlučiti se po zapovjedi dužnosti, ali je moguće: a to je dostatno, da udariš temelj slobodi, da se rodi grizodušje, i otvori ljuta rana na srcu, koje još opakost nije posvema okamenila; i da se udari žig na saviest onoga, koji makar i u najtežim prilikama sramotno zanemari, ili odbaci moralni zakon. Ja znam sve to — veli onaj čovjek, koji je p r o p t e r v i t a m v i v e n d i pogazio moralni zakon — pa i ako u slaboći sadašnje svoje odluke smatram većim dobrom život, ili ako rečem: bolje je očuvati život, nego ga izgubiti u službi moralnog zakona; taj sud b o l j e j e, nije jednostavni i samonikli sud mojega razuma, nego je nesretan plod vanjskog navrnuća, uciepljena u moju volju od moje slabosti, koja proglašuje većim dobrom, ili h i c e t n u n c v i š e c i e n i ono što znade da ne zaslužuje tako visoke procjene". (Str. 53.).

Determinista predbacuje: Taj si čovjek utvara, da se je mogao protivno odlučiti, i samo za to osjeća grizodušje.

Petrić odvraća: „Ako onaj čovjek tvrdi da može što ne može, ili ne zna da li može, sličan je vama, koji mislite da možete tvrditi, ili niekati, bar obzirom na onoga čovjeka, sve što vam sune u pamet, a da se prije ne uvjerite, da li je u istinu njegova tvrdnja bez svakog temelja". (Str. 53.).

Nakon ovoga Petrić dieli dobro na subjektivno i objektivno. S u b j e k t i v n o d o b r o je ono, na koje se čovjek odluči uslied svojih strasti i slabosti. O b j e k t i v n o d o b r o je moralni zakon. U svakoj odluci volje u glavnome djeluju samo ova dva dobra, jedno prividno i isprazno, drugo stvarno. Pri odlučivanju za subjektivno dobro, nije potrebno. da ga razum smatra većim od objektivnoga, ali ipak po staroj poslovici „v i d e o m e l i o r a, p r o b o q u e : d e t e r i o r a s e q u o r" često se volja odluči za subjektivno dobro.

„Zašto se dakle nebi ta dva procjeniteljna suda mogla naći istodobno u jednome umu? I ako oba ova suda imadu drugačiji izvor i smisao, nema razloga da se posvema isključi istodobni njihov kompaktibilitet u jednome umu". (Str. 57.). Ako je to dokazano, kako se može reći, da uviek jedan motiv sili volju na odluku, kad znamo da isto tako može prevagnuti, i drugi ako to volja po svojoj vlastitoj moći hoće? Istina je da narav može u mnogo slučajeva sama nagnati volju na griešnu odluku. Ali to još nije odlučno. Ako se volja ne protivi toj odluci (a to može) razumnog subjekta, to nagnuće postaje hotičnim još hotičnijim ako na nj privoli, i ako ga potiče i bodri. Priroda može dati volji dostatni motiv za neku odluku, ali nikada prisilni, determinantni.

Prelazimo na najškakljivije pitanje, da li motiv koji se volji čini najboljim, (čeznuće za blaženstvom i potpunom srećom), bilo da je u istinu takav, bilo da je samo prividno, apsolutno prisiljuje volju na odluku. Ako je tako, gdje tu ostaje mjesta za slobodu izbora izmegju manjeg i višeg dobra? A ako nije tako, kakav t e s t i m o n i u m p a u p e r t a t i s, dajemo slobodi volje, koja se može odlučiti i za manje dobro? Neka odgovori dr. Petrić:

„Ne protivi se razum, da se posebna istina može izvesti iz općenitog načela, i ako je sama u sebi i neposredno savršeno i aksjomatično jasna, i po tome ne manja od one koju to načelo u sebi sadržava. I tome se ne treba čuditi. Idealne sveze tako su različite i mnogobrojne, da ih misao ljudska neće nikada sve otkriti. Tako, da se poslužimo zgodnim primjerom iz geometrije, aksijomatički je jasno, da je zbroj kutova jednog četverokuta jednak zbroju četiriju pravih kutova. Ipak tome se ne protivi, da se u toj posebnoj istini ocrta općenita teorema, koja glasi: U svakom pravocrtnom višekutu sa n stranica zbroj kutova je = (2n — 4)R, (R znači pravi kut); i tako u redu općenitosti ova je istina logičnim pravilom (načelom) one prve.

Prelazeć na teorično-praktično polje moralne znanosti, oni koji postavljaju vrhovno načelo ove znanosti u ideju pravog blaženstva, moraju biti spremni na objekciju, da sva vriednost krieposti ne potiče od blaženstva, jer kriepost ima neposredno u sebi nešto zanimljiva i vriedna, pače i za onoga, koji se ne hvata blaženstva. Meni se čini, da je objekcija temeljita, ali nije nuždno da poremeti odnošaj izmegju krieposti i blaženstva, to jest odnošaj predpostavljen od onoga, koji u blaženstvu prepoznaje logično načelo krieposti. Nije čudno da je kriepost sama u sebi vriedna, jer izvodi neposredno sama iz sebe najplemenitiji i najuzvišeniji dio apsolutnog blaženstva. Kriepost ne bi bila što jest, niti bi posjedovala vriednost koju ima, kad bi joj ponestalo objektivno idealnih odnošaja sa blaženstvom. Ali to je nemoguće, kao što sam dostatno dokazao u raspravi: „Kriepost i dobro shvaćeni interes" i drugdje. Tako se ne mogu objektivno ukinuti idealni odnošaji četverokuta sa višekutom, sa svom neposrednom očitošću, što no sjaji iz već rečene istine obzirom na zbroj kutova prvoga. Ipak se slobodno može kazati: Kad one općenite istine ne bi bilo, i tako bi zbroj kutova četverokuta iznosio 4 R. Ako dakle dobrota i ljepota, ili koja mu drago vrlina koje moralne krieposti, sjaji kolikom hoćete vlastitom očitošću, to je objektivno ne otimlje nuždi, da bude svrštena pod š i r e (komprensivnije) načelo blaženstva, i da mu na neki način bude podregjena.

Da s polja geometrije i morala pregjemo na polje psihologije, ravnije ćemo udariti na objekciju o neodoljivoj težnji k blaženstvu, da rasvietlimo, ako nam uspije, kompaktibilitet ove težnje sa slobodom izbora. I ako je teret ove objekcije težak, ne čini mi se da će zgnječiti razum.

Kao što očitost općenitog načela ne isključuje da kakvi podregjeni logični subjekat sam od sebe predobije privolu razuma, to jest da pokaže neposrednom očitošću, da posjeduje neko svojstvo, koje se može izvesti i iz onoga općenitoga; tako dobrota vrhovne svrhe (koja u znanosti djelovanja sačinjava upravo općenito načelo) ne brani da i prisutne stvari utječu izravno na volju, ako joj se prikažu, ne kao prosta sredstva, nego i kao predmeti, koji imadu u sebi neki razlog privlačivosti, koji ih čini dostojnim požude. Ma koliko naravna bila težnja k vrhovnoj svrsi, nije isključeno da u istom subjektu bude i drugih navavnih težnja, koje se ne daju uviek ni posvema predobiti od prve. Ne valja pri tome zaboraviti, da u čovjeku, osim naravi, ima još nešto što zakonima naravi nije podvrgnuto." (Strana 60—62.)

Ovime Petrić ne poriče vrhovnu vlast blaženstva nad slobodnom voljom, tek kaže, da ta vlast nije apsolutna, i ne sili volju priekom nuždom da sliedi čeznuća, koja ideja savršenog blaženstva u njemu pobudjuje ; jer ima i drugih dobara, koja sama od sebe mogu buditi u čovjeku čeznuće za njima, te ga ponukati da časovito zaboravi čeznuće za vrhovnim blaženstvom i da njihovu dobrotu smatra ravnom, ili čak većom od one blaženstva. Što više, Petrić tvrdi, da čovjek i sa potpuno jasnom spoznajom vrhovnog blaženstva, može privoliti manjemu dobru, „jer sama teoretična spoznaja dobra ne ragja nego manje više podražujuće motive, ili čak i dostatne, ali ne proizvagja motiva, koji apsolutno sile volju na odluku. Zadaća je spoznaje, koju nazvasmo praktički praktičnom, i koja ne postaje bez sudjelovanja volje, da nam prikaže motive dovoljno jake da pokrenu volju na čin, ili pomoću kojih volja odluči sama sebe na djelo". (Str. 70.)

„Volja može uzeti stanovište koje hoće prama bilo kojem vanjskom ili nutarnjem predmetu, te ga promieniti kako joj se svigja, prosuditi ga prama svojem subjektivnom kriteriju". (Str. 77.) (Nastavit će se.)

JOSIP KOSOR: CUPALO

(Nastavak.)

Nebo bijaše vedro i sa svim svojim zvijezdama ogledaše se u moru u prividnoj slici, kao da to nisu nebesne luči, nego krupni čarobni biseri mora, koji se pod rukama nimfa pokreću u dubokoj vodi.

Nekoliko lukavih riba iskoči preko ruba mreže pljusnuv jakim tijelom u more. Bruno Kolić poprati ih sa nekoliko teških, drskih kletava.

Što su ribari bili bliže svome cilju to je mreža postajala sve teža i punija . . .

Sve ih obuze neko ugodno napeto očekivanje i ruke im stanu grčevito, požudno a ipak oprezno povlačiti mrežu iskačuć sa krupnim modrim žilama u polumraku.

Jedan od njih stane potiho imenovati, kakva bi se sve riba mogla uloviti, a medjutim drugi ribar zirne prema gorama, što su se u noći doticale vršcima zvijezda i — osta osupnut. Tamo se pojavio nenadano jedan crn povelik oblak sa nekoliko sitnih u gomilu stičućih se oblačaka i svi kretahu brzo u susret k moru.

— O-o-o ! — ote se nehote usklik iznenadjenom ribaru.

Ostali se prenu od posla i svi pogledaju pravcem njegovih pogleda. Oni se umah pokrenu sa svojih mjesta i sve ih prodje neka neugodna hladna slutnja.

Kroz dosle mirni zrak najednoć pirne daleka struja vjetra i pohlepno se spusti na valove. Ribari pritisnu kape dublje, gledeći kako se more ganu i uzbuni kao zbog ugrabljenih riba.

Ponad gore razastru se oblaci gušće, crnje, fantastičnije i svi složno srtahu k moru.

— Fiju, juju, jujuju — ju-u-uj, — zlobno, srdito i vijoglavo raztegnu se prostorjem mora poklici bure i ribari kriknu:

— Nevera !

Nevera, koja uvijek iznenadjuje pomorca, iznenadila je i sada ribare.

Strahovit zvižduk ponovi se nekoliko puta i više ribarima nije bila na pameti riba nego rodjeni život. Valovi se uzmute, uzmotaju i usplahire i kao goleme ralje nasrnu na barku. Ribari ispuste mrežu iz ruku i riba se oslobodi.

Njihova je barka sada pijano plesala a oni sva četvorica pogrbe pleća, grčevito držeći vesla i očajno se boreći s morem.

Nebo je posve pocrnjelo, zvijezde nema ni cigle, a oblaci sašli na more. Kadikad prosjeku trzave munje kao kroz crnu masu pakline i pojagme, popanu i požare more pred sitnim prezavim ljudskim očima.

Ne bje dugo i more i bura pomnože i još većma ugroze sile stapajući oštre zračne i tupe šumne vodene glasove u jedno kao da teku samo iz jednih ponorastih mračnih ralja, dajući pri tome sliku na časovitoj ožari munje — sliku bezdane i beskrajne kotline sa vrijućim, kipućim i plešućim mlijekom.

Ribare spopane tjeskoba i strah im prodre u kosti. Ostanu poraženi i ubijeni, koliko od brige za život, toliko s posvemašnje nemoći.

Odbacili su vesla, prilegli su i pribili se za rubove ladje. Svaki čas naskoče na njih valovi udarajući ih svojom vodenom silom, da im poskliznu ruke i nehote se otme krič iz grla. Našto li, bože, misle u ovom trenu ovako jadni sudbini prepušteni? . . . Ta svi imaju krv od svoje krvi i mile uz život privezane. Ej, kad bi mogli misliti, još bi dobro bilo, bar bi na tren prevarili obmanom zbilju, al okrutno nebo, more i bura sve njihove sile, njihove misli, poglede i krvavi nagon prikovaše uporno na se igrajući se s njima u bezglavoj borbi . . .

Žitke munje popraćene grohotnim trijescima presijeku iz nova noćnom, gustom, burovitom crninom i prikažu valove, kako se valjaju u visini kuća, a sve mutne, crne, čupave i presmotane u obliku golemih sikćućih zmija.

Ribari su mokri do kože, nagutali su se slane vode, otupili su na ćutilima i već nemaju jasne predstave o svom položaju, tek slijepo ćute u nagonu, da se moraju boriti. Kadikad nazre koji umornim mutnim pogledom obalu kroz bljesak, nu ta je daleko, daleko . . .

Najednoć se zavalja niz čupavo more strahovit udarac bure, pane na ribare, snažno ih omota, izdigne kao u pakleni skut i rasije po moru kao plijen nemanima. Barka im odleti u zrak i oni se više ne osjete jedan uz drugoga.

Nebo je tvrdo grmjelo rućuć daleko s gromovima i sve niže spuštajuć mračne oblake k moru, bura je žviždala, hujila i osvetno jaukala dižući razjareno more k oblacima i u svem beskrajnom prostoru pričini se, sraziše se u predugim nizo-

vima na granici neba i mora pakleni kosmati živi demoni i poklaše se krvavo u želji da povećaju bijes i silu sverazorne prirode...

Na sve to slije se ljuta kiša pljušteć u kablovima i sve sve, poprimi samo jednu sliku i jedno tijelo — tijelo duboko, mračno i pravječno nastalo iz kuhajuće pare po užarenim kruzima svemira...

Cupalo se još od sviju ribara najčvršće držaše, jer bijaše najmladji, najjači i neizradjen. Čas bi osjetio kako pada na ledja ili prsa ili bačen burom da polijeće preko mora. Bijaše časova kad bi od teških udaraca pao u polunesvijest i pričinilo bi mu se samo, da nešto užasna sanja. Na mahove bi se pako pobojavao, da ga bura ne baci o hrid i ne razbije. Vjerovaše, da ne će potonuti, dapače rodio se na moru — vjerovaše, da niti ne može potonuti.

Najednoć ali poboja se, da je izgubljen. Spopala ga bura i ne dade mu dugo odahnuti noseći ga u vis i daljinu. Osjeti se slomljen i ukočen u udima. On se spomene mora od onog dana sa Anicom, spomene se milovanja sa svojom milenom, i bude mu da grdno prokune to more, što ga napaja sada svojom slanom vodom i lomi u tijelu...

Bura mu zvigne pokraj uha i kao za igračku baci ga iz mora preko uponorenih i ubrdjenih valova i pred njegovim očima naglo, kao na sreću — zasjaše nedaleko raznobojne plešuće zmije u vodi. Spozna, da je blizu luke, da su zmije nastale u igri valova od svjetala, koja padahu s ladja. On nape sve sile da upravi pravac plivanja prema plešućim zmijama.

Valovi su skakali javljajuć se divljom muzikom usred razrožnih glasova nasrćući na luku i hitajući u vis ladje kao zrakoplove, a Cupalo se je borio zadnjim trzajima na smrt i život s morem.

Za četvrt ure nadje se posve opkoljen grimiznim, žeženim i smaragdnim zmijama i pod rukom osjeti konop ladje privezane za bovu. On otpočine sada — odahnuv polumrtvo. Oko njega su sveudilj žviždali konopi i škripale ladje djišući svojim pljosnatim grdnim kosturima po zraku a praćene lamanjem ruku, kričom i vikom ljudi na obali.

Kad se je našao na suvu, s njega pocuri slana voda i on se obazre na more kao ranjeni pobjednik na ratište prije smrti...

Dovuče se u svoju komoru, naloži vatru i grijući se i sušeći probdi ostatak noći s teškim mislima o borbi za život, o sličnoj borbi, u kojoj je on netom nadvladao...

Sutradan pročuje se u gradu, da se je Kalić i još jedan ribar spasio, dočim im jednom drugu nesta traga u valovima.

XI.

Aničin otac Ante Polipić, sitničarski trgovac, čovjek od pedeset godina stajaše u prsluku i gologlav i brižna lica na vratima svoga štacuna i premišljavaše o svojim sitnim trgovačkim poslovima. Valjalo mu je nabaviti konaca, igala, sapuna, tkanine i drugih stvari. Pri tome pomišljaše i na kućne potrebe. Žena je trebala novu opravu, cipele, nekakih marama i šta li sve ne. Polipić zakrene srdito glavom. Ovake trice izjedoše mu po života. Kad li se sjeti kćeri i njezinih potreba, skoči mu krv u glavu. Od nekoliko dana tako je na nju planuo zbog njezinih ludosti, da bi je najradije poslao k vragu. Stane snovati kako bi je upokorio, zabranio joj da izlazi na ulicu i šeće trgom.

Nekaki koraci zasukću prema njemu pločnikom i prene se prije nego li je smislio za kćer kakvu opredijeljenu kaznu.

K njem dolazio don Marijan stari župnik u dugoj mantiji i davno ne obrijan, podstupljujuć se nehajno svojom čvrstom batinom.

— Faljen Isus, kršćanine! — pozdravi ga i počasno mu pruži ruku.

— Uvik faljen, prečasni, — pokloni se Polipić i stisnu još dosta jaku župnikovu desnicu.

Župnik pogleda u nutrinu dućana i upita:

— No kako roba idje li, idje?

— Polako se omiče, polako, — zatrepti očima Polipić u znak neke finoće i pokaže rukom, — ali izvolite unutra prečasni.

— Da da unići ću ti, — pribere župnik dugu mantiju i unidje. Polipić mu ponudi stolac. Šta je nova, a?

— A a, — slegne ramenima Polipić i udobrovolji lice, — a ništa...

Polipić izvuče svoju kožnu dozu iz kaputa i zadime cigarete. Upuste se u razgovor o svemu po malo. Govore o svojim malomjestanskim prilikama i dotiču se po kojeg činovnika. Iskrva počnu, tiho inehajno, nu što dalje, to napadaju i sve ljuće i žešće i jao onomu, tko im dodje na jezik. Prešavši na politiku pograbe jednog inače uvaženog rodoljuba i narodnog zastupnika i poput strojara začnu mu strojiti kožu. Vele mu, da je neiskren, lažan i sebičan. Za filir da bi prodao domovinu, a onamo se gradi njezin mesija. Talijanaš je i Austrijanac a ne 'Rvat! Kad su ga izrešetali kao političara, stanu ga gnjaviti kao privatnog čovjeka, nu ne samo njega nego i njegovu ženu — nazivljući je pogrdnim imenima — i njegovu nevinu djecu. — Iz Dalmacije predju s politikom u Banovinu i tamo operušaju prve rodoljube i političke vodje. — Madjaroni jedni! — poviknu im iz dna ogorčene političke duše, — traže samo pare da pune džepove. Nikada ne će Dalmacija s 'Rvatskom, nikada!

Polipić se usekne, protare glavu i upita ponizno župnika:

— A šta misliš o ovoj novoj rezoluciji, o ovoj...?

— Kaša! — usklikne župnik.

— O-o! — iskolači Polipić oči.

— Kaša i ništa drugo kad ti velju — potvrdi župnik iznova.

Polipić nazivlje župnika čas „ti", čas „vi". „Vi" mu veli, ako mu želi iskazati počast kao svećeniku, a „ti" ako govori s njime kao prijateljem.

Polipić pokunji glavu i zamisli se nad župnikovom riječi „kaša", kao u potrazi za nekom dalekom istinom. Napokon prošapće i sam: — kaša, svi smo mi kaša, vi imate pravo prečasni.

Ušute se i zamisle... Ispred vrata dućana prolaze trgom malomještani — neki idu na kupanje, neki na marendu. Čuje se vika, bučan razgovor i žive kretnje.

— Ehe, ehe, ehe, ehe... — zakašlje se župnik i privati rukom za jako grlo.

Polipić ga pogleda pozorno.

— Šta te to kašalj grize?

— Zar ne vidiš, da mi se je osušilo grlo.

— Ma šta mi to veliš? — povikne iznenadjen Polipić i bez odvlake pograbi praznu litru iz kuta te odbježi iz dućana.

— Oho-ho-ho ! . . . jesi mi ga majstor, — zaroži župnik ugledav ga tren kasnije gdje nosi punu rusoga, dvije čaše i dvije cigare.

Natoče si, kucnu se, požele si svako dobro i prve iskape do dna.

Zatim turi župnik cigaru u usta a Polipić mu svečano pripali.

Pušeći ovako debele cigare i odmotavajuć plavetne dimove pričinu se nekako i sami sebi važnijim i puno odličnijim.

— Nu dosadašnji govor bio je samo uvod na ono, što sam kašnje kanio reći, — podignu župnik prst i kao pastir mnogobrojnog stada zače govoriti o krijepostima. Spomene čistoću braka i taman, da će prikoriti preljube, prekinu ga Polipić kimanjem glave:

— Nemojte, prečasni, nemojte i vami je prije bila svakoja draga.

— Šta si to rekao grišniče? — strogo će župnik.

— Opraću jezik, opraću jezik nečisti, — pokaje se Polipić i ispije punu čašu vina.

Župnik i sam gucne i nastavi o odgoju djece. Poslije treće čaše namršti on lice posve ozbiljno i rekne:

— Ne znam, da li opažaš, kamo smira moja besida, al zbog toga sam i došo vamo, da ti rečem koju rič zbog tvoje kćeri. Zastranila je, grdno zastranila.

— Da ti nisam prijatelj ne bi ti o tom govorio, ali radi tvog poštenog obraza u redu je, da te čovik posvituje.

Polipiću se uokrug zacrvene obrazi . . .

— Po gradu se pročulo, brate, da se sastaje sa onim bekrijašem, sa onom grbom Cupalom. Zar je to mladić prema njoj.

Polipić osta nijem, utučen. Digne se od boce, skrsti ruke na ledja, prošeta nekoliko puta po štacunu i od same grižnje otjera momka iz dućana. Onda se zaustavi pored župnika, koji ga pogledaše uzdignute glave i zakvačenih prstiju i protisnu kroz teški disaj:

— Ubit ću je ! . . .

— Ne ubit, nego joj ne dat iz kuće, grišniče, — povika župnik uperenim pogledom, i pomisli, kakva li je gadna ovca njegova stada — ovaj Polipić.

— To će joj i bit, o tom sam sve već promislio.

— Onakva cura kao djul rumeni zaslužuje bolju sriću.

Polipić se nadje u sto neprilika i ne znade, što bi rekao župniku. Sav goraše u gnjevu prema kćeri.

Župnik uvidi, da je učinio svoju dužnost i da mu se nije zgodno dulje zadržati.

— Dakle bez zamirke, budi bog s tobom; stisne on ruku Polipiću i otklima na svojoj čvrstoj batini.

— Ooh, — privati ovaj, — puno sam ti zahvalan i ništa drugo.

— Samo je ne udri, a drugo kako već znaš . . . Zbogom !

— Zbogom, prečasni !

(Nastavit će se.)

LISTAK

POLITIKA

SLOBODA LIČNA I SLOBODA DRŽAVNA. Ovih je dana u našoj dnevnoj štampi opet bilo pretresano pitanje o slobodi ličnoj i slobodi državnoj. Stvar je načelna; u njoj izbijaju dva različna politička gledišta, dva oprečna shvaćanja, važna za naš politički život. Zato ćemo se na njih osvrnuti.

„N a j p r i j e treba izvojevati slobodu državnu, slobodu naroda, onda će doći s a m a p o s e b i sloboda individua. Bez slobode državne i narodne n e m o ž e biti govora o slobodi pojedinaca, jer je državna sloboda pretpostavka i temelj, na kojem se može razvijati sloboda individua". („Hrvatska", 3. travnja o. g.) U tim je riječima izražen jedan nazor, koji je u našem javnom životu vladao gotovo nekoliko decenija.

Najprije nekoliko primjera, koji će osvijetliti ispravnost ove političke maksime. Da li u slobodnim državama doista dolazi baš sama po sebi sloboda individua? Prošlost svih slobodnih država svijeta tvrdi, da ne dolazi. Slobodne države staroga vijeka počivale su na potpunom ropstvu stotine tisuća individua; u slobodnim državama srednjega vijeka stotine su tisuća stenjale pod bičem malobrojnih gospodara, čekajući uzalud, da dodje sama po sebi sloboda individua, koja bi ih riješila bičeva vlasteoskih. A velika, silna Rusija devetnaestoga vijeka, kroz stotinu godina ni od koga upokorena ili tudjoj vlasti podvrgnuta, pokazala je i našim savremenicima, da u slobodi državnoj čitavi milijuni mogu da budu potpuno bespravni.

Iz slobode državne ne dolazi dakle podnipošto sama po sebi sloboda individua.

Ne stoji ni druga tvrdnja koja kaže da bez slobode državne i narodne ne može biti ni govora o slobodi pojedinaca. Češka nema slobode državne i narodne, pa tko može tvrditi, da u njoj nema ni govora o slobodi pojedinaca? Isto i Dalmacija. Ni engleske kolonije nijesu državno slobodne, ali u Australiji ima više lične slobode nego u većini država evropskih.

No reći će pristalice spomenutoga nazora, u državama neslobodnim može gospodujuća državna vlast ličnu slobodu u svako doba stegnuti, pače i uništiti. Može. Ali zar toga ne čini državna vlast i u potpuno slobodnim državama? Ne stvaraju li se u potpuno slobodnim državama i posebni zakoni, kojima se ograničuje sloboda lična za čitave slojeve društvene? A dok to stoji, ne može se tvrditi, da je državna sloboda uvijek pretpostavka i temelj, na kojem se može slobodno razvijati sloboda pojedinaca.

Iz ovih je činjenica jasno, da državna sloboda ne donosi sa sobom slobode lične sama po sebi, da je nikako ne zaštićuje u onoj mjeri, kako to tvrdi spomenuti nazor, a slijedi i to, da lična sloboda nije naprosto nemoguća u državama neslobodnim.

Ovo je bilo nužno istaći zato, da se vidi, kako se neispravno može da shvati odnos izmedju slobode državne i slobode lične.

Nije medjutim u ovom težište pitanja. Spomenuti nazor — dajmo mu oznaku: stari — hoće da kaže, da neslobodan narod mora najprije da izvojšti slobodu državnu a zatim će „doći" sloboda lična; ovoj slobodi on u borbi za državnu slobodu odriče svaku vrijednost. Kako su nastajale države i kako se je isvojštavala državna sloboda? Sve su historijske države nastale upokorenjem, zarobljenjem jednoga naroda po drugom, jednih klasa po drugima i borbom zmegju vladaoca i naroda, t. j. privilegovanih staleža i redova. Nastale su dakle bez garancije za ličnu slobodu. Za svaku čvrstu državnu tvorbu bila je što više nužna izvjesna apsolutistička era. I upokorene države nijesu se oslobadjale garancijama lične slobode nego ili slaboćom upokoritelja, ili fizičkom snagom, revolucijom i oružanom silom, vlastitom ili uz pomoć tudje.

Grčka, Bugarska, Srbija, Italija, Njemačka — svagdje se je za slobodu državnu i jedinstvo narodno prolijevala krv i vodili ratovi.

Nu i Magjari i Česi se bore za slobodu državnu. A pada li danas kojemu od ovih naroda na um, da oružanom silom, revolucijom izvojšti slobodu? Magjari se oduševljavaju za modus procedendi u odnošajima Švedske i Norveške, a Česi smatraju jedinim svojim uspjehom boravak vladaoca u Pragu. Kao što bi bilo smiješno tvrditi, da je Srbija trebala pričekati garancije za ličnu slobodu umjesto da je oružanim ustankom izvojštila sebi slobodu, tako bi isto bilo smiješno savjetovati Magjarima i Česima da puste do vraga tu ličnu slobodu, pa da ustankom, oružanom silom izvojšte državnu slobodu.

Za države i narode neslobodne, koji živu u svezi sa modernim ustavnim državama, iz temelja se je promienio način rada za slobodu državnu. Tu u redovnim prilikama ne može biti

govora o s li kao sredstvu za polučenje državne slobode. Pa i kod nas na to gotovo niko i ne misl. Sila može biti izazvana nasilnim gaženjem najprimitivnijih narodnih prava kao skrajnje sredstvo obrane, dakako uvijek sa problematičnim završetkom. U redovnim su prilikama dana sredstva borbe za državnu slobodu u modernom ustrojstvu državnom, u ustavnim garancijama. Os je pak svih ustavnih garancija lična sloboda, sloboda individua. O toj slobodi ovisi slobodna uporaba svih ostalih zakonitih, ustavnih i parlamentarnih sredstava, što ih državljanima pruža moderna država za obranu svojih prava i provodjenje svojih težnja. U toj slobodi sadržana je sloboda individualnoga razvitka gospodarstvenoga i kulturnoga, koji je za narode neslobodne danas bezuvjetno nužna poluga u borbi za slobodu državnu.

Na moderni se život državni ne može primjenjivati stara metoda borbe za državnu slobodu. To je nesavremeni romanticizam koji dovodi do narodnih katastrofa. Možda ćemo i mi takovu doživjet, premda bi to bilo sasvim suvišno. Hrvatska je suverena država baš u unutarnjoj politici, lična sloboda je jedan dio našega ustava, dakle naše narodne slobode. Kod nas dakle pogotovo ne može imati nikakvoga smisla onaj stari romanticizam u borbi za narodnu slobodu, koji omalovažava ličnu slobodu. Pokapanjem lične slobode u autonomnoj Hrvatskoj pokopana je autonomija Hrvatske. Poduprimo autonomiju Hrvatske jakim ustavnim garancijama i ona će biti uporište naše u borbi za državnu slobodu. To je sigurni i jedini redovni put u radu za našu državnu slobodu.

Dr. Ivan Lorković.

SOCIJOLOGIJA

SREDNJE ŠKOLSTVO. U proračunskom odboru pala je s kompetentne strane izjava, koja kod nas — kao već i drugdje — obilježuje jednu očito prelaznu etapu u životnom razvoju srednje škole. Humanistička gimnazija, ta najodličnija predstavnica srednje nastave, proživljuje tešku krizu adaptacije na nove prilike o tradiciji ovisna čovjeka. Borba tradicije i sadašnjosti, staroga i mladoga, navike i privikavanja, poznata ona borba sa svim svojim velikim i sitnim motivima! Ne treba je se bojati, samo valja paziti, da se organički razvija kao i borba u besvjesnoj prirodi i što prije dovede do svrsishodnih oblika. Prelazni oblici imaju u sebi nositi klice viših oblika. I izbjegavanje svake gramatičke pedanterije — kako je rečeno u proračunskoj razpravi — u obuci staroklasičnih jezika označuje takvu jednu razumljivu i organičku etapu u razvoju, koja nosi sigurno u sebi već i klice svoje propasti.

Stari se jezici danas sigurno ne uče u prvom redu radi svoje gramatike (kako je to jednoč bilo), njihovo poznavanje ima danas drugoj svrsi služiti, svrsi, koja je gotovo sa svih strana priznata. Ali ta se svrha poznavanja vaskolikoga života onih naroda, koji su njima govorili i nama namrli u mnogom pogledu osnove naše veličine, može po mišljenju mnogih i drugim, jednostavnijim sredstvima postići. Da li u materinjem jeziku ili u izvornom? Branitelji izvornoga jezika vazda uporno naglašuju, da je on solidnije sredstvo za gore navedenu svrhu, pozivaju se na riječi velikog jednog filologa: „Prijevod je smrt razumijevanja". Tako stojimo na koncu konca pred pitanjem: da li čitanje klasičnih djela i bez gramatičkih i stilističkih tančina (pedanterije) ima još prednost pred onim drugim sredstvom čitanja u duboko ćućenom materinjem jeziku i pod vodstvom izučena filologa prevodioca i učitelja? Tim pitanjem — držim — postaje nam jasnom nutarnja slabost i prelaznost one etape — da tako reknem — gramatičke laksnosti. Zato i dobiva sve veću vrijednost argumenat protivnoga tabora: da je kud i kamo bolje dobar prijevod nego loše razumijevanje originala (W. v. Humboldt). Gramatička laksnost — a tko nas ne zna, što to znači kraj (u ostalom neizbježive) metode starojezične obuke, kraj prenatrpanosti osobito nižih, gramatici posvećenih razreda itd. — čini, rekao bih, gramatike tih jezika za onu svrhu, kojoj poznavanje tih jezika ima služiti, uopće suvišnima.

To bi bio facit borbe, kad ne bi bilo još drugih momenata, koji ulaze u račun. Razvijanje jezične svijesti, koje mnogi tako rado ističu, sigurno ne bi došlo u prvom redu u obzir, jer ono nije nikako na klasične jezike vezano. Veći obzir na materinji i uporedo na koji drugi moderni jezik, nego se npr. kod nas još sad uzima, učinio bi te jezike i opet suvišnima. Isključivo ili kakvo osobito pravo opće formalno obrazovne snage poriče tim jezicima i jezicima uopće isti veliki filozof i psiholog E. Mach (u „Popul.-wissensch. Vorles.). Nego latinskom se jeziku ne može poreći i praktična vrijednost, a profesor bečke univerze v. Arnim dokazivao je pred godinu dana u svom govoru na konstituirajućoj skupštini „društva prijatelja humanističke gimnazije u Beču" to isto i za grčki jezik. Tu dakle valja još tražiti razloge pro i contra, premda rezultat ne će biti teško pogoditi.

Pa ipak nam pojave kao što je osnivanje gore rečenoga društva, pri kojem je uz ostale mnogobrojne odlične ličnosti svih staleža sudjelovao osobito i nedavno preminuli bivši ministar cislitavske nastave H a r t e l, daju vazda novih pobuda za razmišljanje i spasonosno sumnjanje pri rješavanju toga teškog pitanja. Na žalost ga mnogi i olako shvaćaju, a posljedica toga je sistematično i jevtino potkapanje ugleda naših škola. Tim se opet iz javnih glasila i od roditelja presadjuje sumnja i nehaj u mlada srca onih, koji moraju biti uvjereni, da im škola daje najbolje i da ima faktora, kojima je socijalna i staleška dužnost po temeljitijem uvidjanju odlučivati o njihovom obrazovanju. Tako su i sve kompromisne odredbe na svom mjestu i suzbijanje će gramatičke skrupuloznosti sigurno obradovati i starije i — djake. *Mić.*

KNJIŽEVNOST

DR. FRAN ILEŠIĆ: CVIEĆE SLOVENSKOGA PJESNIŠTVA. (Svšetak.)

O pojedinim pjesnicima imao bih spomenuti ovo. Naše Ilirce je oduševljavala poznata „Ilirija oživljena" Valentina Vodnika. France Prešern je velik, te ga treba svega čitati. U doba „Slovenskog Glasnika" ima od Miroslava Vilhara pjesama, koje su danas i naše narodne pjesme. France Cegnar je u „Slovenskom Glasniku" štampao i ljepših pjesama, nego ih ima u toj zbirci isto i M. Kračmanov Valjavec, nekadašnji naš profesor. Fran Levstik je odviše jezikoslovac. Simon Jenko je slovenski Heine, ali s manje zlobe.

U doba Stritarovo su Josip Stritar, Josip Cimperman odviše formalni. O Simonu Gregorčiću se već pisalo u „Savremeniku". On je najpopularniji slovenski pjesnik. Krilan (Josip Pagliaruzzi) dobro pogadja ton romance i balade. Anton Funtek je vješt narodnom tonu. O Fr. Geštrinu, Josipu Frauensfeldu, Ivanu N. Resmanu, Zamejskom, Mihajlu Opeki i Engelbertu Ganglu ne bi se moglo što osobito reći a možda ima premalo karakterističnih pjesama od njih. Marica Strnadova piše lijepe, posve slovenske pjesme. U sonati od Engelberta Gangla ima mnogo tuge, a u svim pjesmama iskrene lirike. Od Antuna Medveda ima malo pjesama. On ima krasnih slika, vrlo slobodnih misli, (makar je svećenik) mnogo ljubavi. Posve je moderni liričar.

Najnovije doba, slovenske poezije jest najbliže nama. Ne znam, zašto se u „Cvieću" lirika Ivana Cankara zove „meka lirika". Stihovi su to krasni, puni muzike, samo šteta, što ih u toj zbirci nema više. U Erotici ima dosta pjesama, koje bi amo pripadale. Sad je Cankar najmoderniji prozaist. Dragutin Kette je u mladjoj generaciji svakako ponajbolji pjesnik. Da je dulje poživio, imali bi pjesnika svjetska glasa. Njegov Laokont" sjeća na Heineovu: „Du sollst mich liebend umschlingen . . ." Nježne su i tužne „Crne noći". U „Adriji" ima daleki horizont misao, kao i more. Pjesma „Moj Bog" s motom Maeterlinckovim jest himna Bogu svjetlosti, stvoritelju harmonije, koga naložiš u svakoj zraci, plamenu i zvuku u čitavoj prirodi. Ta pjesma budi uspomenu na Verlainovu „Moj Bože, ti me rani ljubavlju", samo je Verlaine tu već asket, a Kette je sličniji Verlainu u njegovim prijašnjim pjesmama, skromnim po riječima, a dubokim po osjećaju. Aleksandrov (Josip Mura) je takodjer umro vrlo mlad, a u životu je našao toliko gorčine, da pjeva pjesmu pelinu. Zaludu je želio burnoga života, nad njim — tiho dalje sanja noć s bleščečemi očmi. Oton Župančić je prvi moderni slovenski liričar. Jedna mu se zbirka zove: „Čaša opojnosti". I doista pjesme mu opojno djeluju, čas kao miris mirta kad venu, čas kao strasne ciklame, sad ima u njima sunca, da oči zaslijepi, a sad je opet nježan, kad — tiho prihaja mrak, plah je njegov korak, ni ga čuti.

Rudolf Maister Vojanov je oficir i pjesnik. Laki život, lake pjesme. Fr. S. Finžgar je župnik i suradnik „Dom in Sveta", bista stare škole. Ne znam, zašto dr. Ilešić veli za Fr. Ks. Meška. da je pisac poezije u prozi i to prije pjesama, Je li to ironija? Kazimira Radića smo spomenuli kod pjesme — Titan. Ljudmila Poljanec Nataša ljubi more. Lijepa je pjesma Intermezzo i Manom Prešerna. Vida Jeraj piše dražesne, nježne pjesme. Utva (Ljudmila Prunkova) ima žive slike. Od Vjekoslava Spindlera ima samo jedna dobra proljetna pjesma u „Cvieću". Frana Valenčića smo već spomenuli: on ljubi život i — hoće žarkih zraka, a boji se hladnih teorija. Ali Gradnik ima 2 pjesmice, koje ga malo karakterizuju.

Cvetko Golar lijepo pogadja naš narodni ton u pjesmama „Iz bosanskoga perivoja". Krasni su mu stihovi. Vinko Vinič, Cvetko Slavin i Roman Romanov su suradnici „Doma in Sveta". Pojedina pjesma ne podaje slike kao ni kod Vojeslava Mole Spitignjeva, Vladimira Levstika, Zvonimira Erjavca i Griše Koritnika. Silvij Sardenko (Alojz Merhar) ima uspjelih slika iz Italije, pjesme su mu za slovenskog svećenika slobodne.

Kad sam prvi put čitao „Cvieće" tražio sam najsnažnijeg i najizrazitijeg pjesnika slovenskog — Antuna Aškerca i jedva sam ga našao — na zadnjem mjestu! Da li zato, što je „kum i pokretač nove struje"? Ne vjerujem. Vjerujem, da njega ne možeš klasifikovati ni strpati u koju pjesničku rubriku. Sjetio sam se crte Vsevoloda Garšina — Attalea princeps: paoma, koja je u stakleniku previsoko izrasla, pa su se bojali, da ne bi razbila staklena krova i — potpilili je kraj korijena. To je bila moja nehotična pomisao, ali nisam toliko zloban, da bi držao, da je to hotimice i ne mislim, da bi dr. Ilešić s Aškercom tako postupao. Nisam kritičar, pa o Aškercu n e ć u j a izricati suda. Čitajte ga i to svega!

Skupivši sve u kratko mogu reći, da je knjiga „Cvieće slovenskoga pjesništva" knjiga bogata sadržaja i vrijedna, da se čita i opet čita. Vjerujem, da se u knjizi ograničena opsega nije moglo za svakog pjesnika štampati sve, što je lijepo i karakteristično i da je velik trud dra. Ilešića u toj knjizi. Zato moramo dru. Ilešiću biti zahvalni, što nas je obdario ovom knjigom.

Dr. Dragutin M. Domjanić.

UMJETNOST I GLAZBA

PROSLAVA SEDAMDESETGODIŠNJICE IVANA PL. ZAJCA. Hrv. pjevačko društvo „Kolo" priredilo je 25. ožujka svečanost u čast slavnom hrvatskom majstoru. Tom prilikom izvodila se u kazalištu njegova sjajna kompozicija „Prvi grijeh", na riječi Silv. Str. Kranjčevića, a izdan je i „Spomen spis", iz kojega iznosimo neke podatke o životu slavnog kompozitora.

I. pl. Zajc rodio se dne 3. kolovoza 1834. na Rijeci. Već kao dijete pokazivao je neobičnu volju i dar za glazbu i napisao je kao djak „operu" „Marija Terezija". 1849. podje na konzervatorij u Milan. Njegova nagradjena opera „La Tirolese" pjevala se već 1855. u milanskom konzervatoriju. Iz Milana vratio se na Rijeku, da bude kapelnikom gradskog kazališta. 1862. podje u Beč. Taj je boravak znamenit za Zajca, jer se je upoznao s Fr. Suppeom, komponirao medju ostalim krasnu operetu „Momci na brod" i ušao u kolo mladih Hrvata. 1869. preuze Zajc upravu opere i glazbenog zavoda u Zagrebu. Od toga doba sve do danas Zajc je po svojoj pojavi i po svom neumornom radu središte hrv. glazbenog pregnuća.

Zajc je komponovao dosele 1022 kompozicije svih glazbenih vrsta. Medju operama najpopularniji je njegov „Zrinjski". Mnoge njegove pjesme ušle su u narod kao narodni umotvor. Zajčeva se je umjetnost tako usko priljubila narodnoj duši, da nema Hrvata, koji se ne bi potresao u čitavom svojem biću, kad čuje melodiju „Glasna jasna" ili „U boj" ili drugu koju popularnu Zajčevu kompoziciju. Zato je Zajčeva slava, kojoj se pridružuje sav hrvatski narod, pravo narodno slavlje. To za cijelo osjeća i sijedi majstor i nalazi u tomu najjači odziv i priznanje svojem žarkom djelotvornom patriotskom osjećanju.

KOLEKTIVNA IZLOŽBA VIRG. MENEGHELLA DINČIĆA. U drugom broju „Savremenika" najavio sam kolekt. izložbu slikara Virg. Meneghella-Dinčića. Otvor je bio na dan Uskrsa (31.—III.) u 10 sati prije podne. Izloženih je slika trideset i četiri na broju i to: šest pastela, a ostale su izradjene na ulje. Siželi su različiti: pobožni motivi, krajobrazi, portraiti i dekorativne radnje. Cjelokupni je dojam na posjetioca veoma povoljan po umjetnika. Ali kad pobliže promatramo pojedino djelo, ne možemo se oteti dojmu slabo pritajane brzine u izradbi, kao da je slikaru do toga, da djelo što prije dovrši. Dašto, da su tome krive i prilike našeg okoliša, gdje umjetnik mora da stvara i stvara, ako hoće, da se nekako prehrani. U našem je gradu (Splitu) i teško doći do modela, pa figuristi je skoro nemoguće da radi iz prirode, osim naručenih portraita. Time hoću da kažem, da katkada Virg. Meneghello-Dinčić upada u maniru i bez vlastite krivnje. Utješljivo je, da su baš one slike, koje je po modelu izradio, najbolje. Dostatno je, da spomenem „Uspomene" i „Oporavljanje"; prva je sasma lijepo intonirana, linija je jednostavna i proćućena, a druga je svježa, sigurno slikana i dočerana. Uspjela su i dva pastela: „Lav Tolstoj" je plastičan i izrazit, a „Prividjenje" skladno djeluje na oko. Krajobraz: „Sivi dan" nije loš, i ako malko odviše bezbojan. Što se tehnike tiče, Meneghello nije našao svoj put, još traži; ali za to crta sigurno i ima smisla za boju. Meneghello još nije gotov umjetnik, ali je neosporiv talenat. Neka marljivo proučava prirodu i stvara djela kao što su „Uspomene" i „Oporavljanje". *B. L.*

KAZALIŠTE

M. OGRIZOVIĆ: GODINA LJUBAVI. Poodavno je bilo, ali se još sjećam, kako je bilo. Kao prišelac u Zagrebu, po cio dan se klatim po ulicama, vrtim se, zveram raspitkujem; sve me zanima. A jer sam neki literat, koji još nisam omrzo na tu branžu, dabogme, da me

najviše interesuju književne veličine i dogadjaji. Tako zastadoh i pred jednim kazališnim plakatom. Izvorni novitet. Ogrizović. Ime poznato. „Ajnakteri". Četiri na broju. Jer četiri su vremena u godini, a njihovo je ime „Godina ljubavi".

Priznajem, to me je odmah ošamarilo. Imam neodoljivu antipatiju prema takoj programnoj umjetnosti. Kao što ne marim za prigodice, kojekakve uskršnje, božićne, posmrtne, krunidbene pjesme, tako ne volim ni ovake, po nekim izvanjskim zakonima rubrikovane umotvorine. Uvijek mi se čini slabićem onaj, koji tako tek može da ukalupi svoje ideje i osjećaje. Eto sad. Zašto g. O. mora da ljubav čovječju parcelira na četiri perijode. Ovo je neko specificiranje, a ipak nije ni to. Čak je prije površno generalisanje. Ne znaš ni sam šta je. Jer taj veliki osjećaj, taj i od svakoga prizmenog spectruma raznobojniji, taj i pored sve objektivnosti najsubjektivniji i najindividualniji, veliki osjećaj zar da se dade po nekom umišljenom općem principu u četiri okvira unjegviti?

Tako sam razmišljao, prije no što se podigla prekrasna zavjesa našeg kazališta. (Koju zavjesu, uzgred budi rečeno, ja ne bih dao za mnoge glumce, za intendanta i za veliki dio repertoara skupa !)

Ali kad se prvi komad, pa za njim drugi, pa treći odigrao, — ja sam se razočarao. Da li prijatno, ili neprijatno, ni sada ne znam. Tek sam dobio, čemu se nijesam nadao. Nijesu mi dali, naime, tipične ljubavi jednog mladića u prvom, jednog zrelog čovjeka u drugom, niti jednog još zrelijeg u trećem. I to je radosna pojava. No mjesto toga slušao sam u glatkim stihovima čevrljanje dvoje zaljubljenih, razumije se mladih, razumije se u zori i još se više razumije obučenih u poetične svilene pantalonice, u cipelice sa šnolama, odnosno u ah ! dražesni empire ; i iz te bezazlene priče bez apsolutnog dramskog elementa, duhovito unaprijed udešene novelete u dialozima, — trebao sam ja vidjeti, kako se u mladosti ljubi. Razumije se, da to ja, koji sam još mlad — a hvala Veneri ljubio sam dosta — nisam vidjeo. Ali se nisam ni srdio.

U drugom komadu isto sam tako prošao. Lijepo sam se zabavio. Jer sam bio pripravan, da ne ću gledati drame. Imao sam pred sobom jedan genre, jedan milieu iz rimskog doba t. zv. dekadence, slobodnih strasti, isto tako zgodno ispričan, vješto u glavi autorovoj zavijen, a na pozornici prosto odvijen. Ali se ni tu nijesam srdio.

No pri trećem komadu ne mogu isto kazati. Ne ću ovdje da držim prelekcije g. autoru o tome, kako se takove „pjesničke" bajke mogu obradjivati, ne ću mu iznositi Maeterlink-ovog Peleasa i Melissandu. Našto i onako ne bi pomoglo. Samo napominjem, da sam se za sve vrijeme Štefančeve deklamacije (koji inače, u galu obučen, preko gradskih bedema gestikulira i priča i priča ; pa tek ono igranje žmure, kad patrola ozbiljno, baš ko da naši lički žandari prolazi, — prosto grozno !) užasno, skandalozno srdio. Htio sam već otići. Ali štetovao bih bio. Jer pošljednja aktovka mi je donekle pružila rekompenzaciju za onaj jed.

Svakako je pametno bilo, tu jaku i ako nesrazmjerno kraju privedenu stvarcu ostaviti za poslijedak.

Da nijesam znao, e je jedan autor, nikada ne bih mnio to. Jer, za boga, u ovoj ima svega, što u prvima nema. Ima i karaktera, ima i dramskog sudara, ima problema i ima postupa. Tema je i snažna. Ali da. Pisac prvašnjih blijedih slika nije mogao do kraja da se junački ponese sa njome. Ona je bila jača od njega i on je morao na kraju podleći. Ovaj sjajni psihološki i istinski motiv, budjenje strasti u srcu, koje već pati u marazmu senilis, tu očajnu borbu, taj krvavi sukob prošlosti i sadašnjosti, zaljubljenog staračkog srca i neslutljive kćerinske odanosti i naivnosti, nisu mogla da izdrže pleća g. O. Tu gdje je morao odlučno, punom šakom zahvatiti u taj problem i riješiti ga slobodno, bez skrupula, kako on sam postulira, i sa nekoliko krepkih akcenata, usklika blisnuti kao lučem u taj neprebrodivi jaz, koji je zinuo medju tobožnjim ocem i kćerkom. Ali g. O. je tu izgubio prisustvo duha. Koncedirao je publici, za ljubav suza i dobrih filistarskih srdaca ostavio je problem neriješen, zbunjen. Ja sam izašao potresen, ali i jedak. Preda mnom je zijala neka nedoumica. Pa kako je sve to bilo? Je li odista bio zaljubljen starac, (a u tom je sva snaga), je li to senzitivna instinktivna duša djevojačka osjetila, (morala je ; glumica je tako i igrala), ali što se ona onda ipak vraća, zar je strahota otkrivene tajne i strasnog zahtijevanja starčeva nijesu ocijepili od njega za vječno (kao što je ona na prvo ustuknula)? Ne, ne, ja nijesam bio zadovoljan. Pošao sam doma mrk i zlovoljan. Cio taj mračni problem pritisnuo mi je prsa. Dotkivao sam dramu još u snu i trzao se. A na ostale ni pomislio nijesam sve do sad. Ova disonantna, promašena, bolna, krvava stvar ulijeva u mene doista respekt. Ona još strepi u mome srcu i nijesam je zabacio u zapećak zaborava . . .

Veljko Petrović.

FEUILLETON

SIMO MATAVULJ. Uvjereni smo, da ćemo ugoditi mnogim našim čitaocima, što s najnovijom pripovijetkom donosimo i nekoje bilješke o ovom odličnom pripovijedaču srpskom. I ako je uvijek bio vrijedan saradnik hrvatskih listova, opet se hrvatska kritika do sad premalo pozabavila njegovim radovima. U mnogim je svojim pripovijetkama zarezivao Matavulj i u hrvatski život, zato ima za Hrvate i posebno značenje. Matavulj stoji danas na čelu srpskoj pripovijeci, a od starijih pripovijedača — kojima je pripovijetka glavno polje, — ostao je od nedavna gotovo osamljen. Matavulj je realista, — svaka knjiga i priča njegova mogla bi nositi naslov „Život". To je život, što ga gledamo svaki dan, to smo mi i okolina naša, to su misli naše. Junaci njegovi naši su ljudi, odrasli medju nama; sretamo ih svaki dan — ali ne zapažamo, što će zapaziti pjesnik — umjetnik. U dovoljnoj mjeri istinski realizam, umjetnička obrada, dotjerana psihologija, birani i uvijek novi predmeti i lica, najljepše su odlike ukupnog Matavuljevog pripovjed. rada.

Kao jedan od najplodnijih naših pisaca dao nam je veliko kolo najrazličnijih tipova, jasnih, odredjenih, iz sviju gotovo krajeva, gdje se čuje naš jezik. Dalmatinac, Crnogorac, Hercegovac, Srbijanac-Beogradjanin, — svi su našli u Matavulju svoga životopisca; on je brzo pronikao ljude i upoznao u tančine život u svim krajevima svoga naroda, gdje je boravio. Ti ljudi i život taj, to smo, — velim — mi i okolina naša, rad naš i misli naše. Sva se mnogobrojna kritika o Matavulju slaže u tome. Marko Car kaže izmedju ostaloga, da Matavulja ističe danas nada sve srpske pripovijedače „poznavanje ne samo srpskog nacionalnog karaktera, nego i ljudske prirode uopšte. On tu prirodu poznaje ne samo kao prirodni filozof i opservator, koji je u životu sam svoje opaske činio, nego kao učen i načitan Srbin, koji je o ljudskoj sfingi mnogo i iz tudjijeh knjiga doznao".

Matavulj se prvi put javio kratkom početničkom pjesmom u „Narodnom Listu" još 1873. god., ali mu pravi pripovijedalački rad datira od početka osamdesetih godina. Od tada do danas radi na pripovijeci svom svojom snagom, te će bez sumnje stvoriti još mnogi ures maloj našoj knjizi. Nekoji mu kritičari prigovaraju „zanemarenost fabule i oskudicu dramatske situacije" (n. pr. M. Car u „Bos. Vili"), te bi po njihovom mišljenju i „Bakonja fra Brne" ramao s te strane, ali to nije smetalo, da se „Bakonja . . ." pravom nazove najboljim realističkim romanom srpskim. Matavulj je sasvim moderan književnik i pripovijedač, za to i ne vjerujemo da će mu se djela tako lako preživjeti.

U „Bakonji fra Brne" izneseni su vjerni tipovi jednog dalmatinskog kraja, gdje žive „rkaći i bunjevci", ljubav tamošnjih katolika prema svešteničkoj odori i na mjestima zgodno naglašena vjerska snosljivost i ljubav (Bakonja i pop Ilija). Sav život toga kraja (napose samostanski) obuhvaćen je u „Bakonji fra Brne", a prikazan je da ne možeš vjernije, onakav, kakav jest, lijep i smješan, kako ga s koje strane promatraš. (Ovaj je roman izišao 1898. i latinicom). Iz dalmatinskog je života i jedna od novijih i boljih priča pod naslovom „Car Dukljan" 1903., pa „Primorska obličja" (1889.); „Sa Jadrana" (1891.). U drugoj priči ove posljedne zbirke („Slikareve uspomene") opisuje doživljaje poznatog Bukovčevog putovanja u Ameriku.

God. 1891. izdala mu je „Matica Hrvatska" zbirku pripovijedaka pod naslovom „Iz primorskog života". Druge su knjige: „Uskok", pripovijetka iz crnogorskog života (zadnje na novo obradjeno izdanje 1902.); „Iz Crne Gore i Primorja" (zab. knj. 1888. i 1889.); „Beogradske priče" (1902.) i slabija zbirka pripovijedaka pod napisom „Život" i još nekoje, od kojih napose ističemo pripovijetku iz hercegov. života „Novo oružje" (1890.), gdje je prikazan sukob stare kulture s novom (s „novijem oružjem"). Iz dubrovačkog je života drama „Zavjet" (u 4 čina) koja ima i političku tendenciju. Osim svega ovoga, sva je sila Matavuljevih priča razbacano po listovima, a medju njima ima osobito uspjelih. One, kao i sve druge Matavuljeve priče dokazuju, — što se kod Matavulja često naglašuje, — da mu je ipak dalmatinski život najbliži i da su mu priče iz ovog života najuspjelije.

Matavulj je napisao i nekoliko prijevoda iz strane pripovijedalačke i dramske literature, koju je kao i tko još za rana poznavao, a i njegove su neke pripovijetke prevedene na strane jezike.

Matavulj je rodom Šibenčanin (rodj. 1852.) a svaki je Šibenčanin, kaže sam pjesnik na početku autobiografije „živi trubadur", krut uskok i vrijedan težak, kako god dirneš u koju žicu, iskočit će jedan od trojstva". „Šibenik je" — veli on dalje — „mjesto, gdje se svakog dana izmišljaju nove ljubavne pjesme, gdje je još i danas u običaju otmica djevojaka i danas se gine za ružnu riječ, a lijepom se zaista gvozdena vrata otvaraju" i t. d. Tako Matavulj o svom

rodnom gradu i svojim zemljacima, medju kojima je proboravio najmladje dane i ubrao prve dojmove života. Svršivši u Šibeniku osnovnu školu i gimnaziju ode u manastir Krupu i tu u namjeri da postane kaludjerom, ostade pune četiri godine. (Bakonja fra Brne!) Svršivši zatim preparandiju radije se posveti učiteljskom zvanju, te je kao učitelj boravio po nekim omanjim primorskim mjestima i u Herceg-Novom. Ovoga se mjesta Matavulj najugodnije sjeća. Iza sedam godina ostavi i Novi pa ode u Cetinje za gimnaz. učitelja, a odavle u Beograd, gdje i sad živi, baveći se poglavito književnim radom. Njegove „Bilješke jednog pisca", što su izlazile kroz nekoliko knjiga „Ljetopisa Matice Srpske" (od g. 1898. dalje...) od velike su važnosti za svakoga, tko se želi upoznati sa životom i radom piščevim. I one su, kao što je i svaka priča Matavuljeva pisane lijepim, biranim jezikom, elegantnim stilom, kakvijem ne piše valjda ni jedan drugi naš književnik, — tako je jezik bogat, a stil dotjeran. „Čitajući Matavuljeve pripovijesti — veli kritičar „B. fra Brne" u „Vijencu", — hoćeš nećeš razbiraš, kako nam je jezik bogat i kako ga svi još slabo poznajemo". U svakoj je gotovo pripovijeci Matavuljevoj sačuvana i lokalna boja u govoru pojedinih krajeva, tako te će njegove pripovijetke imati vrijednosti i za naše ispitivaoce narodnog jezika. On je u tome, kako se vidi iz njegovih bilježaka, radio vrlo oprezno i savjesno.

Toliko ovom prilikom o Matavulju, a nadamo se, da ćemo uhvatiti zgodu i obazrijeti se jednom još i opširnije na cijeli mnogobrojni mu rad i njegovo literarno značenje.

Bogdan Lastavica.

GOLDONI I NAŠA KNJIŽEVNOST. (Svršetak.) Kod Srba je ovo ime upisano upravo na prvoj strani historije, koja bilježi početke njihova dramatskoga rada. Izvornoj srpskoj narodnoj drami udario je osnove u trećem deceniju XIX. stoljeća „otac srpske drame" — Jovan Sterija Popović. Prije toga nalazi se u srpskoj literaturi dosta obilan dramatski rad, koji je sastavljen od samih prijevoda i prerada iz strane literature, ponajviše njemačke. Prvi plod ovoga prethodnoga, pripravnoga, dramatskoga rada jest prijevod Goldonijeve komedije u tri čina „I Mercanti" od Manojla Jankovića pod natpisom „Trgovci". Ovaj prijevod, što ga je Janković god. 1787. štampao u Leipzigu u tipografiji G. Taibela, prvo je štampano dramatsko djelo u srpskoj literaturi. Ako spomenemo, da je ruski učitelj E. Kozačinski još prije toga sastavio neznatnu dramu o Urošu V., koju su njegovi djaci privatno prikazivali u Karlovcima god. 1753., a koju je tek djak njegov Jovan Rajić i to god. 1798. (dakle poslije Jankovićeva prijevoda!) „prečišćenu i ispravljenu" prvi put štampao u Budimu pod natpisom „Tragedija, sireč pečalnaja povest o smerti poslednago Carja Uroša Pjatago..."; onda možemo kazati, da nova književna vrsta — drama — ulazi u literaturu srpsku pod auspicijama Goldonijeve muze. Nema sumnje, da je Janković pobudu za svoj rad oko narodne prosvjete dobio u saobraćaju s Dositijem Obradovićem. Janković je bio „student medicine", pa se u Leipzigu našao s Dositijem, koji je ovdje već god. 1783. bio naštampao svoju epohalnu knjigu „Život i priključenija". U tom poznanstvu valja takodjer tražiti razlog, što Janković nije pisao nerazumljivom jezičnom nakaradom, slavenosrpskim jezikom, već prirodnim narodnim jezikom, da ga svaki Srbin može razumjeti. Prije toga prostonarodnog srpskog prijevoda Jankovićeva iz god. 1787. (iste godine, kad se rodio Vuk), pa poslije Jankovića sve onamo gotovo do sredine XIX. vijeka lijepa se književnost u Srba — do nekih izuzetaka — guši u neprirodnoj slavenosrpštini. Tako je eto uz Dositija Obradovića i M. Janković (on u jednoj svojoj knjižici reformatorski dira i u ćirilovsku azbuku) prethodnik Vukov i krčitelj tla u onom pravcu, u kojem je poslije preporoditelj Vuk otvorio novi put u literaturi srpskoj. Zanimljiv je u ovom prijevodu Jankovićevu i predgovor, kojim uvodi u srpsku literaturu novu muzu, pa način, kojim hoće da je svojim zemljacima omili. Iz predgovora se razbira, da su Srbi u Jankovićevo doba imali o drami, a napose o komediji vrlo loše mišljenje. Ne poznavajući ih sudili su o njima kao o kakovim cirkuskim lakrdijama, koje da su „djavoli Švabe izmislili, kako će varati novac od ljudi". Držim, da možda i nije slučaj, što je Janković, da rasprši u svojih zemljaka ovakovo krivo mišljenje, posegnuo baš za jednim djelom onoga Goldonija, koji se med svojim talijanskim zemljacima borio komediografskim radom svojim protiv faktičnih harlekinada i cirkusijada izrodjene komedije dell' arte. Janković dakle prevodi Goldonijeve „Trgovce", da one ljude, koji onako krivo sude, može „iz njihovoga neznanja osloboditi i komedije dobre kod njih u bolji kredit metnuti".

Ni kod Hrvata nije Goldoni posve nepoznat pisac. Hrvatsko kazalište u Zagrebu iznijelo je na svojoj pozornici dva Goldonijeva djela, „Locandieru" i „Slugu dvaju gospodara". U starijoj hrvatskoj dubrovačko-dalmatinskoj književnosti

takodjer se susrećemo s imenom Goldonijevim. Za savremenika Goldonijeva, Iv. Franaticu **Sorkočevića** (Sorgo), oca onoga Petra Sorkočevića, koji je nadopunio Gundulićeva „Osmana", bilježe i Šafarik i Ljubić, da je uz Metastasija, Maffeia, Molièra prevodio takodjer i Goldonija. Ovi prijevodi nijesu štampani. — U kajkavskoj književnosti nalazimo onamo ispod konca 18. v. i početka 19. v. oko pedeset drama, koje su što štampane, što opet u rukopisu, a nekoje su nam poznate samo po natpisu ili po kojoj vijesti. Med svim ovim dramama nešto malo samo ima izvornih, sve ostalo sami su prijevodi i adaptacije iz njemačke dramatike. Jednoj jedinoj drami izvoran autor nije iz njemačke literature, nego iz talijanske i taj je autor K. Goldoni. Mislimo ovdje kajkavsku dramu „Ljubomirović ili prijatelj pravi", koju je dvadesetih godina prošloga stoljeća pod original Jandrićev štampao T. Mikloušić. Kao izvorna drama citira se „Ljubomirović" i u Šafarika i u Ljubića i u Kukuljevića i drugdje, dok nije Šurmin u svojim „Pabircima po kajkavskoj literaturi" u Vijencu 1894. otkrio izvor u Goldonijevoj drami „Il vero amico".

U knjizi, iz koje se naša srednjoškolska mladež uči povijest literature hrvatske, navodi se još i danas „Ljubomirović" kao izvorna drama cirkvenskoga župnika Jandrića, premda je posljednje izdanje ove knjige (iz god. 1898.) štampano poslije otkrića Šurminova.

Vladimir Gudel.

POLEMIKA

SPOR HRV. KNJIŽEVNIKA S „MATICOM HRVATSKOM". Nekolicina hrv. književnika, koji su potpisali poznatu rezoluciju, nastojaše već od dulje vremena kako da se nadje način, da već jednoć prestane poznati spor, koji je toliko štetan po edicije „M. H.". „Matica Hrvatska" je prihvatila neke — ako i samo formalno — od najprečih zahtjeva mladjih književnika, jerbo je bila na to prinuždena, pak je tako otpao bar jedan dio razloga, da se spor dalje podržava. Hrv. općinstvo voli n. pr. Novakova „Dorčića" nego mnoga djela Matičinoga tradicijonalizma, voli makar i dobar prijevod (n. pr. Gorkoga), nego kakovu nezgrapnu domaću kompilaciju. To je jasno. Osim toga „M. H." otpočela je s izdavanjem almanaka i albuma slika hrv. umjetnika, oživotvorivši tako davne želje hrv. književnika.

Ta nekolicina hrv. književnika — ističemo odmah: **bez mandata** rezolucijonaša — rado prihvatiše spremnost Matičinog odbornika dra. **Grubera**, da posreduje kod Matičina predsjednika glede riješenja spora. Dr. Gruber stajao je u cijelom sporu po strani; za to je bio podesan, da tu misiju preuzme. U to dodje Natko Nodilo. On kao novi predsjednik „D. H. K." osjećaše svojom dužnošću, da mu prvi koraci budu upravljeni k predsjedniku „M. H.", da **neoficijelno** raspravlja s njime o riješenju spora. Molbe nekolicine književnika-rezolucijonaša podstrekavahu ga, da još jačom energijom poradi oko izmirenja.

Akcija je tako najprikladnije otpočela bila. Kad budu gotove pripreme, mislilo se sazvati sastanak rezolucijonaša i referirati o gotovoj injenici. Jamačno ne bi nitko u **interesu hrv. književnosti** dignuo svoj glas protiv izmirenja i desavouirao književnike, koji su bez mandata dirali u tu delikatnu stvar.

Ali u to se dogodilo nešto, što nije nitko očekivao: **Dr. Arnold je pismeno saopćio Natku Nodilu, da svaku ponudu glede izmirenja odbija.**

To je historijat zadnjih dogadjaja u toj stvari, o kojima su u zadnje vrijeme izbijali u javnost razni glasovi.

Sada je držimo, situacija jasna. Za daljnje posljedice, kojima će neminovno uroditi produljenje spora, ne odgovaraju više „mladi". Oni su imali pred očima interese književnosti, kad su nakanili dati inicijativu za riješenje spora, a ne — lične stvari. „Stari" su dokazali protivno. „Mladi" su bili spremni da zaborave sve navale, podmitanja, nelojalnost i zlobu, kojima ih servirahu polemičari Matičara dugi niz godina. Bilo im je do ideja, a ne do ličnosti. Kad je prestala borba za ideje, držali su, da je otpao i razlog sporu. Ali u to im protivnici na svoje bedeme istaknuše svoje povrijedjene **ličnosti**. I to je, držimo, veliki momenat u historiji toga spora. Tu se raskri sva mizerija naših **malenih** ljudi i naših močvarnih prilika.

Doskora će se sastati u „Dr. hrv. knj." beletristički odsjek, na kojemu će rezolucijonaši stvoriti zaključak glede svoga daljnjega držanja povodom najnovije faze u tom tužnom sporu.

Mi ne kanimo prejudicirati tom zaključku i za to se za sada sustežemo od kritike toga najnovijega dogadjaja. Ali nešto još ovom zgodom imamo pravo reći.

U zadnjem broju „Gl. M. H." izišao je referat o X. skupštini našega društva. Apstrahirajući to, što je pisac postupao nelojalno, jerbo nije pričekao na službeni izvještaj o toku spomenute gl. skupštine u društvenom mje-

sečniku, nego se je poslužio referatom zagrebačkih novina, koji nije potekao od strane društva — moramo konstatirati, da je referat nepotpun i iskrivljen. Govoreći o radu društva referent ne napominje n. pr. najznatniji uspjeh minule godine: dokončanje akcije društva glede uredjenja odnošaja izmedju kazališta i dramatskih te glazbenih autora. Nadalje pisac krivo navadja broj pretplatnika „Savremenika" (slučajno za circa 200 manje), a kad spominje novoizabrane odbornike, ispušta dra. Domjanića. Vjerojatno jest, da dr. Domjanić kao otvoren i iskren književnik nije gg. počudan, ali toliko lojalnosti morali smo očekivati, da ga se ne ispušta.

To smo još bili dužni primijetiti, da se vidi, kako postupaju naši protivnici spram nas. Nakon toga, a naročito nakon načina napadaja dra. Bazale i Jovana Hranilovića na našega urednika, držimo, da smo riješeni dužnosti, da i u buduće polemiziramo sa „Gl. M. H." — izim ako ne budemo stvarno izazvani. Ali unaprijed izjavljujemo, da se i za taj slučaj na hitce iz pušaka, kojima se ne čuje niti prasak, ne ćemo odazivati.

Mihovil Nikolić.

BILJEŠKE

NOVA DRAMA PETRA TODOROVA. Ovih dana davala se na pozornici novog bugarskog kazališta premijera originalne drame poznatog bugarskog književnika Petka Todorova „Prvitje". Kazalište, kako piše „Dnevnik", bilo je dupkom puno i sve je izvjedljivo očekivalo na novoj pozornici jednom ipak nešto bugarskoga. Oduševljenje od čina do čina raslo je medju općinstvom, koje je nakon trećega čina izazvalo autora na pozornicu. Todorova drama nije pisana po starim pravilima. U njoj nema zapleta i raspleta, nema glavnoga junaka, jednom riječi to nije drama. Ali uza sve to, ipak je to solidna umjetnička tvorevina.

Osobito su sjajni prizori na koncu prvoga čina i u sredini drugoga, a sve je obrubljeno krasnom scenerijom narodnoga života. Narodna jednostavnost i prostodušnost su i najjače note, kojima se drama doima. Bugarska je publika primila djelo oduševljeno. Hrv. književnici, kojima je g. Todorov odavna desni drug, najsrdačnije pozdravljaju taj sjajni uspjeh.

DRUŠTVO SRPSKIH AKAD. SLIKARA I VAJARA. Ovo je društvo nedavno osnovano u Biogradu u svrhu širenja i podizanja srpske umjetnosti. U maju će prirediti prvu izložbu.

HRV. ANTOLOGIJA ČEŠKIH PJESNIKA. P. Sabić štampa u Pragu prvi dio antologije čeških pjesnika pod natpisom „Moje simpatije". Ovaj je dio posvećen pjesniku Macharu.

BIBLIOGRAFIJA. Čitamo u „Br. Kolu", da je prof. Vlado Jovanović izradio bibliografiju hrvatske i srpske dramske književnosti, koja će izići u XLV. „Spomeniku" srpske akademije nauka.

NOVI ROMAN IVANA VAZOVA. Poznati bugarski novelista i romanopisac, čiji je roman „Pod igoto" („Pod jarmom") preveden malo ne na sve evropske jezike, napisao je novi historijski roman „Svjetoslav Terter". Ovo djelo, koje će za koji dan izaći ispod štampe, očekuju bugarska javnost i literarni krugovi velikom napetošću.

„NA DNU ŽIVOTA". Poznata Gorkijeva drama „Na dnu života" izići će u izdanju mostarske „Male biblioteke". Prijevod će prirediti učiteljica ženske beogr. gimnazije gdjica N. Magazinovićeva.

KNJIŽEVNA ZAMOLBA. Kako se približuje konac školske godine, to se potpisani učitelji pisci obraćamo u prvom redu učiteljstvu nižih i viših pučkih škola s molbom: Poduprite naše nastojanje i kupujte za nagradne knjige, kao i za učiteljske i učeničke knjižnice knjigu: „Hrvatska Mladost", koju smo zajednički izdali za našu mladež. I najmladja i starija mladež naći će u knjizi na pretek zabave i pouke. Knjiga sadržaje pjesme, pripovijesti, priče, povjesne crtice i poučna prirodopisna štiva. U knjizi nalazi se i šest slika. Knjiga štampana je na finom papiru, a imat će do šest tiskanih araka, uvezana je u platnene korice. Cijena joj je prema tomu od 1 K upravo neznatna. Naručuje se jedino kod potpisanih pisaca izdavatelja. — Franjo Sudarević, (Osijek, dolnji grad). Josip Žerav (Vrpolje). Rudolfo Franjin Magjer (Šljivoševci z. p. Dolnji Miholjac u Slavoniji).

KNJIŽNICA RAJNEGA IVAN VESELA trnovskega dekana, ki jo je podedovala slovenska šolska družba sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, se bo sedaj v prid družbi podrobno prodala. Krasna knjižnica obsega nad 1100 knjig v okoli 1500 zvezkih iz vseh strok vesoljnega znanja. Posebno opozarjamo svoje naročnike na veliko izbiro leposlovnih in znanstvenih hrvatskih knjig. Imenik s cenami izide v kratkem in se bo razposlal resnim kupcem na zahtevo, ako se po dopisnici oglase pod naslovom: Pisarna družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani (Narodni dom).

SAVREMENIK

BR. 6. LIPANJ 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

MILAN GRLOVIĆ: ANDRIJA PALMOVIĆ

USPOMENE I LISTOVI.

Povijest svega hrvatskoga preporoda, književnoga, narodnoga i političkoga, jest povijest hrvatskoga djaštva. Hrvatski su djaci iz tudjine, gdje su boravili na naucima, u domovinu donijeli nove pokretne ideje, koje su osobito poslije napoleonskih ratova sve više osvajale svijet. Feudalnom je sistemu zvonilo posmrtno zvonce, a demokracija sa svojim naukama o slobodi i jednakosti pojedinca i naroda pomaljala je glavu iz ruševina. Ovo nam potvrdjuju godine 1815., 1830., 1848., 1860. i 1871., koje su stajale pod utjecajima velikih povjesnih dogadjaja, te i u našim stranama glasno odjeknule.

Ne bi bilo bez interesa pobilježiti imena hrvatskih djaka, koji su prošloga stoljeća učili u Beču, Gracu, Pešti, Požunu, Pragu, a možda i Padovi, Bologni i Rimu, u kasnijim decenijama i u Njemačkoj, jer bi se po tom dao omjeriti utjecaj stranih elemenata na naš narodni razvitak. U samom Beču, koji je osobito od onda postao ognjištem, oko koga su se kupili mladi Hrvati, od kako su Madžari svomu sveučilištu dali madžarski značaj, sedmi je decenij prošloga stoljeća ili bolje rečeno razdoblje od 1863.—1874. bilo po nas najvažnije. Dakle posljednji decenij pred otvorenjem hrvatskog sveučilišta. U tom su se razdoblju našli u Beču gotovo svi hrvatski mladići, koji su kasnije kao pjesnici i učenjaci, upravnici i suci, profesori i odvjetnici, političari i rodoljubi stupili na čelo naroda i u njemu stekli imena. Mnogi od njih stoje i danas na visokim mjestima, mnogi su prerano već dovršili svoj rad. Ja bi ih sam mogao navesti preko stotine, a znadem, da ih je bilo na tisuće, jer nas je u mojim godinama bilo u sveučilištu, tehnici, akademiji umjetnosti, konzervatoriju, muzeju, šumarskoj akademiji, veterinarskoj školi, augustinskom zavodu, vojnoj akademiji i raznim drugim stručnim zavodima više stotina, te se nijesmo ni s polovine potpuno poznavali.

Osobito živ interes za medjusobno udruženje i što bolje upoznanje unijeli su medju hrvatske djake dalmatinski zastupnici u državnom vijeću dr. Miho Klaić, Mihovil Pavlinović i dr. Lovro Monti, kojima su se rado pridruživali i slovenski zastupnici Nabergoj i Vošnjak. Pavlinović je bez sumnje vršio najveći utjecaj i na svoje uže zemljake i na prvake s gornjih strana, te se upravo njemu ima zahvaliti, da je tako živo planula narodna svijest u mnogog mladića. Tko je samo jednom čuo Pavlinovića govoriti, bio mu je odan do vijeka. Čovjek visok ko gora, ozbiljan i rječit ko prorok, neuskolebiv i tvrd ko stijena, simpatična glasa, čim bi ustao,

da zbori, nastala bi grobna tišina. Tada bi nanizao riječ po riječ, sve jasno, logično odmjereno i napokon snažno. Mramorne riječi, granitno poštenje. Sva su mu srca klicala i sve ga duše uznosile!

Godine 1873. bila je u Beču svjetska izložba. Burzovna katastrofa od 9. svibnja, koja je nakon nekoliko dana iza otvorenja izložbe otpuhnula sljeparski sistem mnogobrojnih spekulanta, nanijela je samoj izložbi veliku materijalnu štetu, te se je ona svršila znatnim deficitom; no uza sve to nakrcalo se u samoj izložbi sa svih strana svijeta toliko nevidjenih još novota, toliko proizvoda prirode, kulture i ljudskog umijeća, navrlo toliko svijeta iz svih zemalja u Beč, — da je ona bez sumnje za svakoga bila neobično poučna i pobudna.

Hrvatski djaci, koji su tada boravili u Beču, imali su prilike, da vide, kako je Hrvatska malena i nerazvita i kako je mnoge i daleke kolonije evropske u svakom pravcu natkriljuju. Oni su mogli odatle za sebe crpsti mnogu nauku u pozitivnom i negativnom smislu, a naročito onu : da se samo radom, naukom i slogom može i najmanji narod popeti do veličine, dok barbarstvo i lijenost ni od velikog naroda ne stvara velike države.

Pod utjecajem svega toga motreći i isporedjujući rodila se je pomisao, da i hrvatska omladina što življe prione za nauku i rad, ne bi li danas sutra izvojevala Hrvatskoj što povoljnije uslove za život i napredak.

Već namah sada imao je tomu biti prvi vidljivi korak i dokaz književni almanak hrvatske omladine. Čim je izložba bila zaključena, sastali su se neki „Velebićani" u dogovore, a 30. studenoga 1873. stvoren je u „Velebitu" zaključak, da se izda almanak.

Ovo je bio povod, da sam stupio s Andrijom Palmovićem u pismeni odnos. Bio je on tada kapelanom u Zajezdi. Još kao bogoslov priopćio je 1868. dvije pjesmice u „Slav. Jugu", ali istom g. 1871. iza svoga redjenja oglasi se prvi put u „Vijencu" s klasičnom elegijom „Osmo čudo", a 1872. i 1873. s 11 pjesama, medju kojima se nalazi i elegija „Bosanski korabljar". Nije bilo mnogo, no ovaj rad pribavi mu medju cijelim mladjim naraštajem takav ugled, da nijesmo mogli ni pomišljati almanaka bez Palmovićeva prinosa znajući pri tom, da će mu on dati pravu i neprolaznu vrijednost.

I mi se ne prevarismo. Andrija mi se oglasi u Beč prvim pismom iz Zajezde 23. siječnja 1874. U kratkom se tom pismu zrcali sva plemenita duša Palmovićeva. Na prvu vijest o nakani „Velebićana" on je još i prije naročitog poziva bio spreman, da podupre ovaj pothvat i dodaje, da se književnu radu hoće život miran, marljivosti „i mnogo zatajenja sama sebe". Otvara nam svoje hrvatsko srce i pozdravlja „Velebićane".

Iz ostalog dopisivanja s Palmovićem priopćujem ovdje njegove listove od 7. travnja, 1. i 11. svibnja, pisane mi u Beč, te ulomak pisma od 22. kolovoza 1874. iz Dubrave kod Vrbovca, pisan mi u Križevce.

Kako u opće iz Palmovićeva života ne znamo mnogo, ova su pisma dragocjen prinos za poznavanje njegove intimnosti, te nam prikazuju Palmovića i kao čovjeka i kao pjesnika u najsimpatičnijem obliku. Bez svake konvencijonalnosti on je idealna pojava, čisto, zlatno, nepokvareno srce; čovjek pun topline i zanosa, pravi odani prijatelj, koji traži prijatelje, njegova se duša smiješi na njegove riječi, očituje se milo, priprosto, jasno, kako se pristoji i umnu čovjeku i uzornu sve-

ćeniku. Svoje listove počima riječima: „Zdravo čestiti obraze!", „Birani prijatelju!" i „Zdravo mili obraze!", a potpisuje se „Vaš iskreni" ili „Vaš istiniti prijatelj".

Hvaleći našu namisao, da izdamo almanak, lijepo nas svjetuje i pripovijeda u drugom pismu, kako je i sam snovao s prijateljima nešto slično, što je zapelo. Da se pri tom ukazuje potpun liberalac, nije čudo, — tko u mladosti nije liberalan, u starosti, ako je dočeka, mora da bude najodurniji reakcionarac i tirjanin. To je tako staro pravilo, kao što je i svijet star.

Kako smo bili naumili uvrstiti u svoj almanak slike Frana Turića i Josipa Šlintnera, prvoga kao slavnog pjesnika „Sokolove grede", koju je naš pokojni pjesnik Josip Eugen Tomić još g. 1905. nazvao „najsnažnijim pjesničkim proizvodom iz ilirske dobe" te krasnog epskog torza „Radovana", — a drugoga kao genijalnog mladića, koji je poput Grillparzera već u 14. godini pisao pjesme, a u 17. preminuo, — lijepo veli, da ih je željan vidjeti, ako i odsudno dodaje: „Te slike odviš su poplavile knjige i novinstvo . . ."

Pismom od 1. svibnja 1874. stigao mi je u Beč Palmovićev „Sonetni vijenac". Pokojni moji drugovi Hugo Badalić i Mirko Turić, koji su bili sa mnom u odboru za izdavanje almanaka, čitali su sa mnom taj „Sonetni vijenac" u glasovitoj djačkoj kafani Zöpflovoj na uglu Kärntner- i Lothringer-Strasse pred negdašnjim Jelisavinim mostom. Badalić bijaše krasan momak, izvrstan deklamator i jedna od najsimpatičnijih pojava medju djačtvom, vazda pun humora i šale, učtiv, pronicav, a Turić šutljiv, miran i blag. Pozvao sam njih dvojicu prve, da čuju, što nam je prijatelj poslao, a kad sam izvadio iz džepa rukopis, sjeli smo u zakutak, gdje smo često put sa slavnim Ilircem dr. Jakovom Užarevićem (bio je vrlo sličan svom pobratimu Ivanu Mažuraniću) — sjedili i razgovarali se o ilirskim vremenima. Badalić je uzeo taj rukopis, koji se i sada kao dragocjen dokumenat nalazi u mene, te ga stao čitati, kako je samo on umio, s potrebitim naglaskom i modulacijom. Čitao je gotovo pol sata. Nitko nas od zanosa nije rekao ni riječi. Bio je tako došao u vatru, da se je oko nas zgrnulo više djaka, koji su posjećivali ovu kafanu. Turiću zacakliše oči suzama — a svi uskliknusmo: Živio Palmović!

Još istoga dana dojavih mu pismom, kako se je njegova radnja dojmila mojih drugova i mene, te mu radosno čestitah i obrekoh, da će u našem almanaku „Velebitu" ugledat svijetla. A on s mjesta odgovara četvrtim pismom.

Komentar, što ga je Palmović napisao u drugom i trećem listu svom „Sonetnom vijencu" i koji sada prvi put u cijelosti predajem javnosti, za nas je dragocjena ispovjest pjesnikova, koja ne samo da nam otkriva cijeli njegov pjesnički i idealni svijet, nego i njegov rodoljubni program, te natuca nešto, što bi se moglo odnositi na najintimnije osjećaje i niti njegova života, koje su nam dosele ostale nepoznate, a koje je samo jednom, u svom „Osmom čudu", naglasio. Ovaj intimni, mili, osjetljivi čovjek, umio je tako svoju subjektivnost u cijelom svom književnom radu zatajiti i podrediti, da je jedva i najoštrije oko dva tri put speti. Pravi mićenik vila i pravi odabranik božji pred žrtvenikom može on zaista kao malo tko za sebe reći: Popio sam zaboravnu vodu! (Bilješka I. sonetu.)

Palmoviću je kod sastava „Sonetnog vijenca" bio uzorom Prešern, pa ako ga i hvata tjeskoba s veličine zadatka, da proslavi hrvatsku domovinu, da joj izreče svu svoju žarku ljubav i harnost, ipak se tješi time, „da su osjećaji mlada

srca najčistiji, najplemenitiji i najprijatniji". U tom ga potkrepljuju Lermontov, Byron, Dante i Heine, a možda i Kollar, koga ne spominje, no koji je u „Slawy dcera" opjevao isti motiv.

Za stalno će Palmovićev komentar literarnim historičarima biti dragim problemom ocjene i objašnjenja, kako to zaslužuje. Iz njega se razbira, kako je pjesnik bio neobično savjestan i sebi sam najstroži sudac. On nije stvarao ni mnogo ni brzo — u 12 godina književna rada imamo od njega samo 48 izvornih i 9 prevedenih pjesmotvora — nego je dugo snovao, dugo izradjivao i brusio svaku riječ i svaki oblik. Nastojao je, da bude posve narodan i po jeziku i po formi i po osjećaju. Nije bio tašt i lakouman, za to mora da je bio i svećenik na mjestu. Ozbiljno je proučavao klasike staroga i novoga vijeka, narodni jezik i narodne pjesme. Za to se njegovi listovi još i danas čitaju kao da su jučer pisani. Svaka je riječ na svom mjestu. Ni danas se ne može bolje pisati. Ono, što veli o našem pravopisu i kratkoći forama, govori kao pjesnik iz iskustva. Što više rastežemo oblike, to manje nam postaje jezik sposoban za pjesništvo. Što kraći oblici, to krepči jezik.

S dubokim ganućem čitat će svaki Hrvat Palmovićeve riječi: „A sad evo vam i cijelomu hrvatskomu svijetu predajem u ruke Sonetni vijenac, na kojem sam mnogo radio, jer mi mnogo leži i do moje mile domovine. Ja bi želio, da budem makar posljednji medju onima, koji ju ljube, samo da ju ljubim i da se brojim medju njezine vjerne sinove!"

Petim pismom napokon, koje priopćujem u ulomku, javlja mi pjesnik, da svršava baladu iz povijesti solinske. To je „Crni prevjes", balada, koja je još iste godine ugledala svijetlo u „Vijencu", a koju je boraveći mjeseca kolovoza 1874. u Zagrebu, usmeno obećao Augustu Šenoi, kad ga je posjetio kao i Ivana Trnskoga. Obojica primiše mladjeg druga u vilama usrdno i hrvatskom udvornosti.

Istim pismom najavljuje svoj skori odlazak na novu postaju, nastavlja dakle svoju mukotrpnu seobu sa sela na selo, kad mu u Zagrebu nijesu umjeli naći mjesta.

Još me je jednim pismom zvao u posjete u Vrbovac, no ja sam tada bio zapriječen uredjivanjem almanaka „Velebita", a kad je taj koncem rujna bio gotov, poslao sam mu ga u Sv. Ivan Žabno, kamo se je bio preselio. Mi se ni tu ne sastasmo osobno, jer sam ja za kratko opet krenuo u Beč, gdje sam doskora primio od Palmovića pismo, kojim potvrdjuje primitak almanaka, te ga po sadržini i obliku hvali. I mogao je to učiniti mirne duše, jer su uz njegov „Sonetni vijenac" resile „Velebit" radnje Huga Badalića, Rikarda Jorgovanića, Petra Markovića, Mirka Turića, Ljudevita Varjačića, Blaža Bogdana, Vjekoslava Špinčića, Andrije Jagatića, Ivana Milčetića, Milana Kučenjaka itd.

Mimogredce budi mi ovdje dopušteno, da nakon 33 godine otkrijem tri pseudonima, pod kojima su tada u Velebitu napisali Ilija Šumećanin, za pravo Blaž B o g d a n, Dubrovčanin i sada tajnik velikog vojvode toskanskoga, nadvojvode Ferdinanda IV. u Solnogradu, svoje duhovite slike s Krfa „Pustolovine", Branislav Brežki, naš čestiti zastupnik Vjekoslav S p i n č i ć, danas predsjednik družbe sv. Ćirila i Metoda u Istri, svoju narodopisnu crticu „Istra i istarski Hrvati" — i Milan Podbielski, današnji župnik ivanečki Milan K u č e n j a k, vrli pučki pisac, koji je u kratko ocrtao život svog genijalnog učenika Josipa Šlintnera.

Kako je i pouka uspjela u našem „Velebitu" svjedoče i prinosi Huga Badalića, koji je napisao literarnu studiju: „Kako je Gundulićeva Osmana popunio Sorko-

čević, a kako Mažuranić?", Andrije Jagatića, koji se je prokušao povjesnom studijom: „Zadnji sievak zviezde Zrinsko-Frankopanske", Ivana Milčetića, koji je priopćio studiju: „Ime i ideja ilirska za Ljudevita Gaja u Hrvatskoj" — te Mirka Turića, koji nam je podao prvi potpuni i zanimivi životopis svoga slavnoga strica „Franje Turića Ličanina". Dalnji je život raskinuo naše sveze. Nikad se nijesmo sastali. Što se je s Palmovićem zbivalo, ja nijesam doznao, a i u knjizi se je poslije g. 1878. samo još dva put javio, (1880.), jer ga je već 1879. zahvatila teška bolest, kojoj je nakon tri godine podlegao. Na časove se je oporavljao, oporaviti se nije mogao.

U isto vrijeme, kad je u Mesničkoj ulici u Zagrebu umirao od vodene bolesti August Šenoa, ležao je u bolnici milosrdnica pjesnik Andrija Palmović. Dne 10. veljače 1882. umro je u 35. godini, a drugog je dana pokopan na Mirogoju oskudno u III. razredu. Drug mu iz škola Fran Folnegović sakupio je njegove pjesme, te ih izdao tiskom g. 1883., a Hugo Badalić napisao im stručnu ocjenu i uvod. Sad su sva trojica sakupljena u nedalekom susjedstvu. Iz prihoda od njegovih pjesama i prinosom prijatelja podignuo je pjesniku Folnegović prije nekoliko godina čedan spomenik na grobu i tako ga sačuvao. Sada je dužnost na društvu hrvatskih književnika, da kosti pjesnikove prenese u stalan grob i da ih čuva kao narodnju svetinju.

Andrija Palmović bio je u životu i u smrti zle sreće čovjek. Danas, mislim, da se i on sve više diže iz groba. Nije više tako mrtav, kako je bio. Tko je voljan umna, ozbiljna poetskog štiva, taj se rado laća Andrijinih patriotskih i duboko osjećanih pjesama, da razblaži dušu Bosanskim korabljarom, Osmim čudom, Sonetnim vijencem, Konjem Mrkodinom, Sluti, Zagorskim elegijama, Vladislavom, Zorom V. Zrinskom, itd. Tako će i od sada sve više bivati, jer je u dušu narodne inteligencije prodrlo uvjerenje, da smo u Palmoviću izgubili najvrsnijeg nasljednika Preradovićeva.

Listovi Palmovićevi, što ih ovdje sada nadovezujem, doslovno su točni, te nije mijenjan ni pravopis, ni koji oblik, ni koja riječ.

I.

Zdravo čestiti obraze!

I prije, nego sam primio Vaše meni drago pismo, bio sam naum priskočiti u pomoć braći Velebićanom jednim većim, napose tomu zabavniku namienjenom prinosu. Nu nedavno slomila je mi nadu viest: da će se tu naći samo članovi Velebita svojimi prinosi. Sada vidim, da nije tako. Dakako, sve se više dalo na vanjštinu, nego na nutrnju vrlinu, sve je postalo više omamno, nego triezno, s toga se i ne čudite, što ste se prevarili u mnogih članovih. Književnu radu hoće se život miran, hoće se marljivosti i mnogo zatajenja sama sebe. Ja se veselo pridružujem svakomu podhvatu, za koj su mi dorasle sile, te ne samo, da Vam obećajem pomoć, nego ću obećanje i održati, jedino molim, naznačite mi rok, do koga bi Vam poslao svoju radnju: Vam ili komu drugomu cenzoru i koj je taj? Dopustite mi ujedno, da se mogu na Vas i drugda obratiti, a Vam je moje hrvatsko srdce uvjek otvoreno.

Napokon da ste mi stasiti kao Velebit i na daleko glasiti svi, koji si odabraste tako plemeniti zadatak.

Mnogo Vas cieni i poštiva

Zajezda 23/1 1874. Palmović,
Budinšćina pošta. kapelan.

II.

Birani prijatelju !

Nije nemar, što Vam tako dugo ne odpisujem. Uvjek mi je milo s takovim junakom. Krivo je korizmeno vrieme, ta najveća tegoba po svećenika i još više moja nesreća : prije nekoliko dana vozim se u Varaždin, kad ujednoć na početku „dugog konca“ nadje se derišće od 10 godina, baci konjem prah u oči, konji se poplaše i mene u dvoru „Staroga grada“ svale; tu udarim licem o gvoždje na točku, od toga oblegoh i, evo, još u ovaj čas ne ostavih postelje. Medjuto, ako sam dosele predugo šutio, s toga ću se, evo, sade obilnije oglasiti.

Indi ja sam krivo sudio omladinu našu. Dok je stâlo u nas provizorno i grozničavo političko vrieme, naša književnost postade nekako šturom, jer mladež najpače uz burne izbore i pijanke, ponošena za narodnom pobjedom, nije se bila ustalila, da započme triezan rad. Eto odatle onaj moj nepravi sud, jer sam mislio, da će tako i dalje potrajati; nu Bogu budi hvala, sada je okrenulo na bolje. Drago mi je čuti, gdje se cviet omladine hrvatske skuplja na proslavu imena hrvatskog, da se spominje — kad se dosle spominjalo nije. Ako itko, to mislim, da mladenac nesebično i plemenito ćuti,[1] —

Predjimo na samu stvar. Sama pomisao izdati almanak hvale je vriedna. I ja sam bio došao na tu misao još budući bogoslovom III. godine. Ne smijuć javno i pod svojim imenom radi sužanjskoga duha, koj je zapremio one zidine, stao sam u dogovor sa jednim svojim prijateljem, boravećim onda na univerzi gradačkoj; nu on je uz čašu vina gorio za stvar, izhlapilo vino — izhlapilo sve. On je mene zavaravao, da ima gradivo, a konačno niti ga je on imao, niti se pobrinuo za nj. Odposlie ta osoba snevidjela mi se sa svoje lahkoumnosti. Mi smo bili naumi izdati zabavnik na spodobu onoga slovenskoga „Mladike“. Dakako ovo će će biti nešto većega i za obsežnije čitateljstvo; dočim je naš bio imao biti namienjen samo malo zrelijoj mladeži.

Sve je u redu, što je do uredjenja toga almanaka; samo ako bi što uztrebalo izpraviti, ne bi li se u kratko dalo to naznačiti piscu, da on izpravi, koj najbolje znade što je mislio i ćutio? Drugo : raznovrstno gradivo valjalo bi vješto razrediti da bude i zbilja zabavno. Gledjite, da ne dodju dva cvieta jedne masti uzpored — u tom leži velika umjetnost. Napokon ciela radnja neka je tendenciozna, n e k a s e u n j o j z r c a l e i d e j e, k o j e p o k r e ć u d a n a š n j i v i e k; i d e j e n a p r e d n e i č i s t e; a n e m u t n e i z a s t a r j e l e. U n j o j n e k a o d s i e v a n a š ž i v o t i o b i č a j; n a š e b o l i i n a d e n e k a o d j e k u j u u n j o j. To u kratko.

Sliku Turićevu željan sam vidjeti, i Šlintnerovu, ako je u strogom smislu curiosum; nije li, neka se slika ne metne; ma najljepši mu proizvodi da ! Te slike odviš su poplavile knjige i novinstvo, — kao fotografije sviet.

Pitate me, kakove će vrsti biti moja radnja. Novelu, ako bi pisao, pisao bi historičnu, nu za taj posao ovdje u selu ne imam tomu potrebnih podataka. Ovdje

[1] Ovdje slijedi u pismu 17 redaka, koje ispuštam, jer treba mnogo vremena, dok se uzimognu objelodaniti. Tiču se sadašnjih naših novinskih prilika, a ne bi bilo delikatno, da ih ja kao novinar iznesem na javu. U ostalom primjetba Palmovićeva ne bi bila ni posve razumljiva bez moga pisma, koje je on krivo shvatio pa i došao do krivih zaključaka.

najpoznatiju knjigu ne dobijem na ure daljine, trebam li što u nju pogledati. Ja se držim pjesničtva. Poznavajuć dobro u toj struci velikane staroga i novoga svieta i raznovrstno umlje tomu potrebno, puštam polje mislim i mašti.

Evo, od više mjeseci došao sam na smjelu pomisao splesti hrvatskoj domovini sonetni vienac, kakova je spleo dr. Franjo Prešern. Kazat ćete možda: magna petis Phaeton! Ja sam djelo priveo kraju. Vi sudite. Ne znam, da li je tko Hrvatâ takova šta napravio. Mislim, da sam u pokojnom „Slavoncu" od Ilije Okrugića nešto takova našao; ali ostalo mi je osvjedočenje, da nije mnogo valjalo. Ljubezni sonetni vienac spleo je u Slovencu Fr. Čuček u „Nizu bisera jugoslavenskoga". Ako bi pako što drugo voljeli, javite mi do 15. travnja. Toliko o radnji.

Skoro sam zaboravio, — i ja sam skupio predbrojnika desetoricu; ali ne predplatnika. Uračunajte ih, osobe su pouzdane, za koje ja jamčim poštenjem i novcem. Pošaljite mi knjige poštanskim pouzećem.

Srdačni pozdrav Vam, Pliveriću i svim zagoritim Hrvatom. Odpišite skoro, makar i kratko; a ja ostajem prem nepoznat Vaš iskreni prijatelj

Zajezda 7. apr. 1874. — Andrija Palmović,
Budinšćina pošta. — kapelan.

NB. Sonetni vienac pošaljem skoro.

III.

Birani prijatelju!

Iznad svega najdraže mi je bilo razumjeti iz Vašega posljednjega pisma: Kako Vi sa ono prijatelja budnim okom pratite duševni promak svojih vrstnika i kako mu se od srdca radujete. Nije li, ja sam malo duljio svojom radnjom? Ako i nije preko noći nikla kao gljiva, i tako valjalo ju promatrat sa svakoje strane, da bude cielost prema jedinkostim, a jedinkost prema cielosti, najpače, da se fantazija odviš ne osmjeli i ne prekine logične niti. Privedši stvar kraju, uhvatila me neka tjeskoba i nametnulo mi se pitanje: eda li su sile jednoga mladića dorasle gradit takav umotvor. Knjižtvo naroda utvrdilo me konačno u tom: da su osjećaji mlada srdca najčistiji, najplemenitiji i najprijetniji, i misli mlada duha zanosne, ako ne tvrdo izrazite, a ono naslutljive. Dovoljno je uzeti na um Lermontovljevu jadikovku na smrt Puškinovu, Byronove proizvode za djačtva, rano zaljubljena Danta i njegovu Blaženu, napokon mlade snove Heineove. To me osokolilo.

Moj sonetni vienac svaki će Hrvat, koj je iole upućen u našoj povjesti i u obće u knjizi, bez ikakva tumača razumjeti; nu držim se ipak dužnim nešto primetnuti da razsuditelji, bude li što trebalo tumača, imadu gotovo, a po svoju udese. Predjimu na samu stvar. U svem gledao sam biti što originalniji u slikovajnu i mislih. Ovo mi je svakako opaziti: da se nekoji najznamenitiji momenti narodno-državnog života Hrvata moradu jedni te isti izticati, kao i pojavi duševnog preporoda. Uslovi i kombinacije za našu dalju budućnost nisu tako mnogostrane, kao u koga drugoga naroda. Nas skoro jedno boli, jedno ćutimo i jedno želimo. Dolazim na conclusiju, da me u tom nitko pametan ne će obiediti imitacijom. U gradjenju stihova gledao sam izbjegnuti onaj odviš odmjereni naglas, koj udara u isotoniju i uzimlje pjesmi veličanstvo i uzhit, držeći se onoga „Variatio delectat." Pače bio sam toli oprezan, da diljem cieloga sonetnoga vienca nisam dva jednaka sroka rabio u nu-

trini, dočim dakako, da vanjski moradu uslied pravila biti srokovani, koja propisuje forma sonetnoga vienca.

Sada u kratko prelazim na cielo djelo, da je providim opazkami. Stožer, oko koga se prelievaju sva čuvstva i preplíću misli, jest personificirana domovina; ideal ljepote, moja ljubav i moja spasiteljka, koja me iz vrtloga glupe svjetine kao iztrgla, koja je zaglušila svojim imenom režanje mojih dušmana i priepone materijalističnoga svieta. Naziv „Sonetni vienac" ne čini mi se korektnim; van bi ja volio reći „Sonetni splet"; nu je li taj naziv jur zadobio sankciju u pjesničtvu, neka ostane, to nije glavno.

Motto jest prilagodjen svemu sadržaju. Catull meće prije: „Patria o mea creatrix", nego „patria o mea genitrix", jer mu je to više, što je postao po domovini nego što je u njoj rodjen. I očevidno drugo je Latinu „Creare", a drugo „generare".

I. Sonet. „Moju mladost česte zaglušne oluje" itd. Dakako to nisu takove oluje, za koje bi vanjski sviet znao; nu za koje moj nutarnji sviet znade i nekoliko drugova, — oluje, koje su se igrale mojim životom, koj težko, da bi se ikada, pritisnut težkimi okolnostmi, mogao posvetiti domovini hrvatskoj, da me nije ljubav domovine u čas kašnje za se predobila i učinila, te sam popio zaboravnu vodu.

„Basmom obajati", nekim bajanjem obćiniti, začarati.

II. Sonet. „Majdan" zove se svaka gora, u kojoj se kakova ruda kopa; po rudi se i zove „željezni majdan", „zlatni majdan" itd. Takova gora Majdan ima u Bosni. (Vidi Kukuljevića „Putovanja po Bosni") .

R̂ȁt-i, zove se šiljak od budi kakova oružja. Pars pro toto.

III. Sonet. Što su „Divi", o tom je „Srbska Vila" ili „Matica" (ne sjećam se pravo) prije nekoliko godina pisala. „Divi, što za gorom kažu" — neka silna bića. Bit će valjda što i stari polubogovi.

Láz-a = mjesto pusto i golo.

Vajati, vajar, rezbar.

IV. Sonet. Od znoja joj zapahnule dojke (narodna pjesma).

Vôc ili vôlac, mali vol ili umilno rečeno vôlak. Vôci riču. Tako se rabi u Srbiji i Crnoj Gori.

„Odvajati se" znamenuje od nečega se dieliti, nešto ostavljati; a odvojiti od česa, jest isto, što i nadhititi kakvom vrlinom koga. To je razlika.

V. Sonet. „Vienac groba" = Rand. Sedeslava, koga ubi Branimir, držim po umnoj razpravi pokojn. Kvaternika izdajicom. Dok ne imamo podpune pragmatično pisane povjesti, vjerujem onomu, koj piše vjerojatnije.

O Vukodlacih piše Vuk u knjizi „Običaji srbski".

Člen, člena c = izdišu članovi ili članovi. Oboje se rabi.

Mišca ili mišica. Oboje se u narodu govori.

Tišce ili tihomce.

VII. Sonet. Poleguša ili polegušica jest prosta seljačka, nizka kućica.

„Stidak", (Caucalis grandiflora), cviet, o kom govori narod, da je s prva, dok je bilo stida u ljudih, bio posvem crven; nu sad, kad je sviet pometnuo stid, biva sve bliedji. (Vuk: Običaji.)

IX. Sonet. „Tvoje pleme valja" itd. U ta tri stiha označen je izraz narodne napitnice.

X. Sonet. „Neizbiva ko ni kuga onamo iz Sarajeva". Narodna rieč. (Vuk.)

Ljubovca Praksiteleva zvala se „Phryne". Ona je svojimi dražestmi i ušutkala svoje tužitelje i sudce.

Andro Medulić, naš najveći slikar, dočim je Clovio poglavito samo u miniaturah majstor.

Lucij Hanibal. On se pisao sam Lucij, pišimo ga i mi tako. Jedva da se može ljepše i kitnije izpisati ideal ljepote, nego što je opisan u njegovoj odi, koga počima: „Jur nijedna na sviet vila."

XI. Sonet. U tom sonetu nariče se sjedinjenje južnih plemena, za tim iztočno pitanje, u kom ćemo mi kao znameniti faktor neizbježivo sudjelovati u jednoj allianci, koja nam zajamči veću slobodu za naše žtrve.

XII. Sonet. „Dà još oskudniku". Ta tri stiha izriču u kratko naše gostoljublje hrvatsko.

XIII. Sonet. Nesujetak — unverletzt.

XIV. Sonet. Gdjeno sredozemni oganj gori. To je fizički dokazano, da toplina raste, čim dublje u zemlju ideš, tako da u sredi zemlje mora biti razbieljena od ognja masa.

Uhoriti ili u horu prispjeti. U nas prihvaćena rieč.

U svem se slažem u pravopisu, što ga je udarila hrvatska akademija, samo u jednom ne. Naš jezik je umiljat na svom mjestu i krepak na svom mjestu, a u svem kratak. Svaku prisiljenu raztezljivost, što se uobičajila u Srba, bježim. Koren već onomatopoetički pokazuje tvrdinu neku, k čemu indi, da ga pišem korjen? Ja pišem „krepko" a ne „krjepko". U tom mislim, da se sa mnom slaže svaki dobar poznavalac našega jezika i njegova duha.

Tako sam sve kazao, što sam umio, da je trebalo kazati. A sad evo Vam, vriedni prijatelju, i cielomu hrvatskomu svietu predajem u ruke taj sonetni vienac, na kom sam mnogo radio, jer mi mnogo leži i do moje mile domovine. Ja bi želio, da budem makar posljednji medju onimi, koji ju ljube, samo da ju ljubim i da se brojim medju njezine vjerne sinove.

Ostale pjesme još koje moguće da Vam pošaljem do svrhe svibnja. Ja odilazim od ovuda. Medjuto Vi mi možete pisati ovamo do 10. svibnja. Kamo ću kasnije krenut, javim Vam odmah. Od sada gledat ću Vam odmah na sve odgovorit, što mi uzpišete, — a tomu se nadam i radujem. Budite mi prijatelj, kako ste mi se dosele uzorno pokazao, a ja u ničem pomanjkati ne ću, što iziskuje Vaše prijateljstvo i hrvatska domovina od mene.

Pozdrav svim Velebićanom, najpače Vam. Pozdravio Vas gospod na čast domovini i na radost Vaših prijatelja, medju koje se ja veselo brojim.

Zajezda 1. svibnja 1874.

Andrija Palmović,
kapelan.

IV.

Zdravo mili obraze!

Dubokom sućuti razumio sam iz Vašega pisma, da ste obolio. Čuvajte po Bogu zdravlje, trebat će Vam. Moj indi sonetni vienac sretno dospio u Beč, još sretnije primljen. Budite uvjeren, da ću Vam u svakom podhvatu pružiti prijateljsku ruku i pomoć.

Ja polazim 18. svibnja za kapelana u Dubravu kod Vrbovca. Žao mi je ostaviti čisto zagorsko srdce i zrak. Želim Vam od srdca, da se skoro oporavite na korist hrvatskoj domovini. Pozdrav svim Hrvatom u Beču, ujedno i odzdrav na prijašnji pozdrav. Sjetite me se pismom, makar i kratkim bilo.

Vaš iskreni prijatelj

Zajezda 11. svibnja 1874. Palmović, kapelan.

V.

(Ulomak.)

„Sad upravo dogotavljam jednu oveću baladu iz propasti Solinske. Uzgredice učim svoju miljenicu „Physiognomiju" od Lavatera i Pederitta. Nedavno bivao sam u Zagrebu i tom sgodom pohodio sam Trnskoga i Šenou, koji me oba svom usrdnosti i udvornosti hrvatskom primiše.

Ja odilazim sa ove štacije skoro. Kamo? Još u ovaj hip ne znam. Da me pohodite, harno bi Vas dočekao. Imate dva sata do ovdje. Izručio sam Vam pozdrav po Vuiću i Kukuljeviću[1]; ne znam, jeste li bili s njima. Ako niste, a Vi da ste sada zdravo!

Vaš istinski prijatelj

Dubrava 22. kolovoza 1874. Palmović kapelan.

SIMO MATAVULJ: UDES DOKTORA IVANOVIĆA

(IZ USPOMENA STAROG SUDIJE)

SVOM PRIJATELJU KSAVERU ŠANDORU GJALSKOM (Svršetak.

Ja prvi stupih na prag, nazivljući Boga. Smijeh prestade, a zamijeni ga strahovita psovka i nastade njeko komešanje. Kako bjeh kročio unutra tri četiri koraka, instinktivno ustuknuh u spremih se na odbranu. U tinji časak zaoštri mi se vid i vidjeh ovo. U polutami za tezgom, nazrijeh njeku stasitu, mladu ženu koja problijedi kao smrt! S desne strane, gdje bješe velik sto i klupa, njeki omalen čovjek, golim nožem u ruci, hoće da se otme drugom, koji ga je uhvatio sastrag, za haljine. Njegove zakrvavljene oči bjehu obraćene ka vratima. Na prvi mah pomislih, da hoće da kidiše na Jusufa, ali ovaj utrča vičući:

— Što bi doturu!? ... Što pobježe!?

[1] Vuić bio je sudac kod tadašnjeg sudbenog stola u Križevcih, a Milutin Kukuljević podbilježnik županije križevačke.

Pa videći onoga s nožem, Jusuf se skloni u prikrajak i stade vikati: Pavle! Pavle!

Tada razumjeh, kome je dar namijenjen. Pavao se otrže i htjede poteći k vratima, ali ga ščepah odastrag za mišice, podmetnuh mu nogu i on pade ničice, a ja vrhu njega svom težinom! Nož mu iskoči iz ruke, mlaz krvi šiknu ispod glave mu. Stadoh vikati:

— Držite! Pomozite! Jusufe, konopac! Brzo donesi konop iz kola, da vežemo ovoga razbojnika!...

Iza vrata, koja bijahu do tezge, kroz koja se ulazilo u manju zgradu, nastade zapomaganje one žene:

— Jao! Pomagajte ljudi! Nemojte gospodine, vas nije htio! Jao, milostiva Majko Božja! Nije htio vas, nije htio vas, nego Ivanovića!

U bjesnilu vikah:

— Vezujte ga!... Jusufe, kamo te?

— Ev', ev', ev', viče kočijaš, unijevši uže.

Njeko kleče pored mene i dirnu me u rame. Bješe star seljak. Reče:

— Ustani, gospodine, ako Boga znaš! Ne vidiš li, da je može biti mrtav!

Užasnut, skočih. I ona dvojica zanijemiše, ukrutiše se, zjenice im se raširiše. Ali opazismo, da Pavlu cepte noge, te njih dvojica lagano ga okrenuše nauznak.

Strašno bješe pogledati ga! U padu raskrvavio usta i ugruvao čelo, te mu lice bješe od tri boje! Rasta je bio osrednjeg, ali žilav i čvrst, malene glave, gustih crnih brkova.

Seljak ga poprska vodom, pa mu obojica pomogoše, da se digne, pa ga posadiše na klupu, ledjima uza zid.

Nakon njekoliko trenutaka, povrati se i oči mu živnuše. Stari ga zapoji, a on skrenu oči na mene. U tome pogledu ne bješe ni prijetnje, ni mržnje, nego neizmjerna tuga. Ja započeh:

— Nesretniče, što si htio? Na koga si kidisao i zašto?

On obori oči i lagano zamaha glavom.

Jusuf se umiješa:

— E, brte, treba da govoriš! Ovo je gospodin sudija iz Travnja!

Na to stari seljak ustade i skide kapu.

Jusuf nastavi:

— Ćio si da proburaziš dotura! Nije šala! Deset godina tamnice ne vali ti!

Ja ga ućutkah i naredih, da odmah preže, jer istom se onda sjetih nesrećnog doktora, koji može zaglaviti po onoj „salauci" pa se okrenuh seljaku:

— Govori ti, što znaš! Brzo! Nemam kad čekati. Stvar će se i onako izvidjeti u sudu. Dakle, ko je ovaj čovjek i šta on ima sa doktorom Ivanićem?

— Ne znam, tako mi oba svijeta, gospodine! Ja sam odovud iz sela. Došao sam, da kupim pića. Tako smo tu sjedjeli i razgovarali se i šalili se, kad vi naidjoste pa eto što bi. A zove se Pavao Razmanović iz Maloga Golupca. On je ovdje, nema ni četiri nedjelje. Prije je bio...

— Zovi mu ženu! — prekidoh ga ja.

— A ono mu je sestra, veli stari.

Pavao huknu, ispravi glavu i gledajući mu pravo u oči, izreče promuklim glasom:

— Ivanović mi je osramotio sestru!... Imala je s njim dijete!... A sad imade obraza ući mi u kuću!... Ubio bih ga, da je Sabaotov sin!...

Skamenih se. Starac učini: „A-nu!" i diže ruke.

Pobjegoh.

Skočih na kola i viknuh Jusufu:

— Ćeraj što brže, što brže, što brže!

Izvadih časovnik. Tri prošla, — gotovo mrak. Snijeg je vijao jače. Ni naprijed ni sa strane, nije se moglo vidjeti ni na tri koraka!

— Ćeraj, Jusufe moj, ćeraj, sokole moj!

On stade nemilostivo šibati. Jadne kljusine stenjahu u trku, — pomišljao sam, da će im to biti pošljednji kuluk! Medju rojevima misli i osjećanja, glavno mi osjećanje bješe, kako vrijeme sporo teče, kako se strjelica na časovniku ne pomiče!

Jusuf se okrenu i reče nješto a ja mu doviknuh:

— Ne osvrći se i ne govori, molim te, nego gledaj pred konje i sa strane, ne ćeš li ga ugledati. De viči! Viči ga po imenu!

Jusuf stade vikati kroz mečavu:

— Doture-e-e! Doture-e-e! E, ima li koga na putu? Do-tu-re-e-e!...

Šta da radim, ako ga ne nadjemo!? zapitah se u očajanju... Ako ga je uhvatila nesvijest, te pao i zatrpao ga snijeg? Kuda ću? Hoću li u Mali Golubac, ili natrag u krčmu, ili u selo Konjevicu? U krčmu mi je najbliže, razumije se. Poslaću u selo i narediti hajku. O Bože, kakav doživljaj! Kakav Božić! Kakva razlika zmedju onoga čemu sam se nadao i ovoga što doživjeh!

Jusuf, jadan, neprestano se derao. Kresnuh žigicom, te osvijetlih časovnik, koji sam jednako držao u ruci i koji pokaza da je prošlo dvadeset i pet minuta od kad podjosmo od krčme! Svršeno je! rekoh. Ivanović je poginuo!

U taj isti mah kola stadoše i Jusuf skoči s njih, viknuv: — „Evo ga!"

Skočih i ja.

Doktor, u snijegu do koljena, poguren, oslonjen objema rukama na štap, stajaše na kraju ceste.

— Doture!... Doktore!... povikasmo oba u glas, pa ga uzesmo medju se pod ruke i dovedosmo do kola. Jusuf iščupa iz pozadine rukovijet sijena, te mu obrisa šubaru, ledja i čizme, pa mu pomogosmo da se popne i sjedne. Drhtao je sav kao prut, od straha i od umora, a ne od studeni, jer bješe uznojen. Jusuf iščupa još sijena, kojim istrlja konje. Dok je to trajalo, nas dvojica ne progovorismo. Istom, pošto se krenusmo, doktor započe:

— Kakav doživljaj? Šta kažete, a!?

Glas mu drhtaše.

Ne odgovorih.

— Vi ste ljuti? zapita.

— To ne, nego nješto drugo!

— Šta drugo? Prepali ste se jako?

— Ne, koliko vi, zaista!

— Od kuda sam, vraga, mogao znati, da su Razmanovići tu, na Konjevici, da drže krčmu? Čuo sam bio, da su se iselili u Bosnu! Ovaj smrdljivi Jusuf mogao je to znati!

— Jusuf nije znao ništa kao ni ja ! Od kuda smo mogli znati, da vi dugujete Razmanoviću za čast njegove sestre?

Glas mi je i preko namjere bio opor.

— A vi to vjerujete? zapita on s nategom, ali ljutito.

— Ne potrza se nož ni za što, poslije pet godina !

Poslije dosta duga ćutanja, on će :

— Hoćete li mi ispričati sve što je bilo, pa ćete čuti i mene.

Ispričah mu sve redom što se u krčmi dešavalo i govorilo, svaku riječ, svaki pokret. Govorah lagano, usiljujući se, ali htjedoh da čuje sve potankosti. Opazih da je za vrijeme moga govora čas režao, čas ječao, lagano, savladjujući se. Kad svrših, on prihvati :

— Kao što sami vidite, poštovani, tu je jedan od onih, tako zvanih, grijehova mladosti ! Ali, ovaj barem, ne bi morao imati pošljedica, jer je Andjuša bila svačija !

— Hm ! učinih onim naglaskom, koji ne može prevariti ni najprostijega.

— Valjda mi vjerujete? zapita on s malom dušom.

— Ne vjerujem, gospodine ! rekoh svom dušom.

— Pardon, gospodine, kako . . .

— Bez pardona, što rekoh, ne porekoh ! . . . Najbolje će biti da prekinemo taj razgovor ! Zahvalite Bogu, što se u krčmi desio jedan seljak, a u njekoliko i ja !

Doktor jeknu glasnije. Iz daljine se začuše pucnji, a nazrijeh i svjetlomrcanja pod brdima. Moje misli uzeše drugi tok. Izide mi pred oči moje pošljednje badnje veče na selu, pa ovo što nastaje, kome sam se radovao gotovo kao i onome ! Obuze me žalost, koliko zbog uporedjenja, toliko i zbog pomisli, koja silovito iskrsnu : da pučki sin, rodjen seljak, koji dobro zna sve nevolje i nepravična stradanja našega prostoga svijeta, koji se od puka otrgao, da se tobože prosvijetli i oplemeni, te da mu naoružan znanjem i dobrotom pomaže — ovako radi ! Kakva ironija, a od njega podlost !

Doktor huknu i prošapta :

— Groznica ! . . . Jaka groznica !

Nu ! pomislih, jevtino si prošao prema onome što ti se spremalo ! Odležaćeš groznicu, pa ćeš opet sve zaboraviti ! . . . Pitah se, ko je upravo spasao doktora, stari seljak, ili ja? Ili oba skupa? Ali, ko je od nas dvojice imao pretežniju ulogu? Bez sumnje, da ne bi mene, Razmanić hoćaše stići Ivanovića.

— Meni je zlo ! . . . Brže ! reče doktor dišući naglije nego do tada.

— Zbilja vam je tako zlo?

— Zlo ! . . . Brže neka tjera !

Viknuh kočijašu, koji se bješe previo na sjedištu, doista više od gladi, nego od ostalih nevolja . . .

Kroz mrak, udjosmo u Mali Golubac. Doktor je sve teže dihao i sve jače ječao. Na mjestima je snijeg bio odgrnut te se čulo zvrljanje točkova i po neki bi seljak izišao na vrata od dvorišta. Iz kuća vidjahu se veliki plamenovi. Najposlije, pred jednim dvorištem, ugledasmo zapaljenu buktinju, a prema plamenu, poznadoh glavu krupnoga Borila. Zublju je držao njeki mladić. Do njih bjehu dvije ženske, njeka sitna baba i mlada, stasita žena. Kad se kola primakoše, gomilica se stade primicati, a ja brzo izidjoh i rekoh :

— Pomozite doktoru, da sidje! Razbolio se na putu!

Pa prodjoh mimo njih u dvorište i udjoh pravo u prizemnu prostoriju, gdje je na sredini poda gorjela velika vatra. Do te prizemne, prostrane zgrade, bila je dvobojna, manja kuća, a sa strana dvorišta vidjeh staje.

Kraj ognjišta sjedio je dječak i okretao ražanj sa prasetom. O verigama višaše kotao, a na žaru bjehu pristavljeni lonci. U uglu je bio razboj; za njim pregradak; duž stijena kovčezi i haljine; blizu ognjišta seljački drven krevet; na drugoj strani, oružnica sa dugim puškama, jataganima i kuburama. Elem, bogata seljačka kuća, uz koju ima još i „kula" za gozbe i za goste.

Sjedoh na domaćinsku tronožnu stolicu sa naslonom. Tu se izuh i zapalih prvu cigaru od Travnja.

Glasa ljudskog nije bilo čuti, pa se začu tutanj koraka u kuli, — najprije na drvenim stubama, pa po podu. U isti mah razvika se u dvorištu Jusuf na njekoga. Dječak blenuo u mene, te zaboravio okretanje. Ja ga opomenuh i počeh ga pitati o sitnicama. Bješe siromašak, iz sela, slušče u Borila. Doktora ne poznaje. Borilo ima još dva momka. Najbolja im je mlada gospodarica. Stara se uvijek liječi travama i čeka sina, da dodje, da je izliječu. U selu se priča, da je Lovro izučio četrnaest škola — šest malih i osam velikih! itd.

Udje Borilovica, stasa i snage prema mužu i lijepa lica. Pozdravi se sa mnom, pa samo što reče: „Šta bi našemu?" kao pitajući i čudeći se, odmah se dade na spremanje večere. Za njom udje momak, unoseći ribu. Za njim, troje četvoro djece, koja se skloniše u kut. Za njima, Jusuf, koji sjede kraj vatre, podvivši noge na ponjavu. Najposlije dodje Borilo, pruži mi ruku i reče:

— Dobro došli!

— Daj Bože! prihvatih... Vidje li što se desi? Doktor je prozebao, jako prozebao!

On zavrti glavom i reče šapatom:

— I ne prozebao u onakoj trci i strahu po ovakoj salauci!

— Dakle ti znaš šta je bilo?

— Sve! Od Jusufa sam čuo. Što on nije znao, od vas je čuo, kad ste na kolima pričali Lovru.

Sjede i umuče.

Domaćica postavi za nas obojicu odvojeno, na trpezici, a veliku namjesti s druge strane ognjišta. Domaćin huknu i ustade viknuv: „Ustajte", — našto se žene, momci i djeca ispraviše. Ustadoh i ja. Borilo se prekrsti i mi svi u glas s njim. On započe „Oče naš" i mi svi složismo. Momak skide pištolj s oružnice i s vrata oglasi večeru, pa posjedasmo, domaćin i ja, domaćica s momcima, djeca napose.

Naklatismo se ćutke, ali svojski, osobito Jusuf i ja. Bilo je za jelo: čorbe od krumpira i graha, ribe pečene i pržene, pogače i uštipaka. A za piće prekrasna hrvaštine, vina crvenkasta, tanka, reska.

Poslije večere, domaćica isprati djecu u pregradak, momci otidjoše da pripaze na stoku, a ja i domaćin ostadosmo sami. Ja sam pušio i srkutao, a on odupro lakte na koljena, a dlanima podnimio se, pa gleda u vatru. U njeki mah zapitah ga:

— Je li prijatelju Borilo, ti si pošten čovjek, pa ćeš mi kazati istinu! Kakva bješe ona cura?

Borilo me pogleda s izrazom, kao da se domišlja: šta hoću tačno da znam?

— Pitam te, je li ona bila . . . svačija?

On odmahnu glavom i odgovori žalostivo.

— To bi bio grijeh reći ! To nije istina !

Poslije njekoliko trenutaka, nastavi :

— Razmanovići su nama njeki daleki rod. Njih dvoje, Pavao i Andjuša, za rana ostadoše sirotni i siromašni. Pavao je mnogo stariji od sestre, jer je još djece medju njima, koja pomriješe. Andjušu uze naša stara, kao pomoćnicu. Bilo joj je samih šesnaest godina. To je bilo iste godine, kad je ovaj naš svršio gimnaziju i proveo s nama osam nedjelja, pa otišao u Beč . . . Šta da vam pričam? Pred Božić, otkri se da je djevojče pod bremenom . . . Možete zamisliti, kako nam je bilo ! Da nas je polovina u kući pomrlo, ne bismo žalosniji bili, — da nam je cijelo imaće izgorjelo, ne bismo ludji bili ! Prikrivasmo bruku do Uskrsa, pa onda dogovorno s njenom njekom tetkom iz drugoga sela, otpravismo je onamo ! Ali se stvar rašču. Dodje do ušiju i Pavlu, te stiže bijesan, da, na vrat na nos, rasproda on svoje siromaštine, a k meni dodje, to toliko da mi kaže, da će mi ubiti brata ! Nudio sam mu dvije najbolje svoje njive, obećavao mu da ću udati Andjušu, pa ma sebe raskopao, — sve uzalud, nije htio da čuje ni zašto ! . . . Ovome našemu pisao sam sve i svjetovao ga, da za živu glavu ne dolazi kući, dok se stvar ne zaboravi.

Borilu potekoše suze.

Stana se vrati iz pregratka, pogleda rasplakana muža, pa sjede do njega i pokri lice rukama.

Poslije duga muka, zapitah :

— Dijete je živo?

Borilo potvrdi glavom. U još većem čudu, žena pogleda njega, pa mene, pa zapita : — A, o tome je riječ bila?

— O njemu, da ! veli on . . . A ti, zbilja, još ništa ne znaš, što je bilo na Konjevici?

I ispriča joj. Žena je hukala i prste lomila. Kad on svrši, ona će :

— Eto vidiš, Borilo, onaj moj san? I pamti što ti kažem, ne će na tome ostati ! . .

— Jadan ti sam, da sam znao, da je Pavao na Konjevici ! On je tamo ima njekoliko nedjelja, reče mi taj Jusuf! . . . Kad sam je jesenas prolazio, bio je neki Ličanin . . . Ubiće ga, vidjećeš. Bio se primirio, pa sad ga je ponovo bijes obuzeo ! Jadan ti sam, što ću dočekati !

Sjedjasmo još za njekoliko, pa on ustade, rekavši :

— Odoh da zamijenim jadnu maju, koja ne sluti od čega joj se sin razbolio. Nemojte joj ni kazivati.

Pošto otide, Stana će meni :

— Moj gospodine, da vi znate, šta nas je zbog toga jada stalo ! Srećom, dijete je muško. Kao jabuka je, — na mater ! Ovaj moj prosto gine za njim. Hoće, veli, da ga dovede u kuću, kad navrši šestu godinu . . .

— Ama, rekoh, zna li doktor za dijete?

— Kako ne bi znao !? veli žena i osmijehnu se sjetno.

— A je li ga kad vidio?

— A kako bi mogao, i kad bi htio, kad već nije ni dohodio kući, ovo je peta godina ! A ne bih rekla, da ga srce za njim boli ! . . . A eto, mi kao načusmo, da hoće da se ženi, da uzimlje njeku velikašicu, koljenovićku !

— Od koga ste čuli? pitam ja.

Žena se trenutno zbuni, pa namah reče iskreno.

— Pa . . . pisao nam je !

— Tako? Ja mislim, on je najviše s toga i došao?

— Valja da ! potvrdi ona.

Dalji razgovor prekide nam baba Ivanovićka, sitna starica, žutih obraza, neobično živih očiju. Na nju je doktor najviše nalikovao. Pošto se pozdravismo, reče :

— Sav je u vatri i tuži se da ga probada u grudima, rano moja ! Ma, kažite vi meni, je li on zdrav pošao? Je li se tužio?

— Kanda jest, rekoh, ne znajući šta drugo da kažem.

— Bože moj, zašto je onda polazio? Živa sam premrla ! Snaha je nješto ružno sanjala o njemu, — je si li pričala gospodinu?

— Nijesam, majo, — nijesam imala kad ! Hodi, majo, večeraj !

— Ja mislim, da take snove, koje na zlo slute, treba tumačiti s protivne strane! Tako su barem stari tumačili. Šta vi mislite, gospodine? zapita baba, sjedajući za sto.

— Tako sam i ja slušao, majko, a te stvari vi bolje znate !

Jusuf i njihova dva momka udjoše, da se griju i da piju. Pošto se zapojiše, uzeše pretresati pitanje : je li prase pečeno? Umiješa se najprije dječak, pa mlada domaćica, pa i stara. Bilo je tu dokaza „za" i „protiv", dok najposlije stara, nadva tri mjesta, nožićem malo ne raspori pečenicu, te uvjeri sebe i ostale, da prasetu treba još najmanje „dobra ura vatre".

Poslije toga bilo je i malo šale. Stariji momak Ivanovićev reče Jusufu :

— Valaj, šteta za tebe, što moraš postiti ! Omastio bi brke !

— Je li ja, je li? dočeka Jusuf, gledajući onako usplahireno, kao što gleda čovjek, koji se nalazi u velikoj nedoumici, šta će da odgovori ! . . . Ja ko velju, ko čuo sam od starijeh kaludjera, brte si mi moj, da se čovjek, veli, na putu i u tudjoj vjeri, pomoću božjom, smije premrsiti !

Diže se smijeh.

Ja sam kunjao. Umor, jelo, piće, vatra činjahu svoje. Slušao sam te razgovore, kao da iz daljine dopiru !

Dodje Borilo i reče svojima :

— Lovru je sve gore ! Idi ti Stano u kulu, a ti stara prilezi !

Ali one obje otidoše u „kulu".

Onda će Borilo meni :

— Vidim, da se jedva držite od drijema ! Ako zapovijedate, hajdemo u kamaru ! Postelja je gotova !

Ustadoh s nategom, rekavši : „ovdje je meni dobro !" Svukoh gornje haljine i prućih se na onaj krevet. Osjetih da me on pokri, pa onoga trena utonuh u nesvijest pokoja, kao nikada dotle ! . . .

. . . Za dugo se nijesam mogao osvijestiti. Osjećah se dobro odmoren, lak i prepun nove snage, a u isti mah lijen, — voljan da se krećem, a tako isto da ne mrdnem, — elem, u onom blaženom raspoloženju duha i tijela, kako se samo mlad čovjek osjeća, poslije dobro zaslužena spavanja ! Pipam pod sobom vunen prostirač, pod njim slama, nad sobom potežak vunen pokrivač ! U pomrčini, kroz njeku pukotinu, odsijeva kao pramičak daleka požara ; ozdo se poda svjetlomrča

njeka svjetlost i mirišem dim ; iz ugla dopire nječije rkanje ; na polju laju psi ! . . . Gdje sam ja ovo !? . . . Pa odjednom, kao što to biva, sve mi izide pred oči, — sve, u svima potankostima, neobičnom brzinom !

Pomislih : je li moguće, da sam sve to doživio za jedan dan? Ta čini mi se, da je od onoga razgovora sa Jusufom pred gradom, do lijeganja na ovaj krevet, proteklo najmanje tri dana ! Još se zapitah : je li moguće zamisliti ovako dva nejednaka brata, onoga junaka, priprosta, duševna i poštena, i onoga, nitkova, sebičnjaka i lažova, u čijoj se koži skupila sva čovječja nevaljalstva, sve gadosti !? Kakva je to nemila šala Usudova? Zar ne bi bolje bilo po naš narod, da ostane u mraku neznanja, nego da se od njega odvajaju taki sinovi, koji će mu iz svijeta donositi tobože luču vidjela? Da je taj ostao neuk, doista manje bi štete od njega moglo dolaziti ! . . .

Izvukoh ruku, napipah kresavice, upalih svijeću na stolici. Bješe pet i po časova. Obukoh se i izidoh u dvorište.

Veličanstven prizor zaplijeni mi oči ! Sa sredine neba sijao je pun mjesec te zlaćanu svjetlost razasipao po bijeloj smrzloj površini ! Milijuni trepetljika treperahu na sve strane ! Kratke i duge sijenke od predmeta presijecahu neizmjernost bjeline ! Konture zgrada, drveta, bregova, oštro se odražavahu prema čistini neba. Pijetli pojahu, psi lajahu, različiti glasovi stoke sa svih strana dopirahu, — čisto očekivah još da čujem pjesmu nevidljivog zbora nebesnika : „Slava na visini Bogu, a na zemlji mir ljudima dobre volje !" — A tih ljudi dobre volje svakako bješe većina u Malome Golupcu! Svi oni tada spavahu svoj dobri zasluženi san, pošto potkrijepiše dušu molitvama i slavopojkama malome Isusu i Njegovoj Prečistoj Materi, koja je mati svih nas . . .

Mala jeza otrže me od božanstvenog prividjenja, te se vratih. Sjedoh kraj ognjišta i prožackah vatru. Plamen laznu i osvijetli dva dječaka, koji spavahu da ponjavi, bez podglavača, nauznako ! Bješe onaj mali pecibrav i drugi, nešto stariji. Spavahu duboko, s uživanjem, kao što je doista spavao mali „car svjetova", pod okriljem svoje majke i blage stoke, u betlemskoj štali, — kako doista ne počivaju carevi zemaljski! . . .

Brava škrgnu i udje Borilo, izmoren, blijed, sa crnim kolutovima pod očim. Sjede i briznu u plač.

To me vrati u svu jadnu zbilju života, od koje se bjeh mnogo udaljio.

— Šta je Borilo?

— Naopako! — odgovori on kroz jecanje . . . Zli udes! Došao mi brat na božičovanje, na veselje, poslije toliko vremena, a onamo vodio ga je zli udes njegov u grob! . . . Došao je da ga sahranim! . . .

— Ne govori tako, ako si božji! rekoh, namah strašno uzrujan . . . Grijeh je to, Borilo! Nije svaka bolest na smrt!

— Bojim se, da ova jest! veli on, gušeći se od plača . . . Ne varaju znaci i slutnje! . . . Vi ljudi od škole , ne vjerujete u snove, ali . . . — Ne vjerujete ni u sudbinu, ali . . . — Njega je stigla ! Nije kriv Razmanović, što ga je sudba namjestila na Konjevici! Strava me hvata, srce mi se cijepa, ali . . . bojim se, božje ruke! . . . Da ga samo vidiš, kako se preobrazio! Nije ni pri svijesti!

Ustadoh naglo i rekoh :

— Hajdemo gore ! . . .

Doktor je ležao otvorenih usta, usijanih i ukočenih očiju, žutih, utonulih obraza, — zaista tako preobražen, da ga ne bi poznao, — da ne bi mogao vjerovati, e to može biti za njekoliko časova! Dihao je naglo i nakon svakog drugog trećeg dihaja ječao je. Sa strane sjedjahu mati mu i snaha, pogružene, već i iznemogle. Sve troje upriješe poglede na moje lice, da bi na njemu čitali utisak.

— Doktore! Doktore! viknuh — drugi put jače.

Bolesnik se strese i skrenu one velike zažarene oči na mene.

— Nu! Kako je?

Jedva čujno odgovori talijanski:

— Zlo! . . . Vrlo zlo! . . . Vrlo zlo!

Tri para očiju čisto me bodjahu. Rekoh nješto u istom jeziku, — izreku njeku hrabrenja, za tim, povukav domaćina za rukav, izidoh iz sobe.

Borilo i stara stigoše me na vrhu stuba. Kad se spustismo pred kuću, oboje me na jedan mah pitaju:

— Šta je rekao?

— Da mu je teško, ali da nije opasno! I ja ne vjerujem, da je opasno! . . . Ipak čujte, prijatelji! Ovdje treba zbiljska i brza pomoć, koju mi nijesmo kadri dati. Trebaju liječnici! Sad je oko šest časova. Do devet mogu biti u gradu. Odmah ću potražiti i poslati vam oba naša stara liječnika. Iza podne mogu biti ovdje. Borilo, probudi kočijaša i naredi mu, da odmah upregne!

— Ne za Boga! viknu on . . . Zar na Božić, prije svitanja, da mi ideš iz kuće, a došao si mi u goste!? . . . Pišite doktorima, pa neka nosi Jusuf, pa će biti svejedno, ako je sudjeno, pomoći će!

— Ne! rekoh odlučno, ja idem . . . Drugo je živa riječ, a drugo je pismo, a u ovakoj prilici ne možemo se osloniti na Jusufa! Ne zadržavaj me, ne dangubimo, poslušaj ti mene!

Baba reče:

— Zlatni moj sine, to te Bog uči, doista! Pusti ga, Boro, jer on zna što radi, kaono onaj, koji je Bogu po volji!

Na to, on otide u štalu, ona u kuću, a ja se počeh šetati po dvorištu, da mi se živci smire.

Ne prodje mnogo, izide Jusuf, vodeći konje na pojilo. Bješe čupav, podbuven, mrzovoljan, kao čovjek koji bi rado odspavao još dva tri časa. Borilo za njim izišao udje u kuću.

Iznenadiše me kavom, što je u ono vrijeme bila velika rijetkost po našim selima, i u bogatim kućama. Još se većma ugodno iznenadih, osjetivši da je dobra, — doktor ih bješe naučio kako da je gotove. Popih tri zdjelice i zapalih. Ona dva djetića još spavahu, onako kako sam ih ostavio. U pregratku djeca malo grajahu. Ja sam hrabrio mater i sina, kako sam najbolje znao, te im osnažih nadanje. Dadoh im riječ, da ću poslati oba starca, po što, po to! Razumije se, uzeće ona druga kola, sa djerekom. Svjetovasmo se i o prijemu i o ostalom. Moraće prenoćiti, a, more biti, i predaniti u selu, sutradan. Uglavismo, da će Borilo zamoliti popa, da primi starce i na hranu i na stan, — a on će mu već nakrmiti.

Pozdravih se sa starom, a Borilo me isprati do kola, noseći vunenu šarenicu, da noge obavijem. Stara zovnu Jusufa k sebi. Sjedoh na kola, pokrivena sijenom. Borilo mi dobro umota koljena i golijeni, izvukoh jaku i natukoh kapu. Bijaše

ciča, ali bez vjetra, — uz to vozit ćemo se nizbrdice, po mrazu i prema suncu, te šta može biti ugodnije zimskoga jutra, za mladića, koji je dobro spavao i kome je do toga da pobjegne od nemilih prizora?

Jusuf se vrati, noseći novu torbu, dobro nabubrelu. Na licu mu čitah pravo blaženstvo! Klibeći se kao kakva mlada, poljubi Borila u ruku, pa skoči na svoje mjesto...

Selo bješe budno u velike. Po dvorištima, pred njima, po putovima, bilo je čeljadi i svi nas posmatrahu sa čudjenjem. Pošto izidosmo iz sela, konji potekoše kasom, a istom pošto se umoriše i preuzeše običan korak, Jusuf se obazrije i progovori:

— A naš dotur umrijeće, a?

To me se nemilo dirnu, te viknuh:

— Jezik pregrizo, da Bog da! Što to govoriš? Ti da prorokuješ, uzmo jedna!

Jusuf se nimalo ne zbuni, niti se uvrijedi, nego slegnu ramenima i mirno povrnu:

— A, borme, njegovi to kažu! Pa onda, brte moj, nije Bog uzalud poslo onaj san njegovoj snaji! Pa onda, ako ćemo za pravo, znam i ja nješto!

Sjetih se famoznog sna, o kome se u kući pominjalo, a kako sam već bio u mističnim strujama, taj mi san zagolica ispitljivost, te mu rekoh, da mi ispriča.

— Brte moj, ružan san! započe Jusuf... Ko veli, ko ona, snaja Stana, veli: „Čekamo ti mi djevera dotura, ko znamo, da će doći! Cijelo selo čekamo ga! Ma, obaška su muški, obaška ženske. Muški su svi na broju, i stari i mladi, i ženjeni i neoženjeni, ali medju ženskima nema jedne starije, ni stare, nego sve listom cure i nevjeste! I još nješto. Ljudi su svi u težatnom ruvu, a sve što je žensko, u ruvu je stajaćem i okićeno. I još nješto, što je najgore zlamenje, u toj gomili ni jednoga djeteta ne bješe, a djeca su život, znaš! Kad, veli, ugledasmo u daljini konjanika, bijela konjanika na bijelu konju! Ko snijeg jedan i drugi. Sav onaj narod graknu od čuda. Leti konjanik k nama, leti ko munja, pa kad nam se primače, odjednom, nestade bijelca pod njim, a on ostavši na nogama, stade igrati! I svi poznadosmo da je to dotur, go, u košulji prebijeloj! Tada se uhvati kolo oko njega i zaori se pjesma! Za tim se probudih, veli Stana.

Jusuf umuknu, gledajući me pažljivo. Kako ja slegoh ramenima, on nezadovoljno odmahnu glavom i završi:

— Ako to nije jasno, nije ni ovaj dan, što nastaje! P' onda, brte moj, znam i ja nješto!

Koliko me je taj san ostavio nemarna, ova pošlednja Jusufova izreka učini da se nasmijem! Šta je tome blesanu navrlo, da se po drugi put pozivlje na njekakvo svoje „znanje!" Te pretenzije nije dotle imao!...

Do malo na istoku zarudješe prvi pramenovi, kao odsjevi dalekog požara. Malo po malo, rumen se raskola, te sunce pomoli svoj sjajno lice. Jusuf zaustavi kola, skide kapu, ustade prekrsti se tri puta i izgovori:

— Sunce na istok, Gospod Bog na pomoć! Daj nam Bože srećan put i srećan ovaj dan! Ko danas slavi rodjenje Ristovo, slavio ga u miru i veselju!

Ovo pošlednje dodade valjda zbog mene!

Pošto sjede, okrete se trupom na pola i stavi onu novu torbu preda se rekav:

— Baba poklonila Jusufu novu novcatu torbu, — šta misliš!

Pa izvadi iz nje cijelu pogaču, cijelu pečenu plećku prasetine, dobar komad rebara i sklenicu vina. Onda izvuče iza pojasa svoj nožić i dodavši ga, reče:

— A to je popudbina! To je za te!

Okrete se naglo i potjera lakim koracima.

Ni na kraj pameti mi ne bješe, da bih mogao jesti u to doba, ali kad neočekivano dodje preda me pečenje i pogača, prohtje mi se silno, kao da sam dotle samo o želio. Brzo svukoh rukavice i naklatih se, gotovo kao što bi i Jusuf, samo što bi on žvatao laganije. A dodje mi smiješno pomisliv: kako je njemu i sjetiv se one njegove kazuistike o postu! U tome kola stadoše, a on otrča njekuda.

Zabavljen jelom ne bjeh ni opazio da smo već stigli do zlosrećne konjevićke krčme. Bila je zatvorena, ali vrata na madjupnici bjehu otvorena, a kroza njih kuljaše dim. Jusuf stade u dimu, pred vratima, i po pokretima ruku sudih da s njekim razgovara, što je vrlo malo trajalo. U čudu se pitah: šta to može biti? Valjda njeka poruka od Ivanovića? Zapitah ga pokretom glave, a on sjedavši odgovori:

— A ništa! Neka znaju da i ja nješto znam!

Opet njegovo „znanje".

Do malo, gurnem ga i pokažem ostatak jela, tri četvrtine pogače i nedirnutu plećku.

— Vala! veli Jusuf i stavi preda se. Malo se kao ščinjao, pa okrenu glavu k meni:

— Ko velim: na putu se! I to baš na putu putujem, a ne, recimo, da sam u kući! Dakle velim, da se, s pomoću božjom, premrsim!

Prekrsti se i stade onako svojski lagano „slagati".

Mene zagrijalo vino iznutra, a spolja me poče grijati sunce, te zadrijemah. Kako li se ugodno iznenadih, kad me iz njeke prijatne tlapnje trže glas Jusufov...

Bjesmo pred starim vratima grada Travnia, odakle smo trojica pošla, dvadeset i četiri časa ranije!

Preporučih Jusufu da ne priča po gradu onaj dogodjaj u krčmi i doktorovo bježanje, a ostalo može. Dadoh mu napojnicu, pa otidoh smjesta ka bližem starom liječniku, kojega zastadoh u kući. Ispričah, u glavnom, šta je sa Ivanovićem i dodadoh, da je baš njegova želja da mu obojica priteku u pomoć. Znao sam, koliko će im to laskati. I zbilja pogodih. Starac izjavi, da je smjesta gotov na polazak, a posla svoga momka s pismom kolegi.

Ja otidjoh u svoj stan i legoh i spavah do mraka, pa otidoh u kafanu. Tu me odmah dočekaše čestitanjima i zaokupiše pitanjima. Bješe se razglasilo, da je u Konjevici bio atentat na nas dvojicu, ali da sam ja savladao i razoružao napadača. Ja ispravih priču, izmijenivši glavno, — izvrnuh, da je napadač bio pijan.

Sutradan, drugi dan Božića, bio sam na ručku u Treneka. On i stara gospodja odmah me dočekaše pitanjima o dogadjaju. Odmah sam razumio, da oni znaju svu istinu i njima ispričah svu istinu, jer mi je želja i namjera bila, da se Razmanović ne potrza na sud.

Prodje i treći dan Božića, a ne dobih nikakve vijesti o bolesniku, — doktori se ne bjehu vratili.

Dan za tim, istom što ustadoh, dodje mi u stan Jusuf i od prve reče:

— Eto, umro dotur!

Za njekoliko trenutaka nijesam mogao progovoriti.

Jusuf nastavi:

— Umro je juče, pred veče, priča Djerek. On, Djerek, brte moj, osto je sa doturima u Golupcu sve do noćas. Oni su se hranili u popa, a on u Ivanovića. Jad i žalost velika, veli, i u selu! E, nije šala, izgubiše svoga prvoga gospodina, — znaš, do sada još nije bilo gospodina iz Maloga Golupca!

Pozadugo ćutasmo obojica, pa Jusuf dodade:

— E, eto vidjeste li, što učini žensko!

I otide.

To vam je, gospodje i gospodo, moj božićni doživljaj, od koga se navršilo četrdeset godina! završi stari sudija.

VELJKO PETROVIĆ: »ZDRAVA MARIJA«!

U zdravom i zagasitom šipražju,
u senci keltisa gustih,
svečano i ozbiljno,
kao ehovna katedrala,
bolnica stoji visoka.
kroz žbunje, kao živa krv,
crveni se opeka nova.
A jara podnevnoga sunca
drhti sa limena krova.

Ovamo ne dopire moćna,
kreštava vika sa trga;
ovamo ne dopire zvrka
nenamazanih tovarnih kola;
u ovom zatišju mirnom
tek ovlaš pogladi kadgod
drveće vetar sa njiva.
I tad opijen mirisom
zova il sarašca snežna
on pada skrušen, ubijen
zagušnim vonjem lekova,
i mrtav gine u lugu...
... U ovom zatišju mirnom
slavujsko grlo umuklo;
iz ovog zatišja mirnog
jedino uzdasi mračni,
i oštri usklici bola
cede se tupi i mutni
kroz hladno, debelo stenje,
da kao oblak visoko
mrko, očajno prete ...

Iz ovog zatišja mirnog
tek tako s večeri setne,
kad jedra miriše trava
i sočno zadiše bilje,
kada se napije vazduh
punim i vlažnim ćuhom
rastinja, koje se budi;
zaplovi pesma po zraku:
„Zdrava Marija, djeva! . . .“

Kroz prozor pesma se spušta,
bela i mrtva ko vlakna
tanane svile i čiste . . .
Kroz prozor spušta se pesma
mrtva i monotona . . .

Nju guši miris rastinja,
što puca sočnom jedrinom,
nju guši slutljiva večer,
štono se iza gora
na mekim prstima krade,
noseći u svome krilu
bogatstvo neznanih draži . . .
. . . Dok pokraj ograde u tom
šunja se, propinje, giba,
ko mlada lavica, cura;
veselo, crno ciganče.

Kroz rite crvene bluze
slobodno kikoću dojke,
nestašne, glatke, i pune
slatkoga obećanja;

kikoću usne joj vlažne
i beli sićani zubi;
a iz njih kikoće ruža,
crvena, mesnata, krupna.

Ona se šunja i slukti . . .
. . . Kroz prozor pesma se spušta,
mrtva i monotona,
a kroz suton se beli
ubradjaj pobožnih nona . . .

One su skrušene, blede,
ko rani, jalovi ljeri.
Iz grla stisnuta njihna
izleće pesma bez boje,
bez zraka i bez topline,
bez tuge i bez radosti, —
mrtva i monotona . . .

— A crno cigančе skoči.
Zveknuše šljoke po vratu,
padoše makovi krvni
s uvojka njenog, ko ponoć;
pljesnu se rukama glasno
i bacivši se u času
na meku, svilenu travu,
ona se nasmeja drsko,
i raskalašno i zvonko,
ko prvi proljetni pljusak . . .

I od tog sunčanog smeha
zadrhta trava pod njome
i još se sladje joj pripi;
zadrhta busenje sneno,
ko srce počne l' da ljubi;
zadrhta keltisa granje
i dahom čežnje zašumi;
i stene debele, hladne
od tog zadrhtaše smeha,
nenadno, bolno i žudno . . .
. . . Stadoše device bele,
ko plaho jato golublje.

Zadrhtaše device bele
od otog rumenog smeha;
zastrepiše stegnuta prsa
i unegvena, zborana srca.
Sledi se pesma u grlu,
nedovršena, tek jednim krikom
plašnih i ranjenih ptica . . .

I zamre pesma u rosi
i u pramenu sutonske magle,
ta pesma pobožnih nona,
mrtva i monotona . . .

DR. L. KNEZ VOJNOVIĆ: FINIS REIPUBLICAE

(31 JANUARA 1808) (Svršetak.)

III.

Čudnim sticajem istorijskijeh prilika, Dubrovnik, to avansovano utvrgjenje Rima prema Istoku, propada iste godine kad i njegova matica, pod udarcima istoga osvajača. Pontifikalnoga vječnoga grada, koji kroz mnogo stotina godina bi najjača ili dajbudi najstalnija politička obrana Republike na Zapadu, nestade kao d r ž a v e u istom trenutku kad i njim zaštićena jadranska državica.

Upravo tako isto Porta, mnogovjekovna zaštitnica Dubrovnika na Istoku, raspadaše se u unutarnjim i spoljnim krizama baš u trenutku kod Republika imaše od nje najviše potrebe.

Nedjelju dana pred Marmont-ovim dekretom, Napoleon pisaše Princu Eugenu: „Moje će trupe ući u Rim 2 februara. Gjeneral Miollis zauzeće Castel Sant Angelo i staviće papske trupe pod svoje zapovjedništvo. Uzeće titulu zapovjednika

opservacione divizije Jadranskoga mora." Taktikom Napoleonovom prema Rimu jasnije se objašnjava njegova taktika u Dubrovniku. „Careva je namjera" piše Champagny francuskome poslaniku Alquier-u „da se rimski puk i francuske trupe naviknu da zajedno žive, kako bi Rim, ako produži u svom ludilu kao do sada, neprimjetno prestao da živi kao svjetovna sila, a da to niko ne primjeti." Napoleon nije drukčije postupao u Dubrovniku. Od 27 Maja 1806 do 31 Januara 1808 puk dubrovački i francuske trupe bjehu se tako dobro navikle da zajedno žive, da propast Dubrovnika kao politički autonomnoga tijela bi neprimjetna, progresivna i niko se ne sjeti da je tog i tog dana prestao da kuca jedan nezavisan organizam. Analogija ne prestaje ovdje. Francuske trupe ugjoše u Rim u odregjeni dan. Svome poslaniku u Petrogradu, Caulaincourt-u, Napoleon piše: „Izlišno je da o tom dogagjaju govorite" — Talleyrand isto tako bješe pisao Sebastiani-u u Carigrad[1] — ali ako Vam progovore, kazaćete ovo: Papa je šef crkve moje zemlje; pristojno je, dakle, da uzmem ja upravu duhovnijeh stvari. To nije teritorijalno osvajanje, nego obazrivost."[2] Iz iste obazrivasti god. Šeste bješe zauzeo Dubrovnik, uvjeravajući manifestom da on ne traži „teritorijalno osvajanje." U Evropi niko ne reče ništa. Osvojenje samoga Rima, bijaše bagatela za Evropu, pa i kad izagje u Maju 1809 lakonički Schönbrunski dekret: „Papinska se Država prisajedinjuje Francuskome Carstvu" ne začu se ni glas protestacije, i „bula ekskomunikacije" progje neprimjećena. Evropa je imala drugijeh briga. U pitanju bijahu državni sistemi svijeta. Radilo se o tome ko će, nakon Tilsita, koga nadmudriti: Aleksandar Napoleona ili ovaj Aleksandra, hoće li Austrija, koju Stadion i Metternich bacahu u četvrti rat sa Francuskom, uspjeti da slomi Napoleona ili da mu moć još jače utvrdi. Od rješenja ovijeh pitanja zavisila je ravnoteža civilizovanoga svijeta. U ovakoj konstantnoj zabrinutosti Evrope ukinuće Dubrovačke Republike, čije je zauzeće 1806 godine, bilo izazvalo sa strane Rusije i Engleske toliko nezadovoljstvo, progje potpuno neprimjećeno. Sred naoružane ili resignirane Evrope nije bilo, u ostalome, više ni traga kakvome aktivnome javnome pravu, ni koncertu ma koje vrste koji bi vodio računa o megjunarodnim nepravdama. Jedina Austrija, čiji zastupnik sam predstavljaše svu evropsku diplomaciju u Dubrovniku, zabilježi u svoje kartone budućnosti pad Republike i ne bez intimnoga zadovoljstva.

Ona sama teško bi se bila ikad riješila da stavi ruku na Republiku s kojom je vezivahu toliki zaštitni ugovori, pa i najnovije svečane izjave prijateljstva i poštovanja njezine nezavisnosti. Ali ako ona nije ništa bila skrivila Dubrovniku, mogla se nadati da će Napoleonski nasilni akt kad tad opet njoj i nikome drugome donijeti pozitivnijeh koristi.

Savijesni Timoni nije bio zaboravio da se, pri polasku, u depeši na Stadiona osvrne na stanje partija u Dubrovniku. Njihovo mišljenje o Austriji naročito ga je, dabome, interesovalo. On najprije konstatuje da su francuski pristaše ne samo neprijatelji Republike, nego suviše i ljuti dušmani Austrijske Carevine. „Imaju" veli[3] „pravi achornement" (razdraženost) protiv Austrije jer znaju: 1. da je Austrijski Car i niko drugi kadar da izvede nekakvu promjenu na ovijem stranama 2. kad bi se ta promjena dogodila, da bi oni bili bačeni u zakutak gdje bi utažili

[1] V. Clavu III ovog djela.

[2] A. Sorel, Op. cit. 244.

[3] 18 Maja 1809 B. D. A.

svoj gnjev na vlastelu, a ne bi više mogli da rade svoje prljave i sitne poslove. „U ostalome" produžava Austrijski zastupnik, u „Dubrovniku postoje tri stranke francuski pristaše, Republikanci koji su privrženi Austriji i indiferentiste koji se prilagogjuju prilikama."

Timoni bješe rekao istinu.

Patriotska republikanska stranka, koja će godine Trinaeste ući u odsudni boj za nezavisnost Dubrovnika, bijaše sa svojim simpatijama za Austriju vijerna mnogovjekovnim tradicijama Republike. Iz nje govorahu glasovi mrtvijeh XIV, XVII i XVIII vijeka. Dubrovnik je Česarov grad u ovome smislu, što je on svoju nezavisnost, svoju potpunu autonomiju, nazrijevao samo u zaštitnoj vezi sa Austrijskim Domom koji, u stvari, bješe postao Dom krune Svetoga Stjepana. Republikanci, dakle, ne razdvajahu te dvije ideje o nezavisnosti Dubrovnika i o privrženosti Ugarskoj kruni odnosno Njemačkome, poznije Austrijskome Česaru. Oni se samo od njega nadahu (a dok Austrijski Dom držaše i Španiju ovaj osjećaj sigurnosti i nadanja bijaše udvojen) da će Republika biti povraćena ako ne baš in integrum, ako bi bile prilike tako jake da Dubrovnik ne bi mogao više da održi svoj potpuno odvojeni život u državo pravnome sistemu Evrope, da će barem svoju autonomiju zadržati — odvojenu od bivše mletačke Dalmacije pod suverenstvom Habsburškoga Doma. I baš što su ovako mislili stari Republikanci, u njima je gorjela još jačim plamenom mržnja protiv Francuske koja, pošto ih je dobro opljačkala bila, bijaše naprosto izbrisala ime Dubrovnika kao autonomnoga tijela, istorijskom evolucijom nadarenoga sopstvenim životom i koje nemaše ni od koga potrebe da produži svoj skromni, slobodni tok. Napoleonove velike osnove o Dubrovniku bijahu sakrivene i obožavateljima i protivnicima. Ali o ovim osjećajima mogaše onada republikanska stranka reći: „reposita est haec spes mea in sinu meo". Trebalo je, megjutijem, živjeti, zadovoljiti se, podnositi realne prilike onoga časa. Vrlo je malo ljudi u Evropi bilo koji su Napoleonovo Carstvo smatrali kao provizorium sile. U Dubrovniku se nije mogao tražiti ni jedan Gentz, ni jedan Metternich. Ali je bilo dalekovidnijeh patriotâ — Ivo Natali, Miho i Frano Bona, Dživo Kaboga i dr. — koji se sasvijem povukoše sa male pozornice, vjerujući da je „svaka sila za vremena" i da će ovo novo Rimsko Carstvo tresnuti kad tad o zemlju. Produžavahu, megjutijem, u tajnosti, diplomatsku gverilju protiv novoga stanja stvari.[1]

Druga stranka, čiji je tipični predstavnik glavom prvi „Maire" Antun Sorgo, možda sa manjom zaljubljenosti u same sebe, bijaše riješena ne samo da se koristi nego da se sasvijem slije sa novim stanjem, da zbaci melankoliju kao nedostojnu novijeh podanika jednoga tako silnoga Cara. Ovi se bijahu sporazumjeli sa pučanima frankofilima koji, još za sada, ne gledahu u prisajedinjenje Francuskome Carstvu nego doktrinarno zadovoljstvo da je jedna aristokracija propala kao vladajuća klasa i da im je otvoren pristup u Sancta Sanctorum gragjanske i sudske uprave. Ovaj osjećaj bijaše još dosta jak u prvoj godini francuskoga režima da utoli nemirna pitanja patriotizma. Vojni režim nije bio ideal francuske partije, ni pučana ni vlastele. Prožeti duhom „besmrtnijeh načela" 89 god. oni već nalazijahu da režim gjeneralâ nije baš ono što snijevahu u klubskim sastancima. Dubrovnik

[1] O ovom radu vlastele Cf. glavu VII ovoga djela.

bijaše i suviše smatran sa tačke gledišta „strategije" i „opservacije", pa se i suviše često grabilo u njihovu kesu, što se nije saglašavalo sa ljubaznim načinima i sa sjajnim balovima dubrovačkoga hercega.[1]

Ali takva bješe priroda Velikoga Carstva. „Francuska ostaje kao osvajačka vojska, utaborena nad Evropom; Evropa ostaje pod osvojenjem, zauzeta, razdijeljena u vojna zapovjedništva. Veliko Carstvo nije ništa drugo nego li kolosalan pokušaj da se ovom ogromnom orugju vlasti dâ definitivan i pravilan oblik, da se Evropska karta utvrdi, kao što mi, u mrtvoj istoriji, utvrgjujemo kartu Rimskoga Carstva, p a x r o m a n a."[2] U tu Pax resignacija Republikanaca i pristajanje galofila slijevahu se kao u prirodni završetak nekadašnjega jadranskoga slobodnoga mira. Dubrovački klir bijaše isto tako razdvojen usljed tugjinske najezde. Na arhiepiskopskoj stolici Sarakâ, Trivulzi-â, Beccatelli-â, sjedaše Nikola Ban ili Bani, 80 po redu dubrovački arhipastir, o kome se može ustvrditi da je bio prototip neotesanosti i servilizma. Dvije njegove službene izjave, govor prilikom polaganja zakletve vjernosti Caru Napoleonu i cirkular parosima za novačenje jesu spomenici ropske beznačajnosti. Onaj isti čovjek koji godine Osme još pjevaše u „Gospi": „Domine, salvam fac Rempublicam et Principem nostrum", godine Desete u Dvoru svojijeh vladalaca ne postidi se da izreče pred upravnikom Garagnin-om sljedeću besjedu:[3] „Nema ništa prijatnijega i radosnijega za mene i za moje sveštenstvo, nego li svečano izjaviti najvećemu od vladalaca Napoleonu Velikome dužnu mu vjernost i posluh. To su dužnosti p r a v o g a podanika prema svome Monarhu, čije mudre, bogoljubne i hrišćanske uredbe svakoga imaju da pokrenu na posluh. Ujedno, dakle, sa mojim sveštenstvom evo me da položim zakletvu posluha i vjernosti našemu preslavnome Vladaocu u ponovni znak pravog podanstva koje će da nas veže kao nježnu djecu uz tako miloga Cara, Napoleona Velikoga." Ne zaboravimo da je Papa Pio VII, Chiaramonti, Bulom „Quam memorandam" od 10 juna 1810 indirekte izopćio bio iz Crkve „mudrog, bogoljubnog i hrišćanskog" Cara Napoleona. U Buli odista sâm Car ne bijaše poimenično označen za to da ne bi postao v i t a n d u s, biva da ga kršćani ne bi imali da izbjegavaju. Ali za to ipak bješe naperena protiv njega, kao što i protiv svijeh onijeh koji bijahu izvršili nasilje nad oblasti Rimske Crkve. Arhiepiskop Ban, dakle, ovom zakletvom izdavaše Republiku, a vrijegjaše Crkvu. On sam nije nikad posumnjao u plemenitost i opravdanost svoga akta. Godine Četrnaeste istom će enfazom položiti zakletvu vjernosti Caru Franu u ruke gjenerala Milutinovića. Ali se Ban bješe zatrčao angažujući cijelo svoje sveštenstvo pomenutom zakletvom. Trinaest sveštenijeh lica odrekoše zakletvu Napoleonu. To bijahu sekularni sveštenici: d u m M i h o K a r a m a n, d u m I v o M i t r o v i ć, d u m G j u r o i d u m P e r o b r a ć a L a l i ć i, pak fratri Malobraćani T o m a iz Slanoga, V i k e n t i j e iz Râta, L u j o iz Kučišta, S i l v e s t a r I l i ć i f r a A n t u n

[1] God. 1809 opet sve klase uzajmiše francuskoj vladi pedeset i sedam hiljada franaka koje još god. 1812 tražahu, ali uzaludno, da im se osvete. Odnosni se spisi nalaze u Ljubljani i u Dubrovniku. Na aktu, kojim se Roncu des Malets, auditor Državnog Savjeta, bješe opunomoćio da traži kod vlade povratak zajma, potpisano je 26 vlastele, 63 gragjana (pučana), 4 sveštenika i 27 Jevreja. Originalni akt kod pisca. Megju ostalijem nalaze se potpisi Gjona Resti, Brnje Zamanje, Gjura Hidže i Antuna Sorga.

[2] Sorel, 462.

[3] Tekst talijanski publikovan u „Srgju" od 30 Aprila 1905. Tako isto i cirkular parosima.

A g i ć, koji još mnogo godina iza toga na samrtnoj postelji izricaše svoje tvrdo nadanje u vaskrs Republike; pak fratri bijeli: V i k e n t i j e Č u k i ć, V i k e n t i j e G i a i m e (vikar), I v a n B. R o z a v e r i klerik F r a A u g u s t i n.[1] Malobraćani, Dominikanci Čukić i fra Augustin, pak pop Karaman ne ustrajaše u svom erojskom aktu. Sutradan podniješe retraktaciju generalnom Guverneru Bertrandu, moleći da ih primi na zakletvu. Bertrand ih oslobodi iz zatvora i oni polože zakletvu, koju Karaman okaja 1813 patriotskim zauzimanjem i pjevanjem u republikanskome ustanku. Fratri Giaime i Rozaver, popovi Mitrović i dva Lalića ostadoše nepokolebivi. Kroz 4 dana moradoše ostaviti Dubrovnik, a kroz 15 Ilirske Provincije. Nezakletnici zakloniše se u Hercegovinu, osim glasovitoga Rozavera koji pogje u Italiju. U turskome Popovu fra Giaime i umrije.

Uopće bijaše u sveštenstvu neznatan broj iskrenijeh pristalica francuskoga režima. Osim poznatoga Dominikanca f r a A n g j e l a M a s l a č a, učenog teologa i elegantnoga govornika, koji bješe u naročitoj milosti kod francuske vlade, Timoni ne pominje nego još tri sveštenika galofila: d u m F l o r i j a T v r d i s k u, d u m N i k o l u I v i ć a i d u m B a l d a Č i p r e. Inače sveštenstvo, i ono koje se bješe zaklelo vjernost Caru Napoleonu, bijaše neprijateljski raspoloženo prema Francuskoj. Drukčije ne mogaše ni biti. Na koga se u prvom redu bješe svalila sva mrzost francuske zapreme? Na Crkvu. Ukinuti mnogobrojni manastiri, savršeno opljačkane crkve, konfiskovani religiozni fondovi, osiromašeni parosi, izrugana vjera na hiljadu načina. Šta više i sami bezbrojni Te Deum-i i Blagodarenja držahu u nervoznom stanju sveštenstvo obiknuto na mir, na stalne ako i skromne prihode, na poštovanje vjerskijeh manifestacija pod narodnom vladom. I ovako duboko uvrjegjenome kliru Arhiepiskop poručivaše, da sa otara vrbuju koliko više uzmognu vojnika za Napoleona i „na najslagji način" predstave vjernicima „dužnosti prema svome Vladaocu" i koristi koje sobom donosi služba pod „Franačkim Orlovima".[2]

Jevrejima, koji bijahu moćni i bogati, ali kojima Republika, po primjeru svih predrevolucionijeh država, ne davaše gragjanskijeh sloboda, Pravoslavnima, koji bijahu malobrojni, ali od Rusije zaštićeni i koji imahu dosta razloga da se žale na intoleranciju dekadentne Republike, pad dubrovačke vlade mogaše samo prijatan da bude kao vjesnik boljih vremena. Ovaj fenomen, ne bijaše, dabome, specifično dubrovački, nego opšti onoga vremena. Caru Napoleonu dugovahu mnogo Jevreji posvuda, a Pravoslavni na jadranskoj obali. Jevreje bješe podigao iz bespravnoga života i dekretom od 17 marta 1808 bješe ih organizovao kao priznatu konfesiju gotovo na istom stepenu slobode i nezavisnosti sa katoličkom crkvom, ako izuzmemo „Articles additionnels" koji vrijegjahu katoličku hierarhiju. Pošto se odgovorima Velikoga Sanhedrina iz cijeloga Carstva (10 decembra 1806) bješe uvjerio da se Mojsijev zakon u svojim nedogmatičnim dijelovima ne samo ne kosi sa francuskim zakonom nego da ih je spreman i recipirati, Napoleon skroji organizaciju jevrejskoga kulta za cijelo Carstvo. Na svako 2000 duša Mojsijevaca

[1] Diario Stulli, g. 1810, Gelcich — Ein Gedenkbuch der Erhebung Ragusas, Wien, 1882 i Pisani op. cit. 372. Bili bismo blagodarni kojemu od našijeh učenijeh Malobraćana ili Dominikanaca, da nam ispriča na temelju dokumenata, ako ih ima, tu vrlo značajnu epizodu, sa kojom se mi nijesmo mogli podulje da zabavimo.

[2] Circular cit. 29 septembra 1811.

dolažaše jedna sinagoga i konsistorija. Sloboda potpuna bješe data vršenju bogoštovja i upravi fondova. Napoleon tražaše samo da Jevreji budu dobri gragjani, a naročito dobrovoljni vojnici. Ova se organizacija raskrili i na dubrovačke jevreje. Sa ovima vlastela ne živjahu u omrazi, ako ih je republikanska vlada i držala u ghettu sa svim restrikcijama onoga vremena. Kaošto bijahu ekonomski korisni starome režimu, tako biše i novome. Ali razumljivo je, da su Valencini, Pardi, Terni, Tolentini i t. d. obožavali Cara, nemilo se sjećajući Jezurunovoga procesa i policajnijeh kinjenja Republičine vlade.

Car bješe i Pravoslavnima, a ovima možda još više, učinio dobra, prekinuvši mletačku — pa i dubrovačku — tradiciju koja službeno ne priznavaše grčko-istočni kult. Dekretom iz Saint-Clond-a od 8 Septembra 1808 osnova eparhiju za Dalmaciju. U Arhimandriti Zeliću Car bijaše zadobio gorljivoga pristašu, upravo obožavaoca, koji čak na dvorskom objedu u Tuilerijama, nagnat atavističkom potrebom govora, htjede da izreče „zdravicu" Caru pred skandalizovanim Velikim Maršalom Duroc-om. Ali ni St-Cloud-ski dekret, ni naimenovanje prvog episkopa, Kraljevića, (1810) ni razdavanje katoličkijeh crkava i kapela novo priznatoj pravoslavnioj Crkvi, ništa ne bijaše kadro ugušiti simpatije pravoslavnijeh za Rusiju i za Crnu Goru. U Dubrovniku te simpatije nijesu smjele da izbiju na površinu. U ostalome, tamo Pravoslavni bijahu više i pretrpjeli u posljednje vrijeme neosnovanijeh restrikcija i mogahu se slobodnije i prirodnije priznavati vjernim podanicima Francuskoga Cara.

Dok je dubrovačko društvo bačeno izvan svojih istorijskih puteva počimalo tako da luta, i da crta početak svog individualnog propadanja, svoje amorfije, osvanu god. 1809 a š njom rat s' Austrijom. Ovaj novi, četvrti, megdan sa Napoleonom bješe odavna predvidjen. Izdajnička igra Beneventskoga kneza u Erfurtu uskori konflikt. Najprije potajno sokoleći Austriju da oruža, za tijem potajno nagovorivši Aleksandra da ne traži od Austrije razoružanje kako ga Napoleon bješe zamolio da učini, Talleyrand izdade svoga gospodara, a s njim i samu Francusku. Frano I i njegov ministar Stadion oružavahu grozničavo sve austrijske narode. Ali nakon šest mjeseca, uvidješe da nijesu više u stanju da podnose vojne terete. Stadion i Metternich uobražavahu da je čas podesan da se Napoleon prinudi na odstupanje iz Njemačke, uobražavahu da je Napoleon mnogo više zauzet u Španiji nego li u istini bješe, i da će najzad dvolični Aleksandar definitivno prekinuti Tilzitskom politikom i vezati svoju i Evrope sreću za brod Austrijske Monarhije. Austrija ugje prva u odsudni rat. 6 Aprila nadvojvoda Karlo stavi se na čelo glavne Armije, Napoleon tek 18, jednako se nadajući u intervenciju Rusije. Marmont bi pozvat da oštrom diverzijom u Hrvackoj kooperiše radu glavne vojske. Pošto 23 Aprila iz Ostrovice izda proklamaciju svojim vojnicima,[1] uputi Dubrovčanima i Bokeljima sljedeći manifest:[2]

„Puci od Dubrovnika i od Kotora!

„Austrija je hotjela boj; ona ga je navjestila. Česarske čete jesu u krenuću odasvuda i Evropa će naći svoj mir."

[1] Tekst u Pisani-ja op. cit. 309.

[2] Opć. Arhiv. Manifest je u tri jezika. Mi, po običaju, navodimo ovdje integralni srpsko-hrvatski tekst.

„Puci Dubrovnika i Kotora, ja Vam ostavljam dostojne poglavare i vrle vojnike za branit vas. Vi imate svijesnijeh nastojnika koji će bdjet na Vašu korist. Vi ćete opravdati slavno ime podložnika Najvećega svih Česara s Vašom vjernosti prema njemu, i s vašijem ljubežlivijem prignućem na njegova dobića. Zanesenje s kojijem pospješili ste se na oružja meni jest potvrgjenje Vašega načina od djelovanja (de votre conduite)."

„Puci od Dubrovnika i Kotora, milo će mi biti jedan dan odnjeti prid pristolje nove uzroke koje vi hrlite za steći (que vous allez acquerir) vrhu dobro hotjenstva najvećega i najpravednijega svijeh Česara."

Iz općenoga bojnostavništva (de mon Quartier Général).

Od Ostrovice na 23 Travara 1809

Načelni vojvoda Ban Dubrovnika.[1]

Marmont uz prkos nekoliko sjajnijeh uspjeha u Lici, nije mogao da spriječi invaziju Austrijske vojske u Dalmaciju. Gjeneral Knežević pritisnu Francuze sa samim Dandolom u Zadru, ukaza se prethodnicama do Neretve, praćen usklicima ogromnoga dijela dalmatinskoga puka koji se, naročito pod uticajem Malobraćana, izjavljivaše za katoličke ćesarevce protiv žakobinskih Francuza. Ali preko Neretve se ne ukaza neprijatelj. Dubrovnik kroz svu ovu vojnu ostade nepovrijegjen, zaboravljen, ne nadajući se ni sa čije strane pomoći. Nakon vrlo krvave kampanje, koja kod Asperna i Esslinga za trenutak nagne u korist Austrije, 6 jula Napoleon izvojšti veliku pobjedu kod Wagram-a. Ali se ta pobjeda ne mogaše uporediti sa Austerlicom, a još manje sa Jenom. Austrija bješe potučena, ali ne prinugjena na kapitulaciju. Uz prkos glasovima koji tražahu produženje rata, jer čile stajahu Austrijske armije u Češkoj, Frano I, ne nadajući se više u kooperaciju Rusije, zatraži 11 Jula primirje, koje bi i sklopljeno u Znaimu. I Napoleon iščekivaše odsudnu riječ svoga tilzitskoga saveznika. Ova riječ zaista dogje 10 Avgusta, ali ne kakvu željaše Napoleon. Aleksandar skidaše obrazinu i kategorično tražaše od Napoleona da se izmiri s Austrijom. U Altenburgu se otvore pregovori izmegju Metternicha, Nugent-a i Champagny-a. Metternich uvjeravaše svoga gospodara da se Trst i Rijeka ne će ustupiti Napoleonu. „To bi bila naša propast" govoraše Česar. Ali Napoleon tražaše upravo ta dva grada, kao prvi i najbitniji uslov mira. Austrijskome izaslaniku grafu Bubni otvoreno govoraše: „Meni je Ilirija potrebna da preko nje vežem Italiju sa Dalmacijom kako bi moje vojske mogle maršovati na Istok". U Carevoj misli ovaj ugovor imaše da bude prosto produženje i zaokruženje Požunskoga ugovora. U Schönbrunnu 14 oktobra bude potpisan t. zv. bečki ugovor po kome Austrija gubijaše 110,000 kvadratnijeh kilometara i 3,500.000 duša: sve primorske provincije: Trst, Rijeka, Austrijska Istra, pa Kranjska, jedan dio Koruške i provincialne Hrvatske, Lička, Ogulinska, Otočka i Slunjska regimenta i najzad Glinska i Petrinjska banska regimenta padoše u dio Francuskoj.[2]

Ove teritorije, zajedno sa francuskom Istrom, sa Dalmacijom i sa Dubrovačkom Državom sačinjavaće sedam provincija „du gouvernement d' Illyrie". Napoleonova Velika Carevina siže sada do Balkana. Frano I priznaje su-

[1] Le Général en Chef, Duc de Raguse.

[2] Cf. Bourgeois, Sorel, FML. Voinovich — Die Kämpfe in der Lika, in Kroatien und Dalmatien 1809 — Wien — 1906.

više: osvojenje Portugalske, kraljevsko dostojanstvo Jozefa Bonaparta i Murat-a, prisajedinjenje Rima i sve što se izmijenilo i što će još da se izmijeni u Italiji. Za prisajedinjenje Dubrovačke Republike Napoleon ne traži Franovo priznanje. Njezino definitivno slijevanje u mare illyricum Česar prećutno prihvaća. Nema sumnje, u Schönbrunnu god. 1809 riješila je Austrijska dipolmacija da do prve zgode sa povraćajem „Ilirskijeh Provincija" traži od Napoleona, uključno a ne nominatim, i Dubrovnik.

27 oktobra stigne u gradsku luku jedna lagja iz Jakina sa manifestima tamošnjega prefekta Casati-a i gjenerala Ponchin-a o zaključku mira izmegju Francuske i Austrije. One iste večeri vojna muzika obigje grad. Sa Brsalja ispališe se 30 topovskijeh metaka. Bješe mnogo naroda u oktobarskoj noći. Ulicama čujahu se usklici: „Viva l Imperatore!" a i „Živio Imperatur!". 29. zapjeva se u „Gospi" Te Deum u prisustvu gjenerala Devieau-a. Stulli ne zaboravlja da zabilježi vrlo važan fakt, da se „onog jutra nijesu ispalili topovski metci, nego 15 hitaca „iz „maškulâ" zbog — štednje. U večer nije moglo da bude rasvjete zbog velikog vjetra." Na ovo djetinjasto blebetanje bješe spàla buržoazija opčinjena vidicima birokratskoga raja!

Opet se jedna etapa ispunjavaše na Napoleonovome putu k Istoku, ma da se put sve to više zastiraše enigmatičnom maglom sa sjevera, zabrinutošću o raspoloženju Tilzitskoga saveznika. Napoleon mogaše sada da pristupi organizaciji zemalja uzetijeh našoj etničkoj grupi od godine 06 do 09. On je prilično dugo kolebao, ne znajući kakav bi oblik dao „ilirskim" provincijama. Ali glavna koncepcija bijaše uvijek ona Karla Velikoga ili Rimskijeh Careva — kojijeh se nasljednik on javno i svečano naziva še — da se ovim zemljama povjeri funkcija pa i oblik jedne pogrnaične provincije za najezdu i za obranu, jedne staro-franačke Marke. Za to u razgovorima sa Mormont-om, koga bješe proizveo na maršala, riječ: Marka često se povraćaše i jednom, smiješeći se, reče Marmont-u: „A vi ćete biti Markgraf."[1]

Ali se na tome Napoleon ne zadrža. Ne zadrža se ni na Garagninovom projektu o departmanima (9) kojim taj Trogiranin šćaše uništiti sve individualnosti pojedinijeh oblasti. Na posljetku, 14 Oktobra, dan u kom se bijaše potpisao i bečki ugovor, Napoleon izda prvi svoj dekret o „Ilirskijem Provincijama" (Les Provinces Illyrienues) kako će se od sad unaprijed zvati ta gomila zemalja koje gotovo ništa nemahu zajedničkoga, a najmanje istorijsku evoluciju.

Ali tek dvije godine docnije, dekretom od 15 Aprila 1811 Ilirija bi potpuno organizovana, sasvim u centralističnome smislu. „Centralizatorni i autokratski Napoleonov duh bješe sveo Iliriju na prostu grupu departamenata; generalni guverner bijaše jedva nešto više od prefekta; prost činovnik, zavisijaše od ministara, imaše uza sebe savjetnike i ne potpisivaše ništa što mu ne bi ovaj ili onaj potčinjeni predložio. Uz guvernera dizaše se zauzimljiv lik generalnog intendanta, dualizam koji Dalmaciji bješe kroz četiri godine nanio toliko štete."[2]

U toj Iliriji Dubrovnik bješe cheflieu jedne provincije, kojoj potpadaše, osim cijele teritorije bivše Republike, još i ostrvo Korčula i cijela Boka Kotorska, plo-

[1] „Il vonlait créer ainsi une frontiere toute militaire, comme l' etaient dans le Moyen âge les Margraviats; et il me dit en riant: „Et vous serez Margrave". Marm. Mém. III, 171.

[2] Pisani, op. cit. 339.

donosna i državnička misao koja činjaše od Dubrovnika opet centar jedne uprave, jednoga kulturnoga i ekonomskoga života.[1]

15 Avgusta 1810 Napoleon primi u Tuilerijama deputaciju ilirskijeh provincija. Dubrovnik zastupahu Sabo Gjorgjić, bivši knez Republike i Rado Andrović, najoduševljeniji zastupnik slobodnozidarske frakcije dubrovačke buržoazije. Za više poniženje, predsjednik deputacije nije bio Gjorgjić nego jedan Istranin, Calafati. U novom Rimskom Carstvu sve razlike iščezavahu; Gundulićevi stihovi o kolu sreće ispunjavahu se sada prvom na dubrovačkoj vlasteli. Na pozdrav ilirskijeh poslanika Car odgovori: „Gospodo poslanici ilirskijeh provincija, ja primam izjavu Vašijeh osjećaja. Ja želim da se upoznam sa potrebama Vašijeh zemljaka i da im osiguram blagostanje.

„Ja polažem mnogo na to, da Vas znadbudem zadovoljne, a biću sretan kad čujem, da su rane tolikijeh ratova zacijeljene i da su svi Vaši gubitci nadoknagjeni.

„Uvrjerite moje ilirske podanike o mojoj carskoj zaštiti."[2]

Mi žalibog nemamo pisma ni Saba Gjorgjića, ni Rada Androvića koja se čitahu godine Desete u Dubrovniku.[3] I tako ne možemo znati ono što nas samo interesuje biva koji li je razgovor tekao na cerclu izmegju Napoleona i onoga vlastelina koga on bješe zbacio sa dubrovačke kneževske stolice i protjerao iz Onofrijevoga i Michelozzijevoga Dvora. Ma koliko bio rallié, a on bi jedan od onijeh te najviše metanisaše Caru, Gjorgjić, koga naročitom ironijom Marmont bješe designirao da se pokloni Napoleonu kao posljednji predsjednik republikanskoga Dubrovnika zajedno sa najljućim dušmaninom republikanske vlade, mogaše i da otkloni taj izbor. Ali pad neke vlastele bi vrtoglavan. Dok sjedahu u Dvoru, sredina ih držaše i prinugjivaše, kao nekom mehaničkom silom, da vrše funkcije predate im u nasljedstvo od prošlijeh pasova. Ali tek ih poćeraše iz Dvora, unutarnji se ponos polomi i počine bezbroj beskorisnijeh, neizrecivijeh prezrivosti, kao da se cijela optimatska priroda iz osnova preobrazila. Mleci, Gjenova, Dubrovnik, Njemački najgordiji i najstariji vladari svi progjoše ovako bez toalete, savijeni u dvoje pred Imperatorskom maskom koja baš u ovoj godini slavljaše svoju apoteozu.

Mi koji smo od toliko generacija naviknuti na anonimnu birokraciju bez ideala i bez inicijative, kao i na ogromne državne mašine bez interesa, a sa samom cijelji eksploatisanja podanika, jako bi se prevarili misleći da Car Napoleon nije volio da sazna tančine i sitnice pojedinijeh dijelova Velike Imperije. Nama u dan današnji izgleda gotovo smiješno da je Car mogao imati i vremena i volje da misli i o Dubrovniku, pa bi kogod mogao biti sklon da nagje naše prikazivanje dogagjaja ne srazmjerno sa efektivnom težinom maloga Dubrovnika na kantaru interesa ogromne

[1] Dubrovačka Provincija imaše deset kantona i trideset i pet općina. Kantoni bijahu ovi: Dubrovnik, Cavtat, Mljet, Slano, Pelješac, Lastovo, Kotor, Novi, Budva i Korčula, sa ukupno 69,054 duše. Cf. Pisani, koji je vrlo savijesno analizovao dekret od 15 aprila 1811. Op. cit. Troisième Partie.

[2] Corr. Nap. XXI, 16799.

[3] Tako nam govori servilni, suhoparni Stulli, koji nije znao iz njih ništa zanimljiva da zabilježi. Za karakteristiku toga, u svakom pogledu, beznačajnoga dnevnika, kome se vještački dala nekakva važnost, pomenućemo samo to, da Stulli govori o objedima kod Lauristona, o Kalafatievoj nezgodi kod Schwarzenberga, o ordenima razdatijem ilirskim deputacijama, ali o audienciji kod Cara — niti riječi!

Carevine. Ali tim baš Napoleon odvajaše od savremenika i od običnijeh ljudi. Njemu se pregji imahu tražiti u vremena svemogućijeh i gotovo bismo rekli sveznajućijeh Imperatora. Karakteristika je njegovoga genija da sve vidi, da se o svemu stara, da umije da izdvoji i nagje sve veličine koje valovi istorije iznošahu na žale. „Vi koji poznajete istoriju" jednom reče Narbonne-u[1] „zar Vas nije zadivila sličnost koja postoji izmegju moje vladavine i one Cara Dioklecijana; gusta mreža koju ja posvuda razapinjem, o v e c a r s k e o č i koje su posvuda, ova gragjanska vlast koju sam ja svemoćnu održao u ovoj sasvim ratničkoj Carevini?" Sa tim očima, dakle, koje se možda za posljednji put tako pronicave i tako univerzalne rodiše na zemnom šaru, Napoleon gledaše i na Dubrovnik. On ga smatraše važnim gradom u trostrukom pogledu njegovog divnog položaja na vratima Istoka, njegove vojene, naročito pomorske, cijene, i njegove civilizacije u čemu se ne dade zavesti izvještajima žakobinca Bruere-a, ako ih je ikad čitao. On smatraše Lauristonovu misiju kao vanredno važnu. „Sile su mi Vašega muža" pisaše gospogji Lauriston 5 Aprila 1807 „korisnije u Dubrovniku nego li u ma kojemu drugome mjestu. Stavivši ga na tako važno mjesto, dao sam mu naročiti dokaz moga povjerenja."[2] Marmont, zanesen ljepotama grada i njegove nenadmašne okolice, tvrdi u Memoarima, da je Car imao najprostranije poglede na Dubrovnik: „Taj je grad imao da postane naša velika pomorska stacija na istočnijem vodama. Imalo ga se tako utvrditi, da zadovolji potrebama jedne velike eskadre, koja bi stalno prebivala u njegovijem vodama."[3] U godinama 1810 i 1811 Napoleon u Fontainebleau-u misli o njemu. I ma da Car nije ispunio riječ zadanu preko princa Eugena i ponovljenu prećutno u besjedi ilirskim poslanicima, a vidjeli smo donekle i zašto, opet je Dubrovnik za njega jedan od skrajnijeh stožera novoga carskoga zdanja koje se jednim krilom širi nad balkanskijem poluostrvom. Historijski i geografski, Dubrovnik se nameće, kao i u prošlim vjekovima, svakome onome koji dirne u istočno pitanje. „Zbog važnosti dubrovačkoga pristaništa" piše Car vojnome ministru gjeneralu Clarke-u[4] „ja sam se riješio da učinim od toga grada veliko utvrgjeno mjesto. Ja želim da mi pošljete projekt za utvrgjenje grada, računajući tu pristanište i otvorene zatone (les rades) kako bi moje eskadre bile zaštićene od svakoga slučaja. Ove ću godine na to potrošiti po milijona franaka . . ." A gjeneralu Bertrand-u, novo postavljenome gjeneralnome guverneru ilirskijeh provincija: „Vama su poznati moji planovi o Dubrovniku."[5] Koji? On nam sam odgovara u jednoj „Note sur Raguse", koju šalje vojnome ministru u Pariz, 8 Aprila 1811, sa pismom u kome naregjuje, da se što prije okonča tvrgjava „Fort Imperial" na Srgju. Mi od te važne isprave za državamo samo pristup: „Važnost Dubrovnika" govori Car „proizlazi najprije od valjanosti stanovništva; to su civilizovani ljudi sred varvarskijeh zemalja.[6] T r e b a i h b r a n i t i b a š i p r i j e n e g o l i p r o m i s l i m o d a o d n j i h d o b i j e m o m a k a k v u k o r i s t

[1] Sorel, op. cit, 463.
[2] Corr. Nap. XV, 12299.
[3] Mém. III, 13.
[4] Pariz, 16 Marta 1811. Corr. Nap. XXI, 17476.
[5] Trianon, 15 jula 1811. Corr. Nap. XXII, 17923.
[6] Marmont (mnogo godina docnije): „Oasis de civilisation au milieu de la barbarie". Mém. II, 228. Uporedite sa Gibbon-om, Müller-om, Cantuom i dr.

(Il faut les defendre, meme avant de penser à en tirer ancun avantage). U Dubrovniku ima crkava, lijepijeh zgrada, što je rezultat velikog napretka; stari pojas bedema od velike je vrijednosti, najzad rada izmegju Lokruma i Dubrovnika, mala trgovačka luka i naročito krasne luke riječka i gruška (Val d ombla et Val de Gruvosa)." Car hoće da učini od Dubrovnika jedan od bedema Francuskoga Carstva. Lapad, Zaton, Koločep, Mokošica, Daksa, Bosanka, Lokrum, Cavtat, Ston redaju se u carskom pismu izmegju jednog pisma Aleksandru I, pristup udesnoj ruskoj vojni, i jedne naredbe o svečanostima za krštenje maloga Rimskoga kralja.

Žalibog godine 1810 i 1811 kao san progjoše u vrtoglavoj trci Imperatora. Ono bijahu godine kad se bješe primirio, kad življaše u Francuskoj, kad obasjavaše i svoju zemlju i sve ostale sijanjem svoje moćne inicijatorske i organizatorske glave, kad se Usud bješe zadržao kao da gleda dobrotu onoga što je Njegov čovjek stvorio mimo tolikijeh pretjeranosti i zala. I zaista su prostrane osnove njegove bile za Dubrovnik, ali Car trebaše vremena, a vrijeme ga izdavaše. Dubrovnik ne osjećaše još blagodati koje mu spremaše. On nije za sada nego jedna gostionica. Invazija tugjijeh činovnika,[1] dolasci i odlasci bataljona, rušenja vjekovnijeh institucija, novačenja koja se nikad ne bijahu vidjela na toj zemlji „francha ab antiquo", mješanje i kompenetracije klasa, vlastela do skrajnosti ponižena, pučani tek napola zadovoljeni, bučna monotonija prekinuta grmljavom topova ili svečanim Blagodarenjima za Carev dan ili za porogjaj Prestolonasljednika. Ali se za to ipak spremahu osnove u carskoj misli i ma da je francuska uprava još živjela u domovima i na kapitalima nagomilanijem od prezrene vlastele, svak osjećaše da Dubrovnik ne će za dugo u Velikom Carstvu biti, a da ga u drugom obliku Imperatorova mudrost ne upotrebi za polugu, za aktivnoga faktora u svojijem političkijem osnovama.[2]

Dakako, sve to i još više ne mogaše da otkupi slobodu. Ona je takve vrste, da se, izgubljena, ne da ni nadoknaditi, ni platiti. To će se godine Trinaeste vidjeti svuda po Evropi koja će tražiti: „Carstvo bez Cara" i narodi će, kao što i dubrovački, ustati protiv strašnoga dobročinitelja ispunjajući jednu drugu njegovu riječ: „Il n y a qu' à attendre pour les peuples quand ils tomtbent sous le jong d' une grande servitude; leur instinct les avertit des circonstances qui peuvent les delivrer."[3]

Ali će velike i prostrane osnove imati uvijek pobjedu nad pustoši i samotnim robovanjem, nad onom „solitudo" o kojoj govori Tacit. Tako se i objašnjavaju

[1] I ovome zlu Napoleon šćaše da doskoči. Gjeneralu Clarke-u, vojnome ministru, pisaše 17 jula 1810 iz Rambouillet-a: „Ima suviše auditora u ilirskim provincijama. Pišite dubrovačkome hercegu, da polovicu njih pošalje natrag. Upravni poslovi zemlje mogu se povjeriti domaćijem ljudima". L. de Brotonne, Lettres inèdites de Napolèon, II, br. 1087.

[2] Za to ipak Sorel, zaveden Pisanijem, sasvim nepragmatički govori o cijeloj Iliriji bez razlike „da je Francuska pozvala na nov život narode, koji nemahu istorije nego da se sjete gospodara te ih eksploatovahu bez inteligencije i bez pravde". Op. cit. 480—481. To se o Dubrovniku zaista ne može reći, ali ni mletačka vlada u Dalmaciji nije bila „sans intelligence te sans justice". Žalibog mi smo najviše krivi ovako netačnim sudovima najdubljih modernih istorika.

[3] Kad narodi padnu pod jaram velikoga ropstva neka čekaju ; njihov će im sam instinkt reći, kad mogu dn se oslobode. „Pensées de Napolèon. Rèvolution de Hollande. Corr. Nap. XXX, 217.

klanjanja velikoga dijela Dubrovčana pred onim koga je Canova potomstvu predao u liku Božanstva. Mnogi i mnogi Dubrovčani onoga vremena bili bi ponovili Goethe-ove riječi Eckermannu kad se sjećaše Erfurtovijeh dana: „Napoleon, to ti je čovjek . . . mlad, dok je rasla njegova sila, imaše neku postojanu unutrnju svjetlost u sebi: božija zaštita reg bi bdijaše nad njime . . . Uvijek jasan, uvijek svijetao, rješiteljan. Ja ne mržah Francuze, ma da blagodarim Bogu što nas je od njih oslobodio. Kako bih ja, za koga su civilizacija i varvarstvo stvari vrlo važne, bio mogao mrziti jedan od najcivilizovanijih naroda na svijetu kome dugujem tako znatan dio moga sopstvenoga razvića?“ Za to isto je iz Boškovićeve i Gundulićeve otadžbine docnije, mnogo docnije, nakon polomljenoga leta Slobode, sjetna blagodarnost hitala k neumoljivome, velikome osvajaču.

Iz ulica, bedema, luká, dvorova plemenitoga i mrtvoga Grada, zanemarenoga za pune tri četvrti vijeka nakon šetnje Napolenovijeh vojnika, pretvorenoga u prostu tranzitnu i provijantsku stanicu, omaštenoga svake godine novim uljenim šarama, podigla se i jednako se podiže ogromna prećutna molitva i pošta prema čovjeku stvoritelju, koji obaraše i ponizivaše, ali i podizaše i gradijaše, živo upućenje Energije i Života na zemnome šaru. I sam ustanak protiv njega, o kome ćemo da progovorimo, bi stvoriteljni akt koji se dugovao njemu. Napoleon je i to čudo učinio, da su dubrovačka vlastela u krštenju vatre otkupila svoje ogromne slabosti i sa male pozornice časno sašla u hlad čempresa.

RIKARD KATALINIĆ JERETOV: VEČER

I večer spušta lagana ko svila,
Puna sanja,
Tajnog milovanja,
Nad zemlju tiho
Svoja tamna krila.

Lepeću nad morem i krajem
Kano tuga,
Iz luga
Pozdravlja ih slavuj
Sjetnim uzdisajem.

I prati ih zvono
Umirenim zrakom;
Glas mu bruji mrakom
Tako bono,
Jer dan mrije
Žagorni i vedri,
Put zapada jedri
Na čudnoj barci
Smrt, što se smije
Životnoj varci.

JOSIP MILAKOVIĆ: MI BRAĆA BJESMO . . .

Mi braća bjesmo. Nekoć bjesmo divi.
Što ne znasmo se, našu propast skrivi.

Patuljci sad smo, biedni ubogari.
Na našem sad su drugi gospodari.

Al samilost i njim zar srce pali ?
Gle, milostivo stolu nas pozvali — —

Dă, nek je veća bruka i rugoba,
Ko gosti kad se upoznamo oba — —

DR. M. LISIČAR: I. VOJNOVIĆA SMRT MAJKE JUGOVIĆA

(Nastavak.)

Vojnovićevi prizori u „Smrti Majke Jugovića" ne stoje nikada sami o sebi; za jednim prizorom naći ćemo opet prizor, koji stoji u potpunom kontrastu s prvijem, i kad Vojnović ne bi umio donijeti u svakome prizoru cjelovitu sliku — njegovoj bi umjetnosti možda bilo na štetu to traženje kontrasta na svakom mjestu. Ali već sam kazao, da Vojnovićeva djela — koliko „Smrt Majke Jugovića" toliko „Dubrovačku Trilogiju" ne možemo prosudjivati onijem mjerilima, kakvijem su se prosudjivale drame iz starije književnosti. Stariji estetičari imaju formulu, da je kontrast veoma jevtin i često zamjenjuju pomanjkanje radnje; ali u modernim dramama kontrasti ne samo što vežu prizore medju sobom, nego su baš oni glavni podržači efekta. Glavno je to, da kontrast ne izgleda ishitren i navučen na prijašnji prizor — čega u Vojnovića gotovo nigdje nema. Uzmimo onaj prizor izmedju dječijega kola oko ranjena gavrana:

Skoči — poskoči
Vatru ded priskoči
— — — — — — — —
Svaki put što poskočimo
Po zlu sreću odstranimo.

Cijela je pjesma djece samo jedna melodija riječi. koja ima da pokaže, po onoj nevinosti, harmoniju našega jezika. N. pr.

Jedan put za Jovana
A drugi za Iliju —

To su razni trili vokala u našem jeziku — to je onaj momenat gdje jedna rijeka odvaja od sebe rukavčić vode i on se provlači plaho i nedužno dalje od matice. Rijeka se pjenuši i srće, a rukav je našao jedan slatki obronak, pa se provija kroza nj i pjevuši, kao jedno nesvjesno dijete one velike sile.

„Dječja pjesmo milo žuborenje".

Vojnović je u tome prizoru donio jedan komadićak života, koji je i sam u svom gradu u djetinstvu proveo. Donio ga je tako vjerno, da je sačuvao i ono dubrovačko „priskoči". Filolog bi nataknuo naočari na pogled one riječi, upro perom u ono i i nekom zloradosti kliknuo: Pogrješka! Imao bi pravo filolog. Književni jezik hoće: preskoči. A ipak ono i ima tako veliko značenje u jednome kraju, gdje je ijekavski dijalekat tako star, da danas filolozi tvrde, drugoga dijalekta da nije nikada ni bilo. Odakle ono i? Ono stoji na grančici ijekavskoga dijalekta usred Dubrovnika, kao u Mirbeauvoj „Posao je posao" — gdje jedan kapitalista veli, da je u svojem parku dao sve ptice poubijati, a drug mu na to kaže jednu na stablu i pita: Što radi ona ondje? — Što radi ono i, u jednom modernom pjesničkom djelu? Ako pogledamo na nj pogledom filologa — jao ti ga se njemu! On će stajati pred nama kao jedno kopilanče u ljudskome društvu, kao jedan utjelovljen i neoprostiv grijeh. Ako pogledamo na nj zajedno s onijem običajem — preskakivanja vatre na Ilindan ili na Vidovdan — onda on stoji pred nama kao jedna relikvija, jedne svete moći, koje nas vežu s onom gluhom starinom našega naroda. i tko ima prema tome pijeteta — poklonit će se. Vojnović ima. Filologu je to pogrješka, a pjesnik zna, ali ipak ne će da reče, kako nije pogrješka, nego onako kako

osjeća. Može biti da filolozi, koji se često bacaju na jedno djelo kao hrušt na list sa stereotipnijem prigovorima: „ovo je tudjica, ovo nije štokavska riječ, ovo je kovanica itd. tijem samo ozlovoljuju umjetnika, a ne čine koristi ni jeziku ni narodu.

Katkad ipak imadu i filolozi pravo. To je onda, kad se u naš jezik prokrade nova riječ, koja je nastala iz načina mišljenja — ono što Francuz veli: p l i s d e p e n s é e — koji nije svojstven našemu narodu.

Na pr. djeca u Vojnovićevu djelu pjevaju:

Svaki put što poskočimo,
po zlu sreću o d s t r a n i m o !

Tu je u Vojnovićevu djelu pogrješka i ta pogrješka kvari nam sav lijepi osjećaj jezika i stila one dječije pjesme. Ona riječ „odstranimo" tako je tudja našemu jeziku, tako je tudja onoj dječijoj pjesmi, — ta nijesu je nikad od majke čula! — da bi iza nje zagrlio — Kurelca, i poljubio mu ono pedantno lice! O d s t r a n i t i to je — molim vas — b e s e i t i g e n — a naški se kaže u k l o n i t i. Sada neka čitalac ovu našu riječ umetne u onaj stih, pa će se sam uvjeriti, kako je to stih odmah postao istinit i prirodan.

Nego ostavimo to — govorimo o Milošu! Sve što povijest o njemu može da kaže, može stati u šačicu. Sve je u ovome: da u dubrovačkome arhivu ima jedno pismo s njegovim potpisom. Dakle Miloš je za cijelo bio jedan od malijeh knežića u staroj Srbiji, s kojim su dubrovački trgovci imali posla. Pismo Bajazita, sina Muratova, kojim javlja u Smirnu, da će tamo stići tijelo Muratovo, kaže ovako: „Kad se svršio boj, javiše nam, da jedan lijepo odjeven Srbin želi govoriti s carem. Pomislismo, da je to kakav ugledni čovjek iz onoga kraja, te je došao, da se caru pokloni, i pustismo ga pod čador. Car mu pruži nogu, a on se prignu, da je poljubi, te u taj čas izvuče iz rukava nož i zarine ga caru u trbuh. Na to ga Turci onaj čas sabljama rasjekoše!" To je povijest. Tako je poginuo na Kosovu od noža Miloševa „veliki gospodar svijem zemljama istočnim i zapadnim, carem cara i velikoga amire sultan Murat II." Čovjek snažnoga talenta, koji je svojim upadom u kosovsku kotlinu započeo opsadu Bizanta, što će njegovim potomcima pasti u ruke, kao gnjila jabuka u travu.

Milošev nož učinio je jedno političko djelo. Bajazit nije bio čovjek kova Muratova; i ako malo bolje pogledamo u povijest onoga vremena, steći ćemo uvjerenje, kao da je Bajazit držao Muratov udar na Srbiju nekom pogrješkom i da je gledao da se što prije Kosova trsi. Što se Bajazita tako taklo, da je na svu hitnju potvrdio sina Lazareva, Stjepana, knezom i povratio se natrag? To je za nagadjanje. Možda je na Bajazita djelovao onaj otpor, koji su mu na Kosovu Srbi pokazali; možda je djelovao dosta i nož Milošev, ali najviše imala bi ipak za sebe tvrdnja, da je ondašnja politika turska više tražila, da Srbe steče sebi saveznike nego podanike.

Turskijem vladarima bio je cilj Bizant. Bizant se u ono vrijeme već valjao u svojem ništavilu, prolazile su čitave generacije u onom mlohavom sjaju, a iz njih nije mogao da se istakne jedan darovitiji um. Carigrad je prazan kao zlatni, zvekasti praporac, a njegova se politika izvrgla u pustu i čupavu crkvenu dijalektiku. U malo riječi: bio je u ono vrijeme s Grcima onakav, kakav je danas s Turčinom

Medju svijem srpskijem junacima u narodnoj pjesmi Miloševo ime nosi prvenstvo. Narodna je pjesma i samome Marku katkada najaprena maćuha, ali Milošu nije nikada. On je Srbima ono, što je Ossijanu Fingal. Najljepša čuvstva

Miloševa su, najljepše grlo, kada gorom jezde, Miloševo je; najljepši mladoženja, kada djevojku prose — Miloš. U cijelom narodnom pjesništvu ne će se naći mjesta, gdje bi Miloš ustupio pred drugima. Ima jedno mjesto, a to je u pjesmi Marko Kraljević i Ljutica Bogdan — kad su Miloš i Marko krali grožđe u Bogdanovu vinogradu. Cijela ova pjesma puna je mitoloških momenata: vinograd, dvanaest vojvoda, Ljutica Bogdan — neki daleki nerazgovijetni ostaci patrijarhalnoga doba našega naroda, i nesvjesni ali daleki instinkt počitanja prema onome, što nam je kršćanstvo za uvijek zastrlo — prisililo je narodnoga pjevača, da Ljutici žrtvuje dva velika junaka Relju Krilatoga i mudroga Miloša. Kad narodni pjevač sidje s onih poludivljih strana, pa se spusti primorju, gdje je latinska kultura, gdje su crkve — slava božja; u njegovu se srcu budi zavist, što Srbin toga nema, i — kako da sebi dade oduška, nego da se maši gusala, pa opjeva Miloša, gdje hvali pred Latinima zadužbine Dušana i Lazara, pa se poslije mudrijeh riječi maša Miloš topuzine i prebaci ga — Latinima na čast — preko crkve! Hoće li se caru mudre riječi? — veli mu je Miloš. — Kad je car Lazar gradio zadužbinu, pozvao je na vijeće sve srpske vojvode. Njegova zadužbina valja da bude sve zlato i drago kamenje. Vojvode to caru odobriše, samo nije htio Miloš da odobri. Miloš zna knjige starostavne, Miloš zna, kakvo će nastati vrijeme, njemu je teško, što će car graditi sjajnu zadužbinu, a od suza sirotinjskijeh. A kada navale Turci i nadju crkvu zlatnu i srebrenu, od srebra će praviti buzdovane, da njima raju tuku, od zlata i alemova pravit će bulama gjerdane. Miloš cara za to svjetuje, neka zadužbinu gradi od kamena:

Od kamena nikom do kamena

itd. Mogao bi nabrojiti cijele stranice mudrosti i junaštva Miloševa. Narod je u Milošu personificirao svoj razum i svoju državnu ideju. Zato je kult Miloša toliko se razvio u srpskome narodu, jer on prvi poslije poraza naviješta nastavak borbe. Pomislite onu večer poslije boja! Iznad onijeh vijavica prašine, koje, razvite pod topotom konja i pod nogama pješaka, gube se polako prema zapadu, nad razbojištem stoji nebo vedro i visoko, kao da mu se osmjehuje, a sunce polako zapada i zapadajući penje se uz Goleč planinu, kao što je jutros prije bitke niz nju silazilo. Tamo u daljini provija se mutna i valovita Sitnica i nosi niz maticu i Turke i Srbe — ljude bez groba i otadžbine. Na Visokijem Dečanima otvaraju se vrata i iz hrama, koji je Dušan podigao Bogu i sebi na slavu — izlaze hitno sveti očevi, savijaju oko sebe one crne anterije i bježe.. A tamo na Kruševcu sjedi u svojim dvorima Milica, čeka glasnika i veze maramu i na njoj slova: Pomiluj, Gospodi, rabu tvoju!

Pomalo zalazi sunce, a iz zelenijeh čadorova izlaze Turci i okreću lice prema Meci i započne ona veličanstvena molitva turska. Jedan glas, jak, izabran, vije se poput bijelog orla nad onom tišinom, division prostor od njega, a glas javlja, kako nema Boga do Boga, a Muhamed mu je prorok. Tko ne vjeruje, da je tako, taj valja da bude rob pravovjerniku, ili da pogine. D u r a g e n s!

Sad pomislite tamo negdje na Goleču jednog čovjeka, koji se vidi poražen, vidi sav rasap svojega naroda, ali taj vidik njemu dava neku sataničku moć, on se osjeća prvi osvetnik, prvi, koji će ih pomesti u molitvi, prvi, koji će započeti nove generacije borbe i žrtvovanja. To je Miloš. Tako ga je Guslar shvatio.

Ona će molitva turska stajati u našemu narodu slična noći — nikti eoikos, kao jedna strašna velika plaća onome neskladu i neslozi plemenâ. Za Lazara

Grbljanovića, posljednjega cara srpskoga, narodna predaja pripovijeda samo dobro: njegova se glava posvetila, postao je narodni svetac, jer se „privolio carstvu nebeskome, a nije zemaljskome". Ipak povijest — advocatus diaboli — pozna jednu mrlju, koja se s njegove ruke ne da očistiti kao ni mrlja s ruke ženi Macbethovoj. To je njegova svadja s porodicom Altomanovića, knezova mačvanskih. Svadja je svršila tako, da je Altomanović došao Lazaru na dvor, da se sprijatelje, a Lazar mu je oči iskopao! To je jedan od tisuću primjera, koji je običan u srpskoj zemji prije Dušana, i odmah poslije njega. A Njeguš pjeva: Velikaši, trag im se utro! — raspre sjeme posijaše gorko, te njim srpsko pleme otrovaše!" A da mu pjesma ne ostane naprazno, požurio se pjesnik, da svojim kućevićima crnogorskim stane nogom za vrat — i uspjelo mu je. Medju one krvne svadje, koje su kopale duboke jazove izmedju jedne porodice i druge, Turčin je došao kao jedan zahtjev prirode, koja ne trpi praznine, te je trupljem onih porodica zajazila ih. To je jedini danajski dar srpskome narodu, što mu je Turčin donio. Jednu jeku tijeh svadja dava Vojnović u onom krasnom prizoru, gdje se snahe prepiru, dok ih ne ušutka molitva zarobljenog Turčina. Onaj prizor stoji u kontrastu s prizorom dječice, koja preskaču vatru, a majka pozdravlja onu prepirku:

Veselte se gavranice,
eto grakće pjesma vaša,
na lešini gnjilog roda!

Cijelo djelo Vojnovićevo, osobito drugi dio, jest pjesma vatre, koja se negdje provija u obliku velikog plamena i proždire na putu sušanj, negdje opet prska u malim bezbrojnim svjetlicama, koje se prosiplju po zraku kao duše paćenika, negdje opet razsvjetljuju rumena lica dječice, koja će kroz nju gaziti toliko vijekova, dok se očisti od grijeha očevijeh. „Što željezo ne izliječi, izliječi vatra", veli stara medicinska formula, i nije se o njezinoj istinitosti nitko toliko uvjerio, koliko oni narodi, kojima je vladao Turčin. A što i vatra ne izliječi? — Na to odgovara formula, da tome više lijeka nema ... Kako bilo da bilo, onaj udarac, koji je pretrpio srpski narod, onaj osjećaj potištenosti kroz tolike vijekove razvio je u narodnoj duši neku plemenitost duha i misli, kakve ostali slavenski narodi nijesu pokazali. Pomislimo onu vedru i veselu dušu grčku, sa svojom poezijom prirode pune čuvstva i života. Samo kao jedan primjer toga vedroga panteističkoga osjećaja Grka uzmimo n. pr. Narcissa: On se ogleda u vodi i zaljubi sama sebe; i naginje se nad vodom, veseleći se svojoj ljepoti — i utopi se. Kako je djavolski lijepa fantazija jednoga naroda, koji je stvarao takove priče. Uzmite sada jedan primjer iz srpske psihe, — ali poslije Turčina! Evo ga! — Došao Turčin meraklija (putnik) Srbinu na kuću. Domaćin ga primi na konak i učini mu postelju u odaji, u kojoj mu je ležao jedinac — bolestan, gotov da umre. O ponoći probudi se Turčin i vidje gdje su u sobu došle vile, pa se nagnule nad djetetom: Jedna mu veli: Ozdravit ćeš, druga mu veli: Bit ćeš junak, a treća, sva u crnu, veli mu: Utopit ćeš se u bunaru baš onaj dan, kad se budeš ženio. Sutra dan ode Turčin i zamoli domaćina, da ga pozove na svadbu, kad mu se sin bude ženio. Domaćinu sin ozdravio, bio je junak, a kad je došlo da se ženi, pozove domaćin Turčina u svatove. I onaj dan, kudgod sin domaćinov ide, ide za njim i Turčin. „Ne ćeš, ti crna, kako ti hoćeš! — misli Turčin i ne pušta s oka mladoženju. Kad na sofri, poželi mladoženja, da se napije hladne

vode iz bunara. Turčin ga stade odvraćati: Pij, sinko, vina, šta će ti voda danas. Mladoženja opet ne će nego vode iz bunara. A Turčin ga moli i kumi, neka vode ne pije. Tada mladoženja prekosi očima Turčina i veli svatovima: Baš me ponijela želja, da se napijem vode, koje sam zagrabim. Turčin se diže, ode u avliju, pa metne poklopac na bunar, i sjede na poklopac. Evo mladoženje! Opet ga Turčin moli i zaklinje, neka vode ne pije. A mladoženji uzavrije krv na Turčina: „Miči mi se, Turčine, s babova bunara!" — Turčin prigne glavu i reče, pušeći čibuk: „Ne ću, valaj, van da me ubiješ!" A mladoženja mu na to skresa pištolj u glavu. Turčin se svali s bunara, a mladoženja odvali poklopac, pa se u onome bijesu nagne, da zagrabi vode — i ode u bunar. — Ovake priče idu od usta do usta našijeh Hercegovaca. Narod, koji do ovakijeh zaključaka dolazi, valja bosonog da je mnogo vatre pregazio. A ako ovo nijesu priče? Ako je ovo isto, što i istina; ako je istina, što tvrdi Renan, da Bog nije drugo nego l' âme du monde; jedna kolektivna duša svijeh naroda kroz vijekove, onda je jedan dio istine i onaj osjećaj sudbine, koji je donio Turčin u naš narod. Onda — o narcise! — prošla su tvoja vremena! San Grka ne će nitko više sanjati. Umjetnici mogu steći onu veličanstvenu i jednostavnu formu atičku; ali suština ne će biti nikada grčka. Narcise, ti si bio doista lijep, ali tako — tako naivan! Tvoji bogovi nijesu naši bogovi, mali narcise! A naši bogovi! Eh naši bogovi pametniji su: Oni znadu za strijele na Sinaju, oni znadu za cvijet, koji niče iz krvi za njih prolivenu, cvijet velik, crn i ohol, koji se naginje pod vjetrom i veli: Gledajte, kako sam čist, čedan i nevin! Eh, cvijet našijeh bogova je čist, čedan i nevin . . . Ali na obzorju se pomaljaju opet drugi bogovi, koji opet nijesu ni tvoji ni naši bogovi, mali narcise; a njihov je cvijet grdan, velik i crven. Bit će oluje; narcisi neka brzo prignu glavu, da ne poginu. Crni cvijetovi će poginuti u svojoj čednosti, čistoći i nevinosti, žaleći se na nepravdu, što nitko za njima ne žali. A kad se oluja izbijesni, onda uz onaj crveni cvijet pokaži ti tvoje djetinsko lice puno taštine, i kaži: Ja sam tu! Možda će ti onaj golemi cvijet učiniti mjesta u životu, možda će te i ljubiti. Tko zna, — ti si tako lijep! (Nastavit će se.)

STJEPKO ILIJIĆ: NEKOJE MISLI O NAŠEM NOVIJEM KNJIŽEVNOM POKRETU

Proučavajući kulturni razvitak uopće opažamo kod svih naroda ovaj pojav: Mladji elementi, jer se u njima već postepeno i stalno budi inovatorna, urodjena sila, koja im otvara šire znanstvene i umjetničke horizonte, dodju često u koliziju s onim kardinalnim umjetničkim načelima, koja su se donekle kristalizovala u duši starije generacije. Ovaj neki urodjeni ponos ne da da popusti, u njoj je duboko ukorijenjeno uvjerenje, da je njezina dužnost uščuvati stare tradicije, u kojima nepokolebivo vjeruje, za koje se cijeli svoj vijek plemenito borila, a možda i stradala. Mi shvaćamo tu zabrinutost starijih elemenata i s ovoga drugog stanovišta. Oni osjećaju, da su već prekoračili svoju kulminaciju i da naginju k zapadu, instinktivno dakle u njima sve se to više i jače budi borba za bitak; oni se hvataju svojih starih tradicija nalazeći samo u njima uvjete života, a svaki, koji pokuša,

da im uzdrma tu vjeru, postaje eo ipso njihov protivnik, kojemu je tobože namjera, da im zlonamjerno trga malo po malo stranice njihove eksistencije. Opravdana je doista ta bojazan, jer ona zasijeca duboko u samu bitnost naše eksistencije, te nam je mjerilo egoizma, koji je prirodjen svakoj ljudskoj duši.

Je li opravdan, je li poguban ili koristan procvatu našega intelektualnog života onaj najnoviji pokret u našoj književnosti ?

Borba je plod napretka, bez borbe nema uvjeta životu uopće, ona je možda najbolji dio njegov. Ma gdje se makli, ma kud se okrenuli, susretamo se s tim vječnim i neumoljivim zakonom prirodnim. On je dakle neka nužda eksistencije, pače usudili bismo se ustvrditi, da je eksistencija sama. Vasiona mu se pokorava, a može li mu se čovjek ukloniti ? Borba je dakle za čovjeka jedini uvjet bitka. Dašto i različite su borbe, kroz koje on prolazi u životu. Neki se bori za koru hljeba, a takovih je najviše, neki za bogatstvo, a i takvih je dosta, neki, da se dovinu časti, neki, da se domognu lagodnijega živstva, a malo je onih, koji se bore za više idejale pravde, slobode i napretke. U ove posljednje brojimo dobar dio naših starijih i mladjih radenika na prosvjetnom polju, ljude, u kojima podrhtava ona iskra, koja je upalila luč kulture, bez koje bi svijet i danas bio pusta ledina neoplodjena životvornim daškom prosvjete.

Uvijek nakon neke stagnacije u razvitku znanosti i umjetnosti nadolaze nagli preokreti : nov ćuh prostruji, te blagotvornim svojim djelovanjem prene iz tmurnoga i teškoga sna narode, da ih potisne sve dalje i dalje po stazi napretka. To nam je najbolji dokaz, da prosvjeta ne će nikad uginuti, da je ona trajna, te da se razvija po nekim vječnim i nepromjenljivim zakonima.

Dok je Italija spavala sredovječnim snom, Dante, Petrarca i Boccaccio prenuli ju najednom na nov život. Nešto docnije, kad je ponovno upala u letargiju, uskrsne je Tasso i Ariosto, preteče onoga velikoga umjetničkog pokreta, koji nazivamo renesansom. Uspavanu Francusku prene Rabelaisov ironički smijeh, iz kojega se pak izvi čitava legija umjetnika i filozofa : Montaigne, Balzac, Pascal, Moliere, Massilon i t. d. Kad se je engleska umjetnost tek radjala, Shakspere je najednom uzdigne do velika ugleda i sjaja.

I kod ostalih naroda, pa i u nas, takovi su se preokreti dogadjali, te su blagotvorno utjecali na procvat kulture. No istražujući povode i uzroke tim dogadjajima poniknuvši u samu jezgru tih pojava, nalazimo onu silu, koja pokreće cijeli naš društveni organizam i koju nazivamo borbom. Borba dakle za uzvišene idejale, prosvjetna borba, razasijala je po Evropi ovu kulturu, kojom se pravom danas ponosimo „i koja stoji spram starovječne i sredovječne — po riječima samoga Brunetièra — kako 100 : 1".

Medjutim smo potpuno uvjereni, da smo još i preveć daleko od onoga momenta, kad će čovjek uzvišenim nekim ponosom moći reći o sebi : Evo, sve mi je jasno pred duševnim vidom, riješio sam sve duboke tajne prirode, ja sam doista kralj vasione ! Valjada čovječanstvo ne će nikada do toga doći, ali kad promislimo, da mu je na raspolaganje čitava vječnost, da mu je moć istraživanja i proučavanja prirodjena, e onda se smijemo nadati u moć onoga crva, koji, i ako u prahu gamiže, znade ipak, da nam svojim genijem izmjeri vasionu.

Istaknuvši moć i silu čovječju u prosvjetnoj borbi za istinu, da se malko pozabavimo s našim najnovijim književno-umjetničkim pokretom.

Ne može se tajiti, ovih se je posljednjih godina u istinu pojavila reakcija u našem društvenom životu i uopće u našoj umjetnosti. Činjenice su tu, nužno ih je dakle analizovati. Mnogi izmedju starijih i plemenitih boraca na našem prosvjetnom polju ustali su odlučno, da u ime drevnih načela o ljepoti i misiji umjetnosti na put stanu toj reakciji nalazeći u njoj neku pogibao za naš društveni i moralni poredak. Mi shvaćamo te plemenite porive, te i mnogo opraštamo onima, koji mnogo ljube. No s druge strane pitamo, je li nužno označiti umjetnosti neke stanovite granice i zapovjediti joj, dotle ćeš i nikud dalje ? Je li to misija kulture, slaže li se to s onim urodjenim nagonom, koji čovjeka vodi kroz vijekove, da mu utire staze istine i savršenstva, slaže li se to s principom umjetničke slobode, bez koje nema napretka , slaže li se to napokon s onim višim moralnim idejama, koje pokreću svaki veliki i plemeniti pothvat ? Sprečavati mladji naraštaj na putu u oživotvoravanju njegovih idejala ne samo da je nesmotreno, već i štetno. Tim se raspiruju strasti i lične mržnje, koje uvijek djeluju nepovoljno, a nijesu na čast ni starijim ni mladjim elementima.

Neki miroljubivi duhovi pokušali su, da mladje i starije elemente izmedju sebe izmire i približe označujući im putove, kojima im je poći, da sudjeluju. To je po našem mišljenju nemoguće. Mladji elemenat prikazuje budućnost, stariji prošlost — mogu li se ta dva elementa spojiti, pomiješati, ujediniti ? Ne mogu, nestalo bi i jednoga i drugoga, postalo bi u istinu nešto treće, ali bi li taj nov elemenat bio tako snažan i energičan, da živo i odvažno radi za oživotvorenje svojih načela ? Sumnjamo. Jedan od glavnih razloga, da smo mi uopće dosta zaostali u kolu prosvijetljenih evropskih naroda, jest i to, što mi nijesmo imali do sada zdravoga i radikalnoga mladjeg elementa u literaturi. U istinu, mi smo imali mladih sila, no nijesmo, osobito ovo posljednjih godina imali mladih elemenata. Stariji, svojim auktoritetom upotrebljujući neograničen monopol i nadzor nad svakom granom naše duševne kulture dotjerali su i nehotice ćak do toga, da su u mladjem naraštaju bili ubili svaki slobodan kret, svaki slobodan polet, iz kojih samo može da vrcne iskra napretka. Nastala je tako ubitačna stagnacija, mladje sile nijesu ni slutile, da u njima može ipak klijati nešto novo, svježe i jako, što može da dade nov impuls, nov život, novu snagu napretka književnosti i umjetnosti, oni su se i nehote ropski klanjali autoritetu starijih i upadali u imitaciju, u šablonu u — ništa. Eto, kako mi tumačimo svu silu nezrelih plodova naših mladih ljudi, osobito iz osamedesetih godina.

Je li reakcija bila dakle nužna ? Ne samo nužna nego i spasonosna. Umjetnost, koja sve prosvjetljuje i oplemenjuje, može li u sebi gojiti niskih i prostačkih namjera ? Dok mladosti našoj bude lebdio pred očima taj visoki cilj umjetnosti, ona ne će zalutati, koracat će smjelo i odvažno k višim životnim ciljevima s onim plemenitim ushitom, koji stvara velike ideje, velika djela, velike pothvate, štono preporadja čovječanstvo. Za to treba vjere, vjere u vlastitu svoju snagu, vjere u bolju budućnost naroda svoga, za to treba rada, marljiva svijesna i ustrajna rada, a k tomu i ljubavi, koja sravnjuje sve poteškoće i ponosna hrli svome cilju.

Umjetnost živi od iskrenosti i samosvjesti, te osjećaje ne može ništa da nadomjesti. Kad se duša individua i naroda osjeti slobodna i jaka, onda se prava umjetnost pojavljuje u svojoj najplemenitijoj formi.

Hrvatska duša dakle osjeća potrebu, da se sabere i da sama sebe nadje: kobni vijor političkih nepogoda raspršio je na sve strane i oslabio joj tvornu snagu i samosvijest.

Ipak ne smijemo očajavati. Naš narod prokušan u školi bijede i nevolje, naš narod, koji je odlučno i energično odbio sve pokušaje raznarodjenja, još je uvijek živ, u njemu tvorna snaga djeluje; do nas samo stoji, da tu snagu osvojimo i k pravom cilju svrnemo.

Ima li naš mladi naraštaj toliku snagu? Još ponešto sumnjamo. No po stanovitim znakovima vidimo, da se on sprema, da je stao raditi ozbiljno i trijezno. Velika dakle umna evolucija zrije postepeno i ustrajno kano sjeme posijano u dobroj zemlji, te je nade, da će isklijati cvijet zdrave, preporodjene prosvjete, a naš narod stupiti sigurnije i odvažnije u kolo civilizovanoga svijeta.

No na žalost i kod nas ima još tako zvanih „uškopljenika umjetnosti", ljudi nesposobnih, da stvore nešto trajno i veliko. koji sakrivaju svoju golotinju plaštom bučnih, nebuloznih, a katkad i otrovnih fraza, te baš za to viču, jer ne umiju pametno šutjeti, ozbiljno misliti, a kad je od potrebe razborito govoriti. Takovih ima izmedju starih i mladih elemenata. Protiv takovih naperiti nam je sve naše strijele, da ih iskorijenimo, dok je vrijeme. Ali za to smo dužni podupirati sve one, koje vode plemeniti i uzvišeni ciljevi, te se iskreno, otvoreno i odvažno bore za uzvišene idejale slobode i civilizacije.

JOSIP KOSOR: CUPALO

(Nastavak.)

XII.

Polipić bijaše kao roditelj prema djeci poput većine gradjana.

Voli on svoju kćer ali je ne zna odgajati. On zna jedino to, da se djevojka mora u svemu roditeljima pokoravati i ne misliti svojom glavom nego roditeljskom. U ostalom i o čem treba ona da misli. Nije gladna, nije žedna, nije gola, nije bosa, pa šta joj treba više. Po danu neka radi svoje ženske poslove, veze, plete, pomaže materi u kućanstvu, a na veče neka se obuče i po ure prošeta trgom, da vidi svijeta. Po večeri neka se prekrsti, pomoli bogu i legne. U nedjelju i svece uvijek može poći u crkvu i moliti se do mile volje. Dakle živi u obilju svega. Volja joj jela, volja pletiva, volja molitve! Ali misliti na muškarca kao kakva pogana ženska — tko je to još vidio. Kad dodje vrijeme udaje naći će se već netko, tko će joj pokucati na vrata. Ali tu su roditelji prvi da biraju a ne ona — njihovo pile. Ljubav, ljubav, kakva li je to vražja stvar. Tko je još živ vidio ljubav. Ma gdje li joj je mjesto, gdje li boravište? Nek nisi gladan i žedan, nek si pun — jaretine, to je ljubav. Polipić bijaše poluseljak i polugradjanin, natrunjen tek nekom novinskom naobrazbrazbom, koja je u njemu pokvarila seljaka.

Slične misli gojila je i njegova supruga, sinjora Justina, tek je kod nje surovost svih misli ublaživala donekle ženska ćud. Ona je za svoga muža pošla po volji roditelja, a nikada joj se nije nadala zgoda, da se kao djevojka zaljubi i spozna, što je ljubav. Ona i njezin muž vole se, kao što se pola svijeta voli, naime, da skupa jedu, skupa spavaju, skupa kuću teku i sve skupa . . .

Anica imadjaše ali drugu klicu u sebi, — od prirode, koju je jamačno kroz roditeljske kosti primila od prijašnjih sretnijih predja. Ona se samo sklanjaše onome, čemu se njezino srce sklanja. Ona je živila životom osjećaja i strasti.

Na večer kad se je Polipić povratio iz dućana, stane pred svoju kćer i rekne joj u prisutnosti žene.

— O tvome nepoštenju već je svuda poznato po gradu, pa ako se toga ne okaniš, učinit ću, da ne ćeš više zavirit u moju kuću.

Anica šutaše stojeći postidjeno kod prozora i u licima je podbi vrela rumen.

— Svaki joj dan ja govorim, — zakuka joj mati i zalama rukama, — ali niko joj ludost iz glave izbit ne može.

— Šta je ne svežeš kad mene nema, — obrati se Polipić žestoko ženi.

U duši djevojke gorjelo je od stida ali i od nekog drugog probudjenog — osjećaja.

— Ako vi mislite mene tako držat i ako mislite, da — sam vaša ropkinja, — otvori ona sva žalosna usta, — onda idjem radije u službu. Ta sluškinje od mene bolje živu.

— Pa šibaj, — krikne — otac i ustane, da je surovo napane, nu mati stane izmedju njih kao stijena i povuče kćer u drugu sobu.

U drugoj sobi potraja nekoliko časaka teška, uporna, mučna šutnja a onda prodre naglo jecanje, bolno, dršćuće, prsno jecanje popraćeno vrelim djevojačkim suzama . . .

XIII.

Proteče mjesec dana, da Anica ne izadje iz kuće. Nikada se nije smjela maknuti. Za svakim njezinim korakom bdila je straža sa strane očeve ili materine. Isprva joj je bilo kao ptici kad je iz slobode prenesu u krletku. Kao što se ptica bije o željezne rešetke, tako se — ona prebijala o zidove sobe. Bijaše joj da poludi, da se baci kroz prozor, nu kašnje pade u nijem pečal i podade se sudbini. Ona se osjeti kao da je upregnuta u ropski život, s kojim mora nositi težinu ove kuće, ovih stijena, ovog polumraka u njima, koga se počima već i strašiti, i onu groznu težinu roditeljskih pogleda, koji je bičuju. Već ne zna šta da radi od tjeskobe. Njezina prije mirna nutrinja uzbudjena je sada kao more pod burom. U njoj su se od bola pomnožili osjećaji i sva se je povukla u se. Oči su joj postale plahe, lice pomršavjelo i poblijedilo, a kretnje nemirne, grozničave. Na veče kad legne i usne najradije bi da se više ne probudi, a u jutro se boji sunčanih traka, koji ju progone pustom čežnjom. Za čitava dana jedva šta da okusi, dok je silom ne potjeraju, a posla bilo kog laća se površno i izgubljeno. Višekrat proteku čitave ure, a da ne zna, šta se od nje zbiva. Sve joj se nekud vrti u glavi i kroz omaglicu gleda ona samo jednu sliku mladog čovjeka sa crnim očima i bujnom tamnom kosom. Proživjeli časovi s njime povraćaju se nebrojeno puta i njoj bude, da samo zaklikta u boli svježe uspomene . . . To je jedino i tješi. Neka je progone, neka je zarobljuju, neka rade od nje šta hoće, al slike njegove ne mogu joj iz duše izbrisati.

Desi se, da počesto po danu začuje ispod prozora neke tajinstvene korake, — korake njegove, koji je mame na zrak, svjetlo i more — u zaklonište modro

gdje ne dopire ljudsko oko. Tada joj bolni pogled padne na prozor, kojem je želja vuče da pridje — al mater tamo sjedi i stražari. Prečesto osjeti dragoga posve u blizini, tek razdijeljena od njega zidom — možno, sugestivno dirnuta u nutrinji njegovim mislima i poćuti njegove vrele poglede, koji je traže — u duši, u krvi . . .

Jednoga dana obuzeta takim osjećajem primaknu se prozoru i nije je srce prevarilo. On stajaše dole blijed, upalih lica i sav izmučen od prevelike čežnje za njom. Njihove se oči susretoše i kao na liniji svijetla slahu si misli i čuvstva — u jedan tren čitavu muku i bol ljubavi. On joj dojavljivaše, kako u samoći pusto gine, kako bez nje njemu nema života i kako se trapi teškim mislima ne poznajući po danu mira ni po noći počinka. — O, dodji, dodji, — zaklinje je sa uzdisajima i sakrit ću te od tvojih i svijeta kao cvijet od korova, kao zvijezdu od oblaka . . .

Na njezinom licu pojavio se smiješak od nenadane sreće. I ona kroz taj nabolni osmijeh dojavljuje njemu svoje jade, svoju tamnicu, besanicu i u potaji suze. Na to joj on opisuje rukama neka raztrgne okove, koji je vežu, neka bježi, on je čeka, pokazuje joj mjesto sastanka, prstima joj ure nabraja. Ona kima glavom — pristaje na sve ćuteći jarku struju nade u čitavom životu, al u to začuje došuljane korake za sobom i krikne. Bijaše mati. Gospodja žena, koja nije nikad ljubila prilazila je sa lukavim smijehom u licu. Ona se nadvi nad prozor i — umah se smrači. Mladić ugleda sada prijeteću šaku zle punice, koja je mahala prema njemu kroz prozor. Bilo mu je, kao da ga ujede zmija. Nu kako je i njemu bilo dosta oporosti i prkosa i on zamota svoju šaku i iskesi zube . . .

Sinjora Justina plane iznova na svoju kćer i još ju ljuće zarobi krateći joj i prozoru prići.

Odsele proticahu dani Anici još glušije, mrtvije i bezutješnije med ona mračna četiri zida. — A vani je tekao život, sunce je sjalo, more je šumilo punano i strašno ili se javljalo s vjetrom razrožnim podmuklim glasovima. Na nebu svanjivahu večernje zore cvatući grimizom ponad grada. U luku doplavljivahu u razno doba ladje donoseći vijesti i novi život sa svih krajeva svijeta, nu njoj bijaše sve udaljeno i nepristupačno.

Ona otupi u mislima zaglušena jednoličnom tišinom zidova i pedepsana strogom paskom i samoćom.

I možda bi se posvema podala udesu nemilom, nemoćna i neiskusna, ali jednoga dana iza mjene zlaćanog mjeseca, osjeti, da se u njoj zarodi novi život . . . Došavši do spoznaje, da joj je iza devet mjeseci ili prije, postati majkom, osjeti svoj mladi život pod novim preteškim križem.

Dvije noći probdi plačući vrele suze a trećeg dana iz jutra pobježe u jedinoj odjeći, koju imadjaše na sebi iz roditeljske kuće, znajući, da joj tude više opstanka nema. Ona pobježe kao udesom prognano, bijedno siroče . . .

XIV.

Cio grad obidje tražeći ga. Poslije podne nadje ga u parku, na onoj istoj klupi teško zamišljena. Mora da se je tude blaženo sladio uspomenama prvoga sastanka. U taj tren ote im se usklik — obojima !

Zadjoše za grmove u gusto, stisnuše si ruke — obazriješe se — zagrliše i cjelunuše...

U jedan mah ne mogu sebi sve ispričati, kako im je bilo jednom bez drugoga. Govore na prekide, ona sa teškim uzdisajima, on s blaženstvom u očima.

Ona sada nabraja sve šta je pretrpjela, našto on priča o svojim patnjama lutajuć po poljima, vinogradima, po klisurama i moru.

Danak teče sa valovima svijetla, nebo se jesensko potiho smijulji, a u parku šušti turobno požućelo lišće, javljajuć se ljudskom srcu sa bolju i mišlju na prolaznost.

Sustali su od razgovora i drže se u rukama. Ona mu jošte nije priopćila o plodu njihove ljubavi, nu sada pomišljajući o tome, prodje joj glavom ostavljena roditeljska kuća i poruga i prijezir, što je čeka od svijeta. Pomisli se tužnom siroticom i vrele suze poteku joj niz blijedjana lica,

— Zar me suzama sada pozdravljaš — sunce moje! — povika on kao izvan sebe, — našto suze, šta ti je? — i gledaše je u čudu.

— Ej, šta mi je, — skupe se u nje djetinski plačna usta, — zanijela sam — eto...

Ona mu se pričini u tom trenu — prije nego li je mogao shvatiti domašaj njezine izreke — neobično dražesnom i poljubi je u djetinski plačno skupljena usta.

— Srce moje, sunce moje! — šapće on.

— Šta ću ja sada, šta? — upita ona brižno kao da je već mlada majka, prinosi ruke očima i jecaj je daviti stane.

Mladić porazmisli sada ozbiljno. Nu umah joj obujmi rukama glavu, privine je na svoje grudi i zašapta joj:

— Ti ćeš u tetke, a ja u Ameriku. Tri godine patnje tebi i meni... ja tako vjerujem, u tim mislima živim. A onda ću ti se povratiti kao vojnik iz rata rada i borbe i živjet ćemo kao preporodjeni. Sad te nemam našto dovesti. Sutra prodajem kuću, već sam kupca našao.

Cupalo se samu sebi čudi, svojoj odlučnosti i svojim riječima. Njega je zaista preporodila ljubav, a zadnja borba s morem za vrijeme ribarenja ojačala ga je znatno i nadala mu mnogo dragocjenih misli za borbu o samoodržanje. Spomene se sada one noći i stane pričati dragoj o svemu u potankosti. Opisuje joj more, nemoćnu barku, iz koje ih je bacila bura i njihovu borbu kroz cijelu noć. Ona ga sluša, divi mu se i sve sa većom vjerom otkriva u njega neka nova heroička svojstva...

U parku ostanu do na večer a onda krenu k tetki njezinoj,

(Nastavit će se.)

LISTAK

POLITIKA

HRVATSKO-UGARSKI SPOR. Ravno nakon godine dana, što je u Hrvatskoj zavladao novi duh, pojavljuje se u odnosu izmedju nas i posestrime kraljevine Ugarske spor, koji prijeti prelomom i dalekosežnim posljedicama jednako po Ugarsku kao i po Hrvatsku.

Pitanje službenog jezika na željeznicama izbilo je povodom osnove u željezničkoj pragmatici punom snagom, te se njegovom rješavanju ne da izbjeći. Stanovište pak, koje može u tom pitanju zauzeti Hrvatska, samo je jedno, a to je stanovište zakona. Prema §. 57. hrv.-ugarske nagodbe od godine 1868. jest i za organe zajedničke vlade na teritoriju ovih kraljevina službeni jezik isključivo hrvatski. Prema paragrafu 9. pak istoga zakona pripadaju medju zajedničke poslove izmedju obje kraljevine i državne željeznice, te prema tomu vrijedi i za željezničke organe ustanova §. 57. nagodbe.

Proti ovoj interpretaciji jasnoga slova zakona iznose se sa strane ugarske dvovrsni argumenti: pravni i praktički. S pravnoga gledišta ističe ugarska vlada, da su željeznice privatni pothvat države, te da prema tome željeznički činovnici nijesu organi zajednički namještenici pothvata državnih željeznica. Drugi je opet argumenat, — a iznio ga je prvi put ministar Kossuth u prometnom odboru — da §. 9. nagodbe doduše označuje željezničke poslove zajedničkima, ali pošto godine 1868. nije bilo ni jednog kilometra d r ž a v n i h željeznica u Hrvatskoj i Ugarskoj, to da se paragraf 9. glede željeznica može protezati samo na podjeljivanje koncesije.

Oba ova argumenta ne mogu da izdrže ni najblažu kritiku. Kad bi se željeznicama imao pripisati karakter privatnoga pothvata, mogla bi im biti samo jedna svrha i to tekovna. Željeznice bi državi imale u prvom redu donositi š t o v e ć i č i s t i p r i h o d, a ovaj opet ne bi bio moguć bez osjetljivog poskupljenja, dakle i otešćanja prometa. Ovo pak ne samo da ne može biti svrhom državnih željeznica, već stoji u direktnom protivurječju sa zadaćama moderne prometne i gospodarske državne politike, koja idu za što većim olakšanjem i pojevtinjenjem prometa.

No kad bismo i pristali na fikciju, da su željeznice privatni pothvat, to one opet ne bi bile privatnim pothvatom samostalne ugarske države već ugarsko-hrvatske državne zajednice. Pripadale bi dakle opet medju zajedničke poslove, za koje vrijede jasni propisi nagodbe. No na fikciju o privatnom pothvatu možemo to manje pristati, što bi se sutra s tim načinom mogle privatnim pothvatima proglasiti i pošta, brzojav, državni rudnici, solare itd., kojima bi se još s više prava, nego li željeznicama mogao pripisati karakter pothvata. Po gotovo pak ne možemo dopustiti, da se uzakoni madžarski službeni jezik ne samo za to, što se to protivi dvostranom ugovoru, hrvatsko-ugarskoj nagodbi, koja se ne može jednostrano mijenjati, već i za to, jer se tu radi o eksistenciji hiljada hrvatskih sinova, kojima bi se zatvorio put u željezničku službu. Po srijedi je dakle i pitanje časti narodne i pitanje kruha.

Ugarska vlada i sama uvidja, da se fikcijom o privatnom pothvatu ne može dati ni trunka dajbudi prividne zakonitosti jednom bezakonju, jednoj brutalnoj otimačini, pa je ministar Kossuth upravo očajničkom odvažnošću izašao s monstrumom od argumenata, da ustanove nagodbe ne mogu unatoč paragrafa 9. vrijediti za državne željeznice, jer tih 1868. nije bilo.

Tu je već potrebna dobra doza samoprijegora, da se ovakav argumenat na uštrb osobne reputacije samog dokazivača i na ruglo čitavom obrazovanom svijetu iznese, ali još veća doza strpljivosti i naivnosti bila bi potrebna, da se ovakovo pravno shvatanje uglednoga madžarskog državnika ide pravno pobijati.

S praktičnoga gledišta iznosi se sa strane ugarske prigovor, da bi dvojezičnošću na željeznicama trpjela točnost željezničkoga prometa. Tu je dovoljno upozoriti na to, da promet južne željeznice ni malo ne trpi, što se u Austriji uređuje njemački, na ugarskim prugama madžarski. No kad bi i stajala tvrdnja, da bi promet od dvojezičnosti trpio, onda to još ne bi bilo dokazom, da se radi prometa krši zakon, već bi to bilo samo znakom, da treba ustrojstvo željeznice promijeniti tako, da bude udovoljeno zakonu, a da promet ipak ne trpi. To bi bilo dokazom, kako je i praktički opravdano hrvatsko stanovište, da bi se za Hrvatsku imalo ustrojiti posebno ravnateljstvo željeznica.

No iznoseći gornje prigoitore i argumente ugarska vlada sama zapada jvprotivurječje, kad se izjavljuje spremnom udou lvo do stanovitih

granica hrvatske zahtjeve, a samo pitanje kao „prijeporno" prepustiti rješenju regnikolarnih deputacija. Priznajući pitanje prijepornim ugarska vlada doduše poriče ispravnost hrvatskih argumenata, ali ujedno priznaje i slabost, neosnovanost vlastitoga stanovišta.

No ne samo to, kad bi ugarska vlada o opravdanosti i zakonitosti svoga stanovišta bila uvjerena, to jest, kad bi bila uvjerena, da po zakonu mora biti madžarski službeni jezik na željeznicama, onda bi počinila zločin na svom vlastitom narodu i jeziku, kad bi Hrvatima uskos zakona i prava madžarskog jezika podijelila i najmanju koncesiju. Medjutim izjavila se je ugarska vlada spremnom uvesti hrvatski uredovni jezik u vanjskom uredovanju na željeznicama u Hrvatskoj, u oglasima, napisima itd. Mi ovo ne smatramo niti možemo smatrati kakvom koncesijom, već nam je to samo značajan dokaz za neopravdanost ugarskog stanovišta. Jer ako se Hrvatima bez štete po prava madžarskog jezika može toliko udovoljiti, onda to pravo madžarskog jezika uopće ne postoji, pa se može hrvatskim zahtjevima potpuno udovoljiti, to više, što se osnivaju na jasnom slovu i duhu zakona.

Načelo, koje dopušta kompromis, nije više načelo, pa hrvatska delegacija nije sa svoga načelnog stanovišta mogla ni za vlas popustiti i poći u susret ugarskoj vladi. Pregovori su se razbili.

Tim spor još nije riješen, a još se i ne zna, kako će se riješiti i kojim će posljedicama uroditi. S ugarske strane pokušalo se izazvati krizu u hrvatskoj vladi. No ova je vlada parlamentarna, te je jedino odgovorna kruni i hrvatskomu saboru. Sabor je s njom solidaran, a ne odobri li kruna njegovog stanovišta, ustavna je konsekvencija raspust sabora i novi izbori. Ako bi ovi iznijeli većinu, koja stanovište vlade i današnje većine ne bi odobrila, onda je istom — i ne prije — vlada dužna da podnese ostavku.

No bile personalne promjene poradi krize koje mu drago, daleko će zamašnije biti u slučaju preloma političke posljedice ugarsko-hrvatskog spora. A ove će se doskora morati pokazati.

—*dl.*

SOCIJOLOGIJA

LUDWIG WOLTMANN. Početkom ove godine umro je socijolog Woltmann, osnivač poznate političko-antropološke revije. — Mišljenje je Woltmannovo izrečeno u glavnom njegovu djelu: Politische Anthropologie (Eisenach 1903.). On sam prikazuje to djelo u krupnim potezima u Politisch-anthropologische Revue II. 236. ovako: stavio je sebi zadaćom, da prikaže utjecaj teorije o descendenciji na nauku o političkom razvitku narodâ; a to ne znači ni više ni manje, nego utemeljiti političku teoriju na prirodo-znanstvenim t. j. bijološkim i antropološkim spoznajama. Bijološka povijest ljudskih rasa je prava i osnovna povijest državâ; zato valja izučavati i ljudske rase, a ne samo razvitak političkih institucijâ i idejâ. Ljudske su rase podvrgnute istim općim bijološkim prirodnim zakonima promjene i baštinjenja, primjene i probira, usavršenja i degeneracije, kao i svi drugi organizmi životinjskog carstva i bilinskog svijeta. Spoj antropološke prirodne povijesti s političkom pravnom povijesti stavlja nas pred zadaću, da točnije iztražimo, na koji su način političke pravne institucije i pravne predodžbe izrasle iz bijološkoga procesa rasâ. Ovakova teorija mora biti: 1. evolucijonistička t. j. mora od prvih početaka pratiti državne institucije; 2. bijološka t. j. mora razjasniti razvitak državâ kao socijalno-psihičkih životnih tvorbâ organičkih bićâ i 3. antropološka t. j. mora pokazati, na koji način i u kojem stupnju vlada nad povjesničkim razvitkom državâ opća priroda čovjekova i njegova posebna priroda, kakova se u rasi očituje.

Bijologija rasâ treba da istraži uzroke i zakone njihova diferensiranja i primjene, probira i baštinjenja, usavršenja i degeneracije. Rase valja kao prirodno-povjesne tvorbe razlikovati od „narodâ", koji su većinom spoj više rasâ. Valja istražiti suvislost izmedju rase i društva; proces rasâ mora se smatrati temeljem socijalnoga kulturnog procesa. Socijalni pravni oblici, u kojima ljudske rase razvijaju svoju duševnu i ekonomsku kulturu, jesu, porodica, staleži i države. Iz ženidbe nastala porodica je najprimitivniji oblik vladanja, vladanja muškaraca nad ženama i djecom. Iz porodice nastaje horda i pleme. U hordi nestaje razlika izmedju gospodstva i ropstva, jer se podvrgne jedna skupina drugoj, a tu je i zametak staležima, tim najplodnijim mekanizmima prirodnoga probira.

Čovjek nije samo socijalna životinja, već i životinja, koja rado vlada (herrisch); u njegovoj težnji za vladanjem (Herrschsucht) osnovan je politički značaj društavâ, pa je stoga krivo stavljati državu i društvo u načelnu protivštinu. Rase su u raznom stupnju osposobljene za političke zadaće; samo „aktivne" rase su osnivačice državâ.

Cijela povijest civilizacije osniva se na antropologiji rasâ, a najvrednije su rase sjevernoevropske; najnesposobniji za kulturu su crnci. Jedina rasa, koja je u svim granama u civilizaciji pokročila, jest rasa germanska: ona je i jedina zvana za svjetsko gospodstvo i za svjetsku civilizaciju.

Ovo je u glavnom mišljenje Woltmannovo, koje je nastojao utvrditi i mnogobrojnim člancima u svojoj reviji. Mišljenje nije originalno, jer Woltmann u procjenjivanju rasâ slijedi Gobineau-a i druge t. zv. „Rassentheoretikere", nije ispravno, jer rasi podaje znatnost, za koju ne smaže dokaza. Woltmann je došao do zaglavka, da germanska rasa kroči à la tete čovječanstva: tu je, čini mi se, kopirao Hegela, koji (Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse, p. 439.) označuje germansko carstvo kao „Zurückkehr aus dem unendlichen Gegensatze zur Wahrheit und zur Welt als gesetzlicher Wirklichkeit". Woltmann je jednostran, kada sve osniva na rasi; rasa je, kao što veli L. Stein (Die Anfänge der menschlichen Kultur, Leipzig 1906 p. 65.), jedan od mnogih faktora, koji grade bivstvo čovjeka, ali nipošto glavni faktor u povijesti, jer narodne su države samo pretposljednja, a ne posljednja riječ povijesti. Pogrješka je Woltmannova, što je sav ušao medju teoretike rasâ, te — da se poslužim riječju Steinovom — astrologe u socijologiji. *Dr. E. Miler.*

KNJIŽEVNOST

ALB. WEBER I HERMINA BRKIĆ: „MATIJA GUBEC". Auktori one famozne drame ili što li je već pod natpisom „Ivan od Pomuka", objelodaniše nov kazališni komad „Matija Gubec", veselu igru u jednom činu. „Ivan od Pomuka", objelodanjen u „Hrvatskom Kolu", bio je čak nagradjen od „Matice Hrvatske", ili tačnije od njezina odbora, koji je tako dao i neko priznanje auktorima. Ali kada je „Ivan od Pomuka" došao na pozornicu, kritici nijesu imali dosta riječi da pokude tu „Salomu u domaćoj (dakako slaboj !) obradbi", kako ono reče kazališni jedan recenzent.

Alb. Weber i Hermina Brkić ne vjeruju tako reći kriticima, koji im pravom zanijekaše dar za drame, nego radije vjeruju nagradi Matičinih odbornika, — i nastavljaju pisanjem drama.

Po natpisu se u prvi mah čini, da je „Matija Gubec" povjesna drama, ali ona oznaka „vesela igra u jednom činu", za koju su „sva prava u smislu zakona pridržana" (auktori naime predvidjaju, da će se o nju otimati sva evropska kazališta !) — odaje, da je to osobita stvar, koja je mogla proisteći jedino iz priviligirane književne tvornice. Valja im priznati, da se njihova vesela igra ugodnije čita, nego „Ivan od Pomuka", ali to još ne znači, da je „Matija Gubec" i dobra stvar.

Nije nikako jasno komu se pisci zapravo rugaju ? Je li to satira na mlade ženice, koje bi htjele vazda imati uza se i isključivo za sebe svoje muževe ? Je li to satira na zagrebačke književne prilike, ili možda na one zagrižljive i zavidne tetice., koje najradije ogovaraju muža pred ženom i ženu pred mužem ? Ili su se pisci valjada htjeli narugati svemu tome skupa? Još bi se dalo redjati i više pitanja, ali ne bi bilo lako naći tačna odgovora, a možda bi i sami pisci bili u neprilici da odgovore.

Njihov „Matija Gubec" je zbirka svega i svačesa, a uz to je pisan malo književnim jezikom a malo kajkavskim dijalektom, malo njemačkim, bečkim dijalektom, a nešto je i francuskoga primiješano. To je u najboljem slučaju prilično uspjela satira, ali još nije i drama. Humora ima dosta, i u kazalištu bi ta stvar u pojedinim prizorima možda izazvala nešto smijeha, dok literarne vrijednosti nema ni malo

Neki su listovi prigovorili piscima i to što su u ovu svoju rugalicu uvukli ime jednoga hrv. povjesnoga junaka. Usiljeno je takovo patriotsko zgražanje, ali vidi se da baš siroma Gubec nije po što po to morao ući u ovu veselu igru, jer bi se našlo i shodnijih načina, da pisci izliju svoj humor. Ako se njihov komad bude prikazivao, sve one mnoge aluzije ne će širokoj publici biti posve razumljive, a za književni svijet nije dosta fin humor njihove vesele igre. Ako ništa, neka se pisci poslije fiaska sa „Iv. od Pomuka" ipak tješe, da su napisali nešto što se dade barem čitati i donekle kao prilično uspjela socijalna satira probaviti. *Ar. W.*

DR. A. TRESIĆ-PAVIČIĆ: PO RAVNIM KOTARIMA. Hrvatska književnost, koja nekim stvarima obiluje i odviše, ne obiluje putopisima. Od starijih poznati su Veber-Tkalčevićev „Put do Carigrada" i krasne „Slike iz pomorskoga života" od Jurja Carića, koji je odveć rano napustio svoj književnički rad, pa Bogovićev opis putovanja po Italiji. Osim dr. Tresića Pavičića, koji je do sada objelodanio nekoliko lijepih putopisa, slobodno se može reći, da mi nemamo u našoj književnosti drugoga pisca takove vrste. Urednik „Pučkoga Lista",

Juraj Kapić izdao je pred dosta godina svoja pisma o putovanju po Italiji i monarkiji pod natpisom „Sa putovanja", koji su ugodno štivo osobito radi jezika. Isto se može reći o onim putopisima, ako ih se smije tako zvati, don Ilije Ujevića, ali to nijesu stvari od kakve vanredne književne vrijednosti, kao ni mnogi putopisi učitelja Petra Kuničića. Ujević obično opisuje svoje „dogodovštine" prigodom rijetkih i kratkih putovanja (?) od Spljeta do Zadra, a P. Kuničić svoje šetnje po Dalmaciji, ali vrlo naivno i jedan i drugi. Med putopise pripada i nedavno izašla, a vrlo zanimljiva knjižica dra J. Smodlake „Povjest apeninskim Hrvatima". Kako se vidi, gotovo svi naši putopisci prikazaše svoje knjige opisivanju tudjih zemalja, čega ima u velikim književnostima puno i bolje, dok nemamo dovoljno putopisa o krajevima svoje otadžbine. Josip Modrić opisao je Dalmaciju, Opatiju i druge naše krajeve vrlo vješto, ali jer je to napisano u talijanskom jeziku, ne možemo da takove knjige ubrajamo u svoju književnost. Bilo bi možda dobro, da ih se barem djelomice prevede na hrvatski. I dr. Kršnjavi izdao je par dobrih putopisnih crtica, a takovih crtica našlo bi se i u knjigama drugih pisaca, primjerice dra. Hinkovića. ali svi su malo radili na tom polju. Malo prije napomenuti putopisi jesu, kako se vidi, prigodne prirode i njihovi pisci, za čudo, gotovo sami primorci, svi prestadoše pisati nakon prve knjige. Samo P. Kuničić izdao ih je nekoliko, ali budući da su to djela manje književne vrijednosti, slobodno se može reći, da je dr. A. Tresić Pavičić jedini hrvatski pisac takove vrste, koji sustavno i s uspjehom radi na tom zapuštenom polju.

Ovih je dana Hrv. Knjižarnica u Zadru izdala Tresićev prvi putopis „Po ravnim kotarima". Ako se reče, da ta knjiga puno zaostaje za onim putopisima, koje je poslije napisao, kao što su „Po Moru", „Izpod Biokova", itd., — nije to nikakav prigovor za pisca, jer to dokazuje, da je u tom pogledu uznapredovao. Ipak je i „Po ravnim kotarima" zanimljivo štivo. U toj je knjizi opisan dio gornje Dalmacije, osobito arheološke starine okolo Benkovca, koje je pisac razgledao godine 1901. u društvu Josipa Modrića. Najviše se stranica bavi opisivanjem staroga rimskoga grada Asserije i naše slavne Vrane, a drugo su opisi prirode i subjektivna razmatranja o svemu i svačemu, te napokon bilješke o posjetima raznih znanaca, o prilikama tamošnjega pučanstva i raznih mjesta. Sve je to ispreleteno mnogim povjesnim uspomenama, te neizbježivim latinskim citatima i filozofskim sentencijama.

Budući, da je to prvi putopis Tresićev, nije se čuditi, da ima u njemu i štogod suvišno, pa i po koja takova stvar ,koja zanima samo njega, a teško da i koga drugoga. Pisac je valjada bio onda preiskren, ili presavjestan, pa je htio iznijeti ne samo ono, što je vidio, nego i što je mislio. Neke su mu pak misli doista čudne, pak bi se takovih misli dalo nekoliko navesti.

Ipak one ni najmanje ne kvare vrijednosti knjige; kada pisac ne bi upotrebljavao bez potrebe toliko pridjeva, njegov bi stil bio snažniji i prirodniji. Opisi prirode bili bi uspjeliji, da se pisac i s manje riječi zadovoljio. Inače „Po ravnim kotarima" zaslužuje svaku preporuku poput drugih boljih Tresićevih putopisa, a knjižarnici valja preporučiti, da ne izdaje knjige sa toliko štamparskih pogrješaka. To je njezina stara mana. *Ar. W.*

DR. JOSIP SMODLAKA: „POSJET APENINSKIM HRVATIMA". — Kako je poznato, u proljeću godine 1904. otišao je bio odvjetnik dr. J. Smodlaka sa slikarom E. Vidovićem i drugom trojicom prijatelja iz Spljeta, da posjete hrvatske naseobine u Italiji. Ta „narodna ekspedicija" bila je u ono doba izazvala gotovo u cijeloj otadžbini zanimanje za one naše malo ne zaboravljene suzemljake preko mora. To je zanimanje postalo bilo još veće, kada je dr. J. Smodlaka iznio u koledaru „Svačiću" svoje putne uspomene i bilješke o apeninskim Hrvatima, koje su sada izašle u posebnoj knjizi, nakladom Hrv. knjižarnice u Zadru. Činilo se, da će se naći ljudi, koji će nastojati, da apeninski Hrvati budu u buduće vazda u doticaju s materom zemljom, ali i u tom je naše oduševljenje bilo kao obično kratkokrajno. Možda sad nikomu ne dolaze na pamet oni naši prekomorski zemljaci, koji će, ako ih napustimo, — zaboraviti posve svoj jezik i utopiti se u moru talijanstva, što ih odasvud okružuje. Nadajmo se, da će knjiga dra. Smodlake pobuditi opet ono nekadašnje zanimanje za njih, ali ne samo platonsko i za kratko vrijeme. Dr. Smodlaka u svojim bilješkama vješto opisuje običaje i narječje apeninskih Hrvata tako, te njegova knjiga ima donekle i znanstvenu vrijednost, osobito u jezičnom pogledu. Tu knjigu morao bi da pročita svaki naš izobražen čovjek, a s druge strane bilo bi dobro, kad bismo se ugledali na primjer u Slovence, koji neprestano nastoje da budu u doticaju sa svojim sunarodnjacima u gornjoj Italiji. Po knjizi dra. Smodlake vidi se, da je sada posljedni čas, ako hoćemo da

se i ono malo hrvatstva u Italiji posve ne izbriše. Osobito bi bilo korisno slati onamo knjiga, ali ne strogo književnih djela, jer našega književnog jezika apeninski Hrvati ne razumiju, nego po mogućnosti knjige pisane u njihovu narječju, a s vremenom bi možda počeli razumijevati i naš književni dijalekat. Dakako da se za to hoće sredstava i sustavna rada, a i vremena. Dakle, ako nam je stalo, da barem iz narodne ambicije sačuvamo one posljednje ostatke hrvatstva preko mora, neka se pozvani ljudi dadu odmah na posao. Ako pak našim nehajem apeninski Hrvati posve izginu, dobro je, da knjigom dra. Smodlake imamo bar mali dokumenat o njima.

Ar. W.

ANTE HIKEC: JEDAN NAŠ KRAJ. (Naklada „Pokreta" 1907. Str. 32.). Malena ova knjižica imade veliku vrlinu, da pogled naš navraća na jedan veoma važni, nama veoma blizi, a ipak tako slabo obradjeni problem — na Hrvatsko Zagorje. Problem zagorskoga plemića — šljivara i zagorske malogradske inteligencije obradjen je doduše dovoljno u našoj literaturi, ali s najvećim dijelom zagorskoga pučanstva, sa seljakom, malo se tko dosad u nas pozabavio. Zašto se nije njim više zanimala naša beletristika i zašto se nije mogla zanimati, dobro nam i iscrpivo tumači pisac crtajući pokornu i bojazljivu, materijalnom bijedom i štetnim moralnim utjecajima posve utučenu narav našega Zagorca. Što se pak nitko nije sa sociološkoga gledišta osvrtao na taj problem, svakako je grijeh naše inteligencije prema jednome znatnome dijelu našega naroda. Taj grijeh nastoji pisac svojom studijom popraviti, pa valja priznati, da mu je to — koliko je na tako malenome prostoru moguće — i uspjelo. Vrlo dobro izvadja pisac iz temeljnoga zla, što već kroz vijekove tišti naše Zagorje, iz prenapučenosti, sva ostala zla, koja su omogućila toliki utjecaj feudalizmu u prošlosti i klerikalizmu u sadašnjosti, pa zajedno s ovima učinili iz Zagorja i Zagorca onu sliku bijede, što je svaki dan gledamo u okviru one prelijepe prirode. Vrijeme je, da počnemo upoavljati lijek, kojega svi poznajemo i znamo da će koristiti, ali kojega bolesnik ne će da prima. Ali manimo se sentimentalnosti — veli pisac i sam rodjeni Zagorac — i prisilimo bolesnika! Raselimo Zagorje, — preselimo ga polovicu, više nego polovicu, u plodnu Slavoniju! Oni će plakati, ali plakat će samo prva generacija, a mi ćemo spasiti sebi slavonsku zemlju i zagorskog čovjeka. *F. H.*

NAŠE SELO u dvadeset slika, spjevao J o s i p B i n i č k i. Nikinci 1906., nakladom piščevom. Str. 144. — Kod ove knjige treba dobro razlučiti vrijednost, što je ona imade po svrsi, kojoj je namijenjena, od vrijednosti književne. Plemenita nakana, iz koje je ova knjiga nikla, nakana je jednoga Relkovića: podati narodu lagodnim načinom pouke za bolji, racionalniji život, a osim toga i nešto više: zainteresovati ga za nekoja važna pitanja našega narodnoga života, za koja se široki slojevi na našu općenu štetu tako slabo zanimaju. Valja priznati, da je knjiga takova, te će toj svrsi i zadovoljiti u slojevima, kojima je namijenjena. Nečemu se ipak mora prigovoriti. To je suvišno isticanje pouzdanja u transcendentalne moći. S narodno-gospodarstvenog gledišta to je izravno štetno, a nije potrebno, da se pučki pisac u nas tim bavi već i zato, što o tome kod nas vodi klerikalizam i suviše računa.

Literarna strana knjige — kako je već rečeno — mnogo je manje vrijednosti nego li tendencija. Ma da knjiga jest i hoće da bude didaktična, mora se tražiti ipak više poezije no što je ovdje nalazimo, to više, što to prijedmet sam ne samo dozvoljava, nego upravo i iziskuje. S pohvalom valja spomenuti glatke i istinski narodne stihove, koje tek tu i tamo kvare reminiscence na suviše poznate uzore (Mažuranić, Radičević). *F. H.*

HANS F. HELMOLT: WELTGESCHICHTE (do sada izašlo 8 svezaka, nedostaje posljednji deveti sv.).

Nijemci baš nijesu siromašni na svjetskim povijestima. Ima ih dosta starijega i novijeg datuma. Helmoltova je najnovija, te zaslužuje, da joj se i u nas obrati pažnja. S jedne strane jer je osnovana na posve novim principima, a s druge strane, što se osobita pažnja posvećuje povijesti Slavena kao ni u jednoj do sada.

Izdavatelj Helmolt razlaže u uvodnom članku: „Gegenstand und Ziel einer Weltgeschichte" dosta opširno nove principe, na kojima je ta „Weltgeschichte" osnovana, a ja ću samo najglavnije istaknuti. Helmolt drži, da ni jedna dosadanja svjetska povijest nije zadovoljila svoju zadaću, jer nije nijedna prikazala razvoj čitavog čovječanstva. Svako dublje historijsko istraživanje života većih ljudskih zajednica pretpostavlja poznavanje metode istraživanja i etnologije, psihologije i fiziologije. Etnologija se nikako ne smije odijeliti od historije. Nema „bespovjesnih" članova čovječanstva, pa se zato mora svaka grana čovječanstva uzeti u obzir. Nije od potrebe, da svaki narod igra ili da je igrao sjajnu ulogu na svjetskom pozorištu, te da time probudi interes univerzalnog histori-

čara. Neznatni bijahu ili jesu stanoviti narodi samo tako dugo, dok ih se ostavlja neopažene na strani.

Priroda i čovjek su mjerodavni stvarači povijesti i njihove uzajamno djelovanje stvara povijest. Helmolt napušta staru filozofsku svjetsku povijest i postavlja se na etnološko-geografsko stanovište. Geografija je Helmoltu osnov svjetske historije, pa je i razdioba gradiva poredjana s toga gledišta Geografija ne traži pretpostavku visoke prirodne ili kulturne zajednice. Kad bi se za temelj razdiobe uzeo niz naroda, onda bi bile nužno potrebne praznine, jer bi ona područja, gdje se nije mogao stvoriti narod, bila „bespovjesna". U univerzalnu povijest pripada cijela ekumena, u njoj imadu naći mjesta svi članovi ljudskoga društva i mali i oni kratkog života, kao i veliki i oni od utjecaja.

Velika je dakako zadaća univerzalnog historika, da psihološki obradi materijal. Potrebno je naime naći od jedne do druge gradnje most, jer je životna povijest čovječanstva više no suma monografija o pojedinim narodima. Nijedan se narod nije razvio sam iz sebe, nego valja naći i dokazati veze. Dokazom tih veza uspjet će oviti lanac oko cijele zemaljske kruglje.

To su u glavnom načela, po kojima je Helmolt uz suradništvo tridesetorice učenjaka prvi podao univerzalnu historiju. Kako se ta univerzalna historija razlikuje od drugih, vidi se i iz toga, što prvi svezak počinje s poviješću Amerike.

Meni medjutim nije bilo na umu, da govorim na široko o cijeloj toj svjetskoj historiji. Hoću da istaknem, da je za nas od najveće važnosti svezak peti (Südosteuropa und Ost-Europa), u kojem je obradjena povijest većine slavenskih naroda, a Južni Slaveni (Hrvati, Srbi i Slovenci) zauzeli su u toj svjetskoj povijesti posebno mjesto. Do sada to nije bilo u običaju. Što više — Južni Slaveni (Hrvati, Srbi i Slovjenci) zauzeli su u toj svjet- i njihova povijest prikazuje se s mnogo simpatija, ako i katkada s manje poznavanja predmeta samog. Dakle i s te strane imade Helmoltova povijest za nas poseban interes.

Rekao sam, da južni Slovjeni (Bugari su posebno obradjeni) zauzimaju posebno mjesto. Njihovu je povijest napisao dr. Vladimir Milkowicz pod natpisom: „Der Slowenische und der serbo-kroatische Stamm (p. 269.—312.). Izdavatelj Helmolt u predgovoru zove povijest Južnih Slavena „Leidensgeschichte", a dr. Milkowicz se trsi, da u svojoj raspravi prikaže objektivno prijegledno povijest Slovenaca, Hrvata i Srba obazirući se i na povijest književnosti i kulture sve do u najnovije doba. Ne može mu se nikako poreći, da je radio s mnogo dobre volje, a i simpatije prema južnim Slavenima, ali na žalost imade i takovih mjesta, koja pokazuju, da je preslabo bio upućen u stvar, o kojoj je pisao. Imade upravo grubih pogrješaka. Ja ću se osvrnuti samo na one dijelove, koji se tiču povijesti Hrvata. Nakon što dr. Milkowicz u poglavlju: „Die ältesten Nachrichten über die Südslawen" sasvim ispravno pripovijeda o najstarijoj povijesti Slavena u opće pa dalje o naseobi Balkanskog poluotoka, govori u drugom poglavlju: Historisch-geographische Uebersicht o tome, kako se ne da zatajiti sveza izmedju terena i povijesti Juž. Slavena. Sam položaj Bal. poluotoka, koji je Južne Slavene tako zbližio grčko-rimskom svijetu, utjecao je u velike na povijest njihovu. S orografskog gledišta Balk. je poluotok prijao razvitku mnogih nezavisnih teritorija, a to je, veli pisac, i odgovaralo načelima Slavena. Ističe dalje blizinu mora. Upravo zbog te blizine Južni su Slaveni sasvim drukčiji tip naroda negoli ostale slav. grane.

Prelazeći na samu povijest počinje s poglavljem: Die Sitze und politische Stellung der Südslaven. Najstarija hrvatska i srpska povijest slaba mu je strana. No valjada mu je najslabije uspjelo poglavlje šesto: Die ältesten geschichtl. Nachrichten über die Kroaten. Na jednoj stranici prikazana je Hrvatska za narodne dinastije s mnogo grubih pogrješaka. Konac samostalnosti Hrvatske pisac ovako prikazuje: Ladislav je osvojio kopnenu Hrvatsku i tu je predao vladu svom nećaku Almu, te tako Hrvatska postade time sekundogeniturom ugarske države, s kojom od ovog vremena dijeli sudbinu. Kasnije na drugom jednom mjestu spominjući grad Križevce veli, da je to onaj grad „wo der ungarische König Koloman 1097. mit den Kroaten den Vertrag geschlossen haben soll". Nigdje inače ne spominje nikakovog ugovora s Kolomanom. Zvonimir mu je posljednji kralj. Ovog momenta tiče se i još jedan pasus u devetom poglavlju: Kroatien und Dalmatien bis zum 16. Jahrh. Pisac veli, da je srpska država zadržala svoju slobodu do 1389. te dok je „das rührige, Kriegstüchtige und hochbegabte kroatische Volk schon Ende des 11. Jahr. von seinen Nachbarn tributär gemacht worden". Ističe dalje, da je Hrvatska malo po malo pod Ugarskom zakržljala. Ja sam baš ovo neispravno

prikazivanje istaknuo, a imade i drugih pogriješaka. Naprotiv sasvim je lijepo i verzirano pripovijedao dr. Milkowicz o vlasti i ugledu hrvatskih banova i hrvatskih sabora.

Mnijenje je piščevo, da se Hrvatska unatoč svojim povlasticama nije pravo mogla da razvije. Kao pogranična zemlja sudjelovala je u svakom ratu, pa je za to trebala druge pažnje sa strane Ugarske, nego što joj je Ugarska posvećivala. Osobito je Hrvatska stradala u vrijeme turskih provala. „Tu se najjasnije pokazalo, da Ugarska nije bila dorasla svojoj zadaći", veli dr. Milkowicz.

U odjelu: Kroatische Militärgrenze ističe pisac, na su Hrvati 1527. neodvisno od Ugarske izabrali Habsburgovce i da je Hrvatska odsele imala odličnu ulogu u Austriji. Ovaj pasus vrlo je karakterističan za cijelo piščevo shvatanje.

U poglavlju jedanaestom: Die politische Stellung der Kroaten im 19. Jahrhundert prikazuje pisac u kratkom prijegledu političku povijest Hrvatske do 1887. godine. U cijelosti ispravna fakta. Poglavlje 12. Das nationale Leben des serbo-kroat. Stammes obradjuje književnost južnih Slavena, ilirski pokret, jugoslavensku misao i sadanje stanje.

Zanimljivo je ono, što pisac veli o jugoslavenskoj ideji. „Dok su Srbi zaposleni sami sobom manifestirali svoju zajednicu s ostalim južnim Slavenima i cijelim Slavenstvom više teoretski negoli praktički „waren die tüchtigern Kroaten, die in der Kultur schon höher standen, stets dabei ihr Südslawenthum sofort in die That umensetzen". Ističe dalje, da su poglavito Hrvati propagirali jugoslavenstvo (spominje društvo za jugosl. povijest — arhiv — akademiju), a nastavlja ovako: Ja, die Kroaten haben selbst ihr eigentliches Kroatisch aufgegeben und einen serbischen Dialekt zur Schiftsprache erhoben, um die Vereinigung beider Völker, die ohnehin fast dieselbe Sprache sprachen, zu erleichtern". No ipak veli dalje, došlo je do svadje izmedju Hrvata i Srba. Pa ni danas ne ima medju oba plemena prijateljstva, što je najboljim dokazom to, da je jugosl. ideja samo slabo napredovala(!!).

Za Hrvate veli konačno, da su se snažno razvili u najnovije doba. Niz znamenitih pisaca, učenjaka i pjesnika podigao je hrvatsku literaturu visoko. Poimence spominje jedino M a ž u r a n i ć a i njegovu „Smrt Smail-Age" te veli, da on medju književnicima zauzimlje prvo mjesto.

Svoja razmatranja završuje pisac time, da su Hrvati i Srbi ipak vrlo zaostali u kulturi zbog dugoga turskog gospodstva. Spominje veliko bogatstvo narodne poezije i svršava opisom „kola". Za pjesme, koje se u kolu pjevaju, veli, da su „durchwegs schlüpfrigen Inhalts".

Time svršavam ovaj prikaz Milkowiczeve rasprave o Južnim Slavenima. Milkowiczeva povijest južnih Slavena u Helmoltovoj svjetskoj povijesti morala bi nas opet poučiti, da je skrajnje vrijeme, da se sami pobrinemo, kako bi strani svijet bio o nama i našoj povijesti bolje informiran. *Dr. M. P—Og.*

„LA TERRA PROMESSA" („OBEĆANA ZEMLJA"), SPJEVAO FAUST SALVATORI. Nedavno je talijanska kritika velikim zanosom slavila poem Fausta Salvatori, čiji su fragmenti izišli pod naslovom „La festa del grano", jer je pjesan u cjelini poznata samo njegovim intimnim prijateljima. Knjiga je bila nagradjena od Sonzogna. I ove je godine isti nakladitelj u krasnoj opremi izdao novo djelo F. Salvatori: „La terra promessa"; ali u zao čas po pjesnika, jer kao da se svi kritičari urotili proti njemu. Ocjene Pastoucha, Thoveza i Manicella vrve uvredama. Zanijekaše mu originalnost, formu, stil, a nazvaše ga besramnim plagiatorom. Rekoše mu, da su stihovi bezbojni, a da o kakvoj misli nema ni govora.

„La terra promessa" je lirski poem, ispjevan po biblijskim motivima. U prvoj je knjizi opjevana Rut, zatim Tamara, Davidova kćerka, pa sliedi knjiga kraljeva, gdje se kruni Salamun, a umire David, čija se sjena povlači po ruševinama Izrajila. Kasnije pridolaze istočni kraljevi: glas je u pustinji zavapio i bi najavljeno proročanstvo o poradjanju jedne zvijezde. Zvijezda se ukazala, da ozarava put kraljevima, što ih preko Jerusolima vodi u skromnu staju, gdje na jaslama počiva Marijino novorodjenče. Poslije poroda slijedi parabola opreznih i ludih djevica, pa parabola rabotnika u vinogradu. Poem svršava kako demon izkušava čovječjeg sina, obećavajući mu zemaljska bogatstva i moć. Pokazuje mu Vavilon, Atinu i Rim, ali je čovječji sin jači od demona i blagosivlje rad i dane:

L' opere e i gorni benedisse e un segno
fatale in fronte gli raggiava il sole.
Scese dal monte e disse: Ecco il mio regno.

B. L.

UMJETNOST I GLAZBA

SVEUČILIŠNA ZASTAVA. Odjelni predstojnik g. Milan Rojc, kao i rektorat kr. hrvatskog sveučilišta u Zagrebu, prepustili su našim sveučilišnim gradjanima, da sami odabiru umjetnika, koji će načiniti nacrt za novu sve-

učilišnu zastavu. Naši sveučilištarci nijesu mogli boljeg izabrati od umjetnika prof. Bele pl. Csikoša-Sesie. I nije čudo, tko pozna Csikoša i njegovu umjetnost, da se ovaj ovome časnome pozivu to radije odazvao, što su sveučilišni gradjani prepustili umjetniku potpunu slobodu invencije. Tako se bar nijesu upletali u osnovu i umjetničku opremu umišljeni faktori, koji običavaju izvornost i umjetničku harmoniju naručivati.

Zastava svečano je posvećena dne 19. svibnja, te imade oblik sredovječne staleške ili viteške zastavice (vexillum ordinis, Standarte). Te zastavice došle su u porabu u doba križarskih vojna, a kasnije su se očuvale kod vojske velikih i malih lenskih gospodara. I naš biskupski banderij zagrebački imao je takovu zastavicu. Te su zastavice bile obično vrlo jednostavne sa grbom lenskoga gospodara ili staleža, ali je bilo često i vrlo dragocjeno opremljenih. Kao primjer služi zastavica bana Tome grofa Bakača-Erdődya u prvostolnoj crkvi zagrebačkoj. Ovaj oblik uzeo je Csikoš u neku ruku uzorom, samo što je oblik sveučilišne zastave veći, četverouglast i što su resice zastave mekane i slobodne. Čitava zastavica stoji na dugom651 dršku metalom okovanom. Vršak se dokrajčuje u obliku orlove šape, koja drži jabuku od izbrušenog tokaza (Goldtopas), a oko vrška nadvio se srebreni široki kosijer, kako su ga imali Poljaci još u svojem ustanku godine 1831. Čitavi držak ukrašen je jako akcentuiranim hrvatskim ornamentima. Uz ovaj držak pričvršćena je sama zastava tako, da se može slobodno pomicati amo tamo.

Prednja strana zastave uokvirena je starohrvatskim ornamentima, koji su izrezani u zlato na bijeloj svili. U tom okviru dijeli se zastava u modro, bijelo i crveno polje. U lijevom kutu gornjega polja laki je lovorov vijenac, a u desnom kutu istoga polja hrvatski grb. Preko ostala dva polja uzdiže se „Alma mater croatica" u sjajnom, bogatim hrvatskim ornamentima i dragim kamenjem iskićenom ruhu s krunom na glavi. U ljevici drži knjigu kao znak moći, što ju znanost imade nad svijetom. Do njenih nogu kleknuo je jedan pitomac njezin, sveučilišni gradjanin u narodnom gala-odijelu, te moli, da ga alma mater obogati znanjem, da uzmogne tako u čast i korist svojega naroda poraditi. Čitava je ploha strogo stilizovana, a prijelaz boja i tonova skladno zamišljen.

Druga strana zastave uokvirena je u lovorovo i lipino lišće takodjer na bijeloj pozadini skladno se izmijenjujući. I ova je strana podijeljena u tri šarena polja hrvatske zastave. Preko th polja hrvatske zastave uzdiže se prosvjeta. Do nje kleči sputana figura ljudska. Prosvjeta ju oslobadja skidajući s nje neznanje i darivajući ju znanošću. Vrlo zgodan simbol — sveučilište je naše žarište znanosti i prosvjete, koje imade naša akademska mladež u prvom redu da širi medju naš narod. I ova je strana kao i prva strogo stilizovana, a na prijelaz iz jedne boje u drugu i na ovoj je strani osobito pazio prof. Csikoš.

Csikoš se osobito trudio oko toga da dojam zastave bude cjelovito kolorističan poput onoga starih gobelina, da boje budu lijepe, ali da ne djeluju šaroliko, već diskretno. U tome bi se ta zastava razlikovala u mnogome od dojakošnjih sličnih radnja, kod kojih se u prvom redu gledalo tek na to, da budu što točnije vezene, a svila da bude što šarenija. Time se prirodno nije moglo izbjeći tvrdoćama u linijama, koje se smiju na takovim radnjama tek lako osjećati, tek naslućivati, a ne vidjeti. Prvu stranu izvezle su gdjice. Lina Virand, Milka Antolek, Paula Virand i Paula Antolek. Drugu stranu Zoe i Malvina grofinje Borelli, Alma Carnelutti, Danica Peklić i Mira Ehrlich.

Možemo i gospodi sveučilišnim gradjanima i našemu umjetniku čestitati ovu tečevinu i ovaj rad od hrvatske umjetničke ruke.

Vl. Lunaček.

IVAN MEŠTROVIĆ. Nedavno bi velikim narodnim slavljem otvorena Mletačka internacionalna izložba. Meštrović je zastupan sa šest kipova, s portraitom „Kralja Petra", s „Majčinom brigom', s „Ostavljenom", „sa skupinom porodica" Katunarić, s „malim Vidovićem" i portraitom „Branlja". Dva su mu djela u katalogu reprodukovana, a sam kralj, kad je posjetio izložbu, zanimao se za umjetnika inostranca. Navratio se k njegovim skupturama više puta a svi bolji talijanski dnevnici obasiplju hvalama našega mladog majstora. Meštrović je gotovo u isto vrijeme izložio u bečkoj „Secessiji" ove radove: portrait Čingrijev i portraite Trumbićeve, Karamanove i Meštrovićeve gospodje. Bečka štampa, kao obično, donosi na prvo mjesto ime Ivana Meštrovića, gdje se radnje umjetnikovom razvitku i usavršivanju, ubrajajući ga medju bolje današnje vajare. I Münchenška „Secessija" obratila se na Meštrovića osobitim pozivom, da sudjeluje na jesenskoj izložbi. Meštrović se odazvao i odlučio je sudjelovati sa više kipova i to isključivo novim. Ovih je dana dovršio i tri golema reliefa za Jelačićev

trg u Zagrebu, u veličini od četrnaest kvadratnih metara, sa deset figura za polovicu preko prirodne veličine. *B. L.*

RUSKA IZLOŽBA U PARIZU. Henri Franz javlja umjetničkoj revueji „The Studio": Jesenski je salon svake godine zanimljiviji, nlču nama nepoznate, originalne pojave na polju slikarstva i kiparstva. Nema sumnje, da je ova ruska izložba u Grande Palais pravi umjetnički dogadjaj. Začetnik je gosp. Andre Saglio, koji je na poziv vlade, otrag godina priredio izložbu u Petrogradu. Tom prigodom sklopi razna prijateljstva i poznanstva s umjetnicima i amateurima ruskim. Poziv pariškog jesenjeg salona Rusija oduševljeno prihvati. Dvorane biše uredjene u originalnom dekorativnom stilu, a troškove je podmirio gosp. Sergij Diaghilew uz pripomoć raznih ruskih kolecionista. Zidovi su bili pokriti bogatim i rijetkim tkaninama, a kipovi smješteni u cvijetno grmlje i zelenilo dočaravaju perivoje à la Bucher i Fragonard.

Ova je izložba — veli kritičar — po nas još zanimljivija, što nam ruska umjetnost bijaše skoro nepoznata. U čitavoj jednoj dvorani izložene su starinske ikone, osvijetljene onom dubinom čuvstva, kojom se odlikuje primitivna talijanska škola. Zatim nas kritičar vodi u doba Jelizavete, kad je u Petrogradu ustrojena akademija. Kasnije, za vladanja Katarine II. velike i cara Alexandra istakoše se slikari: Talcounet, Roslin, Moreau, Lévitzky, Borovikovski, Miropolski, Drogin, Rokodov, Stchédrin, Alexeiev, Belsky i Ivanov. Razumije se da kritičar ujedno iznaša karateristiku pojedinoga. Govori o utjecaju Davidove romantične škole, te slavi reakcionere Rjepina i Vereščagina. Tada bi osnovano društvo umjetnika pod imenom A m b u l a n t s.

Izvrsno su zastupani umjetnici druge pole XIX-oga vijeka. Hvali slikara Benois, koji se zanaša za parukiranim markizicama, koje šeću i vode ljubavne razgovore medju postrišenim grmljem rokoko perivoja. Ističe petrogradsku školu, njezini su predstavnici kultivirani duhovi, pod utjecajem zapadne književnosti i umjetnosti. Prvaci su Somoff, Lanceray, ilustrator Dobuzinski, Kustodiev, Ostroumov.

Kao antiteza petrog. školi jest moskovska. Ova je bliža prirodi, ali zato manje rafinirana. U prvom redu odlikuje se Maliavin vrućim koloritom, a rijetkom vještinom iznaša život seljaka u centralnoj Rusiji. I Konst. Korovin ne živi u Moskvi. Korovin je dekorirao paviljon centralne Azije prigodom izložbe 1900. U ovom jesenskom pariškom salonu istakao se s pauneauxom: Barques de pêche. Kritičar na svršetku još mnoge odlične slikare imenuje. *B. L.*

SLAVOMIR GRANČARIĆ: DVIJE ROMANZE. U „Kolo" „Matice Hrv.", sv. II. uvrštene su dvije romanze mladoga komponiste g. S. Grančarića. Ovim malim stvarčicama g. G. izilazi prvi put pred širu publiku kao hrvatski glazbenik, i mi pozdravljamo tu pojavu kao novu stečevinu na našem neuzoranom muzičkom polju. Glazbenik toploga osjećaja, pun umjetničke inspiracije, eto u malo riječi sinteze našega novog komponiste. I on zahvaća u česmu hrv. pučke muzike, i obradjuje je prema umjetničkim zahtjevima. „O j d j e v o j k o" odzvanja nekim lelekom čisto narodnim, koji liječi jed duše uz slatku sreću uspomena. I naše pučko „ojkanje" u muzici g. G. nalazi umjetničkoga interpreta. Glatka, sasma jednostavna, osjećajem elegična, a u isto vrijeme topla i iskrena i puna pjesničke inspiracije, malena kompozicija ova , zaslužuje svako priznanje.

I „L j u v e n s a n a k" romanza je isto tako protkana duhom pučke hrv. muzike. Auktor poput svih modernih komponista, polazi sa stanovišta, da je pjev najprije govor, a onda istom muzika. S toga posvećuje zahtjevima deklamacije teksta zasebnu pažnju. I ta je deklamacija u ovoj popjevci veoma sretno provedena. I ova kratka romanza odzvanja onom bolnom poezijom, kojom može da odiše samo mladenačka pjesnička duša. Ovi nas pokusi uvjeravaju, e će nas g. G. jednom još obdariti i uspjelim kompozicijama većih dimenzija.

Antun Dobronić.

MUZIKA U GRČKOJ TRAGEDIJI. Svakomu je obrazovanu čovjeku danas poznato, da se grčka tragedija ne sastoji samo od dijelova, koji su odredjeni za kazivanje, nego da znatno mjesto zapremaju u njoj i pjesme, što ih je pjevao zbor uvježbanih pjevača uz pratnju frule, rjedje lire ili kitara. Poradi ovih korskih pjesama već je Friedrich N i e t z s c h e u filologičkoj jednoj svojoj raspravi došao na misao, da postanje grčke tragedije objasni iz muzike. Što je umni Nietzsche tek nagadjao, to je kasnije znanost potvrdila dokazavši, da s tragedija grčka doista razvila iz ditiramba, t. j. iz korske pjesme, što se pjevala za svetkovine boga Dioniza. K tomu je pjevanju pridošao još govor nekoga lica i tako je tragedija grčka u zametku svome bila gotova.

No dosta je toš vremena proteklo, dok je od svoga zametka postala prava tragedija sa za-

okruženom dramatskom radnjom. Ditiramb onaj čini se da je pjevao zbor pjevača, koji su se preodjeli u satire, pratioce Dionizove, a i ono lice, što je prvo njihovu pjevanju dodalo govor, bilo je valjada lice u ruhu i obličju samoga boga Dioniza. Od ovakove je tragedije dalek još put do tragedije Eshilove ili Sofoklove, koji je prvi umio da stvori zaokruženu dramatsku radnju. Razvitak grčke tragedije od najstarijih vremena pa do Euri ida lijepo je prikazao Erich Bethge, profesor leipziškog sveučilišta u nastupnom svome predavanju od 27. listopada 1906. (Štampano je ovo predavanje u časopisu „Neue Jahrbücher für das klassische Altertum . . ." od ove godine.) Evo njegova razlaganja u glavnim crtama!

U starijoj Eshilovoj tragediji ne nahodimo više nego dva glumca. Sofokle se prvi poslužio još trećim glumcem, a Eshil se onda poveo za njim. No ni u jednoj svojoj drami ne podaje nam Eshil prave dramatske radnje. U svakoj njegovoj tragediji jasno još raspoznajemo oba dijela, od kojih je tragedija grčka postala. U većini pak sačuvanih njegovih komada pretežu još korske pjesme. Samo u Agamemnonu umio je on da oba ta dijela upotrijebi u jednakoj otprilike mjeri, pa da ih stopi u nerazrješivu cjelinu, ali i snaga ovoga komada počiva još u liričkoj muzici, u veličanstvenim i potresnim korskim pjesmama, dok mu je dramatska radnja dosta mršava. Kad bismo ili iz ove ili bilo iz koje druge Eshilove tragedije uklonili korske pjesme, zajedno bi s njima nestalo i čitave tragedije, jer ono malo dijaloga, što bi preostalo, ne bi podavalo nikakove suvisle cjeline. Drukčije su Sofoklove tragedije. U njegovu bi se Edipu kralju mirne duše mogle izostaviti sve korske pjesme, pa ipak bismo i u ostatku imali savršenu dramu. Korske naime pjesme u Sofokla ne utječu više na razvitak dramatske radnje, nego su tek baština, što ju je veliki pjesnik primio od starijih tragičkih pjesnika, pa joj je jamačno poradi religiozne nužde dao mjesta i u svojim dramama. Zato i u njegovim tragedijama ima ne samo korskih pjesama, nego takodjer pjesama, što su ih pojedini glumci pjevali naizmjence sa zborom, ako i nijesu tako opsežne kao Eshilove.

Više nego Sofokle služio se muzikom Euripid, naročito u kasnijim svojim tragedijama. U njega ne nahodimo samo pjesama, što ih pjeva sam zbor ili naizmjence s glumcima, nego i dramatska lica pjevaju odulje pjesme, često po dva lica naizmjence. S tom je novotarijom Euripid otpočeo još 438. godine u svojoj Alkestidi, no obilatije ju je stao upotrebljavati istom potkraj svoga života i rada. Premda se Aristofan velikomu tragičkomu pjesniku još nakon smrti njegove podruguje radi tih monodija, one morada su se osobito svidjale Atenjanima, jer ih je i Sofokle stao upletati u kasnije svoje drame, ako i u manjoj mjeri. Tako je dakle muzika održala svoje mjesto u tragediji grčkoj za čitavoga petoga vijeka. pa bi bilo od velike koristi za potpunije razumijevanje ne samo Eshilovih, nego takodjer Euripidovih i Sofoklovih sačuvanih komada, kad bismo bolje poznavali muziku njihovu. No doslije poznajemo samo sićušan jedan ulomak od neko trideset kajdi. koji podaje muzičku pratnju za šest stihova Euripidova Oresta, a i za taj ulomak ne znamo kako je zapravo ozvanjao s frule grčkoga glazbenika.

Dramatske vrste, koja bi bila nalik na grčku tragediju udružujući kazivanje s muzikom, moderna pozornica ne poznaje. Nešto slično imao je srednji vijek u svojim misterijama. No i u razvitku je grčke tragedije iza Euripida jamačno nadošlo vrijeme, kad je iz nje nestalo korskih pjesama. Pouzdano toga ne znamo, jer nam se iz 4. vijeka nije sačuvala nijedna tragedija, ali u vrijeme iza Aleksandra Velikoga došlo je na njezino mjesto nova atička komedija, koja takodjer nema korskih pjesama. *Dr. Gjuro Körbler.*

KAZALIŠTE

HENRI BERNSTEIN: VIHOR. Miljenik gradskih kazališta minule godine bio je prepredeni Francuz Bernstein. Poslije Echegaray-a on je podizao najviše prašine i uzbunio najuspješnije bankarske i buržoaške živce. Kao vješt, okretan i pametan čovjek, kome je literarna ambicija t. zv. željezni pljesak, automobili i milijonarske vile, on piše drame za publiku, koju dobro poznaje, piše za glumce, a ne za književnike i za literarnu povijest.

Tko je ma samo jedan njegov komad vidio i čitao literarne recenzije o njegovim dramskim djelima, taj je na čisto, da B. nije pjesnik, niti književnik u visokom značenju te riječi, već samo jedan virtuoz, koji se žonglerskom vještinom igra scenama i čovječjim osjećajima.

Vihor je prototip ovake ohnetovsko-echegaraysko-bernsteinske umjetnosti. Cijela je drama nazidana na jednoj vazdušastoj osnovi, na jednoj gradjanskoj predrasudi. Na romantičnom shvatanju „koljenovića", aristokrata. Ta lažna romantika oblijeva ovu dramu, jer to voli buržoazija. Zaista je čudno, da se baš taj gradjanski trgovačko-agentski i činovnički filisterij najdublje klanja u duši svojoj aristokratskim lažima. Nigdje se toliko ne tube imena „ebenbürtig" porodica, nigdje se toliko ne govori o

messalliancama i vladalačkim brakolomnim ljubavima, kraljevskim anegdotama i gurmanštinama i kartaškim aventurama i drugim aristokratskim allurama, kao baš pod krovovima škrtih trgovaca, za avanzovanje i povišicu znojećih se činovnika i ostalih čestitih birgera, koji svake nedjelje točno čine svoje izlete.

Bernstein je računao s tim. Znao je, čime će zagolicati svoju blagodarnu publiku i za to se dao na taj blijedi i naivni romanticizam, koji je prosti nastavak staroga, mjesečevog, ratobornog romanticizma s bengalskim vatrama i živim slikama i koji sada samo mjesto oklobdžija, vitezova, paša i Genoveva pjeva o propalim djevojkamao bosjacima-filozofima, o bludnicama-herojkinjama, o fabričarima s obilićskim dušama i srećom jednog „Zlatnog čovjeka" (od Jokai-a) i markizima, koji se vozaju udilj na strojevima od 40 konjskih snaga, kartaju se kao mali bogovi, imaju za milosnice poetične berzijanke, žive ne znaš oda šta, a umiru kao Sokrati.

To su glavne teme, to su tipovi (jer karaktera nema ni za lijek) Bernsteinovi i svih današnjih omiljenih, manje ili više moralnih francuskih, ali naročito engleskih autora, koji su se zaručili s bogatom partijom, što se zove Uspjeh.

Taj duh piri i kroz Bernsteinovu dramu: Vihor, kojoj je esencija u rečenici poslije silno oplakanog Roberta: „Gospodine (taj g. je jedan novopečeni baron, inače — razumije se — bankar) mi nije smo od jednoga kova". „Gospodine — oprostite — ali Vi ste parvenu. Za ovakog gospodina, kao što sam ja (tako nekako kaže), treba se roditi". „Ja sam se iživio (t. j. nakartao) i sad ću tačno, u toliko i toliko časova sasuti kuršum u glavu". Bankar se zgraža, ali Robert ne bi bio aristokrat, kad ne bi održao riječi i kad ne bi spasao svoju čast jednim hicem i time rasplakao i zadivio publiku, a Bernsteinu osigurao uspjeh i napunio špagove.

Problema, psihologije u ovoj drami nema. Ali ima jedinstveno grupisanih scena, a klimaks je tako izveden, da ti sve polako kao kliještima kitka nestrpljenje. Mi smo sjeli uvjereni, da ćemo vidjeti jednu laž, jedan neliteraran švindel, mi smo i poslije predstave psovali autora, ali za vrijeme prikazivanja mi nijesmo morfondirali mnogo, no smo drhtali i gutali razrogačenim očima scenu za scenom. I kada je pukao revolver, tijelom je našim projurila jeza i srce nam je stalo tog trenutka.

Poslije smo, kao što rekosmo, omalovažili i do zemlje vrgnuli B—a., ali tada kao da čusmo pritajen hihot iza kulisa. To se B. smijao nama u lice porugljivo i lukavo. „A zar sam ja drugo i čekao od Vas. Vi ste strepili 60 minuta i meni je desta. Publici su nabuli dlanovi i meni je to dosta. To je uspjeh i meni ne treba ništa više. Da li samo od jedne sezone? Sve jedno. Uspjeh je uspjeh. Aplauz je aplauz. On je mene zanio za časak. Na čast vama vječnost!"

I da je to rekao, imao bi nešto i pravo.

Veljko Petrović.

FEUILLETON

DR. IVAN ZAHAR. Dne 30. travnja o. g. umro je ovdje hrvatski književnik i odvjetnik dr. Ivan Zahar u šezdeset i drugoj godini. Dr. Ivan Zahar rodio se je dne 16. prosinca 1845. u Zagrebu. Prve osnovne škole i gimnaziju svršio je u Zagrebu, a onda je pošao na sveučilište u Beč, gdje je bio suradnikom „Novoga Pozora". Kasnije vrati se u Zagreb te je tu kod novo osnovanoga časopisa „Vijenac" uz Ivana Perkovca bio najrevnijim suradnikom, a od godine 1871. pa sve do 1872. faktičnim urednikom „Vijenca". U ovo je doba spjevao svu silu pjesama, koje je kasnije godine 1881. izdao pod imenom „Sabrane pjesme". U isto doba pada i njegov novelistički rad: „Branimir" (1869.), „Sestrin grob" (1870.), „Posljednja ljubav" (1871.), „Bolji izbor", „Švehatski prosjak" (1872.). Osim toga u ono je doba pod vodstvom pokojnoga dra. Ivana Dežmana starao se oko predavanja za hrvatsku inteligenciju i sam predavao o Ljudevitu Gaju, Stanku Vrazu i Francetu Prešimu.

Zahar bio je dosljedan starim ilirskim tradicijama i idejama, pa se je brzo od književnika odmetnuo u političare, osobito pak kad je stupio u odvjetničku pisarnu Matije Mrazovića. Tu je počeo njegov publicistički i politički rad po „Pozoru" i „Obzoru", koji je sve do malo pred svoju smrt vršio. Pisao je ovdje osim političkih članaka, uvodnika i crocquisa i novelice i podliske pod pseudonimom Radoslav (Rade). Mnoge su od tih novelica vrlo uspjele satire na nemoćnost i slaboću birokracije u osamdesetim i devedesetim godinama prošloga vijeka. U literarnom svijetu rijetko se javlja, a nije zalazio ni u kolo mladog zasnovanog književničkog društva. Tradiciju poštivajući volio je krug oko „Matice Hrvatske", gdje su mu bili drugovi po duhu zavoda ako i ne po duhu ideala, koje je Zahar sve do posljednjega svojega časa zadržao. Godine 1905. izdao je u „Matici Hrvatskoj" izabrane pripovijesti svojega miljenika Ivana Perkovca, popratiy tu knjigu vrlo lijepim i iscrpivim životopisom i slikom tadanjega političkoga, kulturnoga

i književnoga rada. Šteta je što mnogo toga, što je Zahar znao, nije ostavio zapisano potomcima. Nakon ove knjige Zahar je posvema zašutio. Dugotrajna njegova bolest, sušica, srvala ga je konačno i prikovala uz krevet, iz kojega se više ne podiže.

Sa Zaharom gubi hrvatska književnost jakoga realistu u novelistici, a trijeznog i lakog lirika svojega doba. Kako je u privatnom tako je i u književnom svijetu imao svoje nazore i svoje stanovište, te kad su se počele javljati struje, koje nisu išle uporedo s njegovim duševnim raspoloženjem, s njegovim životnim nazorom i književnim ukusom, on je zamuknuo. Teško da bi se ikada bio s tim strujama sprijateljio, a po njegovu razgovoru sudeći, on ih je i osudjivao. Nu jedno stoji, da se je Zaharu pustilo maha da razvija svoj začeti realistički smjer, on bi se, kako je mnogo njih od „Vijenčevih" pregaoca preživio, možda uspeo do u prve redove naših najvidjenijih književnika. Tako mu je rad ostao od savremenika tek čitan ali ne posve razumijevan, a potomci ga zaboraviše. Uza sve to njemu mora da se iskaže pošta. Slava Ivanu Zaharu!

Vladimir Lunaček.

JOKSIM NOVIĆ-OTOČANIN (1807—1868.) 26. marta o. g. navršilo se ravnih sto godina, da se rodio pjesnik, naše gore list (iz Založnice u Lici) Joksim Nović, nazvan Otočanin. Nekada na glasu i uvažen pjesnik, junak, čovjek, Srbin i Slaven, danas je gotovo zaboravljen, a mnogobrojni njegovi radovi stoje pod prašinom, dok ih se ne sjeti brižna ruka literarnog istorika. Nović je do danas ostao jedan od najplodnijih srpskih pjesnika, a glavni mu dio rada pada u pedesete i šezdesete godine.

Pjesme su njegove imitacije narodnih pjesama, koje je Nović poznavao kano malo koji, a poezija njegova, kako je Skerlić dobro označuje „sredina izmedju narodne i umjetne poezije". Junaci njegovih pjesama same su istorijske ličnosti, ili bolje: junaci naše narodne pjesme, sa svima atributima, kojima narodni pjevač kiti svoje miljenike. Najpoznatija mu je „Lazarica" ili „Boj na Kosovu izmedju Srba i Turaka na Vidov-dan 1389. od (Joksima Ilijća pl. Novića), koja je sretne 1847. izišla i s velikim oduševljenjem dočekana. Drugi su znamenitiji pjesmotvori „Birčanin Ilija", „Hajduk Veljko", „Stanoje Glavaš", „Miloševa ili junaštvo Miloša Obrenovića", „Dušanija", „Karadjordjije", „Vučićevke i Obrenovićevke", „Moskovija" i mnogi drugi. U prozi je napisao nekoliko pripovijedaka iz domaće istorije i junačkog života, od kojih su najpoznatije: „Starine Starine Novaka" (ili „Hajdučki život") i „Kapetan Radič Petrović i pokrštenica Zorka, istinita pripovijetka od god. 1806." izišla 1867. Nović je napisao i nekoliko omanjih naučnih rasprava, od kojih je najbolja „O našim narodnim pjesmama" (Srb. Ogledalo 1864.), iz nje se vidi veliko poznavanje narodne pjesme, — njezinih osobina. Ovo je poznavanje narodne pjesme, — a Nović poznavaše i jezik narodni, — dobro došlo Vuku, dok su zajedno boravili u Beču. To je bilo dvadesetih godina.

Nović je tada bio jedan od najboljih Vukovih pomagača. Jedan naš kritičar ide tako daleko, te kaže, e je Nović „svojim radom oko narodnih pjesama isto tako znamenit i isto tako zaslužio hvalu srpskoga naroda kao i Vuk" (Stražilovo 1893.). Nije, naravno, ni iz daleka. Nović se — teško je to i kazivati, — vrlo ogriješio o Vuka odmah iza njegove smrti i time upravo uništio dobar dio lijepog glasa i zasluga svojih. Već 1864. dakle iste godine, kad je umro Vuk, eto i Novića u novom Svetićevom listu „Srbskom Ogledalu" ponajprije s raspravom o narodnom pjesništvu, a malo zatim s jednim žučljivim napadom na Jagića, Hrvate, a ponajviše na Vuka i njegove pristaše. „Ja se ne mogu da načudim", odgovara zagrebačkom „Književniku", „tome krivome razmišljanju i opaku razlogu, po kome hoće neko silom da poredi Hadžijića s Vukom — sokola sa smrdivranom". No, takova bijaše ćud njegova od mladijeh dana. Ona ga je punih 15 godina vodala po bosanskim krajevima i ostalom Balkanu, gdje je upoznavao hajdučka skrovišta, begovske dvorove i sirotinjske kolibice. Za to je sav njegov pjesnički rad tako blizu njegovu životu. U vojvodjanskom ustanku bijaše medju prvim borcima za narodna prava, tako te cijeli gotovo život nije puštao pera ili mača iz svojih ruku. S uvjerenjem je za to i mogao napisati početak svoje biografije: Otkako znam za se, sve mi nekako bješe najstarija pomisao i srce mi se po njoj otimaše, da mojoj braći Srbima, ma u čemu i kako mogu budem u pomoći". Umro je u Novom Sadu 1868. god. u velikoj sirotinji.

Premda sav spomenuti i drugi književni rad Novićev nije više od osobite književne vrijednosti, premda je ostao gotovo osamljen i bez utjecaja na književni podmladak, — srpska će literarna istorija medju prvim ljudima svoga romantičnog doba spominjati i ime Joksima Novića.

Bogdan Lastavica.

DR. FRAN ILEŠIĆ: ANALIZA IN SINTEZA V NAŠEM NARODNEM ŽIVLJENJU. (Govor pretiskan iz „Popotnika".)

U našim nastavnim časopisima (u „Nast. Vjesniku" i „Napretku") već je pozdravljen ovaj Ilešičev govor, držan na glavnoj skupštini: „Društva slovenskih profesorjev" u Ljubljani dne 28. prosinca 1906., s toplom simpatijom.

Za nas je vrijedno istaknuti, kako je ovaj govor prekrasan dokaz, da se može jedna te ista ideja — ovdje slovensko-hrvatska — u svakoj važnijoj zgodi uz druge aktualne povezati i tako vazda novim orudjem braniti i širiti. Ilešić je u toj umjetnosti zaista jak i nadilazi načinom svojim daleko razinu svakidašnjih oduševljenika. On velikom spretnošću stavlja sve svoje znanje, svu svoju spoznajnu moć u službu ideji; u ovom govoru opravdava mjedjusobno upoznavanje obiju naroda potrebom analize i sinteze u narodnom življenju, a u drugoj zgodi on će dodirne točke tražiti u prošlosti kao filolog, kao historičar (n. pr. u člančiću o Kačiću, vid. ovogod. Kolo M. Hr.). I ta njegova mnogovrsna sprema, ta ustrajna volja i snaga posvećena jednoj ideji podaje Ilešićevoj književnoj pojavi čar muževnosti i karakterne veličine.

Kako nastavniku dolikuje. I. govori vazda stvarno i mirno, kloneći se slikâ za volju retorike, a prihvaćajući ih, gdje djeluju životvorno, gdje pogadjaju u živac.

Što on veli nije novo, ali nova je suvislost njegovih rečenica, nova je rasvijeta, što je dobivaju činjenice sa njegova stajališta. Za to u njega biva svaka riječ teža, nego je inače — ona ovdje stoji u višu svrhu na odredjenu mjestu. Sve zajedno se pričinja kao čvrst nasip nabačen od raznolikoga slučajnog materijala, koji u njemu tek dobiva historičku cijenu. Takav je i njegov program odgojni. On hoće da u mladeži slovenskoj uzgradi bedem narodni a za gradju uzima štogod mu priroda nudja. I tako dolazi do potrebe, da je naoruža i nekim hrvatskim surogatom, on hoće dobre Slovence, ali jake i obogaćene sviješću o krvnom srodstvu sa najbližom sebi braćom i on to zove realnom sintezom u narodnom odgoju. Analiza pak, to je spoznavanje vlastite domaće snage. Realnom zove on tu sintezu, jer mu je ona prirodna. Kako je I. sebi zamišlja, slična je ova sinteza onoj naših romantičara naših dalekovidnih Iliraca. Vraz je vidio savez hrvatskih gora sa štajerskim: „mostove za dvije bratske grane, da u slogi prava si obrane", pomišljajući na književni jezik „štajersko-hrvatski" (Usp. Markovićevo izd. Vraza s. XXIII.), a Ilešič veli: „Nas veže s Hrvati vsa narava, zemlja in jezik, z njimi smo vkup doma". I doista što nas razdvaja je analiza umjetna politička, ne stavlja li joj I. nasuprot mnogo jaču sintezu u školi?

Ilešič je svoje riječi upravio slovenskim profesorima, no one se odnose u jednakoj mjeri i na nas. Njegova sinteza baš se i osniva na uzajamnosti i gradi od nje nešto novo buduće.

Ugodan je i ton, kojim Ilešič govori; on završava nepristranim priznavanjem i onih, koji posvećuju sve svoje sile užem, unutarnjem radu, dok ih on evo ulaže u „vanjsku politiku" — sa potpunim osvjedočenjem, da je obojih rad jednako potreban. *Dr. D. Prohaska.*

ANTE KOVAČIĆ. Kovačić je bio velik kakter, velik čovjek i veliki patriota, a dobar i samonikao pisac. Poznao sam ga u dušu. U Karlovcu, gdje je bio kod dra. Banjavčića, drugovali smo svaki dan i radili za našu hrvatsku stvar. Bili smo dobri i nerazdruživi prijatelji, kako već mogu biti dva energična i radikalna mlada čovjeka. Vezale su nas i veze znanstva. Skoro nitko od naših političara nije nama bio dosta radikalan, odriješit i požrtvovan. Priznajem, da smo bili prema protivniku bezobzirni i nepomirljivi. Takve smo bili ćudi, mladi, vatreni, a jedan smo drugoga i nehotice podjarivali. Onda je u Karlovcu sve kipilo Režim straha i trepeta je Karlovac pritiskivao, a to je upravo rodoljubne karlovačke gradjane i gradjanke nagonilo na žestok otpor. Karlovčani su povodljivi ljudi i spremni na rodoljubne žrtve, samo treba vatren čovjek, da ih podjari na borbu, a za to nije bio nitko sposobniji od K. Boljega agitatora u plemenitom smislu, mislim, da medju njegovim vršnjacima u nas nije bilo. Bio je zanosan, vanredno energičan i duhovit čovjek, a dobar pravnik i govornik. Kad je govorio, iz njega je sijevala vatra osvjedočenja. Njegova je riječ bila gorući mač. Domala je on sebi pribavio u Karlovcu velik ugled. Protivnici su se bojali stupiti s njim u borbu, jer je on svakoga svojom muž vnošću i svojim čistim idejama do nogu porazio, a to je bio užitak za šaljive i vesele karlovčane. Bilo je u Karlovcu odvjetnika magjarona, koje je on znao sa par riječi zatjerati u mišju rupu, pa su mu poslije silazili s puta. Rovali su protiv njega potajno, ali na otvoren mejdan nije mu nitko izilazio. A i tko bi se usudio bio s njime uhvatiti u koštac?! On je bio vazda ne samo spreman na borbu, nego i žejan borbe. Borba za plemenitu stvar bio je njegov život. Ali prost, nepristojan, grub ili fanatičan nije bio nikada, oštar da.

M. Marjanović piše, da je K. bio dosta neprilagodljiv. Ipak to ne stoji! Ante je mao, kao svaki bolji javni radnik i političar, i protivnika, zavidnika i neprijatelja. Poznat je „popovski jal", ali ga ima i medju literatima. Jednoga je on u svojim „Žabarima" pecnuo u živac rekavši, da ima spod nosa pet nabodenih dlaka. „Žabari" su pisani u Karlovcu i uzvitlali su veliku prašinu. Sve su ono živi ljudi, sami krivci. Nije se samo u jednoj stvari osjećao pogodjen jedan karlovački „purgar", nego njih više. Ti su bili kivni na Kovačića. Satirički roman „Medju žabari" izlazio je u „Balkanu", ali ga je urednik obustavio, jer su na nj navaljivali ne samo iz Karlovca, nego i iz Koprivnice, jer da se tim šibaju njihovi ljudi. Ti pogodjeni nijesu jamačno objektivno govorili o K. Sva je prilika, da je g. Marjanović primio vijest iz toga izvora.

K. je mnogo zalazio k Anti Starčeviću, koji mu je bio gotovo neko božanstvo. I Stari je vrlo K. volio. Ne znam je li od mladjih ljudi ikoga više ljubio. Ali to je K. i zaslužio. Starčevićeva nauka bila je K. ono, što je Turčinu koran. Nije K. slijedio Starčevića kao kakvo političko dijete, nego jer je njegova nauka našla u duši K. sredstva. K. je osjećao, kao da je Starčevićeva nauka već bila u njegovoj duši, pa se zaboravljeno vraćala na svoje mjesto. U Starčevićevoj nauci, osobito u mnogim govorima ima velikih i dubokih misli. Kovačić i Starčević bili su srodne duše. Ja sam bio duboko uvjeren, da će jedini K. ne samo dostojno izmijeniti Antu Starčevića, nego da će ga i nadmašiti. Ali strašne nesreće! Vila Hrvatica ne će K. nikad prežaliti!

Nikad nijesam vidio u mlada čovjeka toliko muškosti i toliko duševne eneržije, toliko gvozdene volje, tolike radinosti, tolike neustrašivosti i tolike ustrajnosti, koliko u K. Oženio se kao jurista, imao dosta djece, nikakva imutka ni potpore, borio se dan i noć za suhu koru kruha, pripravljao se za ispite, a opet mu je ostalo toliko duševne eneržije i toliko poleta, da je uz to pisao pjesme, romane i bavio se politikom. U njegovim prilikama morao bi inače jak čovjek očajati i propasti, dok on osjeća neodoljivu potrebu za duševno stvaranje. S malim se je zadovoljavao, čedno je i štedljivo živio, a mnogo radio. Pišući romane, on je sav gorio. Sav dan radio je u pisarni, pa letio k sudu i na komisije, a uveče, prem su mu mala djeca smetala u tijesnu stanu, pisao je svoje romane. Misli su mu dolazile velikom navalom, da ih pišuć nije mogao ni stizati. Muka mu je bila kad je morao prekidati svoj književni rad radi svojh posala u pisarni dra. B., kojih je bilo vazda mnogo. U jednoj noći on bi napisao toliko, koliko je trebalo za jedan broj lista, komu bi odmah sutradan slao rukopis, a da ga češ o nije ni pročitao, kamoli gladio i popunjavao. Njegova se radnja štampala, a on još nastavka nije imao, niti je pravo znao, kako će se djelo razviti. Trebalo je pisati nastavak, a nije bilo vremena. To je bila njegova muka Bio je neumoran i gotovo neutrudiv. Plaćica je bila mala, a obitelj velika. Osim toga pomagao je i roditelje. Otac ga je često posjećivao, a nikad nije prazan otišao od njega. Dosta je puta tako reći odijelo svukao sa sebe i dao ga ocu. Koliko je bio dobar sin, toliko i dobar otac. Ali najsretniji je bio, kad je duševno stvarao. Kad se napisao do mile volje, bio je veseo i zadovoljan, pa me potražio, da mi priča što je napisao. Onda smo pošli u šetnju, da se nauživemo svojih misli. Blaženi su to bili dani!

Nikako se ne može reći, da je bio društvu neprilagodljiv. Onako muški, onako pun duha i zdravoga shvaćanja svijeta i života, onako značajan, nije trpio nikakvih petljanija kao ni Starčević, nije trpio podlosti, neiskrenosti i metanisanja; a nije volio ni društva bez duha, ili gdje se previše pilo. Bio je vrlo solidan čovjek. Pravi Ante Starčević. Medju inteligentnim i rodoljubnim ljudima on je uživao.

Nije igrao nikakovih igara, osim domina. U nedjelju poslije podne sjeo bi u kavani kod Bartla, pa bi se dominao („tukao batudu") s nekim trgovcima i obrtnicima. Bio je u toj igri sav sretan i umiljat. Pravi „purgar"

Bio je svom dušom demokrat. Odijevao se uvijek pristojno. U njemu nije bilo nikakve taštine. Ali ruke je vazda pomno kultivirao svaki ih dan prao glicerinom. On, seoski sin, bivši siromašni djak, pa ne pere ruku bez glicerina! Ali ruke su mu bile bijele kao ženske.

Istina teških filozofskih knjiga nije čitao, jer nije imao kada. Kad sam ja čitao Kanta, Schopenhauera, Helvetiusa, Rousseaua ili kojega drugog filozofa, uvijek je u šetnji tražio da mu kažem što sam čitao. Onda smo o tom raspravljali i raspredali. Bistro je sudio. Mnogo je puta žalio, što nije imao vremena, da čita filozofska djela, a takvom zgodom rekao bi mi: kad ja budem svoj čovjek, onda ću s esti i čitati. Posljednjih godina učio je francuski. — Slava mu!

Davorin Trstenjak.

RAD. T. P. NEVESINJSKI: KOB.

Danas oko podne sa Kalemegdana
S rodjakom se vratih preko starog korza.
Ko dva preživela brodolom matroza,
Pognuto i ćutke idosmo put stana.

U monotoniji života i dana
I stvari i sveta i tipova bledih
Sve na dobar ručak dobre misli sredih, —
Dok me trže jeka svata i ćemana.

U kolima prvim pod belom koprenom
Ona se medj' cvećem naveze : i, kad bi
Pored mene, gledom pobedno me šinu.

Ja se maših kape. Njoj i mužu njenom
Prkosno se javih. Ah, zbog takih svadbi
Cvet mladosti moje ode u prašinu ! . . .

POLEMIKA

„MATICA HRVATSKA" I KUMIČIĆ. Gdja. Kumičić iznosi u „Hrv. Smotri" (Sv. 9. i 10.) postupak „M. H." s njezinim suprugom. Taj njezin referat upravo je tipičan uzorak poznatoga odborskoga poslovanja, — koje odbor „zove od milja" „ukrštavanje oprečnih književničkih smjerova" ! — pak ga ovdje u izvacima prenosimo.

Kumičić ulazi u kolo radnika „Matice Hrvatske". Prva radnja za „Maticu", roman „Gospodja Sabina", ide ravno iz njegova pisaćeg stola u tiskaru. Tako i drugi roman „Sirota". Tada se s njim postupalo obzirno, jer su se dobri hrvatski pripovjedači lako prebrojili na prste jedne ruke. Netom se pojavila nova zviezda na hrvatskom literarnom nebu, namrštilo se Kumičićevo obzorje u M. H. Za svoj novi, Matici namienjeni roman moli predujam 200 for. Njegova molba ne bude uvažena, treba moliti po drugom formularu. I tadanji tajnik „M. H." g. I. K. kazivaše Kumičiću u pero, kako on mora moliti predujam. Takovo ponizivanje ujelo je u srce Kumičića i on je isti dan vratio novac „M. H."

S jedne i s druge strane nastade napetost, najposlije se zahtievalo, da Kumičić pošalje svoj novi roman na ocjenu. Kumičić se tomu zahtjevu nije pokorio, ne što bi sebe precjenjivao, nego za to, jer se takav zahtjev nije na njega prije stavljao, nego su mu radnje bez ičije ocjene prešle u Matičina izdanja. . . . On je opazio, da nije više rado vidjen kod Matice, pa uzdajući se u svoju stvaralačku snagu i neslomivu volju, pisao je dalje i našao veoma susretljiva nakladnika, bez kojega ne bi Urota i Kraljica Lepa možda nikada ugledala svjetlo . . .

Kumičić postaje odbornikom Matice. Sa sjednica odborskih vraćao se nezadovoljan, jer se uvjerio, da u prvom redu odlučuju protekcije, a on, ne mogavši biti neiskren i nesavjestan, sve rjedje je dolazio u odborske sjednice, konačno je sasvim izostao.

. . . Kumičić ponudi svoju dramu „Poslovi" Matici Hrvatskoj, koja je do to doba u svojoj nakladi izdala razne neuspjele drame. Ponudio je i za to, jer mu se s mnogih strana predbacivalo, da nije liepo, što je odnemario Maticu. Na svoju ponudu primio je — natrag rukopis !

Sedam mjeseci kasnije stiže Kumičiću od tajnika Matice Hrvatske sliedeće pismo :

Zagreb 19. I. 1899.

Moj dobri prijatelju !

I dužnost mi je, i veoma rado to činim, da Vas i umolim i pozovem u ime „Matice" da nam se po mogućnosti za tekuću godinu u „Matičinoj" zabavnoj knjižnici odazovete . . . . . .

Liepo Vas pozdravlja

Vaš uviek stari *I. K.*

Pošto je Matica pred sedam mjeseci „u smislu zaključka skupne odborske sjednice" povratila Kumičiću ponudjeni joj rukopis, sasvim je naravno, da se Kumičić potonjem pozivu istog Matičinog odbora nije mogao ni smio odazvati, drži li išto do svoga ugleda i svoga književnog rada. Vrata Matice bez razloga su mu se zatvorila, on nije ko prosjak pred njima čekao, da mu ih tadanji odbor Matice milostivo opet otvori . .

Pod pritiskom nezadovoljstva pada stari odbor „Matice" i slaže se listina za novi odbor. Javne prilike bile su takove, te je prof. Vj. Klaić opet nategnuo „dirljivu Kumičićevu strunu" i dotle ju navijao, dok se Kumičić, koji je po priznanju prof. Vj. Klaića „svoje zvanje shvaćao najozbiljnije i najsavjestnije, nije sklonio, da opet udje u odbor „Matice", ne da tu vedri i oblači, što se je protivilo njegovu odgoju i načinu mišljenja, nego samo da kao hrvatski književnik savjestno služi svomu književničkom zvanju. God. 1903. bude Kumičić ponovno izabran odbornikom Matice, a književni odbor izabra ga svojim prvakom, koju je čast veoma kratko vrieme obnašao.

. . . Jedan od najstrastvenijih Kumičićevih opadača bio je tajnik „Matice Hrvatske", dr. Antonije Radić, koji, da opravda svoj postupak proti Kumičiću, zakloni se za krilaticu, da je „laž u politici pošteno sredstvo".

Na ovakovo tumačenje morala Kumičić se zgrozio, i već nije htio niti mogao, da dodje u dojicaj s čovjekom, komu je laž u politici pošteno

sredstvo, za to se kratkim pismom na predsjednika „Matice Hrvatske" dra. Gjuru Arnolda od 31. 8. 1903. zahvalio na časti, koju je u Matici obnašao i izstupio iz odbora.

Kumičićeva ostavka je primljena na znanje bez i jedne primjetbe. Za što je izstupio, znao je predsjednik Matice i čitavi odbor. Od to doba Kumičić više ne dolazi u dodir sa Maticom.

*

Njegovoj udovi bijahu poznate sve gorkosti, koje je njezin muž nepravedno izkusio od Matice, pak se ponadala, da će iza njegove smrti, kad imadu da prestanu strasti, Matica obzirnije postupati te uznastojati popraviti one nepravde, što su mu kao književniku tečajem života bile samovoljno nanešene.

Razmislivši, da je Matica Hrvatska, nakon smrti drugih hrvatskih književnika, izdala njihove književne radove iz pieteta naprama njihovoj uspomeni, što je vrlo pohvalno, zaputila se gdja. Kumičić malo dana iza smrti njezina muža k predsjedničtvu Matice Hrvatske. G. predsjednik dr. Arnold vrlo ju ljubezno primio, što je gospodja u više navrata pripoviedala, i tražio najdelikatnije izraze, kako da ju uputi, da je Matica najpripravnija učiniti joj svaku uslugu, jer to da je dužna uspomeni pokojnika itd. ... Kumičićeva udova nije nikada pomislila, da od Matice traži uslugu, kako je možda u prvi mah g. predsjednik pomislio, nego ga je zamolila, da uznastoji ispuniti davnu želju pokojnikovu, pak da u Matici izadje njegovo jedino tiskom još ne izašlo djelo, drama „Poslovi", a po mogućnosti i starije njegove uviek potraživane pripoviesti: „Jelkin Bosiljak", „Začudjeni svatovi" i „Pod puškom".

Kumičićevoj udovi bijahu dobro poznata Matičina izdanja i sud javnosti, za to nije mogla ni čas posumnjati, da bi se moglo inako dogoditi.

G. predsjednik dr. Arnold ljubezno je gospodju uputio, da mora staviti Matici pismenu ponudu, uvjeravajući ju istodobno, da će „Jelkin bosiljak" i „Začudjeni svatovi" bezuvjetno odmah u tisak, a ostalo kada odredi odbor.

Na svoju pismenu ponudu primila je gospodja Kumičić pismeni odgovor, da će navedene dvie pripoviesti izaći još iste godine, a onda doslovno sliedeće: „Drama pok. Vašega supruga E. Kumičića „Poslovi", dat će se na ocjenu, pa kad bude ocijenjena, bit će nam čast obavijestiti Vas o ocjeni i odborovoj odluci, no ove (1904.) god. ne će se moći ta drama izdati, budući da su izdanja za ovu godinu već odredjena."

Prema ovoj svak mora doći na misao, da Matica ne može navedene godine tiskati, ali da će slijedeće, tim više što je rukopis pridržala. Tu misao podkriepljuje vlastoručno pismo gosp. Arnolda, upravljeno na gdju. Kumičić na 30. ožujka 1905., u kojem se čita:

„Milo mi je, što Vas mogu uvjeriti o naklonosti čitavoga odbora, koji se je u sjednici izjavio spremnim biti Vama na ruku, ustreba li Vam kada usluga Matice Hrvatske".

Nezasluženih usluga gdja. Kumičić niti traži, niti ima obraza, da primi, za to mirno i strpljivo čeka opet godinu dana, kada će jedino štampom neizdano djelo njezinog pokojnog muža, Matica odrediti za tisak.

Treće god. 1906. opet izadju nove Matičine knjige bez Kumičićevih „Poslova". Gospodja K. zabrinu se, da se nije možda rukopis gdjegod zameo, pa se obrati pismom na predsjednika književnog odbora prof. V. Klaića, moleći ga, da joj dojavi sudbinu „Poslova". Ona čeka, ali ništa ne dočeka.

Osvanu godina 1907. Sazvana bi glavna skupština „Matice Hrvatske". Vodi ju prof. Klaić, jer je predsjednik g. Arnold zapriečen bolešću u obitelji.

Gdja Kumičić, neupućena, spriečava li još bolest u obitelji g. Arnolda, da ne obavlja u Matici predsjedničke poslove, zaputi se 3. ožujka o. g. predsjednikovom zamjeniku g. prof. Klaiću, da ipak jednom sazna, što kani Matica učiniti s dramom njezinog pok. muža. G. prof. Klaić tražio je najbiranije rieči, kako da Kumičićevu udovu uvjeri o svojoj prijateljskoj privrženosti i naklonosti, da niti ne spominjemo svakojake ine hvale i pohvale, ali ona odbijajući sve nezaslužene hvale, najtoplije se zahvaljivale za svaki možebitni izkaz prijateljstva, na koji ne može da ima kakovo pravo, samo opetovano moli, da bi on uznastojao, kako bi se izpunila želja njegova pobratima iz djakovanja, s kojim su ga uviek vezale nježne niti, da Matica izda dramu „Poslove", djelo napisano velikom ljubav i trudom.

U jednosatnom razgovoru, osvrćući se takodjer na sadanje književne prilike i po Matici izdane radnje, spomenulo se koješta, što je konačno pospješilo sudbinu Poslova.

3. ožujka o podne g. prof. Klaić, predsjednik književnog odbora Matice Hrvatske, nije znao gospodji ništa kazati, što kani Matica odrediti glede „Poslova", a 5. ožujka u jutro, dakle niti nakon 48 sati već je bilo sve

r i e š e n o i gospodja je primila od Matice Hrvatske sliedeću ubavjest:

„Na cienjeni Vas upit, upravljen na podpredsjednika M. H. g. Vj. Klaića, o udesu rukopisa, što ste u svoje vrieme „M. H." predali, čast nam je po savjetu naših recenzenata povratiti Vam sa zahvalnošću rukopis pok. Vašega supruga pod naslovom „Poslovi".

Predsjednik: *Dr. Arnold.* Tajnik: *Dr. A. Radić.*

Istina je, Matica je godine 1905. izdala Kumičićev „Jelkin Bosiljak", a ljetos je stavila u štampu „Začudjene svatove", nu time, može li u obće biti govora o izticanim uslugama, pitanje je, da li je Matica učinila ili primila veće usluge, obzirom na veoma gladne godine, koje su na žalost nastale za hrvatsku beletrističku književnost, jer iz samih Matičinih knjiga vidimo, d a j o j ž i v o t n i s o k p o d a v a j u m r t v i p r i p o v i e d a č i, d o č i m p o ž i v i m a n a g l o s a h n e n j e z i n a b e l e t r i s t i č k a g r a n a.

Kad je Matica Hrvatska posliednjih godina putem zagrebačkih dnevnika obćenito javljala, da je njezin odbor obiteljima pokojnih hrvatskih književnika izkazivao usluga, misao čitatelja nehotice se zaustavljala kod obitelji E. Kumičića, a kako i ne će, ta Tomić, Kozarac, Novak još su bili hvala Bogu živi. Nu tko će pročitati ove redke, uvjerit će se, da je Matica Hrvatska Kumičiću bila sklona samo na mahove, a da mu ni mrtvomu ne izkazuje kao eminentno hrvatsko književno družtvo, dužna poštovanja, dokazala je time, što je odbacila rukopis njegove jedine neštampane radnje.

Mislimo, da smo ovim razlaganjem razbistrili zašto je Kumičić kao književnik hrvatski stajao sam o sebi. Mislimo takodjer, da smo jasno prikazali blagonaklonost Matičina odbora toli spremna na netražene usluge, i pokazali pravdoljubivost te sposobnost njezinih recenzenata, za koje nas želja ne vuče saznati tko su. Njihova zamjerna sposobnost utvrdjena je time, što su Kumičićevi „Poslovi" po Matici odbijeni, premda su u kazalištu doživili podpuni uspjeh, dočim su drame po Matičinim recenzentima odobrene za tisak i još posebice nagradjene, u kazalištu doživile sjajni pad.

BILJEŠKE

ZABRANA „PROKLETSTVA". Kako je poznato, bila je Milčinović-Ogrizovićeva drama stavljena već na repertoire, a onda ju je uprava, navodno po nalogu s višeg mjesta, opet skinula s repertoirea. „D. H. K." zaključilo je na svojoj odb. sjednici od 28. svibnja, da u smislu svoje predstavke na vis. vladu glede cenzure poduzme ponovno korake, te da se obrati na vis. vladu s molbom, da se drama stavi na repertoire buduće kaz. sezone, to više, što je cenzura dramu propustila i time najbolje zasvjedočila, da je drama u svakom pogledu podesna za prikazivanje. Ujedno će društvo zauzeti načelno stanovište, da se radnje hrv. književnika ne skidaju na ovaki nečuveni način s repertoirea.

PALMOVIĆEVE PRVE PJESME. U svojoj biografičkoj studiji o Andriji Palmoviću požalio sam, što je iz biblioteke zagrebačkog orfanatrofija bez traga iščeznulo baš ono godište djačkog lista „Smilja" (1864—5), za koje sam slutio, da su u njemu izašli Palmovićevi pjesnički prvenci. Premda se „Smilje" ne može naći, ipak mogu sada pouzdano reći, da je Palmović doista već kao šestoškolac pjevao pjesme i da su one u istinu izlazile u „Smilju", pa da nijesu ni sasvim izgubljene. Vrijedni župnik u Kratečkom kraj Sunje, g. Marko Majhofer, bio je tako susretljiv, te mi je javio, da je on kao orfanatrofac sam prepisao iz pomenutog izgubljenog godišta „Smilja" sve Palmovićeve pjesme: četiri izvorne i dvije prevedene, pa ih poslao „Hrvatskoj", a ova ih je ustupila „Prosvjeti". Pjesme su bile označene njegovim pseudonimom: „Rasinjanin". I doista u „Prosvjeti" (1895) izadjoše od ovih Palmovićevih prvenaca dvije izvorne pjesme: „P r i j a t e l j u u d a l j i n i" i „V r e l o s l a s t i" i dvije prevedene: „M a j č i n e o č i" od A. Crusijeve i „C r k v i c a" od Uhlanda. Prvo jest jedna veoma srdačna i topla pjesma udaljenome prijatelju, s kojim je pjesnik u rodnome kraju sproveo prve dane svoje mladosti, a druga jest čudna pjesma, u kojoj se crta nepresušiv izvor ljubavnih slasti, koji privlači k sebi najnježniju mladost, ali pjesnik viče: jao onome, koji „k izvoru tomu žedan bane" — kao da je trenutačni asketa, boreći se valjada prvi put sa svojom silnom prirodom, već u cik svoje mladosti vidio svoj budući teški život, koji se slomio baš kraj ovoga „vrela slasti"...

Velika je šteta, što „Prosvjeta" nije štampala i preostale dvije izvorne Palmovićeve pjesme, kako je obećala u bilješci, a čestitome župniku usrdna hvala, što nam je i ovo sačuvao od propasti. *Branko Vodnik.*

M. D. KRMPOTIĆ javlja nam iz Amerike, da će naskoro izaći njegova prijevoda „Američke države" II. dio. Zanimljivo djelo već je u štampi.

VUKOVA PISMA. Donosimo iz mostarskog „Naroda": Kao posljednja knjiga državnog izdanja Vukovih djela izići će koncem juna Vukova prepiska. Odbor za izdavanje imade već što štampanih, što neštampanih preko hiljadu pisama na raspolaganje. Za to će ova knjiga biti od velike važnosti ne samo za bolje razumijevanje Vukova rada, nego i za poznavanje mnogijeh socijalnih, književnih i političkih prilika onoga doba. Knjiga će obuhvaćati pisma u godinama 1811, 1812, 1813, 1814 i početka 1815. Medju ovima se listovima ističe prepiska s Kopitarom.

NOVIJI SRPSKI PRIPOVIJEDAČI. Srpsko akad. potporno društvo u Zagrebu izdaje antologiju iz mlade srpske pripovijetke, u kojoj će biti zastupani: Svetozar Ćorović, Borislav Stanković, Ivo Ćipiko, Milan Budisavljević, Petar Kočić, Radoje Domanović, M. Uskoković. Izdanje će biti vrlo ukusno, same priče odabrane i za pojedinog pisca najkarakterističnije.

„ZMAJ", DRUŠTVO SRPSKIH KNJIŽEVNIKA I UMJETNIKA u Sr. Karlovcima, održalo je koncem februara svoju glavnu skupštinu, na kojoj je predsjedao Jovan Živanović kao najstariji član (mjesto pok. Adamova). Iz izvještaja se vidjelo, da društvo raspolaže gotovinom od 13.099.09 Kr. Na istoj je skupštini izabran novi odbor. Medju izbranicima ima osim dra. Laze Popovića malo — književnika. Izmedju ostaloga odredila je skupština nagradu od 500 Kr. za najuspjeliji rad o životu i radu pok Zmaja Jovana Jovanovića; rok natjecanju ističe za godinu dana. *bl.*

SRPSKA KRALJ. AKADEMIJA izabrala je svojim novim dopisnim članovima: Filipa F. Fortulatova, redovnog člana ruske Akademije nauka; prof. Mihaila N. Speranskoga; Iliju E. Rjepina, ruskog slikara; Djordja Polivku, profesora praškog sveučilišta; Mihajla Bobržilskog, prof. sveučilišta krakovskog; dra. Emila Homala, prof. sveučilišta u Parizu; Vida Vuletića-Vukasovića, prof. u Dubrovniku i Josipa Marinkovića, akademijinog počasnog člana. — 22. febr. (po starom) bijaše svečana sjednica Akademije, na kojoj je Jovan Tomić čitao svoju pristupnu besjedu: „Osvojenje i obrana Klisa od Turaka krajem XVI. vijeka". Sjednici je prisustvovao i kralj s prijestolonasljednikom. — Predsjedništvo akademije dosudilo je Milošu Peroviću (u literaturi poznatom pod imenom Pijetro Kosović) nagradu iz Petrovićeva fonda za tragediju „Karadjordje".

· DRAMATSKI NATJEČAJI U POLJAKA. Do konca prošle godine bio je raspisan natječaj zemaljske vlade za dramatske proizvode na poljskom jeziku. Svaka radnja morala je imati najmanje 3 čina, koja bi zapremala jednu kazališnu večer. Sadržaj odredjen je po volji, a nije bila isključena ni pučka drama. Štampane i prikazivane već radnje bile su isključene od natjecanja, kao što i radnje jur umrlih pisaca. Nagrada je bila odredjena sa 2.000 K, koja se je mogla po uvidjavnosti sudaca i razdijeliti. Osim toga bila je raspisana i posebna nagrada od 500 K za najbolji igrokaz za amaterska pučka prikazivanja. Natjecalo se je anonimno i pod geslima.

Predsjednik komisije jest dr. J. Wereszczinski član zemaljskog odbora, a članovi su dr. K. Estereicher ravnatelj sveučilištne knjižnice u Krakovu, zem. školski nadzornik dr. L. German, sveuč. prof. dr. A. Malecki, ravnatelj lavovskog kazališta L. Heller, sveuč. prof. dr. L. Kallenberg, redaktor „Gazete Lwowske" A. Krechowiecki, spisatelj T. Pawlikowski, ravnatelj kazališta u Krakovu L. Sosmowski-Solski.

Za natjecanje prijavilo se je 79 pisaca sa vrlo različitim dramatskim radnjama, koje je komisija medju sobom razdijelila te ih pročitala.

Od radnja bilo ih je najviše historičkih drama i komedija, nješto pučkih igrokaza, medju njima i jedan seoski od pisca seljaka.

Pošto je komisija prošla sav materijal, bude provedeno zajedničko čitanje najboljih radnja, koje je trajalo puna četiri dana. Rezultat bio je taj, da komisija nije priznala niti jednoj radnji osobitu scensku vrijednost, te je raspisala novi natječaj do konca prosinca ove godine. To je vrlo interesantna karakteristika plodnosti i vrijednosti modernih poljskih dramatičara.

Dr. F. Bučar.

TRESIĆEVA ČLANKA O FIL. PETRIĆU NASTAVAK u ovom smo broju, da se u preobilju gradiva sastavci suviše ne prekidajui, izostavili.

DRUŠTVENE VIJESTI

IZVJEŠTAJ TAJNIKA O DRUŠTVENOM RADU ZA G. 1906. U prošlogodišnjem društvenom ljetopisu „Savremeniku" izviješćivano je redovito o dogadjajima u društvu i radu društvenom za godinu 1906. Radi toga će se ovaj izvještaj opširnije zabaviti stvarima, koje tamo nisu spominjane, a bit će kraći u kronici, koja je tamo već saopćena.

U godini 1906. imao je upravni odbor u svemu 20 što redovitih što izvanrednih sjed-

nica i to: 4. 12. i 30. siječnja, 3. veljače, 2. i 16. ožujka, 3., 6. i 17. travnja, 11. svibnja, 15. i 27. lipnja, 10. kolovoza, 21. rujna, 12. i 27. listopada, 26. studenoga, te 11., 12. i 18. prosinca. Osim toga je održana 4. veljače VIII. redovita glavna skupština, a 12. prosinca izvanredna glavna skupština. Što se je sve na jednoj i drugoj skupštini raspravljalo i zaključilo, pročitano je netom u zapisnicima obiju skupština. Zaključak VIII. redovite godišnje glavne skupštine glede promjene pravila proveden je odmah nakon skupštine te je zamoljena promjena otpisom kr. zem. vlade, odio za unutarnje poslove od 16. rujna 1906. broj 46.330 i odobrena. Peticija društva za promjenu zakonskih ustanova glede kolportaže uslijed promijenjenog političkog stanja u domovini te vladine odluke, da će pred sabor iznijeti u tom pravcu novu zakonsku osnovu u željenom duhu — postala je bespredmetna.

Članova ima danas naše društvo u svemu i to: zakladatelja 15, utemeljitelja 131, pravih 247, a izvanrednih 51. Porast na članovima u godini 1906. spram god. 1905. bio je i to: na pravim članovima za 26, a na izvanrednim za 4.

U god. 1906. ispunila se davna želja društvenih članova a i inteligencije hrvatske: „Društvo hrv. književnika“ otpočelo je s izdavanjem književnoga lista „Savremenika“. Medjutim radi njegove slabe prošlogodišnje bilance oklijevao je upravni odbor, bili, ne bi li nastavio s izdavanjem i za god. 1907. Kako je to po naš književni život i prilike imala biti važna odluka, sazvana je za 12. prosinca pr. god. izvanredna glavna skupština, koja je na sreću zaključila, da se sa „Savremenikom“ za god. 1907. ne ima prestati. Nakon toga zaključka bilo je prvo nastojanje odbora, da prouči i ispita razloge, s kojih je list u prvoj godini na tako slab uspjeh naišao, pa da eventualne nedostatke odstrani i nužne reforme provede. Medjutim danas možemo mirne duše reći, da je slabom odzivu prve godine života lista bio glavni razlog taj, što općinstvo nije imalo povjerenja, da će se „Savremenik“ održati. Sada, kad se to nepovjerenje spram održanja „Savremeneka“ po malo gubi, stiče i list sve više prijatelja i pretplatnika. Osim toga bio je upravni odbor prinuždon zaključiti, da se list daje pravim članovima, zakladateljima i utemeljiteljima za pol cijene i to prosto s razloga, što bi uz daljnje besplatno davanje od preko 300 ekzemplara lista njegova daljnja ekzistencija u budućnosti bila onemogućena. Ali je podjedno odbor zaključio, da se cijena listu u opće snizi na K 12.—, nadajući se, da će tako „Savremenik“ steći veći krug pretplatnika. Naravno, bila bi druga stvar, kad bi društvo moglo u svoj redoviti godišnji proračun uvrščivati i neku stavku za „Savremenik“, ali to je barem u današnjim prilikama društva isključeno, te tako „Savremenik“ ima da živi za sada još lih od pretplate. Da je to u Hrvatskoj tegotno i da se takav list treba boriti s kalamitetima, osobito pak prvih godina svoga života, ne treba naposeb isticati, kad to svjedoče iskustva sa svim našim dojakošnjim književnim listovima. Nadalje ne smije da se zaboravi, da je naš list bez slika, smotra i da sebi takovo poduzeće treba istom u našem općinstvu da utire put. Sve su to razlozi, koji su davali nade, da će „Savremenik“ napredovati. I nismo se prevarili. Danas, gdje još nije minula niti prva četvrt novoga godišta, broji list pretplatnika i to: na izravnim pretplatnicima 362, putem knjižara 207, na članovima (i to samo zagrebačkim, pošto se glede vanjskih to još nije moglo ustanoviti) 80, ukupno 649, dok je lani na kraju godine bilo pretplatnika u svemu 418 i to izravnih 360, putem knjižara 58. Dakle porast spram lani je za 231.

Na listu su provedene i neke reforme. Redakciju je preuzeo — pošto se dojakošnji urednici dr. Branko Drechsler a prije njega još prof. dr. Gjuro Šurmin radi preopterećenosti zahvališe — prof. dr. Branimir Vizner Livadić. Njemu uz bok stoji redakcijonalni odbor, u kojemu se nalaze: prof. dr. Gjuro Šurmin, prof. Vladimir Gudel, dr. Branko Drechsler, dr. Milivoj Dežman, dr. Milan Ogrizović, dr. Ivan Krnic, Dušan Plavšić i Mihovil Nikolić. Upravu lista preuzela je pak knjižara Mirka Breyera.

Društvo se takodjer obratilo na kr. zem. vladu, odnosno sabor s molbom za redovitu godišnju pripomoć za podupiranje savremene književnosti. Od ove pripomoći namjerava odbor subvencijonirati donekle društveni mjesečnik. Društvo je svoju molbu obrazložilo važnim momentima a naročito istaknulo, kako je ono jedino prosvjetno društvo u domovini, koje ne uživa nikakove potpore od zemlje te kako se baš napretku i razvitku savremene književnosti ne posvećuje u nas gotovo nigdje pažnje.

Dobijemo li tu subvenciju te naraste li broj redovitih pretplatnika barem na 800 — mogao bi „Savremenik“ ove godine završiti sa znatno manjim deficitom od lane, a eventualno bi mogao već ove godine biti aktivan, čime bi bio trajno uščuvan hrvatskoj književnosti list, kaki naša braća Srbi i Slovenci već davno imadu.

Ovdje konačno treba ispraviti, da „Savremenik“ nije u god. 1906. imao deficita K 5.148.20, kako je to pogriješno u „Savremeniku“ javljeno,

već K 4295·94 dakle za K 852.26 manje. Potpora podijelilo je naše društvo lani u svemu: Kruna 638 i to: siroti jednog svog pokojnog pravog člana K 240.—, majci jednoga pok. književnika, takodjer bivšeg društvenog pravog člana K 150.—, udovi jednoga žurnaliste K 32.—, siročadi jednoga pok. novinara K 100.—, udovi jednoga pravoga člana, novinara K 100.—, te jednom stranom žurnalisti momentanu potporu od K 16.—.

Osim toga dalo je društvo odboru za podignuć spomenika pok. Eugenu Kumičiću K 50.— u ime potpore.

U godini 1906. dokrajčena je akcija upravnoga odbora u predmetu uredjenja odnosa dramatskih autora spram kazališne uprave s lijepim uspjehom. Akcija je u toj stvari zametnuta još koncem godine 1903. te je društvo već onda predalo kr. zem. vladi memorandum glede uredjenja ovoga pitanja podnesavši takodjer neke modifikacije dojakošnjih ugovora. Medjutim je stvar ležala duge dvije godine bez riješenja. Ove pak godine obnovilo je društvo ponukom nekolicine dramatskih autora svoj memorandum na kr. zem. vladu upotpunivši svoje zahtjeve i protegnuvši ih i na glazbenike. Rezultat je bila naredba kr. zem. vlade, izdana 26. studenoga 1906. pod br. 28.723—904., koja je odnose autora i glazbenika spram Hrvatskoga zemaljskog kazališta u Zagrebu uredila na zadovoljstvo jedne i druge strane. Ovdje valja naročito napomenuti, da su na konferencijama, koje su se radi te stvari kod kr. zem. vlade obdržavale, pokazali veliku susretljivost i sklonost spram opravdanih zahtjeva hrvatskih dramatskih pisaca i glazbenika, vladin odsječni savjetnik g. dr. Milorad vitez Cuculić i intendant Hrv. zem. kazališta g. Adam Mandrović, tako, te je mandatarima društva bilo lako isposlovati ono, što spomenuta vladina naredba piscima i glazbenicima odsle zajamčuje. Zastupnici pisaca i glazbenika te društva bijahu u tom predmetu: prof. dr. Gjuro Šurmin, dr. Milivoj Dežman, Ivan pl. Zajc, Franjo Serafin Vilhar, Andro Mitrović, Ivan Muhvić i Mihovil Nikolić.

UREDNIŠTVO primilo je ove KNJIGE:

Slovensky Obzor. Mesačna revue. I. Ročnik. Cijena 8 K na god. Redakcija u Pešti.

Delo. List za nauku, književnost i društveni život. God. XII. Knj. 42. Uredjuje Dr. Drag. M. Pavlović. Beograd 1907. Cijena 20 din.

A. Hangi, Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini. 2. izdanje. Sarajevo. D. A. Kajon. Cijena 4 K.

A. Markulin, Mala tkalja. Pripovijetka za zreliju mladež. Sarajevo. D. H. Kajon. Cijena 80 f.

Stj. Stanojević, Vizantija i Srbi. Knjiga II. (Izdanje Matice Srpske br. 14. i 15.) Novi Sad. 1906.

E. Gaboriau, Paklenske muke. Roman iz pariškog života prevela M. Kumičić. Naklada L. Hartmanna (Stj. Kugli) Zagreb. Cijena 2 K 70 f.

Hrvatska straža. Za kršćansku prosvjetu. Časopis. God. V. Cijena 6 K na god. Krk.

A. Grusling, Vade Mecum! Osijek, 1907. Cijena 1 K 20 f.

F. Jarmek, Boli. Zagreb. Cijena 1 K 20 f.

I. Ivakić, Književni rad Josipa Kozarca. (Knjižnica „Nar. Glasa" sv. 1.) Karlovac. Cijena 20 f.

Svobodna misel. Glasilo slov. sekcije Svob. Misli. L. I. Prag-Vinogradi. Cijena 2 K na godinu.

Franjin Magjer: „U pjesmi i priči". Antologija savremene hrvatske omladinske književnosti. Osijek, 1906. Tisak i naklada Ljudevita Szeklera. (Stranica 584). Cijena broširano 5 K, orig. vezano 7 K.

N. Zv. Bjelovučić, Poluotok Rat ili Pelješac. Zagreb, 1907. Cijena 30 f.

Tih. Ostojić, Dositej Obradović u Hopovu. Studija. (Knjige Matice Srp. br. 19. i 20.) Novi Sad 1907. Cijena 3 K.

I. Jagić, Živinski liečnik ili naputak kako se lieči domaća životinja. 2. izdanje. Kr. sveuč. knjižara Franje Župana (Stj. Kugli). Zagreb. Cijena 2 K 40 f.

M. St. Stanojević, Omladina u sadašnjosti. (Njen. privatan život. — Njena književnost. — Njena politika.) Štamparija A. Petrovića, Beograd, 1907 Cijena 1.20. dinara.

I. Devčić, U gradu prestupka. Slika iz prošlosti Zadra. Početkom XIII. vijeka. Naklada L. Hartmana (Stj. Kugli) Zagreb. Cijena 90 f.

G. Kostelnik, Romance i balade. Cijena 80 f. C. Albrecht (Maravić i Dečak) Zagreb, 1907.

Srpska Misao. List srp. nar. samostal stranke. Sremski Karlovci. G. I. Cijena na god. 16 Kr.

SAVREMENIK

BR. 7. SRPANJ 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

NATKO NODILO: DRŽAVNA VJERA

Hoću da svršim raspravljanje sa svojim klerikalnim protivnicima. Čitaoci nek izvole ispričati dosadu, kojoj nije izbjeći u svakoj produženoj parbi. Ja, tuženi demokrat, upotrebljavam karno pravo ponovljene odbrane. A pošto su usta lijepo prorezana osobito gospodi oko „Hrvatstva", pokušaću konačnu sreću s njima. Mučno će mi biti doista, jer eno izvalih koješta lakomisleno, dok oni, dabome, dobro promisliše sve. „Smiješno" to, „smiješno" ono, kažu velečasni protivnici, pa od silnoga im smijeha ore se sva četiri duvara njihove poštovane redakcije. Kud ću ja? Meni tek slabo oružje u prigodnom osmijehu.

„Smiješno" je, „žalosno" je ono, što ja tvrdim, da se, uz blaže raspoloženje rimske kurije, moglo, u nemilomu sporu megju njom i francuskom vladom, učuvati katoličkoj crkvi nepokretnu imovinu, a i netaknuti red u hierarhiji. Pisanija moja, šta više, udešena je tako, kao da ja „imadem posla s djecom". Ipak ljudi, pametniji od mene i od gospode (ne budi urokâ !) okolo „Hrvatstva", francuski umnici u knjizi, a topli katolici u vjeri, pisaše jednako, u glavnome. Moleći papu, eda bi se rastavni zakon prokušao, upirali taman u §. 4, kojim, kazivali oni, katolička hierarhija ne prelama se, pošto crkvene udruge imaju biti ustrojene prema načelima, što su crkvama sopstvena. Ako polemičar voli ovdje navesti tekst ovako : „udruge, koje se prilagodjuju obćenitim pravilima onoga kulta, koji kane vršiti", eto nek mu i to bude. Čini se, da jasno oko protivnika moga stvara i u tome neku razliku boje kroz prizmu milovidnu; natrunjeno moje oko te razlike ne vidi. A ne vidješe ni francuski književnici. Doduše, oni pokudiše drugi §. 8, jer da u slučaju nastalog prepora o zakonitosti megju više katoličkih udruga, pušta se, bez prave potrebe, državnome vijeću i laičnim sucima, neka stvar raščiste i rasude. U ovome spaziše kao neko oslabljenje glavnog §. 4 ; no i pored toga cijenili, da je uputno zakon prihvatiti. Rekoše : ta, ne će i ne mogu strančariti sudije, uzdignute nad dnevne strasti; ne mogu radi svijetlog obraza svog pred francuskom zemljom i pred Europom. Ovako razlagaše čestito kolo književnih odabranika.

U ona dva paragrafa bijaše glavno težište dugom raspravljanju zakonskog predloga u predstavničkom domu, u senatu i u štampi. Dakako, i ostali paragrafi izazvaše ili živu obranu, ili živ otpor, ovo potonje sa strane klerikala, onako od prilike, kako to sada polemičar u „Hrvatstvu" piše. No, ako on hoće, da tim meni oko vrata objesi kao grivnu obilatih, oštrih prekora, utaman mu trud. Svako, koji je pratio vrlo znamenito pitanje o rastavi države od sviju crkava, pokrenuto

u Francuskoj, zna po gotovo sve one stvari, što sada polemičar donosi, bajagi protiv moje krutosti i gruboće. Rastavi, i načinu rastave, tamo zabavljali koješta ne samo mnogi katolici, već i mnogi hladni političari, kojima se zakon, u ponekim svojim odregjenjima, prikazivao strog i nemio, pak i da ide u sitnež. Vrh toga gdjekoji primjećivali, da sa rastavom kler francuski od činovničkog položaja prelazi u punu slobodu rada, valjda i na štetu republike, nakon što odsele ne će biti vezan Bonapartovim konkordatom. Dakle, sa više strana rastavi se štošta prigovaralo. Davne te prigovore sad sakupi i složi u svežanj moj protivnik, kao što inače i sam priznaje. Nego taji ono, da su ljudi, više njih, nikako zauzeti za katoličku crkvu, zakon pobijali, jer kleru pružaše dragocjeni dar zlatne slobode. Taji još i to, da protestanti i Židovi za svoje bogoštovne udruge ne boje se kvara od prihvaćenog zakona. Sasvim čudna je moga suparnika smjela tvrdnja, da „u Francezkoj ne trpe samo katolici, već i židovi i protestanti, možda ovi drugi više, nego li i sami katolici". Iz kojeg mlijeka izvadi on ovo maslo?

Dok dopušta, da je o prelomu već sve rečeno, pisac u „Hrvatstvu" raspali se na me, obuze ga kao sveti zanos. Ali moju ličnu krivnju, dobačenu mi nemilinu prema sadašnjoj tjeskobi francuske katoličde crkve, olakšava opet ono, što ja rekoh u pregjašnjoj raspravici, i sada ponavljam: „čisto kažem, da je zakon strog prema kleru". Krivo misli moj suprotnik, gdje veli, da sam bio „u stisci", kad to napisah. Moja riječ bješe iskrena. U tom članku jednako iskrena bijaše i moja pokuda, „što su biskupski i župnički domovi, pa sjemeništa, pa i same crkve, očitovani kao javno dobro dotične općine i departmana", ako se crkvena udruga ne sastavi po propisu zakona. Strogost donesenog zakona o rastavi tumači se time, što onamošnji kler, kako sam i to izložio, pade u smrtnu omrazu zbog njegove postojane suprotnosti novim nazorima u društvu i tvrdoglavog čuvanja propalih ideala. Odmazda je. Ipak ja nisam za nikakovu osvetu, nit za najmanje gonjenje vjere radi. Može li ovo isto o sebi kazati velečasni pisac? Za me, ako išta, to su duša i vjerska savjest bijela riznica s blagom neprocjenivim. A ujedno zazirem i od povlastica i od bilo kojih povlaštenika. Bog je svačiji. Šta više? I samim Jezuitima, koji meni nisu nizašto mili, priznajem pravo, da se bore, gdje hoće i kako hoće, i da vlastitu dušu, pa i dušu prijatelja svojih, po svoj način spasavaju, uz jedini uslov, da sebi tajom ne pritegnu državnu vlast, niječući onda drugima isto pravo slobodnoga rada i kretanja.

Al da, išti ti to od Jezuitâ i od pristalica njihovih! Trču svi za zračnim opsjenama mrtve prošlosti. Vigjaju u vazduhu, kako se čini nasilje zbog vjere i u ovome, regbi, uživaju. Po cijelom kretu mislî, megju najposlušnije jezuitske gojence ja ubrajam gospodu oko „Hrvatstva".

Snagom države žele oni satjerati u tijesno svaku drugu vjeru. U povodu naše raspre o značenju glasovitog milanskog edikta, koji svima državljanima podjednako (podvlačim riječ) obezbjegjuje slobodu vjerske savjesti, te time odvaja pojam vjere od pojma države, moj velečasni protivnik čudom se čudi neznanju mome. Kad ja kažem, da u pomenutom ediktu nije naći ni riječce jedne o državnoj crkvi, nego da se tu prosto govori o državnoj vjeri, gospodin polemičar s mačem nauke, što mu protiv mene u ruci sijeva, opet jaše svog konja viteza, koji njega ponovo nosi k subtilnoj distinkciji, tananome lučeniu megju „državnom vjerom" i „državnom crkvom". Iz višega gleda na me i smije se, što ja, odbacu-

jući za milanski edikt ovakovo razlikovanje, „dokazah, da mi ni znanstvena terminologija onoga predmeta, kojim se bavim, nije poznata." Jedno da je „državna vjera", a drugo „državna crkva", to „cezaropapizam, koji je izraz možda meni poznatiji". Jeste; poznatiji mi je. No mi je još bolje poznato to, da ova „znanost", kako je nazivlje polemičar, nema posla s milanskim ediktom.

Skorašnjega je postanka cijela ta tobožnja nauka, kaja se povlači po klerikalnim spisima i uči se u kleričkim školama. Trebalo je, naime, opravdati pritisak države na savjest pojedinih državljana, u korist izvjesne religije; trebalo zatomiti Isusov nauk o dva kraljestva, duševnom unutrašnjem i svjetovnom spoljašnjem. Ništa lakše ! Eto znanosti. Reci, da su dva sasma različita pojma državna vjera i državna crkva, onaj za pohvalu, a ovaj za pokudu; nagari Bizantiju, izmrči sadašnju Rusiju, kano ti leglo cezaro-papizma, gdje se, sa carevima na čelu, na svoju sramotu kočoperi državna crkva. Meni ni na kraj pameti nije, da branim rusku upravu i mrske joj birokrate, što se krutom, neograničenom vlašću bane u carevo ime i u ime ortodoksije. Ali mi je primijetiti ovo. Ni sveti sinod, ni sam car, ne smiju, za živu glavu, dirati u dogme, vjekovnom tradicijom čuvane u pravoslavnoj crkvi. Tek izvanjske svjetovne odnose oni odregjuju crkvi, za koju, dakako, davaju se i previše u brigu, pa često i u samovolju. Kad bi sve bilo do neumjesne poruge u stvarima nježnim i škakljivim, ne bi se moglo i klerikalima dobaciti njihov „papizam", kako to čine zatucani protestanti? Crkva, u prvom značenju, bijaše čitavi kup vjernika, puk i kler; no klerikali sada, pod tim nazivom, ponajviše razumijevaju sami kler : popove, redovnike, biskupe i papu. Eto Pio X kano da je uzeo na sebe i na kler svu skrb za upravljanje katoličke crkve. Jedan od pomanjih razloga, s kojih on odbi francuski rastavni zakon, bio je i to, što su u bogoštovno udruženje imali ulaziti u ovećem broju svjetovnjaci, mjesto prijašnjih crkovinara (marguillers, fabriciens), od klera na gusto sito prosijanih i odabranih. Piu, inače čestitome prvosvećeniku, daleko kuća od kršćanskoga demokratizma prvašnjih vremena !

Vidjeti je, da „cezaropapizam" nije drugo, do ishitrena korba, kao što je izvještačena i riječ „državna crkva", na razliku od „državne vjere". Badava se već trudilo izvrsno pero Savojarda B. de Maistre-a, da suzbija demokratske nazore o politici i o vjeri Isusovoj. Pitam jedno prečasnog svog polemičara : Isus iz Nazareta postrada po židovskoj „državnoj vjeri", ili po židovskoj „državnoj crkvi" ? Kome nisu mile pregonjene tančine, taj će reći : osugjen je jednim jedincatim groznim zločinom vjere i crkve istovetne. Gospodin polemičar, mislim, mogao je da nama laicima prištedi svoje zakašnjelo predavanje o teološkim „znanstvenim nazivima" i o svoj krasoti „terminus-a" : državna vjera. Dogagja se njemu, što i nekima na sijelu. Dosjetljivi su i duhoviti, no nekorisna dosjetka istom iskrsne im u pameti, kada, silazeći niz stube, stanu nogom na zadnji basamak. „L' esprit de l' escalier".

Državna vjera ! to je svečana parola mojeg polemičara i svega kola gospode oko „Hrvatstva". Prilazi uzgred i druga parola „konkordat", to kao neko popuštanje sa strane klera, eda bi barem donekud skladovale, harmonirale, katolička crkva i država. U „harmoniju" udario polemičar svom snagom svoga pjeva. Zanj je visoka i nebeska harmonija, „ako država preuzme stanovite dužnosti prema nekoj vjeri ; ako vjerske zasade obćenitoga znamenovanja štuje i po njima se ravna ;

ako nije interkonfesionalna, već ako nekoj konfesiji priznaje stanovite povlastice ; ako se brine za vremenite njezine potrebe, te ako je na osobiti način uzimlje u zaštitu". Onda dalje : „Iz toga odnošaja ne sliedi nipošto kakova krivica za ostale konfesije, koje se u državi možda nalaze, jer im se ne otimlje ništa, što bi one kao pravo mogle za sebe zahtievati". Valaj niko ne će poreći, da je ovo razglabanje, koliko rječito, toliko i iskreno. Šteta samo, što su dvije kvake po srijedi. Polemičar, razlažući, ne meće s oka svoju katoličku crkvu, pa nahodi se u jednoj misli sa Pobedonoscem, koji s jednakim razlaganjem pravdaše državnu zaštitu za svoju crkvu pravoslavnu. Naš polemičar besjedi baš onako, kao da iz groba progovara glasoviti prokurator svetoga sinoda. Vulgarno bi se reklo : Alija i Balija, dva brata. Druga je kvaka ta : naše doba kulturnoj državi imperativno nalaže jednaku pravičnost. Država, sa čiste nepristranosti i pravde na isti način odmjerene svima državljanima, više ne smije da kroji zakone nauhar ove ili one crkve.

Ne može ni zato, jer bi se onda dala u bogoslovni nauk. Tražila bi država, gdje je istina teološka, gdje li nije, te tako premašila svoj zadatak, u sve i po sve svjetovni. Čudna li poslanstva državnog ! Država da nam provedri vjersku pamet, da se bavi tajnama, tek srcu pristupačnim, a razumu nedokučivim ! Da državljanima ona rješava upite : odakle kobna borba za život, pa krv, zlo i svjetski bol ? Otkud mi, kuda mi, u ovoj vrtložnoj hitnji planetarnog sustava ? koja su pitanja tegoba svake duše, smetene i smućene neizmjernošću vasione. Gle, krasnih učitelja tanke bogoslovije, recimo, u vladinom jednom odjelu ! Namećući državnu vjeru, bili bi pozvani, da nam svaku dvoumicu dignu i savjest nam smire. A to učiniti, na puno naše umirenje, nije kadro, usprkos predugoga ispitivanja, nikakovo znanje, ni po dedukciji, niti po indukciji. Pa da nam to bistre i rješavaju carevi, kraljevi i vlade ?

Klerikalni prohtjev o državnoj vjeri, ili katoličkoj, ili pravoslavnoj, ili protestantskoj, ili ma kakovoj, ne može, dakle, valjanim razlozima da se brani, baš i zato, što nijedna vlada nije podobna govoriti u ime vjere. Svakoj vladi ovdje nestaje kompetencije. S toga su naloši, barem po mojem mišljenju, i oni dokazi za opravdanost i potrebu državne vjere, što ih iznosi gospodin polemičar, makar da ih lijepo niže u ime teološke stroge znanosti. Valjda se ja varam, ali sve mi se vidi, e se polemičaru zadre u glavu ova misao : vi, laici, ne-smijete se plesti u stvari vjerskog zamašaja. Šutnja je za vas. Nego se ovako naziranje čini sasma čudnovato u vrijeme, gdje se racionalno svaka pretresa. Dandanas čovjek, koji čita i nešto uči, bavi se ponajglavnijim rezultatima svih nauka, n. p. i astronomije i biologije i prirodoslovlja, pa da se mukom zamukne pred školskom teologijom, kao pred nečesovima „arcana imperii", „arcana regum" ? Za nas bi imalo vrijediti ono : „credo, quia absurdum". Mudri neki ljudi ipak postaviše dvije oznake, što razlučuju čovjeka od drugoga živog : umlje i religioznost. Ne budi žao klerikalima. Mi demokrati ćemo i dalje o slobodi, o vjeri, pa i o rastavi.

Krasni onaj cvijet sljubljene vjere i države, koji toliko miriše u pisanju mog protivnika, već vene u obrazovanoj Europi. Eno nama i u skroz jednovjerskoj Italiji rječitoga primjera. Megju glavnim člancima ustava pjemonteskoga, potom i talijanskoga, proglašena je katolička kao vjera državna. Pa što se dogodi ? Dogodi se, da i u Piemontu i u Italiji ono onako svečanim načinom napisano u samom temeljnom zakonu kraljevine ostade mrtvo slovo. Dakako, mudra Latinija, ti Talijani, kao pravi sinovi Macchiavelli-a, ne izglasaše nikakva osječita zakona o rastavi

države od crkve, ali svejednako se na djelu vladaše, kao da rastava postoji. Nije iskreno, no je lukavo u zemlji, gdje se ragjaju, a da političku savjest ovo ne ometa, svakojake „combinazioni". Prilika je, da će i Talijanima pridoći čisto osjećanje iskrenosti. Megjutim sad su oni, nekud, udvorni spram svog pape, Talijana Pia X. Koliko može dodvara se i papi i kardinalima takogje današnji predsjednik ministarstva, Piemontez Giolitti, političar hladna razuma, svagda priseban. Opozicija mu pribada, da naginje klerikalima, na što će on, onomadne, u parlametu: „Država i crkva, to su dvije paralelke, koje se nigdje ne susretaju". Ovako talijanski mudrac, kome, uza svu mu prirogjenu pruživost, nije zamračena vizija realnih potreba u državi. Daklem, ta blažena „zasada" državne vjere slabi se, linja, i u narodima katoličkim, gdje naročite rastave nema. Talijani kidaju polemičarevo bosilje: državna vjera.

Obratno od Talijana, Francuzi jednim mahom raskinuše vijekovima uobičajenu vezu megju crkvama i državom. Toga nije trebalo. „Il modo ancor m' offende", rekli bi Talijani sa svojim Dantom. Nego, nije ni trebalo silnog proklinjanja u „Hrvatstvu". Grozi se pisac na sve ono, što Francuska uradi. Plamene riječi kuljaju iz njegova članka, tako reći, za svaku tricu. Eno oni bezbožni ljudi ne daju čak ni zvonjave, ne daju procesija. Kad bi se malko primirio, bilo bi zar piscu jasno, da pri odjelitoj crkvi i državi i zvonjave i crkovni ophodi spadaju donekle u nadležnost takogjer gradskoj policiji, netom se ona boji kakva nereda, jer je ulica po slobodi svačija. Pak nije to zapreka bogosluženju, nit iskrenoj pobožnosti. Manje ili veće slavljenje zvona ne umanjuje, niti povećava slavu Isusova križa. Česte procesije paradnih i rastresenih ljudi, nisu, mislim, baš bogomoljstvo po duhu i istini, kako je ono naviješteno od Isusa. Ako dugotrajno udaranje zvona za oluje, a pokatkad i mimo oluju, biva opasno, ili trajnošću svojom gragjanima nesnosno, zašto ne bi općinska vlast uredovala? Ako se sa propovjedaonice u crkvi, poglavito u vrijeme političkih izbora, punim pregrštima siplju, u ime vjere i Boga, osobne podvale i kletve; ako se, sasvim nedolično hramu molitve, tu muti i draži protiv toga i toga, zašto da ne bude ustuka takovoj zloupotrebi? Zar je bolje, prema načelu državne vjere, da svećenikov politički govor, izrečen u crkvi, ostane bez pogovora, pošto krivični zakonik ovo zabranjuje? Ljuto se žali gospodin pisac i na to, što francuski rastavni zakon sprečava, da u crkvenoj udruzi, po premještenju ili po smrti jednog župnika, „novoimenovani župnik preuzme posve automatski prava i dužnosti predšastnika"; no ne kaže čisto, što se pod tim automatizmom skriva: razne župe bili bi, po prilici, malo po malo zapremali svakojaki, pa i strani redovnici, n. p. Jezuiti i Asumpcionisti, dakako poznati prijatelji republike uopće, i francuske napose. Nek oprosti polemičar: onim pridržajem ne „kani se onemogućiti svaki crkveni život u Francezkoj".

Čeljadma, sada na vladi u Francuskoj, „stranac je i papa", cvili polemičar. Ma i je, pošto je Talijan. Pisac nastavlja: oni poganici govore za papu, da „ima u rukama svu vlast". I zbilja je ima. Ali francuska vlada, makar da više i ne postoji nunciatura u Parizu i poklisarstvo u Rimu, ne meće nikakovih prepreka općenju galskih biskupa s papom. Kleti republikanci eto u to se ne miješaju. Piscu je tek hudi „blok" svakolika republikanska vladavina. Nego ljudi, što im tijelom ne trese klerikalna srdžba, gledaju mirno na taj blok, koji se sad luči s jedne strane od socialnih kolektivista i od preobzirnih bojažljivih rupublikanaca s druge, te srčano

hoće da provagja demokratske reforme. Dok snažno suzbija i antimilitariste i ukupno sindikalno udruženje (confédération générale du travail) s pravom štrajka za javne poslovače, što vodi k anarhiji, dotle kani, preinakom dohodarine, prisiliti bogatune na široku pomoć svakakovim patnicima. Propovjednik na brdima do jezera Genezareth iste je misli, u mnogome, s onim onakim blokom.

Iste misli nije propovjednik na visovima „Hrvatstva". Strahovita republika, ne bilo joj prosto! drznu se, zabacivši konkordat, da odvoji pravo državno od prava crkovnog. On klikće kao crna vila: „Francezka je i pod najslabijim kraljem imala više snage, više sreće, a i više vanjskoga ugleda, nego li imade sad, kad je u njoj zavladala demokratska republika".

Zagledajmo, trenom, u onu historiju francuskih kraljeva, koja je nama najbliža. Prenesimo se u XVIII vijek, eda bi o mali broj činjenica omjerili smjelo tvrgjenje časnoga pisca.

Ulazi se u XVIII vijek s ostarjelim Lujom iliti Ljudevitom XIV, koji, nakon što oteža Francuskoj teretom slave svoje, doteža joj bremenom svojih poraza: Hochstädt, Ramillies, Oudenarde, Malplaquet. God. 1700 zemlja broji 21 milion duša; 1715 spade broj na 18 miliona njih. Tri miliona žitelja proždrije ratovanje i gladinja; ljudi na selu tražili divlje trave, da se prehrane. Ova seljačka bijeda bijaše sasvim naravna, pošto neplemićki ukupni narod, dok je imao pod svoje tek $^1/_4$ zemalja, snosio je $^3/_4$ poreza. Crkovnjačke latifundije državi ne plaćale ništa, nego kler, do silnih državnih potreba, od svoje volje darivao nešto. Kad preminu Ljudevit, izračunili ogroman, u ono doba nečuven, državni dug od 3 miliarde. Ostavi Francusku izlomljenu. U ime praunuka mu nasljednika, Ljudevita XV, djeteta od pet godina, nastupi vladu princ prestolu najbliži, Filip Orleanski. Umna sposobnost toga regenta narodu ni malo ne pomože; bješe raskalašeni bezbožnjak i pjančina. Namjeravao financiju urediti, sudbeno goneći kr. financijske upravljače, to ugojeni i užireni gulitelji i pronevjeritelji; ali krahom doseljenog škotskog bankira Lawa (1717—21), koga on štićaše, uvali državu u još veće neprilike. Državi malo faide u tom, što se onda prvom u Europi pojavi državna veresija s banknotom, te papir bude novac. Veresijska loša podloga prouzroči onaj krah, kojim biše silno oštećeni mali gragjani, te se Francuskoj stvori bijeda do bijede, gragjanska do seljačke. Umire regent od kapi, pri jednoj veselici. Vladanje preuze (1723—6) drugi princ, vojvoda Bourbon, oštar i nespretan. Boljeg je oka bio starčina upravitelj, kardinal Fleury (1726—45). Za njegove uprave zemlja se sama po sebi nekud oporavlja, odahnuvši od porezovne tjeskobe. Galija je bila uvijek bogata prirodom, a nestašica željeza i kamenog ugljena ne ometala joj industriju, u ono vrijeme. Lorena bude pripojena Francuskoj.

Otpočinju opet čuda i jadi s odraslim Ljudevitom XV (1745—74). Lijep je, ima talenta. Galskom naglošću svijet ga obožava: on je svome narodu „bienaimé". Kad ono teško obolje u Metzu, očitano je u samom Parizu 6,000 misa za njegovo zdravlje. Kratka ljubav. Kralj bezobzirno već srće sa jedne „maitresse" k drugoj, dok u dvoru zavlada markiza od Pompadour (1745—55). Poglavito o njezinoj volji vise namjesništva, zapovjedništva, milosti. Kler očima zažmurio. Krasna je veza megju vjerom i državom! Življenju vladara treba mnogo koješta kroz prste gledati „ad evitanda mala majora". Ipak, pod Pompadourom u nečemu išlo još kako tako: bijaše izobražena, veoma muzikalna, ćuti umjetničke. U to

što radi kralj ? Zabavlja se : „le roi s' amuse". Dešavalo se, da i pri znatnom kakvom poslu ministar ovaj ili onaj lukavo njega lovi na raspravljanje od nekoliko minuta, n. p. u udubini prozora raskošne dvorane. Pod ovakom upravom Francuska se uplete u lude ratove, financialno se upropasti i izgubi veliko kolonialno carstvo. Diže se Engleska, ote Kanadu i razvali suparnu francusku moć u Indiji. Uz polomljenu mornaricu polomljena je i kopnena vojska na Rosbachu i na Krefeldu. Kao svagda, francuski se vojnik junački bije, no gleda s prezrenjem na nesposobne oficire aristokrate, na okaljani dvor. Kipjelo u dušama nižega svijeta. Izmegju općeg prezira i smijeha iz zagušene vode izbijaju već klobukovi, što navještaju skoru revoluciju. Nego kralju geslo je u državi : ama i potop poslije nas, „après nous le déluge", koja krilatica pregje svuda, te se toliko i pominje. Usavrši kralj bruku svoju s novom zvaničnom „maitressom", Marie Jeanne, iz kaljuže uzetom ; pregjašnji brojni ljubavnici prozivahu je „L' Ange". Od tog angjela monarh načini jednu groficu Dubarry. Lijepa je i živahne ćudi, prosta i neinteligentna, no je zabavna. Ljudevitu, postojanu sablažnjivu preljubočincu, sijeva u pameti čudna misao, pa nju i svojoj okolini kaže : on ne može u pakao, pošto je izravni potomak svetog kralja, Luja IX. Povrh toga on je i puni katolik, po žarkoj nikad ni u čem pomućenoj vjeri. U najgorem slučaju očekuje grešnoj duši spasenje od ispovijedi, u zadnjem trenutku živovanja. Prvašnja crkva bila bi ga prinudila na javno ispovijedanje i iskreno kajanje grijehova, ili iz svog krila izbacila besramnog uživača. Ali, vidite, on nije ni u snu mislio na kakvu rastavu države od katoličke crkve, te snažno zato branio državnu vjeru, i ovako dao povoda našemu polemičaru, da piše : „Francuska je i pod najslabijim kraljem imala više snage, više sreće, a i više vanjskoga ugleda, nego li ga imade sad". S dopuštenjem, ja bih po našu rekao velečasnomu piscu u „Hrvatstvu" : ko nema sokola i kukavici se veseli. No valjda je najbolje za ovakog čovjeka i kralja sjetiti se riječi, kojima rimski historik psiholog osudi sličnu jednu caricu : „Infamiae magnitudo, cujus apud prodigos novissima voluptas est".

Ono malo, što ja sada suprot mojeg polemičara navedoh o kraljevskoj vladavini u Francuskoj kroz vijek XVIII, nije nikakovo tmasto bojadisanje a la Rembrandt. Sušta je to istina iz historije. Ljudevit XV bludnim raskošjem osramoti sebe do kraja, a dugom neupravom istroši vjekovno blago odanosti francuskog naroda prema malne tisućoljetnoj dinastiji Kapetinga. Uništi poštovanje prema prestolu, doči ujedno utjera državu u nedogledne financijske neprilike. Rasuo i spirio sve, pa u temeljima rasklimana financija jest jedan od glavnih uzroka francuskome prevratu. Uz to ostavio nasljedniku svu silu neriješenih državnih problema, te kao drugi uzroci potiču na revoluciju : to socialna tegoba sa ljudske nejednakosti iz srednjeg vijeka, onda puni nestadak lične i političke slobode. Društveni jad i politička neobrana još jače se osjećaju po savremenom napredovanju izobrazbe. Golotu tadašnjih ružnih prilika otkriva pred svačijim očima filozofija. Dokle kmet (težaci većinom su kmetovi) od svog krvavog rada s nategom sebi izbija, za prehranu ukućana, neku petinu prihoda od zemlje, dotle spahija vlastitim dohotkom, država porezom, kler desetinom beru 80% od tugje muke. Pusto je bogastvo i u velikih poreznika (intendants généraux), češće samovoljnih i nepoštenih, kojima država porez pod zakup dava. Neka se gospodin polemičar na nas demokrate ne žesti, ako mi cijenimo, da su ovake prilike nešto gore, nego li je onaj

cijeli darmar u današnjoj Francuskoj, koji njegovo pero na užas nas sviju raskriva. Ipak se mi ni malo ne plašimo. Gdje on vidi „sreću" u staroj Francuskoj, mi tu vidimo nesreću, gdje on dandanas nesreću, mi sreću.

Istinito je samo jedno: što je crna mrlja za nas, to je donekle svijetla strana za sve natražnjake. Po starinskom redu u društvu i u državi, slatko, bezbrižno bijaše življenje presvijetloj i prečasnoj gospodi, svjetovnoj i crkovnoj, najtješnje udruženoj. Godine 1789, na osvitak revolucije, od 160 visokih prelata ima njih samih 11 plebejaca (roturiers). Naših dana, pod republikanskim anatemnicima, izvrnuto je ono razmjerje: takovih prelata bilo je, g. 1893, svega skupa 103, a od njih tek 8 plemića. Papa sada, po dokinutom konkordatu, koga hoće odabira za biskupa. Današnji francuski kler skroman je i čestit. Polemičar tvrdi, da „nije na najboljem glasu radi svoga velikoga, skoro šovinističkoga patriotizma". Ja ne bih to rekao. Francusko svećenstvo nikome svog jezika ne nameće. Šovene biskupe i popove ja bih najvolio tražiti megju Madžarima, pa, ako mi pisac dozvoli, i megju Nljemcima. Francuska historija bilježi stvari izuzetnih: križarske vojne, Jeanne d'Arc, revoluciju i Napoleona, te čuda nije, da se toga gdjekad sjećaju tamošnji popovi. Dakle kažem, francuski je kler, danas, valjda najuzorniji u katoličkom svijetu. Ali šta vrijedi to klerikalima, kad ono isporegjuju sadašnji skromni kler spram veseloga klera pod „ancien régime"? Tek ono bijaše pravi položaj, crkvi i puku na zdravlje! O ovome imamo vjerovanog svjedoka. Čovjek od visokoga plemstva, abbé, zatim biskup u Autunu, Talleyrand, glasoviti izdajnik sviju i svega, monarhije, revolucije, carstva, pak i same legitimnosti, koju riječ on izmisli, kazivaše u vrijeme potonje: „Ko nije živio prije revolucije, ne zna, što je slast (la douceur) života". Koljenović i dostojnik u kleru pri ovoj hvali jamačno ne mislio na slatkoću uregjene obitelji uz blagi plamen domaćeg ognjišta. Do sita uživao on; u mukama savijao se kmet, guljen do gola.

Uza sve to mojemu polemičaru odvratna je cijela novovjeka rabota, novo današnje uregjenje socialno i političko. Ima on zub i na parlamente, na demokratske napose. „Eto", veli, „čudne stagnacije u parlamentarnome životu čitave Europe". A da što bi on želio? Velečasnomu ja odgovaram, da u ovoj dolini suza nema ama ništa savršenog, počevši od rimske kurije, pa do najmanje zadruge na selu. Ljudi su ljudi. Zar bijaše bolje u Francuskoj za prošlih vremena? Bolja tlaka, u polju? Bolji, u gradovima, zatvoreni cejevi radenički od slobodnih sindikata, koji se dogovorom, čak i uzakonjenim štrajkom, eto brane od nasilja i kapitalističnog izrabljivanja? Za svjetsku politiku bilo bi veoma zgodno, da gospodin polemičar, kivan na savkoliki modernizam, pronagje i dade nam državni stroj, podesniji od parlamenta. Pa zar je u Francuskoj išlo po volji Božjoj, kadno kralj na apsolutne dekrete udaraše riječ: „tel est mon plaisir" — tako je meni drago? Poznato je, da klerikali tumače po svoju ono: „omnis potestas a Deo", te kralj francuski, mistični jedini predstavnik Božje vlasti, sa dva redka svojeg pisma (lettres de cachet) raspolagaše, bez redovnog suda, svačijom ličnom slobodom; raspolagaše i svačijom imovinom po svojem pravu konfiskacije, onda i svačijim dohotkom po pravu oporezivanja. To je, čujte ljudi, bila vladavina, sva od suha zlata, prema „legalizovanoj anarhiji", što sada, po polemičarevoj besjedi, hara nesretnu Francusku.

Ispod Božje i kraljeve nije kud ! morao je reći svaki Francuz XVIII vijeka. Dobričina Ljudevit XVI, čestiti unuk onog Ljudevita XV, čije truhlo mrtvo tijelo isprati u Saint-Denis poruga i psost pučka, namjeravao je, da reformama ukloni ono općenito bespravlje u zemlji, koje, dajbudi izmegju redaka, brani pisac u „Hrvatstvu". Nego dvor, iliti španskom riječju kamarila, ispriječi se tome, sa čas prije napomenute slatkoće življenja. Niti pod ovim dobrim kraljem nije vidjeti ore „veće sreće" i onog „većeg ugleda", štono iz davnine sja mojem polemičaru. Protiv svake reforme najviše rovao grof Artois, drugi kraljev brat, u svojoj starosti klerikalni i reakcionarni Karlo X, tada pristao mladić i svijetli rasipni gizdelin. Tancao je izvrsno, neumorno ; ljubakao je na sve strane. Što će njemu i dvoru Turgot, filozof ? Ovaj ministar, koji pregnu, da na bolesnom narodnom tijelu izvida ljute rane, ne zna pregibati se, hodeći po parketiranim salonima ; to je kao zdravo vino, ali kaštro i oporo za dvorski tek. Turgot ljosnu na parketima (1776). Kralj će njemu : „Ja i vi, mi smo jedini, koji hoćemo pučko dobro, no vi ste sretniji od mene, jer možete dati ostavku". U ovom bježnom uzdahu, u ovom tužnom, a malo svijesnome opraštaju naslućena je poznata sudbina Ljudevita XVI. Vladaocu, nesugjenome reformatoru, prisatje turobni stih piesnika : „nox atra caput tristi circumvolat umbra". Ljudevit, krupan tijelom, vješt je drvodjelja, još vještiji lovac, no nije upravitelj prema krutoj zbilji svog vremena. Slabića trza dvor svukud. Poginu nemilo, pod obtužbom, uz ostalo, da zove u pomoć koaliciju stranih sila, Francuskoj preopasnu.

Ja se ne bih začudio, da i mlakoj, tromoj vladavini ovoga dobrog, no u dvorske pletke uhvaćenog kralja, s kojim se u Francuskoj zaključuje monarhična historija XVIII vijeka, moj polemičar, drugom kakvom prilikom, skiti krasnu kitu i „snage" i „sreće" i „vanjskoga ugleda". Sve je dičnije i ljepše od sramotne, čagjave, mrke demokracije u zemlji, gdje je prihvaćeno načelo : sve crkve slobodne u suverenoj državi.

Velečasni pisac oči odvratio od Francuske. Tamo sad vlada i razmeće se poganija. Naprotiv, vuče njega srce za čestitom novom Njemačkom, gdje se ljudi ne boje nikoga, osim Boga. Zacari se u miloj Germaniji trijeznost i mirnoća. Ništa ne smeta, ako je u Pruskoj nadzor nad crkvama u gdječemu dosadniji i teži od francuskog. „Kulturkampf" bio i prošao. Njemačka jeste zemlja, u kojoj mnogo važi parlamentarni katolički centrum, što uzornom mudrošću i hitrinom zna do prigode pritiskivati i same ministre. Pritisnuo i Bismarcka, krateći mu, u znatnim državnim poslima, svoju pomoć. Na svu sreću „reichstag" ne ima pred sobom ministara, koji bi bili odgovorni; snažni i pametni car u zdravlje svih svojih podanika lijepo piše : „regis voluntas, suprema lex". Konzervativan je skroz. Drži podložnike u zdravom zaptu germanskih tradicija; ne trpi ni „Welscha", ni mahnitih novota njihovih. U parlamentu, sve da su dosta brojni socialisti, ne stoji vika i buka romanska, ili brbljavo naklapanje slavensko, jer se flegmatično raspravlja, onako à la Bebel, pa mirna krajina. Slušamo li polemičara, nama Slavenima Nijemci, pošto su mirni, gotovo i ne prijete sa svojim D r a n g o m. On piše : „Ne mislimo, da je za nas Hrvate pogibelj od Niemaca baš sada tako velika, te da imade mnogo većih pogibelji, koje nam od drugih naroda priete".

Šteta, što časni pisac ne kaže, koji su to drugi narodi. Valjda Srbi? Valjda muslimani srpskog i hrvatskog porijekla i govora? Moguće to, jer u našoj zemlji

nazočnost sviju ovih oslabljava njegovu misao vodilju, milu mu teoriju o jedinstvenoj državnoj vjeri, koja ima biti povlaštena. Nijemci, mironosnici, ne bi smetali. U ovom povodu ističe polemičar moju nerazložitu mržnju na Nijemce, dočim on „eto iskreno priznaje, da Niemaca ne mrzi, jer bi se ta mržnja slabo slagala sa njegovim katoličkim stanovištem“. Pak nastavlja: „Da li se mržnja na koji narod podudara sa principima liberalizma, toga ne marimo izpitivati, jer to nisu naši poslovi, pa zato i prepuštamo gg. liberalcima, neka oni to megju sobom razprave“.

Nek meni pisac oprosti nametljivost i neotesanost, ja želim š njim ovo časom raspraviti.

Kažem najprvo, da ja na Nijemce, kao narod, nikako ne mrzim. Uz polemičarevo, što više, evo i moga hvaljenja za njih. Jasno mi je, da u novijim vremenima Nijemci su, pored Francuzâ i Englezâ, snažni pokretači svjetskoga napretka. Mimogred primjećujem gosp. polemičaru, kojem se svigja konzervativna Engleska, da se i ova sve to većma demokratizira. Ali pustimo to. Ako je Nijemcu češće sinteza presmiona, zamršena, nerazumljiva, te i loša, a ono u drobnoj i strpljivoj analizi premca mu danas nema nigdje. Erudicija je najviše njegova, otkad on, stupajući drugim korakom, zamijeni francuskoga benedektinca iz XVII vijeka. Marno tražeći, on je štošta i pronašao. Radio je i izradio, ne samo u kritici i u filologiji, nego još i u ostalim strukama. U umjetnini nestaje mu, dakako, latinske vedrine i ukusa, pošto sjeverna magla mrači predmetima čiste obrise i duhu ne daje veselja i mjere. Dosta gledati tobože veličajne, a nezgrapne mnoge kipove, što iza g. 1871 njemački patriotizam podiže svojim herojima. Ipak, i uprkos blijedome suncu, Njemačka gdjekad proizvede veliko. Pak još i ovo: Nijemac je u privatnom životu pouzdan i pošten. Radišan je, metodično ustrajan i postojan, kao što nije Slaven, koji je rad brojati zvijezde, te svojom nekorisnom gipkošću udara u svakakove vjetrove.

Nego uza sve to ja mrzim na njemački hladni egoizam, što ga krsti „zdravim“ svaki tamošnji „super-homo“, svaki bahati nacionalist. Ni slavenske samilosti, ni romanskog plemenitog viteštva. Iz dna duše mrzim na prusko uznošenje, oholiju i nepravdu. Mrzi me (nek pazi velečasni), kad se ono poljskoj djeci, pri učenju katekizma, silom nameće njoj nerazumljivi tugjinski jezik, a otura se jezik autora knjige Quo vadis. Katolički njemački biskupi i katolički bogomoljci iz centruma baš ne trli glave zato, pa, regbi, ni sama rimska kurija nije se taman bunila. Mrska mi je ona glagoljiva i razmetna diplomacija, koja iz Berlina nigdje i nikad ne ulaže riječi jedne za ljudsko pravo i za čovještvo, već neprestano prijeti pešću, usvojivši Bismarckovo: „Macht geht vor Recht“, pa ovako, zbog nužne odbrane, tovari drugim narodima na legja nesnosni oružani mir. Meni demokratu žao je, što se grdnim novcem, potrošenim u naoružavanje, to peti dio privrede, ne priskače u socialnu pomoć ništima i nevoljnicima. Mrska mi je riječ, što takogjer dolazi iz Berlina, da „sila ragja pravo“, u sadašnjosti sa jačim oružjem, iz prošlosti sa historijskim ispravama. Ova riječ, kao i homogena druga o superiornom „političkom narodu“, doletje i k nama, preko Madžara. U pogledu sve ovakove sile, odvratno mi je, što se sluči god. 1875 i što je sasvim dokazano skorašnjim diplomatskim otkrićima. Njemačka htjede navaliti na Francusku, koja se iz nesretnoga rata ekonomski i vojnički pridizala; htjede to (neka i ovdje pazi naš pisac) „sa razloga političkih, filozofskih i kršćanskih“. Spriječiše navalu Rusija

i Engleska. Diviti se uzdržnoj vladavini u Njemačkoj spram razvratne vladavine u Francuskoj, ja ne mogu, ma da i ozlovoljim kršćanskog svog protivnika.

Ne mogu iz još jednog uzroka: narodnoga. Ja Hrvat Jugoslaven punom mrzošću mrzim na prijateljstvo, inače neiskreno, megju Turskom i Njemačkom; prijateljstvo, što ne popusti ni u groznim časovima, kad poslovači „crvenog" padiše, kako je u Engleskoj prozvan, klali tisuće i tisuće kršćana u Armeniji. A neprimirljivu mržnju osjećam, kad isto prijateljstvo koči sada na Balkanu, unatoč berlinskome ugovoru, svaku širu reformu, nadom, da će iz nepopravljive anarhije biti šićara Njemačkoj. Nas južne Slavene Germanija smatra kao gjubre za svoju njivu, kao poderine za gradnju „većega Deutschlanda". Bez svjetske kolonizacije Njemačka se guši u tijesnim svojim megjama. Ako ih ne proširi, na domaku je konac cvaloj industriji i trgovini, jer, napokon, i ostali narodi već prihvaćaju njemačke prometne metode, biva: državne pogodnosti trgovinskoj mornarici, tačno izvješćivanje vrlo učenih konzula, žurba i trka laganih „commis voyageurs". Oveći narodi već imaju svoje lijepe naselbine, kojih nema Njemačka. I sam prirast pučanstva, što se Njemačka njim diči i drugima prijeti, je i nije prava joj snaga. Konzervativni agrarci i pruski „junkeri" eto dovedoše narod do toga, da se u nižim gradskim slojevima jede i konjetine, a i paščetine, po kinesku. Pa i kolonizacija u Kini, nedavno svijetu najavljena s aparatom kacige i sredovječnih rukavica od željeza, sasvim zapinje zbog japanskih pobjeda i japanske premoći u krajnjem Istoku. Preostajemo, ovako, plijen D r a n g u, sami mi južni Slaveni na bližem Istoku. Preko svega ovoga moj polemičar prelazi evangjeoskom mirnoćom dočim juri u kreševo na Francuze, bezakonike i bezbožnike, što državnu vjeru zabacuju. Ovdje blizu, u Reichu, on vidi pravedni, malne idealni narod. Piše: „Smisao za pravo i pravednost daleko je razvijeniji u njemačkoj javnosti, nego li u francezkoj, a to je svojstvo, koje i u protivnika valja štovati". Poštuje ga toliko, da on u malo Nijemcu ne primijeni i Kristove riječi: „Blago k r o t k i m a, jer će naslijediti zemlju — Blago g l a d n i m a i ž e d n i m a pravde, jer će se nasititi — Blago m i l o s t i v i m a, jer će biti pomilovani". Bog i vjera, ni iz daleka, nit iz bliza ja u političkih Germana takvu dobrotu ne mogu zapaziti. Puštam polemičara u njemačkom naručju.

Valjda za to, što se blaži u njemačkoj dobroti, polemičar mene oštro prekorava i radi jedne sitnice. Tiče se Viktorije, sadašnje kraljice u Španiji, porijeklom Njemice, uzgojem Engleskinje. Ja izrekoh sumnju, da li je iz punog uvjerenja prešla iz anglikanske u katoličku crkvu. „Osvada i uvrjeda" viče polemičar; ona pregje „iz najdubljeg uvjerenja". Ovo da svečano ona izjavi, i to da potvrdi muž joj, kralj Alfonzo. Čast čestitim mladencima, ali kad pisac, rugajući se, mene pita, ko „mene upućuje u tajne španjolskoga kraljevskoga dvora", uzvraćam: dva zrna najobičnije soli. Ja razumijem, ako čovjek uma i izobrazbe jednoga Manninga za katoličku ostavlja vjeru anglikansku; razumijem, ako čovjek Taine-ove naučne visine iz katolištva prelazi prije smrti u protestantizam, ili ako Gladstone, Manning-ov prijatelj, ne će da istupa iz anglikanske crkve. Ali, da djevojka, još niti dvaestogodišnja, strjelovitom brzinom, uoči svadbe, napušta" iz najdubljeg uvjerenja" rogjenu vjeru, dok se te vjere ne odriče niko drugi iz njene rodbine, ovo, sa piščevim dopuštenjem, „credat Judaeus Apella".

Ja sam još uvijek tog mišljenja, da državna vjera u Španiji pritegnu k sebi Battenberšku princesu. I mnoge njene družice, ponajviše od njemačke krvi, sa svatbenim odijelom mijenjaju vjeru. Ja kažem, da ovo nije Bogu ugodno; moj učeni protivnik misli obratno, pošto on zahtijeva, da država bude u čeličnom spoju sa vjerom. Na ovom pitanju državne rastave od svih crkava, s načinom provedene, razvezuje se sve, jer onda nastaje svačijoj savjesti puni mir. Koješta bi se razvezalo i kod nas, sada zadosta rascijepanih, kako je vidjeti iz pisanja vjerskih novina, u katolike, pravoslavne i muslimane.

Znam, da se pisac u „Hrvatstvu" nama smije, misleći: rastava, u nas, na vrbi svirala. Istina to. Ali mi se čini, da u nevrijeme i on hoće nešto, koje se ne da postignuti: klerikali trču za divljim ognjevima, što varaju po barama prošlosti. S toga u mnogome cijenjeni moj suprotnik i ja se ne slažemo. On je koreniti klerikal, ili kako voli kazati „katolik"; ja sam „iskreni i odlučni protivnik klerikalizma", kako on opet vrlo dobro opaža. U našoj domovini, priljubio se on današnjemn socialnomu položaju; ja sam za reforme i u socialnom pravcu, premda se piše, da take reforme nisu prema našim prilikama. Jesu, jer se bijeda malog čovjeka ima liječiti, gdje se god može. Ujedinjene domovine još nemamo, te je red, da se svi za nju borimo; nu gola politička fraza već je osuta bljedilom. Tvrdi moj suprotnik protiv „mene velikog naprednjaka", da je i on „i te kako za demokraciju". Ovdje ne mogu da se branim od onog tihanog osmijeha, što napomenuh u početku ove raspravice. Silab, kako se tumači u Jezuitâ, i demokracija!

VLADIMIR LUNAČEK: DVA KNJIŽEVNA POKRETA*

Lijepa je knjiga, kadgod hoće da postigne kakav cilj, tendencijozna. Kadgod joj je lijepa sadržina ciljem, onda je artistična. Prema tome ili je pedagoška ili stimulativna, ili civilizatorne ili kulturne kvalitete. I baš po ovim kvalitetama razlikujemo književnost. One presežu često svoje granice, ali dojam tih kvaliteta u čitaoca vazda je raznolik. Razlikujući književnosti pojedinih naroda može se utvrditi činjenica, da je pedagoška, dakle civilizatorna sadržina, to veća, što je koji narod kulturno slabiji, kulturno manje razvijen. Prema tome se čista artistička književnost razvija tek tamo, gdje je kultura naroda dostigla jednu bar prosječno homogenu metu. Prirodno je, da kraj uporedoga toka ljudske civilizacije i kulture, a kraj raznih njenih zadaća, književnost pedagoška i tendencijozna nikad ne može prestati. No zato artistička književnost postaje istančanom i dubljom. Civilizacija imade svoje svrhe. Kultura svoje ideje i svoje ideale. Kultura oplodjuje, civilizacija radja. Kultura rješava probleme o svijetu i životu, civilizacija udovoljava potrebama. Književnost je o r g a n o m opće ljudske kulture, a i s r e d s t v o m opće civilizacije. Samo o prvoj književnosti može se napose govoriti, napose o njoj suditi. Druga književnost podredjena je i sputana. I moderan književni povjesničar uzet će samo onu književnost u kolo svojega razmatranja, koja se po svojoj sadržini odlikuje kulturnim kvalitetama. Jer samo se u toj književnosti zrcali instinkt općeg ljudstva, nazor o svijetu i životu jednoga naroda i značaj i temperamenat

* M. Marjanović: I z a Š e n o e. Četvrt vijeka hrv. književnosti. Zadar. 1907.

pojedinca. Samo u toj književnosti kulturnoj mogu da se zrcale i razvijaju ti kulturni preduvjeti svega čovječanstva. A to zato, jer tu imade jedino mjesto, da se razgali instinkt, da se postavi na piedestal slobodna misao, da se značaj okrepi etičkim tečevinama znanosti i da se raspojasa temperamenat. I baš samo ovi momenti predupjetima su kulture, preduvjetima kulturne lijepe knjige, jer su klice života. Razvitak tih elemenata u bilo kakovoj mu drago konfiguraciji i permutaciji jest ono, što nazivamo ljepotom. Samo skupno djelovanje tih elemenata nas se dojimlje, sve ostalo su umjetna sredstva, koja nas zasićuju. Opali su dragocjeni, ali suze su lijepe. Ovi elementi su život, oni su ljepota, oni su kultura. Tri pojma, tri fenomena, gledana tek sa različnih visina našega duha. Ruho tih elemenata jest stil. Tu vanjsku osebinu, stil zvanu, imade svaka kulturna tečevina, svaka kulturna ideja, a prema tome i svaka kulturna književnost. Te ideje ne radjaju se danomice, one sinu časkom, da osvijetle vijekove. U svijetlu idejine iskre rade epigoni godine i godine. Jedna od ovakovih ideja hrvatskoga naroda, ideja kulturna i književna, jest i l i r i z a m. U svjetlu te sitne i čedne iskre radimo mi još i danas uz veće ili manje promjene, uz savremenija iskustva i u drugim prilikama pod širim i općoj ljudskoj kulturi bližim horizontom.

I zato je bilo krivo od Milana Marjanovića smrt Avgusta Šenoe uzeti metom jedne epohe, jednoga književnoga razvitka. Bez točno odredjenih sila, koje su rodile ilirsku ideju, ne može se govoriti ni o epoki pred Šenoom, ni za njegova književnoga djelovanja, a najmanje o epoki iza Šenoe. Na žalost iscrpive kulturne povjesti ilirskoga početka nemamo ni danas. Kronološki brižno, a genetički prilično točno sabrani materijal o tome, kako ga je prikazao u još nedovršenom djelu prof. dr. Gjuro Š u r m i n, nije još nikoga potako, da prikaže to doba, tu ideju, u svim fazama i u biću njenom, da ocijeni tečevine ilirizma i da nas upozori na baštinu, koju još danas uživamo. I zato je bilo nužno, da se ustanovi kvaliteta ilirizma, njegova sadržina i koliko je od toga svega ostalo nama, koje smo tečevine odbacili zamijenivši ih i upotpunujjući ih drugima i koje smo opet pridržali izgradjujući ih dalje. Bez toga utvrdjivanje, bilo ono i posve subjektivno, nema pojimanja zašenoinoga doba, a nema ni opravdanim razlozima točnoga i preglednoga prikazivanja. Mi ovdje ne ćemo ulaziti u razmatranje rečenih kvaliteta ilirizma i koliko su one ostale, a koliko ih je opet nestalo, jer to nije predmetom našega razmatranja. No na jedno moramo da upozorimo, jednu kvalitetu moramo da istaknemo, a ta je kvaliteta — j a k a n a t u r a l i s t i č k a n o t a i e l e m e n a t već u prvih ilirskih književnih produkata. No ta nota — ili bolje reći taj jaki naturalistički elemenat — zajednički je svim slavenskim narodima. Gogolj je davno prije Francuza i Talijana još godine 1836. udario osnove naturalizmu, koji je Flaubert svojim romanom „Madame Bovary" podigao do zakona književne i općene poetske produkcije. I zato ne stoji ono, što veli g. pisac na strani 73. svoje knjige: „Ruskoj je literaturi dao ton Gogolj. Svojom satiričnom intonacijom, on je postavio literate u neku primjerenu daljinu od predmeta, iz koje se mogu uočiti samo markantne crte". Jest, Gogolj je dao ton i stil ruskoj književnosti, ali ne svojom satirom, već svojim n a t u r a l i z m o m. Samo duboko osjećani naturalizam piščev čini satiru. Svi su naturalisti satirični, a to je i posve razumljivo, jer satiričar imade samo jednu zadaću, a ta je, da odmjeri razmak, u kojem se čovjek udaljio od prirode. Ta se nota naturalizma u isto vrijeme javlja i u Poljaka, a javlja se i u nas

Hrvata i Srba. I bez tih književno-historičkih činjenica opaža se naturalizam slavenskoga plemena u njegovoj osobitoj ljubavi i obožavanju prirode, u njegovoj dubokoj melankoliji ispremiješanoj s radošću i vedrinom i napokon u njegovoj silnoj inklinaciji k misticizmu (Gogolj, Mickiewicz, Krasinski, Tolstoj, Preradović, Marković, Gjura Jakčić, Vrchlicky i dr.). I baš taj jaki naturalistički elemenat ilirizma trebalo je ustanoviti kao imanentni svim Slavenima, da se uzmogne onda protumačiti bujni procvat naturalizma u osamdesetim godinama. Jer ovako se čini čitavi prikaz naturalističnoga (realističnoga) pokreta, u prvom dijelu Marjanovićeve knjige, tek kao importirana ideja, kao namjerna protivština starijoj literarnoj generaciji sa Šenoom na čelu, a ne kao proplamsaj pravoga osnovnoga elementa, koji vlada onamo od Vraza pa sve do najmladjih naših modernih pisaca. Da je pisac uzeo samo kao primjer našu hrvatsku narodnu himnu od Mihanovića, spjevanu godine 1835., on bi vidio, da je to više himna prirodi, nego li himna našoj prošlosti, našim velikanima i narodu. Ona je možda u tom smjeru osamljena medju narodnim himnama. Stanko Vraz i slovenački njegov drug Francet Prešern neosporivi su naturalisti. Forma i tehnika u većim njihovim djelima ne odlučuje. Ivan Mažuranić u svojim pjesmama, a pogotovo u svojem epu „Smrt Smail-age Čengijića" pored svega je svojega klasicizma posve naturalističan pjesnik. Pa ako idemo u lirskoj i epskoj poeziji dalje, laka lirika Trnskoga i Zahara, pa i ona Antuna Niemčića, posve je izgradjena u naturalističkom tonu. Dakako, nije to onaj naturalizam, koji se je u šezdesetim i sedamdesetim godinama do velikoga savršenstva u Francuzkoj razvio. Tome nisu ni vrijeme ni naše prilike pogodovale, ali je naturalistički elemenat u svim tim osnivačima i književnim potomcima ilirizma jak i neosporiv.

Motiv tome naturalizmu leži baš u plemenskoj našoj slavenskoj ćudi, za razliku od naturalizma romanskih naroda. Jer treba samo da se uzmu na um motivi lijepe knjige u nas i u Slavena uopće i motivi naturalizma u lijepoj knjizi romanskih naroda. Književnost naša, kako je od Iliraca zasnovana, jest tendencijozna, nije artistička. Ona ide za tim, da probudi narod i da ga uzvisi na jedan kulturni niveau. I zato je motiv političan. Ilirci, da uzmognu što bolje govoriti narodu, da ga uzmognu što više sebi približiti, udaraju osnove književnosti na posve narodnoj podlozi. Opći interes za narodnu pjesmu, za narodni ton, dao je ilirskoj, a i ostaloj slavenskoj književnosti nužne artističke elemente iz naroda samoga. Da nasljeduju taj narodni ton, ostade prvim postulatom u hrvatskoj književnosti sve do pod kraj osamdesetih godina. Jezik sam, kako ga narod govori, je u prvom redu potpomagao, da se naturalistički elemenat u lijepoj knjizi što više proširi. Za svrhu, da književnost bude što više na razini narodnoj, u tonu njegovih bezimenih umotvora, razvilo se proučavanje jezika kod svih Slavena, a napose Hrvata i Srba. A sve je to bilo odlučno, da se kraj svih vladajućih svjetskih nazora književnih u našoj slabo razvijenoj knjizi sve do Šenoe ne samo očuvao naturalistički ton, kako je bio narodu bliz i razumljiv, već se što više i proširio. Najbolji su za to primjeri Ivan Zahar, Ivan Dežman i Šenoa. Zahar kraj svega svojega idealizma imade jaku naturalističnu notu. Ivan Dežman kraj svega romanticizma ne može se već kao liječnik oteti naturalizmu. Franjo pl. Marković napisao je idilu „Dom i svijet", koja u svojoj prirodnosti još ni danas nije dostignuta. A Šenoa je napisao „Baruna Ivicu" i „Prosjaka Luku", dvije pripovijesti (koje su možda njegove najbolje), a po svojoj natu-

ralističkoj kvaliteti jednake djelima Turgenjeva. Da je to uzeo u obzir Milan Marjanović, on bi isporedjujući narturalistički ili realistički pokret u osamdesetim godinama morao uvidjeti, da je u Francuskoj naturalizam bio plod posve artističan. Htjelo se književnicima oslobodjenja od forama književnih, koje su kraj svih političkih i socijalnih mijena, kraj mnogobrojnih prevrata državnih ipak ostale u rukama ancien regime-a.

Sada je opet posve drugo pitanje, koliko su se naši hrvatski pisci onamo od Ilirizma pa sve do Šenoine smrti u početku osamdesetib godina prošloga stoljeća, udaljili od naturalističnoga elementa, koji je njima i narodu bio zajednički, koliko su ga nastojali zatomiti davajući koncesije tadanjim vladajućim osobito njemačkim književnim modama i formama. Razlozi tomu otudjivanju od jedne osnovne note ilirizma, a prema tomu od glavne note, koju je narod mogao razumjeti, leže već u samom zametku ilirske književnosti. Svrha ilirizma bila je tek odgojno-politička, a jedina artistička strana ilirske književnosti t. j. samonikli naturalistički ton, tek sredstvom, da tu književnost uzmogne narod što bolje razumjeti. To je bio jedan od najglavnijih razloga. Sad dodjoše i drugi. Poslije tragičnoga svršetka ilirizma s ovu stranu Velebita, dadoše se Ilirci na posao, da prema njemačkom uzoru učine s književnošću razne odgojno-političke eksperimente. Poradi toga njemačkoga duha, prirodno je, da su se književnici s onu stranu Velebita odbili od njih, jer su bili zadojeni kud i kamo naprednijim idejama romanske kulture. G. Marjanović u nekoliko navrata smjerajući na to predšenoino doba — onamo od šezdesetih godina dalje — naslućuje nekako tu činjenicu, ali je ne razvija i ne dovodi u savez s razlozima, a sve zato, jer je samovoljno odrezao tok jedne književne evolucije, pa bi mu retrospektiva naškodila programu, po kojem je on naturalistički pokret u osamdesetim godinama prikazao.

Podijelivši ovako književnici književni teritorij hrvatski prema utjecaju njemačkom i u drugu ruku romanskom, a za tu svrhu, da literatura odgaja narod, učiniše, da možemo o artističkoj književnosti do Šenoe govoriti tek u vrlo rijetkim slučajevima. Ova dioba traje i iza Šenoe sve do druge polovice devedesetih godina. To je lijepo prikazao Marjanović, istaknuvši, kako je kritika u nas prosudjivala po Brandesu i drugim članovima germanske kulture, a u Dalmaciji po Brunetieru. No baš ova od njega prikazana činjenica morala bi ga prinuditi, da okrene i da zahvati dublje u doba prije Šenoe. Moralo bi ga dovesti do uvjerenja, da je ta dioba kulturnih sfera po izvanjskom utjecaju postojala davno prije, no što to g. pisac spominje.

I poradi toga što se Marjanović nije obazirao na ovo posljednje, a ni na prije spomenuti osnovni naturalistički ton naše književnosti već onamo od Iliraca, ne stoji njegova razdioba epoka hrvatske književnosti. Po onome što on veli, da je „ilirska knjiga probudila naš narod, Šenoa stvorio čitaću publiku", ne može moderan književni historičar dijeliti književnost. To su tek stope posve vanjske, posve formalne. Za biće u tim etapama Marjanović ne pita. Da je pitao za nj, uvjerio bi se, da je ono od tridesetih godina pa sve do danas malo ne posve isto. I zato mu i i iz istoga razloga ne stoji ona : „Do Šenoine smrti književnost je naša ili budilačka ili odgojna većinom diletantska, a što je glavno, ona je gotovo umjetno podržavana od pojedinaca". To su sve tek faze, koje je svaka književnost proživjela. Marjanović govori od prilike o književnosti, kao da bi tko rekao da je rijeka tek na ušću

voda. Tvrdeći, da se je tek nakon Šenoe razvio književnički ceh kao organ hrvatskoga naroda i društva, utvrdio je tek forme književne produkcije, koje su od diletanata učinile književnike. No to u tako široko zasnovanoj radnji, kakova je Marjanovićeva, nije dosta utvrditi. Jer drugo je nešto odmak od diletantizma do ceha književnoga, a drugo je opet sadržina obaju, koju nam Marjanović nije podao. Jer da ju je donio, on bi se nužno bio morao osvrnuti na sadržinu „diletantistične" predšenoine epoke.

Književni pokret iza smrti Šenoine pokazuje baš sve loše posljedice te u odgojne svrhe podržavane književnosti. Svaka politička stranka onoga doba morala je imati i svoju stranačku književnost. Ali budući da je smrću Šenoinom bio za vazda izgubljen i jedini artista književni, nužno je bilo, da je književnost dobila sve veću odgojnu i stranačku sadržinu. Tu je morao g. pisac jasno i bez strha istaknuti, da su ljudi čitali u pjesmi i noveli ono isto, što i u uvodnim člancima stranačkih dnevnih listova. A to je i narod i inteligenciju sve više odbijalo od književnosti, jer se kosilo s njihovim prirodjenim naturalističkim i artističkim raspoloženjem. Jer prirodno raspoloženje jedne čitaće publike ide za artizmom, a stranačka politika za svrhom.

Pisac nam odmah iza uvoda u II., III. i IV. poglavlju prvoga dijela prikazuje nekakvi pokret iza smrti Šenoine, razmak i stišavanje toga pokreta, veli, da je taj pokret realističan, veli, tko je od književnika uza nj pristao, redomice nabraja produkciju u pojedinim listovima, ali nigdje nam ne veli, u čem je sastojao, a ma baš ni na jednom mjestu ne veli nam autor, što je one iste pisce, koji su za života Šenoinoga bili uz Šenou, odjednom okrenulo k drugom realističkom smjeru. Da je g. Marjanović bolje zagledao u starije „Vijence", njega bi sam sadržaj lektire začudio. Osobito bi ga pak prevodna lektira u „Vijencu" zadivila. A to za to, što bi našao najrazličnije pisce ne samo po literarnom smjeru i kvaliteti, već i po dobi. Ova asistematičnost u biranju prijevoda iz tudjih literatura mora da pada u oči. A baš bi čudo bilo, da su se oni pregaoci narodne neovisne stranke u sedamdesetim godinama u literaturi okanili sistema, kad su ga upravo puritanski provodili u životu, politici i znanosti. U životopisu prvoga urednika „Vijenca" Ivana Perkovca, što ga je napisao nedavno preminuli dr. Ivan Zahar našao bi g. pisac onu literarnu asistematičnost lektire u „Vijencu", dakle u glavnom književnom listu ; našao bi prve početke kasnijih književnih petrefakta pod kraj sedamdesetih i početkom osamdesetih godina, ali bi se bio uvjerio i o tome, da su već onda postojale dvije jake struje. Jedna, koja je bila sasvim pod dojmom Gottschall-Zimmermanove poetske ispovjesti, a druga, koja je poradi jakoga isticanja sveslavenske misli vazda unapredjivala rusku literaturu koja je njemačkom estetičnom shvaćanju bila posve protivna. Marjanović bi morao znati, da ruske realiste daleko prije Folnegovićeve redakcije „Vijenca" prevodi Miškatović. „Vijenac" je onda donio Turgenevljevo romane „Proljetne vode", „Oci i djeca", „Nov", „Dim" i t. d., a Miškatović je sam izdavao „Posijelo", koje je trebalo da propagira naturalistički elemenat ruski, jer je po njegovu mnijenju bila ta književnost nama bliža od one njemačke pseudoklasicističke poezije. Kad se u osamdesetim godinama Starčevićeva ideja svojim navodno radikalnim sadržajem razmahala u svim slojevima društva odbijajući sve slavenske spone, prirodno je bilo, da ni predstavnici neovisne narodne stranke nisu mogli zaostati u radikalizmu, bar

ne u radikalizmu onom, koji nije ništa stojao. Taj se radikalizam najviše propovijedao u tada modernim ruskim i francuskim književnim djelima. Tako je jak bio stranački život u početku osamdesetih godina, da je odlučio smjerom u literaturi. No to je bilo u neku ruku dobro, jer su se zbog toga probudile prave kvalitete književne. I tako se nadjoše najednom na početku osamdesetih godina na okupu književnom ona struja slavenska iz sedamdesetih godina „Vijenca" i ona književnost stranačka (starčevićanska). Gojeći obje struje slavensku, osobito rusku književnost, upoznaše u njoj one nama tako srodne note, one elemente, koje su prvi Ilirci isticali, da budu što bliži narodu. I Milan Marjanović približno je naslućivao te sve momente, samo što ih se je tek dotakao, ne prikazujući i ne distingirajući ih jasno. O posljedicama toga pokreta govori Marjanović posve ispravno, ako i previše kratko, pa bi bilo bolje, da nam je svoje dedukcije iz onoga doba iscrpivo prikazao, umjesto, da nam je podao dosadna i nepotpuna data domaće književne produkcije. No kraj svega toga Marjanović je kao moderan kritičar zaboravio u toj epoki dijeliti artističku literarnu produkciju od tendencijozne, pedagoške i poradi toga on se ne obazire na razlike, koje postoje kod raznih pisaca onoga doba. Po vanjskoj formi oni su naturalisti, ili kako ih g. Marjanović zove realisti nu po svojoj sadržini oni se silno razlikuju. Pisac nije pošao dalje u svom radu već je samo istraživao tada moderne realistične (naturalistične) forme. Ali on bi trebao da spozna, da je i istraživanje sadržine naturalističnoga pokreta u početku osamdesetih godina nužno, ako se hoće objasniti nagli pad toga književnoga smjera već u istom deceniju. Na strani 19. I. dijela, motivira doduše pisac nekako taj pad i prikazuje već prvi korak reakcije, ali ga ne dovodi u sklad i ne povlači konzekvencija. Čitavi nagli pad naturalističkoga pokreta bio je u tome, što je u većine pisaca bio njihov općeni nazor na svijet i život posve oprečan kako tendenciji naturalizma francuskoga i ruskoga tako i njegovoj artističkoj sadržini. Pisac je posve dobro istaknuo u drugom dijelu svoje knjige, da je vladajuća filozofska nauka realista bila pesimistična. To nije bio znanstveni pesimizam, deduciran iz prirodnih nauka, već transcendentalni pesimizam po kalupu Schopenhauerovu, koji je najviše pogodovao kontemplantivnoj dispoziciji naših naturalista. Prevladjivanje pravaštva, te optimističke i idealističke političke i socijalne nauke jednoga poštenjaka i socijalnoga anakoreta dra. Antuna Starčevića, radjala je političke optimiste i idealiste, dok su u isto doba bili u svojim književnim produktima pesimisti (Kumičić, Harambašić). Slavenskoj je melankoliji omilio pesimizam kao oprobani artistički elemenat u književnosti, dok je s druge strane nada u veliku ujedinjenu i slobodnu Hrvatsku, pobudila vjeru, otvarajući najljepše vidike u budućnost. I ta protimba išla je tako daleko, da se ona udaljila bila od svakoga istraživanja istine i povijesti.

Kumičić je u „Uroti Zrinsko Frankopanskoj" ostavio dokumenat političke, književne i filozofske dispozicije svojega doba. Najbolji dokaz, da je tako, kako smo spomenuli, služi poznata književno-politička polemika Tresić-Kumičić, deset godina iza romana Kumičićeva.

Nu ne samo, da je Marjanović pustio s vida razliku izmedju svjetskoga i životnoga nazora naših pisaca po njihovom književnom i političkom radu, već je pisac pustio s vida i narodni bolje reći etnografijski momenat onoga doba. Taj etnografijski momenat već je onamo od Iliraca vrlo slabo proučen, i pokazuje

da ga nisu nikako shvaćali. Ilirci se prozvaše po Ilirima, ne znajući, da je to posve drugo pleme od slavenskoga. Jugoslavenski entuzijasti posegoše za jugoslavenskom zajednicom i uzajamnošću sa centralom u Zagrebu ne pomišljajući, dadu li se separatističke težnje Srba i Bugara u sklad dovesti pod vodstvom Hrvata i Slovenaca, koji su pod vlašću omražene Austrije. Starčević je izgradio veliku ujedinjenu Hrvatsku ne pitajući, hoće li svi žitelji te velike Hrvatske prionuti uza reunijonističke ideje hrvatske, hoće li napustiti svoje srpsko ili slovenačko ime. A najgore prodjoše oni, koji se nisu obazirali ni na ime ni na političke programe nego kao popularizatori — kako ih je dobro okrstio Marjanović — hoće da budu narodni. Nu tu naidjoše na zapreke one iste, koje i danas sprečavaju svaku popularizaciju i nacijonalizovanje književnosti, a te su bile: što naša inteligencija nije poznavala naroda a narod opet u svom analfabetizmu nije imao povjerenja u našu inteligenciju. Turić i Kozarac uvidješe, da inteligencija živi svojim, a narod opet svojim životom. Uvidješe, da je nazor o svijetu, što ga ima inteligencija, različit od onoga što ga ima naš narod. A taj nazor o svijetu, što ga je podržavala inteligencija, nije bio stečen iskustvom životnim, već je bio sa sviju mogućih strana ucijepljen pojedincima. Prema tome nije nazor o svijetu u našoj inteligenciji bio jednovit, već raznoliko podijeljen u individuje. Ti individuji dodjoše u koliziju zbog tih svojih raznolikih nazora o svijetu ne samo sa svojim nuzljudima već i sa samim sobom. Taj njihov umjetno ucijepljeni nazor o svijetu nije bio ni najmanje u skladu s njihovim djelima i s njihovim javnim i privatnim djelovanjem. Poradi toga naša je inteligencija bila nesredjene i netemeljite izobrazbe, poradi toga bez etičkih načela, a i bez svrhe i životne energije. I moralo je doći do toga, što je Gjalski u svojem romanu „U noći" opisao, a što se danomice u sto slučajeva odigravalo i što se odigrava i danas pred nama. To je bio razlog, za što je pokret naturalistički tako žalosno i brzo svršio, za što su se pisci od skupnoga rada odijelili i povukli u se. Dok g. Marjanović pripisuje padu naturalističkoga pokreta uzroke posve vanjske, političke i socijalne, dotle su ti razlozi bili posve unutarnji. Nije kriva nedozrelost, kako to Marjanović tvrdi, već nesredjenost inteligencije, ni zapuštenost puka, već posve kriva eksperimentacija s pukom, da naturalistički pokret nije imao onoga odziva kao u Rusiji, gdje su naturaliste oci današnjega ruskoga pokreta. Kad se naturalizam u nas probudio, htjedoše ga oplemeniti tudjim cijepom, mjesto da ga oplemene obilnim elementom prirodjenoga našega naturalizma.

Marjanović je posve zaboravio istaknuti i još jednu važnu činjenicu, koja je odlučan razlog, za što je naturalistički pokret tako naglo pao. Taj je pokret bio jednostran, odrazio se tek u književnosti a ni u čem drugom. O velikim tečevinama u znanosti ne znadijasmo ništa ; a pogotovo ne znadijasmo, kako se u te znanosti uvukao naturalistički elemenat sve više i jače. U Francukoj se uz to javljao i naturalistički smjer i u slikarstvu. Impresijonisti sedamdesetih godina nadovezuju na školu Fontainebleausku, a u odabiranju sujeta sve se više uzimao obzir ne tek na demokratsku i buržoazijsku okolinu, već na prirodne momente općega ljudskoga života. Umjetnost u nas nije bila razvijena. Mašić i Quiquerez bili su po svojoj dispoziciji protivni tom pokretu, premda je Mašić pored svega svojega idealizma velik obožavatelj prirode. Dvije velike gradnje: gradnju crkve djakovačke i obnovu zagrebačke prvostolne crkve prepustili smo bili tudjincima, koji su došl iamo služiti novaca bez umjetničkih pretenzija.

Najveće zlo pak za taj naturalistički pokret bilo je to, što se znanost u našem jedinom zavodu jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti nije nikako gojila u modernom duhu tadanjega doba. Osim filoloških radnja, izdanja starih hrvatskih književnih i povjesnih spomenika o pravoj prirodnoj znanosti ne bijaše govora. Značajno je da je taj zavod puštao da diletanti otrcanim argumentima klerikalnih dnevnih njemačkih novina navaljuju na darvinizam u „Radu". Tome se ne smijemo čuditi, jer svećenik je bio osnivač, svećenik predsjednik, a klerikalci gotovo svi suradnici. Kao što nije moderni pokret devetdesetih godina išao za tim, da unese u naš javni život znanost, tako to nije učinio ni naturalistički pokret u osamdesetim godinama.

U samoj politici zaziralo se od naturalističnoga shvaćanja države, naroda i politike. I mi vidimo, da se godine 1886. u hrvatskom saboru dižu prve inteligencije protiv slobodnoga naučanja na mladom hrvatskom sveučilištu. Isto pravo, koje je s našom politikom više no išto drugo spojeno, shvaćalo se po historijskoj metodi, priznavalo se još uvijek neko imanentno naturalno pravo, mjesto da su se ta davno potisnuta načela u pravnoj znanosti zamijenila načelima, koja su proizašla za općega naturalističkog pokreta kulture, načelima društvenog interesa i shodnosti. Marjanović je o tome nešto natuknuo u drugom dijelu svoje knjige govoreći o reakciji, nu onda je to već bila gotova činjenica, koja se počela razvijati u osamdesetim godinama, baš zbog toga što se u znanosti, umjetnosti i politici naturalizam posve pustio s vida. Artistički naturalizam u drugih naroda je uporedo išao s naturalizmom na svim poljima kulture, a toga kod nas nije bilo. On se ograničio samo na to, da probudi artističke elemente naše, koliko su lijepoj knjizi služili, a da se i ostali kulturni elementi probude naturalizmom, za to se nije nitko brinuo. Nitko nije htio razumjeti, a toga ne će ni g. Marjanović da znade, da svaki kulturni pokret mora biti jednovit i cjelovit u svemu, a ne samo na jednom mjestu u jednome svome dijelu. To smo bar mogli od g. Marjanovića i očekivati kao od modernoga kritika. Da je to uzeo na um, g. pisac mogao bi sebi prištedjeti onu „poredbu", da je književnost bila više srednjoškolski odgoj, a publika gimnazijalci. Književnici nijesu tako postupali s općinstvom od kakove bojazni, već od neznanja i poradi toga što njihov svjetski nazor književnika i čovjeka nije bio u skladu, jer su se putovi inteligencije i putovi naroda razišli, jer se publici podavala tek književna, recimo dakle zabavna hrana, a uporedo se nije publika zabavila težom misaonom.

Čudim se, da g. Marjanoviću nije upalo u oči da u prvom dijelu svoje knjige a u poglavlju desetom govoreći o predstavnicima našega realizma mora nabrajati tek noveliste. Zašto se nije ovdje već iz artističkih i lih književno-historijskih razloga upitao, kako to, da nemamo u to doba n i j e d n o g a izrazitoga pjesnika i nijednoga dramatičara. Ovo je činjenica, kod koje se trebao pače pod svaku cijenu ustaviti. Totalni kulturni pokret je manjkav, da zanese pjesnika, te je jedan udarao u domoljubne žice (Harambašić) a drugi se povukao u se (Arnold). A budući da je život bio nesredjen, u svojem mehanizmu antinomičan — a književnici isto tako, nije se mogla drama razviti, jer za nju treba jakih i čvrstih životnih elemenata. A takovih nije u ono doba bilo ni za liriku ni za novelu a nekmoli za dramu.

Taj životni elemenat, koji je uvijek i u svakoj književnosti socijalna sadržina i pojedinca i mase jedne generacije izmakao je opažanju piščevu, te on u koje-

čem podmiće našim naturalističkim piscima nekakove životne i socijalne probleme, kojih oni nisu poznavali, s kojima se oni nisu bavili, ili ne bar u onoj mjeri, u kojoj to izvodi g. Marjanović. Njegovi prikazi o Kumičiću, Kozarcu, Gjalskome, Kovačiću i Leskovaru tako su površni, da se moramo začuditi kad ih pročitamo. To su u neku ruku književne domovnice i ništa drugo.

Krivo je, kad gospodin Marjanović, govoreći o pojedinim tim piscima, zamijenjuje o p i s socijalnih prilika onoga doba sa socijalnim p r o b l e m i m a. Naše pisce, kako su god bili tendencijozni, nije zanimao toliko socijalni problem, koliko socijalna prilika kao objekt prikazivanja. Svojom pesimističnom dispozicijom voljeli su oni onim bijedama, onomu sve većem raspu našega društva, jer je to najviše odgovaralo njihovom artističkom uvjerenju i jer su tu mogli najviše dati oduška svojemu naturalističkom elementu. Od vedrih i jasnih naturalista onoga doba imamo malo dokumenata.

Napokon se g. pisac nije pitao u čemu je sastojala socijalna nota i sadržina u naturalista osamdesetih godina. Problemi i prilike, koje su ih zanimale, bili su na jednoj strani z e m l j a (u Primorju more) a na drugoj strani č i n o v n i š t v o. Oba ta žarišta izmedju kojih se razvijao naturalizam osamdesetih godina ostadoše i onda aktuelnima kad je naturalizam već davno bio pao. O socijalnim problemima čovjeka prema čovjeku, o uzajamnosti spolova, o snošaju masa i gornjih slojeva društva, o svemu tome i drugim problemima, koji su zanimali Ruse, Francuze i Talijane nema u njima govora. Utjecaj prirodnih elemenata na čovjeka, na društvo, istraživanje ljudskih instinkta, njihova kolizija sa kulturom, svega toga nema u ljestvici popisanih problema, kojim bi se naši naturaliste bili bavili. Razlog je tome to, prvo što je znanost bila u nas jednaka ništici, pa bi ih općinstvo teško ili nikako razumjelo; drugo što su probudivši u sebi naturalistički elemenat svoje rase probudili u prvom redu artističku njegovu stranu. I za to je kriva ona Marjanovićeva motivacija književnoga umiranja, kako ju on u odviše kratkom XIV. poglavlju prikazuje. Njegova tvrdnja: „Čisto literarnim nije naš realizam mogao ostati iz nutarnjih razloga, a čisto socijalnim nije iz v a n j s k i h razloga smio postati" — nikako ne stoji te se posve protivi činjenicama.

Čovjek, kakvoga je naturalizam iznio u velikom kulturnom svijetu, u nas se prilično šablonski s biološkoga i s psihološkoga stanovišta po uzoru velikih autora modelovao. Što je u opisu čovjeka hrvatskoga društva dobro i lijepo prikazano, to je tek artistički njegov elemenat. Posve realne, posve „prozaične" strane čovjeka nijesu pisci nikada znali artistički iznijeti. Koliko su one iznesene, toliko su posve neumjetnički prikazane, kao u Turića bez fantazije i bez velikog pogleda na čitavo čovječanstvo i svijet.

Marjanović je ovo osjećao, kad je na strani 70—72 govoreći o stilu rekao, d a p i s c i i l i t e r a t u r a p o d k r a j o s a m d e s e t i h g o d i n a s t o j e s a s v i m p o d d o j m o m p r e d m e t a (sujet, Vorwurf). A to je sve za to, jer su pisce zanimale socijalne prilike, a ne problemi, čovjek tek kao artistički jedan momenat a ne kao čovjek. I kako god ova tvrdnja i izvodi Marjanovićevi stoje, oni se ne dadu ni u sklad dovesti s onim, što je pisac prije spomenuo o našim naturalistima. Isto nabačene karakteristike njihove ne mogu, da se održe pred činjenicom, koju je morao Marjanović utvrditi htio ili ne htio.

Na tom mjestu, gdje Marjanović posve istinitu činjenicu ustanovljuje, a to je u šeznaestom poglavlju „Stil", on se govoreći o stilu malo zaletio na posve staru, šablonsku i posve nemodernu i neknjiževnu stranu. Marjanović veli: „Odnošaj pisca prama predmetu i odnošaj publike prama piscu i ovoga prama publici, to su tri momenta, o kojima u velike (i ako ne jedino) ovisi razvoj i napredak književnosti. Ova tri momenta su u uskom savezu medju sobom. Ako publika za pisca ne mari ili ga ne shvaća, on će prama svom temperamentu ili poći skroz svojim putem i postati u tome otmjen, uz više ili manje sarkazma, ili će nastojati da joj ugodi, ili će plačljivo jadikovati i povući se. Ako mu je publika sklona, on će ili poći svojim smjerom dalje, ili taj smjer potencirati do skrajnosti i šablone. U jednom i u drugom slučaju ovisit će rezultat o tom, kako shvaća pisac svoj odnošaj prama publici, da li indiferentno ili kao učitelj ili kao glumac, koji ide za povladjivanjem. Napokon će sve to ovisiti i o tom, kako shvaća pisac svoj odnošaj prama predmetu, o kojem piše: ili on stoji nad predmetom ili se sav rastopi u njem ili stoji pod njime". Ja se čudim g. piscu, da je mogao konstatovati ovako različite činjenice, koje s književnošću u umjetničkom pogledu nemaju a ma baš nikakova saveza. Umjetnik i književnik vazda ostaju iznad predmeta, iznad sujeta, ili kako Wilde veli, umjetnost mora „da sakrije umjetnika (autora)". Mi smo već sprijeda spomenuli, kako u historiju moderne književnosti ulaze tek one književne produkcije i književnici, koji se odlikuju artističkim elementima i koji su čisti artisti. To je bilo u jednoj knjizi, koja u čitavom svom prvom dijelu govori o naturalističkom pokretu i njegovom padu, vrlo nužno. Jer naturalizam vazda je artistički elemenat i izrazom svake umjetnosti i književnosti.

No da je Marjanović ovu tek vanjsku i nešto samovoljnu motivaciju postanka književne produkcije, to jest odnosa izmedju književnika i sujeta, razglobio već u početku svoje rasprave, on bi nužno morao doći do toga uvjerenja, da je baš odnos književnika prema sujetu (dakle samo artistički momenat) u suštini svojoj bio razlogom naglom padu. Neartistička sadržina naturalistička većega dijela naše produkcije u osamdesetim godinama bila je uzrokom naglom padu i žalosnoj sudbini naturalističnoga pokreta u nas. Prevladjivanje socijalnih sujeta u naturalističkoj književnoj produkciji osamdesetih godina jasno je i Marjanović je to prilično i motivirao, za što su se naši prvi pisci bavili socijalnim prilikama. No uvijek u tim obradbama socijalnih sujeta interesira socijalni taj momenat pisca više od artističnog momenta. Doktrina o documents humains ubila je i vani i u nas svaki artistički elemenat u književnoj naturalističnoj produkciji, a time oduzela toj produkciji i trajnu poetsku vrijednost. I mi vidimo, kako artistički elemenat u našoj tadanjoj produkciji sve to više pada, a reakcija po svojoj i socijalnoj i književnoj i tendencioznoj sadržini sve više preotima maha blijedim i beznačajnim produktima. U nas — kraj svih loših osnova, na kojima je sazdan naturalizam — dogodilo se ono isto što i u Francuskoj a donekle i u Rusiji. Književna je produkcija postala polemičnom i doktrinarnom. Pa kad se val reakcije sve to više digo protiv slobodoumnog sadržaja naturalizma, ona je suprotstavila književne produkte sa svojim idejama, sa svojim tendencijama. Čim se književnost udalji od svoje jedine sadržine i svrhe: ljepote i prirode, ona gubi od svoje veličine. I mi ćemo vidjeti, da se prvi otpor protiv blijede književnosti u devetdesetim godinama uzdiže na zdravoj bazi naturalizma, i na nje-

govoj posve artističkoj sadržini. Mi ćemo vidjeti, da je čitavi moderni hrvatski književni pokret, čitava borba izmedju starih i mladih, čitavi antagonizam izmedju „Matice Hrvatske" i „Društva hrvatskih književnika", čitavi boj izmedju klerikalnih i naprednih tendencija tek na jednoj bazi izgradjen, na artističkoj. Mladi vele: dobro, vaši su ciljevi u lijepoj knjizi dobri, lijepi, domoljubni, ali oni nisu u m j e t n i č k i. Protivštine nijesu toliko u idejama, u mislima, koliko u osjećajima. Mi nijesmo dosele imali nijednoga književnika revolucijonarca po svojim idejama. Ni jedan nije donio revoluciju u naš život. Ali od vrlo mnogih donesena je titanska borba za slobodu osjećaja i čuvstva. Arnold se za nju bori u osamdesetim godinama protiv patriotske književne dominante. Kranjčević u devetdesetim. Vidi se, da je ono nekoliko ljudi — i to vrlo malo njih — besvijesno u sebi osjećalo nagon prirodjen Slavenu: p r o p l a m t j e t i s r c e m s v o j i m u u d i v l j e n j u z a p r i r o d o m. I upravo nemogućnost istaknuti svoj artizam u doba sve većeg razgranjivanja reakcije, u doba kad je tendencijozna i sušta doktrinarna književnost sve više preotela u književnoj produkciji mah, vidimo (kako je to i pisac konstatovao), da su se pisci artisti sve više povukli u se. (Gjalski, Kozarac, Kranjčević). Čitaće ih je općinstvo odnemarilo držeći, da su baš takovi kao i njihovi književni kolege dosadnog, neartističkog pera; stranačke vodje i masa trebaju književnike lih za svoje svrhe — a književnici slušaju tek svoj instinkt, tek svoje osjećanje. Marjanović je ovaj momenat istakao, ali ga je krivo označio sentimentalizmom i rezignacijom. (Svršit će se.)

MARIN SABIĆ: LEPTIRU

Sunčaj, sunčaj, moj leptiru,
sunčaj šarna krila svoja:
na sunčanoj svietloj zraci
ti si možda sanja moja...

Ti si možda sanja ona
te se s duše moje vije
svud gdje život, klica vječna,
s životvorne zrake klije.

Ti si sanja te na toplom
života se dahu njiše
i gdje teče sok života,
s cvieća svakog pelud siše.

Sunčaj, sunčaj, moj leptiru,
sunčaj šarna krila svoja:
na sunčanoj svietloj zraci
ti si možda sanja moja...

Vječnim šumom život šumi
i trepere vječne zrake —
a leptirska čemu krila,
čemu ljudske sanje lake?

Moj leptiru, gine zraka
da zatrepti s novog žara;
gine život da se novi —
od iskona igra stara.

i ne pita, moj leptiru,
kamo ginu krila tvoja,
nit će pitat kamo pusta,
kamo ode sanja moja...

DINKO ŠIMUNOVIĆ: DÚGA

I.

Odozdo rijeka Glibuša a odozgo klisure zarobili malu varoš Čardake, što je sličila skupu lastavičih gnijezda na strmoj morskoj obali.

Gore na klisurama počivala stara zapuštena tvrdjava, — sredinom se penjali zbijeni i ukočeni Čardaci u nepomičnu usjanu zraku posljednjih ljetnih dana, — a dolje modra i tiha Glibuša pokraj livada i trstike: sve pritisnuto vidljivim sivkastim zrakom i snom.

Ali malo dalje, u brežuljastu polju, veselo tekli bistri Glibušini pritoci, pa u vlažnu i toplu zraku, šumio bujan život krepka rašća, životinja i zaposlenih seljaka.

To je polje Lug zvano, sa žutim i tamnozelenim plohama kasnog kukuruza i trstike, sivkastim strništima i srebrenkastim sjajem ovdje ondje razlite Glibušine vode.

Toga je ljeta sunce neobično dugo i žarko sipalo sjaj i toplinu na Čardake i Lug, na Glibušu i njezine pritoke. No što je silno sunce više razvijalo obilja i sreće u Lugu, to su Čardaci, pod njegovim božanskim zrakama, postajali sve ukočeniji i tiši: varošani su se posakrivali u svoje kamene kuće usječene u hrid, da prospavaju to žarko ljeto. Nego sparan i težak zrak cijedio im mrtve kapi znoja, koje nije pilo žarko sunce, već bi natapale klonula tjelesa i uspavljivale zadnje sile u njima.

Tako su Čardačani svakog ljeta probavljali masne objede, te čekali večeru i večer, misleći da s njima sva priroda pod suncem spušta klonula uda.

Samo njihovi dječaci, mali Čardačani, smjeli su se pržiti na suncu i hladiti u mlakoj Glibušinoj vodi, ne čekajući večer kao njihove sestre.

One su morale čekati zalaz nemilog sunca, da s majkama prošeću po jedinoj čardačkoj ulici i tako pokažu nove i svijetle opravice. A do tada su morale ležati, da im lišca ostanu nježna i bijela, kakva moraju da budu u gospodskih djevojčica. Ali je dugo, dugo, to ljetno popodne u Čardacima, a tišina i mrtvilo čini časove još duljim, — i onima što se valjaju u tešku i nemirnu snu, kao i djevojčicama, što na gdjekojem otvorenom prozoru, goloruke, prisluškuju dalekom šumu u Lugu.

Tako je i Serdareva kćerka Srna svakog popodneva, sa glavicom oslonjenom na ruke, stajala na prozoru najveće kuće u Čardacima.

A Serdar je Janko bio najbogatiji Čardačanin, sa silu novaca srebrnih i zlatnih, jer je prodao sve svoje livade i njive, da što manje sliči seljacima u Lugu, gdje mu se otac rodio.

Sa tog se je prozora, na kom je bila Srna, vidio velik komad polja u tankoj maglici, kroz koju je ona gledala svijetlim i raširenim zjenicama.

U istoj su sobi spavali Serdar Janko i gospodja mu Emilija, dok je njihova jedinica Srna gledala sa prozora žarko ljeto, udišući stotine mirisa i slušajući tisuće glasova, što su dopirali kroz nepomični zrak.

Nije baš da joj je bilo ime Srna već Brunhilda, no tako su je od mila prozvali Čardačani, ne nalazeći u njezinu krsnom imenu onoliko čara, koliko majka Emilija. I lijepa je bila Srna, vitka i visoka, a kose do ramena kao ugašeno zlato, pa vlažne i meke, baš kao svila na kukuruzima u Lugu.

Pa koliko je bila vitka, tako je hitro i skakala, da bi svak, čim ju vidi, pomislio na srnu, makar i ne znajući, kako ju zovu. Žarke joj oči tako su se sjale, pa bi mislio, da su za sve prije nego za san. A bilo je samo deset godina toj Srni.

Kad su joj roditelji zaspali, digla se tiho i oprezno kao mačka, pa se naslonila na prozor da gleda, miriši i prisluškuje raskošno ljeto.

Znala je, da kasnije mora dugo s majkom moliti, pak obući jednu od svojih laganih ali tijesnih opravica i poći na šetnju medju majkom i ocem, kroz dugu i prašnu ulicu na dnu Čardaka. A iz te se ulice nije vidio ni Lug ni Glibuša sa svojim pritocima, — nije smjela ni proskakati ni zapjevati, već lagano pozdravljati glavom i paziti, da se ne zapraši.

Zato je Srna i voljela to žarko popodne nego večer, pa je sa čežnjom slušala veseli žamor dječaka dolje u Lugu medju rakitom.

Neka joj se silna radost podiže u prsima, a usta joj se, kao cvijet na suncu, otvoriše da zapjeva, ali se obazre u sobu i uzdahne. Znala je, da mora mirovati, čekati molitvu i večernju šetnju prašnom ulicom, pak opet molitvu, pred slikama, svijećama i umjetnim cvijećem.

Ipak je Srna bila češće vesela nego tužna, pa je mnogo puta nad mirnim Čardacima zatreptila njezina zvonka pjesma. A pjesma je njezina bila tako mila i slatka, da bi sva ostala djeca zašutila, kad bi ona pjevala.

Nije da bi ona pjevala što drugo, nego i ostali u Čardacima. Ali je njezin glas bio taki, da bi se sav zrak napunio zdravljem, mladošću i ljepotom od njezine pjesme.

Pa bi se i Srna obveselila svom glasu i zapjevala još sladje, a radost i sreća rasla sve više u njoj i okolo nje. Tada bi potrčala k roditeljima, da pogleda, je li i do njih doprla ta sreća. Nu radost bi i pjesma u Srninim prsima zamukla, čim bi ih vidjela.

Serdar i Serdarovica mislili su, da nije pristojno njihovoj kćeri, kad mu drago pjevati i koju god pjesmu, zato što je bila žensko i zato, što još nisu kupili glasovira.

A radi toga, što je bila žensko, kratili su joj mnoštvo stvari, pa i s toga, što su bili bogatiji od drugih.

Majka i u polusnu opazi na prozoru djevojčicu.

„Brunhilda !"

„Brunhilda !" ponovi za njom kao jeka otac.

„Pasti ćeš sa prozora, Brunhilda !"

„Pa još si goloruka ! Je li te tko vidio Brunhilda? Kakva si to ti djevojčica !"

„A je li na tebi sunce? Bože sveti, brzo unutra, Brunhilda !"

I tako je Srna slušala svaki dan bezbrojne opomene za svoju lahkoumnost, osobito kad bi htjela da učini nešto, što se dopušta samo dječacima.

Srna ne samo što je lijepa, već i zdrava kao zdrav dan, — sve je iskrilo i vrelo u njoj. Ipak je ona morala svako jutro i večer gutati kojekakove trave i ljekarije, a gospodja bi Emilija govorila : „I moja je baba i mati pila, a ja ih i sad pijem. Valja da čuvaš zdravlje, jer ti nisi nikakav dječak. Njima ne može ništa biti. Ti valja da se čuvaš . . . . i Bogu da se moliš", — završila bi uzdišući.

Pa uza sve te trave i ljekarije Srna nije obolila, samo bi joj se grstilo kadgod.

Ali i jesti nisu joj nikada do sita davali : „Dječaci mogu žderati koliko hoće. Njima treba da budu veliki i jaki, a ti moraš biti tanka i vitka". — „I ne smiješ

trčati, jer se to djevojčici ne pristoji". — „A mogla bi pasti i nagrditi lice", — govorili su naizmjence Serdar i Serdarovica.

Srna skoči sa prozora i stane onako goloruka i slabo odjevena na sred sobe. Opojena mirisom i glasovima daleke prirode, ćutila je u svojim tankim mišicama, kako struji radost i snaga, ali odmah spusti svoje gole ručice, da čuje kišu opomena i prijekora. I u kući je silno mirisalo, nu to je bio miris ljekarija, tamjana, znoja i uljenih svjetiljaka, što su gorjele pred ikonama. I taj je miris bio opojan i jak, no sjećao je na bolest, starost i smrt, a miris iz Luga, gdje su pjevali dječaci, budio je radost i život.

Srna je sve to u svojoj dječjoj duši ćutila, ali mislila nije ništa. Tako je njoj bilo u roditeljskoj kući svaki dan i ne samo ljeti.

I ovaj put navrješe Srni na oči krupne suze, a cijelo joj vitko tijelo drhtalo.

Pa nije ona ni bila kao što su druge djevojčice, pače ni kao dječaci. Svaki je to znao i nisu joj proricali dobra.

Bila je Srna kao vatra živa i govorila katkad čudne riječi, koje se od druge djece čardačke nikad ne čuju, niti su ostale djevojčice imale njezinih želja.

Ona je htjela da se na jablan penje, da prepliva Glibušu, da trči na konju, da se potuče sa dječacima — i stotinu drugih čudnovatih i strašnih stvari. Jedan put se pače dočepala i očeve stare puške, pa ko zna, što bi se dogodilo, da joj je ne oduzeše. I za to su roditelji strogo pazili na nju, pa joj ne puštali ni onoga, što su druge djevojčice smjele.

„Što će svijet reći" i „mlada se šibica savija", govorila su mrko-tužna lica Serdara Janka i gospodje Emilije.

Ta Srna je bila djevojčica, jedinica i najbogatija baštinica u Čardacima. Zato je i stajala nepomično na sred sobe, jer da je progovorila ili se makla, bojala se, da ne učini, što bi roditelje većma rasrdilo. Jer, kakva bila da bila ta Srna, ljubila je svoje roditelje i bilo joj je drago, da se o njoj dobro misli.

Iza običnih prijekora i opomena obukoše joj kućne haljine i svi se spreme na popodnevnu molitvu, gdje je Srna dugo ponavljala svedj iste riječi i napokon stala razrezivati noktom na klupici broj izrečenih molitvica.

Moleći mislila je na dječake, od kojih je čula, da njih nikada ne sile moliti i koji su još i sada skakali dolje po livadama medju vrbama i rakitom.

Zatim je gledala bez svijesti na oltarić, što ga je sama nakitila, svraćajući oči sad na plamenove malih svijećica, a sad na mrtvo cvijeće medju njima.

Ritmično molenje ugodno joj uspavalo sav onaj nemir i želje, što joj ih žarki ljetni dan ustalasao u duši.

„Sve-ti Pet-re!" — jedan, da tri, četiri;
„Moli — za nas"! — jedan — dva;
Sve-ti Pav-le!" — jedan, dva, tri, četiri;
„Moli — za nas!" — jedan — dva.

A iza svijećica i umjetnog cvijeća napokon se ukažu Srninim očima malene ravne livadice, a na njima povaljani dječaci sa dugim i lisnatim jablanovim prućem u rukama. Oko njih su šumili Glibušini pritoci, kao molitva iz stotinu dječijih grla, pa je sva ta slika postajala sve čudnija i ljepša. A Srna je i dalje ustima izgovarala svete riječi, glasom zvonkim, jer drugog nije ni imala.

Jedan — dva — tri — četiri . . .!

„Moli — za nas!" — jedan — dva.

— —

Napokon su je, dok se je kolebala na utrnutim nožicama, utegli u žutkastu odječicu, namirisali i poveli medju sobom u šetnju, kroz prašnu Čardačku ulicu.

Tuda su polako prolazila varoška gospoda i gospodje, klimajući jedno drugome glavom na pozdrav.

U toj je ulici jednako zagušljivo i sparno, kao i u onim sobicama gore pod bedemima, samo što se je tuda mjesto mirisa uljenih lampica širio obilan vonj, moška.

— —

„Klanjam se!" — „Moj naklon"!

„Sluga pokoran"! — „Dobar večer"!

— —

I tako su jedno mimo drugo prolazili tiho i polako izmjenjujući gdjekoju riječ, te vukući za ruke svoje djevojčice. Gospoda su katkad skidali šešire, a gospodje naklanjale glavu, držeći rubac na ustima i nosu, da ne udišu prašinu.

A u neko doba vragoljasti dječaci vraćajući se sa livada k večeri, stali su tražiti roditelje i dizati silnu prašinu jablanovim i vrbovim granjem. Za čas je sve oživilo od usklika i pitanja, a zatim se nastavi šetnja jednomjerna i ozbiljna.

Kad je mjesec zavirio u duboku ulicu, značilo je, da je već prošao deseti sat, pa se stadoše po malo i lagano razilaziti kao što su i došli.

Dobra noć!

— —

A mjesec je već odavna sa punom svojom svjetlosti obasjao cio Lug, nad kojim je sa brda pirio hladan vjetrić, blažeći opojni miris zrelih kukuruza i livadnih trava.

Djevojke i nevjestice u bijelim košuljama, zavrnutih rukava, istom su dolazile da po hladovini žanju dozrele kukuruze i započimale s pjesmom na ustima, bljeskati sa srebrenim, na mjesečini, srpovima. Jedri su momci trpali na kola požnjevene trstike sa teškim klipovima, a drugi hvatali volove po livadama. da ih ujarme. Tu i tamo pucketale vesele vatrice, na kojima su hrpe bjeloglave djece pekle sočne klipove.

Pjesma, dozivanje, pak zvek jasnih bronza i šum vode, slijevali se u jednu pjesmu jednoličnu, ali čarobnu kao i mjesečina sama.

I što su sjene brežuljaka po njivama i livadama postajale sve kraće, razvijala je ljetna noć u Lugu sve to više svoj čar, budeći u prostim dušama mlade čeljadi čudne i nejasne želje.

II.

Dani postajali sve kraći, a obilni i kratki pljusci kiše rashladili zemlju. Nastajala šarena jesen, kad Lug opusti, a brežuljci njegovi ožive veseljem i vikom. Tada se Glibuša razlije po njivama i livadama, dočim se humci zakite žutim i rumenkastim lišćem loze, medju kojim proviruju puni grozdovi.

Ljudi ne pamte tako obilne i rodne jeseni. Pa i u svemu drugom bila ta jesen čudna.

Ogromna zvijezda repača svake noći krasila južni dio neba, pa mjesto da donese rat, glad i kugu, donijela svako obilje u bijela selašca oko Luga.

A još se nešto te jeseni dogodilo čudna: jedne ljetne večeri nebo se rastvorilo više stare tvrdjave! To je bilo tako rumenilo i taki sjaj, da se ni kazati ne može. Ukazali se rajski dvori, ali samo dok bi nekoliko puta trenuo okom.

A kad se nebo rastvori, dosta je onaj čas zapitati u Boga, što mu drago, a već imaš. Samo valja da rečeš brzo i da ti pane na pamet upitati zgodnu stvar.

Tako su pripovijedali, da je kći kovača Miće, kad se nebo rastvorilo, htjela zapitati veliku sreću, nu u brzini viknula: „Daj mi, Bože, veliku vreću!" — a vreća — bub! — s neba preda nju. Kažu, da veće vreće nigdje ni nema.

A poljar Sinovko sa Buline glavice zaželio veliko blago, pa zapitao veliku glavu — i glava mu buknula ka var'ćak. Ništa ga ne boli, ali glava postala veća nego ičija u selu.

Više ih pitalo ovako i onako, nu nikomu da je pošlo za rukom upitati pravu stvar.

Isto kao u Luškim selima, tako se i u Čardacima govorilo o tim čudesima mnogo, a nije bilo čuda, u koje se ne bi vjerovalo. Ta starci i starice pripovijedali su i čudnijih stvari, te samo ono, što su svojim očima vidjeli, pa što je bilo nekad, moglo bi i sada.

Kišice učestale, a sunce iza njih veselo sjalo i oživljavalo još ljepše one tisuće boja na lišću vinograda i voćnjaka.

Trganje je već dovršivalo, a selima se širio opojan miris zgnječena grożdja. Sve nekako od obilja nabujalo, pa se i ljudima činilo, da im je u mišice prispjela neka nova snaga i moć.

Jednoga takovog jasnog sunčanog dana odluči se Serdar i Serdarovica, da će sa Srnom u vinograde na Marčinkovoj glavici, gdje se najkasnije trgalo samo bijelo grožđje.

Ta je Marčinkova glavica uru od Čardaka, — po dnu obrasla starim vinogradima, a po vrhu mladom šumom.

A ta je šumica bila puna siromašnih kućica, najsiromašnijih u svemu Lugu. Gdje jedna, gdje više njih, pušile kroz ševarate krovove, puneći svu šumicu oštrim ali ugodnim mirisom vlažna dima. Vidilo se odmah, da gospodari tih kućica nijesu bili gospodari i tih starih vinograda sa bijelim grożdjem.

Marčinkovi su bili siromašni ljudi, koji su se hranili sa nekoliko siromašnih njivica za glavicom, a vinogradi su bili čardačkih trgovaca, ako i ne od davnine.

Ti su Marčinkovi bili na glasu radi kljaste Save, koja nije imala nijedne ruke, a bila taka vezilja, da je nema gdje se god čuje našega svijeta.

U čardačkoj su krajini žene i djevojke na glasu sa sitna i lijepa veza, ali ni jedna, ni iz daleka, ne veze tako krasno kao ta bezruka Sava.

Nije baš bila bez ruku do ramena, nego bez prstiju i dlana sve do zašaktica, a to je za vezenje kao da ih i nema.

Dok je bila mlada, lijepa je cura bila ta Sava. Možebiti da nije ljepše bilo ni u svem Lugu i mnogi je momak požalio njezinu sudbu. I pametnica je bila, da te u čudo natjera, kad govori, ali eto ruku nije imala, a siromašna, da ne može siromašnija.

Ona ni ne zna, kad je izgubila ruke: odgrizla joj ih svinja, dok je još u kolijevci bila i dok je njezina majka trgala bijelo grožđje čardačkim trgovcima.

A Sava je ostala živa i žive eto od tada već dvadeset i petu godinu.

Kad je došla na razum, zamukla je Sava, a prije je bila tako vesela i brbljava. Samo je gledala, kako joj drugarice šiju i vezu, te plakala i onda, kad joj se ne bi rugale. Nu bila je u nje neka strina, dobra duša, pa je tješila i pomagala joj u njezinim sitnim poslima.

Ne zna se kako, te Sava, kad joj bilo šesnaest godina, stala šiti pak i vesti. Prve su njezine radnje bile kao u djeteta od tri godine, ali u dvadesetoj godini stala vesti tako, da su i gospoje iz Čardaka dolazile gledati to čudo.

Tako ju Bog nadario!

Pune četiri godine mučila se Sava i svojim bataicama i zubima sa poslom, pa ga suzama zalijevala. I po noći ustane, te kod uljenice veze i veze. Sva se zgrčila vezući, a mlado joj lišce došlo ozbiljno i mrko.

Nu kad je stala slušati oko sebe pohvale i čudjenje, razvedrila se i tamne joj oči stale opet sijevati milinom i dobrotom. Neke je zime nestalo i za cijelu je godinu nije bilo.

A tada se povratila sa djetetom u naručaju, te sada ne veze, nego sve njeguje i ljubi svoje dijete. Ne plače, ali je tužnija i mrkija nego prije, a na licu joj se vidi, da suza u nje više i nema.

Govorilo se i govorilo i to i ono, ali prave istine nije niko znao. A Sava muči, pa muče i njezini stari, — bit će da su i oni čemu krivi.

Sad Sava bježi od svijeta, zakloni se sa svojim djetetom gdjegod u grmlje, pa mu pjeva i razgovara se s njim. A njezino je dijete tako lijepo, pa bi ga svak grlio i ljubio, nu ona ga ne da iz svojih kljastih ruku.

I tako je Marčinkova glavica izašla na glas i dalje od Čardačke krajine.

Baš na tu se glavicu uputiše Serdar i Serdarovica sa svojom Srnom da kupe bijeloga groždja, od koga je Serdar mislio da učini bijelo vino, jer je u drugih Čardačana bilo samo crvenog i crnog.

Bilo je vrijeme prvih jesenskih kiša. kad se mutni i tužni dani izmijenjuju sa vedrim i veselim i kad nas sve okolo sjeća proljeća, što zlatnim i jasnomodrim bojama šara obzorje, a nježnim zelenilom brda i polja.

I baš je taki zlatan dan bio, kad su oni pošli.

Išli su i išli poljskim putima medju brijestima i jablanjem, a s njima i debela udovica Klara, gospodarica onih vinograda, gdje se trgalo samo bijelo grožđje.

Ta je Klara bila dobra i mila žena, nimalo slična gospojama čardačkim, pa iz Čardaka nije ni bila. Muž joj je davno umro, te s ono vinograda gojila dva sina negdje u školama. Ljubila svakoga bez razlike, a naduvati se nije znala.

Tako je dobra bila, pa sretne li prosjaka ili vidi bolesnika, malo što ne zaplače. A i nju su svi ljubili: pogledaš je, pa ti je već srcu prirasla.

Idu oni i idu, a Srni se sve iskri od radosti pred očima. Udovica namolila Serdarovicu i Serdara, da se taj dan puste naskakati Srni: i onako ju niko ne će vidjeti.

Molila i molila ona, a Srna trčala i trčala sad pred njima, a sad iza njih i zavirivala u svaki grm i pod svaki kamen, pa joj se činilo, da i nije na ovom svijetu.

Prije je mislila, da je ona jedno, a Čardaci drugo, a sad je ćutila, da je i ona i sve ostalo okolo nje jedno te isto.

Htjela je da zagrli i jablan i potok i kamen, na kojem je počinula, i da se zarije u vlažnu zemlju. Ali nije imala kad, već je neprestano trčala, da sve vidi i stajala svaki čas da prisluškuje.

Nu kad se jednoć zadihana povratila k roditeljima, čula je udovicu, da im govori: „Grjehota, što vam nije sin!"

Srna u taj par nije razumjela tih riječi, već je iznova poskočila pred njima u taktu:

„Grje-ho-ta—što—vam—nije—sin! — Grje-ho-ta—što—vam—nije—sin! —

Ali se u jedamput zamislila i stala mirno hoditi, držeći udovicu za ruku.

Još su malo hodili i popeli se kroz vinograde na Marčinkovu glavicu. Tu se Srna i grożdja nazobala.

Krasno je bilo gledati pod tom mladom šumicom više vinograda, u kojima se, ovdje ondje, vidjali trgači: djevojke i djeca.

Serdar i Serdarovica odoše u vinograde k trgačima, da izabiru grożdje, a udovica sa Srnom stade tražiti kljastu Savu, ne bi li joj pokazala svoj vez i svoje dijete.

Dugo su je tražili, dok ju nadjoše na maloj ledinici okruženoj grmljem jorgovana i zovine.

Krasno je tu moralo biti u proljeće.

Kod nje je, blizu, bilo još nekakve dvoje djece i njezino malo dijete u naručju, — zdravo i nasmijano.

Kad se udovica javila, diže se Sava i stade nijemo gledati u zemlju.

Imala je zagasito, dugoljasto lice, još svježe i u toj čas mirno i spokojno, pa bi ga mogao dugo i dugo gledati i bivalo bi ti sve milije.

Obukla se siromašno ali čisto, u odijelo, što nose udate žene, a to je veoma začudilo udovicu.

Ona je znala, da Sava ima dijete, ali je mislila, da nije vjenčana, pa da će biti još u djevojačkom odijelu, kako je u takim slučajevima običaj.

Sava podigne svoje duge i mrke trepavice, te mirno i bistro pogleda u gospodju Klaru, koja je očima punim suza gledala sad njezino dijete, a sad njezine kljaste ruke. Kad im se pogledi sukobiše, obadvije se kroz suze nasmiješe jedna drugoj i sjedoše mučke na vlažnu ledinu. A Srna sva uzbudjena i blijeda nije svraćala očiju sa Savina lica. Ono se Srni pričinjalo tako plemenito i andjeosko, kakvo još nikad nije vidjela.

Bilo je nešto malo iza podneva i sunce je u obilju sipalo sjaja i topline na luške brežuljke, obrasle vinogradima i mladom šumom.

Veliki nu rijetki oblaci stajali mirno, obrubljeni modrinom, zlatom i jarkim rumenilom, pa cijelo nebo bilo baš onako, kao što ga slikaju okolo glava svetačkih.

Otale se vidio i velik dio polja skupa sa rijekom Glibušom i njezinim mnogobrojnim pritocima, što se gdjegdje pretvarali u ševarate bare, ljeti pune žaba i visoke trstike, a zimi srebrenih, ledenih ploča ili beskrajne mutne vode.

Sva ta ledinica, na kojoj su sjedile, bila pokrivena laganim modrim dimom, što se dizao iz hrpe vlažna granja i lišća, i što ga ono dvoje djece nabacalo na nešto žerave, u kutu te sakrivene ledinice.

Pa i na više mjesta bilo malih, okruglih, crno-žutih prostora, — sve nedavna ognjišta Marčinkove djece, što se tu grijala i pekla kukuruze, te lijepe, pozlaćene jeseni.

I nije prošlo mnogo vremena, a Savi se srce pred udovicom rasplakalo, pa sve kazuje i kazuje, kako nikome do sad onako nije kazivala. (Svršit će se.)

JOZA IVAKIĆ: SNAJA I SVEKRVA

I samoj mi je sad nekako čudno, kad pomislim, da sam otišla od moga Ivše. Ipak mi je žao! Četiri sam godine ja za njega udana! Mnogo je to reći. Proživi se tu koješta: i dana vedrih i veselih, i radosti i brige. Pa onda mladost svježa i obijesna, kojoj je na pameti samo uživanje života, pjesma i veselje, volenje i milovanje...

A šta da i divanim?! Znaš, kako je, kad se kaže: mlad čo'ek i žena mlada, pa još u kući, punoj svakoga dobra, što ga je Bog dao! Ne misli se tu ni na što, već samo, kako ćeš pustom srcu dati oduška. S radošću i pjesmom pozdravljaš jutro, koje ti se smiješi mlado i svježe, ko i sama što si, i ulijeva ti u dušu volju za život; s pjesmom se rastaješ s danom, koji ti je prošao bezbrižno i veselo. I onda kad zadje sunce i kad se stane hvatati mračak, samo čekaš nestrpljivo, ko na iglama i željna srca, dok se sve u kući ne smiri, dok svi ne polijegaju, dok dočekaš, za čim ti srce čezne. I spusti se tamna, tiha noć i sve obavije i sve sakrije svojim mrakom, sve ono, što ne ćeš da ičije oči gledaju; i prepuštaš se pustom milovanju, za kojim ti je srce izgaralo preko dana od sladjane čežnje — — — —

Al kud se ja to zavela?! Tako je negda bilo. Tako je bilo iz početka. onih prvih dana, kad sam se udala. Srce me zavelo. Ovo moje srce, koje se nije moglo dosta nasititi svega onoga, što sam imala tih prvih dana svoje udaje.

I gle, onda se ni u snu nisam nadala, da bi se sve to moglo preokrenuti. Da mi je tko onda to rekao, narugala bi mu se. Pa ipak se tako dogodilo. Sad mi je, eto — ko što ti kažem — i samoj čudno.

Ako ću pravo kazati, bila je to slava za mene, kad su me njegovi zaprosili. Nisam ja Ivšu volila onako, kako se to u pjesmama pjeva i kako sam vidjela, da mnoge cure vole svoje momke. Al rado sam s njime divanila. Ja — čini mi se — i nisam taka, da bi mogla ludovati za kojim muškarcem. No on mi se ipak činio mnogo zgodniji od drugih, bolji.

A jest mi bio dobar! Je l' granulo proljeće, istom što se otopi snijeg i jave se prve ljubičice i prvo cvijeće, on ga već nabere i nosi meni. A kad se ono u punoj snazi razmaše ljeto i zagrije sunce i dozriju jabuke petrovače, on ih stvori i nosi meni za miloštu. I prodje ljeto i javi se jesen kasna, sita i sanjiva, i prispiju vinogradi i groždje zarudi, i opet on meni nosi punu kapu groždja. Nemaju oni vinograda, al on stvori groždja ma otkud. Ukrade. A da otkle bi?!

Tako me je volio.

A bio je pristao momak. Uspravan ko jablan, košćat i od sunca zagorio. Najeri kapu, a ispod nje samo sijeva ono njegovo oko garavo. I uvijek je bio čist i uredan. Na njemu se uvijek bijeli rubina. Može on raditi svakake poslove, al taj se nigda ne ukalja.

Pa kad se mi cure skupimo na sokaku predveče i zapjevamo, on se već stvori medju nama. Još pravo i ne reknemo, da bi u kolu poigrale, već on vadi ispod rekle tamburicu, i već tuca bijesno, vragoljasto.

A i u razgovoru je bio ljubezan. I sve su ga cure rado gledale, što je bio taki. Ja sam — ko što kažem — bila sretna i vesela, kad su me isprosili za njega. A moj

otac i mati da se unište od radosti i sreće! Ne znaju, kud bi se djeli. Nije ni čudo. Oni, 'naki siromaci, pa udaju kćer u tako dobru kuću!

Kad su me doveli u njihovu kuću, svi lijepo oko mene, svi mi ugadjaju. I svekar i svekrva i svi ukućani — paze me. A on — Ivša, sve se topi od sreće, kad je uza me. Iščinja mi sve i sva. Živimo ko djeca mala, od majke rodjena. Osobito, kad smo nas dvoje otišli na stan živjeti. To je bilo odmah nekoliko nedjelja iza vjenčanja. Ama skoro čitave prve godine nas smo dvoje i živjeli na stanu. Rijetko smo kad dolazili kući u selo. Samo svecom i gdjekoje nedjelje. Zato sam i mogla biti prava svojoj svekrvi, kad sam bila daleko od nje. No kad sam stala živjeti s njome pod istim krovom, onda e, — onda se sve okrenulo. Al čut ćeš!

Na stanu smo krasno živjeli ja i Ivša. Bože, kadgod se sjetim onih dana, čisto protrnem od neke miline. Još i sad ih se rado spomenem. Nas dvoje sami, samcati, daleko od sela i od očiju kojekakih besposlenih baba. Nema nas tko ogovarati i grditi. Plandujemo, uživamo. Mazimo se ko mačke. A oko nas svuda livade svježe i zelene i drveće sjenovito i cvijeće šareno i mirisavo. Sjaji sunašce sjajno, dižu se uvis ševe, lijeću lastavice, skakuću vrapci — sve je tako divno i milo. Gledamo nas dvoje sve to i osjećamo, kako je krasan taj božji svijet.

— Ej, Marta, — zna mi reći Ivša, pa obaviti ruku oko moga pasa — baš sam ti sretan, presretan. Lipo čini mi se, iskočit će mi srce od radosti. Ne bi se sad ni s carem minjo!

A meni drago, što on tako govori. Slušam ga, pa se samo mazim.

A nismo se samo šalili i ludesali. Imala sam jednu knjigu, punu pjesama svakakih. Tu sam mu knjigu uvijek čitala. I njega sam naučila čitati. Da nije bilo mene, nigda se on ne bi to naučio.

Tako nam prošla ta godina.

Na proljeće uzmu Ivšu u soldate. Nisam ni opazila, kako mi je prošlo vrijeme do jeseni, kad je Ivša morao u soldačiju. Taj mi je dan tužan osvanuo. Kad smo se žalosni rastajali plačući, kad ga je željeznica odnijela meni ispred očiju u bijeli svijet, onda je i meni sunce zašlo. Znaš, kako se ono pjeva:

„Sati biju, ajziban se kreće,
ode moje mirisavo cveće".

I zbilja, odonda je nestalo u mom životu cvijeća i mirisa, nestalo je sunca i topline. Omrknulo mi. Već odmah s početka ja sam uvidjela, što mi je bio Ivša. Sad, kad njega nije bilo, svekrva se moja sasvim preokrenula. Sasvim je drugačija sa mnom. Nikad joj nisam bila prava. Jesam li se obukla u malo bolje odijelo, pa da ću u crkvu, odmah ona zaintači:

— Gledaj ti moje snajke, kako se ta cifra!

— A šta bi se cifrala?! Moram se obući, kad idem u crkvu.

— Ta pa, baš i ne bi morala, kad ti nema kod kuće čo'eka, da te gleda.

Ipak mi se nije usudila odmah u to prvo vrijeme kazati, da se zaradi koga drugoga cifram.

Ja samo šutim i čudim se, što je ona odjedared taka. Znam, da maja nije nikad svekrvi prava, nikad joj nije dosta vrijedna i dobra, a opet mi je čudo.

Iz početka Ivša mi piše, kako već zna, jer istom sam ga ja naučila pisati, onda na stanu. Piše mi medeno i ljubezno, sve od volenja i od milovanja

našeg. Radujem se, kad dobijem od njega pismo; radujem se i naplačem se, sve od dragosti.

Al najedared nema dugo od Ivše pisma. Ipak sam ga dočekala, al mu se nisam obradovala. Piše on meni sve lijepo, al ne onako ko prije. Na kraju me ujeo i za srce. Predbacio mi, da se cifram i da hoću da se svidim gospodi. Znala sam odmah, otkle vjetar duva. Svekrva mu je to dojavila. Al sam šutila i stišavala uzburkano srce. Samo svekrvu već nisam mogla lijepo pogledati. Od to doba bila mi je krvava pred očima. Sad mi se prohtjelo, da joj baš prkosim.

I u kućnom poslu ne radim onako, kako sam prije radila, prkosim joj, gdje samo mogu; i oblačim se ljepše i gizdavije nego igda prije, i idem u kolo, al samo svecom i nedjeljom: i medju mlade i u veselje.

A ona da pobijesni.

Jedne nedjelje poslije ručka spremila ja i uredila svoj kijer — sve se sjaji i blista od čistoće. Sjedim u njem obučena i pregledam svoje stvari. A moja svekrva na avliji divani s komšinskim ženama. Baš su pred mojim kijerom otvorili divan, jer tu je pao debeo hlad od onoga našega oraha, što je na avliji.

Najedamput će moja svekrva onim ženama usred razgovora, al tako, da i ja čujem:

— Ao, brate, u moje snajke kijer uvik čist i uredan ko škatuljica! Bile se jastuci ko snig na krevetima!

Čujem ja to i znam dobro, kud ona šiba. I baš mi se prohtjelo, da joj odgovorim, da ju bar naljutim, kad me pravu, zdravu zlobi. U tom sam ti, znaš, nedužna i čista kao ono sunce sjajno na nebesima. Zašto da se kunem?!

I ja joj onda odgovorim:

— Eh, i treba da je sve čisto i u redu! Ja i 'oću da se bile jastuci, da mi gospoda ne zamire, kad legnu na njih.

— Jeste l' čuli guju, kako ciči! — stane vikati moja svekrva, a sva sretna, što sam to rekla pred svjedocima, samo da može to Ivši dojaviti. Sad on ne može — mislila je ona — više sumnjati. Sad mora vjerovati, da ga varam.

Rastužila sam se i rasplakala sam se taj dan. Baš me srce zaboljelo. Da sam bar kadgod i pomislila na to, poradi čega me svekrva zlobi, ne bi mi ni žao bilo. Al ovako! Čitave noći duge zimske ležim sama ko svetac u svom krevetu. Ležim i samo se spominjem svoga milovanja s Ivšom... Brojim dane, nedjelje i mjesece, računam, kad će ga pustiti iz soldačije. I onda samo strepim od slatkoga uzbudjenja, kad pomislim, da ćemo opet biti zajedno. Srce mi igra od radosti i smijem se i plačem, samo kad pomislim, kako će me zagrliti ruka njegova, željna i drhtava od strasti i ljubavni vatre...

A gle, svekrva me tako zlobi. Da može kupila bi sramote i metnula na me!

I prošle tri godine i Ivša se vratio iz soldačije. Al vratio se drugačiji, nego što sam se ja nadala. Svima je u kući donio milošte. I meni je donio.

— Evo sam ti — kaže — donio finoga safuna, da te bolje gospoda vole.

Kad mi je to reko, lijepo osjetila sam, kako mi se sasvim otudjio. Bilo mi je, ko da nisam s njime nigda ni živjela, a kamo li što drugo! Tudj čo'ek, pa eto!

I baš mi se mrzak učinio poradi onih riječi.

Nisam mu ostala dužna. Kako je on meni reko, tako sam i ja njemu odgovorila.

— Vole — reko — oni mene i bez tvog safuna.

Al ja sam osjećala, da to nije sve i da tako ne može ostati. Sve sam ono izjedanje i zabadanje svekrvino nekako podnijela, jer sam se nadala, da će mi on sve to nadoknaditi svojom ljubeznošću i lijepim riječima. Al sam se, eto, prevarila. Mati ga je obrlatila i sasvim mi otudjila njegovo srce. Tako mi se onda činilo. „Pa na što mi takav život?" — mislila sam u sebi. „Zašto da budem kod njih, kad nisam nikomu prava? ! Idem ja radije svom ocu i materi. Sirotinja je tamo, al ću svoju koricu kruva u miru božjem pojesti".

I otišla sam i živim zadovoljna. Nitko me ne izjeda. Dobro sam uradila, da sam otišla. Uvidjet će moja svekrva, što sam joj ja bila i šta su joj vrijedile moje ruke ; saznat će, da me je pravu, zdravu zlobila i požalit će. I kad je prodje ljutina, doći će ona po mene. Znam ja to.

A on — Ivša, on će me doći moliti, da se vratim. Sigurna sam. Evo njega za koji dan, možda već sutra. Gdje bi on bez mene? ! Voli on mene još uvijek i sigurno uzdiše za mnom. Alaj će me sada željno i lakomo grliti ! — — —

Možda se i varam. Al šta kažem? ! Ne, ne varam se. Ja u to vjerujem.

MELATTI: OH, TE BLEDE TEJE! . . .

Bacio sam prvi pogled u aleje :
Sve je onda bilo puno živog žara
Mlade snažne krvi . . . i blede su teje
Bledje nego gruda bledog ćilibara
Mirisale slasno . . .
Oh, te blede teje !
Za njima mi srce gine . . . gine strasno . . .

A sada kad opet bolesničko oko
Zaleće se plaho u mirne aleje
Kroz zelen ne šumi, ne lopti visoko
Sablasna fontena — već mir hladan veje,
Mir, u kom sve trune . . .
Oh, te blede teje !
Opalne su svoje pogubile krune . . .

U žilama zemlje sokovi se suše ;
U grudima kljuje — suha bolest kljuje . . .
Kao mrazan talas dira mi se duše
To kljuvanje nemo . . ., a čuje se, čuje
Sigurno i glasno
Kao da se roni kišnica niz streje . . .
Oh, te blede teje !
Za njima mi srce gine, gine strasno . . .

BRANIMIR LIVADIĆ: MAJKA

PJESMA ŽARKOGA LJETA.*

Otkad si ono poželjela bila, Milo, da postaneš majkom, tri put se ispuni želja tvoja, tri put si postala majkom. Obilno tebe obdari rasipna nevidljiva ruka. I tko se je prije prezirno odvraćao od tebe, tri put bi trebalo da padne pred tebe i tebi se pokloni — majko!

A prošlost neka mine u zaborav — ko da je nije ni bilo — neka izgine kao glogovo cvijeće, jer ti si izvršila poziv i tri put je bilo blagosloveno pozvanje tvoje.

Sudbina i zakoni teški ljudskoga života otkinuše skoro mene od tebe. Zahvaćen od vira života potonuo sam za ljubav našu ... da, i pjena se izgubi putanjom rijeke ...

Od onda su požutjele njive, pozlatio se žitak i nemoćni ptići polijetati stali krilima svojim, teško se snalazeći u nedoglednim prostorima.

... Evo, na obronku ležim brijega; preda mnom je pšenično polje, a iz sela došla su tri mališa. Od majčina mlijeka još su im usnice vlažne, a lica su im rumena od pritiska majčinih dojki. Poput goluba pali su u polje. Punim kidaju ručicama različke i makovo cvijeće ... Bože, koliko ga ima, a oni bi htjeli i više! ... Nasitivši se obijesna posla, pružaju ruke i igraju veselo djetinje kolo ... I moja duša igra s njima ... Dva dječarca, medju njima djevojčica ... i sitni prstići već dršću od dodira ...

Milo, nijesu li to dječica naša? Sve mi se čini, ko da ih poznam, nesumnjivo poznam — po ljubavi našoj ... Jest, poznam tu iskru od velikoga ognja: nad zemljom je lutala, nad šumama i poljima i pala medju ove zlaćane vlati ...

... Daleko od tebe medju ljudima živim. Mala je privreda moja. Iz borbe sam ponio ništav plijen. Kako ću hraniti djecu, kad ni sebe ne mogu? U radosti začeta, u bijedi i čemeru duša mi strada ... Što ću podijeliti? I čemu da dijelim? ... Od bogatstva mojega ništa ne osta, što nijesam već dao ...

A suze čuvam u sebi.

... Davno ohladnjelo je srce moje za tebe i bacilo živi ugljen ljubavi naše u rijeku života. Još katkad što dršće, zadršće za — druge ... Od plamene želje za tobom drobi se iverje sitno prostorjem moga života: u mojega neba mliječnu stazu ...

Još od strasti naših otrov zmijski vrije na suncu mojega ljeta ... Kolike su prošle uza me, a ja sam ih zadržao ognjenim prstima, pronio ih u zagrljaju strasnom do bijelih dušeka ... O, Milo, tebe ne zaboravih nikad ... ! !

Ali probici su ljubavni gorki. U zlatnom se daždu rasipala muka moja. I mnogi sam slušao ljubomora prikor, da, i šaka se vitlala nada mnom i od zamaha jedva se sklonih ... Ali moja se slabost uznosila triumfatorskim zanosom pobjede ... na putovima poniženja.

Dijelio sam tijelo s drugima i u obmani — od mrvica sa stolova tudjih — bio sam gavan ... Opajao sam dušu iz čaša taknutih usnama tudjim ...

— — ... O, Milo, gdje su dječica naša? Tko im je otac? Tko im je majka? ... Tko bi nas danas jošte prepoznao ... ?

---

* Ovo je drugi dio crtice „Mila. Proljetna pjesma", otisnute u „Hrv. Salonu" 1897.

... O, kad bi i htjela doći medju nas ... ja bih u mutne se sakrio suze ...

Jer ljubav je naša slobodna bila ... i nijesmo joj htjeli da gradimo stijena, koje bi hladne dijelile srca.

Jer ljubav je naša slobodna bila ... Sebi dosta. U cjelovu živa i — mrtva.

O, Milo, čemu si postala majkom?

Majčinstvo lica ti osu zapahom venuća. Oblici ljubavni tvoji postadoše meki i podatni — poput mahovine. Od majčinih pogleda brižnih zamutio se očiju plam, a na ognjenim nekad usnama danas hladjani čeka pčelice med ...

... O, vidim te, vidim u duhu, gdje šećeš po obali beskrajnog mora s veselom svojtom — ruke u rukama ... Stežu te one sponama tijesnim: niti da bi se pogled tvoj smio otisnuti glatkom pučinom mora ... Medju ženama drugim ti si samo ženica nježna i slatka ... i ništa više.

Oh, gdje si mi ostala, ljubo? ...

— — ... Gle, kako na zapad se nagnulo sunce i pod bijele se ljetne oblake sakri kao pod snježno goluba krilo ... I kuda podje, istim se putem ne vrati nikad ...

O, Milo, čemu si postala majkom? ...

Večeri ljetne teški, mlaki i sumorni žar se upire o čelo i pritište sljepočice tvoje ...

O, Milo, ti ne čuješ tjeskobnih uzdaha mojih ... i nikad više ne ćeš ih čuti ... Drugim se zvucima priviknulo uho tvoje ...

Zovu te: ... Majko!

MILAN MARJANOVIĆ: MEMOIRI EUGENA KVATERNIKA

Kvaternik spadao je — bar za mladji svijet — u niz polulegendarnih figura naše novije historije. Domovinaška frakcija stranke prava htjela ga je dapače neko vrijeme — u sredini 90-tih godina — učiniti predstavnikom pravaške misli i to ne samo pored, nego iznad Starčevića. Ali popularitet Kvaternikov nije bio nikada općenit niti neprijeporan. Nije dapače bio osobit ni medju savremenim pristašama pravaštva, a niti iza Rakovice. Kasnije se nešto podigao, ali je opet bio napadnut na početku ovoga decenija po kanoniku Ivekoviću (u „Hrv. Misli" g. 1902.) a kasnije po jednom višem časniku. koji je g. 1906. opisao po historijskoj istini upravo naivno smišljenu i ne baš herojsku epizodu kod Rakovice. Popularitetu Kvaternikovom je najviše doprinosila potpuna nejasnoća njegove misije i njegova djelovanja, te mu podavala neki mistički, tajinstveni vid. Baš to, što je mladež čula, da se je radilo u 50-tim i 60-tim godinama o nekoj buni, o smrti iz zasjede, o Kvaternikovim svezama sa Cavourom i Napoleonom, o njegovom proglašivanju kraljem Hrvatske, a nije se znalo ništa točnije, baš to je podavalo neki čar imenu Kvaternikovu.

U drugoj polovici devedesetih godina je Kerubin Šegvić i ako ne izravno, pošao tragom Kvaternikove političke filozofije, ili bolje reći mistike, te je postavio (u „Novom Vijeku") svoju teoriju o providencijalizmu u politici. On je baš kao i Kvaternik dokazivao, da svaki narod ima providencijalnu misiju, pak tako i

Hrvatski. A pošto ju još nije postigao, a ni propao nije, znači, da ga je sam Bog štedio i da će ga i nadalje štediti, dok ne provede tu misiju.

S toga nije čudo, što se je baš Šegvić dao na to, da nam odgoneta često puta tajnim pismom pisane uspomene i dnevnike Eugena Kvaternika, od kojih je prva knjiga izašla nedavno nakladom knjižare „Ćirilo-Metodskih zidara“ u Zagrebu (224 str., cijena 2 K 50 fil.) i u kojoj se prikazuje Kvaternikova prva odisejada po Europi (izdavač zove to netočno „progonstvom“, jer Kvaternik nije bio baš prognan) od g. 1858. do 1860.

Moramo odmah napomenuti, da smo harni i izdavaču i nakladniku ove knjige na trudu i poduzeću, tim više, što već štampaju i drugu knjigu „progonstva“ od 1864. do 1867. po dnevniku Kvaternikovom. Naročito nam je pak za istaknuti istinoljubivost Šegvićevu, koji nije — kako je to inače kod nas običaj — zatajio i brisao ni ona mjesta, koja su nepovoljna po Kvaternika. Ovom bi zgodom uz put primjetili samo to, da je izdavač mogao u dodatku razjasniti čitaocima, tko su bile i što su značile pojedine brojne ličnosti, koje Kvaternik spominje i s kojima je dolazio u dodir a isto tako i dogodjaje, kojih se dotiče. Ali i bez ovoga uzeta kao dokumenat historijski, edicija je vrijedna i važna, a nada sve zanimljiva.

Riječ „zanimljiva“ moramo ipak pobliže označiti. Ovi memoiri nisu zanimljivi možda kao lektira, jer su s te strane upravo suhi, plitki, monotoni i dosadni. U njima nema isto tako puno Kvaternikovih opažanja, opisa ljudi i prilika. Nema dapače obilnije izraženih ni pravih tajnih i intimnih planova i ideja Kvaternikovih, nego ih tek naslućujemo ili izmedju redaka razabiremo, osim na par mjesta. Dnevnik je više manje itimerarij i neki alibi više nego li memoiri. Ali zanimljiv je baš za to tim više po upoznavanje Kvaternikove ličnosti i kruga njegovih interesa, za upoznavanje uloge, koju je igrao, i figure, koju je u svijetu činio.

Kvaternikove misli upoznat ćemo iz njegovih djela i knjiga, ali te misli ćemo pustiti ovdje posve po strani. U dnevniku upoznajemo mi njegovo hodočašće, njegovu „akciju“ i način njezin, te njegove skrovite namisli i špekulacije. I s te strane — možemo odmah reći — ruši dnevnik idealizam i romantiku legende Kvaternikove.

Ne može se poreći, da nije Kvaternika vodio i patriotizam, ali taj patriotizam je tako usko smiješan u jednu ruku s mistikom, u drugu ruku sa materijalnim interesima, da je teško odsjeći granicu, gdje koji od ovih elemenata i motiva počinje, a gdje prestaje.

Kad su mu za apsolutizma oduzeli advokaturu, pošao je on Rusiju. Cijeli prvi dio dnevnika opisuje njegovo obilaženje raznih ruskih velikaša i traženje mjesta i novaca. Čas se nada, čas očajava, čas govori o idealima, čas o dosta niskom materijalizmu, čas slavi ljude, a za čas ih grdi i psuje. U jezgri pak se vidi, da je on imao jedan plan za rusku politiku na Balkanu i ponudio se Rusiji za tajnog agenta uz masnu plaću. Dobio je teda negda tek nešto, ali se i razočarao i onda počeo raditi proti Rusiji nudjajući na prodaju i Francuskoj i Rimu i Austriji neki tajni plan ruske diplomacije, za koji je svagdje tražio 200.000 for., ali ih nije nigdje dobio. Napokon je pokušao opet na Ruse učiniti presiju, da mu uz novac prekupe taj plan. Iz dnevnika razabiremo, da je Kvaternik istodobno mislio, da drži u šaki i Tomasea i princa Napoleona i kneza Čartoriskog nudjajući im — hrvatsko prijestolje. U roku od nešto preko godine dana on je promijenio 7 političkih orijentacija,

te je nudjao službu i tražio pomoć i Rusije i Francuske, Engleske, Vatikana, Italije, Austrije i — Turske.

Iz dnevnika razabiremo dalje, da ga odlučujući faktori nijesu baš najozbiljnije uzimali i da su ga vodili za nos, pa da bi ga se rado bili htjeli na taj način riješiti. On pripisuje to političkim razlozima. Nema sumnje, da su i ti igrali ulogu. U Rusiji su voljeli srpskoj politici nego li hrvatskoj, u Francuskoj su voljeli madžarskoj politici, a isto i u Italiji. Ali vidi se i to, da je i lično Kvaternikovo ponašanje bilo vrlo velikom olinom u tom odbijanju njegovih često naivnih, često maštovnih, a često prozirno interesnih planova. A napokon Kvaternik nije imao zaledja ni stranke, on je bio publicista i kao takav mogao je vršiti ulogu nešto boljeg agenta, ali ne drugo. Uz to je bio nestalan i nepouzdan.

Šegvić ispričava to koji put i nedolično „kućarenje" patriotskim žarom Kvaternika. I to je donekle istina, ali samo donekle. Ali opet s druge strane vidimo, da je Kvaternik bio i loš političar, jer je tako brzo mijenjao planove, a i zato, što je bio tako naivno intransigentan. On ne bi bio žrtvovao ni pedlja zemlje hrvatske za volju čije pomoći, a to, dakako, nije prihvatio Cavour, koji je žrtvovao Savoju Francuskoj. On uz to nije htio da žrtvuje za svoju političku misao ni trun svoje religijozne misli i misije. On svoju misiju dapače zove i „vjerskom".

U drugu ruku je pak bio vanredno sujevjeran i mističan. Držao je, da mu Bog direkte daje neke znakove, pak je često puta pripisivao veliku važnost i — srbljenju ruke. Svoje kombinacije na koncu putovanja pravio je lih na temelju čitanja nekih novina, čije je glasove bilježio uz razne često i nezgrapne i naivne opaske u svoj dnevnik. Sanjao je o velikoj sreći naroda, ali sebe u toj sreći želio vidjeti najmoćnijim, prvim i bogatim. Svaki čovjek konačno goji ovakove misli, ali Kvaternik ih je bilježio i to — kako kaže — zato, da pruži potomcima materijala za povijest hrvatske borbe. To znači, da on sam nije bio svijestan o tom, što će svijet držati plemenitim, a što vulgarnim, a ni za sebe sama nije imao u tom suda i kriterija, a najmanje pak autokritike. Danas on hvali do neba Napoleona i Francuze (ili Ruse). Sutradan već piše, kako su to najveći lupeži, gadovi i ništarije. Danas upravo ponizno slavi Tomasea, a sutra ga proglašuje bagrom, da se preksutra opet s njim vrlo lijepo dalje nagadja. A kod svega toga rabi Kvaternik i vrlo grube izraze, surove i ujedno dječinske, kao „p. m. v." i druge.

I tako vidimo vječito koprcanje, padanje iz jedne skrajnosti u drugu, iz idealizma u materijalizam, iz fatalizma u bijes i nervoznost čovjeka, koji ne pozna ni sustavnosti ni ekvilibriteta ; iz pijetizma u najveće sujevjerje, iz plemenštine (n. pr. upravo djački idealne ljubavi za svoju ženu Ružicu) u priličnu neugladjenost. I onda vidimo, koliko je bio ekvilibriraniji i logičniji Starčević od Kvaternika.

Nešto je ipak kod Kvaternika stalno, a to je bez sumnje želja, da se istakne u korist Hrvatske, ljubav spram supruge i vjerska gorljivost i odanost. Ali opet može da se s pravom pita : može li ovo da opravda sve ostale crte, svu onu prevrtljivost, sve one skokove i sve one zbilja nelijepe crte u Kvaternikovu životu i značaju? Ili ako može da to bude ispričano i uvaženo, može li da nakon toga i dalje ostane Kvaternik uzorom, legendarnim junakom, herojem jedne misli političke i narodne? Svaki uzor djeluje odgojno. Ali Kvaternik može da djeluje samo protiv pravog političkog odgoja, jer je on baš negacija prave i zdrave politike.

Istina je, da velike borbe za slobodu velikih naroda (Italije, pa i Američkih država i drugih naroda) rodiše mnoštvo i fantastičkih i niskih koji put karaktera, koji su ipak pomogli cilju narodnog oslobodjenja ; ali je opet istina i to, da je i prije bilo, a i danas ima u svakom narodu i to u svako kritičnije doba i običnih novinara i spekulanata, koji se daju u onakove službe, u kakove se je Kvaternik htio da daje, pak zato nisu još velikani narodni. Ići ćemo još i dalje, pak ćemo reći, da je koji put i nemoralni Machiavelizam rabio velikim muževima i velikim djelima (Bismark i drugi). Ali oni, koji su se njime služili, radili su to svijesno, promišljeno, dosljedno i upravo željeznom energijom. Svega ovoga pak ne vidimo kod Kvaternika. I zato ne možemo da mu se više divimo, ali možemo da ga više puta sažaljevamo. On nije u sebi imao ni toliko onih elemenata. koji bi ga činili dramatski tragičnim, ali je imao dosta elemenata, da postane melodramatski tugaljivom pojavom u našem životu političkom.

A na koncu još nešto : ima li smisla i je li potrebno ovakovo postumno operušavanje historijskih lica, koja su već stvorila oko sebe neku legendu? Držim, da je bolje to, nego li živjeti u obmami i laži. Legenda se ruši, a Kvaternik ne dobiva ni kao čovjek, ali čemu misterijoznost oko njega, kad se i onako nije znalo, što je učinio i kako je radio? A ako se hoće reći, što je učinio, onda se mora reći istina. Zanimljivost njegovih pogleda i misli izraženih u njegovim spisima time ne će izgubiti, dapače će biti rastumačene mnoge tamne strane. A ovo i jeste zadatak historije. Ona nema da stvara idole nego da ih ruši, ona nema da stvara uzore, nego da traži istinu, ona ne odgaja nego iznosi i tumači činjenice. A kad je g. Šegvić mogao u uvodu ta fakta tumačiti u svom svijetlu, zašto da ih ne tumači i drugi u drugom svijetlu. Glavno je, da su fakta, gola fakta iznesena, a tu je Šegvić doista pokazao i istinoljublje i neke srčanosti za naše prilike. I zato knjigu svakome preporučujemo, očekujući drugi dio. Bez ovih knjiga bi Rakovica ostala vječitom — tajnom.

DR. ANTE TRESIĆ-PAVIČIĆ: FILOZOF PETRIĆ I NJEGOVO NAJNOVIJE DJELO (Nastavak.)

Ipak kada se pita koji razlog sili volju, da izmedju većega i manjega dobra odabere manje, Petrić uvigja da razum ne može na to dati odgovora, da nema deduktivnog suda, koji bi to pitanje mogao razjasniti, i utiče se svjedočanstvu sviesti, kao najvišem prizivnom sudištu. „To se dogagja jer teoretička spoznaja dobra, ne prisiljujuć volju, ne otimlje joj moć da se odluči kako hoće. Naprotiv potpuno i u istinu praktični sud ne ostvaruje se nego pomoću volje. U mogućnosti tog praktičnog suda, i ako vrlo često provizorne moći, klije divni neprocjenjivi privilegij slobode. Nu mi ne poznajemo potpuno proces uma kada se odlučuje na ovaj sud, i po tome protuslovlje koje ti se čini da vidiš u pojmu slobode, temelji se na sasvršeno poznatim podacima ; s toga je to protuslovlje uvučeno u taj pojam neznanjem, a ne otkrivenom i dokazanom očitošću. Vjeruj dakle sviesti, koja ti svjedoči, da se možeš odlučiti kako hoćeš, ili da si slobodan". (Str. 69.)

U nekoliko sliedećih stranica Petrić nastoji dokazati još nekim razlozima, da sama teoretična spoznaja dobra ne može prisiliti volju na izbor, već se za izbor

zahtieva njena praktična, subjektivna procjena, dakle čisto hotični elemenat, koji se ne izvodi iz teoretičnog razuma.

Prije nego pregjemo na daljnje ispitivanje Petrićevog umovanja, čini nam se da je ovgje već mjesto da mu učinimo jednu velevažnu opasku. Gdje su granice izmegju razuma i volje? Svjedoči li nam uopće naša sviest, da volja može imati svojih sudova, neodvisnih od razuma? Što su ti praktični, a što teoretični sudovi? Zar volja ima svoj nekakav posebni sudski forum, neovisan od razuma? Nisu li možda ti praktični sudovi, tek sudovi uma, koji zamagljen raznim čuvstvima i strastima, ne vidi časovito neodoljivu istinu i moć vrhovnog dobra, imperativ dužnosti? Ako se to dozvoli onda opeta zbogom sloboda, jer će njezine odluke biti determinovane od neznanja, a neznanje, kako rekosmo, isključuje moralnu odgovornost, pa što će nam sloboda, koja nije odgovorna? Često i najveći filosofi, kada govore o ovim pitanjima, upanu u velike pogrješke, jer ne odredivši dobro pojmove volje i razuma, unesu iz jednog pojma koji elemenat u drugi pojam, i od tuda čitava šuma nerazrješivih zapletaja, u kojima neizbježno ljudski um zaluta. Ali ko će za pravo dati definiciju i odrediti jasno granice razumu i volji? Je li to uopće moguće, naročito, kada dodaš još treći elemenat ljudske duše, čuvstvo, ili i četvrti, maštu? Čovjek, kao duševno biće jedinstven je individuum — osim anomalija razdvojenja sviesti, koje nam moderna psihijatrija otkriva, Razum, volja, čuvstvo, mašta itd. nisu nego lica jedne te iste bitnosti, koja se spajaju, ispreplići i proniču na način, da njihove spojeve nikada nikakva analiza neće moći potpuno razlučiti. Čovjek je rastavio svjetlo u dugu, ali nijedno ljudsko oko ipak ne može zamietiti točnu granicu izmegju jedne boje duge i druge, recimo n. pr. izmegju žute i narančaste ; a kamo li će odrediti granice gdje prestaje razum, a gdje počinje volja, bitnosti neizmjerno i neprispodobljivo tanjih od nuanca boja u spektru? ! Svakako mučno mi je razumiti, da bi u čovjeku moglo biti drugih sudova, osim onih koji se sude razumom u budnoj sviesti, i kojima su predmetom predočbe mašte. U filosofiji razlika izmegju praktičkih i teoretičkih sudova, ne znači da su u čovjeku dvie sudbene vlasti, nego dva polja na kojima razum izriče svoje sudove. Jedno je polje čisto teoretsko i spekulativno, a drugo nazivljemo praktičnim po tome, što praktični sudovi izriču svoje pravorieke samo o predmetima i pitanjima etike. Sudac je dakle jedan, ma kakvi bili predmeti njegova suda.

Predpostavivši ovo reći ću dru. Petriću : Ona privaga volje, koju ona baca svojevoljno na vagu praktičnih sudova uma, nije intelektivni elemenat, nego izvire iz mračnih dubina čuvstava, strasti i sebičnosti, po tome iz mraka neznanja, Ali neka bude i čisto izvorni elemenat volje, opeta nije intelektivan, jer volja nije rasudna moć, nego eksekutivna sila razumne moći. U tom slučaju dogagja se poremećenje slično onome, kada u državi eksekutivna moć zasieca u prava zakonodavne moći.

Petrić negdje naziva slobodu volje razumnom moći. To mu metaforički možemo dozvoliti, ali u strogo psihološkom smislu ne bi se moglo popustiti ; nu pošto je skoro nemoguće odrediti granice izmegju uma i volje, te posve jasno odrediti njihova područja, to moramo dozvoliti tu slobodu i njemu, kad smo i sami prisiljeni više puta se s njome poslužiti. Mnogo su jednostavniji i shvatljiviji zakoni, po kojima se kreću i ravnaju tjelesa svemira, nego zakoni koji ravnaju ljudske duševne sposobnosti. Shvatiti im jasno sve odnošaje nije dano nikakvom Newtonu

ni Kepleru, te bi ih mogao analizovati i protumačiti samo onaj koji ih je pokrenuo.

Ovom objekcijom ne mislim rušiti slobodu volje, tek mi se čini da razlaganje dra. Petrića, i ako veleumno, još ne donosi pravu svjetlost u ovo mračno i preduboko pitanje.

Ma koliko liepa izgledala ona prispodoba o odnošaju zbroja kutova četverokuta sa sbrojem kutova višekuta, te o odnošaju krieposti prama blaženstvu, ne čini mi se da se iz toga može išta dokazati, kada pregjemo na polje praktičnih sudova. Istina da zbroj kutova jednog četverokuta iznosi četiri prava kuta, po sebi je istinita i ne kosi se u ničemu sa općenitim pravilom da je zbroj kutova jednog višekuta, jednak dva puta toliko pravih kutova, koliko on kutova ima, manje četiri. Isto se je tako moglo uzeti za primjer trokut, ili petokut itd., i uviek bi općenito pravilo bilo potvrgjeno, pače se može reći da se je samo indukcijom od posebnih dokaza prešlo na općenito pravilo, te da su pojedine istine u ovom slučaju, kao i u mnogo drugih, rodile općenitu, i da su po sebi jasnije, nego općenito pravilo, koje se induktivnim, a ne deduktivnim, putem otkriva,

Prelazeć na drugu prispodobu o krieposti i blaženstvu reći ću, da se ovgje nipošto ne slažem sa drom. Petrićem, kao da bi kriepost bila uži pojam od blaženstva. To ću kasnije obrazložiti, a sada spješimo prama glavnoj pogrješci, koju mi se čini da mogu zamietiti u onom vrlo suptilnom umovanju našeg filosofa, to jest gdje onu teoretičnu prispodobu odnošaja pojedinih istina sa općenitom prenosi na praktično polje.

Dr. Petrić veli, kao što je spomenuto pravilo o kutovima četverokuta po sebi istinito, i ne kosi se sa općenitim pravilom višekuta, ma da mu je podregjeno, tako i u području moralnih istina može biti pojedinih dobara, po sebi dobrih i istinitih, ma da se mogu svrstiti pod općenitu kategoriju vrhovnog dobra blaženstva.

Ja ne niečem da takovih dobara može biti, ali niečem posljedicu koju dr. Petrić iz toga izvodi. Volja, veli on, spoznavši neko posebno dobro, može privoliti k ovomu, bez obzira na vrhovno dobro, jer vrhovno dobro privlači k sebi volju, ali je apsolutno ne determinuje; po tome h i c e t n u n c, volja može po svojoj vlastitoj moći odabrati ono posebno i podregjeno dobro.

Ali istina četverokuta, ne kosi se sa istinom višekuta kojoj je podregjena, nego je potvrgjuje! Naprotiv posebno dobro, za koje se volja katkada odluči, kosi se vrlo često sa vrhovnim dobrom, pače ga ruši. Dr. Petrić je svojom prispodobom htio dokazati, da se volja može odlučiti i za subjektivno dobro, koje je u mnogo slučajeva apsolutno zlo, jer se kosi sa etičnim imperativom, sa dužnosti, sa blaženstvom, koje je vrhovno dobro. Ne niečem da to volja može učiniti jer to svaki dan vidim i to mnogo brojnije, nego li su njezine odluke, potaknute od vrhovnog dobra; ali niečem, da se ta subjektivna dobra mogu svrstati pod objektivno općenito dobro. Dozvoliću da volja može katkada misliti, da su to stvarna dobra, ali se ona u tome vara, a tu opeta dolazimo na onu pogibeljnu siku za slobodu, na neznanje, jer u neznanju nema odgovornosti.

Ne dielim mnienje, da se kriepost može svrstati pod općenitiji pojam blaženstva, jer za me blaženstvo nije nego nuzgredan korolarij krieposti. U tome posvema sliedim i usvajam mnienje stoika. Kriepost je najuzvišeniji najčarobniji cviet slobodne volje, a sloboda je vrhovno dobro, koje čovjek ima, pa većega mislim da ne bi mogao imati ni na suncu vrhovnog blaženstva. Kriepost je sama u sebi

dobro, milijon puta uzvišenije od moralnog imperativa i od Kantove dužnosti, ja dužnost, o kojoj Kant u svojem zanosu pjeva, kao o najljepšem pojmu, do kojega se praktični um uzvinuti može, čedo je njemačkog željeznog mozga, čedo surova zapta, reda pred strahom tiranije, bilo ljudske, bilo nebeske. Kriepost je naprotiv divni porod vedrog grčkog i latinskog uma, samonikli cviet, ne izazvan usviest od sunca blaženstva, neovisan i od samog Božanstva. Kriepost je olimpijski mir mudraca, koji ju ostvaruje, ne jer se boji kazne, ili jer se nada kakvoj nagradi, nego jer mu je ona sama od sebe najveća nagrada za kojom težiti može. Mudracu Te Božanstvo dalo slobodu volje, za to mu je haran, ali drugo mu ne pita ; on će neodvisno od Božanstva stvoriti svoje blaženstvo u samoj kriepost. Ako mu Božanstvo otme slobodnu volju, ili ako ga pomaže u ostvarenju kriepost, ponizuje ga i smanjuje, Božanstvo po svojoj naravi ne osjeća potreba, nije podvrgnuto napastima, savršenstvo i dobrota njegova su narav u apsolutnoj mjeri. Mudrac je naprotiv svim nevoljama, napastima, mukama i nepravdama podvrgnut, dakle mora se boriti da postigne svoje relativno savršenstvo, svoju kriepost. Divna li je u tome sudbina čovjeka ! uskliknuo bi Seneka ; a Katon bi rekao : Dao si mi slobodu, o božanstveni Svemiru, ja od tebe drugo ne pitam i ne trebam !

Podvrgavati dakle kriepost blaženstvu, za me nije ništa drugo nego uzvišeniji edonizam, oplemenjen kršćanskom naukom. Epikurova ἡδονή Lukrecijeva v o l u p t a s, pretvorila se je u kršćansko blaženstvo. To je blaženstvo plemenitije i uzvišenije od v o l u p t a s, koliko je od blata zemaljskoga do izvora zvjezdana svjetla, ali još je toliko daljine od njega do kriepost ! Za me je dakle blaženstvo korolarij kriepost. Nije pojam kriepost podvrgnut pojmu blaženstva, nego je pojam blaženstva podvrgnut pojmu kriepost. Koliko je šira elipsa Neptuna od elipsa Merkura, toliko je širi pojam kriepost od pojma blaženstva. Merkur se do duše grije na suncu i najbliži je njegovim zrakama ; ali ništa za to, jer možda Neptun imade još u sebi dovoljno energije i topline, koja mu daje vlastiti život !

Evo jedne stavke iz koje će se viditi kako Dr. Petrić daje nešto preširok pojam volji na uštrb razuma : „„Volja se napreže naporedo s umom da pretvori ćutljiva pokretala u razumne razloge, koje upotrebljuje i sliedi kako hoće, ili ih podredi pokretalima i razlozima druge vrsti, vladajuć u svakom slučaju nad jedima i nad drugima, mjesto da pusti neka oni njom vladaju.“ (Str. 70.) Sve je ovo dobro i liepo, tek ne razumijem kako volja može pretvoriti ćutljiva pokretala u razumne razloge. Meni se naprotiv čini da razum pod dojmom čuvstva, osjećaja strasti, želja, koje bude volju, sam izgubi svoju jasnoću i procjeni više te podražuje nižih duševnih sila, nego zaslužuju ; uzvine ih do prividne razložnosti i na koncu izgubi jasan pojam moralne vriednote, ter procjeni da vriedi više ono što u istinu vriedi manje, a iz te procjene ragja se hotnja, to jest odluka volje. I tu opeta udaramo glavom u ono strašno pitanje neznanja. Dr. Petrić će kašnje kušati i to pitanje razjasniti, za to, da nam se ne reče da cjepidlačarimo, pregjimo dalje. Preskočit ćemo nekoliko stranica, u kojima Dr. Petrić novim razlozima, ali vrlo sličnim dosada navedenima, kuša svoje uvjerenje obrazložiti, to jest da nije dostatna teoretična spoznaja dobra, da pri ili volju na odluku, nego da se hoće praktična procjena volje, koja je posve slobodna i ne podliega motivu veće racijonalne vriednosti. „Volja je kao onaj, koji videći, da je jedno tielo veće od drugoga, može postaviti ono veće u toliku daljinu od svoga oka, dok mu se ne pričini, da je manje. Tako ona uplevši se u sud svojom moću proizvagja prak-

tičnu procjenu, različitu od teoretske i često njoj protivnu." (Str. 74.) Evo ovdje dokaza da rekoh pravo, kada opazih da prispodaba iz planimetrije hramlje, jer nijedan njezin poseban zakon ne protivi se općenitomu.

Gornju prispodobu prekrasno obrazlaže u stavci, koju je vriedno cielu prenesti: „Ako smo prispodobili praktično djelovanje uma, promatranog u nekim njegovim učincima, to jest u povećanju ili smanjenju, pred svojim očima, dobra koje je u predmetu, sa svojstvom fizičnog oka da vidi manje što je više i obratno; dobro smo rekli, nu samo govoreć u prispodobi: da fizično oko ne može u isto doba vidjeti a veće i manje nego b. Dogadja se naprotiv vrlo često, da se umu, zavedenom od strasti, dok ih subjektivno procjenjuje preko najuzvišenijih dobara, te se ponizuje u tim strastima i rad njih (valja opaziti da ovgje govori o umu, a ne kao prije o volji —) otvori pred očima šire obzorje, u kojemu zamieti slike, ili bar dovoljno svietle tragove mnogo objektivnijeg i općenitijeg dobra, od onoga koje sliedi, ili se priprema sliediti. Ali u tom slučaju um promatra to dobro ili sa svim, ili skoro sa svim, nehajnim okom, dočim pozornije upilji oči u predmet svoje strasti i glasom razuma i jačim i energičnijim nazivlje — u praktičnijem smislu, ali koji vriedi možda samo za taj čas u misli i volji činitelja — jedinim i boljim dobrom ono, što je u skladu sa odnošajem, koji je on sam stvorio izmegju sebe i predmeta, po svojem slobodnom raspoloženju. Vanjsko nasilje, ili nutarnje i naravne podražice, mogu na neki način poticati i naginjati volju na takvo raspoloženje, ali odluke stvoriti ne može u istinu nego ona sama. Niko ne može proizvesti moje hotnje, ako ih moja volja ne proizvede. Osjećati je čin prirode, privoliti je čin same volje.

Ne smijemo se čuditi što jedan te isti razum može procieniti, u različitom smislu, a kao bolje nego b, a istodobno b bolje od a, ako se pomisli, da se za to zahtieva posredovanje i istodobno djelovanje dviju različitih djelatnosti: teoretične i praktične." (Str. 75. 76.)

Da je ta procjena arbitralna, a ne apsolutno proizvedena od prirode, budi dokazom, što volja uviek može, prije nego odluku provede u čin, svoje razpoloženje promieniti. Ona se može odlučiti sada pod utjecajem sliepih pohotnih težnja, ili osjećaja i čuvstava, koja na nju djeluju, a tada je sliedila subjektivan sud; ili pod utjecajem istine koja je u predmetu i za koji ima da se odluči, a tada je sliedila objektivan sud, jer je istina uviek objektivna. Ona može kolebati izmegju jednoga suda i drugoga, odlučiti se sada za ovaj sada za onaj, nu prava konačna odluka pane samo onda, kada ju volja provede u čin. To kolebanje najbolje dokazuje, da je nijedan motiv, ni prve ni druge vrsti, apsolutno ne determinuje, to jest da je slobodna.

„Ipak je izvan sumnje da volja može procieniti jedno dobro i nehotičnom pogrješkom. Hoćemo li tu procjenu nazvati subjektivnom, ili objektivnom?" (Str. 78.)

Ta objekcija, koju Dr. Petrić sam predvigja, ne zabunjuje ga. Do sada se je je govorilo o procjenama, u kojima ne fali potpuno spoznaja pravog dobra. U nehotično pogrješnoj procjeni može se sud smatrati subjektivnim sa teoretskog stanovišta, u koliko je proizvod rasudne moći uma; ali sa praktičnog stanovišta taj je sud, prema namjeri djelatelja, objektivan. „Kada um prigrli predmet, jer mu se pričinja istinitim dobrom, prigrli ga u obliku objektiviteta". (Str. 79). Glavno je da volji ostanu otvorena uviek dva puta, i da se po jednom od njih može uputiti k vlastitom izboru. „Je li pak put boljega dobra čista istina, ili pogrješna prividnost, to nije odlučno za slobodu, jer to ne mieša oba puta u jedan". (Str. 79.)

Sada dolazimo na objekciju, koju smo mi i više puta tekom ove razprave predbacili dru. Petriću; to jest, da li se volja odlučuje za manje dobro uslied ne-

znanja, i bili se mogla za nj odlučiti, kad bi posve jasno i savršeno poznavala pravo dobro. Ako se može odlučiti za manje dobro, premda jasno i savršeno poznaje pravo dobro, njezina sloboda je spašena; ali ako je moć pravog dobra, posve jasno i savršeno poznata, tako jaka, da apsolutno sili volju, da je sliedi, onda je sloboda izgubljena. Ovo se pitanje pretresa već dvadeset i tri vieka, otkada je Sokrat rekao da je znanje sloboda, neznanje ropstvo, i a d h u c s u b j u d i c e l i s e s t. Sokratici su tvrdili o m n i s m a l u s e s t i g n o r a n s, i išli su tako daleko, da su nazivali svaku kriepost znanjem, a svaku manu neznanjem. Hoće li dr. Petrić biti sudac, koji će ovu parnicu riešiti? Sliedimo ga u razlaganju, a kašnje ćemo ili razloge odobriti, ili ih zabaciti, ako nam se ne budu činili dobri. Svakako, kad bismo se povjerili deduktivnoj moći razuma, morali bismo zaključiti da je sloboda u znanju, ali žalibože svakidanje iskustvo nam dokazuje, da ima vrlo umnih ljudi i vrlo naobraženih, koji su robovi strasti; kao što ima i vrlo čednih ljudi, ograničena znanja, koji služe kriepostí. Ova činjenica bez sumnje vojuje u prilog slobodi, ali pustimo za sada indukciju, da vidimo hoće li nas o tome Dr. Petrić uvjeriti deduktivnom moću svoga uma.

„Uzalud se dokazuje, da je pravo dobro potpuno nepoznato onome, koji voli subjektivno dobro, nego moralni zakon. Mnogi uvaženi pisci ustvrdiše, da čovjek, kojim je obvladala strast, izriče kada hoće, rieči, koje sadržavaju nauku dobra protivna onome, koje je odabrao; ali da to čini, kao što bi to mogao učiniti i pijanac, koji bi te rieči pamtio, ali bi mu vino priečilo da ih razumije. To načelo može biti istinito, kao hiperbola, a može i doslovno biti istinito, kada čovjekom potpuno zavlada silna strast, ili opaka navika nehaja prama moralnome dobru. Ali mi se, u običnim strastima i napastima, ovaj sud, dobro shvaćen, čini više pretjeranim nego istinitim. Spoznaja i procjena pravog dobra oslabe, ali ne iščezava svaka dostatna spoznaja toga dobra, niti uvjerenje da bi objektivno dobro moralo gospodovati nad prolaznim dobrom, i biti mu predpostavljeno. Ako je podnevna svjetlost jasnija i jača nego ona u koje mu drago doba dana, još ne stoji da svjetlost drugih ura, pače i ona sutona, ne može rasvietliti put, kojim nam treba krenuti." (Str. 80.)

„Kada čovjek, zaveden strašću, hotično zaboravi, zabaci, ili zanemari onu od dviju pretpostavaka, koja mu kaže pravi put, uzrok te zaboravnosti, zabačenja, ili hotičnog nemara, nije samo čuvstvena strast, nego ortakluk volje sa tom strašću i njezino povagjanje za njom. Dok se volja opire strasti, pristajuć jače ili slabije uz moralni zakon, jasno je da ne gubi s vida taj zakon". (Str. 81.)

„Kada čovjek hotično zapusti spoznaju zapovjedi ili moralnog zakona (bud da to čini pukom nemarnošću, bud očitom i odlučnom namjerom) on je već time postao krivcem, jer je to učinio na uhar svoje strasti, ili svoje mane. Ako se tu činjenicu ne dopusti, gdje ćemo naći mjesta za krivnju? Faktične krivnje nema pošto se je otklonilo očima sviesti spoznaju moralne zapovjedi, ili zakona. Krivnju pak in c a u s a ovgje se već pretpostavkom ne dozvoljava, jer nevin uzrok ne može po sebi proizvagjati vinih učinaka: niti se svi griesi mogu svesti na griehe i n c a u s a. Ako dakle vinosti ima, valja ispovjediti, da je već griešno ono odstranjenje moralnog zakona sa očiju uma. Dakle, ili grieha nema, ili svim griesima nije bitni uzrok, ili neophodni uvjet pravo neznanje; ma koliko se u tom smislu suzilo i ublažilo vriednost i zamašaj rečenice „o m n i s m a l u s i g n o r a n s", dokle ju se ne svrne na drugi cilj; n. pr. na blaženstvo, koje grješnik hoće da postigne svojim činom, a ne može tim putem postići". (Str. 83.)

Da previše ne navagjam, ožeću u dvie rieči sliedeće stranice, jer se drugim riečima opetuje što je već rečeno. Sviest nam svjedoči, da smo slobodni, te osjećamo grižnju kad smo krivi, zadovoljstvo nakon dobra jela. Doduše strašno su duboki i vijugasti jazovi sviesti i razuma, iz kojih izlaze odluke volje, ali pošto nam sviest

općenito svjedoči slobodu, prije bi bila dužnost protivnika slobode, da dokažu i razjasne varku sviesti, nego naša da dokažemo istinu toga svjedočanstva. Ko se ćuti umno toliko jakim da kaže i posve razjasni tu varku, neka stupi naprijed, Petrić neće uzmaknuti.

Iza ovoga, tvrdeć da je slobodna volja vrst uzročnosti, kojoj iskustvo ne može pokazati ništa u istinu slična, donosi jednu prispodobu, čija se vriednost po mom sudu, približava vriednosti one o valjku od dubokoumnoga i suptilnoga filosofa Hrisipa, trećega poglavice stoičke škole. I sam Petrić priznaje da prispodoba ne može služiti za temeljit dokaz, ali može stvar razjasniti i olakšati shvaćanje:

„Stavimo da se može prispodobiti razumnu moć volje vazi, koja mora poslušati težu utegu; dajmo toj vazi vlast da može razmicati svoj sustav, to jest približavati i udaljivati, na jednoj i na drugoj strani poluge, utege, usredotočujuć njihovo djelovanje na potporanj po sriedi: ako joj date tu moć, vidjet će te, da će ona moći ne samo prevagnuti utegom jednaku utegu na drugoj poluzi, nego i manjom utegom veću.

Na isti način ne determinuje volju na izbor dobro teoretično ili jednostavno poznato; nego, kako već rekosmo, dobro subjektivno d o s t a t n o p o z n a t o i p r o c i e n j e n o. Pošto je ta procjena slobodna, slobodan je i izbor koji i od nje potiče." (Str. 86.).

Volja može odmah jasno spoznati pravo dobro, i odmah se za nj odlučiti; ali se može postaviti i na koso stanovište prama tome dobru, bliže manjemu, subjektivnomu, te ga pomoću mašte poljepšati, precieniti, i bar u stanovitom času višim od prvog procieniti, te odabrati. „Iz tog sliedi, da ideja dobra, ako hoće da uspješno makne i vodi volju, mora biti subjektivno procienjena i oživljena pomoću iste volje. A pošto je ta pomoć slobodna, slobodan je i izborni čin". (Str. 87.).

Sada dolazi još jedno pitanje: nije li kriva procjena predočenih dobara tek posljedica varave prividnosti?

Petrić odgovara: Kad bi naravna prividnost bila u istinu varava, volja se ne bi nikako mogla posve svjesno odlučiti za pravo dobro, jer joj ne bi bilo jasno poznato, nu tu ne bi bilo odgovornosti. Ali prividnost, koja je svjesno i hotično probugjena izvedena i očuvana u duhu, nije u istinu varava, i takom se ne može smatrati, niti može opravdavati izbor manjega dobra. Veslo, slomljeno u vodi, prava je prividnost; ali se za to razum ne da od te prividnosti prevariti. Isto su tako prividne i sablasti, koje mašta stvara, da opravda lošiji izbor volje, ali u istinu razum znade, da su ona tašta i isprazna varka. Mogu kadkada biti tako žive, da se i samom razumu pričine stvarnošću, ali to su riedki slučajevi, i teško je vagati u tim dubinama duše te pretanke razlike, koje ipak ne mogu oboriti činjenicu, da općenito u tim varkama volja ulaže svoju moć.

Zadnji prigovor koji Petrić nastoji oboriti, to je, da nam duševne sposobnosti nisu u sebi poznate, te da im ne poznajemo opstojnost nego po njihovim učincima, ili djelima. Netom je djelo došlo u svjetlo bivanja jest ono što jest, i u tome nije više slobodno. Prije nego je postalo bilo je ništa(?), a ništa doista ne može imati slobode. Sposobnost duše, koja proizvagja hotične čine ne može biti slobodna. Bila bi slobodna samo kada bi bila gospodarica proizvesti ih, ili ne proizvesti; začeti ih, ili ne začeti u sebi, ostvariti jedan čin mjesto drugoga. Ali kako bi to sviest mogla zamietiti, ako nam je sposobnost volje u sebi posve nepoznata? Sloboda je uzročnost, a volja ne bi mogla biti slobodna, nego samo kao uzrok svojih hotnja.

Ovo nije ništa drugo nego Humeova teorija o kauzalitetu. Uzroci su nam nepoznati. Empirički mi ne možemo razumiti, kako uzrok prelazi u učin, jer u uzroku ne vidimo učina, kao što bi moralo biti, kad bismo empirički mogli zamieti uzročni odnošaj izmegju dvaju ili više predmeta. U empiričnom pojmu uzročnosti mi uviek pogrješno umujemo: „post hoc, ergo propter hoc". Ali ako um i sviest ne mogu ni nutarnjim opažanjem, ni pomoću vanjskog ćutilnog iskustva nikada zamietiti uzročni odnošaj, kako bi um mogao istinitom percepcijom zamietiti slobodu naših hotnja ? Mi zamišljamo slobodu kao uzvišenu vrst uzročnosti. Ne sili nas dakle sviest da ustvrdimo slobodu hotične moći : mora biti koja druga sposobnost ili naravno raspoloženje našega uma, koje budi i ucjepljiva onaj pojam i ono uvjerenje u naše mišljenje. Tako raspoloženje biće koliko hoćete zgodno i korisno za potrebe života, ali ne može stvoriti u nama potpune sigurnosti i očitosti.

Petrić odgovara : „Ako i ne vidimo u uzroku, dok ne djeluje, učin, možemo katkada u učinu vidjeti uzrok, koji ga izvagja : možemo u času ostvarenja učinka vidjeti zajedno i uzrok i učinak". (Str. 93.)

„Dok volja ne djeluje, mi nismo sviestni njezina opstojanja ; ali netom se pojavi u činu htienja, onda sviest vidi ujedno s činom i moć koja ga ragja. A zašto ne bi mogla vidjeti, da je ta moć mnogo jača od čina koji proizvagja, i od poziva i pokretala koji sudjeluju u tom izvagjanju, te da je u svemu moćnija od njih? Iz tog očito sliedi, da ona nije ograničena nijednim svojim činom, ni empiričkim predmetom, da nije predobita ni svladana od nijednog posebnog pokretala, te da se ni u njima ni po njima nikada posve ne iscrpi, niti kada djeluje. Ako takova sviest prati ostvarenje hotičnog čina po proizvodnoj moći, na isti način će nam sviest moći svjedočiti da nijedna prisilna i prinuždujuća moć ne determinuje volju na čin, to jest da je ona slobodna ostvariti ga, ili ne ostvariti, ili ostvariti mjesto njega drugi čin, ili čak posve protivan". (Str. 96.).

* * *

Svaki nepristrani sudija priznati će da Petrić nije utaman izgubio vrieme pišući ovo djelo, i da je umio mnogo svietla u neka duboka i nejasna pitanja unijeti, kojima obiluje još nikada dovoljno obragjena znanost o slobodnoj volji, premda o tom pitanju piše bezbroj pozvanih i nepozvanih pisaca, više drugih nego prvih. Što više ja se ne žacam izjaviti da mi se Petrićevo umovanje čini dubljim od polemike izmedju Samuela Clarke i Leibniza, pače poznajem malo filosofa, koji bi dublje u ovaj predmet zaronili, da spomenem već spomenutog Hrisipa, od kojega žaliboże nemamo nego fragmenata o pitanju slobodne volje, ali takovih da se po njima može naslućivati dubina, kojim je bio ovaj predmet obradio, kao što bi se po odlomku kojeg divnog kipa, da ga se otkrije, moglo prosugjivati stvaralačku moć Fidije ili Praksitelesa.

Kako već rekoh, ja sam se sa Petrićevim mišljenjem u glavnome slagao i prije nego sam pročitao njegova djela, što ne ističem kao zaslugu, nego kao opravdanje, zašto se neću upustiti u pobijanje njegova umovanja. Ne vlada u meni oholi demon razaranja, nego dragovoljno priznanje istine, koju uviek i svuda najoduševljenije pozdravljam. I onako oholost ljudska, koja hlepti za slavom, a ne mogući stvarati ili potkriepljivati stare istine, nastoji postići glasovitost razaranjem, pa se iz petnih žila napinje da obori kojekakovim doskočicama, i valja priznati, često vrlo vješto ishitrenim paralagizmima, stare istine, trudnu tečevinu ljudskog naprezanja kroz viekove. Davši ovo priznanje našem dičnom i velikom starcu, neću

se upuštati u hvale pojedinih istina, koje je iznio i koje sam ja dosta vjerno i iscrpljivo ožeo u ovoj ocjeni, jer će istina i sama po sebi zasjati svojom ljepotom svačijem oku. Ja ću ipak još staviti neke opaske, i zasvietliti neke tamnije sjene ovog pitanja, ako me samouvjerenje ne vara, te pokazati da ima i drugih razloga zašto se volja može odlučiti i za manje dobro, osim onih koje je dr. Petrić spomenuo, pače možda da je glavni razlog, koji ću navesti, pravi uzrok toj moći slobodne volje.

(Nastavit će se.)

JOSIP KOSOR: CUPALO

(Nastavak.)

XV.

Sinjora Paula Kvačić bijaše udova iza poštanskog oficiala i stanovaše osamno u svojoj kući, uz more izvan grada. Prije pet godina umrije joj muž i ona osta sama samcata bez djece. Za života pokojnog muža bješe tri puta zanijela, nu vazda radi mrtvorodjenče. Ona se u svemu razlikovaše od svoje sestre sinjore Justine. Bijaše veoma čuvstvena i ljubljaše djecu nada sve. Stoga su se uvijek oko nje okupljala susjedna derišćad, a ona ih darivaše jelom i voćem. Anicu je pazila kao zjenicu oka. Stoga bi ju Anica morala svakog tjedna barem tri puta posjetiti. Iz kuće svoje nije se nikada kretala, osim što bi kadikad, ali veoma rijetko pohodila sestru. Kud zna ona sirota bez muškarca. Blizu joj je četrdeset godina, nu sreća je dosad ne posluži, da se ponovno uda, premda se ona još za to osjeća sposobna i krepka i čemu tajiti, mili joj se muška glava.... Ali muškarci su bez srca, pa se i ne obaziru na nju. Stoga sinjori Pauli višekrat i dojadi život i samoća, a osobito po noći. Kad ono more zašumi, pa zahuči hitajuć se valovima ispod prozora njezine kuće, a ona ispružena leži u tami i kroz okno zirka sa postelje u usplahirenu masu mora, nehote spopane je tjeskoba i ona se sjeti svog pokojnika, koji bi je u takvim časovima primio u naručje svoje. Sada u takim zgodama mora se sirota spopasti rukama za postelju i zariti glavu u prazne jastuke. Sve joj je, što je u životu zagrijeva, njezina nećakinja Anica. Nu šta to znači, da je već tako dugo nema k njoj. Ta već je mjesec dana prošo, da je nije ugledala i pomilovala. Je li bolesna, i je li sestri možda zlo ili se je nešto inače nova dogodilo? Sutra će se morati obući i poći u grad, nema fajde. Već je tri mjeseca, da je nije nitko vidio u gradu, a tamo bože moj toliki muškarci, no....

Sa lonca skide poklopac i pogleda, da li je riba kuhana. Vatra je u štednjaku veselo buktjela, tješeći kao neko živo biće udovicu u njezinim mislima. Suton zagrtaše dvorište sa kamenim zidovima i nekoliko debala smokava u mekane povoje mraka. Sa neba padahu po moru zadnji odsjevi umirućeg dana. Valovi šaputahu polagano i sanjarski njišući se....

— Dobar veče teto! — začu sinjora Paula za svojim ledjima glas.

Ona se obazre.

— Oh, milena moja! — krikne i sklopi Anicu u naručje, — a di si toliko dugo, di si?

Sinjora Paula pogleda zatim na vrata i prepade se.

— Šta su oni došli? — obrati se ona lijepom garavom momku i zebnja joj prodje kroz tijelo.

Anica spopade tetku ispod ruke i dovuče je u sobu.

Cupalo stajaše u kuhinji i slušaše iza zatvorenih vrata.

Najprije čuje dugi šapat, onda poklič od tetke, zatim krik iznenadjenja. Prodje tren dva i ne čuje se ništa osim kako u loncu riba vrije. Stanu sada govoriti glasnije, spominjući ime Aničine matere i oca, dok najednoć sve ne prekinu suze i jecaj. Cupalo sluša i sluša, postaje mu užasno neugodno, pod tabanima mu vatra gori. Ma tko plače? Plače li to ona ili ona. Prvu „ona", mišljaše Anicu, a drugu „ona", tetku. Napokon ne mogaše više izdržati, jer ne bijaše nikad prijatelj suza i provali u sobu. Nadje ih zagrljene, gdje obe jecaju. Cupalu se nehote otme smijeh, zaleti se i obe ih rastavi, a sam zagrli Anicu, cjelivajući je u suzne oči.

— Ali šta će reći svijet, svijet, svijet ! . . . . — vikaše tetka sva izvan sebe.

Cupalo je uzme za ruku, što tetki u taj tren nije bilo neugodno.

— Neka svijet rekne što ga volja, ali mi ne živimo za svijet, nego za se. Ja ne držim do toga svijeta ništa, za mene je on jedna „surova i sirova batina" . . . .

Tetka ga omjeri od pete do glave i postane mu dulje pogledom na licu — ta momak je krasan, ali ipak prije vjenčanja nije običaj . . . oh, tko je to vidio ! Ona se tucne po čelu i zakuka iz nova, našto Cupalo, da prestane kukati, povikne joj:

— Idite u kuhinju pokipit će vam lonac.

— A vi ste sin pokojnog Nike Cupala, ako se mogu dobro spomenut, — pita ga ona skidajuć poklopac.

— Jesam, kako ne bi bio . . ., — odvraća on brišući Anici zadnje suze.

Tetka prostre siniju i iznese pred mladence ribu sa uljem, mišnog sira, pršuta i jabuka uza ruso vino.

Cupalo kod druge čaše nazove tetku Aničinu i svojom tetkom i otkrije joj svoje osnove o Americi.

Sad je on govorio kao ozbiljni muž, koji ima na vratu ženu, buduće dijete i koji se mora sa svim silama brinuti za budućnost.

— Kad je sreća tolike druge tamo poslužila, — označuje on Ameriku, — valjada ne će ni mene iznevjerit.

— Bog Vam bio na pomoći i ruke vam blagoslovio, — oglasi se tetka.

Zabrbljaju se do ponoći, a vani šumi more divlju pjesmu slobode i rada, pozivljući novoga putnika preko svojih dalekih vodenih cesta na rad.

Cupalo poljubi Anicu u usne, a tetku u ruku i krene u noć niz more, gledajući prema zvijezdama . . .

XVI.

Sutradan obuče se sinjora Paula i ode sestri. I nju i muža zateče kod kuće u ljutoj prepirci. Polipić je grmio na ženu:

— Ali kako ti je mogla uteći, kako? Zaslužuješ batina znaš li.

— Bila sam na čas otišla u susjedstvo, a kad sam se povratila nisam je zatekla, — opravdala se ona. — Sinjora Paula mahaše mi rukama.

— Umirite se u mene je ona.

— U tebe?

— U mene da, — zakrenu ova brižno glavom.

— Pa šta je nisi dovela, dovukla? — podigne zacrvenjelu glavu Polipić i kćer nazove beštijom.

Paula šutaše a onda uze sestru za ruku, da joj nešto progovori na samu.

— Tu nema nikakva šaranja, ako imaš šta reći, reci preda mnom, — vikaše Polipić.

Nekoliko časaka proteče u upornom muku.

— On mi se ne čini loš mladić, — zače sinjora Paula, — veli da će raditi i za nju živjeti, da će je na dlanu nositi, samo da se nije nesreća kod nesretnice dogodila. — Ona prinese maramu očima i tronuto progovori: — „prekoračili su, ona je trudna“... Ona vama više na oči ne smije.

Sinjora Justina krikne i prihvati se za glavu. Polipić stisne šake, izbaci nekoliko kletava, zaškrine tvrdo zubima i izleti iz kuće.

Pojurio je preko trga i unišao u dućan. Glava mu je gorjela od navale krvi i pred očima ništa drugo nije vidio — osim Cupala. O guba da mu onepošteni ime, da mu obesčasti kćer. S kakvim li će on sada licem moći preći preko trga, sjesti pred kavanom i upustit se s inteligencijom u razgovor. Prije je on važio kao čestit gradjanin i kako si je sam umišljavao dobar političar, bilo je nade, da će ga izabrati u gradsko vijeće, da kroji tamo politiku. S kakvim li će licem susretati don Marijana, svog najuglednijeg i najboljeg prijatelja. Svi će ga odnemariti, svi će ga prezreti, da se ne će usuditi ni u crkvu poći

Što je dulje razmišljao, to mu je sve jače gorjela glava. Bez ikakva prosudjivanja pridje stolu, uze iz ladice revolver i izjuri.

— Kuda gospodaru? — upita ga njegov momak sav uprepašćen kad preleti prag dućana.

— To tvoji nisu posli, — okosi se on, — nego prodaji robu.

Prodje nekoliko ulica i obalom svedj stišćući revolver pripravan u ruci, nekoliko časaka zatim zastane jedva polusvijesno i zaputi se uzdrhtalim korakom komori Cupalovoj. Nu na sreću vrata su bila zaključana i nigdje ga ne nadje.

Polipić bijaše pripravan da ubije Cupala, što mu je oskvrnuo kćer i osramotio obraz. Pri svemu tomu nije on nimalo premišljavao, kakvo bi zlodjelo time počinio ukinuvši jedan mladenački život, nije pomišljao na posljedice zločina, koje bi ga stigle i da time krivinu ništa ispravio ne bi — na sopstvenu kaznu savjesti, ni na ništa. Njega je kao ranjenu zvijerku vodio samo slijepi bijesni nagon — prirodjen u jakoj mjeri južnjaku. — Kad ga tko dirne — krviti, osvetiti se i ništa drugo.

Od bijesa, što ga ne nadje, ode u oštariju i cio dan zapi se vinom ne htjevši ništa drugo okusiti. Na večer, od prevelike žuči poželjan kavge — svadi se tamo s jednim čovjekom i prava zdrava izmlati ga na mrtvo ime.

Cupalo se toga dana na sreću svoga života, nalazio u kući kupca svoje kuće, gdje su sačinjavali kupoprodajni ugovor. Prije svoje smrti prepisala je mati onu kućicu i bašču na njegovo ime i on bijaše jedinim vlasnikom. On se spremao da skorih dana krene, tim više što je znao, šta bi se moglo izleći izmedju njega i nezakonitoga punca. Znao je veoma dobro, da po starim običajima od predaka u ovakom slučaju sudi nož ili kubura!...

Kad je sinjora Justina sestri Pauli predala za nesretnicu nekoliko njezinih košulja i oprava poruči kćeri:

— Reci joj, nek joj bude prokleto moje mlijeko, što ga je usisala.

— Ne proklinji je, — zaklinjem te živim bogom, — molila ju sestra.

— Na ovom je svitu uvik zlo pratilo a u raju ne našla duši mista.

Paula joj htjede začepiti rukom usta.

— Reci joj neka ne pokazuje svitu obraza i neka se prekoračuje prag crkveni.

— Ma sestro, ustavila ti se rič na jeziku, stani.

— U moju kuću više nek na zaviri, noga joj usahla.

— Previše je grija i nesreće, ne povećaji ga više.

— Zemlja je izbacila a more je ne primilo!

Paula ne mogaše više slušati.

— Sunašce je ne grijalo, misec joj ne svitlio!

Kad je Paula slazila niza stube još je čula grozne pogrdne riječi:

— Gjavo joj kumovao!...

Sinjora Justina naricala je od bijesa i derala si maramu.

XVII.

Kad se Anica tako dugo ne pojavi u gradu, ni na šetalištu ni na obali, gdje su je prije obično svaku večer susretali, porodi se neka mračna sumnja u jednom dijelu gradjanstva.

Najprije se djevojke čude i pitaju za nju na šetalištu, nu kad ne dobiju izvjesnih odgovora upitaju u baba za razjašnjenje. Babe se posavjetuju sa udatim ženama u odsutnosti njihovih muževa i uzmu u pretres Cupala, s kojim su Anicu u parku vidjevali. U to im priteku u pomoć podaci, da je iščeznula, mjesec dana ponajprije proboravila u kućnom zatvoru a zatim pobjegla tetki; da je neki dan Polipić tražio Cupala s revolverom te da ovaj prodaje kuću i bježi u Ameriku. Babe nisu dugo oklijevale, sve im bude jasno i naoštrenih zubiju stvore osudu kojom se Anica zbog počinjene opačine isključuje iz svakog poštenog društva. Žene ne smiju s njome općiti, a djevojke se kloniti njezine blizine, da ne izgube na svojoj časti. Mladići i ženici pako neka joj dostojno oderu mačku.

— Kako nije imala obraza ubio je bog! — govore babe ženama.

— No jesi vidio kakva je ta! — sa lukavim smiješkom dojavljuju žene svojim muževima.

Mlade djevojke uhvate se u čitavo jato na obali i šapću crveneći se:

— No ko bi se to nado? Ko bi to mislio!,..

A svima im je drago i nasladjuju se, da se je to djevojci dogodilo.

Mladići i ženici izvrnu medjutim frazu kretenovu i ne dovikivahu si više: „di s' bi' ka' je grmilo", nego „a di j' bila ka' je grmilo". „Bome je ona bila pod čadorom, pod čadorom je bila"...

Ovaj dogodjaj kao nova duševna hrana, hranila je gradjanstvo puna tri mjeseca. Kreteni i idioti, koji su inače na trgu i obali zabavljali za cigaretu ili ostatak pića u čaši, ostadoše sada bezposleni i gladno zijevahu noćivajući u svojim bačvama.

XVIII.

Jedanajsta ura noći odbi i more se na daleko ogrnu tamom blisičeć otajstveno valovima. Ne vidi se horizonta ni linije, gdje se stapa s nebom. Svjetionik uspeo se samotno na hridine i nujno osvijetljava malen dio mora gledeći u mračnu bezutješnu daljinu. Jedan parobrod isplovio već davno pravcem Italije i iz daljine

gleda na zgusnutu gromadu grada med bregovima krvavim svjetlim okom, kao da se ruga njegovoj nepomičnosti i mraku. Plovi on i plovi napred i sve sitnijim i žmirkavijim okom gleda u grad odnoseć sobom mnogu vrelu čežnju zalutalog noćnog putnika na obali.

Sa strane grada, gdje se stere na uzvišku ono melankolično groblje čempresa, koracaju tamnom tijesnom ulicom tri sjene ljudi.

One stupaju mrakom u potpunom muku — kao na raskršću starih uspomena u novi život. U njihovim grudima burno kucaju srca a misli im se zapliću u buduće dane, koji im zakriveni pod teškom rukom života u susret idu.

Iza nekoliko časaka izadjoše iz tijesne ulice na obalu i dršćući noćni traci osvijetliše im lica, lice Anice sa napola isplakanim krasnim očima, tetke i Cupala. Cupalo nosi u jednoj ruci kovčeg a drugom drži ruku Anici. Anica je zavila lice u tamnu maramu tek viri očima i napola jagodicama. Ne samo od dana, nego se i od noći ona krije. Topli dah njezinih ljubavlju napojenih usana gubi se ispod marame u njezine grudi. Tetka idje pognute glave i šutke.

— Piši mi, uvijek mi piši, — šapće ona dragom na polasku.

— Ne jedanput, dvaput, nego po pet puta u mjesecu pisat ću ti, — obećaje on i miluje je glavom o glavu.

— Sve što ti je u srcu i u duši sve mi u pismu iskaži.

— Sve sve, a osim toga sve što uberem na svom trudu, sve ću ti slati, janje moje.

I što se više primiču luci to im se sve više uzdisaja otkida iz grudiju. Pred očima im ukazuju se mnogi parobrodi, što otplavljuju iz luke do postoja, odakle se kreću u Ameriku. Golemi, lijepi i neobično ponosni, koče se oni tu u noći grimiznim, smaragdnim i ognjenim zmijama šibajuć more u igri ljuljkavih valova. Ponad njih — zaokružilo se nebo vječito utapajuć zvijezde u more, a u to isplovi srpolik zlaćan mjesec i stvori nastroj i misao, kao da se na ovom komadu mora sa brzim paroplovcima preko beskrajnih dalekih vodenih cesta, stječu i razilaze veliki svjetovi ... Paroplovci kao da su od ljubavi posvećeni i ne imaju drugog cilja, nego samo lutaju kroz maglu ispod zvijezda prenoseći čežnje, želje i uzdisaje s kraja na kraj, sa stožera na stožer ...

Mladić sa ženskima stupi u luku pred parobrod i onda nasta teški trenut.

Iznova padaju obećanja, uzdisaji, suze i zakletve izmedju zaljubljenih a od tetke preporuke na svece i blagoslovi. Stišću ruke i iza tetkinih ledja piju zadnje cjelove.

Nu vrijeme hiti, po nebu se kreću zvijezde nebesne a po moru parobrodi.

Čili pomorci odriješuju konope, uvlače skele i zrakom prosjecaju signali polaska.

Na parobrodu Cupalovu oglasi se po zadnji puta signal i on se trže dragoj iz zagrljaja.

— Živ mi se povrati ! — prociknu ona kad se on već uspeo na palubu ladje.

On se okrenu prema njoj sa očima, u kojima je gorjela vjera.

Parobrod žviždnu, ogromna željezna krila zasjekoše u duboku vodu i more ga svjetlećeg i sa mnogo dragocijenih života ponese u bezgraničnu daljinu.

Anica se povrati sa tetkom kroz noć kući noseći na očima suze kao dva prekrupna bisera ... (Nastavit će se.)

LISTAK

POLITIKA

HRVATSKA KRIZA. Proti paktu, koji zajamčuje hrvatsko-srbskoj koaliciji ingerenciju pri sastavu vlade, proti svakom parlamentarnom i ustavnom principu, imenovan je predsjednik banskog stola Aleksandar pl. Rakoczay banom kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Narodna je vlada pala u obrani zakonom zajamčenih prava hrvatskog jezika, a vlada bana Rakodczaya proglašuje svojom devizom zakon.

Krvava je ironija, kad to izjavljuje bivši predsjednik jednog od najviših sudišta Hrvatske. Pljuska je to istini i pravdi u lice, kad to izjavljuje prvi dostojanstvenik kraljevine, koji je došao na to mjesto da učvrsti protuzakonitost po nalogu Wekerleovu.

Novi je ban izjavio, da se u jezično pitanje ne će pačati, jer da ono spada pred regnikolarne deputacije. Prihvatio je dakle stanovište ugarske vlade, koja ne priznaje, da bi se § 57. nagodbe imao i kod željeznice primijeniti. Pobijati takvo izvraćanje ne treba. Ni čuditi mu se ne treba kod protivnika, ali požaliti, osuditi ga treba kod hrvatskog bana. U banu, u banskoj časti utjelovljena je državo-pravna i narodna osebujnost Hrvatske, u poniženju banske časti uvreda je za čitav hrvatski narod.

A što je zadaća novog bana? Ministar predsjednik dr. Wekerle označio ju je posve bezobzirno u svom odgovoru na interpelaciju zastupnika Rakovszkya: ban ima da štiti i promiče jedinstvo države, magjarsku državnu ideju. To je izjavio gospodin ministar predsjednik bez okolišanja, a ban Rakodczay, koji je zakon postavio svojom devizom, a taj priznaje samo zajednicu, a nipošto jedinstvo, ostaje usprkos ove zadaće, koja mu se namijenjuje na svojem mjestu i govori o zakonu.

Tu zaista može biti govora samo o uporabi zakona u zaštitu bezakonitosti. Nije dakle čudo, da ni bivši članovi narodne stranke ne će da podupru vladu gospodina Rakodczay-a.

Stojimo na pragu teških vremena, ali narodna čast treba da iz njih izadje neokaljana.

Kad ovaj broj ulazi u štampu, povlači ministar Kossuth natrag osnovu o pragmatici osim § 1., kojemu se dodaju ustanove o jezičnoj kvalifikaciji. Formalno je ovo poraz vlade i dokaz, da hrvatska obstrukcija može trajno spriječiti rasprave parlamenta. No materijalno provela je vlada svoju volju i uzakonila magjarski jezik. Sad je riječ na hrvatskom saboru.

SOCIJOLOGIJA

DR. JOVAN CVIJIĆ: O NAUČNOM RADU I NAŠEM UNIVERZITETU (SVETOSAVSKI GOVOR 1907.). Beograd 1907. Cena 1.20 din.

Ime dra. Cvijića odavno je poznato daleko izvan granica Srbije po njegovim znamenitim geografskim studijama. U ovom govoru, koji je odštampan u posebnu knjižicu, prikazuje nam se dr. Cvijić u vanredno simpatičnom svijetlu ne samo kao stručnjak geograf, nego kao univerzitetski profesor širokog i svestranog pogleda, dubokog i stalnog pogleda na svijet. Svoj govor razdijelio je dr. Cvijić u 5 odsjeka. Svi su jednako zanimljivi, a što je i glavno: Cvijić iznaša toliko novih momenata u tom svom govoru, da se je vrijedno nad mnogim stvarima ovdje iznesenim duboko zamisliti. Istina, da se Cvijić u svom govoru u prvom redu obraća na prilike u Srbiji, na djaštvo beogradske univerze, ali naše prilike u mnogo slučajeva tako sliče onima u Srbiji, da taj govor toplo preporučam našim sveučilištarcima, a i našoj gospodi sveučilišnim profesorima.

Dr. Cvijić drži, da je beogradska univerza osobito povoljno polje za raznovrstan naučni rad. Upozoruje na Balkanski poluotok, koji fizički i kulturno zatim kontaktima i migracijama naroda vezuje i vezivao je Evropu s Azijom. Imade naročitih objekata kakvih ili bar tako razvitih nema u Evropi, a nekih nema uopšte na zemljinoj površini. Poznat je n. pr. tipski karst (kras) — sam Cvijić na tom je polju autoritet prvog reda — grupa makedonskih jezera, najstarijih u Evropi, stvaranje dolina u vezi s postankom mladih balkanskih mora itd. Osim Austro-Ugarske nema u Evropi oblasti s toliko i tako raznovrsnih problema, koji se tiču nauke o zemlji, kao što je balkanski poluotok. No Balkanski je poluotok bogat i problemima društvenih nauka i nauke o duhu. Socijološki, etnografski i psihološki problemi koliko su raznovrsni toliko i zanimljivi. Metodska i duboka balkanska ispitivanja mogla bi svim spomenutim naukama da otvore nova polja i nove pravce rada i mišljenja. Balkanski poluotok imade svojih specifičkih problema i takovih, koji se ovdje dadu najbolje proučiti. Dr. Cvijić zaključuje, da je glavni zadatak beogradskog univerziteta, da razvije balkanske škole naučnog ispitivanja, koje bi novim pogledima oplodile opštu nauku.

Kod naučnog rada s pravom naglašuje dr. Cvijić uz rad intelekta rad imaginacije. Bez te nema stvaralačkog naučnog rada. Ona je isto tako važna za učenjaka kao i za umjetnika. Oko intelekta, veli Cvijić, ima skrivenih struja osjećajnog života, koje su od velikog utjecaja na intelekat. Za naučnog radnika potrebna je dalje jaka volja. Ne samo momentana, impulzivna, nemirna i nestrpljiva — volja, koja je sposobna da godinama ide za svojim zadacima i problemima. Po promatranjima, koje je Cvijić, kako veli, onako „grosso modo" činio, izgleda kao da naše pleme nema osobitu predispoziciju za jaku volju u ovom smislu. Od 20 ljudi valjane inteligencije ima samo jedan s jakom voljom. Kao osobito svojstvo vrlo loše i od najtežih posljedica ističe dr. Cvijić uobraženo precjenjivanje sebe samoga, obožavanji — kult. Drži, da je to česta osebina naše rase.

U odsjeku o formirajnu naučnih radnika ističe dr. Cvijić, da predavanja univerzitetska nijesu od velikog značaja. Gotovo sva znače vježbanja i zajednički rad sa institutima, laboratorijima i seminarima. Profesor treba da zdravom svježinom, vrijednošću i energijom svoga vlastitog govora, rada, života izazove akciju i intenzivniji život u drugima. U seminaru treba da vide učenici na profesoru borbu, napore oko rješavanja problema i traženja istine. Na učenike baš ovaj proces radjanja misli, koji oni svi osjete, vanredno utječe.

Zanimljivo je stanovište dr. Cvijića prema političkom životu djaka. Njegovo je duboko uvjerenje, da se pod političkim prilikama u Srbiji nitko ne može ozbiljno baviti i naukom i takovom politikom. On traži od beogradskih sveučilištaraca, da razvijaju u sebi odbojnost prema političkim sitnicama i infamijama. On ih svjetuje, da ne primaju ništa od političke larme, koju svaki dan slušaju i koja drži u zaptu „znatan deo našeg društva". Politika gotovo absorbuje sve interesovanje. Nacijonalna i partajska uzrujanost dostigle su kulminaciju. To je jedan od glavnih uzroka, što univerzitet ne daje prave rezultate. Stranačko politički klubovi otimaju na univerzi maha, ali uza sve to nada se dr. Cvijić, da će učenici osjetiti ogromnu razliku i različnu vrijednost izmedju čistog i objektivnog pogleda i partizanskog, uskog, sektarskog, fanatičnog, za koji se bar u mladosti ne treba vezivati. No dr. Cvijić ne zahtijeva od djaka, da se oružaju odbojnošću prema pravoj politici, prema političkim pogledima, principima i mnogobrojnim teškim pitanjima svoga naroda. On pače polaže važnost „na pravo političko vaspitanje i na interesovanje za narodna i državna pitanja". Medjutim baš toga nema. Političke bravure nam ne treba, veli Cvijić, nego ozbiljna ne polutanska i površna sprema za sve grane državne uprave. Mi imamo rdjava posjednuta mnoga i mnoga mjesta državnog i nacijonalnog rada: od mjesta poslanika na strani i konzula, pa do isto tako važnih i korisnih položaja poljovrivredne struke. Treba krenuti pravcem ozbiljne stručnosti i stvarnosti rada.... *Dr. M. P—og.*

KNJIŽEVNOST

A. G. MATOŠ: VIDICI I PUTOVI. ESEJI I IMPRESIJE. Pisac ove lijepe knjige poznat je polemičar, koji u svojim polemikama kao da ne pozna granica, osobito proti svojim ličnim i političkim protivnicima. U tom nije poštedio „Savremenika" i većine njegovih suradnika, ali to ne priječi, da baš „Savremenik" donese objektivni prikaz najnovije mu knjige. To je tim lakše, što je g. urednik „Savr." vrlo flegmatičan čovjek. A. G. Matoš objelodanio je do sad četiri knjige: Iverje, Novo Iverje, Oglede, i sada Vidike i putove. Pisac ih je sam nazvao esejima i impresijama, ali neke radnje (Uskrs, Sijesta, Kuća) mogu se slobodno nazvati pjesmama u prozi. Uopće gotovo svaka je Matoševa radnja puna lirskih primjesa, a dvije tri lijepe i originalne — u zadnje vrijeme izašle — pjesme odaju, da će Matoš možda biti dostojan drug rijetkih hrvatskih lirika.

„Vidici i putovi" jesu djelo umjetnika i strančara, zapadnjaka široka vidika i šovenskoga hrvatskoga rodoljuba. Boraveći toliko godina daleko od domovine, u koju ne može da se vrati, čezne neprestano za njom, pa iz prognaničke daljine čini mu se svako zlo u domovini dvostruko opasnim, a svako dobro puno većim, nego što zapravo jest. Ta mu je nostalgija izvor one vanredne poezije, kojom su ovijeni njegovi uzdasi za malom potlačenom domovinom, osobito za rodnim mu Zagrebom. I Matoš je pjesnik Zagreba i njegove okolice, a opjevao ih je — može se reći — u svojoj opširnoj i zanimljivoj radnji „Kod kuće", koju će poznavači domaćega Zagreba i njegova kraja čitati često s pravom nasladom. Toplina, koje je ta radnja puna, mogla je proisteći samo od čovjeka, koji krišom došavši iz hladne tudjine

poslije jedanaest godina u rodno mjesto osjeti lagodnost doma.

Poslije toga, a možda i više od toga, čitatelja će zanimati nemanje krasna radnja Strossmayerov spomenik. Tu nema o spomeniku, t. j. o zasnovanoj gradnji spomenika ni riječi. Svi ili bolje većina onih, koji su u nas pisali o velikom pok. biskupu djakovačkom, pisahu samo dosadne panegirike ili suhoparne povijesti o njegovu djelovanju, a Matoš je možda jedini napisao pravi esej, u kojem nam je prikazan Strossmayer sa svim svojim vrlinama i manama, kad i velikani imaju svoje mane. Značajno je, da je baš starčevićanac najbolje opisao Strossmayera, toga velikoga Slavenina i antistarčevićanca. S druge strane valja priznati, da pisac, da nije iskren stekliš, ne bi možda bio onako lijepo istaknuo razlike izmedju Strossmayera, širitelja jugoslavenske misli i A. Starčevića, pokretača velikohrvatske ideje. Da nije pisac boravio u tudjini, gdje biskup bješe više cijenjen, nego kod kuće, zaisto ne bi bio onako objektivno pisao o njemu.

Ta temeljita radnja, koju će dobro shvatiti samo poznavatelji Strassmayerova prosvjetnoga i političkoga djelovanja, jer to nije prost životopis, imat će jedno od prvih mjesta u književnosti o utemeljitelju djakovačke katedrale, akademije, sveučilišta, itd. U njoj ima dosta i subjektivnih nazora, koje svaki učitelj ne će odobriti, ali će priznati, da je ta radnja vješt i originalan portret pokojnoga djakovačkoga vladike.

Sasvim su drukčije studije o Cervantesu, Janku Veselinoviću i Baudelairu. U zanosnoj studiji o prijatelju svom, Veselinoviću, piše pisac mjestimice na način pisca memoara, dok su mu one o Cervantesu i Baudelairu puno objektivnije i potpunije, osobito zadnja. Dobar poznavatelj francuske književnosti prigovorit će možda, da je ta opširna studija o Baudelairu pisana ne samo na osnovu čitanja njegovih djela, nego i mnogih francuskih studija o tom pjesniku. To pisac ne niječe, ali je ipak učinio nešto svoga.

Uopće sve Matoševe radnje odavaju, da ih je pisao čovjek, koji puno čita, osobito francuske knjige. Najveća se njihova originalnost sastoji u stilu. Te radnje namijenjene su samo naobraženim, načitanim štiocima. U onoj gomili poredaba, silesiji potrebnih i nepotrebnih epiteta, u bezbroju imena slabo izobraženi čitatelj ne će se snaći, niti bi se umio nasladjivati s originalnim stilom, čistoćom jezika i duhovitošću auktorovom. Žaliti je, da tu svoju duhovitost gdjekad pisac bez potrebe harči u strančarske svrhe, a strančarski mu je i početak uvoda najnovije knjige, gdje prikazuje sebe progonjenom „bijelom vranom", jer da živi „izvan naših koterija literarnih i političkih", a dobro je poznato, da je baš Matoš za ljubav jedne poznate političke i „književne" klike grdio bez razloga mnoge naše političare i književnike. Ipak mu valja priznati, da se umije uzdignuti i nad strančarstvo, kad hoće, a onda mu zaista nitko ne će zanijekati što ga ide kao umjetnika i pjesnika, niti će ga itko „ignorirati". Za to je početak uvoda njegove knjige upravo farizejski, a samo dvije su riječi na mjestu, naime: „nekulturnost klerikalizma". Čudno je malo čuti to baš od pristaše one stranke, koja očijuka s klerikalima. — Da završim, jer bih inače zapao u polemiku, koja nije ovdje na mjestu. O „Vidicima i putevima" dalo bi se još puno pisati, što će možda koji pozvaniji i učiniti, a ovim je recima svrha, da upozore na tu doista lijepu i zanimljivu knjigu. U njoj je pisac sabrao 9 radnja, koje je već bio objelodanio u raznim listovima. Dobro je učinio, što je nekoja mjesta izostavio, osobito ona, koja ne bijahu drugo nego zabadanja. U predgovoru veli pisac, da je „kod nas književna kritika nepoznata stvar". Po čemu to sudi? Valjada po tom, što je rijetko tko pisao o njegovim knjigama? O „Vidicim i putovima" moći će svatko pisati povoljno, pak zato želim g. Matošu što više kupaca i — da mu sadašnji nakladnik bude opet nakladnik što prije!

Arsen Wenzelides.

DR. A. TRESIĆ PAVIČIĆ: PREKO ATLANTIKA DO PACIFIKA. U onoj bilješci u posljednjem broju „Savremenika", gdje je govora o Tresićevu prvom putopisu („Po ravnim kotarima") i o većini hrvatskih putopisaca, učinjen je lapsus: mjesto „Bogovićev putopis o putovanju po Italiji" mora da stoji ime pjesnika Antuna Nemčića. Njegov putopis o putovanju po Italiji izdala je, kako je poznato pred nekoliko godina „Matica Hrvatska" u „Izabranim Djelima" pjesnikovim. U istoj bilješci (u posljednjem broju ove smotre) napomenuti su gotovo svi putopisci naši, a nije napomenut Izo Lanov (prof. dr. Lozovina), koji je, ako se ne varam, godine 1904., objelodanio mali putopis o svom putovanju po apeninskom poluotoku. Kako se vidi, dobar dio naših putopisaca posvetiše svoju pažnju isključivo Italiji, a tim su našu putopisnu književnost učinili ne samo dosta jednoličnom, nego se i latiše posla, koji su puno bolje izradili tudji putopisci. I Izo Lanov je u svom putopisu dosta naivan i nimalo umjetnik, kao i učitelj Petar Kuničić ili

pop Ilija Ujević. Mnogo je uspjelih putopisa po raznim časopisima napisao Milan Šenoa. Od pisaca putopisnih crtica zaslužuje da bude posebice spomenut dr. M. Dežman (Ivanov), koji je u njima više lirik, nego li putopisac; njegove su krasne putopisne crtice možda jedine, koje izmedju svih imaju nešto doista umjetničko. Ovi reci treba da nadopune onaj mali prijegled naših putopisaca u posljednjem broju ove smotre.

Tresićev je najnoviji putopis djelo rodoljuba i političara, pjesnika i hladna proučavatelja prilika u Sjevernoj Americi. Može se slobodno i odmah reći, da u toj opsežnoj knjizi nema gotovo ništa umjetničko, ali je ipak vrlo zanimljivo i poučno štivo, te pripada medju najznamenitija djela Tresićeva. Pisac je dosle opisivao samo krajeve svoje otadžbine (Po ravnim kotarima, Po Bosni i Hercegovini, Po moru, Poleti ispod Biokova), a sada nam je prikazao i jednu stranu zemlju, daleku Sjevernu Ameriku. O njoj čitamo — obzirom na naše važno iseljeničko pitanje — gotovo svaki dan štogod bilo iz novina naših i stranih, bilo iz posebnih brošura (i nedavno je jednu izdao g. Hinko Sirovatka), ali s knjigom „Preko Atlantika" dobili smo prvo djelo u nas, u kojem je sustavno i malone cjelovito prikazana republika dolara i trustova.

Pisac, i ako je opisao stranu zemlju, ostao je ipak onaj patriot, koji je prvu i glavnu brigu prikazao Hrvatima, malo i Slavenima, nastanjenim u Americi. Dašto da visi o slučaju, što su naši zemljaci u velikom broju raštrkani po svim krajevima domovine Rockefellera i Morgana, ali dr. Tresić nije pošao slučajno onamo. On je bio otišao onamo s namjerom, da se dobro upozna sa životom Hrvata u Americi, da im priredi nekoliko političkih i književnih predavanja, i da ih tako što jače zainteresuje za domovinu, kojoj bi mogli da budu od velike koristi. Onda je u banskoj Hrvatskoj vladao još stari režim. Ta rodoljubna namisao nije mu svuda pošla za rukom, a tome nije se ni čuditi kada pomislimo, da su gotovo svi naši iseljenici radnici izvrgnuti najgorim opasnostima. Hrvat radi u Americi najniže i najteže poslove.

Ali pustimo to političkom novinstvu i proučavateljima našega iseljeničkoga pitanja, koji su pozvaniji, da o tom sude, pa se osvrnimo na književnu stranu — je li to tačno rečeno? — knjige. Opisi (atlantskoga oceana, newyorške luke, Mrtvoga jezera, slapa rijeke Niagare, raznih gradova itd.) snažno se doimlju čitatelja, jer se pisac ovaj put nije razbacivao množinom suvišnih riječi i suvišnijih pridjeva. Osim snažne plastike ima u njima mjestimice i krasne poezije. Koja li je golema razlika, kad pročitate n. pr. „Po ravnim kotarima", pa „Preko Atlantika"! Možda je svemu tomu doprinio i sam sujet, Amerika sama po sebi, gdje je gotovo sve veličajno i golemo, priroda i djela ljudskih ruku. Pisac opisuje potanko i savjesno sve to, ne zaboravivši istaknuti neukusnost, antiestetičnost, američkih golemih gradjevina. Vrijedno je pročitati pomno to estetsko razlaganje, osobito ona mjesta, gdje je vješto iznesena i protumačena razlika izmedju staroga svijeta i novoga. Dašto ni u najnovijem Tresićevu putopisu ne manjka latinskih citata i mitoloških primjesa, ali izuzme li se to, ne će biti pogrješno, ako se reče, da je knjiga „Preko Atlantika" ugodno i poučno štivo za svakoga. Posebnu pažnju zaslužuju one stranice o poslovnom životu Sjev. Amerike, o tvornicama, trustovima, željeznicama, itd. Neki opisi tvornica zaslužili bi da udju u školske knjige. Napokon bi bilo vrijedno napomenuti barem neke od svih onih uglednih i neuglednih naših zemljaka, s kojima se pisac družio za vrijeme svoga šestmjesečnoga boravka onkraj oceana, ali s tim bi se preveć oduljilo. Dosta je napomenuti, da je tu pravih portreta (Mužina, pop Ante Politeo, itd.). Ipak ovim još vazda nije potpuno prikazana ta zanimljiva Tresićeva knjiga. Valja je čitati. *Ar. W.*

ТИХОМИР ОСТОЈИЋ: ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ У ХОПОВУ, СТУДИЈА ИЗ КУЛТУРНЕ И КЊИЖЕВНЕ ИСТОРИЈЕ. Нови Сад 1907. 8° VII, 432. [Књ. Мат. срп. 19. и 20.]

Ovom opsežnom studijom podaje pisac vrlo zanimljivu gradju za kulturnu povijest srpsko-hrvatsku u 18. stoljeću. On se doduše udaljuje od naslovne teme, te je vrlo malo novo našao, što bi izravno osvijetlilo boravak Dositejev u Hopovu (Fruška gora), ali je iscrpivo i objektivno prikazao manastirski život u to doba. I u svojoj „Srpskoj književnosti od seobe do D. Obradovića" je Ostojić intiman poznavalac kulturne pozadine. On se dapače više zanima za milieu, iz kojega pisac proizlazi, nego za pisca samoga. Takav je bio i njegov uzor, ruski književni historik, pokojni A. N. Pypin. Protiv takove metode nema prigovora, kada je protivština onom načinu pisanja, koji pisce ukrašava i zaogrće frazama, a lišava ih svake suvislosti sa dobom i njihovim rodjenim djelima. Takovo nehistorično pisanje slijede diletanti kao Jovan Grčić. U njegovoj „povijesti" defiliraju književnici bez ikakove sveze organičnosti poput zvijeri u gajbama zvjerinjaka; saznajemo za

starost njihovu, za mjesto prebivanja i po čemu su važni, „znameniti", „slavni" i t. d. — Iza studija, kao što je Ostojićeva, to više ne će biti moguće.

No u Ostojića ima suviše metodičke revnosti, a to može osobito kod širega čitateljstva njegovo pisanje diskreditirati. On zalazi u sitnice i gubi s vida glavnu zadaću, te ga je lako s nekoliko citata iz njegove knjige prikazati smiješnim pedantičnim. Obzirom na egzistenciju Grčićeve i sličnih književnih „povijesti" ja ne ću da oslabim ugled ma i pretjeranom izradjivanju milieua u Ostojića, nego ću se pozabaviti samo s jednim problemom, što nam se ovdje baš poradi predmeta samoga nadaje.

Ako isporedimo Hopovo po Ostojiću s onim Hopovom, što ga je ocrtao Dosidej Obradović u svojoj autobiografiji „Život i priključenija", dobivamo dojmove b i t n o različne. D u h Dositejeva pripovijedanja drugi je od onoga u Ostojića. Dositej naziva Hopovo „mesto, dostojno, da posvećeno budeš mudrosti i učeniju i da se srpskim nazoveš Parnasom!" (I, 81.) Dok on ovdje cijeni Hopovo zbog prirodne krasote, na drugom mjestu hvali i grdi u njemu, da su „osim svi Fruškogoraca najpitomiji: blagonakloni i blagoprijatni, vesela obraza i pogleda, pristojno i čisto obučeni" (I, 83); uza Hopovo uvijek meće pridjeve simpatičnosti: „ljubimo" (I 78) ili „milo" (I, 89). — Ostojićevo Hopovo, rekonstruirano iz historičkih vrela, iz protokola, akata i knjiga, lišeno je svakog čara; ljudi su surovi, neuki, zlobni, neuredni, baš takovi, kao što ih je i protivucrkvena racionalistička literatura 18. stoljeća prikazivala. I Dositej sam, gdje o p ć e n i t o govori, podaje takovu sliku monaha. Obzirom na ta o p ć e n i t a mjesta u spisima Dositejevim, postaje hopovsko doba Ostojiću „znamenito po njegov (Dositejev) umni razvitak, osobito za izradjivanje njegova pogleda na naše prilike, i za njegova potonja književna djela, u kojima je njegov pogled na naše prilike, njegovo shvatanje našega života istaknuto. Naročito, veli Ostojić, može se reći za njegovo shvatanje monaštva i manastira da je, u glavnom, poteklo iz življenja i iskustva u Hopovu: a pitanje manastira ističe se kao jedna od glavnih tema u njegovim književnim delima". (str. 2.)

To ne stoji ako uvažimo, da a) Dositej sam o Hopovu lijepo govori, b) da je svagdje ondje, gdje o monaštvu općenito pokudno piše, pisao ili pod utjecajem savremene književnosti ili iz iskuvstva kasnijega, za zrelije i muževnije doba po manastirima i na putovanjima stečena. Ostojić drži hopovsko vrijeme suviše znatnim u razvojnom smislu. Kad Dositej daje svojem pripovijedanju o Hopovu natpis: Evo me medju kaludjeri: šta sam tražio, to sam i našao — Ostojić to shvaća u smislu ironičnom: pravo mi je, da mi se tako dogodilo! Dositej pak prelazi na to poglavlje s tendencijom, s kojom je svu knjigu „Života" napisao: težio sam za znanjem i težnja mi se ispunila. U Hopovu našao je Dositej mnogo „velikih" knjiga, za to veli: što sam tražio to sam i našao. Malo pred tim on govori o svojoj silnoj želji za čitanjem, koja mu se u Hopovu ispunila.

Uočivši takovu razliku izmedju historičke istine i Dositejeva pričanja nadaje mi se jasno neka subjektivna crta njegova karaktera, koja se u Ostojićevu prikazivanju ne ističe, to je Dositejeva velika p r o s t o d u š n o s t. U cijeloj srpskoj literaturi jedva će te naći n a i v n i j e g pisca od Dositeja, premda je on na glasu kao pisac-filozof, kao nastavnik i nosilac misli „prosvećenosti". Mnogoga zavarava terminologija, oprečnost pojmova kao što je svetačka a s k e z a njegove mladosti prema r a c i o n a l i s t i č k o j f i l o z o f i j i njegovoj u poznijim spisima. No uvažite istu slijepu odanost i vjeru njegovu ovdje u m o ć p r o s v j e t e i u sreću r a z u m a, nije li ona upravo tako fanatična i naivna kao ona vjerska. Usudjujem se, što više, tvrditi da je i to neke vrsti a s k e z a. Izmedju sveca i rationaliste nema velike razlike, jednomu je askeza teološka, a drugomu filozofska. Dositej ostao je u svojoj duši k a l u d j e r i onda, kad je protiv kaludjerstva govorio.

S toga gledišta uspjet će nam i literarna karakteristika njegova bolje, no s gledišta Ostojićeva. Ostojić naglašava promjenljivost Dositejevu. No za pravo se promjena u Dositeja dogodila samo formalno, na mjesto dogama vjere stupaju dogme razuma, na mjesto legenda stupaju basne, one i ove služe za oplemenjivanje čovjeka. Moralna strogost, tu i tamo. I još nešto: tu i tamo je velika ljubav prema bližnjemu posljednji razlog i svrha. B l a g o d e t e l j to je specifično riječ Dositejeva rječnika. On je upotrebljava vrlo često. A njom je izrečena ne samo naivno dobrohotno raspoloženje Dositejevo, nego i njegovo božjačenje, njegova naklonost samopregaranju u ime neke ljudske i narodne sreće.

U tome dakle smislu k a l u d j e r s t v o Dositejevo ima odlučno značenje za cijeli njegov literarni rad. U njemu nalazimo onaj posebni tip humaniste 18. stoljeća, koji sačinjava prema drugomu tipu pravomu Aufklären (protivštinu). Ta se protivština zove u velikom Herder i Vol-

taire, a u malom — u našoj književnosti — Dositej i Relković, ovomu služi razum zato, da materijalno život bližnjih podigne, a drugomu, da čovjeka etički usavrši. Reljković se za to utječe satiri, gdje Obradović morališe. Obojica pripadaju istoj književnoj struji, ali na Dositeju je ostavilo kaludjerstvo biljeg svoj.

Koliko se sjećam, nije nitko, ni Radčenko istaknuo tu mješavinu askeze i racionalizma, kaludjerstva i prosvjetiteljstva, a ipak je jedno tako jako u Dositeja kao i drugo. To mi se sada pri čitanju Ostojićeve knjige činilo još vrednijim spomena, jer je baš ovdje trebalo da se istakne taj dualizam. Značenje Hopova manje je za Dositejev racionalizam, nego li za njegovo kaludjerstvo. To bi se osobito moglo analizom njegova stila, koji je sačuvao nešto oprezno, slatko usrdno i ondje, gdje hoće da bude jedak i strog, dokazati. Utjecaj je to ranih jakih dojmova lektire crkvene i legendarne s onim bizantinskim neiskrenim načinom u figurativnom i opisnom nakitu. Napokon je i nehistorično idealizovanje Hopova u Dositeja talog iz vremena hopovskog. On nije prema svojoj „braći" mogao biti ni u literaturi drugi no je to medju njima u životu običaj: slatkousrdan i blagodeteljan.

Dr. Dragutin Prohaska.

Dr. M. MURKO: ZUR GESCHICHTE DES VOLKSTÜMLICHEN HAUSES BEI DEN SÜDSLAVEN. (A. S. aus d. Mitteilungen der Antropologischen Gesellschaft in Wien. Bd. XXXV—XXXVI) 1906.

Murkovom poslu došao je poticaj s njemačke strane; on nastavlja Meringerove studije o narodnoj kući u Bosni i Hercegovini, te ih proteže na slovensku, hrvatsku i srpsku. U rezultatu Murko dapače ponavlja ono, što je već Meringer otkrio: da jugoslavenska kuća ima veza s južnonjemačkom (oberdeutsches Haus). No time njegov posao ni najmanje ne gubi na zanimljivosti, što više, on će pobuditi u nas najveću pozornost. Strogom metodom usporedjivanja naših jezičnih oznaka za ognjište, za dom i dijelove dvora s onima u susjednih naroda i zornim opisivanjem svakoga predmeta i pojma otvara nam Murko put novom načinu proučavanja leksikografije. Postavlja je na realnu bazu, iza riječi uvijek u njega stoji stvar sa svojom historijom. Time je proturena dosadašnja filozofija, koja nije nikada posegnula iza glasovnog oblika riječi. Da se samo tako ima narodno jezično blago, paralelno sa životom narodnim, proučavati, o tome ne sumnjamo nakon ove rasprave. Drugo je pitanje primjena ovakovoga naučnog istraživanja na naš uzgoj.

A prof. Murko dira i u to. On upućuje, da se i u školi podje s realne filologije. To je posve pravo. Ali on u nastojanju ide još dalje te nalazi, da smo bliže k „epskom razdoblju" i da zato za folkloru takove vrsti imamo više obveza! Nije li to suviše ex cathedra philologica rečeno? U ostalom sam život se na takav učeni zahtjev ne obazire. Kulturno niži ne zanimaju se za svoje primarno stanje toliko, koliko za nj često oni, koji su nešto već poodmaknuli od prima aurea aetas („epsko razdoblje"). Napokon dokazom tomu je sama Murkova njemačka studija, pod njemačkim utjecajem i njemačkom metodom pisana — i to na osnovu jugoslavenskoga materijala i pod vidom unapredjivanja jugoslavenske filozofije.

Historiji „narodne kuće" pripada još nešto — sve ono pričanje, vjerovanje i bajanje, što ga je narod oko kuće savio, — dakle sva poezija i mitologija njezina. U tom se smislu bavio napose ognjištem poznati poljački etnograf St. Ciszewski (Ognisko. Krakow 1903). On se obazirao i na jugoslavensko ognjište, te će se pri sličnome proučavanju kod nas i na njega morati obazirati.

Dr. Dragutin Prohaska

UMJETNOST

TOMISLAV KRIZMAN. Pred više mjeseci izdao je slikar, Tom. Krizman, album grafičnih radnja. Na taj prvi i uspjeli pokušaj, barem kod nas, nije se skoro niko osvrnuo, osim ono par riječi po zagrebačkim dnevnicima. Album sadržaje deset listova, izradjenih, što na zinku, što na bakru. Posvećen je Ljudevitu barunu Vranyczaniju, a tiskan je u 40 exemplara. Sadržaj jest kako slijedi: 1. Oroslavje: hrvatska avlija. 2. Ribari u hvarskom zatonu. 3. Ulica u Dubrovniku. 4. Pometači snijega na dunajskom kanalu u Beču. 5. Ulica u Sarajevu. 6. a) U atelieru, b) Na ulici u Jajcu. 7. Makedonski pastir. 8. Veče u hvarskom zatonu. 9. Zapad mjeseca u Kvarneru. 10. Čempresi na gruškom grobištu.

U malenom predgovoru veli Krizman, da su to dojmovi s putovanja u raznim krajevima. Izdanje je njemačko, ukusno, album je vezan, a cijena mu je 300 kruna. Sadržaj potpuno odgovara opremi: radnje su izradjene osobitim šikom, odaju vješta risača, što sasma jednostavnim linejama i sredstvima opisuje svoje

dojmove. Skladan i harmoničan u intonaciji polikromičnih ploča: u tri, četiri boje. Tu i tamo je siže odviše fragmentaran. Osobito u prvim brojevima slike su bez pretenzije, bez jačega dojma, kao da je umjetniku samo do toga stalo, da vam iskaže virtuoznost. Sve jedno rado ih listamo, ali za to ćemo dulje popostati uz 7., 8., 9. i 10. broj, gdje prevladjuje jedna čustvena moll-intonacija. Krasan je „zapad mjeseca u Kvarneru" i „čempresi na gruškom grobištu". Tako, u kratko vrijeme, iza lijepih Crnčićevih radirunga, dobismo Krizmanove, a Račkove, već na jubilarnoj izložbi u Zagrebu. Bilo bi zanimljivo, kad bi tko isporedio grafična djela te trojice slikara. *B. L.*

FEUILLETON

PATER WASMANN I MODERNA BIOLOGIJA. S velikim zanimanjem primio je znanstveni svijet djelo Wasmannovo o modernoj biologiji.* A kako i ne bi? Zaoštrene odnošaje medju radikalnim zoolozima i konzervativnim teolozima ublažuje glavom sam pater Erich Wassmann, jezuita, koji je ostao vjeran teološkom svom stanovištu, ali obzirom na obilne svoje rasprave — do 150 — imenito o mravima, stekao je tako znatan položaj medju zoolozima, da se njegova razlaganja na sve strane ne samo uvažuju, nego u mnogo čem i prihvaćaju, pa je mogao mirne duše raspravljati i škakljiva pitanja teoretske biologije. Dosta je žestoko polemizovao s Haeckelom i s drugima, a kako valovi te borbe sežu i k nama, a češće opažam, gdje se i naša inteligentna publika nabacuje krilatim riječima, koje slabo ili loše shvaća, mislim, da nije suvišno, ako posegnem u ovo područje i hrvatskoj našoj publici prikažem kardinalne činjenice toga djela.

Autor sam zove svoje djelo pokušajem izmirenja medju idejama moderne biologije i kršćanskoga shvatanja svijeta. S klerikalne je strane bilo djelo povoljno primljeno, mnogima je odlanulo, kad su vidjeli, kako se vjera sa znanošću, pa i s modernim teorijama dade u sklad dovesti. S prirodoslovne strane smatra se gledište autorovo napretkom, djelomičnim, jer se u nekim pitanjima razna mišljenja još vrlo razilaze. Prirodno je, da se je o toj važnoj knjizi autorovoj mnogo raspravljalo, pro i contra, u novinama i raspravama. Autor je u ovom djelu sabrao, preradio i popunio svoja razlaganja — „Skizzen", kako ih on zove — o razvoju biologije i o descendentalnoj teoriji. Pratimo ga na tom putu.

Predaleko bi pošao, da tu razlažem njegovo potanje umovanje o svojstvu stanice, jer se W. tu drži mišljenja drugih autora, te prelazim odmah na druge činjenice, gdje se njegovo stanovište jače ističe. Za izlazište uzimlje W. stanicu, koju smatra i on poput nekih drugih biologa temeljnom jedinicom organskog svijeta. Dopušta on i još manje jedinice, kao dijelove te stanice, no poriče im svojstvo životne jedinice, da bi kao takve za se postojati mogle. Dopušta, da su prvi organizmi postali iz anorganske tvari, jer on nije za to, da su postali iz ničesa, te se je time vrlo približio shvaćanju biologa, ali tu je medja, na kojoj se od njih razilazi. On veli, da čovjeku može vremenom uspjeti, da sintetički stvara organičku pratvar, protoplasmu, ali ta jest i ostat će bez života. Da ta tvar bude živa, mora djelovati uzrok iz vana, koji daje toj tvari život, a to čini osobni stvoritelj. Organski život na našoj zemlji niti je vječno postojao, niti je sam od sebe mogao postati iz anorganičke tvari. Razvoj počiva djelomice na vlastitom diferenciranju, djelomice na ovisnoj diferencijaciji, dakle je to epigenetička evolucija. Radi toga, sto se rad u organizmu zbiva stanovitim vitalnim smjerom smatra W. vitalizam jedinom razboritom filozofskom teorijom života. U tom se slaže s nekojim biolozima. W. veli, da jednostaničasta bića i jajna oplodjena stanica kao i organizam, što iz nje postane, imaju u sebi principe života („Lebensprincipien"), koji jedinstveno ravnaju djelovanja kemičko-fizikalnih sila pojedinih atoma k višoj svrsi života. On ne niječe Darwinove teorije selekcije, za neke slučajeve je pače izrijekom spominje, ali joj pripisuje neznatnu vrijednost za postanak vrsta. Kako je poznato, tumači Darwin postanak vrsta organizama na taj način, da pretpostavlja borbu primjeraka neke vrste organizama s ostalim primjercima iste vrste, sa srodnicima drugih vrsta, neprijateljima, nepovoljnim prilikama itd. U toj borbi za bitak opravlja se neki izbor, u svim tim prilikama i neprilikama života očuvaju, spasu se, pobijede pojedinci, a drugi zaglave, iščeznu. Taj prirodni izbor, selekcija (natural selection) čini, da iza borbe preostanu samo oni, koji su budi iz kakvih razloga (jakosti, spretnosti itd.) bili najprikladniji, da ostale prežive. W. priznaje toj selekciji tek važnost, da odstrani neprikladne primjerke, ali ne da prikladne, zgodne primjerke stvara. W. je ne samo proti zoologu Fleischmann-u koji hoće sve da svede na čisti empirizam i agnosti-

* Die moderne Biologie und die Entwickelungstheorie, von Erich Wasmann S. J. Dritte starke vermehrte Auflage Freiburg in Breisgau 1906.

cizam, samo na ono, što opažamo, a zabacuje hipotetička umovanja, nego pače veli, da se bez hipoteza u prirodnim znanostima ne može biti. W. je proti teoriji katastrofa, kao da je organski svijet bio stvoren, katastrofom uništen, opet stvoren itd. on je i proti tome, kao da sva izumrla, fosilna bića dolaze od potopa, jer taj potop, diluvium, kako veli on, nije kadar dati nam debljinu svih slojeva od 20.000 m. On prihvaća prirodni razvoj organičkih oblika („Annahme einer natürlichen Entwicklung der organischen Formen"). Za najstarije, prve organizme drži vjerojatnim, da su bili u vodi, a za paleontologiju kao znanost o izumrlim, fosilnim bićima kaže, da nam daje doduše samo slabe, ali ipak uvaženja vrijedne podatke za slijed, kojim su se javljale glavne skupine životinjstva i bilinstva. Za životinje, koje danas živu, a poznamo ih kao fosilne, veli da su „promijenjeni potomci članova iste porodice iz prijašnjih doba zemlje". Prihvat razvoja organičkih vrsta slijedi iz shvatanja kozmičkoga i geologičkoga razvoja. Kao uzroka filogenije, saveza današnjih vrsta s njihovim predjima, smatra W. razne nutarnje i vanjske faktore. W. ima posebno svoje shvatanje o vrstama. Ono što mi zovemo vrstom, to je za njega sistematična vrsta, dok on smatra prirodnom vrstom ono, što je prvobitno stvoreno, a takva se vrsta razvila, diferencirala vremenom u manji ili veći broj sistematskih vrsta.

Na osnovu mnogogodišnjega svog proučavanja kukaca, koji žive kao gosti u mravinjacima (mirmekofili) i termitnjacima (termitofili) — a to je područje, u kojem se W. osjeća jakim — dolazi W. do vrlo znatnih zaključaka, kojima potkrepljuje svoje gledište prema descendentalnoj teoriji, te veli, da je „die Entwicklungslehre als naturwissenschaftliche Hypothese und Theorie mit der christlichen Weltauffassung vollkommen vereinbar". Jer on drži na osnovu svoga proučavanja, svoga iskustva, da ima i danas takvih vrsta kukaca, imenito medju mirmekofilima i termitofilima, koji su u raznim predjelima zemlje u raznom stupnju razvoja, da ima vrsta, koje su već dovršile svoje prilagodjenje na mrave, s kojima žive, promjene, što su se na njima zbile, već su tako ustaljene, da se mogu smatrati gotovim već vrstama, dok su druge još u razvoju nejednakoga stupnja u nekim predjelima već dovršuju promjene, koje se s njima zbivaju, u drugim mjestima sada se mijenjaju, a u trećima jedva ili tek da su se stali mijenjati. W. razlaže pojave u načinu življenja mirmekofila i termitofila, njihovo geografsko rasprostranjenje na zemlji u savezu s mravima, na koje su upućeni, odnošaj sadanjih recentnih oblika prema izumrlim, fosilnim iz novijega doba, a sve to mu služi u prilog njegovu tumačenju novih oblika. Nutarnja mogućnost prilagodjenja organskog oblika, u ovom slučaju mirmekofilnog kukca, na nove životne prilike utjecala je, proizvela je promjene raznoga smjera prema tome, gdje i kod koga su se ti kukci kao gosti nastanili.

Promjene su nastale ne, kao što Darwin i mnogi njegovi sljedbenici misle, neznatnim promjenama, koje se nagomilaju, nasljedstvom na potomstvo prenose, pojačavaju, nego prema novoj teoriji de Vries-a, koju slijede sada neki biolozi, nastaju te promjene od vremena do vremena iznenada, naglo, na skokove („sprungweise"). W. navodi iz svoga područja i slučaj atavizma, koji u tom stoji, da kukac, termitofilna muha, ima u stanovitom stupnju razvoja žilice na krilcu poput svojih predja, ali se to poslije izgubi, krila se pretvaraju u organe svoje vrste, a W. veli, da se taj pravi atavizam može rastumačiti samo descendentalnom teorijom, jer bi inače sve to bilo zagonetkom u morfološkom i biološkom pogledu. Za W. imaju promjene, varijacije svoj odredjeni smjer, organizam ima nutarnju sposobnost prilagodjenja, ali uza to imaju i vanjski odnošaji svoj utjecaj na promjenu organizma. Što se tiče činjenice, da neki mravi otimlju i odgajaju kukuljice drugih mrava i time sebi odgoje takozvane robove — u istinu prijatelje, pomagače — drži W. da se taj odnošaj razvio u razno doba na raznim mjestima, a prema tome i pokazuje razni stupanj razvoja pod utjecajem klimatskih i drugih prilika. Ne svidja se W. misao, kao da treba postanak organizama svesti samo na jedan oblik, monofiletički, nego na više njih, dakle polifiletički.

W. je odlučno za teoriju razvoja proti teoriji konstantnosti. Danas je već malen broj biologa, koji se drže teorije konstantnosti, kao da su sve vrste kao takve postale i takve ostale, posve stalne ili su samo u vrlo uskim granicama promjenljive. Većina biologa smatra danas vrstu skupinom primjeraka, koji se u bitnim obilježjima slažu, ali su promjenljivi sad manje, sad više, vremenom se razviju iz njih odlike, a i nove vrste, u srodstvu s prijašnjim vrstama, iz kojih su se razvili. W. na više mjesta dokazuje, kako se mnoge činjenice ne mogu tumačiti teorijom konstantnosti, dok ih teorija razvoja, evolucije, uzajmičnog postanka, descendencije, zgodno tumači.

Važna jedna točka, u kojoj se W. od velikoga broja biologa razilazi, jest položaj čovjeka

prema životinjama. Dok biolozi većim dijelom smatraju postulatom descendentalne teorije, da kao što jedne životinje po svom postanku, descendenciji, stoje u savezu sa drugima, da tako valja tražiti i savez čovjeka sa životinjama, koje su mu po gradnji tijela najbliže. Govor, duševne sposobnosti, a i neke osebine u gradnji tijela jesu za čovjeka nove, vrlo važne stečevine, koje su se kao i sve drugo vremenom razvile, usavršivale. Ovu teoriju drži W. posve pogrješnom, a drži, da u tom pogledu ne odlučuje samo zoologija, nego i teologija, pa filozofija, napose psihologija. Silnu razliku nalazi W. medju čovjekom i životinjom u tome, što životinja nema svojstva duševne apstrakcije, nema slobodne volje, nema govora, znanosti, vjere, morala. Čovjek ima ćutilno umnu dušu („sinnlich geistige Seele") a životinja samo ćutilnu dušu („sinnliche Tierseele"). Duša čovjeka bitno različita od duše životinja nije se mogla iz nje razviti. Ne da se tajiti, veli W., da postoje različite morfološke sličnosti medju čovjekom i višim sisavcima, osobito majmunima, ali duša je nešto posebno, djelo stvoritelja. W. veli, da su teorije neposrednoga i posrednoga srodstva čovjeka s majmunima klimave, a ni novi nalazi paleontološki i praehistorički ne pružaju ništa pozitivno, sigurno, što se tiče postanka čovjeka. Životinjski je postanak čovjeka tek hipoteza, a nije istina.

Na koncu veli W., da drži, da kao što je prije 300 godina Kopernikov sustav nadvladao Ptolomejev, a da nije uništio kršćanskoga nazora o svijetu, tako ga ne će uništiti ni pobjeda teorije evolucije nad teorijom konstantnosti, jer prava znanost ne dolazi u protivštinu s vjerom.

Dr. August Langhoffer.

BILJEŠKE

POVODOM SMRTI ODLIČNOGA SRPSKOGA LIRIČARA MILORADA I. MITROVIĆA izjavila je uprava „Društva hrv. književnika" „Srpskom književničkom društvu" u Beogradu svoje saučešće.

DRUŠTVO HRV. KNJIŽEVNIKA DRU. ALFREDU JENSENU. Upravni odbor upravio je na slavnoga naučnjaka u Upsalu ovo pismo: „Povodom Vaše promocije za počasnoga doktora, molimo, da primite najsrdačnije čestitke i od strane društva hrvatskih književnika, koje Vam je zahvalno, što ste dio svoga snažnoga rada posvetili upoznavanju svijeta s tečevinama slavenske, a ponaosob hrvatske knjige". Dr. Alfred Jensen odgovorio je pismom, upravljenim na predsjednika „Dr. hrv. k.", Nadka Nodila, ovako: „Vele učeni i dragi gospodine, kako da Vama i „Društvu hrvatskih književnika" u Zagrebu zahvalim za toliku Vašu dobrotu! Zaista, Vi ste mi učinili nezasluženo veselje. Vjerujte mi, da mi je Vaša čestitka osobito mila. Moja je ljubav za hrvatsku književnost i nauku poznata, a nadam se, da ću moći još jedamput doći u Hrvatsku i zanimati se za hrvatsku književnost. Opetujući Vam moju najdublju i najiskreniju zahvalu, kličem: Živila Hrvatska! i ostajem s prijateljskim pozdravom Vaš odani štovatelj Alfred J e n s e n. S t o c k h o l m, 17. svibnja 1907."

KOD OTKRIĆA SPOMEN-PLOČE LJUDEVITU TOMŠIĆU, što ga na duhovski ponedeljak (20. svibnja) upriličiše u Vinici (Kranjska) B r a ć a d r u ž b e h r v a t s k o g a Z m a j a, zastupao je „Dr. hrv. k." njegov drugi potpredsjednik prof. dr. Dane G r u b e r.

„PROKLETSTVO". Po zaključku sjednice svoga upravnog odbora, održane dne 28. svibnja t. g., obratilo se „Društvo hrvatskih književnika" u predmetu zabrane drame „Prokletstvo" na kr. zemaljsku vladu s ovom predstavkom:

„Visoka kr. zemaljska vlado!

Uprava Hrv. zemaljskog kazališta u Zagrebu skinula je pod kraj minule kazališne sezone sa svoga repertoira dramu „Prokletstvo" unatoč tomu, što ju je kazališna cenzura propustila i dopustila prikazivati, a uloge bile već podijeljene, pa se i s glavnim pokusima otpočelo bilo. I javnosti i autorima ostala je kazališna uprava dužna razjašnjenje, s kojih je to razloga učinila. Kako su autori „Prokletstva" gg. Andrija Milčinović i dr. Milan Ogrizović pravi članovi „Društva hrvatskih književnika", obratiše se na društvo, da ono uzme u zaštitu njihove interese u toj stvari i ishodi, da dodje do prikazivanja njihove drame. Budući da je pak potpisanom društvu u smislu § 3. točke b) njegovih pravila svrha, da zaštićuje interese svojih pravih članova i čitavoga književničkoga staleža, uslobodjuje se ono tim povodom zamoliti visoku kr zemaljsku vladu, odio za unutarnje poslove, da uputi Upravu hrv. zem. kazališta u Zagrebu, da odmah početkom iduće sezone dramu „Prokletstvo" na svoj repertoir stavi.

Nadajući se, da će visoka kr. zemaljska vlada udovoljiti ovoj molbi potpisanoga društva, častimo se bilježiti uz izraz najodličnijega veleštovanja: U ime upravnoga odbora „Društva hrvatskih književnika u Zagrebu": U Zagrebu dne 24. lipnja 1907. Predsjednik Nadko Nodilo. Tajnik Mihovil Nikolić".

KNJIŽEVNE SLAVE U ŠVEDSKOJ. Dne 23. i 24. svibnja proslavljena je na svečani način 200-godišnjica narodjenja glasovitog botaničara Linnea na sveučilištu u Upsali. Tom zgodom skupili su se u Upsali zastupnici mnogih država i sveučiišta. Kod svečanosti sudjelovao je i sav švedski dvor sa velikom pratnjom. Preko 1000 sveučilištaraca sudjelovalo je u svojim bijelim kapicama, a istakli su se osobito prekrasnim svojim pjevanjem, pošto se pjesma vanredno goji kod švedskih sveučilišnih djaka.

Svečanost započela je velikom povorkom u crkvu, zatim na sveučilište, gdje je promovirano, koje jubilejnim, koje počasnim a koje pravim doktorima preko 100 učenjaka iz teološkog, juridičkog, filosofskog i medicinskog fakulteta. Poslije svake promocije, koja se je obavila ovjenčanjem glave, udario bi hitac iz topa. Medju odličnima nalazio se je prof. Haeckel, Koljević, Gugen, glasovita švedska spisateljica Selma Lagerlöf itd. Nas će osobito zanimati to, da je tom prilikom promoviran i odlični slavista i prijatelj Hrvata g. Alfred Jensen bibliotekar slavenskog odjeljenja ogromnog Nobelovog zavoda. Odličnom švedskom belestristi i slavisti odaslano je tom prilikom i mnogo čestitaka od odanih mu hrvatskih prijatelja Iv. Trnskoga, Vl. Mažuranića, dra. pl. Markovića, dra. pl. Miletića, dra. Kršnjavoga, „Zmajeve Družbe", „Društva hrv. književnika" itd.

Linneova svečanost je obavljena ne samo po čitavoj Švedskoj, nego i po cijeloj Europi i Americi, gdje obitavaju Švedi, koji su dapače na mnogo mjesta podigli već Linneu spomenik, od kojih su najljepši u Stockholmu i u Lincolnparku u Chikagu. Svečanost je zaključena sveučilišnim banketom, kod kojeg su sudjelovali i dvor i strani gostovi, pučkom svečanosti, te sjajnim plesom.

*

Najnovija zbirka Alfreda Jensena: Färdeminnen sadržaje dosta slavica. Tako u Jadranskim Sonetima dotiče se poglavito Dalmacije i Crne gore. Posebne ode posvećene su Sienkiewiću i Vrchlickome, a na koncu knjige dodane su pjesme: Slavenski zvuci, u kojima imade prijevoda od Machara (Golgata. Romanca od 30-godišnjeg rata); od Nekrasova (Rusija, Ruske slike); od Jakubavića (Ruske elegije); od Krasinskoga (Moje sretno doba); od Karabegovića (Bosanska lirika) i od Prešerna (Pjesniku).

Dr. F. B.

NOVA DRAMA IVANA VAZOVA. Slavni bugarski pisac romana „Pod jarmom" nedavno je predao upravi bugarskog narodnog pozorišta dramu pod naslovom: „Ivan Aleksander" u 5 činova i 2 slike.

„MAKIJAVELI". Vrlo dobra i interesantna studija o Makijavelu, koja je izlazila u ovogodišnjem „Srp. knjiž. glasniku", otštampana je u posebnu knjigu. Studiju je napisao g. Slobodan Jovanović.

SHAKESPEARE-OV „OTELO" izići će u najnovijem prijevodu u izdanju „Matice Srpske". Prijevod je od dobrog poznavaoca engleskog jezika i knjiž. i pjesnika srpskog dra. Svetislava Stefanovića.

PEDESETGODIŠNJICA KNJIŽEVNOG RADA. Do godine (1908.) proslavit će „Matica Srpska" najsvečanijim načinom pedesetgodišnjicu književnoga rada pjesnika dra. Laze Kostića.

„SMRT MAJKE JUGOVIĆA". Posljednja sveska „Ljetopisa Matice Srpske" donosi vrlo povoljnu ocjenu o Vojnovićevoj „Smrti majke Jugovića" iz pera Milana Budisavljevića. Tako i majska sveska „Dela" govori opširno o djelu našega pisca iznoseći nekoliko većih opazaka. Ovu je recenziju napisao dr. Aleksander Mitrović.

JUGOSLAVENSKA BIBLIOTEKA. Izišla je prva sveska jugoslav. biblioteke. U njoj su „Vinjete" od slovenskog pripovjedača Ivana Cankara. U drugim sveskama donijet će biblioteka radove Josipa Kozarca, Elina Pelina, Borisava Stankovića, Janka Krsnika, Gjalskoga, Petka Todorova i Stevana Sremca. Jugosl. biblioteka izlazi svakog mjeseca u knjigama od 4—5 tabaka. Četiri će knjige sačinjavati kolo, a za svaku od četiri jugosl. literature namijenjena je po jedna knjiga. Novac i narudžbe i sve što se tiče „Jugoslavenske biblioteke" šalje se na prof. Živojina O. Dačića, Beograd, Univerzitet. Pretplata je na godinu 5 dinara na pol godine i na mjesec dana razmjerno. Druga sveska, koja će donijeti Kozarčevu „Tenu", izići će naskoro.

„DJAVO". Prošle kazališne sezone u Budimpešti najveći i najistinskiji je uspjeh postigla drama Franje Molnára: „Az öraög" (Djavo). Franjo Molnár je poznat madžarskoj publici, kao osobit novelista, naročito, kao jedinstven poznavalac dječije duše i kao par excelence budimpeštanski pisac, pun peštanskoga esprita. Kritika jednodušno odaje priznanje ovoj originalno zamišljenoj i duhovito izvedenoj alegoričnoj modernoj drami, a nova kritika nazivlje je uopće prvom dobrom pravom madžarskom dramom. Naredne sezone stupit će i na njemačku i na francusku binu.

v. p.

POZIV NA PREDPLATU. Pred više mjeseci dovrših knjigu aforizamâ, pod naslovom: „Nevjerovanje", ali radi vanjske opreme (crteža, naslovnog lista) zakasnih izdanjem. Knjižara mi javlja, da će doskora otpočeti tiskanjem, pa tko želi da se na knjigu pretplati, neka pošalje novce na adresu: Ante Katunarić, slikar, Split. Knjizi je cijena 1 Kruna.

DRUŠTVENE VIJESTI

PRETPLATNICI „SAVREMENIKA". Budući da se sa stanovite strane hoće prikazati broj pretplatnika ovogodišnjega „Savremenika" manjim od lane, obratili smo se na upravu naše smotre, knjižaru Mirka Breyera, koja nam svojim iskazom od 19. lipnja t. g. iskazuje, da broj pretplatnika i predbrojnika „Savremenika" toga dana iznosi 758 (sedam stotina pedeset i osam). Budući da pak ih je lane koncem godine bilo samo 418, to im je broj do polovice ove godine narastao za 340. Kako se iz tih podataka vidi, „Savremenik" se širi i stječe sve više prijatelja, koji ga ne samo čitaju, nego i pretplaćuju. Na žalost ipak moramo ovom zgodom pripomenuti, da niti današnji broj pretplatnika nije dovoljan, da smotra može izilaziti bez deficita. To neka bude opomenom svim našim prijateljima, da ne prestanu nastojati širiti list, koji sa svojim širokim programom slobode ima da u hrv. književnost svedjer i svedjer unosi svijetlo i zrak.

NOVI PRAVI ČLANOVI „DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA". U svojim posljednjim odborskim sjednicama primio je upravni odbor za prave članove gg.: Veljka Petrovića, Hinka Sirovatku i Vladimira Šiffera.

ODBOR ZAGREBAČKIH GOSPODJA ZA STROSSMAYEROV SPOMENIK obratio se na upravu „Hrv. knj. dr.", s mobom, da mu za obdržavanje svojih sjednica ustupi društvene prostorije. Uprava društva se s najvećom spremnošću toj molbi s mjesta odazvala te su odlične hrvatske rodoljupke 11. lipnja o. g. obdržavale u društvenim prostorijama svoju prvu sjednicu.

IZVJEŠTAJ TAJNIKA O DRUŠTVENOM RADU ZA GOD. 1906. (Nastavak.) Minule godine bilo je naše društvo zastupano i na kongresu jugoslavenskih književnika i novinara, te kod otvorenja II. jugoslavenske umjetničke izložbe u Sofiji. Zastupahu ga obadva potpredsjednika Ljuba Babić i prof. Tomislav Ivkanec, te odbornici dr. Livadić, dr. Dežman i dr. Ogrizović. Njima se pridružio lijep broj članova, te gostova našega društva. Kongres je otvoren 26., a izložba 29. kolovoza. Predsjednikom kongresa izabran je i naš potpredsjednik Ljuba Babić. Drugi dan kongresa predavao je pravi član „Društva hrv. književnika" Fran Hrčić: „O uzajamnosti dramske proizvodnje jugoslavenskih autora". Ovim kongresom jugoslavenskih književnika i novinara, te otvorenjem II. jugoslavenske umjetničke izložbe u Sofiji, opet je mnogo posluženo velikoj ideji kulturnoga zbliženja južnih Slavena, a oni, koji su taj put boravili u Sofiji, ne će zaboraviti velikoga oduševljenja i bratske ljubavi, kojima su dočekani od strane braće Bugara i Srba. U tom pravcu ide naročito posebna i velika hvala predsjednika „Društva bugarskih publicista", gosp. Bobčeva, koji je prije kongresa došao i u Zagreb, da glede putovanja i rasporeda onih svečanih dana s nama sve potanko dogovori, a u Sofiji naše delegate i goste dočekao onako, kako se samo braća dočekaju. Upravni odbor našega društva zahvalio je posebnim pismima „Društvu bugarskih publicista" u Sofiji i „Srpskom književnom društvu" u Beogradu na lijepom primitku i bratskoj pažnji, iskazanim našim delegatima i gostima u Sofiji i Beogradu.

Na tom kongresu stvoren je Savez jugoslavenskih književnika i novinara, te prihvaćena savezna pravila. U Savezu se nalazi i „Društvo hrv. književnika". Obzirom na § 9. saveznih pravila izabrao je upravni odbor „Društva hrv. književnika" u ime hrvatske grupe u upravno vijeće Saveza potpredsjednikom: Ljubu Babića-Gjalskoga, blagajnikom prof. Otona Bošnjaka te odbornicima Gjuru Šurmina, dra. M. Dežmana i Mihovila Nikolića.

„Društvo hrvatskih književnika" nastojat će još ove godine da udovolji svrsi Saveza, kako je izražena u § 3. saveznih pravila; naročito, da što prije u krilu društva ustroji jugoslavensku biblioteku i čitaonicu, dok je inicijativom upravnoga odbora uredništvo društv. mjesečnika „Savremenika" već stupilo u zamjenu sa skoro svim jugoslavenskim književnim listovima, uslijed česa nam je mnogo olakšano medjusobno kulturno upoznavanje i redovito izvješćivanje o prosvjetnim dogadjajima kod braće Srba, Slovenaca i Bugara.

U upravnom odboru slučile su se minule godine neke promjene i to: zahvalio se definitivno na časti predsjednika dr. Stjepan pl. Miletić, a iz odbora istupljuju drugi potpredsjednik prof. Tomislav Ivkanec i odbornik dr. Ivan Lorković. Predsjednik dr. Miletić povukao

se je sa svoga odličnoga mjesta, na koje je 19. ožujka 1905. stupio pun oduševljenja i volje za rad, samo poradi svoga narušenog zdravlja. Nakon starine Trnskoga nijesmo prije dvije godine mogli biti sretnije ruke, nego što povjerismo sudbinu našega društva u Miletićeve ruke. Ime Miletićevo, koje je neizbrisivim slovima upisano u mnogoj kulturnoj instituciji Hrvatske, imalo je da i našemu društvu dade nešto od svoje blistavosti i svoje veličine. Ali snažnu i odlučnu ambiciju, mladenački polet i idealnu ljubav spram oživotvorenja izloženoga programa zaustavi bolest. Mi se ipak od dra. Miletića ne rastajemo. Znajući, da je njegovo zdravlje krenulo znatno na bolje, mi ga opet doskora očekujemo u svoju sredinu: ako i ne kao predsjednika, a ono kao našega prijatelja i saradnika na našoj općoj stvari. Živio dr. Miletić!

Preopterećeni svojim zvaničnim poslovima ostavljaju nas i prof. Tomislav Ivkanec i dr. Ivan Lorković. Prof. Ivkanec izabran je odbornikom u glavnoj skupštini dne 20. svibnja 1900., te ponovno 29. ožujka 1903. i 4. veljače 1906. On je od 17. veljače 1902. drugim potpredsjednikom društva, te rad svoje koncilijantnosti i skrbi za društvo ostavlja najljepšu uspomenu u ljetopisu našega društva. Dr. Lorković izabran je odbornikom 19. ožujka 1905., te je bio pročelnikom novinarskog odsjeka u društvu. Osobito se je istaknuo svojim nastojanjem, da novinarsku sekciju dozove u život i udruži hrv. novinare.

Od društvenih odsjeka sastajali su se i vijećali najčešće beletristički i glazbenički; prvi pod predsjedanjem svoga pročelnika Babića-Gjalskoga raspravljao je o raznim pojavama i odnosima našega književnoga života. U glazbeničkom odsjeku okupilo se oko 12 naših zagrebačkih starijih i mladjih glazbenika, koji svoju committee staljšku organizaciju u dru tvu sve više učvršćuju, dok im opet upravni odbor u svakom pogledu na ruku ide. I oni su se češće sastajali — pod predsjedanjem svoga člana Nikole pl. Fallera — raspravljajući naročito o nekim svojim staleškim i stručnim pitanjima kao n. pr. o glazbenoj kritici u našim novinama, o glazbi na srednjim školama, o preustrojstvu glazbenoga zavoda u konzervatorij, koji bi preuzela u svoje ruke vlada, o osnutku „Hrvatske filharmonije", o svojim autorskim pravima itd. Nedavno pak zaključila je glazbena sekcija čestitati velezaslužnom svom članu I. pl. Zajcu prigodom slave, koju mu priredjuje hrv. pjev. društvo „Kolo" te čitavi narod. Na tom zadnjem sastanku pročitana su i dva otpisa kr. zem. vlade, upravljena na upravni odbor našega društva. Prvim se otpisom traži od društva, da dade pretresti u odboru svojih glazbenih stručnjaka pitanje glede tanburanja, koje je med mladeži preotelo mah — potisnuvši u nazadak druge glazbene vještine, te da podnese kr. zem. vladi svoj stručno obrazloženi prijedlog u toj stvari s naročitim mnijenjem o tomu, koji su razlozi slabom maru za glazbenu umjetnost kod mladjega naraštaja u nas, te kojim načinom bi se tomu doskočiti moglo. Drugi otpis kr. zem. vlade odnosi se na definitivno uredjenje glazbene škole hrv. zem. glazbenog zavoda u Zagrebu, pa je vlada poslala nacrt već gotovoga statuta za glazbenu školu rečenoga glazbenoga zavoda na proučenje te obrazloženi izvještaj našoj glazb. sekciji. Članovi sekcije s veseljem su pozdravili zauzimanje vlade za ovu velevašnu kulturnu granu, pa su posao u tim dvjema stvarima povjerili svojim članovima Nikoli Falleru, prof. Franji Duganu i Andri Mitroviću.

Kr. zem. vlada, odio za bogoštovlje i nastavu, obratila se je na naše društvo još u dva slučaja. Svojim otpisom od 9. prosinca pr. god. zatražila je konkretan prijedlog o sastavku zbirke narodnih i umjetnih pjesama i priča, razvrstanih prema dobi pučko-školskih polažajnika, da se dobije valjana priručna knjiga za jezičnu obuku. Podjedno je naše predsjedništvo zamoljeno i pozvano, da se očituje, da li bi poseban odbor našega društva htio preuzeti izradbu takove zbirke i uz koje uvjete. Izradbu predloga u spomenutoj stvari povjerio je upravni odbor društv. pravom članu — stručnjaku Janku Leskovaru, te je već riješenje podastrlo kr. zem. vladi, preporučivši podjedno za izradbu toga posla vis. vladi gosp. Leskovara.

Dopisom od 23. siječnja o. g. saopćila je još vlada našemu društvu raspis za 10 natječajnih nagrada za štivo za zadnju stranicu omota školskih zadaćnica, koga otštampasmo za ravnanje hrv. autora u „Savremeniku".

Pok. Fran Folnegović, pobratim pjesnika Andrije Palmovića, ostavio je društvu nekih 100 primjeraka „Pjesama Andrije Palmovića" s porukom, da ono vodi skrb oko njegova groba. Minule godine imalo se prekopati na Mirogoju polje, u kome se nalazio pjesnikov grob, pa je društvo kupilo novi grob, u koji će se pjesnikove kosti prenijeti. Od njegovih „Pjesama" ima još preko 70 egzemplara na prodaju. Od utrška tih „Pjesama" pokrivat će sebi društvo trošak, što ga bude imalo oko uzdržavanja Palmovićeva groba. — Zabavni odbor priredio je minule godine samo jednu društvenu večer i to 17. ožujka u Hotelu Royal.

U mjesecu travnju minule godine boravio je u Zagrebu naš davni član g. Srećko Albini, te je lično ravnao svojom operetom „Nabob“. Tu zgodu upotrijebio je i upravni odbor, da iskaže počast vrlom našem prijatelju i odličnom umjetniku. U ime društva čestitahu mu na otvorenoj pozornici gg. dr. Ogrizović i V. Badalić — predavši mu na dar srebrnu tintarnicu s priborom, a poslije predstave na komersu u „Kolu“ pozdravi ga tajnik Mihovil Nikolić.

Još je naše društvo učestvovalo kod slave Gjure Stj. Deželića, koja se slavila 15. kolovoza minule godine. Tom zgodom čestitahu svečaru na ime društva potpredsj. prof. Ivkanec te V. Badalić.

Otkriće spomenika M. Vilharu u Postojni pozdravilo je naše društvo brzojavno. Isto tako proslavi 100-godišnjice rodjenja i 50-godišnjice smrti oca srpske drame Jovana Sterije Popovića. „Društvu slovenskih književnikov in časnikarjev“ u Ljubljani čestitali smo pismeno 70-godišnjicu Stritarja.

Imali smo i tužnih zgoda. Umriješe nam pravi članovi Josip Eugen Tomić, Josip Kozarac, Ivan Lepušić, Cvjetko Rubetić, dr. Matej Milas i Ante Barač (Split). Josipu Eugenu Tomiću držaše pogrebno slovo tajnik Mihovil Nikolić, a Josipu Kozarcu prof. dr. Gjuro Šurmin, dok udovama obaju slavnih pokojnika saopćismo sućut društva pismeno i brzojavno. Prigodom smrti Simona Gregorčića i Stevana Sremca izrazismo pismeno saučešće „Društvu slovenskih književnikov in časnikarjev“ i „Srpskom književničkom društvu“. Povodom pak smrti dra. Ladislava Rakovca kondolirasmo Liječničkom zboru. Pošto se odbornik dr. Ivan Krnic zahvalio na časti knjižničara, izabra upravni odbor u svojoj sjednici od 11. prosinca knjižničarem dra. Branka Drechslera.

Ravnateljstvo kr. zem. kaznione u Lepoglavi obratilo se na naše društvo molbom, da mu pošalje popis knjiga, koje bi bile podesne za kažnjeničku knjižnicu. Upravni odbor se toj molbi rado odazvao, te je spomenutom ravnateljstvu priposlao popis, koji svojedobno upotrijebismo za pučke knjižnice.

Naše je društvo primalo takodjer prinose za siročad pok. svog pravog člana Vjenceslava Novaka, koji su odmah svojoj svrsi privedeni.

Odbor zagrebačkih gospodja za Strossmayerov spomenik obratio se na naše društvo glede suradnje kod izdavanja „Strossmayerova koledara“. Odbor našega društva je odredio svoga člana dra. Ivana Krnica, da prisustvuje sjednici, koju je odbor zagr. gospodja u tu svrhu urekao. Izaslanik našega društva predložio je gospojinskom odboru posebnu osnovu za koledar, pa je uz druge dvije već prije predložene, i ta osnova bila predmetom potanke rasprave u gospojinskom odboru.

God. 1906. darova našemu društvu upravna općina Virje K 50.—, a rodoljubni župnik Terihaj ostavi nam zapis od K 250.—. Isto tako nam oporuči i pok. narodni dobrotvor veliki župan Julije Bubanović K 450.—, a baš jučer začusmo za zaključak rodoljubnoga ravnateljstva Hrvatske eskomptne banke u Zagrebu, koja pristupi našemu društvu kao utemeljitelj uplativši utemeljiteljni prinos sa K 800.—. Svima neka bude od strane ovoga društva izražena hvala i dao bog množili se dobrotvori i rodoljubi, koji će svoju blagodarnu ruku naklanjati i plemenitim svrhama ovoga znamenitog prosvjetnog društva.

Da se bar donekle oduži još za života začasnom svom predsjedniku Ivanu vitezu Trnskomu za velike usluge, koje je našemu društvu za svoga predsjednikovanja učinio, nabavio je upravni odbor iz društvenih sredstava njegovo poprsje iz bronce, koje je sačinio naš umjetnik kipar Rudolf Valdec. Od Gjalskova romana: „Za materinsku riječ“, koji je izišao lane potporom društva, izilazi već drugo izdanje za sniženu cijenu, od kojega je stavljen u promet prvi svezak ovih dana. Pravi član A. Tentor iz Rovinja poklonio nam je svoj rukopis: „Braća Baštijani i hrvatski preporod u Istri“.

Konačno treba spomenuti, da je društvo dobivalo za svoju čitaonicu lijep broj zagrebačkih i pokrajinskih novina za badava, pa se upravni odbor i na ovom mjestu rodoljubnim upravama spomenutih listova najljepše zahvaljuje.

IZVJEŠTAJ BLAGAJNIKA.

Slavna glavna skupštino!

Gospodin društveni tajnik izvijestio je u svom opširnom godišnjem izvještaju kakovim je uspjehom za društvo urodila godina 1906., te je medju drugim iznio i neke podatke gospodarskoga značenja, stoga ću ja kao društveni blagajnik izaći pred ovu glavnu skupštinu jedino brojevnim materijalom.

Društvena bilanca za godinu 1906. iskazuje ove stavke:

Zakladnici . . K 18.000.—
Potporna zaklada . . . . K 324.— „ „ K 74.80
Marulićeva zaklada . . . . K 1.941.16 više za K 68.02

Utemeljitelji	K 58.645.12	„	„	K 1.299.80
Lisinskova zaklada	K 609.68	„	„	K 21.34
Upisnina	K 1.340.—	„	„	K 100.—
Ukupno	K 80.859.96	više za		1.563.96.

Osim toga imamo predbilježene, ali dosad neuplaćene utemeljnine u iznosu od K 3.720·—.

O v e s t a v k e p o k r i v a j u:

Ukamaćena gotovina	K 21.952.43
Vrijednosni papiri	K 29.300.—
Našastar	K 11.072.49
Knjižnica	K 4.834.94
Tražbina „Savremenika" u knjižari	K 3.260.96
Zaliha od 84 kom. „Savremenika" god. 1906. po 8 K	K 672.—
Predujmovi	K 400.—
Zaliha romana „Za Mater. riječ"	K 4.449.73
U svemu	K 76.003.28
Deficit god. 1906. (u njem starih K 2449.36)	K 4.856.68
Ukupno kao gore	K 80.859.96

U n i š l o je godine 1906.:

Članarine	K 4.163.—	više za		K 84.—
Kamata	K 2.124.47	„	„	K 185.62
Darova za potrošak	K 673.28	„	„	K 203.68
Ukupno	K 6.960.75	više za		K 473.30

a p o t r o š e n o je god. 1906.

Upravnoga troška	K 4.345.18	manje za	K 594.43
Podijeljenih potpora	K 638.—	više za	K 293.—
Proslava	K 88.95	manje za	K 456.17
Gubitak na „Savremeniku"	K 4.295.94		
Ukupno	K 9.368.07		

Prema tome je ove godine trošak premašio prihod za K 2.407.32, što sa deficitom od god. 1905. sa K 2.449.36 povisuje deficit za god. 1906. na prije spomenutih K 4.856.68.

U r e d o v i t i p r o r a č u n z a g o d i n u 1907. stavili smo p r i h o d od članarine, kamata, subabonementa i podstanarine „Vesne" ukupnih K 5.911.47, a u t r o š a k:

Potpore sa	K 600.—
Proslave sa	K 150.—
Upravni trošak sa	K 4.389.28
Na otplatu deficita	K 772.19
Ukupno	K 5.911.47

Izvanredna potreba za izdavanje „Savremenika" nije ovdje uvrštena, budući ovaj posao smatramo pothvatom, kojega uspjeh ne možemo brojevno unaprijed odrediti, te se prema zaključku izvanredne glavne skupštine držane dne 12. prosnica 1906. eventualni deficit ima pokriti iz društvene glavnice.

Primjećujem, da su gg. nadzorni odbornici pregledavali poslovne knjige i društvenu bilancu za god. 1906., te ove zajedno sa računskim temeljnicama našli u potpunom redu, s toga molim slavnu glavnu skupštinu na ime upravnoga odbora za blagohotni apsolutorij.

B o š n j a k, blagajnik.

UREDNIŠTVO primilo je ove KNJIGE:

D o b r o s l a v a (J o s i p a G a z v o d a), I z m o j e g a z a t i š j a. Pjesme. Zagreb. Dion. tiskara 1907. Cijena 1 K 50 f.

R a d o M u r n i k: „Z n a n c i". Povesti in orisi. Ljubljana 1907. Schwentner. Cijena 2 K, vez. 3 K.

Dr. M. E h r e n p r e i s: D e c e n i j c i j o n i z m a. Predavanje. Dionička tiskara u Zagrebu. (Isto na n j e m a č k o m jeziku). Cijena 30 fil.

M i h a e l G o r s k i: J a n k o i B i a n k a. Novela u stihovima i poetična ićindijuša. Zagreb. Granitz. 1907. Cijena 1 K.

Z m a j J. J o v a n o v i ć: O d a b r a n e p j e s m e. Priredio prof. dr. M. Šrepel. Knjižara L. Hartmana (Stj. Kugli), Zagreb, Cijena K 1.60.

H. S i e n k i e w i c z, U t a t a r s k o m r o p s t v u. Naklada L. Hartmanna (St. Kugli) Zagreb. Cijena 30 f.

M. M a r j a n o v i ć, I z a Š e n o e. Naklada „Hrv. knjižarnice". Zadar. Cijena 1 K 20 f.

F. d u B o i s g o h e y, T a j n a u o s a m l j e n o m d v o r c u. Naklada L. Hartmann (St. Kugli). Zagreb. Cijena 60 f.

V j. N o v a k, D i s o n a n c e. Naklada „Hrv. knjižarnice". Zadar. Cijena 30 f.

T r e s i ć - P a v i č i ć A. dr., P o r a v n i m k o t a r i m a. Naklada „Hrv. knjižarnice". — Cijena 80 f.

I l i j i ć S t j., A l i b e g Č e n g i j i ć i B i s e r k a. Ep iz dalm. herc. života u 17. vijeku. Naklada „Hrv. knjiž." Zadar. Cijena 50 f.

S m o d l a k a J. dr., P o s j e t a p e n i n s k i m H r v a t i m a. Naklada „Hrv. knjiž." Zadar. Cijena 50 f.

L. T o l s t o j, B o ž a n s k o i č o v j e č a n s k o ili još tri smrti. Naklada R. Bačića. Osijek. Cijena 60 f.

Š e g v i ć Ch., P r v o p r o g o n s t v o E u g e n a K v a t e r n i k a. Hrv. poučna knjižnica Ćiril-Metodskih zidara u Zagrebu. Cijena 2 K 50 f.

SAVREMENIK

BR. 8. KOLOVOZ 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

JOSIP REGALI: SLOVENSKA MODERNA

Nova slovenska umetnost je mlada, kajti pretekel je komaj septenij, kar smo obhajali njeno rojstvo. Zrastla ni organično iz obstoječih oblik — še najprej bi se dalo to trditi v literaturi — nego je odsev svetovnega umetniškega gibanja, katero so zanesli posamezniki domu ter mu dali tu lastno obliko. Slovenska moderna je vsklila iz majhnih razmer, iz slovenskega milieuja ter se ni projecirala na zunaj, ampak krenila je v duševnost. Njeni nositelji so izšli iz agrikulturnega naroda, saj je bilo na kmetih vedno zatočišče Slovenstva, v obmejnih krajih gospoduje pa še danes nemški živelj po mestih, in po starejši literaturi veje dih priproste ljudske duše. Faiseurjev in chikistov ni.

Kredo vsemu modernemu umetniškemu gibanju je absolutnost umetniške individualnosti: svoboda v ideji, prostost v tehniki, pridružuje se pa krepčina v izrazu. Pomnožila se je produkcija in v vseh panogah je nastopila emancipacija od diletantizma. Vendar pa posamezne stroke niso vplivale v razvoju ena na drugo, tako da so nova slov. literatura, moderna slov. plastika in mlada slov. glasba koordinirane količine, ki imajo skupen le osnovni znak slovenske umetniške duše. Vendar to, kar imenujem slovensko moderno, ni še fait accompli, nego so še le začetki, kali, ki so počele poganjati in ki oznanjajo bodoče cvetje.

V modernem gibanju se je prvič pokazala slovenska umetniška psiha tako jasno, da moremo konstatirati njen značaj. S l o v e n s k a d u š a j e l i r i č n a i n l i r s k i m o m e n t s t o p a v v s e h p a n o g a h m o d e r n e v o s p r e d j e. V slovstvu je bilo to opažati že davno, kajti ko je Prešeren stal na klasični višini, je proza še životarila in celo v moderni noveli zvene v najboljših partih lirski akordi. Pa lirika obvladuje tudi glasbo in upodabljajočo umetnost.

*

Razvoj ki se je vršil v velikih, tujih književnostih desetletje in še več, izvršil se je pri nas v nekaterih mesecih, namreč prevrat iz naturalizma v novodobno romantiko, ki prevladuje sedaj. Nekaj mladih, sanjavih ljudi se je našlo in zavili so na svoja pota; sanjali so z odprtimi očmi, po pustih skalah jim je cvela pomlad in menili so na njih videti zlate gradove. Čudno lepo so se glasile njihove pesmi, kajti bili so poeti poslani iz neba. Nekaj let je stala vsa lirika skoro izključno v njih znamenju — izvzemši starejše pesnike, formaliste, klasiciste in realista Aškerca, ki je pa epik, rekel bi skozi in skozi — in njihovi proizvodi so vplivali z magično močjo na najmlajši pesniški naraščaj, kateri sedaj nastopa.

Zečetnik in kolovodja skupine mladih lirikov je bil Ivan Cankar, ki je rojen za prevrat. V njem je duh večnega zanikanja. Leta 1899 izdal je prvo svojo knjigo „Erotika", ki bi jo imenoval povest ljubezni, čeprav ima v nji nekaj romanc, kajti edino ljubezenski motiv zveni v nji primarno, vse drugo je le pritiklina. Šel je za Heinejem, ker mu je baš slična negativna natura. Toda „Erotika" je prva in zadnja Cankarjeva zbirka v verzih: ločil se je od harpe ter krenil v deželo novelistov. Postal je prvi in najplodovitejši moderni prozaik in dramatik ter podal v tem žanru umotvore, ki stoje osamljeni v slovenskem slovstvu. L. 1906 obhajal je jubilej s satirično zbirko „Krpanova kobila", ki je deseta knjiga, katera je izšla pri njegovem dvornem založniku Schwentnerju, poleg mnogih drugih daljših povesti v „Slov. Matici" in leposlovnih listih ter knjige „Ob zori" v založbi F. Bamberga. Cankar je ustvaril slov. moderno črtico in novelo ter položil temelj za slov. moderni roman, zavihtel pa je tudi skeleči bič satire. Stilist je nedosežen, v drami ima briljanten dialog in izborno risan milieu. Dve dobi razločuje sam v svojem umstvenem in čustvenem razvitku. V začetku mu je bilo načelo brezobziren egoizem, geslo pa brezmejno uživanje, v lahkomiselnosti je videl estetični užitek. Po porazu pride sentimentalnost, da toži o izgubljeni mladosti, o uničenih sanjah in lepih zvezdnatih nočeh, polnih luninega svita; a to ni sentimentalnost in pesimizem iz slabosti, nego rekel bi iz principa, ki hoče skrajnosti tudi v pesniških čustvih. Toda pozneje se je izpremenil egoizem v — ljubezen. To je druga doba. V povesti „Križ na gori" (Slov. Matica 1905), ki jo Cankar sam nazivlje „ljubezenska zgodba", oznanil je prejšnji apostol egoizma veliki nauk: „Ljubezen je vse, ljubezen je življenje in umetnost". V prvi dobi hotel je pokazati Cankar kot satirik smešnost in neumnost svojih junakov, a sedaj je primešano njegovi satiri izpoznanje, za njo tiči teža in tragika življenja. To znači poglobljenje v notranjost, duševnost — izvor lirike. In Cankar, najsi bo v noveli ali romanu, bodisi v „Tujcih", „Na klancu", v „Hiši Marije Pomočnice", ali pa kjer koli v svojih mnogobrojnih umotvorih, je najintenzivnejši in najbolj umetniški ravno v lirskih trenutkih. „Križ na gori" podoben je že po vsi strukturi lirskemu poemu.

Tam ob Kolpi na meji hrvaški in kranjski je svet, ki je čisto zase majhna deželica in odtod, izza Gorjancev ni še do današnjih časov priromal nihče, ki bi govoril po svoje v naši književnosti. Vendar je belokranjski narod, ki je še nemešan in pristno slovenski, pesniško nadahnjen kot malokateri. Tam zdolej tisto ljudstvo, ki je imenujejo Dolenjci že Hrvate, živi poezijo in je ne sanja samo: ljudje so tam doma, ki so danes mogotci z znatnim premoženjem, ki začno jutri veseljačiti le iz čistega veselja nad življenjem, ki pa gredo tretji dan po svetu s palico v roki. To ljudstvo ni realno in spekulativno, nego čisto odvisno od trenutka, pa nosi na sebi potezo Slovanstva v veliko večji meri kakor drugi Slovenci.

Človek iz Bele Krajine, vedrega čela, je Oton Zupančič. Cankar je pesimist, Zupančič optimist, in za to je videl pot v svet svetlo. V veliko mesto je šel in ko je plaval v močni reki življenja, ki dere preko milijonskih mest evropskih, videl je greh, šel je mimo njega, pa ga je stresnilo. Takrat je začel misliti, ko je začutil v sebi kes — potezo Slovanstva — ki zveni v „Časi opojnosti" (l. 1899.) med sijajnimi verzi, polnimi otroške naivnosti. Megla okoli njega se mu je začela studiti, da se je začel ozirati po solncu.

V svoji tretji zbirki „Čez plan" (l. 1903.), pa je nastopil Zupančič globoko resno. Prijetne besedne muzike ni več, dikcija je lapidarna, polna silne krepčine. S to knjigo privedel je Zupančič idejo v slovensko lirsko pesem. Trojno misel je razvil: svobodo, človečanstvo in narodnost; ne narodnost v kakšnem politiško-šovinističnem smislu, nego narodnost v kolikor je etičnega pomena. Zupančičev duševni horizont je širok, biti hoče vseobsežen. Niti Gregorčič niti Stritar, ali Jenko niso imeli tako različnih strun, Cankar, Murn, Kette imajo vsak le eno osnovno barvo in tudi Prešeren ni izvzet, ker prav on ima razvit enostranski kolorit resignacije. Zupančič obsega celega človeka, hoče vsestranske harmonije. In dasi v zadnjih časih ne objavlja svojih proizvodov v tolikem številu, mu je dikcija čudno jedernata, snov vedno bolj koncentrirana, kakor bi štedil na izrazih, da jih ne izgubi po nepotrebnem za bodoče ustvarjanje. Ponekod se mu razvije ideja do preroške veličine in njegov spev gre kakor orel proti višinam. Oton Zupančič je največji sodobni lirik in med prvimi, ki se jih bo spominjala slovenska slovstvena zgodovina.

Prototip one lepe dobe, ko je vstala na našem obzorju mlada lirika, je pa Dragotin Kette, ki je našel samega sebe v „Sonetih". Šel je naprej, kakor bi imel pot začrtano in že davno odmerjeno, nekam, kamor sam ni vedel, a kar je slutil globoko v sebi. Bil je v „Pesmih" in „Gazelah" ljubek, naiven mladenič, ki se izprehaja po lokah ter gleda s pijanimi očmi pomladansko cvetje in posluša zadivljen himno prerojenja. Z lica pa mu je korak za korakom izginjala radost in ko je zasnul ciklus „Izprehod", tedaj se je oddaljil od lepih trat in kipečega veselja, ter se zagledal v višave. Na svet in vsakdanjost je resigniral, pa je začel razglabljati ter se je zatopil v nekak mističen panteizem, ki je dosegel vrhunec v sonetih „Moj Bog". Takrat je Kette čital Maeterlincka, dasi je bil sprva proti novi francoski struji, namreč v času, ko je zapisal nedosežno idilico „Jagnjet", ki ima le malo vrst, v kateri se pa zrcali dolenjska pokrajina tako, kakor je še ni popisalo slovensko pero, in v kateri je dosegel v risanju narave Maupassanta. Kette se je učil od klasičnih vzorov in iz narodne pesmi, ali vendar je zašel v nadzemsko mistiko in vsled tega bi ga imenoval primerno filozofa čustva. Pač ima nekaj klasičnega na sebi in to je umerjenost. Kette je umrl star še le triindvajset let, a nima le oblike opiljene, nego predvsem mu je notranjost ustaljena in mirna. Kette je izreden pojav v umetnosti sploh, ker ni šel skozi „Sturm und Drang", in ker je konec tiste burne dobe še le začetek njegovega pesnikovanja.

Patos, ki ga je prinesel Cankar še iz starejše šole seboj in ki ga ima nekoliko tudi še Kette, je čisto neznan Murnu-Aleksandrovu. Do l. 1899. se je Aleksandrov pravzaprav le pripravljal za „Kmečke pesmi", ravno tako kot Kette za „Sonete". Bil je silno preprost in gnala ga je nemirna duša po slovenski zemlji, da je romal med kmeti semintja; prav v tem se razlikuje od Ketteja, ki je miren in globok. Aleksandrov je čital mnogo Kolcova in Burnsa ter je glasnik tiste stare poezije, ki jo živi kmet že tisočletja in ki je ne razodeva nikomur, prav kakor bi mu bila predragocena. Aleksandrov se naivno veseli kmečkih praznikov in poje o sv. Telesu, o sv. Mihaelu in sv. Martinu, pa hodi po božjih potih ter kliče na pomoč priprošnjike za hudo uro in obvarovanje nadlog in peklenskih muk. Zasnuje pesem o ajdi, kakršne še niso slišala naša polja in blagruje klasje, zlato in težko, o vročem poletju. In pride jesen, ko pordeči gora in ajda začrni in takrat zaživi kmet pravo življenje;

tam zunaj med bukvami se zgosti polhu dlaka, mladeniči pa se začno ženiti in ne naženijo se ves dolgi zimski čas: o takih stvareh pripoveduje Aleksandrov. Neizrekljivo intimno čuti vsako izpremembo v naravi: spomladi, pravi, gre zefir ves plašan preko golega drevja, ker čuti v njem spečo bujno rast in v tihih nočeh, ko še ni pognalo zelenje, sliši, kako šume slapovi v dolini glasneje kot sicer. Navadna je pri Aleksandrovu trpka refleksija, tisti starodavni način, ki ga nahajamo že v latinskih pesnikih in ki se vselej krasno strinja s sliko v prvih kiticah. Naiven je bil Aleksandrov in lahkoveren kakor prebivalci gorenjskih dolin, med katerimi se je zamislil tako globoko v svoj svet, v katerem je gledal z rožami porisane skrinje in hišice z modrimi pasovi in videl tisto nedolžno ljubezen kmečkih deklet, da je pesnil povsem instinktivno. Ko je trkala smrt na njegova vrata, zdelo se mu je potrebno, da napravi oporoko, kakor je običajno in si da zvoniti pri pogrebu z velikim zvonom, pa poskrbi za maše zadušnice, kakor trden kmet.

Murn-Aleksandrov in Dragotin Kette spisala sta vsak po eno samo knjigo, prvi „Pesmi in romance", drugi „Poezije". Kakor meteorja sta se pokazala samo za hip in v trenutku je izginil tudi sijaj njiju talentov v večnost. Komaj je dobro zapela struna — imel ni nobeden niti 24 let — sta umrli ti dijonizijski duši. Zbirki obeh izšle sta še le po njiju smrti, „Poezije" l. 1900, „Pesmi in romance" Aleksandrova pa l. 1901.

Nekoliko pozneje kakor Cankar, Zupančič, Kette in Murn, ki so težišče slov. moderne, nastopil je Silvin Sardenko. Živel je sicer ž njimi ter občeval, toda tiste izrazite osebnosti kot pri prejšnjih v njem ni. V obliki se je spočetka naslanjal na Zupančičevo „Časo opojnosti", polagoma pa postaja samostojnejši; v prosti formi bo našel tudi čimdalje krepkejši individualni akcent. Sardenko nima ognjevitih barv ter impresijonistične jakosti. Sardenkov spev preveva včasih mehka narodna pesem, včasih zopet vdana vernost. Sardenko je svečenik ter dostikrat zajemlje tudi motive iz svojega svečeniškega milieuja in tu poda najresničnejše in najtoplejše akorde, nadahnjene s srčnim mirom in asketiško svetostjo. Sardenko je izdal dve knjigi „V mladem jutru" in „Roma".

* * *

Moderna je ustvarila na Slovenskem takorekoč prve početke slovenske upodabljajoče umetnosti same. Živeli so sicer tudi prej umetniki v domovini, dasi so šli običajno vsi večji talenti med tujce ter si med njimi postavili svoj dom, ali živela ni na slovenski zemlji umetnost, ki bi zrastla iz domače grude. Janez in Juri Šubic bila sta kozmopolita ter sta svoja najboljša dela dala inozemstvu, njiju mojster, ženijalni idealist Edvard Wolf, pa je sicer posvetil svoj čopič domovini ter tu tudi lakote umrl.

Slovensko moderno slikarstvo uvedlo se je s škandalom. Ni bilo treba sicer boja z oficijelnimi in tradicijonalnimi paletami kot l. 1889 v Parizu, ko so ubežali mladi iz salona na Champ-Elysees ter si postavili dom na Champs de Mars, ali kakor v Monakovem in na Dunaju, ko so ustanovili „Secesijo", — kajti nasprotnikov s čopiči v rokah sploh ni bilo. Prišli so navdušeni mladi umetniki, ki so se učili po večini v Monakovem in deloma na Dunaju, domu, polni velikih upov v srcu in požrtvovalne eneržije v duši ter pričeli delati s sveto strastjo. In glej! Neumni obraz slovenskega filistra vseh nijans se jim je zarežal in se je večal in večal

ter zavzel naposled kolosalne dimenzije in to spačeno lice, na katerem je igrala zloba in zabitost v lepi harmoniji svoje melodije, zasledovalo jih je podnevi in ponoči; ljudje so se čutili osebno žaljene vsled produktov moderne umetnosti. Druga umet. izložba v Ljubljani l. 1902., ki je imela skoro izključno impresijonistično lice, napravila je v gmotnem oziru popoln fiasko, le zabavljalo se je krepko od vseh strani in pivskim modrijanom pridružila se je deloma tudi dnevna kritika, rekord pa so si stekle zakotne „Novice", ki jih je ustanovil oče slovenskega naroda, Janez Bleiweis, in ki danes že počivajo v Gospodu.

A slikarji so molčali. Pošiljali so goreče zahvalnice k nebu, da so smeli sploh dihati še isti zrak kot drugi ljudje ter slikati v samoti, kjer jih sicer tudi nihče videl ni, še nadalje zelena brda, cvetoče polje in jasno nebo svoje domovine.

Slovenski moderni umetniki — ali recimo najmodernejši, ker onih, ki so se držali priznanih mej dostojnosti ter delali več ali manj po tradiciji, ne mislim na tem mestu opisavati — gledali so svoje cilje v bistvu tako kot njihovi bratje po duhu med velikimi narodi evropskimi. Princip delitve barv, ki ga je slutil že Delacroix ter ga skušal uveljaviti, je temeljni zakon tudi slovenskemu modernemu čopiču, ki analizuje energično in z mladostnim ognjem. Zametuje vsako diferenciranje v snovi ter mu je v detailu izvedbe vse eno, naj si bo objekt koža ali obleka. Kakor je bila kistu Seuratovemu tako je tudi našim modernim edina snov: barva. Novo slovensko slikarstvo je neoimpresijonistično.

Načelo razmaterijalizacije pa ni zašlo kar slučajno med nas ter se ga slovenski umetniki niso oprijeli radi mode. Strinja se z bistvom slovenske psihe, v kateri se najlepše zrcalijo abstraktni momenti in ki ne ljubi snovi kot take in njene mirne objektivnosti. Če bi slovenska umetniška duša ne bila lirična, ne bi se zadivila v takem ognju barvi in luči, ki sta v prirodi hipni in odvisni od trenutka. In hrepenenje po barvi rodilo je tudi analizo. Radi tega ni nenaravno, če nekateri naši slikarji forsirajo v ti smeri, n. pr. Grohar, nego je substancijelno utemeljeno v njihovem estetičnem karakterju. Mladi slovenski čopič vidi predvsem bojo in je pijan njenega bleska, ki je razlit po zemlji.

In zemljo poveličuje slovenska moderna. Moderni Slovenci nimajo namena spekulativno ustvariti nekaj nacijonalnega, nego gledajo v slovenski zemlji naravo sploh in vso njeno nepojmljivo poezijo: omejili niso svojega obzorja s plotom, vodilno jim je razmerje nature in človeštva. Vsled tega je mlado naše slikarstvo resnično, veristično in radi tega je glas naše zemlje, ki zveni iz mlade umetnosti, tako istinit. Prvikrat se je oglasila slovenska zemlja, zapuščena, nepoznana, a vendar tako čudnolepa, oglasila se je z deviško, eruptivno močjo: bregovi obsijani od solnca, hišice na zelenih tratah, plodno polje, tihi gozd, trepetajoče breze na poljani, pojo ji glorijo.

Glas upijočega v puščavi je bil Rihard Jakopič. Kakor sv. Janez Krstnik prihod Kristov, tako osamljen je oznanjeval Jakopič spočetka novi impresijonizem v raševini spahtelske tehnike. Prvi je bil, ki se mu je ljudstvo čudilo in pismarji v umetnosti so ga obsodili, toda kmalu je našel umetnikov, ki so mu sledili v radikalnosti. Jakopiču se je približal Jama, za njim Sternen in naposled Grohar. Jakopičev namen je bil ustvariti nekaj resničnega, namreč takega kot vidi on v naravi. Spravil je svojo osebnost v ospredje in za to zveni iz njegovih slik čisto subjektivna, mogočna lirika. Utis, ki ga je napravila nanj natura, podal je n. pr. v „Deževni

jeseni" z maloštevilnimi, skoro grobimi potezami, ki se razločujejo v tonu. Na ti skici, ki je v občutju izmed najsilnejših Jakopičevih del, videti je od blizu samo lapidarne ploskve v rdečkasto-vijoletnem, kontur ni spoznati. Tudi sujet (široka, monotonska ravnina, preko katere teče potok in samotno drevo, ki se dviga golo iz mokre zemlje) je jako enostaven za to, da je mogel umetnik vse sile koncentrirati v čustvu ter da mu ni bilo treba cepiti jih v zunanjostih. Tako je dosegel elementaren efekt globoke žalosti, ki veje iz tega umotvora, izključno samo z barvo. Jakopič slika s posebno ljubeznijo breze, ki so po svojem značaju simbol lirike; slika jih v prozornih tančicah jutranje megle, dvigajoče se kot sanje po polju in slika jih v bleščečem solncu, toda vedno v luči, ki nastopa hipoma ter izginja momentano, da jo poda tem energičnejše in z večjo bravuro. Kadar Jakopič slika v solncu, krešejo se mu izpod spahtela ali čopiča najsmelejši kontrasti, oražno k modremu in zelenemu, a če opeva noč, pogrezne se nanj bronasta teža kolorita.

Jakopič je prvi med Slovenci skušal uveljavati skico ter ji je dal samostojno vrednost. Jakopič je izmed tistih ljudi, ki, kakor pravi Meier-Graefe, hodijo tiho med nami in ki se čutijo, če imajo obešenih na stenah par umazanih platnenih cunj, ki so jih ugrabili ničesar slutečemu kramarju, najblaženejše med blaženimi, ker se divijo sledovom velikega in ako prezremo vse, kar je maniakaličnega, vidimo v istini resnično radost nad resničnim bogastvom... V poslednjem času izložil je Jakopič par pejsažev, ki so bili dokaj izpeljani in pokazal n. pr. v krajini „Na bregu" veliko znanja. „Na bregu" predstavlja skupino visokih brez, ki stoje na holmiču v večernem letnem solncu. Na modrem nebu plava par komaj vidnih oblačkov. To nebo je nekaj izrednega: nebo, ki se razpenja v neskončnost kot se razlije v neizmernost duša v urah nebeške radosti. Pesem pojo veje brez na bregu, pesem slovenske zemlje, ki jo razume Slovenec, a tujec ve, da ni izšla iz njegove grude. „Na bregu" je Jakopič koncentriral vso silo v višini, kjer caruje razmah in eterični svit, ter je pustil nekoliko v nemar teren, ki ga je vzljubil v množici svojih prejšnjih skic n. pr. „Močvirje", „Borje" itd. Polna čarobnega svita je tudi „Zima", krajina v močnem solncu jasnega zimskega dneva in bajne snežene belote.

Matija Jama je bil drugi, ki je krenil na pot neoimpresijonistike. Jakopičeva umetnost zveni krepko v polnih akordih, Jamova poje melanholično in nežno. Jama ublažuje nenadne prehode ter jih izliva v mehke kontraste; v tonu je mojster, ali tuintam gre tudi v detail. Tiho razpoloženje je karakteristično zanj: hiše z lesenimi, očrnelimi strehami v večernem polmraku, sanjavo jesensko nebo, partije v rjavem iz poljan, kadar pada listje, breze spomladi po pohlevnem dežju, ki orosi bujno zelenje ter se blešči na njem kot solze iz oblakov... Jama se ni tako prirastel na domačo zemljo kot Jakopič, nego šel je globlje doli na slovanski jug, na Hrvaško, kjer je narodno bistvo bolj izraženo. Toda tudi v krajinah, ki jih je slikal ob Amperi na Bavarskem, leži Jamov način, da se razločuje njegovo delo od nemških, kar dokazuje, da je razlika v duševnem substratu, ki daje upanje, da se prikaže polagoma zaokroženi slovenski pejsaž. Jama je edini, ki ga obidejo tudi estetizirana čustva, edini, ki slika mehke, sentimentalne reflekse belih hiš v vodi, odseve drevja v mirni reki. Jamova duša je ogledalo, v katerem se zrcali natura v subjektivnih, sanjavih oblikah.

Matej Sternen je le deloma krajinar, glavna njegova sila je v portretu in figuraliki; tudi Ferdo Vesel, ki je velik umetnik ter v skupini mlajših najmanj re-

volucijonaren in Peter Žmitek, ki se drži bolj tradicije, slikata več v žanru ter le tuintam pejsaž. Toda kolikor je Sternen slikal zemljo, šel je za istimi cilji kot Jakopič in Jama in za to ga štejem k kvadrifoliju slovenskih neoimpresijonistov-krajinarjev. Sternen ni tako globoko veren, tako iskren kot so ostali trije, zlasti Jakopič, vendar se mu ne more očitati chikizem in manira. Ljubi predvsem sive tone in svoje polje, na katerem se vijo zeleni kompleksi ali se maje rmeno žito ter stoje kozolci in pa med grmovjem visoko drevje, poda običajno v nekam srebrnikasti svetlobi. Rečem pa, da Sternen izmed četvorice najbolj izbira in radi tega je pri njem neposrednost najmanjša.

Najdalje je bil vklenjen v spone starih umetniških receptov Ivan Grohar. Živel je življenje kot skoro vsi dosedanji umetniki, ki so delovali v domovini: slikal je cerkvene podobe deloma po vzorih, deloma po navodilih naročnikov, včasih morda tudi kak portret za okus slovenskega filistra. Toda nekega dne je zaslišal v samoti glas, ki ga je pozval iz smrtonosne puščobe k svežemu življenju. In bilo je, kakor da se roka sama nad seboj maščuje, hitela je podirati prejšnje svoje delo, pijana luči in barve. Grohar je postal najekstremnejši analitik, da si v krepčini ni dosegal svojega predhodnika Jakopiča. Prvo njegovo znamenito delo v ti smeri je „Vas Occulis" iz beneške Slovenije, izvedeno na grobo s spahtelom, znamenito predvsem vsled drznega kolorističnega pojmovanja in izbornih perspektivičnih krajšav v ospredju; harmoniral je Grohar tu najdrznejše barve in dosegel fino umetniško enoto. Dalje je reševal jesenske barvne probleme, na to pa je dovršil svoj dosedanji chef d' oevre „Pomlad", umotvor pomladanske svežosti, poln zelenja, jablaninega cvetja in čistega azurja. Na ti sliki ima Grohar jako sočne barve, sicer mu je boja precej mrzla, hladna, baš obratno kot Jakopiču. Grohar je sin gorâ, ki so mu že v prvi dobi silile včasih izpod čopiča („Koprivnik", ozadje pri „Koscih"), toda velike perspektive, prozorno ozračje krajev, kjer se nebo dotika zemlje, gigantske distance ujeti na par kvadratnih metrov platna, poskusil je Grohar na „Mecesnu", gorskem pejsažu, kjer je pritiral pointilistiko do skrajnosti, da je videti podoba od blizu kakor mozaik in dela vtis gobelina; iz daljave še le dobiš pravo sliko. Sedaj pa je začel Grohar zopet s ploskvo in se približal onemu, kar je vporabljal takrat, ko mu je zasvetila nova luč. Omeniti mi je iz posljednjih časov „Ajdo", jesensko polje, vijugastih linij, pendant k „Pomladi" in „Sneženi zamet", kjer je podal drobno mrgolenje snežink nad strehami starinskega mesteca. Barve so na teh dveh slikah bolj nežne, ubrane.

Slovenska moderna upodabljajoča umetnost ima tudi že najmlajši naraščaj, zbran v društvu „Vesna", kjer imajo ognjišče mladi nadarjeni ljudje, ki se pečajo večinoma z ilustracijo, radi stilizirajo ter vporabljajo narodne motive; nekaj jih je tudi karikaturistov. Klub „Sava", ki ga tvorijo zgorej opisani umetniki Jakopič, Grohar, Jama, Sternen in pa Vesel z Žmitekom ter kiparjem Berneker-jem, je pravzaprav predstavnik slov. umetnosti, toda ta klub principijelno ne prireja razstav v domovini ter so dela teh umetnikov od l. 1902 dalje neznana. Na Slovenskem so v umetniškem pogledu čudne razmere; publika nima smisla ter pri nji reusirajo diletanti, oficijelni krogi se ne ozirajo na pravo umetnost ter se blamirajo kot n. pr. s spomenikom Prešernu. „Sava" razstavljala je opetovano na Dunaju (pri Miethkeju in v Secesiji), v Belgradu, Sofiji, Berolinu in v Londonu ter si pridobila povsodi naravnost navdušeno priznanje. Klub „Sava" goji pred vsem pejsaž

in nemška kritika je našla v njem značilen, plemenski znak. Slovenski pejsaž ni še gotov, ne stoji še pred nami popoln, ali med strastnim delom slovenskega čopiča vidim njegove bodoče obrise. Ta pejsaž bo himna naši zemlji, ki ji bo spletel glorijolo, nji, kateri tujec značaja podarjenega ji od narave ne more vzeti, kakor vzame narodu jezik in običaje. Slovenski pejsaž bo morda prva forma, ki izide samostalno iz našega skromnega umetniškega gibanja. Brezdvomno je, da bo imel s francosko krajino, kot sta jo ustvarila Monet in Pissaro, skupno radost nad barvami in lučjo, a kakor nosi nemški pejsaž Thomov na sebi germansko otožnost, tako bo slovenska krajina imela lirsko sanjavost kot psihični ton. Ne trdim, da bodo našli nekega dne slovenski slikarji ideal, vzet iz Platoneve nebeške skrinje, kateremu se bo reklo slovenski pejsaž, toda delo se konsolidira in pojavil se bo iz pričetkov, ki jih je vrgel Jakopič, kateri je v Londonu razstavil tudi nekaj krasnih figuralnih interieurjev, prvi v urah ženijalne inspiracije na platno in za katerim je krenil poleg globokočutnega Jame tudi Ivan Grohar.

* * *

Bilo je v mesecu marcu l. 1904, ko se je vršila velika orkestralna skušnja za koncert „Glasbene Matice", ki je prvi naš koncertni institut ter nam nadomešča ob enem konservatorij. Ob pultu je stal mojster Hubad, znameniti dirigent, s čegar osebo je združen velik del slovenskega glasbenega življenja tekom zadnjega desetletja. Večerilo se je in skozi velika okna, ki so se dvigala nad podijem, videlo se je modro nebo, ki je potemnjevalo ter se pogrezalo v vijoletne sence, vedno mogočnejše in mogočnejše in naposled je bila videti le temna neizmernost brez kontur, vseprostrana in vseobča, in v nji je zatrepetala tuintam kakor iskra blesteča zvezda. In tedaj je nad koncertnim podijem plavala muzika, prva slovenska sinfonija se je utrnila iz našega glasbenega horizonta ter posvetila na malo plodovito naše polje...

Slovenska glasba se je gibala še do nedavnih časov v okviru „Liedertafel", vse kar je bilo, imelo je skoro izključno namen navduševati narod k nacijonalni zavednosti, geslo l' art pour l' art je bilo neznano. Živeli so sicer nekateri muzikalno visoko izobraženi možje, ki so se pa posvetili večinoma cerkveni glasbi, katero zastopa list „Cerkveni Glasbenik", oz. pedagogiki kot n. pr. naš Nestor in reformator cerkvene muzike Anton Foerster, ki ima pač tudi za profano umetnost velikih zaslug, dalje ravnatelj Fran Gerbić, ki je pomagal ustanoviti slovensko opero v Ljubljani in deloval požrtvovalno pri „Matici" ter ustanovil tudi glasb. list „Glasbeno Zoro", ki pa je prenehala izhajati. Omeniti bi bilo še Viktorja Parmo, avtorja 3 oper, ene operete, več narod. iger s petjem, valčkov itd., kakor tudi Benjamina Ipavica.

Moderno, karakterizujočo glasbo je zanesel med Slovence dr. Gojmir Krek s svojo „Luna sije", ki je izšla l. 1900. o stoletnici Prešernovega rojstva in ki je prva kompozicija tega Prešernovega teksta, ki je uglasbena skozi in skozi, tako da se napev ne ponavlja po strofah, nego da je vsaka kitica glasbeno samostojna. Skoro v istem času pojavila sta se v literaturi še dva moderna komponista, namreč Josip Ipavic s pantomino „Možiček" in Risto Savin s svojimi baladami.

Slovenska moderna glasba ima splošno malo apostolov, a da se je produkcija kolikor toliko povzdignila, gre glavna zasluga dr. Krekovemu listu „Novi akordi" (založba L. Schwentner v Ljubljani.) Ta list je ognjišče moderne muzike in resnično

ogledalo njenega stanja pri nas. „Novi akordi" prinašajo tudi hrvatske kompozicije. Šumnega boja moderni glasbi na Slovenskom ni treba voditi, ker je publika tako malo vešča, da ne razlikuje med strujami ter sprejema moderno kot muziko v obče, simpatično, a ne s prevelikim navdušenjem, ker umetnosti sploh ne cveto v naših krajih rožice, hujši boj pa ima nova glasba z diletantizmom, ki nikjer ni tako bujno cvetel kot na polju muzike in v ti smeri imajo moderni največji pomen.

Moderna naša glasba pa ni zrastla iz naših tal in se je tudi še le malo aklimatizirala, manj kot n. pr. slikarstvo, ki ima v istini svojo marko. V kontaktu ni niti z južnoslovansko narodno glasbo niti s češkimi muzami, izvzeti so seveda taki komponisti, ki so sami rojeni Čehi ter so se med nami naselili. Kozmopolitstvu je kriva nemška glasba, ki prevladuje na celem svetu in poleg tega dejstvo, da so skoro vsi naši glasbeniki, ki imajo višjo izobrazbo, obiskovali nemške konservatorije, ter da je nam Slovencem v muzikalnem oziru merodajen Dunaj v vsem in docela.

Isto dejstvo kot v literaturi in v plastiki kaže se pa tudi v muziki, namreč razvoj v lirični smeri. Ne glede na dramatično glasbo imamo le enega edinega sinfonika, mladega Antona Lajovica. Lajovic je znamenita prikazen v slovenski glasbeni zgodovini, ker je nov žanr prinesel k nam in ker stoji glede muzikalne tehnike na višini. „Adagio", „Andante" in „Scherzo" so z ozirom na oblikoslovje strogo klasični, v formi kakor jo je ustvaril Beethoven, ter niso pisani po vzoru pragmatično-sinfoničnih poemov Liszta in Riharda Straussa. Lajovic je pristaš absolutne muzike, modern ali ne modernističen, v izrazu krepak, v slogu jedrnat, komponist, ki ne razpreda motiva na široko, nego ga poda že gotovega na en mah. Ali kar nas na tem mestu bolj zanima je psihična marka njegova. V sinfoničnih delih, v zborih in v pesmih kipi kvišku mlado čustvo, živo in zveni čisto lirsko zabarvano, razpletajo se čisto lirski motivi. Dasi ima Lajovic v naši glasbi večji pomen kot orkestralni skladatelj, zavzema vendar odlično mesto kot komponist muzikalne pesmi, kjer se lirika najprimarnejše razvija. In baš pesem je v slovenski glasbeni literaturi panoga, ki je najbolj razširjena, ker se je tudi v muziki najbolj razvila lirična stran slovenske psihe.

Lajovičevo pesem je vzgojila moderna nemška muzika, katero so obvladali principi Huga Wolfa, ki je zlil glasbo z vsebino besedila v nerazdružljivo celoto. V prejšnjih delih, v zborih a capella in solih s klavirjem, je bilo pri Lajovicu zlasti podslikanje teksta, vsled česar naj pove glasba isto misel kot beseda, jasno in mogočno ter se mu je izborno posrečilo podčrtati izraz v posameznosti in v celoti. Radi tega nahajamo pri njem tudi živo muzikalno plastiko ; Lajovičeva dela imajo nenavadno gorke barve, ki jih je prineslo resnično, bujnosveže čustvo. V novejšem času pa je Lajovic, ki ima že lepo število opusov v razmerju s kratko dobo, kar se je pojavil na slovenskem glasbenem obzorju, krenil nekoliko na drugo stran. V „Pesmih" je povdaril mnogo bolj kakor prej melodično linijo, osredotočil več sile v izrazitosti kakor v zabarvanju tako, da so konture ostre in markantne.

Josip Prochazka ni rojen Slovenec, nego Čeh, učenec velikega Dvořaka. Asimiliral se je našim razmeram in dasi mu je pot odprta na bogato glasbeno polje njegovih rojakov, vendar deluje med Slovenci in ker komponira večinoma slovenske tekste, štejem ga k našim. Prochazka je tehnično brezdvomno najvišje, njegova invencija je med našimi muziki največja, stavek docela dovršen, ter je njegova umetnost muzikalno najbolj absolutna. Prochazka je komorni glasbenik, ki je

ustvaril že ženijalne stvari v tem žanru, n. pr. več trijev, ki pa na Slovenskem še niso znani. V pesmi je pokazal čisto slovanski značaj, odet v krasno moderno obliko, estetično krasno prečustvovano, polno opojnosladke poezije. Uglasbil je mnogo Zupančičevih pesmi in tudi precej Aškerčevih. V čustvu je Prochazka najglobočji in najintimnejši.

Dr. Gojmir Krek ima zaslugo, kakor že omenjeno, da je odprl vrata moderni struji. Sam je dokaj produktiven skladatelj, ki se nagiblje k programni glasbi. Krekova muza ne pozna ostrih kontur niti intimnega čustvovanja, lastna pa ji je blesteča zunanja forma z briljantnimi efekti. Dr. Krek večinoma ustvarja pesmi, v katerih se zlasti odlikujejo klavirski parti. Popolnema refleksiven je ter hoće takorekoč prenesti občutje iz hipa inspiracije na trenotek izvršitve, vsled česar postane isto sekundarno. Toda dr. Krek je izboren estet, kar dokazuje njegov ciklus „K Böcklinovim slikam", ki ga je objavil v „Novih akordih" in kjer se nahajajo n. pr. v „Pomladnem jutru" naravnost frapantna mesta.

Krog sotrudnikov „Novih Akordov" ni neznaten, dasi ni velik. V poslednjih časih zlasti Adamič, potem Pahor, Jos. Ipavic, Premrl, O. Dev itd. so talenti, ki so pokazali že lepe stvari; St. Premrl goji pred vsem cerkveno glasbo. Med njimi moram še posebej omeniti Risto Savina, našega Löweja, ki je komponiral že mnogo Aškerčevih balad ter zadel baladni ton tako dobro, da ga te popolnoma karakterizirajo, čeprav je zložil tudi nekaj zborov in klavirskih točk. Toda tudi Risto Savin je bil slušatelj dunajskega konservatorija.

T. ALAUPOVIĆ: IVANU FRANI JUKIĆU

(1818—1857.)

U SPOMEN PEDESETOGODIŠNJICE SMRTI.

Teška i lagana puže voda Sava
Kroz vrblje i granje, što je glatku ljube;
Uz obale plitke valići se mrtvi
U žednome pijesku ko na vatri gube.
More božje puklo pustâ i livada
Pa ih žarko sunce rumenilom mije;
Na izdahu danu ljetni večer pada
Krupan znoj da suši, brige da sakrije.

Za ravnicom pukle bosanske su gore
U sunčanoj vatri ko struka merdžana,
Po dnu im se sjene s danom svijetlim bore,
Prekrila ih magla bijela i tanana —
Ko kad vile sebi tkaju meko platno
Čunom od biljura, žicom iz Misira,
A poutka mu je ono sunce zlatno,
Što najljepše sebi na rastanku bira.

Ljetna noć se spušta, žarka zraka blijedi
Pa na čelo hladna prognanika pada,
Što u krilo ruke pokraj vode svio
I svemirskoj tajni svoje jade jada.
Od smrti su crnji, teži od života:
Polomljena muka mladosti i snova,
Što ih u led vječan mrtva zima mota,
Da im nikad nada ne iznikne nova.

U gustom je mraku žarku luču žego,
Borio se, lomeć i dušu i snagu.
Na kolo je muka drage volje lego,
Krvlju da otopi svoju zemlju dragu
Pa da sije sjeme blagoslova sretna,
Da mu žanju braća u rogjenom kraju
I da proljet jednom, mekana i cvjetna,
U nesretnom tome grane zavičaju! —

Oštro mu je trnje iskrvilo ruke,
Slomio mu nehaj sokolova krila,
Razvrgle se nade, a sa zlobe puke
Izmorena duša ljuto zacvilila
Vukuć trudne noge po teškoj tugjini,
Da se više nikad domu ne povrati,
Roditelju starom, braći i družini,
Već da krvav harač mučenički plati.

To su duše silne, što ih zemlja zove
Srčikom života, sinovima neba
Pa od pusta milja i od radovanja
Ne dadne im mirne ni korice hljeba! —

Mrki mrak se hvata pa sakriva oko,
Što ga smrt već davno izjeda i pije —
A po srcu dolje na dnu i duboko
Beskrajna i vječna tuga leglo rije
Pa gvozdenom rukom jadno srce stište
I prošlošću crnom nemilice ganja,
Dok bez krila želje, nade bez uzdanja
U klupko se splele pa očajno pište. —
Samo katkad krupna otisne se suza
Čemerna i gorka a pijesak je prima
Tešku, kao što je tugja zemlja teška
Mrtvačkome oku, srcu i kostima.

* * *

Olovna i brižna mrkla ponoć pada
Po groblju široku cesarova grada.
Zlatan krst do krsta, borovi i jele,
Mramorne se ploče pomrčinom bijele.
Samo jedan grob se stisnuo po strani
Bez ploče i krsta, bez mrtvačke svijeće.
Po njemu ne suzi samilosno oko,
Ne prosipa proljet mirisavo cvijeće,
Zaborav i nehaj mučenika krije,
A tugjina gladna davno kosti pije.

Mračan mu i leden goli humak šuti,
Mračan mu i leden cijeli život bio.
Od vijekova gladnih sa nevolja ljutih
I rod mu je takav život provodio.
Znoj i muku sijo, ali žeo nije,
U rogjenoj kući bez kuće, bez išta,
Bez ležaja mirna i bez glavnje svoje,
Što mu mokra suzi sirotna ognjišta.

Zato braća pamte tvoje muke crne,
S uspomenom tvojom pletu tvoje snove,
Mučeničko roblje pustom grobu grne
Da uzajmi snage i okrjepe nove.
Jeftina se hvala u zaborav skriva
Mekušno i malo propada i gine —
Za vječnosti što je vječnoga je tkiva,
Mučeničku slavu donose godine ! — — —

STARI GRANIČAR: KRUNIDBENI ODJECI

Velika je ono bila slava i golema radost svega madžarskoga naroda na dan 8. junija 1867. Iza duge, teške i uporne borbe za povratak drevnim ustavom ujamčenih mu prava i užitak posebna samosvojna državnog života u okviru stare naše monarkije, zabijelio ustrajnomu borcu uz milostivu i želju i volju previšega mjesta žudjeni uskrs iz nemila, tjeskobna mrtvila. Toga dana poizdigla prva dva uglednika i naroda i crkve krunu svetoga Stjepana apostolskomu kralju Franji Josipu I. i kraljici Jelisavi na vladarsku glavu, onu krunu svetu, što no je po davnom predanju jedini izvor svega državnoga života i prava, te tvrdi jamac ustavnome vršenju kraljevske vlasti u svoj ugarskoj i posestrimi zemlji. S kraja na kraj staroslavne kraljevine Ugarske orili se burni klici i poklici kralju, kraljici i domovini, a krunidbenom činu željeli su božji blagoslov i svaku sreću za cijelo iz dna vjerne grudi i obadvije posestrime kraljevine, prem hrvatski sabor pri tom uzvišenom činu u kraljevskom gradu Budimu na žalost učestvovati ne mogaše . . .

O velebnoj, sjajnoj krunidbenoj slavi pisalo se je, pričalo se je mnogo i u nas i u stranom svijetu, i svaki je čovjek s božje strane osjećao pri tom ono blago zadovolje, što ga radja tanko ponimanje ustavnih tekovina i sloboština, te pobjeda načela, na kojima su ove sazidane.

Od onda proteklo četrdeset dugih, po milostivoga kralja i vladara dosta tegotnih godina, a u ovom dugom razdoblju prijeka sudba u dva maha iznebuha grozno dohvatila, grdno ucvijelila dobro mu srce. Pored goleme ponovne žalosti, a napornih mnogih dnevnih briga božja je milost uštila budnom čuvaru ustavnih prava stare krune svetoga Stefana, da premda pognut bremenom staračke dobe, tek ipak zdrav i čio dočeka, doživi znamenitu 40-godišnjicu svoga krunisanja.

I svanuo je rijetki dan i proslavila ga cijela Ugarska — tihom tihanom molitvom u božjem hramu, zatim su tri pozdravna, poklonstvena govora u kraljevskom dvoru. Kako sude, koji bi mogli znati, bila je to previša želja, da na tiho mine krunidbena spomen-slava; ali izvanji se svijet pored te volje previšnjega mjesta tek ipak nekud u čudu našao, što je važni spomen — dan minuo nekud kao kratak mrtvi san. — Čudio se, da, jer se zna, kako su u prijestolnom gradu Budimu inače vikli, da bujni osjećaji državljanske ljubavi, odanosti i zahvalnosti, ma i mimo kraljeve blage želje, širom svega orszaga jeknu i odjeknu oni osjećaji, što no su se četrdeset godina prije gromkim urnebesom znali prolamati nebu pod oblake...

Čitajući nedavno opis ove slave, pa osvrt na onu davnu slavu god. 1867., nehotice uronih i ja u starije dane i dovabiv si pred oči ne samo sjajnu krunidbenu slavu pred četiri desetka godina, već i onu orijašku borbu madžarskoga plemena godine četrdesetosme, pa i one crne dane njegove u jesen četrdesetdevete godine, kad no crna zemlja bješe pozobala i u svoje tajnovito krilo sakrila i četiri pune godine u njem hranila krunu svetoga Stefana.

Ne mogu odoljeti želji, da neke male lične uspomene na te davno minule dane iznesem povodom nedavne proslave krunidbenog jubileja.

Ljeti 1848. bilo mi je ravnih pet godina, pa ipak sam i ja, vjerovali ili ne, s hrvatske strane — dašto svojim putem i načinom — u ratu učestvovao. One sam godine, za cijelo prvi put čuo ime „Madžar" i „Košut" i toliko sam mogao razabrati ili na svoj način primijetiti, da to nijesu bili naši prijatelji, već neprijatelji.

U Senju gradu službovao je moj otac kao časnik kod mjesnog vojnog zapovjedništva, a ondje teglio i neki stari Nijemac Michl časno svoje zvanje kao „Schanzkorporal". Vidjao sam češće dobroćudna Švabu i volio sam ga, ni sam ne znam za što. Kad nekoga dana vodi ga majka moja u sobu, pa veselo potcikuje najmladjemu svome čedu: vidi de mali, što ti je donio stari Michl, pogledaj de ovo! A šta bješe to? Bubanj mali sa dva batića i ćorda, demeškinja britka, ta posjeklica ljuta, moj sinovče, od tri pedlja za momčića od pet godina! Bože, šta li sam se ja veselio tome daru; pa još kad mi stari Michl pokazivao, kako se sabljica oko pasa paše i kako se na bubnjiću bubnja! Ja se dara toga kao kroza san sjećam još danas, i kako sam bubnjajući s djecom hodao po našem dvorištu i kako smo pjesme neke pjevali, u kojima se spominjalo Košuta Madžara i Jelačića bana.

A po čem da sam u ratu sudjelovao? Jesam. Blažena majka više godina poslije pripovijedala mi je ne jednom, a otac bi joj kadšto pomogao, od prilike evo šta:

One su burne godine djačići pa i nešto nejače dječice složili bili vojsku, koja je imala hrvatsku domovinu braniti od buntovnog Madžara Košuta. Toj je vojsci

bio glavnim zapovjednikom moj najstariji brat, pa kako je u njega bila velika vlast, dopustio je, da se i ja, prem nejačak, u tu našu vojsku primim kao počasni bubnjar. Te tako smo mi djeca svako toliko poslije školske obuke izlazili na jedan ili drugi kraj gradske luke, a u taj smjer, da se pobijemo s Košutovom madžarskom vojskom. Jer se pako u Senju posebna madžarska vojska ne bi bila mogla nikako složiti, to je glavni zapovjednik hrvatske vojske znao izlučiti neki dijelak ove (dobre volje jedva je ko prelazio), što je imala braniti kakovu tobožnju tvrdjavu, a to su bile one senjske „gromače" ili goleme naslage lijesa, dovezena iz gornje Krajine za prevoz preko mora. Idući na bojno polje bubnjao je jedan poveći momčić, a ja sam mu, noseći ipak o bedrici sabljicu, pomagao, jer me je Michl prilično bio uputio u tu vještinu. Kada prestane bubnjanje, onda bi se pjevale pjesme neke i to: slavilica Jelačiću banu, pa kudilica Košutu Madžaru. Ona je prva počinjala: Bože živi Jelačića bana i njegovu sablju od megdana, a potonja: Oj Košute, Košute, žalosna ti majka! Ili bi potonja rugalica tobože izazvala madžarski odio vojske na ljuti inat ili bi se na Madžare — što je bivalo češće — kao dušmane naše oborio hrvatski dio čete, a onda udri brat na brata ko kapom, ko šakom, ko štapom, ko sitnim kamenjem — recimo — „za slobodu roda gadom pogaženu".

— Jest, dijete — dovršila bi majka — tako je to bilo i bivalo neko vrijeme, ali se vaša vojna iznenada dokončala ludim slučajem. Zarobila negdje vojska brata tvoga dva madžarska borca i dovela obadva u naše dvorište. Rasputaju sužnje, pa će s njima u tamnicu tamnu, u badanj pun — kišnice. Srećom po neboge sužnje opazim ja s prozora, kako ih na ljestvici pridižu, pa će s njima sunovrace u kacu, vode mal ne punu. Van sebe od straha potečem brže bolje s očevim slugom, vojnikom Francom (tako su ga zvali u kući, a za pravo je on bio Molnar Ferencz, pravi pravcati Madžar), a dok mi pritekli, već se zarobljenici praćikaju u vodi. I bili bi se jadni pogušili, da smo štogodj kašnje prispjeli. Pripovjedim ocu tvome zgodu — nezgodu, a on se naljuti, pa zabrani tvome bratu i njegovoj četi dalje ratovati.

Ovako je kazivala zlatna majka moja, ovako se je naglo završila slavopojna vojna; ali bubnjić i sabljicu rado sam bar ja dvorištem i dalje nosao i pasao, dok me nije upisalo u nižu pučku školu.

Doučivši ovu i dalje nauke, dospijem god. 1863. u staro štopsko mjesto Ogulin pod Klekom. Ondje bi se u oči prvoga svakoga mjeseca našli upravni časnici iz dvanaest satnija istoimene pukovnije, a i poviše službujućih, te i umirovljenih časnika iz „štopa". I tako se pod zimu rečene godine okupi u gostioni poveće časničko društvo, pa poteče veseo razgovor o svem i svačem. Stariji drugovi uzmu kazivati razne smiješne, a i krupnije lovačke doživljaje, neki se opet sjete mučna službovanja svoga, osobito na „kordunu", gdje no su se često vrzle pa i prijeko u susjednu Bosnu prelazile hajdučke čete. U kašnju se ruku javi umirovljeni natporučnik Stole, onizak, plećat staračko, sijed kao ovca, a krupnih potečenih brčina, pa okrene živim glasom i naglasom pripovijedati, kako su se naši Ogulinci u Madžarskoj junački borili četrdesetosme. Slušasmo ga svi, ne bi bolje popa u crkvi. A kad starac sav zažaren dokončao svoje pričanje, nazdravi mu kićenom zdravicom stari ratni drug s talijanskoga bojišta, umir. kapetan Simo M., koga smo svi s osobite pošte papanom zvali. Sad se trže mlad časnik krajiške uprave, pa će, pokloniv se papanu Simi i strikanu Stoli i ostalim nekadašnjim borcima za čast i slavu junačke Krajine, domoliti privolu, da odbesjedi krasnu klanjalicu pjesmu

Tombora „Krajini", što no je podrugu godinu prije štampana. I počne junoš mirno, a svečano:

„Hrvatska Kraj'no, stara žalosnice,
Šta će ta suza u junačkom oku,
Šta mutni pogled, šta l' turobno lice,
Šta l' uzdah tugu javljajuć duboku,
Šta tako tužnaślediš u te strane,
Gdje Dunav vlaži ugarske poljane?

Ślediš li jadna ono mnoštvo kosti,
Koje se ondje o mjesecu blijedi
I koje vuci, kobni oti gosti,
Po pustom polju svuda jur raznijeli:
Ah kosti te su zadnje podrtine,
Zadnji ostanci hrvatske Krajine.

Ostanci djece golih onih stijena,
Gdje s' bijeda sije, a junaci niču,
Koji za prava krvlju posvećena
Bore se, ginu, ali ne uzmiču,
Koji na rati krvavih mačeva
Nošahu češće sudbinu careva".

Rasla dirljiva tužnja pjesnikove vile, a s njom rastao, bujao glas mladjahna besjednika. S njega niko očiju ne skida, a časni starci umirovljenici već kod prvih kitica nabrali izvorana lica, pa se zapretali u debelu, tajnovitu zbilju. Pričalac Stole ponovno u njedra posiže po veliki modri rubac, pa tare znoj i s čela i sa svega poštenoga obraza. I guta, guta suzu, da se ne odade; no kad besjednik gromkim glasom dovršio:

„Al prije će nestat sunca sa visine,
Neg' prestat slava hrvatske Krajine!"

ne mogaše junak Stole više stezati srca. Kroz silene sijede brke zarominja suza, sveta suza duboka ganuća u hrabroj grudi „carevog sokola", koji je u Madžarskoj izvan reda carsku sablju pripasao o bedricu, malo kašnje „dušmanskim" zrnom prošišanu. Prizor se je onaj dojmio duboko svih sustolnika, koji su dobro znali i s ponosom nekim osjećali, da je četrdesetosma godina mnogo grdnih rana zadala al i mnogo slave stekla junačkoj Krajini.

To je druga zgoda, što mi je munula glavom, kad ovih dana podjoh čitati o krunidbenoj slavi godine 1867. i o nedavnoj svečanoj crkvenoj službi u čast četrdesetogodišnjoj obljetnici one slave. A s trećom ću uspomenom — koju sam već davno negdje uzgredno kratko ocrtao — da završim niz sjećanja, što ga je izvabila jedna i druga slava.

U istom Ogulinu tri godine poslije, to jest u jesen 1866., i sam bolan, posjetim nekoliko bolesnika u pukovnijskoj bolnici, pa se navratim i u sobu, gdje je sam samcat ležao Grujo T. iz R-ce. Ovisok to čovjek, moglo mu je biti kakovih pedeset godina, širokih prsiju, koštunjav, ali dosta mršav, guste, smedje, mrvučak već sijede kose, pojačega brka, zagasita, mrvuljasta oka, koje mirno na okolo kruži, kao da bi bez prekida nešto motrilo ili traž'lo.

Podvorn'k mi već prije bješe kazao, ko je i otkle je bolesnik, pa stoga počnem namah: — Pomozi bog Grujo! — A on kima glavom.

— Poznaš li me možda? — On muči.

— Jesi li ti iz R-ce? — A on ništa, već miluje brke, a upilio k zemlji oči. Tek za nekoliko časaka, kao da bi iz neke susnjevice, uzme u me pogledati, ali se opet zaveze u svoje misli i onda polagahno, razvlačeći riječi, okrene sam za se:

— Ama, naći ću ja tebe, hoću gle, hoću vjere mi lje.

Popomuči, pa će nastaviti, a opet gladi brke:

— Vidi de, ma vidi de ti njih, mudračine! Bre vas je ban naučio pameti, hm. Gledaj de, ma gledaj de onoga, onoga, vižle ono bijesno, pa sakrio, sakrio ju, vrag mu smrtnu svijeću pripalio — —

Opet zamukne, neku se u se posvrne, brke protare i po koji put uzvrne mračan pogled gore više sebe.

— Što to tražiš, o Grujo? — okrene sad podvornik.

— Miruj, muči, nikomu ne kazuj more ; ali ja ću nju naći, hoću, časnog mi krsta, hoću, zadajem ti boga i vjeru — naći ću je, pa ma tražio još devet godin' dana. Ukopalo, sakrilo ju gače, gače ono, da — —

— A ma što, što ćeš to naći, jel'de, Grujo, reci — naletje i meni na usta.

— Ma šta pitaš, bolan? Krunu tražim, e, ne čuješ li, luda glavo, krunu tražim našeg cara svijetlog.

Pa me nekud brižnim, a ma očajnim okom prošika i ponovi :

— Moram, moram ja nju naći ili s mene glava.

— A ko ju je to sakrio, reče?

— Gle, ko? A ko bi drugi van onaj vražji čobanin, ciganin, rdjajko onaj vileni, mrki ga vuk zaklao !

— Ma koji je to taj tvoj vražji čobanin, čo'eče božji, ded kaži već jednom?

— M ! Ko ? Košut. A ko bi drugi. Šta pitaš, o pameti luda !

Sad se bolesnik nešto počeo ježiti i ja zamuknem, a podvornik priteče :

— Pa kamo je s njom?

— A vratar ga njegov znao. To ti je ono, što ne mogu pravo u glavi skljucati, kamo je okrenuo s njom, pa ne umijem pravo uperiti. Ne znam, pa ne znam, a muku mučim, već toliko vrijeme i prevrćem i ob dan i ob noć u glavi : kamo li je hajduk s krunom svijetlog našeg cara? —

— Kruno, kruno moja zlatna — potiho još ponovi bolesnik, pa nekud pospano, drijemovno zapjevulji : Oj Košute, Košute, žalosna ti majka !

Doskora složi kao na san ruke, zaklopi oči i zaveza.

Izlazeći iz bolesnikove sobe, u hodniku upitam bolesničara, otkad je Grujo kod njih, a ovaj odvrati, da je tome već nekoliko mjeseci.

— Pod paskom je liječničkom, dopuni, jer ne znadu, što bi s njim, a kod siromašne krajiške mu kuće boje se, e bi negdje, kad mu veća muka dodje, pa se pamet pravo pomrsi, mogao zaklati ženu i poklati ono petero njihove dječice.

— Jadni ljudi — trže mi se baš sa dna grudi, pa ću dalje priupitati :

— O čem li još Grujo trabuni?

— Ni o čem, gospodine, — odvrati podvornik, — već kako ga vidjeste sad, onakav je svakad, iz dana u dan uvijek isti : zadubao se u neke tužne misli, pa prebire i poizdiže prstima plahtu i pokrivač, a obično nit govori niti romori šta. Tek u neke, kad se je poisprevrtao pokrivala, nekud muklim, napuklim glasom kan' da zarida : Kruno, kruno naša svijetla ! i okrene psovati, pa i kleti Košuta hajina, dušmana, koji da je tu carevu krunu negdje sakrio. Pa vi znate, gospodine, kako naš svijet misli, da svijetli car uvijek na sebi nosi carsko ruho, a na glavi sjajnu carsku krunu, eja, da . . . .

— A šta vele njegovi, otkad mu se smutila, poremetila pamet?

— Govore rodjaci mu, a rijetko se koji ovamo navrati, da je iza vojne na Madžare nekoliko godina bio dosta dobra zdravlja, premda je u ratu ranjen sabljom po glavi ; ali da je uvijek izgledao nekud umoran, sumoran, pa je slabo mario i za porodicu i za gospodarstvo. Poslije došlo na nj evo ovo zlo, pa u pamet kao da mu se nalegla paučina, pomrčina, šta li?

— Hm ! trgoh se opet, dakle ranjen je Grujo u ratu?

— Jest, tako rekoše, a i to, da je bio desni čojek, pravi graničar, koji se nije bojao vuka ni hajduka, nit krštena niti nekrštena dušmana. Pa Grujo se je i vratio iz Madžarske s kolajnom od srebra na prsima.

— E, tako, i kolajnu je za hrabrost stekao tužni brat — primijetim, a nešto me kao zažeže u vratu.

— Jest, gospodine, srebrnu kolajnu od našega milostivog cara, e ! — kimnu bolesničar i podje natrag k bolesnome Gruji.

Gorka, gorka sudba — rekoh u sebi — ovoga hrabrog poteklića junačke Krajine, što no je na poklič Jelačića bana potekao bio preko Drave, da brani cara-kralja i njegovu svijetlu krunu.

Da bude u njegovu selu škole, pa Grujo knjizi i peru uk, doznao bi bio žalosnik, e je krunu sv. Stjepana poslije krvavoga rata blizu Oršove, onamo kraj Vodice mlina sakrio i to ne Košut Lajoš, već prvi ministar Szemere Bartol, a i to bi bio saznao, da je kruna već četvrte godine poslije bune nadjena i na dostojnu mjestu pohranjena. Da bude, da bude .... a šta nam sad pomaže jadati se tako ! ....

Kad sam ono u jesen 1866. godine posjetio bolesnoga Gruju — i to mi je ovih dana na um palo —, tad se je već u velike i snovalo i radilo o povratku mira i sklada s ustavnim vladarom, te i o tom, da premilostivi apostolski kralj što prije časnu glavu obloži krunom sv. Stjepana. I taj veliki dan zaista je narod, kako sprijed istakoh — u skoro dočekao, te najvećom ga slavom proslavio zdravo i veselo. — I naš je Grujo doživio taj dan, daleko od madžarske zemlje, ta u svom bijednom zavičajnom griču, ali ni zdrav ni veseo, već bolan prebolan, uma posve pomračena već, žalosna mu i u grobu majka.

Doživjela, proživjela je taj veliki dan i Grujina kolijevka, ali ne na sjajanom suncu ustavne slobode, već na mrtvoj mjesečini krute vojničke uprave.

Ova mi je treća zgoda onomadne zazujila, zacvijelila u mozgu, kad pročitah čudne glase, kako je četrdesetgodišnju uspomenu uz velebnu onu slavu apostolskoga kralja okadio, osladio, proslavio tek tihi tihani molitveni šapat, a iz vrele, valovite, žarovite grudi viteškoga naroda s onu stranu Drave. A dok tako svijesni, ponositi Madžar, našega je Gruju već davna tiho tihano u svoje krilo primila mukotrpna gruda hrvatske Krajine.

Pa kad malko, ma i na čas samo usporediš sudbu onoga naroda — sretnika sa sudbinom svoga naroda — patnika, pričini ti se, dodje ti, kao da slavljeni pjesnik Petőffy Šandor potresnu onu kiticu u svom „Ludi" nije namijenio jadima naroda svoga, već da ju je ma i nehotice primijenio kolijevci patnika Gruje, one gorke retke mnijem — što no glase :

Hm !
Ovako se vraća dotrajao vojnik,
Poslije gorkih muka, krvavih zasluga
Nagrada mu sva :
Sa izdrtog ruha kolajna ti sja. Ha, ha, ha !

Jest, tako je nekako, rode moj mili, čini se tako bar — pa ako uistinu jest, e, a, nu :

Valjda nam je tako sudjeno. —

A možda i nije ....

DINKO ŠIMUNOVIĆ: DÚGA (Svršetak.)

III.

„U mog je ćaće bilo, a i sada je, osmero djece, a ja sam najstarija, osim Marte, što se udala davno" — kaziva Sava. „Imamo u svemu dva dana oranja i nešto ovčica, pa siromaštvo veliko — i da ćaća štogod na nadnicu ne izbije, od gladi bi umrli.

A meni, gospojo, moja, evo vidiš.. ... odgrizla prasica ruke, pa nisam mogla ništa. Svi se muče i trude, a ja samo jedem i sjedim i srce mi pucalo.

Dokle ću ja to samo ovako sjediti? Znala sam, da se nikad udati ne ću, — ta šta će kome čeljade bez ijedne ruke!

Moj ćaća bio čovjek zdrav i jak, — i radio bez oduška i štedio, što se moglo više, — ali kruha u kući nikad dosta.

Naše bi ga njivice nešto dale, a njegove nadnice i trostruko, ali osam žrvanja mljelo od svanuća do noći, što bi on skupio.

A ne bi li mogla i ja, barem štogod, pokušati, — mislila sam.

I moja pokojna strina, Bog joj dao duši, stala me pomagati i tješiti, pa po malo, kroz nekoliko godina, stala šiti, vesti, isto kao i moje druge, što su ruke imale.

Iz početka se pomagala svakako, a kašnje mi lako išlo, — da ne znam ni sama kako sam to naučila.

Evo — i ovu sam košulju ja vezla.... — rekoše mi, da se ovakoga veza ne će naći u svoj crkvi.

Pogledajte slobodno....... Ali sada ne vezem više, a da je koja sreća, da nijesam nikada ni izučila veza, — od njega sva moja nesreća!"....

Udovica i Srna samo sjede i slušaju, a malo dalje, u valovima plavoga dima, ležala potrbuške ona dva dječaka, oba debela i bjeloglava.

Stariji je kadikad okruglim obrazima duvao u nevidljivu žeravu, dižući pahuljice sivkasta luga, što im opet padale po kosama kuštravim i žutim.

Bila su to braća Savina.

„.... Sad ćete čuti, gospojo, kakvu mi je nesreću donio moj vez!

Iz početka bilo dobro i ja sam zaradjivala, pa bilo u kući svima bolje. Cure i nevjeste donosile rada i iz drugih sela, a s radom i žita i brašna i vune — kako je koja imala.

Pa ostanu neke i po vazdan, da gledaju, kako to ja bez ruku radim: samim ovim dvjema batacima i zubima!"

.... I Sava se nasmije, a udovica i Srna samo su zadivljeno gledale njezino milo lice i slušale tihi, meki glas, kao da potočić teče kroz rakitu.

...„Sve je dobro bilo, dok jednog dana ne dodje naš pop, pa nikad da se načudi mom vezenju. Gleda i gleda, kako ja vezem i nikad se nagledati.

„Da ti podješ u grad, ćerce, — veli — došlo bi svijeta gledati ka' mravi.... pa da svak dade banicu ko vidi, bilo bi novaca kao pijeska",.

Dobro je on govorio, ali se meni ne da. Ja okrenula u plač, a on sve jednu te istu.

Stao govoriti i mojim starim, sve o nekakvim pustim novcima, a oni, kao ludi, navalili na me: „U grad, pa u grad!" — kao što im je nevolja i potreba bila dodijala!

Ja se otimala, dok sam mogla, nu najposlije odem.

Ćaća me namjestio u neke gospoje — Lukra se zvala — a imala dvije sobice pri zemlji i veliku avliju. To je bilo dolje u gradu, a blizu mora.

Svaki mi dan uzimala deset banovaca, a meni priticalo dvaput toliko — tako je mnogo svijeta dolazilo gledati, kako ja vezem.

A svak je banovac davao, drage volje, samo da vidi.

I ono, što bi navezla, prodavala bi skupo — sve se ot'mali, da ko šta kupi iz moje ruke. A vezla sam svašta, što je god gospojama služilo. U nas se i ne veze onakih stvari.

Skupila ja novaca dosta, a moj ćaća govori : „Kupi, kupi još, neka stoje u tebe. Kuću ćemo načiniti, pa kupiti i zemlje i blaga".

Ali je drukčije htjela moja nesreća .... Stao dolaziti u gospoje Lukre neki momak, rodjak njezin .... a meni se činio dobar i — .... a ja nisam slutila ništa, zašto je on vazdan kod mene.

On i Lukra sve se nešto dogovaraju, nu meni ništa ne govore, već sa mnom, kako ne bi ni sa kćeri ni sa sestrom.

Kašnje sam saznala.

Sjedi on tako kod mene svaki dan i svaku večer, a sve me očima proždire.

Stao mi pripovijedati, da dućan nekakav ima — i da bi se ženio, kad bi imao dobru i dragu curu ....

Slušam ja, a pred očima mi se magli.

Ne znam što ću, ni koga bi pitala, — a svi, što k meni dolaze, nagovaraju me, da podjem za nj ! — Ja na ruke svoje nisam više ni mislila.

I on odraža meni — ne ću vam kriti — lijep je i kršan momak bio, i ja poručim ćaći da dodje.

Tako i tako ... — velim ja njemu.

„Podji, — govori mi i on — mi ćemo se proći, kako mu drago, neka je samo tebi dobro. Bit ćeš gospoja .... Bog uzeo ruke, a dao sreću" — veli.

I mi se vjenčamo, a ja mu dadem, Marku mome, sve što sam skupila. Drugovačije nije htio, — a bilo je mnogo novaca tada u mene. Samo što sam kriomice ćaći dala šaku banica, kad je odlazio ...."

Nešto kriknu i svi se obazriješe naokolo, ali nigdje nikoga, samo što jato ptičica, njišući se, proleti kraj ledinice, pa iščeznu u već otrganom vinogradu.

....„A sada — okrenu naopako za me. On se nastani — Marko mu je bilo ime — kod te svoje rodice Lukre, moje gospodarice.

Dućana u njega nije ni bilo, pa i ništa drugo. Sama ne znam, sa čime se onako lijepo oblačio — bio je uvijek ka' slika.

Dok je novaca u nas teklo — hajde, hajde — nu kašnje ni spavati nisam smjela, već sve vezi i vezi, — dan i noć.

Sve mu se činilo malo koliko dobijem, pa sad veli : Ne radiš ! — a sad — da ćaći novce šaljem.

A sam radio nije ništa, već se koji put i nasmije, gledajući kako ja ovim jadnim rukama vezem i zubima prihvaćam iglu.

„Zato te je i uzeo, da mu radiš — veli Lukra, rodica njegova — ta ti si kljasta vlahinja !"

A kljastom vlahinjom svi su me zvali u gradu.

Ja sam ga samo grlila i ljubila plačući, — i nudila mu sve, što je bilo, nu on se otimlje i gadi na moje kljaste ruke. — Pa nisam mu ni davala, — sam je uzimao, kako je htio, meni nisu ni služili ti novci.

U jesen se rodi ova mala, a kašnje ga nisam ni vidjala, već bi mu Lukra dodavala, što bi mu služilo.

Tada sam dobivala malo, jer bi se zabavila oko male, kad eto ti ga jednu večer strašno vesela.

„Zbogom — veli mi — ja sam našao službu u dobra gospodara. Radi kako znaš, a mene ne traži !"

Ja ciknem i pokažem mu dijete, a on meni : „Lijepa li mi djeteta ! Žensku se ni Bog ne veseli. Eto je samo tebi . . ." — i šta ja znam, što je još govorio. Nije se sigurno bojao Boga !

Plakala sam i plakala nekoliko dana zasebice, a kad sam obolila — nekakva bolest došla na me — skupim svoje stvarčice i evo me opet ovdje na Marčinkovoj glavici.

. . . . Sad ne vezem — pravo mi se gadi na taj vez !"

U polju se začu šum, mukao i dalek.

To je zamah jesenskog vjetra zašuštio kroz jablanje i vrbe u polju.

Udovica je sjedila kao kamena, a Srna se digla sva uzbudjena, blijeda i zažarenih očiju, gledajući u Savu i njezino dijete.

„A ljubila sam ga — reče opet Sava — da i sad, kad mi na pamet dodje, zaplačem. Sve mi se čini, da će doći od kuda k meni".

Klara joj prihvati malu i stade je grliti, kao da će je braniti od koga.

„Tako je Bog osudio nama ženskima — reče joj — valja da trpimo zlo, koje nam pošalje".

„A da nijesam bila žensko, pa sve što nemam ruku, ne bi bila ovoliko isplakala, niti bi mi živjeti ovako omrznulo. Vidjela sam, kad se nebo rastvorilo, pa isto nisam ništa upitala. Sve kad bi znala da bi mi Bog dao, ne bi ni ruku više zaželila. Što će mi sad i ruke? . . . Moja je sreća svršila davno !"

„Nisi je nikad ni imala, kćerce, dok si se žensko rodila. I ja sam se dosta napatila i kao žena i kao djevojka, a o sada i ne govorim !"

Mukao grom zatutnji po nebu, ali zato sunce zasja još veselije i življe po Lugu i selašcima oko njega. Samo se nad njima počeli spuštati plavi pramovi kiše, iz oblaka već tamnijih i nižih, ali jednako obasjanih suncem sa zapada.

Sava se zagleda u polje i uzdahne.

„Pogledajte lijepe duge, kolika je — reče. U nas svi govore, da kad koja curica protrči ispod duge, pretvori se u muško. Tako sam još od djetinjstva slušala. Samo ne znam, može li se i protrčati ispod nje".

„Ja mislim, da može — reče udovica — zašto se ne bi moglo protrčati? Ali ne znam, bi li se u muško pretvorila, sve kad bi i protrčala. Bit će, da se tako govori". —

„Samo se male curice mogu u muško pretvoriti, kad ispod duge protrče. Ja sam to znala, ali isto nisam nikad trčala. — Pogledajte samo, — onolike duge nisam još nikad vidjela".

Sušanj je vjetra prestao, pa je opet postalo toplo i ugodno pod žarkim zrakama rujanskog sunca i od mirisa zemlje, nasićene prvim jesenskim kišama.

Svi su gledali krasnu dugu, što se savila preko sveg Luga, tako jasno i oštro, pa bi rekao, da je možeš dohvatiti rukom.

Lijepa je bila ta duga, kao i sve ostalo te zlatne jeseni. Nadvila se sredinom Luga sa jarkim bojama i mirna, pa se činila tako postojana i tvrda, kao da bi se moglo po njoj hodati i kao da je nikad ne će nestati.

Sava i udovica gledale dugu zamišljene i mirne, kao da duga donosi mir i pokoj Čardacima i tim rasijanim Luškim selima, — siromašnim i bogatim.

Ali Srna, koja je prvi put vidjela taku dugu, izobličena u licu, mjerila zažarenim očima polje Luško.

Ona je već vidjela sebe kao krasna i jaka dječaka, kako se ispod duge vraća k roditeljima ... a oni je grle i plaču od radosti, a ona ...

Studen i vlažan vjetar zastruji preko ledinice, a Sava se i udovica stresoše, pa stisnuše jedna uz drugu, pod velikim grmom starog jorgovana.

„Nama je pop kazivao — započe Sava tiho — da su ljudi u stari zeman bili strašno zli, i Bog pošalje kišu, da ih potopi. Padala i padala kiša, ravnih četrdeset dana, pa najviše planine jedva provirivale iz vode. Niko se nije spasao osim staroga Nojema i njegovih ukućana. Pa onda stari Nojem počne moliti Boga, da više ne šalje potopa. Bog mu obeća, da ne će i zato načini dugu preko neba, neka se zna — .... No, šta ja vami luda pripovijedam, vi ćete sve ovo bolje znati nego ja".

Obje se digoše i mala se Savina probudi te zaplače.

„Pa šta ti sada govore tvoji stari?"

A Sava stade pripovjedati.

— —

„A gdje je Srna? Sad je ovdje bila — Savo!"

„Srno, Sr-no! oj!"

„Brunhilda, gdje — si — ej!"

„Potrčala je davno dolje kroz vinograde!" — „Protrčala je davno!" — viknuše bjeloglavi dječaci, braća Savina.

„Eno je već daleko u polju, onamo prama dugi trči" — ječe redan.

„Eno je eno, još se malo vidi — — — — pala je, pala!"

„Nije pala — uvalila se — ondje je močvara!"

„Onuda se ne može proći — i konj se Jašin udavio ondje!"

Udovica i Sava kriknuše i potrče k vinogradu.

Ali se Srna izvukla iz močvare i sve gleda u dugu, koja joj se činila tako bliza: treba samo još malo potrčati, pa si ispod nje. U Srni se razigrala mlada krv i pritajena se snaga razbuktila u mladom tijelu.

Ona je mislila, da je tako s toga, što se već dosta primakla k dugi.

„Još malo, pak ću biti sin" — pomisli Srna. Već je vidjela sebe kao krasna dječaka, kako se sva mokra i glibava, ali ponosna vraća k roditeljima u vinograd.

I sve se činilo, da za njom viče Sava: — Još malo Srno! samo još malo! — Pa i sva daleka vika iz vinograda, kao da je sokoli i kao da se divi njezinu junaštvu.

Srna potrči brže preko livade k dugi, nu pred njom se ukaza polje od gusta ševara, medju kojim se gdjegdje iskrila voda.

Potrčala desno, ali se ševar produljio daleko, daleko, sve tamo do nekog Glibušina pritoka. Potrča i lijevo, ali tamo je opet bio ševar i razlivena voda same Glibuše.

Ali to ševarato polje činilo se, da nije odveć široko, pa iza njega kao da je opet bila suha livada.

Srna stade za časak, ali pogleda dugu i odluči pregaziti to ševarato poljice.

Krv joj šumila u ušima, prsa se nadimala i oči se zališe suzama ogorčenja, samo ovo malo ševara, pa eto opet suhe livade, a iza nje je duga !

Tu su ševaratu močvaru Lužani zvali „mrtvo jezero", jer se pripovijedalo, da je to jezero još davno zaraslo ševarom i sad se ne vidi.

Čobani su pomnjivo čuvali svoju stoku od toga mrtvog jezera, jer se u njemu udavilo već više goveda i konja. A i dvoje čobančadi, što ljudi pamte, zaglavilo ondje : tako je prevarljivo bilo to jezero, što je u ševar zaraslo.

Srna sakupi sve sile, pa što je bolje mogla zatrči se u močvaru.

Začu se u tišini prasak ševara, pak klokotanje vode i blata, te sami jedan očajan i drhtav doziv sred pustoga polja i mrtvog jezera ... —

Isti čas, crn velik oblak, dotjeran hladnim jesenskim vjetrom, poklopi sunce, i duge, one sjajne i lijepe duge, nestade.

Jak udarac vjetra pomiješa one krasne oblake, što su bili obrubljeni zlatom i rumenilom, pa sada postadoše samo jedan oblak, mrk i siv. A zatim stade sipiti sitna i rijetka kiša, pak sve gušća i gušća.

— —

I cijele te vjetrovite i kišne jesenske noći hodalo mnogo crnih sjena oko mrtvog jezera. Pustim Lugom kroz mrak i vjetar čuli se isprekidani glasovi i plač, nu najjasnije se čulo zvonko i drhtavo dozivanje kljaste Save.

Nu Srne nijesu dozvali. Našli su je i izvukli seljaci istom peti dan.

IV.

Minule četiri nedjelje od smrti Srnine, a dvadeset dana otkad se Serdar i Serdarovica preseliše iz Čardaka u staru, pustu tvrdjavu više njih.

Sve od tada sunce nije nikad zasjalo, pa se Čardačani ne micali iz svojih zadušljivih soba i nitko nije ni slutio, kako stari Janko sa ženom žive gore medju zidinama.

A grozna je ta jesen za njih bila.

Jugovina, oblaci i kiša, svršivali su još ranije kratki jesenji dan.

Mukli udarci, pa šum i pljusak, baš kao na obali kojeg oceana. A more je bilo tako daleko, — još mnogo dalje od onih surih planina pritisnutih maglom i vodom. Ali su zato oblaci s juga bili isto tako neizmjerni, kao i valovi mora, s kojeg su dolazili. Vjetar je slapovima kiše i otkinuta lišća bučio i šumio kroz mrke bedeme stare tvrdjave, isto kao na fjordima islandskim.

Pa i kad bi odahnuo trenom silni taj vjetar, šumila bi voda niz strme, žljebaste obronke, medju kućicama i bedemima nad njima, a visoko, u brzim oblacima, sve jednako bi hučilo.

Zatim bi se sve to opet uskovitlalo, pa bi jedan jedini val od oblaka, vode i lišća podušio veliku pustu tvrdjavu i varošić Čardake pod njom.

Često su tako vijekovi drmali vjetrom i plakali kišom te ozbiljne bedeme, ali bi uvijek junačka pokoljenja iznova pritvrdila, što bi oni rastresli.

Nu sada već nije bilo tih junačkih pokoljenja, pa je stara, velika tvrdjava bila zapuštena i pusta.

Mnogobrojni dugački bedemi bili su tamo i amo provaljeni i pokriveni kržljavim bršljanom, a opkopi puni ogoljele kupine.

Kroz ogromne vojarne, bez ikakovih vratnica na otvorima, strašno urlikala jugovina i lamala golim ograncima malih, divljih stabala, što su narasla u njima.

Gnjili mostovi više dubokih i tamnih prokopa, preko kojih su nekad ponosno stupale hrabre čete, tresli se i škripali pod udarcima vjetra i pljuskom kiše.

U kućetinama bez krova, okolo njih, po opkopima i svuda, crnile se rpe kamenja, klaka i za'rdjaloga gvoždja. Sve mokro, mrko, medju divljim grmljem, s mirisom starežine i smrti.

A strašni je vjetar s milijunima kapljica, sad oštro a sad muklo hujao kroz velike i male otvore na nepomičnim bedemima, od kuda su nekad veselo grmjeli topovi i puške u sjajnu okolicu punu šarenih četa. Sap su ti prazni otvori, kao oči stare lubanje, gledali u tamnu okolicu punu magle i vode.

Iz dubokih kutova tvrdjave i iz prokopa sve se više podizao mrak, te punio velike i puste prostore. A i Lug se već nije mogao razabrati pod valovima tmine, kiše i magle. Reklo bi se, da će svega nestati u praznini i ništavilu, da nije grozni vjetar sve žešćim udarcima budio tu veliku grobnicu, što se ogrnula mrakom i vodom.

Okolo podnožja tvrdjave, ispod strmih klisura i ispod Čardaka, valjala se mutna Glibuša, pa jednolično i muklo šumila.

Na zapadu, kud je Glibuša zakretala kroz ogromnu i duboku provaliju, tiskala se medju visokim stijenama bučnije i divlje, prama dalekom moru, što joj slalo toliku novu vodu.

Gore visoko, visoko na bedemima, nije se ništa razabiralo u tom ponoru, u koji je, nekad davno, skočio mlad momak, vojnik na straži.

Baš je bila taka tamna noć, puna kiše i urlikanja vjetra, kad je taj mladi momak stajao s puškom do noge, na bedemu više te okomite strmine. Prsi mu se ugodno nadimale pod udarcima svježeg vjetra, a praznina pod njim i neizmjernost mutnoga obzorja okolo njega opajala ga čuvstvom, da je i on, što i jedna od tih neizbrojnih kapljica, koje su letjele kroz noć.

Rijeka je dolje u dubinama uvijek jednako šumjela, kao da prolaze vijekovi kroz tu provaliju, a za njim je ogromna crna tvrdjava sve jednako jecala pod udarcima vjetra.

I najednom je taj lijepi, mladi vojnik, oćutio čarobni zagrljaj vječnosti, pa ga je obuzela neka čudna radost i silna želja, da se u njoj raspline sasvim.

Taj neprestani i jednaki šum, pa neizmjerna praznina okolo njega, opojiše ga tako, da se krikom neke čudne želje baci u čarobnu prazninu, punu šuma i tmine, pod sobom.

Na mjestu, gdje se našli ostaci njegova mlada tijela, vidi se i sad kamen spomenik. Samo dvije riječi i nekolike brojke na kamenu stupu sva su povijest tog sastanka pjesničke duše sa čarobnom neizmjernosti.

A tvrdjava je zbilja, otkad je ostala pusta, prestrašenom i začudjenom oku kazivala toliko stvari, kao i daleka uzburkana pučina.

Pričala je o davnim pokoljenjima, o borbi, o prolaznosti i putu u neizmjernost.

Sad se tmina počela spuštati s niska neba, napunjena samo jednim neizmjernim oblakom i dalekom hukom, i spajati s tminom zemlje, u noć svud jednako strašnu i crnu.

Dolje se Čardaci potapali u moru kiše i tmine, a svijetla nije bilo nigdje vidjeti. Svi su se prozori još rano zatvorili, da ne bi ta sila vjetra prodrla u njihove kamene domove, na brijegu pod bedemima.

Tek je nastala noć, te su Čardačani još mučke sjedjeli oko ognjišta ili za stolovima i prisluškivali zavijanju i pljusku jeseni.

Znali su, da će njihove kamene kućice, usječene u hrid, odoljeti snazi vjetra, nu ipak su bili zamišljeni i sjetni.

U Čardacima je bilo toliko stanovnika, da bi svi našli mjesta u ono trijestak ogromnih, pustih kuća u tvrdjavi, samo da bi se napravile, ali su se Čardačani plašili i prošetati po onoj prostranoj pustoši, što je davila strahom i tjeskobom.

Pa i onda kad ne bi onim praznim prostorima urlikala bura zimi, ni dušile jugovine jeseni i proljećem, — i u samom bi ljetu, po danu, plašila mrtva tišina, u kojoj se, samo kadikad, čuo šušanj guštera i zmija. Po noći pak mukli i neizvjesni glasovi medju razvalinama i tajnim zavojima velike tvrdjave, pak lijet šišmiša i sova, kroz razvaljene prozore i puškarnice.

A i kad bi zasjala mjesečina nad tim vijugavim i dubokim prolazima, bili bi ipak puni mračnih i gibljivih sjena, a sami bi vrhovi bedema i kula zasjali u srebrenom svijetlu. Tada bi neka čudna tuga poklopila dušu, dah bi stao, a klopot bi srca odjekivao u ušima, kao da po tim praznim ulicama koračaju dusi poginulih ratnika.

A sada, u toj mrkloj jesenskoj noći, kad je bučio silni jug preko bedema i kroz duboke prokope, čuli su se još i pokliči, dozivanja, pa jauk, hripanje i uzdasi mrtvih bojovnika.

Novi i češći pljusci, pa sve žešći udarci vjetra, slili bi sve te glasove u jedan silni i neprekidni šum, a opet je tu bila mrtva pustoš, po kojoj je harala priroda, da briše patnje i napore prošlih, junačkih pokoljenja.

Nad jednim od donjih opkopa tvrdjave kočila se u mraku crna i visoka kuća, sa dva žutkasto rasvijetljena prozora, kao ogromna divlja mačka na plijenu. Goli su ogranci, drmani žestokim vjetrom, udarali oštro po zidu ispod prozora, kao da bi htjeli dozvati ona dva živa kostura za njima, da čuju pričanje stare tvrdjave.

Ali su u njihovoj duši teške i mutne misli ponavljale priču još tužniju i bližu.

U velikoj sobi gore, s uljenom svjetiljkom na stropu, bilo je mnogo stara pokućstva po tamnim kutima.

A medju tim mrkim i nijemim stvarima sjedjeli su Serdar i Serdarovica nepomični i stisnutim suhim ustima, baš kao dvije stare bizantinske ikone iza kandila u manastirskoj crkvi.

Njihova su lica bila mrka i čudna, sa sjajnim i nepomičnim očima, koje nijesu vidjele ništa pred sobom.

Ali duboko unutra, medju valovima očajnih misli, vidjeli su svoju malu Srnu, baš onaku, kakvu je izvukoše iz mrtva jezera.

Ta im se slika urezala duboko u dušu i ondje postojano treptila, ne dajući mjesta ni drugim mislima, ni zaboravi ni snu.

Dvadeset je dana prošlo, što su se zaklonili u te puste prostore medju opkopima i zidinama, ali im nije pošlo za rukom, zakloniti se od te slike i lijepe i strašne, jer nije bila pred njihovim očima, već duboko unutra, u njihovu biću.

I zbilja su njihove misli, što se kupile oko te slike, bile tako čudne, da i ako su u samim njima nastajale, nijesu ih razumijevali sasvim.

Srnina im je smrt otkrila novi svijet duševni : misli i želje nikad ne oćućene i sasvim različne, nego što su u njih prije bivale.

Pojmili su, da sve duše nijesu iste, niti svaki život kao njihov ; da ima nešto u ljudskim dušama izvan briga za novcem i hranjenjem, te da to — nešto — može biti jače od straha smrti i želje za življenjem.

Kroz njihove se uzburkane uspomene provlačili traci nekoga novog svijetla, a medju njima su vidjeli blijedo i mokro Srnino lice, kao da mirno spava. Mlade i nježne prsi, pokrivene bijelom košuljicom, tiho se nadizale, a tanka ručica podrhtavala u zlatnoj kosi.

Dugo su gledale njihove duševne oči to izmučeno lice prama novom krasnom svijetlu, pa su vidjeli i to, kako je postajalo sve milije i blaže.

Najednom vidješe, kako se po tom dragom djetinjem licu rasplinu divna sreća, a ustanca zatreptaše od radosna smiješka.

„To je Srna sanjala, da je postala sin !" pomisliše oni.

I ta kamena lica zadrhtaše časkom, kao da će se i na njima pojaviti smiješak sreće, ali novi crni oblak očaja i straha podiže se iz dubina i poplavi svu njihovu dušu.

Sjetili su se, kako su gojili svoju jedinicu, brižno nastojeći da je otmu prirodi i radostima života, za čim je njezina mlada duša toliko čeznula i razumješe svu onu borbu, što je morala biti u njoj. Znali su, da su njezinu dušu držali za nešto drugo zato, što je bila žensko, pa njezine misli i želje nijesu za njih imale nikakva smisla.

Naslutili su, koje je značenje imala duga njihovoj kćeri, a kad su se sjetili i Save, naslutili su, koje je značenje imala njihovoj kćeri još i vječnost želja cijeloga ljudstva i vječnost duge, što se savija pred njim.

Sjetiše se još da je nekad davno davno u njihovoj mladosti bilo i u njima neko svijetlo, što ih žeglo i dizalo, ali su ga oni, malo po malo ugasili, jer su mislili, da toga svijetla ne treba zato, što ga ni drugi nijesu imali.

A sada je njihova duša bila i ta stara zapuštena tvrdjava u tmini, po kojoj je rovala jugovina i kiša — a sve te misli sad su bile uzaludne na izmaku života bez smisla.

Nu što je strašnije bilo od svega to je čudnovata dužina vremena, u kojem su živjeli. Časovi i sati njima se činili dani i mjeseci, a svrha toga besmislenog života neizmjerno daleka.

Sve je bilo sama sadašnjost prazna i beskrajna, uvijek jednaka sama sebi i nije bilo nade, da će dovršiti skoro.

Čudno je bilo i to, da su oboje jedno ćutjeli i znali za to, a da nije trebaol te misli očitovati riječima : kako su jednako mislili tekom dugoga zajedničkog života, tako i na njegovu koncu.

Mnogo je užasnih dana i noći prošlo, iza kako su se povratili sa Marčinkove glavice, ali nijedna noć nije bila tako grozna kao ova.

Pa kad je strahota oluje postigla svoj vrhunac, prenuše se i oni, pa stadoše prisluškivati. Lica im se strašno iscerila, a u očima svijetlila ludjačka vatra.

U neko se doba zgledaše kao da izmjenjuju neku misao. Gledali su se nekoliko časaka i napokon se zgrabiše za ruke i podjoše niz kamene stepenice, pak kroz tvrdjavu, posrćući i padajući preko izrovane zemlje i ruševina.

Dugo i dugo su tako hodali držeći se čvrsto za ruke.

Kose im viorile na silnom vjetru, koji je krupnim kapljama kiše udarao po njima, sve dok ne dodjoše na bedem, s kojega se onaj mladi stražar strovalio u provaliju.

Tada se vjetar utišao, kao od onog blijedog svijetla, što je sa istoka stal› pro-prodirati mutno obzorje.

Časak su stajali crni i prignute glave na visokom bedemu nad provalijom, kao da još nešto promišljaju, a zatim ih nestade u dubini.

Čardačani nijesu još nikad upamtili tako strašne noći, pa su nagadjali o uzrocima te silne oluje.

No kad su saznali, da je nestalo Serdara i Serdarovice, znali su, zašto je bila tako strašna ona noć.

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ: BALADA

Kod menueta vam je nekad bilo to,
kad njemu ruke nije podat htjela.
Markizica je bila ona — on poet,
a ruka bješe plemićka i bijela.

On umrijeti je htio, al bi smeto ples,
tek očaj ovi srce poput zmije
i kad u mrak je prošo, kiša pljuštala,
pa nisu čuli, kako suze lije.

Al jedne noći sjetne došo pjesnik blijed
sa silnom čežnjom i sa mandolinom
po snenih cestah grada njezin pod balkon
i pjesma suzna jecala tišinom.

Markiška kruna vrh balkona blistala,
sred neba tužnog mjesec blijedo sjao,
i dok je umirao pjesme bolni zvuk
na oknu odmicat se zastor stao.

I kad on speti onu ruku okrutnu,
na grudi bijedne klonu mlada glava,
sred srca bodež zgodi baš i briznu krv —
Markizice, al krv je bila — plava!

VLADIMIR ŠIFFER: ČEMU?

Čemu me opet zoveš? Lica su tvoja blijeda
Čežnju ti vidim u oku i bol na usnama tvojim.
Što će ti moja ljubav — u mene mladosti nema,
Ja se i ljubavi tvoje, tebe i svega bojim — —

Ti hoćeš da te shvatim? Hramova tebi treba,
U kojim mladost i ljubav bogovom žrtvu pali.
U mene toga nema . . . Moje su slomljene misli.
Ka ošto golubi mrtvi na davna svetišta pali.

Nemoj me više zvati! Podji sama daleko
U tvoju staru domaju, gdje paome cvjetat će južne.
Na mene su mrazovi pali, a bol mi dušu lomi
Kao i prozore tvoje vihor jeseni tužne . . .

PETAR PETROVIĆ: ŠKICA

I.

Lani još vesela, razdragana, topla . . . Onda napala na nju tuga, razočar . . . Poslije sve do neki dan sjetna, mirna, puna samoprijegora . . .

A sretneš je danas . . .

— Kuda ti, Jelo? . . .

— Kud ja znam! . . .

— Ta ovaj . . .

— Ništa „ovaj", neg pušti me na miru pa to! . .

Nije za razgovor . . . Otresa se i breca . . Ne znaš šta ćeš, već nekim čudjenjem i žalbom gledaš za njom, kako se savila i kako spuštene glave korača niz putić . . .

I onda — šta? . . Uzdaneš i ideš dalje . . .

* * *

A i jest . . . Zgrudavalo se to u njoj dugo . . . Od lanjske jeseni . . . Onda je i dovedena . . . Još se ni udomaćila pravo, a on se, — muž joj, — propio, zabitandžio . . I svaku noć . . Prvi su ga pijevci vječno ispraćali pjana, namrgodjena, bijesna . . .

— Šta 'e? . . Šta bi? . . stao bi na sred sobe smrknut, razvaljen, krvavijeh očiju . . .

— Šta će to s nama biti! . . . izvirao bi negdje iz kuta, gdje se polunaga sakrila i tresla, tih, slomljen, drhtav njezin glas . . .

— Ubij se! . . .

— Mitre! .

— Il' ja ću te, — 'oćeš? . . promuklo bi krikn'o i izpružio ruke — 'Oćeš? . . i sve joj bliže prilazio — Eto! . . Na! . .

— Nemoj! . . .

— Na! . . .

I onda udarci, promukla vika, zagušen krik ... Pa kao i uvijek .. Izubijana, smalaksala izvukla bi se van, sjela pred kuću na kamen, i od časa na čas tarući suze gledala, kako se lagano gase zvijezde ..

* * *

I dugo to tako ... Iz noći u noć .. Isti dolasci, isti njegov promukli, razbijeni i strašni glas .. Razdrljena prsa, kosa razbarušena, znojava, brci neuredni mokri .. Razvaljen, krvav pogled .. A u njoj strepnja ...

— Nemoj više, molim ti se ! ..

— Zna ćeš ti ko sam ja ! ..

— Mitre, sreće ti ! ..

— Žena si ti meni, znaš li ! ..

— Pa vidiš li ...

— Umukni ! ..

I opet negdje u osami noći sjedi na kamenu, uzdiše, strepi, dršće i kao lomi se, šta li će to biti ...

— A uj'tru ope' tako ! .. pomišlja onako nalakćena, osjećajući, kako joj se otimlju suze, mile niz obraze, salijevaju se u već urezanu boru oko usana i trune joj se lagano u krilo ...

* * *

Pa — već kao naučena, naviknuta ... Ponajviše u kući, u poslu ... I sve nekako tužno, jadno .. Svaki bi čas zaplakala ... Tako joj je i juče bilo i prekjuče .. Zna ona ... Dani joj kratki, jedva da provire, a onda noć pusta i duga puna muke, plača, udaraca ...

— Majko moja ! .. uzdiše iz duše, plačno samrtnički ...

I kroz poluotvorena kućna vrata gleda, kako zamire dan ... U daljini nad brdima pružila se razlila strijeka zlatna, puna sunca .. I ono već zašlo .. Ona kod ognjišta .. Ugarak sagorijeva i trani se u pepel .. Teško joj je, — preteško .. Lagano se digne, obilazi ognjište mučno, zastajkujući .. Ulazi u sobu .. Mračak već i tišina .. Stane na sred sobe kao da ne zna šta će .. Onda podje, posrne, prihvati se za zastavnicu postelje da se ne sroza ..

— O majko božija, bogorodice, sačuvaj nas .. Pogledaj na nas .. Smiluj nam se .. O bože veliki i moćni .. šapuće ona tiho, svesrdno, gledajući sumorno kroz prozorčić u suton van, i glas joj malaksava, trese se, kao umire ..

A onda se dugo poslije toga presavije preko postelje obučena .. Tuga je smata, lomi ..

— Povrati ga na pravi put, sačuvaj mu um i izbavi ga od napasti .. Molim ti se .. Molim ti se ! .. Umorna je i klonula .. San joj se navlači na oči, vara je .. Ona se trza, preza .. Samo da ju ne zateče da spava .. Toga se pribojava, straši ..

Sirota Jele ..

* * *

Zavukla se u kuću i ne izlazi .. Jedino ovako po vodu, pod vrbe .. Jedva je kad i vidiš ..

— Oslabila si, moj sinko ! ...

— A eto, strina, patim se ! ..

— Ubi te onaj päs ! . . .

— Th ! . . i tiho, bolno sliježe ramenima prihvaćajući zubima donju usnu, gledajući poda se . . .

— Pa makni mu se ispred očiju, vidiš, lud je . . Ona za čas šuti, grca . . .

— Pa sve mislim, opametit će se . . Prestat će . .

— Zlo je to, rano moja ! . .

— Eto, znam — počinje se ona zagrcavati, mucati, kao braneći se od suza, — al' što ću . . . Trpim — eto . .

A istu noć poslije toga sjedila je ona na kamenu pred kućom sva mokra od suza, osjećajući, negdje ispod lijeve lopatice bol . .

— Ne će to prestati, — ne će ! . . pomislila je s uvjerenjem, gorko mučenički . .

— I micati se treba ! . . završila je glasom, u kojem se prvi put odrazio tračak nade u bolji život . . .

* * *

A dani odmiču i kao nagomilavaju se na prošlost . . Odnašaju sa sobom njezinu bujnost, čar, i urezuju boru po boru na njezine izblijedjele obraze . . . I ona samo čeka . . On kao i uvijek . . Nikad kraja . . Iz patnje i udaraca nakapala u nju šutnja, tvrda, gorka . . Šta li će to biti, bože moj . . .

— Propadaš ! . . .

— Ja, propadam ! . . . odgovara odrješito, kratko . .

— Ubit će te ! . .

— Ne brin'te se ! . .

— Luda si ti ! . . .

— Neka ! . . .

— „Pas je on, — pas ! . . ." istiskuje iz sebe gorko, mrsko, grčeći se od neke muke kraj ognjišta i kao čuvajući se da je tko ne čuje . .

— O skini mi ga s vrata, bože veliki i jaki — šapuće onako skupljena na postelji u prvom komadu noći, i kao u groznici drhtureći na čitavom tijelu svršava prigušenim, strašnim šapatom.

— Spasavaj ! . . Dä, spasi — ako te ima ! . . .

* * *

— Zašto me biješ? . . . kriknula je poslije toga jedne noći krikom, u kojem je ječala prekipjelost, prijetnja i jak silan otpor, gledajući ga razrogačeno, suludo kako se uspravio pred njom mrk, strašan, blijed . . .

— Štaa? . .

— Zašto? . . Zašto me ubijaš, daviš? . . Šta li sam ja? . .

I glas joj se uzdizao, tresao, rezao oštro, resko . . Oči joj se razvalile, zasvijetlile, kao zavodnile . . Iz obraza iskočile kosti . . Usne joj se tresle, drhtale a poblijedile . . U tijelu se nekako sva rastegla, izvila . . Kosa joj se uzmrsila . . Bila je spremna na sve . .

— Opireš se? . .

— Zašto, pitam ja? . .

— Umukni ! . .

— I dokle tako? . .

— Umukni, velim ti ! . .

— Ne ću !..

— 'Oćeš !..

— Ne...

I glas joj se u podgrlcu prekršio, ugušio u očajnom kriku, što je nalik na žestok, jak ropac, izumro u njezinim slabim, uskim prsima..

* * *

Treći, četvrti dan poslije toga gledala je s malo olakšice sa svoje postelje, kako se sunčane zrake rasiplju negdje kraj donjeg kraja sanduka.. Malo se i popridigla.. I bol je kao jenjavala.. Još je po koji, slab i rijedak žigavac ostao u desnoj slabini od žestoka njegova udarca, koji ju je i prikovao za postelju.. I ona brazgotina ispod lijevog oka zaraščivala je.. Još malo, — sutra, ustat će ona sasvim.. A do tog još jedna noć.. Kako li je sve to bilo.. Sjeća se ona.. Zagušivala je u sebi bol, ječanje kad je čula, kako on onako posrćući, srljajući ulazi u kuću gundjajući duboko, promuklo, nerazumljivo.. Samo da je se ne dodirne.. Onda bi ušao i uz slabi tračak luči sa grede sjeo za stol, savio glavu na prsa disao teško, silno, mrmljajući pokatkad, kao ljuteći se, pravdajući se.. A ona bi šutjela, zaustavljala dah i bojala se.. Poskidao s nje sve, što je lijepo, zamamno.. Eto.. Ruka joj je ležala na pokrivaču.. Zagleda se u nju.. Kako li je bila puna, pa bijela, — a sad?.. Sama kost.. Zaokupi je sjeta, sažaljenje, nemoć na otpor i jaka strašna mržnja na nj.. Pa dugo će to još tako trajati.. Ozdravit će i onda.. Dä, opet isto.. Sve..

— Pa samo tri godine !.. pomisli ona i kao zgranu se.. Srce joj zakuca silno, brzo..

— Tri godine robije.. javljalo se u njoj sve dalje — I sad je tamo.. Mara Stanićeva... Zna je..

— Ubila muža !.. Pa — šta?... svršila je nakon male, teške stanke i osjetila, kako se sva trese, trza, — trepeće..

* * *

I jedan dan dovaljao sumoı na polja, na kuću, gumno.. Maglica se povila.. Kišica lijeno sipi.. Dan plače.. U svima i u svemu sjeta.. Samo se u njoj raspupao, razlio prizrak dugo očekivane i nenadane sreće.. Od jutros tako.. Prigušen krik vedrine, zanosa stoji joj u podgrlcu.. Dovaljao se tu još jutros kod je on — muž joj — nešto sumoran, miran i čudno blag sjeo s njom za jelo..

— Ja ću otići.. počeo je on duboko, promukao još od noćašnjega pića. — Ćio sam ti to već prije reći.. Al' eto.. Posigurno nijesam zna'.. Pa velim, šta i divaniti...

Ona ga je gledala netrepimice pravo u oči osjećajući kako joj se po prsima razlijeva nešto prijatna, topla.. Na pola omamljena s blizine mirna života, koji će doći, čekala je da nastavi..

— Ti ćeš mi spremiti pranje.. Sve.. Od Radojice ću i novce dobiti.. A onda, ako bog da, za putom..

— Daleko?.. Jako daleko?..

— U Ameriku... Na more..

— —

* * *

— I odlazi, veliš? . .

— A, — strina . . I čekala sam ja na to dugo . . I bogu se molila, da me izbavi . . Muka je to bila. . Patnja . . odgovorala je ona s glasom, u kojem je drhtalo zadovoljstvo, sreća, povraćen život, polivena s malo krvi po mršavim, opalim obrazima, i onda nekako razgovorljivo, blaženo, kao odanula nastavila :

— I natrag se vratiti u ono sve . . Strina . . Ne bi ja to mogla . . Dosta je bilo toga . . .

— Patila si, patila ! . .

— Ne ću više ! . .

— Samo da odlazi ! . .

— Sreća je to . . Bogu fala . . Bogu fala . .

I taj isti dan stajala je naslonjena na plot i gledala dolje niz livade . . Mračak se sve više hvatao . . U nekom slatkom, čeznutljivom zanosu slušala je kako se uz sumorni klepet klepke izvija iz snenog predvečerja pjesma slatka, nabolna . .

„Oči moje veselo gledajte" . .

— „Oči moje veselo gledajte" . . ulazi ona u kuću pjevuca i milo joj kao slušati svoj dugo neslušani glas, kako se nekako čudno izvija, previja, širi . . .

* * *

Ni spavala nije . . Grčila se, stezala, širila i razvaljivala u postelji od neke prijatnosti, toplote . . A noć se nekako uduljila pa dugačka, dugačka . . Prva zraka zore podigla ju, obukla i odvela na ognjište . . On je još spavao i kao prezao se . . Srce joj se zagegalo od milja kad je vidjela pripremljen zavežljaj. Nestrpljivo, grčevito izviruje na vrata niz put . . I Radojica treba da dodje po nj . . Kako to, da ga već nema . . Al' sad će . . Razdragano, voljko obilazi oko ognjišta . . Podjaruje vatru . . Pristavlja jelo . . To za nj . .

— „Za zadnji put" ! . . pomisli i sjenka sjete zaokupi je na čas . . Zastade kao braneći se od tog . . .

— „Možda !" . . sunu joj glavom i kao bojeći se, da bi se još mogao predomisliti, vratiti, šta li, unese se još jače, voljnije i kao razdraganije u posao . .

Trže ju njegov kašalj tamo iz sobe . .

* * *

A malo poslije stajala je uza nj uz, prvom rosom, pokapane stogove. . Dotle ga je i dopratila . .

— S bogom ! . . rekao je mirno, duboko, nešto malo nažut u obrazima i pružio joj ruku . . Kuću mi čuvaj ! . . . .

— 'Oću ! . .

— Kuću mi čuvaj, — ponovio je držeći njezinu ruku u svojoj, — da se imam 'dje sklonuti, ako se vratim . . .

— Pa vratit ćeš se ! . .

— Ko zna ! . . izbacio je i pogledao je široko, blago u oči, i onda je nekako smeteno, nenaviknuto pritegao lagano, toplo k sebi . .

— Daj da te poljubim ! . . Glas mu je drhtao . .

— —

Odmiču kola . . . I oblak prašine sve manji, dalji, nejasniji . . Ona još uvijek kod stogova . . Ni makla se nije . . Gleda tamo niz put kud zamiče on . . Sama je . . Sasvim sama . . Oko srca joj nekako čudno, tužno . . Na pustu ognjištu sama . . A iza nje sve . . Poskidana ljepota, uveo čar, na pola ubijen, izprebijan život . . Ostarjela . .

A mladost? . . I onda, kud li je to sve njezina mladost prošla i u što? ! . . . pomisli ona, srce joj se stegnu, prihvati se za stog i zari glavu u nj . . . I samo što joj se ramena zatresoše . . .

DR. ANTE TRESIĆ-PAVIČIĆ: FILOZOF PETRIĆ I NJEGOVO NAJNOVIJE DJELO (Svršetak.)

Prije svega da postavim još jednu formalnu opasku. Kao što već predbacih dru. Petriću, da malo odveć proširuje pojam volje na polje razuma, tako mi valja opaziti, da ga još više proširuje na polje osjećaja, čuvstava i želja, a da nigdje ne odredi jasne granice izmegju tih pojmova i oblika duše. Istina je, da su osjećaji, čuvstva i želje niži elementi volje, ili sile koje ju pokreću, ali ne znam dadu li se na laku ruku potpuno svrstati pod širi pojam, pod pojam volje ; a to često dr. Petrić čini, i to valjda rad lakšeg razlaganja i nekako metaforički. Onaj subjektivni elemenat, koji volja unosi u sud uma, kada treba izabrati izmegju moralnog objektivnog dobra, i subjektivnog sebičnog dobra, što može biti drugo, i otkuda može biti crpljen, nego iz osjećaja, čuvstava, strasti i želja? Ali ako je tako, mi tim čuvstvima, strastima i željama ne možemo priznati razumne značajke, a čim to ne priznamo, i čim dozvolimo da je za slobodnu odluku volje bitna potreba razumna spoznaja, onda dolazimo opeta do one dosadne objekcije neznanja. Istina je, da dr. Petrić kaže, da taj elemenat može izići i iz čiste moći volje, i mi ćemo to priznati i dozvoliti, jer nemamo razloga da niečemo svjedočanstvo sviesti, kao što to mnogi g r a t i s čine, a da baš ne navode temeljitih dokaza ; ali nam se čini, da u ogromnoj većini slučajeva baš ta sebična pokretala i porivi strasti unose na vagu razuma utegu, koja prigne volju na odluku. Mi ne niečemo, da um nije kadar spoznati vriednost tih poriva, i uslied toga ne niečemo ni slobode volje, koja u velikim dušama može imati uviek dovoljno sile, da se svim porivima brutalne strasti opre, i očuva svoje visoko dostojanstvo. Tek je trebalo naglasiti, da u tim visokim odlukama, pred sudom uma djeluje mnogo više sudaca, tužitelja, branitelja i svjedoka, nego li su samo razum i volja. Ima pače i takovih, koje sviest nipošto ne zamjećuje, ima poriva, koji dolaze iz nepoznatih dubina ljudske sviesti. Ima polusvjesnih i potpuno nesvjesnih pokretala. (Subkonscientni i inkonscientni.) Ti su sudovi daleko uzvišeniji i tanji od najuzvišenijih ljudskih tribunala. Na njima nisu samo razum i volja, nego čitav čovjek, sa svim svojim duševnim sposobnostima, te bi po tome bilo bolje rečeno č o v j e k j e s l o b o d a n, n e g o v o l j a j e s l o b o d n a, jer u tanjoj analizi bitnost volje izmiče anatomičnom nožu razuma, ili je uviek spojena sa drugim duševnim elementima. Volja ne osjeća odgovornost i grizodušje ; čovjek ih osjeća ; a pošto učinak dolazi iz uzroka, valja reći, da je čovjek, kao jedinstven individuum, odgovoran i slobodan ; a čim ga počneš rastav-

ljati u njegove duševne sposobnosti, ne ćeš moći jasno odrediti, na kojoj je moralna krivnja, da li u pogrješci razuma, ili u opakoj ćudi volje, ili u sliepim porivima apetitivnih i afektivnih moći. Sve to zajedno stvara odluke, sve se bori pred sudištem ljudske sviesti, a često dolazi nešto i iz dubokih jazova ljudskog bića, do kojih ni sama sviest ne dopire. Dakle čitav čovjek je slobodan i odgovoran, a volju se može u psihologiji svesti, kao što je to učinio Maine de Biran, na prostu energiju, koja je spoj izmegju uma i fizičnog bića, te provagja u tielu i pomoću tiela zaključke stvorene u forumu duha. Volja je mistični most izmegju posve eterogenih psihičnih i fizičnih sila ; ona omogućuje odnošaj fizičnog svieta i duha. Ali neka se slobodno volji dade i razumna moć, neka u praktičnim sudovima razum postane naprosto njenim orugjem, neka se je učini glavnim i jedino odgovornim i slobodnim sucem na tom visokom sudištu, opeta će se mnogo točnije govoriti : čovjek je slobodan, čovjek je odgovoran, zaslužuje nagradu, ili kaznu, nego ako ga pokušaš rastavljati u njegove duševne elemente, što nije nikada potpuno i posve jasno moguće. Ipak je ta analiza potrebita, i ako hoćeš dublje zaviriti u ove tajne, ne ostaje ti nego ići starim utrenikom, da prodreš dublje i da otvoriš koju novu stazicu ; samo valja paziti, da ta stazica bude imala i svoj kraj, jer ako ga nema, znak je, da je stranputica, da si zabasao. Ovaj prigovor nije dakle bitan, nego više formalne naravi.

Nešto će više težine biti u sliedećem prigovoru. Dr. Petrić u svojem razlaganju polazi sa stanovišta, kao da su točno odregjene granice izmegju subjektivnih i objektivnih dobara, ili tačnije objektivnog dobra ; i kao da bi te granice jasno morale biti poznate svakomu čovjeku. Kada tako govori, u njemu se vidi više teolog, nego filozof. Teologu je pod svjetlom vjere, i pod sviećama dogma, te moralne teološke znanosti sve jasno ; filosof svud oko sebe vidi tamu, navaljuje na njega, kao neizmjerna sferična pučina, u čijem je središtu kao utopljen, i tek mu se čini, da vidi dva prsta dalje od nosa i to kao u sutonu. Teolog iz pojma Božanstva misli da može izvući kategorički imperativ moralnoga dobra, dužnosti, i da opet iz toga imperativa može razgranatiti svietle zrake do u sva najsitnija etična pitanja, te ih sva rasvietliti, i u svemu i po svemu razlikovati moralno dobro od zla. Filosof na svakom koraku života vidi, da je neizmjerno teško razlikovati moralno dobro od zla, vidi pače iz povjesti, učiteljice života, da je u raznim narodima bio, i da je još danas, posve drugačiji pojam moralnoga dobra, pače da se kod nekih smatra dobrom, što se kod drugih smatra zlom. Lako je udariti jedno temeljno načelo morala, i mi ćemo pet sto godina prije Hrista naći kod Konfutseea načelo : učini dobra i neprijatelju, ljubi dušmanina svoga. A naći ćemo kod brahmana i kod Sakia Munya (Bude) i pjesničkije izraženih moralnih temeljnih načela ; pak ćemo se u čudu zapitati, kako ta načela u dvie tisuće i pet sto godina nisu bila općenito primljena, nisu zavladala ljudskom voljom? Ali drugo je temeljno načelo, a drugo je moral u praksi. Često i najoštroumniji um ne može znati, je li nešto moralno dopušteno, ili nije ; a kamo li će to znati većina običnih smrtnika. Predaleko bi nas zavelo, kada bismo to htjeli dokazati primjerima. Za nas je glavno opaziti dru. Petriću, da nam se ne čini, da uviek pojam vrhovnoga dobra, ili egoistični motiv blaženstva, potpuno rasvjetljuje put, kojim treba udariti.

Ali ni ovaj prigovor nije naperen proti slobodi volje, ili bolje proti moralnoj slobodi čovjeka, jer za ono, što ne poznaje, nije odgovoran. Htjedosmo tek opaziti, da nama to Vrhovno dobro ne sjaji onako jasno kao dru. Petriću, a kamo li će

običnim smrtnicima, koji nemaju nego svieću svog zdravog razuma. Valja ipak priznati, da je u običnom životu i ta svieća dostatna, da rasvietli put, i da stvori slobodu i odgovornost, i ako samo u vrlo ograničenoj mjeri, jer o apsolutnoj slobodi može biti govora samo kod one sviesti, koja apsolutno izjednačuje i pokriva, možda istovjetuje sa apsolutnom istinom.

Kako je teško u svakom slučaju razlikovati moralno dobro od moralna zla, da i ne spominjemo razna mnienja kod raznih naroda i u razna doba, često puta skroz protivna, dosta je uzeti u ruke zakonike današnjih država, pa će se vidjeti, da se u jednoj državi smatra zlom, što je u drugoj dopušteno. Otkada povjest bilježi ustanove ljudskog društva neprestano se zakoni mienjaju, razvijaju, umnožavaju, otvaraju se nova polja ljudske djelatnosti, i po tome novi zakoni. Često puta u najvećim parlamentima i u najnaprednijim razvije se žestoka debata, u kojoj se najjači umovi bore, razvijajuć skroz protivna mnienja, pa i u zakonima, koji spadaju u čisto područje morala i kaznenog prava. Kad bi moralni vrhovni zakon bio tako očit kao što izgleda, da ga dr. Petrić smatra, moralo bi se jednostavnom logikom iz njega izvesti sve podregjene zakone, do najtanjih granica, kao što se iz sjemena ragja stablo sa granama, brsnama, cviećem i plodom. Zakoni se ne bi mienjali, ne bi trebali evolucije, svuda bi bili isti. Naprotiv često pisani zakon dolazi u sukob i sa samim prirodnim zakonom, koji se nešto jasnije otkriva ljudskoj sviesti. U glavnome ipak valja priznati, da ta sviest kaže čovjeku što je dopušteno i što nije, po tome ni ovaj prigovor ne obara slobode izbora, niti oduzimlje kriepost Petrićevom umovanju u ovom pitanju.

U svim ovim prigovorima istaknuto je pitanje nedostatnog spoznavanja razlike izmegju subjektivnog i objektivnog dobra, koje ne može ukinuti slobodu izbora, tek joj umanjuje odgovornost. Valja preći na polje čiste spoznaje te razlike i vidjeti, je li dr. Petrić iznio glavni razlog, po kojemu se čovjek može slobodno odlučiti bilo za subjektivno, bilo za objektivno dobro.

Dr. Petrić izvodi moralno dobro i etički imperativ iz težnje za potpunim blaženstvom, a ovo opet iz spoznaje Božanstva, bez koje ne može biti blaženstva. To pretpostavlja neumrlost duše, i odmazdu za dobra i zla djela na drugom svietu. U toj pretpostavci sadržan je, hoćeš nećeš, sebičan motiv, jer bi glavnim pokretalom moralnog djelovanja bio strah pred kaznom ili nagrada za dobra djela. Istina je, da će u višem umu biti glavnim pokretačem ljubav prama Vrhovnom Dobru, bez ikakve sebične primjese, ali u velikoj većini ljudi biti će pokretalom strah i nada, što umanjuje dostojanstvo i slobodu čovjeka. U stoičkoj nauci kriepost je jedini pokretač, bez obzira na nadu ikakve nagrade, bez straha od ikakve kazne. Dobro djelo i pravdoljublje te nutarnji mir jedina su nagrada krieposniku. Sve kad bi bio uvjeren, da nema ni na ovom ni na drugom svietu odmazde za nepravdu, ni nagrade za kriepost, on bi ipak mirno trpio nepravdu, i to trpljenje pretvorio svojom vlastitom voljom u dobro, u nakit krieposti, i u njoj jedinoj bi tražio vrhovno blaženstvo. Kriepost je dakle za stoika vrhovni moralni zakon, neodvisan od ikojeg metafizičnog pojma, i dokaz da se moralni zakon može crpiti iz same slobodne volje, ne tražeć mu direktnog porietla u Prvom Uzroku. Od Prvog Uzroka mi dobismo najljepši dar, slobodu; nu čim taj dar dobismo, prekinut je lanac uzročja izmegju nas i Prvog Uzroka, jer već sam pojam slobode isključuje svaku obvezu. Mogao nam je dati ljubav, razum, sve ine duševne sposobnosti, mi bismo, bez dara

slobode, bili puki automati, svezani s njime beskrajnim lancem uzročja, kao n. pr. sve fizične sile. Davši nam slobodu prekinuo je taj lanac, i Prvi Uzrok može djelovati na naš um, na naša čuvstva idejom svoga savršenstva, idejom Vrhovnoga Dobra i apsolutna Blaženstva, ali sa našom slobodom nema direktne sveze, jer, kako rekosmo, pojam slobode isključuje svaku obvezu. Prvi Uzrok se pače ni samom umu izravno ne objavljuje, već se je um kroz viekove teškim naporom do te ideje dovinuo, a nije je potpuno shvatio, niti će ikada, jer za to ostaje pred njim vječnost.

Pojam Vrhovnoga Dobra nije dakle nijednom umu posve jasan, a da i jest, ili ne bismo bili slobodni, ili ako bismo bili slobodni, još Vrhovno Dobro ne bi apsolutno determinovalo volju. Ali ako to Vrhovno Dobro nije jasno ni najvišim umovima, i tek zamjećuju koju sutonsku iskricu njegove apsolutne beskrajnosti i njegova savršenstva, kakav će pojam o njemu vladati u ogromnoj većini ljudskih umova ?

Pošto je taj pojam nejasan i u najvišim umovima, nejasna je i posljedica, koja se iz njega vuče o odmazdi za dobre i opake čine volje. Jasno je naprotiv, kao dan, da savršeno odmjerene odmazde bilo u obliku nagrade, bilo u obliku kazne nema i ne može biti, osim u spomenutoj nauci gdje kriepost stvara sama sebi nagradu i iz same pretrpljene nepravde. Pošto dakle savršene spoznaje Vrhovnog Dobra nema, pošto je time uskolebana i vjera o odmazdi izvan pojavnog svieta, ne ostaje nego sama nada, a nada uključuje u sebi elemenat sumnje.

Ne majući dakle čovjek tvrde i potpune vjere o nagradi i kazni izvan pojavnog svieta, jer nema tvrde vjere da će nakon boravka u tom svietu opstojati i dalje, i ne imajuć jasna i sigurna pojma o Vrhovnom Dobru, djelovanje Vrhovnog Dobra ne vrši na njegovoj slobodi apsolutno determinantnu moć, drugim riečima slobodan je u izboru. On imade moralni imperativ sam u sebi, bez obzira na Vrhovno Dobro, i slobodan je sliediti ga, ili ne. I baš je u spomenutoj divnoj sumnji klica njegove slobode, jer čim bi jasno poznavao Vrhovno Dobro, čim bi bio tvrdo i nepokolebivo uvjeren, da ga izvan fenomenalnog svieta, med čijim fenomenima vrši i vježba divotnu moć svoje slobode, čeka neumoljiva kazna za prestupke proti moralnom zakonu, on bi iz sebičnih motiva sliedio u svemu i po svemu moralni zakon, bilo iz straha pred kaznom, bilo iz tvrda uvjerenja, da ga čeka nagrada, a ne bi više mogao umovati, bolje je danas jaje, nego sutra pile, ili možda ništa.

I potpuno neznanje i potpuno spoznavanje Vrhovnog Dobra jednako bi mu otelo slobodu. Potpuno uvjerenje, da sa životom u pojavnom svietu svršava sve, raskorlatilo bi živinske težnje i divlju sebičnost u većini ljudi, sloboda bi bila ugušena od strasti, i nikakav moralni poredak ne bi bio moguć, jer oni rietki, koji bi sliedili kriepost, rad same kriepostí postali bi na skoro žrtvom većine ; anarhija bi slavila trijumf. Iz ovoga jasno sliedi, da sloboda stoji izmegju znanja i neznanja, bar u fenomenalnom svietu i u većini ljudi. Neznanje bi ga pretvorilo u životinju bez slobode, a savršeno znanje bi mu otelo uvjete ljudskog bića. Po tome otpadaju svi prigovori, koji se obaraju na slobodu volje, bilo da ih se vuče iz neznanja, bilo iz znanja. Ovo vriedi i za čednog nenaobraženog čovjeka, kao i za najdubljeg filosofa ; jer do spoznaje apsolutne istine i od jednoga i od drugoga još ostaje neizmjerje. Filosof će se neprispodobivo bolje nadati nagradi, ili se bojati kazne, izvan fenomenalnoga u noumenalnome svietu, ali u potpunu savršenu i u svakom času života, nepokolebivu vjeru, ta se nada ne će pretvoriti. I najveći um, pro-

matrajuć vječnu mienu fenomena, pobojaće se da i on ne bude ništa drugo, nego fenomen megju fenomenima, a nenaobraženom čovjeku to će se mnogo češće dogagjati, i za to će češće privoljeti subjektivnome, nego objektivnijemu dobru, kao bližemu i sigurnijemu. Time nije oborena nauka Sokratovih sljedbenika, ali nije ni uništena sloboda, jer potpune spoznaje nema i jer osim moralnog imperativa, koji vuče svoje porietlo iz Vrhovnoga Dobra, opstoji naravni moralni imperativ, koji se ragja iz savjesti, iz tvrda uvjerenja o slobodi. Ma što prigovarali zakučasti deterministe, i makar kako vješto bili ishitreni njihovi razlozi, makar kako zabezeknuli um, tvrda svjedočanstva sviesti o slobodi ne oboriše do vieka, ni u sebi ni u drugome. Ideja Vrhovnog Dobra nije urogjena ; sviest slobode je urogjena, jer makar se iskustvom i s godinama razvila do manje ili više jasnoće, ipak se ne bi mogla razviti, da joj klica nije u ljudskom biću. A već pojam slobode nosi u sebi elemenat pojma odgovornosti, dakle moralnog imperativa, koji u ideji krieposti nalazi svoje savršenstvo, posve neodvisno od metafizičkog moralnog imperativa, na kojemu dr. Petrić temelji svoje umovanje. Dakle i bez toga imperativa, čovjek nalazi sam u sebi moralni zakon, koji je dužan sliediti, bez obzira na kaznu, ili nagradu. Ali ni ta dužnost ga faktički ne prisiljuje, ne otimlje mu slobodu, jer neprestano vidimo, da je čovjek krši, da krši i ustanove ljudskih zakona, koji se temelje na slobodi odgovornosti, i na idealnoj pogodbi izmegju čovjeka i društva, premda često puta jasno zna i vidi, da će ga zakoni kazniti.

Ta je sviest slobode u njemu tako jaka, da on često odregjuje pravac svoga djelovanja za dane, mjesece, godine, pače za cieli život. Ali kada bi ga svjedočanstvo sviesti o njegovoj slobodi varalo, on ne bi mogao stvoriti odluke ni za jedan tren, od bojazni da ga ne satru determinističe sile sveuzročja bilo vanjskim, bilo nutarnjim djelovanjem. Bio bi automat, koji bi sliedio nagon fizičnih i psihičnih sila, koji bi živio, ne znajuć nikada o koji greben će ga ti vjetrovi razbiti. Istina je, da se često i dogagja, da ga te sile i premeću amo tamo i igraju se s njime, kao mačka s mišem, ali ne uviek, ni redovito, jer inače ništa um ljudski, ni skupni u čovječanstvu, ni osobni u pojedincu, ne bi mogao unapried odrediti. Sve bi išlo po odregjenom, ali kaotičnom putu, na kojemu čovjek ne bi mogao ni zere promieniti. Mi naprotiv jasno vidimo, i ako čovjek ne može promieniti fizičnih zakona, da je gospodar njihovih sila ; i ako ne može skrenuti sa njihova puta, do u vječnost odregjena, nebeska tjelesa, premda im odmjeruje kolotečine i odregjuje put za godine i godine, i otkriva zakone, po kojima se ravnaju, mi vidimo da može biti potpomagačem Providnosti u provagjanju plana, po kojem se čovječanstvo razvija, upravo za to, jer čovječanstvo ima u sebi elemenat, koji ne spada u beskrajno kolo sveuzročja, a kada ga ima čovječanstvo, ima i svaki njegov član, u manjoj ili višoj mjeri. Da nije tako, čovjek bi opazio, da kao što ne može promieniti nijedan, ni najneznatniji fizični zakon, tako ne bi mogao mienjati ni zakone, koji odregjuju pravac razvitku čovječanstva. Čovjek naprotiv može i faktično mienja te zakone, a obzirom na fizičke zakone, i ako ih ne može mienjati, može se poslužiti njima i njihovim silama, bilo u nutrini svoga tiela, bilo u vanjskome svietu. Ne stvara i ne uništuje nijednu od tih sila, kao što ne može ni stvoriti, ni uništiti nijednog fizičnog zakona, ali kao što se fizične sile po svojim zakonima neprestano metamorfozuju, tako i on, baš na temelju spoznaje tih zakona, može metarmofozovati te sile u svoje slobodne svrhe. Djeluju te sile na nj, ali djeluje i on na njih. Gdje tu može biti govora o ropstvu,

o automatizmu? Dakako da sviet ne otkriva čovjeku čistu bitnost volje, ali koju bitnost čovjek u opće poznaje? Humeova objekcija proti kauzalitetu može zabezeknuti nevježu, ali ne čovjeka, koji znade da učinka bez uzroka ne može biti. Nepoznavanje časa i načina, kojim uzrok biva učinkom, ne isključuje poznavanja učinka, a ni potrebe uzroka. S druge strane mi indukcijom jasno znamo koliko i kakve se uzročne sile hoće, da postignemo stanoviti učinak, i to nam je dosta. Supstanca stvari izmiče nam u svemu, a ne samo u uzročnim zakonima, ali nam se atributi otkrivaju. Substanca je volja, sloboda je atrbiut, po tome se može upoznati.

Mislim, da sam ovim dodatkom unio u Petrićevo razlaganje novih činjenica, kadrih da bolje ovo jazovito pitanje razjasne, ne utvarajuć si ni malo, da sam ga posve razjasnio. Za taj posao ostaje vremena čitavom čovječanstvu, koje će poslie nas doći, a možda ovo pitanje posvema razjašnjeno ne će biti, ni kada ohladni zemlja, i kada se sa nje odseli ljudska sviest.

VLADIMIR LUNAČEK: DVA KNJIŽEVNA POKRETA

II.

Ne htijući Marjanović uzeti na um artističnu sadržinu naturalizma nužno je bilo, da je on prosudjivao literaturu onamo od osamdesetih godina dalje tek po produkciji, po sadržaju (sujetu) i konačno po književnim prilikama, u koje su pisci bili zapali i iz kojih je niknuo sad veći sad manji broj literarnih djela. Prema tome Marjanović ni na jednom mjestu ne veli, što je njemu mjerilom dobre knjige i dobre književnosti. A ne može se to mjerilo naći ni iz njegovih kritičkih rečenica o pojedinim djelima i pojedinim piscima. Marjanović nema totalnoga pogleda na književnu produkciju, pa za to dijeli tu produkciju po formi, po lirici, epici, po drami i po znanstvenoj knjizi, umjesto da dijeli književnost po poetskoj i kulturno-socijalnoj sadržini. U prvoj se sadržini očituje temperamenat čovjeka i po tom i njegova književna vrijednost, u drugoj nam se očituje snaga književnikova, kojom je on djelovao na svoju okolinu i na svoje doba. To su ishodišta, koja mora da imade moderni književni historičar. Po čemu on sudi i prosudjuje poetsku sadržinu književnoga djela, po čemu on pripisuje jednomu djelu kulturnu ili socijalnu važnost, to stoji do njega samoga. U tom sudu leži baš momenat stvaralački pojedinoga kritičara. Nema li toga, kritika ostaje tek refleksijom, tek derivatom jur stvorenog djela. I književnik, koji piše, i onaj, koji o njemu sud izriče, moraju da imadu jedan poetski credo, jedan stanoviti osjećaj za poeziju, jedan stanoviti nazor na svijet, jedan kulturni program i t. d. I baš poradi toga, što svega toga Marjanović nije ni imao a ni pokazao u prvom dijelu svoje knjige, morali su prikazi čitavoga pokreta u osamdesetim godinama izići što blijedi, što opet nejasni i pobrkani.

I zato je prirodno, da kao što Marjanović nije istraživao biće hrvatske knjige onamo od Iliraca, njezin eminentno naturalistički ton, da se nije pisac ni pobrinuo za razliku u naturalizmu pojedinih predstavnika naturalizma osamdesetih godina u Hrvatskoj. Marjanović je i Gjalskoga i Kovačića i Kumičića i Leskovara i Turića na najkomodniji način turio u jedan koš. Marjanović ih je distinguirao po

sujetima, po njihovim tendencijama, ali po njihovoj književno-poetskoj kvaliteti i po njihovu nazoru na svijet on ih nije prikazao. Čitao sam jedanput negdje, da je karakteristika pjesnika naturaliste, da se uzmogne zanijeti za sitne travke prostrane livade i za veliko debelo hrastovo stablo, da se uzmogne zanijeti za neznatne i bijedne radničke mase i za sjaj i moć Cezara Borgije, ali način, kojim se očituje njegov zanos, ostaje isti, razlog njegovu zanosu imade isti korijen: u njegovu nazoru na svijet i život. Predaleko bi nas zavelo, kad bismo htjeli podavati karakteristike o pojedinim našim piscima. To i nije našom zadaćom. Nu držimo, da se ne piše naprečac o dobi iza Šenoe, kad još — na žalost — nemamo ni studije o Šenoi samom.

I baš radi toga, što Marjanović nije odao svoj poetski credo, što nije pokušao utonuti u biće naših naturalista u osamdesetim godinama, moralo mu se dogoditi ono, što će mu se za cijelo zabaviti, a to je, da si pojmove o biću, sadržini i produkciji knjige zajedno konstruira posve mekanički i da onda prema tom pojmovnom mehanizmu svrstava pojedine pisce. I zato se Marjanoviću potkrale one bezbrojne inkonsekvencije u sudovima naših pisaca. Ti su sudovi ne samo površni, kako smo to već prije istakli, već su i nelogični.

Ako se samo uzme Gjalski, kako ga je prikazao Marjanović, onda nam na priliku upada u oči, da se na strani 65. prvoga dijela knjige veli: Gjalski prikazuje propadanje literature i literata u „Radmiloviću" (1894) — kasnije se dade na sustavno opisivanje smrti". („Mors" 1897.). To je najbolji primjer, kako si Marjanovićev kritički mehanizam, koji si je bezobzirno na činjenice konstruirao, protuslovi. Da je Marjanović malo bolje prigledao u Gjalskovu produkciju tek po sujetu, on bi opazio, da većina njegovih pripovijesti prikazuje to umiranje. Ta on je počeo svoju književnu karijeru opisujući jednu staru, davno prestalu generaciju našega Zagorja, generaciju, koje je nestalo i koja u posljednjim ograncima njenim sve više nestaje. Marjanović morao bi onda prigovoriti Gjalskomu ono isto, što su Turgenjevu prigovarali moderni ruski kritičari, da je to literatura spahija i umiranja, od čega modernome svijetu nema koristi. Jer nije umiranje opisano tek u „Radmiloviću" i u „Morsu", već i u „Illustrissimusu Battorychu", u „Cinteku", u „Bijednim pričama", „Iz varmegjinskih dana", u romanu „U noći", u „Gjurgjici Agićevoj" i t. d. Svuda se opisuje umiranje bud jedne generacije, bud jednoga načina života, bud jedne stare feudalne uredbe, bud jedne inteligencije, bud umiranje jedne nevine ljudske nature. Po sadržini dakle obradjenih sujeta dalo bi se umiranje u Gjalskoga već od iskona uzeti kao karakteristična crta Gjalskoga. No to ne stoji. Izmedju „Illustrissimusa Battorycha" i „Radmilovića", izmedju romana „U noći" i psihološke studije „Mors" postoje tako goleme razlike, koje su tako jake i moćne, da ne podnose uski steznik Marjanovićeve nasilne kritike. Konačno svih će nas nestati, a od te sudbine nisu ni junaci u romanu poštedjeni, pa s toga Gjalski i podaje sliku, kako i zašto ti ljudi umiru. Batorići umiru, jer su protivni velikom valu demokratizma, jer svaku svoju misao i osjećaj, kraj sve svoje filantropije, osjećaju kao neke prerogative feudalne. I Gjalskomu se sažali nad tom generacijom. Bili su to lijepi, dobri, umni ljudi — ali mi ih ne možemo trebati kao socijalne oline u modernom društvu. I za to su Batorići kao viši stepen inteligencije tragični poput Katona Utičkoga — ali su isti ti Batorići sa baš tako starim literis armalibus de nobilibus de Cintek smiješni ludjaci. I onda po-

lazi dalje Gjalski u svom prikazivanju. Generacija se inteligencije umnožava, ali intenzitet inteligencije prorijedjen je. Način života stare generacije još je vrlo jak i zbog jednoga i drugoga ta generacija umire moralno, umire kao socijalna i kulturna olina narodna. I tako bi se na sujetu umiranja, što pretežno vlada Gjalskoga radnjama, moglo pokazati, kako baš taj posve izvanjski kriterij dovodi čitaoca do posve drugih umiranju baš protivnih misli. Nu da je osim toga još Marjanović dublje zagledao u dušu Gjalskoga, on bi opazio, da se u njemu odaje jaki romantički duh. Danas je utvrdjena činjenica, da su naturaliste osamdesetih godina u svih naroda bili provejani jakom romantičkom intonacijom. Ta romantika ležala je u zraku i počecima velikih znanstvenih obreta devetnaestoga stoljeća, koji su bili motivi naturalizma u literaturi, kumovala je romantika. I dok je romantika u Gjalskoga prilično prikrivena, ona je u Kumičića jaka i potencirana još vrućim domoljubljem, a u Kovačića ona je upravo impetuozna. U istoga Kozarca romantika leži u dalekovidnim ekonomskim osnovama i programima. Jedini Turić nema te romantike — ali on nema ni poezije. On je pripovjedač folklorista. I kad je naturalizam pao, kad su se naturalistički pisci uvukli u se, ostala je tek naturalistička tehnika — dakle vanjština — a nutrašnjost, sadržina ostala je romantična. To je bila jedina baština naturalističkoga pokreta, a iz razloga onih istih, koji su činili, te je naturalizam pao, pokret nije bio jednovit, zahvatio je tek knjigu, a ne sve, što nas je okruživalo. Književnost nalazi se ondje, gdje je bila iza Šenoine smrti.

Ta se jaka romantička nota vrlo dobro osjećala i ona je pomogla najviše književnim mediokritetima, da su mogli i tonom i produkcijom lijepe knjige hrvatske vladati sve do početka druge polovice devedesetih godina. Romantika je najpogibeljnija forma za književnost, jer je najlaglja, jer se njome mogu i glupe misli i neistinita čuvstva i od najnižeg pjesničkog kralježnjaka zaodjenuti. Uz to je romantika najelastičnija, jer ona imade mjesta za sve filozofske dispozicije i sve socijalne programe, ako se samo vješto umije imitirati. Ali i pravi pjesnik joj teško izmakne. Jaki individualiteti radjaju se vazda s velikom dozom romantike. Ta pseudoromantika (za razliku od one prave poetske romantike, koju donosi sobom svaki književnik i pjesnik), koja se dade vrlo lako imitirati, t. j. na oko oličiti čuvstvom i mišlju, nastaje vazda iza velikih književnih pokreta. Ona je najbolje u stanju nivelirati, jer je publika, velika publika najlaglje razumije. Ona mijenja u ovakav čas svoju tehniku, svoju formu, ali ako se pitaš za nazor o životu u takovoj književnoj produkciji, onda nailaziš na otrcanu kakovu pozajmljenu f r a z u, a iza osjećaja nalaziš s e n t i m e n t a l i t e t. To je ono, što je Marjanović prikazao tek u rezultatima — a bez motivacije u prvim poglavljima drugoga dijela svoje knjige a pod naslovom „Suzivanje vidokruga" i „Publika, politika i literatura".

To sve ne bijaše reakcija ideja, već reakcija nesolidne i tek djelomično izgradjene literature. Za veliku reakciju u vanjskom svijetu nisu književnici i naučenjaci naši ni znali ni kako ni za što je nastala. Književnici su ono, što su doživjeli i u tom životu dali — potrošili, ali odziv bio je slab, jer savremenici njihovi nisu živjeli njihovim životom. Dodjoše na plan mediokriteti, koji nisu ništa doživjeli, i taj nedostatak doživljaja nadoknadiše romantikom, životnim težnjama blijedim, neopredijeljenima i ničim opravdanima. Ono, što su napisali Gjalski,

Kozarac, Kovačić, Leskovar, Kumičić bilo je doživljeno, ma bilo to i često prepuno a često premalo, bilo to potpuno ili nepotpuno, ali je bila krv iz mesa. Njihovi epigoni nisu ništa doživjeli, nisu života živjeli, kulturno su vegetirali, socijalno su bojazljivo pomaljali glave, a politički bili su sputani. To je Marjanović trebao da spomene, jer to je bila razlika izmedju naturalističkoga pokreta osamdesetih godina i doba reakcije, koja ga je zamijenila.

Osim ovih nutarnjih razloga imade i jedan vanjski, koji nam to potvrdjuje, a to je decentralizacija hrvatske književnosti, kako tu pojavu poslije pada naturalizma Marjanović i zove. Ljudi se raštrkali, razišli, jedni, a to su bili početnici naturalizma, radi onoga, što smo na koncu prvoga dijela naše rasprave spomenuli, a drugi poradi toga, što ih nije ništa nutarnje, nikakova ideja ili nazor na svijet mogao složiti i grupirati. Jedina politika (oporbena) ih je možda stavila u red oporbenjaka, ali ih poradi različnih programa još i više razdvajala. Marjanović je dobro prikazao, kako su si literati podjeljivali razne provincije naše domovine iznašajući odanle sujete i milieu, ali niti je to toliko bilo decentralizaciji, ni kasnijoj interniranosti krivo, već ono što Marjanović posve dobro osjeća, a to je pomanjkanje filozofske baze. Tek što se Marjanović loše izrazio, on je trebao da kaže s v j e t s k i i ž i v o t n i n a z o r. Jer filozofskih baza nalazimo u svih naših epigona poslije pada naturalističkoga pokreta — ali onih iz knjiga, koje se mijenjaju prema časovitoj lektiri.

Marjanović je to i opazio a i kazao u prvim dvjema poglavljima drugoga dijela svoje knjige, samo je šteta, što je to tek nabačeno, i što tim okolnostima ne pripisuje one važnosti, koja im pripada. Stranice 78 pa sve do 86 vrlo su iskreno pisane. On prosudjuje naše političke, kulturne prilike u vrijeme bana grofa Khuen-Hedervarya, u vrijeme vladanja birokracije, u vrijeme naglog pada naturalizma i starčevićanstva, u doba bezglavosti naših drugih političkih stranaka vrlo dobro, samo što Marjanović nema smionosti, da veli s Bogovićem: Kakav narod — takva vlada. Da se birokratski sistem grofa Khuen-Hedervarya mogao održati, krivi smo mi sami, jer se našlo ljudi, koji su toga bana podupirali baš u najgoroj njegovoj točki njegova djelovanja, u birokratskom apsolutizmu i bezgrješnosti. A dje se tako kao u književnosti onoga doba ne vidi, kako je nužno moralo uslijediti, da su ljudi kulturnog kalibra kakovi su Gjalskoga junaci u romanu „U noći", bili najbolji birokratski rekruti za onaj režim. I kao što se književnici upregoše, da vuku stanovitu stranku, tako se upregoše i političari samo u tu svrhu, da služe stranci svojoj a ne onoj svrsi, za što je stranka bila utemeljena — u narodne svrhe. I čim je tko u književnosti ili politici razotkrio narodne potrebe bez obzira na književni kodeks i na stranačko-političke interese, odmah se morao književnik povući s javnoga poprišta i uvući u se, morao se okaniti svojega književnoga kružoka, dok je političar, ako je bio slab individualitet, bio stavljen u zasluženo stanje političkog mira, a ako je bio jak individualitet, prouzročio raskol ili pravdu ili cijepanje stranke.

Bilo bi dobro, da nam je g. Marjanović podao točnu sliku socijalnoga stanja inteligencije i birokracije t. zv. gornjih deset tisuća. No Marjanović te klase naše javnosti nije poznavao, kako je to pokazao i u svojem romanu „Karijera". I za to je Marjanović zahvatio u posve druge daleke nama malone posve nedokučive

razloge, koje je naveo u V. poglavlju druge knjige pod naslovom „Pogodno raspoloženje duhova".

Sve, što ovdje navadja Marjanović ili nije nikako ili posve malo na nas i na naše prilike socijalne, znanstvene, kulturne i političke djelovalo. To si je Marjanović konstruirao baš kao što si je oko t. zv. „činjenice", koju je Brunetiere „o bankrotu znanosti" proturao u svijet, konstruirao neko kulturno raspoloženje duhova u Evropi, koje nije nikada postojalo i koje je posve krivo prikazao. Marjanović bolje bi učinio, da se u znanstvena razlaganja ne pača, jer on znanosti ne poznaje. Ono bacanje pojmova amo tamo, ono decidiranje kritika o Brunnetièru, Darwinu, Wundtu, papi Leonu XIII., Buckle-u i drugima pokazuje mogućnost, da ih je Marjanović čitao, da je razumio što ti ljudi vele. Ali drugo je razumjeti nešto, što tko veli, a drugo je — a to je najteže — izreći totalni sud o svim mislima, o svim tečevinama znanstvenih velikana i sintetizirati stanje znanosti u jedno doba. To je beskorisna smionost, koju je već Marjanović pokazao u „Savremeniku" u svom članku „Idealizam u modernoj književnosti".

A sve se to moralo potkrasti Marjanoviću za to, jer je svoju radnju počeo izgradjivati na odviše širokoj bazi, umjesto da je kao književni kritik uzeo da luči tek artističku i neartističku književnost od Šenoe pa sve do danas.

Što se znanosti tiče, ni u Dalmaciji, ni u užoj Hrvatskoj nisu se ljudi bavili znanošću. Prema tome nije ni moglo biti reakcije protiv znanosti u nas, a gg. Šegvić, Stj. Ilijić, Jakša, Tresić i drugi iz Dalmacije prianjali su uz „preporod idealizma" tek zato, jer je to bilo najkomodniji način kurtalisati se mučnog znanstvenog studija i mišljenja. Mi ne smijemo zaboraviti, da je klerikalni upliv na početku devedesetih godina bio u nas jak i da je to bio jedini tudjinski upliv iz vana poslije pada naturalizma. Zato su svi ti ljudi, koji su u Dalmaciji tek iz komoditeta pristajali uz preporod idealizma a u nas sve brižno od nas odstranjivali, bili sasvim besvjesno pogodovali onim idejama, koje su u formi zapovijesti za dobre katolike našle izražaja u papinskoj enciklici. Tako je ta najgora forma klerikalizma : otudjiti inteligenciju i narod od znanstvenih tečevina samo pospješila tako žalosnu reakciju političku i književnu i socijalnu. Na kulturnu reakciju nije klerikalizam u nas mogao da upliviše, jer kulturne reakcije nije u nas ni bilo, kako bi to rado Marjanović prikazao. Znanost naša istraživala je jezik, objelodanjivala vrlo dragocjene spomenike, izdala nekoje sjajne historijske studije, ali sve je to ostalo nečitano u izdanjima Jugoslavenske akademije. Na polju prirodopisne znanosti do danas imademo tek otkrića s arsenom od prof. Janečeka i krapinskog čovjeka od Kramberger-Gorjanovića. Onda kao i danas naša se javnost bavi radije politikom, prati radije stranačko klanje od znanstvenih obreta. Da se automobilom ne može voziti, u nas bi bilo malo ljudi, koji bi za nj znali, baš kao što ih malo znade za teoriju selekcije i descendencije, za otkriće zraka, za radij i druge nove elemente i t. d.

Reakcija dakle, koja je zavladala našim književnim svijetom pod kraj prve polovice devedesetih godina, nije bila reakcija protiv znanosti, već je bila u prvom redu reakcija politička. Duh vremena bio je posve procijedjen politikom i njezinim neuspjesima, pa se oporbeni faktori, koji su se rado gerirali i kao odlučni faktori kulture i knjige, ogledaše za izvanjskim saveznikom, a taj je u reakciji i klerikalnosti vanjskog velikog svijeta našoj oporbi vrlo dobro došao.

Netemeljitost naturalističkog pokreta, njegovo veliko pomanjkanje artizma, neznanstveno doba a najviše politički neuspjesi provocirali su reakciju dotično totalnu sputanost književnosti onoga doba. I tako se književnost našla na najboljem putu, da bude u službi najheterogenijih tendencija. Književnost je opet bila upotrebljena u odgojne svrhe. To se tim laglje dogodilo, što je već u početku osamdesetih godina, a osobito u devedesetim godinama bila književnost pretežno u rukama pedagoga po zvanju. Što nije bilo artističko u književnoj produkciji onamo od osamdesetih godina do početka moderne — a toga je bilo vrlo malo — to je imalo posve pedagošku sadržinu. Većina nastavnika bili su i književnici, naravno mediokriteti par excellence. Taj pedagogizam, kao činjenica, kao milieu, iz kojega su se književnici rekrutirali, morao je reakciji u početku devedesetih godina tim više pomoći, što se znade, da su nastavnici naših pučkih i srednjih škola kao i najviših učilišta bili vazda toga uzgojnoga principa, da se u vjeru ne smije dirati, da se imade iz naučne osnove sve eliminirati, što bi pomućivalo primitivnu nauku katoličke kateheze. To su u nas nastavnici zastupali a u tom su se duhu i odgajali, pa nije čudo, da su oni taj duh i to načelo prenijeli i u književnost, kojom su u ogromnoj većini i zavladali. I ako je neznanstveni duh, pomanjkanje pogleda na svijet i život, škodilo kulturnoj sadržini književne produkcije devedesetih godina, ako je stranačko-politička služba književnosti škodila njenoj socijalnoj sadržini, to je pedagogizam potisnuo ispod ništice temperaturu pjesničke invencije. To je sve prouzročilo ono stanje i one književne prilike, protiv kojih se digla moderna. Nije dakle — kako to g. Marjanović tvrdi — bio razlog reakciji izvana; reakcioni duh nije donesen, on je jednostavno procvao na razvalinama tek djelomično i netemeljito izgradjenog naturalističkog pokreta osamdesetih godina. Poznavanje vanjskoga svijeta što književnoga, što kulturnog, što socijalnog nije danas razvijeno tako, da bi i danas to moglo učiniti, a nekmoli onda. Da je to poznavanje za ono vrijeme bilo jako — kako za naturalističkog pokreta tako za vrijeme reakcije — stvorili bi se kulturni temelji, koji bi hrvatskoj modernoj s jedne strane olakšali putove, a s druge strane stavili je na slobodnije baze i dali još šire i dalje poglede. Moderna bi se onda tek borila sa protivničkim načelima i pojmovima, a ne bi je zapala teška zadaća, da nekoja moderna — u stranom svijetu već opće poznata — načela i pojmove tek uvede u naše društvo i u našu inteligenciju. Tu je činjenicu Marjanović posve pustio s vida i onda kad prikazuje razloge nastaloj reakciji i onda kad opisuje sadržinu i tendencije hrvatske moderne.

I kao što je Marjanović krivo odsjekao svojemu razmatranju jednu literarnu epoku, kao što je ne ulazeći u kulturne elemente našega naroda naturalistički pokret prikazao, tako je nužno morao posve krivim razlozima ili ne bar odlučnima pripisati nagli pad naturalizma, a uslijed toga i posve krivo ocijeniti pokret moderne i njene razloge. Sud, koji Marjanović izriče o pojedinim piscima, o djelovanju njihovu, o važnosti jedne dobi književnoga razvitka stoji do njegove arbitracije širega ili užega pogleda. Ali razlozi su činjenice i te treba utvrditi i po jakosti njihovoj, a onda tek prosuditi totalitet stanja književnoga i kulturnoga. Nu baš ovo je Marjanović posve propustio, učinio je to tek na oko. I to se najbolje vidi u drugom dijelu, gdje opisuje postanak modernoga pokreta ne samo na posve neispravnim činjenicama već i na posve neistinitim. Ako i svi oni, koji su je pokrenuli, stoje

pod njezinim dojmom, ako im možda baš poradi toga i izmiče objektivan sud, ipak se oni dobro sjećaju činjenica. Moderna, kako se rodila i prikazala u kumulaciji svojoj godine 1900., imala je svoje daleke korijene već u početku devedesetih godina. Ishodište toga pokreta bilo je samo jedno, a to je bila želja, da se književnosti udari artistički, lih književni žig, a ne da ona ostane sputana i u službi efemernih političkih eksperimenata ili da bude pedagoškim rukovodjom. Ta se potreba osjećala svuda kako medju piscima artistima tako i medju mladjom čitaćom publikom, koja je osvježila svoje svakidašnje mrtvilo najviše francuskim i ruskim romanima. Po svojoj formi, po svojoj produkciji, po posve novim imenima, koja stupiše u javnost, književni je pokret moderne pod kraj godine 1898., pokret za sebe. U sućnosti svojoj nije no nastavak naturalističkog pokreta u početku osamdesetih godina. Da to nije bajka ili tek sada nabačeno, neka služi dokazom to, što se u najžešćoj borbi proti tradicijonalnosti i konzervatizmu u književnosti od strane modernih vodja i pokretača vazda naglašivalo, „da nama treba zdrav i napredan realizam". Nu i kad ove priznaje sa strane modernih pisaca ne bi bilo, uvjerilo bi nas, da je moderni pokret nastavak naturalističkoga, to, što se oko modernih nalaze i artistički književnici iz osamdesetih godina (Gjalski, Kozarac, Leskovar, Kranjčević). Da je moderni pokret bio po svojoj sadržini nešto drugo, on ne bi nadovezao na žive reprezentante književničke garde osamdesetih godina, već bi pošao svojim vlastitim putom isključujući one. Ali ne samo po ovim posve vanjskim razlozima ukazuje se pokret moderne kao nastavak naturalizma osamdesetih godina već i po razlozima nutarnjima, po artističkim kvalitetima pojedinih pokretača i pisaca moderne I za to neka bude dozvoljeno a i nužno je to — da se to na pojedinim piscima moderne (sravnjujući ih sa naturalistima osamdesetih godina) i pokaže. Marjanović kako je god gledao pojedine pojave prikupiti i kakogod mu je i uspjelo prikazati ih, ipak nije spomenuo te zajedničke note izmedju pisaca osamdesetih godina i modernih pokretača književnih, dotično kontinuacije u književnim kvalitetama obaju pokreta. Naturalizam osamdesetih godina niknuo je na artizmu ilirskom i Šenoinom. Moderni pisci u prvom su redu reagirali s artističkim postulatima na neartističku reakcijonarnu književnu stagnaciju devedesetih godina. „Život kakov jest tako ga treba opisivati", bila je glavna lozinka naturalizma. I moderni su se te lozinke držali i kadgod bi život prikazivali u svoj njegovoj golotinji i kadgod bi na takav prikaz graknuli čuvari moralne književnosti u ime tobože pristojne tradicije književne, moderni ne bi se onda pozvali na sebe, na svoj osjećaj, na svoj književni credo, već na slične prikaze iz djela Gjalskoga, Kovačića, Šenoe i drugih. Jedina razlika izmedju naturalista i modernih u pogledu života i prirode kao uzora književničkog prikazivanja bila je ta, što su moderni zahtijevali, *da život ne bude tek objektom prikazivanja već i artističkim mjerilom dobre književne produkcije*. Samo ovom razlikom i ničim drugim približili su se naši moderni modernoj u ostaloj svjetskoj književnoj produkciji. Nu baš ni ova razlika bolje rekavši zbliženje sa modernom reakcijom književnom protiv trijeznog naturalizma u ostaloj Evropi, nije baš samo od modernih pisaca potekla, koji su prvi put stupili pred javnost, već su je počeli i naturaliste starije generacije iz osamdesetih godina. I tako bi polazeći dalje mogli naći svu silu momenata, koji nam ukazuju moderni pokret kao neku kontinuaciju naturalizma. To se vidi i po tome, što je *većina* mo-

dernih naših pisaca — odbaciv sa sebe neke akcidencije njima posve tudje — ono, što su u suštini svojoj i bili, pravi i čisti naturaliste. To je, držim, činjenica, koja se danas deset godina nakon početka mora utvrditi i koja se ne smije nikako zatajiti to više, što se moderni pokret za drugim zasebičnim pretenzijama i nije ni povadjao. Marjanović toga nije učinio, i za to je izgradio svoj prikaz o hrvatskom modernom književnom pokretu na posve krivim premisama. Ne uvažujući te činjenice Marjanović ucijepio je prve početke moderne odviše duboko malenim krugovima i još manjim ljudima. Ne ističući modernu kao nastavak naturalističkoga pokreta osamdesetih godina, onu mladju književničku generaciju, koja ju je u svojoj mladenačkoj dobi proživljavala, on je čitavo težište modernoga pokreta prenio na suradnike djačkoga lista „Nove Nade" i kasnijeg karlovačkog „Svjetla". G. Marjanović veli doduše, da je bilo i sličnih družba mladenačke dobi, tako n. pr. plem. konvikat u Zagrebu, ali da oni nisu utjecali toliko na razvitak moderne. Krivo bi zaista bilo, kad bi se mladenačkoj kakovoj grupi djačkoga kakovog društva pripisivao takav zamašaj, ma da su baš većina današnjih pisaca modernih potakli iz onoga doba prije spomenutoga zavoda. Nu isto je tako krivo i još više smiješno, kad se pripisuje „Novoj Nadi" takova književna važnost. „Nova Nada" bio je „Pobratim", kojemu nije poglavarstvo gimnazijsko dalo svoje sankcije. „Pobratim" i „Nova Nada" odgojili su mnoge ili većinu takovih diletanata, koji na uštrb naše lijepe knjige svoje debate književne mogu štampanim paginama posvjedočiti već iz onoga doba, kad su prvi put dobili sheme za poetsku produkciju u ruke a s njima i prve porive ljubavi. I kao što nije „Nova Nada" bila odlučna po modernu, tako nije to bilo ni karlovačko „Svjetlo". Mladenci ti, sami sebi prepušteni, morali su odma ono, što su pročitali i na pola razumjeli i napisati i dati u štampu. U Zagrebu i drugdje nicali su litografirani gimnazijski listovi — al onda je svega nestalo. Ono, što se u „Novoj Nadi" i u „Svjetlu", pisalo u krugu zagrebačke mladeži izgubilo se u usmenim debatama. „Kriza" i razvitak nazora na sreću su prošli diskretnije.

Izmedju obiju generacija tih mladih ljudi postojala je ali i još jedna velika razlika, koja je bila za književničku kasniju produkciju odlučna. Generacija ona, koja se nije skupila oko „Svjetla" i „Nove Nade", bila je u književnosti iskusnija, jer je progutala sve moguće loše smjerove tadanje savremene književnosti kao domaće tako i tudjinske. Većina je njih u kratko vrijeme dobro umila lučiti dobru od loše književnosti, artističku od tendencijozne. Njihov prvi unutarnji doživljaj bio je u životu taj, što su upoznali prave kvalitete poezije, i što je u njima one romantične predočbe o književnosti pune dogadjaja, zapleta, sentimentaliteta i sićušne čuvstvenosti i posvemašnje nestašice misli za uvijek posve nestalo. I kad su se u tudjem svijetu upoznali sa modernom tudjom svjetskom književnom produkcijom, oni su, odgojeni na dobroj književnosti, znali lučiti knjigu sa njenim sadržajem od poetskih kvaliteta. Mladež oko „Nove Nade" prihvatila je odma modernu, osobito onu nordijsku i njemačku. I ona se upravo nije mogla dosta načitati tih modernih pisaca, od kojih ali imade vrlo malen broj velike poetske kvalitete. Za to se odma opazila i posljedica, a ta je bila, da su često neobični sadržaj, neobično psihološko prikazivanje tih pisaca zamijenili sa njihovim poetskim kvalitetima, da su sujet i tehniku više cijenili od individualiteta pjesničkoga. I tako nastadoše književne grebenice nordijskih pisaca kao Cihlar, Jelovšek,

Dür, kao što su u ranije i isto doba to isto pod utjecatem ruske literature postali Srgjan Tucić i Kosor. Jedini, koji je od kružoka oko „Svjetla" izišao jakim notama, bio je Andrija Milčinović. Baš na ovoj malenoj skupini pokazalo se a pokazuje se svakim danom na njima još i danas, da je za razumijevanje onih njihovih modernih uzora nužno unutarnje proživljavanje života u najvećoj i najintenzivnijoj mjeri.

To je Marjanović morao kazati. Jer ako se ne žaca posvema iskreno iskazati svoj sud o modernom književnom pokretu uopće, onda je logično, da se taj objektivitet prenosi i na detalje. A što se tiče i daljnih korijena hrvatske moderne, to se čini, kao da je Marjanović više gledao na imena nego li na produkciju. Jer da je bolje zagledao u književnu produkciju na koncu prve polovice devedesetih godina, vidio bi, da stariji književnici artisti, koji su preostali iz osamdesetih godina, doživljavaju groznu i golemu krizu i da se uzdižu mladi elementi jakim stilom, krepkim temperamentom i malo ne kritičkom zbiljom prikazivanja. Marjanović je u svojem prikazu početka modernoga pokreta odviše daleko posegao za nekim tudjim silama, koje su u nas baš tako malo odlučivale kao što i reakcija protiv znanosti u ostaloj velikoj Evropi. I tako je on zapao u pogrješku, koju nalazimo kod nekojih njemačkih estetičara a i kod nas kod Markovića, da hoće na pr. dramu posve metodički protumačiti i podijeliti. Moderni kritičar, kao što je Marjanović, morao bi znati, da se ni na život ni na jedan pokret ne da primijeniti metoda decidiranih dobi odavle dovle, već da se obadva organički iz jednoga momenta u drugi prelijevaju. (Svršit će se).

VANDA C. BORELLI: PJESMA SMRTI

I sve već gine, svenulo je tužno;
Na granam golim kukavica spava.
Na crnom nebu nesta zadnje zvijezde,
Sred suhe trave bara se smrzava.

I sve već gine, al je pustoš mrtva;
Ta gdje su snovi, gdje li smijeh i sreća?
Već ništa nema, sve je razoreno,
Tek iz daljine duša još se sjeća — — —

Al čemu to? I spomen neka vene!
I tako će ga vrijeme, život strti.
Nek vjetar nad njim pjeva zadnju pjesmu,
Tu pjesmu vječnu poloma i smrti — — —

JOSIP KOSOR: CUPALO (Nastavak.)

XIX.

Polipić je i kašnje tražio Cupala s ubojitim oružjem. Kad doznade, da je odmaglio malko mu odlahnu — samo nek ne živi š njime u jednom gradu, pod jednim nebom, nek skupa ne udišu jedan zrak. kojeg je on tat njegove časti njemu otrovao.

Gradjani su ga odsele promatrali s porugljivim i sažalnim licem, a on im se uklanjaše s puta, nastojeći da ga po danu nitko na javnom mjestu ne ugleda.

Po noći bi pio, kasno dolazio kući, psovao ženu i dijelio joj udarce.

Sinjora Justina uvidi, da joj je to sudbina i podade se kršćanskom strpljenju. Odsele bi češće u crkvu polazila i usred molitava uzdisala i pitala se: zašto li je rodila takvu kćer, koja materi obraz gazi, zašto li je tako okrutno kažnjena.

Poslove kućne znatno zanemari, a sve one nježne pripreme, koje su smjerale — kad li tad li — na kćer udajinu odbaci s gnjušanjem i prezirom.

Bijaše joj stolnjak započela, jastučnice, raznovrsne rupce, čipke — sve to ležaše sada gnjevnom rukom smršeno u klupko na dnu ormara. A one daleke misli i brige za jedinicu potisnu iz duše.

Slabo bi jela, spavala, te se posuši i vrat joj se protegnu. U kosama joj niče mnogo sjedina.

Na šetnji je više niko ne vidje, a sa ženama ne htjede u razgovore.

U neke časove pomisli, da ode u samostan, nu onda se spomenu, da je to smiješno iza tolikih grijeha i u toj dobi.

Osjeti se velikom griješnicom i stade istraživati rujući po duši. A što je dublje rovala zagrize je u savjesti premda n'je mogla nabrojiti nikakovih očitih grijeha. Nedoumnost i tama, po kojoj je ona tapkala u mislima, u svojoj nutrinji, grizla je.

Ne znade se ničim pomoći osim molitvama i uzdisajima i prepusti se životu kao dubokim mutnim valovima daleke rijeke.

Nu našto joj život, kad je kćer izgubila, a muž joj postade dušmanin. Našto joj život, bez utjehe i bez nade.

I tako sada slomljena kutri jadeći svoje gorke jade med četiri zida, baš kao što se je nedavno tude mučila njezina kći.

Polipić u koliko se je goder uklanjao gradjanima ispred očiju, nikome se toliko ne uklanjaše koliko Don Marijanu. Starog svećenika bojaše se trgovac kao nekog sveca, komu se zavjetovao i ne održao zavjeta. On se zavjetovao i ne održao zavjeta. On se njega boji kao Irudica svetog Ilije, koju svetac po mišljenju puka — naganja po ogromnim prostorima neba, da je ognjenim strijelama ustrijeli u glavu, pošto ju je već kroz sve tijelo prostrijeljao.

Kad bi ugledao iz daleka, da se svećenikova haljina prema njemu crni, zadrhtao bi i umah krenuo drugim pravcem, da izbjegne susretaju.

Bijaše to čuvstvo vjerskoga straha, upijeno vlastitim životom i kroz mlijeko materino usisano od roditelja i praroditelja.

Svi njegovi predji življahu u rijetkim krijepostima i podržavahu strahopočitne prijateljske veze sa svećenicima.

Iz tih razloga i s tim osjećajima i on se sprijatelji s Don Marijanom.

Sama narav prestupka, koga je počinila njegova kćer ne smućuje ga nimalo, jer drži, da u mesu nema grijeha, nu time narušen božji zakon, zakon, koji vrijedi za sve žene čitavog svijeta i to mu zadaje nož u srce.

Žena mora ostati čista kao kap rose, kao zvijezda do udaje, do svetog ženidbenog sakramenta.

Da je ona muško — o, zašto mu bog mjesto nje otpadnice nije dao sina.! — posve bi drugi računi bili.

Mušku se ne gleda, jer ga brk rijesi, jer je od snage i kapac učiniti sve. Ako i griješi nije grijeh, ta koliko li je on i sam kraj zakonite žene počinio zuluma na ženskom rodu i niko ništa ne vidi.

Kako zavidja drugima, da imadu sinove. O kako li bi on svoga sina odgojio. Za malena, u njedrima bi ga nosio, pitao bi ga medom i šećerom ; u nj nitko ne bi smio dirnuti pod živu glavu. Kad bi odrasao dao bi ga u škole, a onda bi ga poslo u Zagreb i Beč nek uči za „dotura", nek „doturstvom" okiti kuću ćaći.

Al eto njemu toga ne dade bog i on se može unesrećen na ćeri samo u željama za sinom nasladjivati. O prokleta nek je njegova žena, koja ga mu nije rodila! . . . .

Za dućan ništa ne mari, nek radi momak šta hoće !

Ta za koga da se on sad muči. Pit će i jest će, rasipat će kao Turčin za inat sudbini ! Jedne večeri stajaše pred oštarijom silno ražešćen s velikim kamenom u ruci pripreman da zvigne jednoga, koji mu se narugao nešto zbog kćeri.

Njegov protivnik uvidjajući opasnost svoga položaja sakrivaše se za deblo murve i povikivaše mu, da je samo u šali nagovecnuo, ali nije mislio na ozbiljnu uvrijedu, neka ne bude lud i baci kamen.

Nekoliko težaka i polugradjana stajaše ravnodušno na strani prekrštenih ruku i smijaše se zanimljivom prizoru.

Polipić svedj diže kamen dovikujući uvreditelju : lupežu i magarče i svedj cilja pravac, a da pogodi u glavu . . .

Nu najednoč težaci i polugradjani odstupiše na stranu i svi složno izrekoše pozdrav :

— Faljen Isus, prečasni !

Polipić se obazre, zadrhta i iz ruke mu ispade kamen.

Bilo mu je kao dječaku, koji se nenadano zatečen nadje pred strogim ocem.

Pred njim stajaše Don Marijan ! On ga omjeri od glave do pete i zavika srdit :

— Grješniče jedan, na takva li se zlodjela spremaš.

Polipić šutaše. Nije našao riječi, s kojom bi se opravdao.

— Šetam tude pokraj mora, — i pokaza rukom na more, — i gledam te, gledam, a ti tu kao jedan razbojnik !

— Prečasni ! — htjede Polipić.

— Al ni riči, grišniče jedan, — i svećenik podiže ruku, — da nije mene ubio bi čovjeka.

— A vi, — obrati se prema ostalima, koji sada nijemo i napeto stajahu spuštenih ruku, — vi tu gledate kao ovce, kao koze i nijedan da bi se maknuo.

— Mislili smo, prečasni, da je . . ., — započe jedan.

— Ni riči, grišnici jedni, znam vas ja jako dobro. Jedan drugom biste, oči zvadili. Oh, bože, — uzdahnu stari svećenik duboko kao pod bremenom teškoga

križa. — Svuda smo vam mi potrebni. Pa i kad razbojstva činite, moramo mi priticati i rastavljati vas. Počem vi to mislite, da smo mi dužni i š čime nas nagradjujete? No recite !

— Pa mi, prečasni, nismo baš takvi, — javi se drugi.

— Mi smo više mirni, radimo svoje posle, — treći će.

— Ni riči, grišnici jedni, sve vas ja poznam u dušu, poznam pakao, koji nosite. Oh, strijele nebeske, gdje ste i šta šutite. Nebo zagrmi, zemljo potresi se.

Stari svećenik posta veoma uzrujan. Oštre, strme poglede obaraše na ove griješnike i zakretaše glavom. Oni stajahu pokajnički i šutke oborenih glava i zbijeni u krdo. Mrak gustjeti stane, on im istrese još nekoliko vrućih na pokajničke glave, a onda primiriv se nešto, povikne Polipiću:

A ti podji sa mnom, jer ja te se stiditi ne smijem, mi se moramo boriti za pale . .

Ovo se odnosilo na kćer.

Upute se prema moru šutke. Polipić se ne usudjuje, da progovori cigle riječi, nego pobojavajući se očekuje riječ svećenikovu. Ovaj stupa uza nj strogo svečanim licem, znajući da se Polipić njegove blizine straši.

— Doznao sam, za sve sam doznao, — progovori on.

Nasta stanka.

— Svjetovao sam te i savjet moj ne bijaše poslušan, da, da . . .

Polipić šuti kao hladna mračna stijena . . .

— Gdje je ona?

— U tetke, — šapne on.

— A on?

Polipić umah ne odgovori.

— A on? — upita svećenik strožije.

— U Americi, vele.

— Pokazuje li se ona svijetu?

Polipić slegnu ramenima.

— A tebi, kako je tebi, šta ne govoriš?

— Kao da sam već sada u paklu.

Svećenik mahnu rukom.

— O čekaj, čekaj, prispjet ćeš već i u pravi.

Opet nasta šutnja. Polipić se teško muči u duši. Nikad mu u životu nije bilo tako tjeskobno.

— Don Zaharija mi je govorio, da bi u nedjelju predičio nešto o tom gadnom dogodjaju, nu rekao sam mu, da obzirom na moje prijateljstvo s tobom, toga ne čini.

— Zaklinjem vas, prečasni, živim bogom, — isposlujte to, inače ću propasti u zemlju, — zajauknu Polipić.

— Veli on, da bi ne samo proti griješnici ustao, nego i proti griješnim roditeljima, koji nisu znali pripriječiti grijeha.

Polipić jaukaše zakletve na prečasnog.

— Oh, kako mi je, kako mi je, ne mogu pogledati svijetu u obraz.

— Ako tako misliš, to opravdano misliš.

— Dolazi mi da odavlen pobjegnem na kraj svijeta.

— To ne trebaš, nego snosi što si zaslužio.

— Sve je što imam, vi ste mi, prečasni.

— I otac i majka, a grišniče?

— Vi ste moj Bog, prečasni.

Svećenik poćuti neko ugodno, uzvišeno, osvijetlujuće čuvstvo i stane držeći glavu visoko:

— I znaj, — mahnu on prstom prema Polipiću, — da te ja nikada zapustiti ne ću, a napose sada, gdje ti se radi o obrazu. Znam, da te se svijet stidi i da te prezire, nu ja te se ne stidim. Ja ću s tobom hoditi, bodriti te i dizati, kao što je naš božanski učitelj Krist pale dizao...

— Znate li, prečasni, da mi se nogom preko trga ne da preći, tako mi je...

— Sa mnom ćeš ali preći i ja ću prati tvoj obraz pred gradjanstvom.

Koracahu obalom u sumraku. More se uljilo, rudilo i tiho šaputalo... U susret im dodje krasna bujna žena čvrsto zaokruženih bokova;

— Oh mesa, zavodljivog li mesa! — ote se najednoč neki čudni široki glas svećeniku i pogleda pronicavo za njom u okrugle joj oblike, a onda se naglo ugrize krnjatim zubom za jezik i pobrza: — vidj' grišnoga mesa, htido reći...

Zavinuše tijesnom surom potamnjelom ulicom prema osvijetljenom trgu. Polipiću se počimaju crveniti obrazi, župnik ga vodi ispod ruke. Kad se nadjoše na pločniku, gdje se je pred kavanom nalazila sila gradjanstva, krojeći malomještansku politiku, onda i župnik u namjeri, da ohrabri Polipića, koji mu je skoro pod rukom podrhtavao pred malomještanima, uzme riječ o politici.

— Kao što sam ti već govorio, ona je rezolucija kaša.

— Kaša, kaša, — pomiče usta Polipić.

— U Grinića ja kao političara ništa ne vjerujem.

— Ni ja...

— Nagodba vjeruj, od godine šestdesetosme samo je nesreća po Banovinu.

— E, da...

— Pomisli samo, da je Rijeka madžarska, a to je čista, sveta hrvatska gruda.

— Aha, aha, aha..., — čuje se kašljucanje od malomještana.

To oni na taj način draže Polipića. — Žalosna ti je tvoja politika, — dovikuju oni time njemu, — kad će ti se kćer okotiti...

— Aha, aha, aha..., — sve gušće nastaje kašljucanje izražavajući ljutu porugu nesretnomu ocu.

Polipiću se vrti u glavi. Dolazi mu, da se zaleti u onu gomilu i udari po gdjekojega šakom u glavu. Već ništa ne razabire, što mu Don Marijan priča o politici.

Nu sreća da ubrzo uminuše ispred gomile i zavinuše u zakutak, gdje mu kuća stremi.

Eto mu pred nosom kuće, al on u njoj večerati ne će. Ništa mu nije na pameti. Osjeća se beskrajno nesretnim i neobično sitnim.

— Eto sam te doveo, grišniče, — reče mu Don Marijan, — i evo ti pružam svoju ruku.

Polipić se sagne i poljubi ga u ruku. Danas mu ni iz daleka nije na um palo, da prečasnom kaže „ti".

— Do neba vam, prečasni hvala, — uzvine on oči k njemu, nazove mu boga i unidje u kuću.

Polipić kraj svih tih nesreća, nije ni iz daleka znao, da je ipak najveća njegova nesreća u tome, što je s malomještaninom pokvario u sebi čistog prirodnog seljaka . . .

XX.

Anica osta s tetkom sama i s novim životom, koji joj je pod srcem zrio. U časovima hladnog prosudjivanja znala je ona, koliku je nepravdu roditeljima počinila. Znala je što oni zbog toga trpe. Znala je, kako je njezin čin i po kršćanskom zakonu veoma griješan. Nu ona se i sama sada svemu čudi. Sve se je dogodilo bez njezine volje, to jest ona pri svemu na volju nije ni pomišljala, nego se slijepo podala svojim osjećajima. Ona samo zna to, da u zagrljaju dragog ništa griješna nije mislila, pogotovo nije mislila, da svojom ljubavi uvrijedi roditelje, a još manje kršćanski zakon. Dapače u onom momentu, u onom velikom za nju momentu, ona je osjećala samo slasti sreću. More i nebo činjaše joj se, da je njezinom srećom obuzeto i obasjano. Ona dijeli sreću i usrećuje, a ne unesrećuje. O nikada ne će zaboraviti onih nježnih dogadjaja, s kojih se i u uspomeni nasladjuje, pa ma ju cio svijet još ljuće kleo. Napokon čini joj se, da je ona imala i pravo činiti, štogod je učinila, jer tko može njoj braniti, da ne misli, da ne ćuti, da sa svojim usnama ne cjeliva. Sve je njezino, i ona je dala, samo što je njezino. U to joj nastane u duši mučno i mnoga joj misao dovikuje: Roditelji, roditelji, koji su te rodili, odgojili i podigli na noge, oni imaju pravo nad tobom. Ako je tako, — opire se ona na to sa svom nutrinjom, — onda nisam svoja, nego njihova. — I možda bi je stala ljuto gristi savjest, da ne porazmisli o pravu stvorova, o srodnosti i o njihovim nježnim odnošajima. Spomene se cvijeća, koje je ona tako brižno i prerado njegovala kod kuće i pomisli, da li je ono cvijeće, koje je ona zalijevala, čistila i plijevila i odgojila njezino ili svoje. Nu kolikogod mislila nikako ne može doći do osvjedočenja, da bi prirodnim načinom mogla oduzeti njegov miris, boju i blago uspjevanje, jer je ono u svojoj bitnosti samo svoja svojina i ne poznaje gospodara. Dakle, cvijeće je svoie i ona je svoja. Pa što onda viču na nju, zašto joj mute život. Predsude, stare predsude, — prišapne joj koja misao. Ali zar će ona živieti zbog predsuda i šta su napokon te predsude, zai ih ona tieba. Ona tieba samo njega, dragoga i svoju ljubav — komad neba i mora i tu se je ustalila vječnost da s njima caiuje . . .

Nu sve ove trpke misli uminu joj mahom, kad pomisli kako dragocijen dragulj dozrijeva pod njezinim grudima. O neka dodje samo na svijet, neka je tješi od 'judi prezrenu tu uz šumno more tri godine dana, dok se dragi s novom srećom ne povrati. A kašnje neka bude sreća obojima.

Anica je poče'a krupnjeti, usne su joj malko nabrekle, a oči i lice zalili se blaženim sjajem. Blago čedo je u njoj tijalo i bujalo kao pupoljče na rosi.

Juče je primila kartu od dragoga iz Hamburga, o, koji ushit, koja sreća za nju. Javlja, da je sretno doputovao, pozdravlja tetku, a njoj šalje plamteće srce.

Njezina ljubav skopčana sada s beskrajnom daljinom mora i nepoznatog kraja, po kojem njezine misli kao ptice bludilice dragoga traže, postala je sada još jača, žarča i nekud vilinskija, čarobnija. Progonjena pak prezirom svijeta i roditelja hvata se ona sada za nj sa zadnjom mrvom svoga nevinog sebičja i sav svoj život usredotočuje na nj.

O tko da je pojmi, tko da je shvati? — samo on!

Kroz tetku doznaje, kako je po gradu smutnjama i porugama ruže i dok je možda cigla misao prepusti tugi, dotle sva njezina nutrinja razlije se osmijehom i nehote sažaljuje cio kraj, koji je za nju samo jedno zlobno groblje srušenih križeva.

Uza sve to njezina teta je ne zapušta i što joj treba više.

Svijeta poželjna nije. Ta pred očima joj šumi more veliko i vječito, odnoseć ladje u beskraj i budeći čežnju za daljinom i hrle siva jata galebova — premile ptice krilata plačna djeca mora i zore zore večernje i ružične, od kojih ona primi ljepost svoju. . . .

XXI.

Jednoga dana kad nitko od njegovih sumješćana ni slutio ne bi, osvanu Cupalo u Americi. Prispije u New- York i tamo se zadrži. Neiskusan i ne znajući gdje bi posla našao, unajmi se za pometača ulica. U tome radu ustraje mjesec dana i uspije mu da od zarade prištedi par dolara. To ga obodri i poveseli. Kako doma nikada nije trebao novčarke — jer nije imao šta u njoj ponijeti — to si sada sašije kesicu i objesi je s dolarima o vrat baš kao neki amanet.

Nu rad pometača nije mu se mnogo svidio, jer se nije mogao na prašinu nikako naviknuti i stoga odluči, da promjeni zvanje. Krepkom besjedom i ugodnom vanjšt'nom, podje mu za rukom isposlovati u svojih principala, da ga od pometača dignu na polijevača.

Kao polijevač zašao bi nekoliko puta po danu, po ulicama sa svojim sudrugovima i držeći u ruci štrcaljku ponosno š njome mahao. Bijaše mu upravo ugodno promatrati, kako dugi jaki mlazovi šikljaju kroz cijev iz njegove ruke i peru zaprašenu, nečistu i silnim radom i prometom izmučenu ulicu. Višeput kad bi koracao zadubljen visoko dižući štrcaljku, činilo bi mu se, da on to vlastitom rukom pere rodjenu prošlost svoju . . .

Kolos grada, burni šareni promet, gusta visoka šuma tvornica, te oblaci dima, koji su od njih kao oblaci neba zastirali grad, u prvi tren raznesu mu dušu prejakim dojmovima. A osobito mu se usjekao prvi dojam preduboko, kad je umoran od nesanice i misli izašao iz ladje i pred njim se oholo ukazale grandiozne gromade kuća sa bezbroj gustih prozora. Sunce se je negdje iz visova mučilo, da pdrore tracima i osvijetli grad, nu oblaci dima srtahu mu u susret i zastirahu ga svojim mračnim zastorima. Čitavo nebo izgledaše kao da je posuto gustom čadjom, a suri potamnjeli kraj, što se pod njim žalostivo steraše kao jedna ogromna željeznara šumeća od rada . . .

Cupalu se učini, da je on to stigao u kraj, o kojem je čuo priča iz svetog pisma, a u koji stižu griješne duše poslije smrti. Upravo zadrhta i prepade se, kad ne ugleda svoga sunca i neba, pod kojim je bio vičan bezbrižno plandovati.

Nu to bijaše samo u prvi tren. Kad mu podje glavom Anica, njegova prošlost, i život nestade umah te tjeskobe. — Nema fajde, valja početi učiti raditi, — pomislio bi nebrojeno puta, — valja učiti raditi. Ovo je zemlja kao stvorena za nauku rada. Ovdje naši svi uče.

I zaista Cupalo je to po prvi puta učio raditi. Ono kad ga je zatekla bura na ribarenju bio je tek pretpokus, više inštinktivna borba s elementom. A ovdje mu

se pružala upravo prekrasna prigoda. Nitko ga nije gledao od njegovih sumješćana, koji manje više smatraju rad poniženjem — ni kad maše metlom ni štrcaljkom.

Stoga je on prekoračio sada preko svega kao preko bare i trgnuo rukama.

Nu kako u svakom radu nailazi čovjek s početka na poteškoće, tako je i Cupalo.

Kao polijevač ostane do zime i priveže u kesicu nekoliko dalnjih dolara.

Po mjeseca ostane bez posla. Ne znajući šta bi radio pisaše Anici svaki dan pisma. Javljao bi joj kako uvijek na nju misli, izričući joj pri tome sve ostale težnje srca svog, koje su obično jednake u svih ljubovnika. Uz to joj odašalje polovicu svojih dolara.

Anica mu umah odgovaraše dugim listovima, u kojima mu dolazi u susret sa svojim osjećajima i priča mu o svakom času svoga života, o beskrajnim danima i noćima, koje proživljava s tetkom u osami. U svakom pako listu javlja mu, kako ćuti blagosloveno zrijanje čeda.

Pod ovim tudjim nebom osjeća na to Cupalo još veći ponos kao budući otac i ne žaca se već nikakova rada.

Tako mu nije bilo ništa zazorno — kad nije znao drugo pomagao bi loviti nemarkirane pse, koji bi se besposleno klatarili ulicama — i od tog rada pribere nekoliko novih dolara.

Nastojao je, da se krepko hrani, a na odjeću nije puno gledao. Ta pred kime da se gizda.

Cupalo se je upravo divio u duši, čime se sve ne bave ljudi u Americi. Tako su mu se osobito svidili oni čudni tipovi, koji bi se na ulicama postavljali s jednom spretnom daskom s nekoliko kefa i masti i prolazećoj publici uz naplatu čistili cipele. Nije puno oklijevao nego si i sam sa nabavljenim alatom odabere jednu ulicu. Ovaj posao bijaše veoma unosan i Anica se je samo čudila, kad su je svaki dan iznenadjivale svježe banke.

Cupalo nije htio nikada dragoj dojaviti, čime se bavi. Činilo mu se to smiješnim u nježnom odnošaju s dragom. Ona neka samo ubire plod, a ne pita kako je njiva obradjivana. Uz to se je pobojavao, da bi surovost ovoga rada možda pomutila u djevojci koji tanki osjećaj ljubavi prema njemu.

Jednoga dana pred proljeće dobije brzojav od Anice, da je rodila zdravo krupno muško čedo. To ga potrese do suza. O kako li bi poletio preko mora tamo pod rodno nebo na krilo dragoj, da joj izljubi ruke i koljena, da joj do neba na novom životu zahvali. Toga dana ne htjede ništa raditi. Veličanstveno ga posvetkova u skrovitosti svoga srca, a po gradu tek obilazaše visoko uzdišući glavu, pušeći dugu cigaru i svraćajući se u gostione, da u zdravlje sina pije dobro amerikansko vino.

Šta je bila toga dana čitava Amerika sa kolosima svojih gradova prema njegovoj sreći? — ništa!

(Nastavit će se.)

LISTAK

POLITIKA

JOSIP PLIVERIĆ rodjen 1849. — umro VI. 1907. S Josipom Pliverićem izgubismo jednog od prvih naših naučenjaka, za čije su poznavanje hrvatskih pravnih odnosa sa Ugarskom imali svi a i vanjski svijet veliko počitanje. Josip je Pliverić svojim državopravnim radnjama ne samo proturao u svijet dobar glas naše pravne znanosti, već je on prvi stavio na bazu prava odnos državopravni izmedju Ugarske i Hrvatske. Sve, što je prije njega o tom pisano ili radjeno, ili nosi na sebi biljeg diletantizma, ili su tek malene studije ad hoc. Nu ne samo da je Pliverić time udario temelje hrvatsko-ugarskom državnom pravoznanstvu već se s njime počinje i razvitak ove grane pravne naše književnosti sve više proučavati i kritički osvjetljivati. U velikoj političkoj borbi protiv Magjara i njihova imperijalizma Pliverić je pomogao, da se čitava banska Hrvatska upire o pravo i zakon, koje su Magjari mislili lako mimoići. Baš Pliverićev rad na polju državopravnih odnosa izmedju kraljevina Hrvatske i Slavonije s jedne i kraljevine Ugarske s druge strane bio je odlučan po političke nazore svih naših političkih stranaka. I kao što je starija generacija prianjala uz izvode Pliverićeve, tako je mladje političko pokoljenje većim dijelom njegovim učenikom. Nu ne samo da je Pliverić udario temelje proučavanju hrvatsko-ugarskog državnog prava, ne samo da je odgojio svojim naučenjačkim rezultatima jednu političku generaciju, te je njegovo stanovište u prosudjivanju tih odnosa bilo odlučno; već je Pliverićeva zasluga i to, što je otkrio za pojam državni dosele posve nova kriterija. Pliverić je u svojim radnjama, većinom pisanim njemačkim jezikom, pristaša genetičko- historijskoga načela državopravnih odnosa, te tim spaja političko pravo opstanka jednoga naroda (kako je to i Marrini tvrdio) sa njegovim historijskim pravnim razvitkom. U Pliverićevim radnjama prevladjuje državna ideja u formi volje narodne, da svoj pravni titul na samostalni opstanak svakom prigodom i oživotvori. Tim je Pliverić u protimbi sa starom historijskom školom prosudjivanja države, jer ne gradi pravne temelje na historijskim dokumentima jednoga naroda, na sadržanim više ili manje ograničenim pravima u tim zakonima, već na volji narodne skupnosti. Tu volju naroda hrvatskoga dokumentira Pliverić historijskim spomenicima. I baš time je Pliverić bliz modernim naučenjacima državnoga prava, jer postavlja prava državna i dužnosti jednoga naroda na socijalnu bazu, na bazu izražaja narodne volje, što je u socijalnom pogledu svakako najjačim faktorom.

SOCIJOLOGIJA

PRIRODNI UZGAJATELJI. Napisao Davorin Trstenjak. Zagreb 1907. Nakladom hrv. knjižare i industrije papira. Cijena? Str. 236.

Čitavi niz misli nameće mi se pri pojavi ove knjige. Po njezinom naslovu svatko će je u prvi mah držati pedagoško-stručnim djelom, to više, što je pisac njezin u našoj književnosti poznat kao pedagog. Pod tim će je dojmom možda mnogi odmah i odložiti držeći, da je to djelo, koje može samo stručnjaka pedagoga zanimati. Jer, mora se priznati, naša pedagoška literatura nije stekla dosada baš zanimanja šire obrazovane publike. Ko uzgojna pitanja smatra kao nešto čisto stručno, taj ne će da se za njihovo raspravljanje zanima, jer drži, da nije za to pozvan, a ko je malo zavirio u tu našu literaturu, toga je od nje odbila njezina neprirodnost, da kažemo gotovo neiskrenost, kojom se u njoj za volju uzgojnih ciljeva prikazuju i obradjuju uzgojni problemi. Radi težnje, da se postignu uzgojni ciljevi, skalupljene su uzgojne teorije, koje napuštaju faktično, prirodno tlo čovječjeg razvoja, pa prikazuju samo ono, što je uzgojnoj svrsi u prilog, a ono, što joj se protivi, kao nešto abnormalno. Tim se je putem došlo do toga, da je izmegju uzgojne teorije i prakse nastao jaz, koji je veći, negoli u kojem području ljudskog rada izmedju teorije i prakse, a pedagoška literatura postala široj publici isto tako strana kao ma koja stroga stručna, recimo, tehnička. Jedina je razlika u tom shvaćanju, što ostala stručna literatura više imponira lajicima, jer je ne razumiju, dok je pedagoška ostala prosto-dosadnom. Ovo ne će svak da lake ruke prizna, jer bi ovako priznanje moglo biti opasno po njegovu kulturnu reputaciju. Pedagoška literatura bavi se po svom predmetu tako važnim kulturnim pitanjem, da bi se dotičnik mogao s ovakvim priznanjem prikazati kao načelni protivnik najglavnijeg sredstva ljudske prosvjete, t. j. uzgoja, a time proglasiti se kulturno inferiornim čovjekom, nazadnjakom.

U takvom pak svijetlu ne bi se rado prikazao nikakov moderni obrazovan čovjek. Od tud dolazi ona koketna kurtoazija, kojom se susreću

u nas, a i drugdje proizvodi pedagoške knjige, radi čega se ti proizvodi redovno hvale, ali redovno i ne čitaju. Pedagoška se djela smatraju izljevom školničke učenosti i pedanterije, koja po svojim tradicijama nije stekla simpatija u zanimanju opće obrazovane publike. Toj antipatiji kriva je upravo tradicija pedagoških teorija. U svom razvoju digle su se te teorije radi nedovoljnog poznavanja antropoloških nauka na čisto spekulativno stajavište, kamo ih publika nije mogla i htjela slijediti radi njihove prevelike udaljenosti od zbiljnosti. Kad su se pedagoške teorije počele približavati realnom tlu na osnovu tekovina psihologije, biologije, i sociologije, onda su pod dojmom tradicionalnog nazora o pedagoškoj nauci pokušaji toga približenja ostali neopaženi u široj obrazovanoj publici. Reforma pedagogije, po kojoj se uzgojna pitanja imadu smatrati jednim od glavnih kulturnih problema, jest pojava, za koju imaju danas još smisla samo pojedini mislioci i posmatrači narodnog života. Da ti reformni pokušaji ne mogu dašto najednom okrenuti mnijenjem, koje je tečajem stoljeća nastalo, to je lako shvatiti, no da zanimanje za uzgojna pitanja mora prekoračiti danas svoj uski dosadanji krug, — to je zahtjev, koji nužno proizlazi iz obrazovnog horizonta modernog čovjeka. Jer svaka nauka stoji u svezi s cjelokupnim napretkom ljudskog intelekta, a taj je napredak ovisan o razvoju svega znanja. Zato danas ne može pedagog više ostati na samim tradicijama t. zv. pedagoških klasika, jer je koješta toga u njima već nesavremeno. Književna djela modernog pedagoga moraju da interesuju svakoga, tko se zanima za kulturne probleme obrazovanog ljudstva. Ako drugdje još nije posve prodrlo ovakovo uvjerenje, kod nas — može se reći — ostaju ovaka nastojanja još gotovo posve neopažena. Makar da je i u nas počeo prodirati u području nauke duh novoga vremena, to ipak za pokušaje, da se upoznamo s novim tekovinama antropoloških nauka, naša književna kritika ima slabo smisla, pa ih ili posve mimoilazi ili susreće s nerazumijevanjem, antagonizmom ili čak ruglom (Kao što je n. pr. „Glas M. H.“ i „Hrv. Smotra“ susrela moje „Essay-e“, radi čega im nijesam htio ni da odgovaram).

Trstenjak je jedan od takovih zatočnika za raširenje novog duha antropoloških nauka u nas, pa je imenito kao pedagoški pisac u tom pogledu najviše učinio za popularizovanje tih nauka u našoj pedagoškoj literaturi. Njegovo djelo „Igre“, koje je izašlo prije neko dvanaest godina, otvara posve nove u nas vidike na shvaćanje dječjih igara, a prihvaćeno je u stručnoj kritici potpunim neshvaćanjem, o nestručnoj da i ne govorim, jer ga je popratila sa nekoliko banalnih fraza kao „pedagoško“ djelo „priznatog pedagoškog pisca“ i sl.

Bojeći se, da i ovo djelo njegovo i opet ne doživi istu sudbinu, rad sam, — ne u interesu piščevu, — nego naše knjige, da upozorim na osebni položaj te pojave u našoj književnosti.

Trstenjak je, kao što sam spomenuo, popularizator modernih tekovina antropoloških nauka, imenito biologije i socijologije, kako su se razvile na osnovu evolucionog stajališta. Ovo stajalište, usvojeno već danas općenito, u nas jest još nešto tudje, dok se drugdje već radi samo o njegovu dotjerivanju. Kod nas se ili susreće s potpunim neshvaćanjem ili s nekim animozitetom, krivim zaziranjem radi tobožnjih religijoznih i socijalno-etičkih izvoda iz evolucijonog stanovišta. Nije stoga lak i zahvalan posao raditi na proširenju evolucijonog shvaćanja u pedagoškom području, jer se tu nailazi osim prije spomenutih protivština još i na ortodoksnost pedagoškog klasicizma. Pa tako ovakav pokušaj ne nalazi interesa u onih, koji bi imali za nj smisla, ali ne imaju interesa za pedagošku književnost, a protive mu se pedagoški stručnjaci, jer to ne prija konservativnoj ortodoksnosti pedagoških naučnih tradicija. Već sam pogled na sadržaj Trstenjakove knjige mora da upozori na novi smjer piščeve tendencije. Ono, što nam se tu iznosi pod imenom „prirodni uzgajatelji“, označivano je u pedagoškoj nauci kao „slijepi uzgojni činbenici“, t. j. kao skupina svih onih uzgojnih utjecaja, koji djeluju mimo namjerno uzgojno djelovanje. Pedagoški ortodoksni stručnjak začudit će se, kad tu ugleda kao „slijepe uzgojitelje“: sunce, bol, zimu, noć, vraga, smrt, samoću, vatru, mržnju i slične „kuriozne novosti“ medju uzgojnim faktorima. No tko bez predsuda pročita ove i sve druge članke te knjige, taj će oćutjeti, da to nije ništa novo po svojoj sadržini i istinitosti, nego da je jedino novo po tom, što se te istine ovako otvoreno i iskreno u nas iznose. Pa tko je god iskren napram sebi i osjeća snagu zastupati tu iskrenost kao svoje uvjerenje, taj će priznati, da su ti članci, ne propagatori novog znanja, nego novog duha u ispovijedanju onoga, što smo već odavna u sebi osjećali, no pod pritiskom konvencijonalnih tradicija u shvaćanju tih stvari, nijesmo imali odvažnosti, da izrečemo. Reforme u naziranju na svijet i ne mogu da donose nešto

posve novo, nego one izlučuju samo nešto latentno, odavno nastalo dugim razvojem.

Ovakovo će mjesto imati u reformi naše pedagoške nauke i ova Trstenjakova knjiga. Ona ima uz to sve prednosti nužne za ovako mjesto. Članci su kratki bez teškog naučnog aparata, a opet osnovani na naučnom stanovištu. Pisani su lijepim lakim jezikom, koji je protkan mjestimice i poezijom, ali bez naivne frazerije. Karakteristika piščeva stila jesu kratke rečenice, koje se više puta dojimlju i kao neka prevelika žurba. U cijelosti preporučam ovo djelo kao vrlo zanimljivu pojavu svakom obrazovanom našem čovjeku. Naći će u njemu mnogo više, negoli što će po naslovu očekivati. To je primjena modernog nazora na svijet na pojedine životne prilike. Osnov je naučni, primjena popularna, a takovih obradba ne nalazi se tako lako, — uvažujmo dakle po vrijednosti ono, što imamo. *Lj. Dvorniković.*

М. СТ. СТАНОЈЕВИЋ: ОМЛАДИНА У САДАШЊОСТИ. Zanimljiva brošura, osobito za pedagoge i djake, a za naše djake to zanimljivija, što je srbijanski djački život vrlo sličan, skoro jednak, onom našega djaštva. Pisac je razdijelio svoju brošuru u tri dijela. U prvom opširno raspravlja o privatnom životu srbijanske (beogradske) sveučilišne omladine. Naravno, da su nazori i zaključci vrlo pesimistični, ali to se dogadja vazda, kadgod se uzima u pretres koja cjelina, bilo ljudstvo ili narod, bilo grad ili posebni društveni razred. Kao što je često bilo rečeno, da nema ljudstva nego ljudi, tako bi se mogao tko naći, te slično tvrditi, da nema djaštva (omladine) nego — djaka, a medju njima naravno ima, kao u svakoj skupini, više kukolja nego pšenice. Uzori su rijetki. Ovo općenito razlaganje mogio bi se primijeniti i na brošuru, o kojoj je govora, a s druge je strane po sebi razumljivo, da pisac govori dosta subjektivno, i ako nastoji, da bude što nepristraniji. Za svoje nazore svak će navesti ma kakove razloge, pa ako je g. Stanojević udario u pesimistične žice, sutra bi se mogao naći drugi, da mjesto oštre osude iznese hvalospjev. Budući da se na koncu konca u ovom slučaju radi o privatnoj strani beogradske omladine, mučno je hrvatskom listu, da dira u to. U drugom je dijelu te brošure govora o omladinskoj književnosti. To je možda najbolji dio knjige. Pisac se opširno pozabavio sa omladinskom književnošću, prispodobio njezin rad u tom pravcu iz osamdesetih godina sa najnovijim. I o ovom oml. radu oštro sudi, te osobito osudjuje razne ekstravagancije, koje se nahode u djelima, osobito pjesmama, omladinskih književnika, bajagi kao moderne. Možda i u tom ima preveć subjektivnosti, ali drugačije ne ide, niti bi inače brošura bila zanimljiva. Nas, i sve čitatelje izvan Srbije najviše će zanimati baš taj drugi dio brošure, koja zbog toga i zaslužuje, da se barem spomene u jednom našem književnom listu. Što se pak tiče trećega dijela, gdje se raspravlja o politici omladine u Srbiji, o tom se u nas ne da pravo govoriti tim više, što je pisac brošure čovjek više nego socijalistično republikanskih nazora, pače završuje svoju dosta zanimljivu knjigu sa malo revolucionarnim poklikom: „Ceterum censeo regnum esse delendum! Vivat Respublica Serbica!" Za nas je najzanimljivije iz toga trećega dijela ono poglavlje o postanku i radu u nas dobro poznatoga oml. lista „Slovjenski Jug", koji je u zadnje doba prestao izlaziti, možda privremeno. Bila bi šteta, da je taj odlučni, iskreni i ugledni organ južnoslavenske misli prestao izlaziti za uvijek. Koliko je ta misao koristila kulturnom zbliženju južnih Slavena, zna svako, tko je pratio dogodjaje od zadnjih godina u Ljubljani, Zagrebu, Beogradu i Sofiji. O tom se opširno govori i u Stanojevićevoj brošuri. *Ar. W.*

HINKO SIROVATKA: KAKO JE U AMERICI (i komu se isplati onamo putovati? S posebnim prilogom: Povjesni pregled Amerike, naročitim obzirom na Sjedinjene Države). — Ova knjižica nema nikakve književne pretenzije, jer je u prvom redu namijenjena pučkim slojevima, osobito onima, koji namjeravaju putovati u novi svijet, a nemanje i onima, koji se već ondje nalaze. Za to je i napisana u pučkom stilu, da je oni, kojih se stvar najviše tiče, uzmognu dobro razumjeti i po njoj se vladati. U nas se, kao i u drugih naroda, puno pisalo o iseljivanju i Americi. Kada bi se sabralo sve, što su o tom donosile naše novine, dobili bismo debelu knjižurinu, a da se pojedine brošure i ne spomenu. Veći dio tih spisa pisan je, kako je poznato, vrlo jednostrano: jedni vide u iselivanju samo zlo, a drugi samo dobro, pa su tako njihova razlaganja pristrana i pretjerana. U tom pogledu odvaja se knjižica g. S., koji je proboravio i nekoliko godina u Americi, pa svoje riječi osniva na iskustvu. On je ondje upoznao sve jade naših zemljaka, a ti proizviru odatle, što naš neuki puk skoro ništa ne zna o novoj zemlji, koju hoće da naseljuje. Za to mu pisac daje potankih i korisnih uputa, tu-

mači mu sve propise odredjene za doseljenike i prilike u Sjeverno-američkoj republici. Naš seljak i radnik slijepo ide onamo, a da ne zna je li to prema njegovu zvanju uputno. Pisac potanko razlaže, kojim se zvanjima sad može najlakše naći zarade u novome svijetu, iznosi odnose izmedju iseljenika i njihove u domovini ostale rodbine, koja — osobito žene — rasipno i lakoumno troši uštedjene novce, stečene teškim trudom i životnom pogibli. Osim štediša i radiša ima medju našim iseljenicima i rasipnika i svadljivaca, a pisac to iznosi, ne bi li barem donekle doprinio popravku žalosnih privatnih i javnih njihovih prilika. Sve, što nam pisac iznosi, jest više manje poznato, ali je sve to sakupio u jednu knjigu, da bude našem puku v a d e m e c u m. Osobito je dobro, što je pridodao povijest, a još više zakone sjeverne Amerike, jer nepoznavanje zakona jest jedna od najvećih mana naših ljudi. *Ar. W.*

KNJIŽEVNOST

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA. U javnoj sjednici historičko-filologičkoga razreda od 13. srpnja čitao je najprije prof. dr. Gjuro K ö r b l e r svoju raspravu: J a k o v B u n i ć Dubrovčanin, latinski pjesnik (1469.—1534.). U raspravi se crta život i rad Jakova Bunića, plemića dubrovačkoga, koji je bio trgovac po zvanju i bavio se latinskim pjesništvom. Bunić je još 1500. godine, valjada u Bologni, štampao epsku pjesmu „De raptu Cerberi", koja se raspada na tri pjevanja i broji nešto preko 1000 heksametara. Gradju za svoju pjesmu uzimao je poglavito iz Senekine tragedije „Hercules", a u kompoziciji se dosta vjerno povodio za šestim pjevanjem Vergilijeve Enejide. Ova je pjesma uopće najstarija poznata epska pjesma, što je nikla na hrvatskom tlu, i prvo naše štampano pjesničko djelo. Kasnije je doživjela još dva izdanja (Rim 1526. i Basel 1538.). Došavši po njoj na glas i posvetivši je kasnije papi Leonu X. dobi Bunić od njega časni zadatak, da u epskoj pjesmi obradi evandjeosku nauku o životu i radu Isusa Hrista. Naš je zemljak izvršio taj zadatak i 1526. godine za pape Klementa VII. bude doštampana u Rimu golema njegova pjesma „De vita et gestis Christi", koja ima šesnaest pjevanja i preko 10.000 heksametara. Zajedno s ovom pjesmom štampao je Bunić i starije svoje pjesničke radove. U raspravi se obje njegove epske pjesme pobliže ocjenjuju. Za život Bunićev pribrano je u njoj mnogo novih i pouzdanih vijesti, poglavito prema potraživanjima u dubrovačkom arhivu.

Zatim je prof. dr. G a v r o M a n o j l o v i ć čitao svoju raspravu: Studije o spisu „De administrando imperio" cara Konstantina VII. Porfirogenita. Prva studija, osnovna. Predavač razlaže u uvodu za te svoje studije, da je za pravo razumijevanje onih osam glava (29—36) toga careva spisa, koje imadu važne stare vijesti o Hrvatima i Srbima, potrebno, da se prije svega podrobno prouče i sve ostale glave (njih 45) toga spisa, pače i spis „De thematibus", a donekle i cijeli literarni rad, koji nam je sačuvan pod imenom toga cara-književnika. Toga se načela želi predavač i držati, pa će se istom u posljednjoj svojoj studiji pozabaviti s onih osam za nas toliko važnih glava.

Spis „De administrando imperio" zbirka je različnih stvari u različne svrhe, ali se one sve stječu u jednu svrhu, u didaktičnu. Iz svega dosadašnjega istraživanja može se sa sigurnošću odrediti ovo troje: 1 Sadašnji tekst kolekcije „De administrando imperio" nije možda prebačen kasnijim prepisivačima, nego je odmah u početku bio takav, kaki je sada. 2. Svakoj vijesti i cijelome radu bili su osnovom pisani izvori osim možda neke sasvim savremene bilješke. 3. Partije ove kolekcije u velikoj su mjeri pedagogičko-didaktične, „pače su upravo gdjegdje školske radnje ili talog rada za obučavanja, napisane doduše neke možda i za širu publiku carskoga dvora, ali po svoj prilici većina ih za uži carev kabinet, a osobito za samoga sina careva"; „neke pribilježbe potječu možda i od samoga dječaka ili mladića Romana II. To bi se dakako slagalo i sa samom dedikacijom ove careve kolekcije, a i sa više naročitih pripomena u njoj samoj, ali samo donekle. Ne stoji naime ni to, da bi sam car bio pobrao, prebrao, napisao ili posastavio sve ono, što donosi i kako donosi kolekcija „De administrando imperio", jer se tomu osim općenih i podrobnih indicija i karakterističnih nekih mjesta protivi i završna napomena 22. glave o hronografu Teofanu".

Obadvije će se rasprave štampati u „Radu".

JOSIP MILIČIĆ: PJESME. Knjigu je izdalo akad. društvo „Zvonimir", a za umjetničku se stranu pobrinuo slikar T. Krizman. Oprema je dovoljno ukusna, ali format kao da ne odgovara onom širokom slogu, što do kraja puni stranice. Neke su Krizmanove risarije očito uspjele kao ona pred „Legendama" te iz „Velikog grada", ali čitalac se u čudu pita, što je zajedničko izmedju „Pompejanske zidne slike"

i narisanih bosanskih potleušica. Knjiga sadrži 9 risarija i 25 pjesama, od kojih tri prevoda iz Giosue Carducci-a. Prevodi su uspjeli i tačni po originalu. Inače bi čitavu zbirku mogli svrstati u stihove, što mu ih nadahnuo Kranjčević, Vidrić i na samonikle. Pri tom je veoma utješljivo po Miličića, da su baš pjesme, što nose njegov vlastiti pečat, po dikciji i izradbi najuspjelije. Tu se očituje njegova prava tiha, sanjarska narav, što pregara mjesto da se bori. A kada se bori, služi se Kranjčevićevim oružjem, što umara njegove mlade mišice, koje još nisu kadre, da izdrže težinu mača, što ga prokušani borac vitla. Pa sama pojava Miličićeva najbolji je tumač njegovim stihovima, ni blagi mu pogled, ni vitki stas nisu u skladu s bojnim poklicima, što se ore u „Misli", „Lagat ću tebi", „Crkva i Groblje" i na „Svečani dan". Tim nije rečeno, da su te pjesme slabe. Na primjer u „Misao" zavolio sam polustih, što glasi:

i ja sam sve sam sebi...

Zavolio sam i prvu strofu „Lagat ću tebi", zavolio sam lijepu misao, što se poput čempresa nad grobom uzdiže u „Crkva i Groblje", ali u istoj pjesmi čuješ ponešto nesuglasne Kranjčevićeve motive:

Tihano šapću glasi, a oni mole dalje,
pa onda u sviet srnu, gdje žulji kruh svoj beru,
i srću, srću, srću sve brže i sve dalje
i rukam kriju grudi, da očuvaju vjeru...

dočim svršetak (i ako po Kranjčeviću) ne smeta, jer može da se mjeri i po jakosti izražaja i po misli:

a sunce tiho, tiho za krajem zadje gluhim
ko priča o božanstvu za pločom tijesne rake.

Nasuprot je Vidrićev utjecaj na Miličića mnogo shvatljiviji, da ne kažem prirodniji. Vidrićeva plastika i kolorit sjeća na slike Stucka i Rubensa, a i Miličić voli lijepe umjetnosti, dapače i crta. Tek duhovitost, što ju Vidrić moderno izrazio u Sv. Alojzu, ne može se opravdati kod Miličića, kad pjeva o sv. Antunu pustinjaku i sv. Franu Ašiškome. Tko pozna Vidrića, zna zašto je nikao i sv. Alojzij, to isto se ne može reći za Miličića. Miličić je svoj, kad pjeva o ljubavi, kad čezne i u čeznuću izgine. Podajemo se harmoniji njegovih srokova i samo ćutimo, osjećamo, jer „stimmung" ne trpi misli. Miličić šapće svojoj toli traženoj i jedva našastoj, što ćuti, kad joj veče ljubi lice, pa veli:

Možda isto — možda tako,
ko kad suza licem teče,
tužno, gorko i polako...
... Tako tebe ljubi veče. —

„Pod noć "je krasan dopjev dvaju mladih grla, a u „Ruševini" provejava glas prošlosti, dočaravajući mladjane gospe i lijepu vlastelu, što prolaze smiješkom kroz trijeme kao želje u pjesnikovoj duši; a u jesenje veče:

Zamrli glasovi frule... Listovi rune se žuti
sa davno svenulih grana, a nebom oblaci kruže,
mirno u tihu se tamu uvili dugački puti.
I vjetar zacvili tiho.. Negdje su svenule ruže.

Taj motiv dalje razvija u „Jesenjoj noći":

Ti mi pridje bliže, uza me se stisnu:
„teško mi je teško — tihano promuca —
„slušaj samrt sama negdje tamo vrisnu,
„sad kuca o prozor kuca, kuca, kuca..."
Poljubih ti usne, što drhtnuše lako
i ručicu bjelju od mramora bijela,
pa rekoh: „o nemoj, vjetar je to mako,
zadnji listak, što ga grana zavoljela."

Izmedju svih tih asvodela rascvao se jedan mak, što Miličića prenu iz umorne čeznje:

Na gole grudi tvoje naslonit ću ti glavu,
na mlohave i mrtve za svaki žar i let;
ja tražim samo gdje ću da zgasim strasti svoje,
ne pitam je l' ko prije premeto grudi tvoje:
ja bit ću kao leptir, što siše mrtvi cvijet.

Ali će glas majčin slegnuti sve pohote i žudnje:

„ko lepet krila sreće vrh srca munut moga
i oćutit ću opet bojazan tvoga Boga."

B. L.

FOLKLORISTIKA

ZBORNIK ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti umjetnosti. Knjiga XI. Urednik dr. D. B o r a n i ć. U Zagrebu 1906.

Izmedju edicija naše akademije, koje svake godine izlaze na svijet predočujući znatni kapital hrvatskoga znanstvenoga rada, malo je koja kadra tako snažno zanimati i najšire slojeve našega društva, kao upravo „Zbornik". Od njega je dosada izdano 11 ovećih knjiga, i već u njima je nagomilano toliko gradje iz narodnoga života, da je to prava riznica ne samo za folklorista po zanatu, ne samo za književnika, kojemu je do narodne duše, nego za svakoga, komu „narod" nije pusta fraza. Ne mislim ovdje pokazivati potrebu narodoznanstvenih istraživanja, koja su se živo razmahala po svim kulturnim zemljama; tek ću spomenuti, da se naš „Zbornik" bolje poznaje i cijeni u Pragu, Petrogradu i Berlinu, nego li kod nas. Ovomu našemu nehaju mogu biti različni uzroci, a jedan izmedju njih je svakako i taj, što naša kritika

nije dovoljno obavješćivala publiku bar o znatnijim radovima, koji su s tijekom godina izlazil. u ovome našem jedinom folklorističkom organu i „Savremenik" će i u tome pogledu nastojati da naknadi, što se dosada propustilo učiniti.

U prvom dijelu ove knjige „Zbornika" nalazimo oveću raspravu Jelice Belović-Bernadzikowske: „Vezilačka umjetnost u Hrvata i Srba", u kojoj svu našu vezilačku tehniku dijeli na dvije skupine: „vezovi brojem" i „vezovi po pismu". U onu prvu skupinu meće: krstačke, pošavne vezove i čitmarenje; u ovu drugu: bijele, šarene vezove i zlatovez. U svakoj je kategoriji spisateljica sabrala sve tehnike, i starije i mladje, odredila mjesta, gdje se one rade, i pokazala njihov razvoj i opadanje. Ona je u toj raspravi prva provela točnu klasifikaciju u tom doista zamršenom poslu. Pri tome nikada ne gubi s vida komparativni momenat, te isporedjujući naše tehnike s tudjima dolazi često do zaključaka, koji iznenadjuju. Na kraju svoje rasprave, koja je pisana s mnogo temperamenta, veli spisateljica: „Tko je ispitivao dušu hrvatsko-srpskoga naroda, taj ne će u čudu i napola skeptički pitati: kako je moguće, da je baš taj inače ubogi narod imao tako bogatu, finu, zasebnu vezilačku umjetnost, s kakvom se ne mogu podičiti nikoji — pa ni najkulturniji, — evropski narodi? — Od svih jezika, koji nam govore o prošlosti našega naroda, djela vezilačke umjetnosti govore najjasnije. Iskrenija su od knjiga i starih kronika, prirodnija od arhitekture, a izrazuju najočitije čuvstva i potrebe naroda. U odijelu, u dekorativizmu stana i crkve, najviše je sudjelovala duša naroda, duša prošlosti narodne..." Razlaganje objašnjuju mnoge uspjele slike.

Iz drugoga dijela „Zbornika", u kojemu se priopćuje gradja iz različnih područja narodnoga života, spomenut ćemo ovdje samo znatnije članke. J. Božičević opisuje: „Narodni život u Šušnjevu selu i Čakovcu" (u županiji modruško-riječkoj, u kotaru ogulinskom), i to napose život u zadruzi, u porodici, prema dobi, zanimanju i imutku, pa dalje prikazuje bolesnike, zločince, vjerski život i školu. Sve je pisano u tamošnjem dijalektu, a i tamne strane života iznesene su veoma iskreno i s mnogo detalja. A to je i jedino opravdano u ovakvim studijama. Izvrsne su crte iz narodnoga privatnog prava: „Obitelj u Bukovici (Dalmacija)" od Vl. Ardalića. Tu se slika šira obitelj (zadruga) i uža obitelj s obzirom na osobe i na stvari, nadalje dioba zadruge i nasljedstvo. Iz velikoga obilja podataka, koji su ovdje skupljeni i koji će probuditi živ interes naročito kod pravnika, navest ću samo općeno u tom kraju raširen običaj, da momak i djevojka živu zajedno 5—6 godina bez vjenčanja; ako se ne slažu, opet se razidju. Obično tako razvrgne zajednicu ženska strana („bjegunica"). „Ima jednijeh, da po pet šest puta bježe od ljudi i najkasnije se vjenčaju... Kad tako pobjegne i dodje kući, ne će je rod pokarati..." Već poslije prvoga sajma naći će ona prosca. „Mati njezina lako manu joj pokrije, i kune se još, da onaj, za koga je otišla bila, nije takao u nju. (Da djece ne radjaju, sve bi žene rekle, da s njima muževi ne griješe.)" A. Jovičević prikazuje „Svagdašnje običaje u riječkoj nahiji u Crnoj Gori", i to kod poslova, domaćih i zajedničkih, dalje kod obveznoga, javnoga i kaznenoga prava, pa u druženju s ljudima (pobratimstvo, kumstvo, susjedstvo i t. d.). Premda je prikazivanje u narječju, ono se ipak odlikuje nekom elegancijom, te pored čisto folklorističkoga interesa zaustavlja pažnju i poradi svoga jezika, koji je pun zgodnih riječi i novih sintaktičkih obrata. Evo samo jedan primjer! „Kad dvo'ica zarate (t. j. kad se zavade), oni su u nezbor ili negovor. Negovora ima, 'dje jedan drugom ne će reći ni: pomaga' Bog, a ima ga, 'dje jedan drugom naziva samo Boga, kad se sretnu, ema više ni ri'eči". Nije li to izvrstan izraz za ono, što se inače izriče franc. riječju fâché?

U nekim se člancima predočuju pojedini momenti iz narodnoga života. Tako I. Filakovac opisuje ženidbu u Retkovcima (Slavonija), prikazujući municioznom točnosti sve faze drevnoga obreda, koji se upravo ovdje neobično obilno sačuvao. A. Bortulin crta običaje na Božić u Belom na otoku Cresu, gdje se osobito ističe „koledvanje djece na badnju večer" s originalnim pjesmama. I. Šajnović donosi lijep prilog grupi t. zv. ophodnih običaja iz Kola u Bosni, gdje se oni javljaju kao „čarojice", koje obilaze selom uoči Spasova. Dalji su prinosi: M. Špiljak: običaji kod žetve u Pavlovcu (hrv. Zagorje), Vl. Mrakovčić: mlada misa (običaji u Puntu na otoku Krku), P. Bogdan-Bijelić: kradja djevojaka u Konavlima. Jedna od najvećih i najpouzdanijih slika narodnoga liječništva, što ih je dosada iznijela hrvatska folkloristička književnost, nalazi se upravo u ovoj knjizi „Zbornika" od M. Žuljića: „Narodna medicina u Varešu (Bosna)". Pisac u prvom, većem dijelu, navodi 146 bolesti i za svaku bolest kazuje više načina, kako ih narod liječi; u drugom dijelu napominje, što se sve uzima za lijek od bilja, od životinja, od ostalih stvari,

Navlastito valja istaknuti zbirku narodnih pripovijedaka, što ih je u Podgajcima (u Slavoniji) pobilježio J. Lesar. Prema zahtjevima današnje nauke pisac u uvodu podaje biografijske crtice o svojim pripovjedačima, koje štošta razjašnjuju u samim pripovijetkama, a ujedno mogu poslužiti kao prilozi za pitanje, što i koliko naš narod čita. Same pripovijetke dakako ne donose novih motiva, ali one obiluju gradjom, koja će dobro doći istraživanju, kako se stari motivi neprestano preinačuju. U 20. pripovijetki čitamo klasičan primjer, kako u pradavne sujete provaljuju običaji modernoga života. To je obična gatka sa svim čudesnim pojavima, pa opet u njoj dolazi i ovaj pasus: „. . . Jednom car reče svojoj ženi, da upiše u novine, da ima tri kćeri za udaju. Kad su se čitale novine, dodju tri princa, da prose kćeri . . .“ Možda će biti zanimljivo spomenuti, da je pisac ovu gatku slušao od pripovjedača, kojemu je mati Jevrejka. Poznate i po cijeloj Evropi raširene abderitske priče umnožene su prinosom M. Žuljića: „Podrugačice o Borovičanima“ (nedaleko od Vareša u Bosni), a ciklusu o kinokefalima podaje nov prilog J. Krmpotić gatkom: „Pasoglavci“, koji imaju samo jedno oko na vrh glave i kozje noge. Lokalnu priču, kako su postala imena Lika i Gospić, priopćuje M. Biljan. Isti prinosnik donosi različna vjerovanja o pčelama, koja se u glavnom slažu s onim, što o tom misle i drugi narodi; podaci su s tim znatniji, jer su zapisani još god. 1864. Slična je radnja Vl. Ardalića, u kojoj su pribilježene priče i poslovice o vuku, kako se pronose po Bukovici u Dalmaciji. Napokon valja spomenuti i zanimljiv članak pokojnoga sabirača narodnoga blaga I. Zovka: „Što narod u Herceg-Bosni priča o Jevrejima“.

Knjiga se završuje trećim dijelom, u kojemu urednik dr. D. Boranić priopćuje bibliografijsko-kritičke preglede folklorističkih radova, koji su u posljednje vrijeme izašli u različnim narodoznanstvenim časopisima slavenskim. *A. J.*

UMJETNOST

SPLITSKI KIPARI. Osim Ivana Meštrovića pojaviše se u novije vrijeme dva nova talenta: A. Rosandić i E. Karaman. Rosandić je do nedavno bio radnik-klesar, slučajno se upoznao s nekim taljanskim vajarom, te je na njegov poticaj počeo modelovati. Kasnije krenuo je u Veneciju, gdje je dovršio jedan ženski akt, koji je lani bio izložen na milanskoj izložbi. Zatim se vratio opet u Split, te je prigodom smrti grofa Vittura izradio njegovo poprsje i čitavu statuettu pokojnikovu. Poprsje je lijepo modelovano, a statuetta je puna života i kretnje.

E. Karaman je arhitekt i kipar. Živi u Beču, a neko je vrijeme radio u atelieru I. Meštrovića. Prvo mu je djelo portrait jedne djevojke, modelacija još je nesigurna, ali je linija duhovita, a cjelina ne bez izražaja. U jakim je potezima i sigurnijom rukom izradio vlastiti portrait. Smjele crte odaju njegovu nemirnu ćud, što neprestano žedja za novim dojmovima. Nedavno je portraitovao svog brata Uga i nekog mladog glumca, gdje se opaža postepeni napredak u izradbi.

Ivan Meštrović izradjuje neke nove kipove, koje će izložiti u Draždjanima, Pariskom salonu i na internacionalnoj izložbi u Madridu. *B. L.*

BOGUMIL KAČEROVSKY: „BOSANSKE SEVDALINKE“, za klavir, za jedno i dva grla. Vlastita naklada. Sarajevo. Nabavlja se kod auktora ili u knjižari G. Trpinca, Zagreb. Cijena 3 K.

Pučka muzika, uza svu svoju svježost i iskrenost u očitovanju muzičkih osjećaja, ipak puka je surovina, koju treba izgladiti, izbrusiti, rafinirati, ako hoćemo da joj utisnemo žig umjetnosti. Kod nas se još vazda misli, da pučka muzika i kod same umjetničke obradbe ne trpi bujne kromatske harmonije, misli se, da bi narodna popijevka izgubila svoj karakter, kad bi harmonijski bila popunjena svim onim sredstvima, kojima raspolaže savremeno muzičko umjeće. Medju ove spada i naš g. auktor. On se u glavnom čvrsto drži harmoničkih stupova tonike, dominante i subdominante, te se samo rijetko kad i na čas zalijeće u kakvu bližu i srodnu harmoniju. A takva harmonična obradba doduše isprvice djeluje svojom jačinom, no opet brzo i umara. Čajkovskij i Smetana dokazaše, e se i slavenska pučka muzika harmonijski dade popuniti harmonijom, od koje savremena umjetnička muzika ne zazire. No jer je poimanje harmonijskih ljepota subjektivne naravi, jer to ovisi o muzičkoj vaspitanosti, rado očitujem, da je gornja moja primjedba sasma relativna, pa da ono, što je za me monotono, može opet da se drugima svidja.

Da se harmonijska jednostavnost ma kako prikrije, gosp. je auktor pojedine akorde, da tako kažem, megjusobno svezao vezom provodnih glasova, koji mu vješto i prilično glatko teku. Htio je tim postupkom imitovati prebiranje na

narodnim inštrumentima, pa moram očitovati, e je u tom pogledu lijepo uspio. U kadenci popijevke „Sjaj mjeseče" sretno je imitovano idilično prebiranje pučke frule; tako isto u popijevci „Vjetar njiše" s pomoću kromatijskih ljestvica lijepo je imitovano pirenje tihog lahora; a idilični zvuci čobanskih zvonaca su lijepo imitovani u popijevci „Zvonce zvoni". Šteta je samo, što je u ovom momentu glasovirski slog malko nategnut. Inače glasovirski slog kod g. K. teče prilično glatko, tek je malko prenatrpan. Veliko je umjetničko načelo: što veći efekat uz što manje sredstava. Ipak moram priznati, da je g. auktor zasebnu pažnju posvetio dinamičkom niansiranju, i da mu je uspjelo polučiti efektnih momenata. — Svaku popijevku pretiče glasovirski preludij, a svaki je uvod g. K. veoma sretno izažeo iz dotične popijevke; taj uvod predisponira na čuvstvo, koje kasnije odaje popijevka. I tako glasovirski uvod i kasniji dotični pijev sačinjavaju krasnu organsku cjelinu. — Sevdalinke su pučke ljubavne popijevke. Sam izbor ovih popijevaka veoma je sretan, te odaje birani umjetnički ukus. Maleni su to čisto lirski napjevi, koji svojom slatkoćom, svojom nježnošću i jednostavnošću osvajaju. Iz svake, pa i najsitnije popijevke izbija slavenska melankolija. A ta se bol očituje, bez afektacije, onom umjetničkom iskrenošću, kojom se odlikuje samo najveći medju svima glazbenicima — n a r o d. U tim je popjevkama pjesnička ritmika teksta sa muzičkom ritmikom jedinstveno i savršeno provedena, da umjetni komponista ima da tu mnogo što nauči od — prostog naroda. — Zbirka sadržava deset takovih popjevaka. G. je auktor dionicu za glasovir sasma samostalno obradio, naime da glasovirač može sam te kompozicije igrati i razumjeti i bez pjevanja; kod pjevanja pak glasovirska dionica služi i kao pratnja. Pijev je postavljen u osrednji glasovni opseg. Zbirku preporučam i manje vještim glasoviračima, te onim pjevačima, kojima prija napitak na vrutku svježe pučke muzike. *Antun Dobronić.*

NOVE MUZIKALIJE „GLASBENE MATICE". Letos je vže drugič izdala „Glasbena Matica" v Ljubljani nove muzikalije, in sicer XXXIV. zvezek zborovskih partitur, obsegajoč „14 moških in mešanih zborov, uredil Matej Hubad". Vsebina, ki je na 44 straneh velike četvorke, obsega: št. 1. Stjevan St. Mokranjac: Kozar, mešan zbor; št. 2. dr. Gustav Ipavec: Naše gore, mešan zbor z baritonskim samospevom; št. 3. Emil Adamič: Deklica in ptič, mešan zbor; st. 4. Fran Serafin Vilhar: Na Ozlju-gradu, moški zbor s sopranskim in baritonskim samospevom; št. 5. Alojzij Sachs: Idila, moški zbor; št. 6. Karel Bendl: Svoji k svojim, moški zbor s čveterospevom; št. 7. Vladimir Stahuljak: Zakaj me nečeš? moški zbor; št. 8. dr. Anton Schwab: Vinska, moški zbor; št. 9. dr. Anton Schwab: Usehli cvet, moški zbor; št. 10. dr. Anton Schwab: Izgubljeni cvet, moški zbor; št. 11. dr. Gustav Ipavec: Brodar, moški zbor; št. 12. dr. Gustav Ipavec: Planinec, moški zbor; št. 13. Stanko Premrl: Slovenska zgodovina, moški zbor s čveterospevom; št. 14. Ivan pl. Zajc: Dijaška, moški zbor. Cena 6 K, za člane „Glasbene Matice" 4 K.

FEUILLETON

FRA IVAN FRANO JUKIĆ (1818.—1857.). Ravno je pedeset godina, kako u carskom Beču dovrši 20. maja godine 1857. mučni i teški život Frano Jukić, a ime njegovo ko i grob njegov ostadoše zapušteni i zaboravljeni. A nije bilo šala u ono strašljivo i opasno doba, u vrijeme općene tmine i mraka po Bosni i Hercegovini stati razgrtati mrak i pronositi kroz mrazovite krajeve svijetlo i nove ideje, što su strujile iz Zagreba niz ilirske pokrajine, hvatale se srca i duše, zvale u jedno kolo braću, što se više ni znala nisu, a kamoti za braću držala.

Sve blagoslovene reforme cara Mahmuda i sultana Abdul-Medžida, kojima se je imalo da modernizuje prostrano tursko carstvo, da se uvedu pravedniji danci i porezi, otvore škole i druge prosvjetne institucije po evropskom urneku, uzeše se razbijati o staru konzervativnost muslimanskoga svijeta, a osobito o janjičare, koji su bili vikli drmati i carskim tahtom. Bosnom se već od konca 18. vijeka proljevala krv, ginule vojske, izgarala sela i gradovi, harao glad i kuga. Jukić sam piše: „Evo deset godina, kako u Bosni stojim, a ni za kakovo dobro ne znam, već tuga, jad i čemer, ako se dobrom zvati može. Još je godine 1839. izdao sultan Hattišerif od Gjulhane, gdje se uvodi jednakost za sve zakone i narode turskoga carstva. Ali u Bosni tomu nema ni spomena. Veziri druge brige nemaju, već da u Bosni napune džepove naše muke i znoja, pa da ga onda troše na Bosporu. Na sudovima nema pravde. Kršćanin ni danas bolje

službe dobiti ne može. Planine su pune hajduka, gradovi kesedžija, za putove i mostove niko se ne brine. — Bosna se svim silama brani od novih reforama i ne da djece svoje u nizam (redovitu vojsku). Omer paša umiri napokon Bosnu (godine 1851.), sage ponosne glave pod carski tanzimat, ali prolije i potocima krvi, popali i pohara zemlju, a što ne sprži vatra, razgrabi gladni nizam i ljuti Arnaut. Kada Omer paša ostavi Bosnu (godine 1852.), ostavi za sobom i prokletu uspomenu, nezadovoljne muslimane i kršćane.

U to vrijeme radi u Bosni Frano Jukić.

Ko mladoga klerika od 18 godina bijaše ga poslalo starješinstvo u Zagreb godine 1836. baš onda, kada je ilirsko gibanje bilo u sili i snazi svojoj, kada se samo pjevalo i zlatne kule zidalo o slavi i prošlosti, o sjaju i budućnosti velikoga, moćnog i raširenog naroda ilirskog. Žedna duša mladoga bosanskog monaha napila se je izvrhom na tom vrelu vatre i oduševljenja, a teške prilike u Bosni, spomena nekadanje slave i kraljeva naše hrvatske krvi još je jače podsticala taj rodoljubivi žar, koji ne može da utrne ni tamnica ledena ni teško progonstvo, već ga sa sobom ponese u grob, te mu se do dana današnjega ne nagje ravna medju svom braćom.

Jukić nije bio pjesnik po zanatu, ali je bio pjesnik po srcu i po duši, goreći sav željom, da i svoj svijet u Bosni povede u kolo ostale obrazovane i prosvijetljene braće. Medju oduševljenim Ilirima bijaše jedan od najoduševljenijih. Gaj mu je bio učitelj i vodja u čitavom životu. Sam Jukić priznaje, da se putem književnim nikada ne bi otisnuo, da nije zabijelila Danica Ilirska. „Kada se spomenem samo natrag 16 godina", piše godine 1851., „gdje je bila naša književnost, gdje slavenska uzajamnost, koliko su braća Bošnjaci i Hrvati, medju sobom otudjeni bili, da se već ni za rod jedan nisu držali, a gdje je sada? Od miline prolijem suze, kada u Vama spoznam našega probuditelja, našega izbavitelja. Tko nam je narodu put pokazao nego Vi. Koliko ste ledenih srdaca ugrijali ognjem rodoljublja! Vaše trudne poslove i žrtve za naš narod učinjene neka Bog blagoslovi, koji Vas je nama dao!" — Sve, što je Gaj radio, radio je mudro i oprezno, sve prema jednoj velikoj svrsi korisnoj i ugodnoj. Tim putem koraca i Jukić, ili se vere uz rdjave putove, strašljive klance po mučnim konacima pa opisuje zemlje, sela i gradove, kuda promiče na konju ili pješice. Ili se stisnuo u miru i pitomini fojničkoga manastira, pa kopa stare knjige i istorije, da razgrne tamu i mrak s prošlosti svoje domovine, da osvijetli sadašnjost. Ili prekapa stare književnike bosanske, pa odbira, što bi se ponovno štampati moglo, opisuje živote radenika i poslenika na kulturnom i prosvjetnom polju. Ili je sio uz prostrano ognjište ili u malenoj i niskoj odajici pa prisluškuje udaranju srca narodnoga, hvata s narodnih usta umiljate glasove narodne ženske pjesme, bilježi za narodnim pjevačem krv i mejdane po klancima i busijama, sluša pripovijetke, pamti poslovice, goneta zagonetke, traži narodne ljekarije. Snovao je i književno društvo za Bosnu, pokrenuo u ovim stranama prvi poučni i zabavni list pod imenom Bos. Prijatelj, sanjao čak o muzeju bosanskom! — Na istorijskom i geografskom polju prosjekao je putove, prvi je uzeo razgrtati literarnu istoriju i onaj znameniti književni period, što otpočinje Matijom Divkovićem; sabrao je silu narodnih pjesama, utirao putove hrvatskoj beletristici, unoseći u pripovijetku zdrav i jedar dah narodne duše, odijevajući je u krasno ruho narodno. Dizao je škole i sam učiteljovao. A sav je taj rad razvio u nekoliko godina, burnih i krvavih, ne žaleći znoja, ne bojeći se glavi.

Ivan Jukić rodio se je u Banjoj Luci 8. jula godine 1818. Roditelji poslaše sina u fojnički manastir, gdje je godine 1833. postao redovnikom, primivši ime Frano. Godine 1835. posla ga starješinstvo u centralni seminar u Zagrebu, da proslijedi filozofiju, koju je otpočeo u Zagrebu. Bogoslovske nauke svrši u Vesprimu, te se u ljetu godine 1840. vrati u Bosnu. Najveći je dio života proveo u Fojnici, nešto u Sutjeskoj, a kobna godina 1850., kada dodje u Bosnu Omer paša, zateče ga u Varcaru. Jukić je išao u svem na ruku carskom seraskeru, bio mu prvi doglavnik i pouzdanik. Ali Omer paša krvavo naplati svoga prijatelja. 17. januara godine 1852. baci ga u tamnicu. Mnogo se o tom pisalo po novinama, zašto je Omer paša tako nemilo nagradio svoga prijatelja. Probavivši Jukić u teškoj bolesti u tamnici, dignu ga slomljena 3. maja po noći, navale na samaricu i povedu u Carigrad. Taj je mučenički put opisao Jukić krvlju srca svoga, što se izmučeno i satrveno zavijeke rastajalo s milom domovinom. U Carigradu je proveo 25 dana u tamnici, odakle ga puste. Jukić podje u Rim, ali se već godine 1853. u mjesecu martu nalazi u Trstu, odakle udari kroz Dalmaciju u Dubrovnik. Početkom godine 1854. dodje u Zagreb, ali ga Bahova vlada istjera iz austrijskih zemalja. U Bosnu i onako nije smio. Zauzimanjem velikoga Strossmayera dopusti mu bečka vlada, da smije stanovati u

Djakovu i najbližoj okolici. Ali smrt oslobodi mučenika svih muka i nevolja. Pokopan je na bečkom St. Marksovom groblju. I kako ga je nesreća otjerala s rodjenoga praga u najljepšoj snazi, tako mu ni mrtvomu ne dade da otpočine uz braću svoju, već mu zamete kosti u teškoj tudjoj zemlji.

Lijepo reče o Jukiću pokojni veliki istorik hrvatski Franjo Rački, da je u svom kratkom vijeku proživio život, koji mu žive narod, iz koga potječe. Pa i ako sirotna Bosna nije kadra, da svom velikomu sinu i paćeniku digne dostojan spomenik, i ako mu je grob zapušten i zaboravljen: imade hrvatski narod u Bosni mnogo takovih humaka, što su mu u srcu ukopani, pa ih zalijeva svojom krvlju i suzama.

Slava Iv. Frani Jukiću! Δ

NEOIDEALIZAM. Ime A. Fogazzara skopčano je sa prvim zametkom neoidealističkog pokreta u Italiji. Neoidealizmom se nazivlje onaj pokret u talijanskom intelektualnom svijetu, koji ide za tim, da dovede u sklad neke osnovne znanstvene istine s onim ultrasensibilitetom (budi mi oproštena riječ), koji je svakako osnovni elemenat vjeri.

Iz početka gotovo neopažena, ta se je težnja postepeno jačala i razvijala, tako da je danas već uhvatila duboka korijena u talijanskom intelektualnom životu, te je onaj, u obliku romana tekar naslućuni osjećaj, postao sada pojmom, uzrokom, tvrdnjom: putovi znanosti sežu do vlasti neshvatljivoga, ali granice te, recimo, neshvatljivosti nijesu konačno i za vazda utvrdjene ondje, gdje ih je napredak znanosti potisnuo i udario; već je lako, da se te granice pred oružjem znanosti opet stegnu, te da se iznadje neka nova veza, neki uži saobraćaj medju znanstvenom istinom i religijoznom hipotezom.

Ovo je u malo riječi osnovna ideja neomističkog pravca, kome je veliki umjetnik i mislilac Fogazzaro, sa zanosom neofita, posvetio svoje najbolje duševne energije.

Namjenjujući sav prihod svoga posljednjeg romana Il santo neoidealističkoj propagandi on je stvorio jednu neobično važnu ustanovu, koja danas skreće na sebe pozornost intelektualnog svijeta.

24-og pr. mj. inauguriran je u Turinu niz predavanja, kojima je svrha, da bez retorike, tog neminovnog uvjeta propagande, a strogo znanstvenim načinom, dadu novi impuls religijoznim naukama, e da bi napredak ovih mogao da stupi u neposredni odnošaj s napretkom znanosti. Prvo je predavanje držao prof. Pietro Giacosa, uvažen naučnjak, osvjedočen idealista i ženijalan književnik. Govorio je o biološkom postanku religijozne svijesti, a njegova je teorija pobudila toliko zanimanje, da mislim, e ne će biti na odmet, ako o njoj nešto kažem.

Ona sličnost, što je kod životinja opažamo u obliku, običajima životnim i instinktima, odnosi se kod čovjeka samo na sustav, a nikako na običaje i intelektualne manifestacije. Unutarnji sustav ljudski i njegove spoljašnje funkcije u dlaku odgovaraju sustavu i funkcijama kod životinje: jetra, želudac, žlijezda, mišice daju iste rezultate i razvijaju jednaku energiju kod čovjeka kao i kod živine. Samo mozak pod istim uvjetima donosi različite plodove. Pretpostavljajući sada, da je i čovjek, kao svako drugo biće, rezultat jednog procesa razvitka iz jednostavnijih oblika, dolazimo do zaključka, da se u tom procesu usavršavanja dogodila (neka) bitna promjena u funkcijama, poradi koje se jedan osobiti red organa — a to su živčani — nametnuo i uzeo prevlast nad svim ostalim. I da je ovo ovako, dokazuje fakat, da zakon pasivnog prilagodjivanja ambijentu — a taj je zakon osnovni, neminovni uvjet prirodne selekcije — ne vlada više medju ljudima, a da mjesto toga čovjek sam sebi stvara prilike potrebne za život: prilagodjuje ambijenat sebi, ne sebe ambijentu. Kako se pak taj proces usavršavanja, ta evolucija ljudskoga soja brzo vrši, uvidjet ćemo odmah, ako uporedimo evoluciju njegovu s evolucijom ostalih vrsta životinja u istoričkom doba; jer dok su kroz povjesno vrijeme sve ove ostale nepromijenjene, dotle se je u cerebralnom razvitku rada ljudskoga dogodila golema promjena. Individualne razlike ljudi — a te su razlike tako osjetljive i toliko rastavljaju individue, da bi se gotovo moglo i da zaboravi na pojam specifičnog afiniteta — pružaju očigledan dokaz o toj ljudskoj promjenljivosti. A još je bolji dokaz ona disonansa, koju je kod ljudi stvorio nejednaki razvitak živčanog sistema. Ta disonansa biva danomice sve osjetljivija, tako da se lako može predvidjeti vrijeme, kad ne ćemo više moći živjeti, kako živimo danas, radi nesnošljivosti naših intelektualnih funkcija s funkcijama vegetativnim. Premda je razlika, koja dijeli čovjeka od živine, ogromno velika, ipak je zakon i za onu jedan jedini, jer se i kod živine opažaju — dašto tek u prvom zametku — sve one osnovne intelektualne sposobnosti, što kod čovjeka prevladjuju. Evolucija je postepeno stvarala bića, a ona je svakako doprinijela stvorenju

onih savršenih životinja, kojima se čovjek približuje i od kojih je on naslijedio sve one intelektualne sposobnosti, što tim višim bićima pomogoše, da se otmu mekanizmu pasivne selekcije. Teorija ova o čovjeku nasljedniku savršenih živina pretpostavlja samo jedan jedini stvarajući akt, i to pri samom početku života, kad su sve sposobnosti, koje sačinjavaju živinu, bile već zastupane u najprostijem živom biću. Plastično bi mogla da se prikaže ova teorija, upotrebljavajući uporedjenje, povorkom ljudi upućenih jednom stanovitom općem cilju, od koje se po putu odvaja čovjek po čovjek, dok od cijele čete stigne cilju samo odabrana manjina najjačih i najsmjelijih. *b. d.*

NUZGREDNE MISLI.

Uvrijedjeno samoljublje obično se utiče ponosu.

*

Kad se je priroda zgadila nad bljutavim zahtjevima ćudoredja, dobacila mu je kao protest bludnicu. Ćudoredje je prirodi uzvratilo i stvorilo usidjelicu.

*

Malo ljudi zaslužuje, da ih ljubimo, a još ih manje ima, koji zaslužuju, da ih mrzimo.

*

Nema tako glupe vrline, koju ne bi čovjek čovjeku nenavidio.

*

Kad bi nenavist mogla ispuniti svoje želje, harala bi jače neg ikakva pošast.

*

Naš narod ima samo jednu simpatičnu crtu u svom karakteru: „ko se ne osveti, taj se ne posveti!" To je svojstvo jakih.

*

Dvije stvari čine čovjeka uglednim i svagdje pristupnim: novac i laž.

*

Čovjek priznaje svoje mane samo onda, kad misli, da ih može natkriliti svojim vrlinama.

*

Čednost je pasja vrlina — kad nije najviši stepen oholosti.

*

Automobili, lakaji, metrese i — čast jesu predmeti luksusa. Svak ne može, da ih sebi priušti.

*

Veledušnici su pelivani, koji stiču svoje uspjehe na užetu tudje nevolje.

*

Ako se čovjek istakne, nije tome uvijek uzrokom njegova valjanost, koliko glupost drugih.

*

Krepost sliči zlatnom novcu: ima ih vrlo malo u prometu, a i kad ih ima, često su patvoreni.

*

Čovjeku je korisnija slaboća žena nego njihova krepost.

*

Svak traži lijepu ženu. Ko ne može naći lijepe, traži dobru. Pa nek mu bude!

*

Samo jedno može dati pravu sreću i pravu nesreću: žena.

*

Najbolje poznavanje ženskoga srca, ne može učiniti, da rad žena ne učinimo kakvu glupost.
— *ja.*

RAD. T. NEVESINJSKI: NA LUMPERAJU.

Bronzani Ljeljo sa šedrvana
Prska kroz trubu biserne kaplje.
Golub gugutom sred djulistana
O nečem dragoj nemušto šaplje.

A ja pod strehom gradske mehane
Za astal seo, naniz'o flaše.
Čas sam, čas s društvom ko se namahne —
Ta svi smo braća, ta sve je naše!

Pijem i pevam i pušim strasno.
A kroz kolute duvanskog dima
Njen mi se pojav privldja krasno
S osmehom zlatnim, s crnim očima.

Bronzani Ljeljo s mermer-fontana
Pljuska m' u staklad kristalne kaplje.
A, preplašene jekom timpana,
S veštačkog vira begaju čaplje.

Lumpujem, pijem. Čaše se lome.
Orgulja ječi. Graja od rèči.
U vinskoj peni jadi se kome
Sa srca moga zaljubljenoga.

I čini mi se: i svod nebesni
Da moje oči grče i ždiju;
A u duši mi kipi i besni
Jed, žedan krvi i zala sviju.

Dok slavuj jeca iz djulistana
I šikću guje izmedju trskâ,
Bronzani Ljeljo sa šedrvana
Mlazom mi čelo hladi i prskâ.

BILJEŠKE

OSNOVI JAVNOG PRAVA. Upravo je izašla iz štampe toga djela od dalekosežne znamenitosti knjiga prva pod natpisom „Srpsko ustavno pravo. Napisao Slobodan Jovanović". Druga knjiga: „Srpsko administrativno pravo. Napisao dr. K. Kumanudi" već je u štampi. Ovo djelo u velike odgovara potrebi poznavanja javnog prava jedne zemlje, čiji sinovi hoće da budu kulturni radnici.

UREDNIŠTVO primilo je ove KNJIGE:

Paskievič-Čikara P., Pravo Hrvatske na posebne poštanske marke. Tisak Maravića i dr. Zagreb, 1907. Cijena 80 f.

A. Weber i H. Berkić, Matija Gubec. Vesela igra u 1 činu. Knjižara S. Jünker. Sisak. Cijena 1 K.

P. Kočić, Jazavac pred sudom. Izd. 4. Štamparija Gj. Ivkovića. Novi Sad. Cijena 70 para.

Spomenspis u proslavu 70-godišnjice I. pl. Zajca. Naklada hrv. pj. dr. „Kolo". Zagreb. Cijena 60 f.

Ožanić St., Sadnja voćaka. Naklada „Hrv. knjiž." Zadar. Cijena 40 f.

N. Maraković, Rukovet pouke. Knjiga IV. Naše domaće životinje. Sarajevo. Tisak D. A. Kajona. 1907. Cijena K 2.

H. Sirovatka, Kako je u Americi i komu se isplati onamo putovati? Zagreb. 1907. Izdanje knjižare u korist kluba Ćirilo-Metodskih zidara (Šimunić i drug). Cijena 60 fil.

B. Krnic, Iudicium generale. (opći sud) u Ugarskoj i Hrvatskoj. (Preštampano iz „Vjesnika hrv. arheol. društva") Zagreb, 1907. Tisak C. A.lbrechta (Maravić i Dečak).

Dr. I. pl. Bojničić, Zakoni o ug.-hrv. nagodi. Po izvornicima. Zagreb. 1907. Naklada M. Breyera. Cijena 60 fil.

I. M. Martinović, Arnautova ispovijed. Kriminalni roman iz Banovine. Sisak 1907. Naklada J. Dujaka. Cijena 80 fil.

Dr. B. Peričić, Medicinski rječnik. Njemačkoga i hrvatskoga jezika. I. Njem. hrv. dio. Zadar 1906. štamparija „Narod. lista".

A. Sunarić, Slobodna misao. Zagreb. 1907. Cijena 30 fil.

Le comte L. de Voinovich, Louis XIV et Raguse. Extrait de la „Revue d' histoire diplomatique". Paris, typographie Plou — Nourrit et C. 1907.

I. Miličić, Pjesme. Naklada hrv. akad. društva „Zvonimir". Beč. 1907.

M. Obradović, Najlakše i najbrže učenje ingližkog, amerikanskog jezika u 15 dana. Zagreb. Tiskara S. Marjanović. 1907. Cijena 30 fil.

Dr. Fran S. Gundrum-Oriovčanin, Njega kose. Zagreb. Tisak braće Kralj. 1907. Cijena 1 K.

Rade Jezerac, O „Dokonicama" Don Ilije Ujevića. Spljet. Tisak „Nar. tisk." 1907.

E. Kristan, Ljubislava. Drama u petih dejanjih. Ljubljana. Založil L. Schventner. 1907. Cena broš. 2, eleg. vez. K 3.20 h. po pošti 20 h več.

S. Mažuranić, Hrvatske narodne pjesme. (čakavske) III. pop. izdanje. Senj i Crikvenica. Naklada I. pl. Hreljanovića.

Vs. M. Garšin, Kraj lješine. Preveo P. M. Rakoš. Sisak. Naklada J. Dujaka. Cijena 20 fil.

Dr. F. Barac, O modernoj katoličkoj Apologetici. Habilitaciona studija. Požega. Tisak hrv. tiskare i knjižare D. D. 1907. Cijena 1 K 75 fil.

M. Kušar, Narodne pripovijesti mitične. Zadar 1907. Nagradila „Matica Dalmatinska". Cijena 2 K.

Z. Pužar, Osveta na Gvozdu. Virje 1907. Tiskara Ljubić. Cijena 30 fil.

F. Jarmek, Zaljubljenik. Zagreb. Tisak V. Novotni-a. 1907. Cijena 24 fil.

Novi akordi. uredjuje dr. G. Krek. Zbornik za vokalno in instrumenlatno glasbo. VI. letnik. Založništvo L. Schwentner. Ljubljana. 1907. Izhaja 6 krat na leto. Cena za leto 8 K; za pol leta 4 K 50 h. Posamezni zveski po 2 K.

Ogledalo. Organ naprednih muslimana u Bosni i Hercegovini. g. I. 1907. Sarajevo. Cijena za god. K 12.

Hrvatska Mladost. Pjesme i pripovijesti za mladež. Knjiga I. God. 1907. Napisali i izdali: F. Sudarević, R. F. Magjer i I. Žerav. Cijena 1 K.

Tugomir Alaupović, Ivan Frano Jukić. (1818—1857.) Sarajevo 1907. — Zem. štamparija.

Grof Lav Tolstoj, Znamenovanje ruske revolucije. Put do socialnog oslobodjenja. Zagreb 1907. Naklada knjižare L. Hartmanna (St. Kugli). Cijena 60 f.

Kv. Broz, Kuničarstvo ili naputak o gojenju Kunića. Naklada knjižare L. Hartmanna (St. Kugli) Zagreb 1907. Cijena 60 f.

SAVREMENIK

BR. 9. RUJAN 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

HISTORICUS: NATKO NODILO

Bijaše on liberal, od onih
što vjerujuć u Boga, ne hvališu
se, da svagdje i svagda poznaju
„putanju njegove providnosti".
Liberalizam njegov počivao je
na onoj čvrstoj stijeni, na kojoj je
jedini napredak moguć, na
granitnoj stijeni Slobode, a dodajemo i —
Istine

(Koharić: N. Nodilo p. 23.)

Tko pozna historiju našega političkog života u zadnja tri decenija, tko pozna ljute strančarske borbe, koje su se odigravale u ta tri decenija u našem političkom životu, ne će se čuditi, da su neki naši odlični ljudi s gnjušanjem napustili političku arenu i svom se dušom bacili na ozbiljan stručni rad. Mi smo doduše na taj način izgubili odlične te ljude na političkom poprištu, ali zato je dobila naša znanost. No oni učiniše ipak jednu veliku pogrješku. Prazni i neozbiljni ljudi zauzeli su njihova mjesta. Zvučni programi „historijski i odvjetnički". nazdravičarska politika ovladala je našom javnošću. Zauzesmo „megalomansku pozu", — „zaduvasmo se". Nastade uvjerenje „da nam slavno pleme jamačno čeka visoka zadaća u vrijeme nastajno i ako baš ne znamo, kako i kojim putem to." Obećavalo se sve i sva, a narod je svakim danom sve dublje propadao. Uz to je rasao popularitet ljudi inteligencije ispod srednjeg nivo-a. Njihov politički a i drugi rad dizao se visoko i jao onome, tko bi se usudio trijeznim i kritičkim razmatranjima svesti njihov rad na pravu mjeru. Svi oni, koji su stojali po strani i ozbiljno radili, ali se nijesu dali ni pod čiji diktat, svi ti bili su prešućavani. Oni su se morali zadovoljavati radošću, što su je imali o vlastitom svom radu i razumijevanju nekolicine ljudi, koji su umjeli taj rad cijeniti.

Pišući ove retke u prvom redu imam na misli Natka Nodila. Nas nekolicina Nodilovih učenika često je o tome govorila za naših sveučilišnih studija. Malo je naše sveučilište od svog postanka imalo naučnih radenika, koji bi se mogli postaviti njemu uz bok, a opet na našu vlastitu sramotu moramo priznati, da se baš nijesmo trsili, da njegov rad ocijenimo onako, kako taj rad potpuno zaslužuje.

Sada pokojni Janko Koharić prvi je pokušao, da popularište barem djelomično Nodilova djela. Njegov essay o Nodilu, pisan blistavim jezikom i stilom Nodilovim, jedan je od najljepših Koharićevih radova. Na mjestima je to upravo panegirik. Nodilo se ukazuje kao čovjek političar i učenjak i ujedno se prikazuju, kako to

Koharić kaže „teške u narodu neučenu“ njegove knjige. No više je nego jasno, da nije samo učenost Nodilovih knjiga bila uzrokom, što ga se dugo prešućavalo. Listajte te knjige, čitajte njegove najnovije essay-e i bit će Vam sasvim jasno, zašto je Nodilo stajao na strani i zašto ime njegovo nije postalo zvučno. On je „čekao strpljivo, kad će doći čas onim idejama, onim načelima, za koje se on borio, rad kojih se boja ostavio“, veli Koharić na jednom mjestu svog essay-a.

Bilo je to god. 1897. Ujedinjena omladina hrvatska i srpska izdaje „Narodnu misao“. Pokret omladine išao je za onim, za čim je duša Nodilova odavna čeznula. Jedinstvo Srba i Hrvata zastupao je od prvih dana, što se je pojavio, u javnosti. U jednoj svojoj radnji izriče Nodilo slijedeće: „Srbi jesu što i Hrvati, i Hrvati što i Srbi“. Sinonimija jednih sa drugima za nj je potpuna. Nodilo s drugim mnogim odličnim dusima našeg literarnog i političkog života na upit omladine, što misli o sporu hrvatsko-srpskom izriče potpuno priznanje mladoj političkoj generaciji s njezinog udarenog pravca. Veli doslovno: „V i, n a r a š t a j b o l j i od starijega, spor eto rješavate plemenitim nadahnućem vrelog srca. Mimo sićušne povode prepirci i svagji, pregoste gojiti ljubav megju sobom, a b a š u t o j l j u b a v i l e ž i c i j e l o r i j e š e n j e“. Ovaj citat upotpunjujem dalnjim Nodilovim riečima „Ako v j e r a ima da dijeli, to ravnalo, negda uobičajeno, s a d k o d n o v i j i h n a r o d a n e v a ž i. Čini li se dioba zbog historijske prošlosti, onda bi Hrvate i Srbe trebalo mekanom rukom i dužnim poštovanjem položiti u muzej starina na tihi vječni počitak“.

Na drugom jednom mjestu u najnovije vrijeme (gl. Ime narodno i imperialistični dim) na pitanje odkud u nas takova šovenska pustolovina i pretjerana isključivost, odgovora: „Klerikalan Hrvat slaveći svoje vjerovanje, mrzeći na Srbina zbog vjere drugojačije, a klerikalni Srbin iz istog uzroka hoće da mrzi na Hrvata. Sa teologije se pretoči raznim putem hvalisanje i mrzost takodjer na politiku, te obojica ne mogu da se trpe.“ Iznio sam upravo taj pasus, jer upotpunjuje gornji citat iz Nodilova pisma omladini i zahvaća jedan od ponajglavnijih uzroka spora hrvatsko-srpskog.

Medjutim starija politička generacija barem u jednom svom dijelu učila je u mlade političke generacije. Realni politički nazori istisnuše prazna gesla. U velikom dijelu nestalo je bruke i sramote u borbi „dvoimenog naroda“. Nodilo je ostavio pasivitet u onaj čas „kad se mi trgnusmo i otrijeznismo iz naših zaludnih predugih snova.“ On vidi oko sebe mladež zasićenu općim svjetskim idejama, a vidi i uzaludan trud nekih, da ju povrate na „šturo i tromo pravaštvo i na reakcionarno klerikalstvo“. On vidi, da ta mladež ljubi slobodu i iskrenost, pa „ako ona ponekad lije žestok pljusak na gdjekoje ljude iz crkve, tuča s tim pljuskom ne bije vjere, koja u čistom sjaju svijetli, svagda odvojena od malo vrijedne čeljadi.“

Mislim, da mlada generacija nije mogla iz kompetentnijih ustiju čuti priznanja svojim idejama i svojem radu. Nodilo je danas aktivan, on je našao priznanja — biran je predsjednikom književničkog društva. To je zadovoljština njemu, njegovim idejama i njegovu radu.

*

G. 1878. izdao je Nodilo jedan od svojih najljepših sasvim samostalno i vanrednim poznavanjem predmeta, napisanih znanstvenih radova. Upravo je čudnovato, kako je ta rasprava, koja je ujedno prvi samostalni rad naš na polju svjetske

historije, slabo poznata širim krugovima. Djelu je naslov: Postanje papinske svjetovne vlasti ili pedeset godina talijanske historije (724.—774.) Ne znam historičara njemačkog, do jedinog možda Gregoroviusa, koji bi ovako majstorski znao oživjeti bilješke nespretnih i suhoparnih kroničara varvarskog vremena. Sva ova sjajna svojstva Nodila kao historika i stiliste, kojima se moramo diviti u potonjim njegovim radovima, nalazite i u ovom njegovom najstarijem većem djelu. No više nas još u toj raspravi zanimaju ideje, koje su Nodila vodile, kad se dao na proučavanje ove zamršene partije svjetske historije. Zgodno je Koharić primjetio spominjući u svom essay-u gore spomenutu raspravu, da je glas Nodilov o postanku papinske svjetovne vlasti zvonio uporedo glasa Strossmayerova na vatikanskom koncilu.

Vrlo je značajan predgovor piščev ovoj raspravi. Predgovor taj nas osvjedočava o tome, kako je Nodilo ostao konzekventan svojem slobodoumlju, čistom i plemenitom do dana današnjega. Kao što danas u svojim najnovijim — jedinima svoje vrste essay-ima u našoj literaturi (gl. Ime narodno i imperialistični dim. Savremenik god. I. sv. 6. i Klerikalizam i liberalizam. Savremenik god. II. sv. 1.) suverenim podudaranjem modernih pokreta vjerskih i političkih, jasno i glasno ističe, da smo mi Europljani, pa da je i potrebno, da okom upiremo u krupne probleme sadašnjeg vijeka ; kao što danas ispovijeda načelo, da klerikalna vladavina nije baš po Bogu, kao što nije jamačno ni po nauku Kristovu, „jer tankom osjećanju visokog Isusa odvratna bijaše svagdanja hrapava politika", tako se Nodilo kao napredan i savremen čovjek u predgovoru pomenute rasprave obara na stranku, koja se gradi jedinom ovlaštenom nositeljicom religijozne misli, te bezbožnjakom nazivlje svakoga, što ne će da vadi gudala i gudi po njezinom napjevu. To je ona stranka, koja je iz tamnog arkiva srednjega vijeka htjela izvući sve povelje, sve svjetovne povlastice, što ih sveštenstvu plima povjesnih zgoda donese, a osjeka odnese, upirući u tezu : da je papi ne samo posve potrebit posjed jedne države za vršenje njegova zvanja. nego da je i kraljevina, što ju papa skoro posjedovao po svom samom postanju izmedju sviju najneporočnija, najzakonitija, jer ju nije „zbrkala' pučka strast ni gruba sila, nego načinilo „pitomo pravo".

Protiv te tvrdnje „odvjetnika i učenjaka historije klerikalne", Nodilo ispituje legitimnost postanja papinske države. Nakon svestranog i dubokog ispitivanja izvora dolazi do rezultata, da nigdje nema u izvorima „suhog zlata legitimnosti", nego da je papinska država nastala djelovanjem posve razvratnim", da su pape nošene na krilima milosti talijanskih žitelja odrekli posluh legitimnim svojim gospodarima, rimskim carevima u Bizantu, da su uzrujali varvare Franke, pače se nijesu žacali, bar za jedan čas tražiti naslona protiv „pitoma rimstva" u najdivljih Germana u Langobarda.

Suhoparni opisi varvarskih izvora pod Nodilovim perom, istumačeni njegovim jezikom, dobivaju vanrednu živost. Pripovijedanje Nodilovo diže se na nekim mjestima do dramatske visine. Papa Gregorije II., osnivač papinskog kraljevstva, papa Zaharija, Stjepan itd. i lukavi i nasilni varvari: Aistulf, Lintprand, Pippin itd. ocrtani su perom „pjesnika historika".

Spomenuti mi je nekoja markantnija mjesta. Osnivač papinskog kraljevstva, papa Gregorije II. sukobi se s carem bizantinskim Leonom ikonoklastom. Sav zapad u me gleda, kliče papa Gregorije u pismu na Leona, a da nisam kakva

me ljudi misle, opet svi se uzdaju u mene i u onoga, kome ti prijetiš kip srušiti i uništiti (misli se ovdje kip sv. Petra); uzdaju se naime u blaženoga Petra, što ga svi na zapadu kraljevine drže kano Boga na zemlji. Ja idem na zapad — prijeti Gregorije.

Papa Zaharije — glatki i fini Grk — koji je znao „spretnim gibanjem i hitrinom svojom motati i bezumljivati varvare", pomaza Pippina i odobri nasilje protiv Mesovejića. No Pippin postaje božijom milošću kralj Franaka. „Milost božija, veli Nodilo, uvlači se tada u visoku teoriku prava, da zapremi mjesto prava narodnoga i prava predajnoga, a pošto pape držahu ključe blagajne te nove milosti, puklo po Europi njima polje skoro beskrajnome svjetskome uplivu".

Kako je samo karakteristično pismo pape Stjepana, što ga pritisnut Langobardom Aistulfom upravlja „u ime Petra, apostola" na Franačkog kralja i Franački narod. Vidjet ćete, pročitavši to pismo, kako se već u 8. stoljeću „hristjanska misao sužena i nakažena sliježe do crne zemlje". Papa postade u svojoj „svetoj republici" i vrhovni sveštenik i vrhovni suveren — dakle i političar. Pape stegnute u lancima svoga kraljevstva skriviše jedan dio njemačko-talijanskih ratova u srednjem vijeku.

Nodilo ističe još jedan momenat. Vlast i politika svjetovna papa rimskih glavnim bi povodom potonjem razdvoju, koji se i na svjetskome polju pojavi medju istokom i zapadom, kao što je na političkom polju nastao razdor samovoljnom podjelbom rimskog carstva Karolinzima.

*

God. 1890. izabran bi Nodilo za rektora hrvatskog sveučilišta i Nodilu se pružila zgoda, da kao rektor prozbori sveučilišnoj mladeži. Nodilo u svom govoru raspravlja temu po Giobertievoj sentenci: „Kršćanski narodi boluju, ali ne umiru". Mi pripadamo narodu, koji od mnoge rane boluje. Hoće li naš narod hrvatskog i srpskog imena preboljeti rane zato, što je kršćanski narod, pita Nodilo, ili je veća prilika, da on umre? Historija nas uči, da svi narodi, bili kakve mu drago moći, naobrazbe, roda pripadaju. Evo primjera najsjajnijeg: dva klasična naroda, Grke i Rimljane! Ako minuše preko očekivanja i preko vjerojatnosti ovako moćni svjetski narodi, kako da bude trajnog stanka i sreće malenome našemu narodu? Treba uvažiti, da su Rimljani bili većim djelom kršćani. Život se ugasi i pokrštenim Latinima zapada i pokrštenim Grcima carstva vizantijskog. Kao da nema prema tome razlike izmedju kršćanskih i nekršćanskih naroda?!

Pridodajte k tomu Darwinovu „aristokratsku" teoriju o prirodnoj evoluciji, koja se može primijeniti i na vrste naroda. Selekcija u historiji! Stara nas dakle historija osudila na smrt, nesmiljeni evolucijonizam označio nas plijenom jačima, a novija nas historija radi kratkoće povjesnog razvoja ostavlja u teškom dvoumljenju o narodnoj sreći.

Jedno ipak valja uvažiti, zaključuje Nodilo. Kršćanstvo krepkim vinom svojeg nauka novim narodima liječi ili barem blaži stare rane, koje Grcima i Rimljanima rastočiše narodno odijelo. Kršćanstvu nije doteklo vremena, da svoju dušu udahne u rimsko razvraćeno društvo, nauk kršćanski nema dostatna mira, da u Rimu prenaredi društvene odnošaje. Novi narodi imadu više moralne snage, oni su žilaviji prema starijima i zbog društvenih prilika uredjenih na božijoj pravdi, te zato

i na zdravom osnovu. Ponešto obrane, vidi Nodilo, za slabije narode i u tvrdom osvjedočenju probranijih umova u Europi o vječitom pravu, što je u čovjekovu srcu uredjeno, a neda se ničim zamagliti ili zastrijeti a to je : svi su ljudi jednaki, pa su po tome jednakopravni i svi narodi.

Ovako je riješio Nodilo pitanje, što ga je raspravio u svom govoru — Nodilo kršćanin, liberal, demokrata. U istom vidu gledamo ga i danas u njegovim essay-ima, a ponajpače u onom : „Klerikalizam i liberalizam". U našoj literaturi jedva da se čula tako jaka i snažna riječ u obranu slobode savjesti, u obranu čistog kršćanstva. U tom je sadržan „credo" i program essay-u naprednih ljudi. „Religija nas uči nešto veliko", veli Nodilo, ali zato je ipak spreman, da ljuto udari po prstima one, koji su vjeru razvijali ističući svojoj crkvi srednjevjekovne privilegije, za koje novi zavjet i prva crkvaništa ne znaju. Na riječi enciklike pape Pia X. talijanskome kleru u kojoj se veli, da je, svaka besjeda, što bi puk potakla na neprijaznost spram višiih razreda za osudu pošto se protivi pravome duhu ljubavi kršćanske, odgovara Nodilo : Gdje se djede onda ta kršćanska ljubav, kad se viši razredi kore na niže razrede društva, kad se sa visoka gleda dosta prezirno na otrcane haljke i na žuljeve prostih radenika u gradu i u polju, kada njima u obraz padaju od gospode riječi ponosite, osorne ? ! Nodilo je osvjedočen, ako se i za dugo vremena iz vida izgubi rumena svjetlost onog luča, što ga zaždi Isus, da se ta blaga svjetlost ponovo usprkos svačijoj zlovolji ukazuje.

Nitko — nitko u nas nije sjajnije i sa više spreme prikazao klerikalizam i to napose naš u onako istinitom svijetlu kao baš Nodilo. I pecnulo ih ljuto ! Predstavnici našeg vajnog klerikalizma svijahu se pod udarcima Nodilova pera. Izadjoše i na mejdan! Ali su dobili i odgovor ! Koharić u svom essay-u spominje jedan odgovor, što ga je Nodilo, tada 27. godišnji, u polemici s Tommaseom kao urednik „Nazionala" pisao. Za taj odgovor, veli Koharić, da je remek djelo osamljene i ljute polemike i da Nodilo nikad ni prije ni poslije nije tako govorio. Od onda proteklo je preko 40 godina. Ali doživjesmo znamenit polemični članak : Još o herezi liberalizma. Nodilovo pero ne oslabi ni najmanje. Protiv konzervativne ukočenosti i klerikalnih prigovora, a za obranu demokratskih ideja evo Nodila ! Fina ironija, temeljito poznavanje savremenih vjerskih i političkih pokreta, obara u prah krhko obranbeno oružje naših klerikalaca. „Novovjeka demokracija neoboriva je" — dovikuje im Nodilo. „Protiv nje potpuno je nemoćna žučljiva borba nekakovih 20.000 Jezuita. Ovima vrijeme već raskopava mudrost ; raznosi im bogoljublje, napirlitano suhim cvijećem iz negdašnjih doba. Napredni svijet već svima grobarima slobode protiv stade u oči !

*

Govoriti mi je još o najopsežnijim stručnim radovima Nodilovim. Jedno je u „Radu" jugoslavenske akademije odštampana: Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog, a drugo: Historija srednjeg vijeka za narod hrvatski i srpski — do sada tri omašne sveske.

Religija (ili kako autor u dopunjcima ispravlja : Stara vjera) izašla je u deset svezaka rada jugoslavenske akademije. Odštampana u posebnu knjigu reprezentirala bi omašnu knjigu, a što je još glavnije : zatvorena u Radu, ostade ograničena

na vrlo uske stručne krugove. No moram reći, da jedva imade stručno pisane knjige u našoj literaturi, koja bi laika mogla više zanimati od ove Nodilove študije. Istina, da su i stručnjaci pogdjekad klimali glavama nad hipotezama pjesnika mitologa, ali svak će laik Nodilovu religiju Hrvata i Srba čitati onakovim interesom kao jedva koju drugu knjigu! Puno puta sam mislio, kako bi upravo bila dužnost „Matice Hrvatske" da ovu radnju preštampa u svojoj matičkoj knjižnici i učini je tako pristupnom širim krugovima našeg naroda.

Nodilo je u svojoj „Religiji" . . . odlučio, da pokupi i složi čitav naš mit, zahvatajući ga u prvom redu iz svih domaćih izvora. Kod nas se služilo u toj grani ispitivanja vrlo primitivnim sredstvima. Naša mitologija sravnjivala se sa slavenskom, ne obazirući se na to, da je historijska mitologija slavenska mimo nekoja imena uopće „oskudna i nerazgovijetna". Nitko se nije obazirao na bogatije vjerske fondove drugih Indoeuropejaca (n. pr. Rig-Veda-Ovidijevi Fasti, perzijsko vjerovanje itd.), a što i je ponajglavnije na naše narodno blago.

Premda Nodilo izriče sam sumnju, da je sabrao i proučio cijeli naš mit, ipak nema dvojbe, da mu je potpuno uspjelo pobiti mišljenje, podržavano od nekih odličnih učenjaka, da Hrvati i Srbi nemaju mitova, da su im bogovi „djetinom rukom nacrtani obrisi, a nikakove žive prilike sprama slike čovječje" — jednom riječju, da bogovi Hr. i Sr. nijesu autropomorfi.

Istina, kad bismo uzeli u ruke historiju, onda je najmanje poznata od svih slavenskih naroda religija Srba i Hrvata. No jedno valja uvažiti. Izmedju arijskih naroda Srbi i Hrvati uz Helene, Perzijance i Inde najviše su obdareni ćuti pjesničkom. „U pjesmama našim kroz vijekove se očuva staro naše biće uza sve sustavno uništavanje naših pjesama, naših običaja, našeg pričanja po kršćanstvu. Pučko praznovjerje taj talog stare vjere baš je u Hrvata i Srba najdublje i najobilnije". Naša je mitologija, veli Nodilo razvrgnuta ama ne uništena. Naš Olimp sav je oprašen i otrunjen, pa pravi svetitelji njegovi više nijesu nama na pogledu. Odatle i zaključak, da tobože nemamo mitologije.

Imade naših priča i pjesama, koje zasižu često do u arijske tradicije. Sižu u zajednički život Slavena i u davnije vrijeme, kad su sa Slavenima i Italo-Heleni bili na okupu. Plemena od roda arijskog, uzevši u zajedničke hasne jezik, otolen uzeše ujedno i mišljenje i vjerovanje. Dakako, da će trebati postupati oprezno. Našlo se je prigovarača, koji su baš neopreznost spoticali Nodilu u tumačenju nekih priča i pjesama s gledišta mitološkog. Oni su slabo uvažili, što Nodilo na mnogim mjestima ističe, da je njegovo razlaganje hipoteza i da ga ostavlja „pod razložitom sumnjom." „Svaka nauka", veli Nodilo, braneći se od prigovarača, „ima svoj krajni porub strogo nedokazanih predmnijeva, tek nagovještenih hipoteza, a taj je porub baš ponajširi u mitologiji, koja se kreće u prostoru neizvjesnom kao ni na nebu ni na zemlji." „Mitologija ne podnosi govorenja apodiktična". On dopušta, da katkada ide i predaleko u nagadjanju — on je uvjeren, da u ovoj njegovoj religiji ima dosta „lagane suhadi za klaštrenje i odbacivanje." Ali se zato naša mitologija ne pokvari!

Nodilo oživi naš Olimp. Sutvid i Vida; Pojezda, Prijezda, Zora, Sunce, Momir (Edip!!), Grozda, Gromovnik Perun, Oganj, Mjesec, Danica — evo ih poimence tih bogova hrvatsko-srpskog Olimpa.

Proučavajući narodne naše pjesme došao je Nodilo do rezultata, da mnoge od njih, koje nose izvana biljeg historijski nijesu ni zašto historijske, već vjerske naravi. Upozorujem na interesantne izvode mnogih pjesama o kraljeviću Marku· Marko po mnijenju Nodilovu živi u epu po dijelu jednom svojih poduzeća ž i v o- t o m l j e t n o g s u n c a. U pjesmama o Sekuli i Sibinjanin Janku ima najmanje historije, a najviše očitog mita. Jedan i drugi su „premreženi" mitom o ognju.

Možda su najzanimljiviji izvodi Nodilovi, što ih izvodi iz pjesama o Milošu Obiliću. Najoznačajnije crte pričajnome liku Miloševu snimljene s u s b o ž a n- s k o g M j e s e c a. Nodilo zove u naslovu tu partiju, u kojoj dolazi do tog zaključka „Miloševom legendom". Ovdje je Nodilo, što i sam na koncu izjavljuje iznio čitav lanac hipoteza i ostavlja sve to „pod razložitom sumnjom". Ne upuštajući se u meritorno ocjenjivanje vrijednosti iznešenih hipoteza, istaknut ću, da je ova partija o Milošu jedna od najsjajnije pisanih u cijeloj toj grandiozno zasnovanoj mitologiji Hrvata i Srba i upravo je čudnovato, kako pojedini njeni dijelovi nijesu već odavna sastavni dijelovi naših srednjoškolskih čitanki. S jezične i stilistične strane jedva da imade štogod u našoj znanstvenoj literaturi, što bi se s ovime dalo mjeriti.

Najveći dio svog rada na sveučilištu posveti Nodilo proučavanju historije rimske i prvog dijela srednjeg vijeka. Rezultate tih svojih študija iznese nam u tri sveska svoje „Historije srednjeg vijeka, za narod hrvatski i srpski. Prvi svezak pod naslovom: Rimski svijet na domaku propasti i varvari (Zagreb 1898) izdade akademija u svojim „znanstvenim djelima za opću naobrazbu", ostala dva sveska, — zadnja izadje 1905. — izadjoše privatnom nakladom. Nodilova je bila zamisao, da sa svoja dva tri druga izradi i izdade historiju srednjeg vijeka od rasula zapadnog carstva (476—1453.). Svake godine imao bi bio izaći po jedan svezak, pa bi prema tome djelo to imalo da se približava svom dovršenju, ali čini se da je zapelo izdavanje, te ja slutim, da je ovdje uzrokom sigurno pitanje naklade.

Istina, „Matica Hrvatska" izdala je povijest srednjega vijeka u svojoj zbirci „Svjetske historije". Onaj, koji je taj srednji vijek pa bio i laik pročitao, mogao je sasvim lako razabrati, da je taj srednji vijek kompilacija, i to kompilacija lošije vrste. Mi nijesmo imali nikakvog samostalnog, solidnog djela te ruke. Ja ću odmah reći, da Nodilovo djelo daleko nadmašuje mnoga djela ove vrste i u stranim svjetskim literaturama. Jedna mu je osobita prednost za nas od ne male važnosti, a Nodilo to i u predgovoru ističe, što se sa slovenskog objektivnog gledišta prikazuje i povijest Slavena i Romana, koji inače i u vrsnim djelima naročito njemačkim, prilično zlo prolaze. U takovim se djelima ili štošta nehajno ispušta ili tendencijozno izvraća. Još jedno iz predgovora Nodilova. „Mi smo navadno u gdječemu, pod tudju misao podilazili, a v r i j e m e j e v e ć, da s a m i s u d i m o, makar uz pogibelj, da sudimo i površno i krivo." Ovo je važno! Naša univerza postoji već toliko godina a mi slabo vidimo osobito u nekim granama plodove rada. Skrajnje je vrijeme da i u našoj znanstvenoj literaturi postanemo neodvisni.

Govoriti mi je u prvom redu o prvoj svesci: Rimski svijet . . . Pad rimski koji, što se tiče posljedica, a i same strahovite, zagljušne buke, nema sebi ravna u historiji svijeta. Od M o n t e s q u i e u-a i G i b b o n a pa do F u s t e l d e C o u l a n g e s a, te brojnih njemačkih istraživaoca kušalo se objasniti uzrok pada „države, kakve doslije historija ne upamti". Dvije škole mogu se razabrati, svaka drugčije sudi: jedno je germanska, a drugo latinska. Nodilo nepristrano ide svojim

putem. Bliže je njegovo shvaćanje latinskoj, nego li germanskoj školi. Ovdje mi je nešto istaknuti. Nodilo se ogrijao na suncu romanske kulture. On ne omalovažuje njemački kulturni narod, on priznaje zahvalnost Nijemcima „za novi kritički duh, za svestrano eruditno istraživanje i za sjajni razvitak glotike", ali ne trpi „njemačku uobraženost kulturnu i političku, koja ne zna granica." Francuzi su mu najjača simpatija. Ovo mi je potrebno bilo napomenuti, jer je antipatiju protiv njemačke uobraženosti na svakom polju u mnogim svojim djelima Nodilo nepritajeno iznio na javu.

„Rimski svijet . . ." nije samo historija pada rimskog carstva, nego je to kulturna historija Rima. Društvene i političke prilike u rimskome carstvu prikazuju se s velikim poznavanjem izvora, duhovitom interpretacijom, a bez njih ne bismo ni razumjeli „sreću varvara i varvarsko doba, koje nastaje. "

Nodilo vrlo uspješno obara prividne uzroke propasti Rima, koji poglavito zastupaju njemački učenjaci. Oni naime drže za jedan od poglavnih razloga: r i m s k u g n j i l o ć u, anemiju rimsku, „kojoj treba svježe germanske krvi". Nodilo drži to za „prazne riječi." Rimsko društvo počelo se vidati samo po sebi, varvara vidara nije ni zašto trebalo. U prvom redu, veli Nodilo, pripisati je postepeno vidanje rimskog društva utjecaju hristjanstva. Nova vjerska nauka prekinu zastoj III. stoljeća a u otančanu zamrzlu krv rimskog tijela uli životnu kaplju preporoda, koju mi ne nalazimo u varvara. „Niko toliko ne uzdignu dušu, veli liberal Nodilo, koliko Isus iz Nazareta. Htjelo se, ne htjelo, od IV. vijeka poslije Hrista pa do dana današnjega, čvrsta moralna podloga ljudskom društvu stoji u koje tri, četiri stranice evangjelja Matejeva, u rečenicama tako zvane besjede na brdu."

Prema tome ni hristjanstvo, kako bi opet drugi htjeli, nije doprinijelo padu; ono osvježi žitelje. Treba dakle uzroke tražiti drugdje. Nodilo ih ovako sabra: 1) opadanje broja žitelja u carevini, 2) sasvim loša financa uz lošu upravu potonje, 3) napokon najglavnije: nedovoljan ustroj carske vojske.

Razlažući ove uzroke razvio je Nodilo vrlo opširno kulturne političke prilike rimskoga carstva. U istoj knjizi prikazuju nam dalje Nodilo varvare: Germane, Slavene i Turane. S velikim uspjehom obara svu modernu teoriju o životnim vrlinama Germana. Sve, što je pisano o tim vrlinama, napisano je „na grani od oblaka". Tacit se divi germanskoj surovoj svježosti, a drugi izvor Salvijan, na kojeg se tako rado pozivlju oni, koje govore o životnim vrlinama Germana, „pokazuje prstom na varvare, kao na kaznitelje kvara rimskog odaslane božjim promislom."

Ne ću duljiti o „Historiji srednjeg vijeka". Mi možemo biti ponosni, da se našao u našem malenom narodu učenjak ovako širokog pogleda kao što je Nodilo. Potpuno dajem pravo pokojnome Kohariću, koji je napisao slijedeće: „Ne znamo djela u našoj literaturi, hrvatskoj ni srpskoj vrste, koje bilo, kojim bi dostojno mogli izaći pred učenu i rasprokšenu Europu; ovo djelo, ovako zasnovano i kraju privedeno, a prevedeno na svjetski jezik, obašlo bi cijelim učenim svijetom."

Ja sam pri kraju svog razlaganja. Nijesam ni izdaleka obuhvatio čitav rad N. Nodila, a pogotovo mi je za sada bilo ne moguće, da saberem data o njegovom radu u Dalmaciji i da tako podam ž i v o t n u sliku ovog velikog našeg čovjeka, koji je učinio po mom mnijenju jednu samo pogrješku: predugi pasivitet na sveučilištu. Aktivnost njegova kao sveučilišnog profesora bila bi našu mladost davno prije sačuvala frazerije i praznine i privela realnom radu.

VLADIMIR NAZOR: PRVI SUKOB

I.

Stadoše jedan protiv drugog, gori,
Sred lomnog Gvozda. Onaj, te s istoka
Nahrupi kao vihor, progovori:

— Znadeš li pred kim ko klisura stane?
Ja zmaj sam, koji proguta Zalana,
Orijaš, koji zgnječi Moravljane.

Na Brenti skučih kralja Berengara,
Poruših Ensburg; prodjoh ko oluja
Od briega donskog do ravnog Alpara.

Napojih krvlju zemlje Kocelove,
I vesi sažgah bana slovinskoga
Na jug me sada sinje more zove.

Oluja ja sam, što u prah obara
Kraljevstva, remen Atilina biča;
Oganj sam, koji sve ždere, svud hara.

Znaš li me? Ja sam udes, sila gruba.
Onaj sam, koj će viekoma Hrvata
U šakam držat ko jastreb goluba.

Čemu se nadaš? Ko vjetar pržinu
Išten i Ördög pomest će preda mnom
Vojsku ti — tužno past ćeš u prašinu.

Pred moja kola prvi bacaš stienu.
Drzniče, tko si? iz kojih si strana?
Čuj rûke grozne u mojem imenu:

Arpad sam, unuk Ögyeka kagana —

II.

A drugi reče: — Mač nek odgovori! —
I napred gurnu. Ljuta bitka plane.
Užasan urlik odjekne po gori.

Grôhot se drma pod petom junaka.
U klanac krvca na potoke teče.
Tuku se obdan, kolju se sred mraka.

Arpad je ranjen; klonuše mu čete.
I Madžar bježi na biesnim konjima.
Za njim Hrvati ko sokoli lete.

Gone ga preko ravni i bregova,
Kroz guste šume, niz gudure tamne,
Tamo do plahih Dravinih valova.

Kagan je rieku prešo, mrk je stao.
— Mladiću, tko si ? — A na drugom briegu
Tomislav strši ; gromko zavikao :

— Arpade, ti si vjetrina, što hara,
Al mi smo hrašće jedro i stoljetno,
Na koji zalud vihor se obara.

Ti biesan rušiš a ja nešto zidam.
Ti ko zvier banu da moriš i kolješ
Ja od zla branim, ljute rane vidam.

Za ime zašto sve me pitaš ? Medja
Na rieci ja sam ; čuvar sam ognjišta
Otaca ; lav, kog samo ludjak vriedja.

Susjede, dom si na svojemu gradi.
Zovi me zid od mjedi, plot krvavi.
A prohtje l' ti se jednom natrag, znadi :

Nać ćeš me, gdje još stražim, tu, na Dravi! —

OSKAR DÜRR: JULIJANA

Motto: Oremus et laboremus.

I.

U krevetu, što je pokrit pokrivačem od teške svjetlo-modre svile leži na uznak u gospodja Julijana.

S gradskoga tornja odbio treći sat poslije podne, ali ona se još svejednako ne diže. Godi joj ova osama, danas više nego obično.

Mirna, nepomična oka gleda u vršak svoje bogato izvezene cipele. Ispod ruba odjeće izviruje samo neznatno linija njezine noge i gubi se u neopredijeljenoj crt ispod lahke, gotovo zračne bijele kućne haljine.

Vani kipi topli ljetni dan, a dosada isteže svoja troma uda na jakoj sunčanoj žegi . . .

Ali u domu gospodje Julijane slabo se ćuti ljetna omara. Iza teških i bogatih zastora ulazi ovamo sunčani val iznemogao i slab, pa se kao tkivo svjetle paučine lagano spušta nad glavu mlade žene.

Uz prozor zuji ljetna muha, i prozirnim krilcima udara od časa u čas o visoka stakla.

U susjednoj sobi, u dječjemu krevetu, nad koji se je sveo plavetan baldahin, leži Julijanina kćerka Dora. Uvojak plave kose spustio se je nad grudi, koje se u odmjerenome talasu spuštaju i dižu.

Dora je netom smirila četvrtu godinu.

Uz Dorin krevet u kožnatu naslonjaču sjedi vremešna žena, sijede kose, što se glatko učešljana spustila u jakom valu duboko ispod uha.

Starica drži u krilu omašnu knjigu otrcanih smedjih korica. Nekakov starinski njemački prijevod Sv. Pisma.

To je „Fräulein Anna" (tako ju svi u kući nazivaju), odgojiteljica male Dore, koju je ovoj namijenila Julijanina tetka, oduševljena pokloniteljica Schillerovih balada i njemačkih propovijedi u crkvi sv. Katarine.

Nego na staračkom licu „Fräulein Anne" opaža se neki pritajeni nemir... Zato je i spustila Sv. Pismo u krilo i položila svoje crno obrubljene naočare na već podosta požutjele listove.

Već nekoliko dana bivalo je tako, da je gospodja Julijana zaboravila pitati „Fräulein Annu" u točno odredjeno vrijeme, (a bilo je to u tri sata poslije podne), da li Dorica mirno spava i nisu li joj moguće „noge hladne, a glava usijana".

A i inače nije se „Fräulein Anni" svidjalo ponašanje njezine mlade gospodje u ovo posljednje vrijeme...

— Ne pita više za zdravlje male Dorice, niti hoće, da koji čas uza me sprovede.... Ne sluti to na dobro: u duši gospodje Julijane mora da se zbiva nešto neobično strašna...., i kod ove pomisli starica se doista sva potresla, a kad bi se smirila, zaokupila bi ju teška skrb, što joj evo izmiču časovi, koje je brojila medju najsvjetlije i najljepše u životu, ako se i ne da tajiti, da je u toj boli bilo i ponešto sebeljublja i staračke taštine.

Julijana običavala je naime svako poslije podne, čim bi se digla s odmora, prići k Ani, sjesti uza nju i po čitave sate slušati njezina kazivanja, što su se dašto najviše kretala oko vlastita života, i najradje ih navraćala k sentimentalnoj povjesti njezine prve i jedine ljubavi...

Julijana slušala je ta diskretna i do skrajnosti obzirna kazivanja velikim zanosom i gotovo djetinjom zahvalnošću, pa nije osjećala dosade ni onda, kad bi Ana i ne znam po koji put opetovala isti dogadjaj.

Evo zašto je starica govorila čitavome svijetu, da je u njezine mlade gospodje „ein warhaft reines Herz", da bi joj ga i isti andjeli nenaviditi mogli.

— A sada, kako li se bože sve promijenilo..., nastavljala ona i tugom navraćala svoje sjećanje onamo, dok su ju oblijevale suze radosnice, gledajuć u lice Julijane, koja je očima gotovo gutala svaku njezinu riječ, tugovala nad nedaćama i iskreno se zanašala nad sretnim trenucima njezinoga života...

— —

Dobnik je već navraćao svoje kazalo četvrtome satu, ali Julijana se još svejednako ne diže s kreveta. Sada je podigla svoju lijepu plavu glavu i podbočila ju o desni lakat.

Tanane, ružične prste uplela u gust uvojak svoje kose, a bogate čipke spustile se niz rukav tako, da se je punana linija ruke pojavila naga i snježna nad bijelim jastucima.

Već dva tri mjeseca ovamo Julijana nemirno, gotovo strastveno isčekuje ove spokojne i nesmetane časove odmora. Kod objeda je šutljiva, a supruga i njegove razgovore gotovo i ne zamjećuje. Ali čim bi iz susjedne sobe zamijetila glas davne njemačke pjesme „Lezte Rose", koju je „Fräulein Anna" strastveno voljela još iz

mladih svojih dana, i njome od dana u dan uspavljivala malu Doru, onda bi se i ona — kao na dani znak ili zapovjed kakovu — digla od stola i pošla u svoje odaje, da se tu slobodna i nesmetana poda svojim mislima i uspomenama.

Redovno bi počela svojom udajom, jer to i bijaše prvi korak u njezinu životu od većega znamenovanja. Iz kuće, gdje bijaše svega izobilju, pošla je za Narančića, koji je već onda slovio kao poduzetan trgovački duh na daleko, pa nije bilo gotovo uglednije i bogatije kuće u gradu, gdje ga zabrinute majčice ne bi u potaji željkovale za muža kojoj od svojih kćeri. Pošla je za nj, jer je takova bila volja njezinih roditelja, a ona za pravo svoje vlastite volje nije ni imala.

Služinčad govorila za prvih dana njihova braka, da mlada gospodja u odsutnosti supruga pirlita svoje lutke, koje joj je poslije vječanja morala donijeti njezina majka, jer se je gospodja Julijana ljuto žalila na dosadu, što ju kini do očaja.

Ali to je bilo samo u prvi čas. Što po nagovoru majke, da se to ne pristoji udatim gospodjama, što opet zato, što se je i sama počela osjećati majkom, odustala je od te namjere. A i Narančić, u ono malo časova, što je kraj razgranjenog trgovačkog posla mogao kući posvetiti, uvjeravao ju „da život nije šala ni igra, nego teška rabota, i da je za nju sada prvi i najpreči posao, da postane dobra kućanica i majka“.

Julijana je kod takova razgovora nekuda čudno gledala na svojega muža, i kad nikako, niti nakon toga, što joj je već po stoti put isto kazao, nije mogla protumačiti smisao njegovih riječi, utješi se uvjerenjem, da se to sigurno odnosi na igru lutkama i jednog dana reče sasvim ozbiljno Narančiću :

— Je li, sad ćeš me više ljubiti, ja sam sve svoje lutke spalila .... I dometne nakon kratke pauze :

— Meni se čini, ti me do sada i nisi imao rado ....

Nego već iza nekoliko dana uvjeri se Julijana ponovo, da njezin život i opet nije takav, kako to njezin muž od nje traži. Jednoć kada je sjedila uz glasovir, dodje do nje Narančić, i pogladivši je po kosi reče, da bi ga neizrecivo veselilo, da ju koji put nadje i uz šivaći stroj. I Julijana je doista sjela uza nj, mučila se tu poslom, kojemu nije bila dorasla, dok napokon i sama ne uvidi, da je to i ludo i beskorisno, jer dok je ona kvarila platno i sukno, naručivao joj suprug raskošna odijela kod prvih trgovačkih tvrtki. Pošla je i u kuhinju, ali kuhinja bila puna služinčadi, a o novčanim brigama oko kuće nije imala ni pojma, jer je sav novac i sva briga oko njega bila u rukama Narančića.

I tako Julijani ne preosta drugo, nego da se i opet vrati svim milim i fantastičnim sanjama, koje su neobuzdanom snagom usplamčivale njezinu krv još u danima njezinoga djevojaštva.

Cvjetne poljane, tiha zaselišta obasjana zelenim tkivom svjetle mjesečine, domijenci s vitezovima, raskošni darovi, gorući cjelovi (koliko ih je puta pokajničkog srca kazivala svojemu ispovjedniku !) — tako je Julijana zamišljala ljubav i brak kao djevojka, a takove joj misli i danas opijale srce, i ona ih je uspirivala i nasladjivala se njima podvostručenom strašću ....

Porod Dorice istrgne Julijanu samo na čas iz njezinih snova. Ljubila je svoje dijete, ali ta njezina ljubav bila je pusta i besplodna. Slika djeteta, kako si ga je ona zamišljala, nije izlazila iz okvira njezinih ostalih fantastičnih utvara. Ona je u djetetu gledala malu začaranu kraljevnu, okićenu zvijezdama i smještenu u

stakleni ormarić — ili takova šta. K tome je prirodni nagon materinstva stradao i kroza to, što je dijete odmah poslije poroda — po naputku rodjaka — došlo pod skrb tudjega svijeta

Cjelovi i propitkivanje za zdravlje, to bijaše jedini izražaj ljubavi, koji osta na brizi gospodje Julijane.

U ovakim pustim i ishitrenim sanjama izgubila je Julijana doskora s vida i vlastitoga muža, tim laglje, što Narančić dolazaše u njezine odaje redovno samo kao gost, i to uvijek u nekoj žurbi i brizi za svoje trgovačke poslove.

Samo kad bi „Fräulein Anna“ kazivala povjest svoje ljubavi (a to kazivanje bijaše zapravo i jedino mutno i blijedo okance, s kojega Julijana mogaše gledati u život), onda bi se koji put prenula i upitala samu sebe, je li, nije li uopće kada ljubila . . .? I istom, kad se nije mogla domisliti odgovoru, javio bi se nekud posve odijeljeno od tog pitanja i lik Narančića, svojim nesvaćenim uputama „o dužnostima majke“.

— — — I tako nadodjoše za Julijanu dani nemira i nespokoja. U kaotičnoj vrzla joj se glavom pitanja o ljubavi, o mužu, grijehu i djetetu. dok sav taj kaos ne bi i opet zamro u bujnim, šarenim i fantastičnim vizijama njezine mlade krvi . .

I ovoga puta — nakon što je prekapala po sitnoj povjesti svoga života — osjeti Julijana, kako joj krv nervozno brza žilama.

Lagano spusti ruku i legne na uznak.

Dugi pram plave kose rasu joj se licem, u vjedjama osjeti težinu i lagano zatvori oči. Obuze je kratak, hipnotičan san.

Kad se je probudila, osjećala se umorna kao iza prvih noći, što ih je sprovela u zagrljaju svojega muža . . .

Vani se sunce već ponešto spustilo k zapadu, a vrući se dan izmučen kupao u prvom valu predvečernjeg lahora — — — — — — — — — — — — — —

Kad je te noći Julijana lijegala na počinak mislila je :

— Kad bi htio da dodje, kad bi htio . . . . ! Ogrlila bi ga jako i strastveno, i dugo bi ga, dugo cjelivala . . .

Tko bi taj o n imao biti, toga Julijana nije znala. — Istom jedno bilo joj jasno, da to nije njezin muž — Narančić.

„Fräulein Anna“ premetala nemirno svoje staračko tijelo po krevetu i nekoliko puta glasno uzdisala :

— Je li moguće, da me danas Julijana ni ciglom riječi oslovila nije . . . Je li moguće . . .?

Kod svakoga uzdaha pogledala bi starica suha, ukočena pogleda Sv. Pismo, što ležaše na ormariću pokraj naočara crna obruba — ali ne nasmaga snage, da ga uščita . . .

Bijaše to prvi put tako, nakon mnogih i mnogih godina . . .

Narančić podje poslije večere u svoju sobu i dugo u noć riješavao ovdje važne trgovačke posle. S gradskoga tornja davno je već odbila prva ura, kad utrnu svjetlo u njegovu kabinetu.

Toga dana izmijenio je s Julijanom istom nekoliko riječi . . .

— —

Noć bijaše tiha i spokojna, samo negdje u velikoj daljini otvarale munje nebo. Znak, da je nevrijeme na domaku — — —

II.

— Vi se tužite na dosadu, a kraj vašega novca mogli bi si život ispuniti čarima kao u priči, govorio Julijani mlad čovjek, koji je stajao kraj prozora i nehajno se igrao dugim resama teška zastora.

— Ali do to bude, nastavljao nakon kratke stanke jednako mirno i neusiljeno, — trebalo bi nešto popraviti i preudesiti, što vam se, vjerujem, još u ovaj čas čini prosto nemogućim...

Julijana se sjeti Narančića, ali ne reče ni riječi.

— Zapravo ali sve to stoji samo do vaše volje i odluke. Vaš muž — a moj stric — Narančić u tome vas sigurno ni malo smetati ne će...

Tu uperi mladi čovjek značajan pogled u Julijanu, koja je sjedila nedaleko njega na mekom okruglom stolcu preobučenom u tamno-crveni baršun i nemirna oka gledala preda se.

— Kako to mislite, upita ponešto uzbudjena glasa Julijana, razabravši, da je pauza namjerice učinjena

— Zaljubite se i flirtujte. Flirt je najljepša i najbujnija dokolica života, odvrati, i pritom predje punom muškaračkom rukom po bujnoj crnoj kosi:

— Eve tako mislim...

Ovaj odgovor Narančićeva nećaka Mirka bijaše doista sasvim prema njegovoj prirodi. U kuću svojega strica došao je prije nekoliko dana s liječničkih nauka, koje je u Beču svršavao, i odlučio ovdje sprovesti cijele praznike. Narančić se je tome posjetu iskreno radovao, jer nećaka svoga već dugo vidio nije, pa i ako je znao, da je rastrošan i lakouman, on mu je to rado praštao, jer za njega kao praktična čovjeka bijaše napokon glavno, da je svoje ispite dosta uredno polagao.

I doista Mirko bijaše u svakom pogledu čovjek, kojega si ubrzo zavoljeti morao, ma da si i opazio, da je pun kojekakovih mana. U gimnaziji (svršio ju je u malom gradiću naše provincije) marljiv, osamljen i mučaljiv, razvio se u Beču do svjetska čovjeka. Osjetivši, da su skinute verige stroge očinske paske, podade se na slobodi ljubakanju sa ženama i flirtovanju po raznim područjima ljudskoga znanja. U prvi ga čas — kao većinu naših ljudi — najvećma osvajala umjetnost. Mnogu je uru prosjedio u galerijama i knjižnicama, polazio kazališta i glazbene koncerte prvih svjetskih umjetnika i pri tom pokazivao mnogo smisla i fin umjetnički ukus, ali sve ga to ipak nije smetalo, da usred takova študija, opazivši kakovu lijepu ženu, naprosto njoj pokloni sav svoj interes i da bez obzira na svu svoju okolicu podje za njom. Po čitave sate znao je Mirko Narančić slijediti kakovu ljepušastu Bečkinju, ulazio za njom u dućane, konditoraje, električne tramvanje, zabavljajuć se pri tom ishitrivanjem kojekakovih romantičnih zgoda i ljubavnih pustolovina, koje bi se dakako uvijek oko ljepušaste neznanke imale splitati. — Kako je opet imao dobro oko za čovjeka, ubrzo se snašao usred šarolikog života velika grada, i imao tu svu silu poznanstva u raznim društvenim slojevima. Nije njega puno smetalo biti u isti čas zaljubljen u siromašnu šveljicu i u kćerku kakova visoka činovnika ili trgovca. Bijaše suviše prostodušan, a da bi uopće računao tim društvenim razlikama, i nitko ga opravdano ne bi mogao prekoriti s nečistiht namjera ili hinjene, naučene poze.

Mirkova ljubav k ženama bijaše iskrena, ali površna.

— Tri sta mu jada! — znao je često posve otvoreno govoriti prijateljima — te se ja ne mogu ni pod živu glavu čestito zaljubiti. — Veliko sam ja magare!

Od umjetnosti prešao Mirko k prirodnim naukama, zanašao se za Haecklov monistički nazor na svijet, onda opet za Nietzscheov individualizam, pa za filozofiju Lava Tolstoja, govorio, da ne cijeni više umjetnost, da je luksus, i da ozbiljno sumnja, da li je umjetnost potrebna ma i jednome čovjeku, ali krajem svega toga njegova priroda ostade u temeljima ipak umjetnička.

I tako je za svoga djakovanja u Beču prešao Mirko svu skalu raznih pravaca u znanosti i umjetnosti, braneći ili obarajući stanovitu misao upravo virtuoznom vještinom, ali nikada u zloj namjeri ili iz kakova sebeljublja, nego naprosto zato, jer je on sav bio taki. Pa ipak uza sve to Mirko je Narančić još uvijek našao vremena, da pritisne knjizi i da se spremi za ispite.

Bijaše to tip čovjeka, kakav u hrvatskom društvu nije osamljen.

Čim je došao stricu, zape mu oko o lijepu Julijanu, koja ga još u Beču zanimala, i ako je osobno nije poznavao, jer je po rodu još tamo saznao za njezinu igru lutkama i tome slično.

— Grandiozna stvar! — klikne tada Mirko, udarivši snažno dlanom o koljeno — moj stric i žena s lutkama. No na konac te pripovijetke doista sam znatiželjan . . .

Julijana nije Mirkovu dolasku pripisivala osobite važnosti, ali već iza prvih razgovora predobije je potpunoma za sebe. On joj je govorio o svom životu u Beču, o nasladi i ljepoti života, o čarima dalekih izleta i putovanja, o neodoljivoj svojoj želji za ljubavnim doživljajima i pustolovinama, o bescijeni vječite jagme za novcem i privredom, i pri tom samo kao uz put blago prekarao svoga strica, da joj već čas po tom živom riječi iznese razne osnove i kombinacije, kako da si udesi život.

Ni Mirka nije Julijana s prva kraja pravo razumjela, ali jedno nije mogla tajiti, da je to ipak nešto puno ljepša od svega, što joj vječno preporuča njezin muž, a ona niti zna, što on zapravo hoće, niti kako da se to uradi.

A i sanje Julijanine za mirnih popoldnevnih ura poprimiše od tog vremena daleko izrazitije obrise. Nisu to više bile puke igre neiskusne i gotovo još djetinje fantazije, nego živa i goruća strast mlade žene za posjedom ljubljena čovjeka.

Sve, sve je drugačije, punije i veselije otkada je Mirko ovamo došao, zanosno govorila Julijana „Fräulein Anni", a da pri tom nije ni opazila, kako je starica mjeri zagonetna pogleda i kako joj se staračke bore oko usana rastežu od golema čuda i teške bojazni nad nekim neizrazitim zlom, koje će poremetiti i za uvijek uništiti mir i pokoj Narančićeve kuće. . .

Ni riječi ne bi „Fräulein Anna" odvratila Julijani na takove usklike, samo bi duboko sagnula svoju sijedu glavu, i kao otjerano pašće pošla do male Dore, uzela u ruke Sv. Pismo, da medju izblijedjelim recima stare knjige nadje melema svojoj golemoj tuzi . . .

Saobraćaj Julijane sa kćerkom takodjer se posve promijenio iza Mirkova dolaska. — Mirna i gotovo automatična pitanja, s kojima se je prije Julijana točnošću kakove ure obraćala na staricu, propitkivajuć za zdravlje male Dore, sasvim su prestala. Ali zato znala se Julijana često (osobito iza kakova razgovora ili šetnje u društvu s Mirkom) iznenada zaletiti u Dorinu sobu i bez ma kakova opravdana razloga strastveno grliti i cjelivati malu, pitajuć ju uzbudjena, usplahirena glasa:

— Reci Dorice, ljubiš li ti svoju majku — reci . . .?, da po tom jednako brzo i bučno ostavi dijete brizi starice.

Svaki put napravila bi tada „Fräulein Anna" znamen križa nad malom Dorom i skršena glasa uzdahnula :

— Velika je kušnja gospodnja sašla nad ovu kuću . . .

— —

Samo Narančić ostade isti.

Od dana u dan radio je upravo gvozdenom ustrajnošću na svom poslu, ne opažajući iza barikade svoga imetka, da se je srce njegove žene odbilo od njega i poletilo u topliji, sunčaniji kraj — — —

III.

Već nekoliko dana vise nad Zagrebom teški, sivi oblaci, tromo se i sporo vuku nebištem i slute na snijeg . . .

U Narančićevoj kući mnogo se je toga promijenilo za ovih posljednjih jesenskih dana . . .

Otkada je Mirko otišao u Beč zavladala na oko opet stara jednoličnost i monotonija života . . ., kao da je mutan dan sanjiva, skršena pogleda ostavio u tim odajama odraz svog izblijedjelog obličja i trome, sanene duše . . .

Umire dan neopažen i nepožaljen, a s tamne se i maglene gore zagrebačke krade kasna jesenja noć izmučenih, suznih trepavica . . .

Julijana sjedi uz kamin i tananom željeznom šipkom bijela porculanasta drška prebacuje i premeće posljednje tinjajuće ostanke ugljena po garištu.

Slabi purpurni val svjetla pada nad ulašteni pod i drhće tu nesigurnim, jedva primjetljiivim sjajem.

Od časa u čas lagano drndaju stakla u zamahu jesenskog vjetra — — — —

U susjednoj sobi čuje se glas male Dorice. Uzbudjena i usplahirena kazuje „Fräulein Anni" dogadjaj popoldnevnoga sna :

— — — i onda je došla ona ružna žena i otela mi sve moje lutke. Dugo sam je molila, da mi ih vrati, ali vještica ostade tvrda, nesmiljena srca. Istom kad ju majka počela zaklinjati i moliti, smilova se stara, i vrati mi lutke . . . Ali sve lutke bijahu sada u crno obučene, a s glave im visio dugi, crni plašt . . .

— Ja sam se jako preplašila od ovih crnih lutki, dovrši mala Dora kazivanje svoga sna i uperi prestrašeni, djetinji pogled u „Fräulein Annu".

Suhom rukom pogladi starica malu Doru po spuštenoj kosi, ovitoj vrpcom od tamno-crvene svile, i pri tom joj se ote uzdah bolan i glasan, da ga je Julijana iz susjedne sobe sasvim jasno primijetila . . .

— Bože sveti ! zar i Anna znade ża moju tajnu . . ., pomisli u taj čas Julijana' i crna neka slutnja probrza joj žilama kao mlaz ledene vode. Ona problijedi . . ., zadrhće . . ., a željezna šipka, koju je držala u ruci, jekne zvučno o ulaštene parkete . .

Iza Mirkova odlaska Julijana se iznenada — gotovo preko noći — snuždila. Još u času, kad je sjeo u kočiju i posljednji put poljubio njezinu ruku, bila je Julijana još sva radosna i vesela, ne sluteći ni izdaleka, što je zapravo Mirkovim odlaskom izgubila . . .

Njihovo drugovanje, zajednički izleti, polazak koncerta i zabava, pjesma i šala, intimno stiskanje ruku na osamljenim mjestima, onda zagrljaji i vrući, stra-

stveni cjelovi, čemu se Julijana u prvi čas podavala strahom i neiskustvom djevojke, što prvi put polazi na ples, ali ubrzo sva zanešena i oduševljena za taki život uz toplo i otvoreno srce Mirkovo — sve je to plamsalo i buktilo pred njom šarenilom i sjajem kakove rakete, otimajući joj razumijevanje i vidjela naprosto za sve, što je bilo izvan dohvata tome životu . . .

Ali upravo zato, što je taj novi život Julijanu kao divlja bujica za sobom povukao, ona naprosto nije našla ni jednoga časa, da stane i da se upita : — Kuda to vodi i kako to dugo može da potraje . . .?

Jednoga dana — bilo to nekako sredinom listopada — reče Mirko Julijani, da je red, da za koji dan krene u Beč. Mirko bio je dašto spreman, da će ga Julijana ako ništa, a ono barem prekoriti, medju tim se prevario. Julijana ga časom promatrala, kao da mu hoće da kaže : — A što to govoriš takav besmisao !, onda mu se strastveno ovjesila o vrat i tepala mu poput djeteta :

— Je li Mirko, ti me ne ćeš nikada ostaviti, ta nama je ovdje lijepo kao u raju . . . .

Ali nadošao i posljednji čas i Narančić počeo ozbiljno opominjati svoga sinovca, da se spremi na put i da dokonča svoje nauke. Mirku istina nije bilo toliko stalo do nauka i ispita, ta on je dobro znao, da će ih kad tad položiti bez velika napora, ali ga je mučila bojazan, da Narančić upravo radi njegova krzmanja ni ne sluti odnošaj njegov spram Julijane i time, da na sebe navuče svu krivnju njezinoj nesreći . . .

— Lahko meni, ali što će ona, ako Narančić sazna sve, to neiskusno . . . nesretno . . . dijete, javljao se u Mirku sve izrazitije glas njegove savijesti, i da zlo još ne uveća odluči pošto poto čim prije ostaviti Julijanu i krenuti u Beč. Mirko se je istina teška srca dijelio od nje, tim više, što se je osjećao krivcem i pred stricem i pred Julijanom, došao je dapače i na misao, da Julijani razjasni težinu njezina položaja i da isprosi u nje dozvolu, da se otvoreno ispovijedi stricu, ali koje s toga, što Julijana naprosto nikada niti dalekom slutnjom takova šta od njega tražila nije, koje opet, što je bio uvjeren, čim bi Julijana spoznala pravu istinu, da bi se pod bremenom te istine savila i zgrčila kao crv — odustao je od takih namjera i jednog kasnog jesenjeg dana ostavio kuću Narančića s neriješenim pogledom u ono, što će dani, mjeseci ili godine sobom donijeti —

Dorin san i uzdasi „Fräulein Anne“ dadoše Julijinim mislima sasvim novi pravac. Uvjerenje, da je ljubav njezina za Mirka jedino slatka tajna njezina srca, poče lagano rastakati crna sumnja i nijemi, bezutješni strah. Naporom dozivala Julijana u sjećanje sve doživljaje njezine ljubavi, trsila se, da ih na novo oživi pred sobom, i čim je dalje ulazila u tu kratku povjest svoje sreće, sve je većma uvidjala, kako je bila silno neoprezna, i kako je sto i sto puta dala povoda opravdanim sumnjama, gotovo, te se je dala zateći na samom djelu. I upravo u času, kad je sumnja bijesom bujice harala njezinom krvlju, i ona kao groznicom obuzeta šaptala : — Oni znadu sve . . ., ja sam osramoćena . . ., jer sam propala . . ., pojavi se na vratima Julijanine odaje njezin muž — Narančić.

Julijana se trgne, skoči sa stolca i htjede da se ugne i sakrije. Ali u taj tren navali joj krv gorućom silom prema glavi, pred oči joj se natisnu crne mrlje u slici

ogromne, mračne aveti, a u nogama osjećaše mrtvačku studen. Onda joj klecnu koljena, a ruke se nemoćno, polumrtvo spustiše k tijelu.

Julijana se omamljena i iznemogla sruši uz kamin, iz nabreklih grudiju izvi se bolan, stravičan krik kao u teška ranjenika:

— Mirko...! Jedini moj Mirko, gdje si...

Lagano dogarali posljednji ostanci ugljena u kaminu, od časa u čas liznuo bi s ugara modar plamen vatre bacajući po potamjelim zidovima polusvjetle, mistične sjene...

Narančić stajaše časom osupnut i blijed kao mrtvac pred truplom svoje onesviještene žene. Crne slutnje sapeše mu mozak usijanim, gvozdenim obručima. Ali već malo po tom podje odlučna koraka prema električnom zvoncu i pozove služinčad. Odredivši najnužnije uputi se u susjednu sobu. Tu zatekne „Fräulein Annu", gdje stravična oka i izmučena, iscerena lica nepomično gleda u kut sobe, gdje ležaše onesviještena Julijana obasjana mrtvačkim rujem dogarajućeg ognja.

Na kratki i odlučni upit Narančićev, da li je starica za Mirkova boravka u njegovom domu zapazila na Julijani kakove promjene, odvrati ona kao da izgovara riječi pokajničke molitve, spustivši duboka sijedu i teškim sumnjama utrudjenu glavu:

— Što da vam kažem ja nejaka tamo, gdje je vječna pravda gospodnja sama progovorila...

Čas potom ostavi Narančić svoj dom i otisne se pečalne duše u mračnu i kišnu jesensku noć —

*

Nedaleko grada imao je Narančić paromlin, koji mu godimice izbacivao ogromne svote novaca. Ovamo uperi on svoje korake iza nemilih kućnih prizora, jer mu upravitelj mlina još jutros javio, da bi na strojevima valjalo poduzeti neke popravke.

Silna kućerina osvijetlena električnim žaruljama pričinjala se kroz maglenu noć već iz daleka kao ogromna fosforescirajuća neman, okretanje kamenih žrvnjeva ječalo kao škrgut mrtvačkih kostiju, izmicanje željeznog kolesja po glatkom remenju kao zvižduk silničkih kandjija po isprebitim i krvavim tjelesima neboge raje, a cjelokupni šum strojeva kao trka, jagma i lelek od tisuć i tisuć poraženih, što se daše u zdvojan, bezutješan bijeg iza svršena pokolja...

Narančić podje od stroja k stroju, brišući od časa u čas znoj s usijana čela. Nekako već pod kraj namjeri se na jedan, gdje se je napadno dugo zadržao i piljio u nj mrka, gotovo stravična pogleda.

Ogromna vreća od smedje juhtovine, što se savita u cijev sa stropa spuštala dolje, odmakla se od široka lijevka i razbacivala i isipavala žitak na sve strane kao tuču. Sasvim tim okretali se ogromni kameni žrvnjevi mahnitom silom, ali lišeni svoga posla, brencao kamen o kamen kao mrtvačko zvono... Kad oblete jednom svoj put brzinom ognjene munje, vraćaju se i opet jednako bezrazložno, bučno i brzo i tako od časa u čas cijeli sat... cijeli današnji dugovijeki... mutni... dan... Neprestano se okreću oko svojih osovina i ne mare zašto i čemu to bijesno divljačko naprezanje, kad im u kamenu utrobu ne ulijeta ni jedno zrno, da ga zdrobe i premetnu u tisuć sitnih, prašnjavih mrvica...

Časom se Narančić nasladjivao tom suludom, bijesnom igrom, ali čim je dulje gledao u stroj, primalo je i lice njegovo sve ozbiljniji, mračniji izraz.

— Ej Narančiću ! nije li i život tvoj ravan vrtoglavoj igri ovoga stroja, ovih ogromnih žrvnjeva, što bijesom i brzinom ršuma lete u okrug, dok im se muka i trud kao za porugu rasiplje nad usijanim, znojnim tjemenom . . .

Kod ove misli jurne Narančiću krv u obraze i uzavri tu ognjenom silom. Kao sulud poleti ogromnom kolesju, što tjerano parom okretaše kamene žrvnjeve, i htjede ga zaustaviti.

— Stoj . . . . ! vikne mahnit, ali u isti čas zahvate željezne šipke Narančićevu ruku, otkinu ju visoko u nadlaktici i bace krvavu i mrtvu daleko od sebe — —
— —

Te noći vidjali prolaznici staru, iznemoglu ženu, ogrnutu u crni plašt, gdje kleći pred ikonom majke božje u „Kamenim vratima", i držeći u drhtavoj i od studeni prozebloj, plavoj ruci ogromnu staru knjigu, čita i moli poluglasno sve do pred zoru. — Onda se velikim naporom podigne, i podje spora, staračka koraka u „Dolnji grad".

Bila je to „Fräulein Anna", koja te noći ostavi dom Narančića, a da se nikad više u nj ne povrati— — — —

MILAN BEGOVIĆ: ROMANCE

IZ „KKJIGE SUNCA". POSVEĆENO D. D.

1.

O polnoćnoj ljutoj tmici
kad jejina plaha huče,
kad se šušanj vjetra suče
po grmovlju i živici —

u gustini bašte tvoje,
na busenu rosne trave,
ispod ruže mirisave
polego sam srce svoje.

E kad ti u baštu zadješ,
sva krvava i rumena
i mladošću ovijena,
ti da moje srce nadješ,

pa da u njem rane vidaš,
gasiš požar strasti biesne,
nade tažiš neizvjesne,
s njega trudne želje skidaš.

2.

Poslao sam svoje sanje
njoj u susret. Nek obadje
čitav svijet, dok je nadje.
Podje sanje — uzdisanje ! —

Veralo se medju klasjem,
uz makove i modrace,
popadalo na klinčace.
Prešlo morem i talasjem

ožareno zrakom sunca.
Sljubilo se s kapljam rose,
po voćkama prosulo se
poput plahog, nježnog runca.

Pa kud god se ona gane :
strmim putem, ravnim drumom,
morem, baštom, poljem, šumom,
pred nju moje sanje pane.

3.

Vjetar lišćem popuhuje...
Ja cjelivam njeno lice —
i gdje pao cjelov, tu je
procvo klinčac i ružice.

Kroz krošnje se sunce krade...
U pučinu njenog oka
modra, sjajna i duboka,
ja utapam sne i nade.

Žutokljuni zvižde kosi...
Ona spušta glavu bliže,
iz kose se miris diže —
um mi mrsi, misli nosi.

U vrtložnom kukci jatu
siče, zuje piskom jasnom...
a pod mojom rukom strasnom
njene drage prsi cvatu.

4.

Gledalo je sunce sjajno
našu ljubav divlju, plamnu;
al ja volim noćcu tamnu,
kad je mračno, tiho, tajno.

Noć odnosi trag življenja,
stvari sniju, bića šute,
a u nama duše ćute
snažnu volju približenja.

Krvnu usnu usne sišu,
srca čuju jedno drugo,
zagrljaji traju dugo,
pune grudi puno dišu...

Tamna noći, sadji k nama!
Vodite me, zviezde sitne!
U meni su nezasitne
pusta želja i pomama!

5.

Kroz mjesečnu noć i ljetnu
posvuda te, dušo, ištem.
Lutam grmljem i strništem,
pretražujem baštu cvjetnu.

Vrebam svakom na raspuću,
gazim vode, humke slazim,
sav komšiluk obilazim,
ispitujem dvor i kuću.

Šuljajuć se krhkoj veži,
k oboru se verem tvome
kano lupež... kad al, bome,
na me mrko pašče reži.

I vraćam se sa po puta!
Znam ja, znam ja, što to znači:
tako našu ljubav vrači
dosjetljiva ujna ljuta!

6.

Sviet se pokri sjenom tamnom,
niz prodolje vjetar puše —
ti ulaziš, zlato, sa mnom
u odaje moje duše,

gdje od žarkih misli mojih
postelju ti bračnu spravih,
od uzdaha platno skrojih,
a dušeke od ljubavi.

Spusti u nju svoje tielo:
puno — kao teško klasje,
mirisno — ko voće zrelo,
i nemirno — ko talasje.

A ja, klečeć pred posteljom,
na razbludno tielo tvoje,
divljom snagom, biesnom željom
cjelove ću prosut svoje.

M. NEHAJEV: „PROKLETSTVO"*

Pisati o domaćim dramama biva kod nas sve opasnije. Otkad su stranačke raz like prije desetak, petnaest godina rodile običaj, da se u kritici — osobito dramatskoj, koja bar donekle može diktirati mišljenje, aplauz i psikanje publike, — sve, što dolazi na daske, sudi kroz naočare ne samo stranačke pristranosti, nego gotovo i strančarske strasti, — javio se u nas čudnovat običaj, da autori drama na kritike odgovaraju. Kritičaru (dakako onomu, koji nije sudio povoljno) dogadjalo se gotovo redovno, da autor iza premijere na pozornici debitira: kao kontrakritičar. Nije bila rijetka pojava, da je autor „dokazivao" sam vrijednost svoje drame. Mnogi puta u tim borbama (što su i odviše podsjećale na pseudohomerski ep o žabama i miševima) glavni su argumenti bili dokazivati „neznanje" i „nezrelost" kritičara; a nije rijedak bio slučaj, da je povrijedjeno samoljublje zalazilo u privatni život; medju recima, a i u samim recima, iznosili se fakti, koji spadaju u kavansko brbljanje.

Danas, kad imamo mjesto političkih stranaka u literaturi „struje" i „smjerove" — u tom pogledu jedva je što krenulo na bolje. Gotovo svaki znatniji produkt literature dramatske radja ne samo kritikama i prikazima, nego i slabo ukusnim ispravcima tih istih kritika i prikaza, — radja rugalicama i pamfletima.

Medjusobno pranje zamazanog rublja i „mirisavo cvijeće" osobnih invektiva, koje još uvijek sačinjava glavni repertoar naše dnevne žurnalistike, prelazi i u književnu kritiku. Prošla kazališna sezona bila je u tom osobito obilna. Da samo spomenem jedan primjer: Begovićev izvan svake sumnje ozbiljan i lijep rad. A koliko je vike bilo radi uspjeha (baš radi uspjeha!) „Gospodje Valevske", koliko je zlobe izišlo na javu — koliko se niskosti očitovalo!

Ne bih htio biti mentorom. No ovaj pojav, da kod nas niti jedno važnije djelo ne može da prodje bez kakve blatne afere, treba — barem! — sa sažaljenjem konstatovati. Treba reći, da zbilja još nismo stigli na taj stupanj kulture, te bismo — radi ljepote djela, radi napretka naše i onako ne bogate knjige — mogli uživati u svakom uspjelom djelu. Treba se spomenuti, da je u svjetskoj literaturi moguće naći i pamfleta i satire i poruge, a i nije moguće naći čovjeka, koji bi bio tako naivan u svojem samoljublju, te bi htio publici demonstrirati ad oculos sam svoju veličinu ili bezvrijednost produkta svoga literarnog konkurenta. I literatura ima svoju etiketu.

Ne pišem ovo na adresu autora ove drame. Ne pišem ni zato, jer bih htio posvema poreći autoru pravo, da se brani od kritike. Ne pišem konačno ni toga radi, što bih htio konačnu presudu prepustiti publici, koja — osobito u kazalištu! osobito u nas! — znade biti tako prpošna i nesavremena. Znam, da je Bizet stradao radi neuspjeha „Carmene", znam, da je Ibsen dugo čekao na priznanje, znam, da je naš Kovačić za života ostao pisac bez slave. Ne bih lako pristao uz bonhomma Sarceya, koji sve, što se prikazuje na daskama, hoće da promatra okom promjenljivoga i nesolidnoga mnoštva. Ali znam i to, da je svaki boj protiv kritike (bila ona i nepravedna) uzaludan, ako se autor laća istog oružja, kojega i kritičar, nemio

---

* Andrija Milčinović i Milan Ogrizović: Prokletstvo. Drama u četiri čina. S prologom A. G. Matoša. Sva prava pridržana. U Zagrebu. Tiskara i litografija C. Albrechta (Maravić i Dečak). 1907.

zloban. Znam, da se je jedan Sudermann digao protiv toga, što je kritika za nj bila gruba („Gegen die Roheit der Kritik"). Ali njegovi osobni argumenti nijesu oslabili dojam kritike Maksimilijana Hardena i Alfreda Kerra. Sudermann nije mogao dokazati riječima autokritičara, da je veći od ljubimca berlinsko-pruske škole — Gerhardta Hauptmanna. Za to je trebalo djelo. Posljednji neuspjesi Hauptmannovi pribavili su piscu „Propasti Sodome" zadovoljštinu, koje mu nije mogla pribaviti obrana vlastite veličine.

Autor djelom, koje ostaje, uspjehom i napretkom mora da dokaže neopravdanost osude.

Ali — kako ćeš s tim kod nas, kad imaš „stranke" i „klike" — kad imaš „pokrajinsku" i „primorsku" književnost, kad imaš sto i sto odjeka našeg jadnog kulturnog stanja? Nijesam optimista i ne mislim, da bi se te sve djetinje bolesti maloga naroda mogle preboljeti u nekoliko godina življe književne produkcije. Možda i ne bih htio, da budemo onako ekskluzivni, kao Francuzi (njihovo autorsko društvo nije u Parizu dopustilo Rejanki glumiti Talijana Bracca, jer — ima mladjih francuskih autora, koji nisu poznati !), ne bih htio, da se ravnamo po „domoljubnom" načelu jednoga od naših starijih, da kritika ima sve što je dobro hvaliti, a o zlome — šutjeti, ako je naše. Nisam pače ni za preveliku obzirnost, jer smo baš u drami napredovali tako, da je dopušteno i dobro — birati i strože birati. Ipak mislim, da bi usporedo s literarnim napretkom imao ići i napredak literarne (oprostite tu odlučniju riječ !) pristojnosti — da bi društveniji saobraćaj i jedno „domaće" središte moglo izgladiti to neugodno presizanje političko-žurnalističkog neodgoja u literaturu — da bi „prokletstvo" makar neizbježivih prepiraka moralo postati „blagoslovom" (vidi prolog knjizi, o kojoj govorim), kad bismo se riješili one službenosti i onog zavlačenja u vlastito duplje, koje je tako nelijepo karakterizovalo decenij literature i umjetnosti, što je izazvao čitav današnji prelom izmedju „starih" i „mladih".

Spominjem se lijepih vremena, kad je današnje književničko društvo živjelo kao klub. Zar se kod nas zbilja sa prvim zanosom ispuši i dobra volja? Zar ne bi bilo moguće i danas poraditi oko kontakta izmedju književnika, koji bi mogao uroditi i — taktom?

* * *

Držao sam potrebnim napisati ovaj — prolog opaskama i mislima, na koje me je potaklo čitanje zabranjene ove drame. Držao sam potrebnim zato, jer bih htio izbjeći besmislenim upitima o „vrijednosti" i „valjanosti" djela, o kome je riječ, jer bih htio, da se moje opaske ne shvate ni kao kadjenje ni kao kudjenje. Ako je zadatak svake nove pjesni „die Grenzpfähle zu rücken" (Ibsen), ako je značenje literarnog produkta, da izazove debatu (Brandes), — možda ovo oboje još više vrijedi za kritiku. O objektivnosti kritike može biti sumnje, ali ne smije biti sumnje o iskrenosti. Kod nas ne bi smjelo biti sumnje niti o dobrohotnosti, — ako već ne prema djelu, a ono barem prema literaturi — našoj.

* * *

„Prokletstvo" ima dva autora. Kod nas rijedak, slučaj. U ostalom — iza dva Goncourta, dva Rossnya i dva Margueritta (da ostanemo samo kod francuske literature) to nas ne bi trebalo začudjivati. Ali je zanimljivo kod „Prokletstva" to

da su tu dramu napisala dva autora posvema različne duševne strukture, dva autora, kojih su djela — i jedan i drugi već su imena u našem književnom leksikonu — dokazi ne samo odjelitoga nego i oprečnoga „état d' âme".

O Milanu Ogrizoviću nije gotovo još ništa pisano. Raznolikost njegove književne produkcije možda je i razlog, što nam on još nije tako izrazita književnička fiziognomija kao Milčinović. Ogrizović piše mnogo i marljivo : od „Trgovine ideja" (koju je napisao u društvu sa Zyr-Xapulom), do „Prokletstva" nije velika razlika samo u vremenu, nego i u kvalitetu djela i u množini Ogrizovićeve produkcije. Kao Vanja on piše dosjetljive i mnogi put fine opaske o kazališnim predstavama (kod kojih ga autorska subjektivnost znade zavesti i dalje, nego što bi kritičaru bilo dopušteno), kao dramatski autor iskušava se na svim područjima — od patriotske i na efekat proračunane drame, do razmišljene psihološke studije („Sujet"), kao essayista piše u službenim zgodama, koje i kod proslova (kazališni jubileji) tako često nadahnjuju njegovu Muzu. U svim njegovim radnjama opaziti je dvoje : žilav i okretan duh (nije badava Primorac po obitelji) i lijepo savladavanje forme, u kojoj piše. Ne znam, da li u nas ima mnogo boljih tehničara drame od njega, ne znam, da li bi spretnost obradbe kod mnogog našeg pisca mogla tako sakriti neduboki sadržaj („Ljetno podne"). Možda ima u njeg za pisca impresija odviše nacionalizma ; možda ga odviše zanosi vanjština i forma, a da bi dublje mogao zahvatiti u borbu i misli i čuvstava, koje pokreću današnjom dušom : jedno je sigurno — Ogrizović će napisati vrlo efektnu stvar, česa god se uhvati. On će možda biti autor drame, koja će sa pozornice djelovati vanjskom svojom snagom jače nego ikoja dosadašnja ne samo njegova nego i naša stvar. Možda je takva vrsta literature bliska diletantizmu ; no kod nas ja bih bio veoma, veoma zadovoljan i sa dramama jednoga Hermanna Bahra, kad bi one bile tako naše, kao što su drame Bahrove — bečke.

Andrija Milčinović pravi je kontrast svome drugu. Što je Milčinović pisao do sada? Opaske svoje uske, najuže (gdjekad i pleuske) okoline, bilješke onoga „was der Tag ihm zuträgt" (njegov i samo njegov dan !), momentne slike iz bogatog svog unutrašnjeg života. Može biti da je istina ovo : svaki pjesnik počinje sa lirikom, a svršava kao epik. Heine (taj prototip subjektivnosti), ironizuje pod kraj sam sebe pod vidom tudjega objekta. Milčinović, čini mi se, prolazi takodjer tu Golgotu subjektivizma : ima od njega u posljednje doba stvari, koje svjedoče duboko i sintetično opažanje okoline. Glas, koji je bio tonika u akordu njegovih prvih, najosobnijih „Zapisaka", prevladava danas u dojmovima izvana. Akord je ostao isti : nesigurna i drhtava septima. Prelaz je njezin u krepkom, umjetnički dotjeranom crtanju. Primjer : Milčinović je u „Zapiscima" simbolizovao stvar („Moja ura", „Ulična svjetiljka") — danas on ove simbole iznosi kao snovidjenje junaka, koji nije više — on sam. Mjesto njegovo u našoj knjizi mjesto je osamljenog, tankoćutnog, apartnog p j e s n i k a. Sve prije, nego tehničar umjetnosti. „Nastrojenje" — slavenska, duboka žica najsakritijih poriva duše, koji se gotovo ne daju kazati grubom riječju, nego ih osjećaš iza sklopa izrečica i točaka.

Bit će drugdje vremena i mjesta, da se podrobnije i — kako zaslužuje — pozabavim sa ovom rijetkom u našoj knjizi pojavom. Ovdje hoću da samo kažem, što je — po mojem mišljenju — u „Prokletstvu" njegovu. Milčinoviću moram da pripišem scene sumornog, teškog, nesigurnog osjećanja ; rekao bih, da je on —

bar u ideji autor pasivnosti glavnoga lica drame — pasivnosti, koja možda na pozornici ne će djelovati tako kao prizori burni i bučni, — ali „Prokletstvu" svakako podaju dražest neposredno osjećanog djela.

* * *

U posljednje vrijeme nema reklama neznatnu ulogu kod svake naše novije drame. Kod „Prokletstva" taj je posao izvršila cenzura: autori to sami konstatuju u bilješci prije prologa: „Ovu je dramu kazališna cenzura pregledala i za prikazivanje u hrv. zem. kazalištu odobrila, ali ju je kazališna uprava po višem nalogu skinula s repertoara za god. 1906./7." Ovom neočekivanom zabranom prikazivanja „Prokletstva", koja tako neugodno podsjeća na obustavljanje nekih drama u bečkom „Burgtheatru" — „na viši nalog", završena je — bar za dogledno vrijeme — jedna druga, sad javna, sad tajna borba, koja se oko „Prokletstva" vodi još od onoga vremena, kad je publika dramu mogla poznavati tek iz ulomaka i objava samih autora.

Svatko, tko prati naš politički razvoj i tok naših društvenih ideja u posljednjih par godina, morao je tu borbu i očekivati. Zato, jer „Prokletstvo" neposredno i bezobzirno zahvaća u boj „slobodne misli" — za to, jer je sav smisao „Prokletstva" upravo u tom, što autori na jednom snažnom primjeru hoće da pokažu kontrast izmedju dima tamjana i krvi ljudske, prolivene ne za ideju vjere, nego i za materijalni odraz te ideje, za organizaciju crkvenu. (U prvom izdanju „Prokletstva" stavljene su za moto drami riječi Anine: „Gdje se krv puši, tu mora da se i tamjan dimi".)

Nije mala prednost „Prokletstva", što se njegovi autori usudiše da zahvate taj kontrast i da ga dramatski ilustruju. Osobito u nas valja sa radošću konstatovati svaki književni, a osobito dramatski rad, koji ima pozadinu misaonu. Ne za to, što bi „pièce à these" bila kakav idealan dramatski oblik. Danas se ne samo u Evropi, nego i u Franceskoj, slabo sluša Dumas-sin, a jedva će se naći itko, tko bi ga po riječima Sarceyevim htio da usporedi sa Šekspirom. „Pièce à these" doživjela je, poslije Ibsena, veliku evoluciju: psihologija jednog, makar i odabranog slučaja, postala je važnijom od maksima, kojima je pisac na usta svojih osoba, propovijedao svoje ideale. Isto tako nas je i borba za i proti tendenciji u književnosti već odavna naučila, granicama, preko kojih umjetnost ne ide, ako hoće da ostane vjerna svojoj biti. Ali kod nas, pored prilične praznine u idejama, nije nikako dobro identifikovati teoriju čiste umjetnosti sa teorijem potpunog subjektivizma i odaljivanja od života. Naši književni plodovi još uvijek redovno tako malo toga kazuju, tako se drže površine i izvanjske strane života, da ne škodi, ako se u borbi misli i jače stane javljati tendencija, ako pisac, iznoseći probleme našega života i života uopće, zaroni u svu punoću toga života, pa se — makar i na uštrb artizma — stavi i u odlučniju pozu onoga, koji sudjeluje, koji brani i navaljuje, koji osjeća sa svojim objektom i preko one definicije, za koju je znao već i Aristotel, odredjujući mjesto drami izmedju lirike i epike.

Djelo, koje izazivlje sukob mnijenja, može da bude i efemerno; no nikada nije suvišno i besplodno.

* * *

Majstor Toma, glavna figura „Prokletstva" gradjanin je — najugledniji gradjan Nove Vesi. („Prokletstvo" se dogadja u trinaestom vijeku.) Njegovi drugovi paze majstora, graditelja crkvenih kipova, pouzdaju se u njegov zrio sud i plemenito srce. Majstor je Toma sudac novoveški. Otac Tomin, raspop, kojega je nemirna misao istjerala iz zidina svećeničkih škola, namro je sinu bistar, duboki pogled na svijet — pogled, koji se visoko diže nad uzahno obzorje ljudi, što ga okružuju. Ali mu je namro i zamišljenu, malo mističnu narav čovjeka, koja ne sustaje kod izvanjštine, nego vječito pita „zašto?", vječito snuje o značenju, o opravdanosti onoga, što biva.

„Ne ljudi, — govori Toma — ne radi se o tom, čiji smo i jesmo li dužni zahvalnosti ovomu ili onomu. Ne radi se ni o tom hoćemo li stradati od naroda, što smo kaptolski ili nismo — nego o tom, jesmo li i sami s e b i dužni štogod". (Autori su podcrtali ovu riječ.)

Malo dalje: „Ne radi se tu, ljudi, o desetini. Radi se o tom, da smo mi svi braća, da smo ljudi, i da svagdje u čovjeku vidimo čovjeka".

Na kraju prvoga čina: „Zaželio sam sebi tisuć ruku, koje bi mi pomogle i zavjerio sam se, da ne ću prije mirovati, dok ih ne nadjem. Vi mi eto pružate vaše, žuljevite, izmučene. Ja ih primam. Posegnut ćemo, razgrnut ćemo i spasit ćemo čovjeka. J a v j e r u j e m". (Autori ovih riječi nijesu podcrtali, ali su ih naglasili posebnim mjestom.)

Taj vjerujući apostol i protagonista drame doživljuje dan prije prvoga čina „Prokletstva" nešto strašnoga. Kaptolskoga desetinara Imbru, koji se je s Tomom vozio po poslu u okolici, prepoznaju seljaci, kaptolski podanici. Za to, jer ih je po nalogu Kaptola istjerao u cičoj zimi sa grunta, oni ga zakopaju živa u zemlju. A u glavu mu još zabiju i krst. Sve je to Toma gledao. Podivljala četa bila bi navalila i na nj — ali seljaci znadu, da on gradi svece i boje se izazvati gnjev svetaca, koji da će zaštititi Tomu. „To je ono najgroznije. Oni su gledali, čim se bavim, a nisu gledali, kakav sam".

Taj strašni prizor zakapanja živog čovjeka radi ljudi kaptolskih, nosilaca i predstavnika vjere, doima se Tome duboko. Buntovna misao oca njegova javlja se u njem: On ne će više, da služi nasilju s bilo koje strane, pa bilo i biskupove. Nutrnje pročišćenje mjesto vanjskih forma — to on traži od sebe i od drugih. I kad (svršetak I. čina) kaptol opet traži oružane ljude za novo nasilje, Toma javlja, da općina novoveška ne će dati ljudi. (I. čin.)

Kalfa majstora Tome (Vrban Kraft, Martin Čunko, Venko i napola luckasti Valent) i gradjani i obrtnici novoveški (Luka Kolosek, Blaž mesar, Adam dugi, Anta Blažev, Petar Vazaš, Damjan Šimunov, Jurko Majhen — sve imena sigurno originalna, stoje čvrsto uz majstora Tomu. On sam ne pravi više svetaca, on propovijeda ljudima apostolat unutrašnje vjere. U razgovoru s majkom Anom, on već jasniji oblik daje svojim mislima; iza prvog dogadjaja sa desetnikom Imbrom majstor Toma odaljuje se sve više od ljudskih i običnih zahtjeva i uvlači u sebe. Baš za to, njegova riječ ne biva dobro shvaćena. Ne shvaćaju je poslanici s kaptola, koji dolaze, da se njemu i čitavoj općini prijete interdiktom, — a ne shvaćaju je ni ljudi najbliži Tomine okoline. Mjesto mirnoga otpora, novovešćani kod prve prilike upanu u vječni grijeh mase i navale na kaptol, pale kurije. Toma ih uzalud suzdržava. (II. čin.)

Poslije navale na kaptol, nad novoveščanima proglašeno je prokletstvo. Ljudi ga snašaju isprva lako. Al svaki dan interdikt biva teži. Zvona ne zvone — djeca se ne kršćavaju, ljudi pokapaju bez popa. Uzalud Toma ljude hoće uvjeriti, da ih Bog nije prokleo, da je sva zemlja posvećena — Novoveščani, koji se nijesu znali suspreći, da u času bijesa idu razarati kaptol, sada ne mogu da odole krici histerične kćeri, što proklinje Tomu, jer joj je mati umrla bez ispovijedi. I tek što jedan od njih izreče odlučnu riječ, svi skoče na Tomu : on mora pomoći, da se prokletstvo skine. I sami kalfe njegovi najvjerniji, ostavljaju ga. (III. čin.)

Ali kaptol nije zadovoljan s time, što će se Novoveščani pokajati. Kaptol hoće da na čelu pokajnika sa zavjetnim kipom u procesiji stupa Toma, upravo Toma. Onda će tek opet zazvoniti zvona. Župnik, prijatelj Tomin, gradjani, mati Ana — sve nagovara Tomu, da popusti. I u času uzbudjenja, kad najednom počne zvoniti zvonce sa novoveške crkvice, Toma obeća sve. On će nositi kip, on će ljudima pribaviti opet zadovoljstvo. Ali u samoj procesiji, kad ozvanja pokajnička pjesma, a Toma vuče zavjetni kip, — sva se njegova duša uzdigne proti „laži". Dok on viče narodu, neka ne ide dalje, suludi Blaž mesar, komu je prokletstvo pomutilo pamet, ubije ga mačem — ubije „Belzebuba".

To je u najkrupnijim crtama čin „Prokletstva". Ne znam, koliko ima historije u samoj radnji ; čini mi se, da će — osim pojedinosti milieua — sve, što je glavno, navlastito lice majstora Tome biti posve originalno. Autori na mnogo i mnogo mjesta pokazuju, da je upravo borba o „ideje inteligentne Evrope" ono, što ih je ponukalo, da se prihvate svoga sujeta ; i ne samo ta borba, nego i aktuelnost te borbe kod nas. Na taj račun valja upisati mnogo i mnogo „propovijedi" majstora Tome, koje ne izlaze iz same psihologije, nego pače na mjestima i čine dojam nečesa, što je direktno rečeno, odviše podcrtano, kriknuto.

* * *

Ideja drame jasna je. Izmedju pedeset i nekoliko od Schillera izbrojenih dramskih ideja, — misao „Prokletstva" obradjena je mnogo i mnogo puta u svjetskoj, i u dramatskoj literaturi. Sukob izmedju pojedinca i kaste, izmedju vjernika i vjerske organizacije, izmedju mislioca i onih, koji nalažu, kako ćeš misliti, promatrano je u literaturi opširno i potanko. Da navedem samo par tipičnih primjera, spomenut ću filozofa, koji se bori s tradicijom dogme („Uriel Acosta") i apostola, koga smeta svrhunaravni momenat („Preko naših sila" I. dio). Ima mnogo nijansa u tom općenitom tipu, ima nebrojeno odjeka te iste temeljne dispozicije o nesuglasici izmedju unutrašnje vjere i njene forme. Kranjčević je u svojoj veličajnoj pjesmi o službi božjoj za krstaških ratova na samoj Golgoti ocrtao krvavim bojama taj kontrast i kršćanstvo Kristovo, carstvo božje, koje je u ljudima samim, a ne u organizovanoj vjerskoj zajednici — tu misao varirao je Tolstoj gotovo u svim svojim radovima iz posljednje periode.

Autori „Prokletstva" odabrali su za svoju radnju milieu srednjega vijeka, — dobe, u kojoj je crkva bila najjača, osobito u nas, gdje je s njom i danas još najuže spojen život mase. Njihova slika izišla je za to još očitija, kontrast je zaoštren do kraja. Majstor Toma, novoveški sudac, postaje zagrebački Jan Hus. Krv, prolivena u bojevima ne za vjeru, nego za svjetski interes gospodara, koji su u isti mah crkveni poglavice, — crkveno prokletstvo, koje pada na Tomu, jer ne će da

ljudi njegovi gube unutrašnju vjeru, ne će da budu krvnici za volju kaptolskih svojih gospodara, — tu je razlika svijetla i sjene tolika, da se autorima ne treba bojati za nejasnost slike.

Njihova je misao, rekoh, poznata i nije nova. Nov je jedino način, kojim su je uhvatili i središte, u kom je razvijaju. Za volju toga središta valja da previdimo, kako su autori svoju misao formulovali mnogo jednostavnije, nego što bi se ona danas dala formulovati. Ideja o slobodi misli nije niti iz daleka tako jednostavno razumljiva u svim svojim konzekvencijama, kako bi se na prvi pogled moglo činiti. Ta je ideja za pravo samo jedan ogranak, jedan dio pogleda, kojim bi duh, stojeći nad ljudima i dogadjajima, morao da obuhvati historijski razvoj čovječanstva.

Rousseau je na čelo svoga „Emila" postavio revolucionarne riječi, da je sve dobro, što polazi iz ruku božjih, i da to sve dobro pokvare ljudi. Tu je izražena opreka izmedju društva i naravi, društva i pojedinca. Opreka je izražena u najširim crtama ; ako se ograniči na jedan dio društvenog života, na jedno, vjersko čuvstvo, ta će ideja dobiti oblik, u kojem ju shvaća majstor Toma. Tim će ona dobiti i svoj najizrazitiji oblik, u kojem se najjače doima, jer se tiče jednoga od najdubljih i najopćenitijih osjećaja : čuvstva vjerskoga.

Na tom okružju danas je lakše demonstrirati kontrast nego na kojem drugom. Trebamo se samo sjetiti bilo kojeg drugog naličnog boja u razvitku društva. Eto n. pr. čuvstvo obrane domovinske. Danas će se prilično malo ljudi naći, koji bi n. pr. kod spartanskih junaka htjeli pokazati razliku, koja od prilike odgovara ovom kontrastu. Leonida je za većinu ljudi prekrasna pojava, junačtvo vojske spartanske divan je primjer. A ipak je sigurno u spartanskoj vojsci vrijedio zapt, posvema sličan „drillu' moderne Prusije. Organizacija kao materijalni izražaj čuvstva mase, organizacija, koja skupnost vodi i zapovijeda, i tu je sigurno strašno okivala i strašno bila nepravedna prema pojedincu, priječila ga je u njegovom slobodnom razvoju, gušila njegovu misao i sudila mu prokletstvom, kad bi joj se opro.

Danas pitanje sukoba na području vjerskom shvatljivije je, jer se s njim najčešće sastajemo u životu ne samo pojedinaca, nego i naroda. Dvije struje : socijalistička i vjersko-crkvena sukobljuju se na svim linijama. Apostolatu crkve bila je suprotstavljena pravovjernost socijalizma. A eto i nedavni kongresi i sukobi (Bebel u Dresdenu, Millerand i protivnici mu u Francuskoj) dokazuju, da u okviru svake ljudske organizacije uporedo sa njenim razvojem napreduje i njena nasilnost prema svojim članovima. Svaka ideja, bila ona kako visoka, prenesena u praktičan život radja provedbom „djelom ljudskim", o kojem govori Rousseau, djelom, koje nosi na sebi istočni grijeh svake društvene uredbe. „I ubit će — u ime Boga !" kaže Kranjčević. U ime ideje gospodari se svagdje — gospodari vrhu onih, koji joj se pokoravaju i kojima je ona porivom u individualnom životu.

Teoretski dakle, ovo pitanje ima mnogo širu bazu. Ono od pitanja kaste, od pitanja crkve i vjere raste do najdubljih pitanja ustrojstva i razvitka društva u opće.

* * *

U praksi — ovo pitanje biva više ili manje tipičan slučaj. Dokaz je velike umjetničke zrelosti autora, što se nijesu u toku svoga djela zavesti dali na to, da zauzmu partaju. Njihov Toma, dok govori kao buntovnik, govori u ime čuvstva ljubavi i snosljivosti, čuvstva vjerskoga, koje je povrijedjeno od onih, koji bi ga imali da šire. Autori „Prokletstva" nisu u središte svoje drame postavili vikače, nego su psihološki htjeli objasniti proces u duši Tominoj. Ako ova drama ima tendenciju, ta će više izbiti kod raspoloženja čitatelja i gledalaca, nego što je ima u riječima drame. „Programnost" Tomine prikaze potpuno je nivelizovana sa dogadjajem, u kojom su autori pokazali prelaz do revolucionarca, do apostola, do individualiste. A nivelizovana je još više sa očitom namjerom autora, da Tomu ne postave samo u opreku prema onima, koji ga proklinju crkvenim prokletstvom, nego i prema onima, kojima on jest apostol u prvi mah. Tragični konflikat „Prokletstva" biva dublji, istinitiji i općenitiji s tim, što majstora Tomu ne sruši vlast crkvena nego potreba ljudi maloga obzorja. S toga višeg i ljudskijeg stanovišta Toma, promatran kao „junak" drame, nije samo „junak" kojega savladava „prokletstvo" sa Kaptola, nego „prokletstvo" u ljudima samim. Unutrašnje pročišćenje Tomino ne prima se mase: njega ubija mačem isti njegov najbolji pristaša.

Za to će, ako „Prokletstvo" dodje na daske (a bio bi grijeh, krivica i sramota, da ne dodje), figura majstora Tome stajati visoko nad onim riječima, što ih on, osobito u početku drame, izriče proti crkvenim uredbama. Apostolat njegov bit će s tim viši, što je kulminacija drame u tom, kad ga ostavljaju njegovi „sljedbenici", da ga u borbi sa onima, koji proklinju u ime ideje ruše vlastiti ljudi, koji tu borbu shvaćaju jednako, kao i njegovi protivnici na Kaptolu.

Figura Tomina dobila je s tim neizmjerno mnogo. Ona je simpatičnija i čišća. Autori su dobro učinili i to, što su svaki osobni kontrast izbjegavali — tako, da Tomi kao opreka nije postavljen kakov gospodin sa Kaptola, nego je pače veoma meko ocrtan župnik novoveški, koji pripravlja preokret u duši Tominoj. Pasivnost, koja je radi toga nedostatka osobnoga momenta možda i škodila vanjskoj dramatičnosti radnje daje figuri Tominoj obilježje mesijanističkoga borca i riješava ga grubosti svakog sukoba oružja ili prebučnih riječi. Psihološko riješavanje tipičnog slučaja čini „Prokletstvo" dramom, koja će — uza svu aktuelnost, koja joj se danas kod nas daje — ostati vrijednom tečevinom naše dramske literature.

U vrlo lijepo osjećanoj sceni, gdje Toma tumači svoj duševni preokret, objašnjeno je do u tančine, kako se u Tomi razvija odvratnost proti onoj „ubij, u ime Boga!" S tim se već Toma izdiže kao vodja i kao „junak" iznad svoga milieua. Nije ni tako snažno ni tako vjerojatno prikazana daljnja etapa. Tomu, koji još osjeća, kako podivljali seljaci zabijaju krst u glavu Imbrinu, čuvstvo ogorčenja i nesklada diže protiv Kaptola. Ali u drugom činu Toma ne sustaje na tom i njemu nije dosta, da se ljudi ne daju u službu nasilja i krvničtva — u ime vjere. On se diže protiv svemu, što je kod vjere izvanjsko. Njegovo čuvstvo ogorčenja pretvara se u misao. On ne će da više gradi svece, on govori protiv pričesti, protiv zvonova. Taj daljnji prelaz nije autorima uspjelo potpuno razjasniti. Iz vana— jest, jer se nizom prizora objašnjuje zaoštrenje sukoba. Iznutra — ne sasvim, jer Toma govori o snu, koji ga je naveo, da ne gradi svece, jer on riječima ide dalje, nego što bi slijedilo iz njegova duševnog raspoloženja. On ne da, da novovešćani navaljuju na kaptol, on ne će provale srdžbe i naglosti. Ali u isti čas, on se ne stavlja

samo u opreku prema kaptolu, nego njegov apostolat zauzima oblike onoga otpora, koji je povijest zabilježila kod Luthera. U tom su autori njegovu figuru digli odviše nad milieu, pa bi možda uz vanjsku radnju, koja tumači napredovanje sukoba izmedju Kaptola i Nove vesi, bilo potrebno više nutarnjeg, samo Tominog života, koji bi nam pokazao, kako Tomino čuvstvo, njegova mistika prelazi u racionalno shvatanje, kako Toma dolazi do toga, da ne drži ništa ne samo do prokletstva, nego i zabacuje svaku vanjsku emanaciju vjerskoga osjećanja.

Ovaj nesklad u trećem je činu znatno popravljen s tim, što je figura Tomina, kola izlazi iz pasivnosti (II. čin), opet „akordirana" na temeljnu notu glavnog prizora u prvom činu. Tu Toma opet — makar uz manje riječi — dobiva veću unutrašnju istinitost. Prizori, kako ga ostavljaju njegovi prijatelji, pa isti njegov kalfe, djelovat će na pozornici silno.

Preokret u četvrtom činu izradjen je scenski veoma efektno. No konačni prizor, u kojem Toma ostaje kod svojega apostolata, bio bi se mogao pripraviti potanje. To je u ostalom pitanje tehnike: Toma je tu, kao čovjek, iznesen jednako snažno, kao u prvom i trećem činu.

*

S ovom opaskom prelazim na tehničku stranu drame. Ta je, osobito mjestimice tako dobra, da može služiti dokazom, kako smo danas već u dramskoj tehnici napredovali (spomenite se primitivnosti iz najbliže prošlosti!). Kad bih htio opažati pogrješke (to je uvijek najlakše) mogao bih kazati, da bi se monotonost, koja izvire iz toga, što Toma mnogo tumači i pripovijeda, mogla paralizovati možda s par jačih poteza u odnošaju medju njim i majkom. Tu bi možda dobro došle neke reminiscencije (ili zbilja ostavljene uspomene) na oca, kojima bi se i Tomin psihološki razvoj mogao jače markirati. Uspomena na oca mogla bi i zadnjem prizoru „Prokletstva" — u koliko se tiče Tome — podati veću vjerojatnost. Scena sa kmetovima (II. čin) nije dosta oštar kontrast sa dolaskom kaptolskih poslanika.

Ali to su sve više manje sitnice. Jedna je velika prednost „Prokletstva", što je u njem kod nas prvi puta pokušano, da se milieu obradjuje s ljubavlju i s pažnjom. Autore nije zavela figura Tomina, oni su scene pučke izradili tako pomno i snažno, da se usudjujem u tom pogledu dati „Prokletstvu" prvo mjesto medju našim savremenim dramatskim produktima. Sve figure ocrtane su jasno, ističu se osobitom karakteristikom, neke su (Kolosek, Gaj, Valent, Pećanec) upravo tipične. A kraj toga je svagdje zadržano ono zajedničko talasanje vala mase, za koje je najsavršeniji primjer podao Hauptmann u skupnim scenama svojih „Tkalaca" i „Floriana Geyera". Skupne scene u „Prokletstvu" dokazuju, da su autori ove drame čitav razvoj dogodjaja duševnim okom gledali jasno do u tančine i oni nijesu tih scena „pisali" i „kombinovali" — oni su ih upravo intuirali. Ta snaga njihove tehnike zaslužuje, da bude posebno istaknuta i pohvaljena.

Ponavljam: bio bi i grijeh i krivica i sramota, kad je ne bismo mogli uživati i u kazalištu.

VLADIMIR LUNAČEK: DVA KNJIŽEVNA POKRETA

III. (Svršetak.)

Ne htijući Marjanović da iztraži suvislost izmedju preostalih pokretača naturalizma iz osamdesetih godina sa pokretom modernih, prirodno je, da nije upravo nijednom riječi spomenuo, u čem stoje tečevine modernoga pokreta, koje je tragove ostavio u književnosti, a koje opet u društvu našemu. Toga nije Marjanović mogao da izvede, jer se nije pitao, u čem stoji književna kvaliteta naturalističkih i modernih pokretača. Kad bi on bio podao analizu svakoga pojedinog pisca, kad bi zajedničke note tih pisaca bio skupio u jedno, on bi onda mogao prikazati, koliko smo pošli modernim pokretom naprijed i koliko smo se približili svjetskoj velikoj književnosti svojim artističkim i socijalnim problemima. Marjanović morao bi nam onda podati jasne karakteristike o Kranjčeviću, Domjaniću, Nikoliću, Vidriću i Nazoru kao pjesnicima, a o Vojnoviću, Br. Livadiću, Dežman-Ivanovu, Cippicu, Milčinoviću, Matošu, Tuciću, Kolariću, Špunu ml. i drugima kao dramatičarima ili novelistima. To se bar u jednoj knjizi, koja prikazuje zašenoino doba sve do u naše dane, moglo očekivati. No Marjanović ili to nije htio ili nije mogao učiniti. Trećega nema, a ne da se ni zamisliti. Jer uvjereni smo, da bi Marjanović pored svojih nekojih lijepih kritičkih pokušaja znao prikazati ljude, s kojima je bivao dan na dan. Marjanović u velike se raspisao, kako je reakciji po čitavoj Evropi pogodovalo neko stanje inteligencije duhova, neko znanosti protivno raspoloženje. Mi smo već spomenuli, da toga nije bilo, kako je to Marjanović prikazao, da su se tek neznanstveni ili tek poluizobraženi elementi uhvatili zvučne fraze o bankerotu znanosti i da se ta reakcija naših prilika, naše književne produkcije i naših pisaca nije ticala. Mnogo je i kud i kamo više utjecala na nas tek književni tek artistički pokret, dotično reakcija, koja se zbivala u velikom književnom i kulturnom svijetu.

Koncem osamdesetih godina opažamo dva naturalizmu protivna pokreta. Jedan je bio formalističan i idealističan, najviše pod dojmom Hegelove filozofije i Kantova idealizma u najgoroj formi po poeziju; u formi r a z u m n o g s t v a r a n j a. Ta reakcija stvorila je formu i eklekticizam. Iz te reakcije direktno su Šegvić, Tresić i Jakša Čedomil posudjivali ideje o prosudjivanju umjetnosti i književnosti. Djelomično samonikli sistem tog formalističkog i eklektičnog shvaćanja umjetnosti učinio je prof. F. pl. Marković svojom „Estetikom". Marjanović je tu reakciju književnu, (ali u suštini tek više reakciju estetičara i kritičara negoli reakciju stvaralaca knjige i umjetnosti) vrlo iscrpivo prikazao, nu gledom na naše prilike književne previše okolišao, ne htijući reći, da su gore spomenuti kritičari bili direktni kopiste ponajviše iz „Revue des deux mondes". Nu bila je — i spremalo se već dugo — i drugi pokret i to reakcija lih književna, lih iz artističkih razloga. Književnici, pjesnici i umjetnici ne dadoše, da im se naturalizam determinira njihovo osjećanje i njihovo mišljenje. Na tu je reakciju Marjanović premalo polagao važnosti. A baš je to ta ista reakcija, koja je rodila modernu, moderne pisce najrazličitijih škola, smierova i sadržina. A sve te pisce, pjesnike i umjetnike spajala je samo jedna ideja a ta je bila „artizam treba da bude glavnom sadržinom svakoga stvaranja". Naravno je, da su artizam shvaćali svi ti razni moderni pisci posve različno, definirajući i stvaranje i pojam umjetnosti i poezije

blijedo i nerazumljivo. Ta moderna zabacila je Zolu kao lažnog naturalistu, koji je u duši romaneskan poput kakove krvave sredovječne romance, zabacila Bourgeta kao čovjeka lijepih i pristojnih forama bez onog velikog nadahnuća poezije, osudjivala estetičke zasade Brunnetierove i Lemaitrove, priklanjajući se više Johnu Ruskinu i praeraphaelitima, osjećajući više proročke i zaboravljene tonove Renanove, Sören Kirkegarda i sve modernijim postalog grofa Gobineaua. K tomu dodjoše i novi tonovi u svjetsku književnost sve jačim prodiranjem nordijske i još samoniklije moderne ruske literature. Slikarstvo se je odlučno okrenulo od naturalizma, sanjalo se u bojama i osjećalo sa trecentom i quatrocentom. Ova druga reakcija je reakcija artistična, u istinu, ali ona nije protiv naturalizma, već je nužna konzekvencija naturalizma samoga. Naturalizam raširio je svoja krila i svoja istraživanja na svim poljima ljudskoga mišljenja, osjećanja i djelovanja. Nu baš ovaj apsolutizam naturalizma potisnuo je niveau znanosti na minucijozno skupljanje činjenica, činio je od djelovanja umjetnikova više eksperimentaciju i fotografisanje, a od književnosti detaljovanje milieua i ljudske psihe. Tim je znanost izgubila život i napustila već samo po sebi živo načelo: prirodu, od koje je potekla i koju je htjela da prouči, umjetnost izgubila je visoki ton invencije, a poeziji ponestade temperamenta i elana. To je baš učinilo, da su se počele bune na svim poljima ljudske kulture a najprije dakako protiv naturalizma. No nije se odmah mogla naći nit ni izlaz iz tog labirinta nagomilanih otkrića, pojmova činjenica i eksperimenata. I reakcija je rasla, da se konačno složi u jednom bitnom momentu, a taj je bio: p o v r a t a k k p r i r o d i. Prirodu su donle shvaćali naturaliste u umjetnosti, književnosti i znanosti tek kao objekt sa neizmjerno mnogo dijelova, a te dijelove trebalo je proučiti i istraživati. Sad se traži, da se priroda shvati kao cjelina, a da se i donese kao cjelina i da se na nju gleda kao najveće, najljepše, najsavršenije umjetničko djelo. Naturalizam — reklo se — nije bio priroda ; to je bila tek objektivacija prirode. U književnosti značilo je to mnogo. Život i priroda nisu bili više tek uzorima za umjetnika i književnika, već bitnim elementima samog stvorenog djela, samog bića umjetnika i pjesnika. U tom je ležala razlika naturalističke baze naturalizma i naturalističke baze modernog pokreta. Naturalizmu bila je priroda uzor, knjiga, umjetničko djelo derivat — dakle nešto posebno. Modernoj je priroda i ono, što umjetnik stvori jedno te isto. Mi i priroda smo jedno. Nije dakle čudo, da je za umjetnike i književnike život ljudski, taj dio prirode, ali koji obuhvaća sav pojam o prirodi u ljudskoj duši, bio reprezentantom prvim i jedinim toga modernoga pokreta. Uporedo kao konzekvencija teče individualizam, jer on da nam najbolje može garantovati, da se život živi od svakoga pojedinca i od čitave mase zajedno. Život postao je polako za umjetnika i književnika jedina norma, život slobodan, iskren i neograničen. „Das Sichausleben", kako Njemci vele, bio je cilj artistički. Naravno je, da je to bila prilika, da se i pigmeji dignu do utvare, da živu život veliki i neograničen. Ali u drugu ruku život je za svakoga pojedinca bila jedna cjelina, stvar individualnog razvitka pojedinca, te je prema tome i život najburniji kao i život anahoreta mogao posve uporedo i nesmetano teći u ljudskom društvu. Bohemien Verlaine i anahoret trapista Huysmans, Oskar Wilde sa svojim ekscesima seksualiteta i suzdržaljivi altruista Tolstoj bili su jednakopravni kao ljudi, koji živu svoj život za sebe. Život kakav jest, takav je vazda lijep i predmetom umjetnosti i književnosti. Život se u cjelini svojoj proglasio umjetninom, pa

budući se znalo, da život potpada pod stanovite zakone socijalnoga mekanizma pod nepromijenljive prirodne zakone vrijedne i valjane za svaki individuum i čitavo čovječanstvo, nužno je, da je i prikazivanje života u modernoj poeziji postalo drukčije. Mekanizam umjetničkog i književnog stvaranja bio se je koncentrirao u jednoj točki, a tehnika se je bitno promijenila i postala kud i kamo drugojačijom, negoli je bila za naturalizma. Život kao glavni reprezentant prirode u nama i oko nas, kao artistički jedini elemenat prave književnosti i umjetnosti, uz to novi ili bar promijenjeni mekanizam stvaranja književnoga i umjetničkoga i konačno drugačija tehnika, to su bile tečevine moderne, koje su doduše tek danas dosegnute, ali koje su se godine 1894. i 1895. počele jako potiskivati u sve svjetske književnosti. U tim godinama počeli su se našoj, za onda još posve mladoj generaciji u Beču i Pragu otvarati vidici, ali ne u budućnost, kako to misli Marjanović. Vidici su se svratili na prošlost. Ti za onda mladi ljudi zadojeni tim novim pokretom u književnosti, pogledali su na našu književnu produkciju od početka osamdesetih godina, pa sve do njihovog doba i uvidjeli su, koliko smo daleko u svakom pogledu zaostali. I sada je došao odlučan čas. Mladi su se pitali: — Ta što su radili naši razvikani velikani? Ta spavali nisu, — pisali su. — I to ih je potaklo, da tu prošlu književnu generaciju počnu ne samo na novo čitati, već i kritički raščinjati. M o d e r n a, i d e j a k n j i ž e v n a r o d i l a j e u n a s u p r v o m r e d u k r i t i c i z m o m. Zbog toga se i najedamput javljala čitava bujica kritičara u istinu pak nezadovoljnih mladih elemenata s našom knjigom. I to je ona stožerna točka, od koje Marjanović nije polazio, kad je pisao drugi dio svoje knjige i kad je zasluge moderne svjetske književnosti pripisivao t. zv. karlovačkoj grupi, koja je počela „Novom Nadom", a svršila kod karlovačkog „Svjetla". „Nova Nada" svojim je prikazima najbolje pokazala — kako smo već spomenuli — da nije poznavala u literaturi, poetske kvalitete, jer su svi ti prikazi bili — kako Marjanović veli — (str. 147.) — „ekscerpti iz revija i tudjih studija". Mladež oko toga djačkoga lista zanijela se tek sadržajem tih velikih osobito nordičkih pisaca, ali se nije obazrela oko sebe, zašto u nas u to isto doba nisu niknuli bar slični pisci sa sličnim kulturnim i ljudskim problemima. Marjanović je pokretu tih gimnazijalnih čitalaca posvetio neku genetičku važnost, neku evolucijonističko značenje moderne, umjesto da je to označio pukim plodom neprokuhane lektire u životu posve neiskusnih mladenaca. Poimanje starije mladeži u Beču oko „Hrvatske misli" bilo je dublje, iskusnije životom, jer se umjesto prikaza o tudjim piscima počela pregledavati naša bilanca na polju knjige, umjetnosti, politike i kulture. Ta je generacija počela sistematskim ili bolje reći programatičkim načinom provadjati svoje misli. Upoznavajući ideje i pokrete i probleme medju velikim narodima uvidjaše, da je narod velik ili po svojoj kulturnoj kvaliteti ili po svojoj numeričkoj pretežnosti. Naš hrvatski i srpski narod bio je i jest slabo kulturno razvijen, treba ga dakle numerički ojačati. Uvidjelo se, da je politička razdvojenost obiju plemena upravo samoubijstvo njihovo i za to se počevši od g. 1893. na sveučilištima u Beču i Pragu počima prvi puta raditi oko narodnoga i kulturnoga jedinstva Srba i Hrvata. Pet godina trebalo je, da si ta misao utre put i u naše krajeve. Uz to su se i braća Slovenci, takodjer „mladi" njihovi, priključili tome pokretu. Program bio je kulturna zajednica sviju triju plemena jednoga naroda. To je Marjanović posve zanemario. Srbi, Hrvati i Slovenci proširili su tim načinom bazu svoga kulturnog uzajamnog

i zajedničkog djelovanja. To je bila razlika izmedju prijašnjeg doba, kad se htjela ta zajednica i uzajamnost podići na bazi političkih programa. Ta ideja nikla je baš medju onima, koji su kulturi velikih naroda bili najbliži (dašto vani na naukama), uvidjajući, da kulturni elementi i najrazličnije narode jače vežu od političkih programa i kooperacija. Uspjeh te ideje jest, da su prestali besmisleni nazivi „Gorenjski Hrvati“ i „Dolenski Slovenci“ i da se „pravoslavni Hrvati“ i „katolički Srbi“ ne kazuju više po južno-slovjenskom svijetu kao kakovo čudovište. Politički — a to je bila za onda isto, što nacijonalistički prozelitizam, počeo je jenjavati. Ideja je ta u našoj književnosti ostavila tragove tako duboke, da kad se oni ne bi prikazali, da se čitavi moderni pokret ne bi mogao ni shvatiti ni pravovaljano ocijeniti.

Polazeći moderni pokretači od kulturnog stanovišta, nužno je bilo, da u prvom redu prorešetaju naše kulturne prilike, u kojima smo se za onda nalazili, onda su odmah počeli istraživati ima li u našem narodu kulturnih još nepodignutih elemenata i koliko ih ima i koji su to elementi. To nije ono, što Marjanović zove „socijalno-publicistički smjer“ (poglj. X., str. 124 do 130.), to je jedna revija kulturnoga našega stanja. Prvi se na rešetanje naših kulturnih prilika u tom smislu dao Dežman-Ivanov, ističući, kako one moraju nužno loše djelovati na naše književne prilike. I sada slijedi čitav niz ovakovih članaka i studija o svim granama našeg tadanjeg kulturnog stanja. Bilansa čitavog tog ćeretanja bio je zaključak, da su naše prilike bijedne, i da ih je sakrivila naša inteligencija, koja je, zatvorivši vrata modernom napretku, učila narod na izust političke programe, a u istinu nije baš ništa uzradila za podizanje općeg kulturnog niveaua, ne brinući se ni za to, da iscrpe kulturne elemente našega naroda, s kojima radi svaki dan za političke i stranačke svrhe. Te elemente treba upoznati i dignuti ih. Treba ih istražiti, naći, otkriti i priopćiti. I za čudo baš najkonzervativniji zavod naš i prvi u tom pogledu sazdan na temelju jugoslavenske zajednice, odazvao se tom kulturnom pozivu, koji je bio došao iz one iste instinktivne plemenske težnje, koja je i njezinog velikog osnivača Strossmayera zahvatila svim žarom. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti počima izdavati „Zbornik za narodni život i običaje“. Redakcija povjerava se dru. Antunu Radiću, koji je napisao i vrlo lijepu knjigu, kako bi se materijal imao sistematski objelodaniti i svrstati. Rezultat tih izdavanja jugoslavenske akademije odaje nam jednu, a možda i najjaču stranu kulturne kvalifikacije našega naroda: artistički talenat dubok, istančan i raznolik, koji crpe sve svoje sile iz ljubavi za prirodu.

Kulturni momenat naše moderne ideje okupio je u tili čas sve one naturaliste iz osamdesetih godina, koji su se baš rad nekulturnih naših prilika povukli u zabit ili uvukli u se. Ta njima je kulturni momenat vazda bio preči od političkoga. A prijanjali su uz taj kulturni program modernih pokretača to više, što je od književnih pokretača bio izrijekom naglašen zahtjev, da prava književnost mora da bude u prvom redu artistička. A u toj starijoj generaciji, koja se uvukla u se, tinjala je jaka iskra umjetničkog poleta, koji je u njihovim djelima vazda nadvisio njihovu socijalnu ili drugu koju sadržinu. U „Mladosti“ piše Gjalski 1898. „Pred Venerom kapitolinskom“ jedan ne baš moderni umjetnički credo, ali jedan nada sve artistički credo. To i drugi momenti, kako su se ti zatočeni artiste starije generacije priključili mladim modernim pokretačima, dalo im je sankciju, da stupe pred javnost

produktima, u kojima su po najboljem svom osjećanju dali oduška svojem artizmu, sazdanom na bazi modernoga naturalizma i artističkog pogleda na život, kako su to vani usvojili. I rezultat je artistički program u književnosti, koji je to ostao sve do danas. To je bila razlika izmedju mediokriteta, koji su ispunjali sad boljim sad gorim radnjama potrebu književnoga konzuma i modernih i onih, koji su od starijih uz njih pristali.

Tako je od prilike imao da prikaže Marjanović evoluciju književnu, obrat u pogledu na lijepu knjigu i poeziju, jer to su činjenice, koje se ne dadu poreći. Jer imade i u razvitku jedne ideje činjenica, a to je dakako teško u sklad dovesti s metodičkim prikazivanjem Marjanovićevim, pa odatle i sva ona posve kriva tumačenja, a na temelju posve loše i krivo porazmještenih činjenica — recimo — materijalnih. A to se sve dogodilo Marjanoviću s toga, što nije od iskona odma kod prosudjivanja književnosti uzeo klicu književne kvalitete kao ishodište — a to je artizam, — već je književnost upravo podredio razlozima, protumačio je okolnostima, koje neosporivo na njen razvitak utječu u velikoj možda i najvećoj mjeri, ali koje stoje izvan književnosti. Marjanović je morao, kad je već zahvatio tako velik krug razmatranja, prikazati kako se artistička sadržina lijepe naše knjige pod uplivom tih ideja, prilika i činjenica, koje on prikazuje odlučnima, promijenila i obnovila. Jer baš način prikazivanja, tehnika, mekanizam poetske produkcije pod pritiskom artističkih zahtjeva promijenio se tako, da je poradi toga — kako smo jur istakli, moralo doći do kasnijeg spora, „starih“ i „mladih“.

Nu Marjanović u više navrata i pod različnim poglavljima drugoga dijela svoje knjige pripisuje taj tek književni pokret i njegov artistički rezultat onima, kojima je bila književnost daleka zemlja, a koji se kao kasniji realiste ili kako se sada naprednjaci zovu, nisu nikako već radi svojih ideja mogli zagrijati za čisto artističku literaturu. Realistima u njihovom prvom početku bila je lijepa knjiga deseta briga, a koliko se doticala njihovog političkog programa i cilja, toliko shvaćali su svaki artizam kao apostaziju od trijeznog programnog rada, kao lakoumno popuštanje temperamentu. I za to se mora izrijekom naglasiti, da nazori o književnosti, kako ih je Dežman-Ivanov u „Hrvatskoj Misli’ iznio i oni nazori, koje je u istom listu S. Korporić iznosio, da se ti nazori dijametralno razilaze. I za to je tek djelomično opravdana letimična distinkcija, kad Marjanović veli o Korporićevom članku: „Tu (u članku) pisac naginje modernom pokretu za etički preporod, za podignuće moralne snage čovjeka — a ova je crta zajednička cijeloj praškoj grupi, koja nije prihvatila samo Masarykovu političko-kulturnu metodu, nego je u prvo doba propovijedala i neki moralni, baš etički rigorizam, gotovo puritanstvo i seksualnu čistoću. I u toj točki je bila razlika izmedju ove i „modernističke” grupe.“ (Pisac misli na moderne književne pokretače, kad ih zove konvencijom ustaljenim krsnim imenom „moderniste”). To ne stoji, jer ovo je tek bila posljedica a ne razlog. Praška grupa t. zv. realiste podijelili su bili carstvo djelovanja sa bečkom grupom. Obje htjedoše djelovati na proširenje i unapredjivanje kulture u nas, te su prvi uzeli prosudjivati političke prilike i uvadjati napredne ideje, a drugi uzeli su da obnove književnost i umjetnost u nas.

A politički ciljevi prvih pod dojmom Masaryka i ostalih čeških realista i književni program modernih bili su izrasli na posve drugoj zemlji, pod sasvim drugim suncem. Želja je obiju bila jednaka t. j. proširiti kulturu, ali njihovo kulturno is-

hodište posve je raznoliko i jedno s drugim inkompatibilno. To je bilo Marjanoviću napose istaknuti, a ne tek uz citate iz raznih članaka Ivanova, Šarića i Korporića dometati kratke svoje izrečice. Medju njima imade koješta da se čovjek mora začuditi. Tako je svakako ova izreka (pag. 129) karakterističnim lakoumljem nabačena. Marjanović veli: „Ivanov je pošao u smislu svojega članka i Gjalskoga dalje i organizovao i popularizovao i branio pokret čiste literarne moderne grupe impresijonističke, većinom l'art pour l'artske i amoralne". Čitalac zaista ne zna, je li se u zaključku te izreke krije neupućenost u pojmove impresijonizma, l'art pour l'arta i moralnih načela ili se u njoj krije zloba.

Konačno je posve neispravno i nemoderno dijeliti pokrete po grupama, kad se piše nekom pretenzijom evolucijonističkog kritičara. Grupe vazda označuju svotu stanovitih količina. Marjanović bi bio bolje prošao, da svoje „grupe" nije podijelio po Pragu i Beču, već po kulturnom ishodištu njihova programa, po njihovom nazoru na svijet i po zadaćama, koje su sebi preduzeli ispuniti. Tako mu je čitavo više spomenuto deseto poglavlje drugoga dijela njegove knjige obruptno u mislima, a u načinu prikazivanja on je više kroničarom negoli kritičarom, više čovjek, koji zapisuje nego, koji posmatrajući prosudjuje i ocjenjuje kvalitete pojedinih književnika.

No Marjanović gubi se i dalje u posve suvišnim pitanjima i prilikama tadanjega doba, a tu je u prvom redu sadržina „Novoga Vijeka", koji je pod uredništvom dra. Tresića-Pavičića izilazio ponajprije u Spljetu a onda u Zagrebu. „Novi Vijek" koliko nije bio kopija romanska toliko je bio po svojoj tendenciji tek negativan i defenzivan. Tek kad se bilo nabacilo koje književno, umjetničko ili kulturno pitanje, tek onda je „Novi Vijek" zauzeo svoje stanovište. Marjanović trebao je to jasno i iskreno reći ma da mu se ne smije poreći, da je ono poglavlje (11.) vrlo dobro ali je i posve suvišno bilo. Jer ni Tresić-Pavičić ni Cherubin Šegvić nisu tako odlučne pojave u hrvatskoj književnosti po svojim idejama, da bi im bilo nužno posvetiti mnogo pažnje. Bilo bi bolje, da nam je Marjanović Tresića prikazao kao pjesnika, kako sa svojim dobrim produktima, koji se najviše oslanjaju na talijanske uzore, posve protivi onomu, što u svojim kritičkim člancima o poeziji zahtijeva. Jer treba istaknuti, da je po tadanjem sudu velike mase Tresić-Pavičić bio na visini svojega stvaranja. Da je u njega ikada bilo one velike pjesničke i rodjene iskre, koja je bila u Augusta Harambašića, Tresić bi kraj svoje filozofske dispozicije bio jedan od prvih naših pjesnika. Nu Tresić je u malo momenata pjesnik — inače je vazda tek kontemplator. To dokazuje njegovo čitavo djelovanje oko „Novoga Vijeka" i Marjanović imao je zaista pravo kad je to okrstio „literarnim racijonalizmom".

Svaki se čitalac Marjanovićeve knjige mora poslije ovoga tako dobro shvaćenog poglavlja, u kojem autor posve dobro osjeća nestašicu artizma, začuditi kad okrene posljednju stranicu toga poglavlja i kad čita natpis narednog poglavlja (12.) „Impresionizam i diletantizam". Svaki je čitalac, koji se iole malo kritički bavi književnošću, očekivao, da će sad pisac govoriti o onom pokretu, kojemu je bio cilj, da tu nestašicu artizma nadoknadi i uvede u književnost. Uzalud to čitalac očekuje. Već sam naslov malo je čudan. Mora se jednom za svagda spomenuti, da impresijonizam nije nikakova ideja, nikakov smjer u umjetnosti ni u književnosti. Impresijonizam ostaje ono što je u bitnosti još i danas tek teh-

nička jedna pojava: način kako pisac, pjesnik ili umjetnik svoja opažanja prima i priopćuje. Impresionizam stoji vazda do temperamenta umjetnikova i književnikova nikada do talenta, do životnog i svjetskog nazora njihovih. Impresijoniste su i oni nepoznati pjesnici ženskih narodnih pjesama. Impresijoniste su vazda i veliki pjesnici u svojoj majstorskoj tehnici, jer nam bez osobitih detalja ono, što im po temperamentu u oči pada, prikazuju. Impresijonizam je tehnika. Imade za to impresijonističke tehnike ali nema impresijonističke umjetnosti ili književnosti. Postoji tek umjetnost sa impresijonističkom tehnikom. To su kadikad i naši moderni začetnici zamjenjivali ali za to toga deset godina kasnije nije morao i Marjanović zamijeniti. Na najnezgodnijem mjestu pak pridružio je Marjanović svojem neispravnom sudu i poimanju impresijonizma pojam diletantizma. Istina, bilo ih je mnogo diletanata kao što je moguće svuda i kod svakoga pokreta naći tu čeljad. No čudno je, da Marjanović taj dilentatizam opaža kod onih pokretača, koji su se skupili oko „Mladosti", a kasnije oko „Života", koji su udarili temelje hrvatskom modernom pokretu i ostavili vrijedne i trajne tečevine, dok on o gimnazijalčićima i realčićima, koji su se skupili oko „Nove Nade" govori u poglavlju „Kriticizam i naobrazba". Moderni pokretači dakle, uz koje su pristali Gjalski, Kranjčević, Leskovar, Borota, Kozarac i dr., ti se dadu strpati s diletantima u jedan koš, tima se može i predbacivati neshvaćanje svojih ciljeva, ali mladu čeljad oko „Nove Nade" ta je širila kriticizam i obrazovanost. Sva dakle ostala moderna i svi ostali književnici — izuzevši „Novi Vijek", koji je bio eklektičan i formalističnoga uvjerenja u kritici — nisu na kritičkom polju ništa radili. Ne znam odakle crpe Marjanović ovu svoju asocijaciju pojava iz doba godine 1897. i 1898., ali čini mi se, kao da su ga ovdje lične simpatije i neki sujetni osjećaj više vodili negoli želja objektivno utvrditi činjenice. „Nova Nada" je na našu modernu u koliko je odbacila nekoliko talenata, l o š e djelovala, jer je bilo u njoj u svakom pogledu jedino diletanata; izuzevši već spomenutoga M i l č i n o v i ć a niti jedan nije bio jači talenat, koji bi ostavio za sobom nešto zaista svojega. Dok se Marjanović bavi sa saradnicima „Nove Nade" općenito ističući njihove narodne zasluge, dotle o saradnicima „Mladosti" i kasnije „Hrvatskog Salona" i „Života" ne spominje gotovo ništa do njihovih imena. I kad općenito počne o njima govoriti ograničuje se na to, da na stranicama, 161. i 162. priopćuje onu lekciju, koju su već zreliji mladenci i njihovi stariji pristalice dobili od djačkog lista „Nove Nade", od kritičara, koji je poput svojih kolega „čitavi moderni pokret o d l u č n i j e, s nekom ogradom shvatio" i koji je po izjavi samoga pisca sjedio tada još na školskim klupama. I Marjanović se slaže s tom „kritikom" kad veli, da su pokretači bili „komodni u misli, labilni u osjećanju, da su se borili više o posjed „Vijenca" nego o moderne misli, više za simpatije publike, da su vodili borbu za socijalni rivalitet" (str. 162.). U drugu ruku pak ta pokret-čeljad „na školskim klupama" a oko „Nove Nade" imala je „ciljeve i smjer, koji ne samo da su simpatični, nego su bili kadri, da u normalnom razvoju postanu najsolidnijom bazom modernog preporoda naše knjige i društva i da donesu u starijim godinama obilne plodove" (str. 147. i 148.). Ovakav način prosudjivanja književnoga jednoga pokreta mora da slijedi jednu stanovitu tendenciju, pa je onda uzaludno ulaziti u pobijanje njezino.

Marjanović trebao je skupiti svoj sud o modernim pokretačima iz „Mladosti", „Hrvatskog Salona" i „Života" pa sve do posljednjega godišta „Vijenca", pa bi

onda mogao o tome pokretu, kojemu je i on gdješto doprinio, lijepo pisati, o njegovoj sadržini i artističkom cilju. I ne bi bilo neistina, kad bi ustvrdio, da je osim tim trima spomenutim revijama moderne, našu javnost i djelovanje naših kulturnih zavoda (u koliko su oni u savezu s književnošću) zahvatio taj pokret. Pokret modernih prodro je i u repertoar i reorganizaciju hrvatskoga kazališta osobito na polju dramskom pod upravom dr. Stjepana pl. Miletića. Da je Marjanović pročitao njegovu knjigu, on bi se uvjerio, koliko je na Miletića kao intendanta djelovao moderni pokret. A Marjanović mora znati, da je Miletić bio takodjer u onom soju bečkih pokretaša i to tim više, što je za rana pisao baš na polju svoje struke o tome, što je kasnije djelomice proveo i što su se ideje modernih s njegovom idejom reforme kazališta većim dijelom pokrivale. Taj repertoar, koji Marjanović pozna tek od g. 1897. počeo je već godine 1894.—5. pod Miletićem, a pod utjecajem modernih ideja iz vana. Ne stoji dakle ono, što Marjanović veli o kazalištu (str. 149. do 150.). To je tek jedna sezona, a Marjanović se ne pita, kako je ta najednom pala medju nas, i kakova je odgojna zadaća i kulturno-književna sadržina bila u prijašnjih repertoara. Ali taj pokret donio nam je i umjetnike, ne one obrtnoškolce i akademičare, koje je Kršnjavi uhljebio u obrtnoj školi i zatvorio u krljetku ateliera, već umjetnike književno umjetničkoga kluba, osnovanog 1897. Taj uski saobraćaj popularizovaoje našu umjetnost, pronio im svijetom glas, a što je glavno bilo o umjetnosti i o književnosti izmjenjivale su se u tom klubu najljepše misli tadanjih članova. Klub poticao je na uzajamni rad i produkciju.

Pokret je donio i društvo hrvatskih književnika, koje Marjanović spominje tek onda, kad se slavila četiristoljetnica hrvatske književnosti.

U svim tim momentima morao bi pak Marjanović znati — a on to i vrlo dobro znade — da Dežman-Ivanov nije stekao tek neki popularitet kao duhoviti kritičar, već je on bio začetnikom i urednikom „Mladosti", izdavač „Hrvatskoga Salona", pokretačem i urednikom „Života", da je Dežman u rujnu godine 1898. oko 200 književnika u Zagrebu skupio na dogovor glede osnutka društva. A kod svih tih zasnivanja nijedan od onih oko „Nove Nade" nije imao dijela.

To su tek izvanjske tečevine modernoga pokreta, koje su kod nas bile kadre prouzročiti jače zanimanje ne samo za tudju umjetnost i književnost nego i za naše produkcije. U velikoj našoj javnosti moderni se pokret može pohvaliti tek čednim uspjesima. Ali je temeljna zasluga po našu kulturu u tome, što se uz politiku učinila i umjetnost i književnost predmetom javne diskursije i općeg zanimanja. Moderni je pokret učinio, da se počela naša umjetnost gledati a naša knjiga uopće — ne samo moderna — čitati, da se knjiga osjećala kulturnom potrebom kao i politička sloboda. A sve to zanimanje pobudjeno je upravo time, što se je u prvom redu postavilo kao glavno načelo književničkoga stvaranja artizam. Taj je artizam vazda u velikoj čitaćoj publici razvijen sad u većoj sad u manjoj mjeri, sad konvencijonalnim sad opet istančanijim ukusom. Želja za artizmom razvijena je kod čitave publike, dakle kod konsumenata knjiga, baš tako kao i smisao za pravdu i filantropiju. A u Slavena možda je želja naći u knjizi artističke elemente baš tako razvijena kao i u Francuza. Za tu tvrdnju za cijelo gledom na hrvatsko pleme ne treba dokaza.

U početku već smo spomenuli, da je ova posve artistička sadržina modernog pokreta, koji je nastavljao rad naturalizma i pravih njegovih predstavnika iz

osamdesetih godina, primivši tek nekoje velike tonove iz vanjskoga književnog svijeta, bio razlog sukoba s t. zv. starima dotično s predstavnicima literature bez sadržine književne, bez poezije, ili s onakovima, koji su pristajali uz lijepe forme bez duše. Marjanović nije, kako smo već spomenuli, prikazao tu sadržinu artizma modernoga pokreta, nego je to tek mimogred spomenuo u 15. poglavlju drugoga dijela svoje knjige pod natpisom „Sukobi i borbe". Ovo mu je poglavlje upravo loše uspjelo. On ne spominje nikako, zašto su se morali ljudi kao Kršnjavi, Kuhač i Korenić oboriti na moderne, ne spominje zašto su ih s druge strane predstavnici književnosti kao Hranilović, Tresić, pl. Marković i Radić napadali. To su doduše dvije po sebi različite grupe, ali razlozi njihovim navalama bile su iste. Marjanović se je uhvatio par bučnih epiteta okrstivši stare t. j. protivnike epigonima „tradicijonalnoga idealizma" i tim je on s katakteristikom starih svršio. Za mlade t. j. moderne pak veli, da su se borili protiv toga tradicijonalnoga idealizma kao i naturaliste osamdesetih godina, samo što su ovi suprotstavili naturalizam, a oni (moderni) — sentimentalnu crticu. Smjelije tvrdnje — da je ne okrstim drukčije — nismo ni o starijoj ni o mladoj književnoj generaciji za cijelo nikada ni čuli ni čitali. I sve je to kao namjerice u poglavlju o borbi i sukobima. U tom je poglavlju jedino okupio nekoje karakterike modernih, ali ne sa svojega stanovišta, već sa stanovišta negacija Kršnjavijevih, Kuhačevih, Korenićevih i onih oko „Vijenca" i „Novoga Vijeka". Namjerice, velim, učinio je to Marjanović, samo da može prikazati kako je moderni pokret, pokrenut od grupa oko „Mladosti", „Hrvatskog Salona" i „Života", podlegao. Modernome književnom kritičaru i historičaru, za kojom graduacijom Marjanović za cijelo teži, mora biti posve irelevantno, pobijedi li koja ideja ili ne, pristaju li uz nju svi savremenici, osvoji li ona jedan čitavi terrain ili ne. Takovog kritičara zanima tek sadržina te ideje, je li je ona ostavila vidljive tragove medju onim svijetom, u kojem je niknula, i je li je po svojoj snazi jaka, da se priljubi u što većoj mjeri savremenosti ili savremenost njoj.

Sadržina modernoga pokreta bila je artistična, ona je ostavila jake tragove artistične i u našoj knjizi i u našem društvu, a savremenici većinom su pristali uz tu artističnu sadržinu.

Preostaje nam, da prikažemo tu artističnu sadržinu modernoga pokreta i kako taj pokret baš poradi t e s a d r ž i n e bio kao predestiniran, da poslije u tijeku svojega razvitka podlegne našim socijalnim i kulturnim prilikama, a ne u boju književnom.

Marjanović je posve krivo učinio, kad je sporadički se dotičući te artistične sadržine htio nju da karakteriše mislima o sadržini književnosti, kako su ih objelodanili Ivanov, Gjalski i Pilar i drugi. Ono, što su ta trojica razvijali, jest ono, što se h t j e l o postići, a drugo je opet, što se de facto p o s t i g l o književnom produkcijom književnoga modernoga pokreta. Konačno se ideje o sadržini književnoj ove trojice posve razilaze. Nije tu mjesto, da se o tome govori. Da je Marjanović više istraživao književnu produkciju modernoga pokreta, da je zašao u njenu analizu, on bi našao zajedničke točke svim piscima moderne, pa bi i našao, da su se i oni stariji naturaliste, koji su uz njih pristali, ponešto promijenili.

Glavna zajednička nota i sadržina čitave moderne produkcije moderne bila je, da je pravo poetsko čuvstvo i osjećanje dobilo opet svoju pravu vrijednost. Po-

čela su se razlikovati patvorena čuvstva od istinitih, afektirani osjećaji od prirodnih. I baš čuvstvo i osjećaj, koji su našli svoj izražaj u modernoj književnoj produkciji, dalo je artističnoj njihovoj sadržini glavni i najljepši timbre. Treba samo pročitati onamo od g. 1896. pa dalje, kako su pojedinci unijeli tu čuvstvenost u poeziju tadanjega duha, poeziju mrtvu, formalnu i hladnu. Domjanić prikazuje nam čuvstva tako diferencirana, kakovih još nismo čuli u hrvatskoj lirici. U ljubavnim smo pjesmama bili naučeni vazda slušati jedno isto biglisanje, jedne iste sad sladje sad glasnije tonove. I evo Domjanić, koji gleda najradije svijet kroz uske mutne naočari, svijet, koji je pust i samotan, dalek od ljudi i bez života, samo s nekoliko diskretnih cvjetaka urešen, oživljava svojom dubljinom čuvstava tu čitavu pustoš, taj nepoznati svijet svojih osjećaja i svojega mišljenja, svijet, u koji se je samotan zavukao, da zapjeva posve tiho, ali iz dna srca. Vidrić donosi svoj čitavi robustni temperamenat, žarkim zdravim čuvstvom i intonira svoje stihove jakim i glasnim notama. Mihovil Nikolić sladjan je i snatri, pejsaž i njegova duševna dispozicija slijevaju se u jedan umirajući lagani akord. Kranjčević udara čitavom svom skepsom o zatvorena vrata svijeta i hoće da na svoja vruća i žarka čuvstva dobije odgovor. Tucić ide tako daleko, da donosi naumice neke disonance i kontraste izmedju najgrubljeg i najfinijeg, samo da čuvstvo što više efekta postigne. I svaki od njih donosi svoj svijet čuvstava ne obazirući se na konvencijonalne gradacije dopustivih i nedopustivih želja i čežnja. I tako bismo mogli nabrojiti svu silu i liričara i prozaičara, kojima je u prvom redu do toga, da dade svojem osobnom individualnom čuvstvu što jaču intonaciju. Ali ova želja za čuvstvenošću probudila je opet onaj elan, onaj temperamenat, koji je od klonuća naturalističkoga pokreta bio zatomljen, koji se nije mogao, a nije ni smio pomoliti na književnoj površini. Čuvstvo pravo i zaista osjećano dalo je toj poeziji artističku sadržinu. Jer čuvstvo nam čini poete vazda blizima, živjeli oni danas ili pred tisuće ljeta. Nu pokraj toga podao je artizam i književnim produkcijama moderne, koja se doduše ne može pohvaliti većim koncepcijama, unutarnju prirodnu harmoniju, a ne harmoniju naučenu iz pravila raznih estetika. I za to ne stoji Marjanovićeva tvrdnja, da je moderni pokret bolovao od „dizekvilibriranosti" bar ne u svojem konačnom rezultatu. Koliko je te disekvilibriranosti bilo, toliko je ona bila u diletanata, kojima se ne može nijedan književni pokret oteti, ili u onakovih književnih pojava, koji po svojem književnikovanju nisu bili artiste.

S modernom je dakle zašla u našu književnu produkciju i neka harmonija u prikazivanju želja, da se ne ispane iz tona ni u pjesmi ni u prozi. Unutarnja harmonija samoga stvaranja na novo se počela razvijati. I ovo je možda jedna velika tečevina modernoga pokreta u našoj književnosti. Baš artizam sam podao je modernim našim pjesnicima tu unutarnju harmoniju. I ako možda u tom pogledu nisu moderni producenti književni radili svijesno programatički, oni su iz svojih artističkih poriva nuždu te unutarnje harmonije osjećali. Sam Matoš, koji je do romantike potencirani artistički temperamenat, zanosi se za tom harmonijom u svojim pismima iz Švajcarske pišući o lordu Byronu. Temperamenat toga velikog sina Albiona i njegova pjesma zanose Matoša. A uz Matoša zanose se za tom harmonijom i svi ostali tražeći slobodnu književnost. Ne za to, kako su im to tradicijonalni i blijedi književnici podvalili, da šire nemoral i koješta, već da im književno djelo ili drugi književni koji produkt bude jedno, što su i sami.

Ali tom unutarnjom harmonijom razlikuju se i mladi moderni i stariji naturaliste od t. zv. „starih". Njihova je harmonija vanjska. A koliko oni, kao na primjer prof. Marković ili Jakša Čedomil, zahtijevaju, unutarnju harmoniju književnoga ili umjetničkoga djela, toliko oni zahtijevaju, da to djelo bude u skladu ne sa životom, već s najplemenitijim moralnim i etičkim i drugim načelima po jedinoga pisca. Harmonija unutarnja, koju zahtijevaju moderni, harmonija stvaranja umjetničkoga, jest nužna posljedica artističke svrhe književnosti. Harmonija unutarnja, kako si je t. zv. stari zamišljaju, imade tendenciju, koja je izvan arti stičke sadržine književnoga djela, tendenciju, koja ide za tim, da opravdava načela kao putokaze života, a ne artističku sadržinu ili umjetnost ili poeziju samu za sebe. I prema tome je takodjer moralo doći do konflikta. „Mladi" su kadikad prevršili te granice, ali oni jasno vele: „Mi nismo krivi, da su nam takovi osjećaji. Mi ih osjećamo, oni su naši i oni dolaze vazda, kad se zanosimo za nešto, kad sudimo — kad živimo". A stari se odlikuju posve protivnom zasadom. Oni vele: Krivi ste, što osjećate ovaj ili onaj osjećaj, koji potpada pod anatemu moralnosti i etike. Krivi ste, što se ne znate bar u stvaranju svojem oteti tim osjećajima". Prof. dr. Gjuro Arnold potvrdio je to u svom govoru u „Matici Hrvatskoj" godine 1905.

Toga svega Marjanović istražujući moderni pokret za čudo nije mogao naći. Pa ipak baš ova artistička divergencija ne samo da je donijela u književnost unutarnju harmoniju, već je ta divergencija donosila sobom upravo nužno i zahtjev slobodne misli u književnosti a protiv zahtjeva starih, da se književnost naša ne sm je okužiti tim modernim naprednim idejama, dok ona ne prodje sve faze kao i ostale svjetske književnosti. I za to je bila nužna posljedica, da su stari prekoravali moderne i njihove pristaše s amoralnosti, bezvjerstva i koječeg drugoga. Ovaj prijekor, koji se od godine 1898. pa sve do godine 1903. danomice dizao protiv modernoga književnoga pokreta i koji se još i danas u formi „protunarodnosti" diže, trebao je Marjanović motivirati. Jer bez razloga ne bi stari bacali uvrede mladima u lice. Razlog je bio u posve drugojačijem shvaćanju sadržine i zadaće lijepe knjige, nego što su ga imali mladi.

Do konflikta moralo je doći i zbog toga, što je moderna sa svojom kulturom, medjunarodnom i kozmopolitičkom došla u sukob s onim predstavnicima literature, koji su je izrabljivali što u odgojne što u političke svrhe našega naroda. Kulturnoj ideji moderne suprotstaviše ideju narodnu. To se vidi najbolje iz brošure dra. A. Radića, pa iz govora Arnoldova i Klaićeva u sjednicama „Matice Hrvatske".

Dok su moderni uzeli u svoj program da dižu i kulturne elemente našega naroda, dotle su stariji književnici shvaćali narodnu književnost u neku ruku kao neko filološko-pedagoško čedo. To čedo imalo je brižno ruho narodnoga jezika, a tendencija bila je na niveau-u opetovnica, artistička dotična književna sadržina jednaka je ništici. No moderni, zaneseni artizmom, tim jakim općim elementom u svakoj književnosti, zaboraviše na ovaj svoj netom spomenuti cilj, i kad je navala na njih dolazila s toga stanovišta, onda je obrana već bila posve uzaludna. To je ono, što zove Marjanović depresijom i dezolucijom. Uza sve to baš se na elementima narodnima mnogo produciralo, ma da to baš ne upada toliko u oči. Vojnovićeva „Dubrovačka Trilogija" — pa i njegova tragedija „Smrt

majke Jugovića" izravno potječu od te težnje onoga duha da iznesu narodni momenat književnosti u posve drugoj intonaciji, negoli što je to bio onda običaj, a i mnoge druge stvari, koje su zasjecale u ovu ili onu tradiciju narodnu (Ivanov: „Kneginja Jelena") nisu htjeli drugo pokazati, nego da moderni mogu ovakove produkcije po kalupu i želji starih vazda izbaciti.

Kako je artizam kao sadržina modernoga književnoga pokreta djelovao na shvaćanje i stvaranje književnika, kako je njim uvedeno bezbroj modernih naprednih problema i pitanja, kako je njime unutarnja harmonija književnoga djela opet uspostavljena, kako su se njime i kulturni elementi našega naroda kušali podizati, tako je i na tehniku moderne hrvatske književnosti upravo ta artistička sadržina najviše djelovala. O toj tehničkoj tečevini u književnosti a putem modernoga pokreta moralo bi se zasebice govoriti, jer je upravo ta tehnika srušila formalističku tiraniju u našoj lijepoj knjizi. Tom tehnikom izadjoše opet na površinu naše literature temperamenti i individualiteti i stiliste. Dakako, da se moraju izuzeti kojekakove kopije tudjih uzora. Nu te je lako prepoznati, jer su manirirane, jer nikako ne pristaju uz artizam, jer su hrvatskom narodnom naturalističkom shvaćanju i prikazivanju oprečne. Tehnika u velike je promijenjena gledom na vezanu formu književnosti, dok je na polju proze opet uskrsnuo feljton i crtičarstvo. Većih prozaičkih koncepcija iz onoga doba uopće nemamo. Prikazati taj napredak i tu promjenu tehnike a poradi modernoga književnoga pokreta, zadaća bi bila jedne čitave knjige. Marjanović tome važnome momentu nije posvetio ni riječi. On je radije prikazao, kako je tobože taj moderni pokret bio kratak i bezuspješan, navodeći baš tako loše i nevaljane a u istinu iste razloge kao i prigodom počimanja toga pokreta.

Držimo, da je o neuspjehu toga modernog književnog pokreta govoriti ili pisati — nešto preuranjeno.

MIHOVIL NIKOLIĆ: PJESNIK

Na zamrlo pjesnikovo srce
Udaraju tiho čudni vali:
Trza sudba izmučenom dušom,
Koju nekoć smrtnim mirom zali.
Trepti srce kao cviet na suncu,
Razgaljuje obzorje se sivo —
Z bogom, moje osamljene sanje,
Ne znam ni sam — čemu sam vas snivo?

Odkad krasna zabrujila pjesma,
Sve se smije svjetlu i slobodi —
Ne marim, jel' istina il' varka,
Ljubim sunce, koje tako godi.

Pa ga puštam neka sjajno pada
Medju stiene moje duše tamne,
Tamo svele i zamrle sanje
Nek njegove zrake bûde plamne.

I osjećam: Plovim već odavno,
Šaren leptir morskoj na gladčini,
Ne pitajuć', kuda ću i kamo,
Dokle sunce blista na visini.
I dok ko glas sa žudjenog žala
Slatka pjesma moju dušu prati,
A na usnam doršće cjelov slasti,
Što ga samo ljubav može dati.

Ah — pustite: Pjesnik jednoć živi,
A kad živi — onda život daje,
Ne zovite opustjelu prošlost —
Ona davno, davno umrla je.
Neka sunce i dalje se smije —
A kad jednoć i ta varka svrši,
Onda nek se prekipjelo, burno
Pjesnikovo srce skrši — —

NAPOLEON IV. ŠPUN STRIŽIĆ: S PUTA PO ISTOKU

I.

Za Fridrika V. Danskog bilo je prvi put, da je ekspedicija u svrhe čisto putopisne zašla na kopno azijskog jugo-zapada i Arabije, premda su ti krajevi od vajkada znamenovali žarište prastare kulture i premda se je u tim krajevima kroz više tisućljeća odigravala historija značajna za cio čovječanski rod.

Zašto je tek tada do toga došlo, objašnjuje dobro povijest velikih otkrića na zapadu.

Sve težnje, nade i snovi toga doba gravitiraju na zapad u svjetove, što ih neustrašivi umnici, a i puki srećnici otkrivaju.

K tome dolazi ona neocjenjiva kolonijalna politika Španije do osamnaeststotih godina tako, da je Karsten Niebuhr svojoj dobi čovjek sanjar, zanesenjak za antiku, koji polazi da ruje po ruševinama Perzepola.

Kod imena ovog grada ne ću, da prijedjem muče uspomenu duhovitog poete krasnog sportsmana, koji je i protiv svoje volje čudom sudbine, još prije Niebuhra naišao na ruševine. Mislim, da se velika piazza u gradu Sv. Antonija, na kojoj se ono drže glasovite traberske trke, zove njegovim imenom: Pietro della alle.

Njegovi su zapisci od dvojake važnosti za književni svijet. Jedno sami po sebi, a drugo što su ti zapisci jednom od najvećih pjesnika, Wolfgangu Goetheu, kako on izrično priznaje, bili prvi i najodlučniji poziv pjesničkom zanosu za istočni svijet.

Ali ti su putopisi više pripovijest zanimljivih zgoda i nezgoda Valleovih, krasne njegove žene Moani i mlade Mauriccije ; a nije ni sigurno, da li je zaista svagdje ondje bio, gdje je on to mislio.

Moramo dakle opet uzeti, da je Niebuhr ipak prvi Evropljanin, koji je onamo dospio kao putopisac i koji je svoj put literarno obradio.

Ono njekoliko listova prekrasne poezije, što je iza skore smrti ostavio, sadrži rad putopisnički, a vrsne izmjere kartografske sačinjavaju znanstveni rad toga puta.

Čuveni sportsman i putnik Capitain R. R. Misterrigo, koji me je za dugog boravka na njegovu brodu svojim zanimljivim prijateljstvom počastio, pokazivaše mi često po Niebuhru složene mape i upozoravaše me na savršeni sklad izmedju ovih i modernih engleskih izmjera obalnih zona za svrhe plovidbene.

U znanstvenom mu svijetu stavi spomenik duhoviti Albrecht Zehme, u svojoj „Arabija i Arapi zadnjih sto godina". U toj studiji često ne smatra navode Palgravea, Zahsa i akademičara Jomarda potpunoma pouzdanim radi njihova nesuglasja sa Niebuhrom. Meni se tek po slučaju dala prilika, da dijelom podjem njegovim tragom.

Iz Aleksandrije (Egipat) na arabski Jemen (tu su umrli pl. Haven i dr. Forskal, prve žrtve Niebuhrova pohoda) odande na Maskat, (na ovom su mu teškom putu umrla ostala dva druga Baurnfeind i dr. Crämer), iz Maskata na Schiras, natrag preko Basre-Bagdada na sirsku obalu — možda Iskrendeum, pak onda centralnom malom Azijom.

Nu to nije bio prvotni moj raspored puta od dvanaest tisuća milja, kad sam u Budimpešti sjeo u istočni ekspresni vlak za Carigrad.

Tek u Kahiru u gostoljubivoj palači baruna dr. Becker-bega i njegove ljubezne supruge, — za koje sam poznanstvo i danas jošte svome prijatelju linijskom zastavniku g. Nikoli pl. Jelačiću zahvalan — upoznah dragog mi druga dra. viteza Sodena, koji je pred malo dana prispio, da se kao orijentalista i liječnik pridruži engleskoj mapeurskoj partiji za Maskat.

Barun Becker-beg bijaše tjelesni liječnik padišaha, ali iza neuspjeha revolucije u Jildizu morade iz europske Turske. Naravski uz poznijeg kediva od Egipta, kome bijaše glavni politički savjetnik a i najosobniji prijatelj. I danas ga najintimnije prijateljstvo veže na egipatski dvor.

Barunica Becker dobro prepati uz supruga sve tegobe bijega. Smiriv se u Kahiru pod odličnim zakriljem najmladjeg Ptolomejca, napisa na njemačkom jeziku roman svoje kuće i života. Knjiga se ta tako razgrabi, da nam duhovita domačica ne uzmože dati primjerka na poklon i uspomenu.

U zaglavku ovih redaka, kojima za bolje razumijevanje poznijih zapisaka objasnih odnošaje, pod kojima se zanimljivi ali mučni pohod otpoče, moj nausrdniji naklon i hvala mojim domačinama u Kahiru i moje udivljenje krasnoj im nećaki, koja me je s toliko dobre volje i toliko briljantnog duha, onim bajnim Kahirskim bazarima vodila.

Još mi često kašnje na putu po neizmjernom onom pjesku — kad za ubitačne omare klonu duh i popusti mišičje, spomen na njeno preobilje temperamenta ublaži muke — — —

Od dobrog učenog druga dr. Sodena ne trebam jošte da se praštam. S njime ću se oprostiti za koji mjesec, kad gorda Semiramis baci sidra ispred kamenog keja u Trstu. — — —

II.

U Biogradu, gdje se još nikako ne smiriše dusi iza teške krvave noći u Konaku, saznasmo, da se mobilizuje u Turskoj i Srbiji.

Velim saznasmo, jer mi se u Budimpešti poput u Carigradu pridruži mladi jedan poručnik od Ugarskog domobranstva. Srbin po porijetlu, mlad, krepak i dobre volje pričini se zgodnim suputnikom za one kraje, pa se brzo sprijateljismo.

Kako je došlo do glasa o oružanju, ne znam, kasnije sam saznao, da je taj glas i europskom štampom pošao, nu mi ga tamo dobismo od nekog odličnika iz spoljašnjeg ministarstva, koji danas služi kod jednog poslanstva u Rusiji.

Moj se suputnik uzvrpolji, da prodjemo Makedonijom. Kako mi je bilo još 11 dana do odlaska broda iz Carigrada za Aleksandriju, nije mi ni bilo protiv volje.

Kao od sutra na osmi dan odlučim istim ekspresom od Drinopolja na Carigrad, jedan dan odredim za pripreme ovome pohodu kroz Macedoniju, a kao večeras — na oprostu od zapada — u neko kazalište, à la varietè k „hajduk Veljku".

Ovo me potonje ozbiljno zanimalo zato, što sam tu prvi put vidio srpski „jum-jum". U ostalom bilo je groza gledati. Neki škart onih zapadnih pjevačica, koje su već kod kuće pomanjkanje glasa i ukusa traljavo nadomještale dvojbenim trikojima i desperatnim dekoltejom.

Nu ne žalim te večeri. Bio sam sreo njeku davnu zanimljivu znanicu, ali što mi je više, upoznao sam jednog predstavnika viteške srbske jeunesse-dorèe, koji se je upravo pred malo dana mnogostruko ranjen vratio iz časnih brdina stare Srbije.

Malko dašto iz sporta, nu svakako i iz topla osjećaja za onu tolikom srpskom krvlju natopljenu grudu prelaze mnogi granicu, da počarkaju sa turskim ushacima.

On nas je znao dobro uputiti, kako da podjemo, kako da se čuvamo, kuda da se na noćište sklonemo, a prije svega — kako da se na pohod spremimo.

Ali o znanici, što je spomenuh! Kad sam pred 3 mjeseca došao na Rijeku, da se orijentiram o njekim plovidbenim rasporedima, preosta mi jedno veče. Znao sam, da je prijeko u Opatiji dobar koncerat u perivoju ispred „Štefanije". Mjesec krasan, crven, kao žežena mjed, izišao nad Učku, pa podjem. U perivoju bezbroj svijeta. Uz jedincati stolić s posebnim mjestima sjedi neka krasota. Ja se ogledam naokolo i ona odista dobrohotno mahnu durbinom, da mogu sjesti.

Neobično duhovita žena, a napadno lijepa uz neku „mondainu" otmjenost.

Za čas govori — i ne znajući mi imena — o svemu; u pet jezika: srpski, njemački, francuski, i engleski. O francuskoj politici i Vatikanu, o držanju stambulske porte spram reforama makedonskih, o Machiavellu, o Dusi i Kubeliku, o Willyevom „la maitresse du prince Jean"(!) i o Dragi Mašin „tada kraljici od Srbije".

Možda nas je sprijateljilo, što sam ja tako spremno slušao njezine premnoge i prerazličite ideje, kojima se čas čudim, koliko su osebujne i duhovite, čas smiješim, koli su hirovite i histerične.

Kad je zahladilo, sjednemo gore na verandi.

Za malo prodje njeki fićfirić, monoklom u oku, pod bijelim šeširom i u bijelim cipelama, a u posve tamnom kupališnom odijelu. Čas zastane ispred našeg stola,

pa dugo pogleda Mariannu — toliko mi je od svog imena rekla — ljenivo i kao protiv volje skidajući onaj bijeli šeširić sa dugoljaste tikve.

A ona najedared posve mirno ali preglasno reče: „Eckelhafter Kerl das! Muscadin! — pa se otresne. — „Madame, Vi zaista zabavljate čovjeka krasno! Tko je taj gospodin?“— A ona mahne rukom, — attachè kod srpskog poslanstva u „x“ Čas se zamisli, onda, kao da time završuje svoje misli, doda: „und feig ist er dazu!“ Ovaki su ljudi neuporabivi na diplomatskom mjestu. ne samo neuporabivi — oni prosto smetaju.

Vidim, da je dobri taragonac učinio svoje, ona se njekuda razgrijala.

Najednoć se sjeti, da sad mora poći. Nijesam mogao ništa protiv toga reći, nu bilo joj je nezgodno, kad je saznala, da ne stojim u Opatiji, nego da se vraćam na Rijeku. I ona je polazila na Rijeku; u 2 sata noći kolima.

Konačno smo pošli zajedno.

Napaliv papirose, zavalimo se u dobra Lohverova kola, pa jurnemo krasnom cestom oko zaljeva.

Na kolodvoru ju je dočekao u foyeru njeki bivši srpski ministar, koga slučajno poznam u lice.

Dok sam se kod vratara presvukao za put, izišao na peron, dohrli ona sa druge strane. — Sretan put! Ona me razigrana poljubi na usta. Putuje u Genf.

— Sretan put!

Drugi sam dan čuo za otrovanje onog dvorskog kuhača — što li je bio — a treći za smrt kralja i kraljice od Srbije. (Nastavit će se.)

JOSIP PASARIĆ: REFORMA SREDNJE ŠKOLE.

I. Modernizovanje srednje škole.

Reforma srednje škole jedan je od najvažnijih prosvjetnih problema modernoga vijeka. Napredni pedagozi i mnogi prijatelji narodne nastave spravom smatraju sadašnje ustrojstvo srednje škole, poglavito gimnazije s povlasticom staroklasičnih jezika, zastarjelim i nesavremenim i sve upornije traže, da se cjelokupno srednje školstvo osovi na nove osnove i načelno preobrazi prema duhu i potrebama vremena. Očito je, da prosvjeta novoga doba polagano, ali postojano prekida sveze sa starim vijekom, dok istodobno prima u se nove i vrlo potrebite obrazovne elemente; a kako je srednja škola po namjeni svojoj organ narodne prosvjete i rasadnica općene naobrazbe, posve je prirodan i opravdan zahtjev, da uporedo s tim prosvjetnim razvojem ide i njezina preobrazba. Do toga je resultata došao još prije 22 godine poznati njemački filosof i pedagog dr. Fr. Paulsen u svojoj „povjesti naučne nastave“ („Geschichte des gelehrten Unterrichtes“, Leipzig, Voit et C. 1885), gdje u zaglavku (str. 782) izriče ovaj sud o staroj i novoj prosvjeti i školi: „Cijeli prosvjetni pokret u posljednja četiri stoljeća zapravo jest postepeno odvajanje samostalne moderne prosvjete od antike. Sada ima u modernim jezicima naučna književnost, koja je doduše iznikla iz grčko-rimske književnosti, ali sada više ne siše iz nje svoju hranu; u modernim jezicima ima lijepa

knjiga, koja je iz antikne baštinila sujete i oblike, ali ih je tako posvojila, da su njezine tvorevine samobitni proizvodi osebnog života modernih naroda. Naučna škola ne može da se trajno otimlje dojmu toga posvema promijenjenog stanja; ona ne može da i dalje stoji u 16. stoljeću, dok narodi stoje već na pragu 20. vijeka. Ili je pak ona već davno uzmakla, ta u njoj se uči (njemački) materinski i francuski jezik, matematika i prirodne nauke, ali i podjednako hoće da održi obuku 16. stoljeća, pak u tom naprezanju lomi svoju snagu". Sličnu je misao izjavio g. 1886. i dr. H. B o n i t z, tvorac i glavni začetnik čuvenog ustrojnog nacrta za austrijske srednje škole iz g. 1849. (Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich), ovim riječima: „Ne da se tajiti, da se nalazimo u o p ć e n i t o m i n e o d o l j i v o m p r o s v j e t n o m r a z v o j u, u kojem nama ne treba upoznavati stari vijek u p r v o m r e d u i j e d i n o i z s t a r i h k l a s i k a". U novije se doba na pedagoškim zborovima kao i u mnogobrojnim spisima i novinskim člancima sve glasnije ističe, da novo doba spravom traži i nove dužnosti od srednje škole, osobito od gimnazije, koja treba da dodje u što užu svezu sa savremenim životom. Učestale su tužbe, da upravo onaj dio mladeži, koji je zvan, da s vremenom zauzme prva mjesta u javnom životu kao i na prosvjetnom i privrednom polju, najbolje i najljepše godine trati na nauke, kojih se danas već ne osjeća potreba, a da zanemaruje naučne struke i grane, koje se broje medju najvažnije našega vremena. U životu savremenog prosvjetnog svijeta nesumnjivo prevladavaju tehničke i prirodne nauke, koje su od sredine prošlog stoljeća upravo orijaški napredovale. Veličajni napredak prirodnih nauka i sjajni uspjesi tehnike silno se doimlju modernog ljudstva. S toga s punim pravom pita jedan moderni pedagog: Smije li se na očigled takvih čudesa, o kojima nije stari vijek ni sanjao, najdragocjenije vrijeme naše mladeži upotrebljavati na to, da im glave natrpavamo praktično neuporabivim znanjem i da ih silimo, neka im tjelesa na gimnazijskim klupama kržljave i zahiruju, — umjesto da ih upoznajemo sa svime, što je novi vijek stvorio i što ga pokreće, umjesto da mladiće uzgajamo za rabotnike i borioce u veličajnoj utakmici, što je narodi danas vode na gospodarskom i prosvjetnom polju? Napose to vrijedi za male narode, kojima se nanosi velika šteta, ako se u školama ovako utaman gubi životna snaga mladoga naraštaja njihova. Ta škola kao prosvjetni organ treba da razvija i podiže, a ne da lomi žive sile narodne. Danas je već jaka socijalna struja u modernoj pedagogiji, a ova odlučno traži, da škola osposobljuje gojence svoje za rad u ljudskom društvu. Iz moderne škole ima da izlazi učenik kao prosvjetan radnik, kao zdrav, radišan čovjek, koji je spreman i gotov, da saradjuje kod rješavanja prosvjetnih zadaća naroda svoga, i to kao valjan gradjanin narodne države i koristan član ljudskog društva, pak njegovi gospodarsko-politički nazori, pravni pojmovi, ćudorednost, vjersko čuvstvo i ukus treba da budu u skladu s načelima i uvjerenjem najboljih umova njegova naroda i vremena (Bergemann: Soziale Paedagogik).

A hoće li škola da vrši tu socijalnu misiju, treba da mladi naraštaj uvodi u životnu atmosferu sadašnjosti i upućuje u sve grane moderne naobrazbe. Pojmu moderne naobrazbe ne dostaje, ako je učenik sam o sebi svestrano obrazovan i načitan, snabdjeven plemenitim i korisnim naukama i zadahnut etičnim načelima, već treba da ima spreme i smisla za solidan i produktivan rad u korist društva, u kojemu ima da živе. Škola treba da uz etični, umni i fizički razvoj obrazuje i

radnu sposobnost, t. j. vještinu djelotvornog uporabljivanja duševnih sila i stečenog znanja u korist društva i naroda. Gojenac moderne škole mora da umije pretvarati skupljeno duševno blago u pokretnu snagu, u živo djelo.

Prigovara se razložito dosadašnjoj školi, da je polagala najveću važnost na teorijsko znanje i odgajala učenike svoje većim dijelom samo za činovnike, a zanemarivala praktičnu spremu i uputu, tako potrebnu za život i svakidašnje zahtjeve savremenog društva. U toj jednostranosti valjada leži uzrok nezdravoj pojavi, da i u nas mladež još sveudilj većinom hrli u gimnazije i povećava redove inteligentnog proletarijata, dok se u svim granama praktičnih i čisto produktivnih zvanja, kao u industriji, trgovini i tehničkoj struci osjeća nedostatak vještih domaćih stručnjaka. Prirodno bogatstvo naše domovine leži na ugaru i neotkriveno, ili ga uspješno iscrpljuju inostranci ; a ako ga sami hoćemo da iscrpljujemo, to radi nevještine i neupućenosti ne polučujemo izdašnih koristi, ili pak gubimo, što na žalost češće biva, pa time umanjujemo umjesto da povećavamo opće blagostanje. Primjera radi spominjemo našu šumsku trgovinu, rudarstvo, tvorničarstvo, ribarstvo itd.

Kod reforme srednje škole treba po sudu ruskog pedagoga E. Djačenka računati sa realnom i neosporivom činjenicom, da golemi napredak novovjeke znanosti zavisi o snažnom razvoju prirodno-naučne metode mišljenja, koja se osniva na evolucionoj teoriji i komporativnom načinu istraživanja. Ta je metoda povoljno uplivala ne samo na neposrednu sferu svoga porijekla, t. j. na prirodne i realne nauke, na ekonomski razvoj i praktična zvanja, nego je dala jaku pobudu napretku čisto apstraktnih nauka, socijologije, povjesti, mitologije, psihologije, pa i same filologije. Pače i na razvoj filosofije, te najapstraktnije, t. j. čiste znanosti ta je metoda snažno uplivala, kako se opaža na djelima Spencera. Potom nema sumnje, da moderni prosvjetni svijet zahvaljuje toj prirodno-naučnoj metodi svoj naučni i ekonomski napredak i u savezu s time razvoj svoje vanjske moći.

Pod dojmom sjajnih uspjeha te metode moderna podagogija traži, da se u ustrojstvu srednje škole više uvažava realno-praktični smjer, čime ipak ne napušta zahtjev općene obrazovanosti, koju podjednako drži ugalnim kamenom svake školske obuke.

Sa zahtjevom općene obrazovanosti u uskoj je svezi sporno pitanje o staroklasičnim jezicima u gimnazijama, jer pristalice klasicizma drže grčki i latinski jezik i književnost nenadoknadivim elementom općene obrazovanosti, a protivnici njegovi uporno dokazuju, da se općena obrazovanost uspješno stječe i bez znanja staroklasičnih jezika.

II. O klasicizmu.

Borba o obrazovnoj i uzgojnoj vrijednosti staroklasičnih jezika traje već više od sto godina. Protiv klasičnih jezika digoše se ne samo predstavnici realnih i prirodnih nauka, nego i takvi umovi, koji su temeljito proučili klasičnu starinu. Tako je Goethe u pismu na Knebela (Briefwechsel mit Knebel I, 310) primijetio, da u Jeni učenici realnih nauka šire uljudbu (ein humanes Leben) u okolini svojoj, dok su učenici humanističnih nauka upravo najnehumaniji (gerade die Inhumansten), a to da ne vrijedi samo za Jenu i za ono doba ; jer da humaniora već više od jednog

stoljeća ne uplivaju na ćud mladeži, pa je prava sreća, što su nadošle prirodne nauke, koje su na sebe svratile pozornost i tako nam otvorile put k humanitetu. I Jakob Grimm je u istom smislu revnovao protiv monopola staroklasičnih jezika i tražio, da se izluče iz gimnazije i zamijene drugim obrazovnim i uzgojnim predmetima. On je tvrdio, da nijedna nauka nije tako obijesna, ohola, svadljiva i nemilosrdna spram tudjih pogrješaka kao filologija (Kl. Schriften I. 236). Pa i F. A. Wolf, koji je visoko cijenio vrijednost klasičnih studija za naobrazbu mladeži, nije nipošto zahtijevao, da sva mladež ili barem što veći dio njezin uči stare jezike. Gimnazije, osobito gornji razredi, samo su za one, koji kane prijeći na sveučilište. Tko se želi posvetiti praktičnom gradjanskom zvanju, neka polazi realno učilište. Iz novijeg se doba medju ostalima mnogo spominje izjava sadašnjeg njemačkog cara: „H u m a n i s t i s c h e Bildung mache a l l e i n den Mann n i c h t". Po njegovu sudu ima realna gimnazija s modernim jezicima isto tako važnu, ako ne i važniju ulogu u modernom obrazovanju.

Pristalice klasicizma odlučno pobijaju take i slične nazore i gorljivo dokazuju, da u obuci staroklasičnih jezika leži jedinstveno i nenadoknadivo sredstvo naobrazbe i odgoje. A treba priznati, da uz to mnijenje pristaje velik broj glasovitih književnika i umnika. Medju ovima se nalazi i ruski pjesnik Puškin, koji je izjavio: „Kako si često čupam kosu, što nemam klasične naobrazbe"; nadalje čuveni ruski kritičar Belinskij i filosof Vl. Solovjev. Belinskij je g. 1841. pisao Hercenu: „U rimskim biografijama duša moja plovi kao u okeanu, — na tlu Grčke i Rima niklo je novije čovječanstvo... Čaroban je svijet klasične drevnosti. U životu njegovu klica je svega, što je veliko, plemenito, valjano i to zato, što je osnova života njegova — ponos ličnosti, nepovredivost ličnoga dostojanstva. Doista, grčki i latinski moraju da budu ugalnim kamenom obrazovanja, temeljem škole". No treba primijetiti, da se je Belinskij kasnije u više navrata odrekao toga „temelja" i „ugalnog kamena". Vl. Solovjev je g. 1879. izjavio, da je izlučenje staroklasičnih jezika iz ruskih gimnazija i filosofije iz sveučilišta u g. 1849. nepovoljno djelovalo na život i znanost u Rusiji. To sniženje obrazovne razine imalo je po sudu njegovu za posljedicu razvoj površnoga radikalizma, koji je od početka 60. godina ovladao ruskim društvom. U znanosti su nikla mnoga slučajna djela bez cilja i osnove uopće, bez logičke sveze u pojedinostima. Znanstvena je proizvodnja spala kvalitativno. Koncem 60. godina ruska je vlada uvidjela nužnu potrebu klasicizma kao općeno-obrazovnog sustava i uspostavila klasične jezike u gimnazijama.

Klasicizam ima poklonika i medju modernim piscima. Poznato je, da se amo broje H. Ibsen, Nietzsche, Maeterlinck, Osk. Wilde, Whistler, H. Bahr i uz ostale češki pjesnici Vrchlicky i Machar. Medjutim se u novije doba, osobito od 90. godina, taj boj oko staroklasične obuke i reforme srednje škole znatno zaoštrio i zahvatio široke krugove javnosti. To se pitanje danas živo pretresa ne samo na pedagoškim zborovima i u stručnim časopisima i knjigama, nego i u raznim književnim listovima i dnevnom novinstvu. Pariska „Revue bleue" i bečka „Wage" upriličiše prije nekog vremena posebnu anketu o tom spornom pitanju i priopćiše cijeli niz glasova iz pera savremenih predstavnika najrazličitijih struka i zvanja. Pri tom je zanimljivo, da je broj branilaca i protivnika humanistične naobrazbe bio gotovo jednak na obadvije strane. No čini se, da se je poslije toga broj onih, koji u

javnosti pobijaju antiku, nemalo povećao i po najnovijim žestokim jurišima na staroklasične jezike izgleda, da će konačno potonji ipak morati da ustupe mjesto modernim jezicima. Moderni se svijet po sudu Paulsenovu znatno prikučio jedinstvenom narodnom školskom sustavu. Stari se jaz medju učenom i pučkom nastavom počinje zatrpavati. Gimnazija je već izgubila značaj stare latinske škole, u kojoj je carevao latinski jezik, a materinski bio izopćen. Otkad je pak ukinut latinski sastavak, prestala je i fikcija, da učeni svijet piše i govori drugim jezikom nego li narod. Liječnik, pravnik, svećenik, učitelj, naučnjak ne grade se više, kao da im treba neki tajni jezik, kako je to prije pol stoljeća bivalo ; ostaci uporabe latinskog jezika posvuda se gube ; svi narodni ljudi govore i pišu jednim jezikom. A u novije doba imaju u mnogim prosvjetnim državama pristup na sveučilište i oni, koji uopće nemaju pojma o latinskom jeziku. Tako se kod modernih naroda viša obrazovna nastava postepeno primiče stanju, u kojem više ne poseže za klasičnom starinom, već se namiruje iz sredstava rodjene svoje prosvjete. Na sveučilištima je to već davno postignuto, jer ovdje stari klasici nijesu više učitelji znanosti i prosvjete, već samo objekti znanstvena istraživanja. Na srednjim zavodima klasična je naobrazba ustupila mjesto mnogim novim predmetima prema zahtjevima vremena. Preostaje još samo to, da se humanistična naobrazba drugim sredstvima postizava, jer je uzaludan napor, da je i unapredak s pomoću starih jezika postizavamo. (Dr. Fr. Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichtes, Vorwort, V. i VI.)

Razlozi, kojima pristalice klasicizma obično vojuju u prilog opstanku starih jezika u srednjoškolskoj nastavi, u glavnom bit će ovi : 1. Naša prosvjeta ima svoj korijen u antiknoj. Činjenica je, da se tragovi starih jezika još danas nalaze u modernim jezicima, čemu su dokazom mnogobrojni grčki i latinski izrazi, koje svaki obrazovani čovjek mora da poznaje i shvaća. Napose terminologija mnogih znanosti ne može se razumjeti bez znanja starih jezika. Primjera radi spominjemo ove latinske riječi : litera, natura, ars, jus, lex, positio, species, forma, religio, factum, populus, substantia, intellectus, res, terra, cives, cultus, publicus, humanus ; nadalje povjesne nazive : consul, legatus, tribunus, praetor, quaestor, aediles, nobiles, dictator, imperator, senatus, respublica, praesidens, minister ; ili mitska imena : Jupiter, Juno, Diana, Venus, Janus, Mercurius ; ili priložne čestice : de, in, trans, re, pro ; ili pak grčke riječi : theos, anthropos, logos, ge, psyche, physis, grapho, krino, genos, metron, arithmos, pathos, polis, philos itd. ; ili pak termine tehničke : subjekt, predikat, estetika, seismograf, medicina, radioterapija, anatomija, kirurgija, ginekologija itd.

Nema sumnje, da se je teško snaći u tom obilju tudjih riječi bez znanja latinskoga i grčkoga jezika. Klasične jezike, a napose latinski, mora da poznaje, tko hoće da uči teologiju i klasičnu filologiju, pa i moderne jezike, povjest i pravne nauke.

Klasična je starina tako snažno uplivala na duševni razvoj čovječanstva, da se ne može pravo shvaćati savremena prosvjeta, ako se ne poseže u prosvjetnu povjest Grka i Rimljana. Stari su narodi praoci naše prosvjete i njihov je jezik zapravo bitna sastavina moderne prosvjete ; uopće udes staroklasičnih naroda nerazdruživo je spojen s udesom moderne prosvjete. Nijemci n. pr. tvrde, da se bez Homera i Sofokla ne može pomisliti klasična književnost njihova u onom

obliku, u kojem i postoji. Branitelj klasicizma prof. dr. K. Huemer (Der Geist der altklasischen Studien und die Schriftstellerwahl bei der Schullectüre, Wien 1907) tvrdi: „Bitka kod Salamine i punski ratovi stvoriše prije tisućljeća prilike, bez kojih bi bio nemoguć razvoj antiknog duševnog života. No ako pomislimo, kakvo značenje ima taj život za nas, možemo spravom te dogadjaje uvrstiti gotovo medju zgode rodjene svoje povjesti. Svaka nas faza u razvoju Grka i Rimljana zanima, kao da se radi o dijelu domaće povjesti. Stoga je potreba za svakog Nijemca, koji teži za višom naobrazbom, da u izvoru čita kazivanje starih pisaca o epohalnim dogadjajima povjesti njihove, da ih sluša u jeziku njihovu, kako pričaju o perzijskim ratovima, o odlučnoj bitki medju Cezarom i Pompejem, o postanju i prvim oblicima rimskoga carstva. Jednom riječju: Naša se prosvjeta osniva na klasičnoj i tko hoće da dublje u nju pronikne, mora da zna latinski i grčki.

II. Važan je razlog održanju staro klasične obuke u gimnaziji — kako medju ostalima ističu ruski filolog F. Zelinskij u zanimljivoj knjizi „Drevnij mir i my" (izišloj i u njemačkom prijevodu pod natpisom: „Die Antike und wir", Leipzig, 1905) i njemački pisac Adolf Harnack (u spisu: „Die Notwendigkeit der Erhaltung des alten Gymnasiums in der modernen Zeit", Berlin, 1905) — velika obrazovna snaga latinskog i grčkog jezika u jezično formalnom pogledu.

Gramatika starih jezika sa svojom obrazovnom vrijednošću ne može se zamijeniti ni dostići nijednim modernim jezikom. Učenje starih jezika razvija duh i oštri logično mišljenje. Već je Foulier rekao: „chaque leçon de latin est une leçon de logique", a pri tom je mislio u prvom redu na latinsku sintaksu, za kojom u tome nimalo ne zaostaje grčka sintaksa. Veli se, zadaća je škole u tome, da odgaja za duševni rad, da gojence sprema za tešku životnu borbu, za koju se traži jaka volja i zdušno vršenje dužnosti. Za tu odgojnu rabotu potrebni su ne samo uzorni primjeri, kakih ima na pretek samo u klasičnoj starini, nego i teška učevna gradja, za koju se hoće trudoljubiva mara i željezne ustrajnosti. Takovu pak učevnu gradju nalazimo samo u klasičnoj starini, u kojoj se misaoni izraz i rečenični sastav vrlo često posvema razlikuje od frazeologije i sintakse modernih jezika. Naporni rad kod svladavanja mnogih teških i zamršenih mjesta u klasicima u velike unapredjuje duševni razvoj gimnazijske mladeži. Stari su jezici bili više od dva stoljeća pokusni kamen, na kojem se brusio i oštrio čovječji um, pa je u redu, da tu službu i unapredak vrše. Tvrdi se, da je svaka lekcija latinskoga ili grčkoga jezika podjedno i lekcija materinskoga jezika. Svaki prijevod iz latinskoga ili grčkoga jezika proširuje i ugladjuje znanje i vještinu u materinskom jeziku.

III. Najvažnijim se smatra estetsko-umjetnički momenat. Tako medju ostalima i prof. dr. K. Huemer u spomenutom spisu tvrdi, da se staroklasična obuka može danas razložito opravdavati samo tom mišlju, što su stari grčki i latinski pisci vanredno podesni za obrazovanje mladeži i u estetskom pogledu jedinstveni i nenadoknadivi, pak nadalje time, što se ti uzori moraju bezuvjetno čitati u izvorniku, ako se hoće potpuno shvaćati estetsko-umjetnička vrijednost njihova. Stari su klasici ne samo nenadoknadivi, nego podjedno i neprevedivi. Dokazom je Homer: u svjetskoj literaturi nema epskog djela, u kojem bi se tako jasno zrcalila pjesnička divota, čar pjesničke dikcije, kao u Ilijadi i Odiseji. Čisto čovječno osjećanje i samoniklu prirodnost u Homera nije do sada nitko dostigao.

a kamo li nadvisio. A Homer je i neprevediv: čar izvornih jezičnih oblika, izredan sastav riječi, osebujni starinski kolorit, blagozvučje, samobitni izražaj misli ne može se adekvatno i neotrunjeno pretočiti ni u jedan moderni jezik. Stoga Homer ne će nikad naći svoga prevodioca u višem smislu ove riječi. A isto više ili manje vrijedi za većinu starih klasika. Nenadoknadivost starih klasika sastoji u tome, što su djela njihova svojim uzvišenim, plemenitim i mladeži lako shvatljivim sadržajem, ljepotom oblika i čistim skladom izmedju sadržaja i oblika u najvišem stepenu podesna, da u mladeži bude i obrazuju smisao za ljepotu, naročito za jezičnu ljepotu. Pri tom treba imati na umu, da antika u formalnom pogledu nije norma za modernu poeziju, već samo sjeme, kako razlaže Zelinskij u spomenutom spisu. Nemanje je važan i obrazovan i misaoni sadržaj starih klasika. Zato treba za školsku obuku odabrati što više takih djela, u kojima se govori o znamenitim i sudbonosnim dogadjajima starog vijeka i o povjesnim velikanima, koji su moćno utjecali na tok staiovjekovne povjesti; a naročita se pažnja ima posvećivati umotvorinama, koje se odlikuju dubokim i velebnim mislima i odrazuju sjajnu darovitost i jedinstvenu izvornost starih naroda, kao i njihovu zamašnost za povjest duševnog života čovječanstva. Mladeži se mora dati samo ono, što je umtejnički i sadržajno važno. Učenici treba da dodju do uvjerenja, da se učenjem starih klasika stječe idealno dobro, koje potpuno odgovara uloženu trudu i koje doista vrijedi stjecati (Dr. K. Huemer, o. c. str. 13. i 14.). (Nastavit će se.)

JOSIP KOSOR: CUPALO

(Nastavak.)

XXII.

Anica leži na postelji pokrivena do grudiju jorganom. Ruke je sa nabreklim plavim žilama prebacila preko rubova pokrivača. Teško diše. Usne su joj pomodrile i razvučene, koža na licu nabuhla i sva se izobličila. Još se nije posvema oporavila od poroda. Na lijevoj strani njezinih grudiju viri ispod pokrivača i nježne bijele košuljice sitna glavica sa zatvorenim očima i bjelkastim obrvicama. Nasisavši se dijete iz majčine sise mlijeka usnulo i buja napupčenih usana.

Anica prevraća očima po sobi, zirne kroz okno na plešuće zelenkasto more, prisluškiva tananom cvijelu vjetra, što udara o staklo a onda spusti topli nasmijani nabolni pogled na glavicu čeda. Višekrat gane rukom i tiho cmokne usnama — htjela bi ga ogrliti i poljubiti, al domisli se da spava i svlada taj osjećaj materinskog milovanja.

Otkako je ugledalo njezino čedo svijetlo, u njoj se probudio posvema novi život. I prije je imala zbog česa živjeti — ta već radi sebe, radi svoje mladosti, njega i ljubavi, nu sada se je napose usredotočio pred njom jedan novi posvema opredijeljeni cilj. Eto, ona je nešto dala, stvorila kao priroda kad začne u proljeće i rodi u jesen. Cvijet, koji je suzama zalijevala i gojila na ljubavi, napokon je procvao, zamirisao... I dok je pomišljala, kako će ona taj cvijet njegovati, uščuvati is njime sebi sladiti život, nehote bijaše zahvalna roditeljima i svjetini za sva progonstva i prezir, koja su joj kroz duševnu borbu i bolove — sada samo povisivala sreću....

Čini joj se, da joj je život produljen, rasprostranjen, silniji i jači. Ona ima više prava na zemlju i more, jer je podala novog čovjeka, koji će jednoć ma i iza nje, svojim glasom oživljavati taj okolni prostor i u toj nužnoj borbi rada pritjecati svojim rukama.

Dijete jošte nije bilo kršteno i nije bila na čistu kakvo bi mu ime dala. Ime očevo, premda joj je veoma milo ipak ne odgovara njezinom osjećaju. koji ona s djetetom spaja. Spomene se imena svoga oca, raznih rodjaka, nu sva joj se imena ljudı čine smiješna i ne bliza. Ona treba ime, čiji je nosioc donekle sudioničtvovao u njezinoj ljubavi. Sjeti se onoga dana, kad ih je more liljukalo s barkom, kako se je smijalo suncu i čarnim bojama, kako im je svojim modrikastim valovima hrlilo u susret, da ih daleko daleko ponese, kako ih je donekle onim vrelim raz-bludnim valjuškanjem i samo potaklo na ljubavnu pustopašnost i grud privuklo grudi. Anica se uz to tačno spomene nekojih lica gradjana, onda povučena u nutrinji lancem misli spomene se čitavog grada, njegove zlobne duše pune predsuda, pa-kosti i zloradosti i prispodobi ga sa morem. Laki na pola porugljivi smiješak preleti joj licem. Šta su tı svi sitni ljudi prema moru ! U njihovim dušama nema ni toliko dobrote koliko u moru bisera i korala ! Anica pogleda svoje čedo i sva protrne. Zatim još jednoć pomisli na dan njegova začetka i u svim ćutilima osjeti golemu želju, da od harnosti ogrli more u koliko se god širi i puca u bezgraničnu plavu da-ljinu. Nek mu je ime „More !“ — poklikne najednoć iz dubine duše i iznova se trgne iz srha nabolne slasti.

U kuhinji se čuo šum i zveka posudja.

— Tetka ! — zavikne Anica sa smiješkom na usnama.

Žena sa zasukanim rukavima i potpregnutom pregačom proviri brižno na vratima :

— Šta je srce moje ?

— Znate li, teta, kako ću ime malom dati ? — odigne se ona na laktu.

— Kakvo ?

— More, More !

U tetke usjeku se sa strane usana dvije oštre crte začudjenja.

— O šta ti to na um pada, to nije ljudsko ime.

— Pa ja mu ljudskoga ni ne dam. Ta šta sam ja dobra od ljudi i vidjela, a more me je uvijek milovalo.

Tetka se prekrsti nekoliko puta, uzdahne i rekne :

— Radi kako znaš.

Otkako je Anica stala trpjeti od strane roditelja i od malomještana prezir i u njoj se zaista zarodila klica mržnje prema ljudima. Njezino mlado i nevino srce, koje je prije za sve na svijetu nosilo samo ljubav, nije moglo — a da duboko uvrije-djeno, ne urodi ljutom oprijekom. Muke poroda, ponos na dijete, i ovi kašnji dani doprinijeli su znatno, da su svi ti njezini osjećaji ojačali a misli se zaoštrile — preko noći postala je zrelija i starija. Dabome, da je prema dragom njezina ljubav samo porasla. Ta on bijaše uzrokom svega : i kušnje i sreće . . .

Tetka je sjela na stolicu i zagledala kroz okno na more. More je plesalo kipeći bijelom pjenom i rastačući se na hridinama. Povrh razine mu polijetao vlažni prah i vrtio se i meo u tužnom plaču dalekoga vjetra. Nekoliko tmurnih oblaka spusti se gusto na horizontu poput oblačnih deva u more, da srću kuhajuću slanu vodu.

Galebovi polijeću amo tamo lomeći uzaludno pravac u zraku. Izgladnjeli su, pa očekuju parobrode i putnike, od kojih se nadaju dobačenim mivama hljeba — nu nevideć ih sada nigdje, naprežu bistre oči u daljinu, pište i cvile zapličuć krila u fijukovu mrežu vjetra, baš kao da se tjeskobno bore o svoj bitak. Nekolicina ih prenese se naglo prema svjetioniku, koji je mrtvački stražario na klisurama i spustiše se na stijene.

— Krstiti bi dijete trebalo, a sama ne znam, koga bi za kuma, — prousti tetka.

— Zar ga nisi dosad zamislila ?

— Koga bi, koga bi, kad svatko zazire.

Anica šutaše, čelo joj se namršti.

— Znaš li da se i za samoga popa bojim . . . . ovakav slučaj, ah, Bože moj.

— Molim te tetko, ne nagoni-me barem ti na plač, — javi se sada Anica povišenim nujnim glasom, — ako ne će ne će . . . Ne možeš li koga naći za kuma, kumuj mu sama, ne će li ga krstit, daj amo pregršt mora pa ću ga krstiti ja. Tako bi se najbolje dolikovalo.

Tetka joj ne znade ništa reći, nego potlačena sitnim brigama opet se zamisli.

Zelena boja mora poprimi sada nejasno smedju a daljina se zaiskri kao razdrobljenim biserjem — od — vlažne prašine, — koju je vjetar podizao.

Proteku dva tjedna. Anica nije dala krstiti djeteta. Odluči čekati dvije ili tri godine, dok se „otac" ne povrati. Medjutim ona ga je zvala „More". Dijete je veoma brižno njegovala i dojila. Nikako nije htjela pristati, da mu daje kravlje mlijeko kao što je tetka htjela. Svaki dan mijenjala mu je često pelene i prala ga mlakom vodom.

Mali se divno razvije. Ojedraju mu ručice i nožice i ojača u čitavome tijelu. Oči naslijedi od majke, u koliko se moglo za sad razabrati a oblik lica od oca. Bijaše miran i rijetko da bi plakao. A ako se to i dogodi, Anica ga ljuljne dva tri puta i umah umukne. Po noći bi se rijetko budio. Anica bi ga po cio dan držala na rukama ljuljkajući ga i tepajući mu koješta. Višekrat cjelivala bi ga u usne i čelo posve strastveno materinskom ljubavlju i klicala mu na još ne probudjenu svijest : — o ti živote moj ! A mali samo miga na to ručicama. Sve je njemu to još nejasno. Te slike, što mu se pretaču pred očima prima on nesvijesno u svoju mladu dušu i tek si na njima vježba i jača zjene. Nu nikako se ne da materi iz rukuh. Čim ga uzme tetka u naramak zaplače. Tetka se čudi tome i žao joj da je dijete ne voli. Ako se Anica samo gane od njega već mu nije pravo. Tetka misli, da ga je Anica previše razmazila, nu to ne će biti. Svako se dijete inštiktivno prikiva ručicama uz mater, a ovo Aničino, koje je niklo u velikoj strasti ljubavi, koje je napokon kroz majku već u utrobi njezinoj skupa s njime primilo pedepsu i muku u samom ciku života — ovo dijete ljubavi dvostruko većom silom nagona privija se uza mater.

Anica to ćuti pa se sve više veća njezina duša i samosvijest. . . .

Dragi joj se svaki čas javlja dugim pismima. Više put joj se potuži kako je težak život u radu, nu kad pomisli na nju i dijete, veli, da bi svojim rukama gore rušio za njih.

U zadnjem pismu joj javlja, da je zašao u naseobine Hrvata, te da radi skupa s njima.

Toga joj dana ujedno stiže od njega dvadeset dolara. (Nastavit će se.)

LISTAK

POLITIKA

PROGRAM DRA. RAKODCZAYA. Zajednička vlada objelodanila je u oficioznom komunikeu jedan dio programa dra. Rakodczaya. Već proti n a č i n u objelodanjenja dužan je svaki Hrvat, koji drži do dostojanstva hrvatskog bana i časti hrvatske vlade najodlučnije prosvjedovati. Ugarska vlada saopćuje tu program hrvatske vlade madžarskoj javnosti za informaciju prije, nego li je hrvatskoj vladi bilo moguće, da sa svojim programom stupi pred javnost, kojoj je taj program namijenjen.

Ovo bagatelizovanje hrvatske vlade imade da pobudi dojam, kao da ugarska vlada naprosto može diktirati hrvatskom banu program, a ban kao eksekutivni organ zajedničke vlade imade samo da taj program izvrši. Za to način, kojim je hrvatska javnost saznala za program dra. Rakodczaya dokazuje, da se upravo želi izbjeći svakoj pomisli, da bi se program hrvatske vlade u pitanjima zajedničkima imao uglaviti sporazumno izmedju obiju vlada, kao ravnopravnih pregovarača, već da lih o volji ugarske vlade ovisi, koja će biti sadržina tomu dijelu programa.

Jedino na taj način može se razumjeti, kako je službeni list hrvatske vlade pišući o programu dra. Rakodczaya mogao sadržinu toga programa nazvati „koncesijama" ugarske vlade, dok se faktički radi samo o vršenju dužnosti sa strane zajedničke vlade, ili neispunjenju jednog malog dijela nagodbom zajamčenih prava. Ustrojenje posebnih hrvatskih odsjeka u zajedničkim ministarstvima, koje se prikazuje kao osobita tečevina, osniva se na § 46. nagodbe, koji te odsjeke izričito propisuje. Na istom paragrafu temelji se i dužnost namiještanja domaćih sinova u zajedničkim uredima. Pa kad se danas te dvije stvari, — a to je u suštini cijeli dosad objelodanjeni program dra. Rakodzaya — prikazuju kao „koncesija", koja ovisi o blagonaklonosti zajedničke vlade, kad se obećanje, da će zajednička vlada vršiti d u ž n o s t, koju joj propisuje t e m e l j n i d r ž a v n i z a k o n, prikazuje kao znak njezine blagonaklonosti, radi kojega bi Hrvatska imala popustiti u svom otporu, onda to zaista ne znači, da hrvatska vlada nastoji oko ispunjenja hrvatskih prava, već ih ona d i r e k t n o i z r u č u j e n a m i l o s t i n e m i l o s t m a d ž a r s k i h v l a s t o d r ž a c a.

Za to držimo, da se ne može i ne će naći političara, koji bi bili pripravni za volju pojedinih uskih koncesija odustati od temeljnih, mnogo širih prava Hrvatske.

Vlada Pejačević-Nikolićeva, kojoj će povijest pravom priznati naslov narodne vlade, uglavila je u pregovorima, što ih je kao ravnopravan faktor vodila s ugarskom vladom, već prije sve ono, što danas g. dr. Rakodczay prikazuje kao znakove osobite madžarske milosti. Razlika je u tomu, štoje dru. Rakodczayu potrebno, da moli „koncesije", jer su te još jedino, čime misli predobiti javnost za sebe, dok je vlada Pejačević-Nikolićeva ono, što danas dr. Rakodczay moli, na temelju zakona z a h t i j e v a l a, pripravna prije odstupiti, nego da od svojih zakonitih zahtjeva odustane. Vršenje hrvatskih nagodbom zajamčenih prava, narodnoj je hrvatskoj politici, koju je narodna vlada reprezentovala, k r u h s v a k i d a š n j i. Vladi je dra. Rakodczaya vršenje tih prava skupocjeno jelo, nad kojim bi imao zakliktati od radosti sav narod, kad ugleda ovo čudo od jela na Rakodczayevu stolu.

Narodna vlada nije se žacala konflikta, da obrani pravo, dr. Rakodczay žaca se braniti pravo, da izbjegne konfliktu, napušta pravo, da konflikt odstrani. Ovo je tako jasno, da ne treba ni razlagati, pa je gotova uvreda po našu javnost, optimizam, kojim dr. Rakodczay računa, da javnost ne će opaziti humbuga, koji se tu pod formom koncesije nosi na pazar.

Sve, što dr. Rakodczay nudi, ide nas i bez njega i bez milosti ugarske vlade. Ide nas po pravu i zakonu. A za sve to traži samo jedno od nas: priznanje državnoga jedinstva. A toga ne će postići ni milošću ni nemilošću. — *dl.*

SOCIJOLOGIJA

UČITELJSKE SKUPŠTINE. U drugoj polovici kolovoza održane su glavne skupštine „Hrv. pedagoško-književnog zbora" i „Saveza hrv. učiteljskih društava",

„Zborovu" skupštinu otvorio je predsjednik prof. Stjepan Basariček predavanjem o n a u č n o m i m o r a l n o m u v j e r e n j u, t. j. upravo o potrebi, da djelovanje čovjekovo bude u skladu sa stečenim teorijskim i praktičnim načelima, na kojima se osniva uvjerenje. „Čovjek bez uvjerenja — reče predavač — slab je i kukavan stvor, kojim svatko po volji kreće, i u koga se nitko ne može pravo pouzdati . . . . No mnogo opasniji od ljudi bez uvjerenja jesu ljudi, koji s kakvih mu drago razloga rade protiv

svoga uvjerenja. Takvi se ljudi mogu predobiti za svako zlo, te su na veliku nesreću narodu i čovječanstvu. Ako ljude bez uvjerenja valja sažaljevati, onda ljude, koji rade protiv uvjerenja, treba upravo prezirati . . ." U svim izvodima svojim stajao je predavač na visini liberalna i trijezna pedagoga sa širokim i objektivnim pogledima na različna područja, gdje se nazori u veliko ukrštavaju, sijeku i bore. Osobito su zgodne misli predavačeve o političkom uvjerenju. (Vide „Napredak").

Dopisnik član „Zbora" Josip Škavić čitao je u toj skupštini opsežnu i s jakom spremom napisanu studiju: „Uzgoj prema životu, znanosti i umjetnosti".

U skupštini „Saveza hrv. učit. društava" izabran je nov društveni odbor (predsjednik Josip Kirin, odbornici Klobučar, Kranjc, Lisac, Jambrišak, Granec, Jerand, Leskovar, Galović, Širola i Dolovčak), a po tom su rješavani tekući poslovi. Na početku skupštine izišli su korporativno iz dvorane učitelji Srbi ostavivši napisanu izjavu, da istupaju iz „Saveza" stoga, jer u prijedlogu za promjenu društvenih pravila, što ga je središnji odbor publicirao prije godinu dana, nigdje nije spomenuto srpsko ime. Nadamo se, da će se ta stvar poravnati u interesu staleškom i narodnom, premda smo podjedno uvjereni, da će „Savez hrvatskih učit. društava" sve nas daleko preživjeti s ovim svojim starim imenom.

Od raspravnih predmeta ove skupštine pobudilo je u javnosti osobit interes pitanje o madžarskim školama. O tom su nakon izvještaja učitelja Štetića prihvaćene ove rezolucije:

a) S obzirom na to, što po § 50. škol. zakona, svaki učitelj na inojezičnoj školi u Hrvatskoj i Slavoniji ima hrvatski jezik obučavati kao obvezno učevni predmet;

b) s obzirom na to, što po § 117. škol. zak. učitelji, osposobljeni na kojoj učit. š oli izvan Hrvatske, — imaju da polože posebni ispit iz hrvatskog jezika, pred ispitnim povjerenstvom za pučke škole u Hrvatskoj i Slavoniji;

c) s obzirom na to, što ogromna većina učitelja (učiteljica) na inojezičnim školama, a napose madžarskim u Hrvatskoj i Slavoniji takvoga zakonom propisanoga ispita nemaju a nisu hrv. jeziku ni toliko vješti, da bi mogli u smislu § 50. škol. zak. uspješno podučavati;

d) s obzirom na to mimoilaženje školskog zakona kao i opraštanje praktičkih ispita, na korist učitelja inostranaca na inojezičnim školama u Hrvatskoj i Slavoniji — a na uštrb domaćega učiteljstva hrvatskog — učitelji sakupljeni na glavnoj skupštini „Saveza hrv. učit. društava" dne 22. kolovoza zaključuju: da se zamoli hrv. sabor i kr. zem. vlada neka pribavi poštovanje gornjih ustanova škol. zakona o polaganju ispita iz hrvatskog jezika.

Pozivaju se stoga svi učitelji, da uznastoje izazvati kod škol. odbora i opć. zastupstva zaključak da se putem predstavke na hrv. sabor i vladu, u kojoj prosvjeduju protiv postojećih inojezičnih škola u Hrvatskoj i Slavoniji, koje su osnovane kršenjem škol. zakona naročito § 4. i 105.; — zatim § 24. i 26., koji govore o teritoriumu škol. općina kao i proti osnivanju novih madžarskih škola, koje ne bi odgovarale zahtjevima i ustanovama škol. zakona.

Skupštinu je pohodilo nekoliko učitelja Čeha i Srba iz kraljevine. *A.*

KNJIŽEVNOST

ANTE ANIĆ: POGLEDI. (Putne bilješke). U Dubrovniku 1907. Evo ovako se zove novi putopis od Gruža preko Jakina, Milana, Pavije, Garda jezera, Zagreba i Sarajeva natrag u Gruž. Ovo je prvi putopis u nas svoje vrsti, jer je sastavljen u formi prodika. Opisi prirode vazda svršavaju slavom Neizmjernom, Svemogućem Biću. Pisac u svemu vidi slaboću ljudskog razuma i njegovo uzaludno natezanje, da protumači razne pojave, koje on rješava, pozivljuć se na svemogućstvo božje. Ipak se to čini često kao prosta profanacija, jer se i za lakše probleme, s kojim je odavna znanost na čistu, utiče ovakovomu rješenju. Zanimljiva su piščeva opažanja u Loretu. Pravda se vodi o autentičnosti kuće blažene djevice, koja je sagradjena od opeka i crepova, a jer u Nazaretu nema ni opeka ni crepova, to bi imao biti dokaz, da kućica nije amo iz Nazareta prenesena. Čudno doista! Ja mislim, da je lakše bilo u Nazaret donijeti opeke i crepove iz Italije, nego li cijelu kućicu iz Nazareta prenijeti u Loret. Pa čemu sumnjati? Zar nije Bog svemoguć?! Kako onda pisac opravdava one tisuće utisnutih cjelova u crne opeke kućice „tolikih generacija", koje „nalaze u tom jednostavnom činu osobite utjehe, kakve ne može da pruži čovječjem srcu cijela ljudska znanost? Pred tom pomisli ne ostaje ino, neg, da se poklonimo velikoj tajni nepristupnog svijeta, koji, i ako sakriven od naših ćutil

ipak tako moćno djeluje na život naše duše. I one polumračne zidine kan da ti spominju nastavak drugog života". Zar ovako može da opravda auktor onaj žlijeb, što no su ga u mramoru od velika obilaženja na koljenima oko te kućice izdubli vjernici? Ako nije kuća autentična, čemu to ne obustaviti; čemu ne zabraniti cjelivanje i one zemljane posude iz koje se je zar sveta obitelj hranila i klanjanje onoj krpici tobožnje Marijine odjeće? Ili se zar to obavlja bez dozvole crkve samo za to, da okolica može živjeti od hodočasnika itd.? Pisac svakako ima pravo, kad žali, da su Hrvati doprinijeli novaca za „hrvatsku kapelu" u Loretu, tim više, što je ona Marijina kućica bila prvo na Trsatu!

Iza vjere dolazi moral. S osobitom nasladom spominje auktor, kako je supruga Gilberta conte Borromeo, po riječima majordoma, dala slike „pokriti radi golotinje; dapače da kani jednog sina namijeniti svećeničkom staležu...

Zanimljiv je i način pripovijedanja. Najprije se nešto iznaša, a onda redovito tumači „u prilikama". Duge parafraze pune zvučnih fraza svršetak su pojedinim prodikama.

Diljem knjige piščeve se naivnosti upravo gomilaju. Tako u 2. poglavlju saznajemo, da nikad ne će znanost riješiti problema o postanku vasione, a crkva u Jakinu obara pokušaj dokazivanja, da je sve materija. Dok ide tunelom prikazuje se auktoru slika „vjerskih istina raja i pakla; gori leže tiha počivališta mrtvih rasvijetljena svjetlošću dana, dok se ispod njih vuče dugi hodnik podzemnih tmina itd.". U 4. poglavlju „Na izložbi", gdje bi trebalo da se pokaže pisac kao pjesnik, spominje antagonizam Nijemaca i Francuza; opisuje s nekoliko data simplomski rov, donaša popis slika u paviljonu u odjeljenju „Dalmacija". Spominje, kako se je nekog dana upalila jedna Etiopka — kod ognjišta! — Sa izložbe auktor odilazi — izmorivši pamet. Izmedju tisuća „izuma fali mu jedan najveći: a to je onaj koji bi bio kadar, da čovjeka učini sretnim..."

Na povratku u Zagrebu obara se pisac na secesionističku školu u slikarstvu, koja je „tudja otrovna biljka". Daje savjete Meštroviću i juri u Gruž preko Sarajeva, gdje mu se dogadja najveća senzacija, t. j. dolazi mu u pohode, baš kad je stoprv legao, glavom čovjek njegova imena i prezimena Ante Anić....

Ali ima jedna ličnost, koja daje života putopisu. To je prijatelj Kristo, profesor. On piše uvijek dopisnice. Taj Kristo sluša tumača kad mu pokazuje postelju, na kojoj je spavao Napoleon I. „Tako ju je ostavio Napoleon, kad je zadnji put na njoj ležao", reče nam dobroćudni starac. „Bila bi manjifika, da se i mi na nju privalimo." Kristo će. Jasni odziv kazališta u Scala potaknuo je Krista, da je njegovim prostorom odjeknulo ime nekog dubrovačkog oridjinala. Kristo je inače pravi Dubrovčanin sa svim osebujnostima dubrovačkog tipa. Kristo da učini vicat (Witz) ide u Brodu pješke preko mosta i prebroji da je most dug 560 koračaja. Vozeći se u Ilidžu „Kristo, koji se je penjao po najvišim brdima Dalmacije, rado je i tada sjedao uz kočijaša, da bude na višemu". Kristo je s puta poslao ništa manje, nego 230 razglednica, a na zadnjoj je napisao vitac: „Pogodi tko sam, dat ću ti solad"... Kad Kristo zakasni, vlak se zaustavi, da ga ukrca, njega — pravog Odiseja... Napokon knjiga svršava misom dum Pište, koju je pisac služio, a slušao ju je i „Naš Niko", to jest baš glavom Njegova Presvijetlost namjesnik Nardelli. A iza mise podje auktor u svoju župu na Šipan, da pripovijeda „o zemlji Ovidija, Cicerona i Horacija" svome malomu Ivi...

A moglo je i ostati kod toga! *N. A.*

M. KUŠAR: NARODNE PRIPOVIJESTI MITIČNE. S uvodom i komentarima za školsku i privatnu upotrebu. Nagradila „Matica dalmatinska". U Zadru 1907. Naklada piščeva. Brzotiskom „Narodnoga Lista". Cijena 2 krune. —

Prof. M. K u š a r, koji u našem književnom svijetu uživa lijep glas, izdao je u ovoj knjizi 23 ponajljepše mitične priče, upravo cvijet naših narodnih mitologijskih gatki, i svakoj dodao opširan komentar mitične sadržine, izvadjen s dopustom piščevim većinom sasvim iz poznate učene studije našeg historičara Natka Nodila: „Stara vjera Srba i Hrvata". Treba priznati, da je g. M. Kušar time udovoljio živo osjećanoj potrebi, da se naše čitaće općinstvo, a napose školska mladež, pobliže i zorno upozna s glavnim rezultatima toga znamenitog Nodilova istraživanja na polju historije stare naše vjere. I doista, naš naučnjak nije si mogao željeti boljeg popularizatora svojih misli od g. M. Kušara. Ispred priča donosi uvod, u kojem s komparativnog gledišta općenito govori o narodnim gatkama, njihovu srodstvu s pričama ostalih Slavena i prvotnom arijskom porijetlu. U tom su uvodu općene značajne crte mitičnih narodnih priča vrlo jasno i izrazito prikazane. Poredak pripovijesti tako je udesio, da se iz sadržaja njihova i dodanih im komentara može lako da uhvati dosta potpuna i jasna slika o

neznabožačkoj vjeri naših otaca. Stoga je pisac s pravom mogao kazati: „Ovako rastumačene naše gatke, koje su svojom priprostom sadržinom dosada zabavljale najviše djecu, mogu zaista zanimati svakog, i odraslijeg Srbina i Hrvata, koji rado osluškuje glasove iz davne prošlosti svoga naroda".

Taki su komentari potrebni i s pedagoškoga gledišta. U modernoj pedagogiji ima struja, koja priče i gatke izlučuje iz uzgojne obuke. Tako Bergemann u svojoj „Socijalnoj pedagogici" ističe, da priče prekomjerno uzbudjuju fantaziju mladeži i pogoduju postanju i ustaljivanju sujevjernih predočbi. U ljudskoj duši sniva znatan dio sujevjerja kao baština prošlih naraštaja, kao otražak od tamnih perioda prošlosti. Treba brižno paziti, da se to sujevjerje ne probudi, jer iskustvo uči, da bi moglo biti opasno. Zadaća je prosvijetljene školske odgoje, da tu kobnu baštinu iskorijeni i neškodljivom učini, a to će učiniti tako, da sujevjerje ne budi iz skrovitosti njegove i da brižno pazi, kako se ne bi razvijalo. Komentari prof. M. Kušara, dodani pojedinim pričama, posve zadovoljavaju i ovom zahtjevu moderne pedagogije i nema sumnje, da će naša narodna uzdanica na osnovu tih komparativno mitoloških tumača s potpunim razumijevanjem i estetskim užitkom proučavati ove bisere naše narodne književnosti. Izdanje je doduše namijenjeno u prvom redu srednjoškolskoj mladeži i po hvale vrijednoj namisli piščevoj ima da bude osnovom „djačkoj knjižnici", koja bi po uzoru drugih kulturnih naroda imala našoj školskoj omladini pružati zdravu i korisnu lektiru; ali je uz to vrlo podesno i za širu čitaću publiku, koja želi čistoga narodnog štiva, prirodne poezije i uzorne dikcije. Naša je želja, da bi g. prof. M. Kušar u svom pothvatu proslijedio i komentarom izdao ponajljepše mitične epske narodne pjesme. Kako naše profesorsko društvo snuje sličnu „djačku knjižnicu", bilo bi dobro, da se sporazumije s g. prof. M. Kušarom, koji je ovim izdanjem dokazao spremu i sposobnost za posao ove ruke. Ovu obznanu završujem s prijedlogom, da se ovo izdanje kao pomoćna knjiga uvede u srednje škole i već sada u više primjeraka nabavi za sve učeničke knjižnice na srednjim i gradjanskim školama.

J. Pasarić.

J. S. MACHARA DVIJE NOVE KNJIGE PJESAMA. Češki sintetizam u književnosti, i ako se pričinja kao dekadentski i novoromantičan, nije nikako, kako bi neki htjeli, vezan o češki narodno-politički život. Istina je, da je politička nesloboda i tlak s mnogih strana, uzrokovao indirektno neku apatiju i nervoznost, ali se ne može nikako ustvrditi, da bi češki politički život utjecao na umjetnost i silio je, da traži u njemu vrelo svojih energija i inspiracija. Borba za izborno pravo u Austriji promijenila je raspoloženje društva u Češkoj, ali nije razgorila ljude od knjiga u toliko, da bi ostavila tragova u njihovim djelima. Držim, da su naj noviji, revulucijonarno raspoloženi pjesnički duhovi, kao Josef Rosenzweig i Karel Horky, našli prije pobuda u ruskoj revoluciji nego li u političkom životu češkom. Pokret za opće pravo glasa zbližio je jače skupine i izgladio bar nešto opreke medju organizacijama, te uništio razlike i predsude. Nastojanje oko oslobodjenja škole i nezavisnosti učiteljstva, nije nigda doslije došlo do tolikog razmaha i izražaja, koliko ove posljednje godine. Dakle se može reći, da je izborni pokret utjecao mnogo na društvo i raspoloženje duhova, ali umjetnost nije obogatio. Podjemo li od jedne knjige do druge redom, kako su javljale ove posljednje godine, jasno će se pokazati, da politički život nije nikako utjecao na umjetnost. A. Sova, koji je izišao s knjigom „Dobrodružství odvahy", ne iznosi u njoj prvi put svoje političke misli. Njegova jedna prijašnja pjesma „Píseu proního kvetna" odaje žarke simpatije za socijalnu ideju. Mirnoćom historičara i folkloriste piše Jirásek svoj veliki roman „F. L. Vek". Viková-Kunetická izdaje naivno konstruovani roman, pun ženske tendencijoznosti „Pan". Još bi trebalo samo da se javio Bezruč, svojom nacijonalno-rasovnom poezijom Šleske, pa bi se očito vidjelo, kako najnoviji socijalni pokret nije dao umjetnosti nova materijala, a ono, na što bi se eventualno mogao pozvati, da je bilo već i prije.

Najmladja literarna generacija u Čeha, koliko znadem i iz privatnih saobraćaja, počela je da traži uzore u starim talentima Nerude i Máche; ali iščezavanje sadašnjeg smjera u književnosti, razumijem samo tako, što pisci, rad svoje previše ispete individualnosti i možda pesimizma, koji je ušao i u kritiku, ne mogu da postanu popularni i jer bi bilo uzaludno, da ih pokuša neko imitirati. U najnovije se doba počelo pomišljati, kako bi bilo, da se umjetnoj poeziji podmetne kao baza ton narodne češke pjesme. Već je Neruda u „Kozmičkim pjesmama" („Písne kosmické") spojio u krasnu harmoniju naivnu formu narodne pjesme, s astronomskim motivima i apstrakcijama. Heine je u ležernoj formi izražavao svoje najveće boli.

Neruda je svršio najekskluzivnijim patriotizmom. Češki je narod vazda u defenzivi, pa zato i njegov najčišći duševni život ima redovito nešto praktičnog, utilitarističkog. Takav je bio i Havlíček. Tu je borba, u kojoj se radi o pobjedi jedne rase, jednog naroda s jedinom vjerom, jedinim tradicijama, s jedinom historijom i kulturom. I ako imadu Česi iza Rusa od svih Slavena najviše apoštolskog duha, to su ipak i iz Husovog pokreta koji je bio osnovan u glavnom na vjerskoj bazi, izbili narodnosni kapital.

J. S. Machar, koji je prije bio toliko revolucijonaran i ironičan, šalje iz svog bečkog kuta dvije knjige s toliko prijegora i liričnosti, kako to nije činio ni u svojim mladjim godinama. Studijem antikne kulture na izvorima otkrio je toliko intimiteta starih historija, da mu se niko u češkoj književnosti ne može da približi. I Vrchlicky je često ušao u historiju, ali je svojim izradjenim stilom i pretjeranim opisivanjem prešao u virtuoznost. Machar djeluje neposredno — Vrchlicky retoričnošću; Machar je jednostavan, grub i dramatičan — Vrchlicky muzikalan; Machar sugerira — Vrchlicky uvjerava.

Machar je opjevao Rim, kad gasne — Rim gozba, plesova, kazališta, cirka, kupališta, robova, prosjaka i hetera, kad su se duljile sjene iz Judeje, te ga ovako razrovanog trošnog, lišenog gradjanskih kreposti i junačkih cezara, (ostalo je nešto estetičkog heroizma) počelo da uništuje židovstvo svojim lijepim prostitutkama i kršćanstvo svojim fanaticima i rovarima. Simpatije Macharove za ovaj ispeti život Rima — gospodara i robova — podaje knjigama dekadentski ton. On je iznio u njima svu bol i zlo konca stoljeća tako lijepo i tako simpatično, te ove dvije knjige daleko nadilaze didaktična i suha djela iste vrsti. On je poput Anatola Francea smislom za historiju ušao u davna stoljeća, da iz njih stvori kriterij za naše doba. Približio nam je historiju. Machar stari. Sentimentalnost počela je da zamjenjuje bojovnost Macharove mladosti. Anarhista i polemičar s historijom traži mir svojoj duši u razboljenom mitu. On je prelaz od romantičnosti u sintetizmu i impresionizmu. Rezignacija zamijenila je u njega žuč. Biološki proces prati unutarnji psihički. Opušta ga sav bijes, Opaža se u ovim zadnjim dvjema knjigama neki mir i povratak. U Machara je to život nužno zatražio.

„V záři hellenského slunce" i „Jed z Judey" su knjige, kojima nam je Machar približio one snažne figure starog vijeka: Kaligabu, Vesparijana, Nerona — Berenicu, Akte i Cänis... one tirane i cezare, koji su daleko zasjenjivali carstvo, kad je gmulo. Približio nam je vijekove njihove ljude, a u svakom od njih živo istupa pijesnikova individualnost Machar pjeva lijepo kao kralj David. Ima ljupkost i dobrotu biblije. *Vbl.*

JOHN RUSKIN. Pred više dana izdala je knjižara „Engleski spisatelji" novo djelo Fridrika Harrisona. Knjizi je naslov „John Ruskin", gdje Harrison, nekadanji desni drug engleskog estete, razlaže u nekojih 200 stranica, koje značenje imaju po englesko društvo i umjetnost Ruskinovi spisi. Harrison veli, „da je Ruskin više sličan goniču, nego li auktoritetu, i da više djeluje, nego li poučava". Koješta se prigovaralo Ruskinu, za njegova života, a i još se danas o tome mnogo razpravlja, da li su jednako ispravni njegovi nazori o umjetnosti i o preinačenju naših društvenih prilika. Nikakve koristi od toga, jer je, kod takovih ličnosti, sporedna nepogrješivost, a njihova se jakost očituje u tome, što nas sile da mislimo i da na njihovim mislima dalje gradimo, makar došli do oprečnih zaključaka. Tako isto od prilike djeluje na čitaoca Ruskinov savremenik Thomas Carlyle. I ako se u svemu ne slažemo, čitajuć njegove essay-e o „Junacima", ipak nijesu manje zanimljive misli, do kojih ne bismo došli, da nijesmo pročitali stanoviti Carlylov paradox o Goetheu ili Napoleonu. Sličan je učinak i kod Tolstoja. Eduard Engel veli: „Der Widerspruch, zu dem sie uns reizen, ist vielleicht mehr wert, als die Zustimmung, die wir ihnen zollen".

Na primjer Ruskin tvrdi, da su najveća i najznamenitija graditeljska djela niknula u puritansko doba pojedinih naroda, kad su moral i vjera bili u cvatu. Dočim je — pobija ga Harrison — Parthenon sagradjen u danima Eskila, Aristophanes je pisao svoje komedije, a u Atheni poučavahu sophiste. Parthenon je u Rimu dogradjen, kad je Martial pjevao „Epigramme", a Sophijinu crkvu podiže car, što se ženio s Theodorom. Za pohotnog Karla II. bi sazidana Pavlova crkva u Londonu.

Ruskinov razvitak nije moguće shvatiti, ako se na osobit način ne uzme u obzir, u kojim je, vjerskim i ćudorednim, prilikama uzrastao. Dosta je spomenuti, te bi njegovi ukućani, da ne bude obezčašćena svetost subote, pokrili crnim zavjesama Turnerove slike. S toga je potpuno shvatljiv Ruskinov zanos za preraffaellitskom školom, koja se obnovila za njegova djelovanja u Engleskoj. Blijede, nježne, serafinske pojave liljanskih djevica, bijahu mu milije od punanih, neodoljivih renaissanskih madona. Jednako je

mrzio Michelangela i Correggia kao što je volio fra Beata Angelica, Sandra Botticelli-a, Carpaccia i Bellini-a. U svojoj je domovini proslavio poglavice nove prerafaelitske škole: Gabriela Rossetti-a, Hunt-a i Mulaisa (engleskog). Čitavo je Ruskinovo djelo prekaljeno na puritanskom plamenu.

B. L.

UMJETNOST

NOVE SLIKE EMANUELA VIDOVIĆA. Sve više i više preotima mah kod ovog pjesnika u slikanju, simbolizovanje i mistika, što je našla svoj izražaj u jednoj lineji, u jednom oblaku, stablu, refleksu, u jednoj ruševini ili groblju. Vidovića malo zanima, što se zbiva okolo njega, on je jedino zabavljen sam sobom. Rački mu je u tome sličan, a donekle i Bela Čikoš. Izraditi vlastiti svijet, u njemu živjeti i izginuti: to je njihova radost. Veoma je karakteristično po Vidovića njegova najnovija radnja „Sfinx", koju izradjuje, na razmake, čitavu godinu dana. Golema „Sfinx", hladna, nesmiljena, otajstvena, stremi nad ponorom, koga kruže stoljetni čempresi već na podnožju debla obrasli niskim, gustim granama. Vidović je u „Sfingi" simbolizovao svoju umjetnost, jer uzalud nastoji, da odgrne koprenu tajne, što se nadvila nad bezdanim ponorom. A taj ponor ga mami baš radi neponjatnosti, radi strahote što u sebi krije. Na poseban način doimlju se njegove stimungs-slike: „Crveni oblak" i „Zeleni žižak". Tu je jače istaknut poetični momenat od slikarskog, na prvoj slici nadvio se crveni, ožareni oblak, u čijem refleksu plovi ribarska ladja, a na drugoj, u dalekom noćnom mraku, svijetli vrh jarbola jedrenjače, zeleni žižak bojom tuge i nade. Jaka je u intonaciji netom dovršena slika „Angelus". Nad selom žari se, kao rumena, netom protekla krv, fantastični oblak, a njegovi se refleksi razlili po površini rijeke, što niže sela teče. Preko rijeke prevažaju se radnici sa ženama na povratku s rada. Četiri su figure, od kojih dvije ženske, što su visoko uzdignule grablje i vile. Na krmi sjedi postariji radnik, a na kljunu broda oturiva se o motku mladji radnik. Uz „Angelus" ide „Melankolija". Na površini riječne drage ogledava se tankoviti čempres tužan u svojoj osami, samo nedaleko njega strši golo stablo s krivim granama, a kao sjena krade se uz obalu tužna prikaza ostavljene žene. Vidović je uz to izradio mnogo manjih slika, većinom naručbe od trgovaca i privatnika.

B. L.

STRANA ŠTAMPA O MEŠTROVIĆU. „Neue Freie Presse" javlja, da je dovršen i drugi zdenac Ivana Meštrovića. Još lane, kad sam boravio u Beču, bijaše umjetnik gotov s modelacijom, radio je na njemu ne više od desetak dana, pa ga odmah i salio. Čitavu su godinu klesali radnici, da česmu izrade u kamenu. Djelu je naslov: „Vrelo života", s jedne strane stari par, što se odriče života, a s druge dvoje mladih, željni ljubavi i uživanja srću u život, a kao lanac spaja ih (u bas-reliefu) kolo dječaka i djevojčica. Vrh njih je simbolizovan život u jednoj napupiloj dojci, koju tišti, kraj bradavice, lijepa ruka, a iz nje curkom teče slatka kap. Kritičar „Neue Freie Presse" u velike hvali čitavu kompoziciju i krepkost modelacije. Još je zanosniji članak o istom djelu napisao kritičar „Tagblatta". Veli, da je Meštrović došao do svog potpunog izražaja i da njegovo djelo, iza Meuniera Rodina, iza renaissanskih kipara i antiknih, bilježi razvitak u povijesti vajarstva. A „Illustrazione italiana" osvrćući se na ovogodišnju mletačku izložbu, stavlja o bok Meštrovićevu „Majčinu brigu" Rodinovu „Misliocu".

B. L.

VJEK. ROSENBERG-RUŽIĆ: DVIJE KOMPOZICIJE ZA GLASOVIR, dvoručno. („Cyclamen valčik" op. 25, cijena 2 K; i „Sonata", op. 10, cijena 3 K.) Dobiva se kod auktora. — Varaždin.

Prvi i glavni zahtjev savremene muzičke kritike jest: apsolutna individualnost. Glazbenik mora da u svojim kompozicijama svoj „j a" upravo inkarnira; on mora reproducirati sva svoja zasebna psihična obilježja. A da je g. R. sasma individualan komponista, to je činjenica, koju sam podrobno razložio u 4. svesci ove smotre prigodom jedne ocjene. U ovim instrumentalnim kompozicijama te se osebine ističu mnogo većom snagom, životom, energijom mnogo markantnijim šarama.

Premda je „C y c l a m e n"-valčik očito pisan bez viših umjetničkih intencija, ipak, valčik je ovaj daleko od svake banalnosti. Melodija laka i glatka, kako to narav ovakve muzike i traži; mjestimice je veoma spretno izbjegnuto običajnoj monotoniji u pratnji; a osim toga i harmonija je po gdjegdje interesantna. Najuspjelija je introdukcija (Quasi bolero) i prvi dio Code.

„S o n a t a", kompozicija je, koja je pisana s viših umjetničkih pobuda. Svoju zadaću priveo je kompozitor s mnogo spretnosti kraju. U temama i modulacijama u prvoj stavci g.

se je autor držao strogo staroklasične forme, dok u samoj izradbi popušta zahtjevima moderne muzike. Sa stajališta glasovirske tehnike, ovaj je stavak najinteresantniji u čitavoj „Sonat“ Drugi stavak protkan je nježnim i gracioznim melodijama. Stavci treći i četvrti, obradjeni u formi „scherza“ i „Saltarella“ nijesu na visini prvašnjih, što ruši jedinstvo koncepcije, ipak imade mjestimice i ovdje interesantnih momenata.

U pogledu glasovirskoga sloga, Sonata je pravi biser. — Sonatu ovu najtoplije preporučam.

Antun Dobronić.

FEUILLETON

EKSHUMACIJA P. ZRINJSKOGA I FR. K. FRANKOPANA. Već je prošlo 236 godina, što je krvnik u Bečkom Novom Mjestu odrubio glavu hrvatskoga bana grofa Petra Zrinjskoga i njegova šurjaka kneza Franje Krste Frankopana. Smrtni ostanci slavnih ovih mučenika još nijesu dopremljeni u Hrvatsku. Ipak smo se i tome cilju nedavno bliže primaknuli. Sada naime barem pouzdano znademo, gdje su pokopani hrvatski mučenici. Njihove kosti počivahu od god. 1671. do god. 1884. u grobnici pred župnom crkvom u B. N. Mjestu. Odavle ih prigodom restauracije crkve preniješe u mrtvačnicu na novom (gradskom) groblju u B. N. Mjestu, gdje su najprije bile stavljene u škrinju, a poslije u limeni lijes. God. 1885. počelo se ozbiljnije raditi o tomu, da Hrvati prenesu kosti P. Zrinjskoga i Fr. K. Frankopana u Hrvatsku. Tomu se protivio tadašnji ban Khuen-Hedervary. Načelnik B. N. Mjesta dobije iz Beča nalog, neka zametne trag smrtnim ostancima naših mučenika. Načelnik je ovu zadaću povjerio grobaru Josipu Puglu, koji je doista s nadničarom Franjom Karacsonom rasipao kosti Zrinjsko-Frankopanske u t. zv. „Schachtgrab“. Tu bijaše već 10 lijesova s lešinama ubogara, koji preminuše u gradskoj bolnici. Da se ipak vremenom uzmognu naći kosti naših mučenika, odijelio ih je grobar od lijesova onih ubogara debelim slojem pijeska i kamenja. Povrh groba stavio je pak 3 stope visoki humak takodjer od pijeska i prudja, da kosti ne istrunu. Grobar je to činio iz vlastitog interesa, jer se nadao, da će od Hrvata dobiti nagradu, kada stigne dozvola za prenos kosti u Hrvatsku. Ove dozvole nije grobar dočekao, jer ga je god. 1897. stigla smrt. No još danas živi njegova udovica Julijana, koja je kroz mnogo godina hrvatskim djacima pokazivala t. zv. Schachtgrab. Živ je još i nadničar Karacson. A na sreću našu nije od god. 1885. bio prekopan onaj dio groblja, u kome su pokopane kosti P. Zrinjskoga i Fr. K. Frankopana.

Prije nekoliko mjeseci pokrenuše dr. Velimir Deželić i Emilij pl. Laszowski misao, da se kosti naših mučenika izvade iz „Schachtgraba“ i prenesu u poseban doličan grob. Ovu zadaću preuzeo je na sebe klub „Braće hrvatskoga zmaja“, koji se klub prema svojim pravilima brine, da čuva historijske uspomene. U ime kluba ode Laszowski u Bečko Novo Mjesto, pa 10. srpnja 1907. ishodi od poglavarstva dozvolu, da provede ekshumaciju. „Braća hrv. zmaja“ bojahu se, da ne bi tko ipak zapriječio i ovaj čin pieteta. Zato odlučiše, da će o svemu čuvati tajnu, dok se ne obavi posao.

U Bečko Novo Mjesto dodjoše 20. srpnja kao izaslanici kluba „Braće hrv. zmaja“ predsjednik Laszowski, potpredsjednik Deželić, tajnik Stjepan Širola, član dr. Rudolf Horvat i klupski kapelan Filip Hajduković. S njima podje na groblje povjerenstvo grada B. N. Mjesta, i to: podnačelnik Julije Antun Schwarz, tajnik Leopold Jakl i gradski kot. liječnik dr. Hans Gaiser. Iz Beča je stigao medicinar Frano Dulibić, rodom Hrvat iz Šibenika, te je on azistirao dru. Gaiseru.

Nadničar Karacson pokazao je, gdje treba kopati. Ovdje smo doista našli sve onako, kako je nekada opisao Pugl, a sada i Karacson. Na groblje je došla takodjer starica Julijana Pugl. Iskopane kosti naših mučenika bijele su i lagane, te se posve razlikuju od tamnih i teških kosti onih ubogara, koje u isti „Schachtgrab“ pokopaše 22. godine prije. „Braća hrv. zmaja“ dadoše kosti staviti u lijep limeni lijes. U taj lijes metnuta je i listina, pisana na pergameni, a potpisana od povjerenstva i prisutnih Hrvata. Kad je ovaj lijes bio zatvoren, staviše ga u drugi takodjer limeni lijes zajedno s kiticama hrvatskoga cvijeća i sa zemljom iz nekadašnjih Zrinjsko-Frankopanskih posjeda. Čim je i taj lijes bio zaključan, krenuo je sprovod do novoga groba, koji se nalazi na najljepšem mjestu. Sprovod je vodio Hajduković, lijes su nosili prisutni književnici, a vijenac s lijepim vrpcama prisutne Hrvatice (gdja. Antonija Deželić, te gdjice: Feodora Laszowski i Gjurgjica Deželić). Limeni je lijes položen u drveni lijes, a ovaj u grob. Na grobni humak postavljen je željezni križ s latinskim natpisom.

Dr. Rudolf Horvat.

BOŽIDAR FLEGERIĆ. Južni dio zelene Štajerske, što se širi izmedju Drave i Mure, a graniči s Medjumurjem, prozvan je štajerskim rajem. Divan je to kraj! Sve je lijepo i pitomo, prava prirodna i kulturna divota! Narod je vanredno bistar i napredan, pa je rodio mnogo znamenitih ljudi i književnika: Stanka Vraza, Miklošića, Božidara Raića, Modrinjaka, Kočevara, Meška, Simonića i druge, pa i književnika i patnika Božidara Flegerića, koji preminu 12. lipnja t. g. u svom rodnom selu Vodrancima, na medji Medjumurja.

Božidar bijaše čovjek vanredno darovit i široke obrazovanosti, a uza to ipak prava narodna duša. On je bio u svom rodnom kraju svećenik narodne svijesti i narodni pjesnik. Mnoge njegove pjesme postale su u njegovu zavičaju narodne, pa ih pjeva pastir na paši, kamenar u kamenolomu i lijepa Slovenka uz svoje ognjište.

Božidarov djed Lavoslav dodje u drugoj polovici 18. vijeka iz Slavonije u Medjumurje, a oko godine 1805. preseli se u Štajersku, gdje kupi posjed. Otac Stjepan svrši nižu gimnaziju, pa se vrati na svoju zemlju, da ju prevraća i miluje. Petnaest godina bio je načelnikom u Vodrancima.

Božidar se rodio 30. siječnja 1841. Prije nego podje u školu, nauči ga otac čitati. Bio je odličan djak. Bio je jedinac, pa mu otac htjede, da ostane ratar, no njegova je volja nadvladala. Gimnaziju svrši u Mariboru i Varaždinu, a sveučilište u Gracu, gdje je slušao slavistiku i staroklasično jezikoslovje. Kratko vrijeme bio je suplentom u gimnaziji u Osijeku. Neko doba radio je kod odvjetnika u Optuju. Inače je živio i patio se u svom selu, na rodjenoj grudi.

Već kao pastir pjevao je pjesme. Prvi put javi se kao osmoškolac u „Glasniku", pa onda u „Jadranskoj zarji". God. 1871. objavi u „Pomladanskom cvetju" zbirku pjesama Vjekoslava Raića: „Jek iz goric". Njegove pjesme štampane su u „Zori", „Kresu", „Narodu", „Edinosti", „Domovini", „Gospodaru", a najviše ih priopći u „Slovanskom svetu" pod natpisom „Krčevinske potočnice". God. 1880. izda „Grdjenske pesmi", g. 1881. izda životopis pjesnika Štefana Modrinjaka, a g. 1890. životopis velikoga rodoljuba dr. Št. Kočevara. U „Domu in Svetu" priopćio je više životopisa znamenitih Hrvata. God. 1895. prevede na slovenski djelo Dav. Trstenjaka „U radu je spas".

Kao djak učio je engleski, franceski i talijanski. Iz engleskoga prevede dvije Byronove pjesme i priopći ih u „Zori". O njima reče pisac Fran Meško, da su najbolji prijevodi, što ih imadu Slovenci. Iz francuskoga jezika prevede u „Popotniku" „Breslav", a iz talijanskoga djelo: „Buon senso e buon cuore" od Cezara Cantua. Iz hrvatskoga prevede više toga. Pisao je i u njemačke listove: „Weinlaube" i „Allgemeine Weinzeitung". Prigodnih pjesama napisa bez broja.

Mnoge su njegove pjesme krasne. Trebalo bi ih odabrati i izdati.

Božidar je bio čovjek vrlo darovit, a u mladjim godinama osobit humorista. Godine i uopće brojeve pamtio je lako i vjerno kao malo tko na svijetu. Dobro je poznao književnu povijest svih najznamenitijih evropskih naroda. Što jedanput nauči, to nije zaboravio.

Sav mu je život bio oskudan i bijedan. Kao djak napati se gladi i studeni, a dobro mu nije nikad bilo. Nije imao često ni toliko da živi kao bolji težak a kamoli da kupi knjigu. Mnogo puta nije imao ni za marku, da piše prijatelju. Da nije bilo u Središću i Ormožu rodoljuba, kao što je dr. Geršak i trgovac Robić, bilo bi zlo i naopako. Posljednjih godina posve je oslabio. Bio je tih i zamišljen, ali radio je pomalo još uvijek. U djelu „Ormoški spomini", što ugleda svijetlo g. 1902., priopći oko deset životopisa znamenitih pisaca ormoškoga kraja. Dr. F. I., profesor u Ljubljani, pisao mu je: „Ti si velik talent, ki pa se ni mogel razviti niti na pesničkem niti na znanstvenem polju, ker so te razmere vrgle v zeló majhen svet, kjer mora zamreti največji duh. Zato se je le čuditi, da ti še vedno deluješ in sicer uspešno". Ali Božidar je bio narodan čovjek, poznao je narod, a ovaj ga je razumio. On je u svom kraju kulturno djelovao, pa ima velikih zasluga.

Vječna mu spomen i slava!

Davorin Trstenjak.

NEŠTO O UKUSU. (Odziv na jednu „Causeriju".) Tu nedavna donijele su jedne naše dnevne novine u svom podlistku* članak pod gornjim naslovom od I. Krnica. G. I. Krnic poznat je u nas kritik, koji ocjenjuje, ne samo literarna djela pojedinaca, nego i općenite naše književne prilike i pojave. Naravno je, da mu se na kritike odazivlju oni, čija je djela kritizovao, a na općenite njegove sudove dobiva odziva samo onda, ako se je u njima konkretno nekoga taknuo. Tako se je n. pr. „Pokret" oda-

* Vidi „Nar. Novine" od 6. kolovoza o. g „O ukusu" (Causerie) od I. Krnica.

zvao na spomenutu „Causeriju", jer ima tamo i o njem govora. Držim ipak, da bi bilo potrebno malo podvrći kontroli te općenite sudove i bez posebnih interesa, jer uz šutnju dobivaju oni neku sankciju od publike, a u njihovog autora mogu da po malo stvore uvjerenje o neospornosti njegovih nazora. Ovo nije dobro, ni po publiku a ni po autora. Kako se može time dočerati dotle, da se o zapletenim i važnim predmetima na prečac izriču kategorički sudovito ću kao objektivan „glas iz publike" pokušati, da prikažem na ovom primjeru.

Kao uvod pripovijeda autor jedan slučaj književnog spora izmedju Paula Bourgeta i Marka Twaina. Twain naime podvrgao je oštroj kritici Bourgetovu knjigu „Preko mora" u kojoj crta američko društvo. Bourget je u svom odgovoru, — da potkrijepi ispravnost nekog navoda svoje knjige — priopćio jedan svoj doživljaj u tom društvu: Neka aristokratkinja u New-Yorku angažirala ga je preko njegovog impresarija za jednu „Causeriju" u pet sati po podne. No istog dana dobije impresarij pismo, kojim gospoja odgadja „causeriju" na devet sati, da traje jedan sat (!) a u dodatku još kaže: „Mislim, da ne očekuje, da ćemo ga iza predavanja zabavljati". — Uvrijedjeni time Bourget otklonio je gospoji poziv pismom, u kojem se poziva na to, da je on često imao zgode kretati se u krugovima stare francuske i engleske aristokracije, nalazio se pače i u društvu vladara, no nije nigda iščekivao dana, kada će se zabavljati u krugovima new-yorške aristokracije.

Ovo pismo inkriminirao je M. Twain kao neukusno, a uzanj pristaje i autor causerije. Twain veli, „da Amerićanin nebi bio nikada u stanju napisati kojoj gospoji ovako pismo za tako neznatnu ili možda i veću pogriješku. To nebi bilo kod njih ukusno".

A autor „causerie" veli, da je Bourget u tom „počinio jednu neukusnost, koja je pred svakim bistrim čovjekom vrlo oslabila njegovu poziciju u kontroverzi". Pa onda: „Paul Bourget se je ovdje svakako zlo ponio, on je postupao neukusno, premda u franceskoj baš on vrijedi, kao jedan od najelegantnijih, najotmjenijih pisaca".

Dok g. K. — uz M. Twaina — ovako govori, ne može mu zamjeriti nitko, — on iznaša pred publiku svoj sud o toj stvari, a to je slobodno svakome. No dok M. Twain ostaje samo pri tom, da istakne premoć američkog gentlemenskog ukusa nad francuskim, ide autor naše „Causerije" dalje pa unaprijed odsudjuje odrješito sve one, koji ne sude o toj stvari jednako, kao i on.

Veli naime dalje, da će biti čitatelja, koji se ne će složiti s M. Twainom (dakle ni s autorom) pa će postupak Bourgetov potpuno odobravati i reći u sebi, da je baš pravo odgovorio toj naduvenoj američkoj „skorojevićki" i pokazao joj da novac nije sve, niti se za nj dade sve kupiti a najmanje francuski pisac glasa Bourgetova.

I ne gledeć na to, da li će svi, koji se slažu s Bourgetovim postupkom, baš ovako potkrijepljivati svoj sud, kao što im to u usta meće autor „Causerije" — ne sumnjivo je, da će biti mnogo ljudi, koji se ne će složiti sa Twainom i g. K., i koji imaju pravo na to, a da s toga ne budu osudjeni, kao ljudi inferiorna ukusa. No g. K. o tom drugčije misli, on je u kratko prelomio štap nad svima, koji se s njim ne slažu ovim riječima: „Tako (t. j. onako, košto im je autor podmetnuo) će govoriti svi ljudi, koji nemaju pravog osjećaja za formu i koji neznadu, da se u formi očituju pravi ukus i prava kultura". Koliko — recimo — smjelosti, ali i koliko neukusa u „causeriji" za obranu ukusa!

Autor nam za opravdanje svoga suda nije pružio ni najmanjeg obrazloženja. On bi se doduše mogao ograditi protiv toga prigovora tim da „causerija" nije znanstvena rasprava, te da se dojam ukusa neosniva na obrazlaganju, nego na samom osjećaju toga dojma. Istina, no izražaj nečijeg ukusa mora da je rezultat cjelokupne psihičke kulture njegove, a ne puka forma, po kojoj se prava kultura vidi, kao što to tvrdi g. K. Jer forme ukusa našeg modernog društvenog života ne moraju biti uvijek i izrazom prave kulture. Te se forme mogu i od čovjeka prosječne psihičke kulture mekanički uvještiti, pa kad bismo po njima sudili „pravu kulturu", onda bi u tom pogledu n. pr. trgovački pomoćnici i putnici imali prednost pred učenjacima — a toga neće jamačno tvrditi ni g. K. Kao što svagdje, tako i kod ukusa ima forma vrijednost samo onda, ako je ona izražaj neke sadržine. U tom pogledu medjutim ima u psihološkom pojmu ukusa toliko raznih mana, da se o tom neda onako „u djuture" govoriti, a još manje kategorički sudove odsijecati.

Osnovni općeniti princip ukusa jest uvijek neka relacija naše unutarnjosti prema pojavima vanjštine. No ovo bi za pojam ukusa bilo malo preširoko iskustveno područje, nego je u toj relaciji jedan posebni biljeg, koji daje psihološku osebinu pojmu ukusa, a to je izbor dotične naše i vanjske sadržine, koju relacijom

dovadjamo u neku svezu. Da ne tražimo dalje primjera, uzet ćemo citirani sud g. K-a o onima, koji ne pristaju uz njega u onoj aferi Bourgetovoj. G. K. ima svoje nazore o toj aferi napram njima dovadja on u relaciju neke vanjske pojave, t. j. nazore drugih o istoj stvari. To dvoje treba dovesti u neku svezu, t. j. omjeriti medjusobno valjanost suda g. K. i onih, koji protivno misle. Tu ima sad više raznih kvaliteta naše sadržine medju kojima se može birati u tom omjerivanju. Može se uzeti, da je dvojben i jedan i drugi sud u svojoj apodiktičkoj formi, može se kazati, da je svaki sa svog stanovišta opravdan, može se reći: moj je sud opravdan razlozima, drugi nije, — dakle moj vrijedi; može se reći dalje, da u svakoga ima razloga pro i contra, nu da je veća vjerojatnost u sudu g. K—a, napokon moglo se je reći: Moj je sud opravdan, jer oni koji protivno tvrde, ne razumiju te stvari. Autor causerije izabrao je ovo posljednje, i time dokumentirao svoj ukus t. j. on je po vlastitoj teoriji odabrao formu, pod kojom se je taj ukus i njegova prava kultura imala očitovati. Sumnjamo, da je autor kod ovog „očitovanja" svog ukusa mislio na kakovu formu ili ju ćak odabirao. Ta, — ne baš ukusna forma — došla mu je sama od sebe kao izražaj njegova uvjerenja, pa da je odabrao možda koju od onih drugih proponiranih gore formi, morao bi biti neiskren, t. j. ne bi bio vjeran samom sebi.

Neukusnost suda autorova o sudu njegovih inomišljenika ne stoji dakle u formi, koju je odabrao, nego u apodiktičnosti svoga uvjerenja radi kojeg je morao onu formu odabrati. Jer da se ondje n. pr. kaže: „Čini mi se" da oni t. j. moji inomišljenici) nemaju pravog osjećaja i t. d. Onda bi to značilo već nešto drugo, nego li kako autor shvaća. t. j. onda se ne bi očitovala apodiktičnost njegova uvjerenja. A baš ta apodiktičnost, taj apsolutizam njegova suda jest ono neukusno u njegovoj izjavi o sudu inomišljenika. Jer tu se radi o ukusu na čisto intelektualnom području, veli se: ja znam, oni ne znaju. U tom pako području može se glede iznašanja ukus pokazati samo u prijepornim predmetima. U iznašanju činjenica, kojim je istinitost utvrdjena iskustvom i naukom, nema izbora po ukusu, no ima ukus u iznašanju i zastupanju prijepornih mnijenja i nazora o činjenicama, a taj stoji u toleranciji njihovoj, ako svoje zastupamo proti njima. Takav je ukus posljedica intelektualne kulture i forma, pod kojom će se takav ukus očitovati, dolazi onda sama sobom. No intelektualnost nije jedino područje za očitovanje ukusa. Da nadjemo daljnje područje, poslužit ćemo se inkriminiranom po autoru afairom izmedju one Američkinje i Bourgeta. Do sada smo govorili o stanovištu autorovu prema onima, koji o toj afairi drukčije sude od njega, — tu se je radilo samo o tome, znadu ili ne znadu njegovi inomišljenici prosuditi aferu onako kao što on. No sad ćemo da razvidimo autorov, dotično Twainov sud o samoj aferi, a to je nešto drugo. Tu se ne radi o tome, jesu li Američkinja i Bourget nešto znali ili ne znali, nego, kako su se jedan spram drugoga vladali. Tu već nije po srijedi pitanje istina ili neistina, nego dobro ili zlo, ukus se dakle tu očituje na etičkom području ljudske psihe. Uvjete i način toga očitovanja kušat ćemo razjasniti na rečenom primjeru, a po tom i opravdanost autorova suda.

Razaberimo najprije o čem se radi.

Otmjena dama modernog društva poziva pisca svjetskog glasa u svoj dom, da pribavi sebi i svom društvu fine duševne zabave. Pri tom mijenja urečeni prvobitni rok, na koji se je pisac odazvao, roči ga kašnje i dodaje opasku, da se pisac neka ne nada, e će se iza predavanja zabavljati. (Pismo nije doduše direktno na njega upravljeno, — ali jest sadržaj njemu namijenjen i morao ga je doznati.) Pisac se osjeća tim dodatkom uvrijedjenim i odgovara prije citiranim pismom, kojim ogorčeno odbija od sebe insinuaciju, kao da je imao ambicije za salonima američke aristokracije, jer da je imao zgode kretati se i u salonima višega društva, pa otklanja poziv.

Ovu zgodu, zajedno sa pismima ne priopćuje Bourget u samom putopisu, nego u obrani protiv kritike M. Twaina. (Svršit će se.)

BILJEŠKE

L' ITALIA ALL' ESTERO O NAŠEM KNJIŽ. I UMJET. POKRETU. Jedan od ne malih uspjeha posljednjih vremena jest, što se je za naše knjiž. i umjet. produkte, stao živo zanimati i strani svijet. Naša umjetnost i naša književnost bile su do sada opasane gvozdenim obručem, nijesu nikako dolazile u saobraćaj sa stranim svijetom i za to su bile na žalost prezrene, jer nepoznate. No taj gvozdeni obruč puca i naša knjiga a tim i naš utjecaj — sve to više prodire u strani svijet.

Dok se još žalosni ostaci bivše talijanske stranke u Dalmaciji bore u bjesnilu posljednjih životnih trzaja, nova se struja u samoj Italiji

javlja, nova struja, koja je stala ozbiljno proučavati naš knjiž. i umjet. pokret, te ga i savijesno prosudjivati.

Nakon „Nuove Rassegne" — a još prije aristokratskog beletrističkog tjednika „Fanfulla della Domenica" člankom „Leopardi u hrvatskoj književnosti" (1894.) — „Vita internazionale" i t. d., eto je i najnovija revija, koja izlazi u Rimu: „L' Italia all' Estero" pod upravom prof. dra. Foà, otvorila svoje stupce našoj lijepoj knjizi. U 4. broju, donosi članak pod naslovom „La Croazia artistica moderna" iz pera njezinog dopisnika, koji se krije pod pseudonimom „Dalmaticus", u kojemu je prijegledno crtan knjiž. i umjet. pokret kod nas, od ilirske dobe do dana današnjega. Članak ističe napredak Hrvata, osobito po našim modernim umjetcima i piscima, koji su unijeli u literaturu nov duh i razgalili uzani horizont naše lijepe knjige. Čujemo, da je članak naišao na sveopću simpatiju, te da je bio i preštampan u raznim časopisima.

U najnovijem broju iste revije ima i članak pod natpisom „L' arte drammatica italiana in Croazia", u kojemu već spomenuti „Dalmaticus" crta prilike i razvoj našega kazališta od Demetra do dana današnjega. Na osnovu lijepe Miletićeve knjige „Hrvatsko glumište" pisac ističe osobito ona mjesta, gdje Miletić govori o talijanskoj dramskoj umjetnosti. Spominje gostovanja na našoj pozornici raznih talijanskih umjetnika i umjetnica svjetskoga glasa: Rossia, Zacconia, Novellia, Salvinia, Prevostinice i Bellincionove. —si—

FELIX WEINGARTNER. Na mjesto bečkog opernog direktora Mahlera bi imenovan dvorski kapelnik, Felix Weingartner. Poznat je kao glazbeni pisac, dirigent i komponist. Godine 1897. izdao je essays: „Die Simptonie nach Beethowen". Poklonik je Brucknera, a protivnik Bramhmsa. Tek je kasnije uvidio da je njegov sud o ovom posljednjem bio nepravedan. O Beethowenu i Wagneru veli, da su dvije najveće pojave u glazbenom svijetu.

Kao komponist poznat je Weingartner po operama: „Sakuntala", „Malavika", „Genesus" i trilogijom „Orestes". Bavio se i čistom instrumentalnom glazbom.

Kao dirigent pokazao se u Beču, Berlinu, Leipzigu, Grazu i po drugim njemačkim gradovima. Weingartner kao umjetnik polazi sa stanovišta: sve principijelno u umjetnosti mrtvo je i besplodno; živo i životvorno samo je ženijalno djelo po sebi. *B. L.*

POZIV NA PRETPLATU. Predao sam u štampu nakladne „Prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku" knjigu pripovijesti: „Zapisci sa sela". Knjiga je ukrašena s preko dvadeset vrsnih ilustracija. Predgovor knjizi napisao je čuveni slovenski spisatelj dr. Fran Ilešić, a sadržaje 37 pripovijesti. Cijena je knjizi broširanoj 1 K 20 fil., a uvezanoj u platnene orig. korice 2 K 50 fil., s poštarinom 20 fil. više, a šalje se samo onomu, koji novac unaprijed pošalje ili naruči knjigu pouzećem. Čista dobit od rasprodaje ove knjige namijenjena je Strossmayerovu spomeniku u Osijeku. Knjigu otprema i prima pretplatu: „Prva hrvatska dionička tiskara" u Osijeku, gornji grad, Kapucinska ulica br. 8 (Slavonija). R. F. Magjer.

UREDNIŠTVO primilo je ove KNJIGE:

Dr. Sv. Stefanović, Iz engleske književnosti. Eseji. Knjiga 1. Male biblioteke sv. 136.—138. Knjižara Pahera i Kisića. Mostar 1907. Cijena 90 fil.

Jovan Protić, Iz seoskog albuma. Male biblioteke sv. 134. i 135. Knjižara Pahera i Kisića. Mostar 1907. Cijena 60 fil.

Ante Anić, Pogledi. Putne bilješke. Dubrovačka Hrvatska Tiskara. Dubrovnik 1907. Cijena 1 K.

Stj. Španić i Alb. Weber, Sike Drama u 3 čina. Naklada knjižare I. Dujaka. Sisak 1907.

Srdjan Tucić, Povratak. Drama u 1 činu. Hrvatska knjižarnica. Zadar 1907. Cijena 1 K.

Prof. Ch. Šegvić, Uputa u talijanski jezik. Naklada knjižare L. Hartmanna (Stj. Kugli). Zagreb 1907. Cijena 1 K 20 f.

Izvješće ravnateljstva o djelovanju Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru. God. 1906. Opatija 1907.

Omerova Jašijada. Epos u 8 pjevanja Srpska manastirska štamparija. Sriem. Karlovci 1907. Cena 30 potura.

F.-A. Olar, Student u republici prema nauci otadž. i veri. Republikanska biblioteka br. 1. Štamparija G. Davidovića. Beograd 1907.

Emilio Kastelar, Monarhija ili republika? Republikanska biblioteka br. 2. Štamparija G. Davidovića. Beograd 1907.

R. F. Magjer, Sa sijela i prela. Izdao F. Bartuš. Zagreb 1907.

SAVREMENIK

BR. 10. LISTOPAD 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

DR. GJURO ŠURMIN: KAKO JE DOŠLO DO POLITIČKIH PROMJENA U HRVATSKOJ?

PO BILJEŠKAMA

Negdje mjeseca ožujka o. g. primio sam vijest iz krugova, koji bi mogli znati, kako se u Beču o Hrvatskoj misli. U tom se listu natucaše, da će doći po svoj prilici do promjene vlade i da će trebati tražiti zamjenika grofu Pejačeviću. Koliko je god ta vijest bila iz ozbiljna vrela, to se na nju ipak nije obaziralo, jer se činjaše, da stvar nije odviše akutna.

Ne dugo iza toga postajaše odnos Hrvatske spram Ugarske sve napetiji. U novinama se na jednoj i na drugoj strani čarkalo. Izmjene misli izmedju hrvatske i zajedničke vlade bijahu sve češće. Zakoni, prihvaćeni u hrvatskom saboru, ne dobivahu sankcije u onom vremenu, u kojem je to inače bivalo, a ministar za Hrvatsku izlažaše u javnosti sad s ovom sad s onom izjavom, koja je govorila, da odnosi izmedju ministra i hrvatske vlade te stranaka, štono su vladu podupirale, nisu baš najsrdačniji. Zastupnici su se izjavljivali dosta nepovoljno o radu hrvatskoga ministra, koji na urgencije nije reagirao, a ako je reagirao, bilo je negativno. Pojavljivalo se i pitanje, nije li hrvatski ministar tek trublja, kojom se naviješta preokret za Hrvatsku. Temperamentniji članovi hrvatsko-srpske koalicije kad i kad zatalasaše javno mišljenje, i bilo je očito poradi svega toga, da će morati doći do raščišćavanja položaja, koji i onako nije bio baš osobito bistar.

Što se više manje slutilo, to se koncem travnja dogodilo.

Magjari su kod nekih zakona izigrali ugovorene promjene s hrvatskom vladom i s hrvatskom delegacijom. Napose je potrebno istaknuti u tom pogledu zakon o osiguravanju radnika. U taj su zajednički zakon ušle takove ustanove, na koje ne bi nikad mogli da pristanu Hrvati, koji kao delegati zastupaju Hrvatsku u zajedničkom saboru. Ni hrvatska se vlada nije mogla zadovoljiti tim zakonom. Zbog toga i zbog mimoilaženja hrvatskoga državopravnoga stanovišta trebalo je — poslije uzaludne opstrukcije u hrvatskom saboru — da se nagomilani sporovi izmedju Ugarske i Hrvatske izglade, na čistac izvedu u tom pravcu, da svi interesi Hrvatske ostanu potpuno osigurani i zaštićeni.

Hrvatsko-srpska koalicija kao delegacija bijaše izjavila kod prvoga svoga ulaza u zajednički sabor, da državopravnih pitanja ne će izazivati — ako ona ne budu izazvana od druge strane. U nacrtu adrese istaklo se, da se „saveznim kraljevinama" Hrvatskoj i Slavoniji ima čuvati državopravni položaj, a Ugarska

da će nastojati ukloniti sve povrede državnoga temeljnoga zakona, koje su nastale u prošlosti. Pored ovih izjava ipak je bilo mnogo nove gradje, kojom se očito dokazivalo, da spremaju velike brige za Hrvatsku.

Sasvim pod kraj mjeseca travnja, kad je bilo dosta gradje, vijećalo se u Hrvatskoj o svemu tome, pa se došlo do zaključka: Magjarima treba sve otvoreno reći, kako stvari stoje i tražiti onda od njih, da se drže svojih obveza i zakona. Već u prvoj konferenciji 27 narodnih zastupnika izbilo je i pitanje hrvatskoga ministra, jer se on držao prvim krivcem za ono, što se izvodilo. Prema temperamentu se govorilo o tome kao i o drugim pitanjima. Ali bilo nam je jasno, da ministar Josipović nije sam sa svojim mišljenjem i radom u kabinetu.

Kod prvih se razgovora s Magjarima opazilo, da njihova vlada nema pravoga povjerenja u Hrvate. Magjarima se činilo, da Hrvati nisu dosta prijateljski — što bi se u drugom slučaju reklo: popustljivi — spram njih. Hrvati su opet vidjeli mnogi posao, koji se ni najmanje ne slaže sa zakonom, pa nisu nikako htjeli da dobiju onaj pridjev „nijemi", kad i onako za sad ne traže drugo već samo vršenje zakona. Napetost se već 30. travnja nije dala prikrivati. Poradi svega toga su i mnogi magjarski političari pitali: ta šta hoće ovi Hrvati? Oni nisu preko 30 godina ništa zahtijevali i sad na jedan put hoće toliko toga! Ako im je bilo sve dobro za 30 i više godina, morali bi i sad biti zadovoljni, jer im naša vlada daje toliko „koncesija", koliko ih prije nikad nisu smjeli ni spomenuti, a kamo li ih odlučno zahtijevati. — Tako su govorili i njihovi vrlo ozbiljni ljudi sve u nadi, da nam nudjaju „koncesije", a ne znajući, da Hrvati ne mogu dobiti „koncesija", nego samo svoje pravo, jasno i glasno izraženo u zakonu, koji je dobio sve one potvrde, što ih u uredjenim i kulturnim državama mogu da dobiju zakoni.

Prvih dana pregovora u Pešti u mjesecu travnju — od 28.—30. — nije bilo jedan put, ako i ne službeno, izjavljeno, da se s hrvatske strane žmirka i drugamo, ne samo u Peštu; dapače se moglo čuti u privatnim razgovorima, da u hrvatsko-srpskoj koaliciji ima i takovih elemenata, koji ni najmanje nisu pouzdani za vodjenje politike itd. Sumnje i sumnjičenja su se radjala, a u sumnjama se teško dolazi do pravoga razumijevanja položaja i pravih potreba. Dakako da se to i odbijalo — ali sumnja kao sumnja ostajaše i dalje.

Dakle zbog kojekakvih nesuglasica izmedju vlada, a valjda i izmedju hrvatske vlade i hrvatskoga ministra Josipovića, došlo se do toga, da se u ministarstvu sastanu ili svi hrvatski delegati, ili bar veliki dio njih. Bit će tamo ministara svake ruke, bit će zastupnici hrvatske vlade, pa neka se čuje, što Hrvate tišti i na što se toliko tuže. Svi će ti pregovori biti neobavezni — ali čut će se zahtjevi Hrvata! Izvan delegacija — takva bijaše nada — riješit će se sad valjda ono, što su delegacije prije poticale — ali ne riješile, jer nisu odrješito „zahtijevale".

Četvrti sat poslije podne dne 30. travnja bijaše urečen za sastanak. Sabralo se ministara, ban i njegov zamjenik te 15 hrv. zastupnika uz neke uvažene magjarske političare, da rasprave ono, što je jednima i drugima na srcu kao teški jad, da to bude uputa za krugove, koji o tome imadu da odluče.

Na hrvatskoj se strani mislilo na uredjivanje redovitih poslova i odnosa u političkom i gospodarskom pravcu. Uvijek se isticalo, osobito s protivničke strane, da „novi kurs" ne pokazuje nikakva uspjeha. Nije se mislilo na to, da sloboda, što je de facto postojala u Hrvatskoj za nekoliko mjeseci, bijaše uspjeh — za Hr-

vatsku neobičan. Ali u odnosima spram Ugarske bijaše malo promjene. Da se u tom pravcu nije baš nalazilo zadovoljstva ni na strani hrv.-srp. koalicije, mora se otvoreno priznati. Svi su bili uvjereni, da Hrvati nisu puštali novih povreda zakona, da znajući nisu ni jedan put zanemarili svoje dužnosti — a ipak se teško išlo naprijed, ako se u opće i išlo. Na mrtvoj se tački nije moglo ostati. Trebalo je stvar pomaći; trebalo je teški kamen malo odvaliti. Za to je i došlo do konferencija 30. travnja i 1. svibnja.

U konferenciji od 30. travnja bile su zastupane obje vlade, a dne 1. svibnja bijahu razgovori samo medju članovima vlade.

Resultati ovih konferencija bijahu autentično objavljeni dne 7. svibnja u novinama. Ovdje ću spomenuti samo to, da je dojam od tih konferencija bio takvi: magjarska je vlada uvidjela, da se Hrvatskoj u industriji, obrtu i u opće kod investicija uvijek nanosila nepravda i da su se interesi Hrvatske zanemarivali. Nije smetalo ništa, što su kod tih pregovaranja bili nazočni i oni članovi zajedničke vlade, na koje pada sva težina ovih prigovora. I ministar Josipović i državni tajnik Sztерényi ne osjećajući pravo domašaja iznesenih tužaba s hrvatske strane priznadoše šuteći, da se do sad nije radilo na korist Hrvatske, već na njezinu štetu. Nije ni čudo. Njih dvojica kao zastupnici magjarskoga „liberalizma" nadjoše se u istom položaju, u kojem se našao i stari „liberalac" Darányi, koji nije htio dopustiti istinitost tvrdnje s hrvatske strane, da ministar poljodjelstva svojim šumskim gospodarstvom i bagatelizovanjem Hrvata kod namještanja u šumsku upravu radi o propasti ove naše velike privredne grane i zakrčuje put do hljeba domaćim sinovima. Čuteći donekle nepravdu htjedoše je bar nekako ti „liberalni" zastupnici vlade oslabiti kojekakvim, gotovo majušnim razlozima. Dapače se i tvrdilo, da u državnoj šumarskoj upravi nije onako porazan postotak Magjara namješten, kako u istinu i na žalost jest.

Teško je bilo i sa školskim stvarima. Stanovište Hrvata spram magjarskih škola, podizale ih željeznice ili društvo Julijan, s obzirom na propise zakona, ako i teškom mukom, bude priznato ispravnim; a pitanje hrvatskoga jezika kao i namještanje Hrvata i Srba, prema odredbama zakona, ne mogoše osporavati ministri, pa je jedan od njih izjavio, da Hrvati po zakonu imadu pravo na sva mjesta u državnoj službi bile to i državne šumarije. Malo je bilo neugodno ministru poljodjelstva, kad je to čuo od svoga druga, no drugi jedan zajednički ministar odmah se pohvalio, da on sa svoje strane respektuje zakon, namješta gotovo isključivo Hrvate, što će mu i Hrvati priznati. — Samo na vrhove postavi sad ovoga sad onoga Magjara, kad Hrvat otidje!

Činilo se, kao da je hrvatski ministar, kojega je djelokrug jasno odredjen u temeljnome državnom zakonu, nakanio postati hrvatskim ministrom i da će poslije svega onoga, što je čuo u konferencijama, htjeti da po svojim silama radi. Kažem: činilo se. On je dobro znao, kako se ima raditi oko interesa Hrvatske prema stvorenoj situaciji. Nije se pred njim krilo nezadovoljstvo zbog dotadašnjega nerada — premda je on i prije živo radio — kako su daljnje prilike pokazale — no on je svečano obećao pred zastupnicima, da će s njima biti u vezi i da će ih rado, koliko mu položaj dopusti, obavješćivati o svim poslovima, što će dolaziti i što će se razvijati. Činilo se, da će on i držati to svoje obećanje, jer je zagarantovao, da će raditi oko što brže provedbe svega, što je ugovoreno u konferenciji s ministrima —

kad je i onako sav taj ugovor bio najviše njegova zasluga! Činilo se tako dne 1. svibnja. Ministar je u istinu dalje radio — ali da se ne provede ono, što je bilo obećano. Od Josipovićevih obećanja nije nijedno ispunjeno u duhu i težnjama hrvatskih delegata.

Sve se ovo moglo očekivati, jer je bilo i izvan konferencije govora o obavezama i o dogovorima za Hrvatsku. Pojedini magjarski ministri govorahu sasvim otvoreno, da će oni svoja obećanja držati. I u novinama je bilo to pretresano, i u novinama su padale izjave ministara, da će odnosi biti uredjivani onako, kako je pravo i kako zakon traži.

Dok su se ovi pregovori vodili, bilo je prilike, da se razgovara s dva Magjara; jedan je od njih čovjek praktičan i samo s praktičnoga gledišta promatra politiku, a drugi je htio da bude aktivni političar, no nije ga sreća poslužila. Onaj je praktični gradjanin pitao, da li Hrvati znadu, tko se plete po Pešti dva dana i vodi pregovore na drugoj strani? Kad je spomenuo u Hrvatskoj vrlo dobro poznato ime sad neaktivnoga magjarskoga političara — bilo je to dne 1. svibnja — slutilo se, da bi moglo biti i drugih poslova nego li su oni, za koje se moglo momentano držati, da su u pregovorima uredjeni. Onaj drugi je uvjeravao, kako i danas još uvjerava, — tko hoće da vjeruje — da je „veliko ministarstvo" dužno ispuniti svoja obećanja i da Ugarska ne će više da trpi nanošenu krivdu Hrvatskoj. Ne samo njegovo uvjerenje, nego je i uvjerenje svih kompetentnih faktora Ugarske, da će se učiniti sve, samo da dodje do mira i ljubavi izmedju obje kraljevine i oba naroda! Na izražene sumnje i na donesene dokaze, koji su za prošlost upravo rušili ovu tvrdnju, odvratilo se tako kategorički, da bi se lako moglo i povjerovati: e tako će biti, kad i sami ministri u tom pravcu žele da rade.

Ovo je bilo ugovarano i dogovarano — a pragmatika je željezničarska dne 1. svibnja bila gotova i po svoj prilici već je bila prošla ministarsko vijeće! Na našoj se strani to još nije znalo. Dat će vam se sve — samo dopustite, uz vašu privolu, uz vaše odobrenje da ojačamo misao jedinstvenoga gospodarskoga područja i misao jedinstvene države! To je dosljedan zaključak, ako se uoče svi pregovori i dani, kad su se pregovori vodili. Na sve to je pristajao i hrvatski ministar, koji je mislio, a misli i radi i danas tako, da mu se više obazirati na većinu parlamenta u Pešti nego na zajednički rad s hrvatskim zastupstvom.

Saborovanje je bilo na desetak dana prekinuto; pregovori, kao donekle uspjeli, dovršeni; potpunoga zadovoljstva nigdje — ali se ipak donekle moglo mirnije kući poći. Osobito se naglasilo i to — a mislim, da se to mora napose spomenuti — da će sankcija zakona o nazivlju mjesta u Hrvatskoj brzo doći i da će se onda na teritoriju kraljevine Hrvatske i Slavonije moći brzo sve promjene prema zakonu izvesti, dapače, da će od listopada u „voznim redovima" biti provedeno čisto hrvatsko nazivlje svih stanica i za vanjski svijet. — Ako i nije mnogo, ama će biti nešto, što ne će bosti očiju našega čovjeka.

Danas ne može nijedna stvar ostati tajnom. Za saborskih praznika dodje vijest i u Zagreb, da će doskora u raspravu doći zakon o uredjenju željezničkih namještenika. U javnosti je bilo spomena, da je u tu zakonsku osnovu unesen jedan paragraf, koji ima da promijeni ustanove temeljnoga zakona s obzirom na jezik. Službeno se šutjelo o tome, no inače se šaputalo dosta. Službena tajna, državna tajna itd. bijahu ograde, preko kojih se nije moglo da zaviri u sam zakon.

No već za onih pregovora prije 8—10 dana bijaše sve to namješteno. Ugovorit ćemo sve, priznati mnogo — ali će to sve biti cijena samo za dopuštenje, da dodje u jedan, u ovaj prvi zakon, koji radi samo o uredjenju službe namještenika kod „državnih privatnih poduzeća" odredba o jedinstvenom državnom jeziku! Ako se to prebrodi, bit će nam lakše s ovim Hrvatima, s kojima i onako — po izjavi jednoga veoma kompetentnoga faktora u vladi — imadjaše sadašnje magjarsko ministarstvo za 5 mjeseci više posla nego li prije s Hrvatskom u opće za čitavih 30 godina. Uvijek prigovori i pregovori kao da ministarstvo i nema drugoga posla nego samo s Hrvatima razgovarati!

Za predjašnjih pregovaranja bilo je zanimljivih gesta i izjava — no kod posljednjih pregovora bijaše sve ponajviše ozbiljno. Stvar se dobro zamislila; samo ju je trebalo do kraja provesti.

Novi austrijski parlamenat pokazivaše i prije obavljenih izbora svoje glavne crte. Nagodbu s Austrijom valja provesti. To bijaše uvjerenje magjarskoga ministarstva. Ako budu vječni pregovori i dogovori s Hrvatima, koji onda konačno dovode do rezultata i do sporazuma, pa i eventualnoga zajedničkoga postupanja ove naše zajednice spram Austrije, teže će se moći s austrijske strane sve ono tražiti, što se imalo zahtijevati na austrijskoj strani. Nisu bili osamljeni glasovi u Ugarskoj — dakako samo in camera caritatis — da ovakvo magjarsko ministarstvo, kakvo je danas, ne će moći dovršiti, perfektuirati nagodbe. Ono, što se danas piše u novinama o nekim promjenama u ministarstvu, bijaše već u svibnju više puta nabačeno.

Tko će platiti harač? Sigurno oni, koji se bore medju sobom mjesto da idu zajedno — jer će tertius gaudens moći mirno i spokojno rješavati svoje poslove po svojoj volji i stavljati svoje zahtjeve, koji će tražiti svakakvih žrtava.

Da se do toga i dodje, trebalo je onih konferencija u travnju. Hrvatima se onda obećavalo, da im se poslije kaže: ako ne pristanete na naš zahtjev o magjarskom službenom jeziku na teritoriju Hrvatske, od svega onoga, što se ugovorilo, ne ćete dobiti ništa. Te nakane dakako da odmah nisu znali hrv. zastupnici, jer im nije bilo poznato za prvih pregovora ništa o jezičnom pitanju, koje je izbilo u pragmatici.

Poslije praznika imala se okušati snaga i vrijednost hrvatskih zastupnika. Kod prvih pojava Hrvata na zajedničkom saboru mjeseca svibnja ne bijaše više one susretljivosti, dapače se opažalo, kako Magjari sa smiješkom gledahu svoje drugove zastupnike Hrvate i kao da su htjeli reći: Ovi lje ne će znati i moći da što isposluju i da nam naprave neugodnosti. Od ovih nas ne će zaboljeti glava!

Na 12. svibnja se našlo na okupu 27 hrv. delegata u Budimpešti, da čuju, što je s tim jezičnim pitanjem u pragmatici. Magjarska javnost nije znala dana, kad će doći pragmatika na red, ali je bila sigurna, da to mora brzo biti. Svakim su se danom širili glasovi, da su željeznički namještenici nezadovoljni, ne za to, što nema pragmatike, nego jer nije bilo povišenja plaća. Pragmatiku bi svi preboljeli — samo ne vlada, koja je u svojoj politici s obzirom na pregovore o nagodbi s Austrijom htjela da ima kakvo takvo zaledje za svoje neuspjehe.

Pragmatika je imala biti državnom tajnom za Hrvate. To je izjavljivao ministar Josipović prema uputi svojih kolega; za pravo je pragmatika imala postati državnom varkom. Hrvatski je ministar rekao, da će zastupati hrvatsko stanovište

hrvatskih zastupnika, premda im ni 11. svibnja nije htio reći ništa o tekstu osnove. Magjarski su ministri bili u neprilici zbog jezičnoga pitanja već u konferenciji od 30. travnja, jer ih je jedan glas njihovih drugova u nju dovodio, budući da je kao ministar priznavao po nagodbi, da je u jezičnom pogledu pravo na hrvatskoj strani. Za Hrvate je bilo jasno: hrvatski jezik i na željeznicama ima biti u ovome specijalnom zakonu osobito istaknut kao službeni jezik — ako Magjari budu htjeli, da za kvalifikaciju traže znanje magjarskoga jezika.

Uza sva uvjeravanja ministra Josipovića hrvatski su zastupnici bili uznemireni zbog pragmatike i nisu htjeli da slijepo vjeruju izjavama ministrovim, po gotovo još i onda, kad se vidjelo, da se on izvlači kojekako iz škripca, pozvan na opravdavanje zbog nekih svojih propusta. Na čistu je bilo, da se zaigrala igra, koja će imati teških posljedica.

Magjarska je vlada bila upozorena prije nego li je zakonska osnova došla pred sabor, da je Hrvati ne će moći primiti. Onima je ova informacija dobro dolazila, koji su htjeli iz toga da crpu kapital.

Budući da je dužnost ponajprije vlada, da medju sobom poravnaju sve sporove, hrvatska je delegacija poslala u boj na obranu prava narodnih ponajprije vladu. Hrvatska vlada je prva upozoravala na povrede temeljnoga zakona uzakonjivanjem magjarskoga jezika na željeznicama. Vlada grofa Pejačevića bijaše potpuno uvjerena, da se ustanovama pragmatike za jezik ruši § 57. temeljnoga zakona, pa je bila voljna i u prvoj polovini mjeseca svibnja da povuče sve konsekvencije, ne uspije li joj riješiti spor. Hrvatska je vlada sve pokušala, da ne dodje do kodifikacije o jeziku. Govorilo se i raspravljalo sa svim faktorima; dogovaralo se i pregovaralo od onoga časa, kad je tekst zakonske osnove bio poznat. Magjarska je vlada dobro poznavala mišljenje hrv. delegata i prije, nego li ih je zvala u konferencije. Ali kao da ju je više zanimalo, što će Hrvati u saboru raditi, ako ne dodje do mirnoga riješenja nego li do toga, da se taj spor zbilja riješi. Dugotrajna ona natezanja u konferencijama od 14. svibnja pa sve do konačnoga otklona pregovora kao da nisu bila za drugo, već da magjarsku vladu tobože uvjere, kako Hrvati i Srbi, ovi, koji sad zastupaju svoju domovinu u zajedničkom saboru, imadu svoje separatističke težnje; kako oni ne će ni da čuju što o državnome jedinstvu, a time opravdavaju ono mišljenje, što se o njima širilo kao nepouzdanim i nesigurnim elementima za državu, dapače možda i za integritet monarhije. Inače se gotovo i ne može da razumije izjava ministra Košuta u odboru, da on ne će popustiti — a onamo su se ipak vodili i nastavljali pregovori. Kao da je dana izjava samo za to, da se više u opće natrag ne može, ali se onda moglo i kazati: Kad vi Hrvati ne prihvaćate naših zahtjeva, od onoga, što obećasmo, ne će biti ništa.

Značajna je bila konferencija dne 17. svibnja. Ministar Wekerle je vodio — kao svagda — i za Košutovo ministarstvo pregovore. Košut se u konferenciji naljutio, dok je čuo, da Hrvati i Srbi ne mogu samo pristati na „koncesiju", da i Hrvati budu namještani u željezničku službu, već da svi, bez razlike stranaka, zahtijevaju kao prvi uvjet sporazumu: za Hrvatsku je službeni jezik samo hrvatski. Ni ponuda s novim paragrafom u osnovi, kojim bi se dala načelna ograda, da se ovim zakonom ne će dirati u temeljne odredbe, nije delegate zadovoljavala. Dapače ni kabinetsko pitanje hrv. bana dne 17. svibnja nije ih uzdrmalo u uvjerenju

za pravo, kako niti konstatovanje sa strane Wekerlove, da do povoljna resultata nije došlo. Hrvati i Srbi ne mogahu ni pod koju cijenu da napuste svoje pravo, ma da su se Magjari izgovarali, da je znanje magjarskoga jezika i od nevolje potrebno. Značajno je, da kod svih ovih pregovora nije ni gospodin Wekerle ni g. Košut ni jedan jedini put spomenuo državnoga jedinstva. Istom poslije, pred njihovom publikom nabacivahu se potrebom državnoga jedinstva, samo da prikriju glavni razlog ovoj borbi pred neupućenima: popuštanje pred austrijskim jakim ministarstvom kod nagodbe. U istinu ne htjedoše priznati, da je pobijedio princip: divide et impera. Oni, koji su razumjeli ovu politiku, rugali su se jedinstvu željeznice ističući, da je to isto kao i jedinstvo vojske i da će ih sada time moći u Beču tući. Tko je sve zakuhao, dobro je za sebe radio.

Dne 18. svibnja oko podne pale su karakteristične riječi: Die Kroaten werden doch nicht hoffen, dasz wir ihnen was geben werden, wenn sie uns nicht nachlassen. Sam je Wekerle konstatirao toga dana prekinuće pregovora — ali je još ipak izjavio, da će on i mimo neuspjeh držati ugovoreni pakt od 30. travnja. On će sam gledati naći formulu za hrvatske tražbine. 25. svibnja se još prikazivahu Magjari, da bi moglo doći do sporazuma, premda u to nisu sami vjerovali, jer su znali, za čim se ide. Samo se počelo drugim načinom.

Prije se raspravljalo s velikim brojem zastupnika; od 25. svibnja htjeli su i naše sile i našu slogu raskinuti, pa tek s pojedinim zastupnicima raspravljati. Očekivanoga nezadovoljstva i razbijanja sloge medju Hrvatima ne mogahu drukčije da dočekaju. Inače su preko hrv. vlade nudili protokolarno jamstvo, da će sve ispuniti, što je dogovoreno. Dobro je taj postupak označio jedan zastupnik rekavši, da bi Magjari mjesto nijemih Hrvata htjeli imati „protokolarne" zastupnike.

Ministar predsjednik željaše dne 25. svibnja, da se nastave pregovori. Zaključak delegata bijaše: da, ali samo mora hrvatski jezik biti jedina podloga. Na magjarskoj se strani obećavalo mnogo lijepih bombona za ovu tražbinu Hrvata; bit će svi napisi samo hrvatski; općenje s općinstvom samo hrvatski; tako i s hrv. oblastima. Time bi se mogao konflikat riješiti i širokoj javnosti oči zalijepiti. Primite ovo, tako su poručivali, dat ćemo vam protokole u ime cijeloga ministarstva i sve moguće ograde, da se ne misli dirati u temeljni državni zakon — samo nam dajte jezik! (26. V. 1907.). O jedinstvu države nije bilo govora. A zar nisu te poruke karakteristične? Odgovor bijaše: hvala na ponudama!

Resultat: spremanje na opstrukciju!

Opstrukcija je postajala sve očitijom. U brizi za jedinstvenom državom razbiše Magjari jedinstveni svoj parlamenat. Mjesto da čuju svoju riječ, slušali su hrvatsku i — ljutili se. Opstrukcija se nije dala slomiti. Padale su oštre izjave, grožnje — opstrukcija trajaše. Ne bi li s pregovorima išlo — dakako ne s vladom, jer je hrv. vlada svoje učinila, — već s pojedinim zastupnicima? 18. VI. bijaše o eventualnim pregovorima i konferencija hrv. delegata. Magjari su se tužili, da Hrvati nisu prije govorili o opstrukciji, pa, kad bi pristali na našu stilizaciju, bili bismo mi pobjeditelji, koji smo nakanili možda rušiti i ministarstvo! Vlada je bila voljna preduzeti i eventualne pregovore, samo ako se donese formula. I tražile se formule, dok nije izašla prva: pad vlade Pejačevićeve, a druga: Košutov glasoviti zakon od jednoga paragrafa!

PETAR I. ODAVIĆ: ZAPISI NEPOZNATOGA

Ne bi ničega bilo da je, tako reći, u oči samoga polaska na put, nisam video, i, sasvim slučajno, razmenjao s njom nekoliko reči. Bilo je u Maju. Jednoga večera, pošto mi se već bilo dosadilo bubati iz debelih knjižurina, spremio sam se i pošao u šetnju. Stanovao sam u ulici Gay-Lussac-ovoj, i to odmah tamo u početku, ne daleko od Luxembourgškog parka. Kad sam izišao već je hladovina počela da ovladjuje. Sa tla polivenih ulica bila je svežina. Posle nekoliko prvih udisaja svežeg vazduha, već sam bio zaboravio zagušljiv sobnji vazduh: stanovao sam na četvrtom spratu. Po običaju pravo sam pošao u Luxembourgški park. Kad sam ušao osvrtao sam se ne ću li videti koga od drugova, ali ih ne beše ni jednoga. Sa široke terase polako sam se spustio ka velikom basenu, pa pored senatske zagrade uputio se ka muzeju. Kratka aleja starih drveta što spaja te dve zgrade, tako zvana aleja uzdaha, bila mi je naročito simpatična u to doba. Onaj, možda, jedan od najlepših spomenika pariških, spomenik živopisca Dellacroix, bio je već podignut, i ja sam, kad bih bio sam, često išao tamo da ga gledam, i gledajući ga zanosio sam se u misli i snove. A to nije bila nikakova retkost: bilo mi je dvadeset godina. I sad kad se setim tih dana, dodje mi da zaplačem, ne zato što mi se nisu ostvarili ne znam kakvi zlatni snovi, i što nisam postao kakav veliki čovek, no zato, što je život doveo sobom tako mnogo razočaranja. Nikada mi ni na pamet nije padalo da ću i ja biti kakav veliki čovek, ili bar kakav veliki gospodin, ali sam zamišljao, kao što bez sumnje zamišljaju svi mladići, da će mi i budući život teći tako glatko, tako prijatno kao što je i dotadanji.

U toj aleji obično nije bilo mnogo sveta, možda i zato, što je nekako s neruke, što je u kraju. Ali toga večera sve ono nekoliko klupa bilo je zauzeto. Prošao sam s kraja na kraj aleje, i ponovo sam se vratio. Na jednoj klupi, i to baš onoj najbližoj spomeniku, sedela je samo jedna mlada ženska i kraj njenih nogu igralo se dete. I ja sam seo na tu klupu. Na moj uobičajeni pozdrav u takvoj prilici, ženska, i ne gledajući me, samo klimnu glavom, a detence se uspravi, i držeći se za suknju ženskoj, onako pozadi nje, ljubopitljivo me pogledaše, pa onda, kako se ja i ne osvrnuh na njega, ponovno se saže i poče da kupi pesak u male gomilice.

Možda sam se varao, ali čim sam seo učinilo mi se kao da ženskoj ne beše prijatno moje prisustvo, i odista, posle vrlo kratka vremena naže se detetu i reče mu:

— Hajde Luji, hoćemo li, već je vreme.

— Još malko tetice, molim vas, odgovori joj mali iznenadjen njenim pozivom.

— Pardon gospodjo, da vas slučajno ne uznemirujem? Zapitah je ja tada.

— Ni najmanje gospodine, zašto ćete me uznemiravati, odgovori mi ona, osvrnuvši se prema meni i pogledavši me pravo u oči.

Bilo je lepo žensko lice. Ako je imala najviše osamnajest do dvadeset godina. Glas joj je bio mek i prijatan, i posle samo to njenih nekoliko reči, i tog njenog prvog pogleda, obuze me želja da se bliže poznam s njom. A to nije bila prvina. Meni je i dotle skoro svako lepo lice i lepa ženska prilika evocirala mnogo pri-

jatnih misli, samo, kad kažem: svako lepo lice, to znači lepo po mome shvatanju, jer ja sam gledao i poznavao stotine lepo izrezanih glava i figura ženskih, koje meni nisu bile ni malo lepe.

— Pa ipak, rekoh joj, i ako velite da vas nisam uznemirio, vi bi se, bez sumnje digli i otišli samo da ste bili sami i da vas taj mali nije tako slatko zamolio da još malo ostanete.

Njoj se primetno svedoše svedje: videlo se bio sam joj dosadan. Povuče dva, tri puta vrhom svoga suncobrana jednu istu kružnu liniju po pesku, i ne osvrćući se k meni, skoro ljutitim mi glasom reče:

— Možda bih se i digla.

— I otišli bi neraspoloženi prema čoveku ne znajući da bi se time i nevoljno ogrešili prema njemu.

— Gospodine! reče mi ona strogim, upitnim glasom, i opet me pogleda pravo u oči.

— Vi naravno to ne znate, ali ovo je — moja klupa.

Njoj opet jedan mali oblačak neprijatnih misli osenči čelo i oči, ali ipak ne reče ništa. Morala je pomisliti da sam nekakav neučtiv čovek.

— Ja skoro svakodnevno dolazim ovde, produžih ja, pa i danas sam seo ne zato što je na istoj klupi sedela mlada ženska, no samo zato, što to, ima već dva, tri meseca, obično činim.

I ako je ona i dalje ćutala i time mi davala na znanje da joj baš nije ni malo stalo da se poznaje sa mnom, naročito posle moga tvrdjenja o klupi, ja sam hteo pošto, poto, da stupim u razgovor s njom.

— Ja ovde dolazim tako često zbog ovog spomenika, rekoh joj i digoh ruku prema spomeniku. Vidite, spomenik ovaj tako mnogo govori mojoj mladosti, i mojem, samo još djačkom pojimanju o životu. Ja u njemu gledam ne samo jedan zaseban svet volje, inteligencije i energije koji je oličavao umetnik Dellacroix, no u njemu, kao u nekom naročitom minijaturnom izdanju, gledam sav život ljudski na zemlji. Mladost i godine što se za njom nižu, snovi i čežnje, neprospavane noći, rad, trud, ambicija, želja za ostvarivanjem visokih koncepcija, — i posle svega toga, posle smrti koja dodje da pokosi sve to, nagrada, priznanje i slava. Eto vidite, te misli nikako mi ne izbijaju iz glave nekoliko poslednjih dana. Kad se sunce skloni zahodu svom i padne veče, ja ostavim svoj svakidanji dosadni školski posao, i dodjem ovde da se razgalim i osvežim. Istina misli što u meni budi ovaj spomenik, ovaj tačni odjek jednoga nestalog života, nisu baš tako vesele, ali ona seta što iz njih izbija, neobično harmoniše s mojom mladošću I preda mnom stoji život, duži, ili kraći, to će sam Bog znati, tek život koji će se svršit ismrću, pa se ovako usamljen često puta pitam: Za što si ti rodjen, i čime ćeš ti, kakvim ćeš ti radom i mislima svoj život ispuniti?

Posle to nekoliko reči osetio sam, kako već pridodje neka lakoća, nekakvo raspoloženje da tako, u tome smislu, govorim još dugo i dugo. Poduze me ona prijatnost koju mnogi mladići u sličnim momentima osećaju, a naročito, kad ona posle toga progovori. Video sam, da sam je ipak mogao ma i najmanje zaintere-resovati.

— Vi ste student, je l' te? Zapita me ona.

— Jesam, gospodjo, odgovorih joj.

— I to stranac?

— Jeste.

— A odakle ste?

Ja joj rekoh. Ona poćuta malo, pa će onda reći:

— Mislite li vi da su te vaše refleksije kakva retka pojava?

— Nikako gospodjo. Ja na protiv držim da svaki iole osetljiv mladić mora da razmišlja o životu što ga čeka isto ovako kao i ja, i da se, ako u tome pogledu ima kakve razlike medj' njima, ta razlika svodi jedino na to: što se neki od njih tim mislima bave duže, a neki kraće. O, ja vrlo dobro znam gospodjo...

— Recite gospodjice, upade mi ona u reč.

— Pardon, produžih, ja vrlo dobro znam gospodjice, da je danas mnogo, mnogo veći no što je ikada bio, procenat onih koji rešavaju problem života; kojima su tajne života kao prava morija legle na prsa, pa im ni jednoga dana mira ne daju. I baš zato, što sam i ja dete svoga doba, i što je to u nekoliko normalna i logična posledica vremena u kojem živimo, meni, vidite, ono što me u budućnosti čeka već danas ne da mira. A što je najinteresantnije, ne uzbudjujem se ja, niti se ikakav mladić uzbudjuje na pomisao o svojoj budućoj fizičkoj egsistenciji, no se jedino uzbudjujemo na pomisao o svojoj moralnoj egsistenciji, o svom imenu. Nesporno je, da svi mi mladići, razmišljajući o budućnosti i slavi, čekamo, tražimo od života mnogo više no što nam treba. Malo se ko od nas zadovoljava danas i zlatnom sredinom. Ne, svi mi hoćemo gore, svi mi hoćemo na vrhove, i to je upravo ono, što nam ne da mira, i što nas buni. A kažem vam: mi smo takvi samo zato, što je doba takvo. Kad gledam ovaj spomenik, sve to nekako jasnije ispadne ispred mene. Ovde, kao što znate, ima još mnogo spomenika, ali ni jedan mi nije tako simpatičan kao ovaj slikarev. Kad sam ovako ispred njega, misli o mojoj budućnosti, o mom životu, raspliću se u nekakvoj naročitoj formi, i pored ovo nekoliko mislenih figura što sam izneo, još stotine drugih, kao u nekoj sumaglici svijaju se oko mene, i tek ovde, onde, kao da nazrem nešto od onoga što i mene čeka, od onoga što ću i ja moći.

— A vi, naravno, verujete, da ćete i vi dosta moći? upita me ona.

— Ima momenata kad mi se čini da će i od mene nešto biti, i da mi samo treba hteti, istrajati i stalno gledati više sebe. A ima opet dana i momenata, kad sâm sebi dodjem kao običan kakav sentimentalni junoša, kakvih ima na hiljade, i koji kao ljudi, niti šta vrede, niti će ikad vrediti.

— To nije nikako čudo, reče mi ona, do tako protivrečnih zaključaka dolaze i mnogi drugi ljudi.

— Jest, dolaze, al' obični ljudi. Ovima koji su rodjeni da budu nešto više, tako se što ne dešava. Kod njih i kad momentano oslabi sila što ih u napred kreće, ona oslabi samo zato, da se u brzo zatim javi u mnogo jačoj meri. A kad na nas obične ljude, kad na mene naidje čamotinja, ja po nekoliko dana nisam ni za šta.

— Al' eto i pored toga zagonetka budućnosti vaše, zagonetka života ne da vam mira. Znači: da baš niste sasvim na čisto s tim, da ste slabotinja.

— Jest, ima i takovih časova, samo ti su mnogo redji. I da samo znate gospodjice, kako mi je u tim retkim časovima! Tada i zemlja, i svet, i život, i ljudi, sve to dobije u mojim očima nekakav naročito svetao kolorit. Sunce mi tada

nije samo sunce što daje svetlosti očima mojim, no kao da daje svetlosti i duši mojoj. Dodje mi kao da dobijem krila, pa se uzdignem i nosim po čistom zraku, oslobodjen svega što je grešno u čoveku. Na nekakav čudnovat način moj rodjeni duh dodje mi kao najvernija slika večnosti: i onoga što je bilo, i onoga što će biti. Najsjajniji momenti i izumrlih i živih kulturnih centara dodju mi nekako poznati, svoji. I Vavilon, i Niniva, i Atina, i Aleksandrija, i Rim, i Kordova, dodju mi kao sredine u kojima sam i ja nekada živio. Ove iste ambicije koje su kretale i davale maha tadanjim velikim savremenicima: filosofima i umetnicima, kao da su i mene kretale, kao da sam ih i ja nekada osećao, i samo živim od uspomene na njih. Učini mi se, da samo treba da pružim ruku, pa da se dotaknem skuta kakve ondašnje lepotice, kojom se oduševljavaju plemeniti mladići njeni savremenici, ili da se dotaknem muzičkog instrumenta kojim se prati kakav ondašnji pesnik, prorok svoga kraja. Hoću da kažem: da mi sva ta vremena i sredine dodju svoji, poznati, a ja dodjem kao neka sinteza svega tog prošlog i fizičkog, i moralnog, i intelektualnog sveta, i u tim momentima obujmi me retka snaga. Život, ta pojava, taj pojam, dodje mi kao oživotvoren najlepši san, što je i ljudska i božanska mašta mogla da usni, a moj život, i preživljeni i onaj što me čeka, kao naljepša epizoda iz toga sna.

— Pa kad je tako prekide me ona, da li ste ma čime pokušali da izrazite zahvalnost svoju sudbini, večnosti, Bogu, što su vas obdarili tako retkim darovima, i kako to onda, da vas i pored toga, može sumnja da sputava. ?

— Dozvolite mi da dovršim, rekao sam joj na to. Ja sam imao časova prijatnog zanosa i oduševljenja, vere i nade, ali su ti časovi bili vrlo kratki. Njih su plavili talasi svakidanjeg života. I ja sam svesno pratio te tako velike i nagle promene u duhu i mislima mojim, ali još nisam došao do zaključka kojem bih verovao, na koji bih stao kao na kakvu čvrstu podlogu. Neki, s kojima sam pretresao tu temu govorili su mi, da je to apsurdno u napred sa sumnjom govoriti o onome, što ima tek da dodje, i uveravali su me, da samo treba raditi, i taj rad dovoditi u harmoniju s krajnjim ciljevima svojim. Ali u tome baš i leži ono što me najviše buni: ja znam mnogo ljude, i to od onih intelektualnih, koji su radili čitavoga veka, i koji pored sveg toga nisu baš ništa uradili, no su prošli kroz ovaj život kao i svaka, recimo, guska. Ona velika sila, što se zove čovekova inteligencija, nije im ni najmanje pomogla da se sačuvaju od apsolutnoga zaborava, u koji su po smrti utonuli. Ovaj pak ovde, rekoh joj, pokazujući rukom na spomenik, u borbi s vremenom savladao je vreme, i ono mu za dugo, za čitave vekove, ne će ništa moći. Na protiv docnijim naraštajima pokazivaće ga u sve lepšoj svetlosti. Ali pogledajte samo tu lepu mušku glavu, to silno, široko čelo . . .

— I vi ste sve to rekli, prekide me ona smešeći se, samo zato, što je ovo v a š a klupa ?

Još dok sam joj govorio vidio sam po njenim očima da, koliko prati ono, što ja govorim, u toliko, i još više, misli o nečemu drugom. Kad me to zapita kao da me neko poli hladnom vodom, tako me njeno pitanje neprijatno dirnu.

— Nije samo zato, odgovorih joj hladno, promjenjenim glasom.

— Nego ?

Ja sam ćutao. Nisam upravo znao šta da joj odgovorim.

— Nego ? Zapita me ona ponovno.

— Zato, odgovorih joj, što sam hteo da vam se predstavim, i da se upoznam s vama.

— Kako ste vi iskren, reče mi ona, trudeći se, da se ironija njenoga glasa ne oseti tako jako. A zašto ste baš tako radi da se upoznate sa mnom, kad ne znate ni ko sam, ni šta sam.

— Zašto ? Upravo ne znam ni sam, da vam kažem, to je neka nesretna želja moja.

Ona me samo pogleda i ne odgovori ništa. Moj odgovor morao joj je izgledati glup. Dodjoh sam sebi za sažaljenje. Hteo sam nešto al to što sam hteo nisam umeo da izvedem.

— Je l' te, obične, banalne reči ? Zapitah je koliko samo da progovorim, i da vidim što misli

— Jeste, odgovori ona nemilosrdno.

— I naravno, izlišno je da vas uveravam o protivnom.

— Sasvim izlišno. Biće da su to neke vaše misli i fraze, koje ste bez sumnje morali često upotrebljavati u ovakim prilikama.

— Ja ove svoje današnje misli, ako hoćete mi verovati nisam dosada nikome savještavao. A zašto sam ih i vama saopštio, ne znam, tako je valjda slučaj hteo.

Bilo mi je baš teško zašto tako da se rastanemo i ako sam tvrdo verovao, da se više nikada ne ćemo sastati.

— Pa jeste : sve je do slučaja, reče ona, i odmah se diže.

— Hajde, Luji, zovnu maloga, već je vreme.

I mali se sasvim poslušno diže i strese ručicama svoju haljinicu s preda.

— Zbogom gospodine !

— Zbogom gospodjice !

I tako ode, lako koračajući u pravcu muzeja. Pratio sam je pogledom dogod se nije izgubila. Čim zadje za muzejsku zgradu, meni u prvi mah dodje da idem za njom. Mislio sam da je pratim i da vidim gdje stanuje a da ona o tome ništa ne zna. Ali odmah zatim pade mi na pamet, kako se slučajno može obrnuti i vidjeti me, i kako bih u tom slučaju izgledao bedno. I tako sam i dalje ostao sedeći.

Posle toga otišao sam, večerao, po večeri našao društvo, i dugo u noć sedio u kafani. Što mi se dotle nije dešavalo, tada sam osećao potrebu da sedim u onom bezbrojnom i bezličnom žagoru kafanskom, ne dajući mislima da se zadrže ni na kakvom predmetu, no da idu tako, besvesno i besciljno tamo gdje ih oči povedu, i da stanu tamo gde i oči stanu. Kao da me nešto primoljavalo da ostanem u tome žagoru, i kao da sam hteo da uteknem od samoga sebe, ili još bolje reći, nekih nejasnih osećaja, što su mi se prikradali posle dogadjaja u parku. A da sam samo malo hladnije razmislio o tome, morao bi se na posletku sam sebi smejati. Zašto sve to ? Nismo li mi takvih sretaja imali tako reći svakodnevno ? Ali uzalud : nisam mogao da hladno mislim o nepoznatoj.

Bila je simpatična djevojka. Istina, meni su u to doba sve lepe devojke bile simpatične. Samo ipak, ona nije bila obična devojka. To se videlo, ili bar meni se činilo da sam vidio, po izvesnim detaljima, koje bi mi bilo teško opredeliti. Bila je mirna, smišljena, odmerena ; ni jedan joj gest, čini mi se, nije bio izlišan. Mirnoća joj se osećala i u glasu, i samo to davalo je njenoj ličnosti neke distenkcije. Ta i ona njena ironija posle mojih refleksija o životu, ni ona nije bila od obične devojke. Pitao

sam se šta od prilike može da bude, i sam sam sebi davao odgovore, ali sam osećao da ni jedan nije točan. Učiteljica ? vaspitateljka ? obična djevojka iz kakve imućnije buržoaske kuće ? radnica iz kakve veće radnje ? — i ni jedan odgovor nije me zadovoljavao. — Nekoliko prvih dana po tom često sam mislio na nju.

Vreme je bilo neprestano lepo. Izgledalo je da se dani nižu sve jedan lepši od drugoga. I ako sam dotle išao u vrt samo pred veče, posle toga malog dogadjaja išao sam češće. Sve sam držao da ću je, ako je budem još koji put video, ponajpre videti tu. I ako je to već davno bilo, i tada se još vrlo dobro sećam onih prijatnih osećaja i misli pod kojima sam ulazio u park. Do tih dana obično sam tražio društvo za šetnju a tada, ako bih još iz dalje spazio koga druga ili poznanika, gledao sam da se ne sretnemo. Verovao sam da ću sam imati popre prilike da joj pridjem, ako je budem video, a tada ta mogućnost nije mi bila neverovatna. Pre svega išao sam pravo klupi, i tamo, sedeći, izgledavao sam ne će li se pojaviti s koje strane. Bio sam uznemiren, baš kao da sam išao na unapred ugovoren sastanak s njom. Za skoro svaku samu žensku koja bi išla k meni, i koja bi od prilike bila njenoga stasa, dok je još podalje bila, verovao sam da je ona.

Medjutim dani su prolazili, a moja se želja ne ostvarivaše. Ponekad mesto da se iz parka vratim kući, ili da odem pravo na večeru, odlazio sam onim pravcem kojim je ona otišla. Prošao bih pored muzeja, izišao na ulicu Vangirard, pa ili bih se spustio dole onom uzanom ulicom ka crkvi Saint-Sulpice, ili bih udario levo, i išao tako bez cilja, nadajući se da ću je ili gde videti, ili sresti. Ali sve je bilo uzalud.

Jednoga dana pre podne, pošto sam proveo kratko vreme razgledajući neke knjige u kolonadi Odeona, uputim se ka Luxembourgškom muzeju, u nameri da tamo svratim. I ako sam skoro svu sculturu što je tu smeštena, i skoro sve slike na pamet znao, kad god sam ulazio u muzej osećao sam neko naročito zadovoljstvo. Koliko je slave i veličine, koliko Lepoga počivalo tu ! Odmah od ulaska zadržao sam se u prvoj sali, u kojoj je scultura izložena. Još dok sam promatrao pojedine figure u donjem, levom uglu, vidio sam u susednoj sobi, gde su slike izložene jednu žensku ledjima obrnutu, kako kopira neku sliku. Sedela je na visokoj stolici i neprestano prenosila pogled sa slike koju je kopirala, na uramljeno platno, što je stojalo pred njom na nogarima.

Kako je to bila obična pojava, jer kad god sam bio u muzeju skoro uviek zaticao sam neke slikare što kopiraju, — te nisam ni obraćao pažnju na tu žensku, no sam i dalje zastajkivao pred pojedinim radovima. Ali može se zamisliti moje iznenadjenje, kad sam u tu sobu ušao, i kad se ta ženska sadje u jedan mah sa stolice, obrnu ovamo k meni, i ja u njoj poznadoh moju nepoznatu. Odmah sam joj prišao. Bila se sagla i tražila nešto u kutiji s bojama, pa kako vide da je neko stao pored nje, ona se ispravi.

— A, to ste vi, reče mi i nasmeši se.

— Jeste, rekoh joj, poznao sam vas i prišao da vidim šta radite.

— Eto vidite, da bar čujem i vaš sud, reče mi misleći na svoj rad.

— Moj sud ? on vam je odmah izrečen : vrlo lepa kopija.

Bila je ona divna slika Morot-vljeva, sudar francuskih i nemačkih oklopnika.

— Samo, rekoh joj, od kuda, da, kod ovolikih slika, slika koje se mogu mnogo više dopasti devojačkoj prirodi, izaberete za model ovu, ovaj krvavi pokolj, ovu strašnu pojeziju smrti ?

— Zašto ? Ne mislite valjda da sam popre trebala da radim na primer Bouguereau-vljevog ili Cabanel-ovog Venusa, ili Bouguereau-vljevu bogorodicu ? I ne čekajući šta ću joj na to odgovoriti dodade : Kako ste vi mek i nežan za čoveka.

— Badava, rekoh joj, u vašim očima mene ne može više ništa da spase. Vi ste stekli o meni uverenje neprijatno za mene, koje se više ničim ne da popraviti.

— Stekla sam uverenje, reče mi ona, da ćete, ako se samo i u buduće budete gubili u kojekakve blede refleksije, u skoro početi žaliti prošlu mladost, čije potajne težnje za radom, za borbom, niste shvatili niti shvaćate. U vama vri i tutnji, a vi, u mesto da pod impresijom toga životnog procesa što se raspinje u vašim grudima i vašoj duši, razmanete i desno i levo da grabite od vremena, u mesto da budete junak, a vi bi to mogli biti, vi ste se preplašili, unezverili, stali ste na raskrsnicu i bojite se da udarite ma kojim od mnogih puteva što stoje pred vama. Vi i ne znate možda, ali kako se meni čini, vas treba neko da vodi, neko jači od vas, jer vama jaki imponuju.

To mi je rekla bez i najmanje afektacije, bez i najmanjeg gesta, mirno, udarajući ovde, onde, četkom po platnu, i to je možda i bio uzrok, što joj, pod onim prvim utiskom iznenadjenja, prijatno potresen, pritajenim glasom rekoh :

— Pa budite mi vi vodja.

Na te moje reči ona se glasno nasmeja.

— Da vam ja budem vodja ? zapita me, a kako ću vam ja biti vodja ?

— Tu duca, . . . tu maestro, odgovorih joj rečima što ih je Dante rekao Virgilu.

— Šta kažete ? zapita ona ne razumevajući italijanski.

— Pokažite mi vi stazu kojom mi treba ići kroz život ; kažite mi vi šta treba da radim pa da s korišću upotrebim mladost svoju, i život što stoji preda mnom. Ja priznajem da lutam, jer moji dosadanji učitelji nisu bili u stanju da otklone ovo sumnjičenje što sputava sve pokrete moje duše, i još malo, pa i sve želje moje. Neka mi duboka vaša devojačka priroda, koja intuicijom može više no i najpametniji inteligencijom svojom, neka mi ona ukaže metu, ili ne, neka mi ukaže cilj, ka kojem bih imao ići, pa da i umirući budem zadovoljan životom svojim.

Ona časom spusti paletu i posmatraše me.

— Vi ste slobodni, je l'te ? Zapita me posle kratka ćutanja i razmišljanja.

— Slobodan sam.

— Čekajte onda, poći ćemo zajedno.

Rekav to spusti paletu i četkice na stolicu, saže se kutiji s bojama i poče nešto spremati po njoj, pa je posle zaključa, pošto metnu u nju i četkicu sa stolice i paletu ; skide sa sebe široki haljetak s rukavima koji joj je pokrivao čitavu haljinu, zovnu čuvara koji je šetao tuda, predade mu sav svoj pribor, i obrnuvši se meni reče mi.

— Hajdemo.

I tako podjosmo ka izlazu ona napred a ja za njom.

„Šta sad ovo treba da znači“ ? pitao sam se iznenadjen tim tako naglim obrtom. Moja mala avantura poče mi se obeležavati u najromantičnijim tonovima.

(Svršit će se.)

TUGOMIR ALAUPOVIĆ: MRTVOJ SESTRI

IZ „SEOSKIH ELEGIJA“

Gledaš li mi, mrtva seko, kako meka večer pada,
Kako naša rodna zemlja punom dušom snažna diše,
A odozgo sa visoka od pašnjaka i livada
Mirisavi vjetrić nježno milim tvojim cvijećem njiše.
Nema one brižne ruke, da ga mazi, da ga goji,
Al imade ljubav vječna, povenuti što mu ne da.
Rosicom ga čistom nebo u sumraku prvom doji,
Na uranku sabahzorskom mlado sunce prvo gleda. —
Ah miloduh kako miri,
Kako pupa ruta mala;
Ružica se ko kraljevski
Bijeli čador razgranala! —
U mom oku nema suze, u mom srcu bola nema.
Prag nam kućni opustio, al je meni ko i prije —
Naša majka sirotinjsku večericu djeci sprema,
Očice je gladne mole.
Pjesma ječi, život vrije! —
Ti si jedra kao trešnja kad nabubri s Ivanj danom,
Na tebi se oko mnogo, ustavila miso mnoga.
Po vrtliću dolje trese šimširovom rosnom granom
I šareni katmer lomi momačka ti zlobna noga.
Ogrljeni, zadovoljni ko sirote s ono malo
Ne treba nam vrela luča, ne treba nam tanke svijeće.
Sa visoka iz modrine mjesečevo svjetlo palo,
Miluje nas vjetrić laki, miriše nam tvoje cvijeće.
Uspomene i sve, što se odigralo davnih dana,
Ko iz groba sad se diže i rumenom bojom šara:
Rascvala se kruška sočna, prolistala šljiva rana,
Priče baja noćca meka, sva nas narav razgovara!
Sve je živo, kipi, ključa; što je bilo i što biva
Stopilo se, zagrlilo, jedna duša ko bog jedan:
Vječna, silna, neizmjerna kao majčin cjeliv medan,
Bol i odsmijeh, strah i vjera gdje se stapa, gdje se sliva.
Pa nek samrt usnom blijedom oko siše, crven pije
I nek leden humak grobni mlado tijelo tamom skriva:
O ja čujem i iz groba kako tvoje srce bije
I po času samrtnome kako si mi istom živa!

JANKO POLIĆ-KAMOV: „ECCE HOMO!"

I.

Mijo se vraćao ove noći kući dva sata kasnije no obično. On se na to sad nije obazirao kao drugda. Jedamput je tako bio izostao, zabrbljao se s jednim znancem i na povratku bijaše mu neugodno kao djačetu, što prvi put dolazi kući sa šetnje, a njegovi ga bijahu poslali u školu. Mijo življaše sam s majkom već nekoliko godina. O tom životu nije vodio računa, jer taj je život bio jasan i jednostavan kao „knjiga računa", gdje nema velikih i čestih potrošaka i primitaka, pak se točno — od samoga suviška vremena — zabilježi i sračuna sve svaki dan. Baš tako! Mijo ustajaše u 7 i pol sati, onda u školu, gdje je učio glazbu, pa na objed, spavanje i opet u školu, onda u šetnju, večeru i najposlije uz glasovir, dok ne bi tihi i bojazljivi glas rekao:

— Već je deset!

U takome živovanju bijaše baš radi te jednostavnosti i jasnoće neka umirnost ponašanja i lijenivo počivanje strasti. Za to, kad je ono bio izostao, bijaše i njemu neugodno i njegovoj majci krivo, pa kad mu je ona rekla: — Ta gdje si za boga?! — on se stao opravdavati, a bijaše već momak. Ne drugovaše u pravom smislu ni s kime. Njegovi su drugovi bili drugovi od nauke, s razgovorima o nauci i sa strastima rad nauke. Školski sat bijaše radni dan, odmor nedjelja, a šetnja od kuće do škole lumpacija i ples. U ovom uzanom, stisnutom bitisanju rašetavahu se strasti baš onako kaošto se u drugim mladićima rašetavaju od tratoara do kavane, od prvog ferala u veče do posljednjeg u jutro. One su bile nalik na šetnju uznika, koji ide nogama kao svaki slobodni čovjek: razlika je u okolici, cipelama i svrsi. I makar se je ove večeri tako silno udaljio od svakidašnjosti, on ne bijaše toga još svijestan sebi. Žurio se, istina, ali u nesuzdržavanom smješkanju, što se je bilo sraslo s usnama, odrazivaše se njegovo osjećanje. On se je našao u sasma novoj situaciji, koja je iziskivala sve njegove sposobnosti ne ostavljajući mu ni trenutka vremena, da pomisli na nešto, što bi bilo izvan nje. Bijaše nalik na brodolomca, što se bori za život ne pitajući ni što je bilo ni što će biti u tome životu. Evo:

Vraćao se sa sastanka, što ga je imao kod prve klupe u parku. Sastanak u nastupu jeseni. Prvi hladni, stakleni lahor; prvi žuti, melanholični list i prvi rani suton. Šetalište prazno. I tu je Mijo došao vrlo rano. Bijaše uzbudjen i nemiran pred zagonetnom budućnosti; zanosan, što mu je urekla sastanak žena, s razbudjenom strasti, što mu najedanput stane podavati snage i ambicije. Na pragu nečesa novoga bijaše on već nalik brodolomcu i zaboravi na majku. Sav se podavaše momentu zirkajući u prolaznike i prisluškujući koracima bez daha. I možda baš ovo, što je bio kao „bez daha", podavaše mu onu izgubljenost i zaborav, te je sada uništavao svaki obzir, spreman ostaviti svoj krevet prazan preko jedne, dvije i deset noći; postajaše tako „heroj bez daha" nalik na heroje — ratne. I ona je došla. Nekoliko besmislica, stisak ruku, bliski dah i šaptanje — sve je to trajalo po sata. Ali Mijo je ovo nosio u sebi kao nešto vrlo veliko, ne dugo, ali široko. I za to mimoidje stan i podje dalje.

Sjećao se je svega. Ona, Mica, bila mu je pred očima: ovisoka i tanka ko turistica, s kvačicom na nosu, koja je prekrasno pristajala dosta razvučenim, na-

smiješljivim usnama; s vrlo prozirnim obrvama, zaobljenim kao u Japanke, i za to vrlo pikantnim; s kosama, povrh čela kovrčastim; s ušiljenom bradom, bljedilom lica i modrim očima. Gledajući je sad ovaku zamišljeno se je smješkao i koracao dosta brzo, zagledavajući se u asfalt.... „Došla je", sjećao se je sad. Odmah je bio prepoznao korak, pošao u susret i pružio ruku. Ona nije imala rukavica. A onda — on je rekao:

„Odavna vas čekam; čini mi se, da vas već dvije godine čekam!" Mijo joj baš tako nije bio rekao, ali ova ga fraza sad uznese i on stade pjevuckati.

„Dvije vas već godine čekam, jest!"

I osjeti, da ju je zaista čekao dvije godine. Sad mu se dapače pričini, da se vrlo dobro sjeća onoga časa, kad je primio prvu vijest njezina dolaska. Prama jutru, što se izvijaše iz tame, nenadano i brzo, u nekakoj omamici i raskoši, što mu je strujala čitavim tijelom i rasla poput uzavrele vode, kad podigne pokrovac — bijaše mu ta vijest stigla. I uzrujan pošao je da dočeka vlak. Vrlo je dugo čekao... A onda prije no se je mogao sabrati, bijaše u pretjeranoj blizini njezina daha...

I sad — udaljujući se od prvoga sastanka — gledaše u tu prošlost, što bijaše čekanje. Ali zbiljska radost smete ga, te nije ostajao dugo kod te prošlosti, nego se našao u sadašnjosti, s njome u preporodjenoj, radosnoj i poskočnoj duši. Opit od sreće bijaše sav u nekoj melodiji, što je bila tako slatka, da je i nehotice rastvarao usta i kao pjevao, gubeći se u njezinu modrom, nasmiješljivom pogledu.

II.

Kad je došao kući, nije mu trebalo zvoniti. Vrata bijahu otvorena i majka je bila za njima.

— Gdje si za boga?!! —

Iste riječi i isti usklik. Bilo je tiho i za to podmukli zvuk njezina glasa udari u tišinu dosta jasno i ne bijaše nalik na siktanje. Ali je to ipak bilo siktanje. Za tren, što stadoše jedan do drugoga, njihove se fiziognomije sudariše. Ona majčina, zgužvana, istočkana nekakim žutim mrljama, bijelih usana i kao posijedjela, ispaćena, s vanredno tankim i krivim nosom i nekakim ispremetanim crtama po obrazu, čelu i podbratku — i ona njegova, nenadano izobličena, što je progutala smješkanje.. — sudariše se i pogledaše.

Onda je on zateturao pokraj nje i nešto nejasna izgovorio, pa odmah za tim dreknuo:

— Tu sam! —

Sudar je bio žestok i oni se odbiše i kao dvije kruglje, motahu se sve slabije — amo i tamo — dok ne stadoše u odredjenu daljinu, kad su već ležali svaki u svome krevetu.

Ovdje je Mijo najprije odanuo. On je bio pošao kući sretan i zadovoljan. Ali sad je osjetio, da od svega onoga nije ostalo ništa. Htio je i opet zaći u ono isto raspoloženje zamišljavajući Micu, ali pred njenom slikom padaše koprena, poluprozirna i zgužvana. Majka. I želeći odstraniti koprenu stane se zabavljati toli silno oko nje, te ga je počelo napunjati cijeloga i on zaboravi na samu sliku. Jest, to bijaše majka. Njezin usklik, siktanje i zgužvana fiziognomija. Ali za

čudo — on se ne osjeti ovoga puta nimalo krivim. I sav ovaj veliki prelom učini mu se vrlo običnim, te nije o samom prelomu ni razmišljao: on je nastojao odstraniti koprenu.

„Šta? Šta hoće? I kojim pravom? Mislila me uprepastiti, ali ja se ne plašim nje. Ogorčila se, a to je ogorčenje vrlo glupo, neumjesno i naivno. I kako je izgledala i zašto to sve?!"

On nije obrazlagao svojih usklika. Nazvao je njezino ponašanje glupim i neumjesnim i tek kad je nepojmljivo uskliknuo: na što to sve?! — osjeti užasnu srdžbu. I za čas ga je samo srdžba obuzimala, srdžba od hiljadu jednakih usklika, pogrda i upita, koji ne nalažahu odgovora. Sve ono, što je bilo onaj prvi tren sastanka izrazila njegova fiziognomija i što on ne bi bio mogao nikad opredijeliti, sve se to sad izražavalo u njegovim mislima. On je nju osudjivao; on je bio uvjeren, da je ona bila pretjerano glupa, da njezino ponašanje bijaše bez razloga, a želio joj i pokazati, da je sve to suvišno, da ona ne će t a k o zapriječiti, da on nastavi svoj put, kojim je pošao. Ne uvidi li to, onda — s bogom! Nije on dijete — napokon. Sjutra će on sve to razložiti, ovako jednostavno i mirno.

I ovako — lagano popuštajući i izvijajući se iz jedne misli u drugu — uvjeri se, da se to sve može u istinu mirno rasuditi i odluči na njezin izazov, siktanje i zgužvanu fiziognomiju odgovoriti ovako mirno, razložno i porugljivo.

III.

Kad je drugi dan u jutro sreo majku, pričini mu se, da je i ona prošla isti slijed misli. On joj ne kaza ništa. Odluči dapače da prekine vrlo rano sa sastankom ili bar da izjavi, da ide u kazalište. Htio ju je svakako umiriti i od njegova prkosa ne ostade ništa. Od mržnje i srdžbe, pa do one odluke, da će joj sve razložiti, proteklo je vrijeme mišljenja, istanjilo grubost i iscijedilo nakupljenu žuč, a od ove posljednje odluke do jutra protekla je cijela noć počinka, polurasudbe — i oni stajahu jedan do drugog istim pomišljajima, pozama i fiziognomijama kao svako jutro.

— Majko!

Ona se spremila slušati, ali ne odgovori ništa.

— Večeras idem u kazalište.

Ona mu poda novac. I u taj čas on nije znao, bi li u istinu pošao u kazalište. Oklijevao je. Ali kako je došao na ulicu, on je p o č e o zaboravljati majku i postajati sve veseliji... Sastanak pod veče u parku... sa ženom mladom, dražesnom i ljepušastom... On se je udaljivao od jedne luke i što se je primicao više drugoj, ona je prva postajala dalja i manja, a ova veća i bliža.

Za to je on pod veče pošao u park.

Pred njim je bila i opet Mica, brbljava, brza, sa sto besmislica, trica i novosti. I onda — najedamput — ona je zašutila. Mijo je držao njezinu ruku i slušao izdisaje, šum haljine i tanko titranje njezinih vlasi. I tad je pogleda u bijeli, prokšeni vrat. A ona osjećajući, da sluša i gleda, svrati iz prikrajka oči u njega. I oči se sretoše. One njezine, bezvoljne, izgubljene i lutalačke i one njegove, energične, svijesne i nepomične. Ona mu se podavaše kao nemoć, a on je

držaše kao snaga. I imajući ženu u svojim rukama, njezin posmjeh, suze i riječi — osjeti da je ogroman, jak i vrijedan.

Ona se otme: rastavljahu se. Ali on ne podnese. Pričini mu se, da bi bez nje on savkolik s cijelom ogromnošću, jakošću i vrijednošću postao sitan, slab i bezvrijedan i sad osjeti, što mu je ona. Kao da je sve ono jako i vrijedno, što bijaše u njoj, sašlo u njega, a sve ono sitno i bezvrijedno, što bijaše u njemu, izgubilo se u njoj — i rastanak mu postade težak. On je zadrži. Bijaše ganut. Prošlost ga olako dirne, dugačka, tmurna i mlaka — majka bijaše tamo zgužvana i siktava — a tu ona, žena, mladost, smijeh, zanos, sve. Nikad toga ne osjeti. Nikad mu prošlost ne iznikne u takoj kukavnoj, podrtinastoj slici i pričini mu se, da je tek sad proniknuo u svu mlakost i turobnost njezinu. Nenadano, jako svijetlo rasvijetli sve ono i u njezinome odlasku gledaše utrnuće toga svijetla. Ali i više! Ovo se svijetlo sipaše i na sadašnjost — sadašnjost bijaše sama to svijetlo, to ogromno, jako, nenadano svijetlo.

— Mica!

I njihova šetnja svezanih bokova, čestih stiskaja ruku i sudara glava, i cvijet, što joj ga ubrao, i nocturno što joj ga u misli prikazao, i ona, Mica, njegova ljubav, mladost i zanos, i ova večer s melanholijom lišća i šutnjom smrznutoga zviježdja, i on, snaga, polet — sve, sve...

Njegov je cjelov bio dug i vlažan.

Miji navriješe suze na oči.

IV.

Ove ga večeri nije dočekala kod vratiju. A on se zaboravio i došao u nevrijeme; došao ranije no što bi trebalo da dodje.

— Tako rano?

Ona je znala sve. Fiziognomija ne bijaše besvjesna kao sinoć, ali bijaše slična ovoj. Činilo se, da je svaka crta (one ispremetane crte!) dobro promišljena. I uza svu sličnost ne bijaše na njoj ništa od onog sinoćnjeg očaja. Mijo baci novac na sto. I opet one iste siktave riječi, jačeg akcenta, kao odrezane:

— Gdje si bio za boga?!

On je bio odlučio odgovarati i razlagati razložno. I možda je već i misli prema tome upravljao, ali njegova fiziognomija stajaše već naprama njezinoj onako kao sinoć: svijesnija i tvrdoglavija pomičući se prema svakom trzaju majčinoga lica. Nevidne niti vezivahu uzajamno njihove crte i nevidna ih ruka potezaše.

Od obrazloženja ne ostade ništa. Oni bijahu na istoj polaznoj točki, tek s nekim već iskustvom. I Mijo je pogleda:

— Bio sam!

Ne proslijedi; stao je slušati njezinu tužbu. Ona je pogodila, da se radi o ženama. Za to se je toga uhvatila. Brzo, vrlo živo stade pripovijedati o pokojnome ocu. Njega, govoraše, upropastiše žene. A brat njegov, onaj nesretni Mirko, što je utekao za granicu, postao je varalica radi — žene. Iskustvo! Iskustvo! „A ti — govoraše Miji — što bi ti znao..."

A i Mijo je tu prestao slušati. Ono za brata — dogodilo se to pred deset godina — sad je tek doznao. I „sveta uspomena očeva" bila je zablaćena i za to ni

za čas ne posumnja u istinitost njezinih riječi. Ove puste večeri, kod pjegave svijetlosti, iza prvih cjelova — on je čuo od rodjene majke, koja je poštivala očevu sjenu, ovako nešto. To bijaše za cijelo istina. I tu se sustavi. Njezin govor bijaše sad uvjeravanje i zauzetost. Pa kad je ona rekla: — Čuvaj se žena! — on je odgovorio uvjeravanjem i istom brigom, da nju umiri: — Ma, kakih žena! Ja sam bio s Nikolom! —

I više nije rekao ni riječi. Zagledao se nepomično pred sebe kao da pozorno prisluškuje laganom hodu svojih misli.

Jest! On je sad počeo da vodi račun o svome živovanju. U „knjizi računa" bijaše nešto neskladno i nejasno. Ovo je sve govorila majka s iskusnim pogledom u život; ovo je govorila majka, što hoće samo dobro svome sinu. A on, Mijo, osjeća, da je kod Mice dobro; a ona, majka, kaže, da je kod nje zlo. Ona možda ni ne zna, kaka je ta žena, što otima njemu večeri, one večeri, koje je do sada sprovadjao kod glasovira čekajući njezin: „Već je deset!" A on to njoj ne može da kaže. Čini mu se, da bi majka i opet rekla, da je kod Mice samo zlo. I možda bi imala pravo. Mijo je siromah i ona nema ništa. Kud dakle srću i što ih čeka? Što?... I tu ga podidje čar neizvjesnosti i draženje neopredijeljenosti, što mu ga do sada podavaše samo glazba za bijelih, zimnjih dana na škripljiv prasak leda... Ono isto, što ima u Čajkovskoga, kad doziva u pamet jednostavnim akordima ili samim notama stranicu iz „Rudjina" — — baš onu, gdje vjetar zavija, a beskućnik Rudjin ide, ide i ide, bog zna kuda i zašto....

V.

Odsad započe igra zavaravanja. Majka je htjela da dokaže, da je u kući, kod nje, sve dobro, ugodno i sretno i poljepšavaše mu život. A on odgovaraše opsjenjujući je, kako ide ili u kazalište ili instrukciju, kako su glupe žene i kako krasno napreduje u naucima.

Slutili su obojica, da lažu, ali ne bijaše razloga povjerovati u to. Mijo je dapače nagomilavanjem izmišljenih i proračunanih obećanja, osjećao neku dužnost, da se pred njom prikazuje bez obzira na vjerojatnost onakim, kako to ona želi.

I da nije nešto nenadano prekinulo ovaj klimavi odnošaj, u kojega stalnost ne vjerovahu ni majka ni sin, bili bi se obojica privikli laži i možda priznali njezinu nužnost, pa se smirili i sredili.

Ali majka bijaše doznala, da se njezin sin vidjeva češće na šetalištu s jednom vrlo lijepom djevojkom. Ona mu to i rekne.

Mijo se ne zbuni. On je to očekivao. Prema svojim slutnjama, koje naslućivahu nešto od laži u majčinu ponašanju, i prema svojem vladanju, koje dokazivaše laž s njegove strane, prema svojem; dakle odnošaju, u kojem se je ta laž udomaćivala, on je znao, da će i majka doznati, da će on sve poreći i oni će živjeti dalje. Postajaše već miran i „knjigu računa" vodjaše kao iskusni i prometljivi knjigovodja, što unaša krivo račune, ali se sve najposlije slaže. I na eventualne prigovore svojega gospodara, on je spreman dokazati, da su prigovori neumjesni, a ako to ne uspije, onda je pripravan udariti se u čelo, nazvati sebe blunom i priznati, da je pogriješio.

Za to je on majci sve odlučno poricao. On nema nikake „svoje", nikake „simpatije". Nije najposlije lud, jer što će mu draga, kad se ni ne misli ženiti. On ima svoje više ciljeve; on ima svoje „idejale od sedam nota" i „simpatije od nekoliko vrlo nepopularnih imena", što žena, ova naša glupa žena, ne bi nikada razumjela sa svojim „ovčjim mozgom"... A ako — ako ide s kojom, to je nešto treće; tu ulazi samo glazba i — ništa više.

Mijo je sebi u tomu grdno protuslovio. Ali za čudo, ovo očito protuslovje bijaše njemu umjesno, razložno i logično. Pričini mu se, da je tako djelovalo i na njegovu majku. Ona je najprije — izjavljujući mu „novost" — izgledala prezirno, zlobno i ogorčeno. Onda je pod dojmom njegovih dokaza počela opravdavati žene, braniti ih pred takim muškim klevetama i predsudama, da su glupe i da ne osjećaju ništa. A onda, kad je on pobio sama sebe i rekao, da ih samo glazba veže, ugodio je njoj kao ženi i priznao opravdanost njezinih dokazivanja.

I kad su došli do te točke razgovora, izgledahu obojica umireni. Jer od one prve noći, koja je bila nešto nova i neiščekivano, pa za ovo nekoliko dana laganja i opsjenjivanja pak napokon kroz ovaj razgovor — priviknuše se oboje na to, da razgovaraju o — Mici. I besvjesnost, nespretnost, iskreni očaj, mržnja i ogorčenje pred ovom jasnom, običnom i rasudjenom činjenicom — sve ono od prve noći postajaše svijesno, razložno, razumno, postajaše — uobičajenost.

I jednoga dana prodje Mijo ispod majčinih prozora s Micom.

VI.

Majka ih je vidjela. Da se je Mijo dospio okrenuti, da je on uopće znao, da ih ona gleda onim istim prezirnim ogorčenjem, pri kojem joj je vazda nos izgledao tanji, veći i iskrivljeniji, možda ne bi bio tako bliz Micinome dahu. Ali pred njima bijaše sunce, zaduvena svježina i posljednje zelenilo. Njezine se nasmješljive oči bacakahu pogledima, obijesnim. Ona ih sustavljaše na profilu svoga ljubavnika kao ptica, što zasjeda granu, iskoprca se na njoj, pijucne i odleti. Išli su bez stisaka i bez cjelova; išli su kao jutarnji ljubavnici, zaljubljeni u petice svojih cipela, čavrljanje i šaputanje zavidnika.

Pa kad je Mijo došao na objed prvo što je čuo (a majka je i više toga rekla) bila je majčina rečenica, duboko promišljena i izvrsno naperena:

— Fina roba! Vidjela sam je danas s tobom, a pred nekoliko vremena s jednim drugim.

I sad odmah, bez ikakog premišljanja, Mijo je razumio, da to nije istina. Da mu je to rekao tko drugi, bio bi možda posumnjao; ali saslušav to od majke, bijaše mu jasno, da ne može biti istina. Majka je dakle slagala — i to mu se pričini sasma prirodnim. Za to je samo slegnuo ramenima i rekao: „Pa?" — a onda, sjutra, prošao i opet.

On nije znao da izaziva, makar je pošao samo da izazove. Išao je sasma uz Micu, govorio intimnije i smiješak, što mu je pri tom titrao na usnama, osjećaše, da je usiljen i neprirodan, ali ga nikako suspreći nije mogao.

Vrativši se kući dobro je čuo sve; on je i došao više zarad toga, da čuje majku, nego li rad objeda. I kako je dosad dolazio mašinalno ne gledajući majke i ne razbirući njezinih pitanja, tako je danas došao navlastice pomnjivo joj motreći lica i prosudjujući svaku riječ.

On nije nikad kasnije mogao opredijeliti ondašnji izraz njezina lica, ali ga je vazda gledao. A tako je bilo i s njezinim razlaganjem. Ona je sve znala! Ta njegova Mica! Fina roba! Pitati valja samo gospodju N. I sve druge!... On je protuslovio porugljivo i ona je govorila porugljivo. Ali oni su rasli; rasli u izrazima, akcentima i činjenicama. Kroz taj dijalog pogledavahu se naizmjence: blijesak očiju iskazivaše slavodobitno zadovoljstvo. Jer oni gledahu naizmjence samo svoje lice. Pa u tom porastu riječi, fakta i naglaska ispoji se jedno:

— Djevojčura.. —

Sva zloba, zavist, muka i prezir, što se prikrivaše slavodobićem, najedamput provali.

— Nakazo... —

I oni se rastadoše. Mijo je reagirao i rekao: „nakazo". Ova je riječ sama po sebi spuzla s njegovih usana i on je nije ni mario zadržati. U nabujalosti osjećaja mogao je biti nepravedan; ali on i kasnije morade priznati, da je ona riječ sasma dobro i točno izražavala ustuk na onu: „djevojčura". Rasudjujući ponašanje vlastito priznade i opet, da je bilo bez prigovora. On je opazio na svoju veliku radost, da je majka zablatila sjenu očevu, koja je do tada bila sveta i isto taka izustila sada riječ, koja dosada nije imala pristupa u njihovu kuću. I sravniv ovo dvoje postane mu jasno: ona je slagala. To je dokazano! Slagala je bila preko oca, da mu otudji Micu; slagala i preko nje, da mu i opet otudji — nju. I postane mu očito i razumljivo, da se je cijela ova borba od tjedan dana vodila oko nje, mirne i nasmješljive Mice: jedan je branio, drugi napadao. Protivnik je upotrijebio sva sredstva i onda ispustio posljednje — a on Mijo reagirao i — održao pobjedu. Jer Mica bijaše njegova — on se raskrstio s majkom.

VII.

„U čemu bijaše dobro?" — mišljaše, „nitko ne ide u propast, a ja vidim i osjećam, da je moj život nepojmljiv bez Mice. Nepojmljiv! A zašto mi onda ona otima — nju? Zašto?

Došavši do toga pitanja uvidi odmah, da to prestaje biti pitanje i nikako ne može ostati pitanje. Odgovor je bio u samom tečaju njegovih misli, koje su to pitanje postavile. I odmah je uvidio, da se je borba vodila oko njega samoga. Mica je tu bila kao jedno s njim, a majka se je borila za — njega. On je njoj b i o život, Mica smrt — a Mica njemu život i majci smrt! On je dakle b i o majci život i p o s t a j a š e smrt!!

„Moja je majka mrtva" — prošapta onim dubokim šaptom, koji je šumio kroz grudi, grlo, usta i uši. „Moja je majka mrtva" — prošapta na pragu svojega života, pravoga, velebnoga života. Izašao kao pobjednik, što je preko mrtvoga heroja iznio svoju pobjedu. I u ovome momentu, kad je počitanje drktalo nad umrlim i živim, u momentu uspomena i nada, u zadnjem spoju prošlosti i budućnosti, u umirnoj formuli vječitog bitka — bijahu suze; suze, što unakazivahu lice, osjećaje i prirodu — suze ogromne, pijane, histerične.

Mijo je ridao.

DRAGUTIN D. DOMJANIĆ: PRIČA

Bio sam paž — ti markizica krasna
s očima beskrajno modrim i sjajnim,
imo sam uvojke duge i svilne
i srce žarko sa sanjama tajnim.

Jednom se laskavo spuštao suton,
teško je mirilo grmlje jasmina,
tebe su latice zasuti htjele:
bila im zazorna lica bjelina.

Tiha si bila, morah ti pričat
priču, što tako si volila čuti
o nekoj kraljevni s krunom od vlasi,
sanjarskog oka i prozirne puti.

Kako pjesnik joj pjevao ljubav
kada u vrtu su klinčaci cvali,
i kako dolje pod kulom duboko
umrla pjesma i jecali vali . . .

Zašto si ubrala klinčac i rukom
oči si pogledu mojemu skrila ? . . .
Pao je suton. Na klinčacu rosa
zasjala kao da suza je bila . . .

NAPOLEON IV. ŠPUN STRIŽIĆ: S PUTA PO ISTOKU

Sjedimo veliko društvo oko stola kod „Hajduk Veljka". Jedan gospodin iz kraljevskog spoljašnjeg ministarstva, turski konsul iz Niša, attaché od poslanstva u „X", što ga sretoh u Opatiji, moj drug i ja.

Ovaj turski konsul — „bonne homme" — lijepo prekrstio preko trbuha ruke, pa se smijucka u crnu bradu. Kako mu padišah već davno nije poslao plaće, zatvorio lijepo „konsularni ured", pa već možda stotu večer gledje, kako one crnooke vitlaju na pozornici „fandango" i „cake-walk"

Po slučaju promijenismo mjesta, gošćama za volju, što ih „bonne homme" prizva k stolu.

— Izvinite — pitam attaché-a — tko je bila ona dama, što ste ju na verandi ispred „Stefanije" u Opatiji onomadne pozdravili. Ja sam sjedio uz isti stol —?

— Da ona? To vam je neka dama „d'aut' classe". Ništa. Dugo je stajala u Genfu. Imala je nekakovu agenturu, preprodaju srećaka, što li. I ja sam je tek u Opatiji upoznao. — Ova je mala — on kimne na pozornicu — do ludila zaljubljena u satnika Lazarevića, od prvih kopljanika. — Gospodin attaché je vrstan diplomata ili možda — veoma loš.

Oko ponoći sjednem s mojim drugom u velikoj sobi „Centrala" k večeri.

— Kakova je ono krasota? — pita moj drug, sisajući dugu bugarsku špargu.

— Ono? Ono ti je, brate, „Madame Marianne". Ispod velikoga ogledala u dnu dvorane, u onoj šumici, sjedi zaista „Madame Marianne", u svečanoj odori, besprikorna pojava, kao i druge dame najotmjenijeg diplomatskog i stranog društva, što sjedi u dvorani. Uz nju sjedi neki debeljak, dobroćudnog, malko tupog, glatko izbrijanog lica.

Pitamo konobara. Onaj debeli, reče, da je zakupnik kupališta na Lidu, a gospodja neka pjevačica iz Bruselja. Oni su tek slučajno uz jedan stol. Gospodja odlazi zorom u Odesu, onaj pak debeljasti putuje nekuda u Grčku.

Na kolodvoru pijemo zajedno čaj, „Madame Marianne" i nas dva.

Vani je već dan. U onom blijedom jutarnjem svijetlu izgleda manje lijepa. I kano da se postarala za ta 3 mjeseca.

— Vi ste mnogo toga znali , madame, kad smo se ono na riječkom kolodvoru razišli?

— Vi ste bili onda savršeno udvorni i diskretni. — To je toli naglo i značajno odvratila, da sam rado — ženi za volju — prešao na drugo. Moj joj drug na smrt udvara, ali ona je rastresena, kano u teškim mislima. Odjedared rine ono sudje od čaja u kraj, pa se u po glasa obrati na mene.

— Kad smo se ono prvi put sreli, rekli ste jednu veoma duhovitu . . .

Ja se u pol šale poklonih: što li je to bilo? Ona me podsjeti na naš razgovor kad je primila svoju ulogu. Koje li je misli sad salijetaše, kad je potajno ostavljala poprište za vazda . . . ?

* * *

Drugoga se dana spremismo za Niš. Dolje na Nišavi pod Sovom-planinom pogodismo dvije široke, mlade, kurdske kljusine za 600 srpskih dinara, pa ih ovako gole objašismo. Mučno ih je jašiti onih nekih 6 kilometara do varoši, a još — mojem drugu za volju — idemo ća do „tjele kule".

— Kud ćemo doći do „tjele kule" — pitam jednoga s ceste. On sjeknu rukom preko polja : — Ovako upravo !

Iza nekih tisuć koračaja stojimo u močvari, konji jedva izvlače kratke noge iz one tjestene treseti.

Kad na drugi kraj izgazismo, sjedi pred malom kapelom starkelja čobanin, na ogromnoj kamenoj ploči, pa reže iz javorovine tamburu.

— Stari, gdje je „tjele-kula"? — On nas dugo gleda, nekako oprezno i mudro, onda naše konje.

— Evo ovdje !

Bili smo razočarani. — Ma gdje je onih stotinu lubanja, ono brdo kosti?

— To je sve dolje pokopano ispod kapele, — i stari rezucka dalje.

— Reci još, kud ćemo najskorije natrag u varoš. — On nas izvede oko nekog gajića i pećina. — Evo velike crkve !

Preko varoši diže se onih pet velikih kupola basilike, pa imamo dosta putokaza, da možemo uprijeko do drevne tvrdje, što pred turskom varošicom leži.

Baš lijepo za zapada sunca ujašismo u časni Naissus, što mu je pod krovom stala zipka cara Konstantina Velikoga i što su mu pod zidinama poput lavova umirali Hunjadijevi Madžari.

Pred večer smo se već spremili u vlak za Leskovac, a u dva sata iza ponoći otpočesmo pohod uz Jablanicu na Lebani, zatim Sikiroču, preko granice na Orgljane do Tabora.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— Mora da smo tu blizu Lebani, — reče moj drug, prebiruć prstom po karti. Bilo je već 5 ura iza ponoći, a krasna se zora pomolila iza još u magli plavećih se brdina.

Svjež zadah one, rosom nakvašene, šuštine i lišća, podiže se pod ranim suncem sa zemlje, a na drveću se ovdje ondje oglasi mala ptica, — najbolji znak, da smo

nedaleko ljudskoga naseljenja. U dubini ovih brdina, u suhovrhim teško prohodnim šumama ne čuješ ptica pjevica. I odista za malo se nadjosmo u dolu, uz živi gorski potok. Čas pojašismo grmljem uz obalu, pa stadosmo ispred male, nekom vrsti natrulih palisada utvrdjene vodenice.

Sa sjevera, istoka i zapada zatvaraju šumovite brdine pitoresknu kotlinu, na jugu je otvoren vidik u lijepu nizinu do Jablanice.

Jato golubova poput šarena brza oblaka jurne iza vodenice preko naših glava, a poplašeni nas konji ponesu luckastim skokovima po onoj rosnoj čistini.

Preko one palisadirane ograde pomoli se neko žensko čeljade. Teško nam se bilo sporazumjeti. Ipak nam u zemljanom krčku pružila dobre sirutke i mali hljebac od mrke raži. Ali u kuću nas ne pušta, jer ili nas drži lupežima ili možda to učini iz etikete, što nema u kući gazde.

Sjedamo na neku povaljenu bukvu, pa srčuć sirutku, pravimo loše dosjetke. Kad mi se na jednom onaj zemljani krčak izmakne iz šake, pa rasprsne kao jaje na tvrdoj bukovini. Žena, koja nas je sveudilj pomno motrila iza utvrde, zajauče kano da ju je shvatio hitac. Čas jauče iza glasa, čas se bije šakom o čelo, pa proklinje. Brzo skočim, pak joj pružim tri srebrna piastera. Ona zamakne s onim srebrnišem, u kuću, a mi za čas na konje. Projašismo neku slikovitu dolinu. Ovo je bio još najljepši dio napornoga izleta od šezdeset i pet kilometara za 11 sati, po nepoznatom putu, a sve prečke kroz šume i gudure!

Dok sam ležao na ono malo stelje pod tarabama, kvaseći vodom zatečeno koljeno, izidje iz kućarice moj drug i neki regularac podčasnik. Ovaj nam predoči nalog, da nas mora passeportirati u Mitrovicu. Moj drug glodajući neku pečenu kokoš, otkine meni polovicu, pak mi rastumači. Od jučer stoji ferrais, da je strancu zabranjen prijelaz granice bez — ovo je zgodno — prethodne dozvole, izražene u putnici po osmanlijskom konzulu u — Budimpešti! Ovako traži jedna točka naredbe, koja regulira uvoz oružja i zaire i praskavih tvari ovamo. Nosilac od 4 kilograma materijala imade se kazniti s 20 godina tamnice, a za unos od preko 4 kilograma — smrću.

Kad je svršio, otpočesmo pregovore. Izjavismo, da smo bili već davno na putu, kad je naredba u život stupila, da smo pred dva sata tuj sumrtvi iz sedla pali, pa da se iza kratka odmora opet dižemo za Uesküb, ondje je konzulat naše države. Baša ne uplitaše ni riječi, a kad se nas dva uzvikali, možda nije ni slušao.

Tek dok svršismo podiže ruku pa reče, kao da nijesmo ni jedne riječi dosele o tome uopće, a kamo li protiv toga izrekli, da nas mora sutra u Mitrovicu passeportirati. „Passeportiranje" jest unutar turskih granica užasna stvar. Imade značiti po prilici što u Evropi „obvezna putnica" — imade značiti velim, ali odista je neka ustanova, koja popraćenika uručuje na potpunu milost i nemilost zapovjednika popratnje, a trošak i sve potrepštine i onoga i popratnje namiruje se onim što se zaplijeni. Zbilo se premnogo puta, da su s popraćenika svukli odijelo i cipele, jer nije imao da plati novcem ili drugom vrijednosti, a zbilo se, da su ga i utukli, kad se pokušao braniti protiv otimačine. Dašto da se je u većini slučajeva, u kojim su popratnje zlostavljale popraćenika radilo o osobama rdjave vrsti, — koje iz osobitih razloga nijesu mogle zatražiti poslaničkih ureda svojih država, čiji se putni papiri obćenito veoma poštivaju, dakle o uskocima, bjeguncima i prostim zločincima.

Mi se ne zabrinusmo suviše, jer nam je domaćina bio urodjenik, krasna ljudeskara, puna onoga posebnog divljeg viteštva starosrpskog, što no — kako vidjesmo — još danas ovdje na Sitnici i Jablanici žive.

Tko njemu pod krov na noćište padne, onaj mu k svojti spada i onome se daje ma i od krvi, ako je nužda, a inače — Padišahu u Stambulu slava i čast — —

Kad se spusti mrak i zima, pokupim onu stelju ispod plota, bacim je u kuću, prevučem svoj vaterproof i zaželim svojim drugovima laku noć.

Ona dva se zabrbljali uz rakiju a ja bi se tek prenuo iza polusna, kad bi ona ljudeskara lupila debelom grubom čašom o hrastov stol. Kao u sanji čujem, kako priča, da će se skoro kraljeva srpska vojska pognati kroz ove gudure. I sad ih još vidim, kako stoje obojica u polusvijetlu onih ogaraka na ognjištu, krupnim čašama u ljevici, a drže se za desnice.

Malo iza ponoći povuče me za nogu poručnik, u po glasa pjevajući „budnicu". Bili smo u potpunom mraku, a ja vas ukočen od ljute zime. Ona ljudeskara tapka nešto oko ognjišta, zapali pregršt šuštine. Za malo se u kuću utisnu još dvojica. Krasno! Oni će s nama kao vodići!

Sedlamo u mraku.

Tek iza mnogo truda i neprilike uzjašismo i podjosmo nezgodnom kamenitom nizbrdicom kroz maglu i mrak. Svakako smo morali iza ponoći u sedla, da prije dana predjemo granicu vilajeta, u kojem je vojna sprema upravo nastupila bila, a opet da prije noći stignemo do Ueskübske željeznice i do konzularnoga ureda.

(Nastavit će se.)

BOŽO LOVRIĆ:

GRIJEH

Niz svione tvoje kose
milmirisni dah se ciedi,
oči: zviezde na zapadu,
mjesečina: obraz bliedi.

Iz mračnijeh uvojaka
sjaji igla pozlaćena,
a na kraju igle dragulj
bliešti kao zmijska zjena . . .

Na tankijem usnicama
što mi nosiš, kćeri grieha?
Da li hihot usred plača,
ili jecaj usred smieha?

AUGUR

Okolo hrama lete golubovi,
lepeću krilim prama suncu jakom,
na krov se spuste: krilima se grle,
da opet skladnim šumom prhnu zrakom.

Pred hramom stoji mladi augure,
nad tamne oči ruku nadvio je:
let brzi sliedi dalekijeh ptica,
što u azuru viju krilo svoje.

Do njega sjela liepa vestalinka
i smiešeći se tihano mu reče:
— „Sudbinu znat ćeš, augure mladi,
u šumu dodji, kad se spusti veče."

ZOFKA KVEDER-JELOVŠEK: DRAGOTIN KETTE I JOSIP MURN (ALEKSANDROV)

LITERARNI PORTRETI

Dvije lijepe knjige* leže preda mnom na stolu, dvije knjige posmrtnice. Jedna — Kettejeva — izašla je baš nedavno već u drugom izdanju. Historija ovih dviju knjiga slična je kao historija njihovih autora. Oba umriješe, jedan sa 23 godine, drugi sa 22 godine u sušici na jednom i istom krevetu. I na onom siromašnom krevetu u bijednoj sobici, koja je sa svojim prozorom visoko pod plafonom, sa svojim bijelim, nebojadisanim stolom, štono je s krevetom tvorio čitavo pokućtvo, nalik je prije na tamnicu, nego na stan mladih pjesnika, prodali su par dana prije svoje smrti svoje pjesme nakladniku Schwentneru u Ljubljani u korist potpornoga društva slovenskih visokoškolaca u Beču. Mecene...

Blizu Ljubljanice u predgradju stoji siva stara zgrada, koja bijaše jedamput tvornica šećera. Poslije su načinili iz nje vojarnicu, — pa i za to postade brzo odviše loša. U manjim se sobama nastanila sirotinja, u velikim dvoranama prvoga i drugoga sprata stanuju za vrijeme vojnih vježba rezervisti. Majka i teta jedne moje školske drugarice stanovale su u trećem katu u velikoj jednoj sobi, koja bijaše i kuhinja i spavaonica, sve, — gazdaricama, kćerki, nećaki radnici i četvero, petero študentima, gimnazijalcima. Polag u maloj, goloj komorici stanovala su još dvojica ili trojica starijih djaka. Čudno, nema gotovo slovenskog literata, kojega nije bilo u tome stanu. Cankar, Župančić, Dr. Prijatelj znali su prolazno stanovati tu, a Kette i Murn umrli su ovdje. Često sam znala dolaziti onamo, a na onom golom, komisnom stolu učila sam svoju prijateljicu, kad nije bilo mladih ljudi kod kuće, pisati energičan i muški rukopis, da može lakše naći mjesto... Polag u velikoj sobi prale su majka i teta joj rublje vojnika rezervista, a prozori velike sobe bijahu puni cvijeća, naših slovenskih karamfila, ružmarina i mirisavog rozenkrauta... Bože, čudno, čudno mi se stegne srce, kad se sjetim onih vremena. Prijateljica se naučila pisati energično, našla je mjesto... Poslije je zaljubila študenta, siromaha, koji je stanovao kod majke. Uzeli su se, oboje bijahu diurnisti, imali su dvije djevojčice, a on je, kako sam čitala u novinama, nedavno umro na onoj bolesti, s kojom se u ovakvim stanovima obično umire, na sušici. Bože, draga, kruto se je život poigrao s tobom, pa da i ne slutiš, da se još sjećam tebe, da puno puta mislim na te, — evo, draga, suze mi sile na oči, kad se sjetim onoga stana u staroj pustoj tvornici, stanara njegovih i žalosne sudbine njihove.

U ono vrijeme bijah već samostalna, zaslužila sam za svoje potrebe dosta, podupirala sam dapače već braću. Poslije podne sam znala sjedjeti kod stola i zuriti kroz prozor na Ljubljanicu. Ljudi prolazili. Pa i Murn, Aleksandrov, prolazio je tuda. Nikad ga ne bih pogledala, jer sam osjećala, da ga puno, puno puta bole pogledi tudjih ljudi. Nije ugodno mladome, visokome, lijepome mužu hodati u poderanom kaputu ili u galošama, kad sije vruće sunce... Bio je osjetljiv i ponosan.

In ponos višji, kakor svet,
to moj je amulet...

* Dragotin Kette: Poezije, druga pomnožena i pregledana izdaja. V Ljubljani 1907. Založil L. Schwentner. Aleksandrov: Pesmi in Romance. V Ljubljani 1903. L. Schwentner.

Al, evo, kud zalutah... Morala bi pisati najprije o Ketteju, bio je stariji, talentiraniji od Aleksandrova i umro je prije...

Študent, siromah, sin ladanjskoga učitelja, sirota. Rodio se je 19./I. 1876. u Premu na Notranjskom, a umro 27./IV. 1899. u Ljubljani. Tu je on žrtva onoga našega gladnog klerikalizma, koji sve uništi, što mu se slijepo ne pokorava. Imao je bogatoga strica, koji ga je u gimnazijskim godinama podupirao, no samo tako dugo, dok nije Kette proglasio, da ne će u teologe, kad svrši gimnaziju. U starim vremenima progonili su one, koji su bili protiv popova, po spiljama i šumama, te su ih gonili na lomače, sada im uzimlju hljeb. U aprilu 1895. bio je Kette otpušten iz gimnazije, nije imao novaca, da plati školarinu, dobio je iz vladanja loš red, — našli su špijunskim načinom kod njega u kovčegu jedan paskvil na tadašnjega ljubljanskoga biskupa i bijesnoga klerikalca Missiju. God. 1898. je maturirao, otišao u vojnike, ali su ga otpustili radi bolesti. U aprilu 1899. ležao je već smrtno bolestan u Ljubljani.

Bio je crn, temperamentan i živahan čovjek, vedar i šaljiv, pun djetinjske, dražesne vragolije. Svak, tko ga je poznavao, zavolio ga je.

Njegova je poezija zdrava, bistra kao čaša gorske vode. Iz srca dolazi, u srce ide. A jezik mu je krepak, prirodan, priprost, ali slikovit i pun čara. Njegove su pjesme pune neke slatke melodije. Malo mu je riječi potrebno, da izreče svoja čuvstva.

Zadnja luč sije
še tam izmed vej.
Krka se vije
počasi naprej...
Adija, adijo!

V doljno krajino, ah, v boj opasni
kliče me car.
Da se še ljubiva, da se še vidiva
ljubica upaj.

Katkada se čitaju njegove pjesme kao narodna poezija. Lako, bez kompliciranoga aparata zvuči mu lira. A uvijek uhvati akord, koji je i nježan i jak, u kojem je još tuga, ali ipak već i vedrina zdravoga i jakoga srca.

Zapustil sem ljnbljansko belo mesto
zapustil v njem sem ljubico nezvesto...

pjeva, ali čuje mu se, da nije nesretan. Odviše mu je srce jasno, mlado i veselo. Kažu, da se puno smijao u svome životu... Pa ipak i onu svoju prolaznu tugu, kako je riše lijepo, kako je crta krepkom rukom, koja ne dršće. Nije sentimentalan, ma da je i žalostan. Iz svakoga mu stiha vidiš, da nije slabić, da je jak, da puno podnosi, da ne smalakše lako. S mirnom rezignacijom tek konstatira svoju bol kao muž, kome suze ne dolikuju.

Jaz pa, jaz pa hodim sam
lepše dneve premišljujem,
in kar tebe več ne čujem,
več smejati se ne znam.

Važno i muževno kaže to, kao obračun. A znade biti i pun humora, smijati se znade od srca. Njegove gazele sve su tako vragoljaste, vesele, iz lakog srca spjevane. Hrvatska, študentska „Nada" objavila je više njih, a u jednoj pjeva prkosno i posprdno:

In govoril ljubici sem o poroki sladki,
toda zdaj ne sanjam več o goljufivi sreči...
Jaz bom pop!

Jaz bom pop! In tam na leci na visoki
zoper ženske glas povzdignil bom grmeči.
Jaz bom pop!

Nikad ne traži efekata. Sama mu dodje pjesma na usta, puna čara, istine, priprosta sva, bez bahatog balasta.

Slovenci smo u jednu zdravi, nekomplicirani. Gradova nema kod nas, pa i o samoj Ljubljani ne pjeva naša narodna pjesma badava: „stoji, stoji Ljubljanca, Ljubljanca dolga vas" ... Tako su i naša čuvstva, seoska, zdrava, jaka, ali nekomplicirana. Rijetko tko od nas boluje na hipermodernim osjećajima, na onoj duševnoj rastrganosti i nejasnosti, kojom tako često urodi današnji kulturni evropski život. Naš seljak, ma da je klerikalan, imade ipak jaku dušu, karakter; nije mekan, labav i podašan. I glavno je, nije raskalašen. Ne, da ne bi bio to radi nekoga osobitoga moralnog čuvstva, nego mu to nije u krvi. On živi, ljubi, pa i griješi onako prirodno, zdravo. I naša je poezija ovakva. Baš kod Ketteja i Aleksandrova pada to u oči. Tu nema traga onomu vrućemu otrovu velikoga svijeta, nema požuda, koje rastvaraju dušu i tijelo, nema mirisa gradskih salona i njihovih blaziranih i perverznih ljudi, nema one gnjile ljepote uličnih kokota i noćnih kavana. Zato nema ni tragike, nema ni očaja, nema kajanja, koje bi uzburkalo dušu. Kako jesen dolazi u šumu tužna, ali ipak lijepa, tako i u tim pjesmama niti rezignacija nije još jauk propasti, i tuga i starost shvatljive su, lijepe još, mirne, prirodne, pa zato bez žalca.

Misli starčeve.

Tihi gaj, mrtvi gaj
že nič več ne šumi...
Le še malokedaj
lep spomin se zbudi...

Kako smo ljubili, živeli!
Tudi tebe, gajek boróvi,
tudi tebe so danes odeli
snegovi...

Tako pjeva mladić Kette. Pa u istinu da je ostario, osijedio, ova bi pjesma bila njegova. Tako bi on gledao na šumicu, pokrivenu snijegom i baš tako bi se sjećao davnih dana. Ni Kette, ni Murn nijesu frazeri. Karakteristični su Kettejevi soneti. Puni, cvatući; kao biserje niže se misao za mišlju, pa ipak fraza nema. Bogati su, ali priprosti, bez pretenzija. Kako duboko pjeva more, naivno, gotovo bez jedne bombastične i velike riječi:

O, Adrija, kako naj te objame
kako te naj poljubi pogled moj!
— — — — — — — — — — —
Ah več, ko svetlih je zvezdic na nebi
in več ko ladij jadernic na tebi,
morje, ti v srcu želj rodilo si.

Kako priprosto i skromno, pa ipak divno izrečen je tu onaj golemi dojam, što ga je more vrsno učiniti na pjesnikovu dušu i što ga je učinilo na Ketteja.

U sonetima se je Kette popeo na visinu svoje pjesničke dovršenosti. Borbe, koje su se zbivale u pjesnikovoj duši, odrazuju se najjače i najljepše u prekrasnom ciklusu soneta „Moj Bog". Onaj duševni proces, što ga je prošao svak od nas prije ili poslije, patnje onih sumnja, onih teških dana, što ih osjeća svako iskreno i čestito srce tako duboko, ocrtao je majstorskom vještinom i upravo dramatskom snagom.

O demon zanikavanja, čemu,
čemu mi jemlješ dneva svetlo luč,
da tava duh po temi brez mirú ?

Spoznanje kje je, demon, kje je ključ
do sreče . . . ?

a dalje na drugom mjestu kaže:

Brez dogem in brez vaših energij
sem vedel bolje nego zdaj nekoč,
da On je vir vseh zemeljskih moči,
da v slednjem žarku, plamenu in zvoku,
magnetnem toku in rastlinskem soku
deluje v mislih On, prvotna moč . . .
O Ti ! . . O kdo ? . . . Ah, neizraženi
in neizrazni, naj srce te čuti . . .

I tako mlad morade umrijeti ! Kao jeka ostale su ove pjesme za njim. Nema ga više, tijelo mu se već raspalo u grobu, samo lira njegova dršće još, trese te, a ti listaš tu njegovu knjigu, koje on nije doživio, s nekim mekanim i pobožnim ganućem. Tako lijepo je znao pričati, priprosto, toplo i iskreno. I što ga više čitaš, više ga voliš, više mu se diviš, više žališ, da je zanijemio tako brzo.

Moram da citiram još jednu njegovu pjesmu, dragu mi i milu, kao cvijet ubran u zelenoj gori i donesen kući, da još tu miriše i sjeća me sunca, vedrine nebeske, pjevajućih šuma i slobodnih vjetrova, koji čisti i jaki struje nad lijepom, slobodnom prirodom. Eto, htjela bih je pokloniti mladim djevojkama, mladim ženama kao biser kakav na uspomenu poklonjen, da ne zaborave prebrzo toga pjesnika, Slovenca, koji je umro tako mlad i lijep. Tu je:

Še lani sva ljubila se,
a letos omožila se
je ljubica moja
In še je zima in še ni rož,
pa že pride k meni njen lepi mož.
Ej, lepi mož, lepa gospa !
„Preljubi moj, predragi moj,
moja ženka bo porodila nocoj !"
In tako je dejal repeć:
„Naredi mi zibko pisano,
na jedno stran rožo narisano,
na drugo pa nagelj rudeč,
da bo zibala, da bo sanjala,
z nogo, da bo zibko poganjala
in aja — tutajala".

In delam zibko pisano,
na jedno stran rožo narisano,
na drugo pa nagelj rudeč ;
da bo zibala, da bo sanjala,
z nogo, da bo zibko poganjala
in aja — tutajala.
Že delam jo tri dni, tri noči,
pri mojem srcu zdravja ni,
ah, kakor da vidim, se mi zdi,
pred sabo črno krsto tu,
vse svoje želje, vse nade na dnu,
vse svoje srečne dni . . .

* * *

Dvije godine poslije Kettejeve smrti umro je i Aleksandrov. Bijeda ga je slomila. Posljednjih par godina još je sanjao o budućnosti, upisati se je dao na univerzu u Pragu, — sam nije već došao gore nikad. Prije je bio jedan semestar u Beču. Ali teško, bez hljeba. Vratio se je u Ljubljanu i preuzeo mjesto u nekoj kancelariji. Svoj je život proživio u tijesnom i pustom stanu gradskih bijednika, pa je zato to više čeznuo za suncem, za poljem, za zrakom i za slobodom ladanjskom.

I rado pjeva o selu, hoće mu se onoga priprostoga seoskog života, seoskih djevojaka, rada i poezije seljačke. Ženio bi se, ženio onako po seljački.

In je jesen, in mi se ženimo
prepevajoč,
hej ženimo se nenaženimo
ne dan, ne noč!

I sve je puno ovih njegovih drobnih pjesama o ženidbi, o proscima, Djevojci, Alenčici želi

naj sveti Izidor
varuje lepo hišo ti,
varuje lepi dvor!

Iz hrama ajda naj diši,
naj očka ti živi,
štej doto*, ne preštej je ti
tri dni in tri noči.

Sve, sve mu miriši po polju, po livadama, uvijek mu misli posjećuju prirodu. Tamo ide sa svojom ljubavlju, sa svojom tugom.

Oj, ti dekle, dekle moje,
nagelj poljski že cvete,
rastejo že rdeče rože,
od željá srce mi mré.

O svetom Damjanu pjeva, o svetom Martinu i drugim svecima našega slovenskog seljaka, o čarobnicama, o modi, o kiši, o seoskim oražama, i jest to seosko, jer miriši po razoranoj zemlji, po travi pokošenoj, jer je to dio onoga naivnoga, sočnog života, što ga živi naš seljak, bez filozofiranja, onako neposredno, kako to pristaje sinu šuma, zemlje i onih malih, toplih seoskih kućica.

Aleksandrov nema doma, nezakonito dijete je, majka mu je od najranije mladosti daleko, sam je, pa zato još više zavidja svakome svoj kutić, koji imade na selu i živinče. Odrastao je u gradskoj bijedi, koja mu je ispila zdravlje i mladost, u onoj gadnoj gradskoj bijedi, što je toliko strašnija, što otima čovjeku i zrak i prirodu, koja se na ladanju i gladnome pruža na užitak. A on je tako srastao s prirodom, tako ga sve vuče k njoj, u svakoj njegovoj pjesmi je i ona.

Prišla je jesenska noč,
proč je moje spanje, —
misli mro obupajoč,
kdo se zmeni zanje?

Prišla je jesenska noč,
proč je moje spanje —
Jaz sem topol samujoč,
ki ne seje in ne žanje.

Katkada ga je strah te velike prirode, ali je voli, voli je svejednako.

Pa ne pojdem prek poljan,
je v poljani črni vran,
je v poljani noč in dan.

Jaz bojim se ga močno,
črno vranje je okó,
črna slutnja gre z menó.

Ah, v tujini bodem pal,
vran oči mi izkljuval,
krakal bo, ne žaloval.

Nije revolucijonarac, duša mu je mirna, lirska. Niti najmanje se ne buni protiv sudbine. Ta i seljak naš nije buntovan i seljak živi i umire onako odano, fatalistički kao da tako mora da bude.

Ali ipak, kad čitam u biografiji, što ju je napisao drug mu Dr. Prijatelj, ono njegovo pismo, koje je pisao mjesec dana prije svoje smrti, moram se opet i opet

* miraz.

pitati, što je taj čovjek sve prepatio, da piše onako. Umire, a nijesu mu još ni dvadeset i dvije godine, pa piše na smrtnom krevetu svome prijatelju:

„Valjda si ne ćemo više dopisivati. Veoma sam slab, valjda će me uzeti već mjesec maj. (Umro je 18./6. 1901.) Ne čini me to nemirnim, naprotiv osjećam se lahak, kao da sam hipoma riješen teškog bremena. Znaš, kad sam mislio na svoju budućnost, nisam bio nikada veseo. Kancelarija, i ništa drugo!... Ja bi morao biti seljak i ništa drugo. — Tako pa umirem i zaistinu nije mi žao zato."

— —

Tako u nas Slovenaca živu i umiru pjesnici.

MILAN MARJANOVIĆ: TRI OCJENE

Baš pod kraj lanjskoga tečaja ovoga časopisa morao sam da odgovaram na g. Hranilovića „kritiku", inače podvalu, zlorado čeprkanje, krivo i naopako prikazivanje, moje radnje „Iza Šenoe". Pokazao sam tada kako Hranilović, po svome običaju, izvraća i hoće da kapital izvuče iz nečega, što najviše osudjuje baš njegovu ulogu i metodu u literarnim našim bojevima.

To je bilo lani, kad je moja radnja još izlazila u „Svačiću". Nakon godine dana izašla je radnja u posebnoj knjizi. I ja bi i sada imao da se osvrnem na nove kritike, ovaj puta iz logora mladje generacije. Za čudo — morao bi i opet ovim mojim novim kritičarima nanovo tumačiti, kako pobijaju nešto, što ja nijesam tvrdio, kako se stavljaju na stanovište, koje ja nijesam zastupao, kako izvraćaju smisao moje radnje, kako zlorado čeprkaju i pabirče po knjizi, koja je imala na umu doista samo općenite poglede, kako unose osobne momente i motive u knjigu posve neosobno pisanu a napisanu za to, da se izazove diskusija o nabačenim pogledima i pitanjima, diskusija posve objektivna knjiga, koja nije imala zadaće da se prikaže kao naučno, historijsko, stilističko, ili literarno i umjetničko djelo. Ako mimoidjem par pohvalnih više toplih preporuka nego li prikaza i ocjena, moram da se zaustavim kod trojice mojih kritičara: I. Krnica, koji je napisao ocjenu u 106. i 107. broju „N. Novina" o. g., A. G. Matoša, koji je napisao glose o njoj u 1. i 2. broju treće knjige „Hrv. Smotre" i napokon na članke Lunačeka netom izašle u ovome časopisu.

Skanjivao sam se neko vrijeme, da uzvratim na ove ocjene, jer mi je ovakovo repliciranje odiozno i jer sam i sam mnogo pisaca „iskritikovao". I ne bi se bio ni oglasio, da su te kritike bar pokušale prikazati prije svega, a onda ocjeniti, ono, što sam htio i ono što sam pružio. Ali kad je tu toliko toga iskrivljeno, tako jednostrano navučeno, a tako malo posvećeno brige mojim nazorima u radnji razvijenim, pitanjima nabačenim i na diskusiju stavljenim, i kad su mi podmetnuti motivi često nelijepi, nazori, koji nijesu moji, tendencije, koje su mi bile posve daleko i kad bi po onim ocjenama sudeć, publika morala doći do zaključka, da sam kukavno i vrlo subjektivno postupao, da sam nakrcao knjigu samim glupostima, zlobom, nepravednošću, rugobom, frazom, neznanjem, jednom riječi, da sam se pačao u nešto, što ne razumijem i u što se valjda ni nemam prava pačati, onda mi je dužnost radi onoga što sam htio knjigom svojom postići, da se osvrnem na sve ovo pisanje, da uzvratim i kritikama i kritičarima.

Ovo činim još i zato, jer su baš ova tri ocjenitelja inače najoprečnije prosudila samo djelce. Dok ga jedan zove „najljepšom i najiscrpivijom radnjom o ovoj stvari", dok kaže da sam uvijek obrazložio svoje mišljenje, da sam „proučio predmet", da sam čak i „bistar mislilac", da „mislim puno", da su moje misli „u istinu bogate" (Krnic), dotle drugi opet kaže, da kao „romanopisac kultiviram plitku kritiku, kao kritičar plitki roman", da „nemajući ideja pišem ma što", da je knjiga „šupalj, efemeran kritički mjehur, velika, naduvena kolekcija plitkih fraza", da sam „barbarski i barbirski tumač modernizma, koji mjeri vrijednost djela rifom i kantarom", da je sve „nesvarivo", da bi se dalo svesti u „skromne dimenzije jedne obične novinarske kronike", da tačnije pripomene „bi se dale na prste nabrojiti", da navodim već prije mene dobro poznate rezultate, da je riječju cijela stvar „nekritička kritička studija". (Matoš). Treći me napokon jednostavno na svakoj stranici proglasuje drugim riječima ignorantom, koji nije pročitao ni jedne hrvatske knjige („da je M. pročitao Miletićevu knjigu", „da je M. zavirio u „Vijence",... da M. zna za Gjalskijeve ranije radnje", da je itd.), koji uopće nema pravo da govori o literaturi, nema ni pojma, što je to pogled na svijet, što je to ljepota i artizam, koji modernu uopće ne shvaća, ili još gore, koji je odrpani djačić, koji se je drznuo, da kvari ugled nekim ljudima i hoće da zagriza zlobno i znalice u druge.

A ipak, uza sve to isti ovi kritičari protuslove više puta sami sebi. Krnic kaže, da se držim „pukog formalizma", da „cjepidlačarim", da moja klasifikacija pisana „ne znači ništa", da se ne usudjujem kazati o nekim ljudima svoj nepovoljni sud i dovikuje mi na koncu „više prostodušja!", to ipak na početku pravi prije citirane komplimente i preporuča mi više „obzirnosti", manje „bojovnosti", više „kulturne ugladjenosti" i kaže, da su t. zv. „iskreni ljudi" kao što sam ja „gotovo nemogući u otmjenom društvu kao i oni grlati, koji preveć viču", a maćuha priroda da me je obojim obilno nadarila baš u — ovoj knjizi! Matoš pak uza sve ono prije citirano kaže: „Ali M. nije samo duh politički. On je program i metodu naučnog pozitivnog, sićušnog rada proširio i na intelektualnost našega života. Kritika mu nije samo politička no i kulturna. On je i književnik, kritičar, ocjenjujući cjelokupnost hrvatskog života kao jednu cjelinu, jednu sintetičnu cjelinu," „pozitivan naučan duh", „znoj je u toj mučnoj i vrlo marljivoj kompilaciji (iz čijih radnja!?) najbolje", „k o r i s n a i samo korisna knjiga i za to je neuspjela".

Ne ću da zalazim u zakulisne momente i da pitam: za što ovako pišu? Konstatirat ću, da su sva trojica složni u tome, da nijesam artista i esteta, da se ne obazirem na ukus i da sam — nepravedan. Za što? Krnic pišući u „Nar. Nov." predbacuje mi, što nijesam citirao i feljetone u „Nar. Nov", gdje je on najviše svoje misli razvijao (n. pr. „paradoks je ona istina, koja će vrijediti iza 100 godina", „dekadent je onaj, koji opisuje (!) život u propadanju i t. d."), a predbacuje mi i to, da sam govoreći o Kovačiću „upotrijebio bez o z n a k e" njegovu analizu. Zaista velika je to „bezobzirnost, partaičnost i nepravednost", dapače i plagijat! Samo je jedno žalosno: da sam ja u svoju knjigu prenio o Kovačiću ono, što sam u „Svijetlu" pisao p r i j e negoli je Krnic objelodanio svoju studiju u „Nadi". A čudno je i to, što tri retka niže kaže sam Krnic, da sam mu upotrijebio analizu, a „podmetnuo Kovačiću tendenciju, koje doista nema", dakle došao do drugih rezultata!

Matoš pak se još manje pritajuje: on me ističe kao „najtipičnijeg naprednjačkog kritičara" i ocijenivši mene hoće da — pogodi naprednjačku i „realističku omladinu"

s kojom je na nože zavadjen! Ide i dalje i zove me „Skerlićem u miniaturnom izdanju" (Skerlić je medju srpskim piscima najveća njegova antipatija, a inače je Skerlić vrli prijatelj — napredne i moderne naše omladine.) Smeta mu, što u više navrata spominjem i ističem Dežmana (Lunačeku smeta, što ga pak „zlobno"(!) omalovažujem!), što ne hvalim pravaške omladine; dapače ulazi u igru i — sam Dr. J. Frank. Žali se i na ignorovanje „pravaša" Tucića (uz put: Matoš, koji se hvata i tiskarskih pogrješaka i lapsusa, konsekventno citira moje neke stavke, u kojima govorim o J. Turiću, kao o Tuciću.) Ali što je glavno: „Marjanović nigdje ne spominje mojeg Iverja, najdraže (šta je kritiku brige, što je Matošu najdraže od njegovih knjiga!) moje, prve knjige. Ni riječi o mojim kronikama iz Beograda, Pariza, Ženeve, o mojim impresijama, o mojoj studiji, o mojoj opoziciji, o mojoj itd."

Na ono, što mi s te strane krvavo zamjera Lunaček — poslije! A ipak su ti kritičari i sami nepravedni u tom zamjeravanju! Ipak su preiskreni i neiskreni i partaični i površni. I baš zato moram da idem redom i da se osvrnem na glavne njihove prigovore, koliko su neosnovani radi krivih premisa — ne dirajući ni najmanje u njihov sud o mom radu i o mojoj knjizi. Hoću samo da prikažem metodu tih ocjena i onda prama njihovim principijelnim prigovorima da obrazložim svoje principe i nazore.

I.

G. Krnic se je prvi javio kritikom moje radnje i on je još najsusretljiviji. Nije doduše mogao pritajiti na mnogo mjesta svojega nezadovoljstva, ali je htio da uvaži jednu stvar, t. j., da ja pišem o literaturi s drugoga stanovišta, negoli je on prosudjuje i za to on ne ulazi u polemiku s mojim shvaćanjem, nego mi prigovara partaičnost, nedostatak mira i omalovažavanje, dapače neshvaćanje artističke i psihološke strane u literaturi. I zato zove moju knjigu djelom agitirajućeg socijologa i političara, a ne povjesničara i literarnoga kritičara. Moram odmah da istaknem, da ipak nije intencije moje knjige ni g. Krnic pravo shvatio, niti uvažio, a teza o mojoj protimbi literarnoj i psihološkoj kritici, na kojoj gradi svoj sud — naprosto je posljedak krivoga citiranja mojega pisanja. Budući da ove iste prigovore nalazim i kod Matoša i kod Lunačeka, spomenut ću već sada ovo: Predvidjajući te prigovore izrijekom sam u uvodu napisao, da je moja svrha jedino to, da pokažem, kako je „naša knjiga nakon Šenoe u velikoj mjeri napredovala, i po broju i po vrsti, da se je s narodnim životom jače i organički povezala i da se je uspješno primaknula velikim svjetskim književnostima", nadalje, da u njoj ima „čitava riznica novih i korisnih misli", i da su naši književnici „u prosudjivanju i liječenju našega života pokazali daleko više zrelosti od naših političara", ali i to, „da je književnike i književnost naš jadni život utukao i potisnuo s društvenoga polja" (str. 4). I kad je to bila namjera, kad sam tako ograničio svoj zadatak, zašto da i kritičari ne istraže, da li sam to izveo, što sam htio, a zašto prosudjuju knjigu s onih strana, kojih ona uopće nije ni dirala, ni trebala da dira prema gornjoj svrsi. Kad g. Krnic kaže, da bi — sudeć samo po mojoj knjizi — čovjek mogao misliti, „da su svi naši pisci pisali same knjige „à these", same programne romane i novele", onda on i opet ne će da uvaži, da je ova jednostranost ležala u samom zadatku, koji sam sebi postavio i da je posve jasno, da ću isticati misaonu, programnu, socijalnu stranu literature i pisaca — kad ih s te i baš s te strane hoću

da proučim i osvijetlim. Isto je tako neispravno suditi knjigu sa štajališta potpune literarne historije i predbacivati joj po tom nepotpunost, kada u uvodu i opet kažem, da „ističem, da potpunu historiju onoga doba nisam nakanio napisati", kada to opetujem i kasnije („pošto ne pišem ovdje literarnu povijest zadnjih decenija", str. 26) još par puta. Isto tako je i s prigovorom o neuvaženju nekih pisaca, o manjem isticanju drugih, o pomanjkanju literarne cijene pojedinih pisaca, jer sam naročito upozorio (i ne jednom), da je „više valjanih pisaca možda manje istaknuto, ali sve mi i nije bilo od potrebe spomenuti, kad sam imao samo, da markiram glavne crte i smjerove razvoja naše literature. Iz istoga razloga nisam se zaustavljao kod ocjene pojedinih pisaca nego u toliko, koliko je to iziskivala gornja svrha". (Str. 4) i onda još dodajem: „Sve ovo, molim, da imadu i pisci i ocjenitelji na umu". Ali eto, oni ne će da to učine i prirodno je, da se ne možemo ni razumjeti, ni složiti, kao što se ne bi mogli složiti ni ona dvojica tehničara, od kojih bi jedan gradio kuću, a drugi bi ga kritizovao sa stanovišta brodogradnje. I tu mi pada na um ona Turgenjevljeva, gdje kaže od prilike ovako: „Muškarac može govoriti krivo, on može reći, da je dva put dva pet, a ne četiri, ali žena će ti reći, da je dva put dva — stearinska svijeća".

Kao što je ovaj glavni sud Krnica i drugova netačan, jer ne govori o onom o čem sam ja pisao, tako je netačan i navod, da sam ja „odlučan pristaša mišljenja da je literaturi potrebna socijalna tendencija" (i on citira str. 82. i 83), da sam ja „zauzeo stanovište proti psihološkoj kritici, a u obranu ideološke" (i citira str. 191. i 192.), pak je po tom i posve kriv njegov prigovor, da stavljam literaturu u službu politike(!) i da bi to pretvorilo literaturu u tirade, koje osim zabačenih „patriotičnih", mogu biti „socijalističke", „naprednjačke", „klerikalne" i t. d.

Kako su posve krivo pročitane ili shvaćene spomenute citirane stranice, vidjet će svatko iz toga, što n. pr. na str. 82. govorim o krivoj metodi naše t. zv. patriotske literature, govorim isključivo o uzrocima, koji su izazvali indiferentnost publike, te literaturi predbacujem bljedoću: „Sva djela, koja se radjaju pod dobrovoljnim ili nedobrovoljnim tutorstvom, blijeda su i neizrazita". Da li to znači stavljati literaturu u službu politike? Govoreći o socijalnom momentu u literaturi, naročito kažem (str. 83): „Moram spomenuti, da pod socijalnim momentom ne imamo razumijevati socijalnu tendenciju", dapače „ni puko opisivanje soc. prilika". Da li to znači biti „odlučni pristaša soc. tendencije"? Kako je pak krivo prikazao g. Krnic moje nazore o literaturi kao partajske, agitatorske, ideološke, nepsihološke i neliterarne, vidi se iz toga, što na istoj 83. strani pišem dalje ovako: „Treba držati svaku onu literaturu socijalnom, koja je plod pisaca, koji osjećaju, da su socijalna bića, koji stoje u savezu sa životom i koji ga bilo s koje strane proučavaju kao problem. Svako valjano umjetn. djelo rješenje ili rješavanje je nekoga problema. Taj problem može biti socijalne, ili psihološke, ili estetske naravi, ali djela koja ne rješavaju ništa, koja ili samo konstatiraju činjenice, ili gotova rješenja iznose, ta su djela ili puke fotografije, ili propagatorsko-docirajuća, a dociranje i propaganda nemaju posla s umjetnošću". I ovako jasne riječi g. Krnic nije shvatio, nije ih vidio ili je unatoč njih podmetnuo meni posve oprečno shvaćanje, na koje se onda obara.

A kako ima krivo, kad mi predbacuje, da tražim samo ideju, da priznajem samo ideološko shvaćanje literature, vidjet se može iz toga, što dalje, a na istoj toj stranici, na koju se poziva, pišem: „Ono, što je kod jednoga djela najinteresantnije, to je naprezanje umjetnika, da dostigne neki cilj, ili da razriješi neki čvor, i taj proces rješavanja često je vredniji i od jačeg dojma nego li samo rješenje". Naglasujem dakle u prvom redu ono pregnuće, ono napredovanje, ono sveudiljno stvaranje, traženje, ispravljanje kod pisca, a ne njegovu ideju kao takovu, samo njegovo rješenje problema. Osudjujem indiferentizam pisaca spram ovih problema, samodopadni mir, trpanje u staru kolotečinu, neevolutivnost, nesmionost, kukavluk i beskarakternost. Da li to znači biti za puku ideju, za dogmu, partaju, neku stalnu i nepromjenljivu tendenciju?

Baš je takovo izvraćanje i podlogom Krnicove tvrdnje, da sam zauzeo stanovište proti psihološkoj kritici. Na spomenutim str. 191. i 192. govorim o psihološko-kritičnom raspoloženju i analitičkoj metodi kod naših nekih modernih beletrista (ne kritičara). Prigovaram im baš na osnovu toga, što su metodu psihološke i analitičke kritike (o kojoj meritorno uopće i ne govorim) aplicirali na literarnu produkciju, pak su umjesto estetskih djela, davali više manje same psihološke dokumente. I kažem, da „svaki dokumenat individualiteta (koji može biti zanimljiv za psihol. kritiku) nije još umjetnost". Ja baš na tim stranicama kažem, da umjetnina mora sama po sebi djelovati (dakle tu ne odbacujem ni estetizam, ni artizam), a ne samo kao dokumenat piščeve individualnosti, a govoreći o našoj onodobnoj kritici, kažem, da „nije u većini slučajeva išla za tim, da valjano i stvarno razlikuje psihološku važnost i zanimljivost, od umjetničke i idejne vrijednosti". Ovdje dakle baš branim umjetničku stranu literature.

Ovo nekoliko markantnijih primjera bit će dovoljno, da dokaže, kako je kritičar moju radnju ili krivo čitao, ili loše i naopako shvatio, ili opet namjerice izvraćao i onda prigovarao onome, čega u knjizi nema, a previdio ono, čega ima i za čim ide.

G. Krnic nije se upustio u diskusiju o samoj osnovnoj misli i o shvaćanju literature, kako sam ga kušao izložiti u svojoj radnji. On je glavno težište ocjene postavio na to, kako je knjiga napisana i s kojom literarnom tendencijom, dotično s kojim shvaćanjem same literature i kritike. Pokazao sam, kako je ovo potonje posve krivo prikazano, a pošto su glavni prigovori radi mojega načina pisanja slični ili istovjetni s prigovorima Matoševim, osvrnut ću se na njih kasnije. Ovdje bih još samo nešto spomenuo: o pravednosti ili nepravednosti nekih sudova teško je raspravljati, jer je često za nekoga subjektivno nepravedno ono, što se drugome čini posve pravednim. Pišući o posve savremenim pojavima, pa još o takovim, u kojima je i sam sudjelovao, nijedan pisac ne će moći da bude posve hladan, pozitivan i nesubjektivan, posve nepartaičan. Bit će da nisam ni ja to bio (akoprem mi isti g. Krnic upisuje u grijeh, što je ideološka kritika — „preveć hladna, pozitivna"). Ali dok sam isto tako prigovorio i našem realizmu, a našoj modernoj (u kojoj sam i sam sudjelovao, za koju sam se i sam borio), mladjoj literaturi prigovorio puno toga i sa otvorenošću, koju J. Hranilović zove „kapitulacijom", a Lunaček joj podmiće i zlobu, dok sam isto tako govorio o „starima", a i o „dalma-

tincima", a opet priznavao što mi se činilo dobrim i kod onih, s kojima se ne slažem, ne znam, gdje i u čemu je našao g. Krnic (a i Matoš) partaičnost, do li u tome, što nisam pojedine osobe istaknuo onoliko, koliko su one smatrale „pravednim". Ali uvaži li se prije citirani stavak, gdje naročito kažem, da mi nije bilo na umu govoriti toliko o samim književnicima, koliko o pravcu i smjerovima literarnog razvoja, u svezi s razvojem našeg društva, uvaži li se, da na str. 24. izrično kažem: „Cjelokupne slike jedne literature ne može se dobiti onda, ako se prikažu i prouče samo reprezentanti i pioniri", i na str. 26. dodajem, da ja „ne pišem povijesti, nego prikazujem samo glavni razvoj" i zato se bavim samo s onima, koji mi se čine aktivno karakterističnima po taj razvoj i u njemu; onda i ovaj prigovor treba svesti na pravu mjeru.

II.

Puno „neukusnije" od Krnica „odrapio" me je A. G. Matoš u „H. Smotri". Matoš znade biti i duhovito obijestan i emfatično „ogorčen". Da li je ovoga puta jedno ili drugo — ne ću ja da sudim. Ali fakat jeste, da je napisao nešto tek da napiše i izgrdio tek da izgrdi, jer je morao pisati za — „Hrv. Smotru" i mislio, da mora prosudjivati moju knjigu uzevši u obzir, da joj je pisac inače — u redakciji „Pokreta", da piše u „Savremenik", kome je bio urednikom B. Drechsler, a sad B. Livadić i koji izdaje društvo, kome je potpredsjednik Šandor Gjalski, a prijatelj Skerlić i t. d.

Matoš većinom samo tvrdi, citira, poriče, pak ću i ja najprije bar nešto navesti, da se vidi, kako je njegova „ocjena" napisana:

U uvodu svoje knjige kažem jedino to, da „što se tiče mojega stanovišta i suda" nije djelo improvizirano, ono je „što se sadržanih misli, pogleda i podataka tiče posljedak desetgodišnjega proučavanja". Imao sam razloga, da ovo istaknem, jer sam htio time upozoriti, da sam već mnogo, vrlo mnogo pisao o našoj literaturi i piscima, pak da kritika — naidje li na neke sudove i tvrdnje u zbijenoj i razmjerno kratkoj ovoj radnji, uvaži i one predradnje. A istaknuo sam samo neimprovizovanost suda, misli, stanovišta, nipošto pak nijesam rekao za cijelu knjigu, da je i s formalne strane plod 10 godišnjega tesanja. Matoš ipak s tog gledišta ne sudi (kao ni drugi), dapače uzima ovaj uvod za povod, da mi se naruga, kako sam 10 godina, kao kakav stilista Flaubert radio — i ništa ne dotjerao! I on gomila citate jezičnih pogrješaka na nekoliko stranica svoje kritike. Ne bih smio po njegovu rabiti n. pr. riječi „nagristi", i „onjušiti", „umišljenom veličanstvu", „uvukli se u sebe", „mrtva točka" i t. d. A on sam svoju misao o potrebi jasnoće stila ovako stilizira: „Dobro i pravilno piše ko pravilno i dobro misli. U ovoj knjizi nije taj (koji?) slučaj. Autoru kao finom diplomatu, služi govor za maskiranje misli. Nemajući ideje (na što se ovo odnosi?) zamjenjuje je velikim, zvučnim riječima". Moram priznati, da ovoga stila ne razumijem!

A kakovo je dokazivanje i pobijanje Matoševo? On kaže, da ja pišem fraze i ne dokazujem ništa. Njegova kritika pak ovako je obrazložena: „Fraza je, da je Šenoa stvorio čitaoce, fraza je, da je Preradović pjesnik i mislilac, fraza je i t. d. redom (na istoj stranici) 23 puta! A onda dolazi stil novinskih ispravaka na temelju § 16. Čujte: „Ne stoji, da u našoj lirici iza Kranj-

čevića daje ton Nikolić". „Nije tačno, da u ruskoj pripovijesti itd." „Nije istina, da je Flaubert naturalista"i„Nije istina, da je itd." I ovako „pobija" 22 navoda! A kako pobija! Eto: „Nije istina, da je Dežman stekao popularitet kao duhovit kritičar, jer Dežman nije nikako duhovit!" „Nije istina, da je dr. Frank (Aha!) reprezentant prave političke reakcije i demagogije". Ali kako su „temeljiti" ovi „ispravci", pokazuju i ove proste doskočice: „Nije istina, da su se u hrvatskoj kritici isticali i gg. Hinković i Pasarić (n. bene ja sam govorio samo o stanovitom razdoblju i pravcu, ali Matošu je to svejedno!) — iz prostog razloga, jer nisu kritičari". „Nije istina, da je od 1902. analitičnost odviše slabila duhove, jer analiza slabi samo one, koji nisu duhovi" i t. d. Sve ovo može biti možda Matoševo mnijenje, ali onda isto tako mogu imati i ja drugo mnijenje i prema tome i napisati ga. Zar su ove fraze, doskočice, šale itd. ocjena, kritička ocjena jedne knjige? Matoš, kao i drugovi njegovi ocjenjivači moje knjige, prigovara klasifikaciji pisaca u „pionire i epigone", jer da nije to literarna klasifikacija. A zar sam ja tvrdio, da jeste? Zar nisam naročito istaknuo, da je ovo samo metodička podjela učinjena u posebnu, odredjenu svrhu moje knjige? Zar sam ja doista i dijelio pisce literarno u te grupe? Nijesam li govorio o pionirima i epigonima tek za to, da opravdam za što proučavam i ističem jedne pisce a ne druge, možda i literarno bolje? A nisam li rekao i to, da činim ovo samo za to, jer studiram razvojni pravac i smjerove, ne pisce i ličnosti njihove?! A Matoš se strašno obara na „neukus" i „neliterarnost" moju, jer „naklapam" baš o modernosti i tradicijonalnosti, a ne „o dobroj ili lošoj, pametnoj ili glupoj literaturi" te kao moju osudu citira moje riječi, kojima osudjujem to, što je naša literarna i dnevna kritika sudila pisce po koterijama, ne po njihovoj snazi, dobroti, literarnosti! Ovo potonje (zajedničko i Krnicu i Matošu i Lunačeku) je upravo klasičan primjer, kako ovi ocjenjivači nisu nikako htjeli da uzmu u račun ono, što sam htio i dao, nego su uzeli samo ono na nišan, što bi oni bili htjeli da bude, a čega u knjizi nema, jer nije bilo ni njenim zadatkom. Čudnovata je ova metoda tim više, ako se uvaži, da sam ja naročito u II. dijelu knjige baš išao za tim, da pokažem, kako je književni pokret baš za to klonuo i zakržljao, jer su u one borbe bila unesena neliterarna mjerila. Na cijelom nizu stranica II. dijela baš pokazujem, kako je boj imao ostati lih principijelne, literarne naravi, kako bi zadaća kritike bila imala da bude dvojaka, i to 1. da se bori za „slobodnu, valjanu i solidnu literaturu, proti kržljavoj, za snažnu knjigu proti impotentnoj, za trijezan i iskren rad proti lakoumnom, hinjenom i površnom, za sposobnost proti nesposobnosti i t. d." (str. 193.), a 2. da pročišćuje ideje i pojmove, da drži sukob smjerova na visini, da smjerove prouči, točno obilježi, ocijeni i piscima i publici pokazuje sve konsekvencije, koje slijede iz njih.

U mojoj knjizi ja nijesam ni htio podati analizu literature sa prvoga stajališta, ali sam ipak na mnogo mjesta spominjao, kako je često borba bila neliterarna, kako su na obim stranama u povodu toga i na njezin račun živjeli nebrojeni epigončići, kržljavci, slabi literati, pravi balast. Analiza s te strane mogla bi biti predmet posebne knjige, ali ova moja je imala zadaću da obavi samo onaj drugi posao kritike, da pokaže, kakovi su bili smjerovi i kakove klice, koje su se razvile, koje su zakržljale i koji su bili tomu razlozi; da pokaže glavni tok vanjskih

literarnih zgoda i pronadje unutarnje nedostatke (i to napose one idejne i socijalne, ne pak umjetničke naravi). U toliko i jeste ova knjiga „ideološka" „korisna" „neliterarna" „kulturna" i t. d. Ali kad je to i imala da bude, čemu je s te strane ne ocjeniše moji kritičari? Čemu onda Matoš u velikoj pozi pita: za što da nisu Vojnović i Kovačić vrijednošću svojih djela veći pioniri i reprezentanti od X. Y.? Vrlo lak odgovor: Za to, jer se nije radilo o literarnoj vrijednosti djela, nego o drugim stranama!

Matoš veli, da sam ja naprosto prihvatio ocjene starije kritike Iblera i Šrepela o našim piscima, ocjene koje su Vojnovića podcijenile, Kumičića i Kovačića ignorovale! Ali g. Matoš ne će da kaže, da je u samoj mojoj knjizi Kumičić osobito istaknut, da je Kovačić naročito i u par navrata upravo naprijed turnut, da je jedan Turić baš i otkriven, da je Draženović jače nego od ikoga naglašen, da je Vojnović isto tako najpovoljnije prikazan, a da je baš Gjalski sa ideološke strane dosta slabo prošao. On ne će da uvaži, da sam ja i prije moje knjige o Vojnoviću pisao prvi opširnije i najzanosnije analize, da sam za Kovačića lomio koplje od vajkada, da sam Gjalskoga prije Matoša (u „Nadi" sarajevskoj) pokušao u neku ruku „svesti na mjeru", da sam baš ja neobično propagovao i prije i u knjizi misao, da je pravaštvo u 80-tim godinama okupilo najbolji dio naše literature! To je sve trebalo premučati, da se uzmogne napisati ovako „temeljita" ocjena ove jedine knjige i da se rekne, da je knjiga prosta i „površna kompilacija".

I baš za to, da se iz političkih obzira pobude stanoviti averzivni politički instinkti, Matoš predbacuje, za što nisam odgovorio na ovakova pitanja: „Zašto je baš pravaštvo rodilo realizam, Kovačićev simbolizam, Kumičićeve naturalističke pokušaje, Kranjčevićev ton, raširenje „Hrv. Vile"?" I dodaje: „Na sve to M. šuti mramorkom". Da nije bar ovih zadnjih riječi napisao! „Šuti mramorkom". A cijeli skoro I. dio moje knjige govori baš o ovom! Na str. 7 i dalje govorim o ulozi i povodima istupa pravaške omladine, na str. 11. i dalje o unutarnjim uzrocima, za što je baš ta omladina i to pravaštvo urodilo realizmom u noveli, a radikalnom romantikom u poeziji, na str. 19. opet govorim o dalnjem odnošaju pravaštva i literature, na str. 37. do 62. analizujem odnošaj literature spram društva i javnosti naše i t. d. Posve je naravno, da sam više tražio uzroke, koji su doveli naš realizam do klonuća, nego li do nastupa, jer mi je ovo i bila glavna tema i jer sam baš ovo htio dovesti u savez s dalnjim razvojem knjige, naročito modernističke. Ali za Matoševe čitaoce ovo sve mora da znači — „mramorna šutnja".

Dalnja jedna ovakova podvala je ona, kad Matoš izričito hoće da me prikaže 1. kao braniča i zagovornika „zagrebačkog modernizma", kao „jedinog pravog" (i to da činim za to, jer da sam ja u njem „najplodnije" sudjelovao !), 2. kao uzvisitelja Švaba nad Romanima, 3. kao propagatora moderne nad piscima iz 80-tih i početka 90-tih godina, 4. kao apoštola — Hermana Bahra i Beča, 5. kao uzvisitelja poetičnosti pisaca Zagoraca i Slavonaca od primoraca i graničara, „dakle od Mažuranića, Preradovića, Kranjčevića". „M. toliko ponizuje Romane, a uzvisuje Švabe, da njegov Beč nekako dolazi kao centar naprednjaštva, a Pariz kao leglo literarnih reakcija. Prater-kultura! „Kapuciner"-estetika, kao zagrebački ustuk protiv Dranga !" Ili: „M. nije ni snivao, da je našu „Modernu" najstrože osudio, mećući joj učiteljem jednog austrijskog pacera (Bahra). Zagrebačka

„Moderna" možda baš s toga nije ništa dala, — jer ju mogaše inspirirati jedan Bahr, i voditi jedan Dežman". Na sve ovo doista dodje čovjek u napast, da pošalje Matošu u njegovu stilu ispravak sa samim: „nije istina, da ... naprotiv je istina, da ..." Mogao bih citirati cijele stranice iz moje radnje da dokažem kako Matoš i ovdje kruto iskrivljuje, falsificira smisao i podmiće same neistine. I on citira, da, ali tek po koje mjesto i to o t r g n u t o i odijeljeno, b e z s v e z e.

Ali kako to može svatko da kontrolira, upozoriti mi je samo na slijedeće: Prije svega Matoš, kad mu to ide u račun, „Modernu" (posve izvjestan literarni pokret, o kome jedino govorim) zamjenjuje sa modernošću uopće i to kako ju o n s h v a ć a. („Za mene je moderniji Nazor i Begović od Nikolića", „za mene je moderan Kovačić" i t. d.) i onda se meni ruga, da — ne shvaćam modernosti! A onda on na isti način hoće da me pobije time, što one pisce, koje ja označujem kao s u d j e l u j u ć e u zagrebačkom pokretu „Moderne", proglasuje nemodernima, kao da sam ja govorio o tome, da li su oni doista i moderni ili nijesu. S tim je u svezi i njegovo predbacivanje, da uopće ne kažem, što je moderno, a što nije (Matoš daje sam svoju definiciju) i da radi toga brkam pojmove. Ovaj prigovor bi bio opravdan samo onda, kad ja ne bih bio izrično govorio samo o onoj m a t e r i j a l n o j skupini n a š i h pisaca, koji su zajedno suradjivali u našem, z a g r e b a č k o m (i prije bečkom, oko „Mladosti") pokretu „Moderne". I s ovih razloga je posve krivo i samovoljno, da sam ja b r a n i č zagrebačkog modernizma, jer treba pročitati i moje sudove o njemu i onda baš Lunačekovu obranu tog modernizma proti mojoj knjizi, da se o n e i s t i n i t o s t i Matoševe tvrdnje svatko uvjeri. Isto tako nisam nigdje zagrebački modernizam prikazao kao jedini pravi, nego sam mu baš i prigovarao (vidi i ovdje pisanje Lunačeka). A još i za ere tog modernizma sam (u „Svjetlu" 1900.) mu prigovarao. Ne stoji ni druga njegova tvrdnja, da uzvisujem Švabe nad Romanima. U koliko sam govorio o razlikama (i to samo u izvjesno doba i u izvjesnim pitanjima i strukama), isticao sam ne Švabe nego — Škandinavce, a onda Ruse. Upravo je pak nepojmljivo, kako me može Matoš prikazivati kao bojovnika proti piscima 80-tih godina, kad c i j e l a moja knjiga govori proti tome, kad izdižem starije pisce neobično nad izrazite „moderniste", kad upravo žalim neplodne neke bojeve, koji su spriječili, da nova literatura nije nadovezala na one pisce i t. d. i t. d. Ono pak, što piše o H. Bahru, upravo je falsifikat, jer ja Bahra nigdje ne uzimam učiteljem, a još manje Beč, a najmanje taj „moj" Beč prikazujem centrom naprednjaštva. Baš obratno! Upozorujem na to, kako je bolji dio u modernim našim radnjama više domaće, a lošiji vanjske, bečke provenijencije, upozorujem na to, da je baš „prater-kultura" l o š e djelovala. Matoš osudjuje našu modernu osudiv Bahra. A ja sam naročito prigovarao istom onom diletantskom impresijonizmu i snobizmu bečke škole! Ali to je Matoš m o r a o zatajiti i iskriviti, da uzmogne reći, da nijesam ni snivao da sam našu modernu osudio mećući joj učiteljem Bahra". Za to ju doduše nisam toliko osudio, koliko Matoš, ali zar sam ja postao apoštol Bahrov za to, što sam k o n s t a t i r a o f a k a t, koji sam morao konstatirati, da je Bahr imao znatan utjecaj na mnoge naše mladje pisce! Ako Matoš zamjenjuje konstatiranje fakta sa „propagandom", onda za cijelo ne će on nikada biti apostol — istine i najprimitivnijeg literarnog poštenja!

Napokon bi morao reći još par riječi o „Primorcima i Zagorcima". Prije svega moram reći, da je u smislu o n e poetičnosti, o kojoj sam ja na dotičnom mjestu

govorio, doista i Zagorac i Slavonac u životu (a o tom sam govorio) i po temperamentu poetičniji od Graničara i Primorca (N. B. ja nijesam govorio o Krajini slavonskoj i bjelovarskoj). Ali tko bi htio iz toga da prikaže mene kao negatora velikih pjesnika Mažuranića, Preradovića i Kranjčevića, trebao bi puno — sofizma i zlobne obijesti. Matoš, dašto, nije htio da uzme u obzir ono, što sam ja o obilježjima poezije primorske pisao u vrlo opsežnoj studiji o Kranjčeviću („Hrv. Misao" 1902), on nije htio da uvaži, koliku sam baš ja vodio propagandu za Kranjčevića, nije htio da se sjeti, kako sam („Lovor" 1905.) ustvrdio, da je baš primorje (hrvatsko i dalmatinsko) puno jače u pjesnicima od gornjih krajeva i radi toga morao slušati prigovore od zagrebačkih pisaca, koji su opet previdjeli, da sam govorio samo o pjesništvu, dok sam u noveli dao veliku prednost gornjim krajevima. Sve to, dakako, trebalo je prešutjeti, da se uzmogne — udariti, uz pretpostavu, da i onako ne će nitko ići kontrolirati podvala ovakovih kritičara.

Na druge prigovore se i ne ću osvrtati. Slične su prirode kao i ovi, koji i sami dovoljno pokazuju, kako su pisane kritike jednoga, koji se diči, da stoji „izvan i iznad literarnih koterija i stranaka" (Krnic) i da brani „ukus" i „ton", i jednoga, koji mi predbacuje frazerstvo, lažnost, plitkoću, površnost i koješta još drugo.

(Svršit će se.)

JOSIP PASARIĆ: REFORMA SREDNJE ŠKOLE. (Nastavak)

II. O klasicizmu.

IV. Pristalice klasicizma rado se pozivlju na tradiciju i ponosno ističu, da viševjekovna povjest srednje škole i uopće naučne nastave rječito svjedoči u prilog održanju staroklasične obuke. I doista, ovaj razlog ima izvjesnu vrijednost s obzirom na zapadno-evropske narode, kod kojih je ta obuka prije više vijekova nikla pod snažnim dojmom osebnih prosvjetno-povjesnih čimbenika.

Poznato je naime iz povjesti, da su se t. zv. romanski narodi u jugozapadnoj Evropi razvili iz mješavine germanskih pobjeditelja sa Rimljanima ili romanizovanim plemenima. Latinski, ili bolje latinsko-grčki elemenat, jer je u latinskom elementu bilo grčke primjese, zadržao je i nadalje kao jači prosvjetni čimbenik svoje izrazito narodno obilježje, primivši tek neznatne osebine neprosvijetljenog germanskog duha. U javnom i sukromnom životu tih naroda jasno se ističu značajne crte rimsko-grčke prosvjete. Najboljim je dokazom toj činjenici medju ostalim i jezik romanskih naroda, koji je u bitnosti svojoj ponešto promijenjeni latinski jezik. To očuvanje latinsko-grčkog elementa u životu jugozapadne Evrope bilo je bez sumnje jedan od glavnih motiva pojavu, da se je u naučnu nastavu tih naroda uvela staroklasična obuka. Njome se je zapravo samo obnovila ona prosvjeta, koju su pobjedonosno kršćanstvo i provala varvarskih Germana prekinuli i ugušili. Utjecaju rimsko-grčke prosvjete podlegli su i oni narodi zapadne Evrope, koji su više ili manje očuvali njemački jezik i čistoću svoga narodnog značaja. Na njih je ta prosvjeta — kako ističe ruski pisac K. Rumynskij — vršila upliv u tri pravca rimskim pravom, rimskom crkvom i latinskim jezikom, koji bijaše jezikom crkve i srednjevjekovne književnosti. Na taj su način i germanski narodi povjesnim udesom

usko svezani s rimsko-grčkim prosvjetnim elementom. Stoga je i kod tih naroda bilo vrlo podesno polje za razvoj klasicizma.

Nadalje treba uzeti na um, da je staroklasična obuka u zapadnoj Evropi nikla u povodu borbe znamenitih umnika protiv sredovjekovnog mračnjaštva i duševnog robovanja. Crkva sa svojim neograničenim autoritetom i prevlast feudalaca i svećenstva nad nižim i srednjim staležima izazvaše pod konac srednjeg vijeka općeno nezadovoljstvo. Nezadovoljnicima bijaše zgodno oružje latinski jezik s antiknom književnosti, koja se u srednjem vijeku posve zanemarila, a krila je u sebi bogatu riznicu misli za bezobzirnu kritiku natražnih srednjevjekovnih uredbi. Za stare su se klasike stali oduševljavati najprije pojedini umnici, a onda se za primjerom njihovim povelo i ostalo društvo. U klasičnim su djelima uočili republikansko državno ustrojstvo, koje ne poznaje ni pape ni feudalaca, a zadahnuto je općenoljudskom mišlju slobodna gradjanina. Tako je nastala preporodna epoha, u kojoj je staroklasična prosvjeta uskrsla na nov život i podala prosvjetnim pregaocima moćno oružje za borbu protiv sredovjekovnog ugnjetavanja. Ta se borba po sudu nekih kulturnih historičara nastavlja i danas, a završit će se tek onda, kada se društveno-političko uredjenje zapadne Evrope približi idealu republikanskog ustrojstva, kakvo bijaše u Grčkoj i Rimu u doba najvišega procvata. Prema tomu je staroklasična obrazovanost u zapadnoj Evropi bila snažan slobodoumno-napredni čimbenik i nikla je u borbi s mračnjaštvom i konservativnim nasiljem. Ona bijaše kod zapadno-evropskih naroda jaka poluga slobodnom teoretskom i praktičnom stvaranju, pa stoga nije čudo, što je ta obrazovanost kod pomenutih naroda obavita nekom aureolom. Odatle biva jasno, što u zapadnoj Evropi na obranu klasicizma ustaju i radikalni elementi, pa i socijaliste.

Prof. Zělinskij u pomenutom djelu „Drevnij mir i my" razlikuje ove faze u povjesti staroklasične obrazovanosti : U prvo doba srednjega vijeka svrhom klasične obrazovanosti bijaše proučavanje Svetoga Pisma i liturgije, a zatim i djelâ crkvenih otaca. Poznato je, da i danas katolici moraju učiti latinski jezik, ako hoće da razumiju svoje bogoslužje. U drugoj poli srednjega vijeka bijaše predmetom izučavanja pored jezika staroklasična znanost, sačuvana u djelima starih pisaca. Zatim je nastupila epoha renesance, u kojoj je otkrivena antikna umjetnost. Latinski je jezik ponovno postao odgojiteljem novih evropskih jezika. Po uzoru se njegovu razviše i usavršiše tadašnji živi jezici sa svojom umjetničkom prozom i poezijom.

No time nije bila dovršena uloga starih jezika. Učeni i prosvijetljeni svijet stao se živo zanimati za staru filosofiju, pa kako su u prvo vrijeme srednjeg vijeka revno učili latinski jezik, da umiju vješto govoriti i pisati tim jezikom, tako su sada počeli proučavati stare jezike, da mogu dobro misliti i raspravljati, — „pour bien raisonner". To bijaše geslo prosvijetljene epohe, koja je započela u Engleskoj u 17. stoljeću i trajala u Franceskoj u 18. stoljeću i koja je dala svoje značajno obilježje prosvjeti cijele Evrope toga vremena, epohe naime Newtona, Voltairea, Fridrika Velikoga. Novi i u neku ruku drugi preporod klasične starine razvio se u drugoj polovini 18. stoljeća i na početku 19. stoljeća u Njemačkoj. S novoga su gledišta stali izučavati starinu Winkelmann („Geschichte der Kunst des Altertums", g. 1764.), Lessing, Herder, Goethe i Schiller i dr. Geslom toga shvaćanja starine bijaše skladan razvoj čovječjih sposobnosti. Sada se glavna pažnja

posvećivala grčkomu jeziku i grčkoj književnosti i umjetnosti. Razumljivo je i prirodno, da se je dala prednost originalu pred latinskom kopijom.

Kada je u doba prvog, romanskog preporoda struja antiknih misli nakon duge zaboravi zahvatila društvo nove Evrope, bile su te misli tako jasne i očevidne svjema, da je prorokom njihovim mogao da postane i pjesnik, koji ih nije na izvoru istraživao, već crpao tek iz druge i treće ruke : takav bijaše prvi pjesnik antike, pjesnik poluromanske zemlje, veliki Shakespeare. U epohi novoga njemačkoga preporoda dublje je proniknuo u duh antike Goethe, koji se je gotovo poistovjetovao s klasičnim idealom, o čem jasno svjedoči ne samo „Ifigenija", nego i „Faust".

To novo i dublje proučavanje klasične starine donijelo je ljudskoj prosvjeti sjajnih plodova : „Njemačka je od 1780—1830. proizvela sve misli, od kojih mi sada živemo" (Hipolit Taine). No i tijekom 19. stoljeća silno je narasla gradja antikne prosvjete. Skupljeno je sva sila natpisa, otkopane zidine Troje i drugih gradova, otkrivene mramorne gradjevine Pergama, nadjeni ostaci predmikenske kulture na Kreti, a u najnovije vrijeme istražena domovina Odisejeva i otkriven labirint Minov i t. d. U pješčarama egipatskim naišlo se na papiruse sa grčkim tekstovima, pače se i u utrobi zakopanih krokodila nalaze književni spomenici. Izneseno je na svijetlo Aristotelovo djelo o atenskom ustavu, ulomci Menandrovi, ode Bakhilidove i t. d. Studij klasične starine u današnje je vrijeme tako opsežan i zamašan, da se po sudu humanista ne može zvati potpuno obrazovanim, tko nema jasnoga pojma o bivstvu i značenju te važne naučne grane.

V. Kulturno-historijski momenat. Prijatelji staroklasične obuke s ponosom naglasuju, kako klasična starina zbog svoje vječno nove i mlade kulturne snage ima veliko značenje u životu čovječanstva. U njoj se nalaze klice svih novovjekih nauka i umjeća. Kant je tvrdio, da logika od Aristotela nije nimalo napredovala. Nietzsche osnovao je svoju individualističku moralku na biološkoj nauci Teognidovoj. Lassale je započeo svoju naučnu i spisateljsku karieru kao klasični filolog djelom o Heraklitu, pa je i svoju socijalističku nauku osnovao na prirodnoj filosofiji Heraklitovoj. U klasičnoj se starini nahode osnovna počela ne samo filosofije, nego i prirodno-matematičkih nauka. Prof. R. Burkhardt u svom djelu „Biologie und Humanismus" dokazuje, da su već učenici Asklepija i Aristotela, dakle davno prije Francisa Bacona, s velikom vještinom izvodili znanstvene eksperimente. Atomistika, astronomija, pa i najnovije Ramsayevo otkriće o prijetvorbi elemenata imaju svoj izvor i zarodak u nauci starih grčkih filosofa. Glavne pojmove o ustavu, parlamentarizmu i državnim naukama stvorili su stari narodi. Franceski pisac Mispoulet u svom djelu „La vie parlamentaire a Rome sous la republique" dokazuje, kako se krivo misli, da su Englezi obreli i stvorili parlamentarizam, jer je nepobitno utvrdjeno, da je parlamentarizam bio na snazi prije dvije tisuće godina kod Rimljana. A što tek da se kaže o klasičnoj umjetnosti i pjesništvu? Filosof Schoppenhauer je tvrdio, da su djela starih klasika zvijezda večernjica za svako umjetničko i književno nastojanje : zapane li ona, onda smo izgubljeni. Dodje li do toga, da se starojezična obuka ukine u gimnazijama, zavladat će po njegovu sudu surovost, prostota i plitkost u svoj literaturi.

Nijemci rado priznaju, da njemačka knjiga zahvaljuje klasična svoja djela duševnom dodiru sa klasičnom starinom, pa da se remek-djela njemačkih pisaca, koja pokazuju spoj antiknog duha sa bivstvom njemačkog čuvstvenog života,

ukazuju u pravom svijetlu tek u poredjenju s grčkim uzorima. U klasično doba njemačke knjige medju njemačkim je piscima bio silno razvijen kult antike. Osnivači romantične škole, braća Schlegel, bili su tijesno svezani sa staroklasičnom knjigom, što su i izrijekom priznavali. Vilim Humboldt dao je oduška svom pretjeranom oduševljenju za stare klasike riječima, da mu je utjeha na umoru, što čuje nekoliko stihova Homerovih, pa bili uzeti i iz kataloga brodova.

Pristalice klasicizma tvrde, da bi se jedva mogla zamisliti nauka i shvaćanje umjetnosti bez poznavanja uzornih djela starih klasika. Razni umjetnički i književni smjerovi, kao idealizam, realizam, naturalizam mogu se uočiti već u klasičnoj starini. Ruski kritičar i estetičar Belinskij nalazio je elemente romantizma i realizma u Homera i oduševljeno mu se divio. S njime se slažu i drugi ruski pisci, koji nalaze pravu veličinu staroklasičnih djela u nedostiživom realizmu. Sravni li se n. pr. kip Kanovin sa antiknom Venerom, svak vidi, da je u jednoj i drugoj umjetnini prikazano doduše tijelo krasne žene, ali je velika razlika u tome, što je tijelo u Kanove idealizovano, kao mrtvo, ledeno, dok je antikni mramor pun realizma. U njem nije ništa izgladjeno, poljepšano ; pred nama je zdravo, cvjetno, živo tijelo kraj svega tehničkog savršenstva ! Pojam „grčka ljepota" ima stalni i odredjeni smisao u povjesti umjetnosti. Ta je ljepota utjelovljena u djelima Homera, Fidije, Platona, Praksitela, Sofokla, a značajke su joj po složnom sudu estetičara : prelesna milota, lijepa mjera, divna plemenitost, nevina prostota. Grčki umjetnici stvaraju sub specie aeternitatis, u čemu ih dostizavaju samo prvi umovi kasnijih epoha, kao Shakespeare, Goethe, Mickiewicz, Puškin, Gogolj. Nigdje se ne nalazi tipno s pojedinačnim (individualnim) tako potpuno i nerazdruživo stopljeno, kao u djelima starih klasika. Ono, što je općeno ljudsko i vječno vrijedno, prosijeva gotovo iz svake rečenice staroklasičnih pisaca. Stoga je Montesquieu izjavio : Novija djela napisana su za č i t a o c e, a antikna za p i s c e.

U novije doba rado se ističe kao osobita vrlina staroklasične prosvjete : vjerski problem i s njime u svezi grčki nazor o svijetu. O tome medju ostalima raspravlja u 2. prošlogodišnjoj novembarskoj svesci „Čechische Revue" dr. E. P e r o u t k a u članku „G e d a n k e n ü b e r d i e A n t i k e". Veličina se grčkoga duha — razlaže pisac — ogleda u tome, što se je tisuću godina borio za što čišći pojam o bogu i za slobodu misli protiv mističnih težnja, koje su htjele da ga podjarme i uduše. U šestom stoljeću pr. I., prije salaminske bitke, jonski su filosofi izvojštili kud i kamo zamašniju pobjedu nad orfijskom religijom. Tada se je rodila evropska znanost. Da je tada grčki duh u toj borbi za svjetovni nazor podlegao i usvojio orfijsku nauku o objavi božjoj, bio bi se lišio slobodne misli i jamačno pao u duševno mrtvilo. Zapravo su jonski filosofi izvojevali pobjede nad Darijem i Kserksom. Poslije toga grčki se je duh živo bavio vjerskim problemima i pomno izradjivao rodjeni svoj nazor o svijetu i životu (Baumgarten, Poland, Wagner : Die hellenische Kultur, 1905). Grci su veliki po tome, što su veliki istraživaoci medju ljudima. Poziv se i sreća čovjekova i sastoji u tome, da traži i da se bori za istinu Grci su u tom traženju istine izgled cijelomu čovječanstvu.

Značajno obilježje helenske kulture jasno se opaža u poredjenju s kršćanskom kulturom. Razlika je očevidna : različit nazor o svijetu i prema tomu posve različito vjersko mišljenje. Kod Grka prevladava misao o ovom svijetu, a kod kršćana o prekogrobnom; kod Grka veseli užitak ovozemnog života bez mnogih briga

za drugi svijet, a kod kršćana obuzdavanje tijela, askeza i skrb za vječni život. Grci su zdravi punokrvni ljudi, koji se hoće naužiti života pod geslom: nihil humani a me alienum puto. Prema tom svjetovnom nazoru stvoriše sebi vjeru o silnim, prirodnim, lijepim i vječno mladim olimpskim bogovima, koji se na ljudsku vesele i uživaju lasti i slasti života. Tako shvaća razliku medju antikom i kršćanstvom Ibsen, koji u drami „Car i Galilejci" (II., 4. čin) meće u usta caru Julijanu ove riječi: „Zar nije Sokrate volio nasladu, sreću i ljepotu? Pa ipak se je odricao. No kako bezdani ponor zijeva medju ovo dvoje: na jednoj strani ne žudjeti i na drugoj žudjeti a ipak se odricati".

Množe se znakovi — veli pisac — po kojima se čini, da se sprema revizija kršćanstva. Misli se, da treba stvoriti pojam o bogu filosofičnijim, velebnijim i pozornost čovječanstva sa našega planeta svratiti na cijeli svemir. Pomisao na antiku tu dolazi sama po sebi. Koji će udjel pripasti antiki kod obaranja današnjeg svjetovnog nazora? Da taj problem riješi, napisao je Ibsen svoju bilogiju. Po njemu će budućnost biti sinteza obadvaju nazora. To je „treće carstvo" Ibsenovo. Filosof Maximos u „Caru i Galilejcima" (II., 3. čin) veli): „Carstvo mesa progutano je od carstva duha. Ali carstvo duha nije konačna tvorba"... Kultura čovječja ne može da ostane bez uzvišenog dara ljubavi bližnjega, ali zato mora stara kultura slabokrvnom i neurasteničnom čovječanstvu pomoći, da se izbavi od straha pred onim svijetom. Doba antike ne će se i ne može vratiti, ali je nepobitna činjenica, da je antikno naziranje o svijetu zato stvorilo tako divnu i savršenu kulturu, što je bilo čovječno zdravo, iskreno i puno života. Genijalnost Grka sastoji u njihovoj posve razvijenoj i neokrnjenoj čovječnosti. S toga moderniste zagovaraju misao, da se klasicizam, osobito helenizam, i u napredak uzdrži u srednjoškolskoj nastavi. Iz nje se ne smije izlučiti kultura, kojoj je u duševnom razvoju čovječanstva namijenjena tako zamašna zadaća, kao što je preporod i usavršenje filosofskog naziranja o svijetu i životu.

Pored toga prijatelji staroklasične obuke obično ističu odgojnu snagu i idealizam starih klasika. Starina je puna svijetlih i uzornih primjera, koji su podobni da oplemenjuju um i srce mladeži i pobudjuju zanos za sve, što je dobro, lijepo i istinito. Takov je grčki ideal o potpunom čovjeku, poznat pod imenom „kalokagathija". Neki branitelji klasicizma, kao Cauer, Ziehen, Liermann i Huemer uvjeravaju, da promišljeni izbor klasičnog štiva unapredjuje i političku i socijalnu odgoju mladeži i da tako staroklasična obuka može da posluži i životu savremenog doba. U klasičnoj se starini krije nepresušno vrelo idealizma, koji je u doba pesimizma i skepse tako silno potreban mladom naraštaju. Idealizam daje životnu energiju i bez njega ne stvori se ništa zamašno ni veliko.

Takim i sličnim razlozima opravdavaju branitelji klasicizma staroklasičnu obuku na gimnazijama. No treba priznati, da su danas već prilično umjerena „pia desideria" klasičnih filologa. U naše je vrijeme i filolozima smiješan zahtjev vratislavskog sveuč. profesora Passowa (na početku prošlog stoljeća): „Svaki Nijemac, od nadničara do kraljevića, mora učiti grčki", ili predlog predsjednika berlinske akademije Maupertuia (u sredini 18. stoljeća): „Neka se u Njemačkoj osnuje grad, u kojem će mlado i staro, viši i niži staleži, govoriti latinski". Savremeni prosvijetljeni filolozi iskreno priznaju, da ne treba sva narodna uzdanica izučavati Homera i Horacija. Prof. Zělinskij u pomenutom djelu namjenjuje kla-

sičnoj filologiji ovu skromnu ulogu: „Nije nipošto nužno, da svi članovi nekoga društva primaju klasičnu naobrazbu. Dostaje, da se u svakom društvu nadje izvjesni postotak ljudi s klasičnom naobrazbom, a medju njima opet da bude razmjerno nevelik broj ljudi, koji posvećuju svoj život izučavanju antike”. (Nastavit će se.)

JOSIP KOSOR: CUPALO

(Nastavak)

XXIII.

Proteče dosta vremena otkako je Cupalo otišao u Ameriku, nu u njegovom rodnom gradu medju malomještanima, ništa se ne promjeni. Kao i prije po lijepom vremenu sjede na obali i trgu, a kada puše bura stisnu se u kavane. Tu oni prelistavaju i čitaju novine, izmjenjuju sitne misli i bave se onom tipičnom malomještanskom politikom. Kad im dosadi politika stanu bockati jedan drugoga i griskati se u duše kao miševi u kvaru. Ako ne znaju šta bi već radili, povuće koji koga za bradu ili tucne rukom po ramenu i čisto sa nekim blaženim izmedju zubiju stisnutim smiješkom upita: „a di s' bi' ka' je grmilo?” — Ha, ha, ha, — zapraska smijeh izmedju njih, — ha, ha, ha, — zapraska iznovice čitavom prostorijom: „a di s' bi' ka' je grmilo?”

Ovaj smijeh mnogi primaju ravnodušno kao nešto prirodno i ustavljeno i ni malo se ne domisle, da se ipak u njemu skriva neka dublja psihološka činjenica. Ne znadu oni, da im je to uslijed vječno monotonog života i pomanjkanja prosvjetne hrane omlohavio i otromio jedan dio duše snizivši se do tupog idiotskog ravnodušja. Nu šta ih briga, oni će na sve to odgovoriti: „a di s' bi' ka' je grmilo!” . . .

Gradski kreteni Makari i Papagalo, koji odsele ne spavaju samo u bačvama, nego kao parcovi i pod gredama, uvijek su medju njima.

Mnogi se otimaju o njih, da ih posade k svome stolu i upitaju za koju duhovitu anekdotu. Kreteni na to mrnjauču, laju i oponašaju životinje. Tada ih se obično većina uzviče baš kao što nastane medju sitnim pticama cvrka, kad medju njih padne koja vrana. — Dugo se tako šale s kretenima miteći ih sa kojkakvim tricama, i ispitkuju ih o njihovom pokrovitelju, koji im o pokladima upriličuje neke svečane bankete i napokon uznastoji živo, da same kretene medju sobom pozavadi, jer u tome dolazi do vrhunca duhovitosti i smijeha.

Sve su to žalosni pojavi ovoga grada, koji bi inače uz prirodne ljepote mogao krasno cvasti.

Često krat znadu se sjetiti i Cupala, osobito brijač Škarić i ribar Bruno Šalić.

— Gdje li će biti sada ta propalica, Bože mili? — znade višekrat upitati ribar brijača, kad se ovaj gologlav doklati znancu na barku.

Brijač — dug, bijel i sav obrijan, protrao bi čelo i odgovorio:

— Znaš, da nije zgorega, da je otišao.

Ribar se ironično nasmije u čitavom licu.

— Ama šta će on guba učinit?

— Znaš, znaš, — dokazuje brijač umno, — vidit će momak svijeta, i nije vrag, da mu ne će koja pametna misao niknuti u glavi.

— I ti mišliš da on može doći do pametne misli ?

— Zašto ne kad ima zdrave moždjane.

Kalić zakreće glavom, stišće usta i ne vjeruje.

— Ma evo uzmi samo to, — stisne mu brijač šaku skoro pod nos, — čovjek se giba i giba i to silno koristi. Znaš li da u nas ljudi već samo zbog toga pate, što se premalo gibaju. Mi imamo more i jedan da se ko od gradjana okupa, a od težaka niko. Imamo more, nu niko po njem ne brodi, osim za nuždu, za pustu nuždu. Imamo gore, kakovih nigdi nema , nu niko se na njih ne penje. Uvijek samo sjede na jednom mjestu ili ako se i giblju, giblju se na komadiću zemlje od dvadeset metara i molim te kako na tako malenom prostoru zemlje možeš pametnu misao da smisliš. Moždjani ti otupe jednim te istim i ništa ništa drugo. Ja se bojim, da ćemo mi za nekoliko godina izleć stotinu Papagala i Makarija i onda eto vam ti vaši zanimljivi tipovi. Da je Cupalo tu ostao i živio kao što je prije, bojim se, da bi trunuo od lijenosti. Stoga sam ja sada uvjeren, da mu može mnoga pametna misao pasti u glavu i da može raditi.

Brijač Škarić bijaše i sam za se uvjeren, da nije čovjek bez pameti. On se je u istinu puno gibao po moru i gorama samo kad bi dospio f uz to je se preko čitave godine osim bura, kupao u moru. Bijaše čvrst, zdrav i jak. Imao je mušterija i pošteno je živio od svoje britve.

Ribar Kalić, koji u nikoga nije vjerovao, u Cupala nije pogotovo.

— Onaj bekrijaš, onaj plentro, a da . . . — psikne on kroz zube.

Što on Cupala časti tako pogrdnim imenima, to nije da bi ga htio uvrijediti, jer on misli, da nema te riječi, s kojom bi ga uopće mogao uvrijediti. Nabacuje se samo tako iz navike, jer nek mu sada brijač ode s očiju i on pristane s nekim drugim u razgovor o brijaču, on će isto tako i ovoga grditi. Reći će mu : zar onaj dugonja, ono sapunalo, onaj žabo, ona gladna potrba, aj pušći ćorava posla . . .

Jednoga dana pretresivahu prilike malomještana i opet se spomenuše Cupala.

— A vidje li, — reče brijač, — kako on osvoji kćer Polipića ?

— Sama mu se nametnula, — odvrati ribar, — prostrla mu se.

— Tja, — prošapta brijač, — al da on nema u sebi nešto što privlači i vrijedi, ne bi se to nikad dogodilo. Krasna cura zar ne ?

— Jedino na tome zavidim tome glupaku, — mljasne ustima ribar.

— I rodi.

— Po nesreći ga izbaci.

— Polipić malo da nije poludio.

— Zar onaj ludjak ?

— E — e . . . .

— Čujem da ga popo žestoko muštra. Veli mu, da mora za polovicu manje pit, a dvaput više molit. Svako jutro idje u crkvu, pobabio se, pokozio.

Nekoliko gradjana prodje mimo obalom, kad najednoć uskrsnu i sam Polipić poguren i snužden. Prodje ispred obiju kavana i zaokruži prema trgu, gdje se trži s voćem.

Brijač i ribar nagnu oči za njim. Promotre ga u nogama, u pasu, u ledjima, u glavi i svega, svega.

— Vidje li, — usklikne zadovoljno ribar, — čini mi se da je ošepavio kao konj, koji je previše vozio.

— U ledjima ga uhvatila kvrga.

— Nisi li ga dobro promotrio u glavu. Prije imao crnu kosu a sad su ga naglo udarile sjedine. Neka neka i pravo mu je starom mačku !

Malko pošute gledeći niz more prema talijanskim barkama na jedra, koje doplavljuju u luku sa svježim voćem i povrćem. One se polagano gibiju posute suncem i ljuljkane vjetrom kao da im godi tako ploviti na valovima svojim ovalnim kosturom pocrnjelim od bičeva bure i nevremena. More je poprimilo boju bliještavo smaragdnu i nedogledno zastrlo se tankim mrežama, koje satka i splete vjetar u talasanju.

— A vidje li ti igdje Polipićevu ženu ? — upita ribar brijača.

— Čujem, da je pregrizla jezik od jeda kad je saznala, da joj je kći rodila. Ona se valjda nadala na svoje kletve, da će joj rodit mrtvo.

Ribar strese glavom.

— Gadne li duše !

— Sestra joj je dolazila i zaklinjala je, da ode kćeri o porodu, a ona ni da bi čula. Nek krepa nek krepa s kopiletom skupa, samo viče.

— Od vražje je ona rase, znam ja nju, — strese ribar iznova glavom. — A ona se je gonila prije udaje, nek mi to niko ne kaže. Poznam ja nju odakle je sve šuplja, ehe, brale.

— Meni je najviše žao Anice, — usklikne brijač spomenuvši se djevojčine ljepote, — krasna li je cura bila.

Brijač je to tako izrekao kao da Anica više ne živi. I on premda nešto pametniji čovjek, zarastavši do u kostrijet malomještanskih predsuda, nehote smatra poslije njezinog čina kao da je posvema izgubljena.

Ribar, veliki ženskar mrzio je žene baš samo zbog toga, što ih je volio sa strašću.

— Šta je treba žalit, — on će, — kad je jedanput udicu progutala. Ako je koga za žalit, onda mi je više žao onog bekrije Cupala. Kao tat morao je pobjeći i bog zna gdje li sad krepava od gladi.

— U Americi se, brale u koga su ruke čile ne krepava, — nasmije se brijač. Čito sam ja o Americi.

Ribar se porugljivo nasmije.

— Šta si ti mogo čitat s . . . ., — htio mu je reći „sapunalo jadno", nu suspreže se i umuknu.

Nu dok oni tako trcaju jezike o Cupalu, dotle on daleko i daleko, negdje pod zemljom u dubokom rovu kamenoga ugljena, zasukanih rukava, znojna lica i gorućih kostiju, ljutito udara tvrdim orudjem nalik na ćuskiju u teške crne stijene ugljena. Mišice mu skaču, zubi se stiskaju i pusti udarci padaju. Za njim podmuklo zijeva mračni duboki rov u slici nejednakih hodnika, osvijetljenih rudarskim svjetiljkama a ako njega vrvi gusta čudna četa kruhoboraca. Udara on, udaraju oni, da tupo — muklo — mračno zvoni podzemljem. Kad se umore, šćućure se na razdrobljene komade ugljena odloživ orudje iz teških, istegnutih, žuljim nabijenih ruku, a onda se opet laćaju i nasrću na nove naslage baš kao da hoće raspaljenom silom, da tu u crnom zjalu pograbe za krvavo srce majci zemlji. . . . .

XXIV.

Do Uskrsa druge godine iza odlaska iz domovine prometnuvši se u raznim radovima, sveže Cupalo u onu svoju kesicu nekoliko stotina dolara, osim što je Anici poslao. Radio je za dvojicu, ništa se nije žalio. Ruke mu — otešćaju pune žuljeva, pleća se još jače raširе a u licu poprimi izražaj ozbiljan i smion.

U rudnicima ostane tri mjeseca, a onda se dogodi tamo neka nesreća, kod koje mu mnogi drugovi postradaše životom i on jedva sam izvuče živu glavu.

Naumi, da se dade na špekulaciju. Dvoje mu se melo po glavi. U kući, gdje je on noćivao, sjeko je njeki Englez, koji je govorio i talijanski, meso. U dokolici mu je Cupalo često pomogao odvući goveče na klaonicu, razuditi, oprati crijeva i ostalo, tako, da je u kratko vrijeme i sam bio sposoban, da zakolje kakvu kravu i uredi meso poput mesara. Dabome, da mu se je u prvi mah činilo to i smiješno i pustolovno: on i mesar! Da ga vide samo oni njegovi sumještani, kako je zasukao rukave i držeći nož u zubima, kako čvrsto sadire kožu sa životinje, zaista bi mu se punim pravom nasmijali, nu borme on se smijati ne će, u Americi se čovjek svemu nauči, nego će se on tek njima iz ove puste daljine podsmjehnuti . . .

Druga je misao, koja se je vrzla Cupalu po glavi bila ta, što je zamjećivao, da gostione, u koje je on zalazio upravo predobro rade. Navrvi radništva sva sila božja. Višekrat i sam mora čekati po četvrt ili dapače po pol sata, da dobije naručenu mjericu pića. Gostioničar sa svojim osobljem, naprosto ne dospjeva da podvori sve te ljude. Osobito nastane takva navala u podne za vrijeme objeda. Kuhinja ne može dosta da nasmaže toga graha, toga krumpira i mesa za radničku raju. A novac samo pada, pljušti kao kiša. Jednoga dana sjedeći Cupalo u jednoj takvoj gostionici i gutajući svoje zadnje zalogaje pomisli uočiv gužvu radnika pred sobom: Kako li bi bilo olakšati ovim gostioničarima posao, kako li bi bilo otvoriti još jednu takvu gostionicu, ta neka svijet komodno jede i pije kad se i onako previše naradi.

A to ne bi bilo teško. Jednostavno naći jednu babu — neka je dovoljno stara, da se krv ne uzbuni — pa neka vari, neka kuha. Na trg otići sam i kupiti goveče i sam ga zaklati, sam ga raščiniti, bogu fala ruke su jake, ne treba tu ničije pomoći, barem sprva. A onda zasukati u radnji rukave i kad taj svijet dodje, podvoriti ga uredno, kako rekoh, sve sam, kašnje je lako uzeti momka ako posao dobro uteće

Cupalo se nehote nasmije i ispod prsluka opipa kesicu i — banke zavodljivo zašušte . . . Tja, tja, — porine se on u ledjima i pljucne na stranu, — ali da posao podje zlo i dolari odu netragom.

Na tren kao da mu zastadoše misli a onda opet trgnu sa svom odlukom. Al tko da tu propane kad svi dobro rade. Toliki suvišak na gostima, ta toliko li puta ne dobiju ništa za jesti, jer se dosta za njih nakuhati ne može.

Cupalu se zavriježe te misli u glavi u predgradju New-Yorka, gdje su stršili u gusto čadjavi tvornički dimnjaci.

Cijelo to poslije podne opajao se je mislima bludeći po surom predgradju. Oko njega meo se svijet, rogoborio šum rada, a u podnebeskim visotama zavijali se gusti oblaci dima . . .

Tjedan dana poslije stajao je Cupalo s jednim Nijemcem od kojih četrdeset godina pred nekom malenom čistom kućom, koja je gledala prema dugom nizu tvornica i pregovarao glede najamnine.

— Dvadeset dolara mjesečno ! — povikne Cupalo u talijanskom iza odulje stanke.

— Dreisig — inače ne mogu, — rekne Nijemac mirno po treći put u svome jeziku.

Cupalo na tren nešto porazmisli i proesapi. Dva puta po petnaest, k tomu još tri mjeseca ... no ...

— Neka te djavo nosi, — stisne on napokon čvrsto ruku Nijemcu i dadne kaparu.

Iza tri dana visjela je na toj kući četverouglasta tamna tabla sa velikim bijelim slovima u hrvatskom i engleskom jeziku: „K mladom radniku".

U prvu paru, što je Cupalo ubrao za piće pljucne i zarije je duboko u džep. Nekadanji radnik i sada mladi gostioničar prionu živo i umah udari pipu na oveću bačvu. U kuhinji iza dviju soba čulo se cvilenje noža o zdjelu. Nekaka ženska krezuba od pedeset godina, gurila se nad štednjakom i čas pristavljala lonce, čas ljuštrila krumpir, čas sjekla govedinu na sitne komade.

Iz jutra dolazili bi radnici rano prije polaska u tvornicu i stojećki pili rakiju i jeli hljeb. Cupalo bi bio već u ranu zoru na nogama. Znade on, da je prvo rano podraniti, ako čovjek želi što namaknuti, steći.

Prije podne dolaze gosti na rijetko. Svrati se koji kočijaš ili ulični ak ili koja veoma sumnjiva osoba, nu što njega briga, pare su od sviju jednake i on sve jednako pozdravlja i dvori. Nu u podne umah s prvih dana nahrupi sila gostiju. Cupalo ne dospjevaše da sve sam podvori i uze pomoćnika, prvog tjedna jednoga, drugog tjedna dvojicu. U kuhinji takodjer pomnožaše se sile. Takvom se uspjehu on novajlija, borme nije nadao; najednoć je to samo banulo, provalilo. U Cupala izrastao dug čvrst brk i odsele se pod njim uvijek neki zadovoljni smiješak krio.

Cupalova gostiona izadje na glas s izvrsnog jela i posluge. Kuharica bijaše Nijemica i neobično bi dobro kuhala gulaš, najmiliju radničku hranu. S pomoću luka, prigušena vrijenja pod poklopcem, da sokovi ne ishlapljuju i onda zbog mnogogodišnje prakse, umila je ova ženska zaista učiniti čudo od gulaša. Radnici bi zadnjim komadićem kruha tako otrli pladanj i očistili, da ga skoro nije trebalo prati.

Stoga bi se u radničkim krugovima tamo o vrijeme jela kao cvrkuti ptica javljali veseli glasovi pred tmurnim zidjem tvornica: na gulaš, Cupalu na gulaš.

Sa ovim gulašom pribavi sebi Cupalo upravo neki posebni rešpekt pred radnicima. Uz to kako je već — naučiv kod pokojnog oca — znao što je dobra kapljica, to se u njega pilo samo dobro i zdravo piće.

Cupalo je bio toliko zaposlen u svojoj gostioni, da ni Anici ne dospije pisati. Sve odgadja od danas do sutra, a već je proteklo nekoliko mjeseci u tom odgadjanju.

(Nastavit će se.)

LISTAK

SOCIJOLOGIJA

NATUR UND STAAT. Beiträge zur naturwissenschaftlichen Gesellschaftslehre. Eine Sammlung von Preisschriften. G. Fischer, Jena 1903 i sl. Ovo veliko skupno djelo (10 knjiga) je za pravo službeno priznanje socijologije kao znanosti u Njemačkoj, premda se u prvom redu ističe teorija descendencije. (Gumplowicz: Grundriss der Soziologie 1905, IX.). Pokušaj vrlo zanimljiv, jer hoće da čisti Darwinizam presadi u socijologiju.

Neki anonymus (Krupp) stavio je svotu od 30.000 maraka na raspoložbu profesorima Haeckelu (Jena), Conradu (Halle) i Fraasu (Stuttgart) kao nagrade za najbolje rješenje ovog pitanja: Šta učimo iz načela teorije o descendenciji obzirom na nutarnji politički razvitak i zakonodavstvo država? Od 60 radnja nagradjeno ih je 8, izdano 7 nagradjenih (jer je Woltmann svoje djelo: Politische Anthropologie samostalno izdao) i 3 inako stečene radnje. Evo tih 10 djela: 1. Heinrich Matzat: Philosophie der Anpassung. 2. Arthur Ruppin: Darwinismus und Socialwissenschaft. 3. Wilhelm Schallmayer: Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker (prva nagrada). 4. Albert Hesse: Natur und Gesellschaft. 5. Curt Michaelis: Die Principien der natürlichen und socialen Entwickelung der Menschheit. 6. Eleutheropulos: Sociologie. 7. Hermann Friedmann: Der natürliche Staat und sein Recht. 8. Emil Schalk: Der Wettkampf der Völker. 9. Alfred Methner: Organismen und Staaten. 10. Walter Häcker: Die ererbten Anlagen und die Bemessung ihres Wertes für das politische Leben.

Dosada je izašlo 8 djela (osim onoga pod 7. i 10.), veće ili manje znanstvene vrijednosti. Kanim u kratko za sad prikazati djelo Schallmayerovo, koje je prvom nagradom nagradjeno.

Porota je odmah pri raspisu natječaja odredila smjer i upozorila, na što valja naročito važnost položiti: u prvom redu na baštinjenje prirodjenih sklonosti, na selekciju, na prenos stečenih osebitosti, u drugom redu na primjenu i predaju. Inače su natjecatelji posve slobodni pri rješavanju zadanog pitanja.

Schallmayer je to pitanje vrlo opsežno obradio. Prvi dio njegova djela radi o generativnim ili baštinjenim vrednotama, drugi dio o tradicijonim vrednotama.

U prvom dijelu u kratko (žaliboże previše kratko!) spominje Darwinove predšasnike u teoriji descendencije: Anaximandra, Heraklita, Lamarcka. Tek Darwin je pomogao teoriji descendencije do pobjede, kada ju je oplodio idejom selekcije (probira). Kao protivnike teoriji o descendenciji navodi Bära, Köllikera, Virchowa, Nägelia.

Teorija o descendenciji uči, da razna živa bića proizlaze od jednog zajedničkog i to jednostavnog ili niskog pra-oblika organskog života; kod svih živih bića je tendencija umnažanja daleko veća od pravog umnažanja; velika većina zameta propada, a ono što ostaje, ne preživljuje uvijek pukim slučajem, već uslijed zakona, koji je Spencer nazvao preživljenjem najsposobnijega, a Darwin prirodnim probirom. Elementi Darwinove teorije o descendenciji jesu: varijabilitet, hereditarnost, prekobrojna plodnost i selekcija, te uslijed njihova skupnoga djelovanja nastaje uzlazni smjer u povijesti razvitka, koji se tumači gomilanjem korisnih varijacija, a sastoji u postepenom diferensiranju strukture i funkcije. Bit hereditarnosti stoji u tomu, da od roditelja prelazi na porod supstancija, snabdjevena posve osebujnim sposobnostima razvitka — hereditarna supstancija, a nosioci te supstancije su jezgre roditeljskih zametnih stanica. Pojave amphigonije (spolnog općenja) ustanovio je g. 1875. Oskar Hertwig. Medju prirodjenim sklonostima igraju u cijelom životinjskom carstvu važnu ulogu nagoni, koji posreduju udovoljenje potrebe, važne za održanje pojedinca ili njegova roda. U cijelom životinjskom carstvu služe svi nagoni dvima velikim osnovnim nagonima, onom individualnog samoodržanja i onom uzdržanja vrsti. Kod životinja, u društvu živućih, nalazimo još i socijalnih nagona, na kojima se osniva sklonost za skupni život:, a najvažniji su: socijalni altruizam (simpatija za stado), n. pr. kod pčela i mrava; taj socijalni altruizam počiva na baštinjenom ustrojstvu mozga, a nije kod ljudi tako snažan kao kod životinja; dalnji je socijalni nagon potreba za poštenjem, zatim milosrdje, nadalje čuvstvo stida, te uopće moralna nagnuća.

Pita se, da li naša kultura djeluje nepovoljno ili povoljno na generativni razvitak? Schallmayer dolazi do zaključka, da su nepovoljni utjecaji kulture veći od povoljnih. Probir se priječi i pogoršava poradi rata, jer ide u prilog tjelesno slabijima, koji ostaju kod kuće, te se ekonomski pomažu, dok tjelesno jači gube život

i zdravlje na bojnim poljima. To se je dobro opazilo u Francuskoj iza napoleonskih ratova, jer su novačenja bila najgora u onim dobnim razredima, koji su se rodili za vrijeme ili skoro iza tih ratova. Probir postaje gorim poradi posjedovnih odnosa, jer se i manje sposobni mogu oduprijeti, ako su dobro situirani, nepogodama glada, zbog kojega su prije ti slabiji propadali. I spolni probir trpi radi posjeda, jer prečesto nijesu kod izbora bračnog druga odlučne prirodjene prednosti, već odnosi posjedovni; veći posjed je i poticalo, da se ograniči plodnost: broj poroda je to manji, što je porodica imućnija. U Francuskoj otpada na pučanstvo, koje plaća mobilijarni porez od fr. 0.75—1.21 na 100 udatih žena 23.63% poroda, a gdje je isti porez fr. 6.73, postotak poroda je samo 13.24. Probir se kvari i poradi toga, što mnogo muških, a još više ženskih ne stupa u brak radi naših socijalnih i ekonomskih odnosa. Velika su zapreka probiru prostitucija i spolne bolesti. Probir se kvari i uspjesima liječničke znanosti i uopće individualnim smjerom našega humaniteta. Alkoholizam izravno oštećuje zamet. Uz mnogobrojna oštećenja generativnog razvitka stvorila je naša kultura i takovih stanja, koja na taj razvitak povoljno utječu: čovjek može sebi odijelom i stanom stvoriti umjetnu klimu i to bolju, što je kultura dalje uznapredovala. Ali ako omjerimo nepovoljne utjecaje o povoljne, opažamo, da su nepovoljni kud i kamo veći.

Pisac promatra uzroke propadanja današnjih nekulturnih naroda, navodi degenerativne pojave kod starih Grka i Rimljana kao i simptome degeneracije kod savremenih zapadnih kulturnih naroda, te prikazuje bijoložku vrijednost kineske kulture, za koju se vrlo oduševljava, što njihove uredbe i običaje daleko više odgovaraju prirodnom probiru, nego uredbe i običaji propalih kulturnih naroda, a i nas samih.

Razvitak čovjeka počiva samo djelomice na probiru i baštinjenju prirodjenih varijacija, a djelomice stoji do probira i gomilanja kulturnih tvorevina putem predaje. U opreci s poviješću razvitka životinjskoga i bilinskog carstva, koji razvitak počiva na baštinjenju, počiva ljudska socijalna i kulturna povijest pretežito na predaji. Državni i društveni red, sve naše mišljenje o dobru i zlu, religijozno mišljenje, jezik i t. d. smatramo danas tvorevinom razvitka, i to u onom smislu, koji je ideji evolucije dao tek Darwin, oplodivši je idejom probira. Neprekidnom su probiru podvrgnute ne samo baštinjene osebitosti čovjekove, već i njegove kulturne tečevine. Borba o bitak daje prednost onim tvorbama, koje su bolje primijenjene životnim uvjetima. Zato se imadu sve kulturne tečevine, sve društvene uredbe, pravo i moral, red vlasnosti i gospodarstva, politička organizacija, vjerske uredbe, razvitak tehnike i t. d. promatrati sa stajališta spreme za socijalnu borbu o bitak.

Pisac primjenjuje teoriju probira na moral i pravo, te izvodi, da je socijalni red osnovan što na baštinjenim socijalnim sklonostima, a što opet na normama p r e d a j e. A koliko taj socijalni red počiva na predaji, toliko obuhvata carstvo morala i prava, područje etike, koje je specifično ljudska tvorevina. Pretpostava predaje je skupni život, osnovan na baštinjenim nagonima; no kod ljudi su te socijalne sklonosti daleko slabije nego kod životinja, koje žive u društvu, pa je interes samoodržanja nalagao nosiocima moći unutar stanovitoga društva, da te slabe normalne socijalne nagone učvrsti. Eliminiranjem individua, osobito manjkavo snabdjevenih ocijalnim sklonostima, slabilo se društvo. Često je za individue sa slabijim socijalnim sklonostima dostajao već s t r a h d a ć e b i t i u n i š t e n i, zbog kojega su se kanili djelovanja, štetnih po zajednicu. Na ovoj mogućnosti, da se bića, koja misle, dadu strahom i nadom sklonuti na drugi način djelovanja od onoga, koji bi odgovarao njihovim prirodjenim sklonostima, počivaju i običaj i pravo. Što više se običaj i pravo razvili i ojačali, to manjom je postala bijološka znatnost prirodjenih socijalnih nagona. Iz običaja i prava ne nastaje samo moć, već običaj i pravo pretpostavljaju jur faktičnu jednu moć, koja običaj i pravo stvara i podržava. Otale i slijedi, da će ta moć vazda, pa i danas, utjecati na običaj i pravo smjerom, koji odgovara vlastodršcima, ma i ne odgovarao skupnom interesu — to je neizbježivo. Običaj i pravo ne razlikuju se izmedju sebe tim, što za pravom stoji sila, koje za običajem da nema već time, što je pravna sila formalno uredjena, a etička nije, pa zato i veli Sir John L u b b o c k, da nijedan divljak nije slobodan, već da je odasvud sapet običajima, koji su takove prisilne naravi kao i zakoni. Krivo ima H u x l e y, kada tvrdi, da je borba o bitak nespojiva s našom etikom; ima — u opreci s bestijalnim — i etički način borbe o bitak.

Kao što pravo i etika stoje pod utjecajem probira, stoji pod tim utjecajem i spoljašnja politika. Borba o bitak ostavlja sve jače i jače pobjeditelje, pa se povećava i kolektivna moć. Države moraju ići za tim, da se medjusobno što više primijene. Manja kolektivna tjelesa iščezavaju u većima i čini se, da postoji tenden-

cija, da se i državna tjelesa sve više povećaju. Za K a n t a (Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbprgerlicher Absicht) je najveći problem za ljudski rod uspostava općega gradjanskog društva; N i e t z s c h e kaže, da je vrijeme male politike prošlo i da će skoro doba donijeti borbu o vladavinu ove zemlje, donijeti nuždu velike politike. Čini se, da će ta nužda za Evropu doći iz Amerike, jer kako se zajedničke amerikanske države silno razvijaju, ne će im razne evropske države skoro dorasle biti. U izvanjskoj politici neosporivo vlada pravo jačega.

I evolucija religija stoji pod dojmom te borbe o bitak. Socijolog K i d d pače tvrdi, da evolucija može postojati samo u znaku vjere i da će pobijediti one rase, kod kojih je religijozni tip najsavršenije razvit. K i d d ali ostaje dužan dokaz, da vjera u pravilu zastupa interese socijalnog tijela. Istina je, da je židovska vjera primila zapovijed: „Budite plodni i množite se", što svakako probit unapredjuje; no kršćanstvo ima baš protivno načelo: „Tko se ženi, čini dobro, ali bolje čini, tko se ne ženi" (Pavao). Pisac tvrdi, da kršćanstvo zastupa interese slabih, pa stoga da nema tendenciju, da probit unaprijedi. Danas je problem vjere još premalo ispitan, a da bi mogli zaključivati, kakovu će važnu ulogu igrati vjera u buduće.

Nastaje zanimljivo pitanje: kamo ide to čovječanstvo? koji mu je cilj?

Zar „najveća sreća najvećeg broja"? No tu je nemoguće povući granicu, jer koji dio potomstva ima spadati u taj najveći broj? Mi uopće nemamo mjerila za „sreću", jer ne znamo, što je to sreća. T e m p l e veli, da svaki čovjek hoće da bude sretan, ali da nijedan zbog prirodne konstitucije nije u stanju, da to bude.

Koji je dakle taj zadnji cilj, ako nije sreća, ako nije blagostanje?

Teorija descendencije nam na to pitanje ne može odgovoriti. Naša spoznaja ne može shvatiti, zašto postoji svemir, a jednako ne može shvatiti smisao i zadnju svrhu našeg individualnog bivstvovanja; ignoramus et ignorabimus: odakle, zašto i kamo. Te zagonetke svijeta nije ni H ä c k e l riješio. Čini se, da je u cijeloj prirodi individualni interes beziznimno podvrgnut interesu roda; i eksistencija smrti — veli W e i s s m a n n — jest uredba u korist roda, a na štetu individua.

Teorija descendencije može nam tek dati poduku, na što se ima paziti kod razvitka država. U organičkom svijetu je cilj evolucije osiguranje vlastite eksistencije, a to mora biti cilj i za razvitak država. Osiguranje vlastite eksistencije države postulira što veći porast njezine moći u borbi o bitak s drugim državama. Sa stajališta teorije descendencije ne može cilj državne politike biti drugi, nego pripraviti državljanima najpovoljnije uvjete, da u borbi o bitak održe pobjedu.

Pisac ističe potrebe reforme na pojedinim područjima unutarnje politike sa stajališta naoružavanja za borbu o bitak, koje se reforme tiču obranbene organizacije, pravosudja, ćudorednog odgoja, znanosti, narodnog i državnog gospodarstva, te politike o napučivanju. Konačno se bavi prikazivanjem njemačkih političkih stranaka.

Pisac je previše apodiktičan u pretpostavama i previše kategoričan u zaključcima. Teorija o descendenciji još nije tako izgradjena, da bi se mogla primijeniti na državni život u onom opsegu, kako to pisac hoće. Selekcija je ovisna o tako mnogovrsnim prilikama, da ju je nemoguće svesti u jednu formulu. Socijalne pojave ovise (osim o naravi individua) i o prvotnim izvanjskim i unutarnjim faktorima, a sve ove je — kako ispravno veli S p e n c e r (Die Principien der Sociologie I., 19, 46) — nemoguće radi nepotpunog poznavanja prošlasti potpuno izbrojiti. Dokgod sve te faktore ne uzmognemo potpuno spoznati, dotle će svako nastojanje poboljšati svijet tako radikalno, kako to pisac hoće, ostati prilično utopistično. To je slaba strana S c h a l l m a y e r o v a djela. *Dr. E. Miler.*

KNJIŽEVNOST

SRGJAN TUCIĆ: „POVRATAK", drama u 1 činu. Naklada Hrvatske knjižarnice u Zadru 1907. — STJEPKO ŠPANIĆ i ALBERTO WEBER: „SIKE", drama iz primorskog života u 3 čina. Naklada I. Dujaka. Sisak 1907.

Od desetak dramica u jednome činu, što se u svijetu proizvode, jamačno devet njih imade u sebi gradju bilo za više, bilo za manje nego li jedan čin, tek je gradja okljaštrena, odnosno rastegnuta formi aktovke za volju. Osam pak od deset ovakih dramica nijesu drugo nego dokaz dramatske astme njihovih autora. Mnogi pisac, koji bi se poskliznuo na pozornici s djelom u više činova, prepliva s aktovkama najopasnija mjesta — i ostane živ.

Valja odmah reći, da je Tucićev „P o v r a t a k" jedna od onih aktovki, koja se ne treba bojati ovih prigovora. Gradja je ko stvorena za jedan čin. Slavonski seljak Ivo vraća se iz fabrike — gdje je pod kotač stavio svoju ruku

samo da dobije osigurninu, s kojom će moći bezbrižno živjeti, — kući, u naručaj svoje žene. Žena ga je medjutim za vrijeme njegove odsutnosti varala sa Stankom. Ivo dozna za to, dočeka i ubije Stanka, a kad ga žena moli, da ubije i nju, odvraća joj: „Gore po te, da ostaneš živa!"

Obrada ovoga sadržaja — izuzmemo li pričanje staroga Daka, koje je samo aluzija na odnošaj Jelin sa Stankom — potpuno je dramatska. Izvrsno je uspjela autoru gradacija radnje od časa kad Ivo dozna za nevjeru Jelinu, pak dok ubije suparnika. Strah Jelin i njezine majke, kad vide, da je Ivi sve jasniji grijeh ženin, obradjen je ne samo snagom pravoga dramatika, nego i rukom valjana psihologa. Valja jedino primijetiti, da bi tragika drame izašla dublja, da Ivo nije žrtvovao svoje ruke tek za lagodni i bezbrižni život, nego da je nastradao u tešku poslu za nevjernu ženu. Njezin bi grijeh tad izašao veći, a osveta opravdanija.

Od postanka i premijere „Povratka" prošlo je već deset godina, i valja priznati, da tih deset godina djelu nije nikako naškodilo. „Povratak" je još danas svjež i živ i bila je dobra misao posebnim izdanjem oteti ga zaboravi pokojne „Nade".

I Španić-Weberovim „Sikama" (grebeni pod morskom površinom) teče deseta godina, ali se za njih žaliboże ne da reći isto, što za Tucićev „Povratak". Ovih deset godina ostavilo je na njima jasnih znakova starosti. Novija naša dramska proizvodnja nagomilala je na ovo i na slična djela debelu prašinu i ne bi bilo s gorega, da su i autori respektovali tu prašinu, pa — okušavši se na novome djelu — nad onim, što je bilo, izrekli svoj „requiescat"...

Sadržaj je „Sikama" sastavljen po vrlo staroj šabloni. Osniva se na intrigi jedne vrlo crne duše i na babljoj brbljariji, te suponira kod osoba tako veliku mjeru naivnosti, kakova se dandanašnji ne može naći ni u malim pristaništima hrvatskog primorja.

U takovome se naime pristaništu dogadja čin drame. Lijepu Lucu, djevojku iz puka, ljube dva momka. Jedan je naravno bogat, a drugi siromah. Jedan, Pjer Zanetti-Polessi, je Talijan užasna hulja, a drugi Niko Gržalj, Hrvat i, dakako, sama krepost i dobrota. Naravno je, da djevojka ljubi Niku, a još je naravnije, da je otac sili za bogatog Pjera. Medjutim kad Pjer vidi, da ga Luce nikako ne će, zamisli varku i počne protežirati ženidbu Nika i Luce, ne bi li tako u Niki probudio sumnju, da je u potajnu dogovoru s Lucom. Da bude stvar sigurnija, potkupi Pjer neku babetinu pa ova pred cijelim selom još i okleveće Lucu. Naivni Niko vjeruje sve, ma da imade jasnih dokaza, da Luce ljubi samo njega. I počinio bi on — po hrvatskome običaju — trista ludorija, da ne bude bio Pjer nešto prebezobrazan prema Luci, što je konačno i Niki dovoljan dokaz, da Luce nije ljubila Pjera.

Od malo stvari, koje se na toj drami dadu pohvaliti, valja istaknuti dobru i s mnogo humora ocrtanu figuru Pjerova oca, Rajmonda „odlikovanog" Zanetti-Polessi, glavara općine, defraudanta i gulikože naroda. — Jezik je u drami kraj svih tudjica, koje mu podaju primorski kolorit, posve nenarodan, krcat bombastičnim frazama, koje se u životu nigdje i nikad ne upotrebljavaju. Govor don Paškov, kojim on odvraća radnike od polaska u Ameriku, kud ih Pjer hoće da namami, vrijedan je hvale radi patriotske tendencije, ali je inače pravi pravcati uvodni članak, koji bi bolje pristao u novine nego li na pozornicu. *F. H.*

DOBROSLAVA (JOSIPA GAZVODA), IZ MOJEGA ZATIŠJA. PJESME. Zagreb, Tisak Dioničke tiskare 1907.

Malu, simpatičnu knjižicu pročitao sam na dušak; i kad sam je pročitao, onda sam razumio Zovku Kvederovu, da je u autorici našla milu prijateljicu. Lijepa, vedra duša, puna temperamenta — jednako lijepa u svojim pismima kao i u pjesmama, tek u pismima — zanimljivija. Pjesmice su lake, jednostavne, pune čuvstva, čitaju se glatko (jedino što osmerac u čitavoj jednoj zbirci skoro u svim pjesmama proveden djeluje umorno i monotono), ali iz njih ne izbija jedna osobita pjesnička ličnost. Autorica nam ima mnogo reći, ona nam to kazuje lijepo, gdjegdje vrlo lijepo, ali još to ne kazuje na s v o j način: njezina se pjesnička individualnost još nije toliko razvila, a da možeš, pročitavši koju njezinu pjesmu, reći: To je Dobroslava! Čovjek osjeti, da je pjesma lijepa, ali ne može znati, da je od Gazvode. A u t a k o v u uspjehu leži snaga pravoga pjesnika. On ono, što donaša, neka donese svojim jezikom i svojom bojom. Ja tim nikako ne želim reći, da Gazvoda oponaša ovoga ili onoga pjesnika.

Govoreći o njezinim pjesmama, moram istaknuti, da ih ima mnogo, koje su mi se svidjele. N. pr. Spominjanje, U vijavici, Iz daleka, Poslije borbe i dr. One, koje nijesu uspjele, ne ću spominjati. Kod pjesmice: „U badnjoj noći" (str. 21.) ja bih ispustio zadnju strofu, pa bi bio postignut fin Stimmung; ovako zadnja strofa sa

svojom običnom, toliko puta opjevanom pointom, kvari dojam pjesme.

Autorica je razdijelila svoju zbirku u tri odjela: Iz mojega zatišja, Pod slamnatim krovovima i Iz kronike. Pisma Gazvode, koja je Kvederova — popratívši ih toplo napisanim uvodom — dala odštampati u knjižici kao predgovor, lijep su dokumenat simpatične ženske duše. Ona živi kao učiteljica u našem gorskom kotaru (Lokvama). Tko pročita ta pisma, upoznao je u širokim potezima jednu milu i plemenitu žensku ličnost, pa će biti zahvalan Zovki Kvederovoj, da je ta pisma iznijela. Mi tu knjižicu preporučamo. *M. N.*

BOGOLJUB KRNIC: JUDICIUM GENERALE (OPĆI SUD U UGARSKOJ I HRVATSKOJ. Preštampano iz „Vjesnika arheološkog društva". Zagreb 1907. str. 76.

God. 1481. obdržavan je u Zagrebu po kralju Matiji Korvinu za čitavu Slavoniju i to jedini puta „opći sud". O toj instituciji uopće, a napose o ovom specijalnom slučaju, podaje nam dosta opširnu i iscrpivu sliku g. autor u gore citovanoj svojoj disertaciji.

Opći sud imao je biti sigurno i uspješno sredstvo, da se brzo i oštro kazni krivica i dade zadovoljština povrijedjenoj pravdi, da se uvede mir i poredak, kada je općeno za slabijih vladara u tim zemljama zavladalo nasilje i nepravda. Institucija općeg suda imade se smatrati nekom vrstom izvanrednog — prijekog suda. Razvila se u Ugarskoj s jedne strane iz sudačke vlasti kraljeve, koju kralj lično vrši na svojim sudbenim putovanjima po zemlji, a poslije predje na njegova zamjenika palatina, s druge pak strane iz sudbenih županijskih skupština, kojima predsjeda palatin.

G. autor razloživši djelokrug tih sudova u Ugarskoj, prelazi na prilike u Hrvatskoj i veli, da su se u Hrvatskoj neke institucije razvile podjednako s ugarskima, otkako osoba vladareva združi ove kraljevine. No opet, uza svu sličnost institucija, ipak imade i dubokih razlika. U Ugarskoj je pored kralja vrhovni sudac palatin, a u čitavom hrvatskom kraljevstvu ban, osim u onom slučaju, kad je uprava kraljevstva povjerena kojemu hercegu. Govoreći dalje autor o sudovanju u Hrvatskoj uopće, prelazi na opći sud, obdržavan po Matiji Korvinu u Zagrebu. Matija Korvin obratio je veću pažnju toj instituciji. Ovaj energičan vladar htio je da uvede u zemlji red i mir, a znao je ovu instituciju, koja ni najmanje nije bila prijatna nasilnom plemstvu izrabiti i u svoju korist, opraštajući svoje podanike od uporabe ove institucije i namećući im zato neku otkupninu.

Opći sud bio je strog sud „brz po postupku, a odlučan po učinku". Formalni postupak kod općeg je suda bio skraćen, pa je taj sud mogao biti svakom pogibeljan i po glavu i po imutak. Nije ni čudo, da je plemstvo gledalo, da mu se otme.

U dva decenija, što kralja nije bilo u Slavoniji zavladalo je ovdje užasno stanje. Umorstva, sakaćenja ljudi, grabeže, kradje, paleže počinjali su nekažnjeno siloviti plemići, umijući lasno izmaknuti dosta slaboj ruci pravde ovog vremena.

Gospodin je autor vrlo pomno pribrao za ovaj u Zagrebu obdržavani opći sud dokumenta, koja nam dopuštaju, da malo pobliže zagledamo u život plemstva i svećenstva u XV. stoljeću.

Vrlo su brojni i zanimljivi popisi velikaša i plemića, — od članova najmoćnijih hrvatskih kneževskih porodica malo koji manjka, — koji su radi raznih, često prostih zločina proskribovani.

Spomenut ću n. pr. brojne knezove Frankopane, biskupa zagrebačkog Osvalda Tuza, kojemu se upisuje u grijeh sva zla prostih zločina (kao otmičar i oskvrnitelj djevica), zatim kaptol čazmanski radi sastavljanja krivih isprava, prior vranski kao jatak tatova i „oslijepljivač" ljudi, opat Kostacije kao jatak tatova, župnik Gregorije kao javni palikuća. Veliki broj plemstva radi zločina svake ruke.

Čini se medjutim, da ni sva ta strogost nije pomogla. Ono, što je taj opći sud odsudio nije se ni dalo sve izvršiti, pa je kralj i mnoge od osudjenih zločinaca pomilovao. Matija je izdao kasniji zakonik, da temeljito preuredi sudovanje i ukinuo je opći sud. Dokinuće općeg suda potvrdio je i kralj Vladislav II.

Disertacija g. Krnica, pisana velikim marom, kao kulturno historijska slika, zanimat će i svakoga inteligentnog laika.

Dr. M. P—og.

PROF. JAKOV CARIĆ: „NEŠTO O HRVATSKOM AKCENTU", štampano u ovogodišnjem programu zadarske hrvatske gimnazije. Mladi učeni profesor, koji je proučavajući osebine naglaska u čakavskom dijalektu proputovao većinu dalmatinskih otoka, govori u ovoj raspravi o pravilnom razmjeru izmedju štok. i čak. akcentuacije. Osvrće se na dva pravila, koja je Antun Mažuranić u „Slovnici hervatskoj" 1859. postavio. Naglasuje suglasje izmedju

ruske i čakavske akcentuacije; govori o zanimljivosti hrv. jezika s akcenatske strane, jer hrv. jezik ima i pomičnu akcentuaciju i dobro razlikuje kratke vokale od dugih. U hrvatskom ima po pet i po sedam (i do devet) istih oblika, od kojih se mnogi razlikuju ili akcentom ili kolikoćom, a po tom i značenjem.

Pisac nadalje raspravlja o odnošaju medju slovenskim, čakavskim i štokavskim naglašivanjem. Tad govori o skakanju akcenata na prijedloge i veznike, te postavlja za veznik i i neg. česticu slijedeću tvrdnju: Sa riječi s pomičnim akcentom na prijedloge — kako je poznato — skače ", ali na veznik *i*, a i neg. česticu *ne*, ` akcenat".

Cijela rasprava obiluje mnoštvom primjera od samog auktora. Šteta, što se ovakove radnje tiskaju u školskim programima, koji su malo komu pristupačni. *N. A.*

STALIŠČE BLEIWEISOVIH „NOVIC" GLEDE KNJIŽEVNEGA ZEDINJENJA SLOVANOV. Priobčil Janko Lokar v Ljubljani 1907.

Pisac je rasvijetlio jedno od najzanimljivijih pitanja slavenskoga preporoda u Slovenaca: kako se odnosi njihov književni list „Novice" (od god. 1843.,) prema pitanju o književnom sjedinjenju Slavena.

Isti onaj dojam, što ga vazda dobiva historičar, kad proučava slavenski preporod, i tu se snažno javlja: osjećaj, kako smo tek nedavno stajali u zametku slavenske kulture, kako se tek pred koji decenij u nas rješavalo ono, što je u drugih evropskih naroda već davno bila gotova stvar: književni jezik.

Pisac je marljivo svladao svoj materijal, koji se nije jedino sastojao u sistematičnom probiranju nazora jezičnih iz samih „Novica", nego je bio rasijan i po dopisivanju njenih suradnika. Tu i tamo zagledava pisac i u Danicu ilirsku itd.

No on je mogao — a to pisac sam osjeća (str. 34.) — svoju zadaću raširiti, te provesti mnogo vredniju analizu samog slovenskog jezika u Novicama, i time pokazati faktični uspjeh, što su ga imali Slovenci zanoseći se sveslavenskim književnim jezikom. Utopija ova raširila je u Slovenaca slavensko jezično osjećanje i oni su se tako lakše odrvali njemačkom jezičnom utjecaju.

Pisac kao da žali, što Slovenci nijesu znali žrtvovati svoga dialekta na korist štokavske ilirštine. On se čudi Slovencima, da se nijesu ugledali u primjer kajkavaca. No tu je po srijedi neki „psihološki" razlog! U nas je bilo književnog središta, (jer je bilo političko središte), a Zagreb sa štokavštinom obećavao je Ilircima neku naknadu za uski kajkavski Zagreb. Slovenci nijesu imali nikakova središta — u njih nije zato ni bilo smisla za „žrtve". Njihovi jezični planovi nose biljeg snatrenja i naivnosti, jer su skovani od kakova učitelja ili župnika na selu.

Pisac se mogao i na ovo osvrnuti. — Romantika naglašivala je ljubav prema onomu, što je u narodu originalno, starosjedilačko i individualno, ona je dakle njetila duh separatizma.

Romantičari su i prvi stali bilježiti narodne pjesme s dialektičnim osebinama.

I Prešern je bio pravi romantičar, a tako isto i Kopitar, kad nije dao svoje slovenštine za štokavštinu. — Naš Gaj nije bio romantičar. I to je bilo dobro.

U prvom poglavlju pokazuje pisac borbu oko „Novica" za gajevicu t. j. Gajev pravopis. Tu su Slovenci doista uspjeli. Egzotična je pojava Josip Poklukar, profesor duhovnoga pastirstva i kanonik, koji se bavio problemom svjetskog alfabeta. (str. 11.)

Drugi dio, gdje pisac govori o težnjama jezičnim obiluje sličnim pojavama. Nalazim, da je u svih tih Slovenaca, što no su se zaustavili za nekim umjetnim sveslavenskim jezikom bilo suviše mnogo doktrinarnosti, a da im je svima nedostajao dublji jezični smisao. Oni su držali, da se jezik može dogovorno složiti ili napraviti iz raznih elemenata; nijesu poznavali tajnu jezičnog organizma. Pisac je lijepo prikazao diplomatično posredovanje urednika Bleiweisa medju tim njegovim jezikoslovnim suradnicima, te zaključuje svoje pripovijedanje značajnom ironijom: Slovenci, koji su se na papiru zanosili za slavenskom uzajamnosti, dopisivali su izmedju sebe — njemački! *Dr. D. Prohaska*

NOVE KNJIGE BOLJIH ČEŠKIH AUTORA. S dvije nove aktovke javio se opet onaj isti Dyk, što je u „Kouzelniku" zgusnuo svu svoju ironiju, skepsu i negaciju, a u „Studu": svu bolnu nervoznost i uzaludnost života. Kaošto je forma i psihologija njegovih prijašnjih djela bila mozaična, tako je i aktovka „Smutečni hostina" jedan ironički fragmenat tragike i boli. Ni u jednoj Dykovoj knjizi nijesu jasne njegove simpatije i gnjušanja. Ne može ga se nigdje uhvatiti. Afirmira najneznatnije sitnice, a ruga se aksiomima, kojima sam daje cijenu. Rezignacija, apatija, povjerljivost i ironija bile su od uvijek psihološke složenice njegovih vrijednih knjiga. Instinktivan i neracijonalan ruga se svemu, što je u životu najdublje i

najtragičnije. Kontrastima sugerira, komikom pobudjuje najveće boli, a o tragici govori često sasvim naivno. Tako hladno i mirno stilizovao je bolne dialoge, da osjetimo svu pravu i jedinu istinu brakolomne nesreće. Od prve riječi glavnog lica u aktovci, pa do zadnje, ništa se nije moglo dogoditi, što bi oživjelo stare boli i zatražilo u drami ispete konflikte. Na jednom mjestu „Kouzelnika" rekao je Dyk: „Co dosneno, to ztraceno, co pohřbeno, to pohřbeno". I ovu istinu dao je propatiti junaku svoje drame „Smutečni hostina". A isto i „Premiera" daje tek naslućivati, kako je život gorak, kad se u nj posumnja. Izgubit vjeru u sebe, znači izgubiti jedino o što se opiremo. A kad život dovede dotle, onda pomaže posljednji eksperimenat — smrt. Kad čarobnjaku („Tragikomedie" III. 1.) ne vjeruju ljudi i kad posumnja u sebe, naloži vatru u peći i upali krov nad glavom. Tako i Trelbich u „Premieri" učini posljednji pokus, kad ne vidi plodova svoga rada. Uvijek Dyk iznenadjuje svršetkom. Jedna ga crta čini osobito simpatičnim, a to je crta b e z b r i ž n o s t i i n a i v n o s t i. Operira i idejama, ali se niko ne će naučiti moralu iz njegovih knjiga. Iznaša život i njegove boli, prigiblje se svačijim tragikama, koje smrt čine komičnom. Tako je u „Tacitu", u „Studu", u „Premieri" i drugdje, gdje je spletenim tragikama doveo junake do smrti. U „E p i s o d i" (igra u 3 čina) su najjača tri momenta, te se čini, da je piscu bilo samo do toga, da psihološki objasni troje raspoloženje dvaju srdaca. Ovo je i opet jedna od modernih drama, gdje epski elemenat uzmiče pred lirikom, pa doktrinari ovdje ne će naći odgovora na svoja skolastička pitanja. Moderna drama izbjegava kombinacije i predenje vanjskih detalja, skrenula je pogled u unutrašnjost i njome tek objašnjuje geste i čine. Stara je drama činima tumačila raspoloženje, moderna raspoloženjem sugerira istinitost djela. Okrenula je dakle psihološki smjer. Moderna drama traži dodirni momenat osjećanja i strasti s vanjskim svijetom; ne radi se glavno o problemu, nije moralistička i učenjačka; modernom je dramatičaru u prvome redu do toga, da do kraja isprati proces (ne da ga tumači), koji je nužno doveo do odredjenog gesta ili čina. U staroj je drami radila volja ili hir, u modernoj uzlovi spletenih čuvstava. Stara je drama bila ekskluzivna, moderna se priklanja tragikama svačijeg srca. Moderna drama iznosi ljude nerva, stara ljude gvozdenih mišica. Cijeli proces prešao je iz dasaka u ljude. Zato ima u modernoj drami manje radnje, ali više psihologije, manje grčeva, više sugestivnosti, manje epike, više lirike Nedramatičnost je medjutim pogrješka cijele slavenske rase. U Čeha nadoknadjuje je glazbenost i sjajno nastrojenje, u Rusa duboko čuvstvo. Ova nedramatičnost opaža se i u čeških glumaca. I ako je n. pr. Vojan krasno sintetizovao sva tri glumačka smjera, ipak je impresionizam u njegovom izlaganju najočitiji. Slavenska nestalnost smeta konzekventnoj izgradnji karaktera i radnje u drami. Interesantno je, da se baš čitavom češkom historijom vuče ovakva mekoća i nestalnost. I Husov utrakvistički kompromis i Palackijev uzmak i Riegrova kapitulacija i tolike druge pojave kulturne, političke i literarne mogu da posluže kao dokaz, da je češki karakter nestalan, mekan i pasivan. Njihovi najveći ljudi imali su humanitarne ideale. A to je znak pasivnog značaja. Najnovija češka generacija, čini se, da je sebi postavila geslom moralku sile (ili barem sile protiv sile). „Prosinec", drugi dio Dykove trilogije „Č e r t o v o k o p i t o", ozvanja političkom tvrdoćom, snagom otpora i bojovnosti. Bilo bi svakako i za nas poučno, koliko je češka humanitarnost škodila njihovoj narodnoj stvari. (Svršit će se.)

Milan Vrbanić.

UMJETNOST

MIRKO RAČKI. Pred više je dana boravio u Zagrebu Mirko Rački. Njegova vanjština odaje senzitivna, misaona čovjeka. Vječna mu pečal otisnu na lice profinjene crte jednoga askete, pustinjaka, što boravi u samoći hraneći se kruhom i vodom. Jedini mu drugovi orao i zmija. Orao što kruži nad glavom: vijesnik misli i pobjede, a zmija. što se savila podno nogu, sjeća ga na Evu, što bere jabuku sa stabla dobra i zla. U razgovoru rekao mi je: „Nezadovoljstvo, što je razaralo moje mlade dane, izčezlo je onog časa, kad sam pred sobom ugledao žudjeni cilj. Ove sam godine naslikao „Prijelaz preko Akerona" i „Ubojice u rijeci krvi". Slike su na ulje. Napose izradih ta dva momenta iz Danteove božanstvene komedije, jer u njima kao da gledam simbole svog prošlog, nemirnog života. Dovršio sam i crteže na pero iz Danteova pakla, a gotov sam i s nekim bakrorezima iz „Smrti Smail-Age"

B. L.

JOSO BUŽAN. Naš umjetnik Joso Bužan dovršio je ovih dana svoju najnoviju sliku. Na njoj je prikazano jutro obasjano suncem, uz malenu ševarom pokrivenu kuću sjedi starac, držeći za ruku svoga unuka, koji se do njega usto-

bočio. Pred njima je livada, na njoj je procvjetala višnja, a iza nje osahlo se veliko stablo, koje strši u vis s kratkim golim granama — kontrast, u komu nam je htio prikazati Bužan osjećaje, kojim su prožeti djed i unuk gledajući novo premaljeće. U mladiću se budi žudnja za životom i uživanjem, a starac u novom proljeću naslućuje, da se je za korak više približio smrti, pa stiska mladićevu desnicu kao da traži iz nje života. Slika će biti ovih dana izložena, pa će biti svakome na uvid koliko je Bužan napredovao.

B. L.

KAZALIŠTE

STARA I NOVA UPRAVA. — Prvim rujna otpočela je nova uprava svoje djelovanje. Nemamo razloga, da žalimo za starom upravom. U nekoliko navrata imali smo dapače prilike, da joj mnogošta predbacimo. Činili smo to iz umjetničkih i književnih razloga i to ističemo i ovom prilikom, jer su nam se često podmitali drugi motivi.

Nema sunmnje, svak će nam priznati, da je to podmitanje bilo neosnovano. Ono, što je Miletić donio i podržavao — onomu se Andrićeve sezone nijesu niti približile.. Ne mislimo kod toga na operu, već samo na dramu. A minule sezone vodio je upravu zaista Andrić. Mandrović, čini se, nije htio da kvari svoju jaku glumačku slavu. Andrić je inspirirao i upravljao sve. Zato je i on odgovoran za mnoge neuspjehe — naročito u minuloj sezoni. Mora da je bila slaba umjetnička vrijednost godine, koju je majorizovala „Vesela udovica". U znaku reklame! To je bila Andrićeva deviza. Čuo se jak klopot mlina, ali brašna ne vidjesmo...

Sad se rastajemo. Oni, koji teže za visokim stvarima osjećaju i kod najhladnijega rastanka, nešto sentimentaliteta u srcu. Tako se i mi dijelimo od Andrićeve uprave.

* * *

Fijan!... Sve, što smo u kazališnoj našoj prošlosti imali lijepo, veliko i nezaboravno, sve, što nam danas daje snage, da vjerujemo u budućnost hrvatske demokratske umjetnosti — sve to leži u tom imenu.

Time smo takodjer rekli, koliko pouzdanja, koliko nade i vjere stavljamo u njegovu upravu. Bez velikih uličnih plakata započeo je on svoj rad, tihi, unutarnji rad. Okupio je oko sebe ljude, od kojih se očekuje najljepše: Vojnovića, Dimitrijevića i Baha. Vojnović je još pred godine slušao iz daljine jaku umjetničku Miletićevu trublju. I kao da mu je njezin zvuk ostao u duši. Na obali našega divnoga mora on se je zasanjao u velike, umjetničke sne. I onda — kao da se je odazvao pozivu Miletićevu — i napisao je bisere hrvatske dramatske umjetnosti „Dubrovačku trilogiju" i „Smrt majke Jugovića". Danas je došao u sfere Miletićeve, da bude Fijanu desna ruka. Prva riječ, koju je kazao o svom programu, bila je: Podupiranje domaće dramatike. A onda: Sve, što je lijepo, ukusno i veliko — sve to ćemo donijeti. I još nije zapravo niti otpočeo raditi, a već navališe na nj. To nam je najbolje jamstvo, da će d o b r o raditi.

Važna je stvar, da je Fijan uzeo sebi za saradnika i majstora Mišu Dimitrijevića. Kazalište nije lirika. Pjesnik propjeva odmah i obično prvi put najljepše. Kod kazališta je nužna tehnika. I najnadareniji podmladak treba vodiča, učitelja. A tu nikad boljega izbora od Dimitrijevića On sam veliki, svijesni umjetnik, koji je proučio svaki svoj gest, svaki svoj dah, kako to samo veliki majstor može — najbolje će znati toliki naš podmladak uputiti, savjetovati i podići. On će stvoriti glumačku školu. I to je ono, čemu se prije nije znatnosti davalo, što nijesmo imali, a što nas sada veseli i napunja najljepšim nadama za budućnost. Pa kad uz to pomislimo, da je Fijan duboko zaronio u klasicizam i modernu psihološku dramu, Vojnović da je pjesnik najfinijih emocija, književnik velike moderne obrazovanosti i salonski pisac, a Dimitrijević dobar poznavalac jezika i majstor — realista — onda, čini nam se, idemo u susret najboljemu. Već nekolika prikazivanja minuloga mjeseca dokazaše, da se otpočelo raditi s ljubavlju, voljom i snagom. Neka se samo dalje tako nastavi, umjetnički uspjesi ne će izostati.

M. N.

PKVI DOMAĆI NOVITETI ove saisone bile su kraće stvari i to od mladoga pjesnika Frana Galovića aktovke „Tamara" (po Lermantovljevoj pjesmi) i „Grijeh", te Nehajevljeva „tragedija u dva čina" „Život".

O „G r i j e h u", romantičnoj, slabo smišljenoj i slabo izvedenoj radnji bolje je i ne govoriti, pak je šteta, što je autor s njom izašao na javu. O „Tamari" pak može se govoriti kao o pjesmi više nego li drami. Stvarca imade puno raspoloženja i dade se slušati, imade par jakih akcenata temperamenta, ali gledati se dade samo uz dobru igru. Kao da je pisana zapravo za glumicu virtuoskinju. Ali baš za to, jer autor nije pravo osjećao i nuansirao strast Tamarinu, preostaje glumici da sama izradi ovu

figuru i da iznese prijelaze, ispuniv praznine u tekstu. Interpretkinja Tamare (gdjica. Vavra) podala je sve momente strasti, ali ih tako potencirala, da je kreacija izgubila unutarnju tragičnost i vanjsku ugladjenost.

Daleko je zrelija radnja Nehajevljeva „Život". Ova drama bila je štampana u „Svačiću", ali je sada preradjena. Da je još više prikraćen prvi dialog u I. činu i manje isticana teorija o „životu koji nam stoji iza ledja" mogla bi se radnja davati svagdje s uspjehom.

Netko je napisao, da je ova radnja nešto anahronistična, jer nas vodi u eru „Sturm i Dranga". Ne bi se s time složio. Nehajev je doista u doba ovu ere markantan, ali pravi „Sturm i Drang" ćemo naći samo u njegovim ranijim, prije 10 godina (bilo mu je tada 17 godina) prikazivanim aktovkama „Prelom" i „Svjećica". Tamo je on htio da lomi i ruši, tamo ćemo naći razmahivanja. U „Životu" nema toga. Tu je prikazana tragedija, koja se svaki čas dogadja, a sama zamisao, jezgra stvari, kompozicija, pa i izvedba su tako duboko snažne i istinite, tako tragički sugestivne, da posve zasjenjuju teoriju o životu, koju autor, dotično njegova lica, toliko napadno naglasuju. I baš za to drama ne ovisi o tim teoretskim digresijama, jer bi i bez njih, dapače baš bez njih, djelovala snažno i vrlo sugestivno.

Doktor Adamović patio se je u životu. Iz muke školovanja došao je u borbu životnu. Ovo ga dosta slomilo. Da se prilagodi, utekao se je intelektu: svladava sve jake porive, hoće da bude razborit. Ovo ga pak slabi i rasvodnjuje mu krv, ubija temperamenat i energiju. On ima ženu, mladu i — nevjernu. I on zna da ga vara, ali ipak ga pozitivna vijest o tom lama i on hoće da pravi obračun, ali ne tako, da nju kazni, nego da nekako mirno sve riješi, kako mozak kaže.

Adamović ima i prijatelja Kornela. I on je nekoć ljubio Minu, ali sad ju s ljubomora nekog mrzi. I on je povrijedjen s njenog ponašanja. Opija se i goni Adamovića na — energičniji, ma i brutalni postupak, na osvetu, te ruši njegove teorije o razboru, o opiranju životnim nagonima, cijelu tu filozofiju od nužde.

Dogodi se afera, dodje na vidjelo Minina nevjera; neki poručnik — njezin ljubavnik — u jednom društvu zaleti se i izazove dvoboj radi nje. U dvoboju bude taj poručnik ranjen. Adamović ima izvesti operaciju. I „život" ga goni na osvetu, na to da rine nož dublje u ljubavnika njegove žene, ali on se ne može da odluči, bori se i pozli mu. Ovo spase ljubavnika. Mina, povrativ se kući, doznaje za sve ovo, strepi, lama rukama, ali Kornel, koji čeka na Adamovića, ne pušta je na polje hoće osvetu, hoće da Adamović izvrši tu osvetu. A kad se ovaj vrati i Mina počme tražiti oproštenje, Adamović šalje ju u Dalmaciju, da se afera zabašuri za čas, kasnije će sve urediti s njom. Ipak sve kod pitanja djeteta zapne. Kornel je već bacio u Adamovićevu dušu smutnju, da li je dijete njegovo. Mina, na upit, ne odgovara jasno. I ovo prevrši mjeru. Adamović podivlja, guši Minu i baca na pod, a onda se sam zgrozi s ove brutalnosti, s ove nerazboritosti i uzrujavanja. Ali teorije ne pomažu. Zatvoriv se u drugu sobu i odviše uvidi, da je slomljen, da je život jači od njegova opiranja. I ne mogući mu se oprijeti ne predaje mu se, već mu se — ukloni. Ne ubija žene, već — sebe.

I u tome je tragika njegova, u tome i smisao drame, u tome problem, koji je Nehajev dramatski, doista dramatski obradio. On polazi sa stajališta determinizma: sve što jest nužno dolazi i mora tako biti. Ili se pokori, onda si smlavljen, ili budi i ti aktivan u životu, onda gazi druge, turaj se, osvećuj se, bori se bez obzira, oko za oko, zub za zub, promiči sebe i svoj interes, svoju osobu, ili se životu ukloni! Ili kukavni zgaženi rob, ili gospodar, filozof nikako! Jer je život vazda jači od tebe.

Problem je doista i moderan i dubok, a iznesen je u cijeloj svojoj fatalnosti. Izlazi iz modernog determinističkog shvaćanja, ali je u jezgri posve općenit i vječno ljudski. Teza je autorova, da se mi u praksi, u životu ne možemo postavljati trajno na neko treće, neutralno stanovište motrioca i učenjaka i spram nas samih i stvari, koje se nas tiču i u nas diraju. Život bičuje, goni, reže, zadaje rane i mi ne možemo da te rane samo motrimo — kad nas žežu i bole. Sve je determinovano, ali mi nijesmo samo objekti, mi smo i subjekti i mi smo kus života i u njem moramo da sebe branimo, ističemo i promičemo, da aktivno sudjelujemo u životnoj fatalnosti.

Kornel propovijeda tu logiku života proti logici mozga. Ali ni on nije onaj jaki, snažni čovjek i borac. On razara, ne gradi; on se opija, on se trga, ali tvrdi, da je i negacija i rušenje dio života, ne samo stvaranje.

Sve tri figure, Adamovića, Kornela i Mine su dobro ocrtane, ali više analitički, nego li sintetički. I za to pisac nije išao za tim, da nam nacrta tipove, da nam ih iskleše, nego je htio da poda psihološki vjerojatne pojedince, kako su ih stvorile njihove specijalne životne prilike. U tome je bez sumnje uspio. Naravno i vjerno

su ocrtane sve ove figure, a dialog im je vrlo prirodan, dobro akcentuiran i dramatičan. Koncentracija tragike u pojedinim momentima (osobito u II. činu) vrlo je vješta.

Preostaje doista samo onaj već prije spomenuti suvišak: prejako i često opetovanje teorije o životu kao nečega izvan nas, iza naših ledja, što nas goni naprijed.

A konačno možemo da se pitamo: zašto da baš to i samo to bude život? Netko drugi će ga drugdje i u drugom čem naći. Zašto da ga uzmemo kao nešto izvan nas, iza nas, kao nešto vanjsko. Daleko prije je on neka unutarnja sila, ono što odozdol ruši mrežu mozga, ono što krv kroz žile goni. Ali autoru je bilo do toga, da što jaše simbolizira onaj život, koji nas goni dalje i za to ga je personificirao i eksteriorizirao. I ovo napadno naglašivanje simbolizacije i glavne misli jedino je, što ostaje od mladenačkog nametljivog „Sturm i Dranga".

Prikazivao se je komad vrlo dobro. Gg. Borštnik i Dimitrijević su dali upravo studije, a vanrednom je prirodnošću igrala gdjica. Mihičić.

M. M.

VIKTOR PARMA: „LUKAVI SLUŽNIK". Opereta u 3 čina. — 18. o. mj. bila je premijera nove Parmine operete „Lukavi služnik" i napunila je kazalište; pa napuni li još nekoliko puta kazalište, kao što ga je napunila i kod reprize, moći će se ustvrditi, da je „lijepo uspjela". O drugom se kakovom uspjehu i ne da govoriti.

Ova komedija F. E. Hirscha, a uglazbljena po V. Parmi, spada u red sasma loših komedija. Od naslova pa do konca slijede sasvim nemogući, naivni i nikako ne opravdani zapletaji, koji niti približno ne uvjeravaju; banalne, gotovo trivijalne scene bez duha, elegance i sadržaja, a u opereti — kao i u operi — glazbenik izražava tonovima sve ono, što u komediji izražava scenerija i riječ, pak je prirodno, da ne može glazba valjana biti uz loši libret.

Ali se ne može ustvrditi, da je glazba ove operete loša, tek bi se moglo reći, da vazda ne odgovara situaciji; osobito na mjestima, gdje je uspjelija. Opereta obiluje lijepim valcerskim melodijama, a ima i gavotta, marševa, polka i mazurka. Na žalost malo novih, nego se kreću u već poznatim i izrabljenim ritmima i intervalima (prevladava mala, plačljiva seksta) nad ljestvičnim harmonijama, izuzevši ono nekoliko slučajeva kromatskih harmonija, najčešće pred konačnim kadencama, a zaključci melodija:

zaudaraju odveć po starini. U stilu je ležerna, homofona, tek na nekojim mjestima (Finale II. čina, dvopjev Alfreda i Vilelmine) polifona i od ozbiljnog dojma, što ni najmanje ne odgovara situaciji. Instrumentacija je dobra, skoro vazda ukusna i od efekta. Glazbala su lijepo izrabljena, gudala sa čestim „pizzicato", melodička upotreba limenih instrumenata nije vazda na mjestu, a često puta i bez uzroka; polučuje lijepe efekte i sa udaraljkama i harfom; no ima mjesta, i to češće, gdje je orkestralni dio nejasan, zamazan, što je moguće i posljedica loše izvedbe.

Parma je ugodan skladatelj — katkad, istina, malo „plačljiv" — pa možda će se i ovo njegovo najnovije djelo rado slušati. Šteta je samo što pojedini motivi i izradba podsjećaju na već ili po drugima ili po njemu upotrebljene i izradjene motive, pa se češće kod slušanja sjećamo onog: „Opet to, ali malo drugojačije"...

Igralo se dobro, osobito se istakoše gosp. Grund u naslovnoj ulozi, a gospodja Pollak (Vilemina) i svojim pjevanjem. Zbor i orkestar slabi i bez ekvilibrija, osobito orkestar, u kojem se katkada i „improviziralo" — a vrlo često nije bilo potrebite jedinstvenosti tempa izmedju zbora i orkestra *Milutin Polić*

FEUILLETON

KAROL POTKAŃSKI. Nedavno umro je u Krakovu pokraj Wojciechowskoga najveći današnji poljački historičar Karol Potkański. Bio je čovjek neumorne radinosti, željezne logike, nečuveno bogate stvaralačke intuicije i veoma suptilnog umovanja. On je svojim istraživanjima otkrio čitave doslije tamne krajeve poljačke povjesti iz predpiastovskih vremena.

Njegove omanje raspravice, rasijane po listovima, upravo su uzorne — malene, ali jedre i pune sadržaja. Milo mu je bilo najdavnije doba poljačke historije, kad se ova jedva razvezala od zajedničke slavenske povjesti, ali njegovu bogatu intuiciju nije vodila ni tu mašta, već marljivo sabrana gradja i razum. Od većih njegovih djela spomenut ćemo: „Wladycze rycerstvo i zagrodowa szlachta w XIV. i XV. wieku"; „O pierwotnem osadnictwie polskiem"; „Postrzyżyny u Słowian i Germanów"; „Kraków przed Piastami" i „Lachowie i Lechici". Pred kratko vrijeme izašla je prva knjiga njegove rasprave o sv. Ćirilu i Metodu, pa je u posljednje

doba najviše radio oko ovoga djela, ali ga nije dovršio.

Potkański bio je profesor slavenske historije na krakovskom sveučilištu. Kad sam svršavao svoje studije u Krakovu, počela ga jače zanimati povjest Hrvata, a ja sam imao čast, da mu budem stalnim učiteljem hrvatskoga jezika. U naše historičare se nije pouzdavao, te je vjerovao samo ispravama i dokumentima. Poznati poljački slavista Brückner, koji rado piše filološke causerije, pa lagane misli iz ovih causerija prenosi i u svoje naučne radove, izazvao ga je svojim poznatim pisanjem o solunskoj svetoj braći i o slavenskoj mitologiji, da se i on bavi ovim osnovnim pitanjima prve slavenske kulture. U jednome i drugome pitanju bio je Brücknerov odrješit protivnik. Prerana smrt njegova jest uzrokom, da nije ni polovicu svoje osnove do kraja izveo. Ali on je već prije pet godina najvećim marom spremao gradju za drevnu slavensku religiju. Nije bio prijatelj t. zv. mitološke škole, koja je u svakoj narodnoj pjesmi, priči i u običaju vidjela mitos, ali nije htio da se naprosto ignorira narodna predaja i folkloristika, osobito gdje je ona tako bujna kao u nas Hrvata i Srba i gdje je narod tako konzervativan kao naš. Pročitao sam s njime gotovo svu gradju folklorističku, što je ima u hrvatskoj i srpskoj književnosti, a onda je pokojnik stao proučavati drevne historičke izvore o tome predmetu — ali djelo svoje možda nije ni započeo, jer nije izveo još ni prvi dio svoje osnove.

Potkański bio je vanredna iznimka medju učenjacima — jedan medju tisućama. On je bio osobit prijatelj moderne umjetnosti. Prof. Zdziechowski uvijek mi je napola šaljivo govorio, da je Potkański prvi poljački dekadent — dakle dekadent prije Przybyszewskoga. Imao je on doista veoma mnogo smisla za modernu umjetnost, pa su ga i umjetnici veoma uvažavali. Bio je intiman prijatelj velikog slikara Malczewskoga i predsjednikom društva „Polska sztuka stosowana". Potpuno lirske i mekane slike Malczewskoga po zidovima i mrtve debele knjige po ormarima — to se u njegovu stanu slijevalo u jednu cjelinu: tu je Potkanski svršio svoj život. *Dr. Branko Drechsler.*

NEŠTO O UKUSU. (Svršetak).

To je sama činjenica, na osnovu koje Twain i autor g. K. spočitavaju neukusnost P. Bourgetu. Ne da se doduše pravo razabrati dali tu neukusnost nalaze u samom pismu Bougetovom ili u tom, što ga je u javnosti priopćio. Čini se, da u obojem, jer Twain veli, da Amerićanin ne bi mogao onako pisati jednoj gospodji, dok g. K. veli, da se je Bourget „ovdje svakako zlo ponio i postupao neukusno". Da vidimo je li taj sud o Bourgetovom postupku doista onako nepreporan, kao što se tu izriče.

U čemu bi imala stajati neukusnost Bourgetova?

Svakako u tome, što se je tako ponio spram jedne dame. Jer, da se je on tako ponio spram muškarca, ne bi ni najosjetljiviji esteta ili društveni gurman našao u njegovom postupku što neukusno. Dakle galanterija, obzir spram „slabom" spolu, „minnedienst", u kratko kult žene jest prava osnovka osudi Bourgetovoj. Fini ukus modernog obrazovanog čovjeka nalaže mu, da uvijek i u svakom slučaju galantno uzmakne pred ženom, pa makar ga ona i napala, uvrijedila na bilo koji način, — jer ona je slab, nježan stvor — koji treba naše zaštite. Bourget je imao onu uvrijedu, — koju Twain zove „neznatnom pogrješkom" progutati kao pilulu iz „nježne ruke" i pokoriti se pozivu dame — samo zato jer je ona — dama.

Ovako se jedino može tumačiti neukusnost Bourgetova u toj affairi, jer sam autor „causerije" drži taj sud tako dogmatičnim, da ga ničim ne obrazlaže. Mislim, da sam pogodio osnovku njegova dogmata, pa ću naprotiv tome izjaviti, da se nipošto ne slažem s dogmatičkim sudom g. K., i da unatoč tome, što ću tim pasti u red onih „koji ne znaju da se u formi očituje pravi ukus" itd. — ne držim, da se je Bourget svojim postupkom ogriješio o ukus, koji se traži od čovjeka njegova soja. Dopuštam, da je Bourget mogao i drugojačije postupati, no da je njegov postupak baš prema dami kao takovoj, neukusan, za to nema baš nikakova osnova. Ako bi se već moglo što neukusnim označiti u tom Bourgetovom postupku, onda bi to moglo biti samo ono njegovo hvalisanje o kretanju u salonima visoke aristokracije itd. — no ta se neukusnost dade razumjeti i opravdati, kao repressalija na nadutost dame, — i ta neukusnost može biti samo grijeh Bourgeta proti samom sebi, a nipošto proti dami. U tom, što je dami odgovarao i odbio uvrijedu, nema neukusnosti. Ne ću da ostanem svojom protutvrdnjom na dogmatičkom stajalištu autora „causerije", pa ću pokušati svoje mnijenje i obrazložiti.

Ima ih, koji se pozivlju na onu staru: „de gustibus etc.", pa tvrde, da o ukusu nema prepirke, t. j. da je to nešto čisto subjektivno. No ova stara fraza, — kao i mnoge druge — vrijedi samo djelomično, i to u području estetskog

u k u s a, na području intelektualnog i etičkog ukusa ima mjerilo za ocjenu ukusa. U intelektualnom jest to mjerilo istina ili neistina za neprijeporne, a tolerancija za prijeporne predmete. U etičkom jest princip dobra ili zla to mjerilo, no jer i ti pojavi nijesu apsolutni, to je kao pouzdanije mjerilo stavljen princip k o r i s t i ili š t e t e.

Te pojmove treba ipak uzeti ne samo u njihovu krupnom značenju, kako se shvaćaju u životnoj sferi svakidašnjih interesa, nego i u onim dojmovima, koje kao ugodne ili n e u g o d n e osjećamo u području diferenciranoga duševnog života. Za prosudjenje dobra ili zla, koristi ili štete u onom prvom području ne treba posebnog ukusa, ni mjerila za nj, to je mjerilo u primitivnoj već etičkoj svijesti, u moralnim religijoznim i državnim zakonima. Tu nema prepirke o ukusu; može biti nečiji subjektivni ukus krasti ili ubijati, — no ljudsko mu društvo ne će priznati prava na vršenje tog ukusa, princip koristi i štete jest tu u neposrednoj svezi sa životnim uslovima društva. No i tamo, gdje nema tih neposrednih društvenih i životnih interesa, i opet ostaje princip utilitarizma po srijedi, samo što se za ukus u tom području ne zauzimlje više ljudska zajednica, — jer nema povoda za to — nego pojedinci kojih se tiče. Da li je tko meni grubo ili uljudno odgovorio, da li sam ja bolesniku u lice rekao, da će skoro umrijeti ili da li je Petar Pavlu napisao prostačko pismo, to se društva neposredno ništa ne tiče, za to i nije stvorilo obvezatni ukus o tim stvarima, nego samo općenite nazore, po kojima prigodice prosudjuje ovakovu kategoriju pojava vladanja. U tom je području sud o ukusu baš po onim opće priznatim nazorima još t a k o d j e r neprijeporan. Niko n. pr. ne će otvoriti prepirku o tom, je li ukusnije biti grub ili uljudan.

No ima još jedan daljnji stepen u području etičkog ukusa, na kojem već može biti prijepora o ukusu. To je stepen fin, diferenciranog psihičkog organizma, taj se stepen pojavlja u visoko obrazovanim dušama, to je aparat duševne aristokracije. Tu se osjeća koješta, što se na nižem stepenu ni ne zamjećuje. Tu je razlog onome, što i autor causerije s nekim počitanjem izriče: „Kako su u uljudjenom svijetu v i s o k o postavljene granice ukusa". Medjutim i na toj visini ostaje mjerilo za prosudjivanje ukusa isto u principu, kao i na najnižem, kodificiranom stepenu. Princip koristi ili štete očituje se tu u povoljnom ili nepovoljnom osjećaju nečijeg vladanja, ili uopće dojmova vanjskih na nas, razlika je samo u tom, što svačiji psihički aparat nije tako diferenciran, da te dojmove osjeti. I u tom se je području razvila neka izvjesna pragmatika vladanja, koja se očituje u izvjesnim formama za pojedine slučajeve vladanja u medjusobnom saobraćaju duševne aristokracije. Tako su nastale forme t. zv. bon-tona a koje su obligatne u otmjenim krugovima. Medjutim ni te forme nijesu dogme za sva vremena, jer su se razvile iz sadržine, a ta se u diferenciranju i evoluciji društvenosti mijenja na socijalno-biološkim osnovima, pa tečajem vremena mnoga forma ostaje bez sadržine. U takim se slučajevima radi korekture treba povraćati opet onom prvotnom ishodištu mjerila za ocjenu ukusa, t. j. principu koristi ili štete, pa ga omjeriti prema faktičnom stanju savremenih nazora onog obrazovnog stepena, kojemu se imaju primjeniti.

A zašto je nužna evolucija u toj pragmatici ukusa ? Jer se prema razvoju društvenih nazora o medjusobnom saobraćaju mijenja takodjer i nazor o tome, kad je dopušteno, a kad zabranjeno vladati se tako, da na drugoga učinimo nepovoljan dojam, u kratko različni su nazori u razno doba o tom, kako da se pram drugom poslužimo principom koristi ili štete. Ukus naime n e u k l j u č u j e u s e b i s a m u p o t r e b u p r i n c i p a k o r i s t i, t. j. p r o i z v a d j a n j a u g o d n i h d o j m o v a, jer bi po tom bio iz njega isključen drugi važni biološki princip, t. j. b o r b a i o b r a n a pa bila to i u najkulturnijem obliku. Taj se princip izlučiti ne da, radi se samo o tom, da na višem stepenu dobiva i finije forme, ali on daje direktivu pravcu našeg vladanja u svakom sukobu, pa makar i najvišem području našeg života. M j e r i l o z a p r o s u d j i v a n j e u k u s a u n a č i n u v l a d a n j a k o d t a k o v i h s u k o b a, s t o j i u p r i m j e n i s a v r e m e n i h n a z o r a o d o p u s t i v o s t i n a v a l e i l i p r e k o r a č e n j a n u ž n e o b r a n e.

Primjenimo to na naš slučaj.

Otmjena dama uvrijedi otmjenog muškarca. Muškarac odbija uvredu, a tim vrijedja opet damu. Po shvaćanju ukusa u visokom svijetu muškarac je time počinio neukusnost ; zašto ? Zato, jer se po tom shvaćanju dama ne smije vrijedjati niti samoobranom. Kako je došlo do toga shvaćanja ? Samoobrana jest tako prirodan elemenat ne samo čovjeka, nego svakog živog organizma, da se vazda njim služi. Za to se u čovjeku instinktivno pojavlja i napram navalama žene, kao što to vidimo u društvenim slojevima niske izobrazbe, gdje muškarac žensku

navalu uzvraća ne samo riječju nego i činom. No već medju prve znakove civilizacije spada odredjenje posebnog položaja žene u društvu, koji se očituje nekim obzirom u vladanju prema njoj. Medjutim ti obziri ne donašaju joj ni ravnopravan, a kamo li odličniji socijalni položaj, jer oni potječu lih od uvaženja njezinih fizičkih svojstava. Žena je fizički slabija od muža, radja djecu, predmetom je uživanja za muškarca, — treba dakle š njom nježnije postupati, vladati se prema njoj onako od prilike kao prema djetetu. To je onaj osnovni nazor, od kojeg je nastao prvi kult žene, koji se trajno pojavlja u kulturnoj istoriji počamši od sredovječnog trubadurstva i viteštva do modernog galantuomstva. Ta je forma ženskog kulta vrijedila, dok je imala i sadržaj, t. j. dok su se žene same uistinu smatrale samo „slabim stvorovima" no danas ona već gubi taj sadržaj. Moderna žena ne će više da bude samo taj „slabi stvor" dijete i lutka u rukama muža, ona hoće da je ravnopravna i t. d., o čem nam dovoljno kaže feministički pokret. Nije nam se ovdje upuštati u sadržinu toga pokreta, za nas je od važnosti sama pojava njegova. Iz nje slijedi, da i mi svoje nazore o vladanju spram žena moramo modificirati, i to ne možda na gore ili protiv toga pokreta, nego upravo njemu u prilog. I baš stoga, što je feministički pokret najjači u obrazovanim ženskim krugovima, nužna je reforma u shvaćanju ukusa u vladanju prema njima. To ne znači nipošto, da bi to vladanje imalo biti posve jednako onome prema muškima, no to se vladanje ima emancipirati onoga nazora, po kojem se s damom ima postupati kao s razmaženim djetetom, kojemu je slobodno sve, jer je slabo i neuputno. Mislim, da će proti takom shvaćanju protestirati najprije same obrazovane dame, a ako ima koja, pa drži, da joj je slobodno vrijedjati, možda čak i pucati na muškarce pod privilegijem svoga ženstva, onda se ona sama odriče prava na socijalnu emancipaciju žene. Ne može se neko smatrati istodobno i malodobnikom i muškarcu ravnopravnim faktorom ljudskog društva. Stajati dakle danas u sukobu s damom na stanovištu trubadura ili viteza Don Kihota značilo bi zanijekati joj ravnopravnost.

Iz ovoga ne slijedi da bi trebalo potpuno odbaciti našu tradicionalnu galanteriju pram ženama, razlozi sbog kojih je ona nastala, postoje u glavnom i danas, manit nam se je onog boležljivog sentimentalizma, koji je nastao u doba, kad se je ženi klanjalo kao ptici u zlatnom kavezu. Slobodnoj ženi i slobodna riječ, dostojna modernog obrazovanog čovjeka. Samo tako, a ne djetinjskim mazenjem uzgojit ćemo pravu slobodnu ženu, dostojnu drugaricu obrazovana muža.

Mislim, da će ovo biti dovoljno za obrazložbu, radi čega sud autora „causerije" o Bourgetovoj afairi nije neprijeporan, nego bi se moglo i njemu protivno ustvrditi. Mark Twain nije svojim navodom, da Amerikanin ne bi onako pisao jednoj gospoji, ništa dokazao o ukusu svojih zemljaka, jer se ti isti njegovi zemljaci boksuju na ulicama, polijevaju petrolejem crnce i pale i t. d. Možda to mora tamo da bude, — Bourget ili koji njegov zemljak sigurno ne bi pristali uz taj ukus.

Imao bih još mnogo da kažem o daljnjim izvodima g. K—a glede nacionalnog estetskog i literarnog ukusa, no ostavljam to za drugi put.

Lj. Dvorniković.

BILJEŠKE

EDUARD GRIEG. Umro je Eduard Grieg, ta osamljena pojava u današnjem umjetničkom svijetu. Umjetnost je njemu, kao svim velikim umjetnicima, bila kult, u čijim je obredima simbolizovao svoje radosti i boli. Ni na vrhuncu svoje slave nije pokušao, niti je napasti podlegao, da komponira operu. Bio je i ostao pjesnik, stimmungsliedera. Htio je da srca k sebi skloni ne u velikim, prostranim kazalištima i koncertsalama, već u intimnom krugu slušaoca, što su veče na veče skupa kao jedna velika obitelj. Njemu je leit-motiv pjesma njegova naroda, imenito kad se veseli i plesom i pjevanjem očituje radost svoju. Za to i većina njegovih kompozicija nosi biljeg i ritam plesne stope. Grieg nikad nije zaronio u dubinu duše norveškog puka, on je radije stilizovao plesove, čije melodije odjekuju u njegovim najboljim djelima. Stoga se i opetuje, i mi ćemo s jednom kompozicijom isto tako upoznati Griega kao i najbolji poznavalac. I u toj Griegovoj mani leži jedan osobiti čar. A čar je u tome, da čim čujemo prve akorde na glasoviru ili orkestri, znamo da nam se javlja naš stari pjesnik i znanac — naš Grieg. *B. L.*

DRUŠTVO ZA PUČKU PROSVJETU U NJEMAČKOJ uredilo je prošle godine 4881 pučku knjižnicu sa 96.302 sveska. Od god. 1897. utemeljeno je 19.744 pučkih knjižnica sa 540.570 knjiga. Od svog utemeljenja raspoklonilo je društvo knjiga u vrijednosti od 485.000 maraka,

ne računajući ovamo knjige društvu poklonjene. Od g. 1901. uredjeno je 2480 putujućih knjižnica sa 70.000 svezaka, te se knjige svake godine izmjenjuju. *Dr. B.*

DRUŠTVENE VIJESTI

Svojim pismom od 31. svibnja o. g. upravljenim na predsjednika društva, zahvalio se prvi potpredsjednik, Ksaver Šandor Gjalski na toj časti, istupivši podjedno iz upravnoga odbora. „No tim svojim istupom — veli naš slavni prijatelj med ostalim u spomenutom svom pismu — ne želim, da budu prekinute moje dojakošnje veze s društvom i s odborom. Neka bude Vaša Velemožnost kao i sav odbor uvjereni, da ću vazda i svagda s najvećim zanimanjem pratiti rad društva i jednako mu ostati odan i vjeran na njegovom putu k napretku i slobodi."

Na mjesto Ks. Š. Gjalskoga izabrao je upravni odbor prvim potpredsjednikom sveuč. prof. dra. Gjuru Šurmina.

Podjedno se je na odborskoj časti zahvalio dr. Milan Ogrizović.

U porotu za „Demetrovu nagradu" za kazališnu sezonu 1907.—8. izabrao je upravni odbor dra. M. Dežmana-Ivanova, i dra. B. Viznera-Livadića.

Kao novi pravi članovi primljeni su: Ivo Vojnović u Zagrebu, zatim Olga i Joso Kernić iz Livna. Prošli mjesec obavljena je na društveni trošak na Mirogoju ekshumacija hrvatskoga pjesnika Andrije Palmovića, te su pjesnikovi ostanci preneseni u novi grob, koga je „Društvo hrv. književnika" za pjesnika kupilo.

Dopisnica uredništva. Više književnika obraća se na društvo, da im povrati rukopise, priposlane i namijenjene bilo „Savremeniku" bilo almanaku, koji je društvo pred dvije godine kanilo izdati. Spomenutoj gospodi odvraća se na to ovim putem, da su redakcija „Savremenika" i spomenutoga almanaka svojedobno oglasile, da rukopisa vraćati neće.

UREDNIŠTVO primilo je ove KNJIGE:

Biblioteka na Slavjanska Beseda. God. 1. Knjižka 1., 2. i 3. Sofija 1906. Cijena za godinu: 1 1.50.

Vjesnik hrvat. arheološkoga društva. Organ arh. odjela nar. muzeja u Zagrebu. Nove serije sveska IX. 1906.—7. Urednik Dr. J. Brunšmid. Zagreb. C. Albrecht (Maravić i Dečak). Cijena 6 K.

Hrvatska Bosna. (Mi i oni tamo). Preštampano Iz „Hrvat. Dnevnika". Tiskara Vogler i drugovi. Sarajevo 1907. Cijena 50 fil.

Janko Lokar, Stališče Bleiweissovih „Novic" glede književnoga zedinjenja Slovanov. Tiskara Ig. pl. Kleinmayr i F. Bamberg. Ljubljana 1907.

Dr. H. Tuma, Jugoslovenska ideja in Slovenci. „Goriška Tiskarna" A. Gabršček. Gorica 1907.

J. Bryce, Američka država. Svezak II. Iz engleskoga preveo i nadopunio D. Krnpotić. Senj 1907. Tisak T. Devčić i C. Cijena K 6.—.

J. Jauča, Da ste prokleti! Preveo s češkoga P. M. Rakoš. Tisak 1907. Naklada J. Dujaka. Cijena 30 f.

F. Jarmek, Uzdisaji jednog pjesnika što ga promatra F. J. Zagreb 1907. Tisak S. Marjanovića. Cijena 24 f.

Don Carlos, Adela. Romantički spjev u sonetima s prisnovkom. Zagreb 1907. Tisak A. Scholza. Cijeda K 1.30.

P. I. Odavić, Razmišljanje o lepom. Beograd 1907. Štampano u Drž. štampariji kr. Srbije.

Podnopoljski, Karišik beletristički. Mostar 1907. Zavod Pahera i Kisića.

SAVREMENIK

BR. 11. STUDENI 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

OVOGODIŠNJI KONGRESI

I. DR. GJURO KÖRBLER: SASTANAK NJEMAČKIH FILOLOGA I NASTAVNIKA U BASELU

Davno je već tomu, otkako je medju njemačkim filolozima i nastavnicima zavladao običaj, da se svake godine ili svake druge godine sastanu u kojem drugom njemačkom gradu, pa da kod te zgode podadu račun o znatnijim tekovinama znanstvenoga svoga rada. Bilo je to još u vrijeme, u koje su August Böckh, Gottfried Hermann i još neki osnivači staroklasičkih nauka bili u naponu svoje snage. Za dvije godine bit će već pedeseti njihov sastanak u Grazu, a ove je godine bio u Baselu od 23. do 27. rujna, upravo u doba šezdesete obljetnice, otkako su njemački filolozi i nastavnici po prvi put vijećali u tome gradu.

Ovi su sastanci već odavno zadobili internacionalno značenje kao i znanost što je internacionalna. Zato su i na sastanku u Baselu bile zastupane gotovo sve evropske narodnosti, a došlo je na nj i nekoliko uglednih filologa iz Amerike. Svega se sakupilo u Baselu oko 700 filologa i nastavnika. Ja sam ovih praznika boravio u Italiji i odanle sam se navratio na sastanak u Basel. Kako držim, da neka od predavanja, što su se držala na tome sastanku, mogu zanimati i šire obrazovane krugove u Hrvatskoj, odlučio sam da u ovome časopisu podam njihov sadržaj u glavnim crtama. Kod toga se ne ću držati hronologičkoga reda, nego ću otpočet s četiri predavanja, koja su i u Baselu medju stručnjacima probudila najživlje zanimanje, a bave se pitanjem, kako treba danas obrazovati kandidate srednjoškolskoga učiteljstva, te će oni biti i vrsni nastavnici i okretni radnici na znanstvenom polju. Ali prije toga treba s nekoliko riječi da naznačim, kako su ovi sastanci uredjeni.

Prvi sastanci njemačkih filologa i nastavnika bili su namijenjeni samo predavanjima i raspravljanjima o pitanjima s područja staroklasičke filologije i pedagogije. No u vezi s napredovanjem pojedinih nauka ta su predavanja postajala sve raznoličnija pa su često zasijecala i u ostale grane znanstvenoga rada, koliko je u vezi sa srednjom školom. Pomalo je trebalo rad pojedinih sastanaka podijeliti na više nezavisnih odjeljaka, u kojima se raspravljalo o pitanjima pojedinih nauka, a za zajedničko se raspravljanje ostavljahu samo takova pitanja, koja mogu da zanimaju i zastupnike najrazličnijih struka. Broj osobitih stručnih odjeljaka raste postepeno. U Baselu ih je bilo deset: 1. filologički, 2. pedagogički, 3. arheologički, 4. germanistički, 5. historičko-epigrafički, 6. romanistički, 7. za englesku filo

logiju, 8. za komparativnu gramatiku, 9. za istočne jezike, 10. matematičko-prirodoznanstveni odjeljak. Tako je nastavnik bilo koje struke mogao štogod novo da nauči na tome sastanku. Kod sastanka u Grazu bit će takodjer osobit odjeljak za slavistiku računajući s velikim brojem Slavena u našoj monarhiji. Predavanja su pojedinih odjeljaka tako porazdijeljena, te jedan isti član sastanka može da bude nazočan kod najznatnijih predavanja u dva ili više srodnih odjeljaka.

O pitanju, kako treba obrazovati kandidate srednjoškolskoga učiteljstva, bila su predavanja u drugoj zajedničkoj sjednici, 25. rujna poslije podne, a rasprava se o tim predavanjima povela drugi dan poslije podne. Zasluga, da su pokrenuli ovo pitanje, pripada uglednim nekim njemačkim učiteljima matematike i prirodnih nauka. Oni su se već više puta bavili ovim pitanjem, i osobito povjerenstvo stručnjakâ ima od nekoga doba zadatak, da to pitanje sa sviju strana prouči i iznese svoje prijedloge o nužnim promjenama u sadašnjem obrazovanju kandidatâ za matematiku i prirodne nauke. Upravo u doba sastanka u Baselu njihovi su prijedlozi izašli u osobitoj knjizi, i sada imadu takodjer ostali stručnjaci zgode, da te prijedloge prouče i ocijene.

Ali Feliks Klein, profesor matematike u sveučilištu u Göttingenu, došao je pored toga na misao, da bi trebalo potražiti vezu i sa zastupnicima ostalih struka, u kojima se obrazuju kandidati srednjoškolskoga učiteljstva, da i oni reknu, kakove bi promjene bile potrebne u sadašnjem obrazovanju kandidatâ njihove struke. U to se on ime obratio na Pavla Wendlanda, profesora staroklasičke filologije u sveučilištu u Vratislavi, na Adolfa Brandla, profesora engleske filologije u berlinskom sveučilištu, i na umnoga teologa Adolfa Harnacka, profesora crkvene povijesti u berlinskom sveučilištu. Njih se četvorica dogovoriše, da će na sastanku u Baselu svaki za svoju struku iznijeti prijedloge o prijeko potrebnim reformama u obrazovanju kandidatâ srednjoškolskoga učiteljstva i pokrenuti svestrano raspravljanje o znatnom ovom pitanju. I tako su na sastanku u Baselu o tome pitanju redom govorili F. Klein obzirući se na zahtjeve matematike i prirodnih nauka, P. Wendland s gledišta staroklasičke filologije, A. Brandl tražeći temeljitu reformu u obrazovanju kandidatâ za novije jezike, i A. Harnack razlažući, koje bi reforme trebalo provesti u obrazovanju kandidatâ za povijest i nauk vjere (dakako protestantski).

Klein je ukratko razložio, kako je uopće došlo do toga, te se pokrenulo pitanje o obrazovanju kandidatâ srednjoškolskoga učiteljstva, i zašto su ga upravo zastupnici matematike i prirodnih nauka prvi iznijeli na javnost. Srednja škola traži od kandidatâ ovih struka mnogo štošta drugo nego visoka škola. Njoj je poglavito do toga, da kandidat bude spreman obučavati u što više predmeta i da je uza to metodički temeljito obrazovan. Visoka škola naprotiv iziskuje od kandidatâ danas više nego negda znanstvenu koncentraciju, jer su sve grane znanosti u 19. vijeku toliko uznapredovale, te pojedinac čovjek ne može više čitavu neku struku temeljito da upozna, nego samo veći ili manji dio te struke. Ovaj jaz treba nekako premostiti. U tu svrhu predlaže povjerenstvo stručnjakâ u rečenoj knjizi, a uza taj prijedlog pristaje i Klein kao član povjerenstva, da se matematičko-prirodoznanstvene nauke u sveučilištu razdijele na dvoje : a) u matematičko-fizičku i b) u kemičko-biologičku skupinu. Nauke pak u svakoj od te dvije skupine treba podijeliti u dva dijela :

1. u o p ć e n i dio, koji će obuhvatati prvih šest semestara sveučilišnih nauka i u kojem će biti potanko odredjeno, koja predavanja treba kandidat svakoga semestra da sluša: u spomenutoj se knjizi podaje obrazac za općene nauke u svakoj od ove dvije skupine;

2. u o s o b i t dio, u kojem će se kandidatu, pošto se već valjano uputio u svoju struku, pustiti na volju, da se u osobitoj nekoj grani svoje struke potanje izvješti, te bude kasnije kao nastavnik vrstan u toj grani i znanstveno da radi.

Matematika i prirodne nauke u novije se doba silno razgraniše, i danas nema više čovjeka, koji bi sva područja obiju skupina mogao temeljito da upozna, a nekmo li da na njima i znanstveno dalje radi. Zato svaki kandidat treba još za sveučilištnih svojih nauka da odabere u svojoj skupini odredjen neki dio, kojim će se napose baviti, pošto se u prve tri godine u glavnome uputio u svoju struku. U ove tri godine valja kandidatu podati izobila zgode, da u seminarima praktički radi, i zato praktičke vježbe treba da dobiju jednako mnogo vremena kao i predavanja. Pedagogičko pak obrazovanje kandidata neka se sasvim prepusti srednjoj školi, jer ovo obrazovanje može biti samo tada uspješno, kad se kandidat već potpuno uputio u svoju struku. Na kraju predavanja pozvao je predavač i sveučilišne i srednjoškolske učitelje, da složno rade oko zajedničke svrhe, da srednja škola dobije što bolje učitelje, a mladež doista prave zamjenike svojih roditelja.

W e n d l a n d je uvjeren o tome, da u sadašnjem obrazovanju kandidatâ za staroklasičku filologiju ne treba znatnih promjena. Otkako su se u Njemačkoj 1892. godine snizili zahtjevi za obuku u staroklasičkoj filologiji u srednjoj školi, sveučilišno se obrazovanje kandidatâ sasvim prilagodilo promijenjenim ovim prilikama, i sveučilište sámo nastoji da dopuni ono znanje, što ga kandidati donose sa sobom iz gimnazije. I danas se doduše čuju tužbe, da se kandidati u sveučilištu bave mnogim, čega im u potonjem njihovu zvanju uopće ne treba. Ali ove tužbe potječu ponajviše od starijih nastavnika i plod su iskustva iz davno minulih vremena, kad se u sveučilištu možda u istinu odviše vremena trošilo na pr. na kritiku teksta ili na gramatičko tumačenje starih tekstova. Danas se takovo što sveučilištu ne može više s pravom da prigovori. No sveučilišni učitelj, dok živo obučava, ne treba da se obazire na to, hoće li njegovi slušači nakon svršenih nauka odabrati nastavničko zvanje ili će se sasvim posvetiti znanosti, jer svako živo obučavanje mora uroditi dobrim uspjehom, dok pedantna obuka izobrazi jednako malo vrsnih filologa kao i vještih nastavnika.

No i područje staroklasičke filologije znatno je poraslo u novije doba, pa zato treba ozbiljno razmišljati o tome, što u prvome redu kandidati za sveučilišnih nauka moraju da nauče i mogu li sve to da nauče. Tako se na pr. ne može od njih tražiti, da potanko poznaju sva novija nalaženja na polju arheologije, epigrafike ili papirologije: glavni će njihov posao jamačno svagda biti, da temeljito upoznaju stare pisce, što se čitaju u školi, i kulturu njihova doba. Ali i protiv novijih nekih tekovina znanstvenih istraživanja na polju staroklasičke filologije ne smiju se oni ograditi kineskim zidom, nego treba da ih dobro poznaju. Napose je od prijeke potrebe, da oni upoznaju noviji rad na polju: 1. znanstvene gramatike, 2. arheologije, 3. helenizma.

Ograda, što je dugo vremena rastavljala staroklasičku filologiju od lingvistike, kako se na komparativnoj podlozi razvila u 19. vijeku, već davno nije tako

visoka, kao u početku što je bila. Modernoj lingvistici ne može danas nitko više odreći zaslugu: 1. da je bjelodano dokazala, kako su svagda jednake sile i faktori odlučivali u životu i razvitku jezikâ u različnih naroda; 2. da je upoznala psihičke procese, na kojima se temelje sve jezične pojave. Svaki filolog, koji želi sebi da pribavi dublje razumijevanje jezičnoga života i razvitka, treba da dobro poznaje bar temeljne zakone znanstvene gramatike. Što više, prema priznanju mnogih iskusnih nastavnika poznavanje nekih od tih zakona olakšava i mladeži u srednjoj školi razumijevanje i pamćenje pojedinih gramatičkih pravila. Lingvistika može da oživi, pomladi i olakša gramatičko obučavanje u srednjoj školi. Zato treba i kandidati da se s njom upoznaju, i to odmah u početku sveučilišnih svojih nauka, a da ih upute u nju učitelji komparativne indoevropske gramatike, lingvisti po zvanju, ne tražeći dakako od ovih slušača poznavanje drugih indoevropskih jezika, nego što ih poznaju iz srednje škole, i služeći se poglavito grčkim jezikom za objašnjivanje jezičnih pojava i zakona.

Kad je negda moderna filologija, potaknuta mišljenjem Herderovim i tadašnje romantike, postavila sebi zadaću, da obnovi i nanovo stvori vjernu sliku o čitavom antiknom životu, tada je umjetnost bila samo neznatan dio toga života a arheologija tek kratko poglavlje cjelokupne nauke o grčkoj i rimskoj starini. Ali pomalo se antikna umjetnost ocijepila od staroklasičke filologije našavši svoje mjesto u općenoj povijesti umjetnosti. Od toga se vremena razviše istančene metode umjetničkoga rasudjivanja, dok je antikvarno gledište potisnuto u zadak. Uza sve to postojano treba obnavljati i dotjerivati takodjer ono ogledanje starih umjetnina, koje nastoji da objasni povijest umjetnosti u vezi sa životom pojedinoga naroda. Pogotovu klasički filolog ne može da steče potpunu sliku antiknoga života i kulture, ako nije upućen i u arheologiju. Napose je potrebno, da se potonji nastavnik obrazuje i u arheologiji, te će moći da oživi obučavanje razmatranjem osobito vrijednih starih umjetnina. U novije se doba opaža općeno nastojanje, da se jednostrano obrazovanje uma dopuni odgojom oka za razumijevanje umjetninâ, da se mladež u školi uputi i u umjetnost. Tomu nastojanju može da pomogne i obuka u staroklasičkim jezicima, ako učitelj pripadom upozna mladež bar s ponajglavnijim remek-djelima stare umjetnosti.

Napokon i vrijednost helenizma raste od dana u dan. Danas znamo, da su se tek nakon Aleksandra Velikoga u grčkome svijetu, naročito u nekoliko njegovih središta (Aleksandrija, Antiohija, Atena, Pergam i dr.), začele sve današnje naše znanosti. Grčka kultura ovoga doba — helenizam — sasvim je obladala potonjim Rimom, te na pr. rimska književnost počevši od drugoga punskoga rata nije drugo nego takodjer plod grčke kulture, a prožela je i nauku kršćanske crkve, pa tako preko vjere zadojila sva potonja vremena obiljem moralnih, religioznih i političkih misli. Tko danas dakle hoće da upozna vezu izmedju starine i sadašnjosti, treba dobro da poznaje helenističku kulturu. Zato i kandidati staroklasičke filologije valja da imadu u sveučilištu izobila zgode, da proučavaju tu kulturu i njezine plodove, pa da i na ispitu podadu račun o tome radu.

(Svršit će se.)

BRANIMIR LIVADIĆ: PETRA PETROVIĆA „SUZA“

PREMIJERA U HRV. KAZALIŠTU DANA 19. RUJNA 1907.

Teško se dade odrediti, gdje počima a gdje svršava naš interes za seoski život. Naša se je duševnost komplicirala pod silnim utjecajima šarolikosti životnih prilika tako, da ni u najstrašnijim pokretima naših duša ne izbijaju nagoni nekom elementarnošću, nego se rasplinjuju u čitave nizove raspoloženja. Moderna drama, kad hoće da se približi životu, sama se od sebe raspada u nastrojenja, a mi onda istom osjetljivošću, s kojom radi pjesnik, osjećamo u njegovu djelu srodno i iskreno. Pjesnici, koji od tih komplikacija zaziru, traže instinkte u milieuu, u kojemu su još ostali uščuvani, i grade na manje složenim osnovama svoje dramatske efekte. Za mnoge od njih nastaju na ovome putu poteškoće, kad ih njihova komplicirana duševnost sprečava, da s pravim shvaćanjem utonu u onaj nekomplicirani prvotni nagonski život.

Petar Petrović ponio je iz svoga rodnoga sela čist narodni govor, sasvim primjeren izraz svega onoga, što se u seljačkim dušama dešava, ponio je žive uspomene na njihov život i pjesničku ćutljivu dušu za ljubav toga života i za prirodu, iz koje je taj život niknuo. To su kvalitete, s kojima je on više nego ičim drugim nastupio svoju pjesničku karijeru. Na putovima, kojima je on išao dosele, ove su mu kvalitete stekle priznanje. Pitanje je njegova razvoja do kojih će ga etapa u buduće dovesti.

Njegove drame „Rkać” i „Ruška” uzbunile su naš interes u velikoj mjeri. On je vještom rukom iznio nekoliko tipova iz seoskoga života, punih istine životne; prikazao je njihovu borbu u seoskom milieuu s velikom dramatskom snagom, nižući scenu do scene, da nam se je i sam seoski život pričinio dramom punom efekta. I nije se moglo sumnjati o iskrenosti toga nasljedovanja nekog nama ipak tudjeg života. U toj je iskrenosti bilo toliko našega sopstvenog, da se više ne mogosmo oteti isporedjivanju. U tomu je bila snaga i veličina našega interesa za ove seoske drame. I sad, kadagod ćemo dolaziti, da gledamo drame Petroviceve, ovo će nam se mjerilo nametati samo od sebe. Pod dojmom ovih — recimo prethodnih primisli — pristupamo i k ocjeni Petrovićeva najnovijeg djela „Suze”.

Ali autor nam se ovaj put iznevjerio. Njegova „Suza” nije cjelovito dramsko djelo, ono ne iznosi sudbine jednoga čovjeka, ne prikazuje njegove borbe usred seoskog života, nego je to slobodna tetralogija, četiri „slike sa sela”, kako ih autor sam naziva. Kako nam je u prijašnjim dramama prikazao nekoliko tipova i dramatske konflikte, u koje ih nagoni život, sad hoće da nam prikaže nekoliko tipičnih zgoda seoskog života, nekoliko tipičnih momenata, u kojima seoskim ljudima naviru suze na oči. Te se suze dadu otrti i zaboraviti, ali se ne daju spriječiti nikojom silom u svijetu, jer ih je izažeo život, najveća i nesavladiva sila. U četiri slike, kod četiri lica: maje, ćaka, seje i brace prikazao je autor tipične zgode seoskog porodičnog života. Istim onim dobrim svojim kvalitetama izilazi on ovaj put, da nam prikaže s l i k e iz života seoskoga, kako nam je prije prikazivao taj ž i v o t sam u svojem toku.

Na taj ga je posao navela moderna dramatska produkcija, koja se u mnogim svojim djelima zadovoljava prikazivanjem slika iz života. U ovim dramama kao da nadomještava glavnoga junaka vaskoliki život nekoga staleža ili kraja ; taj

upravo ovakav život, sa stotinu individualnih obilježja, stupa sam u dramatsku akciju. On ulazi u dramatske konflikte upravo kao i pojedinac, a težnja je pjesnikova, da potenciranjem duše, koja trpi i ulazi u borbu, pojača i efekat te dramatske borbe. Uspjesi drama ove vrsti siguran su kažiput autorima, da će i njihove drame polučiti uspjeh. Petrovićev pokus u „Suzi" prislanja se uz ovaku vrstu dramatske produkcije.

Ipak on od nje i odvaja. Kad odabiraju autori život jednoga staleža ili kraja junakom svojih djela, onda oni računaju i s čarima posebnih dramatskih efekata, koji baš izilaze iz života t i h staleža ili krajeva. Ali Petrović postavio je sebi zadaćom, da iz onoga posebnog milieua izbije nekoliko konflikata, koji, kao opće ljudski psihički dogadjaji imadu da prikažu i neko opće ljudsko psihološko raspoloženje. Zajednički natpis „Suza" kao da je nukao autora, da napiše povijest suze, da fiksira one svim ljudima zajedničke momente, kad se suza na očima ne da suspregnuti , kad će suza sigurno poteći. Ako s te strane ogledamo koncepciju Petrovićeve djela, opazit ćemo, da nam je autor prikazao najprije onu neutaživu suzu majčinu, kad joj se dijeliti od djeteta ; onu muževu, kad je osjetio, da je u opačini njegove duše utrnuo jedan život — život njegove žene ; onda suzu, što je lije djevojka nad svojim životom, istim onim životom, koji ju je svojim dražima zaveo u propast i sramotu ; te napokon suzu, što je čovjek prolijeva od nabujalih osjećaja sreće, sreće toliko velike, da joj nema u grudima mjesta. Opazit ćemo dalje, da je pod pritiskom tvrde tipičnosti, što je donosi tema, autor bio prinukan, da odabira tipične zgode seoskoga života i da se prestrogo drži neke tipične karakteristike u crtanju svojih lica. Trebalo je da žrtvuje mnoge individualne crte, ne bi li prikazao majku kao svaku drugu majku, djevojku kao svaku djevojku, koja je od ljubavi proigrala život. Tako je autor pod dojmom svoje zadaće bio vezan na izbor već često obradjivanih scena i nije mogao da izbjegne monotoniji, kad su se gledaoci od aktovke do aktovke razočaravali gledajući i suviše poznato. Čar individualnoga niti se je dao pregorjeti niti ičim nadomjestiti.

Ali što je najgore, izbor teme bio je na štetu i nutarnjoj dramskoj strukturi pojedinih aktovki. Kako smo već spomenuli, diljem čitave tetralogije jasno izbija autorova ambicija, da prikaže vazda jedan tipični momenat, koji kulminira u suzama. S tim momentom svršava svaka aktovka. Zadubemo li se u psihološku narav plača, opazit ćemo, da je plač jedno pasivno duševno stanje. Plač je jedna mrtva točka duševne djelatnosti. On je neko nasilno prekinuće prenapetih duševnih gibanja ; jedan prelom, jedna stanka u akciji naših čuvstava i strasti. Može li se plač upotrijebiti kao vršak dramatske činidbe ? Može li dramatska akcija kulminirati na mrtvoj točki ? Ne gubi li ona nasilno prelomljena glavno obilježje dramatskoga, nužnost, i ne upada li ona nasilno prekinuta u puku slučajnost, ovo najnedramatskije obilježje ?

Bez sumnje u najboljim dramskim produktima imade scena, koje kulminiraju u suzama. Ali te scene ne smiju biti vršak čitave dramatske akcije. Ova prelazi preko tih scena, a upravo taj prijelaz povećava njezinu dramatičnost. Preko suza i plača u vječnoj borbi biju se tragični konflikti, u koje upadaju dramski junaci.

Kad Petrović zaoštrava svaku aktovku do suza i s njima svršava, unosi u dramu stagnaciju, koja neminovno rasplinjuje dramatski dojam. To su epski završci. Dok se četiri puta ponavljaju razišla se je čitava tetralogija u epsku kompoziciju.

Istina Petrovića od ovoga prigovaranja opravdava oznaka u natpisu, da su te aktovke „slike sa sela". Istina jest i to, da je Petrovićeva dikcija sasvim dramska, da u svojoj konciznosti obiluje najkrepčim dramatskim elementima, tako da je već sam dialog kadar uzdržati slušaoca u neprekidnoj napetosti. A i izbor scena pokazuje živ smisao autorov za dramsku pojeziju. Sve pak prigovore obara autorov nesumnjivi talenat za pravoga p u č k o g a pisca. Tko imade ovo na umu, upravo će se diviti autorovom poznavanju svoje primitivnije publike, koja imade kud i kamo više smisla za tipično nego za individualno, pak prema tome i voli poretke kao maja, ćako, seja i braco, i zgode, koje tipično ispunjaju njezin život. Nada sve pak zadivljuje autor svojom tehnikom za svoju publiku, koja više uživa u tom, da gleda i vidi, nego u tom, da pod dojmom dramatskoga djela sama ulazi u dramatsku akciju.

* * *

Petrović je sam najbolje znao, što nudja svojom „Suzom" publici. U natpisu „slike sa sela" to je jasno izrečeno. Zato može kritika s punim pravom ogledati, koliko je u tim slikama sadržano pravoga seoskog života, po gotovo kad je autoru stalo do toga, da se ovim probirom nadomjesti nedostatak dramatičnoga. Petrović se nije upuštao u to, da tendencijozno iznese koji seljački problem, ali svuda vjerna slika života sama se od sebe dotiče najrazličnijih njegovih problema. On u svim prilkama prati te probleme više sa čuvstvene strane. Za to mu se ne može zabaviti, da n. pr. u prvoj slici ne ulazi u selidbeni problem. On ga prikazuje baš sa čuvstvene strane i nitko ne može da mu nalaže drugojačije. Da ide Mile u Ameriku, to je gotova činjenica. Majčina suza za sinom imade, ako se podamo etičkim refleksijama, za narodni život veliko značenje. Patrijarkalnost seljačke kuće osnivala se dosele upravo na onoj gvozdenoj svezanosti uz rodnu grudu i očinski dom, toj se patrijarkalnosti evo ruše temelji. Tko silom traži probleme u pojeziji, naći će upravo u momentu rastajanja daleku perspektivu u budućnost narodnoga života. I to ide u zasluge jednoga pjesnika.

U drugoj slici takodjer ne ulazi autor u rješavanje problema, ali ga se živo dotiče. Ćako je napustio iz ljubavi prema „djevojci" ženu. Kako se je to dogadjalo, živo nam se prikazuje. Žena pogiba od nesrećnoga života. Mrtvačko zvono usred omaglice putene budi u ćake čovječje srce i on tjera od sebe „djevojku". Situacija ćakina — u naručaju zamamne „djevojke", kojoj je ljubav i ljubavna radost majstorija, onda vječna trzavica njegovih boljih osjećaja — puna je dramatičnosti. Kad Petrović obraća cijeli tok akcije u moraliziranje — ne smijemo to suviše zamjeriti pučkome piscu. Za što da se njegova „slika" ne doima upravo etički ? Pod vidom toga mogu se pregledati i neke finese u dikciji, koje izilaze iz okvira prirodnoga pučkoga govora, dok one objašnjavaju bolje situaciju i uvode u konačni dojam.

Ako je druga slika nešto krepče dramatski istaknuta, treća se slika „Seja" prometnula sasvim u liriku. Odigrava se na mjesečini. Uzdasi se djevojački dižu do neba i dostižu poput pogleda zvijezde. Autor hoće, da dočara seosku poeziju boli. I ovdje se autor dotiče problema sa čuvstvene strane, ali prečuvstveno. Ovdje je naišao na gotovo, tipično rješenje i obuhvatio ga poetičnim sentimentalitetom. Konciznost u ovoj se je slici najjače rasplinula. Ovdje je autor imao najviše pred

očima gradsku publiku. Kao promatrač govori iz svoga djela. Kad seja slomljena srca kreće u svijet, čuje pjesnik čobansku pjesmu, čuje radosti i slasti mladenačkoga seoskog života, čuje zamiranje onoga istog života, koji bez radosti i slasti ne bi imao baš nikakova smisla. Nasilno prekinut u sebi, taj se život izvrća u javu muka i trpnja daleko od svoga izvora... Može li tolika lirika opravdati dramu? Ovdje se je autoru potkrala još neprirodnost snošaja izmedju seje i brata, kojemu povjerava najstidljivije boli svoje, a on ih sluša sa suzama i ostaje — rasplakan...

Kako je i pravo, četvrta slika uvodi nas u sasvim drugojačije nastrojenje. „Braca" ima da bude komedija, a suza na očima očevim suza je radosna, onaj rijetki biser našega života. Svaki bi dramatik mogao zavidjeti Petroviću na ovom sujetu. Braca krade roditelje i s onim što ukrade, spašava svoju odabranicu u nevolji. Ovo je kao stvorena gradja za komediju. Jedna se komična scena redja za drugom, kako se mreža sumnja sve više suzuje i zahvaća domaćega tata, kako se tat plašljivo nećka od priznanja, dok na koncu ne podleže, i kako se napokon sve obraća u dobro. Ovako, kako je sad koncipirana ta slika, ostaje u stilu predjašnjih i ne ulazi u problem. Ako se i mora požaliti, da su se ovdje izgubile neke dubine, koje su sadržane u samom sujetu, ipak i ova slika sa svojim finim narodnim humorom i sa svojim osobito sretnim završetkom zgodno završuje čitavo djelo.

* * *

Petrović je imao sreće i s prikazivanjem svojega djela na našoj pozornici. Doticaj s kazalištem, bez kojega nije ostao kao autor „Rkaća" i „Ruške", pak onda trajni boravak u Zagrebu utjecao je, i na njegovu produkciju. Sva glavna lica, čini se, kao da su koncipirana pod dojmom glumačkih osobitosti naših umjetnika. Kad gdja. Savić izvrsno prikazuje maju, onda je očito Petrović pomišljao i na mnoge detalje njezinih izvrsnih kreacija u sličnim ulogama. Možda je autor odatle i nešto suviše anticipirao. I g. Borštnik, koji se teško snalazi u seoskom milieuu, dobio je popudbinu iz svoga vlastitog umjeća i bio je možda bolji kao Borštnik nego kao ćako. Gdjica. Vavra kao „djevojka" raspolaže realističnim, fino opažanim detaljima. Gdja. Dimitrijević velika je umjetnica kao seoska djevojka; što ona kazuje katkad u jednoj riječi, u najlapidarnijoj replici, odraz je ne samo dubokoga poznavanja duše i kretnja seoske djevojke nego i potpune sraslosti s cijelim bićem seoskoga čovjeka. U nje imade neobično mnogo smisla za dramatičnost narodnoga dijaloga. Dok g. Dimitrijević unosi posve svoju notu u prikazivanje seoskoga svijeta: onaj neki posebni sentimentalizam, od kojega za čudo nijesu slobodni baš seoski neki ljudi. Koliko ga ima, gdje upravo počinje, gdje je vidniji i gdje se gubi — to znade on neobično prirodno da prikaže. G. Rašković donosi u seoske drame čitavu riznicu detalja za prikazivanje seoskih momaka. I u tomu on tako suvereno raspolaže svojim sposobnostima, da je kadar posebno nuansirati i sasvim srodna lica.

Iz obilježja su tipičnosti izvirale poteškoće ne samo za autora nego i za glumu kao cjelinu. Otuda se objašnjava onaj nedostatak ležernosti, koji bi pristajao prikazivanju seoskoga života, a mjesto toga se situacija kadšto ukočila u mramorne poze.

* * *

Sve u svemu : s Petrovićevom „Suzom" dobili smo izvrsnu pučku dramu. Petrović biranim ukusom odabire dogadjaje iz seoskoga života i prikazuje ih tako, da i primitivnija publika ne gubi interesa. Instinktivno on pogadja ukus i poimanje svoje publike, to se pokazuje osobito kod nešto suviše larmoyantnih svršetaka, dok sam zaplet pogoduje modernom shvaćanju. U tom je Petrović nešto zastranio od svojih prvih drama i pošao je gotovo opasno daleko za svoju umjetnost. Isto se kreće i njegov sentimentalizam u ovaj čas na rubu umjetnički dopuštenoga.

PETAR PETROVIĆ: SUZA*

SKIKE SA SELA

III. SEJA

OSOBE:

SEJA (sestra), RADOJICA (brat joj), OTAC, MATI.

Radnja se dogadja na selu. — Vrijeme sadašnjost.

Avlija. Noć. Mjesečina. Zvijezde. — Sve je, i oni sami, obavito dubokom dugom sjetom.

I. PRIZOR

SEJA I RADOJICA

(Seja sjedi pred kućom na dugačkom brvnu, što se uza zid kuće pružilo. Sjetna je i nevesela. Kao u zanosu naslonila se na zid kuće i rekao bi, prima sve u se, guta, — što noć sa sobom donosi. Poslje podulje pauze dolazi Radojica.)

Seja *(toplo, milo, pregarajući)*: O, braca ! . . . Šta ti ne'š u prelo? . . .

Radoj : Neću . . .

Seja : A što ne bi'? . . . Posla i onako nemaš . . . Naši ti ne brane . . . Treba da ideš . . .

Radoj : Pa i neda mi se . . . Šta ću . . .

Seja : Ja znam da ti voliš prela . . . Idi ti samo . . . Nemoj ti možda zbog mene da ostaneš ! . . . Šta, bože moj ! — Nije to ništa, ako ja odlazim ! . . . Kol'ko toga ima u svijetu ! . . . Znaću ja, neboj se ti ! . . Ne valja to tako srcu uzimati ! . . .

Radoj : Pa ne uzimljem ja . . . Nekako sam ja to već i pregorio . . . Navika' na to ! . . Dugo se već o tom divani vode . . . *(Glas mu zapinje.)* Tek, tako ža' mi je . . .

Seja : Šta ti treba biti ža'? . . . Ne idem ja na zlo . . . Dobra će se, valjda i za me naći ! . . .

Radoj : Znam . . . Al' vidiš teško 'e to . . . I meni i maji . . . I ćako, vidiš, i on ! . .

Seja : Smiriće se oni ! . . . Ti treba da im kažeš, kako to ništa nije . . . I reci im, vratiću se ja . . . Tješiti treba . . . Moraćeš . . . Nijesi ti slab, znam ja . . . Osobito maju treba da prigledaš . . . Slaba je ona . . .

Radoj : Srušila se . . .

Seja : Briga ju tuče, — ubija . . .

---

* Donašamo s dozvolom g. autora ovu sliku. Dopusti li nam prostor, donijet ćemo i ostale tri.

Radoj: I ćako ... I on zašutio ...

Seja *(uzdišući):* Hja! ... Bože moj! ... Kako bi im bilo da sam umrla! ...

Radoj: I kuća nekako pusta! ... Prazna ... Ni pjesme više nema, ka' ono nekad, dok smo kukuruze varili ...

Seja: Zastalo 'e malo, — 'est ... Nigdani više ka' nekad ... Mladost ... šta li! ... Al' do'će to ope' ... Čekaj, vidićeš ... Ope' ćemo mi pjevati niz dolove ka' ono nekad, — a? Šta, Radoje? ...

Radoje *(kao nastavljajući):* Čisto mi se i neda u kuću ... Ka' da nijesam onaj isti ... Ka' da sam umro! ...

Seja: 'Ajde boga ti, nemoj biti taki! ...

Radoj: Ni u crkvu mi se neda! ... Ni u kolo! ...

Seja: Lud si! ... A da 'e barem zbog šta! ...

Radoj: A sve od onog dana, kad si namjerila da odeš! ... Osobito u početku ... Ulazim ... Maja sama ... Ćake i nema ... Ona vatra na ognjištu ... Hm! ... Pa ti! ... Vrata od tvoje sobe zatvorena ... I ne izlaziš ... U suton samo 'vako pokadkad ... I gledam te ... Ni lijepa više nijesi 'nako ka' prije ... Iz dana u dan slabija ... Uh, ne znaš kako mi je bilo! ...

Seja *(pregarajući):* Nije to, čini ti se ... I meni se tako činilo ... Pa i sad vidiš, kad sam ti malo prije rekla da nije sve 'nako ka' nekad, i sad mi se tako pokadkad pričinja ... A nije! ... Nije, vidiš ... Sve je to isto ka' i prije ... I kuća, i vatra ... Ti ... maja ... On, ćako ... *(zapinjući)* Pa i ja sama ... Tek, tako, — smućeni smo malo ... S rastanka ... čega li ... Naviknuti nijesmo ...

Radoj: Da ne odeš, sejo! ...

Seja: Nemoj ...

Radoj: Ostani! ...

Seja: Ne more se, i ne bi' ja, da nije sve to tako ...

Radoj: Kako? ... Vidiš, imamo mi ... Nužde tu nema ... A volimo te, — svi te volimo ... Ka' dušu! ... Pa šta onda? ...

Seja: Ostala bi ja ... Bi'! ... I eto ništa meni ne fali, nit' bi mi falilo ... I neobično mi je ostaviti vas i ovo sve ... Teško, istina ... Srce boli! ...

Radoj: No eto vidiš, — pa ra'šta onda? ...

Seja: Ne bi se moglo tako dugo ... Dani prolaze, — godine ... Treba se smirivati ... zakućiti ... Odnikud prilike za udaju ... *(pretvarajući se).*

Radoj: Zar to? ... To zar, sejo? ...

Seja *(pretvarajući se, i pregarajući):* To ...

Radoj: Što prilike nemaš? ..

Seja *(kao gore):* E ...

Radoj: Zar te iznevjerio? ... Joco te iznevjerio? ...

Seja *(kao gore, nešto smeteno):* Da, — nije, — nije me iznevjerio! ... Ja sam, ovaj, njega, — ovaj ostavila ... Il' ne ... Razišli smo se ... Lijepo razišli ...

Radoj: Za uvijek? ...

Seja: Za uvijek ...

Radoj: Pa onda za to odlaziti, ostavljati nas ... Nemoj to ... Pa onda on i nije za te ... Čudan je on i zao ... Pije ...

Seja *(kao gore):* I to ... Nijesam ja to mogla prenijeti pre'o srca. Pa i život š njim ... Ne bi to bilo za me ... Muka ...

Radoj : Dobro 'e, da za to naši nijesu znali !... I nedaj bože !... Ubila bi se maja, da 'e saznala ...

Seja : Pa ja sam se i bojala toga ... I rastali smo se za to ...

Radoj : I pravo 'e ... Vidiš, kad sam te tako gledava' š njim, bilo mi je čudno oko srca ... Pa i kašnje ... Pa i onda, kad si mi u kotarini rekla, da ga voliš, i kad si tako u noći znala izlaziti k njemu kradom ...

Seja : A ti si bio tako dobar ... Znam ja ... I čarape sam ti plela, što si me čuvao pred majom i ćakom ... Sjećaš li se ...

Radoj : Kol'ko sam samo stra' pretrpio ...

Seja : Stražeći i nespavajući ...

Radoj : I sve čekajući i misleći, kako ćeš i ti sutradan odnijeti Bojci moju poruku ...

Seja : Muka za muku ... I treba ... Dobra 'e Bojka !... I ti ... Trebà da si dobar ... Čuvati se valja ... Teški su taki rastanci ...

Radoj : A tebi je ža' Joce? ... A sejo? ...

Seja *(teško):* Ne, nije ... Njega mi nije ža' ... Neg' tako, kako da ti rečem, ža' mi je života ... mladosti ...

Radoj : Onog' 'eli, šta 'e prošlo ...

Seja : Treba zaboravljati ...

Radoj : Onije sastanaka? ... Riječi? ...

Seja : Tako, da ... Dana ti je ža' ... Danas te boli za juče' ...

Radoj : Pa šta !... Kol'ko momaka ima u nas, koji bi te ćeli !... Ha !... Da vidiš samo Milana Iljina, kako mi govori o tebi !... Veli : „Znaš, imaš lijepu sestru, vjere mi" — veli, — „puno bi ja, — veli — da' za nju" ...

Seja *(sjetno se smijulji):* 'Eli? ...

Radoj : A on ti je, baš pravi momak !...

Seja *(kao rastrešeno):* 'Eli? ...

Radoj : I zgodan !...

Seja *(kao gore):* Hm !...

Radoj : Baš pravi !...

Seja *(ko da ga ne čuje):* Bože moj !... Čudno li je to? ...

Radoj : Šta? ...

Seja : Eno ona zvijezda !... Znam je ... Sinoć je nijesam mogla ni vidjeti odavlen ... Morala sam na gumno otići da 'e vidim ... Sasvim na drugoj strani neba ... Eno sad kud je prešla ... Kako se lijepo vidi !...

Radoj *(kao zanašajući se):* I kako titra ...

Seja : Drhće ... *(Pauza. Oboje gledaju u zvijezde. Kao da su zanešeni.)*

2. PRIZOR

MATI, SEJA I RADOJICA

(Dok su oni tako zanešeni izlazi polako mati i stane na prag. Žalosna je, blijeda.)

Mati *(malo ih gledajući poslije male stanke):* Ćerko !...

Seja *(trgne se):* Majo !...

Mati : 'Oćeš jesti ... Večera te čeka' ...

Seja : Ne mogu majo !... Neda mi se !...

Mati: Kako ti se ne bi dalo!... Od zraka se valjda ne živi!...

Seja: To ne...

Radoj: 'Ajde sejo!... Založi što...

Seja: Ne mogu, bora mi, — nijesam gladna'...

Mati: 'Ajde, 'ajde, dok ti otac nije doša'!... Kad on dodje ne'š moći... Znaš ga.... Izopačio se na sve... Na svu kuću... Niko k' njemu i ne smije... Osobito ti... Vidiš, — zamjerila si mu se!...

Seja: A i šta ću uza nj!... Ne bi ja to ni ćela... A i neda se... A da sam mu se zamjerila, to znam... A prići mu... Zamoliti ga... Pa ruku mu izljubiti... Sve to ne pomaže... Ništa to ne pomaže...

Mati: Ljuto si ga ua srce ujela!... I mene... Ljuto si nas ranila... Preljuto...

Seja: Pa šta ću ja!... More li se drugačije!... Predragi ste vi meni a da sam ja to ćela učiniti!... Nijesam, eto bog mi je veliki svjedok... Došlo 'e... Stezala sam ja srce svo'e da ne pukne... I mislila na sve vas, na kuću... O sebi nijesam vodila ni računa... Moralo se tako... I mora se... Otići, to je najbolje... I ništa, — ništa se više ne da popraviti... Gootovo 'e..

Mati: I šta ja da uradim!... Moreš li ti znati kako mi srce pati .s tvog odlaska i nerazuma!... Odnji'ala te, odnjegovala, da mi danas služiš u tudjice... Pa onda bar da znam kuda odlaziš, na koju li stranu... I 'oće li te imati 'ko prigledati tamo, jadna sam ti za tobom!...

Seja *(tibo s uzdabom):* Hja, — šta ćemo!...

Mati: A duša me boli, boli da ti ne mogu reći ko'lko, kad te gledam taku... Ni u snu ja nijesam mogla sanjati, da bi ti tako bez ičega ostavila nas sve... Evo neću reći, da'e nužda, — neka... Al' tako, tako... Bez da ti je 'ko ružnu riječ reka!... Ah, ćerce, ćerce!... *(uzdabne).*

Seja: Znam ja, majo... Pazili ste vi mene i dobri mi bili... Da nije toga bilo, bilo bi možda sve bolje... *(kao popravljajući se)* I lakšim bi srcem otišla ja od vas... Tako eto, šta... Šta vam ja mogu još reći!... Ništa... Fala na svemu, eto to 'e sve!...

Mati *(uzdišući):* Ej teško meni, — teško meni!...

Seja: A šta vam treba biti teško!... *(s uvjerenjem i kao tješeći je)* I šta bi vi samnom ovakom!... *(kao da se zaletila, popravljajući se)* Ovako ludom, kako da rečem svojeglavom!... Zapiljila sam ja to sebi u mozak i nijesam kriva, što me to za sobom vuče... Nema tu!... Znam ja... Dojadilo bi to vama... Patili bi vi sa mnom!...

Mati: Ma, rašta?... Nijesi ti taka prije bila... Od mjesec, dva dana šta li, što te to napopalo da ideš... A niko ne zna zašto... *(naglasujući)* Niko od nas ne zna zašto!... Zbog čega...

Seja: Eto i ja sama to slabo znam... *(sakrivajući).*

Mati: I neka te bolja muči, razdire...

Seja: Šta ću joj ja!...

Mati: I nestaje te... Rušiš se... Da nijesi bolesna?...

Seja: Duša me boli...

Mati: Pa 'ko će ti je znati ljepše liječiti nego mati... nego ja!... I kom bi ti mogla razotkriti srce, ako ne meni!... Al' eto nećeš ti!... Izmičeš mi

s očiju . . . Sakrivaš mi se . . . Kriješ nešto . . . Uklanjaš mi se, ka' da me se bojiš . . .

Seja : Ža' mi te 'e majo ! . . . I mene boli gledajući u te taku slabu skršenu obnemoglu . . .

Mati *(uzdišući) :* Ah, ah, ah . . . *(zaluri ruke u dlane. — poslije podulje pauze* Šta sam ja to dočekala ! . . . Šta sam ja to dočekala ! . . . *(presavije se i udari u tibi plač).*

Radoj *(sažalno, bolno i tiho) :* Majo ! . . .

Seja *(mirno, tvrdo šuti).*

(Pauza.)

(Dok ovi svi šute i dok se ništa ne čuje osim materina jecanja, čuje se malo kasnije očev glas. Izgleda kao da se ljuti, psuje.)

Radoj : Majo ! . . . Nemoj ! . . . Eto ćake, ide . . .

Mati *(diže glavu, prestaje plakati i sabire se) :* Ah, bože, bože. *(Uzdiše.)*

Seja *(mirno šuti).*

Mati *(Seji) :* Skloni mu se ! . . . Radje da te ne vidi . . . Pust je on ! . . .

Seja : A šta se trebam uklanjati ! . . . Biće i to . . . Nije daleko ! . . . *(Otac viče.)*

Mati *(slušajući njegov glas) :* Ope' viče . . . Ljut je . . . O majko božija, 'ko li će to sve izdržati ! . . .

Radoj *(nestrpljivo, gorko) :* Uh, i taki život ! . . .

Seja *(s gorkim, prijegornim smiješkom) :* Hm ! . . . *(mala pauza)*

3. PRIZOR

OTAC, MATI, RADOJICA I SEJA

Otac *(Ljut je i smrknut. Kao ražalošćen. Nabusito) :* Ni'dje reda ! . . . Kud se makneš, smeće i nered . . . Eno onaj štagalj, zja . . . Otvoren je čitav dan . . . Pred ko'cem ope' . . . Ono spirina razliveno, razasuto . . .

Mati : Što ću im ja . . . Ulijem im u korito, al' koja korist . . . Razbućkaju i razbacaju sve iz njega . . .

Otac : Pa onaj plot ! . . . Još ni podignut nije ! . . . A bez rada to ne ide . . . Ruke s ledja ! . . . A ne tu kukati i zapomagati rad koga god, i što se nekom prohtjelo skitnje i grada . . .

Mati : Nemoj bora ti ope' počimati ! . . .

Otac : A, šta tu ! . . . 'Kogod oće neka ide ! . . . Ja ne ustavljam nikoga ! . . . 'Kogod zna 'dje mu 'e ljepše, nek ide tamo ! . . . Ustavlja' sam ja i svjetova' ka' otac . . . Pita' i zapitkiva' . . . Nije se slušalo . . . *(slegne ramenima).* Eto sad kako zna' ! . . . Put joj je otvoren ! . . .

Mati : Žalostan je i to put . . .

Otac : Sama ga 'e odabrala ! . . . Na njem će valjda više naći, nego što 'e nalazila kod nas ! . . .

Mati : Bome svoja kuća . . . Mi . . . Ni'dje to više u svijet neće naći ! . . .

Seja : A zašto sve to? . . . Zašto ta vika i sve? . . . J'eli što na tom što se ja mičem od kuće u svijet da radim . . .

Otac : Imaš ti rada i kod svo'e kuće ! . . . I o'dje se more raditi, ako se 'oće ! . . . Al' da ! . . . Grad je ljepši, — velik, pa . . .

Seja: Ne to . . .
Otac: Gospode ima ! . . .
Mati: Nikola ! . . .
Seja: To ćako ne valja, što si sad reka' ! . . .
Otac: Neg' šta? . . . Fali ti kod nas što ! . . . Ee, moja draga, znamo mi te pjesme ! . . . U grad bi cura ! . . . Života bi ćela ! . . . Sram te bilo ! . . . Gade ! . . .
Mati: Nemoj tako, jadan ! . . .
Seja: Pušti majo, neka ! . . . Bolje neg' da plače za mnom ! . . . I meni je samoj to milije ! . . . 'Ko zna, — možda je sve to zasluženo . . . Ne znam, al' meni je tek tako, ka' da sve to mora tako biti . . .
Otac: Ne mora tako biti ! . . . Moralo bi tako biti, da se ja upoprijećim preda te, — da ti perčine omotam oko ruke i da bijem s tobom o to brvno, dok me snaga ne izda . . . *(udara prstom golovo pod nos).* Eto to bi moralo biti . . . A vidiš, moga' bi ja to ! . . . Pravo 'e to moje, da se ja brinem za te i da te čuvam . . . I eto . . . Esam ! . . .
Mati: 'Esmo bome i krv iz tebe za vas davali . . .
Otac: Puno 'e mene muke stalo, dok sam ja vas podiga' na noge!' . . .
Seja: Ne velim ja da nije . . .
Otac: Prepatio sam ja zbog vas i jada i čemera! . . .
Maja: Bome i svakog zla! . . .
Otac: I bolova' sam ja zbog tebe . . . zbog vas . . . Čuješ li! . . .
Seja *(tiho)*: Znam . . .
Otac *(žešće)*: I onda kad znaš, — znaj i to, da mi to trebate vratiti s dobrim! . . . Znaj i to, da mi ne smijete . . . ne smiješ . . . pljuvati u obraz i sramotiti me! . . . Znam da ću te prije ubiti! . . . Ubiti! . . . Zapamti! . . .
Mati: Nemojte tako vikati, šta će komšiluk reći! . . .
Otac *(pridušeno, savladavajući glas:)*: I prije ću vas oboje tako kako ste tu uzeti za ruke i strmoglaviti vas s pećine, da se ne zna za vas! . . . I onda za vami i sam skočiti, radje, neg' da mi svijet zbog vas pljuje u oči! . . .
Mati: Oh, ne daj mi bože to dočekati! . . .
Otac: *(kao gore)*: I zapamti što ću ti reći! . . . Dosta'e toga! . . .
Mati: I ja velim ! . . .
Otac *(tvrdo)*: I ja velim ! . . .
Seja *(značajno tiho)*: I ja velim ! . . .
Otac: I skupljaj pamet ! . . .
Mati: I sabiraj se, ćerce moja ! . . .
Seja: Ne mogu jače ! . . . Sabrano 'e, što je trebalo sabrati ! . . .
Otac: I zadnji ti put velim okani se toga ! . . .
Mati: Okani se, okani tako ti velikoga boga ! . . .
Otac: I izbacuj tu ludu misa' iz glave ! . . .
Seja *(tvrdo, suvo)*: Nemoj ćako ! . . . Vidiš uza te sam ja ovo 'e devetnajsta godina, šta li ! . . . Nikad ti se nijesam zamjerila ni za ovliko . . . *(pokazuje)* Nikad ti se oprla nijesam . . . Svaka tvoja riječ bila 'e za me svetinja . . . Slušala sam te . . . Al' eto sad . . . Sad . . .
Otac: Šta sad? . . . Sad ne moreš, ne ćeš ! . . . A? . . .
Mati: Nemoj ćerce, živa ti ja bila ! . . .

Seja: Sad ne mogu... Ovaj čas ne mogu!...

Otac: A rašta to?... I zašto to?...

Seja *(suvo)*: Ne mogu!...

Mati: Ćerce!...

Otac: Il' ti ja više nijesam ono, što sam bio?...

Seja: O ne to...

Otac: Il' me ne štuješ više ka' oca?...

Seja: To neka bog vidi!...

Mati: Ćerce, sreće ti!...

Otac: Il' nemaš više srca za me, — za mater — za nas!...

Seja: Oh!...

Otac: Il' šta?... Šta?... Pa šta 'e onda?... *(sve žešće)* Reci, — reci, pa šta 'e onda?...

Mati: O bože, pogledaj na nas!...

Seja *(odlučno, mirno)*: Ćako!... Ovo 'e čas u kome se meni izjednačila smrt s mojim životom!... Ne ljuti se ako ti velim, da bi za me a i za nas sve bilo najbolje, da me tu na mjestu ubiješ... I eto učini to volja li ti je... Taka sam i popravka nema... Sve je utaman... Utaman je i to što mi govoriš... Jedno te molim, štedi sebe, maju, bracu... Ja?... Ja moram otići!...

Otac *(naglo)*: Ne!... Ti ne ćeš otići!...

Mati: Ćerce, sreće ti!...

Radoj: Sejo!...

Seja *(tvrdo)*: Ja moram otići!...

Otac *(žestoko)*: Umukni!...

Seja: Ubij' me!...

Otac: I 'oću!... Radje to!... Živa ne ćeš odavlen!...

Mati: Ćerko mladosti ti!... Sreće ti tvoje!...

Otac *(materi)*: Ne zaklinji je!... *(Odlučno, žestoko)* Ona ne će otići!...

Seja *(moleći)*: Ćako!...

Otac *(strogo)*: U kuću!...

Seja *(žešće)*: Zaklinjem te!...

Otac: U kuću, velim ti!... *(Glas mu biva sve strašniji.)*

Seja *(s krikom)*: Ubij me!... Ja moram otići!!...

Otac *(s krikom se zaleti na nju)*: Ubiću te!... *(Glas mu je promukao strašan.)*

Mati *(s vriskom se uplete medju nji)*: Ne!!...

Radoj *(u jedan skok stane pred oca i zadrži ga)*: Ćako!!...

Seja *(mirno nepomično stoji).*

Otac *(smalakše, vraća se).*

Pauza.

(Svi šute. Tišina, noć... Mati prestrašena. Radojica nešto uzrujan. Otac smalaksao, kao da je u njem prepuklo nešto... Slomilo se... Seja mirna, blijeda.)

Mati *(poslije podulje pauze, sabirući se i kao ne znajući šta će, klonulo, lagano kao pokajnički prilazi k Seji i klekne preda nju kroz plač)*: I molim ti se ka' što se bog moli!...

Seja *(gušeći se, i dižući je)*: Majo!... Slatka majo!...

Mati: I zdravlja se svoga nanosila, ne ostavljaj nas!...

Radoj *(žalobnim zanosom):* Majo!... Ustani!... *(Prilazi k njoj.)*

Seja *(kao gore):* Ne, majo!... Ustani!... Ja, ovaj treba da pokleknem!... Teško se to izdržava... Uh!..

Mati: Ne ruši nam kuće... Ne raskopavaj...

Otac *(naglo):* Ustani!...

Mati *(zastane s glasom, gleda ga).*

Otac: Ustani ka' ti velim!... *(Prilazi k njoj, diže je. Uzimlje je onda za ruku i povede za sobom.)* U kuću idemo!... *(Kod vrata se ustavi, i teškim glasom seji:)* A ti!... Čuj me!... Još ova noć nek te povede sa sobom!... I da bijela dana nijesi o'dje dočekala!... Svo'e što imaš saberi i — prti!... Ovaj čas!... I ne pitaj za nas!... Ovo, vidiš li, — sve ovo *(pokazuje na kuću i avliju)* i mi svi, — svi smo za te pokopani, — mrtvi!... Sad znaš!... I sad moreš ići!... *(materi)* Ajdmo!...

Mati *(jaučući ulazi u kuću):* Ćerce moja, ćerce!... *(odlaze oboje).*

4. PRIZOR

RADOJICA I SEJA

Radoj: Sejo!... Umrijeće nam maja od tuge... Srce će joj prepući za tobom!... Eto i ja sam!... Ostani!...

Seja: Nemoj... Moj svežanj... U mojoj je sobi pod pendžerom na klupi!... Ajde, donesi mi ga...

Radoj: Zar odma' sad?...

Seja: Spremila sam ga još prije dva dana... Znala sam... Dulje se nije moglo ni čekati...

Radoj: I odlaziš, sad?... Večeras?...

Seja: Lako ćeš ga dosegnuti!... 'Ajde!... Mora se, a rašta čekati!... *(moleći)* 'Ajde... Moreš ovud... *(pokazuje mu iza poglja kuće).*

Radoj *(polazeći):* Da, — ovud!...

Seja: Pazi, lagano!...

Radoj *(odlazeći):* 'Oću!... *(odlazi).*

Seja *(ostaje sama. Hvatajući se za grlo, kao ka želi ustaviti suze, sjeda na brvno).*

Radoj *(noseći zavežljaj, poslije male pauze):* Tako si trebala već prije, — ili kašnje napraviti...

Seja: Kako?...

Radoj: Ukrasti se!... Ni'ko ne bi ni zna'... I sve bi mirno prošlo!...

Seja: Pro'će i tako!...

Radoj: Ni tolike vike, ni plača ne bi bilo... Jadni naši!...

Seja: Mogla sam ja!... I provala sam... ne... 'ćela sam pobjeći... I nije se to dolikovalo meni!... Ovako 'e bolje... Šta bi mislili naši!... Ćako i maja... Najmanje, da sam koga ubila, okrala i da bježim!... Pa onda to traženje poslije mog' bijega... Idenje za mnom!... Briga...

Radoj: Pa i 'vako bi te mogli tražiti...

Seja: Ne će!... Znadu da 'e utaman... A to sam ja i ćela... Poslje ovih molba prijetnja, plača i nagovaranja kad nijesam ostala, onda znadu da me više ništa ne more vratiti... Ne, ne, — oni ne će mene tražiti!... Onako bi!...

A to bi bilo zlo ! . . . I rad tog nijesam ćela pobjeći kradom . . . Ovako . . . Ljepše 'e ovako . . . *(glas joj se počinje kršiti).* I tako . . . Gotovo 'e sve . . . Idem . . . Maju mi pozdravi, poljubi . . . I njega, ćaku . . . S bogom ! . . . Daj da te poljubim ! . . . *(prilazi mu).*

Radoj *(teško, sileći se) :* Pratiću te ! . . .

Seja : Nemoj, ostani ! . . . *(ljubi ga).* S bogom ! . . . Dobar budi ! . . . I ne žalosti se ! . . . *(glas joj drhće na plač, s prijegorom)* Meni će već dobro biti . . . Čuvaj se ! . . . Sbogom ! . . . *(pođje).*

Radoj : Sejo ! . . . *(Negdje u daljini pjeva neko i kroz čitav dialog čuje se na mahove taj glas do konca.)*

Seja *(zastane bez riječi, gutajući suze).*

Radoj *(glas mu podrhtava) :* Reci, — reci mi, — ra'šta odlaziš? . . . Reci mi zašto nas ostavljaš? . . . Eto i ni'ko ne će znati . . . Kunem ti se. Niko !

Seja *(zapinjući, jedva smažući glas) :* Ne to . . . ne to . . .

Radoj *(kao gore) :* Ne znaš ti ! . . . Reci mi ! . . . I ako si ikad šta dobra napravila, eto sad . . . 'Ko zna ! . . . *(glas mu se sve više trese, lomi).* Možda 'e to zadnje . . . Reci ! . . . Prenijeće se pre'o srca lakše . . . I ti sama . . .

Seja *(bori se).*

Radoj *(toplo) :* Reci ! . . . *(prilazi joj).*

Seja *(nakon male stanke grune u jak i dugo uzdržavan plač).*

Radoj *(sažalno milo) :* Sejo ! . .

Seja *(plače).*

Radoj *(tješi je) :* No . . . Sejo ! . . .

Seja *(kao da joj se s duše odkinulo) :* Uh, ne znaš ti ! ! . . .

Radoj : Šta, Sejo, — reci ! . . .

Seja *(tiho, kroz plač, kao da sama sebe oplakuje) :* Ne znaš ti, šta 'e to maknuti se s rodjena praga i poći u svijet u širinu bez prave svo'e sreće . . . U tudjicu . . . Sve je iza mene mladost, sreća, sve . . . Sve to ostaje eto tu . . . Ja sama . . .

Radoj *(toplo) :* Sejo ! . . .

Seja *(nastavlja) :* Odlazim jer ste mi svi tako dragi i mili, da neću da zbog mene trpite . . .

Radoj : Šta da trpimo? . . .

Seja *(teško) :* Sramotu ! . . .

Radoj *(kao da sluti) :* Sejo ! ! . . .

Seja *(tiho) :* Eto, sad znaš ! . . .

Radoj : I ti? . . . Sejo ! . . . Osramoćena ! . . .

Seja *(kao gore) :* I unesrećena ! . . .

Radoj *(muklo) :* Dijete? ! . . .

Seja *(kima glavom u povlad, a onda poslje male stanke) :* I šta sad? . . . Mogu li ja drugačije, ako 'oću da sačuvam život sebi i njemu, — djetetu . . . Ništa ja drugo nijesam mogla poslje ovog svega . . . Poslje one noći, kad sam ga osjetila pod srcem . . . 'Est, ta noć . . . Srušila me, da se više nikad ne dignem . . . I eto, bože moj . . . *(gušeći se sa suzama)* Svršilo se . . . Dokrajčilo se . . . Sve je salomljeno . . . A srce . . . Boli . . . Krvari i boli . . . I nikad više . . . Maju, ćaku, tebe, — sve . . . *(zajeca se).*

Radoj *(muklo):* Sejo ! . . .

Seja *(kroz plač):* Nikad vas više neću vidjeti ! . . .

Radoj : I bolje će biti i za nji, i za te . . .

Seja *(poslije pauze kroz suze):* Al' eto ti osta'eš . . . Dobar budi i čuvaj 'i ! . . .

Radoj *(tiho):* Oću . . .

Seja : I u grob sa sobom ponesi to, što sam ti rekla . . .

Radoj *(kao gore):* 'Oću . . .

Seja *(kroz suze):* Rad' nji' je to . . .

Radoj *(šuti mirno).*

Seja : Tako . . . *(ljubi ga)* S bogom ! . . . *(zaplače se)* S bogom ! . . . *(glas joj se prelomi i ona da sakrije sve to, polazi).*

Radoj *(za njom tiho):* S bogom ! . . .

(Seja odlazi. Radojica lagano slomljeno ide za njom. Ostaje sam. Nasloni se turobno na plot i dugo gleda za njom. Noć je mirna, puna zvijezda. Nječiji sumorni glas u otegnutoj pjesmi, još se čuje. Pauza.)

Zastor.

RIKARD KATALINIĆ JERETOV:

PJESMA S BRODICE

I pjesma se gubi sa brodice bona,
Ko da u njoj plače ciela vasiona,

A sunce se gasi, utapa u more
Zadnjim zrakom ljubi planine i gore.

Zadnje tračje bliedo po barci mu pada
Gine žarko sunce košto gine nada.

A sa mora vjetar prema kraju ljeće
Ko da nečje suze utirati kreće.

Dočeka ga čempres mrki neveseli,
Proz granje mu vjetar tako bolno cvieli.

NAD MOREM . . .

Nad morem spava tiha noć
pod mjesečevim sjajem,
a pijev se prepun ljubavi
i čežnje gubi krajem,

To dvoje mladih prolazi
po pustom bijelom žalu
i cjelovima pričaju
o sreći snenom valu.

I priča žarka, prelesna
do zlatnih zvijezda bludi —
oblačak mjesec sakriva
da noć se ne probudi.

PETAR I. ODAVIĆ: ZAPISI NEPOZNATOGA (Svršetak.)

Kad smo izišli iz zgrade ona udari levo u park. Prodje pored onog basena po kojem su obično plivale neke velike, šarene patke s crvenim oko kljunova i labudovi, i kako sam ja koracao kraj nje ćuteći i čisto bojeći se da prekinem ćutanje, ona me zapita:

— Dakle ja da vam budem vodja jel'te?

— O, kad bi vi samo hteli!

— Hoću, odgovori ona. Današnji dan posvećujem vama. To je bez sumnje malo čudnovato, ali sve je do slučaja, kao što ono vi rekoste tu neki dan. A ako ima retkog slučaja to je bez sumnje ovaj naš. Niti vi znate ko sam ja, niti ja znam ko ste vi, i ipak sam evo rešila da današnji dan prevedemo zajedno.

— Ako ja ne znam ko ste vi, upadoh joj u reč, po tome, što vam ne znam ime ni roditelje, ja vas onda ne poznajem, ali ako bih imao da sudim o vama po vašoj pojavi, i po ovo malo momenata što smo zajedno, ja vas poznajem, ja vas vrlo dobro poznajem, i poznao bih vas medj hiljade. Vi ste . . .

— O meni mi nemojte ništa govoriti. Ja već u napred od prilike znam šta bi mi vi rekli. Al' to je izlišno, ne ću da mi o meni govorite.

— A zašto? Zapitah je, a i danas se još sećam da mi je glas drhtao. Bio sam potresen. Tek ta tajanstveost njena poče da razbuktava moju maštu.

— Zato što tako treba da bude, odgovori ona, a vi imate da mi se povinujete i da me slušate.

— Recite mi bar kojim ću vas imenom zvati.

— Zovite me . . . Lidija.

— Je l' to vaše ime? zapitah je, a poverovah da nije, pošto je, pre ne što će ime reći, malo zaostala.

— Jeste.

— Kršteno, a ono drugo?

— Zato me ne ćete više pitati.

— Ne ću, odgovorih joj kad je to vaša želja.

— Vi znate, poče ona, kako vam mnogi proživeli dogadjaji liče na snove, koje ste nekada sanjali. E vidite, ja hoću da i o ovom sastanku našem mislite uskoro kao o kakvom snu.

Ne znajući šta hoće s tim, i bojeći se, da se tako retko poznanstvo ne će morati uskoro privesti kraju, ja joj čisto preplašeno rekoh:

— Pa mi smo se tek poznali!

— Ništa za to, odgovori ona. Pa onda, pošto za malo ostade zamišljena, produži:

— Ono, što potresa vas, i što vama ne da mira, i mene uzbudjuje; znači, da izmedju nas, hajd da kažem izmedju duša naših, ima neke simpatije. E pa vidite: ja verujem da će te simpatije trajati dokle god i mi budemo trajali, i da će one vršiti nama nepoznate svoje misije, pa ma mi bili jedno na jednom, a drugo na drugome kraju sveta. Tu kao što vidite ime ne znači mnogo, a ni rastanak isto tako.

— Rastanak! rekoh ja, zašto mi već sad spominjete tu reč?

— Mekušac, reče mi ona. A zašto? Nije li ta reč potka celome životu, o kojem vi tako često mislite? Nema li nje svuda, na svakom koraku, u svakom poslu?

— Ja znam to, odgovorih joj, ali ostavite me bar da o rastanku mislim tek onda, kad bude došao. Pred nama stoji još dosta dana, pa zašto bi se već sad rastuzivali na pomisao da ćemo se rastati, kad smo sad tek prvi put zajedno.

To sam joj rekao i ako sam znao da me od posljednjeg ispita rastavlja još svega tri, četiri dana, i da ću po položenom ispitu, jer sam verovao da ću ga položiti, morati se odmah vratiti svojoj kući. To je bilo već definitivno svršena stvar, pa ipak u taj mah gledao sam i tu mogućnost, da i posle ispita ostanem da budem s njom. O tome pak kakvih je posledica trebalo da bude od našeg poznanstva, nisam imao ni najslabiju prestavu.

— Gde se vi obično hranite ? Zapita me ona, a ne odgovori na moje pitanje. Tu negde u kvartu, te l' te ?

— Jeste, u kvartu, obično kod Duval-a ili kod Boulant-a.

— E onda hajdemo da ručamo, već je vreme, ja sam gladna.

Još nije ni izgovorila to nekoliko reči, a na Senatskoj zgradi poče časovnik da izbija podne.

Ne znam šta bi me moglo više obradovati no ta njena želja da zajedno ručamo. I ako mi je rekla da čitav dan posvećuje meni, nije mi na pamet palo, da će i taj momenat naići. Na ručak upravo reći nisam ni mislio. A nešto me je naročito potresala ona poznata intimnost za stolom : izgledaće kao da smo poznanici i prijatelji od dugo vremena, a u taj mah i sama pomisao : da ću to, nekada, i s' razlogom moći reći, budila je u meni retko raspoloženje.

I tako smo, lagano idući, došli do Boulanta, gde smo i ručali.

Odmah po ručku spustili smo se do Seneseli na ladju, i odvezli se u Saint-Kloud. To je bila njena želja.

Uz put pokušavao sam u nekoliko maha, da, ma i zaobilaznim putem, doznam šta bliže o njoj, ali ona je, osećajući to, odgovorima svojim umela da zaturi i najslabiji trag ka onome, što sam hteo da doznam. A da me je ko pitao : zašto mi je trebalo da išta podrobnije doznajem o njenoj prošlosti, ne bih mu umeo reći. Da sam doznao o neznam kakvim svetlim atributima njene ličnosti, ne bi me mogla više zaneti, no što me je i bez toga zanosila. Njenom pojavom, i njenim prisustvom bio sam kao opijen. Nešto mi je stalno govorilo da ona nije obična devojka, i svaki dalji momenat, što sam bio s' njom, sve me je više utvrdjivao u tome verovanju.

Oko nas je vetrić pirkao, i lako su se tresla i drhtala razapeta platna na ladji više naših glava. Obalama Sene brujala je široka pesma života, što je tuda tekla. I tramvaji i omnibusi i najraznovrsniji vehikili išli su, gonili su se u obadva pravca Senom, kao pravi fantomi, nečujno su nam dolazile u susret i promicale pored nas druge ladje.

Nas smo dvoje sedeli jedno pored drugoga na prednjem delu ladje. Sva ona silna nežnost što je u sebi krije mladićsko srce u časovima čežnje i maštarija, bila se probudila u meni. Nikakva radost, nikakvo zadovoljstvo ne mogu se ni iz daleka sravniti s' onim, što sam tada osećao. A sve to moralo se jasno iscrtavati i na mome licu, i u pogledu mome, pošto mi ona u jedan mah reče :

— Je li, sve baš kao u kakvom snu?

— O, rekao sam joj, kad bi vi samo znali kako mi je sada u duši. Na širokom polju ambicija i sujete ljudske ne vidim ničega što bih više željkao

od ovih časova što ih provodim kraj vas. Ja nisam mogao ni zamisliti, da u devojačkom svetu ima i takvih kao što ste vi...

— Ali ja neću, upade mi ona u reč, da mi govoriš o meni.

Ja zadrhtah. Dakle ono prvi put nije bilo slučajno: ona me, eto, i po drugi put oslovljava sa ti.

— Zašto? zapitah je, a grudi mi uzdrhtaše i oči mi se ovlažiše. Zašto nećeš, da tu kažem dosad najlepšu ispevanu pesmu moje duše? Ti još ne znaš kako mi je, kad sam pored tebe. Ne radiš ništa, što bi me privlačilo k tebi; na prvom sretaju odbijala si me od sebe; mirna si, ali u toj mirnoći tvojoj ima nečega, što je veće od svega ostalog, i što ličnosti svojoj daje najviše privlačne moći.

Dok sam to govorio i njen pogled, i čitav izraz lica behu se časom promenuli. Nekakva nežnost, koju dotle na njozi nisam video, kao da se upinjala, da savlada onu njenu običnu zbilju i okrutnost, i u jedan mah, izgledalo mi je, kao da sam i u njenim očima primetio skrivene suze. Ali sve je to bilo za jedan trenut samo i sasvim mirno, bez i najmanjeg drhtanja u glasu reče mi:

— Sve te tvoje misli i osećaji neka ostanu za docnije. Zadrži ih. Doćiće možda dani, kad će ti biti od pomoći.

— Ali ti su dani već tu, oni su nastali i ja se osećam prerodjen. I ako sam s tobom tek drugi put, ti si toliko inteligentna i razborita, da vidiš, da je istina to, što ti govorim.

— Ja sam to videla i osetila i zato sam danas s tobom, reče mi ona. Na ovaj dogadjaj s nama ja ne gledam kao na običan dogadjaj, koji se vekovima ponavlja izmedju mladića i devojaka, no gledam kao na neko sretstvo pomoću kojeg sam naišla na nove horizonte.

Kao i sve njene dotadanje reči i te su joj bile izgovorene mirno, bez afektacije, bez pretvaranja. Sve se to tako jasno ogledalo na mirnoj maski njenog devojačkog lica.

— Vidiš, produži dalje, staza, kojom sad idem meni se ranije nagoveštavala. Bilo je nečega i u mojim grudima, što mi je stalno govorilo, da će i meni nagoveštena svetlost sinuti. I to je došlo, i tome je uzrok prvi sretaj, a potom ovaj prvi sastanak s tobom.

Ako su mi ikada u životu i misli, i duša, i osećaji bili imakulatno čisti, to je bilo u taj mah.

— Reci, rekoh joj, uzbudjenim glasom, šta treba da učinim, šta treba da radim, pa da se pokažem dostojan tolike nagrade. Ja drhtim i od same pomisli: da ćeš jednoga dana reći, „prevarila sam se, i on nije bio ono, što sam verovala da je".

Ona je ćutala i kao da je od jednom postala nešto zamišljena.

— Taj dan neće nikada doći, reče mi posle kratkog ćutanja.

Tu njenu reč tek sam docnije razumeo.

Ladja je i dalje plovila mirno i nečujno zadržavajući se na stanicama. Na posletku ugledasmo i Saint-Kloud. Moglo je biti četiri sata. Kad naidjosmo u park, na onoj prvoj, širokoj terasi sveta je bilo malo. Mrtvo stepenište velike kaskade kao da je pritajeno, želno iščekivalo osvežavajuće milovanje vodenih mlazeva i talasića. Jedan jedini mlaz vode visoko je šibao gore na vrhu, i

zanoseći se na jednu stranu, i padajući razbijao se u pravu vodenu prašinu. Oko kaskade po žbunju i drvetima čule su se ptice.

— Tu neki dan bila sam s Lujom ovde, reče mi, pošto podjosmo gore ka šumi.

— S malim, je li?

— Jeste. Dan je bio ovako isto lep. Sela sam gore na jednu klupu, a on se igrao u travi oko mene.

— Šta ti je on?

— Sestrić. Mladji sinčić moje sestre. Vidićeš, kako je od gore lep izgled.

— Za kim ti je sestra?

— Za...

Htede da mi kaže, al' se predomisli i ućuta.

— Zar i to ne mogu znati? zapitah je.

— Ni to.

— Al' zašto, za ime Boga; zašto je potrebna tolika tajanstvenost?

— Docnije ćeš doznati. Docnije, kad ti u uspomene na ovaj lep, svetao dan, na ovu prolećnu svežinu, budu upletene i uspomene na mene, devojku s kojom si se na tako iznenadan način poznao i sprijateljio.

I ako nisam bio na čisto s tim šta je htela s' to nekoliko posljednjih reči, osetih, kako me te njene reči neprijatno dirnuše.

— Ali zašto mi stalno govoriš o uspomenama na tebe? Zapitah je. To i ako bude došlo jednoga dana, biće posle duga vremena. Ne današnji dan, nego svaki momenat, svaki delić današnjega dana, nekada pričaće mi priču o tebi. Samo, meni se čini, da ti ne shvaćaš dovoljno značaj, što ga pripisujem današnjoj ovoj našoj šetnji, upravo odluci tvojoj, da danas budemo zajedno...

— Zašto ti govorim o uspomenama? Zapita ona. Zato, što je sve u uspomenama. Nikakvi i najlepši i najsrećniji momenti u životu čovekovu nisu nikad toliko lepi, kao što su docnije uspomene na te momente. Zar ti nisi još to opazio?

— Nisam, odgovorih joj.

— Čudnovato! Ja mislim, da svaki koji razmišlja o životu, tako kao ti, mora u brzo doći do toga zaključka. Misliš li ti, da je ikakav veliki artist postao veliki, što je dela svoja stvarao u momentima sreće? Nije, nije ni jedan. I sreća, i sadašnjost pomračavaju najdublje, i najveće strane čovekove prirode. Istinsko osećanje sreće pravi čoveka manjim no što je u stvari. Al' ti si, bez sumnje, to već morao primetiti: samo blede, male i površne inteligencije mogu imati osećanje nepomućene sreće i zadovoljstva.

Zbunjen tim njenim mislima ja je zapitah:

— Pa kako to onda, da svi mi težimo i sreći i zadovoljstvu?

— Svi mi, svako na svoj način težimo tome.

— Al' tome su težili i najveći medj' nama.

— I oni....

— Ja ne znam šta i kako drugi misle o sreći i zadovoljstvu, rekoh joj, ali verovaćeš mi kad ti kažem, ovo što sad osećam smatram i za sreću i za jednu od najvećih radosti što ih čovek može imati. Devojka jedna, i to neobična, i spoljašnošću i duhom, poverovala mi, i povela me u široka naručja prirodina,

da bude sa mnom, da govori sa mnom o predmetima i na način, koji duhu krila daje. I ako će me ovi osećaji i docnije uzbudjivati i potresati, kad god ih se budem setio zašto hoćeš da ti i sada, pod prvom svežinom njihovom, ne kažem da me prave srećnim presrećnim?

— Ti još nisi osetio onu duboku zbilju života, niti ti se još jasno predstavlja beskrajna efemernost zadovoljstva, sreće, slave i sujete ljudske. Ali ja znam da ćeš i ti sve to, možda u najkraćem vremenu osetiti.

Ja sam ćuteći koračao kraj nje, ne znajući šta da joj kažem posle tih njenih reči.

— Slava, što nas tamo negde i tamo nekada u budućnosti čeka produži ona, i pošto već stigosmo stazom do gore, stade. Osećaš li samo po tome koliko je čovek slab i bedan? Šimere!.... Šimere!....

— Osećam, rekoh joj, ali nije li zar jačina čovekova duha baš u savladjivanju te bede i ništavila svoga? I nije li zar baš to saznanje slabosti njegove izvor i veličini slavi njegovoj, koje, i ako su baš šimere, održavaju ga vazda na visini?! U ostalom, sad si i sama rekla da osećaji nepomućene sreće i zadovoljstva u istini prave čoveka manjim no što je u stvari!

— Jesam i dok si malo pre još sa sumnjom slušao te moje reči, sad si i sam došao do toga zaključka.... hajdemo sad još malo pa ćemo onda sesti.

Ja sam kao očaran išao kraj nje. Masa osećaja raspinjala se u meni.

— Gde god hoćeš, rekoh joj. I gladan i žedan ićiću za tobom, i biću ti zahvalan.

Sva silina mojih tadanjih osećaja mora da se ogledala u naglasku to nekoliko reči, jer, kako smo išli, ona ostade, i pogleda me.

— Verujem ti, reče mi, i to je ono, što će od ovoga dana načiniti jedinstven dan u mom životu.

Meni u taj mah dodje, da onde, na stazi, padnem na kolena pred nj m i da joj uzmem skute pa da ih ljubim da ih ljubim poljupcima čistijim no što su bili poljupci, što sam ih mali stavljao na ruku majki, kad god sam se iz škole kući vraćao. Bio sam potresen i zato sam ćutao.

— Još malo pa smo već stigli, reče mi. Vidićeš, kako je od gore lep izgled.

Odmah zatim dodjosmo do jedne kamene klupe.

— Sedi da se odmorimo, reče mi, pošto i sama sede.

I tako sedoh kraj nje. Klupa je bila na samoj kosi, u hladovini staroga drveća. Dole izpod nas belasala se Sena medju jasnim, svežim zelenilom na obalama, koje se pretapalo u sve zagasitije tamo, prema Boulogneskoj šumi Na obema obalama videle se mnoge lepe zgrade, vile, okružene zelenilom. Preko mosta, što je bio dole prema nama, prolazili su ljudi. Nekoliko njih stajali su naslonjeni na ogradi i gledali dole u vodu, a nekoliko njih prolazili su u čamcu izpod mosta. Iz varoši dopirali su zvuci nekog orkestra, a u jedan mah zasvira i truba u dragonskoj kasarni. Pod blagim zracima sunca ti mnogi i svetlostni i akustički tonovi stvarali su retko prijatnu harmoniju.

Za malo ćuteći posmatrasmo to svetlostno more ispred nas.

— Iznenadićeš se, poče ona, kad ti kažem, šta mi u prvi mah padne na pamet, kad se nadjem u ovako lepoj sredini.

— Šta? zapitah je.

— Kako su isto kao ovo ja i ti, i mnogi drugi pre nas sedeli na ovoj staroj klupi i posmatrali, i kako mnogih od njih već više nema, kako su mnogi od njih nestali s lica zemljina.

U mom tadanjem raspoloženju te mi njene reči vrlo neprijatno padoše.

— Zar smo zato došli ovde da mi to kažeš? Zapitah je prekornim glasom, iznenadjen tom njenom stalnom temom, kojoj, ako ikada, u taj mah nije bilo nikako mesta. Zar ti nije žao da mi takvim mislima pomračavaš i ovo svetlo i čisto nebo, i svetlo nebo mojih osećaja? Zašto si mi to rekla, i od kuda to, da ti u tvojim godinama stalno misliš o prolaznosti svega ljudskog?

— Pa zar nije sve prolazno?

— Istina je, ali zašto hoćeš da o tome sad mislimo, sad u ovim lepim momentima?

— Ja sam to naročito htela. Pitaš me zašto? Zato, što samo onaj koj o tome često misli, ima uslova da bude čovek, da bude veći od ostalih.

— A ko to ocenjuje pojedine ljude?

— Pa, drugi ljudi, društvo.

— I te su ocene apsolutno tačne?

— Ne moraju uvek biti, ali najčešće jesu.

— Znači, da ima i najobičnijih ljudi, za koje savremenici kažu, da su veliki?

— Ima i toga.

— Ima i toga, je li? E sad reci ti meni, nije li tačnija ocena koju mi svaki sebi dajemo. Ne znamo li zar mi do detalja tačno, koliko u istini svaki od nas vredi u sravnenju s drugima, i ako je svaki od nas sklon, da sebe precenjuje?

— Naravno da znamo.

— Pa vidiš, rekoh joj, ja sad sebe cenim mnogo i smatram da sam veći od mnogih i mnogih samo za to, što si mi ti poklonila pažnju. Samo to diže me u mojim očima više no neznam šta. I kad je to nesumnjivo tako, što i sama vidiš, zašto mi sad još treba i to, da mislim kako je sve prolazno na ovom svetu?! Vidiš i ne misleći i misleći na to, ja se osećam veliki i silan. I nije li to moje osećanje, ta moja ocena o meni, vernija, istinitija od neznam čije, i ne znam kakve ocene?

— Ti si me hteo za vodju, je li? Zapita me ona, i svoju malu ruku stavi na ledja moje šake, koju sam držao na ivici od klupe.

— Jesam, rekoh joj, ne smejući ni da se pokrenem iz bojazni da taj njeni nežni dodir ruke ne poremetim.

— E pa onda nemoj da te moji postupci bune. Ja ne sumnjam, da će doći doba, kad ćeš dati za pravo svakoj mojoj reči. Ostavi me, da ti kažem šta hoću. Rekav to trže svoju ruku sa moje.

— Ja sam ti već rekla, kako sam primetila, kako sam osetila, da izmedju nas dvoje ima mnogo zajedničkoga u mislima, osećajima i pogledima na život i na čoveka. Isto kao i tebe i mene su mučile i muče mnoge pojave i zagonetke o onome što se zove čovekov život. I možda samo zato što sam o njima premišljala, puštala ih kroz nekakav svoj kriterium, mnoge od tih pojava gubile su u mojim očima od svoga istinskoga sjaja i svježine. I ja sam osećala i mladost

svoju i zdravlje kako me podižu i uznose, ali, usled neke čudnovate sklonosti moje prirode predstavljalo mi se, da će ti osećaji moji biti samo neka šarena laža, koja ima da me zavede, da me opčini, pa da život svoj gledam ne kakav je u stvari, no onakav kakav nije. Zašto mi se to predstavljalo tako, i zašto da i mladost moja, čežnja, i snovi, budu žrtva, a ne znam čega, nekog, bez sumnje, atavizmom prenesenog dubokog osećanja tuge i žalosti, što život sobom nosi?!.. Zašto da i ja, kao i svi ostali mladići i devojke ne uživam plodove mladosti svoje, no ih pomračavam nekim čudnovatim, nejasnim mislima, koje kao da nisu moje?!... Mi smo deca našega veka prijatelju: oboje nas sumnja sputava.

— Pa baš neka je i tako, rekoh joj, ali i to nije uvek. Nisam li ti govorio da ima momenata i dana kad mi se čini, da su mi krila nikla, i zato sam te molio, tebe, koja ženskom prirodom svojom možeš tako mnogo, da mi kažeš šta da radim, pa da mi takvi momenti budu potka na kojoj ću svoj život da čem. Ti si se primila toga, i mesto da mi pomogneš, ti, eto, hoćeš na protiv da mi setnim i tužnim mislima život ocrniš. Zašto? Reci mi..

Ona je ćutala, izgledalo je kao da je u nedoumici.

— Pogledaj, reče mi, ovu sliku izpred nas, je li, svuda se vide znaci i odjeci širokog života prirodnog. Pa misliš li ti, da je taj život i kod inteligentnih stvorenja svestan samoga sebe, ili je, na protiv, samo nekakav veliki nesvestan proces, koji se vrši po ne znam kakvim zakonima, i ne znaš zašto?

— Ja o tome sad neću da mislim.

— Ali ako hoćeš da nisi što i obična masa ljudi, ti o tome moraš da misliš. Najveća zagonetka, koja stoji pred svima nama to je baš sam naš život. Da mi nisi kazao da te ta zagonetka muči, da ti mira ne da, ja ne bih ni došla s tobom ovde. Ma kojim putem da idu ljudi, je li, sve ih čeka smrt? Ali pošto svi mi, svaki na svoj način, živimo, pošto je dakle pojam o životu relativne prirode, to onda znači, da ih medj' ljudima ima koji kratki život svoj provedu bolje od drugih. Na i formulu za takav, relativno dobar život, eto, na to se svodi sva tajna o životu.

— Vredi li to za sve ljude bez razlike? zapitah je.

— Vredi.

— E pa onda će kakav nišči umom provesti svoj život bolje od svih ostalih.

— I to je tačno, al' naravno, samo za nišče umom. No, pošto ti niti samoga sebe smatraš za takvog, niti si u stvari takav, ti onda tu formulu treba da tražiš prema svome umu, i ostalim duhovnim atributima svoje ličnosti.

— Ali to baš i jeste ono, što ne mogu da nadjem.

— Pa ja sam samo zato i pošla s tobom, da tu pomognem u koliko mogu. Kako se meni čini, jedno od glavnih sretstava, koje će ti pomoći u rešavanju zagonetke života biće, ako u svojim preduzećima, i ostvarivanju svojih zamisli, budeš stalno gledao više sebe, u tajanstvene dubine beskrajnosti i večnosti. Tajanstveno, maglovito, nejasno i neopredeljeno, neka bude osnova na kojoj ćeš stajati. I najfenomenalniji resultati pozitivnoga znanja, koji su činili i čine neocenjene usluge ljudima, nemaju nikakve veze s duhom tvojim. To nemoj nikad zaboraviti.

Ja sam ćutao i posmatrao je. Ko je ona, mislio sam kad mi t a k o govori ? Ako se šta, bar na prvi pogled, nije slagalo jedno s drugim, to su bile te neobične misli njene, i njena lepa simpatična devojačka pojava.

— Duboka je ona reč, prijatelju, produži ona, koja je život naš krstila snom. Eto, pomisli samo : kakve razlike ima izmedju cele tvoje prošlosti, svih tvojih preživljenih dana i dogadjaja, i snova, koje si u stvari samo sanjao ? . . . Kad kažeš : „Bio sam tamo“, „video sam“, „putovao sam“, šta upravo kažeš time ?

— Dobro, rekoh joj, imaš pravo, sve je tako kao što ti kažeš, samo nemoj više da o tome govorimo. Ako nam je život i san, i ja i ti tek sad idemo da ga sanjamo. Oko nas su tako lepe slike : i vazduh, i sve što vidimo puno je draži. Ako si se rešila da podješ sa mnom u ovu šetnju, to je bilo bez sumnje, zato, što si osećala neke simpatije prema meni, a već, i vidiš i osećaš kolike su moje simpatije prema tebi. Ja te volim. Meni je sad u ovom času sav svet i mio i drag, i tvrdo verujem, da će mi ovi časovi što ih provodim s tobom dati duhovne hrane za čitav život, dati pravac mnogim postupcima mojim. Veruj mi kad ti to kažem ja se osećam prerodjen. Ti si duboke prodore učinila u mojoj duši, i oni će ostati tu. Ali nemoj više da ostanemo ovde. Hoćeš li ? Hajdemo, hajdemo da šetamo ; ne volim ovo mesto kad ti budi samo žalosne misli.

Kad sam joj to rekao, video sam joj na licu ispisan neki naročiti osećaj, ili misao, koju dotle nisam video. Nasmešila se, al' nekako setno, duboko setno, i odmah se digla.

— Hajdemo, reče mi.

Posle toga dugo smo se šetali i razgovarali. I sve sam se više uveravao o tome : da je, ne samo, retka devojačka priroda i inteligencija, nego i o tome : da je morala biti iz visoko kultuvisane sredine.

Kad je već i prvi suton počeo da pada pozvala me da se vratimo. I tako smo pošli dole ka pristaništu. Ladja je čekala i u brzo se krenula. Razblažen večernjom svežinom vasduh je bio mnogo prijatniji. Činilo mi se da nikada dotle nisam bio u svetlijoj duševnoj atmosferi. Tajanstvenost u kojoj se krila njena ličnost davala je mome poznanstvu s njom, i danima što će mu sledovati neku naročitu, neopisivu čar. Tako kraj nje izgledalo mi je, kao da sam prvi put osetio svu zanošljivu lepotu proleća moga života.

Uz put, u razgovoru, zapitala me je u jedan mah :

— Vi ste sad u sezoni ispita, je li?

— Jesmo, odgovorih joj.

— U kojoj si ti godini?

— Ove godine svršavam.

— A kad ti je ispit?

— Kroz četiri dana.

— Znači i da ćeš iduće nedelje ovoga dana biti slobodan?

— Hoću. A zašto? Ne misliš valjda da se za sve to vreme ne vidimo?

— Nećemo se moći videti. Sutra idem sa sestrom na nekoliko dana iz Pariza, ali to je baš srećna okolnost : imaćeš više vremena za rad, i naravno, ispit ćeš svakako položiti.

Ta me vest vrlo neprijatno dirnu. Zamišljao sam, da ćemo se svakoga dana sastajati.

— Pa zar baš moraš da ideš iz Pariza?

— Moram.

— To onda znači da se nećemo videti do...

— Kad ti polažeš ispit?

— Sad u subotu.

— Pošto se nadam da ćeš ispit položiti, to ćemo se onda videti sutra dan po ispitu, u nedelju, opet u Luksembourgškom muzeju. Ićiću u crkvu, pa ću onda tamo doći. Znači biću tamo u jedanajest sati.

— Je l' ćeš ići u crkvu Saint-Sulpice?

— Jeste. Dakle u iduću nedelju u jedanajest sati u Louksembourgškom muzeju. Ja ću sad izići tu, kod mosta Svetih otaca, a ti ćeš produžiti.

— Zašto? Zar ne ćeš da te ispratim?

— Ne, ićiću sama. Zbogom, reče mi pošto ladja stade, i pruži mi ruku.

— Do vidjenja, odgovorih joj i prihvatih joj ruku. Da l' sam se varao: učinilo mi se kao da joj ruka lako zadrhta.

— Zbogom, ponovi ona, i podje k mostu, a ja podjoh za njom.

— Ovo nekoliko dana biće prava večnost za mene, rekoh joj šapućući.

— I to će brzo proći, vidićeš šanu i ona meni. Već je iza drugih nailazila na most.

— Zbogom, reče mi još jednom, zbogom, i kako sam bio kraj nje, blago mi stište ruku.

— Do vidjenja, ponovih ja, kao da sam se bojao da i ja njoj kažem zbogom.

Dokle sam mogao pratio sam je pogledom. I ona se nekoliko puta osvrtala i pozdravljala me rukom, dok se nije izgubila.

Kao u nekom zanosu otišao sam kući, i kao u zanosu, al' vrlo prijatno proveo sam i ono nekoliko dana do sastanka. Ispit sam položio, i jedva sam čekao da osvane sutrašnji dan. I sutra dan digao sam se mnogo ranije no obično. Oko devet sati bio sam već u parku, i pošto mi je bilo dugo čekati, podjem i sam crkvi Saint-Sulpice, samo da je što pre vidim, a držao sam, da ću je i prijatno iznenaditi.

U crkvi je bilo dosta sveta, i nisam mogao da je vidim. Premeštao sam se polako s mesta na mesto, obzirao sam se, al' tako da što manje upadne u oči. Posle toga došao sam bliže k ulazu, i gledao ko ulazi. Verovao sam da je rano, i da još nije došla.

Kad je bilo pola jedanajest, bojeći se da ne ode pravo u muzej, izidjem iz crkve i pohitam tamo. Obidjem sve sobe, da bih video da nije pre mene došla, i pošto je ne nadjoh, ponovo dodjem u prvu sobu. Osmatrao sam tobož pojedine skulture, al' sam ulazak uvek imao na očima. Mnogi su posetioci ulazili, ali nje još ne beše. Obuze me neka nervoza. Pogledah na sat: bilo je još četvrt do jedanajest, i to me malo umiri

Ali kad već prodje i jedanajest, i četvrt na dvanajest, i pola dvanajest, a nje još nije bilo, mene poduze prava nervozna groznica. „Njoj se moralo ma šta dogoditi", mislio sam. „Ona je poginula, ona je umrla".

Izišao sam iz muzeja, al' se nisam udalio: šetao sam ispred ulaza, jer sam se ipak još nadao, da će doći. „Zadržala se, nešto je sprečilo", tešio sam samoga sebe. I tu sam ostao još čitav sat.

Oko pola jedan otišao sam kući; više nisam mogao izdržati: bio sam bolestan. Nije prošlo dugo, a ja sam plakao kao malo dete, gušio sam se u plaču. Pomisao da je više nikada neću videti dovodila me je do očajanja. Ali i onaj najmanji delić nade, što mi je ostao, na posletku me je umirio.

I sutra dan ponovo sam bio u muzeju i čekao je. Ne mogući više da se uzdržim prišao sam onome čuvaru, kome je predala kutiju s bojama.

— Molim vas, zapitao sam ga, da li je juče dolazila ona gospodjica, što kopira Morotvljevu sliku?

— Nije, odgovori mi on.

— A da li je dolazila poslednjih dana?

— Nije, ona je pre pet, šest, dana odnela i svoje nogare i svoje boje. Biće da je otputovala.

Bio sam kao gromom poražen.

— Mislite li vi da je gospodjica strankinja? pitao sam ga, a glas mi je drhtao.

— Ne bih rekao, mislim da je Francuskinja

— A da li joj slučajno znate ime?

— Ime joj je Marija to znam. Jednoga dana bila je s njome još jedna gospodja i oslovila je tim imenom.

— Hvala vam, rekoh mu.

Video sam šta je, tek mi je tada sve bilo jasno. Htela je da ostane nepoznata za mene, i namera joj je bila da se više nikad ne vidimo. Tek tada sam razumeo one njene čudnovate reči i to, što je tako često spominjala i rastanak i uspomene.

* * *

Od toga doba prošlo je mnogo godina. I mladost, i sve lepote i čari njene, odavno su me napustile. Kao ljusku orahovu talasi života nosili su me i bacali s jednog kraja na drugi. Sad preživljujem dane, koji su samo bledi otisak onoga, što se zove m o j a prošlost, m o j život. Ali i u svim tim prošlim danima od moje dvadesete godine, kao i u današnjim, njena mi lepa devojačka slika, večno mlada, možda ni jednoga dana nije sašla ispred duhovnog pogleda. Ona mi je davala snage u teškim časovima života, ona me oduševljavala; zbog nje sam, i pouke što sam je od nje dobio, vazda upravljao pogled više sebe, u plave, tajanstvene dubine večnosti i beskrajnosti.

I sada, preživljujući možda svoje poslednje dane, i čekajući da se i preda mnom otvori hladni grob, ja na tebe mislim o, večno lepa devojačka pojavo. U tajanstvenosti koja pokriva sve, što se ljudsko zove, tvoja mi je slika svetlila kao zvezda prethodnica, i iz dubine svoje ramućene duše ja ti zahvaljujem.

MIRKO KOROLIJA:

KASTEL

U sjeni stienja i uz dvije krasne
pinije, — pust se diže kastel stari.
Tu gdjekad talas doleti i prasne
i prateći ga galeb prokrstari.

Kada dan ode u teškoj omari,
tu klavicembal ne šumi, i strasne
ne zvone pjesme. Tud prodju ribari
pjevajuć dugo u večeri kasne.

Tad struni bliede ruže kastel davni
tiho i mirno i kao da ne sme.
I, sam sa svojom pričom, slukti, sječe

sanjivo niemo orizonat tavni...
dok ladja puna sutona i pjesme
mirno se gubi u sumorno veče.

MAENAS

Sa divljim bliedim ružama u kosi
dugoj i prašnoj, vrela, polu naga
vrišti i pjeva ; trza joj se snaga
i uski sandal bježi s nogu bosi.

Tyrs ovit lišćem lozovijem nosi,
i krotal trese, igra ; usta draga
mirišu strašću i mastom, i vlaga
gusta po licu užarenom rosi.

Žedj teška s oka svietlog pali, gori,
i vrelo tielo previja se, mori.
Jure gomile lude, pjane, plahe

pomamno za njom, i ulice zvone
od pjesme, cike i od strasti bone...
Ah ! Enoi Bahe, Bahe, Bahe!

NAPOLEON IV. ŠPUN STRIŽIĆ: S PUTA PO ISTOKU

(Nastavak)

Prvom hiljadom koraka projašismo tek šanceve Talovske, a konji se već zagrijali od lošega puta. Onda se ukaza kroz magle malko mjesečine.

Tanak, gracijozan srp mladja juri gore tiho kroz oblačje, a cijela se krajina prikazuje prijatna i bajna.

Kao u lijepoj priči, a da ne možeš pomisliti, kolika ju je već krv natopila !

Bez riječi razgovora jašimo već neka 3 sata živim korakom nu oprezno po onoj vododerini, što se zove put. Sad smo na prvim travom obraslim obroncima Kosova polja.

Koliko se gubi mjesečina, toliko ulazi s drugoga kraja iza gore dan ; sad nam je lako udariti u mirni dugi skok spram bistre Sitnice.

Sjever brije odozgor preko pećina i vrleti, treperi onom tužnom zamrzlom borovicom i glogovljem, pod nama cvili remenje, a pluća četverih konja udaraju ritmički snažnim dahom, ogrćući okolinu u gustu mlaku maglu.

Ovo je bilo pozorište klasične tragedije, krvava kola, umirućih saveznika.

Iz ovoga je pijeska nikla slava evropske turske. Davno joj minula sedamstota godina — pa je ostarjela.

Ispod blijedoga jutarnjeg mraza puši se stara krv, a iz gudura ozvanja bojni zov — gromko i kobno — —

Istoga onog jutra, kad je krasni Miloš Obilić udario bodež u Muratove grudi, zametnula se krvava klica bratoubivstva medju prorokovim nasljednicima.

Jakub je bio prvi, on ostade u istoj zemlji na Kosovu, nesretni a duhoviti Murat V., što u mramornoj Dolmabagdže isčekuje smrt — nije možda posljednji — —

Pred grdom grubom piramidom od sura kamenja — pod kojom ono ostarjeli kosturi leže — obuzdasmo skok konja.

Iz trnja i borovice prhnu šljuka, zaćurli preplašena, pa utone u sumrak.

Zagledasmo se za njom, a Murat i Jakub leže dolje tihi i besćutni, ma da preko polja urla sjever, ma da se drago rano sunce diže iza pećina nad Sitnicom.

Moj mi drug ispripovijeda toplim osjećajem tužnu povijest onoga 7. srpnja, a naši se pratioci ogledaše na sunce.

— Čemu smo zaostali — — ?

Dolje nizinom teče željeznička pruga. Kroz jutro se bijeli platneni šator osmanlijske straže, što no je prugu zaposjela. Ovako na svaku milju po jedan bjelcat i naredan. To je novo šatorje iz opreme, što je pri početku ustanka poizdavana; stare natrule izjeli su već parcovi.

Nu ne bi njima ni trebalo šatorja. Njima ne naškodi nevrijeme. Ono odijelo od debele sure pusti, nosi svaki jednako — u svim onim mnogima slučajevima, što sam ih vidio — na golome tijelu, i dok vijori sjever snijegom i dok za strašne omare odsijeva žegom onaj tvrdi kamen.

Ovdje se trebalo oprostiti od vodića, a mogli smo već i sad biti bez njih. Daleko smo već iza sebe ostavili velik šanac Kara Prištine, a pred nama je na dogled željeznička pruga. Bili smo sigurni, da ćemo svakako na noćište u Ueskūb.

Dobra čeljad naši vodići. Vitki mišičavi junaci, očiju kao žeravke, a zubiju bijelih poput snijega. One slikovite prnje na njima imadu nešto što na uniformovanje podsjeća. Tako one kopice od pusti, kao neka vrst ingleskih gamaša, pak od teleće kože rezani pasi za naboje. Obojica nose čestite ostraguše samice, s postranim zadorom. Mislim da su tu pušku do nedavna držali u srpskoj pješadiji.

— Odakle vam puške ?

— Od oca — odvraćaju obojica kratko, nekom sigurnošću. Moj drug, koji se s njima razumije, veli, da ne razabire, ne misle li „otac" figurativno.

Nose duge pastirske štapove, koji iza njih s onih niskih konjčeta po zemlji stružu.

— Čemu im ovo oružje ?

— Da idu u Jagnjevo kao gonići k velikom stadu marve, što će u Mitroviću a Gjola planina, puna je zle zvjeradi i ljudi.

Obojica jašu male krivonoge nepojmljivo čvrste i spretne kljusine, na sedlu zbijenu od grubih prečaka, preko kojeg su svoje kožuhe prostrli.

Na rastanku se izljubismo i potjerasmo konje protivnim stranama.

U to se iznenada uzvrpoljili oni dolje na straži. Časnik mahne rukom, da mu dadu konja, pa zagrabi skokom nama u susret.

Dva nekaka pješaka, s puškama na prevjes, lete iza njega kao krepki brakirci preko stepe. Na malo koraka sustavismo konje; ona dva uchaka pravodobno prilete.

„Vot" passport' msje' — ?

U govoru je i držanju ohol, nu ne da bi uvrijedio, a iza pasa zagrabi samokres.

Ja ga uvjeravam, da smo časnici iz monarkije, na naučnom putovanju i da krećemo k našem konzulatu. On sluša pomno, onda zapita opet po francuski „a la turqua" nekako važno, da li smo efektivni oficiri.

Kako mi se činilo iz pitanja da je vrednije biti „efektivni", potvrdih da jesmo.

— Passez. — On nam mahne rukom cjelov na pozdrav, mi uzvratismo jednako, pak obodemo konje.

Bilo nam je — Europejcima — na smijeh k tomu krasno jutro, i radost da smo dobro prošli, pa se razigrasmo u ljuti ventre a terre preko onoga rosom okvašenog pijeska. — — —

Nijesam nigda kasnije zaboravio, da se prikazujem po Turskoj kao „efektivni" !

Kad opet zadjosmo u guduru, osporismo za časak korak. Tu se nekih trideset koračaja pred nama uzbibala busija, konji naćuliše rutava kurdska ušesa.

Tu skoče iz busije tri uchaka. Jednome na rukama tri karabina, a onoj dvojici na dobrom prutu debeli jesenski srnjak. Čas se gledamo bez daha, niti se mi niti oni mašamo karabina. Onda će oni prema nama, a mi im u susret.

Ali moga druga draška mladost: dok ja pozdravljam usrdno po turski, dovikne on hrvatski: Pustite srnca, dječaci, odsjeći će vam ušesa — a jedan crn i kozičav, srčana oka, ko jastrijeb, iskesi bjelcate zube: — Aj, aj, niste vi španjoli.

— Ma zar me razumiješ sokole?

Razdragasmo se nas dva.

— Kako ne bih. Bio sam ja u staroj Bosni dvije godine.

I on spusti do nogu ona tri karabina.

— U staroj Bosni— ma gdje?

— Dže? U Ilici u Zagrebu, u tütündži kod Ibrahima, pa onda na manevru. po svoj Bosni do Madžarije.

— A moj Bože a sad si ukrao srnca, odsjeći će ti ušesa beg, ako te zateku.

— O, ne će. To je za vojsku.

Pita on nas, kako da nas oficir kroz stražu pustio,kuda li ćemo sad, što nas nosi kroz ove gudure, ne bojimo li se „hajduka" i sto sličnih pitanja.

Gore na bilu zaori rog, a ona se trojica brzo oprostiše.Već su nekih pedeset koračaja kad se sjetim.

— Ej, jastrijebe, ti crni — — —

— Ma?

— Zar ti nijesi onaj, što je kod carskih manevara u Sv. Petru-Orehovcu probo nožem krčmara ?

Vjetar raznosi glas, pa ga je slabo čuti.

— Da — a-a — esam! — I on nam kao pomaman stane rukom dobacivati cjelove.

Dok stigosmo do željezničkoga mosta, razgrijalo se sunce. Pali u ledja i po stegnima, i gotovo ga teže snositi, nego li zimu i mraz, od kojeg smo prije dana trpjeli.

Na drugome kraju propusta stigosmo malu karavanu. Bilo ih sedam, na malim oblim magarčićima. Često im se opančine zadijevaju za kamenje. Šestorica njih a la turqua — u prnjama, a prvak po evropski odjeven — vidi se po ciganluku — kramar byzantinac.

Taj kramarčić premeće medju prstima masne krugljice na prljavoj vrpci, a noge mu se njišu poput njihala na uri; ona druga šestorica crnoče papirose, pa — meditira.

Lijepo rukom svakome po cjelov dobacismo, pa nagnasmo konje sredinom.

Nitko od njih ni riječi, nego kan da su i radi nas neki razgovor prekinuli.

Deranče, što uz mene jaše, pomno mi sve onako sa sedla— opipkuje kožne gamaše.

Polako se opet medj njima rasprede razgovor.

Jedan stari, sijedi gorostas, crveni ogromni turban preko čele, s bezbroj čudno pravilnih nabora preko tamno opaljenoga lica i čela, pripovijeda: riječ po riječ.

— Što je potres? Potres nije drugo, nego što se velika riba, koja leži na dnu mora, okrene. I jer je pred dan dva pod plavim grčkim pećinama potonuo brod, okrenila se ribetina, da ga proguta.

Stari pljucne u znak, da je njegova premudrost iscrpljena. To je nekaka historija, slična onoj časnog oca Brandnusa o velikoj ribi i zemlji repromissionis Sanctorum.

Onaj deran podigao ruku i mahnuo dlanovima od sebe.

— Jok, ovako se to čovjeku čini. No u knjizi je drugačije mudrost zabilježena: cio svijet drži na rogovima golemi crni bik. Kad se makne — potrese se, e —

Ovo „e" znači isto, što francuski „voila", velim to, da se bolje razabere, koliko je premudrost knjige prožela mališa, kojemu je bilo sve posvema jasno; a i drugi ga, vidi se, dobro shvatiše. Knjiga, o kojoj govori, jest: „krk-suall". To da je prastari od nekog Perzijanca potječući, malne kao koran mudri spis, koji odgovore daje na četrdeset pitanja čovječjih.

Tako nas poduči deran.

No bit će to ona misteriozna „Kabus", što ju je kralj dilemitski Kjekjavus, poslije svoga naučnog puta po istoku napisao; valjda oko godine hiljadu i pedeset. Ona sadrži četrdeset i četiri odgovora na „čovječja pitanja", pa uči od „spoznaje boga" sve moguće, čak i „pristojnost i dužnosti kod jela" i čestito ponašanje — dok se pije vino.

Ovaj kuriozum, da dilemitski mudrac uči, kako se pristojno vino pije, nijesam našao dosele nigdje objašnjen. A i moj znanac grof Louis Draskovich — sjajan orientalista — nije mogao o tome da posebno tumačenje nadje.

Kjekjavus je tu knjigu za svojega sina Ghilan-Šaha napisao, nu kanda mu nije mnogo koristila. Rebeli ga istjeraše iz zemlje, a povijest mu ne zna za smrt.

Onaj tespil, što ga Levantinac mumljajući brojke premeće, čini čovjeka nervoznim.

Nekako je odurno i smiješno viditi ga u rukama muškarca.

— Zar da mu ne dosadi kuckati ovako bez prestanka tespilom?

— O, ne! Treba samo pomisliti: kad ga god volja da pali papirosu ili igra trik-trak, maša se tespila, pa broji krugljice, a vrijeme lijepo prolazi.

Izračunamo mu: recimo, da puši egipatsku papirosu iz Luxora, po četiri mala bakriša komad, a četrdeset komada na dan to bi bilo danomice 16 turskih piastera; kroz dvadeset i sedam godina po 16 piastera na dan, ne bi manje bilo no petnaest hiljada franaka u zlatu...

Na taj račun on kimne jajolikom glavom, pak još malko brže zaprebire onim krugljicama . . .

Mudar je ko djavo! (Svršit će se.)

MILAN MARJANOVIĆ: TRI OCJENE (Svršetak)

III.

Znatan dio prigovora, koje sam naveo osvrćući se na ocjene Krnica i Matoša, nalazim i kod Lunačeka. Budući da je čitaocu laka kontrola i isporedba izmedju Lunačekovih prigovora i moga osvrta na slične prigovore Matoša i Krnica, ne ću se kod te strane Lunačekove ocjene zadržati, jer bi morao ponavljati ono, što sam za opravdanje moga pisanja već prije naveo. Ali se ipak moram tom zgodom dotaknuti nečega drugoga: Matoš,* osvrćući se u „Hrv. Smotri" na moj uzvrat, kaže, kako je najbolji argumenat proti meni taj, šta i sam konstatiram, da sva trojica ocjenjivača, koji su uopće opsežnije pisali o mojoj knjizi, spontano stavljaju iste i obilne prigovore Ovaj argumenat može vrijediti, ali samo u toliko, u koliko se prigovori tiču faktičnih pogrješaka a ne izlaze iz razlike u shvaćanju. Ali ako ne samo tri, nego i stotina kritičara, koji stoje na jednakom stajalištu, prigovore iste stvari piscu, koji stoji na drugom stajalištu, onda to može da znači samo to, da su prigovarači složni u jednom gledištu, a ne da pisac, koga kritizuju, mora šutiti, jer imade krivo. U kulturnim stvarima barem majorizovanje ne može da odlučuje.

I doista, sva tri moja ocjenjivača udaraju u jedno zvono, stoje u jezgri na istom stajalištu, s kojega prosudjuju i literaturu uopće i moju knjigu, dotično moje pisanje o našoj literaturi. To je stataliste — artističko. Oni i upotrebljavaju tu riječ za oznaku toga stajališta. Ne odlučuje tu ni malo činjenica, da izmedju ovih triju ocjenjivača, dotično grupa, u kojima se nalaze, ne vladaju dobri osobni i literarni odnošaji. U literaturi stoje oni teoretski i principijelno na istom stajalištu artističkom (i ako svaki od njih ima druge simpatije i druge zahtjeve) i za to ju protivni ishodištu, s kojega sam ja pošao pišući svoju radnju. Drugo, što im se zajedničko jest to, da se služe, iz raznih razloga metodom, koju sam prije prikazao.

I Lunaček polazi sa artističkoga stataliŝta, ali nije vazda jednako dosljedan. „Moderan književni povjestničar uzet će samo onu književnost u kolo svojega razmatranja, koja se po svojoj sadržini odlikuje kulturnim kvalitetima. Jer se samo u toj književnosti zrcali instinkt ljudstva, nazor o svijetu i životu jednoga naroda i značaj i temperamenat pojedinca". Lunaček dobro razlikuje civilizaciju od kulture („Civilizacija ima svoje s v r h e, kultura svoje i d e j e i ideale. Kultura rješava probleme o svijetu i životu, civilizacija udovoljuje potrebama"). On dobro opaža, da je pedagoško civilizatorna sadržina književnosti to veća, što

* Na početak ovog moga članka osvrnuše se i Krnic (Nar. Nov.) i Matoš („Hrv. Smotra"); ali obojica samo s porugom. Krnic hoće da prikaže moj odgovor, kao čin povredjene taštine, a mene kao čovjeka, koji sebe drži nepovredivim i ne daje sebi ništa prigovarati. Matoš se opet ruga na svoj već poznati i odavna u našoj knjizi kvalificirani način. Medjutim i ovi odgovori su samo jedan novi prilog nedoličnosti kritike spomenutih kritičara. Jer bi n. pr. Krnic mogao znati, da nijesam n i k a d do sada u 10 i više godina što javno pišem i radim ustajao na svoju obranu ili reklamu, akoprem sam doživio već više kritika, dakle, da nijesam sebe nikada smatrao nepovredivim. Ali sada sam ustao samo za to, da pokažem n a č i n, kako se je „iskritikovala" moja knjiga, da odbijem i s k r i v l j i v a n j e i p o d v a l j i v a n j e; a ni u svom odgovoru Krnic ne odustaje od te metode, nego ponovno tvrdi, da sam ja zagovarao tendenciju u knjizi, gdje sam mu već zadnji put dokazao, da sam i z r i č n o pisao baš na citiranoj stranici p r o t i tendenciji.

je narod kulturno slabiji i manje razvijen i da se čista, artistička knjiženost razvija samo ondje, „gdje je kultura naroda dostigla jednu, bar prosječno homogenu metu."

Ovo je sve istina, ali sad se pita, da li smo mi Hrvati kao narod dostigli taj homogenitet, da li smo mi dostigli bar neku prosječnu kulturnu visinu, da li su prilike naše civilizacije bile takove, da su omogućivale udobniji, slobodniji, čišći kulturni razvoj? Sam Lunaček na nekoliko mjesta kaže, da tome nije bilo tako. On sam tvrdi, da je već iza ilirizma (a ja ću dodati: od vajkada, akoprem Lunaček kaže, da ja bilježim tu pojavu tek kao od — najnovijeg vremena! str. 399) podijeljena naša književnost teritorijalno prema utjecaju germanskom u Hrvatskoj, a romanskom u Dalmaciji. Dodat ću još: i prema drugim utjecajima, primjerice orijentalnom, pak onda opet slavenskom (i to dvojakom: poljskom i ruskom), pak opet staroklasičkom i onda pučkom. A to znači, da u našem narodnom životu dolaze do utjecaja najraznovrsniji i često oprečni kulturni tipovi i elementi. Ti elementi se medjusobno kose i često puta pobijaju, a rezultat je: umjesto prosječnog homogeniteta, prosječna razrožnost, spojena sa kulturnom plitkoćom ili neizrazitošću. Kod inteligencije se tako stvara umjesto jednovitosti i spontanosti nazora i osjećanja, neki eklekticizam i artificijoznost. Ovo priznaje i naglasuje i Lunaček kad kaže: „Nazor o svijetu, što ga je podržavala inteligencija, nije bio stečen iskustvom životnim, već je bio sa sviju mogućih strana ucjepljen pojedincima. Taj nazor nije bio jednovit, već raznoliko podijeljen u individuje. Poradi toga naša je inteligencija bila nesredjene i netemeljite izobrazbe, bez etičnih načela, bez svrhe i životne energije". Jednom riječi: nije u nas bilo prave i jednovite kulture u inteligenciji.

Ali, kako i opet bilježi i tvrdi sam Lunaček, nije bilo niti sklada izmedju inteligencije i puka. „Inteligencija nije poznavala naroda, a narod nije imao povjerenja u inteligenciju". „Inteligencija živi svojim, a narod svojim životom". „Nazor o svijetu, što ga ima inteligencija, različit je od onoga, što ga ima narod". I dok je tako, posve je razumljivo, za što su naši pisci većim dijelom samo i m i t i r a l i pučke tvorevine, a nijesu usvojili i narodni duh i shvaćanje, za što narod nije pravo shvatio literature i prigrlio je, za što nije ni u inteligenciji mogla literatura da nadje veće proširenje. Puk ju nije shvaćao i bila mu je daleka, a pošto je inteligencija bila po nazorima i kulturnim utjecajima razdijeljena i razmrvljena, rijetko je koje djelo moglo ispuniti cijelu dušu cijele inteligencije. Ono nije moglo ni biti jedinstvenim izražajem cijele te nejednovite inteligencije, a nekmo li cijeloga naroda. Ako ima ipak djela, koje je cijeli narod prigrlio, to je učinila redovno njihova tendencija, njihova nacijonalna ideja; njihova vanjska f o r m a i c i v i l i z a t o r n a vrijednost, nipošto kulturna sadržina. Ono što je spajalo razne pisce i grupe, te pisce i publiku, to je bila više forma, sredstvo izražavanja, nego li kulturna sadržina, više civilizatorna s v r h a, nego li kulturna i d e j a. Ovo ne će poreći ni Lunaček.

Ali još su dva fakta koja moramo uzeti u račun. Jedan spominje i Lunaček. „Publika se nije zabavila i težom, m i s a o n o m hranom". U naš javni život nije se „unijela znanost". „Znanost se nije nikako gojila u modernom duhu". Naši pokreti i u knjizi i politici bili su jednostrani, bez obrazložbe znanstvene. To i Lunaček u više navrata spominje. A eto, to znači pomanjkanje jednog od najvaž-

nijih faktora kulture. Bez znanstvenog kriticizma i bez znanstvene sinteze, lako su mogli opstojati i najrazrožniji nazori, lako se širiti površnost, lako se izgubiti shvaćanje za goleme razlike, koje vladaju izmedju raznih kulturnih utjecaja i tipova. A što je glavno: kad nijesu razne kulturne ideje bile znanstveno-kritički shvaćane i solidno popularizovane, širile su se nekritički dalje, a širila ih je sama literatura, baš beletristička, umjesto da ih širi kritika i nauka. Literatura ih je širila diletantski i nepotpuno, u subtektivnoj formi, a širila ih je iz unutarnje i vanjske potrebe, jer je htjela da iskaže ono što ju momentano zaokuplja, ali još i za to, jer je htjela da vrši i onu kulturnu m i s i j u, koju bi inače imala da vrši nauka, kritika, popularizacija. Literatura je tu bila i proizvoditelj a i agenat. Ona je to činila iz vlastitoga interesa, t. j. za to, da s t v o r i kulturnu publiku i tako tlo za svoje proširenje i razvoj. To je bio posljedak naših nerazvitih, sitnih prilika.

Drugi fakaf je bio socijalne naravi. Naši pisci su bili ovisni i socijalno i materijalno, živili i radili su u vrlo ograničenim prilikama. Umjetnost je plod unutarnje potrebe — to je istina. „Slobodna je, svome glasu slijedi", pjevaše Preradović, pa ipak isti Preradović je veći dio svoje tvorbe posvetio ne toj slobodi, nego — narodnom odgoju! Slobodna je i umjetnik stvara, jer ga unutarnja sila goni, stvara onako kako njemu godi. Ali jednovitost djela pretpostavlja neku jednovitost raspoloženja i mišljenja, neki homogenitet i neki ekvilibritet duha. A kako i Lunaček ističe, toga nije kod nas bilo. I za to su eto naša literarna djela većim dijelom manje organički, a više mehanički jednovita. Forma je izražaj i momenat od kulturne sadržine; a dočim kod prave umjetnine, nije forma drugo nego li adekvat sadržine, kod nas je prečesto bila forma u neskladu sa sadržinom i odatle mnoge nizrazitosti, mnoge neiskrenosti i manji i necjeloviti dojam literature. Umjetnost je plod unutarnje potrebe — istina je to. Ali razrožnost unutarnja ne stvara djela, ne stvara kristala. A kod nas se ipak pisala djela i bila su često amorfna. Zar to ne znači, da je u velikoj većini slučajeva potreba pisanja bila vanjska, da su pisci htjeli biti sijači sjemenja, a ne cvijet kulture? Ovo je činjenica i potvrditi će ju veći dio pisaca, pa to ne smije da pusti s vida ni naš literarni historičar.

Ali sada dolazi ono glavno: kad se djela pišu, tad se kod nas pišu za to, da budu čitana. Samo za to, da budu napisana i duši olakšano nije ih se kod nas pisalo jedno za to, jer nije bilo one unutarnje nužde, koja izlazi iz homogeniteta, a onda za to — a to se mora naročito uzeti u obzir — jer naši pisci nijesu imali vremena ni volje da pišu za svoju ladicu. Naši su pisci t e k u s p u t pisci, a inače se muče po uredima ili školama. Naši pisci nemaju novaca da žive za kulturne ideje, da idu po svijetu, da primaju nove dojmove. Naši pisci žive internirani u zabitnim varošicama, bez sveze sa svijetom, izvrženi šikanama svake ruke. Naši pisci oskudijevaju. A onda dolaze obziri i ovisnosti. Oni n e s m i j u reći sve ono što ćute i što bi htjeli, jer im to često puta ugrožava eksistenciju, ali oni i n e m o g u i n e ć e da samo sebe daju, jer znadu, da ih ne će publika razumjeti, i jer hoće, kad već pišu uz ini posao, da bar i k o r i s t e narodu, bilo na koji način. Naše se knjige ne kupuju i ne čitaju, naši se pisci ne sastaju mnogo, forum publike i nakladništva je vrlo uzak. A uz to stanoviti narodne vodje su kroz decenije naučavali umjesto iskrenosti: obmanjivanje naroda i uzgojili cijele generacije u tom pravcu.

I eto ovaj momenat socijalno-materijalni, koji sam ja poput onih gornjih naročito uvažavao u svojoj knjizi, ne uzima u račun g. Lunaček, a ni drugi „artiste". Ne tvrdim ja, da su ti obziri dobri, ja sam dapače ove momente uzeo u svojoj knjizi kao velike faktore, koji su škodili razvoju naše litarature, ali fakat ostaje, da dok u Rusiji, Njemačkoj, Francuskoj i t. d. nijesu pisci ni osjećali, što to znači biti činovnik, učitelj i t. d., ili bar nijesu osjećali, što to znači ne naći nakladnika nego samo za odredjenu vrstu i način pisanja, ili prodati 100—200 primjeraka knjige, dotle se ondje može i mora literarni historik i kritičar obazirati u prvom redu, dapače skoro isključivo, na nutarnju sadržinu, na kulturnu stranu literature, dotle on može odnemariti sve ostale odgojne i civilizatorne elemente, dotle on može uzeti u obzir samo artistički elemenat i prema njemu suditi i gonetati „nazore o svijetu, značaje i temperamente". Ali dokle kod nas nema uopće kulturne dubine, nema homogeniteta, nema naučne popularizacije, nema sklada, nema publike, nema slobode, nema novaca, nakladnika, a pisci su i sami nesredjeni, voljni više manje koristiti, kad su socijalno i gospodarski ovisni, a ipak bi željeli bar nešto reći, nešto potstreknuti narod, kad su oni jednom riječi po cijelom svom položaju ne cvjetovi u uredjenom vrtu kulture, nego tek pioniri njeni, sijači sjemena njenog i to sijači najraznovrsnijeg sjemenja, kad su tek radnici a ne gospodari, da li se onda može ovaj njihov položaj i svi ovi momenti, koti utječu na našu literaturu kao cjelovit pojav našega života, pustiti s vida i stati lih na kriterije ideja, kojih ima u smislu Lunačekovu, vrlo malo i pisati prema kriterijima artizma?

Ti kulturni i artistički elementi su bili tek posijani, tek u zamecima i isprepleteni. A literatura se je — i to sama — borila za osvojenje tla, za svoj život, ne tek za koju specijalnu ideju i struju; sama je stvarala humus na kome će da raste. Ovo je č i n j e n i c a, ovo je dapače značajnije i bitnije po naš literarni ž i v o t i po našu knjigu, nego li same struje i ideje. Studij tih ideja i kulturnih elemenata je bez sumnje važan i potreban i ja sam sam inače više puta i pretežno baš s te strane pokušavao prikazivati našu literaturu. Ali to je d r u g o p o d r u č j e. A glavni i temeljni problem naše literature nije u tome, koje li su se struje, koji li kulturni cvjetovi pojavljivali, nego u tome, da li smo uza sve ove neprilike što učinili, u koliko smo se iz ovih kukavnih prilika emancipovali, za što nijesu u tom pravcu razni pokreti uspjeli, što je smetalo razvoju, kakove je naravi ona unutarnja razrožnost, kako se literatura spajala sa narodnim životom, kakav je odnos izmedju nje i društva i publike. Ili jednom riječi: kako je naša literatura iz orudja postajala svrhom, kako je nastojala da se digne, kako se je iskapala iz neprilika unutarnjih i vanjskih, kako je od „sredstva civilizacije "postajala „organom kulture", koje su bile zapreke da literatura postane onim, što ima da bude, a što j e b i l o zaprekom, da postane doista „z r c a l o m nazora, inštinkta, temperamenta". I kad je tako, onda je posve prirodno, da sam morao kraj ovih pretežno vanjskih prilika, uzeti i vanjska mjerila, v a n j s k e k l a s i f i k a c i j e, vanjske momente. Onda je prirodno, da sam morao u kolo svoga razmatranja uzeti i stvari, koje se ne odlikuju samo „kulturnim kvalitetima", da nijesam mogao biti artista, jer sam htio da pišem o razvoju i p r i l i k a m a h r v a t s k e literature. A da sve ovo mora uvažavati onaj, koji piše o toj n a š o j literaturi, pokazuje najbolje i Lunačekova ocjena, koja se i na te strane obazire i dolazi tako u koliziju sa u početku proglašenim artističkim mjerilom.

Lunaček kaže, da je naše realiste u 80-tim godinama zanimao ne toliko problem socijalni, koliko opis soc. prilika. Njih je zanimao „čovjek tek kao artistički jedan momenat a ne kao čovjek" (str. 404). Lunaček opetovano tvrdi, da su naši realiste u prvom redu probudili „artističku stranu naturalizma". On dapače obrazlaže svoju tezu, da sam ja — pišući o našem naturalizmu — imao uzeti u račun samo one pisce i djela, koji su čisti artiste baš za to „jer naturalizam vazda je artistički elemenat i izrazom svake umjetnosti i književnosti". A malo niže (str. 405.) kaže, da je baš „neartistička sadržina naturalistička većeg djela naše produkcije u 80-tim godinama bila razlogom padu pokreta". Dok mi na stranici prije predbacuje, da sam zamjenio „opis soc. prilika" sa „soc. problemom", te me pobija tvrdnjom, da su naši pisci samo kao artistički momenat opisivali društvo i prilike, na stranici dalje, samo da pobije moju drugu tvrdnju (da je utjecalo na pad pokreta i to kako su pisci shvaćali svoj odnošaj spram publike), kaže „u obradbama socijalnih sujeta interesira socijalni momenat pisce više od artističkoga" i kako doktrina o „documents humains ubija svaki artistički elemenat u naturalizmu" i „oduzima joj trajnu poetsku vrijednost". Iz ovoga nije nikako jasno, što zapravo Lunaček misli. Ja sam u svojoj knjizi n. pr. istaknuo, kako je naš realizam bio u prvom početku 80-tih godina skroz formalan, kako je samo crtao soc. prilike, dakle kako bi Lunaček rekao, bio je čisto artističan (Vojnović, Draženović, pa i Kovačić). Kasnije je ulazio socijalni momenat kao problem za pisce. Pisci su dakle postajali više socijolozi, nego li artiste. Epigoni su utukli taj artizam do kraja. To bi se sve slagalo s mojim izvodima u knjizi. Ali zašto se onda Lunaček buni? Po str. 405. sudeć, buni se za to, jer da sam govoreći o odnošaju pisca, spram publike, unesao neliterarni, vanjski momenat u pitanje pada realizma, koje ima svoj izvor samo u unutarnjem momentu — u odaljenju od artizma. Po toj stranici mora da je „umjetnik vazda nad predmetom, iznad sujeta". Ali na strani prije pristaje Lunaček uz mene, da baš pod kraj 80-tih godina (dakle kada je i po njegovoj tvrdnji naša knjiga postala neartističnom) literatura stoji pod dojmom predmeta i dodaje „to je z a t o, jer su pisce zanimale soc. prilike, ne problemi, čovjek tek kao a r t i s t i č a n momenat, ne kao čovjek". U čemu je dakle artizam?

Na drugim mjestima Lunaček opet tvrdi i dokazuje, kako je naš naturalizam morao pasti za to, jer je bio jednostran, artističan, a nije obuhvatio cijeloga nazora o svijetu. On tvrdi, da naši pisci nisu velike ljudske probleme rješavali za to, što su probudili u sebi s a m o artističku stranu naturalizma, a ne i idejnu. Ovoj činjenici Lunaček daje veliku prednost i to punim pravom. U svojoj knjizi sam na više mjesta upozorio na nju. Dapače sam u poglavlju o kritici i drugdje naročito rekao, kako je baš za to pao naš realizam, jer je bio samo literaran (ili po Lunačeku „artističan") a nije prožeo cijeli život i shvaćanje pisaca. Ovu tezu sam i drug je i drugda, i vazda obradjivao, pa je veći dio moga rada baš i išao za tim, da pokažem, kako mi nijesmo shvaćali znatnosti i jedinstvenoga nazora o svijetu, kako smo bili jednostrani. Baš izgradnja nazora o svijetu je glavnom temom tolikih mojih članaka i studija. Činjenica, da su naši realiste bili po tehnici realiste, a po shvaćanju nezadovoljni idealiste i da je za to spao realizam jest i u mojoj knjizi uzeta kao za gotovo glavnu tragičku krivnju u drami realizma. A ipak Lunaček u svojoj ocjeni piše, kao da me je na to tek on morao upozoriti, pak meni, koji skoro i ne činim drugo, nego svagdje upozorujem na potrebu cjelovitog i svestranog nazora o svijetu, za što

me Krnic zove „ideologom" i na tom prigovoru gradi svoju ocjenu, spočitava slijedeće: „Nitko nije htio razumjeti, a toga n e ć e ni g. Marjanović d a z n a d e, da svaki kulturni pokret mora biti jednovit i cjelovit u svemu". „To smo bar mogli od Marjanovića očekivati, kao od modernoga kritičara". „Marj. je posve zaboravio istaknuti, da je taj pokret bio jednostran, da se je odrazio tek u književnosti i da je za to pao". Ali kad sam ja u svojoj knjizi zagrabio u ove općenito kulturne strane, izilazi Lunaček s — artizmom! Kad sam našoj „Modernoj" prigovarao to, što nije unijela više teorije, više jedinstvenog nazora na svijet, obrazložila više ideja i kad sam t o i tek to naveo kao jedan od glavnih razloga n j e n o m k l o n u ć u, onda Lunaček, koji u I. dijelu svoje ocjene kaže i sam sa žalbom da „nije ni moderni pokret 90-tih godina išao za tim, da unese u naš javni život znanost, u II. dijelu predbacuje mi i nepoznavanje i iskrivljivanje i čak — zlobu, kad taj nedostatak modernizma ističem; a kad u svojoj knjizi ističem nešto više skupinu oko „Nove Nade" i „Svjetla" i i h radi njene veće brige i želje za tim i d e j n i m obogaćenjem, radi nastojanja oko izgradnje toga jedinstvenog modernog nazora o svijetu (a baš ljudi te skupine ili njoj blizi, su onda u tom pravcu pisali i knjige izdavali,) onda se Lunaček ruga i meni i toj skupini „gimnazijalaca", koja da ne znači ništa, onda uzima za mjerilo i opet — artizam, akoprem ja nijesam nikad tvrdio, da je ta skupina literarno-artistički bila znatna.

Isto tako Lunaček se „čudi", što mi nije udarilo u oči, da nije u 80-tim god. a to baš radi nesredjenosti nazora i raspoloženja bilo izrazitih pjesnika, a naročito drame. I kaže da se je ovdje trebalo „pod svaku cijenu ustaviti". Ja se doduše nijesam ovdje ustavio, ali sam i ovu stvar uzeo na oko. I ako se Lunaček potrudi, naći će u mojoj knjizi i o tome govora. „Drama je vezana o neke sredjene nazore, filozofske, socijalne i moralne. Drama ovisi i o neposrednom dojmu na široku publiku, pak se radi o tom, u kojoj je mjeri tu publiku prožeo jedan n a z o r o s v i j e t u. Z a t o i nije u 80-tim godinama naša drama napredovala".... „Tek onda, kad u drugoj polovici 90-tih god. prelazi realizam iz literature u život i javlja se kao socijalno-politička ideja, onda istom se javlja i snažnija socijalna drama". Tako pišem na str. 197. Dakle nijesam pustio s vida „posvema" ni to. Uopće, Lunaček mogao bi veći dio svojih ideja o našoj literaturi i društvu, o nazoru na svijet i t. d. naći raštrkane u cijelom nizu mojih prijašnjih članaka i radnja, pak je malko čudno, što baš tim idejama i pogledima izlazi sad pred mene, da me „upozoruje" i da mi drži lekciju.

Ali ipak — moram priznati — jedne i to vodiljice ideje njegove ocjene, ne će naći kod mene. Ona je posve originalna, posve Lunačekova. To je ideja o naturalizmu od ilirizma dalje. Ilirska ideja je ona, od koje mi još svi živemo, a „jedna od glavnih kvaliteta ilirizma je j a k a n a t u r a l i s t i č k a nota i elemenat". Ova naturalistička nota je opće slavenska, a i naša pučka. Ona se javlja kroz cijeli prošli vijek naše literature, a naša „Moderna" joj je takodjer vjerna. Realizam 80-tih godina je samo oživljenje te note. Ovo je teza Lunačekova. Dobro! To je njegovo shvaćanje naše literature. Ali ako ja imam drugo shvaćanje, kako kritičar dolazi do toga, da apodiktički mene sudi i da mi kao pogreške i neznanje predbacuje sve ono, što se ne slaže s njegovim shvaćanjem? Lunaček često govori o činjenicama, ali on zamjenjuje svoje s h v a ć a n j e sa činjenicama. Ako sam ja napisao knjigu, s čijim se shvaćanjem Lunaček ne slaže,

dobro, on to može i treba da kaže i obrazloži. Ali to je onda predmetom diskusije, a onda bi mogao izostati ton, kojim ocjenjuje moju knjigu. Onda nije dolično samo tvrditi, da je krivo moje dijeljenje literature, da uopće nijesam smio uzeti smrt Šenoe „metom" (valjda ishodištem) moje knjige. A još je manje lijepo, kad Lunaček piše, kao da ja uopće nisam ni zagledao u starije „Vijence", kao da nijesam ni pročitao Gjalskijeve starije radnje i t. d. Ali ako bi htio i ja na ovaj način prikazati Lunačeka nepoznavačem naše literature i ignorantom, zar ga ne bi mogao pitati: je li on uopće zagledao u tečajeve „Danice Ilirske", pa kasnije u „Kolo", „Neven", „Leptir", „Naše gore List" i t. d.? Kako je on došao do toga, da mu je „jedna od glavnih kvaliteta" ilirizma — naturalizam! Da je I. Zahar i naročito I. Dežman naturalističan (dok Jurkovića i po koga pisca iz apsolutizma ne spominje)! Lunaček će reći: to je moje shvaćanje! Ali zašto da on zove ignorancijom protivno shvaćanje, kad još nije nitko od onih, koji su proučavali ilirizam, osim njega, obilježio glavnom kvalitetom ilirizma — naturalističku notu?!

Mogao bi isto tako pitati: šta uopće razumijeva Lunaček pod riječi „naturalizam"? Bilo bi to tim zanimljivije znati, jer on n. pr. voli zvati naše realiste naturalistima, a odbacuje doktrinu (Zolinu) o „documents humains", jer zove ilirske pisce naturalistima, jer kaže da su „svi natu r a l i s t e satirični" (za što? Lunaček nastavlja istu izreku ovako: „jer s a t i r i č a r imade zadaću da odmjeri razmak, u kojem se čovjek udaljio od prirode"!); jer, dok definira slavenski naturalizam kao „osobitu ljubav i obožavanje prirode" u istoj izreci kaže, da se taj naturalizam pokazuje i u slavenskoj „silnoj inklinaciji m i s t i c i z m u"! I ovo je — shvaćanje, ali da to i drugi shvate, trebalo bi da se Lunaček izjasni bar toliko, koliko sam se ja o svom shvaćanju u svojoj knjizi izjasnio.

Kod uporabe jedne konvencijonalne riječi, (a i riječ „naturalizam" je takova) obično se ljudi drže i konvencijonalnog smisla. A pod naturalizmom mi ne razumijevamo obično prirodnost, ili ljubav za prirodu, ili čak i misticizam uopće, nego odredjeni smjer u mišljenju i u knjizi. Obično se dapače razlikuje dosta oštro i realizam od naturalizma. Jer inače i nema smisla klasifikacija i ovakovo označivanje sa „izmima". Ako je „Lijepa naša..." naturalistična, ako su to Niemčić, Trnski, Zahar, Marković, Vraz, Ilirci, a onda i pisci 80-tih a i oni od konca 90-tih godina, o n d a (ali samo onda) je prirodno, da se od ilirizma nije literatura bitno promijenila i da moja klasifikacija ne stoji, jer onda je suvišna s v a k a klasifikacija, pošto su naturaliste i Homer i Sofokle i Vergil i Petrarca i t. d. jer je svaka lirska pjesma, svaka knjiga, koja izražava neku ljubav k prirodi (isto tako i Byron i Hugo i uopće svi bolji pisci) naturalistična, ali i idealistična i romantična i mistična u isto vrijeme. Ni priroda, ni literatura se doista ne ravnaju, dok stvaraju, po umjetnim klasifikacijama, ali kad princip pregleda i ekonomije traži neku klasifikaciju, ima da ta bude odredjena, sporazumna. I kao što artizam nije isto što i uopće umjetnost, tako nije ni naturalizam isto što i ljubav k prirodi, pak za to kod Lunačeka ovo proširivanje značenja riječi ad infinitum radja samo zbrku i nesporazumljenje — ako ne služi tek plaštem, da se na osnovi toga nesporazumka uzmogne lakše prigovarati.

JOSIP PASARIĆ: REFORMA SREDNJE ŠKOLE. (Nastavak)

II. O klasicizmu.

Protiv prevlasti klasicizma u novovjekoj srednjoj školi ustaju u novije vrijeme društveni krugovi, državnici, zastupnici realnih nauka i mnogi napredni pedagozi. Društveni krugovi i roditelji pokazuju protivnost klasicizmu time, što sada sve češće šalju djecu svoju u realne zavode (realke, realne gimnazije, praktične strukovne škole), u kojima se ne uči nijedan ili barem samo jedan klasični jezik. Prirodna je posljedica tomu, da se realni zavodi sve više pune, a broj mladeži u humanističnim gimnazijama postepeno od godine do godine umanjuje. Taj se pojav opaža u mnogim evropskim zemljama u posljednjih deset godina, a u najnovije vrijeme i u Hrvatskoj, kako ističe prof. Ebrić u „Nastavnom Vjesniku". Praktični političari i privredni staleži (trgovci, obrtnici, industrijalci) s pravom zahtijevaju, da škola nema biti sama sebi svrhom, već da mora mladež odgajati i spremati za kasniji život („non scholae, sed vitae discimus"), pa stoga treba da se i naučna osnova prilagodi zahtjevima novih životnih prilika. Novovjeki pak razvoj privrednih, produktivnih i prometnih grana bezuvjetno traži poznavanje tudjih živih jezika, a kako uz ove ne može biti mjesta u naučnoj osnovi starim mrtvim jezicima, treba ih izlučiti, da se ukloni preterećenje mladeži. Pored toga zastupnici privredne i produktivne struke naglasuju, da privredni i produktivni staleži tvore u državi ogromnu većinu prama upravničkim i činovničkim staležima (n. pr. u Austriji 12,380.857 prema 336.114), pa bi pravedno i u redu bilo, da se i škole drže toga razmjera. Medjutim sada je upravo obrnuto : ogromna većina srednjih škola poglavito je namijenjena činovničkom staležu, a upravo mikroskopska manjina privrednim i produktivnim staležima (u Austriji 224 gimnazije i realne gimnazije sa 75.013 djaka, 123 realke sa 40.524 djaka, dakle u svem **347** srednjih škola sa **115.537** djaka, a naprotiv samo 67 škola sa 14.561 djakom za proizvodne i privredne staleže). A budući da humanistične gimnazije i realne gimnazije poglavito spremaju za upravne i činovničke službe, ima se broj njihov ili znatno stegnuti na račun praktičnih srednjih zavoda ili se moraju preurediti prema praktičnim potrebama novoga vremena time, da se ukinu stari klasični i uvedu živi jezici, koji imaju jednaku obrazovnu vrijednost, a uz to dobro dolaze u životu.

Zastupnici realnih nauka (kao n. pr. dr. H. Kleinpeter u spisu „Mittelschule und Gegenwart" i dr. T. Fuchs, profesor geologije na bečkom sveučilištu, u mnogobrojnim člancima i brošurama) obrazlažu stanovište svoje protiv klasičnih jezika ovako: Latinski jezik bio je medjunarodni naučni jezik u 16., 17., pa i u 18. stoljeću. Tada je sva znanstvena literatura bila pisana latinskim jezikom i najbolja pjesnička djela bila su sadržana u starim klasicima. Tada nije bilo još moderne literature i lektira grčkih i rimskih klasika bijaše jedino štivo i obrazovno gradivo. Stoga je posve prirodno bilo, da je učenje tih jezika bilo bezuvjetno potrebno svakomu, tko je htio da se naobražava, i da je studij klasičnih jezika bio središnja tačka gimnazijske obuke. Onda još nije bilo znanosti u pravom smislu riječi — analitičnu geometriju otkrio je Descartes u 17. stoljeću, trigonometriju je sustavno obradio Euler u 18. stoljeću, a da o prirodnim naukama i tehnici i ne govorimo. No danas su se prilike posve promijenile. Veliki novovjeki

narodi stvorili su svoju pjesničku književnost, koja je dosegla visinu grčke, a u mnogom je i nadvisuje (n. pr. Shakespeare). Nova bogata naučna književnost sadržana je u živim jezicima, pa svatko, tko se hoće da posveti višem zvanju, osobito znanosti, mora poznavati moderne jezike, koji mu otvaraju vrata k riznici znanja i naobrazbe. Stoga gimnazija, ako zaista hoće da sprema za život i više nauke, mora njegovati žive jezike i u dovoljnoj mjeri upoznavati gojence svoje sa najvažnijim resultatima novovjekih nauka. Stari mrtvi jezici neka se pridrže samo u višoj gimnaziji kao fakultativni predmeti, i to za mladiće, koji ćute ljubavi i volje za njih. Uz razumnu metodu može se u zrelijoj dobi polučiti u ovim jezicima vrlo povoljan uspjeh. Ako se ukinu stari jezici, dobit će se više mjesta u naučnoj osnovi za zemljopis, geologiju, biologiju, kemiju, fiziku, pak ustavoslovlje i higienu.

I mnogi napredni pedagozi bore se protiv monopola staroklasičnih jezika u gimnazijama. Fr. P a u l s e n, profesor filosofije i pedagogije na berlinskom sveučilištu, veli u predgovoru svoga djela „Geschichte des gelehrten Unterrichtes": „Der gelehrte Unterricht ist der allgemeinen Kulturentwickelung beständig, wenn auch in einigem Abstand, gefolgt". To je neoboriva činjenica i osniva se na historijskom zakonu. Razvoj moderne kulture traži i svoju srednju školu, a na dlanu je, da tomu idealu ne odgovara skolastična gimnazija iz 16. i 17. stoljeća sa prevlašću starih jezika. I O. Willmann u djelu „Didaktik als Bildungslehre" (I. str. 70. i sl.) izriče sličnu misao: škola uopće i u pravilu stvara duh vremena, a ne obratno. A danas se duh vremena sve više odvraća od antike i utjecaj njezin jedva i zamjećuje površno oko mase. Poznati pedagog W. R e i n u svom djelu „Pädagogik im Grundriss" (str. 39.) iskreno očituje: „Die Fabel von der f o r m a l e n Bildung muss aufgegeben werden", a pristalice klasicizma baš u f o r m a l n o j o b r a z o v a n o s t i klasičnih jezika nalaze jaku kotvu daljem održanju tih jezika u gimnazijskoj naučnoj osnovi. Slabe uspjehe u grčkom jeziku otvoreno priznaje glasoviti filološki stručnjak Wilamowitz-Möllendorf, a autor komedije „Flachsmann als Erzieher" i pedagog Oto E r n s t u krasnom pedagoškom djelcu „Des Kindes Freiheit und Freude" (Leipzig, H. Haessel Verlag, 1907), ako i ne želi, da se ukinu stari jezici, odlučno se protivi tomu, da se po staroj zloj navici bane kao središte u našim školama. Oni su po njegovu sudu „bezobrazan nametnik, koji ni iz daleka ne naplaćuje ogromnu površinu, koju zaprema" (str. 16.). I C h a m b e r l a i n oštro se obara na dosadašnji sustav srednjoškolske obuke i s pravom se čudi u djelu „Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts" nesavremenoj obuci klasične starine i jezika: „Što smo mi još i danas, gdje bi toliko velikih i važnih stvari moralo da zaokuplja našu pozornost, gdje se je medjutim sabralo nebrojeno blago misli, pjesništva i napose znanja, o kojem i najmudriji Heleni nijesu ni sanjali, a u kojem bi svako dijete moralo po prirodjenom pravu imati udjela, — što smo mi još uvijek prinudjeni, da dragocjeno vrijeme trošimo na učenje svih potankosti grčke povjesti, da moramo natrpavati svoj siromašni mozak beskonačnim brojem imena preslavne gospode na a d e s, a t o s, e n e s i e i t o n itd. i da se što više oduševljavamo za političke dogadjaje tih okrutnih i kratkovidnih demokracija, zaslijepljenih sebičnošću i osnovanih na dangubi i gospodstvu nad robovima — to je zaista teška sudbina, kojoj zapravo nijesu krivi Grci, već naša rodjena zasukanost".

Prikor zasukanosti očito ide u prvom redu one, kojima je povjerena organizacija srednjoškolske nastave, a u drugom one klasične filologe, koji zatvaraju oči i uši pred zahtjevima novog vremena i ne prestaju opetovati staru pjesmu o jedino spasonosnoj i nenadoknadnoj obrazovanosti starih jezika. Pomenute njihove razloge u prilog klasicizmu pobijaju napredni pedagozi Paulsen, Bergemann, T. Fuchs, Kleinpeter, dr. Löwl, prof. Ehrlich i dr. od prilike ovako:

1. Istina je, da se u modernim jezicima nalaze mnogi grčki i latinski izrazi, t. zv. „termini technici", ali je posve krivo mišljenje, koje je rašireno osobito u akademskim krugovima, da se te tudjice i uopće znanstvena terminologija ne mogu pravo shvaćati i sigurno upotrebljavati bez znanja starih jezika. I pristalice klasicizma moraju priznati, da se značenje mnogim tehničkim nazivima ne shvaća ni danas, gdje se tako pomnjivo uče klasični jezici. Etimološko porijetlo nekog tehničkog izraza zanima tek onoga, koji ga je izumio i stvorio. Stručnjaku je stalo u prvom redu do stvari, za koju je potreban novi izraz. S vremenom se prvotno značenje posve zaboravi, jer tehnički izraz čestom porabom postaje stalnom oznakom izvjesnom pojmu dotične struke. To je posve razumljivo i zato, što iz terminološke kovačnice izlaze katkad jezične grdosije, koje vrlo nepotpuno označuju svoje pojmove. N. pr. „filologija" trebalo bi da zapravo glasi: „logologija" prema: „geologija, biologija, antropologija" itd., a uz to dosta manjkavo („ljubav za riječ") označuje naučnu granu, koja se ne bavi samo riječima. Koja korist medicinaru, ako znade, da carcinoma potječe od grčkog καρκίνος, gangrena od γραινω, zagristi, a tifus od (τῦφος) θύειν, dimiti? Malo će biti liječnika, koji znadu, da po etimonu riječ „tifus" znači zamračenje ćutila; no tko da opravdano prekorava one, koji to ne bi znali. Dr. H. Kleinpeter u pomenutom spisu (str. 40.) zgodno opaža: Gdje se tehnički izraz stalno upotrebljava, ondje mora da bude po pojmu svojem jasan i izrazit, t. j. u jeziku logike pita se za njegovu stvarnu, a ne imensku definiciju. Izvedenje njegova imena čisto je filološka stvar, za koju se realista ne treba brinuti. Ako ovaj poznaje dotični jezik, može mu tumačenje riječi biti malim mnemotehničkim pomagalom, ali stvarne vrijednosti nema nikada. Često pače može da i zavede, tako n. pr. „termometar" i „kalorimetar" po sastavu znače jedno te isto. Može se stoga reći, da ni pravnik ni medicinar zbog tehničkih termina ne trebaju učiti stare jezike. Sam Mommsen je tvrdio, da je u naše vrijeme pravnicima znanje modernih jezika potrebnije, nego li klasičnih. U ostalom ne bi imalo smisla — kako priznaje i klasični filolog dr. Huemer — učiti o s a m godina i u t o l i k o j m j e r i klasične jezike samo u tu svrhu, da se mogu razumjeti grčki i latinski izrazi, koji se nalaze u pojedinim naučnim granama. Ako teolozi, klasični filolozi i historičari trebaju latinski i grčki jezik, nije pravedno, da se cijeloj gimnaziji ostavlja humanistično obilježje. Tko se hoće da dade na te nauke, može si i privatnim putem pribaviti potrebno znanje starih jezika, kako danas moderni filolozi izvan škole stječu znanje novih živih jezika. Prema tome uputa u znanstvenu terminologiju i u prvobitno značenje starog nazivlja nije nipošto dovoljan razlog održanju humanističnog sustava u novovjekoj gimnaziji. Protivnici klasicizma osporavaju i t. zv. h i s t o r i j s k i argumenat, koji toliko naglasuje Wilamowitz i njegovi pristalice, a u kratko glasi: Bez znanja klasične starine ne može se pravo shvaćati savremena prosvjeta. Tko hoće da dublje pronikne u povjesni razvoj moderne prosvjete i da je u raznim oblicima prati sve do prvih izvora, mora da poznaje

stare pisce, a u tu svrhu treba da uči stare jezike. Ako se i prizna, da se bez znanja klasične starine i starih pisaca ne može pravo shvaćati današnja prosvjeta, odatle nipošto ne slijedi, da je učenje starih jezika bezuvjetno nužno za višu naobrazbu. Sa sadržajem starih pisaca može se mladež i s pomoću valjanih prijevoda upoznati. Filolozi prevršuju mjeru, kada tvrde, da se sadržaj nekog djela ne može razumjeti bez poznavanja njegova izvornog oblika. Filosofija Aristotelova vrlo je podobna, da onomu, tko je prouči, zorno predoči golemu važnost grčkoga duševnoga života i živi utjecaj njegov kroz tisućljeća, ali da je upoznaš, ne treba za to baš da izučiš grčki jezik, kao ni onaj, tko hoće da upozna filosofiju Lockeovu, ne treba naročito da uči engleski. Važnost sadržaja starih klasika ne može ni po sudu razboritih filologa, kao n. pr. dra. Huemera u pomenutom djelu (str. 11.), sama po sebi da opravda humanistični sustav u gimnazijama.

Dr. T. Fuchs, profesor geologije na bečkom sveučilištu, sudi o tom pitanju ovako („Antike Kultur und antike Sprachen"): Što je obrazovno u starom svijetu, jezik ili kultura? Razumije se: kultura, i to u prvom redu grčka umjetnost i filosofija. Vrhunac pak grčke umjetnosti jest u likovnoj umjetnosti, u kojoj su Grci i danas nedostignuti uzori. A da se ta umjetnost upozna, tomu nije bezuvjetno potrebno znanje grčke gramatike. Isto se tako može grčka filosofija upoznati bez znanja grčkoga jezika iz djela novovjekih pisaca o grčkim filosofima. I grčka lijepa književnost, izuzevši liriku, može se valjano proučiti iz dobrih prijevoda. Ali da se grčka kultura dobro shvati, treba proučiti život starih Grka, a taj se može posve dobro upoznati iz djela novovjekih pisaca, koji su svestrano i temeljito istražili povjesne podatke o grčkoj kulturi i ovu u jasnoj slici prikazali u svojim djelima.

Iskusni filolozi znadu, da učenik iz onih autora, koji se čitaju u gimnaziji, dobije vrlo manjkavu i nepotpunu sliku o klasičnoj starini. Toj bi svrsi kud i kamo bolje poslužila zgodno napisana knjiga o starogrčkim starinama i mala priručna knjižica izabranih prijevoda iz grčke književnosti.

2. Stara je tvrdnja, da se u grčkom i latinskom jeziku krije velika obrazovna snaga u formalnom pogledu, pa da učenje tih jezika u znatnoj mjeri podupire razvoj duševnih sposobnosti i produbljuje shvaćanje materinskoga jezika. Branitelji klasicizma vele, da su ti jezici potpuno obradjeni i da prikazuju stalni tip u gramatičnom, sintaktičnom i stilističnom pogledu. Stoga se na njima mogu proučavati stalna pravila i zakoni o mijenjanju jezičnih oblika i o poredjaju riječi i rečenica, a sve to dobro dolazi čovjeku kod proučavanja živih jezika, koji se nalaze u neprekidnom razvoju, te se može lako snaći u gramatici i sintaksi njihovoj i brzo ih shvatiti i naučiti. U kratko : znanje grčke i latinske gramatike olakšava učenje živih jezika. Protivnici klasicizma pobijaju taj nazor po prilici ovako: Tu se očito radi o razvoju filološkog mišljenja, t. j. o jednostranom razvoju duševnih sposobnosti, a ne o razvoju njihovu uopće, ne o obrazovanju njihovu, pod kojim se razumijeva obogaćenje uma i osposobljenje za različite grane znanja. No i u tom uskom filološkom smislu stari su jezici danas izgubili svoje značenje, jer u novije vrijeme sve više otima mah prirodna metoda u jezičnoj obuci. Ta metoda po sudu mnogih stručnjaka zaista u velikoj mjeri olakšava učenje novih jezika, a osnovana je na načelu, koje je upravo oprečno prijašnjoj gramatičnoj metodi. Protivnici klasicizma oštro se obaraju na tu metodu i spočitavaju klasičnim filolozima, da su im na pameti same formule i pravila, pa da se u tom i sastoji u glavnom školski

njihov rad u gimnaziji. Točno i strogo traže od učenika sve nepravilne glagole grčke gramatike sa najrjedjim aoristima i najneobičnijim perfekatskim reduplikacijama, hipotetske i irealne rečenice i sve moguće partikule. A sve su to stvari, koje u životu kasnijem vrlo malo ili ništa ne vrijede. Same formule i pravila! Uopće mnogo se uči u školama „in spem futurae oblivionis" ! Naprotiv uputu o velikim zakonima prirodnim, filosofiji, kulturi i savremenom životu dobija djak tek nakon ispita zrelosti ! Ako već mora da se tjera ta gimnastika mozga i pamćenja kao puko vježbanje (exercitium) duha, opravdano pitaju protivnici klasicizma: zašto da se to vježbanje ne vrši na predmetima, koji imaju smisla za kasniji život i ujedno pomažu shvaćanju cjeline dotičnog djela? Tu je metodu medju ostalima osudio kemičar Berthelot, koji je ovako oslikao mane gimnazijske naobrazbe u Franceskoj: Kroz nekoliko je godina mladić zabavljen jedino mehaničkim traženjem riječi po rječnicima ili učenjem fragmenata, u kojima shvaća samo riječi, a opći smisao mu je nejasan. Svaki djak, ako je iskren, uvidja, da na svršetku gimnazije nema točnog pojma o društvenom životu Grka i Rimljana, ni o običajima njihovim i da apsolutno nije kadar da samostalno čita koje grčko ili latinsko literarno djelo. Uzrok tomu pojavu nije u starim jezicima i naučnoj osnovi gimnazijskoj, već u tome, što se u srednjim školama po nekoj rutini ili iz duševne lijenosti upotrebljava u jezičnoj obuci, pa i u pozitivnim naukama ružna arhaistička metoda. Mladež se prinudjuje, da uči fiziku, zoologiju, kemiju onako, kako uči Vergilija, po knjizi, po lošim učbenicima, u kojima se gomilaju činjenice, a slabo ili nikako ne tumače opći zakoni, kojima se objašnjava, što je elektriciteta, toplina, svijetlo. Uz to se djacima ne daju praktične upute. Kako ne možeš postati dobrim slikarom, ako slikaš samo kopije, a ne predmete u prirodi, tako ne možeš pravu naobrazbu da stečeš iz samih knjiga. Ta se postizava samo onda, ako se naučiš opažati i nastojiš da proníkneš u smisao i značenje svega onoga, što te okružuje. Stoga bi valjalo kao u Engleskoj voditi mladež u prirodu, na livade i polja, u šume, tvornice, industrijalne zavode i prometne zgrade i tamo ih potaknuti, da gledaju i motre, da pitaju i traže, pa na pitanja sami odgovaraju. Tako bi se mladež priučila, da se zanima, da želi i traži znanje i pouku. Kraj dosadašnje metode mladić nema u gimnaziji dosta prilike, da motri prirodu, životinje, rasline, život i zbiljske pojave. Ništa drugo, nego knjige te knjige, riječi te riječi! Tako se uzgajaju pusti frazeri, rutineri, strančari, birokrate, a ne korisni članovi društva, industrijalci, agronomi itd. Ova Berthelotova kritika može se primijeniti na zasjarjelu obućnu metodu i u nekim drugim zemljama.

Pred sudom napredne pedagoške kritike jednako ne može da se održi tvrdnja, da samo klasicizam snažno razvija duševne sposobnosti i priučava na intenzivni umni rad. U srednjem vijeku, kada se tek radjao samostalni misaoni rad na grobu ukočene skolastike, izučavanje starih klasika zaista je davalo pobude za razvoj mišljenja i priučavalo na samostalni duševni rad. No danas je takva tvrdnja puki anahronizam, jer u novije doba u tome je stare klasike posve zamijenila snažno razvijena savremena nauka. Nema sumnje, da se mišljenje ne može snažno da razvija na osnovi jednostranog obrazovnog elementa, kakav je danas klasicizam prema visokom stepenu moderne prosvjete. I priučavanje na intenzivni duševni rad ne može da bude povlasticom samo jedne grane znanja, kao što je klasicizam ili koja druga struka, već se postizava svijesnim i ozbiljnim radom u kojoj god grani njegovoj. U tom

pogledu ima danas neosporivu prednost pred klasicizmom prirodno-naučna metoda mišljenja, koja se osniva na evolucionoj teoriji i komparativnom načinu istraživanja i kojoj moderni svijet ima da zahvali svoj ekonomski i naučni napredak.

Time se nipošto ne poriče, da bi obuka u starim jezicima i klasičnoj književnosti uopće bila podobna utjecati na razvoj duševnih sposobnosti, na stvaranje suda i ukusa, na pravilno mišljenje, nego se samo osporava dogma o jedinstveno spasonosnoj i obrazovnoj snagi klasicizma. Nije i ne može biti istina, da se taj utjecaj uvijek i svagdje opaža i polučuje, niti je istina, da nema drugih predmeta, koji u tom pogledu ne bi imali istu paće i veću vrijednost. Gotovo svi predmeti srednje škole mogu se u tome takmiti, a neki i vrlo uspješno sa klasičnim jezicima. Pored toga treba imati na umu, da staroklasična obuka može samo onda uspješno utjecati na razvoj duševnih sposobnosti, ako učenik dobro poznaje stare jezike, što rijetko biva u današnjim gimnazijama, pa da upravo razlika u načinu mišljenja i izražavanja znatno otešćava taj uspjeh. Čini se, da bi učenik lakše u kojem živom jeziku dopro do takova dubljeg shvaćanja tudje prosvjete. Neuspjehu je često kriva i loša metoda. Mladež naime može vrlo malo da duševno usvoji od klasične starine kraj filološkog cjepidlačarenja, etimološkog razglabanja i metričkog objašnjavanja. Rijetko se pazi na to, da humanističnu gimnaziju ne polaze samo takvi mladići, koji kane učiti filologiju. Pa i sam božanski Homer utopi se katkad u pretjeranom tumačenju partikula κὲν i ἄν, pa μὲν i δέ.

K tomu još dolazi prirodjena averzija učenika spram starih jezika. Učitelj se trsi, da s pomoću jezičnih oblika obrazuje um učenika, a učenik vidi u tome rabotu, koja po njegovu sudu nema prave svrhe. Posljedica je takove obuke, da se ne razvijaju, već lome i slabe duševne sile. Stoga po sudu nekih pedagoga sva bit pitanja o t. zv. preterećenju ne sastoji u prevelikom broju učevnih sati i domaćih radnja, već poglavito u pomanjkanju spoznaje o koristi učevne gradje kao i mara i volje k njoj. Veli se: Dajte isti broj učevnih sati učeniku, ali za predmet, za koji se živo i s ljubavlju zanima, i preterećenja ne će biti. Nerazumno je od bubanja nerazumljive i mrske učevne gradje očekivati obrazovnu moć. Tvrdi se jošte, da je obuka grčkoga i latinskoga jezika podjedno i obuka materinskog jezika, pa da svaki prijevod iz grčkoga ili latinskoga jezika proširuje i ugladjuje znanje i vještinu u materinskom jeziku. Protivnici klasicizma primjećuju, da to može da bude kod onoga, tko je vješt latinskom jeziku, a ne kod djaka, koji se bori s poteškoćama oblika, sintakse i frazeologije. Naprotiv često biva, da si oni, koji se puno bave latinskim jezikom, pokvare stil i pišu nerazumljivo. Prema načelu: „simplex sigillum veri" puno je vjerojatnije, da vježbe u materinskom jeziku kud i kamo bolje od latinskih vježba usavršavaju stil i jezičnu vještinu.

Dr. H. Kleinpeter u pomenutom spisu (str. 13—19) potanko razlaže, kako je obuka u staroklasičnim jezicima jednostrana i uz dobru metodu može da ima samo relativnu vrijednost, a klasični filolog dr. K. Huemer iskreno priznaje: „Formalno obrazovna vrijednost starih jezika ne bi bila sama po sebi podobna da opravda dalji njihov ostanak u gimnazijskoj naučnoj osnovi. Ni u koje doba nijesu se tudji jezici učili s a m o zato, da se mladež priučava mišljenju i da tjera gimnastiku uma; a da se i može potpuno dokazati, da su u tom pogledu stari jezici jedinstveni i nenadoknadivi, opet bi se moralo priznati, da se razum može vježbati do izvjesnog stepena i na drugi način, pa da bi probitačno bilo udariti tim drugim

putem, ako bi bio podesan, da pribavlja osobito uporabivo i korisno znanje. Radi li se samo o formalno obrazovnoj vrijednosti, onda valja bezuvjetno dati prednost modernim jezicima i u tom slučaju, ako u tom pogledu zaostaju za starim jezicima, jer je poznavanje njihovo od tako velike koristi u drugom pogledu".

3. Protivnici klasicizma govore danas sa skepsom i o estetsko-umjetničkom momentu staroklasične obuke, koji se medju humanistama drži najvažnijim i po sudu naprednog filologa dra. K. Huemera jedini može razložito da opravda pridržanje starih jezika u novovjekoj gimnaziji. I doista danas samo rijetki umovi vjeruju, da se jedino proučavanjem starih klasika može stjecati pravo shvaćanje umjetnosti i pjesništva. Velika ih većina naginje nazoru, da se to shvaćanje i lakše i bolje postizava s pomoću umjetničkih i pjesničkih djela u materinskom jeziku, ili barem novijih klasika u kojem živom jeziku. Jednako su i Grci estetsko-umjetničku naobrazbu crpali iz vlastitih svojih autora. Kako pjesnik može da pjeva samo u materinskom jeziku, tako i čitalac nalazi pravi estetski užitak jedino u pjesničkim djelima rodjenoga svoga jezika. Tudja su djela slabi surogati i onda, ako se čitaju u izvorniku. U ostalom to čitanje u izvorniku puka je fikcija. I najbolji filolog nije podoban, da i jednostavni sadržaj uhvati i duševno obradi posve u duhu grčkog ili latinskog jezika. Glazbeni ritam originala tek se doima uha njegova, a smisao štiva postaje mu čisto jasan samo onda, ako ga ma i na brzu ruku pretoči u materinski jezik.

Nadalje ističu protivnici, da klasična starina, naročito rimska književnost, ima razmjerno maleni broj djela, koja se mogu i danas smatrati nedostignutim uzorima u estetsko-umjetničkom pogledu. Ima literarnih sudija, koji zovu Livija lošim historičarom, Cicerona praznim frazerom, a Vergilija i Horacija filistarskim stihotvorcima, pa se ne mogu dosta načuditi, kako mogu književno naobraženi filolozi mučiti učenike s takim autorima. (Sveuč. prof. dr. Löwl u članku „Mittelschulfrage" u časopisu „Das Wissen für Alle" br. 38 g. 1906.). Opravdanost toga prigovora osjećaju i sami filolozi, pa zato u novije vrijeme počinju tražiti reviziju staroklasične lektire u gimnazijama, kao profesori gradačkog sveučilišta R. C. Kukula, E. Martinak i H. Schenkl u djelu „Der Kanon der altsprachlichen Lektüre" (Beč, 1906.), pak dr. K. Huemer u pomenutom spisu. Neki pače osporavaju uopće estetsko-umjetničku vrijednost starih klasika u gimnazijskoj obuci i tvrde, da je puko prijetvorstvo, kada se veli, da mladež estetski uživa u nekom klasičnom djelu, ako proniče u njegov smisao, čitajući ga u izvorniku (Oto Ernst u spisu „Des Kindes Freiheit und Freude", str. 15.) U većini slučajeva dostaje dobar prijevod, izuzevši dakako liriku. Najoštrije o tom sudi radikalni reformator dr. H. Kleinpeter, koji u pomenutom spisu (17—20) veli: „Nema zaista ništa smješnije, nego kroz 6 ili 8 godina iz dana u dan mučiti pamet s posve suvišnim jezičnim oblicima za volju tobožnjeg literarno-estetskog užitka. Velim „tobožnjeg" užitka, jer ja ne vjerujem u njegov realni bitak. Ako se neki jezik tako pomno uči, kako je to bivalo prije 100 godina s latinskim jezikom na gimnazijama, onda tek može biti govora o užitku. Danas mi možemo osobito grčki duh kud i kamo bolje, a i lakše da upoznamo iz mnogih pjesničkih djela naših rodjenih klasika, koji su taj posao za nas jur obavili. Napokon bi čovjek mogao biti i posve bez njega. Velim to ozbiljno. Narodno pjesništvo ostaje narodnim pjesništvom, a tudja lijepa knjiga ima vrijednost još samo kao kuriozitet. Druga je stvar sa znan-

stvenom knjigom, a ova nam je pristupna u prijevodima. A djela likovne umjetnosti govore nam i onako medjunarodnim jezikom".

4. Što se tiče t r a d i c i j e i nastavnog kontinuiteta, na njih se mogu s nekim pravom da pozivlju branitelji klasicizma kod zapadno-evropskih naroda, dok za druge evropske narode, osobito slavenske, kao i za ostali prosvijetljeni svijet taj razlog nema nikakve vrijednosti. U opreci prema romanskim narodima u žilama slavenskih evropskih naroda, pa tako i našega, nema rimske krvi, pa dosljedno tomu latinsko-grčki elemenat nije mogao da ostavi izrazitih tragova u narodnom biću njihovu, kako je to bilo kod Romana. Ta činjenica otimlje tradiciji klasicizma kod slavenskih naroda onu historijsku podlogu, koja bi ga donekle mogla da opravdava.

Nadalje na većinu slavenskih naroda, a medju njima i na naš, rimsko-grčka civilizacija nije ni iz daleka onako snažno utjecala kao n. pr. na njemački narod. Slavenski narodi prigrliše nakon pokrštenja za bogoslužje jezik maćedonskih Slavena. Toj je svetinji velik dio našega naroda ostao vjeran sve do dana današnjega uza sve umjetne napore fanatičnih latinizatora. Naš klasicizam, u koliko ga ima, javlja se tek sporadično i plod je imitacije tudjinstva. Na taj je način u svoje vrijeme došao i u naše srednje škole, koje su udešene posve po zapadno-evropskom kalupu. U nas nije bilo renesance ni preuredjenja obrazovnog klasičnog sustava, kao u zapadnoj Evropi. Klasicizam se nije organski srasao s našom prosvjetom, već je tek umjetno nakalamljena biljka. Stoga on nema u nas ni one tradicije ni onog kulturnog značenja, što ga zaista ima još i danas na zapadu. Kod Romana i Nijemaca okruženo je nekom aureolom sve, što je u svezi sa starim jezicima. Mladiću se ondje već od rane mladosti ucjepljuje poštovanje spram klasične drevnosti. Ta sugestija traje kroz cijelo vrijeme obrazovanja, a zna se, koliku ulogu ona igra u duševnoj sferi. Kod nas naprotiv čuje se latinski tek u crkvi i to samo u nekim krajevima. Uz to ne valja smetnuti s uma, da je našoj mladeži puno teže uciti latinski, nego li Romanima i Nijemcima. Mladiću, koji od djetinjstva govori koji romanski jezik, latinski je jezik tako lak kao i našim djacima staroslavenski. Donekle isto vrijedi za Nijemce. Oblići jezika njihova nalik su na latinski, a nepravilnosti glagola i consecutio temporum ne zadaju im tolike poteškoće kao našim djacima, koji kod učenja toga jezika neprestano nailaze na razlike i nesuglasnosti sa materinskim svojim jezikom.

U ostalom tradicija i historizam u naše se doba sve manje uvažava. Danas, čini se, prevladava misao Gorkoga: „U kočiji prošlosti ne ćeš daleko doći . . ."

U životu sadašnjeg vremena sveudilj jača pozitivizam, koji podvrgava bezobzirnoj kritici dosadašnja osnovna načela naobrazbe, države i etike i uopće ne priznaje apsolutnih vrijednosti. Po toj nauci svako znanje ima da bude živo i aktuelno, t. j. mora da ima vrijednost za praktični život. Stoga pozitivizam lomi štap nad mrtvim klasicizmom sa njegovom dosadašnjom pretežno skolastičkom metodom i glasno zahtijeva, da se u novoj srednjoj školi uz materinski i tudje žive jezike gaje ponajviše prirodne nauke i matematičko tehničke vještine. Savremenom čovjeku — veli se — ne dostaje ona opća naobrazba, koja se ograničuje na klasične jezike, jer je čovjek okružen raznim stvarima prirode s izvjesnim svojstvima i vrlo raznolikim pojavama, o kojima mu daje uputu obuka u prirodnim naukama. Čovjek bez znanja tih stvari nema pravoga pojma o svojem vremenu

kao ni o vlastitom organizmu. Stoga je potrebno, da mladić u srednjoj školi steče potrebno znanje iz prirodnih nauka, a da se i ne govori o tome, kako prirodne nauke imaju važno značenje u obrazovnom pogledu, jer u velike pomažu zorno opažanje i mladež priučavaju, da izvodi pravilne zaključke iz opažanih prirodnih pojava i činjenica.

U tom je smislu Virchow tražio, da se klasični jezici izluče, a materinski jezik učini središtem srednjoškolske naobrazbe, koja se ima osnovati na zlatnoj trojci: matematici, filosofiji i prirodnim naukama. Tomu dodaju Suess i Haeckel geologiju, koja bi se imala kao samostalan predmet učiti.

5. Protivnici humanizma pobijaju i kulturno-historijski momenat staroklasične obuke. Ako neki i priznaju, da se u klasičnoj starini nahode klice novovjekoj kulturi i da se bez znanja antike ne može pravo shvaćati moderna književnost i umjetnost, odlučno poriču, da je tomu bezuvjetno potrebno učenje starih jezika u srednjoj školi. Kulturno blago klasične starine, vele, može se i lako i dobro upoznati iz valjanih prijevoda. U dokaz toj tvrdnji pozivaju se medju ostalima na Shakespearea, koji je po svjedočanstvu Ben Jonsona znao „malo latinski i još manje grčki", a ipak je s pomoću Northova prijevoda iz Platarha duboko proniknuo u starorimski život i kulturu, što se jasno iz njegovih rimskih tragedija: „Koriolana", „Julija Cezara" i „Antonija i Kleopatre". Pozivaju se nadalje na Schillera, koji takodjer pokazuje duboko shvaćanje antičnog duha, a znade se, da mu je znanje latinskog i grčkog jezika bilo tako slabo, da bi jedva danas mogao da položi ispit zrelosti iz tih jezika. Dokazuje to njegova rapava latinština u objavama sveučilišnih predavanja kao i ujamčena činjenica, da se kod čitanja starih klasika služio prijevodima. Mladež može da se uputi u duh klasične kulture bez znanja starih jezika na taj način, da se proširi povjesna obuka, koja se bavi kulturnim razvojem Grka i Rimljana, pa da se gaji lektira ne samo uzornih klasičnih djela u dobrim prijevodima, nego i onih djela iz novijih stranih literatura, u kojima se obradjuju sujeti iz antične mitologije i povjesti, kao Shakespearov „Julij Cezar" i „Koriolan"; Racinova „Andromague", „Mithridate", „Phedre", „Britannicus"; Corneilleov „Cinna", „Horace" i „Polyeucte"; Boissierov „Cicéron et ses amis" itd. Ujedno neka se za srednje škole sastavi opširna antologija, u koju bi u valjanim prijevodima ušli najznamenitiji pjesnički i prozaični proizvodi grčke i rimske književnosti (po uzoru Wilamowitzeve grčke čitanke). Ta je misao u Njemačkoj u novije vrijeme tako popularna, da su nedavno izišle tri knjige, koje imaju da služe toj svrsi: G. Michaelis izdao je kod Perthesa u Gothi „Meisterwerke der griechischen Literatur in deutscher Uebersetzung", u kojoj su knjizi skupljena po izbor štiva iz Herodota, Tukidida, Plutarha, Demostena, Platona i Aristotela; Wolf kod Schirdewehna u Weissenfelsu „Klassisches Lesebuch" sa uzornim štivima iz grčkih povjesničara, govornika, filosofa, nadalje iz Homera, lirskog i dramskog pjesništva, iz grčkih spisa o matematici, fizici, astronomiji, geografiji i medicini, a uz to i probrana štiva iz rimske književnosti; K. Knabe „Aus der antiken Geisteswelt" kod Quelle i Meyera u Lipskom sa vrlo zgodnim izborom štiva s naročitim obzirom na sadržaj njihov. Kako se čini, u Njemačkoj već počinju računati sa činjenicom, da se primiče konac staroklasičnoj obuci u srednjoj školi, pa se filolozi trse, da spasu, što se može da spase. Ako već ne mogu

da obrane formalnu stranu starojezične obuke, neka se dajbudi očuva misaoni sadržaj grčkih i rimskih klasika! Drugi branitelji klasicizma hoće da spasu barem jedan od starih jezika, ako obadva nikako ne mogu da i unapredak ostaju u naučnoj osnovi gimnazijskoj. No ne slažu se u mnijenju, koji bi to imao da bude. Jedni ističu, da se u gramatici latinskog jezika nalazi velika logična snaga i da potom učenje njezino ima obrazovnu vrijednost, a uz to da su osnovna djela gotovo svih znanosti pisana latinskim jezikom, te je znanje latinskoga jezika ključ za sve znanosti. Prema tomu u prilog latinskom jeziku govori obrazovna vrijednost i praktično gledište. Uopće rimski je svijet kao jedinstveni organizam sa svojom državotvornom snagom bolji odgojni ideal novovjekm naraštaju od grčkoga separatizma sa nebrojenim demokracijama i malim državicama. Uz to kod grčkoga jezika gotovo posve otpada praktično gledište. A branitelji grčkoga jezika vele (n. pr. Michaelis): „S grčkim jezikom stoji i pada gimnazija. Fakultativnu grčku obuku ili ograničenje njezino u višim razredima gimnazije smatramo koncem gimnazije". Grčki jezik ima po sudu grecista kud i kamo veću odgojnu snagu od latinskoga, jer se ne može poricati, da su Grci u mnogim važnim stvarima i naukama učitelji novovjekim prosvijetljenim narodima. Umjetnost i filosofija kod njih dosegoše zamjernu visinu, te su nam u tom pogledu još danas uzor i izgled. Istina, moralno nisu visoko stajali, ali je istina i to, da nema naroda na svijetu, koji bi bio u svakom obziru savršen. Što je dobro kod kojeg naroda, to treba priznati i mladeži kao uzor pokazati. Ako je istina, da je moderna kultura nikla iz grčke, u čem se slažu mnogi umnici, treba grčki jezik, koji nam otvara vrata k toj kulturi, da i nadalje ostaje u naučnoj osnovi humanistične gimnazije. U tom pogledu latinski jezik daleko zaostaje za grčkim, pa stoga treba, kad dodje do izbora medju njima, prednost dati potonjemu. Medju ostalima je i Herbart sudio, da rimski klasici nijesu podesna lektira za mladež. Protivnicima klasicizma dobro dolazi ta nesloga u protivničkom taboru, pa u borbi protiv humanistične gimnazije izigravaju jedne protiv drugih i tuku ih vlastitim im oružjem.

Najdalje idu u pobijanju klasicizma oni, koji uopće poriču vrijednost humanistične naobrazbe i naglasuju, da ima znamenitih ljudi u 19. stoljeću, koji duševnu kulturu ne zahvaljuju obuci u starim jezicima, pače da to neznanje nije nimalo naudilo životnoj svježini i umnoj dubini u pjesničkim tvorevinama n. pr. Gotfrieda Kellera i Marije Ebnerove (Dr. Eduard Engel, „Die deutsche Literatur im neunzehnten Jahrhundert", III. izd. 1907, uvod). Ne može se tajiti, da se novi vijek sve više udaljuje od starog klasicizma i da je prinudjen životni sadržaj iz vlastite snage da stvara. Svakomu svoje, pa i svakomu vijeku svoja naobrazba. Kulturni se pak razvoj savremenog doba uzdigao na tako samostalnu visinu, da moderni svijet može posve lako biti bez klasičnih jezika. U novim literaturama ima toliko remek-djela, koja su zadahnuta ne manje uzvišenim mislima i čuvstvima, nego li su tvorevine starih pisaca, pa u njima može savremeni čovjek, a da i ne treba otirati prašinu s artije, vrlo lako naći dosta odgojnih elemenata za oplemenjivanje ćudi i razvoj karaktera u mladeži.

Ako se i priznaje, da lektira starih pisaca ima odgojnu snagu i krije nepresušno vrelo idealizma, t. j. da oni ugladjuju ukus, bude smisao za jednostavnost i istinu i odgajaju estetsko tankoćuće, s pravom se pita: usvoje li učenici prosječno oblike i obilje riječi tih jezika tako potpuno, da su podobni kod lektire te vrline uočiti i

duševno posvojiti. Učenik, koji se bori s gramatikom i rječnikom, rijetko će koju od tih vrlina kod čitanja zamijetiti ili uopće oćutjeti kakav estetski užitak. Poznato je iz iskustva, da su vrlo rijetki abiturienti, koji bi pročitali cijeloga autora u školi kod kuće, jer za to nemaju dosta ni znanja ni mara. Klasična starina — veli jedan pisac — za školsku je mladež tako nepodesna, kao kavijar za puk ili djecu. Pretvrda joj je ljuska, koja krije slatki plod. Ako se hoće da antika utječe na mladež u odgojnom smjeru i u duhu idealizma, koji je toliko potreban u životu, neka joj se daje tek onda i u takovu obliku, kad je mladež može pravo da shvaća i s veseljem prigrljuje. Idealizam znači životnu energiju i velik je čimbenik u narodnoj odgoji ; no mnogi sumnjaju, da li gimnazija, kakva je danas, može da s pomoću antike mladež odgaja u duhu idealizma. Zlo je danas s tim idealom, ako se mladom naraštaju, koji i onako naginje idealizmu, mora razlozima hladna razbora dokazivati, kako je vrijedna antika. A uz to se još sveudilj u mnogim zavodima lektira klasika tjera pedantno i s krutom sistematikom, bez poleta i dubljega ponimanja. Stoga neki misle, da bi se stari klasici uspješno i valjano mogli izučavati tek u zrelijim godinama, t. j. na sveučilištu, a ne u srednjoj školi, a ako se ipak pridrže u srednjoj školi, neka ih uče samo u višim razredima oni, koji pokazuju za njih mara i ljubavi, i to po novoj podesnijoj metodi, po kojoj se mjesto vježbanja u govoru i prevodjenju na mrtvi jezik traži poznavanje klasične starine, pomno čitanje i dublje shvaćanje klasika. I s pedagoškog gledišta nije uputno, da se sva mladež prinudjuje, da uči stare jezike. Jedan iskusni pedagog veli, da se kod mladeži višegodišnjom intenzivnom i strogom jezičnom obukom stvara neka duševna napetost, koja nije istovetna s prirodnim razvojem duha. Duh se učenikov često poremećuje preranim mišljenjem i prisilnim dubljenjem. Ne veli se uzalud, da misliti uči život, a ne škola.

Bilo je vrijeme — veli jedan ruski pisac — kada je klasicizam zaista dobru službu činio čovječanstvu (koje će mu za to u povjesti svojoj sačuvati harno priznanje), naime u borbi humanizma sa nesnosljivošću i sujevjerjem u vrijeme srednjevjekovnog neznanja i skolastičkog pedantizma. No tada humaniste nijesu imali drugoga oružja za borbu. Ali da i u današnje vrijeme, gdje nam je etični i umni napredak, predan nam u baštinu 18. i 19. vijekom, utisnuo u ruke toliko obilje novoga najpodesnijeg oružja, još uvijek posežemo za klasicizmom u istu svrhu, bilo bi isto tako naopako i čudno, kao kad bismo u savremenom ratu htjeli da upotrebljavamo puške kremenjare ili u industriji stroj Wattov. — Dojmu ovih i sličnih razloga ne mogu da se otmu ni pristalice humanistične gimnazije i mnogi razumni filolozi. Ovi u novije vrijeme počinju otvoreno priznavati prijeku potrebu reforme ne samo u gimnazijskom sustavu uopće, nego i u staroklasičnoj obuci napose, pa izrijekom traže ravnopravnost svih triju tipova i naglasuju, da se nipošto ne bore protiv umanjenja broja humanističnih gimnazija i povećanja realnih zavoda. To se jasno vidi i iz programnog spisa „prijatelja humanistične gimnazije" u Austriji, koji je nedavno izišao u Beču kod Frommea kao treći svezak izdanja „Mitteilungen des Vereins der Freunde des humanistischen Gymnasiums".

(Svršit će se.)

JOSIP KOSOR: CUPALO

(Nastavak)

Osim stranih radnika zalazilo je Cupalu i mnogo njegovih ljudi. On bi se porazgovorio s njima u materinskom jeziku, spomenuo svoje domaje i životnih prilika u njoj.

— Kako je ovdje sve drukče, sve, — uskliknuo bi često puta koji zemljak, — sve se pokreće kao na mašini, — zakrenuo bi glavom.

— Ovdje se radi, brate moj, — razjasnio bi Cupalo, — radi se sa svim žilama i sa zadnjom kapljom krvi. U svakom radu proživi čovjek u godini dana mnogo mnogo pustih godina. Vidiš kad sam ja bio kod kuće ne mogu nikako da se spomenem kad sam živio osim, osim ... — i Cupalo se sjeti Anice sa svim dogodjajima. Nu šta joj ne piše, šta je muči tako predugom šutnjom, ta ona se njemu skoro svaki tjedan javlja. Je li je to zaboravlja, kani li je napustiti sada s čedom od svijeta zapuštenu? Je li ovaj novi brzi život — otupljuje njegovo srce za ljubav? Da li ovo prostranstvo svijeta i državljanska sloboda te prigoda obogaćenja, prevladava nježne osjećaje i upućuje samo u pustolovne radove za dobitkom? O ne! U njemu je žar, žar goruća i tek zastrta pepelom. O ta ne će još dugo preteći i on će se micati, novaca mu je dosta, on ne treba bogatstva, gavanskih bogatstva, za to nije sposoban njegov duh. Na nove špekulacije poput Amerikanaca ili Engleza, koji su počeli kao i on, a dotjerali do milijunara, i više, ne će se dati. U njem energija omlohavi već kod prvog sretnog dobitka. On ne treba da se bogatstvom oholi i uznosi, nego neka sa svojima dobro živi do smrti...

Nu iz tih misli trza ga radnik gost:

— Jelo ovamo! — U kojem mu je to jeziku podviknuo ni ne zna. U gostioni ubrzo nastane žagor i navala.

Trči on u kuhinju zasukanih rukava, teško se provlačeći izmedju onih pocrnjelih i od ljutog rada osurovljelih radnika, koji dojuriše amo prazna želudca i umornih mišica.

Za njim slijede dva konobara noseći na bijelim pladnjima pušeći se gulaš, govedinu i razno varivo.

Prostorijom razdaje se kiseli vonj duhana i baguša, a zaudara puno i po radničkim odjećama. Pladnji zvekeću, čaše se ispražnjuju, pare padaju, gostiona radi, kuhinja radi i — Cupalu sjedi sreća na pragu.

Jednoga dana upusti se on s jednim Ličaninom u razgovor.

Ličanin bijaše od kojih četrdeset godina, zdrava ljudesina silna tijela kao iz hridine, uz to pocrnjeo od rada i dima. Radi u tvornici željeza. Na širokom mu licu vijali se ridji brci kao rogovi u jelena kad trči kroz šumu.

Cupalo ponajprije podvori Ličanina s tri velike porcije mesnate hrane, — četiri porcije zamašćena graha, sa po hljeba i neke dvije tri litre vina.

Ličanin otare po ručku brk i zapuši cigaru. — Zašto vi, gazda Pero, ne otvorite još koji lokal. Kako umijete raditi, vi bi ste se upravo zlata nagrcali, — probesjedi on.

Cupalo stajaše pred njim gologlav s prebačenim ručnikom preko ramena s teškim zlatnim lancem na prsluku i u nekim lakim čizmama. Bujnu garavu kosu zavio češljom na stranu kao lav kad strese glavom pa mu se skladno prospe griva po vratu. U licu je malko okrupnio, — oči su mu postale izrazitije i uslijed

puno u kratkom vremenu proživljenog duševnog života, ljepše i umnije... U čizmama izgledaše nešto viši, gipkiji i poletniji. Sav se poamerikanio.

— Da ti po istini reknem, prijatelju, ne da mi se. I sam uvidjam, da bi to valjalo proširiti pa namaknuti boljega posoblja i znam da bi mogao raditi upravo bogovski, nu ja ne mislim dugo ostati tu.

Ličanin ga pogleda u čudu.

— Ovakav posao da ostavljaš, a jer to?

— Kod kuće imam mladu.

Ličanin zine i zjevajući se nasmije...

— Pa jer je amo ne dovedeš.

— Nije ovo nebo za nju, ona ti je kao cvijet — začadjila bi se...

Pošute nekoliko časaka. Jedna grupa radnika unidje u gostionu galameći. Cupalo im podje u susret i pita čime ih može podvoriti. Jednom u čas natoči staklenku rakije, drugom vina, trećem vagnu polovicu hljeba i komad slanine. A onda se opet povrati Ličaninu i nastave govoriti. Ličanin je tu već kojih pet godina. Prve tri godine slao je ženi štogod je više mogao od svoje zarade. Onda doznade po pismima, da mu se je iznevjerila, dvije su godine, da joj ništa ne šalje. Ne kani se više povratiti u Liku, pošto se boji, da kod kuće ne zateče tudje kopile i ne zatuče ženu.

— Pa zašto ti ne pokušaš otvoriti kakovu radnju kad se i onako ne misliš vraćati? — upita Cupalo Ličanina promotriv dobro njegovo zdravo i jako tijelo. — Bolje bi ti bilo.

Ličanin pucne jezikom i prekrsti noge.

— Ja sam već o tome puno mislio, — progovori on, — upravo lijepih misli, pa ću ti ako ćeš vraga i po smisliti. Sve sam ja već unapred proračunao kakav bi dobitak bio. Na primjer otvoriti ne samo krčmu nego i dućan, baš kao kakav Jevrejin sa svim mogućim sitnicama; pogotovo držati silesiju onih sitnih kobasica, sira i već što treba radnicima da mogu tako rekuć stoječke prigristi na brzu ruku. Po mom računu mogao bi čovjek lako steći za godinu dana deset hiljada dolara, jer sad je čas kao stvoren za to. Poznam tu jednoga Švabu, koji je sa mnom lijevao željezo, a sad se vozi u kočiji svecem kao mali bog, preko noći stekao je, kažem ti, a počeo je sa šibicama, duhanom i tako. Elem ja ti mogu smislit ko ćeša vraga i po, ali počet, ganuti se ne znam... Čini mi se, da ove moje ruke i noge nisu zato stvorene... Za mene je plug i čopor koza pod Velebitom, a?...

Ličanin izgledaše u tom trenu kao veliko dijete. Tvrde crte mu u licu zadršću i krupne plave oči se nasmiju gledajući dobroćudno u svijet...

Cupalo se malko pogne i govoraše tišim glasom:

— Prema drugima, ja nisam bog zna šta zaslužio, a znaš li da mi je novac već pretežak...

— Razumijem te, — kimnu glavom Ličanin, — mi smo ti samo da živimo onako..., — i on omahnu teškom rukom u prazni zrak.

— I meni kolaju različite misli po glavi, — nastavi Cupalo istim stišanim glasom, — samo da ti reknem to. Odavlen se ljudi tako rado prevoze nedjeljom u S. Pa zar ja ne bi mogao dati sagraditi jednu malu barku na benzin, postaviti pouzdana čovjeka i goni Todore! Tu bi pala krasna para.

Pošute a onda Cupalo rekne iza stanke.

— Nemir me hvata, mojoj mladoj već dugo nisam pisao. Čini mi se, da me njezine misli progone.

Odsele bi Ličanin svaki dan dolazio u Cupala. Oni se usko sprijatelje izmjenjujući intimne razgovore. Kad bi pretresivali trgovačke poslove Ličanin bi ih uvijek vezao o stvari kod svoje kuće.

— Ma tu i ljusku od jajeta upotrijebe ljudi na dobro, — rekao bi on, — a u nas, u nas... i samo drvo trune u zemlji.

— Ne samo drvo, nego ljudi, živi ljudi!... doda Cupalo.

— Kakvih mi imamo voda i slapova, nu u što služe, da pastiri napajaju blago i zabavljaju se s pastiricama.

— To je lijepo nu nije probitačno, — doda Cupalo, — ovdje svud gone elektriku.

— U nas ne znadu ljudi da skinu plod sa zemlje nego jedamput u godini, a ovdje posluži zemlja za usjev, kako sam vidio tu u okolici najmanje po dva puta.

— E da, — uzdahne Cupalo, — ovdje ti ljudi iz nečesa sve stvaraju, kao što i iz sebe samih. Danas je kočijaš za dvije tri godine posjednik kuća. Danas krojač za pet godina predsjednik republike.

Mašta im se ugrije i oni stanu govoriti o svim mogućim unosnim zvanjima, o načinu obogaćenja i porastu časti.

Cupalo stane tvrditi, da bi on posve sigurno mogao postati tu za pet godina kakav senator il tako nešto. Ličanin dobro ne zna, kako tu stoji s vojskom, nu ako bi bilo kao kod našeg ćesara, isto je tako sigurno, da bi se on popeo na čast generala.

— Ja sam ti stvoren za soldata, — stiskaše on šaku, pri čem mu iskočiše krupne modre žile, u kojima je mirovala silna snaga.

— Vidi se, vidi, — kimao bi glavom Cupalo.

I o svem bi oni govorili tako bez prave mjere, preuveličavali ili zamjenito smanjivali nu nikada posve stvarno. Naš čovjek uopće rijetko govori stvarno, ne što ne bi bio sposoban, nego što se prerado podaje mašti.

Od zadnjeg razgovora medju prijateljima poteče petnaest dana i Ličanin se ne pojavi više u Cupalovu gostionu.

Cupalo se u prvi mah začudi a onda postane nemiran. Ta gdje li je taj dugi čovjek jakoga tijela, s kojim je on vikao onako slatko čevrljati. Uzme u radničkim krugovima propitivati za njega i jednoga dana dozna od nekog zemljaka, da je njegovom prijatelju odsjekao stroj lijevu ruku te da leži u bolnici. Kad to Cupalo doču sav se potrese i suze mu povru na oči. U taj tren prividi mu se prijatelj pred očima onako golem, jak i hridovit sa svojim plavetnim dobroćudnim djetinskim očima i još mu jače srce zadršće. Umah ispita bolnicu i naumi da pohodi prijatelja.

Sobom mu uzme milošću: raznovrsna voća, slatkih kolača i dvije boce dobre kapljice. Kad je Cupalo prošao kroz preduge hodnike, koji vonjahu medikamentima i napokon našao kroz bezbroj soba bolesni log prijatelja, bijaše zimnje nedjeljno sumračno popodnevo.

Bolnica stajaše u hladnom uzduhu golema, pobijeljena, otajstveno svečana i puna uzdisaja i misli, koje su jurile daljinom unakrst velikih svjetova tražeći svoju srodnu krv.

Ličanin ležaše poledjice s uvezanom rukom u vatu, zelena lica i napola teško sklopljenih vjedja. Kad ugleda Cupala ponad svoje glave pootvoriše mu se mutno oči i crte mu se u licu trznu, trpkim i tupim smiješkom.

(Svršit će se.)

LISTAK

POLITIKA

NAŠA POLITIČKA KRIZA. Naša narodna politika proživljuje tešku krizu. Dokazivati to, bilo bi suvišno. Svi ju vidimo, svi ju osjećamo, svi joj gledamo posljedice. Svi se slažemo i u prosudjivanju tih posljedica. No razilazimo se u shvaćanju uzroka te pojave, — u koliko te uzroke uopće tražimo. Bez pravoga poznavanja uzroka pako ne može biti ni sredstava, da se predusretne posljedicama.

Imade ih, koji uzrok svemu zlu nazrijevaju u nagodbi, kojom se uredjuje naš odnošaj prema Ugarskoj. Imade ih, koji ga vide u našoj kulturnoj zaostalosti, gospodarskoj odvisnosti i političkoj nezrelosti. Imade ih konačno, koji vide spas u moralnom i socijalnom preporodu našega društva. U svemu tomu može biti istine. Nagodba danas zaista ne odgovara interesima našega naroda. Kulturna i gospodarska zaostalost, te politička neškolanost, sputavaju i narodni politički razvoj. Moralna slabost i socijalni poroci našega društva uplivišu teško i pogubno i na našu politiku. No u svemu tomu i zajedno uzeto ne vidimo uzroka krize, već samo simptome njezine. Uzroci počivaju dublje.

Pojave se, koje čitav život jednoga naroda sačinjavaju, ne daju ograničiti, rastaviti i razdijeliti na pretince, iz kojih bismo po volji vadili sad kulturna, sad socijalna, sad gospodarska, sad strogo nacijonalna pitanja, da ih proučavamo i sama za sebe riješavamo. Narodni život sa svim svojim težnjama, potrebama, osebinama i nedostacima sačinjava jednu jedinstvenu cjelinu kako je i narod sam jedan jedinstveni organizam. Ne možemo dakle našu politiku, kakova jest, to jest s t a d i j, u k o j e m s e o n a u s v o m h i s t o r i j s k o m r a z v o j u n a l a z i, prosudjivati niti lih kao rezultat našega nagodbenog odnošaja prema Ugarskoj, niti samo kao posljedicu našega kulturnog, gospodarskog i socijalnog stanja, već nam je ona rezultantom svih pojava našeg narodnog života od najvažnijih do na oko najneznatnijih, od najboljih do najgorih, od najnaprednijih do najviše zaostalih. Prema tome je stadij, u kojem se ona nalazi, cjelokupni odraz našeg gospodarskog, kulturnog, socijalnog i nacijonalnog stanja. Pa kao što u kulturnom i gospodarskom razvoju naroda priznajemo epoke, te pojave njihove tumačimo općenitim stadijem, u kojem se je narodni život nalazio, razumijevajući i shvaćajući ih samo u savezu s čitavim narodnim životom, tako nam ni u politici nije moguće ne vidjeti, da je podvrgnuta paralelnoj evoluciji s gospodarskim, kulturnim i socijalnim pojavama. Osnovna pak crta, koja karakteriše naše kulturno, gospodarsko, socijalno i političko stanje, jest g r a n i c a i z m e d j u r o m a n t i c i z m a i r e a l i z m a. Na toj se granici nalazi danas čitav naš narodni život. P r i j e l a z i z r o m a n t i c i z m a u r e a l i z a m oznakom je naše narodne kulture, našeg narodnog gospodarstva, našeg socijalnog stanja i naše politike.

Pod kulturnim romanticizmom ne mislimo dašto našu literarnu, umjetničku i znanstvenu produkciju. Literatura i umjetnost pokročila je najdalje modernim pravcem. Nije se tim odijelila od narodnog razvoja, kako bi se s nekih strana htjelo dokazati, već je samo najdalje pokročila u tom razvoju. Ne mislimo dakle na kulturnu produkciju, govoreći o kulturnom romanticizmu, već razumijevamo pod njim k u l t u r n u — da tako kažemo — k o n s u m n u s p o s o b n o s t našega naroda. Golemi procenat analfabeta eksponent je naše kulturne zaostalosti, a pri prevladavanju ove nema skoka kao ni od narodne priče do realističkog romana. Ta se romantička epoha općenite narodne kulture mora prije svega savladati.

U gospodarskom pogledu nalazimo se na jednakom prijelazu. Patriarkalni način gospodarenja prelazi u moderno racijonalno gospodarenje. Prijelaz je ovdje brži, jer ga goni nužda, jer ga iziskuju veće gospodarske potrebe, kojima se mora udovoljiti. Nu i tu nijesmo došli dalje od prvoga stupnja: udovoljiti lih najnužnijim potrebama, ne brineći se, može li se v i š e učiniti, više postići. I tu čujemo više romantičku želju, da bi trebalo pomoći narodu, mjesto da narod učinimo sposobnim, da sebi sam pomogne.

Socijalna naša romantika konačno u uskom je savezu s političkom romantikom. Za nas kao da nema drugog odnošaja prema narodu nego li je poza narodnog skrbnika i narodnog svećenika. Prvi spašava i vodi narod i proti njegovoj volji, drugi se klanja veličanstvu narodne volje, premda i to veličanstvo podliježe više nego li ikoje prišaptavanjima narodnih kamarilaca.

Hoćemo, da vodimo modernu politiku, ali nijesmo još dali moderne socijalne sadržine starim pojmovima naroda, domovine, patriotizma i — politike. Narod nam je ili svemoćan idol ili nemoćno dijete. Domovina nam je stanovit broj kvadratnih kilometara s mnogo zelenih bregova, zlatnih polja, srebrenih rijeka. Patrio-

tizam nam je stanovita sposobnost „žrtvovati se" u stanovitim prilikama bez duboke svijesti, da smo te „žrtve" dužni samima sebi i da je požrtvovnost u momentu zapravo samo jeftina otkupnina od trajne obveze. Politika naša konačno kao da nije r a d za narodno dobro, već volja, želja, zahtjev, da drugi nešto učini ili ne učini. Mi smo u politici gledaoci u kazalištu s vrlo dobro posjećenom drugom galerijom. Plješćemo i psičemo, suosjećamo s auktorima, promatramo život i patriotički se ogorčavamo, ako se drama na pozornici ne odigrava tako, kako bismo mi htjeli.

Ne prigovaramo, kad ovo iznosimo, već samo konstatiramo nešto, što je moralo trajati, ali šta mora i da prodje. U posljednjim godinama opaža se već, kako se naša politika odvraća od romanticizma. Spoznaja, da sam patriotizam u staroj formi, t. j. volja i želja da narodu bude dobro, ne sačinjava sadržine politike, zahvaća sve dublje korjen. Prijelaz u politički realizam nije još dovršen. Romantička i realistička struja sukobljuju se živo. Kakovim to posljedicama radja, pokazat ćemo u narednom članku. — *dl.*

„RAZVRGNUTE ZARUKE". Ovakav naslov je dala poznata naša journalistkinja gdja. Marija Jurić-Zagorka svojoj brošuri, u kojoj je skupila „slike i dojmove iz pomirbe i posljednjega rata s Magjarima u zajedničkom saboru u Budimpešti". Gdja. spisateljica je većim dijelom priopćila te slike u obliku dopisa u „Obzoru", ali ima tu i novih stranica. Zanimljivost tih dopisa ne leži samo u njihovoj sadržini, u većim dijelom novim faktima i opažanjima, te informacijama, nego naročito u načinu, kojim su pisani. U brošuri je materijal razvrstan pod bezbrojnim senzacijonim naslovima i podnaslovima. Ali to je u današnje vrijeme i razumljivo. Najposlije — žurnalizam i žive od senzacija. A Zagorkini dopisi su vrlo dobar žurnalistički materijal. Oni su dapače i toliko zanimljivi, da se i sada u brošuri čitaju poput novela s napetošću i zanimanjem.

Zagorka je u tom laganom, feulletonističkom stilu i u dialoškom obliku, prva počela u većoj mjeri gojiti politički dopis i političku informaciju. I ovo ima svoje velike prednosti: čita se lako i rado i ostaje u pameti, jer nam spisateljica ne pruža samo fakta i teorije, nego crta ljude, njihov način razgovora, njihove geste, njihovo ponašanje. Ona oživljuje političku informaciju portretom, impresijom, reminiscencijom. Muškarac bi možda teško pisao s ovakovom vervom i ovako — lagano! Žena pokazuje svestraniji interes i za one vanjske strane, koje često puta igraju i u politici veću ulogu nego što se i misli. I žena je tu pogodila bolje ton i način prikazbe podesan za današnje doba i za novine. Ona je unijela u novinski dopis i literarnih kvaliteta a time se približila vanjskim modernim novinarima. Gdja. Zagorka pokazala je kao korespondentkinja novina veliku spretnost, marljivost i upornost. Izmamila je i od obzirnih političara više nego što bi muškarac to mogao, opazila je i više strana nego što bi u politiku zaduben čovjek mogao, a bila je i savjesnija u radu nego što bi to muškarac bio, a opet površnija nego što bi to koji diplomata i političar bio. A baš ova savjesnost u radinosti, a lakoća u crtanju i pisanju daju njenim dopisima ugodnost i raznolikost causerije i živahnost novele. *M. M.*

SOCIJOLOGIJA

HRVATSKA BOSNA (MI I „ONI TAMO"). Preštampano iz „Hrv. Dnevnika". Sarajevo 1907. Cijena. Cijena 50 f.

Nema tomu davno, da je rasprava s gornjim natpisom izlazila u „Hrv. Dnevniku", a sad je evo izašla i u posebnoj knjižici. Moram priznati, da me je zanimala. Ta „Hrv. Dnevnik" pravio joj je veliku reklamu! Osobito se isticalo, da je raspravu napisao „jedan od najučenijih naših pisaca". Vrlo je karakteristično, da je taj „jedan od naših najučenijih pisaca" smatrao nužnim, da se ne javi svojim imenom. Mislim, da je i bolje učinio, da se nije javio. Ova knjižica ne bi njegov prestiž znanstveni ni najmanje digla, pače . . . . .

Nije mi medjutim stalo, da mu udjem u trag. Možda ne bi trebalo ni mnogo naprezanja za taj posao, ali opetujem: ne marim. Iz njegove rasprave saznajemo, da je veliki neprijatelj „slavo-srpskih" slijepaca, koji drže, da su Hrvati i „Srbi" (navodni znakovi idu u račun pisca) braća. „Na nama je, veli na drugom mjestu, d a s e k u p i m o o k o z a s t a v e H r v a t s t v a, n a r o č i t o u s a d a n j e d o b a, g d j e v i d i m o, d a s e u u ž o j H r v a t s k o j n a š l o m a l o d u š n i k a (ovo ide na adresu mlado-magjaronskih izdajica, pokretaša itd.), u čijim je rukama klonula". Ova sam dva citata zato iznio, da se lakše razumije, s kojih gledišta autor stvari prosudjuje. Možda će nam još jasnije biti političko stajalište autora, ako ga osvijetlim i trećim citatom. On veli na jednome mjestu, da nama (Hrvatima) nikako ne dolikuje, da u prilikama, gdje moć koleba izmedju cisa i transa

jednoj stranci rabotarimo i za našu službu primamo koji dobačeni bakšiš; nama dolikuje, da pred očima vazda držimo interes hrvatski i interes krune, jer ova dva interesa uvijek idu uporedo. Dakle — po mnijenju našeg pisca učenjaka: aula est pro nobis! Bosna je Hrvatska pa neka bude mirna!

Kad sam tako predstavio našeg učenjaka, prijeći ću na samu stvar. Nitko ne će poreći, da autor u svojim izvodima, — vanredno smionim izvodima — nije pokazao mnogo duhovitosti, da se pokazao vanredno rutiniranim žurnalistom, ali kad bi tko mislio, da će u toj knjizi naći nepatvorenih, čistih znanstvenih rezultata, taj bi se temeljito prevario. Autorovo političko stajalište posve i isključuje objektivno promatranje prilika.

U svojoj političko-historijskoj raspravi pisac se hvata i geološkog razvoja naše zemlje. Svakako originalno — reći ću i duhovito. Sav prostor diljem Jadrana od Istre i slovenskih Alpi pa do Crne Gore i Drine, predstavlja u doba geološko jednu jedinstvenu i cjelovitu sliku. Tlo je to kraškoga fenomena, ali taj kraški fenomen prestaje oko Drine presjeca ga eruptivni sklop vulkanskog podrijetla. Preko tog sklopa teče razmedje, koje u geološkom vidu cijepa Balkan na dvoje, Pontus od Jadrana, tu prolazi onaj jaz, koji nas u svakom vidu i danas odvaja od „onih tamo". Hrvatska i Bosna nam se dakle već u doba geološke formacije naše zemlje prikazuje kao jedna razdijeljena cjelina. No Bosna i u pogledu faune i flore pripada Hrvatskoj, a preko nje srednjoj Evropi. Geološke i klimatske prilike uvjetuju razvitak ljudstva. One su uzrokom, te se ono vremenom cijepa u razne individualnosti narodne. A narodna individualnost na našoj grudi zemlje jest i ima ostati hrvatska. Ona je na cijelom tom prostoru jedinstvena i nerazdijeljena, njen su fatum i njena zadaća, reko bih u samoj kori zemaljskoj?! Ovoliko iz geologije!

Predjimo na antropologiju. Autor priznaje Srbe, ali ih razlikuje u t. zv. Srbe, miljenike „onih tamo", koji u zadnje vrijeme svojataju Bosnu i plavokosu dobroćudnu pravoslavnu braću, koje „oni tamo" zavode na svoje sebične ciljeve i u njihove mirne domove unose tobože „srpsku", a u istinu protuhrvatsku, protumonarhijsku i protudinastičnu agitaciju (ovo malo zaudara po denuncijaciji — ali naš pisac to na vrlo mnogo mjesta osobitom slašću ističe). Čistu slovjensku pasminu sačinjavali bi (uzevši u obzir slovjenske kao nebo plave oči) pretežno katolici i muslimani — pravoslavni sa 64.5% imadu crne oči — dakle neslavenske. Po kosi nema pravoslavnih u procentima ni polovinu plavokosih kao u muslimana i katolika. Dalje su pravoslavni obzirom na grudi slaba, etnički neaktivna rasa, a u pogledu lubanje — da bog oslobodi! Pravoslavni živalj predstavlja crnomanjasti, pretežno tamni, fizično slabije razvijeni tipus.

Odakle tamna krv? Od Vlaha — Cincara, Karavlaha — Rumunja! Ti Vlasi rascijepali su istokrvnu braću slovjenske krvi — Hrvate i Srbe. Vlasi došljaci napustiv svoj jezik i svoje narodno ime, zadobili su prvenstvo medju pravoslavnim Srbima čisto slovjenske krvi. Vlasi su vodje — Srbi raja; Vlasi gazde — Srbi sluge; Vlasi su bogati — Srbi siromasi; od Vlaha se rekrutira dobar dio inteligencije, od Srba seljaštvo i radništvo.

Dakle zar će ovoj tamnoj krvi biti odista dosudjena zadaća, da provede Bosnu u krilo Srbije? Ti Vlasi arogiraju ali ime srpsko — u Srbiji su uspjeli, u novije doba otimlju se za glavnu rolu u Hrvatskoj, zavoljeli bi zagospodariti u Bosni, ali u Bosni politički narod može biti samo hrvatski! Ništa zato što je po ustavnom mišljenju statistika od 1895. iznijela da u Bosni ima po vjeri 224.142 katolika. Zato je tu 548.632 muslimana. To su sve Hrvati: Svoje narodnosti ovi su sebi posve svijesni (ovo je jedna tvrdnja, koja dokazuje, da autor nema pojma o faktičnim odnošajima!) Ali statistika iskazuje 673.246 pravoslavnih. Nekada su se zvali istočno-pravoslavni, a sad srpsko-pravoslavni. Agitacija „onih tamo" učini od njih Srbe. A najveći dio od njih je t. zv. Vlaho-srba. To su Bizantinci, martolozi. Nekakva neodoljiva centrifugalna sila goni ih iz državne zajednice s monarhijom. Pletu niti, te ih bacaju preko Drine, zovu nas braćom, da nam otmu historička naša prava i našu narodnost! No ipak to sve nije tako strašno. Ti Vlaho-srbi sebi samo utvaraju, da su politički problem u Bosni. Oni predstavljaju samo socijalni problem! Dakako i socijalnu pogibao! No ta prijeti osobito muslimanima. Oni će ih upropastiti! Oni su lukavi i žilavi (već smo zaboravili, da su inače elemenat kud i kamo zaostaliji i tjelesno i duševno za katol. i muslimanima).

Nebojte se ipak! Gospoda tamne krvi prevarit će se u računu. U Srbiji i Crnoj Gori imali su posla s masom bapolitičke narodnosti, s narodom bez povijesti (kao da je i našeg učenjaka pri svojoj tvrdnji zahvatio neki stupiditet), a u Bosni imadu pred sobom potomstvo medju Vlahosrbima? Oni se milostivo smiju zvati u znaku svoje vjeroispovijesti „Srbi" — inače dakako i oni će biti „politički Hrvati".

Ja sam i odviše izrabio ustrpljivost čitaoca! Gospodine učenjače! Vama taj titul ne pripada — nikako ne pripada! Vi ste jedan površni diletant u historiji, dokazuju to mnoga mjesta vaših historijskih izvoda, na koje nemam volje da se osvrćem. Ne može vam se poreći, da ste tu i tamo neke momente i konkluzije duhovito izveli dakako promatrajući s vašeg uskog političkog stajališta. Ali vi ste se latili pisanja vaše rasprave, a da nikako ne poznajete sadašnje prilike u Bosni. Vi se katkada služite i nedostojnim oružjem prema političkom protivniku, oružjem denuncijacije, koje vam nikako ne služi na čast. Vi vašom raspravom ni najmanje nijeste poslužili svrsi, za kojom ste išli. Ne ću ni da ističem, da ste hrvatskoj stvari u Bosni dosta i škodili, raspirujući mržnju izmedju jednog i drugog dijela jednokrvnoga naroda. Da! izazvali ste jednoga „Vlahosrba" i taj sada piše historiju Bosne (izlazi u „Srpskoj riječi"). I on je originalan! Mladen Šubić porijetla je srpskoga, jer ime Mladen uobičajeno je samo kod Srba. Zar ne duhovito i originalno! Quousque tandem! *Historicus.*

KNJIŽEVNOST

DR. STJEPAN ORTNER: ŽIVOT I RAD PAVLA STOOSA. Zagreb, 1907. Izdanje knjižare Ćirilo-Metodijskih zidara (Šimunić i drug) str. XLVIII. 150. Družba Hrv. Zmaja podigla je 22. rujna 1907. u Dubravici spomen-ploču na kući, gdje se rodio prije sto godina Pavao Stoos, a ovom zgodom izišla je i pomenuta knjiga. U naše doba, kad je modernoj kritici već potpuno uspjelo raširiti zdrave pojmove o pravoj poeziji, te je umjetnički kvalitet kao prvi uvjet prave poezije već i u nas, što smo upravo zaplavljeni nazovipoezijom, općeniti pojam, veoma je nezahvalan posao, ako i nije potpuno zališan, izdati čitavu knjigu pjesama, koje danas više nijesu pjesme, a potpuni je anahronizam slaviti Stoosa upravo kao pjesnika, gdje su njemu stihovi samo veoma važno sredstvo u radu za budjenje narodne svijesti i širenje prosvjete, oko čega je doista stekao i velikih zasluga. Svi naši preporoditelji pjevali su pjesme. Svaki rodoljub, ako je htio da u javnom životu nešto znači, morao je pjevati, kako danas mora svatko pisati političke članke i govoriti na skupštinama, ako hoće da se kamo otisne. Zato i ima u doba preporoda toliko stihova, a tako malo poezije. Posljedica toga je bila, da u preporoditelja ne bijaše ni smisla za poeziju umjetničke vrijednosti. U samoga Vraza ima veoma malo dobrih pjesama. Preradovićeve pjesme prigodna domoljubna značaja primljene su s oduševljenjem, ma da su vrlo obične, a biserje njegove poezije ostalo je gotovo neopaženo. Najsnažnija pjesnička tvorevina ovoga doba Mažuranićev ep: „Smrt Smail-age" nije ostavila nikakva traga do jedne pripomene Vrazove.

U velikome nizu preporodnih pjesnika Stoos doista nije posljednji. Bilo je lošijih stihodjelja, ali ni on nije pjesnik. Najljepša njegova pjesma jest „Kip domovine" — prva i jedina njegova prava pjesma, napisana u oči preporoda i to na kajkavskom narječju, kojemu za čudo tako divno pristaje smijeh i plač, komika i tragika. Kao čovjek bio je iskren i bezazlen, kao domoljub otvoren, u časovima borbe odvažan, neustrašiv i muževan, a u pjesmi naivan kao nedužno čedo. Svoja domoljubna čuvstva izricao je u obliku idila i alegorija. U stihovima nije poput drugih bacao gesla, koja bi težila za popularnošću; njegovi su stihovi više intimni, subjektivni, ali pored ove pjesničke kvalitete oni ipak nemaju umjetničke vrijednosti. Preporoditelji su se velikodušno odrekli kajkavskog dijalekta, koji je bio do 1835. njihov književni jezik, pa su prigrlili štokavsko narječje, imajući na umu veliku ideju jedinstvene književnosti za čitav narod, ali su sebi zato polomili pjesnička krila na tvrdoj hridini štokavskoga govora, ma da su ga veoma marljivo proučavali. Medju ovima je najveća šteta za Vraza i Stoosa. Pored ove neprilike Stoos nije pjesničkom svojem čuvstvovanju i nekim lijepim mislima znao podati umjetnički izraz i oblik — možda radi preuske literarne obrazovanosti i nedovoljnoga poznavanja savremene poezije, jer njegova poezija podsjeća najjače na prigodnu poeziju na latinskom jeziku, kakva je bila u nas u običaju za vrijeme njegovih studija. Sadržaj njegovih pjesama je često umjetnički preosjećan, ali izraz nije takav. Zato su mu pjesme redovito razvučene, prevelike, jednolične, a trebalo bi prema njegovim duševnim sklonostima da budu i po izrazu kratke, nježne.

Stoos bio je čovjek srca. On je i kao propovjednik u crkvi sa svojim narodom plakao. Njegove riječi bile su suze. Takav je bio i kao pjesnik. On je pjevao elegično u oči preporoda, kad je svuda vladala tama, a sunce života još nije zaigralo nad Ilirijom, ali je u njega prevladavao elegični ton i u najoduševljenije doba preporoda. Ovakova srca zagrijao se on za ideale narodne slobode i prosvjete, a služio je ovome idealu

kao pravi hrvatski svećenik, vodeći narod „u prosvjete crkvu dragu". Za nj je veoma značajna patriotska krasna propovijed u crkvi sv. Katarine prigodom dvjestagodišnjice Ivana Gundulića. On je doista mogao reći: „Što bijaše žara u srcu mom — usplamti sav za vjeru i dom!" Njegova iskrenost i bezazlenost rodila je burne 1848. god. lijepu brošuru, gdje je i svojim znanjem i toplotom svoga srca dokazivao, da treba ukinuti božanstvo svećenika. On je bio u svome životu potpuno čist, pa se tu borio za tisuće druge svoje braće, što radi celibata padaju nisko kao ljudi i kao svećenici, a da nije celibata, možda bi bili uzorni i oci i svećenici. Nije on ni slutio, kakova će oluja pasti na njegovu glavu. Bio je čisti idealista, a elegija bila mu je utjehom, kad je iza naporna rada naš narod mjesto slobode stekao apsolutizam, tamu mjesto prosvjete; elegijom je napokon protužio i onda, kad se kao pravi idealista i u svome životu sasvim razočarao i kad je osjetio noć u srcu, iz kojeg je nekoć sipao iskre svoga čuvstva.

Ortner nam u svome opsežnome uvodu nije podao kritičke studije o pjesnikovu radu, jer to nije ni imao na umu, a niti iscrpive biografije, jer sam ne vjeruje, da bi je tko mogao napisati, jer je „njegov n a s l j e d n i k svu njegovu korespondenciju i brojne rukopise n e p r o m i š l j e n o predao pepelu". Ovo treba ispraviti toliko, što to nije bila samo nepromišljenost, već opskurantizam jednoga popa, kome je Stoos morao biti radi svoje iskrenosti strašan griješnik, a treba dodati i da mu je ime bilo: Stjepan Pavić. Pored svega toga ima u ovome nekritičkome predgovoru dosta podataka o pjesniku, pa je uopće zanimljivija sabrana gradja, nego li obradba njena i stil piščev.

Dr. Branko Drechsler.

DR. BRANKO DRECHSLER: SLAVONSKA KNJIŽEVNOST U XVIII. VIJEKU. Studija. Naklada knjižare M. Breyera. Zagreb 1907. 8⁰ 102.

Treba da nas veseli, kad pisac umije u nedjeljnome prilogu „Obzora" stariju našu književnost tako obradjivati, da njome pozabavi i šire općinstvo. Uistinu pisac to čini lakom i spretnom rukom. Pravi je vještak u tome, da ugadja ukusu nestrpljiva novinskoga čitatelja. S tim je veća zasluga njegova u tome, što baš nije lako današnjemu ljubitelju podlistaka prikazati slavonsku književnost XVIII. vijeka u takom ruhu, da bi je sa zanimanjem čitao. Ja tvrdim, da to dosad nikomu nije uspjelo. Zanimljivo je dakle vidjeti, k a k o to pisac čini.

U glavnome on opširnije govori o onim stranama svojega predmeta, koje nas uopće mogu da danas zanimaju. On se radije bavi u m j e t n i č k o m stranom sv. Rožalije Kanižlićeve negoli nabožnim sadržajem njenim, on radije govori o naprednom duhu Satira nego li o historičkoj primitivnosti njegovoj. Jer jednim i drugim nadovezuje potajno na nešto današnje i savremeno, tu na n a p r e d n j a š t v o a tamo na a r t i z a m.

Do ovoga nam se časa slavonska književnost prikazivala kao nabožna ili dapače kao srednjevječna (!) knjiga, dakako izuzevši Reljkovića. A i za pisca studije ostali je književni rad Slavonaca „sredovječan"! (str. 3, 4. i sl.). I zato je po književnu povijest velika stečevina, kad ona sada može da i o čem drugom govori, kad n. pr. promatra s t i l Kanižlićev i — „reakcionarstvo" protivnika Reljkovićevih. To je n o v o, što nam se tu iznosi, i zbog toga novog, pisac je lijepo nazvao svoj posao „s t u d i j o m", jer ono, što nam pruža, nije tek kompilacija nečega, što postoji. I u istinu ono prvo n o v o. o stilu Kanižlićevu (o baroku), još nije izneseno u našoj povijesti književnoj, to je „studirano" iz jedne monografije, koja još — kako pisac veli — leži u rukopisu (str. 103.), a ono drugo novo nije ni moglo biti tako krepko izraženo — prije nego li je naprednjaštvo protiv reakcionarstva u naše novije vrijeme ustalo.

Pisac iznosi i inače novih stvari, novih činjenica, ali novi p o g l e d i (— ono, što je jezgra studiji —) sastoje se samo u rečenome.

Naučna kritika imat će da se bavi tom „studijom" — ma i imala laki značaj podlistaka — jer knjižica upravo onim, što je u njoj novo, unosi nove z a b l u d e u našu književnu povijest.

Barok Kanižlićev nekritično je protegnut na druge pisce i nije shvaćen u svojoj suštini. Pisac je upravo načinio baroknu karikaturu iz slavonskih pisaca. Tako isto je Reljkovićev racijonalizam suviše navrnut na pojmove naprednjaštva, a pogotovo su njegovi protivnici krivo prikazani kao zastupnici reakcionarnosti. Protimba je suviše principielno posmatrana. Pisac tvrdi, da je slavonska književnost pred Kanižlićem „sredovječna"! Što bi onda bila p r o t u r e f o r m a c i o n a knjiga katolička, što u istinu i jest nabožna knjiga slavonska?

Pobliže vidi o tomu u narednom broju „Nastavnog Vjesnika" (1907. br. 4.).

Dr. D. Prohaska.

NASTAVNI VJESNIK, list za srednje škole — izdaje društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora. Glavni urednik Krsto Pavletić, suurednici dr. Stanko Hondl i dr. Stjepan Srkulj. Knj. XVI. (1. i 2.) U Zagrebu 1907.

Isprva bilo je govora o tome, da će list poprimiti posve novi pravac. Pod redakcijom docenata i sveuč. prof. G. Manojlovića, list se činjaše srednjoškolskom profesoru suviše docentan, a premalo pedagogičan. I zato je nova redakcija prije tri mjeseca bila (u pozivu novinskom) zamislila list pedagoški i moderan, koji bi jednako mogao da proširi svoj utjecaj na profesore, na roditelje učenika njihovih, i na svu zainteresoranu javnost našu. Zamisao je bila lijepa, ali izvedba drugo je pitanje. Redakcija pristupajući djelu, rekla je: „ipak napokon ovisi o suradnicima, o tomu, kakove budu članke slali uredništvu, jer uredništvo ne može samo promijeniti pravac listu". I zaista, dosadanji repertoir više je nalik na prijašnji, nego li na poželjni budući. U nas zavisi svaki ma i malo stručni ili književni list o slučajnom suradništvu. Kod nas ima samo slučajnoga suradništva. Malo nas je stručnih radnika trajno pozabavljenih svojim poslom i trajno produktivnih u svojemu smjeru. Naš je rad više prigodan, u nas ima više diletantizma.

Pred nama leže prve dvije sveske. Tu ima odulja rasprava, što je ušla ovamo iz prijašnje redakcije, dizertacija od prve naše promovirane povjesničarke M. pl. Bogdanovićeve (Car Julijan Apostat prema kršćanstvu). O toj raspravi očekujemo kritičan prikaz od kojeg historičara. Zanimljiva su i predavanja, osobito ono prof. F. Ilešića, čije su riječi vazda krepke i značajne. Uže kolo učitelja filologa zanimati će moguće predavanje prof. P. Jemeršića o pisanju zadaća. Dok će prinos J. Pasarića „Nova metoda i ličnost učiteljeva" naći odziva i izvan učiteljskog svijeta. — Ocjene i bilješke — najviše iz pera urednika i suurednika — stvarne su, samo ih nije dosta, nijesu raznolike. Od listka sam mnogo više očekivao. Tu može redakcija veću inicijativu razviti, pozivajući pozvane, da čitaju i sude.

Svakako valja da hrvatski književnik prati i život „Nastavnog Vjesnika". Ovaj list treba da se smatra jednim od onih naših rijetkih kulturnih bedema na obranu osebujnog nam narodnog života, koji brani najdragocjenije naše blago. „Nastavni Vjesnik" treba da je više stjecište i govornica sviju onih, koji misle o uzgoju i nastavi naše omladine.

Dr. D. Prohaska.

NOVE KNJIGE BOLJIH ČEŠKIH AUTORA (Svršetak).

Dykova „Episoda", kao i sva njegova djela, pisana su silno ekonomski. „Episodi" smeta to u toliko, te joj ni ona tri momenta sjajno ocrtanog raspoloženja ne mogu pomoći, da ne bi ostala prazna.

Iza prve knjige pjesama „A porta inferi", plačljive i nesigurne, udaljio se Dyk od čeških estetičara i priklonio se više romantičnosti. Njegov temperamenat i energičnost doveli ga nužno do tog raspoloženja. Tko pozna njegova tri zločinca („Tri"), shvatit će i osjetiti romantičnu sceneriju i raspoloženje sedmorice razbojnika i njihove ljubovce u najnovijoj knjižici „Mila sedmi loupežniku". U toj rastrganoj pjesmi (sluša se kao biserna romanca) prestaje svaki moral i obvezatnost, a priznaje se strast kao jedino, što ispunja život i što ga obogaćuje. Prikazuje i učini simpatičnim ono, što je u čovjeka najsvetije, što je glavnom crtom njegove fiziognomije. Traži u čovjeka onu točku, gdje dolazi u direktni doticaj s prirodom, gdje jedan drugoga razjašnjuje i popunja. Traži obogaćeni instinkt. Ovdje je i opet jedna tako prijazna strana Dykove poezije: smisao i ljubav za prirodu i njezine strasti. Nesreće i tragike iznio je ovdje u novoj varijanti s istim komičnim tonom. Kako opojno kontrastira nježnost, tjeskobu i čeznuće djevice s brutalnosti i snagom razbojnika! Lirika mjesečevih noći, prastarih šuma i idiličke raspojasanosti. Scenerija zatražila je liričnost.

Josef K. Šlejhar postaje tvrdji naturalista. Što je još važno u njegovu umjetničkom razvitku: spiritualizuje se. Iza „Pekla", socijalnog romana, kao da je opazio, da ovaj genre nije za nj. Nema u njega reformatorske istinitosti. Suviše je milosrdan. Da ga ova temperamentna osebitost nije učinila sentimentalnim sanjarom, pomagao je najcrnji pesimizam, koji je od Šlejhara izgradio naturalistu s posebnim stilom i jezikom. U njega je umjetnička ideja — naturalistička ideja, našla svoj stil — naturalistički stil. Konstruovanim detaljima umio je utisnuti svoj individualni pečat. Otkako je Šlejhar prestao biti tendencijozan — u najstrožem smislu riječi — podigao ga je njegov stil, koji je osebina njegove nutarnje strukture, do zasebne jedinice s umjetničkim kvalitetom. Zadnje dvije pripovijesti („Sirotek" i „Nekrtenátko") pod natpisom „Od nas" vratile su pisca s dubljom psihologijom onamo, gdje je bio prije „Pekla". Njegove boli i simpatije izra-

zitije su za životinje, nego li za ljude, a ako su mu već mili ljudi, onda oni najniži, najzapušteniji i najsličniji životinji. Toplije opisuje radjanje ždrijebeta, nego li radjanje djeteta. U životinjama traži ono, što je u njima čovječje, a čovjeka crta, kakav je najbliži životinji. Ovako ih spaja i približuje slomljene prirodom. Majstor je u crtanju okoliša. Izražava dušu stvari. Psihologijom priklanja se kultu snažnih dojmova. Kad ne bi u njegovim djelima bila estetska strana najzahirenija, mogao bi se ovim osebinama psihološkog crtanja približiti braći Goncourtima ili Rodenbachu.

Najnovija knjiga pjesama Antonina Sove pod natpisom „Lyrika lásky a života" nije iznenadila novim tonovima. Jedno je, što se prvi put javilo očitije: neka tiha bol. Ovo je možda prelazna knjiga Sovina, te se čini, da će pod konac svog stvaranja iznenadjivati najmekšom lirikom. Ako je doslije bio nezadovoljan, invektivan i reformatorski socijalan, u ovoj je knjizi čista lirika srca i ljubavi ili kako je sam nazivlje: ljubavi i života. Danas je Sova u najmuževnijim godinama, pa sam samo zato rekao, da je ovo njegova prelazna knjiga, što sam u njoj našao lagani pesimistički ton, koji, i ako nije posve nov u Sove, ali postao je jedinim u ovoj knjizi, pa bi unaprijed mogao pjesnik s njime izgraditi jedinstvenu liriku. Zanimljivo je još i to, što njegova poezija gubi impresionistički značaj. Ima doduše još i ovdje onih naglih dojmova, ali oni suviše bole i intenzivno čitaocu sugeriraju, te se ne mogu smatrati kao časoviti kapric i prelazno raspoloženje. Savršeni ritam i sjajna muzika pristaju krasno erotici ove knjige. Danas je Sova u Čeha jedini dobri lirik. *Milan Vrbanić.*

UMJETNOST I GLAZBA

VLAHO BUKOVAC Naš veliki majstor dovršio je lanjske godine, još prije bolesti, dvije značajne slike. Već je za mojega boravka u Pragu radio na slici „Posjet andjela u Spasiteljevu grobu". Ponajviše ga je zanimao problem dvojaka svijetla i tek poslije mnogo studija pošlo mu za rukom postići efekat, što mu ga je dočaravala zjenica. S ljubičastom svjetlosti htio je označiti spiritualnost andjela, te je temeljni akord čitave kompozicije. Druga je slika „Sunce" — kontrast hrišćanstva i paganizma. Naši praroditelji klanjaju se začetniku života. Šteta, što je slika u nekim detaljima historički shvaćsna, na primjer orudje iz kamena, što ga nosi čovjek za pojasom, hoće da označi kameno doba. To već našu fantaziju veže u granice. Kvari onaj prvotni dojam, što ga umjetnik htio istaknuti i postići. Inače je slika s kolorističke strane izvanredna. Kašnje su nadošli po majstora teški dani: bolest i nerad, jer i on kao i svi veliki umjetnici samo u radu nalazi zadovoljstvo i š njim utažuje nemir, što ga progauja nukajući ga na nova djela i nove puteve. I sad poslije dugoga oporavka vraća se u svoj atelier, da iz platna izazove koju novu utvaru, što je dugo klijala u njegovoj misli, kao zrno u zemlji. Vlaho je Bukovac zamislio tritihon, u kojemu će prikazati tri glavna momenta u životu jedne djevice, nevjeste i majke. *B. L.*

CELESTIN MEDOVIĆ. Rijetko se koji umjetnik odužio svojem rodnom mjestu kao Celestin Medović. Dogradio je i na vlastiti trošak popravio staru crkvu Spasovo, a od par godina izradjuje uljene slike, koje će resiti stijene, apsidu, luk, lunettu i svod. Na stijenama bit će četrnaest slika, počam od Hristova rodjenja, a glavni oltar resit će „Uzašašće na nebo", otkale i ime crkvi. Poviše oltara, na apsidi, kolo je kerubina s vrpcama, gdje su ispisana proročanstva o Spasitelju, a u sredini „Agnus dei". Nad kerubinima je luk sa sedam manjih proroka, što su o Kristu prorokovali. Malo više proroka je lunetta: „Sveto trojstvo", a s druge strane „Duhovi". Vrh svega je u sredini svod, gdje je prikazana „Apoteoza Hristove nauke", kojoj se klanjaju sve četiri strane svijeta. Čitavo djelo traži više godina rada, a vrlo je lijepo zamišljeno. *B. L.*

IZIDOR BAJIĆ: „ALBUM KOMPOZICIJA ZA GLASOVIR". Netom izdala je srpska čitaonica u Novom Sadu Bajićev album za glasovir u velikom kajdnom formatu. Elegantan taj album originalnih kompozicija, koji mi je komponista dobrohotno priposlao, litografiran je u Leipcigu te stoji četiri krune. — U njemu se nalaze ovi komadi: Rezignacija (La resignation), Na izvoru (A la Fontaine), Čekanje (L'attente), Sanje (Le réve), Valcer ljubi (Valse mignonne), Igra (La danse), Hirka u De-molu (Capriccio De-moll) i Hirka u E-molu (Capriccio E-moll).

Po slogu i po glazbenoj ortografiji tih komada razabirem, da je gosp. Bajić glazbeni stručnjak, koji je dobro izučio tehniku glasovira i tehničku stranu glazbotvorstva (nauke o kompoziciji). Ali ujedno kažu mi ti komadi i to, da iz Bajića ne govori srpska duša nego stara internacionalna glazba, koja u novije doba osobito bujno cvate u Njemačkoj, pošto su Nijemci

okrenuli ledja Wagneru i drugim njemačkim glazbenim modernistima, te se opet povratili već davno preživjeloj apsolutnoj glazbi. Toj je staroj glazbi jedino do toga stalo bilo, da lijepim melodičkim i harmoničkim zavojima (Wendungen) nasladi slušatelja i da izradbom i raznim prepletajem teme posvjedoči majstorstvo komponiste.

Bajićeva glazba razlikuje se od starinske njemačke apsolutne glazbe po arhitektoničkoj formi i po karakterizaciji predmeta, za koju nije marila apsolutna glazba, te je zato upotrijebila samo ime forme: Sonata, Symphonija, A-dur-kvartett, Klavier-Trio i t. d. Glede forme slijedio je g. Bajić Poljaka C h o p i n a, a glede karakterizacije predmeta novovijeke komponiste. Šteta je, što nije g. Bajić slijedio Chopina i u eleganciji stila, i što njegove melodije ne zatravljuju slušaoca onako, kako Chopinove melodije.

Da je g. Bajić slušao u mladosti svojoj i srpske pučke melodije svjedoči to, što je često upotrijebio povećanu sekundu: ef-gis, gis-ef, jer je to posebni obilježaj srpske i hrvatske pučke melodije, koju je upotrijebio i Josip Hajdin (Haydn) okoristiv se pučkim melodijama onih Hrvata, koji živu u kompaktnoj koloniji oko Šopruna i Železne u Ugarskoj.

Premda se — kako rekoh — Bajićevi komadi toga albuma ne temelje u cijelosti na srpskoj glazbi, to ipak s veseljem konstatiram, da se je u jednom komadu ipak obazreo na srpsku pučku glazbu, a to u komadu pod naslovom „La danse", koji nije ništa drugo nego lijepo izradjeno „Kolo".

Ne tajim, da je g. Bajić u tom kolu slabo upotrijebio fraze pučkoga srpskoga kola onako, kako bih ja to želio, i kako sam to pokazao u svojem dalmatinskom kolu: „I opet" ne bi li se mladji naši komponiste toga držali. Ali ritam u Bajićevu je narodan, a forma jako lijepo provedena.

Vrijedno bi bilo, da se naši komponiste češće sjete našega kola pa i drugih naših pučkih plesova, kojima obiluje srpski i hrvatski narod, kako ni jedan drugi narod cijeloga svijeta, te da bi ove dotjerali do sve većeg savršenstva, kako su bečki komponiste dotjerali svoj valcer do zamjerne ljepote po formi i po stilu.

Što me smeta u Bajićevu kolu: „La danse", je često uporaba synkopa, jer ovi daju ritmički kolorit slovačko-madžarskih plesova. Takve synkope upotrijebio je g. Bajić preobilno u komadima „Resignacija", „Sanje" i „Čekanje". Ja bih sa svoje strane svjetovao hrvatskim i srpskim komponistima, da se kane tih synkopa, i to ne samo zato, što se ni u srpsko-hrvatskom jeziku ne naglašuje u višeslovčanoj riječi druga nego p r v a slovka, glazba pako i narodni jezik treba da sačinjavaju jednu nerazrješivu cjelinu. Ali to svjetujem i zato, što synkope odaju ritmičko siromaštvo, što proizlazi iz toga, da u našim pravim i čistim pučkim melodijama nema synkopa a ipak je ritam naših melodija bujan i raznolik.

O ostalim komadima Bajićeva albuma reći mi je, da se u etudi „Na izvoru" i u obim kaprisima jako opaža n j e m a č k a š k o l a, a ja bih volio, da se g. Bajić drži, (ako već hoće da slijedi tudju školu) franceske i nove ruske škole. — Njegov „Valse mignonne" nije u bečkom genru, nego je imitacija Chopinovih salon-valcera, ali po mom sudu nije mu ta imitacija za rukom pošla, premda ima u tom valceru čudnih harmonija.

Skupiv sve u jedno, ide moj sud onamo, da je g. Bajić znamenit glazbeni talenat, koji zaslužuje svaku pažnju općinstva i našeg glazbenog svijeta. Ali jer je takav talenat i stručno naobražen umjetnik, želio bih, da ostavi svu tudjinštinu, da crpi samo iz svoje duše, i da radi lih u duhu i na korist glazbenoga napretka svoga srpskoga naroda. *Franjo Š. Kuhač.*

KAZALIŠTE.

A. KUZMANOVIĆ: ZALOG. (Gazda Gavro i šjor Toma). Šala u dva čina. — O Kuzmanovićevoj bi se šali moglo povoljnije suditi nakon čitanja nego nakon predstave. Za dramu to nije dosta. Na daskama smetaju šali tehnički nedostaci, koji se u čitanju dadu pregorjeti. Kod čitanja udara u oči autorovo izvrsno poznavanje ljudi i fino oponašanje narodnoga govora, pa kako on umije biti koncizan, to se u dialogu upravo umjetnički izražava jezični kolorit. Ovaj kolorit kao i veliko obilje drugih ispravnih opažanja narodnih ljudi i njihova života, unose u nedužnu stvarcu finih detalja, za koje je upravo šteta, da se u neuspjeloj cjelini gube. Ovdje imade klica prave narodne komediografije, ovdje imade narodnoga komusa kao u narodnim umotvorinama . . .

Ali autor je na pozornici potpuni nevježa. One vrline služe dobro glumcima, za gledaoca nedostaju, on traži drugo, osobito u lakrdiji, i ne će nikako da prašta autoru. Tako je šala pošla po zlu, što autor ipak sasvim ne zaslužuje.

Naši su glumci veliki umjetnici, kad treba zahvatiti u narodni milieu. I ovdje se našli

na poslu majstori gg. Dimitrijević, Savić, Prejac i gdja. Savić, pak i g. Marković.

BRANISLAV NUŠIĆ: OBIČAN ČOVJEK. Šala u tri čina. Natpis ove šale imao bi da uputi na njezinu osnovnu misao: kako sebi ljudi predočuju pjesnika neobičnim i u svakidašnjem životu, a kad tamo, on nije u životu drugo, nego običan čovjek. Ova tema, koja imade svoju komiku, gubi diljem šale znamenitost, pak je zamjenjuje i nadomještava veliko obilje humora, šale i komike iz posve drugih vrela. Odlični srpski dramatičar vještak je u pozorišnoj tehnici; dijalog mu je koncizan i primjeren, zaplet neusiljen, lica puna života. Njegov se komediografski talenat osobito ističe, kad umije i oporu ljubavnu scenu učiniti komičnom; ili kad u jednom osobito uspjelom licu, u Miciću, pogadja u živac u narodnoj duši i naravi prikriveno nagnuće za pretvaranje, lukavštinu i bezazleno zavaravanje — nagnuće za šalu od ljubavi za šalom, od potrebe, da se životu izbiju njegove ugodne i vesele strane.

Šala izvrsno zabavlja slušaoce. G. Dimitrijević kao Micić iznosi umjetničku kreaciju prvoga reda. Uza nj g. Savić vješto iscrpljuje komiku svoje uloge. Inače se opaža velik nedostatak snage za komediju medju našim glumcima. U komediji se okušava baš kruto umjetnička invencija, a te treba da bude.

BERNSTEIN: KRADLJIVAC. Velik pozorišni uspjeh donio je na našu pozornicu ovaj francuski novitet. Drama je u neku ruku sinteza dramatskih ambicija moderne Francuske. Autor bira prezanimljiv sujet, zaoštrava radnju do snažnih efekata, služi se prokušanom pozorišnom tehnikom. Literarni sukus podaju njegovu djelu doista literarna sredstva, kako ih je autor našao u francuskoj beletristici: analitičko-psihološka metoda prikazivanja života. Tako diže najbolji — drugi — čin drame do zamjerne literarne visine pravi psihološki rafinement. Tu kao da raste dramatski sukob iz dubina duša, kao tajna neukrotiva sila.

Interesantni problem — smije li žena, da očuva ljubav svoga druga, krasti — ne riješava se dramatski, nego se rasplinjuje u izvrsne i fine psihološke detalje. Dodir sa novelistikom u tom se poslu osvećuje autoru.

Glavnu junakinju drame prikazuje gdja. Šram kao zrela i pronicava umjetnica. Ona slijedi autora u sve tančine psihologije ženske duše; finim se tankoćućem angažira za slaboće ženske i pod udarima sudbine, koja ju bije, kao da se čuje i molba i tužba i plač slomljenoga ženskoga srca. G. Fijan, kao drugo glavno lice drame, snabdjeva svoju ulogu čitavom svojom umjetnošću.

VERGA: SEOSKO VITEŠTVO (Cavalleria rusticana). U obrisima aktovke čitava tragedija iz seoskoga života! Kako se tumači velik dio uspjeha Heineove lirike time, što je on umio da prenese u liriku strukturu i izražaj narodne balade, tako bi se moglo reći i o ovoj tragediji, da joj je snaga u dramskoj uporabi narodne balade. Strastveni južnjački temperamenti ovdje se sukobljuju u radnji punoj dramatskih efekata. Sve se ovdje dogadja od nužde, jer drugoga izlaza nema, jer se strasti ne daju obuzdati. Iz ove se strastvenosti izvija zaplet, u njoj je sadržana katastrofa. I melodije glasovite Mascagnijeve opere s ovim sujetom pune su te južnjačke strastvenosti.

Djelo se snažno doima, jer ima nešto od elementarnosti gorske bujice, jer svojom jednostavnošću i plastikom neposredno obuzima gledaoca. U našoj se to predstavi nije izgubilo.

Ld.

FEUILLETON

JANKO POLIĆ-KAMOV. Neobična pojava! Neobična vanjskoga izgleda, neobične nošnje, duge kose, produljenih očiju i blijeda i tamna lica; neobičnih ideja, nemoralnog pisanja i nastupanja, ali i — neobična talenta. Mladi univerzitetlija što izdaje na jednom četiri knjige, što uči ne za to, da izuči koju struku i stekne diplomu, nego da dozna, da nauči, da si misao oplodi. Bio je djakom na Sušaku, pa lani živio neko vrijeme u Mlecima, ove godine u Rimu. Piše pjesme, imitacije (po stilu) Salamunova „Cantica", piše scene i drame, piše pripovijesti i vrlo dobre dopise i razmatranja.

Vani u svijetu imade dosta ovakovih pojava. Kod nas su neobične. Abnormalne su svakako i drugdje i kod nas, ako abnormalnošću krstimo ono, što nije prosječno, što se ne će da pokori ni jednom pravilu društvene konvencije, što sa slašću ide da ruši ovu konvenciju i što je plod abnormalne normalnosti, bolesnih prilika, bolesne jedne epohe.

Od svega, što je Polić do sad pisao, najtrezniji (u običnom smislu riječi) i najstvarniji su doista njegovi rimski dopisi u „Pokretu". Zanimaju ga tu svi pojavi kulture i socijalnoga života. A pisani su lijepo s poletom i punoćom stila. Normalna (opet u običnom smislu riječi) je i njegova novela u zadnjem broju „Savre-

menika".[?] Nijesu normalne pak njegove četiri knjige, koje je nedavno izdao. Već naslovi su čudnovati: „Tragedija mozgova" (tri scene) „Psovka", „Na rodjenoj grudi", „dramatizovana studija" a naročito pak „Ištipana hartija" (pjesme). Ova zadnja sa najčudnovatijim naslovom je ipak — najbolja. Teško je reći, o čemu Polić piše u svojim knjigama, jer zapravo to i nije pisanje, to je neko bjesnilo, neka psovka, izazov, prkos, krik i slično. Ima tu pače delirija, ludila, cinizma. Samodopadni brutalitet, prkos proti svakoj formi bilo uljudnosti, bilo pristojnosti, bilo ljepote i umjeća, bilo čega mu drago.

„Glupo", „bezobrazno", „odurno", „djetinjasto", „pijano" i t. d. reći će razni ljudi, koji to uščitaju. Pa ipak! Ipak čovjeku, koji ima nešto više srca, negoli farizejskog zgražanja, koji ima više interesa za jezgru, za istinu nego li slab želudac, ipak će takovu čovjeku morati da se nametne ona spontanost, ona iskrenost, ona snaga i onaj krik mladoga pisca. I pitat će se: Kako to, da se kod nas pojavilo nešto takovo? Kako to, da je taj mladić imao smionosti i s ovakovim stvarima izaći na javu? Kako to, da je ta djetinjarija pokazuje ipak — talenta, da ta glupost mnogo puta govori vrlo pametno i ono, što mi tek šapćemo, da je taj bezobrazluk tako jak, ta odurnost tako tragična, to pijanstvo govori tako — istinito!?

Istina je, mi teško progutamo sve ono, što je pisac nagomilao i smiješao. Ni tehnika, ni poezija, ni tok misli nema prividno logike. I za to moramo odmah reći, da ove knjige većinom ne pružaju umjetničkoga užitka. One su plod nesredjenosti. Ali ipak imadu neku nutarnju logiku. U knjigama samim pisac nije prikazao ono, proti čemu se bori, proti čemu se buni i na što psuje. Ali ako smo mi i nezadovoljni u ovim našim prilikama i životom, ako i sami vidimo, kako ovaj život guši, iznakažuje pregnuće i onda će nam biti jasno, zašto Polić toliko bijesni. Vanjsku dramu moramo i sami ili doživjeti ili zamisliti je sebi. Polić nam pokazuje njen odraz, ili bolje reći reakciju, čisto histeričku reakciju na te prilike. I tu će se javiti prigovori, koji su se već više puta iznijeli: ta kako da mlad, neiskusan čovjek i doživi sve to, kako da uzmemo pod ozbiljno njegovu tragiku; to je sve proza i plod čitanja. S vanjske strane opravdan je ovaj prigovor. S unutarnje strane nipošto. Zar se mijenja vrijednost osjećaja, ako je on izazvan doživjelim ili umišljenim dogadjajem? Ako jedna stranica knjige, ili jedna sanja, ili jedna fiksna ideja može da izazove isto tako jak osjećaj i reakciju poput doista doživljene i realne zgode, posve je po procjenu vrsti i vrijednosti osjećaja svejedno, koji i kakav je bio podražaj. A što se tiče mladosti, poznato je, da je baš u mladjim godinama čovjek daleko osjetljiviji, daleko intenzivnije ćuti nego u starijim. I ako je za umjetnost potreban intenzitet, onda je mladjahno doba najpodesnije za primanje onih stimulanza, koji izazivlju osjećaje i radjaju reakcijom. Mladeži nedostaje nasuprot nešto drugo: mjera, susprezanje, što odredjuje formu, što stvara oblik umjetnosti. Toga nema ni u Polića. I njegova je pogrješka jedino ta, za što je ovako osjećao, za što je sve ovo napisao, nego što je to izdao prije vremena. A i kad je već izdao, ne ćemo pitati za formu, jer ne ćemo ove radnje ni literarno klasificirati ni ocjenjivati (nemaju ni te pretenzije) i jer će sam autor, ako je doista talenat, naći već svoj mir, svoj sklad, svoju formu, nego ćemo pitati: da li je talenat i koji su njegovi elementi, koje osebine. Da Polić umije biti već sad stvaran, dokazuju njegovi dopisi, a da umije već posvetiti pažnju i formi, dokazuje njegova posljednja novela. Dapače i medju njegovim knjigama, u onoj, koja je najobilnija, a to je zbirka pjesama, imade i s formalne strane zaokruženih i doista vanredno krepkih i zaobljenih pjesama. Da imade pak poetskih elemenata, uvjerit će se svaki onaj, koji ma i letimično pregleda te knjige. Ta tu se upravo guši i misao i mjera i umjeće u samoj hipertrofiji poredbi, metafora, sočnih fraza, plastičnih figura.

Ovo obilje, ova hipertrofija uz volju biti rutalan, i jeste ono, što čini ove knjige abnormalnima. I dobro je primjetio jedan recenzenat Poličev, da se ne može ovim knjigama prigovoriti nedostatak, nego samo suvišak. Gradja je čvrsta i dobra, treba je samo iščistiti, izbrusiti. Goleme izrasline su redovno i u životu plod jednostranog obilja, a umjetnost traži svestrani sklad. Kad Polić to postigne, on će stvarati i neobično snažna literarna djela.

Pjesme su mu od neobične krepčine i slikovitosti u izrazu i u frazi, a metafore i slike su koji put upravo veličajno zamišljene. Jezik je pretjeran i grub, mnoge riječi strašno iskombinirane.

Imade početnika, kojima se čovjek može i mora narugati. Iz Polićevih knjiga ne bi teško bilo učiniti grotesknu karikaturu. Ali to bi mogao učiniti samo — čovjek, koji nema osjećaja za doista pravi i ako još ne izgladjeni talenat.

Milan Marjanović.

BILJEŠKE

GG. SARADNICIMA „SAVREMENIKA". U posljednje vrijeme primio sam nekoliko pisama svojih saradnika, u kojima me prekoravaju, da sam uvrstio u list nepovoljne ocjene njihova književnoga rada, pak da im taj moj postupak ne može dopustiti, da dalje suradjuju. Istodobno zovu neki te neki mene i pisce oko „Savremenika" klikom. Ja sam dakle zapao medju dvije vatre.

Što jest u istinu klika mogu g. saradnici najlakše razabrati prateći današnju literaturu. Stanovite koterije ne propuštaju ni jedne prilike, a da ne bi onih pet šest ljudi ili sami sebe ili jedan drugoga pohvalili. Dakako, da se pokrije ta sumnjiva rabota, zovu klikom — nas. Mi se u tomu nikako ne možemo povoditi za njima, jer mi hoćemo da budemo slobodoumni pisci, što mnogi književnici o sebi niti mogu niti smiju da kažu, dok služe interesima svojim i svojih koterija.

Naša se slobodoumnost prije svega pokazuje u poštivanju slobode izražavanja, pak ja kao urednik „Savremenika" niti imadem niti hoću da imadem pravo utjecati na mišljenje svojih saradnika. Ja ne ću da budem ikomu sudijom; moj je posao da prikupim gradju i da je ispitam imade li dovoljno književnih kvaliteta, da udje u list, koji služi jedino slobodnom razvoju književnosti.

B. LIVADIĆ.

† GJURO STJEPAN DEŽELIĆ, neutrudivi pisac hrvatski, umro je 28. listopada o. g. Život i rad prezaslužnoga hrv. književnika prikazat ćemo u narednom broju.

PETROVIĆEVA „RUŠKA" prikazivat će se po svoj prilici još ove sezone u Pragu. G. Petrović dobio je od dramaturga „Narodnog divadla" ponudu, da mu svoju dramu ustupi.

NEKOLIKO RIJEČI NA RAZMIŠLJANJE. Reći ćemo u kratko, što nam je na srcu, možda ne će biti zgorega.

Čitamo u srpskim beletrističkim i političkim listovima gotovo svaki dan, da je izišla ova ili ona srpska knjiga, počeo izlaziti ovaj ili onaj list i t. d. I ako nam je vruća želja, da svojim čitaocima prikažemo te knjige, nije nam moguće s jednostavnog razloga, što tijeh knjiga uopće ne dobivamo. Ne možemo ih dobiti čak ni u zagrebačkim knjižarama. To nije ni od danas ni od juče, tako je uvijek bila slaba književna veza izmedju Beograda i Zagreba, a na kome je najviše krivice, ne marimo ispitivati. Tek znamo, da bi srpski književnici mnogo doprinjeli našem književnom zbliženju, kad bi nam češće slali na prikaz svoje edicije. To bi imali da rade sami pisci, kad već ni pojedina književna društva toga ne će. Mi sa svoje strane manje u tom griješimo. Potraje li ovo ovako, uzalud će biti sve izjave, sve pisanije i deklamacije o književnom zbližavanju, o književnom jedinstvu i sl.

Budući da i sami srpski beletr. listovi (osim nešto „Književ. glasnika") malo pišu o beogr. pozorištu, to nam je teško pratiti i pozorišne vijesti, ma da bismo željeli barem onoliko izvještavati, kao što izvještava „Brank. kolo" o zagrebačkom kazalištu (t. j. svaki mjesec). Ovoliko na razmišljanje — što prije to bolje. *d.*

„BEN AKIBA". Izišla je iz štampe ova knjiga, u kojoj je sakupljeno nekoliko po izbor humorističnо-satiričkih feljtona i kod nas dobro poznatog Branislava Dj. Nušića. Tom je prilikom u „Srp. književ. glasniku" izišla opširnija studija o Nušićevom humoru i satiri iz pera prof. Skerlića. Ako dobijemo knjigu, prikazat ćemo je svojim čitaocima.

NOVE KOMPOZICIJE. Netom su izašle u poduzetnoj knjižari L. Schwentnera u Ljubljani u ukusnoj opremi dvije knjige kompozicija, koje najtoplije preporučamo našim glasoviračima. „Novih akorda" VII. letnik. St. 1. sadržaje 6 slavenskih kompozicija. Medju inim i jednu hrvatsku od Vj. Ružića-Rosenberga. (Cijena 2 K). Fr. Gerbić skupio je i priredio za glasovir krasne „Slovanske himne". — (Cijena 2 K).

POZIV NA PRETPLATU za I. hrvatsku uputu u citaranje za samouke. Rukopis pronašli su glazbeni stručnjaci za samouke sasvim zgodnim i dobrim. „Uputa" obasiže 70 stranica. U pretplati stoji 2 K 50 fil. Tko skupi 10 pretplatnika dobiva 1 primjerak badava. Pretplatni rok traje do 30. studena 1907.

CITARAŠKI ALBUM. Pod ovim naslovom izdavat ću glazbene komade za citaru, i to u svescima. I. svezak izašao je, ima 5 komada, stoji 50 fil. (poštarina 10 fil. više), dobiva se kod I. hrv. tvornice tambura T. Kovačić, Zagreb, Ilica; u knjižari G. Trpinca, Zagreb, Ilica, i kod potpisanoga. — Milan Stahuljak, gimn. profesor. Varaždin (Hrvatska), Šetališna ulica 7.

ISPRAVI! Na str. 630., stupac 2., redak 6. odozgo valja poslije zareza umetnuti: pa ona njega nožem u srce, što je i t. d.

SAVREMENIK

BR. 12. PROSINAC 1907. GOD. II.

MJESEČNIK DRUŠTVA HRV. KNJIŽEVNIKA

OVOGODIŠNJI KONGRESI (Svršetak)

I. DR. GJURO KÖRBLER: SASTANAK NJEMAČKIH FILOLOGA I NASTAVNIKA U BASELU

Brandl je u početku svoga predavanja razložio, da današnja srednjoškolska obuka u novijim jezicima ne ide više samo za tim, da uči prevoditi, nego da joj je poglavito do toga, da se mladež tim jezicima okretno služi: da ih dobro razumije, njima govori i piše. Danas nemamo više svjetskoga jezika, kaki je bio n. pr. latinski jezik u srednjem i dugo u novom vijeku. Sva nastojanja, da se takav jezik stvori na umjetan način, ostala su i ostat će jamačno bez uspjeha. Zato svaki obrazovan Nijemac treba da nauči francuski i engleski jezik, a uza to da pozna takodjer život, rad i kulturno nastojanje tih dvaju naroda. Ovaj zadatak današnje srednje škole to je teži, što svaki Francuz ili Englez može da prosudi, kako se obučava, poznaje i govori materinji njegov jezik u njemačkim srednjim školama. Mrtvi staroklasički jezici ne treba bar da se boje neugodna takova nadziranja.

S novim ovim zadatkom srednje škole znatno je porastao i zadatak sveučilišta, koje treba da obrazuje vrsne učitelje za takovu obuku. Od kandidata novijih jezika valja danas zahtijevati i znanstveno obrazovanje i praktičku vještinu, da se umije ispravno služiti tim jezicima, pa zato i sveučilište mora slušače i znanstveno i praktički obrazovati. Da kod toga ne strada ni jedna ni druga strana obrazovanja, naročito da novija filologija ne postane poput medicine sasvim praktičkom, primijenjenom naukom, treba mnogo štošta dotjerati u sveučilišnoj pedagogici. Tako n. pr. pravi učenjak ne smije da ocjenjuje vrijednost nekoga znanstvena istraživanja prema starosti gradje, kojom se takovo istraživanje bavi, ne smije dakle da se radije bavi devetim vijekom, nego novijim i najnovijim književnim pojavama, pa da samo s takovim radom upozna i svoje slušače, jer i moderno područje ima izobila kritičkih problema, a njihovo je rješenje više puta veoma znatno za razumijevanje jezika, kulture i književnosti. U prvom bi redu trebalo promijeniti ispitivanje takovih kandidata i uvesti za njih godišnje ili semestralne ispite, na kojima bi se vidjelo, koliko je pojedini kandidat u odredjeno vrijeme praktički i znanstveno uznapredovao. Kod toga je Brandl razložio, kako je on sam privatno uredio takove ispite za svoje slušače zahtijevajući od njih odmah u početku, da dobro poznaju latinski jezik — od svršenih realaca traži on bez izuzetka, da naknadno polože ispit iz la-

tinskoga jezika —, zatim da u prve dvije godine pribave sebi potpunu vještinu u govoru, da provedu u to ime neko vrijeme u Engleskoj, i napokon da se ovako spremljeni upute u samostalan znanstveni rad.

Od vlade traži Brandl: 1. da namjesti u sveučilištima više vrsnih učitelja, koji će kandidate i praktički izvještiti i znanstveno obrazovati u novijim jezicima; 2. da već sveučilišnim slušačima daje potpore za boravljenje u Engleskoj i Francuskoj, jer što je tko mladji, to lakše i bolje može da nauči tudji jezik; 3. da se već djaci srednjih škola bolje upoznaju s novijim jezicima. Broj satova za novije jezike ne bi trebalo u srednjoj školi povisiti, pa ipak bi se postigao bolji uspjeh u obuci, kad bi se s učenjem engleskoga i francuskoga jezika otpočelo prije nego s učenjem latinskoga jezika, jer oba ova jezika iziskuju nježnije uho i pokretnije grlo, koje će se lakše prilagoditi neobičnomu izgovoru pojedinih njihovih glasova. Pa i sama obuka u latinskom i grčkom jeziku ne će mladeži zadavati toliko poteškoća, bude li ona već prije toga poznavala engleski i francuski jezik. Brandl predlaže upravo, da se najprije, već u 9. godini, otpočne s obučavanjem u engleskom jeziku, kojega izgovor starijim dječacima zadaje mnogo više poteškoća nego djeci, s obukom u francuskom jeziku da se otpočne u 11., u latinskom jeziku u 13., a u grčkom jeziku u 15. godini, tada dakako sa više sati na nedjelju, kako je pred nekoliko godina predložio i Wilamowitz. Da ne bi djaci u kasnijim godinama zaboravili moderne jezike, moglo bi se tim jezicima djelimice obučavati u nekim predmetima, na pr. u povijesti i geografiji, a i za takovo bi se obučavanje s vremenom našlo vrsnih stručnih učitelja.

Na kraju je predavanja Brandl toplo preporučio srednjoškolskim učiteljima, da unatoč napornomu svome zvanju održe živu vezu sa znanošću. Školska praksa i naučno istraživanje treba da budu u najtješnjoj i srdačnoj vezi, a ne tek od nevolje da se namiruju.

Harnackovo predavanje bilo je bez sumnje najzanimljivije predavanje čitavoga sastanka. Prava je naslada slušati genijalnoga ovoga učenjaka, dok predaje razlažući svoje misli sa živim uvjerenjem. Već sam pred nekoliko godina (1901.) u Berlinu imao prilike, da vidim, kako je i najveća dvorana berlinskoga sveučilišta dupkom puna, dok taj prvak medju njemačkim učenjacima novijega doba razlaže svoju nauku. I u Baselu ga je slušalo preko 2000 ljudi. Najprije razložio je on, kako bi trebalo promijeniti povjesničku obuku u sveučilištu. Prema njegovu razlaganju trebalo bi, da se u svakom sveučilištu drže ova tri predavanja za kandidate povijesti:

1. o svjetskoj povijesti kao zaglavak pojedinačnih povjesničkih predavanja i kao neposredna priprava kandidatâ srednjoškolskoga učiteljstva za potonje njihovo zvanje i obučavanje u srednjoj školi;

2. o uredjenju države (Bürgerkunde) t. j. kratko, suvislo prikazivanje ustava, koji je u kreposti, i javnoga prava za slušače sviju fakulteta, naročito za potonje učitelje povijesti;

3. o rimskoj povijesti za careva i o najstarijoj povijesti kršćanstva, kod čega treba pokazati, kako je kršćanstvo zapravo zaglavak stare povijesti.

U srednjoj školi neka se povijest države i politička povijest zadrži kao okvir povjesničkoga obučavanja uopće, ali svagdje treba više naglašivati sile, koje su uzrok historičkomu razvitku, te će već i naša mladež upoznati, da je

sva povijest u istinu povijest duha (λόγος). Nema ništa ludje na svijetu, nego tražiti od mladeži, da pamti svu silu godina: učenik neka se radije zarana priuči na to, da čitavu povijest dijeli na ljudske vijekove, na vremene odijeljke po od 30 godina, pa da te odijeljke sam sveže jedan s drugim znajući, koje su se znatnije zgode zbile u svakome od njih. Dok se uči najnovija povijest, neka se osobita briga posveti tomu, da učenici upoznaju u glavnim crtama sadašnje državno uredjenje i temelje javnoga prava i uprave.

Napokon zahtijeva Harnack, da se već učenici najviših razreda u srednjoj školi upoznaju s nekoliko kritičkih pitanja povjesničke predaje, pa da se i upute u rješavanje lakših takovih problema poredeći na pr. raznolične vijesti o jednoj istoj historičkoj zgodi. Na taj način povjesničko obučavanje u srednjoj školi ne će biti tek autoritativno, nego će učenici razabrati takodjer, da ima neka kritika u prosudjivanju pojedinih povjesničkih vijesti, a i sami će ogledati svoje sile na tome polju. Kod toga se zgodno može udružiti obučavanje povijesti sa čitanjem starih povjesničkih spisa i s obučavanjem u materinjem jeziku. Kritička pitanja povjesničke predaje mogla bi se zgodno zadavati za domaće njemačke sastavke izmjenjujući ih s estetičko-kritičkim i književno-povjesničkim pitanjima. U vezi bi s time bilo prijeko potrebno, da se sastavi priručna knjižica, u kojoj bi bili pribrani tekstovi za lakše kritičke probleme povjesničke predaje staroga vijeka.

Što se tiče obučavanja u nauku vjere, ozbiljno valja nastojati oko toga, da to obučavanje u višim razredima srednjih škola bude doista povjesničko, a ne tek nekritičko i autoritativno. Samo takovo obučavanje u nauku vjere može se trajno održati u srednjoj školi. Ali u razvitku mladeži ima doba, u koje ona nije još zrela za ovakovo povjesničko obučavanje, dok u drugu ruku autoritativno obučavanje ne ostavlja više u srcu njezinu nikakova traga. Zato će biti od koristi, ako se u srednjim razredima za dvije godine prestane s obučavanjem u nauku vjere. Iza toga neka se obučavanje u najviša četiri razreda uredi tako, te će se prve godine učiti povijest vjere u israelskoga naroda i Stari zavjet, druge godine povijest Isusa Krista i prvoga kršćanstva (Novi zavjet), treće godine povijest katoličke crkve i staroga protestantizma, a posljednje će se godine razložiti bivstvo vjere i kršćanstva obzirući se naročito na životna pitanja sadašnjega vremena. Crkvene povijesti ne treba učenicima napose predavati, bude li učitelj treće godine sa svima silama uznastojao, da objasni učenicima katolicizam i stari protestantizam. To je ujedno glavni zadatak religijske obuke u višim razredima, da mladež upozna pojedine crkve, jer sa crkvama će ona i u životu kasnije imati najviše posla. U posljednjem razredu neka se ne uči ni dogmatika ni apologetika, nego neka se valjano objasni bivstvo vjere uopće i kršćanske vjere napose obzirući se u jednu ruku na objavu Isusovu, a u drugu ruku na prikazivanje kršćanske vjere u sadašnjosti, naročito kako se ogleda u izjavama velikih mislilaca i duševnih vodja narodnih. I u oprjeku pa napetost, što vlada izmedju kršćanstva i „modernih" mišljenja o svijetu, valja uputiti učenike.

Zajedno s ovim reformama treba uvesti u sveučilištima neka nova predavanja za učiteljske kandidate (u njemačkim protestantskim školama obučavaju svjetovni učitelji i u nauku vjere). Već se sada doduše u njemačkim sveučilištima drže pre-

davanja o različnim konfesijama (simbolika), ali u buduće treba ova predavanja jače istaknuti. Osim ovih predavanja valja urediti još tri nova predavanja: 1. pregledno predavanje o povijesti vjere u israelskoga naroda, ujedno uputa u Stari zavjet; 2. predavanje o najstarijem kršćanstvu u vezi sa suvremenom vjerskom poviješću; 3. predavanje o bivstvu vjere i kršćanstva obzirući se na životna pitanja sadašnjega doba.

U debati, što se sjutradan poslije podne povela o ova četiri predavanja, sastanak je izjavio na prijedlog profesora A. Wittinga iz Draždjanâ, da se potpuno slaže s razlaganjem profesora Kleina i da valja tražiti najprije od pruske vlade, da te reforme što prije provede.

Življe je bilo raspravljanje o Wendlandovu predavanju. Gimnazijski ravnatelj F. Aly iz Marburga predložio je, neka se profesorima staroklasičke filologije u sveučilištima pridijele asistenti, koji će slušače, naročito početnike, upućivati u rad i u potrebnu literaturu. Tako bi se ujedno vrsnim mladjim filolozima podala zgoda, da se temeljito spreme za sveučilišnu profesuru, koju danas u Njemačkoj mogu da postignu redovno samo bogati ljudi, koji nijesu svagda i najdarovitiji. Ali ovaj prijedlog nije prodr'o, jer se s više strana istaklo, da upravo ovo upućivanje početnikâ iziskuje mnogo vještine i veliku spremu. Naprotiv se sveučilišnim profesorima preporučilo, da još više vremena nego doslije posvete razgovoru sa svojim slušačima (Sprechstunden) i da ih uopće svagdje pomažu savjetom. G. Loeschcke, profesor arheologije u sveučilištu u Bonnu, zahvalio je Wendlandu, što je i za arheologiju našao mjesta u osnovi za obrazovanje učiteljskih kandidata, pa je ujedno iznesao prijedlog, da se od kandidatâ staroklasičke filologije u buduće pored ispita iz njihove struke traži takodjer ispit iz arheologije, što ga treba da polože pred profesorom stručnjakom. Sastanak je taj prijedlog jednoglasno prihvatio.

Mrogo je negodovanja izazvalo Brandlovo predavanje. Staroklasički filolozi, na čelu im starina Gustav Uhlig, odlučno su se digli protiv nastojanja, koje iznova ide za tim, da se obuka u staroklasičkim jezicima opet prikrati, sada na račun novijih jezika. A u ime nastavnikâ novijih jezika izrekao je Brandlu negodovanje E. Stengl, profesor romanistike u sveučilištu u Greifswaldu, ističući, da je Brandl rad novijih filologa na polju francuskoga i engleskoga jezika prikazao u krivu svijetlu, te bi nestručnjak lako mogao pomisliti, da je sav taj rad zašao stramputicom i da ne vrijedi mnogo. Napokon je F. Leo, profesor staroklasičke filologije u Göttingenu, odlučno ustao protiv uvodjenja semestralnih ili godišnjih ispita u sveučilištima i protiv naknadnih ispita iz latinskoga jezika, što bi ga imali položiti svršeni realci.

U debati o Harnackovu predavanju srednjoškolski su nastavnici i pedagozi odlučno ustali protiv njegovih prijedloga izjavljujući, da srednjoškolsko obučavanje povijesti i nauka vjere nije upravo tako jadno, kako ga je Harnack ocrtao, da nauk vjere treba zadržati u svim razredima, a o historičkom obučavanju u toj disciplini da i u višim razredima srednje škole ne može biti govora. Najodlučniji zagovornici ovih misli bijahu spomenuti već profesori Uhlig i Aly. Teolozi su naprotiv odlučno pristajali uz Harnacka. Tako je Adolf Deissmann, profesor crkvene povijesti u sveučilištu u Heidelbergu, predložio, da religijska obuka u višim razredima srednje škole bude ne samo historička, nego

i fakultativno obavezna, a učitelji vjere da blagošću i dobrotom svojom nastoje predobiti za svoju nauku pristupačna mladenačka srca.

Poradi kratkoće vremena — za raspravu o svakom pojedinom predavanju bilo je odredjeno samo pô sata i nijedan govornik nije mogao da govori dulje nego pet časova — debata nije mogla pravo da se razvije. Zato je sastanak zaključio, neka se predavači slože s nekoliko uglednih pedagoga i nastavnika, pa s njima zajedno da pretresu sva ta pitanja, o kojima će se nanovo raspravljati na sastanku u Grazu. A dotle će se ona bez sumnje obilato pretresti i u časopisima, te će se tada o njima moći lakše da stvori konačna odluka. Svakako mnoštvo novih misli i prijedloga, što su ih predavači iznesli, ne će ostati bez svakog uspjeha, ako i prodje možda više godina, dok se oni i u praksi provedu.

II. DR. VLADIMIR JELOVŠEK: XIV. MEDJUNARODNI KONGRES SLOBODNE MISLI U PRAGU (8—12. RUJNA 1907.)

Renesansa nam je izvojštila pravo radovati se i uživati.

Racijonalizam izvojštio je pravo istraživati, ispitivati, proučavati.

Racijonalistička je filozofija oslobodila istančano moralno osjećanje Evropljana iz veriga vrhunaravnih propisa

Revolucija i racijonalizam oslobodili su Evropu od samovolje nekih potentata

Demokratizam iznio je prava čovjeka i onemogućio za vazda antiknu i kršćansku formu potištenosti onih, koji za čovječanstvo rade: uništio je ropstvo i kmetstvo.

No djelo oslobodjenja još nije dovršeno; najnoviji i u istinu najvažniji smjer oslobodjenja, socijalizam u najširem smislu, još nije izvojštio trajnih i velikih pobjeda.

Sadašnjost nije doba mira i zadovoljstva, ona je doba borbe, raspada, kaosa i nesigurnosti na sve strane."*

Treba naći izlaska iz toga kaosa, treba naći čvrstu bazu za mirni i uspješni razvitak čovječanstva.

Jedinstvenoga modernog svjetovnog nazora nema, jer ga za sada ni ne može biti. Socijalne su protivštine odviše velike, tradicije odviše jake, razni utjecaji prošlosti odviše snažni.

„Moderna znanost traži i nalazi izlaz iz kaosa na temelju iskustva. Znanstvenom modernom praksom napokon se formulirao problem svjetovnoga nazora kao problem politički i gospodarski jednako kao i moralni i znanstveni. Dolazi nova metoda, novi plan i novi sadržaj. Demokratizam, socijalizam i slobodna misao uzajamno se podupiru i uzajamno rade oko izgradnje savremenoga svjetovnog nazora."

U prvom redu slobodna misao kao najšira baza za unakrštanje raznih misli i nazora. Ona je jedino polje, na kome svestrani moderni duh može nesmetano raditi oko izgradnje svjetovnoga nazora, oko riješenja današnjega kaosa. Ona mora da ruši sve loše stare tradicije i da sredjuje i širi stečevine ljudskoga duha,

* Kalivoda: Volní myslitelé v Čechách.

pobjede egzaktne znanosti, da demokratizira i socijalizira današnje društvo, čuvajući pomno individualnu slobodu.

Zato se u Bruxellesu g. 1880. „Slobodna Misao" organizirala kao internacijonalna udruga, kao protuteža i neprijatelj svih konvencijonalnih forma i dogama staroga društva. Medju njenim osnivačima nalazimo Spencera, Haeckela, Liebknechta i dr. Rekoše : Slobodni mislioci, sakupljeni na medjunarodnom kongresu u Bruxellesu, osnovali su 29 kolovoza 1880 svjetsku racijonalističku udrugu Njena je svrha : podupirati propagandu racijonalističkih misli medju onima, koji žele humanitet osloboditi od vjerskih predrasuda i osigurati slobodu savjesti: ; gojiti solidarnost medju slobodnim misliocima, koji se moraju moralno uzajamno podupirati.

„Slobodna" je „Misao" vegetirala sve do velikoga kongresa u Rimu g 1904. kad je ne samo naglo porasla brojem nego i svestrano zauzela stajalište i odredila u glavnim crtama svoj odnošaj prama raznim pitanjima i pojavama današnjega života.

„Slobodna" je „Misao" uhvatila korijena u svim zemljama svijeta, svugdje je našla oduševljenih borilaca, kako su to u zadnje vrijeme dokazali uspjeli kongresi u Parizu, Buenos Airesu i nedavni u Pragu.

Na kongresu u Rimu formulirao je Francuz Buisson glavne njene zasade ovako : Slobodna Misao n i j e d o k t r i n a, nauka, nego m e t o d a, t. j način, kako da sredimo naše mišljenje i djelovanje u društvenom i individualnom životu. Zato se ne postavljaju neke odredjene norme, nego se u prvom redu traži i s t i n a, jedina istina, koja se osniva na prirodnim izvorima ljudskoga duha : na razumu i iskustvu. Zato Slobodna Misao zabacuje svaki autoritet, koji se opire ljudskomu razumu, svaku dogmu i objavu, koja nije znanstveno utvrdjena i opravdana. Akoprem joj već u tom smjeru puca ogromno polje rada, dašto negativnoga — ona ipak radi i pozitivno : želi da oživotvori humanitetni ideal humanitetnim sredstvima. Dašto, ne nastoji ga stisnuti u uske granice odredjene forme, apsolutne i nepromijenljive, nego tek traži načina, kako da ga što više promiče, zato vojuje znanošću za istinu, moralkom za dobro i umjetnošću za ljepotu. U praksi nastoji naći modus medju socijalnim težnjama i individualnim pravima, primjenjujući na društvenu organizaciju zakone razuma. Stroga objektivnost prama svim konfesijama, zato i odlučno neprijateljstvo protiv svakog konfesijonalnoga utjecanja, protiv svakoga nasilja u ime dogmatizma. Potpuno laiciziranje države. Država, vlada mora da je humanitetna, t. j. pod njenom vladavinom ne smije nijedno lice biti zanemareno ili žrtvovano u ime društvenih interesa. Svaki individuum mora da imade mogućnost razviti sva svoja ljudska prava i ispuniti sve svoje dužnosti. Slobodna Misao dakle stvara društvenu znanost, društvenu moralku i društvenu estetiku, usavršava ih napretkom društvene savjesti i polaže tako temelje vladavini pravednosti. Slobodna je Misao dakle svjetska (laička), pučka i društvena ; ona zabacuje autoritet u religiji, privilegij u politici i štetni utjecaj kapitalizma u gospodarstvu.

Slavni francuski kemičar Berthelot formulirao je zadaću S. M. u pismu na kongres u Parizu g. 1905. ovako : „Tražimo, da mišljenje i znanost budu slobodne, da nijedno mnijenje, nauka, nijedna dogma ne bude narinuta po javnim organima kao dosele. Svaki gradjanin neka je neodvisan, oslobodjen od razrednoga i vlasniškoga ropstva, snabdjeven od mladosti svim sredstvima, da može slobodno raz-

viti svoja nagnuća, da može uživati plod svoga rada u toliko, u koliko je radio oko sticanja imetka. Socijalna organizacija neka je demokratička, neka se osniva na uzajamnom radu svih u slobodnoj demokratičnoj vladi. Želimo, da države budu osnovane na slobodnoj volji narodnosti, da nijedna narodnost ne bude prinuždena ostati pod tudjim jarmom"...

Ljetošnji kongres S. M., koja je danas već svjetska liga, organizirana po narodnostima u autonomnim klubovima a sa generalnim sekretarijatom u Bruxellesu, imao se održati u Pešti. No obzirom na uzvišene intencije S. M. i današnje stanje u Ugarskoj sama je madžarska sekcija S. M. svjetovala, da se kongres sazove drugamo. Tako se odlučilo za Prag, gdje je već od prije postojalo društvo slobodnih mislioca „Augustin Smetana" a od g. 1906. i češka sekcija S. M. Česi su se s oduševljenjem dali na posao i kongres je uspio u svakom pogledu.

Dašto, trebalo je prebroditi goleme zapreke. Ali narod, koji je prigodom prvih općih izbora poslao u parlamenat razmjerno najviše slobodoumnih zastupnika, znao je i u toj stvari svladati sve tamne moći reakcijonarstva. U prvom se redu dignuo kler, počamši od nadbiskupa, udarajući u svim svojim glasilima na priredjivače, a razumije se, kako mu je već običaj, dozivao je u pomoć i državnu moć policiju. Tako je došlo, da je tek tik pred otvorenjem kongresa stigla od nje dozvola za — „skupštinu". U oči tolikoga broja članova ipak se nije pred svjetskim forumom htjela blamirati zabranom. Ali dašto, tražila je — garancije ... I samo gradsko vijeće nije se dostojno ponijelo. Dok je iz cijele Češke dohrlilo mnoštvo odaslanstva gradova i društva — dotle je gradsko vijeće — koje se ističe gostoprimstvom tudjih frazera — te kvotiralo 1000 kruna potpore, odredilo jednog vijećnika kao oficijelnoga zastupnika, a načelnik i podnačelnici otišli su — na dopust ... A da klerikalizam katolički ne ostane osamljen, pa da bude dokumentirano, kako je s v a k i klerikalizam protiv slobode i napretka, neka bude spomenuta činjenica, da su svi pravovjerni rabini u Pragu propovijedali protiv kongresa S. M.; jedan dapače reče: „Oni muževi (t. j. sl. mislioci) nijesu slobodni mislioci, nego slobodni brbljavci, ne će da se pokoravaju božjem sudu, nego sami zovu boga pred ljudski sud. Znanost ne može nam rastumačiti svijet, samo religija! Reforma ženidbenog prava je napadaj na društveni poredak, koji ugrožava djecu. Za jednakost žena se mi židovi ne trebamo zanimati, jer naš je židovski synhedrion jednoć uvrstio u sveto pismo pjesmu neke pobožne žene. Kad bi se iz škola odstranila religija, prestala bi djeca vjerovati u boga, postala bi nemoralna i ne bi više štovala roditelja ..."

Ali narod Husov, onaj pravi njegov narod, znao je unatoč toga dostojno dočekati goste i skladno upriličiti kongres.

Prvi m e d j u n a r o d n i kongres u Pragu! Time je i oficijelno stupio češki narod i njegova metropola na svjetsko poprište. Dokazao je, da je vazda u prvim redovima ondje, gdje valja vojevati za najljepše ideale čovječanstva. 2500 članova kongresa, nekoliko stotina vanjskih delegata i zastupnika 21 narodnosti našlo se na okupu. Našli su se zajedno svi staleži, našli se u slozi po prvi put Germani i Slaveni u većini.

Došli su sveuč. prof. Hector Denis iz Bruxellesa, dr. Froewein iz Amsterdama — dva osnivača S. M.; urednik Sousa iz Buenos Airesa, prof. Ghisleri iz Bergama, mučenik S. M. Francisco Ferrer iz Madrida, prof. Odon de Buen iz Barcelone, predsjednik slobodnovjerskih općina u Njemačkoj Tschirn, spisateljica Altman iz Ber-

lina, doc. dr. Karmin iz Ženeve, zastupnik Hubbard iz Pariza, prof. Beauquier iz Beçansona, načelnik Delaroue iz Meluna, znameniti poljski književnik Niemojewski, poznati slovenski pjesnik Aškerc, a pod vodstvom generalnoga tajnika Furnémonta došlo je 20 oficijelnih zastupnika iz Belgije. Došlo je sijaset pozdravnih vijesti od prvih mislilaca, kao Lombrosa, Haeckela, Masaryka, Macha, B. Wille i dr., od književnika Gorkoga, Andrejeva, Machara i mn. dr. Neka se čuje glas nekih !

Karejev, znameniti filozof i publicista ruski piše : „Misao — to je najčovječanskije, što čovjek ima, a sloboda — najveće blago, koje za ljudsku misao opstoji. U slobodi za misao i u misli koja spašava čovječanstvo od nacijonalnih, religijoznih, staleških i drugih predrasuda leži zalog bolje budućnosti i bratstva svih naroda. Neka bude sloboda misli u znanstvenom istraživanju, u školskoj poduci i u cijelom društvenom životu — to je naše geslo, a privesti u život tu slobodu naša je zadaća i dužnost. Pozdravljam kao suborioc S. M. sakupljene u radu u ime misaone slobode i u ime oslobodjenja čovjeka od svakoga neshvaćanja i neslobode."

Walter Crane, engleski demokrata i slikar sličnim je riječima pozdravio kongres : „ . . . U Engleskoj radi slobode mišljenja i riječi (za koju se ipak moramo kadikada boriti) imademo sve nijanse religijoznoga osvjedočenja i rituala, a nadmoć Rima davno je već prestala biti opasnom . . . Moglo bi se sumnjati o tome da li izjave kao Vaše protiv klerikalizma zaslužuju veći interes, kad i onako vidimo, da crkve prije ili poslije pokušavaju kompromis s novim, snažnim silama, da se održe. No svakako je bolje, da se bojni redovi jasno odijele, pa da znamo, tko je naš neprijatelj a tko prijatelj. U ostalom cijelo religijozno pitanje po mom sudu prilično je sporedno kraj velikih gospodarskih i socijalnih pitanja, koja traže skoro riješenje."

Masaryk (iz Chikaga) : „ . . . Trebamo u Češkoj, trebamo u Austriji slo bodu, slobodu i slobodu, trebamo duševnu slobodu uopće, trebamo osobito slobodu religijoznu ; pitanje religije danas je u prvom redu pitanje poštenja, a ja u interesu religijoznog razvoja kod nas pozdravljam kongres S. M. i želim mu najbolji uspjeh.„

No osobito značajan i snažan bio je govor liječnika Havela na sastanku Središnje udruge čeških liječnika u Olomucu, u klerikalnom sijelu klerikalne Moravske. Havel reče ove zlatne riječi : „ . . . . Jedno pitanje : Nijesmo li potomci djedova, protiv kojih se vodila križarska vojna i koji su bili poubijani, uništeni, njihov imetak konfisciran i popaljen ? A zemlja je stenjala pod tiranstvom hijerarhije a bijeda razastirala svoja studena krila ondje, gdje se prije talasalo zlatno more plodnoga klasja. A za materijalnom bijedom vukla se duševna. Sujevjerje slavilo slavlje nad istinom, misao se slobode i napretka sakrivala u tmini. Jest, potomci smo onih djedova a uz to liječnici, koji su svojim učenjem i zvanjem spoznali da „omnis celluda a cellula, omnis nucleus e nucleo . . . . Liječnička je znanost vazda bila, pa i danas jest progonjena od svake crkve. Podsjećam na ekskomunikacije oko g. 200. proglašene nad onima, koji su se bavili liječništvom . . . Poznato vam je, kako su pape proklinjali svaki znanstveni rad i slobodno istraživanje. Spominjem tek imena : Giordano Bruno, La Barre, Gervet, Gallilei, Keppler, Newton, Columbus, Hus, Darwin, Jesensky . . . Želio bih, da današnji liječnici progovore o onom neprekidnom, neslomljivom i neuništivom razvoju čovječjega života, da liječnici ozdrave i poprave grijehe i nasilja na čovječanstvu, koja su se počinjala u ime starih tradicija. Konačno moramo da živimo u istinu ljudskim životom, životom, koji je dostojan razumnih

bića. Danas imademo na to osobito pravo: po crkvi osudjena liječnička znanost svakim danom, svakim svojim korakom otkriva sve više zavjesu, koja pokriva slobodni vidik u život, u prirodu, unatoč svih vremenskih i vječnih kazni. Taj se razvoj ne da obustaviti ni paklom ni djavolom... Danas ne sabiramo za crkve i kapelice, ne oduševljavamo se za „petrov novčić", nego dižemo sveučilišta, bolnice, nemoćnice, sirotišta, danas se brinemo za inferiornog čovjeka, danas na sve strane podupiremo znanstveni rad. Ta naše je znanje o čovjeku, o svijetu danas neizmjerno dalje, nego li za vrijeme postanka biblije, za vrijeme, kad se protiv nas borilo crkvenim saborima, koncilima, bulama, sylabima, enciklikama, dogmama. Danas liječnik mora istraživati istinu i njoj služiti; danas znanstvenim duhom zadojeni liječnik mora nastojati, da se ova suzna dolina razjasni, da iščezne magla, koja poput more leži na mišljenju čovječanstva — i velika će i slobodna budućnost biti naša... Zato predlažem: neka naša udruga pošalje oficijelne delegate na kongres S. M., neka mu izjavi svoje najveće simpatije, i neka pozove svoje članove na izdašno sudjelovanje. O kongresu govorit će cijeli svijet, neka govori i o češkom liječničkom staležu!" — Prijedlog bi uz velike ovacije jednoglasno primljen...

Kongres su pozdravili delegati svih narodnosti. Aškerc, delegat slovenski, uz dulji govor predložio je i promemorij u francuskom jeziku, u kome je iznio žalosno političko i duševno stanje Slovenaca; delegat Hrvata dr. Wodwaržka isporučio je kongresu pozdrav onoga još malenog kruga hrv. slobodnih mislilaca uz radosnu vijest, da se i u njegovoj domovini osniva narodna sekcija.

Uopće je prva svečana sjednica bila pravi triumf slobodne misli i solidarnosti svih neprijatelja reakcije i tmine. Otvorila ju je veličanstvena ouvertura iz Smetanine opere „Libuše" Uz aktivno predsjedništvo bilo je izabrano i pokroviteljstvo, u kome se nadjoše najodličniji zastupnici svih naroda. Predsjednik izreče promemorij odličnom pokojniku, neumornom bojovniku S. M. i znamenitom kemičaru Marcelinu Berthelotu, a onda podjeljuje riječ modernom i učenom profesoru savremene filozofije na češkom sveučilištu, dru. Franji Krejčiu, koji drži svečani pozdravni govor. Njegov je govor bio sjajna apologija slobodne misli protiv svih njenih protivnika, u prvom redu protiv državnih vlasti, nauckanih klerikalnim denuncijacijama. Istaknuo je bit slobodne misli, pozdravio solidarnost svih naroda u nastojanju oko njezina napredovanja i poveselio se faktu, da njegov maleni narod može dostojno sudjelovati u tom radu kao ravnopravni faktor „Reakcija je, reče, onaj pravi razorni elemenat u društvu, jer ona suspreže energiju pokretnih sila i gomila ih do eksplozije, koje su često od nedoglednih posljedica" Poslije njega izvješćuje prof. Hektor Denis o novoj enciklopediji i radu oko nje. Španjolac Francisco Ferrer predlaže rezoluciju upravljenu na španjolsku vladu, da oslobodi nevino zatvorene slobodne mislioce Naquensa, Matta i Harra, koja je oduševljeno primljena. Generalni sekretar S. M. Furnémont izvješćuje o radu sekretarijata od posljednjeg kongresa, a onda zaredaše — kako već spomenusmo — pozdravi pojedinih narodnosnih delegata. Uz pjevanje marzeljeze i internacijonale zaključi predsjednik svečanu sjednicu.

I sve ostale sjednice tekom pet dana bile su posvećene ozbiljnom vijećanju i radu. Pošto je to bio prvi kongres te vrsti na austrijskom tlu, te je bila prva njegova zadaća, da austrijske narode življe zainteresuje za S. M. — to je svoje djelo-

vanje udesio u tom smjeru, da austrijskim narodima u glavnim crtama škicira kulturni program. Zato su se odabrale aktualne teme kulturne borbe u Austriji kao programne točke kongresa. Vijećalo se: 9. rujna o slobodnoj školi, 10. o rastavi crkve od države, 11. o patriotizmu i slobodnoj misli, o reformi ženidbenoga prava, o spaljivanju lješina i ženskom pitanju.

Zadnji dan, 12. rujna, bio je posvećen glasanju o raznim predloženim rezolucijama, kako su ih pojedine sekcije formulirale, i o predlozima pojedinaca; nadalje se odredilo sijelo i trajanje narednoga kongresa i pristupilo svečanom zaključku. Na predlog prof. Ghisleri bi zaključeno obdržavati g. 1910. kongres u Bruxellesu, u slavu 30-godišnjice osnutka svjetske lige S. M. Ujedno se zaključilo na prijedlog predsjednika češke sekcije, da se g. 1915., u slavu 500-godišnjice spaljenja Husa, opet priredi kongres u Pragu.

Akoprem se dakle u glavnom razpravljalo o temama, koje su danas aktualne u Austriji, ipak se nijesu pustile s vida potrebe i težnje S. M., koje inter suju sve narodnosne sekcije i promiču rad sve svjetske lige. I tu se radilo intenzivno. Tako se tek na ovom kongresu uveo jedinstveni biljeg, pomoću kojega će se moći financijalno urediti i proširiti generalni sekretarijat u Bruxellesu namještanjem poliglotnih činovnika. O svjetskoj organizaciji S. M. vijećalo se povjerljivo 9. rujna; delegati su iznijeli važnih prijedloga i odluka.

No nije samo interni rad kongresa od znatnosti, njegovo vijećanje i rezolucije (na pr. protiv silaba Pia X., o antisemitizmu i cijonizmu, o slobodnoj školi, spaljivanju lješina, ravnopravnosti žena itd.), nego i razne pojave izvan i uz njega zaslužuju, da se istaknu. S. je M. već prije uspjelo. da spoji u radu Čehe i Nijemce — što prije nije nikome uspjelo — a prvi dan kongresa upravo je sjajno to potvrdio. Baš isti dan, kad se kongres svečano otvarao, dogodio se nemili sukob izmedju obih naroda u južnočeškom gradiću Prachatici. Zastupnici obih naroda na kongresu odmah zaključiše u javnom protestu ove dogadjaje svečano osuditi i proglasiti pravo svake manjine na slobodno izražavanje mnijenja, misli, osjećaja i narodne individualnosti. Valja spomenuti, da je taj prijedlog bio potaknut od njemačkih članova, da dakle baš njemački slobodni mislioci pokazaše potrebnu smjelost protestirati protiv nasilja na manjini, akoprem je bilo jasno, da će zato na njih nemilice udariti njemačkonacijonalna štampa (kao što se u istinu i dogodilo: i njemačko-liberalne novine napadno su počele poslije tog protesta ignorirati kongres, dapače se upustiše u vrlo neukusnu polemiku, koja je našla odraz i u samom vijećanju kongresa, no nije ga mogla nimalo skrenuti iz započetoga ozbiljnog rada). I u tom se slučaju očitovala S. M. kao pomirni agens medju narodima.

Daljnji značajni dogadjaj bio je javni protest protiv novoga silaba, proglašenoga 3. srpnja od kongregacije sv. oficija u Rimu u ime pape Pia X., u kome papa odlučno odsudjuje slobodno znanstveno istraživanje biblije i njenih izvora, postanka legende o Isusu i izvora kršćanstva. Protest supotpisaše Lombroso, Haeckel, Gorki, Denis i mn. dr., a kongres ga je oduševljeno 11. rujna primio, akoprem vladini izaslanici ne dozvoliše glasovanje o rezoluciji, u kojoj se povijest o Isusu označuje legendom.

Generalni sekretar Furnémont predložio je stranim delegatima, da nakon zaključka kongresa korporativno posjete grad Tabor, sijelo znamenitih Taborita, pa da polože vijenac pod spomenik njihovoga najvećeg vodje, Žižke. Kao što rezolu-

cija o prahatičkim dogadjajima, tako je i taj poziv pobudio negodovanje šovinističke njemačke štampe. Pa ipak — radilo se tek o tome, da se iskaže dužno poštovanje neustrašivome borcu za slobodu savjesti. Jest, b o r c u — jer slobodna misao ne zadovoljava se samo skromnom ideologijom, tihim radom i platonskim pristajanjem uz slobodnu misao, nego traži odlučnu borbu protiv frivolnih ugnjetača duševne slobode! Praški je kongres i u tome značio za austrijske narode prvi korak.

To je ispravno shvatila nedavno osnovana njemačka sekcija S. M. u Pragu, koja je izvan okvira kongresa, u plodinovoj burzi, priredila diskusiju, na koju je pozvala i neke istaknute vodje klerikalnoga pokreta u Češkoj, u prvom redu patera Albana Schachleitera, učenoga dominikanca i vještoga propovjednika u emauskomu samostanu u Pragu, koji neobičnom energijom propagira klerikalizam najmodernijim sredstvima (diskusijama, novinama, anonsama, sitnim radom, osobnim simpatičnim ponašanjem itd.). Sakupilo se preko 2500 slušatelja, medju njima oko 150 pristaša klerikalaca. I tu se pokazala prava jezgra klerikalizma : slobodu govora izrabljivali su klerikalni govornici — nota bene najučenije glave, poslane od samoga nadbiskupa ! — u sasma demagoške svrhe, da jeftini „šlagerima" osvoje masu, obrane, što se obraniti ne da, i da vještim manevrom namame slobodne mislioce na škakljivo polje debate o dogmama, o kojima se pod blaženom erom današnje c. kr. policije debatirati — ne smije ! Znali su, da ih štiti policija, i zato su mogli tako smjelo i — jeftino proći. Slobodni mislioci nijesu mogli iz ovih obzira iskreno reagirati, komesar ih je marljivo, 24 puta ! opominjao, pa kad su upadice učestale, zgrabio je zgodnu priliku, da sastanak raspusti! Tako su klerikalci „pobijedili"!

Da li je kongres uspio ? Jest, u svakom pogledu, pretekao je i najoptimističnije nade. Uzalud se naprezahu neprijatelji, klerikalci i vajni liberalci, da ga osujete i omalovaže. Tu se našao nar. zastupnik uz sokolaša, radnik uz profesora, filozof uz spisateljicu, političar uz poljodjelca — svi su osjećali, da treba slobodnoj misli izvojštiti pobjedu u Austriji. I u tom skladu leži velika utjeha i veliko značenje ovoga kongresa. Radikalnim elementima možda je bio odviše sredjen, odviše miran i skladan u svom radu, mirisao im je odviše po buržoaznom „revolucijoniranju", akoprem je organizovano radništvo odlično sudjelovalo. A samozvanim genijima, smušenim individualistima, megalomanskim aristokratima duha možda je bilo na porugu, da se nije našlo na okupu više „prvih" glava, više znamenitih literata i velikih filozofa. U tim prigovorima leži najdublje značenje, najveća vrijednost ovoga kongresa. Češki narod, u kome danas glavnu ulogu igra najkonzekventniji demokratizam, reprezentiran po sitnoj buržoaziji, po radništvu i po radinom, demokratskom duševnom proletarijatu — taj narod ne prostire trpeze za individualističke genije, koji se zaviše u svoju maglu nerealnog mišljenja i osjećanja. Sudjelovanje maloga čovjeka u ogromnoj većini znači utješljivi i pobjedonosni fakat : da slobodna misao sa visokoga pijedestala učenih individua stupa u nizine, da zahvaća korijena, da se uspješno širi i da osvaja i najšire slojeve pučanstva, da se demokratizira, socijalizira i popularizira u najplemenitijem smislu — da široke mase, koje su vazda zaklonište reakcije i konzervatizma, preokreće na stazu slobode misli, slobode osjećanja, slobode savjesti i rada.

Hrvatski će narod tek onda dostojno stupiti u kolo prosvijetljenih naroda, kad će i u njemu misao plemenite i svestrane slobode preći preko glava samozvanih „genija" i prezumtivnih „vodja" u najšire, prezrene „niske" mase proletarijata.

VLADIMIR NAZOR: RAHELA

IZ „BIBLIJSKIH LEGENDI")

I.

— SJEMENA TVOJEG ĆE BITI KO PRAHA NA ŠIROKOJ ZEMLJI;
RAŠIRIT SE NA ZAPAD TI ĆEŠ, NA ISTOK, NA SJEVER I JUG;
BLAGOSLOVIT NARODE SVE ĆU U TEBI I SJEMENU TVOJEM —

TAKO MU REČE GOSPODIN SA VRHA VISOKE LJESTVE
KRCATE ANDJELA BIELIH, I NJEMU PUTNIKU TRUDNOM
JOŠ SANAK PRED OČMA LEBDI
PADAN-ARAM JE MIRAN U PRVOM SUTONSKOM MRAKU.
ZEMLJA SE ISTOČNA SADA USPAVLJUJE, NEBO SE RUDI,
KUPJENOM ZADAVA UZDUH.
TRI STADA LEŽE OVACA PRED VRATMA POLJSKOG STUDENCA.
PASTIRI VEĆ DUGO SJEDE, GLEDAJU MLADOG DOŠLJAKA
KAKO SE DJEVOJCI ČUDI, TE K VODI PRED STOKOM STUPA
MEDJ NJIM I ZAPALIM SUNCEM.
MUČE JU PROMATRA PUTNIK U RAJU SUTONA TIHA.
NA SVODU PLAVOM SE RIŠU BEDRA JOJ, OBLA
NJEDRAŠCA, U KOJIM DOJKE ZRIJU KO PLODOVI SOČNI
U LIEPOJ OKRUGLOJ VAZI.
PRIČINJA PUTNIKU SAD SE, DA GLEDA ZA ONOM ŽENOM
GDJE IDE OGROMNO MNOŠTVO, MRAVINJAK PORODA NOVOG,
GLEDAJ JE, TIHANO ŠAPĆE: UMNOŽIT SJEME ĆU TVOJE
KO ZVIEZDE NA NEBU, KAO PIJESAK NA MORSKOME BRIEGU...
OJ VRUTČE POTOKA BUJNIH!
PASTIRI GOVORE: TO JE RAHELA; LABAN JE OTAC,
A DJED JOJ BATUEL SIRIN —
USTAO PUTNIK; STUDENCA SA VRATA KAMENJE GURA,
VODOM DVA POJILA PUNI I STADO DJEVOJKE POJI.
PROZBORI RAHELA: MLADI PUTNIČE, STADO MI POJIŠ,
A LICEM PROTEKO ZNOJ TI, I PRAŠNE NOGE SU TVOJE.
DAJ, DA IH OPEREM! TI ĆEŠ ODMORIT NA ZDENCU SE OVOM
I PUT PROSLIEDITI; TEBE PRATIT ĆE POZDRAVI MOJI.
MALENOG MOJEGA STADA JARE TI NAJMLADJE NUDIM.
BIRAJ; NA DUGOME PUTU GLAD DA TE MORIO NE BI —
AL MOMČE ZAGRLI LIEPU DJEVOJKU, ZAPLAČE LUDO:
RAHELO, IZAKOV SIN SAM, POROD SAM REBEKE, SESTRE
LABANA SIRINA, OCA TVOJEGA, A MOG UJAKA.
RAHELO, ANDJELIM SLIČIŠ, KOJE SAM GLEDAO DANAS
NA ONIM VISOKIM LJESTVIM; IZ TVOJIH BOKOVA VIDJAH
GDJE NIČE NOVA ZVIJEZDA; UGLEDO SILNO SAM MNOŠTVO
GDJE VRVI STOPAMA TVOJIM.
PUNU TE VIDJEH KO ŠIPAK SJEMENJA, SLAVNU KO EVU,
LIEPU KO REBEKU MAJKU.
— — SUTONSKE GASE SE VATRE, U ZDENCU GLOGOĆE VODA;
POLEGLO PREŽIVA STADO; PASTIRI GLEDAJU MUČE,
KAKONO RAHELA LIEPA PUTNIKA U ČELO LJUBI
I TIHO ŠAPĆE MU: BRATE!

II.

SEDAM JE GODINA SLUŽIO LABANA VJERNO,
A KADA DOSLUŽI REČE: PASAO STADA SAM TVOJA,
KOPAO ZEMLJU SAM, VUKO KAMENJE, CIEPAO DRVA.

SADA, ŠTO OBEĆA, DAJ MI: NAVRŠI ETO SE VRIEME,
DA LEGNEM S RAHELOM TVOJOM —
I LABAN UČINI GOZBU, AL KADA NASTUPI VEČER
UVEDE K JOSIPU KĆERKU STARIJU, UVEDE LIJU,
DJEVOJKU OČIJU KVARNIH.
ZORA KAD ZARUDI RANA, OTIDE JAKOV K UJAKU:
— SLUŽIH ZA RAHELU SEDAM GODINA; PREVARI ZAŠT ME?
LABAN MU ODVRATI: UZMI I MLADJU, AL ZA NJU SLUŽI
JOŠ SEDAM GODINA DRUGIH.
PRISTADE IZAKOV SINAK; RAHELU ZAGRLI, DIGNE,
KLIČUĆ OD RADOSTI CURU NA MEKU LOŽNICU BACI,
ŽENOM JE UČINI SVOJOM.
I NJIMA BIJAŠE LJUBAV SLATKA KO PČELINJE SAĆE,
ŽARKA KO MLADJANO VINO, OPOJNA, KIPEĆA, BIESNA.
— RAHELO, U ŽILAM TVOJIM POTOCI MLIJEKA STRUJE,
U TVOJIM BOKOVIMA ŠIRNIM SVE BIJU ŽIVOTNE KLICE.
— JAKOVE, TI KO VJETAR ŠTO VITE PAOME PLODI.
PORODA, PORODA DAJ MI, IL ĆU TI UMRIETI MLADA...
AL LIJA PORODI SINA RUBENA, ŠIMUNA, JUDU,
LEVIJA LIJEPOG, DINU, IZAKARA I ZABULONA.
PORODI ROBINJA ZELFA JAKOVU ASERA, GADA.
PORODI ROBINJA BALA NEFTALIJA I ČEDO DANA.
BIJAŠE JAKOV KO ORAČ TE DOBRO POSIJO SJEME
NA PLODNU ZEMLJU, KO VJETAR ŠTO PELUD NA CVIEĆE NOSI,
KO IZVOR USRED PLANINE,
A LIEPA RAHELA BJEŠE KO CVJETNA PROLJETNA GRANA
S KOJE SE NE TRUNE ČAŠKE NI RUJNE LATICE, ALI
ŽUDJENOG NE NOSI PLODA.

III.

SVITALA ZORA JE RUJNA, TUŽNA KAD RAHELA PODJE
U BETEL, K PUSTOME MJESTU, NA KOJEM GOSPOD JE SILNI
JAKOVU S VISOKE LJESTVE IZREKO RIJEČI ONE.
ZAGRLI KAMEN, ŠTO MUŽ JOJ ZA SPOMEN UTVRDI; SUZAM
STANE GA MOČIT, I LJUTO ZAKUKA IZ DUŠE BONE.
— GOSPODE, SRCE SE MOJE CIEPA NA IZDIRKE; MOJE
OČI SE U SUZAM TOPE.
GOSPODE, UTROBU ZAŠT MI ZATVORI? JAKOVLJEV DOM SE
OZIVLJE DJEČIJOM VIKOM; PONOSAN NARAŠTAJ RASTE,
A JA SAM JALOVA GRANA, NEPLODNO, PREZRENO STABLO.
SESTRA I ROBINJE NAŠE BANE SE U NAŠOJ KUĆI
POD SISOM NOSEĆI ČEDO, JA TI NA PEPELU SJEDIM,
U TAMNIM KUTIMA ČUČIM, I PEREM MAJKAMA NOGE.
GOSPODE, I AKO JEDNOM U STARIM GODINAM RODIM,
DIJETE BITI ĆE MOJE POSLJEDNJI, KRŽLJAVI LISTAK
NA STABLU ČOVJEKA MOGA, I ROB ĆE DO SMRTI BITI
PONOSNE STARIJE BRAĆE — —
TAKO JE KUKALA TUŽNA, HLADNI JE GRLILA KAMEN,
ZEMLJOM JE GRDILA PRAME, TRNJEM JE OBRAZE BOLA.
KLICAŠE: GOSPODE, ZNAKOM UTJEŠI ŽENU TU JADNU!
AL NEBO ŠUTILO PLAVO NAD GLAVOM NESRETNOG STVORA.
SKOČILO SUNCE VISOKO, ZASJALO BAŠ NA ZRENIKU,
NAGNULO K ZAPADU VEĆ SE — RAHELA SRED PRAHA LEŽI,
KO CRV SE PREVIJA, ŠAPĆE: GOSPODE, UBIJ ME RADJE!
— LAGANO DIŽE SE ŽENA, AL NJENO KOLJENO KLECA,

AL NJENA MUTI SE DUŠA; VUČE SE, NA KAMEN PADA,
I BONE ZAKLOPI VJEDJE.
VUKU SE SUMRAČNE SJENE PO ZEMLJICI, POTOCI ŠUME,
ŽAMORE PALME DALEKE, MIRIŠU ZELENE TRAVE.
NA ZEMLJI RAHELA LEŽI, I SANAK ČUDNOVAT SANJA:
RUMENO LIJEPO ČEDO NA NJENIM KOLJENIM PLAČE.

GLEDA GA. DJETETOM POSTA, MEZIMČEM STAROGA OCA,
AI DESETERO BRAĆE KRIVIM GA POGLEDOM MOTRE.
I VIDI HALJU ŠARENU S LJAGAMA KRVAVIM, VIDI
TRGOVCE NEKE, GDJE IDU PUSTINJOM U KRAJ DALEKI,
GROZNI DOK JAUK SE GLASA U DOMU JAKOVA STARCA.
PROMATRA TAMNICU, U NJOJ NESRETNIK LANCIMA TRESE.
OJ, RADJE NE RODIT DIETE! OJ RADJE UMRIET OD TUGE!
AL, ETO, ULICOM ŽDRJEBAT VUČE SAD KOLA VISOKA.
PRED NJIMA JEKNUŠE TRUBE, GLAS KLIČE: KLANJAJTE SVI SE!
DRUMOVIM SVJETINA VRVI; GORI, NA KOLIMA ZLATNIM,
GIZDAVO PONOSNO SJEDI U KRASNOJ ODORI TANKOJ
LIJEPO, RUMENO ČEDO.
I VIDI RAHELA U SNU PUSTINJU ŠIRNU, DALEKU.
NA ČELU POVORKE JAŠI SIJEDI, ZGRBLJENI STARAC.
ŠEZDESET ZA NJIM IDE SINOVA I UNUKA MLADIH.
MAGARAD PRAŠINU DIŽE, KAMILAD TOVARE NOSI,
STOKA SE LAGANO MIČE, ŽENE NA KOLIMA LEŽE.
SVE IDE POVORKA DUGA IZ ZEMLJE HANANSKE PREKO
PUSTARA, RIEKA, DOLINA, DA PADNE NIČICE ISPRED
ONOGA, KOJI JOŠ SJEDI NA KOLIMA UZ JEKU TRUBA
UZ POKLIK SILNOGA MNOŠTVA...

TAMA JE NA ZEMLJU PALA. PADAN-ARAM JE MIRAN.
NOĆNI JE NAPOJEN UZDUH GRČINOM PELINA, DUHOM
KADULJE, ISOPA VONJOM I SLADOŠĆU DATULJA ZRELIH.
TOK ŠUMI, ŠUŠTAJU PALME.
RAHELA NAD SOBOM GLEDA, KAKO SE PRIGNUŠE ZVIEZDE
PRED VELOM, SREBRNOM LUČI; GLEDA KROZ UTVARE NOĆNE,
GDJE SE NA NEBESKOJ NJIVI JEDANAEST SNOPOVA KLANJA
USPRAVNOM, SJAJNOME SNOPU.

ZOFKA KVEDER-JELOVŠEK: NA KLINICI

Točno o podne nastupilo njih šestero službu. Imale su malu inšpekciju t. j. dvadesetčetirisatnu službu kod rodilja u babinama. U praćem odijelu s opasanim bijelim pregačama uputile su se na svoje brojeve, dvije dvorane, svaka s osam kreveta. Vani se rasprostrla gusta magla, bjelkasto-sivo kočila se pred velikim prozorima. U dvorane je padalo žuto, prigušeno svijetlo. Oči su instinktivno izbjegavale prozore, pogled kroz prozor bio je neugodan kao pogled u bijelo, ugašeno, ukočeno oko slijepca.

Ovih šest žena posjećivalo je primaljski tečaj, te su bile kao i ostale brojne učesnice tečaja pozvane k praktičnim vježbama. Služba je bila naporna i stroga, navlastice za to, jer su učenice svaki drugi dan morale da nastupe službu, te tako nijesu imale vremena, da se otpočinu i ispavaju.

Danas su bile žene dobre volje. U obje dvorane ležalo je samo osam rodilja; na ostalim praznim krevetima smjele su učesnice noću barem koji put otpočinuti. Učesnice imadu dvije po dvije jednu strunjaču bez jastuka i pokrivala, na koje su mogle u noći polijegati i biti vazda spremne da ustanu, ako bi ih koja rodilja zvala ili koje dijete zaplakalo.

Pozdraviše prvu primalju, koja je već kroz dugi niz godina živjela u ovim dvoranama i vidjela mnogo stotina nesretnih djevojaka. Bila je pristara, ocvala i blijeda, no njeno biće je odisalo nekom prijatnošću, nekom grubom dobrodušnošću, što je sprečavalo, da nije svoje zvanje samo mehanično kao stroj vršila. Moglo se lako otvrdnuti za mnogogodišnjega životarenja u ovom okolišu, no u nje je još vazda bilo dosta srca.

Svaka učesnica odabrala je jednu rodilju, a dvije su dobile po dvije i onda su se spremale, da ponajprije posluže djecu.

Primalja je stala uz njih i pazila, da učesnice čine sve kako valja prema propisima.

Bili su sami dječaci. Primalja je primijetila, kako je to zgodno, jer tek se u rodilištu kao nigdje drugdje spoznaje, da se muževe mora ne samo mrziti, nego im i zavidjati.

— Da, u istinu, — reče učesnica, kojoj je moglo biti tridesetpet godina, a bila je maljušna, slabašna, prije vremena ostarjela i sva žuta u licu — to nas uči život. Kad mi se rodio najstariji sin, željela sam još djevojčicu i bila sam vrlo žalosna, da je i drugo dijete bilo muško. Ali onda me prošla čežnja za djevojčicom. Sada imadem četiri dječarca i sretna sam, da nijesu djevojke. Samo, da mi se sad ne rodi djevojče, upravo se bojim! —

— Vi uopće nijeste ni trebala doći u ovaj kurz, reče druga. Učenje i sva ova muka nije za vas. Morala biste se njegovati, ovdje se posve uništavate. —

— Da, kad bi čovjek mogao odabirati! Toliko djece! Moj muž ne može da se naradi. Postolar je ali dandanas posao slabo ide. Žena mora nastojati, da takodjer nešto zaradi. Samo da imadem svoju svjedodžbu. Ova će me služba ovdje u istinu uništiti, ako još dulje potraje. Kad bi bio samo ovaj posao ovdje, onda još kako tako. Ali kad se povratim kući, valja urediti kućanstvo, kuhati, prati, djecu počešljati i krpati im. Bože, kadikad mislim, da ću se srušiti od umornosti. —

— Ah, vi, vi stanujete kod kuće, kod djece, ali mi, koje stanujemo ovdje, što da reknemo, I ako nemamo službe, ne možemo da se otpočinemo. Ta dvije i dvije moramo ležati u jednoj postelji. A ove bolničke postelje tako su uske. Ovo nije san, tek je muka. Osobito, kad tomu čovjek nije navikao. Ovako je govorila blijeda, ljepušna žena. Imala je maljušne ručice, inteligentno lice, krasnu crnu kosu.

— Čini se, da ste vi iz bolje kuće, — reče postolarica.

— Da, nekoč sam dobro živjela, — odvrati joj ova. — Moj muž bio je agenat u nekom pokrajinskom gradu, gdje je zasluživao mnogo novaca. Vazda smo imali lijep stan, nikad nijesam bila bez služavke. Sad sam udovica, on je već pred više godina umro od sušice. Troje djece mi je ostalo. Imali smo ukusno pokućstvo, mnogo rublja, uopće svega u izobilju, tek novaca nije bilo. Po smrti muževoj prodala sam sve, što se uopće prodati moglo te se odselih

s djecom u predgradje. Posluživala sam, vezla, krpala rublje za odlične obitelji, — jedva smo imali što jesti. Tad mi netko reče, neka učim primaljstvo. Reče da se mnogo zaslužuje. Nije mi stalo za novac, tek rado bi djecu pridržala uza se. Najstarijoj djevojčici već je trinaest godina. Zar da ju pošaljem u službu ili u tvornicu ? ! Ta vi znate i sama, što se s ovakvim djevojkama dogadja. — i ona zamahne rukom prema krevetima rodilja, onda uzdahne i nastavi : — Samo da izdržim ovaj tečaj. Vazda se osjećam slabija. Al to je valjda zato, jer se ovdje nikad valjano ne ispavam.

Sad je ona bila na redu, da promijeni rublje „svome" djetetu. Uzela je cijeli zamotak iz maloga željeznoga kreveta, što je stajao uza svaku postelju, položi ga na veliki niski ormar usred dvorane i izvadi iz njega dijete. Bilo je snažno i krasno.

— Baš zgodan dečko, — reče primalja, koja je uz nju stajala i lupi ga prijatno po ledjima. — Bit će valjan momak, ako ga prije ne pokvare.

— Imade lijepe oči, — primijeti udovica. Nu, umotala ga je opet prilično ravnodušno u pelene i odnijela ga majci, da ga ona doji. Kad se povratila, već je ležalo drugo dijete na ormaru i deralo se iz puna grla. Ljepušna, krepka žena mučila se oko njega, vrlo mlada, vrlo vesela udovica, koju ni šta nije diralo i koja je sve s humorom shvaćala. „Gospodja Lina" zvali nju i ime joj zvučilo koketno i ponešto lakoumno. Bila je udovica talijanskoga polira, a u gradu imala je svu silu obožavatelja. Nu, nije se htjela udati dotle, dok ne bude imala diplome. „To je, kao neki miraz", govorila je ona, „učinit ću još dobru partiju", — njeni se zdravi zubi zacakliše medju rumenim, punim usnama.

— Što se ovo stvorenje tako dere, — mrmljala je i mučila se, da umota nožice mališa.

— Pustite ga, neka se dere, — reče primalja u smijehu. — Baš pravi seljak ! Eto, pogledajte mu samo šačice ! Već sad mu se hoće tući. Pa ove grudi ! — lupkala je prstima zadovoljno po grudima djeteta, odrinula lijepu udovicu i umotala ga sama. Kimajući glavom amo tamo neprestance je ponavljala : „Ama, baš pravi seljak !"

Bio je u istinu sin seoskoga djevojčeta.

Došlo je na red slabašno, piskutljivo djetešce. Osijeda ženica ga je posluživala. Bilo joj tek trideset i osam godina, nu činila se dvadeset godina starija. — Moj je muž fotograf u jednom trgovištu, — pričala je nedavno. Već dugo je boležljiv. Jednoć mi reče: čuj stara, nema druge, moraš nešto da učiš prije no ja odem s ovoga svijeta, da ne moraš moljakati potporu kod ljudi. Podji u glavni grad i uči se primaljstvu. I tako me eto ovdje. — Djetešce jedva se gibalo, kad ga je odmotala.

Primalja, kao da je bila zabrinuta. — Mladiću, što to misliš, valja se ojunačiti, ako hoćeš da ostaneš velik ! Isprala mu oči, koje su bile sasma crvene i upaljene.

— Tek se čudim, gospodjo, primijeti sada udovica agentova, kako vi svu ovu djecu volite.

— Pa volim ih, odvrati ova.

— Ipak su to tek tudja djeca. Pa kad čovjek pomisli, koliko se radi njih morate mučiti, vazda bez mirna sna . . . Tvrd je to kruh, što ga jedete. —

— Tvrd u istinu. Ali što ćemo, takav je život. Već sam se ovdje privikla, a djeca me zabavljaju. Posve ih volim. —

— Da, kad bi čovjek imao djecu dulje vremena pod paskom, ali ovako se svakih osam dana redjaju nova i nova. —

Baš to je zanimljivo. Imala sam ih za cijelo već nekoliko tisuća u svojim rukama. Dobro ih poznam. Svako je drugojačije. Odmah na prvi pogled znadem, kakav je ovaj i kakav je onaj. Ako se šta vanredno ne dogodi, postat će dječarac krojačić ili postolarčić, lijep momak, koji će osvajati djevojačka srca i valjada će se koji od brojnih njegovih potomaka roditi ovdje, gdje se on sam derao i plakao. Ova djevojčica postat će radnica, ona druga možda sobarica, kasirica u kavani, ako je tkogod prerano ne pokvari. Ovaj plavušasti dječarac, koji se tako ozbiljno razgledava, postat će pop ili dapače buntovnik protiv cara i domovine. Istaknut će se svakako ili u dobru ili u zlu, to visi o tome, šta će ga u životu snaći. Da, koješta sebi smišljam. Svim ovim deranima mogla bih proricati. Okladila bih se, da ne bih često pogriješila. — Blijedo, upalo lice, časomice se rumeni, oči usplamte, primalja se čini kao da se pomladila.

S djecom bio je posao gotov i žene se spremahu, da posluže majke. Donijelo se tople vode i svježih plahta, lisolove rastopine i svega, što je nužno. Onda se zaputiše od postelje k postelji.

Prva u kutu bila je mlada, neobično krasna djevojka. Sluškinja s tijelom Venere. Materinstvo nije joj ni malo razorilo njenih forma, tijelo po pretrpljenim mukama bilo je još bljedje, alabastrno. Lice je bilo čisto i nevino, bilo je neobično vidjeti je ovdje i dijete uz nju. Izgledala je zadovoljno, nije bila ni malo žalosna, pričala je, da joj je gospodja obećala uzeti je natrag u službu. Dijete dat ću na odgajanje. Ta nije tako zlo, barem imadem dobru nauku.

Uz nju ležalo je suhonjavo, izmučeno stvorenje. Bila je radnica u nekoj slastičarni, u kojoj je zasluživala na tjedan sedam kruna bez hrane i stana. Sva je bila pokrivena prljavštinom, kad je donesoše u rodilište. Sada je s djetetom neprestance spavala. Nikada se nije od nje čulo ni glasa, kao da je uopće nema. Spavala je mirno, jednolično i duboko disala, smireno, gotovo s užitkom. Kao da je htjela nadoknaditi sve one besnene noći, koje je probdila u brizi i muci, i za one, koje su joj još sudjene. Ismjehivali su je, no dobrodušno.

Dalje je ležala opet sluškinja. Ruke joj bijahu tvrde, velike i hrapave od rada, lice žućkasto i uglasto. Ali velika sreća blijeÅ¡tila se iz ovih iscrpenih crta, silno veselje plamsalo je u njenim velikim, sivim očima. Posteljica uz nju bila je prazna, nije imala djeteta. Imala je mrtvorodjenče. Vikala je od boli, ali u onom času, kad joj rekoše, da joj se dijete ne će naroditi živo, usplamtjela je grozna neka radost u njenom praznom licu. „Bože, kako sam ti zahvalna !" izmucala je. „Bogorodice, uslišala si me, smilovala si se meni !" Neizmjerna zahvalnost ispunjala joj srce. Bijaše oslobodjena svih briga, svih muka ! Žarila se i tresla od sreće, trajni smiješak ležao je na njezinim usnama. Svi su osjećali njenu krvavu radost. Primalja reče : „Nije lijepo, da je tako zadovoljna, a čovjek ne može, da joj zamjera."

U drugom kutu ležala je već pristara djevojka, suhonjava i nelijepa, koja je vazda pokrivalo vukla preko lica, da prikrije plač. Primalja joj je zabranila, da plače, ali ona je ipak plakala. Njen je sinčić bio slabašan. Bio je to onaj, o kome je primalja rekla, da ne će dugo živjeti. Ležala je tako, da je nepre-

stance dijete imala pred očima a da se nije trebala okretati. Bilo je to već drugo njeno dijete. Pred četiri godine bila je baš u istoj ovoj dvorani. Tada joj se rodila djevojka. I tad je plakala. Pričalo se, da je kasnije u nahodištu, kad joj se dijete uzelo, dva puta pala u nesvijest, tako ju je bolio rastanak. Djevojčica je umrla poslije negdje na ladanju, kad joj bijaše poldruga godina. I dječarca će morati ostaviti u nalazištu. Bio je boležljiv i slabašan ali ona ga je ipak ljubila. — Ah, žalostan, žalostan je bio njezin život. Bila je sluškinja za najgrublje poslove, zasluživala je malo a zaljubila se u nekoga siromašnog mladog radnika. On nije imao ništa, niti ona nije imala ništa, pa kad je zanijela, bila je bijeda velika. Iz službe je otjeraše, gladovala je nekoliko mjeseci uz svoga dragoga i onda se uputila u rodilište. Djevojčica, koja se rodila, bila je zgodna, maljušna ali silna, a ona je još sad sanjarila često o tamnim, mirnim njenim očima i o njenoj smedjoj malo kovrčastoj kosi. Kad se povratila iz nahodišta, tražila je opet službu s tvrdom odlukom, da će biti pametnija. I njezin ljubovnik stvorio je jednako odluku, da je ne će opet unesrećiti. Nadali su se, da će ipak jednoć ogranuti doba, kad će se moći uzeti. Ali zaslužba bila je mršavija i morali su biti zadovoljni, da su siti, na prištednje nijesu smjeli ni pomišljati. U istinu su se voljeli. Nijesu ni sami znali, kako se nesreća i opet survala na njih. Otjeraše je po drugi put. Njih dvoje bilo je omamljeno i preplašeno udarcima sudbine. Nejasno su osjećali, da je uzalud svaka borba ; kad sudbina hoće da nekoga slomi, onda ga slomi i ne pita ni malo za njegovu bol.

— Kako vam je ? — pitala je primalja. Vi ste i opet plakali ! Škodi to mlijeku, zar vam to nijesam rekla ? Hoćete, da vas opet spopadne groznica, pa da onda bude opet jadikovka od profesora ? !

— Ne ljutite se, — molila je djevojka. Ta ja ne ću, da vas ljutim, ali dolazi samo od sebe.

— Baš imadete razloga plakati, — brbljala je primalja. Jučer vas je posjetio i ostavio vam dvije forinte. Koliko muževa bi to učinilo ? !

— Da, dobar je, — reče djevojka i sretan smiješak preleti preko njenih očiju.

— Eto, dakle uzet će vas ! —

— On bi već htio, ali mi oboje nemamo ništa. On ne može. —

— Ah, dandanas, ne treba toliko novaca za to, tješila ju je primalja.

— Osamdeset forinti ! Barem osamdeset forinti ! Tako smo izračunali. Jedan stol, jedan krevet i dva stolca i nekoliko lonaca svakako trebamo. Pa onda najamnina, pa razne pristojbine kod ženidhe . . . Bože, nikad, nikad ih ne ćemo imati ! Tako je sudjeno nama. O bože, kako sam žalosna ! — uzdahne i teške joj se suze spuštale s oka.

Tik do nje ležala je neka konobarica. Bujna žena, plave kose, ružičaste meke puti. I ona je već imala drugo dijete. Ali je nije ni malo smetalo. Dok ostavi rodilište, tužit će bogatog trgovca s vinom na plaćanje alimenata. Neprestance razmišlja, kako da udesi cijelu stvar, da joj ne uteče. Onaj prvi, neki agenat spretno se izmakao iz zamke, te nije plaćao ni filira. Doduše istina je, da on zapravo nije bio otac, nego neko veselo djače, no bilo je svakako bezobrazno, da je utekao, kad je trebalo plaćati.

Dalje se ređale seljačka moma i neka krojačica iz predgradja. Obje su htjele uzeti djecu k sebi. Dijete krojačičino bilo je već dvanaest dana staro. Imala je

već otići pred nekoliko dana, nu morala je ostati, jer je uhvatila groznica. Sutra će da ode. Već se danas obukla, sjedi na svom krevetu i poigrava se sa svojim sinčićem. Cijeliva ga u nožice i smije mu se. I dješešce rasteže lice.

— Smije se, pogledajte, primaljo, — reče krojačica.

— Baš ga briga, da bi vam se sad već smijalo! U istinu, vi se tako srdačno igrate s djetetom, kao da ste poštena supruga, koja sjedi u toplom bračnom gnjezdašcu. —

— No, gnjezdašce će se već naći, — odvrati krojačica. Mnogo sam plakala, kad me ostavio dragi i iščeznuo u svijet. Dapače, pokušala sam se i otrovati. No, sad sam se smirila. Mi smo uopće obitelj bez muževa. Moja je baka ostala neudata, majka takodjer, pa zašto da se baš ja udajem. Tek ovaj mi dečko kvari poredak. Imao je takodjer biti žensko. —

— Ne recite to! Meni je žao, da sam žena! Kad bih bila muž, imala bih sasma drugojačije ciljeve pred očima, nego li neprestance mijenjati mokre pelene tudjoj djeci. Jadnog li posla! —

Napokon pridjoše k posljednoj. Njera je postelja stajala u kutu kod prozora. Bila je odličnijega roda. Vanredno naobražena, dapače se šaputalo, da je podučavala u francuskom i engleskom jeziku. Učiteljica tudjih jezika, dvadeset i dvije godine stara, lijepa ali prkosnoga lica i kratko odrezane crne kose.

Ležala je u svojoj postelji a da ni s kim nije pregovorila ni riječi. Ležala je ovdje već četiri dana, a došla je u rodilište već pred dva mjeseca. Kao materijal za poduku. Već tada prkosna i mučaljiva.

— Vi nijeste podojili djeteta, — reče primalja. Gladno je, ta čujete i sami, kako viče i jauče. Pružite mu grudi. —

Šutljivo je poslušala. Guste obrve prkosno su se savijale nad mrkim očima, usta se stisla u ravnu, blijedo-crvenu crtu, ni mišica da bi joj drhtnula u licu.

— Čini se, da ste vrlo ponosna, — primijeti primalja i njen prijazni glas, kao da je postao tvrdji. Čekajte, umekšat ćete se. Pa kako tvrdo primate dijete! Lagano, nježno, moja draga! Zar ne, moj crve, život nije ni malo zgodan, — reče djetešcu i pogladi ga. Ne vesele se nad tobom, to je istina. Bar četvrt sata morate imati dijete na grudima inače se ono ne nasiti, — reče i ode.

Učesnice sjele su k prozoru i listale u svojim učevnim knjigama. Tišina se rasprostrla po dvorani, koju je ispunila sparna, sladjana toplina. Poslije u dva sata donesoše seljačkoj momi list.

— Od njega! — krikne i nasmije se. Onda pročita pismo i najedared proplače.

Učesnice pridjoše k njoj i zapitaše je, zašto plače. Nasmiješila se kroz suze.

— Ipak će me uzeti. Odmah čim se povratim. Otac je s tim sporazuman.

— Pa čemu plačete? — zapita je postolarica.

— Ah, sjetila sam se, što sam sve pretrpjela, — reče moma i nove joj se suze prosuše niz obraz.

Napokon se smirila. No, jedva je ležala četvrt sata mirno, zaželi mu odgovoriti. Donesoše joj papir i olovku. Ali ležeći nije mogla ništa da napiše, a sjesti nije još smjela. Napokon joj se ponudi udovica agentova, da će joj napisati pismo. I u istinu joj kazivala u pero užasno dugu, smušenu litaniju, u kojoj je pričala o tetama i stričevima, o sreći i suzama, o prošlosti i budućnosti

i mnogo nesaveznih stvarca o djetešcu. Uslužna se udovica sva utrudila od pisanja, kad je moma uz mnoge pozdrave svršila.

Tada se spustilo veče. U četiri sata upališe plin, a magla se vani zgusnula i kao teška mora slegla se na prozore.

Kad je koje dijete zaplakalo, odmah mu ispremijeniše pelene. Gotovo se poveseliše toj promjeni.

U veče vrlo se rastužila agentova udovica, sjetila se svoje djece, svoga pokojnoga muža. Teški, mučni tlak joj je ležao na grudima. Uzela je u ruke knjigu i listala, ponavljala je čovječje kosti, sredstva za desinfekciju i razne mjere, koje su se u njenoj glavi neprestance miješale. Morala je učiti, jer je trebalo da s uspjehom položi ispit, jer što bi bilo od njezine djece.

Kad je ovako sjedjela zgrbljena nad knjigom, najednoć je spopane teški kašalj i nekoliko krvnih kapi zacrvenilo se na knjizi. Veoma se preplašila i zajecala.

— Baš kao kod muža, baš tako je počelo kod njega, — zarida. Nikada se ne ću više s djecom naći zajedno. Kad bi bar svi bili dječaci. Ali ono djevojče, što će biti od onoga djevojčeta, kad ja umrem!

— Vratit će vam se zdravlje, — tješile su je.

— Ne, ne, sada mi je jasno, da ne ću moći svršiti ovoga kurza. A toliko sam novaca već potrošila. Isposudila sam dvjesta forinti, a polovica već je potrošena! —

Pogoršalo joj i ona se morala vratiti kući.

U veče došao je asistent, vršio je svoju običnu vizitu, od postelje k postelji i ode kako je došao. Polagano su prolazile ure, plin je zujao, sladjani, zagušljivi se miris podvostručio.

Dijete učiteljice skoro se neprestance deralo. I vazda je došla primalja i ispsovala majku. U deset sati ostala je dvadeset minuta kraj postelje, dok je učiteljica držala dijete na grudima. Njene su oči zlobno i ljutito blještile a ruke podrhtavale. Napokon se dijete smirilo.

I učesnice legoše u drugoj dvorani spavati. Ako ih je koja rodilja zvala, ustala bi koja od njih i učinila što je bilo potrebno, podala joj je vodu ili previla dijete u čiste i suhe pelene. I onda je opet sve spavalo.

Učiteljica, Olga Hahn nije spavala. Ležala je nauznak i široki pogled nepomično upirala u plinsko svijetlo. Misli joj neprestance kopahu glavom i nijesu joj dale mira. Ako je dijete uz nju zaplakalo, namrštiše joj se obrve i zlokobna iskra planu u njenim velikim, energičnim očima.

Što sad, što sad ?!... Za nekoliko dana bit će slobodna, a onda će iznova započeti stara, divlja trka!

Čudno je to zadnjih šest mjeseci s njome zaigralo.

Kad ju je Willy Oberton prviput pozdravio, nije se mogao ni u snu naslućivati takav konac. Eh, Willy Oberton bio je jogunast mladić, te znao zaludjivati. Poučavala je njegovu sestru u francuskom jeziku. Nije dugo potrajalo, da je postala njegovom ljubovcom. Kad je čovjek mlad, lijep, sam samcat i slobodan i kad nadodju stanovite godine, onda nije mužu, koji spretno znade lagati, odviše teško, da osvoji... Jer ako ništa drugo, barem glupe žene obiluju slijepim pouzdanjem u svakoga i u sve. Tako je bilo i kod nje. Kada se stvar ozbiljno počela zaplitati, izmotao se Willy na vrlo zgodan način. Natuknuo

je vrlo jasno, da je čvrsto uvjeren, e imadu i drugi udjela na tom očinstvu, a on, Willy, nije ni malo sklon, poigrati se moralnoga viteza. Neka sebi Olga pomogne sama. No, na nesreću, Olga je bila prepuna prokletoga ponosa, najneugodnije zapreke, koju sebi čovjek uzima sa sobom na put života. Nije rekla ni riječi, iščeznula je grandioznom pozom na vrata i Willy je znao, da se više nikad ne će vratiti preko ovoga praga, ni na lijep način ni na zao. Nije se trebao ničesa bojati, no ipak je mislio, da je podesno promijeniti podneblje i on se na neko vrijeme uputio u Englesku.

Doskora se pročulo, u kakvu se škakljivu položaju nalazi Olga. Dašto za onoga, koji ga je skrivio, nije nitko ni pitao. A valjada ga ne bi mnogo ni smetalo, da ga se znalo. Ona je izgubila sve svoje ure kao preko noći. Novaca nije imala a što je imala zlatnine i boljih odijela, iščeznulo je netragom kao proljetni snijeg na suncu. Promijenila je stan, iznajmila najjeftiniju komoricu, koju je mogla naći i pokušala, da nešto zasluži. Neki ugojeni pekar, napokon joj dopusti, da njegova dva potomka za nagradu od dvadeset novčića za sat uvede u tajne francuske konverzacije. Ovo joj ostade jedina zaslužba. Jednoć opeta dodje onamo, promrzla, gladna, jadna. Na ormaru ležala je omašna zlatna ura. Ni sama nije znala, kako je ura došla u njezin džep. Na koncu sata podigla se velika krika. Poštovani pekar nije mogao naći ure, pošalje po prvog stražara, i ura se doista nadje u Olginu džepu. I ona dodje u istražni zatvor. S cigankama i prostitutkinjama sprovede zajedno tri tjedna. Odrezala sebi kosu, da smete posao ušima. Kod rasprave odriješiše je za čudo od optužbe. Kad je izišla, nije znala, kud da podje. Neka sućutna duša uputi je na rodilišnu kliniku. Ondje je bila objekat za proučavanje. Svaki slušatelj liječništva i svaka učesnica primaljskog kurza imala je pravo, da je takne, da je pretraži i više. Ona je najmila svoje tijelo za kukavnu hranu i za onaj pedalj ležaja, na kojemu će da otpočine utrudjenu glavu.

Mržnju, koju je zaslužio Willy, prenijela je i na dijete, koje je nosila pod srcem. Mislila je, da će ova mržnja ubiti dijete i prije no što istisne prvi krik. Ali ono nije htjelo umrijeti, ležalo je eto uz nju i deralo se od gladi. Oh, kad bi mu mogla svojim grudima mjesto mlijeka pružiti otrova!

Vazda će joj stajati na putu, vazda će je sjećati na sramotu. Radi njega dala se i u kradju! I njegov život past će na nju, njegovi grijesi, njegova sramota, njegova bijeda.

Što će da postane drugo nego zao i loš čovjek. Krv, kojom ga je hranila, sokovi, koje joj je otimao, bili su procijedjeni razornom mržnjom. Njeno je mlijeko otrovnije od otrova i ako ne ubija tijela. Ali ako ne će tijelo, ubit će dušu.

O ponoći deralo se dijete — zidareva udovica dodje iz druge dvorane, još snena i položi ga u suhe pelene. U tri sata opet je kričalo. Druga učesnica dodje i opet mu izmijeni pelene. Ali sad nije htjelo da šuti, vikalo je neprestance, valjada bijaše gladno.

Dršćući od uzrujanosti položi ga na svoje grudi. Morala ga je još i hraniti! Osjećala je, kako iz nje siše životni sok.

I tako će biti vazda, vazda, vazda!

Vazda će sisati, sisati! Njegovo dijete! Kako da ljubi dijete, kad je njegovo. Očev sin!

I ona ga trže sa svojih grudi i baci ga na krevet. Tamo je ležalo neko vrijeme i bilo mirno. Svežanj rublja ležao je uz njeno tijelo. Pričinilo joj se, da osjeća toplinu njegova tijela kroz jastuk. Odgurnula je svežanj u posteljicu.

Dijete i opet zaplače.

Njene su oči buljile u nujni plinski plamen. Njena se desnica pomoli pod pokrivalom, opipa svežanj i položi ga na njegovo lice. Čisto je osjećala, kako joj je ruka teška, teška kao olovo i tvrda, tvrda kao kamen. Nekoliko se put dijete trgnulo pod rukom a onda se smirilo.

Nepomično je zurila u plinski plamen.

A onda je usnula.

Odmah čim se probudila, znala je što se dogodilo. Bila je mirna, — gotovo zadovoljna.

Već je bilo prema jutru. Kroz prozore padalo je prvo svijetlo. Posred dvorane još je vazda zujio plinski plamen.

Uspravila se u postelji, uzela u ruke svežanj i razriješila ga. Odbacila je pelene, strgnula grubu košuljicu i u njenom krilu ležala je malašna, ljubičastomodra dječja lešina.

Dugo je tako sjedila.

Djevojka uz nju se probudila i zakriknula.

— Pomoć ! Dodjite ! Dodjite odmah !

Čulo se, kako u pokrajnoj dvorani stupaju gole noge.

I ona je skočila s kreveta.

Pribježaše k njoj.

A ona prasnu u smijeh, zahvati lešinu i mahne njome prema prozoru, na koji se potiskivala žućkasta, zagušljiva jutarnja magla.

Prag, u prosincu 1905.

BOŽO LOVRIĆ: HVALOSPJEV

O ženo, u rukama sam tvojim luk, da odapneš strijele: strasti svoje.
O ženo, tvoje je tijelo dolina u cvatu, nad kojom kruže orlovi: misli moje.
O ženo, tvoje su grivne lanci, s kim sape snagu mladosti moje.
O ženo, vrhovi su tvojih grudiju ocalni rt, što rani srce moje.
O ženo, tvoje su kose duboki val, gdje utopih sreću života svoga.
O ženo, na usnama tvojim srkah krv, što ju ti isisa iz žila mojih.
O ženo, tvoje je krilo zrcalo, gdje se ogledava pohota moja.
O ženo, biser tvoje kolajne broji dane ljubavi naše.
O ženo, tvoji su bokovi dušeci, na kojima se grijeh odmara.
O ženo, tvoje su oči dvije orošene ljubice u kiti liljana.
O ženo, tvoj je pojas zmija, što ovi stablo dobra i zla.
O ženo, tvoja je želja ljetni žar, što česme suši u perivoju mojem.
O ženo, tvoja je bol jato crnih labudova, što pliva po jezeru mrtvom.
O ženo, tvoja su čuvstva bajame u cvatu, čije latice raznaša proljetni vjetar.
O ženo, tvoje su laži mačke, što bdiju zelenim zjenicama, kad mjeseca nema.

O ženo, tvoja je tuga titraj frule, što prati stado, kad se u gore vraća.
O ženo, tvoje je milovanje šator crvene svile u pustari, što skriva ledene kupe vina.
O ženo, prospi crnu kosu, da tvoji cjelovi budu jagode trešanja medju tamnim lišćem.
O ženo, pepeo ljubavi tvoje sjeme je suncokretima.
O ženo, tvoj je strah košuta, čije su oči orošene suzama.
O ženo, tvoje su odaje zrcala, gdje strast gleda nagost svoju.
O ženo, tvoja je čežnja dozivanje šturka u mirisu pokošene trave.
O ženo, tvoj je hir vjetar, što s lomače raznaša prah, da posije doline i krš.
O ženo, usne su tvoje dvije žarke latice u obilju bijelih ruža.
O ženo, tvoje su zjenice dva modra sunca, što gase na ametisnom nebu zvijezde moje.
O ženo, tvoja je mržnja požar, na čiji plamen liješ mirisno ulje.
O ženo, tvoja je oholost rasuto zrcalo, a svaki je iver okvir slici tvojoj.
O ženo, miris je tvoga tijela lahor sa cvjetna bostana.
O ženo, suza je tvoja sjaj zvijezde, što trepti i poslije zapada.
O ženo, tvoje su laske pamučni jastučci, gdje krupni dragulji tonu.
O ženo, moji su dani brzi hrtovi, što robuju, spremni, da napasnika raznesu.
O ženo, tvoj je prkos neobuzdano ždrijebe, što se kiti zlatom okovanim sedlom i svilenim uzdama.
O ženo, tvoja je kosa duboki talas, gdje cvatu koralji strasti moje.
O ženo, čelo je tvoje kula iz slonove kosti, na pragu skupa počiva janje i zmija.
O ženo, tvoje je tijelo plodno stablo, za čijim se voćem otimlju ruke moje.
O ženo, ti si čempres, što se uzvio nad grobom tuge moje.
O ženo, tvoje su misli ptice selice, što viju gnijezdo nad oknom mojim.
O ženo, ti si zeleni žižak u tamnoj noći, na jarboru korablje moje.
O ženo, ti si vrutak, gdje se odrazuje sunce, oblaci i zvijezde.
O ženo, tvoje kose mirišu ljubicama, pokošenim klasjem i zrelim voćkama.
O ženo, tvoje su misli kao šarena kita poljskog cvijeća.
O ženo, tvoj je hod lepet labudovih krila u jezeru gorskom.
O ženo, tvoje su riječi ulje, što gori na plamenu rana mojih.
O ženo, tvoje su ruke bršljan, na kome cvatu liljani.
O ženo, moje su pjesme roj pčela, a ulište je pupak tvoj.
O ženo, tvoje pčele sišu med iz ulišta moga, a vosak se krabi na plamenu ljubavi tvoje.
O ženo, tvoja je ljubav berba, a trgovci su žudnje moje.
O ženo, tvoja su ćutila kolo djevojčica, što te plešući prate.
O ženo, tvoje je tijelo po moru mjesečina, što puni zlatnu mrežu zagrljaja mojih.
O ženo, tvoji su cjelovi pelud, što nose sjeme života.
O ženo, tvoje su kretnje zvučni val, što opasa tijelo kosama tvojim.
O ženo, tvoja je duša muzika, čiji se ritam utjelovio u bokove i dojke tvoje.
O ženo, tvoje su misli roj leptira, što sišu med po cvijeću osjećaja mojih.
O ženo, tvoj smijeh je jato ševa: vjesnice vječnog pramaljeća tvoga.
O ženo, tvoji su zubi ugriz u rumenu jabuku.
O ženo, tvoje su trepavke rub krila lastavice, što se pod nebom vije.
O ženo, pod tvojim skutovima šuška uvehlo lišće, što ga izgori sunce tvoje.
O ženo, ti si sfinx u pustari, pod čijim podnožjem izvire vrelo.
O ženo, ti si rijeka ponornica, što poljima nosi plodnost, a močvari pošast.
O ženo, tvoje su obrve zamah jastrebovih krila.

O ženo, ti si na logu kraljica, a golubi sanci moji nose ti u kljunu zrnje zlata.
O ženo, ti si na logu kraljica, a ropkinje čežnje moje pjevaju himnu ljubavi.
O ženo, ti si na logu kraljica, a sokolovi misli moje nose u čaporkama dare svladanih junaka.
O ženo, ti si na logu kraljica, a ropkinje želje moje lepezam te hlade.
O ženo, ti si na logu kraljica, a ropkinje strasti moje nude ti u kupama najsladje vino.
O ženo, ti si na logu kraljica, a ropkinje žudnje moje siplju u goruće kadionike zrnje mirodija.
O ženo, ti si na logu kraljica, a jastrebi pohote moje bore se vrh gola krila tvoga.
O ženo, ti si na logu kraljica, a sunce, što te nagu grli: to je ljubav moja.

MELATTI: PESME BEZ NATPISA

I.

Putovi su bili puni mokrog snega
A mlaki je južnjak lepršao zrakom,
Kad smo s pesmom tužnom krenuli put brega
Do grobljanske crkve, laganim korakom.

Gasio je vetar užežene sveće;
Na mrtvačkom lesu drhtale su ruže
I plakalo prvo pramaletno cveće —
Sve je tužno bilo: i ubrano cveće
I mrtvačke ruže...

Dočekala nas je sirotna kapela
Otvorena širom — a zvona su mala
Udarala bolno... Čitanje opela,
Onog mračnog, mraznog pogrebnog opela
Trajalo je dugo; i crkva je mala
Tamjanom i bledom tugom mirisala...

A u lesu uskom ležala je ona,
Osrebrenom lesu ohladnela tela;
I kada su opet zaplakala zvona:
Kao da je senka iz kovčega bela,
Njena senka mračnom crkvom preletela.

Podigli su kovčeg i uz pesmu svetu
Krenuli se grobu — a mlak vetar vani
Gasio je opet užežene sveće.
— Ah, bili su prvi pramaletni dani!
Na mrtvačkom lesu drhtale su ruže
I plakalo prvo pramaletno cveće —
Sve je tužno bilo: i ubrano cveće
I mrtvačke ruže....

II.

Ah, gde su te reči, kojima bi snaga
Mogla da podnese teret bola moga,
Gde su ? kad je svaka il' pusta il' naga
Il' natrula, mrtva ispod ruha svoga.

A ipak ih ima otrovnih ko zmija . . .
Kad sam prelazio prag kućišta njena
Ošinula me je preko srca jedna —
Srca i onako već raskrvavljena . . .
Ah, oštra je bila, otrovna ko zmija —
Kao zmija ledna . . .

Rekli su mi s plačem da je više nema . . .
Ušao sam jedva u odaju njenu :
Drhtala je mis'o, cepale se grudi
I gledale oči kroz krvavu mrenu
Dve krvave sveće u mrtvačkoj tami,
Punoj grobne studi . . .
Mi smo bili sami :
Ona na svom odru mrtva, ukočena —
Ja kraj odra njena . . .

U lesu je belom položena bila,
Obučena mrtva u belinu svoju
A kosa je po njoj raspletena pala . . .
Ah, bleda je, bleda kao mramor bila !
I zadnju kap krvi pohlepna je samrt
Iz ružičnog negda lica joj popila . . .
I k'o ruža plamno do pred malo dana
Ono je sad suvu zadobilo boju
Uvelih ljiljana . . .

Gledao sam dugo u to mrtvo telo,
U otvrdlu studen njenog mirnog lica —
Studen, koja ipak toplim dahom veje ;
I na njene grudi kosom prekrivene
Stavio sam nemom, uzdrhtalom rukom
Jedan svežanj mokrih i plavih ljubica
I pod toplim staklom othranjene teje —
Tri beskrvne, blede i žalosne teje . . .
. . . Ostao sam uz nju do poslednjeg časa
Dok već nisu stali čitati opelo —
Sve do tad sam gled'o u nju istim mukom ;
Tad zaplakah gorko jedva na po glasa
A čitavim glasom jecala je duša . . . .

NAPOLEON IV. ŠPUN STRIŽIĆ: S PUTA PO ISTOKU

(Svršetak.)

Kad zadjosmo na brdo, zagledasmo dolje cijelo naseljenje u ognju. Plamen liže grdnim jezičinama kroz silno oblačje tmasta dima, što se podigao do neba, a neka graja, prasak i pucanje ori cijelom dolinom.

Zapalile se nastambine i mlinovi vojne uprave.

Da ne gledaju otkud iz gore grdno djelo oni neustrašivi vuci ?

Močvarina od kojih trista koraka ne da nam, da se primaknemo, pa gledamo onako s puta, kako se ona mala vojnička posada i u mlinovima zaposlena čeljad sve većma povlači od brzoga posla goleme vatre. Ona sedmorica kao da će tu na drumu prenoćiti, mi pognasmo konje u laki kas.

U varoši smo upravo na podne. Bijedni konji zagrizoše sve u onu mnogim već mrazom oželenu travu, mi se pružismo u hladu nekakova čadora ispred hana, pak se zagledasmo za bijednim pijetlom, što ga klipovima slugan gadjaše.

Da ima već čorbe! Poslije tolika truda nesvjestica grabi čovjeka od gladi.

U malom musavom tütündži otpoče moj drug razgovor.

Oni crnooki pripovijedahu, da će se večeras u grčko-srpskoj crkvi u Ueskübu, odigrati razbojstvo, kakova već davno nije bilo. To će da bude neki odgovor na ono zadnje grčko nasilje od prije 14 dana.

Ne htjedosmo da nas taj prizor mine.

Iza slaba ručka čas još sjedimo, onda opet zasedlamo konje. Ono vrlo loše jelo, nakisla sirutka, težak crni hljeb i stari pijetao, otromiše uda na žezi.

Mučke kasamo jadnim putem na Katčanik, mjestimice obilazeći pećine, što preko puta leže, i silne vododerine, što ih je bujica izderala.

Iza četvrte ure, kad sunce počne da tone iza silnih pećina na Karadaghu, pospješimo kas.

Čovjek se i konj malko razbudi u predvečerje, koje u ovome kraju naglo pada iza poldanje žege, a hladno i vjetrovito, pa je snaga krepča, a kretnje su življe.

Skoro ostavismo kukavnu cestu, da ravno uz obronke zagrabimo skokom na Trezkadagh, odakle moj drug prvi zapazi visoke lukove golemoga akvedukta Ueskúpskog, koji se odozgor vidi kao strašna stonoga neman, koja kroz večernju maglu polazi u dol.

Na istočnim obroncima Dagha stoje dva golema garišta od nastanbina, što ih ustaše popališe.

Samo one podzemne a opet zemljom pokrite nastanbine su preostale, kake su i bile, tek da su trava, drač i smet, što ih prekrivahu, izniknuli u čisti ugljen, pak su sad lijepe, crne.

Oni ljudi izlaze iz rovova kao čudna ružna zvjerad, jaučući i moleći „bakšiš".

Uz kraj leže četiri gole muške lešine. Strašna zadaha truleži i ogorenih trupla ne smeta neko žensko čeljade, što na blizu čuči u pepelu.

— Zašto ih ne pokopaju, zar ih ne muči kuga i smrad ?

— Neka ih pokopa onaj, koji ih je utukao. Ona zakvači šakom u pepeo, pa ga zamišljena siplje kroz musave prste.

Bokčija ! Parije ! Teerkerski cigani ! Njima svako zlo sustaje pod klimavim šljemenima kukavnih koliba.

Čemu ih do vraga pale ?

— —

Ramazan je.

Kad se uspesmo na visočine Kalkandela, zakrijesi dolje bezbroj crljenih dršćućih svjetalca na tananim, visokim kulama, onih dvadeset i sedam mošeja.

Cijela nepregledna velika varoš leži u lakom oblaku prašine i pare, tek iznad mrzle vode Vardara stoji tamno modra čistina do pod zvjezdano nebo.

Skopi, rimske Dardanije, onda Skople velikog bugarskog cara, zatim Skoplje Stjepana Dušana, a danas Uesküb, s milijun crvenih ampola na mošejama — ispunja do pod gole vrletne stijene cijeli niz Vardara.

Ne bi se dali doista pitoresknije i duhovitije poredati spomenici burnih dviju tisuć-ljeća medj one grdne pećine uz brzu vodu Vardara.

Preko silnih se dolomita Karadžice rasijalo magički bljedilo mjesečine, a rijeka kapricioznim žuborom zapljuskuje kamenite krajeve.

Cijelo kao prastara bajna priča, u kojoj tek silni khalifi, proroci i vračimudraci, neustrašivi vitezovi i nigda nevidjene bajne žene živu.

No ovako se tek prikazuje Uesküb sa visočina Karkandela, ispred staroturskog Bugarasz i albanskog ciganskog grada.

Tko sadje dolje zapanjit će ga — velim zapanjit — ono neopisivo mnoštvo i izrazitost bijede, skrajnje sirotinje, kuge, smrada i tegobe, u kojoj onih dvjesta tisuća ljudi ovkraj rijeke u gladu i bolesti žive.

Tijesnim, strašno zaudarajućim sokacima gurka se nepregledna rulja prljavih ljudi i pasa, da jedva korak po korak jašemo niz brdo.

Podalje stoji drugi ravni sokak.

Još smo znatno iznad visine Vardarove vode. Teško izmoreni konji teturkaju kroz gnusnu vodu, što sokakom do kopita teče, posrću preko kamenja, gjubra i urušenih taraba, što naprijeko leže.

Čas nizbrdo, čas uzbrdo vijugaju se ulice izmedju onih ruševina i smrada, tek gore na zaravanku otpočinje bolji grad. Goleme drvene kućerine od kata ili dva, pročelje u dvorište, a stražnjim zagradjenim prozorima na ulicu.

Svaka druga s kavanom pod trijemom, svagdje na vratima rulja vojnika, što su za prolaza pučanstvu na brigu ustanjeni.

Dok se dovukosmo do crkve, bila je već davno služba dovršena, a dvorište bijaše tiho i prazno.

Prastaro nadgrobno kamenje izbija se blijedo, kao sablasti iz mraka, a pod otvorenom kupulom svoda pred ulazom, sjede dva prastara popa, pod visokim crnim byzantinskim šeširima, uz vatru pušeći duhan.

— Dobar večer !

Mi govorimo hrvatski, ali oni ne razumiju. Jedan bit će da razumije pojedine riječi.

— Smijemo li ući ? — Oba kimaju glavom vodoravno, što će na istoku reći. da. Tek konji : jok.

Poslušni svežemo konje za gvozdenu ogradu, pa pridjemo vatri.

Starac nam pričaše, da je bio strašni pokolj prije četrnaest dana. Danas je mir, jer su drugi dan ophodnje uchaka obilazile predgradjem kupiti razbijače

i nekoliko ih otpratili gore na grad u tamnice. Da je strašna tamnica — bog nas občuvao. Stari se zabrinuto pogleda niz grubu izlizanu mantiju.

Čudna je to crkva ! Car Kalojan, bješe sagradio prije osam stotina godina, krasnu poput krune baziliku na bjegu iz Skoplja, ali ju već iza sto godina spališe vojnici Uroša II. sa cijelom Bugarasz-Mahala. Uroš ju III. opet podigne jednako krasnu na istome mjestu. Za drugih sto godina podmetoše Turci oganj pod krov bazilike i razvališe kamenite stijene, nu s vremenom izrovaše pod razvalinama tornja i kupola grčki i srpski kršćani podzemne hodnike, u kojima su službu i molitve obdržavali. Diljem stoljeća nastade iz onih podzemnih rovova, današnja neobična crkva.

Strme nepravilne stube od grdna kamenja, vode s groblja duboko dolje do niskih zanimljivo skovanih vratiju.

Dolje u grobnoj tišini i mraku visi s nedoglednih lukova ogromna srebrna uljenica, u onaj — jedincatom raskoši — kićeni prostor.

Negdje u mračnome kutu kapljica iz pećine voda, ječno i pravilno. Cijelim prostorom lebdi teška zadaha vlage, starine i grobova.

Stari zapali smoljnu jelovu luč, pa nas pozove u neku nišu. Kod crljenoga drhtavog i pušećeg svijetla, čudimo se učtivo, sve cvokoćuć zubima od zime, nekom golom, od vlage i vremena izjedenom svecu.

Bit će Ivan Krstitelj i možda odista, kako stari sa strahopočitanjem zajamčuje, iz Rima donesen oko četiri stote.

U drugome kutu odmaknu uslužni starac neko veliko klecalo, što li, pa posvijetli u rupu, što je zinula u pećini. Sila blijedih ostarjelih kosti i lubanja, izpunjaše prostor. Tu su ih spremali kroz stoljeća, kad bi kopajući podzemni prostor, nailazili na kosture.

Valjada, bilo ih svakojakih, što su sad miroljubivi ovdje ispremiješali kosti.

Kad se uspesmo opet gore na zrak, pala krasna mjesečina preko groblja. Čas postadosmo opet uz vatru, malko drhtureći od vlage i jeze u podzemlju.

— Od koje li su crkvene družbe časni oci ?

— Od grčko srpske, — mumljaju oba u isti glas.

Izmirili se iza zadnje krvave nedjelje. Nama je pravo. Hoće li nas još prijatni oci uputiti radi noćišta ? Kako ne bi ? Sam će nas jedan povesti, gdje čovjek može siguran do zore stisnuti oči.

Kano smrtno ranjeni, teturkamo od silna umora, vodeći konje iza sebe na noćište, a ovaj starac ispred nas koraca živo i sigurno preko ruke noseći rubove svoje grube mantije.

MAVRO ŠPICER: ZNANOST I PATRIOTIZAM

Znanstveni duh, koji istinu traži radi istine, nezavisno od kojekakovih predrasuda, sve to više utječe na razvitak ljudstva.

Mnogo je trebalo vremena, dok se duh taj oslobodio gospodstva natražnjačkih dogma. Smiona i iskrena znanstvena istraživanja polučila su to, da se danas više ne smatra grijehom protiv Boga i ljudi, brane li se i šire nauke, koje se možda protive shvaćanju crkve ili države.

Nekada je bilo ovako, danas je duh slobodan. Slobodno mu je tražiti i — naći. Slobodno mu je logiku nadjenih činjenica prihvatiti i usvojiti onako, kako je to istraživanje ustanovilo. Tolerancija napram vjerskim, znanstvenim i političkim nazorima drugih danas je dosta učvršćena. Ljudstvo je upoznalo, da je grijeh tlačiti koga radi njegova uvjerenja.

Sve je to učinila znanost, koja je preobrazila svijet, čovjeka i njegovu okolinu. Nekada su Barbari poplavili svijet; vodje su si med sobom dijelile zemlju i ljude. Tim su načinom nastale kneževine i ropstvo podjarmljenih naroda. Osvajači bijahu gospodari, a što se u posjedu promijenilo, to bi opet odlučeno revolucijom, vojnom, pravom jačega.

Što je dovelo svijet pod Rim, što li Grčku i Istok pod Aleksandra Velikoga? Što je velike i silne monarhije do Sesostra i bajovite Semiramide utemeljilo i opet razbilo? Pravo i moć jačega, koji uzimlje, za čim teži, dok slabiji daje i trpi, čega promijeniti i onako nije kadar.

Ali ne samo moć oružja znači silu i premoć. Čestokrat i jedna i druga u većoj još mjeri leži u lukavosti, himbi, varci. Tužnu sliku o tom pruža povijest ljudstva, kojoj je svaka nova epoha u knjizi vremena ubilježena krvlju nevinih žrtava i suzama podjarmljenih, potlačenih, ugnjetavanih gomila.

A često su najplemenitiji ljudi, zadojeni duhom mračnjaštva, potpomagali tlačenje svoje braće. Bilo je to tim lakše, što je kukavica rodjen rob, a samo luda stvorena, da služi pametnijemu. Samo ovako mu je dobro i lijepo, a bio bi nesretan, kada bi on morao zapovijedati...

Pod jarmom despotizma i pod utjecajem natražnjaštva najplemenitiji će narod osuroviti; pače s vremenom će jaram svoj cjelivati i cvijećem ovijati. Naprotiv će kultura i napredni duh probuditi svijest i ondje, gdje zemlju možda zastire led apsolutizma.

U blagoslovu napredne kulture i u velikom poslu osvješćivanja pomoću znanosti u novije vrijeme učestvovali su svi narodi. I mi. No sva plemena nijesu primila pojednaki dio slave pri tom poslu. Nas je na žalost zapao neznatan dio.

Prilike, u kojima su živjeli naši predji, u drugi su pravac nagnale naše sile i našu djelatnost.

Narodi hoće prije svega da žive. Dok im je bitak u pogibli, treba da svoje sile i svoju pozornost obrate na ono, što će im osigurati život. Jer ako se narodna svojstva ne ravnaju prema prilikama, tada je narod izgubljen. Bit će mu kao Arhimedu, koji nije mario za gungulu naoružane čete oko sebe, te se je bavio apstraktnim problemima, dok neprijateljska sablja nije učinila kraj i njegovim teorijama i njegovu životu.

Mi Hrvati bijasmo slabi i u vječnoj pogibli. U toj nam se je pogibli čeličilo rodoljubno čuvstvo; ali je zato zaostao znanstveni duh. Sve smo sile napeli za jednu svrhu: da osiguramo sebi bitak. Za istraživanje apstraktnih istina bilo je malo volje i još manje vremena. Ne bijahu nam od potrebe učenjaci, već državnici i vojnici. Što je bilo otmenijeg življa, pripravljalo se za jedno ili drugo zvanje. Njima o bok postali su širitelji hrvatskoga jezika i pjesništva narodnim junacima; i ovi su podali narodu krepko oružje. Ta svaki narod imade samo dotle pravo na individualni bitak, dok ima individualno neko obilježje, dok ima svoje duševne potrebe i dok je kadar ove potrebe samostalnim radom zadovoljiti. Stoga mu je prije svega od potrebe milozvučni jezik, koji je podoban, iskazati ljepote poezije i istine znanosti; treba jezik, kojim će prinositi po koji kamečak za zgradu opće ljudske obrazovanosti; jezik, koji je najdragocjenije blago narodnoga organizma; jezik, kojemu je bogatstvo boja, gipkost u strukturi i ljupki zvuk mjerilo plodovitosti narodne duše, koji je najjača povjesna spona s dičnim predjima; jezik, koji mislima daje oblik, a čuvstvima život; jezik, kojim će majka prvi put osloviti dijete i razdragana se topiti od naslade, kad će dijete izustiti prvu riječ; jezik, za koji su se vodile stoljetne borbe, koji je bio i koji će biti najjači prsobran narodnog otpora.

Biblija, koja gotovo za sve imade zanimljivih ideja i kategorija, drži jezik na pola božanskim, na pola ljudskim izumom. Prema riječi Sv. pisma Gospodin je sve stvorove prirode predveo Adamu, da im on nadjene imena. U ovom davanju imena leži prvo značenje govora, jezika. Ime, to jest glas, duh, znak, stupa na mjesto stvari. Svijet, golemi univerzum stisnut je sa nekoliko imena u ljudski duh. Čovjek mu je gospodar. Legenda pak o babilonskoj pomutnji hoće da raznolikošću jezika dokaže mudrost božju, koja je stvorila brojne jezike, premda se u toj legendi krije i politička alegorija: politika despota ne želi, da se narodi medju sobom razumiju govoreći jednim jezikom.

Ipak se jezik ne ima smatrati nepojmivim darom s neba, već očitovanjem ljudskoga uma, koji se ukazuje isto onako uzvišenim u stvaranju jezika, kao i u osnivanju državnih i društvenih uredaba, te u djelima umjetnosti i književnosti. Vidimo dakle, da je vjera dala narodima prvu kulturu i znanost, koja prvobitno nije drugo nego jedna vrsta vjerske tradicije. Najbolji dokaz za to su divlji narodi, kojima još danas ne dostaje kultura i znanost. Egipćani i svi istočni narodi, svi civilizovani evropski narodi staroga vijeka, Etruščani, Rimljani, Grci, svi su crpli znanost iz vjerskih tradicija. Poezija, umjetnost, glazba, književnost, povijest, prirodoznanstvo, metafizika, astronomija: sve ovo imade svoj korijen u vjeri. A dok je ova stvarala kulturu, a priroda osnivala porodice, dotle je znanost uzgajala ljude, a patriotizam ih spajao u narod narodnim značajem. Narod pak bez narodnoga značaja loman je stroj, bez nutarnjega života, bez valjane organizacije, sličan sanjariji proroka, gdje nepatriotičnu cjelinu sačinjava lavlja glava spojena sa zmajevim repom, a orlova krila sa medvedjim pandžama.

Razbor, čovjekoljubje i vjera tri su gracije ljudskoga života, a kao što su konture kipa duboko sakrivene u mramoru, samo ih valja isklesati, tako je u životinje udomljen nagon, a u ljudskoj duši vjera i humanitet. Stoga se i može smjelo tvrditi, da pobjeda kršćanstva pripada u najsjajnije i najveličanstvenije pobjede misli, što ih je ikada vidio svijet. Onamo priprosti judejski ribari s velikom misli,

nemoćni mučenici s dubokom vjerom bez sile i oružja, — ovamo ovjenčane glave svesilnih imperatora, opjevani bogovi neznaboštva i najstrahovitije silničtvo staroga svijeta. Vjera, duboko usadjena u ljudsko srce, nauka je mira i ljubavi medju ljudima. Ovo je stvar duše, a odzivlje se i u divljim narodima, u kojima imade vjere. Nijedan ljudožder ne jede vlastite svoje djece. A kad Hotentot svoje dijete živo zakapa ili Eskimo starome ocu silom prikraćuje život, tada to ne čini toliko poradi divljaštva, koliko pod utjecajem prevelike bijede.

Rekosmo, da su pjesnici bili širitelji jezika i prema tome narodni junaci. Danas književnost nije samo plod duševnog rada književnika, a u romanima nakrcane misli ne zanimaju samo filozofe. Utjecaj književnika dandanas nije više ograničen na okvir literature, već zasijeca i u politiku, pravosudje, upravu, zdravstvo, financije, u društveni i moralni razvoj ljudstva, u obranu i zaštitu zanemarene djece, u radnički pokret, feminizam, izborno pravo i u druge probleme političkoga i socijalnoga života.

Pisci perom tješe, potiču, brane, kao bakljonoše kulture čine, da si narod na krilima želja sačuva bitak u lomnjavi oprečnih narodno-kulturnih organizama. Širitelji slatkoga materinjeg jezika podjedno su propagatori zanosnog idealizma, oduševljenog patriotizma. Grcima i Rimljanima bijaše riječ „domovina" najsladje ime, najveća svetinja. Tko je udaljen, bolno čezne za njom, sada pun nade teži natrag, sada gorko jadikujući iz daleka svijeta svraća pogled prama njoj. A povrativ se kući, prvo mu je, da suznim okom cjeluje rodnu grudu. Umirući u tudjini zapisuje domovini svoj pepeo. Za domovinu živjeti najveća je slast, za nju umrijeti najsladje čuvstvo. Tko je za korist domovine radio zborom i tvorom, tko ju je pomogao kititi vijencima slave, taj si stekao časno mjesto medju bogovima. Tko ju je uvrijedio, obeščastio, osramotio, izdao : onoga bi gledali, kao da je u majčine grudi porinuo nož ; on bi bio žigosan žigom ocoubojice.

Domorodna kultura, kultura jezika i znanosti sokolila je Grke na najslavnija djela, a jezik Rimljana bijaše kroz vijekove gospodujućim jezikom zakona i saobraćaja. No kako se veliki kulturni procvat ne da zamisliti bez narodne slobode, to su u nas književnici prije svega morali nastojati, da svoje djelovanje dovedu u harmonički sklad s prilikama.

Mnogo kasnije negoli književnici i tek u drugom redu našli su ostali umjetnici odziva u hrvatskoj duši ; ali i oni su se pojavili prije, negoli učenjaci. Posve prirodno, jer će javno mnijenje umjetnika lako shvatiti i zavoljeti, dok je on kadar, općenita ljudska čuvstva utjeloviti. Učenjakov je posao mnogo tegotniji i nepovoljniji. Izmedju učenjaka i narodnoga društva, koje se bori za svoj bitak, nema prave harmonije. Učenjačke apstraktne teorije ne nalaze u društvu pravog shvaćanja pod dojmom životnih potreba i praktičnih narodnih interesa. Rodoljub će za domovinu žrtvovati sve, pa i istinu, nipošto pak svoju domovinu. Učenjaku je istina nada sve. Za nju će se odreći svega, samo ne istine.

Kod nas je znanstveni duh slab, jer baštinjena narodna svojstva malo njih osposobljuju za gojenje znanosti. A ona ne privlači i ne primamljuje ljude ni radi vanjskih prilika. Narod naš ni danas, — gdje hiperkultura, ovo zlatno tele sadašnjosti, mahnita, — neshvaća učenjaka, niti ga ne cijeni onako, kako to zaslužuje. Stoga se u nas malo tko bavi isključivo znanošću. Ona je mnogima tek nuzgredno zanimanje. Malo njih prodire u bitnost stvari onako, da budu originalni.

Većina se udovoljuje tim, da kultivira tvorevine i tekovine inozemstva i da se sa znanošću upozna i nju tumači, a ne da je samostalno razvija.

Kriva je tome donekle naša izobrazba, koja se doduše osniva na klasičnim studijama, ali čitanje starih klasika, od kojeg izmučeno djače očekuje oporavak od muke gramatičke, grdno ga razočara. Čitanje starih klasika ne otkriva staroga klasičkog duha, već samo misterije slovnice. Što koristi djaku zanosan govor Caesarov, kojim sokoli svoje vojnike, ili oratorsko remek-djelo Ciceronovo na rimskom foru, kad jadnik mora ove govore prema stanovitim paragrafima gramatike razglabati, ili kad kraj metričke analize Horacijevih oda ne dospjeva nasladiti se njihovom sadržinom. Ta svatko se rado odriče mirisa ružina, kad mu je samo onda dokučiv, kad treba ponajprije ustanoviti, u koju vrstu ova ruža pripada, kakvo joj je lišće, kakav prašnik, kakva stabljika itd. Pa onda ruku na srce: Tko od sviju nas, koji smo se dugi niz godina mučili učenjem latinskoga i grčkoga jezika, može tvrditi, da je zaista prodro u duh staroga klasicizma?

Kako je sa klasičnim studijama, tako je i s ostalim znanostima. Učenje povijesti n. pr. nije drugo, nego vježba u mnemotehnici. Junačka smrt Leonidina kod Termopila ne treba da potiče na razmišljavanje, na samostalno prosudjivanje i udivljenje nad požrtvovnošću za rod i dom: glavno je znati, da je ona bitka bila godine 480. pr. K. Naprotiv se mladići naročito upozoruju na geslo životne mudrosti špartanske, koje je glasilo: „Kradi, koliko te god volja, samo pazi, da te ne ulove!"

Od mudrosti svjetske politike pak znamo samo to, da je Plato bio velik mudrac, ali loš politik i da je po njemu nazvana stanovita vrsta ljubavi....

Imadu li naši „svršeni djaci" opće obrazovanosti? Jesu li prožeti humanitarnim duhom? Ima li u njih jasnog oka, da su kadri prosudjivati svijet bez predrasuda? Je su li shodno informirani o kulturnim prilikama drugih naroda? Jesu li si usvojili čvrsto uvjerenje o duhu vremena, u kojem žive? Jesu li proniknuti idealima, koji će ih očuvati od čežnje za taštim nasladama, od blazirnosti i preuzetnosti? Odgovor prepuštamo čestitomu čitaocu.

* * *

Današnji je duh vremena onakav, da ne uživamo ni ljepote prirodne. Zemlje proputujemo parnim strojem, a užitak ocjenjujemo prema razmjeru nastalih troškova. Slično je sa čitanjem knjiga. Što ne krije u sebi razdražljivih senzacija, to će se tek preletjeti, ako se uopće primi u ruke; a samo škakljive pikanterije su vrsne, da živce malko razbude.

Društvo hrvatsko još je sveudilj pod utjecajem prošlosti. Naša prošlost, naše podneblje, dojmovi svih velikih i sitnih dogadjaja, što smo doživjeli, podali su našemu plemenu poseban značaj, koji se je do sada opirao razvoju narodnog pravca u kulturnom radu. Tuj treba intenzivne pomoći. Narod, kojemu idealizam i sva plemenita ambicija stoji u tom, da sebi tek osigura bitak, ali se ne trsi, da umnoži zajedničko blago ljudstva, taj narod ostaje dužnikom čovječanstva. Samo onaj narod može računati na opće priznanje, koji je pozitivnim radom doprinio razvitku obrazovanosti. Samo se onaj narod uzvisuje pred samim sobom, koji je na polju kulture razvio golemu djelatnost.

Naša je povijest sjajna. Možemo se njome podičiti. Malo je naroda, koje je bitak njihov stajao onoliko požrtvovnosti, onoliko krvi, kao nas. Malodušan je onaj, komu ne će uzavreti krv, kad mu se spominje dična naša prošlost i po koje ime naših velikana. No slava naša jednostrana je. Nastalo je vrijeme mirna rada, vrijeme stečevina svjetske kulture. Tko u duševnim tvorevinama traži mjeru ljudske vrijednosti, taj će u našem plemenu na žalost malo toga naći, što bi ga ugodno iznenadilo. Mi živimo na istočnoj granici zapadne Evrope. Zapad nas je pod utjecajem sretnijih prilika na polju kulture daleko nadmašio. Sada se i istok budi od dugoga sna i svojski napreduje. I mi bismo morali ići za tim, da dostignemo zapad. Naročito bi morali paziti, da nas ne prestigne istok. Asimiliranje hrvatske kulture s romanskom prešan je posao, premda težak, jer iziskuje napor svih naših sila, da u plemenitoj utakmici postignemo onakovo mjesto, koje bi nam zajamčilo častan položaj u kolu obrazovanih naroda.

Znanost je politička vlast, koja od polovice 19. stoljeća sve većma raste. Jedan faktor političkoga i gospodarstvenog porasta njemačke države jest znanstveni duh, a plod mu pozitivno znanje. Praktični muževi Evrope dugo su se rugali njemačkom profesoru. No i njegovo je vrijeme osvanulo. Njemački učenjak i njemačka znanost su izvojštili goleme uspjehe na praktičnom polju života : na polju militarizma i gospodarstva. Moltke je tip njemačkgoa profesora. On je metode njemačke teorije i znanosti prenio na ratište. Ne bijaše čovjek ženijalan poput Napoleona. On bi u sobi, daleko od ratne buke, izradjivao svoje precizne, u tančine izvedene osnove. A iz sjajnih pobjeda na ratnom polju razvila su se sva dobra narodna svojstva njemačkoga plemena.

No njemačka je znanost pobijedila i u borbi za svjetsko tržište. Ponajprije se je poznatom i poslovičnom njemačkom temeljitošću dala na usavršivanje proizvodne tehnike, a zatim na proučavanje običaja, ukusa, zemljopisa i jezika inozemskih tržišta. Plod nije uzmanjkao : troškovi su opadali, a sveudilj su im se otvarala nova privredna vrela.

Engleska si je temelj svojoj veličini sagradila u dobi, kada znanost još nije vršila onu zadaću, koju imade danas. Englesko društvo i engleska država ne drži toliko do znanstvene izobrazbe, koliko Nijemac. Ondje odgoj djece smjera naročito na razvitak značaja.

Njemačka snaga, koja se osjeća na tržištima čitavog svijeta, uvjerila je i Engleze, da je i znanost gotov novac. Veliki ovaj narod, predstavnik praktičnoga života, opaža iz iskustva praktičnog života, kolika je glavnica znanost, pa stoga i u ime gospodarstvenih interesa snuje reformu obuke.

Držim, da je suvišno, dalje tumačiti vrijednost znanosti. Dosta je naglasiti, da je gojidba znanosti i svojski mar oko nje dužnost prema ljudstvu i prema samu sebi.

Nove prilike dandanas nijesu onakove, da bi neposredno sredstvo samoobrane moralo trošiti sve naše sile. Tko zna, dokle će nam prijati udes ? Danas je duševno raspoloženje onakovo, da se možemo baviti općenitim ljudskim pitanjima i zadaćama. Valja dakle da se poslužimo vremenom i da duh znanosti širimo u svim slojevima društva. Carpe diem ! Razvoj znanosti, umjetnosti i gospodarstvenoga života treba da nam lebdi pred očima. Moramo se trsiti, da težište narodne djelatnosti i političkog zanimanja prenesemo na polje kulture i gospodarstva.

Tko hoće da silu prirode iscrpi u ljudske svrhe, taj će u istinama prirodoslovlja naći savjesnoga i nepogrešivog vodiča. Tko hoće da ljudsko društvo uputi na velike ciljeve, taj će u riznici političkih znanosti naći vrlo malo sigurnih i pouzdanih uporišta. Socijalna politika puna je hipoteza. Posvuda nailazimo na utopije, nedostizave ideale i na mudrovanja o analogijama. Čuvstvo ljubavi i mržnje, probitka i štete sili pojedinca, da se pridruži jednoj ili drugoj teoriji. Mozak, srce posluje pod dojmom predrasuda. Politički živalj, koji služi stanovitim praktičnim ciljevima i interesima, lako će potisnuti u prikrajak znanstveni duh, koji samo istinu traži. Mehaničaru ne će doći na pamet, da se ogriješi o zakon gravitacije, radi li na onakovom problemu, što će ga moći riješiti samo pomoću onoga zakona. On će samo onda uspjeti, ako se služi istinom. U politici pak pobijedit će kadšto i kriva nauka. Povijest nam za to pruža silesiju dokaza. Popularizovanjem socijalno-političkih nauka možemo biti spremni, da će doći u promet mnogo krivih zasada i teorija, a naći će zagovornike bezbroj onakovih stajališta, koja bi u javnom mnijenju naroda mogla naići na jak otpor. U socijalnoj se politici ističe poglavito jedan smjer: nazrijevanje neprijatelja u patriotizmu, u narodnoj ideji, u egoizmu države. Patriotizmu predbacuju inštituciju ratovanja, a nesolidarnost ljudi pripisuju ljudskoj sebičnosti.

Nuto: u z r o k rata nije patriotizam, već divlja narav ljudska, koja čovjeku daje u ruku ubojito oružje, da smrvi bližnjega svoga. Ta ljudska narav stvara revolucije i kadra je nogom pogaziti zakone božje.

Širenjem znanosti i divlja će se narav ljudska pripitomiti i ojačat će uvjerenje, da korist jednoga znači i probitak drugoga, a što je jednome štetno, da i drugome može biti pogubno.

Moderno shvaćanje socijalnoga pitanja: obrana slabijega napram jačemu, lako se dade opravdati sa stajališta filantropije i apstraktne istine, no motivi nijesu dosta jaki, da se njima potisne individualna sloboda i interes pojedinaca. Za svladanje egoizma može se sposobnost crpsti iz neizmjerne snage patriotizma, koji nas uči, da zanos i zdušnost pojedinca unapredjuje opće interese.

Ništa na svijetu nije kadro da nadomjesti rodoljubno djelovanje, koje združuje, ujedinjuje i oduševljava. Sistematičnim gojenjem znanosti ojačat će i rodoljubna svijest, koja nam nalaže, da svim žarom prionemo za svetu grudu, koja nas je rodila i za koju su tekli potoci krvi naših predja.

Moderni svjetski duh tražit će napokon i od nas, da svoje dužnosti prama ljudstvu vršimo pozitivnim kulturnim radom, a da se ne oslabi stožerna točka narodnoga života: patriotizam i zanos za narodnu slobodu.

Vječna je i divna istina, da sloboda nikada, nikome nije štetna, naprotiv da je ona krepko sredstvo za ljudski razvoj. Zato i jest, da se znanost sve više trsi, kako bi usavršila faktore, koji služe poboljšavanju životnih uvjeta. Ljudstvo treba stoga da nastoji, da ove faktore što izdašnije iscrpe za svoju korist. Prah i pepeo bit će sve, što je danas moć, sila, vlast. Ali nastojanje oko razvoja ljudstva trajat će u sve vijekove, jer napredak je vječan, kao što je vječna i priroda sama.

DR. ALEKSA IVIĆ: SRBI ZA VRIJEME UROTE ZRINJSKOGA I FRANKOPANA

Naprezanje, da sačuva pravoslavnu vjeru od unije i nastojanje, da pribavi poštovanje privilegijama, dobivenim pri dolasku iz Turske, to dvoje karakteriše život srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji tokom XVII. vijeka. Izmedju mnogih burnih trenutaka, koje su hrvatsko-slavonski Srbi proživjeli zajedno sa svojom jerarhijom, iznosim dogadjaje oko urote grofa Petra Zrinjskog i drugova. Kao Hrvati, ispili su i Srbi u to vrijeme mnogu gorku čašu. Ako doživljaji srpski i ne stoje u neposrednoj svezi s urotom Zrinjskoga, ipak doprinose poznavanju onih okolnosti, pod kojima je urota počela i radi kojih je nesrećno ispala.

Oktobra 1661. godine umre srpski episkop u Slavoniji Sava Stanislavić. Odmah poslije njegove smrti izadje arhimandrit lepavinski Simeon Kordić pred austrijskog vrhovnog zapovjednika slavonskog Leslije-a, pokaza mu preporuku od mnogih vojvoda srpskih i izjavi, da Srbi njega hoće za svog episkopa. General Leslije javi to ratnom savjetu, koji zaključi novembra t. g., da Kordića odmah potvrdi na episkopatsko mjesto, dok se nije umiješao pećski patrijarka. No nabrzo se pokaže, da narod nije naklonjen Kordiću, nego da jedni žele za episkopa djurskog kaludjera Gavrila Mijakića,[1] a drugi opet nekog komoranskog arhimandrita Maksimilijana. Kordića nije htio niko i ona preporuka srpskih vojvoda bila je neistinita.[2]

Kordić se obrati i direktno na cara s molbom, da ga postavi za episkopa. Izvještaji, što su stigli o drugoj dvojici kandidata, koje je i narod htio, naime o komoranskom arhimandritu Maksimilijanu i o gjurskom kaludjeru Gavrilu Mijakiću, bili su vrlo povoljni. Obojica su bili čestiti i pobožni ljudi, te i sam ratni savjet iznese mišljenje, da bi najbolje bilo postaviti Mijakića za episkopa.

Videći nesporazum u srpskom narodu odluči car, da za ovaj mah ostavi na strani popunjenje episkopske stolice, ali naloži svojim krajiškim zapovjednicima, da razaberu, zašto narod ne će Kordića, nego traži tog kaludjera gjurskog i da to nije možda utjecaj patrijarkin?

Od nekog vremena imali su kaludjeri u Lepavini i Marči, manastirima srpskim, mjesečnu potporu 30 for. od države. Biskup zagrebački Petretić upotrebi priliku, dok je prazna srpska episkopska stolica, te predloži caru, da se oduzme ova potpora sve dotle, dok Srbi ne priznadu uniju sa katoličkom vjerom. Ujedno je tražio, da se za srpskog episkopa postavi samo onaj, koji najprije izjavi, da će izvesti sjedinjenje svoje crkve s rimskom. Car zapita u ovoj stvari za savjet slavonskog vrhovnog zapovjednika generala Leslije-a. Isti odgovori, da ne može nikako preporučiti predlog biskupov, jer će Srbi onog episkopa, koji se bude izjavio za uniju, ubiti. Ovom mišljenju generalovu pridruži se i dvorski ratni savjet, jer slušajući zagrebačkog biskupa mogli bi veliku bunu izazvati.[3] No car, pod-

[1] U djelu Manojla Grbića „Karlovačko vladičanstvo" govori se u prvoj knjizi od 208. do 214. strane o episkopu Mijakiću. Pričanje Grbićevo je medjutim prepuno pogrješaka. Tako n. pr. episkop Stanislavić nije umro 1672., već 1671. g., Mijakić nije bio marčanski arhimandrit, već kaludjer u Djuru, Kordić nije bio kandidat zagrebačkog biskupa, nije nigda izjavio, da će biti unijat i nije iščeznuo s 1663. g. kao što Grbić misli i t. d.

[2] Bečki ratni arhiv, Inner oest. Kriegs-Expedition, Windica za g. 1665., str. 155.

[3] Windica za god. 1662., str. 4—7.

ložen utjecaju katoličkog svećenstva, izda u septembru 1662. godine nalog, da se mjesečna potpora kaludjerima u Marči uskrati, dok se ne popuni episkopska stolica i dok kaludjeri ne priznadu uniju.[1]

Medjutim je Mijakić dobio posvetu za episkopa. U toku god. 1662. htio je on u stvari posvete da ide u Peć k srpskom patrijarki, ali to spriječi biskup Petretić. Na to ode Mijakić u Moldavsku, gdje ga zavladiči arhijepiskop moldavski Sava i vrativši se, poče da vrši episkopske funkcije. Kad se ovo doznalo u Beču, naloži car februara 1663. godine vrhovnom zapovjedniku slavonskom, da isti zapovjedi svima podložnim graničarskim komandantima, da Mijakić nije dobio od cara potvrde, te ga prema tome treba spriječiti u vršenju episkopske vlasti. Ali nabrzo iza ovog dodje do izmirenja. Mijakić ode lično u Beč i nastojanjem grofa Zrinjskoga i generala Leslije-a potvrdi ga dvor za episkopa, pošto je najprije usvojio neke zahtjeve bečke. Vrativši se natrag nastavio je mirno svoju službu.[2]

Godine 1665. i 1666. ispunjene su burnim dogadjajima za srpski narod u Slavoniji. Na površinu izlazi jedan nemiran, revolucijonaran čovjek, Stevan Osmokrug, koji je mnogo utjecao na svoj narod i nanio mu mnogo nesreće. Prvih dana 1665. godine počele su u Beč stizati vijesti, da Osmokrug drži medju slavonskim graničarima potajne sastanke, koji imaju opasan vid, da se na te sastanke skupljaju mnogi Srbi i da Osmokrug prijeti onima, koji ne će da dodje na sastanak. Ne znajući, u kolikoj se mjeri pokret ovaj raširio, zapitaju iz Beča Petra Zrinjskog i Kaspara Orakovskog, zapovjednike u Hrvatskoj, da li se i kod njih opažaju znakovi bune. Oba zapovjednika odgovoriše, da ne primjećuju ništa.

Iz sačuvanih dokumenata vidimo, da je Osmokrug vodio parbu s nekim vojvodom Gvozdanom. Dokazivao je, da mu je taj vojvoda oduzeo komad zemlje i mlinove. Baš usred pokreta podnio je Osmokrug tužbu i caru, a osim toga ode u Koprivnicu, da lično tuži Gvozdana grofu Trautmansdorfu. Ovaj ga medjutim baci u tamnicu i pustio ga je tek uz jamčevinu i uz obećanje vladike Mijakića, da će umiriti svijet.[3] Tako se stišao pokret za ovaj mah.

Iduće godine ponove se ovi dogadjaji u jačoj mjeri. Onaj dio slavonske granice, u kome su Srbi stanovali, podijeljen je bio u to vrijeme na tri kapetanije, koprivničku, križevačku i ivaničku. U svakoj od tih kapetanija birali su Srbi po jednog velikog sudiju (Gross-Richter), koji je, okružen s osam pomoćnika, dijelio pravdu i pazio na red u toj kapetaniji. Vlast velikog sudije trajala je godinu dana, pa se onda obnavljao izbor, a svaki sudija je morao poslije izbora da zatraži potvrdu od slavonskoga vrhovnog zapovjednika.

Godine 1666. izaberu Srbi u križevačkoj kapetaniji Osmokruga za velikog sudiju. Slavonski vrhovni zapovjednik javlja, da će Osmokrug doći skorim u Koprivnicu radi potvrde, no dodaje, da izbor njegov ne će izaći na dobro. U isti mah javlja, da je Osmokrug odagnao nekog vojvodu Emerika s imanja i prisvojio ga sebi.[4]

Nabrzo se pokaza, da je slavonski zapovjednik imao pravo. Osmokrug nije dugo mirovao. Za njegovim ledjima stojao je vladika Mijakić, u čijoj se okolini

---

[1] o. c. str. 8.

[2] Windica za god. 1663., str. 18 i 19.

[3] Windica za g. 1665., str. 2—7.

[4] Windica za g. 1666., str. 36—38 i 49—51.

nalazio Osmokrugov brat i jedan sin, obojica kaludjeri. Osmokrug se okruži sa 30 pomoćnika mjesto sa 8, počne sazivati sastanke i govoriti narodu protiv pojedinih zapovjednika, koji su svojim vladanjem doista davali obilato povoda nezadovoljstvu. Stupi u sporazum i s velikim sudijama, koprivničkim Ilijom Romanovićem i ivanićkim Nikolom Vukovićem. Zajednički podnesu caru tužbu protiv Mijakićeva rivala arhimandrita Kordića, jer je, kako tužba tvrdi, nepravedno prisvajao sebi episkopsko dostojanstvo, osim toga je narod podsticao na bunu i inače vodio rdjav život. Podnesu tužbu protiv mnogih vojvoda, protiv oficira i drugih poglavica svojih, dokazujući, da im vrijedjaju privilegije, da im nasilno otimaju zemlju i šume i nanose svako zlo. Na posljetku tuže i jezuite, dokazujući i njima razne krivice.

Narod je dakle izašao na srijedu sa svima molbama i gravaminama svojim. Car naredi, da se odmah povede istraga. S Kordićem je brzo bilo gotovo, jer je ovaj po nalogu carevu protjeran s granice. U ostalim točkama tužbe donijela je istraga nepovoljan rezultat po Osmokruga i njegove pristalice. Zapovjednici na granici uspješe da uvjere cara o neistinitosti tužbe.[1] Na to bude Osmokrugu oduzeta sudska čast i pod pritiskom vlasti izabere narod nekog vojvodu Vukosava za velikog sudiju. Osmokrug ne htjede priznati ovaj izbor, nego povede žestoku agitaciju u narodu protiv toga vojvode Vukosava. Tim izazva vladu na energičnije mjere. Obrstar Josif grof Herberstein baci u tamnicu Osmokruga i još nekoliko drugova njegovih, medju tima i drugu dvojicu velikih sudija. Ovaj postupak medjutim izrodi pravu bunu. Pristalice Osmokruga, predvodjeni kaludjerom, bratom Osmokrugovim, stanu paliti i ubijati protivnike. Iz okoline križevačke za čas se sakupi oko 1500 srpskih graničara, te ubiše novog sudiju Vukosava i jednog njegovog pomoćnika. Pokret se raširi na sve strane, no i austrijske vlasti preduzeše hitne korake, da ga što prije uguše. Grof Herberstein uz pripomoć zagrebačkog biskupa sabere na 4000 vojnika, napadne na ustaše i u toku od 8 dana razbije ih i povrati mir. Na mjestu, gdje je ubijen vojvoda Vukosav, pogube sad šestoricu glavnijih ustanika. Osmokrug i zarobljeni drugovi izvedeni su u Varaždinu pred sud, koji ih osudi na smrt.[2]

U toku ove bune pokazalo se u nekoliko maha, da je s ustanicima imao izvjesna dodira i episkop Mijakić. Kako se on osim toga držao pravoslavne vjere i time prevario nade biskupa zagrebačkog i drugih katoličkih poglavica, postao mu je položaj vrlo nesiguran. Pod pritiskom opasnosti, u kojoj se nalazio, ode Mijakić u Rim, te zamoli i papu, da ga posveti za episkopa. Ne zna se, da li je u istini dobio posvetu. Diploma o tom nigdje se nije mogla naći i u Beču nijesu priznavali ni vjerovali, da je Mijakić dobio posvetu. Vrativši se iz Rima nastojao je episkop, da zadobije simpatije novog zagrebačkog biskupa Borkovića, kao što se vidi iz pisma Mijakića od 19. aug. 1668. No sve to nije ništa pomoglo. Kad sredinom 1668. pošlje Mijakić iz svog manastira Marče (sv. Mihajila kod Ivanića) jednu molbu na cara Leopolda, da mu dopusti uživati ukinutu potporu od 30 for. mjesečno, upotrebi tu priliku austrijska vlada, da razračuna s neposlušnim šizmatikom.

[1] Rad. Lopašić, „Spomenici hrvatske krajine II." ima na str. 317—322. opširnu odbranu grofa Herbersteina od optužbe Osmokrugove. Ovo je ime čitao Lopašić „Osmokruč", jer se u listinama, koje je on publikovao, piše to ime „Osmokruch". U Windica-ma stoji svugdje „Osmokruck".

[2] Lopašić, o. c. str. 314—317, zatim 322—324. i Windica za g. 1666., str. 64. i 65.

Vlada zatraži od episkopa, da ode opet u Rim i donese od pape potvrdu na episkopsko dostojanstvo, zatim da prizna jedinstvo svoje vjere s katoličkom. U tom slučaju će dobiti mjesečnu plaću, inače će ga svrgnuti. Mijakić ne pristane na zahtjev austrijski, na što car rezolucijom svojom skine episkopa Mijakića avgusta 1668. godine i postavi na njegovo mjesto Pavla Zorčića. Molba vojvoda i časnika srpskih graničara u Križevcima, da njihova vladiku ne diraju, ostala je bez utjecaja.[1]

No s odstranjenjem episkopa Mijakića nije ipak išlo brzo. Revnosne poglavice katoličke crkve u Hrvatskoj, a naročito biskup Borković, savjetovali su bez prestanka, da se protiv Mijakića postupa što prije, ali je medju pograničnim zapovjednicima bilo obazrivih ljudi, koji su mislili, da ovo vrijeme nije podesno, da se preduzima što protiv Mijakića i pravoslavne vjere, te su predlagali, da se rješenje toga pitanja odgodi. Ovo usvoji car Leopold, te juna 1669. naloži grofu Jovanu Josipu Herbersteinu, da za taj mah obustavi eksekuciju nad episkopom, ali da se ona ipak preduzme još prije zime.[2] Krajem ove godine naložiše iz Beča ponovo eksekuciju, no poradi nezgodne situacije, izazvane prikupljanjem turske vojske na granici, predloži Brajner, da se za neko vrijeme ništa ne preduzima protiv Mijakića. Ratni savjet medjutim ponovi svoju naredbu, te Brajner pozove Mijakića preko križevačkog zapovjednika grofa Trautmansdorfa u Koprivnicu. Episkop se izvini, da zbog bolesti ne može doći. Na to pozove Trautmansdorf episkopa u Križevce, a kad se ovaj i sada izvini, podnese Trautmansdorf ratnom savjetu prijedlog, da za ovaj mah napusti eksekuciju zbog smutnja, koje su izbile na površinu.[3]

Car Leopold ne pristane na ovaj prijedlog, već naloži odlučno Trautmansdorfu, da stavi u zatvor Mijakića. Ovaj ispuni zapovijest i sredinom veljače nalazio se episkop u križevačkom zatvoru.[4] Izvjesno je, da je Mijakić imao veza s grofom Zrinjskim, no kakve su te veze bile, nemoguće nije utvrditi. Zarobljenog episkopa otprave iz Križevaca u senjsku tamnicu i kako su u to vrijeme imali zbog urote Zrinjskoga pune ruke posla, ostave ga neko vrijeme na miru. Pred kraj ove godine zapita ratni savjet vrhovne zapovjednike, slavonskog i hrvatskog, kako je narod srpski primio vijest o zatvoru episkopa Mijakića. Prvi izvijesti u prosincu 1670., da su Srbi mirni, od njih se ništa ne čuje, nego samo uvijek pitaju, zašto je njihov vladika odveden u senjsku tamnicu i što hoće da ga vode čak u dvor.[5] Hrvatski zapovjednik odgovori medjutim na gornje pitanje, da je potajno ispitivao preko svojih oficira, šta narod misli o zarobljenju vladike Mijakića. Na pitanje naroda, zašto je episkop bačen u tamnicu, odgovarali su oficiri, da je bio umiješan u zavjeru Zrinjskog i Frankopana. Na to je svijet odgovarao: onda mu tako i treba.[6]

U Beču nijesu znali, šta da otpočnu sa zarobljenim episkopom, pa se obrate na hrvatskog zapovjednika, koji im predloži, da Mijakića umore gladju ili da ga otprave na onaj svijet „per occultam justitiam". No ovi prijedlozi nijesu usvojeni.[7]

---

[1] Windica za g. 1668., str. 118—120.

[2] Windica za g. 1669., str. 122—124, zatim 141. i 171.

[3] Windica za g. 1670, str. 14—16.

[4] o. c. str. 22. i 29.

[5] o. c. str. 152.—153.

[6] Bečki ratni arhiv, Inner oestereich. Kriegsraths expedition, Croatica za g. 1670., str. 91. i 92.

[7] Croatica za g. 1670., str. 101—140.

Zatvor episkopa Mijakića izazove nabrzo vrijenje u narodu. Kaludjeri u manastirima Marči i Lepavini učinili su svoje, te se svijet opet poče da kreće. Mnogi se vratiše natrag u Tursku, jer im se činilo lakše pod Turčinom, nego pod austrijskom upravom. Slavonski kaludjeri, njih tri na broju, uprave molbu na cara, da im ne naturuje za episkopa Pavla Zorčića, jer se to protivi privilegijama, darovanim srpskom narodu pri dolasku iz Turske, a protivi se i statutima njihova reda. Zorčić je i inače nesposoban za to mjesto, a osim toga njihov episkop je još živ i oni ne će drugoga za njegova života.

Sve to ne pomogne ništa. Car popusti i ovaj put neprestanim molbama zagrebačkog biskupa Martina Borkovića, da Pavla Zorčića što prije instalira i da kaludjere, koji bune, stavi u zatvor. Odlukom carevom odveden je kaludjer Prokopije s još jednim drugom iz manastira Marče u ivanićku tamnicu, a zagrebački biskup uz asistenciju vrhovnog zapovjednika slavonskog grofa Trautmansdorfa i vojske dodje u manastir Marču, da uvede u zvanje episkopa Zorčića. Kaludjeri se odlučno protivili tome, ali kad vidješe svu ozbiljnost situacije, oni se pokoriše. Odmah poslije instalacije krene Zorčić u Rim, da od pape zatraži posvetu. U isto vrijeme, u siječnju 1671., protjeraju austrijske vlasti po želji zagrebačkog biskupa oba zarobljena kaludjera u Tursku.[1]

Novi episkop Zorčić stigne u Rim i zamoli papu, da ga posveti u episkopskom dostojanstvu. No papa ne htjede izdati posvetu, dok je stari episkop živ. Na to car zamoli kolovoza iste godine hesenskog kardinala, da se zauzme kod pape i izradi potvrdu za Zorčića,[2] što ovaj i učini. Još prije toga izdao je car naredbu, da Mijakića prenesu iz senjske tamnice u Grac. Aprila mjeseca 1671. g. uhvaćeno je jedno pismo Mijakićevo, koje je poslao Srbima u svojoj dijecezi. Sadržina pisma uznemirila je austrijsku vladu, koja predloži caru, da prenesu Mijakića u Grac, jer će on inače i dalje održavati vezu sa Srbima.[3] Car pristane na taj prijedlog i u lipnju t. g. bio je Mijakić već u Ljubljani na putu za Grac. Imanje i stvari svrgnutog episkopa razgrabili su i razvukli na sve strane. Vojnicima, koji su pratili i čuvali svrgnutog episkopa, dale su vlasti 6 konja njegovih, a novac i haljine njegove prisvojio je još ranije novi episkop Zorčić.[4]

Početkom 1672. vratio se Zorčić iz Rima. Kaludjeri srpski u manastiru Marči ne htjedoše primiti vladiku unijata, na što križevački kapetan grof Trautmansdorf sveže i okuje u gvoždje pet kaludjera. U isto vrijeme javi i ivanićki lajtnant Marin, da su ostala 4 kaludjera pokušali da pobjegnu, ponešavši veći dio crkvenih utvari, no on ih je pohvatao i zatvorio. Car izda zapovijest, da svih devet kaludjera kao buntovnike i kradljivce svetih utvari otpreme „ad dies vitae" na malteške galije i naloži, da u manastir dovedu druge mirne i vjerne kaludjere. Na dvoru se bojali, da ovi strogi koraci ne izazovu narod na bunu, te su s toga naročito stavljali zapovjednicima u dužnost, da narod umiruju i da ga održe u vjernosti i dobrom raspoloženju. No poslije krvava završetka bune Zrinjskog i Frankopana razvile su vojničke vlasti na krajini užasnu strogost, koja je kao olovo pokrivala čitavu Hrvatsku i Slavoniju i nikome nije na pamet padalo, da diže nov ustanak. Kraj sve

[1] Windica za g. 1671., str. 3—9.

[2] o. c. str. 139—140.

[3] o. c. str. 62.

[4] Windica za g. 1672., str. 11—13 i 52—54.

nepravde, izvršene nad Srbima, zapovjednik križevački mogao je u ožujku 1672. da javi, da je narod srpski miran. U isti mah javlja caru i to, da su kaludjeri već otpravljeni iz Ivanića i Križevaca prema Karlovcu, a odatle će dalje na Maltu.[1] Dok je tako učinjeno s kaludjerima, episkopu Pavlu Zorčiću odredio je car 15 for. mjesečno potpore i ukazivao mu predusretljivost svoju na svakom koraku.[2]

Iduće godine sastavio je episkop Zorčić pravila za reformiranje kaludjera i naroda srpskog. Ovo je reformiranje sprovedeno „brachio militari". Osim toga je usvojen prijedlog istog vladike, da se nekoliko srpske djece pošlje u seminar u Grac. Kad ova djeca odrastu, moći će, veli episkop, s pouzdanošću njima povjeriti manastire mjesto dosadanjih buntovničkih kaludjera.[3]

JOSIP PASARIĆ: REFORMA SREDNJE ŠKOLE. (Svršetak)

III. Savremeno ustrojstvo srednjih škola.

U mnogim prosvijetljenim zemljama srednje školstvo stoji danas pod znakom reforme. Preobrazuje se ili cjelokupna organizacija srednjoškolske nastave ili se mijenjaju naučne osnove prema novijim društvenim potrebama i naprednom duhu vremena. Značajka je toga reformnog pokreta, da gotovo svuda humanizam postepeno gubi tlo, a realizam pobjedonosno napreduje. U modernizovanju srednjeg školstva prednjači Amerika, koja je nedavno iz temelja preuredila cjelokupnu organizaciju srednjoškolske nastave i obučnu metodu, osobito prirodopisnu, udesila prema novijim pedagoškim načelima. Ako Engleska i nema jedinstvenog ustrojnog nacrta za srednje škole, drži se u odgojnoj i obučnoj metodi istih načela, koja se u novije vrijeme provode u američkim školama. Napredne zemlje na evropskom sjeveru, Danska, Švedska, Norveška, u organizaciji srednjeg školstva posve se približiše američkom idealu: cjelokupnu srednjoškolsku nastavu preobraziše u modernom duhu, djelomice ostvariše načelo jedinstvene srednje škole i podigoše srednje škole na osnovi radnog načela. U tom se naprednom kolu nalazi i Francuska, koja je prije pet godina uvela novu organizaciju srednjega školstva i stvorila dvostruku razdiobu u višim razredima. Balkanske su se države u tome povele za naprednim evropskim zemljama.

U većini se prosvijetljenih zemalja nova organizacija ili reforma naučne osnove snuje i sprema ili se oprezno prokušava. U Rusiji se već više godina radi na novom zakonu o srednjoškolskom ustrojstvu i podjedno u znatnom broju srednjih škola kuša nova naučna osnova. U Nizozemskoj i Belgiji sprema se temeljita reforma srednjoškolske nastave. Ugarska je u drugoj polovini prošlog vijeka dva puta preuredila svoje srednje školstvo i sada radi na ustrojstvu jedinstvene srednje škole. Pruska, koja se smatra najkonservativnijom u školskim pitanjima, provela je prije 7 godina ravnopravnost svih triju srednjoškolskih tipova i ujedno dopustila, da se u reformnim srednjim školama, kojih ima u Njemačkoj već 80 na broj, uči po novoj naučnoj osnovi. Bavarska takodjer radi na reformi i hoće da

[1] o. c. str. 90., 94. i 104.
[2] o. c. 122.
[3] Windica za g. 1673., str. 81. i 82.

osnuje reformne gimnazije i više realke. Italija je kraljevskim dekretom g. 1904. uvela u 7. i 8. razredu gimnazije, odnosno u 2. i 3. razredu liceja, razdiobu sa humanističnim i realističnim odjelom. Napokon su i u Austriji došli do spoznaje, da promijenjene životne prilike i zamašan napredak na svim poljima ljudskoga znanja i umjenja nužno traže savremenu preobrazbu srednjoškolske nastave. Novi austrijski parlamenat, osnovan na načelu općeg prava glasa, ozbiljno se sprema, da provede savremenu reformu srednjega školstva. Takvoj reformi sklon je i sadašnji ministar nastave, dr. Marchet, koji je u carevinskom vijeću ljetos (dne 22. srpnja) izjavio, da je posve uvjeren o važnosti i nuždi korjenite reforme srednjega školstva prema duhu i potrebama vremena, a nedavno raznim odaslanstvima obrekao, da će doskora, oko nove godine, sazvati anketu o toj reformi. Sva je prilika, da će Austrija za godinu dana dobiti promjenu naučne osnove, a za dvije tri godine novo ustrojstvo srednjoškolske nastave. U Hrvatskoj je god. 1894. djelomično preinačeno ustrojstvo srednjih škola, i to — na gore zaslugom „reformatora" Kršnjavoga, koji je u cjelokupnom školstvu proizveo nemalu zbrku. Gimnazije ostale su netaknute, a naše valjane i solidne realke, koje su odgojile jednoga Teslu, dobile su neki amfibijski ustroj srednjeg zavoda, kojo nije ni prava realka, ni prava gimnazija, a u praktičnom pogledu zaostaje za bivšom realkom, jer apsolvente njegove, koji su u realnom odjelu polučili svjedočbu zrelosti, ne prima bez prijamnog ispita n. pr. bečka tehnika. Nove narodne potrebe i duh vremena odlučno zahtijevaju, da se ne samo ispravi ta pogrješka, nego i da se po uzoru drugih naprednih zemalja savremeno preuredi cjelokupna srednjoškolska nastava u Hrvatskoj. Općenito se osjeća nedostatak realnih i strukovnih srednjih zavoda, a s mnogih se strana dižu tužbe protiv prevelikog broja humanističnih gimnazija. To će se preuredjenje u nas nužno morati da izvede u onom času, kada Austrija i Ugarska u modernom duhu preustroje svoje srednje školstvo. Hrvatska je u nastavnim stvarima upućena na njih, osobito za Austriju, ne samo radi reciprociteta u pravnim i mudroslovnim naukama, nego poglavito zbog ovlasti za polazak viših tehničkih škola i medicine, jer tih učilišta danas nemamo, a kako se čini, ne ćemo ih tako skoro ni dobiti.

U oči toga važnog momenta, koji se nesumnjivo sve više primiče, vrijedno je razmotriti organizacije i naučne osnove u drugim zemljama i ispitati, kakvo bi ustrojstvo srednjeg školstva najbolje odgovaralo životnim potrebama našega naroda.

1. Modernizovane srednje škole.

Amerika je prije četiri pet godina posve u modernom smislu preobrazila svoje pučko i srednje školstvo. Osnova mu je osmogodišnja početna škola (primary and intermediate department), za koju je propisan obvezni polazak. To je pučka škola u pravom smislu riječi. U njoj dobivaju početnu obuku djeca siromašnih radnika i bogatih gradjana. Iz te pučke škole mladež prelazi u „high-school", koja odgovara našoj višoj srednjoj školi, a traje po prilici 4 godine. Pučke škole i takve high-schools uzdržavaju općine i obuka je u njima besplatna ; pače u mnogim takvim školama mladež dobiva badava knjige i školski pribor. U početnim školama, koje u viša četiri razreda po prilici odgovaraju nižim razredima naših srednjih škola, uče se osim čitanja i pisanja aritmetika, zemljopis, engleska slovnica i pismeni sastavci, engleska i američka književnost, povijest Saveznih država, ustavo-

slovlje, risanje, glazba, t. j. pjevanje i čitanje kajda i „nature study" na izletima u prirodi. U mnogim je takvim učionama i ručni rad obvezan predmet, a u školama nekih gradova uče se još tudji živi jezici, osobito franceski i njemački. Vjeronauk ne uči se u javnim školama. Američka „h i g h - s c h o o l", učevnom gradjom po prilici naša viša srednja škola, svojom se organizacijom bitno razlikuje od viših razreda naših srednjih zavoda. U njoj nema razreda, kao V., VI. itd. ili po njemačkom : Tertia, Secunda i t. d., koje bi učenici morali redom proći i u kojima bi učevna gradja bila za sve jednako propisana. Učenici mogu po slobodnoj volji odabrati predmete, prema svojim sposobnostima i nagnuću. Škola nadzire ih samo u toliko, da učenik ne bi odabrao previše ili premalo učevnih predmeta i da vrši svoju dužnost. Na takav način high-school može udovoljavati najrazličitijim željama i zahtjevima. Tako može n. pr. onaj, koji se kani posvetiti umjetnom obrtu ili industriji, sve svoje sile uložiti u učenje algebre, geometrije, fizike i kemije i steći u tim strukama valjano i solidno znanje. Ako kasnije zaželi, da popuni svoje znanje u drugim strukama, slobodno mu je kao odraslu čovjeku, trgovcu, obrtniku, industrijalcu, polaziti predavanja srednje škole, pa makar samo nekoliko sati na tjedan. Američka srednja škola kao pravo narodno obrazovalište otvorena je svakom gradjaninu. Ako high school i daje učenicima potpunu slobodu u izboru učevnih predmeta, traži ipak od onih, koji hoće da dobiju svjedočbu zrelosti, a ti su u velikoj većini, da izuče izvjestan broj obveznih predmeta i da tako steku izvjesnu mjeru općene naobrazbe. Tako se za prijelaz na državno sveučilište u Michiganu traži kao sprema 15 obrazovnih jedinica (units), što odgovara naučnoj osnovi više srednje škole od četiri razreda. Od tih 15 jedinica otpadaju : 3 na engleski jezik, 3 na algebru i geometriju, 1 na fiziku i 2 na koji god tudji jezik (franceski, njemački, latinski ili grčki), a ostalih 6 na jedan od tih jezika, na englesku književnost, povijest, kemiju, biologiju i geologiju, ali se za tudji jezik ne dozvoljavaju više nego 4 jedinice, za povijest ne više od 3, a za kemiju, biologiju, geologiju i englesku književnost samo po jedna jedinica. No više nego organizacijom razlikuje se high school od naših srednjih škola svojom obučnom metodom : obuka je posve slobodna i neprisiljena. Batine su zabranjene ili dopuštene samo u izvanrednim slučajevima. Nema tu oštrog zapta silom, već više milom : lijepom uputom i živom pobudom na rad i nauku. Učitelj ima o tom nastojati, da u djaka razbudi živi mar za dotični predmet i duševni rad. Učenici, koji u nekim predmetima pokazuju dobar napredak, a u drugima slab ili nikakav, ne moraju opetovati dotični razred, već prelaze u viši tečaj, a ispit iz potonjih predmeta mogu ponoviti do izvjesna roka. Tako može djak, koji je slab u više predmeta, u jednoj ili dvije učevne grane izvrsno napredovati i svoj dar potpuno razviti. Američka se škola uopće drži načela, da je č o v j e k preči od s u s t a v a. Američke modernizovane srednje škole razlikuju se od naših još i time, što se drže načela, da je f i z i č k i r a d osnovka svakoj odgoji mladeži. Stoga se u američkim srednjim školama pomno njeguje r a d n a o s p o s o b n o s t, — u velike cijeni t. zv. „m a n u e l t r a i n i n g" (vježbanje i izobrazba ruke) i drži potrebitim dijelom općene naobrazbe. Obuka u radu i rukotvorstvu obvezna je za učenike u dobi od 12. do 18. godine, a traje na sedmicu 6—9 sati. To je posve ozbiljna i redovata vježba u izradjivanju drvenih i kovnih predmeta. Uz srednje škole podignute su radionice i strojarnice. U prvoj se godini uči sto-

larstvo i rezbarstvo, u drugoj se pravi pokućstvo po modelima, u trećoj se obučava u kovanju željeza i bravarstvu, a u četvrtoj gradjevnom i umjetnom bravarstvu i strojarstvu. Takih srednjih škola sa radionicama bilo je g. 1902. u svem 270 u svim većim gradovima Saveznih država. Nijesu to posebne stručne škole za buduće tehničare i strojare, već opći srednji zavodi, u kojima se naobražavaju budući liječnici, pravnici, učitelji, književnici, činovnici, trgovci. Jedan američki pedagog sudi o tim zavodima ovako: „Mi hoćemo da sjedinimo rad mozga sa radom ruke, da učinimo mislioca fizičkim radnikom, a fizičkog radnika misliocem. I u obuci ručnog rada glavnom je svrhom duševni razvoj i kultura". Pored toga u američkim se školama ne mala pažnja posvećuje tjelesnom odgoju. Velik dio vremena, što ga naš srednjoškolac troši na učenje lekcija, američki djak ispunja tjelovježbom, sportom, nogometom, baseballom, veslanjem, plivanjem, hrvanjem, utrkivanjem. Prema tomu apsolvenat američke srednje škole imat će doduše manje teoretskog i knjižnog znanja, ali zato više inicijative i lične samosvojnosti, nego li naš abiturijenat. Američki je djak uopće samostalniji, praktičniji, okretniji i tjelesno krepči od našega srednjoškolca. (Ovako se prikazuje američko modernizovano srednje školstvo u spisu: „Reiseberichte über Nordamerika", što su ih sastavili g. 1904. izaslanici pruskog ministarstva za trgovinu i u predavanju H. Hilmera: „Amerikanische und deutsche Volksbildung" (Leipzig, Teutonia-Verlag, 1907).

E n g l e s k e srednje škole nalik su na američke samo po odgojnoj i obučnoj metodi, dok se osebujnom organizacijom i naučnom osnovom bitno razlikuju ne samo od modernizovanih američkih, nego i od ostalih evropskih srednjih učilišta. Engleske naime srednje škole, kao i uopće englesko školstvo, nemaju jedinstvene organizacije ni ustaljene naučne osnove. (Ewald Horn: „Das hähere Schulwesen der Staaten Evropas. Eine Zusammenstellung der Stundenpläne". II. izd., Berlin 1907., str. 155).

U engleskom se školstvu zapravo ne luči točno pučka škola od srednje, ni potonja od sveučilišta. I u nutarnjem ustrojstvu i naučnoj osnovi vlada potpuna sloboda. Pojedini obrazovni zavodi, koji su često spojeni s internatima, mogu po svojoj namisli stvoriti organizaciju i naučnu osnovu. Pa i t. zv. „Regulations for secondary schools" (London, 1905), što ih izdaje Board of Education, odredjuju samo minimum učevnih zahtjeva za one škole, koje hoće da od države dobiju subvenciju. Mnoge engleske škole nemaju ni ustaljene naučne osnove ni rasporeda učevne gradje i obučnih sati za pojedine razrede. Neke su engleske škole posve na modernu uredjene, dok u mnogim drugima staroklasični jezici još i danas zapremaju važno mjesto. Ta poznato je, da se ondje i državnici, kao n. pr. Gladstone, bave klasičnim studijem. Medjutim u novije se vrijeme i u Engleskoj, koja se dugo smatrala tvrdjom staroklasične naobrazbe, širi novovjeko načelo, da je znanje novih jezika potrebno svakomu općeno naobraženu čovjeku. Reformu srednjih škola u modernom pravcu živo su zagovarali na početku novoga stoljeća državnik lord Rosebery i sir Richard Jobb, profesor grčkoga jezika na sveučilištu u Cambridgeu. Naprotiv obučna i odgojna metoda u engleskim je školama posve savremena i napredna. Zorna se obuka živo njeguje, osobito u prirodopisu. Mladež se vodi u prirodu i u javne zavode i upućuje, da rodjenim očima motri i gleda, ispituje i kuša. Manje se pazi na k o l i č i n u

znanja nego li na praktičnu uporabivost učevne gradje; a da se poluči skladno obrazovanje duha i tijela, posvećuje se prilježna pažnja tjelesnom odgoju i njegovanju sporta. Red nauka u engleskom obrazovnom zavodu jest od prilike ovaj: U jutru prije i poslije zajutarka traju sportske igre $1^1/_2$—2 sata, iza toga 4 sata školske obuke (odnosno 3 sata, jer svaki sat traje 45 časova). Poslije školske obuke opet igre, pa objed, iza toga ponovno igre, poslije kojih slijede 3 ($2^1/_4$) sata popodnevne školske obuke. Onda djaci piju čaj, a od 6 do $7^1/_2$ sati uče i spremaju se za sjutradan. Glavni se obučni rad obavlja u školi, a na večer ima djak da opetuje ono, što je na predavanju učio i da nauči posve neznatni dio novog učevnog gradiva. Djak nije vezan na izvjesni razred, već može slušati predavanja u kojemgod višem ili nižem tečaju: tako može da uči englesku povijest i gramatiku u kojem srednjem razredu, aritmetiku u prvom ili drugom tečaju, Shakespearea u višem odjelu. Potpuna sloboda obuke kao i u američkim srednjim školama. Moderni se jezici uče posve praktično i nesustavno. Ispit zrelosti polaže se tek iz 3 ili 4 predmeta, koje svatko može po svojoj volji odabrati. Teoretsko znanje engleskog „juniora", (abiturijenta) obično zaostaje za onim njemačkoga ili franceskog apsolventa, ali zato nadmašuje prvi potonjega samostalnim sudom, inicijativom, duševnom bodrošću, energijom i tjelesnom krepčinom. Tim vrlinama svoje inteligencije Engleska i zahvaljuje vlast nad tolikim dijelom svijeta.

2. Jedinstvena srednja škola.

Posebna vrsta modernizovanoga srednjeg zavoda jest idealno zamišljeni jednolični tip, jedinstvena srednja škola, koja ima da izmiri i skladno spoji humanizam sa realizmom, pribavljajući gojencima općenu naobrazbu na osnovi modernih jezika i realnih nauka i pripravljajući ih za prijelaz u sve vrste visokih škola. Dr. H. Kleinpeter zgodno ističe prednosti toga tipa i veli, da u prilog jedinstvenoj srednjoj školi vojuju tri važna razloga: fiziološki, socijalni i praktični. Elementaran je fiziološki zahtjev, da se djeci ima davati obuka primjerena njihovoj dobi, duševnom i tjelesnom razvoju. U smislu toga načela nesmisao je dječacima od 10—12 godina propovijedati kulturu, bilo antičnu, bilo modernu. To su već učili Montaigne, Locke i Rousseau poslije sloma starohumanističnog pokreta, a danas tu istinu naviještaju higieničari. Ne može se nikako dokučiti, zašto se dva desetgodišnja dječaka moraju različno obučavati, ako je cilj jedne i druge srednje škole u tome, da pribavlja općenu naobrazbu. U toj se dobi još ne pokazuje posebno nagnuće i nadarenost, pa nitko ne može izreći temeljit sud o budućnosti dječakovoj. Tek u 14. i 15. godini javljaju se znakovi posebnih duševnih darova, pa zato tada i treba urediti razdiobu u školskom sustavu, bifurkaciju ili trifurkaciju, što je već i provedeno u većini evropskih država. Tada može svaki viši odio dobiti jedinstveni didaktični značaj, pa jedan od njih daje jezičnu (humanističnu), drugi matematičnu, a treći prirodopisnu naobrazbu. Ti viši odjeli nijesu nipošto jednostrane stručne škole, već se imaju tako urediti, da svaki od njih tvori obučno jedinstvo, što se danas ne može reći ni o gimnaziji ni o realci. Time bi se množina učevne gradje u višim razredima znatno stegnula, ali bi zato stečeno znanje bilo temeljitije i solidnije. Onda bi djaci voljko učili, što ih živo zanima i odgovara njihovu daru i nagnuću. Ako im je sada

znanje manjkavo i površno, to je stoga, što većinu učiva stječu protiv volje i bez duševnog mara. Dalja je prednost takve razdiobe u tome, što omogućuje prirodni prijelaz sa srednje škole na visoke škole. U socijalnom pogledu ima takva jedinstvena srednja škola takodjer veliku važnost, jer se u njoj nastavlja djelo pučke škole, koja ide za tim, da što većem dijelu narodnog naraštaja pribavlja jedinstvenu naobrazbu. U takvoj školi dolaze u uži dodir i svezu djeca širokih narodnih slojeva. Znatna je i praktična prednost jedinstvene srednje škole. U njoj se odgadja izbor zvanja do zrelije dobi, manji gradovi i mjesta mogu da osnuju takvu školu s razmjerno manjim troškom, a užlvaju prednosti i gimnazije i realke, pa siromašni roditelji mogu uz male troškove da školaju djecu svoju do 15—16. godine u malom gradu.

Taj moderni pedagoški problem u velike zanima danas ne samo savremene pedagoge i naučnjake, nego i političare i šire društvene krugove. Ako dosad i nije pošlo za rukom potpuno i cjelovito ostvariti taj jedinstveni tip, ne smije se ipak naprečac osuditi kao pedagoška utopija, koja tobože pripada medju nemoguće i neizvedive ljudske snove. Nepobitna bo je činjenica, da je taj novovjeki pedagoški ideal dao pobudu za osnutak jednoličnog tipa srednjih škola u mnogim evropskim državama. Neke, kao škandinavske zemlje, Francuska, Švicarska, pa balkanske države, već su djelomično u život privele takvu jedinstvenu srednju školu, druge kao Rusija i Ugarska, ozbiljno rade oko toga, da potpuno provedu taj novi tip, a treće, kao Njemačka i Austrija, namjeravaju barem za pokus dopustiti u ovećem broju srednjih zavoda kombiniranu jednoličnu naučnu osnovu za 4—5—6 nižih razreda, a u višim razredima urediti bifurkaciju ili trifurkaciju s humanističnim i realističnim, pa tehničkim odjelom. „Utopije“ obično nemaju toliko privlačive snage!

N o r v e š k a je prva od sjeverno-evropskih država u modernom pravcu preobrazila svoje srednje škole i uvela jednolični tip, ukinuvši staroklasičnu obuku. Zbilo se to školskim zakonom od 27. srpnja g. 1896., kojim je uvedena nova vrsta srednjeg obrazovnog zavoda, koji sastoji od t. zv. srednje škole (middel-skole) i gimnazije. Srednja škola ima 4 tečaja, a gimnazija 3. Obadvije se završuju ispitom, prva t. zv. middeskoleexamen, a druga t. zv. „examen artium“. Svjedočba srednje škole ovlašćuje na prijelaz u gimnaziju i na tehničke škole u Kristijaniji, Trondhjemu i Bergenu, a „examen artium" na polazak sveučilišta. Zakon označuje svrhu tim školama ovako: „Srednja škola (middelskole) u svezi s početkom školom ima da daje djeci potpuno, temeljito, općeno obrazovanje, koje odgovara njihovu duševnom razvoju. Gimnazija, nastavljajući obuku, započetu u srednjoj školi, ima da daje potpuno opće obrazovanje višega značaja, koje može da služi osnovkom sveučilišnom obrazovanju. Srednja škola i gimnazija treba da unapredjuje religioznu i moralnu odgoju, kao i umni i fizički razvitak mladeži. U srednjoj se školi uče ovi predmeti: vjeronauk, norveški, njemački, engleski i franceski jezik, povijest, zemljopis, prirodopis, aritmetika i matematika, risanje, tjelovježba, r u č n i r a d (u srednjoj školi) i pjevanje. Djevojke uče i kućanstvo. Klasični su jezici tim zakonom posve izbačeni iz srednjih zavoda. Zakon dopušta osnutak i takih srednjih zavoda, u kojima se uči samo jedan novi jezik ili gdje se ponešto skraćuje matematika u prilog drugim predmetima. Klasični se jezici mogu učiti na sveučilištu. No u izuzetnim slučajevima (in exceptional cases) i u nekoliko

gimnazija može se ipak dopustiti učenje latinskoga jezika (ali ne grčkoga), no tada se mora primjereno skratiti broj učevnih sati u drugim predmetima.

Naučna osnova „srednje škole" jednolična je za sve učenike, a tek u 2. razredu „gimnazije" (u našem VI. razredu) dopušta se bifurkacija sa književnim ili jezično-povjesnim i realnim ili matematično-prirodopisnim odjelom. Prvi se odio ondje, gdje se iznimno dopušta učenje latinskoga jezika, dijeli na dva pododjela: a) sa latinskim jezikom i b) bez latinskoga jezika. Prema tomu norveški djak može iznimno da uči i latinski jezik u zrelijoj dobi, nakon 10 godišnjega školskog polaska (5 godina u pučkoj školi, 4 godine u „srednjoj školi" i 1 godinu u „gimnaziji"), a dvije godine prije prijelaza na visoke škole; dakle poslije 4—5 godišnjega učenja novih jezika, na kojima je mladić mogao dovoljno da prokuša jezične svoje sposobnosti. U norveškim se školama provodi načelo koedukacije, t. j. zajedničke obuke za dječake i djevojke. Tjelovježba i pjevanje imaju zajedno po 6 sedmičnih sati u „gimnaziji". Zakon dopušta ustrojenje trgovačkih ili drugih praktičnih tečajeva uz srednje škole ili uz prvi tečaj „gimnazije". Na sveučilištu u Kristijaniji za sve je fakultete uredjen pripravni tečaj iz filosofije i starih jezika, iz kojih se koncem svakoga poljeća polaže ispit. Zakonom od 9. lipnja 1903. propisan je ispit iz filosofije i latinskoga za sve fakultete, a za teološki traži se još i znanje grčkoga i hebrejskoga jezika.

D a n s k a je svoje srednje škole preobrazila zakonom od 24. travnja 1903. (Lov om hojere Almenskoler), kojim se načelo j e d i n s t v e n e s r e d n j e š k o l e ostvaruje na taj način, da se na pučku školu nadovezuje „srednja škola" sa 4 razreda (Mellemskolen) i završnim srednjoškolskim ispitom. U srednjoj se školi uče od tudjih jezika njemački i engleski, a u 4. razredu može se fakultativno učiti latinski i franceski jezik. Nakon navršene srednje škole učenik može prijeći u „realku" (realafdeling), na koncu koje polaže realni ispit, ili pak u „gimnaziju". Gimnazija ima tri razreda i dijeli se na tri odjela (trifurkacija): a) k l a s i č n o-j e z i č n i sa latinskim i grčkim, b) m o d e r n o-j e z i č n i sa latinskim i bez grčkoga i c) m a t e m a t i č k o-p r i r o d o p i s n i bez latinskoga i grčkoga jezika. Završni ispit ovlašćuje na prijelaz k sveučilišnim naukama. U četiri su „gimnazije" uredjena sva tri odjela, dok se u drugima nalaze samo dva. Nova se organizacija i naučna osnova postepeno uvode i prvi će završni ispit po tom zakonu biti na realci g. 1908., a na gimnaziji g. 1910. (E. Horn, „Das höhere Schulwesen der Staaten Europas". II. izd. 1907. str. 151.)

Š v e d s k a je poput Norveške i Danske ostvarila n a č e l o j e d i n s t v e n e s r e d n j e š k o l e zakonom od 18. veljače god. 1905., i to ovako: na trorazrednu pučku školu nadovezuje se r e a l k a sa š e s t r a z r e d a i završnim t. zv. realnim ispitom, kojemu je cilj općeno-gradjanska naobrazba. Apsolventi realke stječu pravo namještenja kod pošte, brzojava i na željeznicama. Na tu se realku prislanja naučna obuka č e t v e r o r a z r e d n e g i m n a z i j e, i to tako, da učenik nakon 5. realnog razreda može prijeći u gimnaziju, te je 6. razred realke paralelan 1. razredu gimnazije. Gimnazija se odmah dijeli u dva odjela: modernu r e a l n u g i m n a z i j u bez starih jezika i l a t i n s k u g i m n a z i j u sa latinskim (6 sati u sedmici) i eventualno grčkim jezikom (6 sati u najviša 2 razreda). Realna gimnazija odgovara velikoj realci. Na koncu gimnazijskih nauka polaže se ispit, koji ovlašćuje na prijelaz u visoke škole. Pojedini fakulteti, tehničke i druge visoke škole,

imaju posebne propise za primanje abiturienata realne ili latinske gimnazije. Jedni ili drugi imaju da polažu doknadne ispite. U jedinstvenoj se školi uče od tudjih jezika njemački i engleski; franceski je fakultativan. Jedinstvena škola ima ovaj broj učevnih sati za jezičnu obuku: 23 sata na sedmicu za švedski, 26 za njemački, 10 za engleski. U gimnaziji uči se u oba odjela franceski 12 sati i 8 sati njemački, u modernom odjelu engleski 12 sati, latinski 8 sati. Moderni odio gimnazije više njeguje matematiku i prirodne nauke. Risanje je u sva tri zavoda obvezatno, isto tako i tjelovježba (3 sata na sedmicu). Švedske su srednje škole moderne i u tome, što pogoduju razvoju individualiteta, ostavljajući na volju učenicima dvaju najviših razreda, da iz reda nauka ispuste jedan ili dva predmeta (izuzevši vjeronauk i švedski jezik).

Franceska je dekretom od 31. svibnja 1902. preuredila svoje srednje školstvo i uvela posebnu vrstu jedinstvene srednje škole sa prilično zamršenom organizacijom i prepletenom naučnom osnovom. Nova franceska srednja škola, „l' enseignement secondaire", osniva se na četirgodišnjoj pučkoj školi i ima 7 razreda sa mnogostrukim odjelima, razgranjujući se u u glavnom u dva cikla, od kojih prvi traje 4, drugi 3 godine. „Dans le premier cycle, les élèves ont le choix entre deux sections. — Dans l' une sont enseignés, indépendamment des matières communes aux deux sections, le latin, à titre obligatoire, dès la première année (classe de Sixième), le grec, à titre facultatif, à partir de la troisième année (classe de Ouatrième). — Dans l' autre, qui ne comporte pas l' enseignement du latin et du grec, plus de développement est donnée à l' enseignement du francais, des sciences, du dessin etc." Od ta dva cikla prvi sa 4 razreda (VI.—III.) odgovara nižim razredima, a drugi sa 3 razreda (II., I. i „classe de pilos. — math.") višim razredima naše srednje škole. Prva se dva razreda prvog cikla dijele u dva odjela (division A—B), treći i četvrti razred u tri (division AI, AII., B.). U latinskim odjelima A (division A), koji se zove i „etude du Latin", uči se latinski u sva četiri razreda (i to u 1. i 2. po 7, u 3. i 4. po 6 sati), i uz to u 3. i 4. r. fakultativno grčki po 3 sata, dok je odjel AII. u 3. i 4. razredu bez grčkoga i uči zajedno s odjelom AI. latinski jezik po 6 sati. Realni odjeli B (division Beni Grec, ni Latin), nemaju ni grčkoga ni latinskoga jezika. — U prva dva razreda uče se u jednom i drugom odjelu još ovi predmeti: franceski, zemljopis i povijest, računstvo, risanje, živi jezici (po 5 sati i to: obično njemački i engleski, a rjedje talijanski, španjolski ili ruski), prirodne znanosti. U realnom ima mjesto latinskoga 2 sata više za franceski jezik (u svem 5), nadalje krasopis s 1 satom, 2 sata više za računstvo i 1 sat više za prirodne nauke: u lat. odjelu I. i II. razreda ima u svem 23, a u realnom 22 sata na sedmicu. — U sva tri odjela III. i IV. razreda uče se isti predmeti i uz to po 1 sat moralna pouka (instruction morale), u latinsko-grčkom odjelu grčki fakultativno po 3 sata, u realnim odjelima obaju razreda knjigovodstvo po 1 sat, a u onom IV. razreda još i po 1 sat upravne obuke (droit usuel). Živi jezici imaju u oba lat.-grčka odjela 3 mjesto 5 sati, franceski u realnom odjelu IV. razr. 4 (mj 5 s.), zemljopis i povijest u svim odjelima po 3 sata, nadalje u lat.-grčkim odjelima imaju risanje 1 (mj. 2 s.), matematika 1 odnosno 2, dok matematika u realnom odjelu III. razreda ima 4, a u onom IV. razr. 3 sata, pak kemija u realnim odjelima 3. i 4. razreda po 2 sata. U latinsko-grčkim i latinskim odjelima III. i IV. razreda ima u svem 22, odnosno 23, a u realnim odjelima po 24 sata na sedmicu. Na koncu IV.

razreda izdaje se bez posebnog ispita „Certificat d' études secondaires du premier degré", koji se ima pokazati kod prijave za baccalauréat (ispit zrelosti). Tko hoće da položi ispit zrelosti, mora poslije svršena prvog cikla prijeći u drugi trogodišnji, t. zv. „second cycle". „Dans le second cycle, quatre groupements de cours principeaux sont offerts à l' option des élèves, savoir : 1. Le latin avec le grec ; 2. Le latin avec une étude plus dévelopée des langues vivantes ; 3. Le latin avec une étude plus complete des sciences ; 4. L' étude des langues vivantes unie ó celle des sciences, sans cours de latin). Broj sedmičnih sati kreće se u tri viša razreda medju 20 (division B u VI. razr.) i 28, odnosno 30 sati, ako se pribroje 2 fakultativna sata (u matematičkom odjelu B VII. razreda). U višim se razredima uči uz ostale predmete higijena (tečaj od 12 sati), prostoručno i gemoetr. risanje, izvode se praktične prirodopisne vježbe, nadalje se uči geologija i filosofija po $8^1/_2$ sati u oba filosofska odjela VII. razreda, a u oba matematička odjela istoga razreda po 3 sata. Klasični jezici imaju tu znatno manji broj sati, nego u našim gimnazijama, grčki je postao fakultativnim, a osobita se pažnja posvećuje materinjem i živim tudjim jezicima, matematici, prirodnim naukama, novijoj povijesti i povijesti filosofije spojenoj sa štivima iz filosofskih pisaca. U višoj franceskoj srednjoj školi sadržana su četiri obrazovna pravca, od kojih se dva mogu porediti našim gimnazijama (A latin-grec) i velikim realkama (D sciences-langues), a ostala dva realnim gimnazijama (B latin-langues i C latin-sciences). Tim se mnogostručnošću obrazovnih pravaca mladeži omogućuje veća sloboda u izboru zvanja. No treba imati na umu, da su sva četiri odjela u višim razredima uredjena samo na velikim licejima, dok se ostali zavodi zadovoljavaju sa 3, a neki i sa 2 odjela u svakom višem razredu. Za one pak učenike, koji istupaju poslije 3. realnog razreda prvoga cikla, a ne žele položiti ispit zrelosti (baccalaureat), uredjuju se na većim licejima praktični dvogodišnji tečajevi sa obukom živih jezika, prirodnih nauka i matematike. Ti tečajevi nemaju znanstvene, već posve i praktične svrhe. „Cet enseignement aurait le caractère de ce qu' on appelle dans quelques pays voisins l' enseignement reel". — Jedinstvenost nove franceske škole ogleda se poglavito u tom, što su sva četiri odjela viših razreda posve ravnopravna i što svjedočba zrelosti, izdana od kojegagod odjela, ima jednaku vrijednost za prijelaz u koju mu drago visoku školu. No čini se, da franceska javnost nije posve zadovoljna s tom kompliciranom organizacijom jedinstvene srednje škole. Tomu je uz ostalo dokazom činjenica, da se je netom u Parisu osnovalo novo reformatorsko društvo pod imenom „Association pour la réforme d' enseignement", kojemu stoji na čelu uz Ribota, Croiseta, Doumera, Deschanela, Levasseura, Lippmanna i poznati kulturni povjesničar Pierre de Coubertin, koji je napisao djelo „Notes sur l' Education publique". To društvo ima i svoje glasilo mjesečnu smotru „Revue pour les Francais". Društvu je svrha, da utire put „temeljitoj preobrazbi naučnih osnova i da ove metodički prilagodi današnjem stanju ljudskog znanja." Očito je, da društvo snuje posve savremenu organizaciju javne nastave, osnovanu na novim pedagoškim načelima.

Rusija od početka novog stoljeća radi na novoj organizaciji svoga srednjeg školstva prema načelu jedinstvenog srednjoškolskog tipa. Poučna je i zanimljiva povijest ruske srednje škole u minulom stoljeću. Uvarovska gimnazija od 1828. do 1852. bila je jedinstvena srednja škola sa prevlašću humanističnih nauka. God. 1852. uveden je dualizam: jedna vrsta gimna-

zije s latinskim i grčkim jezikom i druga sa latinskim jezikom i prirodnim naukama. U jezgri bila je jedinstvena i ta izvana razdvojena srednja škola, jer je prijelaz iz jedne u drugu vrstu bio lak i slobodan. U ovoj se organizaciji polagala važnost na prirodne nauke. God. 1864. mijenja se po treći put ustrojstvo ruske srednje škole, koja se dijeli na tri vrste: a) čistu gimnaziju sa latinskim i grčkim, b) realnu gimnaziju sa klasičnim jezicima i matematičko-prirodnim učivom, c) realne srednje zavode sa latinskim jezikom i prevlašću realističnih predmeta. Čistih gimnazija bilo je vrlo malo, realnih zimnazija nešto više, a najveći broj srednjih zavoda pripadao je trećoj vrsti, koja donekle odgovara tipu velikih realki. Gimnazije od 1828., 1852. i 1864. imale su 7 razreda. — God. 1872. vraća se Rusija tipu humanistične gimnazije sa prevlašću staroklasičnih jezika i ujedno joj dodaje 8. razred. Taj preokret ima se pripisati u prvom redu ministru prosvjete grofu D. A. Tolstoju i njegovu savjetniku Katkovu, gorljivim poklonicima klasicizma. To mijenjanje srednjoškolskog ustrojstva u uskoj je svezi s političkim pojavama i strujama. Pedesetih se godina u Rusiji mislilo, da se uzrok bunama i prevratima g. 1848. ima tražiti u tome, što se mladež u školama previše bavi klaisčnom starinom, punom republikanskih i slobodarskih ideja. Klasični su jezici potisnuti u drugi red, a prevlast zadobiše prirodne nauke, koje su imale otrijezniti i umiriti duhove. A kad se je za D. A. Tolstoja snovala reforma, preoteo je mah u Rusiji upravo suprotan pedagožki nazor o te dvije učevne grane: prirodne se nauke dovodile u svezu s tadašnjim nihilizmom (Turgenjev: „Oci i djeca"), a staroklasična se obuka smatrala elementom trijeznoće i zapta. Tolstojev klasicizam, koji je radi krutog gramatičkog formalizma prozvan „germanskim" i „Kühnerovskim", vladao je punih 30 godina u ruskim gimnazijama i dao povoda žestokim borbama, koje su ga konačno srušile i dovele do preustrojstva ruske srednje škole na osnovisavremenih pedagoških načela. Zanimljivo je, da reformator grof D. A. Tolstoj, taj začetnik njemačkog gramatičkog klasicizma, nije bio nimalo vješt klasičnim jezicima, jer je tek poslije uvedene reforme počeo učiti počela grčkog jezika i gramatike kod profesora grčkoga jezika Kosovića.

O savremenoj reformi srednje škole počelo se snovati i raditi za nastavnog ministra Bogolêpova, a nacrt nove organizacije i naučne osnove o jedinstvenoj srednjoj školi izradjen je i pretresen u stručnog anketi g. 1902. za njegova nasljednika, generala Vannovskoga. Taj je nacrt samo u pojedinostima izmijenjen g. 1903. za nasljednika potonjega, I. G. Zengera, dok je glavno načelo ostalo netaknuto. Nacrt ministra Vannovskoga zadao je silan udarac klasicizmu, jer pridržaje obuku latinskoga i grčkoga jezika samo u 5 gimnazija, a u ostalim srednjim zavodima ti se predmeti ukidaju. Ovo je načelo ostalo netaknuto i u Zengerovoj preradi. U četiri niža razreda svih ruskih gimnazija, osim pet, nema grčkoga jezika, a obuka latinskoga jezika počinje se tek u III. razredu. Mjesto obveznih klasičnih jezika uvršteni su u naučnu osnovu ovi predmeti: nauka o zakonima, domovinska obuka, prirodne nauke i opća književnost. Kad je proglašen taj nacrt za niže razrede, u 70 ruskih gimnazija nije se našao ni jedan učenik, koji bi bio od svoje volje htio učiti grčki jezik kao fakultativan predmet. Po novom zakonu, koji se sada sprema, sve će srednje škole dobiti ime gimnazije, a svjedočbe zrelosti imat će ovlast za prijelaz u sve vrste visokih škola (možda s naknadnim ispitom iz latinskoga i grčkoga ili samo iz latinskoga jezika). Staroklasična obuka, naročito učenje gramatike latin-

skoga jezika, provodi se po frankfurtskom sustavu i u duhu heurističke metode. Uvede li se zakonom taj nacrt, Rusija će dobiti samosvojni jednolični tip srednjeg zavoda, koji se najviše primiče savremenom idealu jedinstvene srednje škole.

U Ugarskoj se takodjer snuje jedinstvena srednja škola s obveznim latinskim jezikom za sve učenike i jedinstvenim osposobljenjem za sve vrste visokih škola. U višim se razredima ostavlja na volju učenicima, da izaberu po dva od ovih alternativno-obveznih predmeta: grčki, franceski, engleski, talijanski, kemiju i opisno mjerstvo. Po sadašnjem ustrojstvu (iz g. 1890.) grčki je jezik u gimnazijama fakultativan. Mjesto te obuke uvedena je lektira grčkih klasika u prijevodu sa poviješću grčke književnosti i umjetnosti, a osim toga po 2 sata risanja u višim razredima. Za buduće bogoslove, filologe i povjesničare grčki je obvezan predmet. Obuka u grčkom jeziku se počinje u V. razredu s jonskim narječjem i Homerom, u VI. razredu se još čita Herodot, a tek u VII. razredu uči se atičko narječje. Po ministarskoj naredbi od g. 1905. traže se na ispitu zrelosti tri pismene radnje, a težište leži u usmenom ispitu, kod kojega se više gleda na općeni obrazovni stepen, nego na množinu pozitivnoga znanja. Jasno je, da su i u sadašnjem ustrojstvu srednjih škola ostvarena neka moderna pedagoška načela.

Rumunjska je g. 1898. stvorila jedinstveni tip srednje škole, licej sa osam razreda, od kojih četiri niža tvore zajedničku podlogu trifurkaciji, koja se počinje u V. razredu s klasičnim, realnim i modernim odjelom. U klasičnom odjelu imaju prevlast latinski i grčki jezik, u realnom matematika i prirodne nauke, a u modernom se grčki jezik zamjenjuje fizikom i prirodnim naukama, a inače je taj odio posve nalik na klasični. Koncem VIII. razreda ne polaže se više prava matura (baccalariat), već samo neki općeni završni ispit, koji se u Austriji ne priznaje.

3. Reformne srednje škole.

U Njemačkoj, i to najprije u Frankfurtu na M., osnovan je prije kojih 20 godina sustav reformnih srednjih škola, kojemu je glavna značajka u tome, što tri najniža razreda tvore zajedničku podlogu bez latinskoga jezika kao neku „predškolu" za gornje razrede sa tri odjela, i to gimnazije, realne gimnazije i realke. Mjesto latinskoga jezika uči se u tri najniža razreda franceski, sa 6 sedmičnih sati. Obuka u tudjem jeziku počinje se u živom (franceskom) jeziku, u kojem se može primijeniti prirodna heuristična metoda. Prednost je ovoga sustava, što se izbor zvanja odgadja za tri godine, mnogim učenicima u manjim gradovima omogućuje ostanak u roditeljskoj kući i što svaki učenik nauči jedan moderni jezik. U 4 razredu počinje se u gimnazijskom i realno-gimnazijskom odjelu latinski (po 10 sati), a u realnom odjelu engleski (bez lat. i grč.), a tek u VI. razredu počinje se u gimnazijskom odjelu grčki (po 8 sati), a u realno-gimnazijskom engleski jezik (po 6 sati). Najvažnija je novotarija, što se latinski počinje učiti u III., a grčki u VI. razredu, što se prije držalo nemogućim; a ipak se s više strana priznaje, da se na ispitu zrelosti postizavaju iz tih predmeta posve dobri resultati, pače razmjerno bolji nego li na čisto humanističnim gimnazijama staroga sustava. God. 1905. bilo je već 80 takovih srednjih škola u Njemačkoj. Liječnici tek prigovaraju, što ima u tim školama 5—6 obučnih sati na sedmicu više nego u starim gimnazijama i traže, da se taj višak obali. — Na ovaj je sustav više ili manje nalik us-

trojstvo srednjih škola u Švicarskoj, Belgiji, Holandiji, Srbiji i Bugarskoj.

Reformni pokret u Njemačkoj i u novije vrijeme u Austriji ide očito u glavnom za tim, da se srednje školstvo preobrazi na osnovi glavnih načela toga reformnoga sustava, ako se već sada ne može ustrojiti jedinstvena srednja škola. Ta će načela jamačno biti središnja točka u raspravama srednjoškolske ankete, koja će se na poziv austrijskog nastavnog ministra dra. Marcheta sastati o novoj godini, da vijeća o savremenoj reformi srednje škole u Austriji.

Iz ovoga se kratkog pregleda razbira, da se danas na polju srednjoškolske nastave u većini prosvijetljenih država provede ili spremaju važne preinake prema duhu i potrebama novoga vremena. Ta činjenica ozbiljna je opomena našoj domovini, da se što prije lati posla, kako bi po uzoru naprednih zemalja i u skladu sa našim narodnim potrebama preustrojila svoje srednje školstvo. O tome, kako bi se to ustrojstvo po našem sudu imalo udesiti, bit će govora u posebnom članku.

JOSIP KOSOR: CUPALO

(Svršetak

— Prijatelju moj! — pokliknu Cupalo ranjenim glasom i potraži mu na bolesnom logu desnicu. — Gdje li te to nalazim brate moj!

Ličanin polagano stenjaše i ne odgovori odmah. Zatim progovori.

— Bogu budi hvala kad mi nije i ovu drugu odsjeklo...

— A kako se to sluči, kako? — prignu mu se prijatelj i položi donesenu milošću na stalak do kreveta.

Bolesnik pogleda na zamot i trene zahvalno okom.

— Dogodilo se kao što se ovdje sve na prečac dogadja. Zahvatio me kajiš.

Pošute. Cupalo se obazre po ostalim susjednim posteljama, koje su tekle daleko sobom u ravnim porednim linijama. Na svima ležahu slična zelena od boli lica sklopljenih ustiju i mutnih očiju poput Ličanina i Cupalo osjeti, kako mu se pomiču dlačice na tijelu od nekog ledenog uzbudjenja.

— Mora da ti je teško..., — progovori sada Cupalo s uzdahom ljudske sućuti.

Bolesnik pokrene očima u tvrdim jakim očnicama.

— Ne samo meni, nego svima tude. Svi su manje više ostali bez ruke ili noge.

— Od tvornice?

— Od tvor-ni-ce...

— Trebaš li kakve pomoći? — upita Cupalo iza iznovične uporne stanke.

Bolesnik šutaše a onda se prenu:

— Revolver bi trebao.

Cupalo se maši za novčarku, nu Ličanin se stane otimati.

— Molim te ne vrijedjaj me, — povikne Cupalo držeći otvorenu veliku kožnatu novčarku u ruci i brzo mu turi nekoliko dolara pod jastuk.

— Hoće li ti išta dati ti fabrikanti, kod kojih čovjek ostavlja svoja uda? — upita sada bolesnika.

— Ne znam. Ako dadu dobro, ako ne, bog im i duša.

— Ti valda znaš, da sudbenim putem možeš tražiti svoje pravo.

— Ah, — otkinu se uzdah Ličaninu, — zdravlje i radina snaga, to ti je tvoje pravo.

Cupalo ga htjede upitati: „Kud si poslije naumio?" — nu u pravi tren se dosjeti. Ta šta dà ga za to pita i zadaje mu nove boli i bezutješne misli. Kud je pristao čovjek bez jedne ruke?...

— A kako u tebe, ide li gostiona dobro? — upita Ličanin.

— Dobro ide, al ja ću skoro doma, — odvrati Cupalo zamišljeno.

Bolesnik iznova teško uzdahne. Cupalo se pokaje u duši, da je govorio o novcu prijatelju. Njegov uzdah pričini mu se ne zavidan, nego neka teška samokletva na usud i sopstvenu nesreću. Uvidi, da će pobuditi u njemu još tužnijih misli i pomisli, da se oprosti.

— Ako se više ne vidimo, — pruži mu on ruku, — molim te ostavi me dobro u duši, zavolio sam te kao brata rodjenog.

— Hvala ti, hvala kao bratu po majci, — zastenja duboko bolesnik, — hvala ti na daru i na milošći. Uvijek ću te se spominjati kako te sada vidim.

Cupalu dodje da cikne, još jednoć živo stisnu ruku prijatelju i kao lud s ledenom dušom izjuri iz bolnice. A ona osta za njim na izmaku nedjeljnog zimnjeg popodneva studena i mračna kao da je pomrčala od samih bolesničkih misli, koje su jurile unakrst velikih svjetova...

XXV.

Cupalo nije više dugo držao gostione. Bilo mu je već novca dosta. Kako je u dno duše imao nešta pustolovna, to odbi od svoje privrede hiljadu dolara i naumi, da se malo poklatari po novome svijetu. Osim New-Yorka htjede vidjeti Pittsburg, Chikago, St. Francisco i druge amerikanske gradove. Prohtjelo mu se okusiti u njima užitaka i bezbrižne šarene slatčine... Kad je potrošio hiljadarku obilazeći noću po raznim zabavištima, a danju po cirkusima i menažerijama, ukrca se za Europu.

Anici se svedj ne javi — htio ju je iznenaditi.

XXVI.

Anica podnese gorku muku ne čuvši skoro godinu dana glasa o njemu. Tri su godine uminule i on se ne povrati. Nasta već i četvrta. Šta da počne ubogo djevojče ili ženče s djetetom bez njega. Cio svijet stoji sveudilj prema njoj sa svojim predsudama kao preogromna četa kosmatih nakostrušenih demona. U grad ne smije, preko crkvenog praga ne smije, svuda na nju vrebaju kivne oči prezira i pakosti. A zar da živi vječno samo na jednom komadu zemlje, premda joj je omilio ali je previše nakvašen njezinim suzama, previše nadahnut njezinim uzdisajima I ne toliko radi nje koliko radi čeda njezina. Nek ono svojim sitnim očicama uoči drugih slika svijeta. — Otac i mati ne smilovaše joj se, premda ona ne traži ničije milosti, al srca njihova ne smekšaše se sama od sebe ništa. Ona o njima ništa ne čuje nit ispitkuje. Tetka ulazeći u godine postaje mrka i zagrižljiva. Svejednako joj je teško bez muške glave. Bijedna udovica nema sreće i vidi, da joj se je pokoriti udesu. Višeput samotna žena posumnja u povratak Cupalov i provuče ga Anici kroz nos. Djevojka se tada pokunji i kao u zaštiti privuče od bola svoje čedo na grudi.

I prolaze tako dani i noći trpke, gorke i beskrajne za Anicu.

Izmjenjuju se mijene mjeseca i vremena — blagih sunčanih dana i mračnih burovitih noći. Ona sjedi na kućnom pragu i držeći svoje čedo na koljenu upire oči prema luci. Po noći čuči na krevetu i zuri u more, što miruje kao prostorna razina ulja u mraku il na demonski način djisa, uzbudjeno svojim bezdanim strastima. — Počesto uzme čedo u naramak i uznese ga na hridi ponesav sobom pregršt mrva hljeba da nahrani galebove. To i je jedina zabava zapuštenoj vili na hridima. Tad sive ptice laganih nogu i prebistrih očiju u gustim jatima oblijeću oko nje, čineći joj oko glave živi lebdeći lepršavi vijenac. Mehki lepet krila i blaga zračna struja miluju joj krasno garavo i sad nešto od bola problijedjelo lice — četiri godine ne cjelivano! Žarke joj oči krijese se slijedeći slobodni lijet ptica. Bujna je mašta zanosi i grudi joj željom ispunjuje, da i ona poprimi krila i poput krilatog plačnog djeteta mora nagne u prekomorsku daljinu i potraži dragoga. Nema ona tužna prijatelja ni druga, tek se ptice s njome druže, smione ptice bez pakosti i ljudskih slaboća...

I još joj jedna golema utjeha, da čedo njezino raste i buja. U malog Mora ojačale grudi, izrazite se oči crne i bistre i osuli zubi bijeli ko biserje. Već se on s mamom razgovara i tepa joj koješta iz svog mladog srca. I Moru se najviše mili, kad ga majka uspne na hridine pred obraz njegovog gordog imenjaka. Kako li veselo miga ručicama u susret galebovima dobacujuć im mrve, kako l' se smije i u njihov obijesni kriješt miješa svoje cikćuće glasove. A kad nasićene ptice uminu hitnuv se ravnim kružećim lijetom po moru, onda mlada majka i sin šutke gledaju niz vodu bludeć očima po plavoj crti, gdje golemo nebo sakriva daljine, ne će li izronit koja paroplovna ladja, koja dovaža putnike iz stranih krajeva.

Nu ladje krstare amo i tamo i ne donose onog, kog im srce čeka.

— Oj, mama, mamica, pa kad će ćaća doć? — zatepa višekrat mali.

Anica ga na to zavije u grudi i tisnuv mu cjelov na vrela ustanca veli:

— Doće, doće...

— Zašto ga već nema, da ga vidim, — pita mali iznovice.

Nu Anica mu na to više ne odvraća riječima, nego mu dalnji upit spriječi cjelovima.

Jednoga dana nenadano i po prvi puta nahrupe dvije susjede njezinoj tetki.

Jedna zelenookata i čupava kao matora mačka, zakriča iza nekoliko izmjeničnih riječi:

— Zašto dijete već ne nosiš na krst. Meni djeca sva pomriješe, sigurno zbog toga, što nam nekrst u blizini živi.

Anica se naglo smuti i privati za kose, — zinu al ne progovori.

Druga susjeda žutih dugih zubiju, prugasta, načiniv mrežu mrska u licu pridoda:

— Krava mi krepa, kokoši mi ukradoše, pseto mi uginu, držim, da je u svez s time.

Anici se zamagli u glavi.

Prva susjeda zelenookata, mačkasta, opet preuze:

— Zašto kopile ne odneseš na krst, zašto i sama ne pospeš lugom kosu i ne dokaješ se.

Tetka Aničina ne umjede od pogrda braniti nećakinje, nego od neprilike u kojoj se crvenjeti stala, čupkaše rojte na marami. Druga je susjeda trgne za oplećak i povika :

— A ti je držiš u kući i ne bojiš se boga. Kad grmi, ništa se ne bojiš, da te grom ne smiri ! Kad umreš nadaš li se u raj, ili misliš li još živa s griješnim tijelom otputovat u pakao?

Vani puhaše jesenska bura pocrnjela od bijesa, rićući morem i plašeći ljude. I oblaci se nagomilaju crni i gusti u gromadama i pojednačke. U samotnoj izloženoj kući na obali kričale su svedjer one dvije sujevjerjem ožigosane žene pozivljući se u bezumnoj nemoći na svece i djavole . . .

Zelenookata stiskaše već pjesti i oršteć slinom navali iz nova kriještom poput furije na Anicu :

— Ne pokrstiš li ga i ne iskaješ li se nagovorit ću derišćad, ili ću je baš potplatit, neka ti objese krepanu mačku na pendžer i nek se na te svakim smećem nabacuju.

Druga joj prikriča :

— I pravo je tako i pravo je, ja ću ti pomoć u tome.

Anica već ne znade, što bi od bola i suza i tek protisnu lamajuć rukama :

— A okle vam pravo, da navaljujete na moj život? . . .

— To je kršćansko pravo od boga nam dano, — psikahu one.

Grom jedan pa drugi javi se svrha gora a onda učestahu teški, daleki i razbojni u mračnom lancu gromova.

— Gledj ! To Irudicu sveti Ilija bije, sad će on i tebe. Bjež' da i na nas ne strese, povika zelenookata i pograbi drugu za rukav te skupno izletješe razjarene na buru. Srdite struje dočekaju ih vani i kao crne vrane ponesu po nemirnom uzduhu.

More se popne, uskipi i zahuči. Ono kipjaše velikim zelenkastim grivastobijelim valovima jurišajuć na obalu i bjesneć razrožno . .

Anica osta s čedom u naramku do prozora ledeno-nijema i tek osvijetljena zelenkastim svijetlom parajućih munja.

XXVII.

I opet lukom križaju parobrodi doplovjeli iz dalekih svjetova. Putnici nagrću u grad s putnim kovčezima i s tragovima na licu proživjele lijepe duševnosti, koja opominje na čarobne vidike po moru, na dirljive časove iznenadjenja i na čeznutljiva snatrenja po boji dana i noći.

Nuto najednoć se izvuče iz gomile, koja je sišla s parobroda, silna pojava garava čovjeka, crnih očiju, zavitih brkova, čvrstih plećiju, lijepo obučen u polutamno odijelo i obuven u lake visoke čizme do koljena. Nadošli putnik prebacio velik kovčeg preko ledja a drugi nosi u ruci i udario čvrstim korakom obalom prema gradu. Stupa on tako hrabro, smiono i ponosito, a u licu mu, u koji se usjekao trag rada, promišljanja i osebujni karakter tudje zemlje — zatreptio, tihi blaženi osmijeh — pozdrav rodnome gradu ! Ne obazire se on ni lijevo ni desno, nikome u oči ne zagleda, nego ravno kroči kao čovjek, od koga se očekuje i nada i spas. Iz daleka vidi on pred sobom tamo do groblja čempresova, neku malu suru kućicu i sve svoje misli i osjećaje, svu snagu svoje duše, uperi sada tamo. — Nu on bude umah zamjetljiv. Gradjani, što se promiću obalom znatiželjno posmatraju

nadošlog putnika. Tko li je, odakle li je? — zapitkuju se oni. Nu u kojih su oči bistre, ne muče se dugo tim pitanjima i umah ga prepoznaju.

— Cupalo ! — pokliknu jedan glas.

— Cupalo, Cupalo ! ! — pokliknu složno više glasova.

— Ta je li to on? — padaju začudna pitanja.

— On, on, glavom on, — slažu se odgovori.

Nu Cupalo se ni ne obazire — svi su oni njemu puno skrivili, — on samo kroči visoko držeći glavu i samosvijesno, kao na raskršću starih uspomena u novi život.

Eno ga, gdje već zamaknu prema groblju čempresovu. Još samo nekoliko koračaja, još nekoliko teških uzdisaja i stigao je u novu luku.

Anica je sjedila u sobi i češljala maloga na krilu. Mehku kosu razdijelila mu nasred čela i u dvije pole, razvila je u bujne duge kovrčice. Mali je migao nemirno ručicama i gundjao nekaku pjesmicu. Tetka je vani prala rublje.

Najednoć vrata škrinu i Anica začuje duboki pokrič tetke. Ona se potrese i sva uzbudjena poleti vratima. Pred njom se ukaza — on ! — Ona zastade koračiv korak nazad ; ne mogaše da protisne riječi, tek osjeti kako ju je silno pududarila krv u punane grudi. Napokon zalama rukama po zraku, baci mu se na grudi i projeca teško i duboko. On je ogrli oko vrata, spusti svoju glavu njezinoj i zanijemi umorno. Tetka se savije pokraj vrata kao žalosna vrba. Tako uminu dva tri trena, onda se mlada žena otrgne od grudiju dragoga, podigne svoje čedo na ruke i pruži mu ga. Mladi čovjek uzme po prvi puta sina u naručaj, privije ga srcu i vrele suze stanu mu kapati na mehke nježne pramove . . . Sobom se orio duboki prekidani jecaj iz Aničinih grudiju — oj — joj joj joj joj ! . . . Ona se previjaše i hitaše u postelju kao ptica ranjena. Previše je to bilo nenadane radosti za nju i njezinu pretrpljenu muku. Ona je sada htjela da sve isplače, što se je u njezinoj duši gomilalo kroz četiri godine dana.

— Je li ti teško bilo bez mene? — otkinu se napokon njemu riječ, nakon što je dosta vremena prospješilo.

— Za što si me čekanjem toliko izmučio, zašto mi se nisi oglasio, da ne bdijem noći i dane ne kukam? — sveudilj jeca ona.

— Oprosti, oprosti, — šapće on toplo, — život me je bio svega uposlio, — a i htio sam, da ti učinim veće veselje ovoga dana.

— Veselje, koje ubija, — jauče Anica.

— O koliko je tužna bez tebe propatila, — zakreći glavom tetka i briše suze.

A mali sve to gleda ozbiljno i čudno i najednoć pljesnu, ručicama prokliktav u smijehu :

— Ćaća, ćaća, moj ćaća !

I ova mala soba, gdje su tri samotne duše, uz mračnu buru i more projadile tolike dane i noći, ožive novim životom obrativ se u raj . . .

Cupalo otvara kovčege i dariva dragu zlatnim prstenjem, dragocjenim gjerdanima, sina šarenim igračkama, a tetku krasnim maramama. Gomila on sve dar do dara za svoje mile, a sada vadi snop šarenih banaka i kliče :

— Evo truda moga !

Anica se smije novim osmjehom sreće, tetka ga blagosivlja i križa rukom a mali se već sam sjeo ocu na koljeno.

Cupalo poljubi sina u čelo i upita mladu ženku :

— Kakvo si mu ime dala?

— Nisam ga htjela krstit bez tebe, nu ja sam mu dala ime po našoj ljubavi omiljelo: „More".

Cupalo se sagne uzme je za obje ruke, izljubi ih i sebi oko vrata ovije.

— Nek mu je ime „More", — progovori on porazmisliv i uzdahnuv, — More ljubavi, a ja mu pridodajem drugo ime, ime života „Rad!" —

XXVIII.

Iza mjesec dana vjenča Cupalo Anicu. On ne požali para, nego svoju krasnu ženku svu obuče u svilu na udiv malomještanima. Toga dana krsti i sina. On mu zaista na krstu dade dva imena „More i Rad". Iza vjenčanja povuče svatove s barkama na more. Tamo udesi gozbu po svom starom pustolovnom običaju uz naručenu hirovitu svirku srbijanskih cigana.

Na dan njegova pira dolažahu malomještani na obalu i zavideći mu povikivahu:

— Vidite Cupala, što se razvalio, što se ogavanio! Tko bi živ reko, da će se to izleći iz njega.

Medju mnogobrojnom svjetinom stajahu negdje u kutu i Polipić i stari župnik. Polipić ne imadjaše udjela na slavi. Cupalo je posvema prekinuo sa starim trulim uspomenama...

— Ne znam sam kako bi mu se približio, kako li bi? — pita od samih predsuda pogureni Polipić za savjet župnika.

Stari župnik kašljuca i odvraća:

— Spasio ti je čast, vjenčao ti je kćer, moli ga za oproštenje.

— Previše sam ga uvrijedio, on je doznao onda, da sam ga tražio s revolverom.

Župnik šuti.

XXIX.

Protekoše tri godine silnoga radinog žilavog života.

Cupalu je darovala Anica osim sina More Rad, još dva krepka sinčića, koje on okrsti imenom svojih rodnih gora „Marjan" i „Klis".

Pod podnožjem brijega na drugoj strani grada puši se visoki dimnjak tvornice cementa, koja nosi ime vlasnikovog najstarijeg sina i novo ime samoga vlasnika „More Rad".

Cupalo odbaci sam svoje staro ime „Cupalo", kao kakvu staru prnju i zakonitim putem obrati ga u ime najstarijeg sina. Ubrzo izabraše ga za gradskog viječnika i na novo preporodjeni čovjek, More Rad, grmi sada u sjednicama gradskoga vijeća rušeći ropske predsude mraka i dokazujući živu potrebu, da grad ustroji kakovu školu za nauku običnog svakidanjeg rada...

A njegova Anica i sada prolazi gradom čedno vodeći svoje sinove kao dok je djevovala, premda joj malomještani već iz daleka skidaju kapu.

I tako teče dalje život obnavljajući svoje lice i duh, a more veliko i pravječno šumi i burno poigrava u svojoj neukrotivoj sili, gordosti i samosvijesti veličja, kao da sa svim svojim stogrlim valovima slaže velepjesan nepobjedivoj carici slobodi... —

LISTAK

† GJURO DEŽELIĆ

(* 25. III. 1838. † 28. X. 1907.)

S Gjurom Deželićem pao je u grob posljednji od hrvatskih polygrafa. Kao epigon ilirskih vremena, naslijedio je ovu baštinu od Gaja, Kukuljevića, Vukotinovića, Bogovića, Šuleka i mnogih drugih pisaca one dobe, koji su svome narodu bili općeniti kulturni radnici i buditelji narodne svijesti. Danas više ne posjedujemo takovih radnika, jer se je hrvatska inteligencija silno razvila a broj hrvatskih književnika tako uvećao, da se svaki od njih može baviti samo svojom posebnom strukom. Danas više nije potreba, da bude svaki pisac i pjesnik, i učenjak, i publicista, i političar, nego svaki može uspješnije djelovati, ostane li vjeran jednom zvanju, koje ga najviše privlači.

Možda se u toj okolnosti imade potražiti razlog, s toga je Deželićev književni rad, ma kako obilan i zaslužan bio, mladom naraštaju ostao manje poznat, te se on danas u neprilici pita, u kojem je pravcu bio najvredniji i najzaslužniji ?

Na to je pitanje težak odgovor, jer je Deželićeva pojava mozaik, sastavljen od tolikih detaila, da ih jedva možemo pregledati. Svaki od njih imade svoju aktuelnu vrijednost u vrijeme, kad je stvoren, te se ne dade od njega lučiti, — a svi skupa stvaraju tek sliku, koja nam prikazuje Deželića u isti mah i kao književnika, i kao javnog čovjeka, i kao čovjekoljuba. On je kristal, koji se ljeska na sve strane, sastavljen od sto traka, izbrušen ljubavlju i vatrom srca svoga za sve, što je hrvatsko i hrvatskom narodu korisno. To mu valja u potpunoj cjelini i u prvom redu nepristrano priznati.

Kao spona izmedju starog „ilirskog" naraštaja i hrvatske nove knjige, Deželić je stupio na književno poprište u doba najljućeg njemačkog natražnjaštva, koje je rastjeralo i skučilo Ilirce, od Zagreba ponovno stvorilo švabsko gnijezdo, a od Hrvatske refugium peccatorum sviju inorodnih renegata i puzavaca. Na osvitu novoga dana, on je počeo u zagrebačkom sjemeništu najživlje nijetiti narodnu misao i ljubav za narodnu knjigu, a kad znademo, koji su mu ondje bili drugovi i što su oni kašnje uradili u hrv. knjizi, onda smo tvrdo uvjereni, da ih je samo živa okretnost Deželićeva i njegova ustrajnost stvorila onim, što su postali. On sam stvorio je svojim prvim hrv. koledarom „Dragoljubom", u kojemu je napisao pod raznim imenima niz pripovijetki, pjesama i članaka, pravo remek-djelo, za koje mu je lično sam Ljudevit Gaj, jamačno dobar poznavalac ljudi i našeg stanja, čestitao.

Tko dakako danas pregledava i prosudjuje prema današnjem našem razvitku onu malu knjižicu, izdanu g. 1861., jedva da može shvatiti, što je ona tada značila i vrijedila. Danas zastarjeli koledar, bila je tada iskra, bačena u barutanu, koja je razpršila više no desetgodišnji mrak i klonule duhove s nova podigla na nov život. Značila je nov preporod. Hrvatska se je riječ opet smjela čuti, tiskati i čitati !

Ovaj prvi uspjeh s novim političkim vremenom odnio je Deželića, Lorkovića, Tomića i mnoge druge iz sjemeništa. Ipak je boravak u sjemeništu u ovom narodnom sinu postavio trajan osnov onomu, što ga je za cijela života toliko odlikovalo i resilo, — a to bijaše njegova bezprimjerna ljubav spram bližnjega svoga. Često put sam pomišljao na to, što bi ovaj čovjek bio uradio i što postao, da je ostao na stazi svećeničkog zvanja ? Njegova vatrena riječ ; njegova upravo apoštolska susretljivost i sdušnost u vršenju dužnosti, dapače i takovih, koje se obično vrše ex privata diligentia ; njegova organizatorna snaga i osobit način općenja s ljudima ; njegova radinost i izgladjujuća narav : sve to moglo ga je dići na visoke časti, ako mu i nije moglo pribaviti većega poštovanja i veće ljubavi medju sugradjanima, nego li ih je uživao. Ali Deželić nije bio ni tada ni poslije dosta tašt, ni dosta egoističan, da se za sebe bori, jer inače ne bi bio postao općim dobrotvorom.

Niz pripovijesti, medju kojima je najznatnija romantična „Grobareva noć", prevodi Pellica, Chateanbrianda, Wisemana i više ruskih pisaca, te niz životopisa tadašnjih hrvatskih prvaka Kukuljevića, Mažuranića, Bogovića, Vukotinovića, Demetra, Stoosa i drugih, mnogobrojni članci u raznim novinama : to su prvi plodovi Deželićeva pera. Oni su zastarjeli, ali su potpuno ispunili svoj zadatak.

U isto vrijeme poče skupljati pjesme i popjevke, koje su se diljem naroda pjevale te izda g. 1863. svoju „Pjesmaricu", koja je do danas doživjela više izdanja i ostala najbolja i najpotpunija zbirka pjesama, prema kojoj su sve kasnije uredjene. Ovo je djelo drugi znameniti književni čin Deželićev, jer je pogodio njime u srce naroda kao i Kačić

u svoje doba. Narodna i umjetna pjesma izvojštile su hrvatskoj misli više pobjeda od krvava mača.

Istupivši iz sjemeništa, Deželić je započeo svoju karijeru kao novinar te je bio suradnikom svih hrvatskih listova, a uredjivao je „Danicu", „Domobrana", „Dragoljub", „Vienac", u kojima je napisao mnoštvo radnja najrazličitijeg sadržaja. Glavna karakteristika svih tih radnja jest, da su pisane lakim i razumljivim načinom a s narodnopobudnom tendencijom te primijenjene potrebama vremena. Njegovo pronicavo oko nije propustilo ni jedne zgode, da ne reče svoju, — a svaka mu je valjala. Imao je ukusa i talenta za organizaciju. Bio je najspretniji urednik časopisa, što ga je ikad Hrvatska imala. Ipak držim, da mu je kao novinaru i uredniku zabavno-poučnih listova glavna zasluga u tom, što je oko sebe znao s velikom ljubavlju sakupljati mlade ljude i pobudjivati ih na rad. Bio je jedan od rijetkih hrvatskih urednika i pisaca, za koga se je moglo sine ira et studio reći, da nije poznavao hrvatskog jala i da se nije bojao konkurencije. To mu zahvalno posvjedočavaju svi hrvatski književnici, kojima je milo došao u susret kao pravi otac i pobratim.

Nije ovdje ni mjesto ni vrijeme, da se poimence nabroji Deželićev književni rad, nego je nužno, da se istaknu glavna područja i glavni momenti toga rada, da se uvidi, što nam je pokojnik bio. Kao što je bio pjesnik (Viška bitka), novelista (Grobarova noć, 22. svibanj, Zulejka, Medvjedgradski duh, Surka, Burzanci, itd.), novinar, biograf i prevodilac, isto je tako pisao povjesne, filozofske, pravne, kulturne rasprave, uredio hrv.-njemački i njem.-hrv. rječnik i uredio 44 tečaja koledara „Dragoljuba", u kojem je napisao pravi bezbroj sastavaka svake vrsti.

Nema gotovo ni praktičnoga područja, na kojem nije Deželić svojim perom pomogao hrv. knjigu. Jedna od takovih knjiga jest njegov „Obučevnik za vatrogasce", kojim je jednom za vazda udario osnov hrvatskom vatrogastvu i jednoličnoj hrv. komandi. To je njegovo četvrto veliko djelo. Ova je važna grana javnog dobrotvorstva nekoć bila u posve njemačkim rukama. Deželić ju je pohrvatio i preustrojio, on se punim pravom može nazvati ocem hrv. vatrogastva, te je i njegov posljednji javni rad išao za tim, da se naše vatrogastvo moderno preuredi i zakonom zaštiti. Hrvatski vatrogasci ne smiju nikad zaboraviti svoga osnivača i velikog vojvode.

Književne zasluge Deželićeve priznala su: „Društvo za povijest Jugoslavena", kojemu je bio nekoć tajnikom, „Matica Hrvatska", kojoj je bio preko 20 godina odbornikom, potpredsjednikom i napokon počasnim članom, „Hrv. knj. pedagoški sbor", kojemu je bio počasnim članom, a „Društvo hrv. književnika" duguje mu zahvalnost, jer bez njegova posredovanja nikad ne bi bilo došlo do potvrde pravila, pak tako do osnutka. Sigurno i to nešto vrijedi.

Uz književni rad Deželićev tekao je uporedo i njegov javno-upravni i njegov društveno-humanitarni rad. Od g. 1869. bio je Deželić u službi glavnoga grada Zagreba. Kao gradski vijećnik umio je steći takovu popularnost, kakove u Zagrebu prije njega nije uživao ni jedan javni upravnik, što se je svakom zgodom posvjedočilo, a najviše možda prigodom njegova pogreba, kad mu je gradjanstvo sa sirotinjom iskazalo najveće počasti.

Za razvitak glavnog grada, koji je Deželić strastveno ljubio, on je najviše uradio, te nema jedne gradske uredbe od g. 1871., kojoj on nije kumovao. Možda najzaslužnije njegovo djelo po grad Zagreb bijaše, kad je zamisli o izdanje „Povjesnih spomenika grada Zagreba", ishodio prijedlogu odobrenje zastupstva i povjerio ovu zadaću svom vrijednom pobratimu Ivanu Tkalčiću. Ovo djelo, ako i nije u cijelosti još dovršeno, ostat će monumentum aere perenius Deželiću i Tkalčiću.

Što je Deželić uradio na kulturno-humanitarnom području, spada takodjer na posebni list njegove povijesti. Za njega se može reći, da je bio duša zagrebačkog društva i svega javnog dobrotvorstva. Pučka kuhinja, društvo „Dobrotvor", „Društvo za zaštitu životinja" i mnoge druge dobrotvorne institucije imadu njemu da zahvale svoj osnutak i svoj napredak. A to znači za veliku masu naroda najviše.

Nijesu time ni s daleka spomenute sve zasluge Deželićeve. Njegovo je pero bilo u službi hrv. naroda, koji je žarko ljubio, u službi grada Zagreba, čijem se je napredku silno radovao i u službi sve sirotinje, kojoj je svaki dan otvarao svoju dušu. Je li dakle čudo, da je u Zagrebu i u Hrvatskoj bilo malo poznatijih, popularnijih ljudi od Gjure Deželića ?

Godine i godine će proći nad Deželićevim grobom, nicat će pjesnici i književnici i veći od njega, i radjat će se moderni upravnici i javljat veliki dobrotvori, ali sve u svojstvu, jer se dugo i dugo ne će roditi jedan čovjek, koji bi opet sva svojstva i vrline Deželićeve spojio u svojoj osobi.

Tradicija njegova čovjekoljublja pozlatit će sva njegova djela i odnijeti mu ime „iz roda u rod".

Milan Grlović.

KNJIŽEVNOST

TUGOMIR ALAUPOVIĆ: IVAN FRANO JUKIĆ (1818—1857). Separatni otisak iz dvadesetprvog izvještaja velike gimnazije u Sarajevu. Zemaljska štamparija. Sarajevo 1907.

O pedesetgodišnjici smrti zaslužnoga kulturnog pregaoca fra Ivana Frana Jukića napisao je zemljak njegov, pjesnik i književnik Tugomir Alaupović, opsežnu monografiju, kojom se dostojno odužuje uspomeni toga marljivoga i nesretnoga ilira iz Bosne i iscrpivo prikazuje njegov obilati rad oko pridizanja prosvjete u Bosni i Hercegovini. Velike zasluge fra I. Fr. Jukića, koji je za bosanske prilike bio i Vuk i Gaj, u ovoj su monografiji po prvi put jasno i opširno prikazane. Zaboravljene su i kosti Jukićeve u tudjini i gotovo se sasvim smetnuo s uma i spomen njegov, a to poglavito s razloga, što se dosele nije u nas nitko našao, da temeljito i svestrano prouči i u cjelovitoj slici prikaže mnogostrani rad i patnički život toga znamenitoga prosvjetnog lučonoše. Taj je davni dug s pietetom iskupio g. Tugomir Alaupović i svojom krasnom monogfafijom podigao fra I. Fr. Jukiću trajan i dostojan spomenik u hrvatskoj knjizi.

Cijela studija kao i svaka pojedina stranica rječito svjedoče, da je pisac radio na njoj s velikom ljubaviju, s izrednom pomnjom i s dubokim literarno-kritičkim razumijevanjem. Koliko je samo mogao, sabrao je svu biografsku gradju i pregledao — kako priznaje u predgovoru — hrvatske i srpske listove, u kojima je Jukić pisao i u kojima se o njemu pisalo, pa žali, što nije mogao doći do dragocjenih podataka, koji se jamačno nalaze u Beču i Carigradu, a mogli bi da osvijetle osobito zadnje godine Jukićeva života i da razjasne, s kojih je razloga onako ljuto stradao. Najprije potanko crta život Jukićev na osnovi ujamčenih podataka, od kojih neki po prvi put u ovom spisu izlaze na vidjelo (n. pr. krštenica, ispisi iz arhiva bos. provincije, iz zapisnika ilirske čitaonice zagrepske, iz rukopisnog djela fra. Grge Martića „Troje objede, bijede i pobjede" itd.). U tom dijelu opširno govori o Jukićevu odnošaju spram Omer-paše i zgodno karakteriše njegov naivni optimizam: „Jukić, naivan idealista, čedo sanjivih dana ilirskih, a sav izgarajući od želje, da se i u Bosni povede prosvjetno kolo, toliko se bješe uvjeravao Omer paši, da je za sveto držao sve, što je Omer paša obećao i rekao, makar su ga mnogi prijatelji svjetovali, da bude mudriji i oprezniji." Na osnovi Jukićeva opisa vrlo slikovito prikazuje njegov mučenički put u Carigrad i ondješnje tamnovanje. U drugom odsjeku iscrpivo i jasno slika političke i kulturne prilike u turskom carstvu i u Bosni u vrijeme Jukićevo. Tu je naposе kritički osvrt na kulturni i književni rad bosanskih Franjevaca pravo remek-djelo literarno-historijskog prikazivanja. Jukićev idealizam i prosvjetni rad dovodi u savez s Ilirima i ovako ga lijepo tumači: Jukić „došao je tamo (u Zagreb) u vrijeme, kada je ilirsko gibanje bilo u sili i snazi svojoj, kada se je samo pjevalo i zlatne kule zidale o slavi i prošlosti, o sjaju i budućnosti velikoga, moćnog i raširenog naroda ilirskog. Žedna duša mladog bosanskog redovnika napila se izvrhom na tom vrelu vatre i oduševljenja, a teške prilike u Bosni, spomena nekadanje slave i kraljeva domaće krvi još je bolje podsticala taj rodoljubivi žar, koji ne može da utrne ni tamnica ledena ni teško progonstvo, već ga sa sobom ponese u grob te mu se do dana današnjega ne nadje ravna medju svom braćom. Jukić nije bio pjesnik po zanatu, ali je bio pjesnik po srcu i duši, goreći sav željom, da i svoj svijet u Bosni povede u kolo ostale obrazovane i prosvijetljene braće". Pisac posebno govori o Jukićevu beletrističkom radu, sabiranju narodnih umotvorina, „Bosanskom Prijatelju", o geografskom i historijskom radu, pa o učiteljevanju Jukićevu. Sve meće na kritičku vagu i savjesno ocjenjuje i dobre i slabe strane, ne prevršujući mjere ni u hvali ni u osudi. Sve glavne dijelove svoga zrelog kritičkog suda ujedinjuje pisac u epilogu u zbijenu i izrazitu karakteristiku života i rada Jukićeva, koja se može s pravom mjeriti s najboljim literarno-kritičkim značajkama u našoj književnosti, a ne zaostaje ni za sličnim zbirnim slikama i književnim portretima u drugim savremenim literaturama. Pod kraj monografije priopćena su zanimljiva pisma Jukićeva Gaju, Vrazu i Anti Kaiću. Monografija pisana je lakim stilom i biranim jezikom, pa se čitaoca vrlo ugodno doima koli umnim sadržajem toli lijepim oblikom. Tako su monografije u velike podobne, da u našoj inteligenciji utiru put pravom shvaćanju naše književne i prosvjetne prošlosti i sadašnjosti, a ujedno da pomažu izgradjivati jedinstvenu i pragmatičnu povjesnicu hrvatske knjige i kulture, koja još uvijek čeka na svoga Tainea, Brandesa, Pypina. *J. P.*

OPASKE NA RECENZIJU O MOJOJ KNJIZI. Hrvatska beletristika ne može se razviti, jer svuda pred njom stoje zapreke. Naučnoj je našoj knjizi još gore, jer u nas vlada u jednu ruku opskurno shvatanje nauke, a u

drugu ruku nemamo sredstava, bez čega nauke nema. „Nast. vjesnik" došao je iz ruku naučnjaka u ruke pedagoga, pa je postao pretežno pedagoškim listom, premda ga je Kršnjavi osnovao u prvom redu za naučni rad srednjoškolskih profesora. Ostaje nam samo akademija, a ova uz sadanje svoje materijalne prilike ne može nikako zadovoljavati svim potrebama naše nauke. Moja odobrena radnja leži tamo dvije godine, a ležat će još godinu dana, dok dodje u štampu, a tko mi jamči, da ona ne će još u rukopisu zastarjeti, ako u ovo vrijeme izadje o istom predmetu iscrpljiva druga radnja? „Matica Hrvatska" ne brine se na žalost nimalo za nauku — nju su zadovoljavali „kukci", „ptice", „ribe" i t. d., pa se tu ne može izdati radnja s naučnim aparatom kao u „Mat. Srpskoj". Što ću dakle sa svojim naučnim radom? Imam na pr. opsežnu raspravu o Stanku Vrazu, leži već šest godina, pa čekam na stotu obljetnicu pjesnikova rodjenja, nadajući se, da će se tom prilikom naći 300 kupaca, koji bi pokrili trošak izdanja. Ali ne može se uvijek čekati nekakva obljetnica. Proučio sam slavonsku književnost XVIII. vijeka. Od srca bih rado svoju studiju dao „Mat. Hrv." za „Malu biblioteku", jer bi knjiga izašla u velikoj nakladi, a meni bi odbacila moralnu i materijalnu korist, a „Matica" bi i primila mene kao pojedinca, ali ja ne samo kao književnik. već i kao domoljub ne mogu podupirati zastarjelu kliku, koja hotomice i tvrdoglavo radi za nazadak hrv. knjige. Ja sam dakle priopćio svoju studiju u „Obzoru", te je preštampao — i evo zato mi veli podrugljivo moj recenzent: „naučna kritika imat će se(!) da bavi tom „studijom" — ma i imala l a k i z n a č a j p o d l i s t a k a", a svrha da joj je: „da ugadja u k u s u n e s t r p l j i v a n o v i n s k o g a č i t a t e l j a".

Recenzent se gotovo čudi, što se ja ne bavim „nabožnim sadržajem" sv. Rozalije Kanižlićeve, kako su radili naši književni povjesničari prije pedeset godina, već se bavim umjetničkom stranom djela. Kako se iz mojih dosadašnjih radova vidjelo, ja sam od početka uvijek tako radio, jer znam, što ide u povijest književnosti, a što u povijest crkvenu. Zato ipak nijesam trebao — kako recenzent podrugljivo kaže — „studirati" Kanižlićev stil po njegovoj monografiji, koju mi je sam predao, da je pregledam s jezične strane. Ja sam prikazao pjesničku dikciju Kanižlićevu i Gjorgjićevu s a m o po njihovim djelima, a g. P. primijenio je metodu i shvatanje nekog njemačkog pisca o talijanskom pjesniku Gravini na ove naše pjesnike, pa su i naši rezultati različni. Njegova je radnja doktorska disertacija, ali baš s ovim dijelom, što sam ga ja tobože „studirao", nije se mogao složiti ni g. V. Jagić, ni g. prof. Maretić, kome bijaše radnja uručena, da je odobri za „Rad", te je i on radnju piscu povratio s prijedlogom, „da je pisac ima d o t j e r a t i, prije nego li se može primiti za razredni „Rad". (Vidi: Izvj. akad. 1907. sv. 21. str. 22.). I ja sam, ne znajući sve to, rekao piscu, da me njegovi izvodi o baroktnom stilu ne uvjeravaju.

Zato nijesam „studirao" njegovu „baroktnu studiju", da iz nje prenesem ono, što je on uzeo iz treće njemačke radnje, jer bih onda doista napisao „baroktnu karikaturu", kako mi recenzent prebacuje. Ja sam ipak preko dužnosti u literaturi, kojom sam se služio, naveo i radnju g. Prohaske, jer sam htio, da svako vidi, da je on napisao o jednom malenom dijelu moje studije čitavu radnju i da je pisao o Kanižlićevu stilu prije mene. Uvažio sam nepriliku pisca, kome radnja više godina mora ostati u rukopisu. Učinio sam to i zato, što je gosp. Prohaska uvjeren, da su riječi: marinizam, sečentizam i barok neke nove ideje u povijesti hrv. književnosti, a to da pripada baš njemu. Ali to nije nešto „novo", i to nije „po književnu povijest velika stečevina". Ta baš o Gjorgjićevoj „Mandaljeni pokornici", o kojoj raspravlja pisac u pomenutoj rukopisnoj radnji, veli već Appendini prije više nego sto godina: „Gli si può t u t t a v i a rimproverare di avere in questo poema d e i p e n s i e r i, e d e i g i u o c h i d i p a r o l e, c h e s i a v v i c i n a n o a l g u s t o d e l s e i c e n t o". (Not. II. 272.) G. Prohaska bijaše ipak tako ljubomoran na svoju „novu" ideju i na svoga Ignjata Gjorgjića, da je to isticao svuda, gdje je mogao na pr. u jednoj bilješci pod crtom u „Archivu" (XXIX. 144.), a u prošlogodišnjem „Savremeniku" preporučio je posve ozbiljno g. Benešiću, pjesniku u XX. vijeku, da proučava — Ignjata Gjorgjića. Ovoj ljubomornosti g. recenzenta nijesam dakle platio dosta velik danak svojim suviše lojalnim postupkom, već se on povrh toga sam naplatio svojom — „naučnom" kritikom.

Ova kritika, ma da je negativna, nije mi podala ništa novo, ništa sigurno. Prebacuje mi, da sam barok Kanižlićev protegnuo „nekritično na druge pisce", premda ga nijesam protegnuo ni na jednog pisca, već samo d j e l o m i c e na Ivanošića, koji je imitirao Kanižlića, što sam i dokazao. Veli, da je novo, što sam iznio, samo: racionalizam Reljkovićev i stil Kanižlićev, dakle prešućuje čitavu struju Kačićevih nastavljača

u Slavoniji, što sam je prvi prikazao, iznoseći više novih činjenica i misli. Kaže, da je Reljkovićev racionalizam kod mene „suviše navrnut na pojmove naprednjaštva", premda se nijesam u prikazivanju nigdje udaljivao od činjenica, a i terminologija mi je ispravna, jer sam je izvadio iz samih slavonskih knjiga. Recenzent nadalje veli, da „ono drugo novo (t. j. racionalizam) nije ni moglo biti tako krepko izraženo — prije nego li je naprednjaštvo protiv reakcionarstva u naše novije vrijeme ustalo" — pa bih htio znati, na što treba da čekam, da prikažem našu renesansu i reformaciju? Kako se razbira, nijesam ja pobrkao ove pojmove. Nadalje nije istina, da su u mene protivnici Reljkovićevi „k r i v o prikazani kao zastupnici reakcionarnosti", jer nijesu prikazani ni k r i v o, a niti su bili svi reakcionarci.

Nije nadalje istina, da je „izuzevši Reljkovića" za me „ostali književni rad Slavonaca sredovječan", jer ga tako nijesam prikazao. No punim pravom nazivam književnost molitvenika i katekizama sredovječnom, te nikako ne razumijem loše stilizovano pitanje g. recenzenta:

„Što bi onda bila p r o t u r e f o r m a c i o n a knjiga katolička, što u istinu i jest nabožna knjiga slavonska?" Ja mislim, da je svaka protivureformatorska književnost po svom duhu sredovječna, ali u Slavonaca nema takove književnosti, jer ako danas napiše tko knjigu protiv protestanata, to ipak nije protivureformatorska, a to vrijedi i za drugu polovinu XVIII. vijeka.

Dakle slavonska književnost nije protivureformatorska, jer se prekasno javila, a pogotovo nije sva slav. nabožna književnost takova, jer velik njezin dio stoji u svezi sa pokretom katoličkoga klera, da pravoslavno žiteljstvo privede na uniju ili katolicizam, čemu su se živo opirali poglavice pravoslavne crkve u Karlovcima. Bilo je dakako i u našem kleru ljudi, koji su skladno živjeli s pravoslavnim popovima, pa se i to odbilo u knjizi. Ja sam medjutim samo u glavnim crtama obilježio slavonsku nabožnu književnost, a inače sam obradjivao samo glavne struje slav. književnosti, pa tako ostadoše molitvenici i katekizmi, da i na njih padne jedna doista posve „nova" ideja moga g. recenzenta. Kako on svoju ocjenu nazivlje „naučnom " kritikom, to nijesam htio, da je upotrijebim kao gradju za humoresku, u kojoj bih obradio naivnu ljubomornost na jednu — „novu" ideju.

Dr. Branko Drechsler.

UMJETNOST I GLAZBA

MIHO MARINKOVIĆ Nedavno je „Obzor" u nedjeljnom prilogu reproducirao nekoliko slika Mihovila Marinkovića On je već otprije poznat zagrebačkom općinstvu. Spomenut ću njegovu „Medusu", krezubo strašilo s zmijskim krvavim kosama i njezino žuto, antipatično pozadje. Nekoji su pohvalili tu sliku, koja je s kolorist.čne strane veoma neukusna, a da ne govor.m o č.tavoj kompoziciji. Doduše, nekoje partije nijesu zlo risane, ali ukupni je dojam bio nepovoljan po mladoga slikara Veseli me, što su ove reprodukcije u „Obzoru" mnogo bolje. „Bolesnik pred samrtnim strahom" poznat mi je još iz Münchena. Slika je lijepo risana, ali glede boja, tu smo na starom, one su gnjusne i zemljane. Portret Petrića, filozofa, nije bez izražaja, a Bolesnica je u tom pogledu manje uspjela. Marinkoviću još treba mnogo nauke, naobrazbe i marljivosti, pa kad se okani egzotičnih siželja, zmija, furija, krvi, zločinaca, Medusa i raznih strašila, moći će i bolje i jače djelovati *B. L.*

JOSIP HATZE: „NOVO CVIJEĆE". Zbirka popjevaka za srednji glas uz pratnju glasovira. — Izdanje knjižare i papirnice u korist „Kluba Ćirilo-Metodskih zidara". — Zagreb. — Cijena 3 kruna.

Čuveni njemački muzikolog Riemann, u posljednjem poglavlju djela „Općenita povijest muzike" karakteriše savremeno muzičko umjeće: „U mnogim modernim kompozicijama subjektivni elemenat u formi pretjerane čustvenosti, tajinstvenosti, melankolije i meditacije, prima neku čisto zasebnu znamenitost; savremena se muzika ističe — pesimizmom". Primijenimo ovo na našeg Hatzea: Hatze je eminentno moderan glazbenik i bez trunka kakvoga anahronizma. To već dokazuju njegovi tekstovi, kojim je zajedničko osnovno nastrojenje — bol. On i ne pjeva da se veseli, ne, on pjeva da plače, da se izjada, i u tom plaču uživa. To elegično raspoloženje očituje sasma jednostavno i bez špekuliranja s efektima, a to je ne mala vrlina. On jadikuje samo za se, od unutarnje potrebe: umjetnička je vrijednost njegove muzike upravo ta intimnost. Njegova je muzika neka tvorevina pjesničke inspiracije, tako da gotovo ne znaš: hoćeš li ove romance posmatrati s pjesničkog ili s glazbenog stajališta?

Sve te nježne osjećaje, komponista prikazuje i zaobljuje u nekoj elegantnoj formi, u nekom otmjenom ruhu. Melodija radja mu se iz prirodne i neprisiljene deklamacije teksta.

Pjevanje najprije mora da je govor, a onda tek — u drugom redu — iz govora mora da proisteče muzika, melodija. Ovo je Hatzeov glazbeni dogmat. Ovakav princip mnoge dovodi do trivijalnosti i banalnosti; našeg auktora naprotiv vodi do — prirodnosti.

Svaku romancu odlikuje divni sklad medju tekstom i muzikom. Muzika kao da prikazuje tekst u reliefu. U „M o l i t v i" je pun nabožnoga misticizma; u „P a s t o r e l l e" bezbrižan; u „S u z i" očajan; u „E r o t i k a" pun mladenaštva; a u „R o b u" pun prezira nad nečovječnošću, — a ipak u ovim varijacijama on — Hatze.

Harmonička obradba duboko je smišljena, pa i refleksivna, a ipak daleko od pedanterije. Svojom dubinom, osobito je interesantna harmonijska obradba „R o b a". U shvaćanju bivstva muzičke umjetnosti, vidi se, da je Hatze iskreni Wagnerianac. I glasovirski slog treba istaknuti s osobitim priznanjem.

Izvadjanje ovih romanca vruće preporučam, da ne bude na koncertima više loše tudje muzike, nego dobre domaće. *Antun Dobronić.*

KAZALIŠTE

NOVEMBAR — BEZ NOVITETA. Protekao je čitav mjesec usred sezone a da uprava nije iznijela zapravo nijednoga ni domaćega ni stranoga noviteta. Drame iz prijašnjih repertoirea nijesu bile nikako sretno odabrane, a što je bilo novo prislanjalo se vjerno uz operetni kvalitet. Tako je Bonnova dramatizacija Conan Doyleovih Sherlock Holmes pripovijesti, senzacijonalan igrokaz, proračunan za najšire mase i za neumjetničke instinkte, gospodovao kao „veliki uspjeh" uprave kroz čitav mjesec narodnim zem. kazalištem. Radi toga zaredale su po dnevnicima oštre navale na upravu. Prebacivalo se upravi, da kvari ukus publike i da slabi svaki interes za djela boljih pretenzija. Kad je izašla na javu afera s jednom netom predanom dramom, koju je uprava odbila bez dovoljne motivacije, dakle valjda bez stvarnih razloga, stalo se kombinirati i tumačiti najraznoličnije, na komu je zapravo krivnja toga očitoga nazadovanja. Mi smo se u interesu književnika o tim stvarima tačnije informirali i doznali smo, da je uz mnoge neprilike bio glavni razlog svemu taj, što sastavljanje repertoirea nije — kako je to prije bilo — povjereno u prvom redu dramaturgu, nego da o repertoireu odlučuje intendant. Umjetnički interesi, kako bi ih imao zastupati dramaturg, podloženi su time općim upravnim interesima, s kojima se vazda ne pokrivaju. Doznavši ovo mislili smo, da bi bilo Društvo hrv. književnika zvano, da se bori protiv ove pogibeljne anomalije svim raspoloživim sredstvima. Medjutim — kako smo pouzdano doćuli — gospodin se je intendanti Fijan, kojemu je umjetnost i samome najpreča ambicija, pokazao pripravnim, eminentno umjetničkim interesima, kako bi ih imao zastupati poglavito književnik-dramaturg, u svakom smjeru, posve prema dramaturgovim dispozicijama udovoljavati. Kako g. intendanta Fijana prate simpatije i neograničeno pouzdanje sa sviju strana, nemaju više razloga ni „D. H. K." ni pojedini književnici, da u toj stvari za sad dalje interveniraju. Repertoire za prosinac valjda će nas prema tome odštetiti za novembar.

FERDO BECIĆ: PERSA. Još u zadnji čas ominoznoga novembra iznijela je uprava jedan domaći novitet. Mnogo zaslužni hrvatski novelista, Ferdo Becić, dramatizovao je jednu svoju popularnu pripovijest. U stilu naše novelistike najboljih tradicija, koja zanimljivim pripovijedanjem hoće da služi narodnoj tvari ljubavi za narodni život i njegove velike i slavne vrline, načinio je žalosnu igru u pet činova. Ali što je u pripovijesti bilo od uspjeha — nesumnjivi pripovjedalački talenat Becićev — nedostaje drami, pak se može reći, da autorov pokušaj nije nikako uspio. *Id.*

FEUILLETON

KNJIŽEVNIK I POLITIČAR. („I č i n d i j u š a" z a p l a h e l j u d e.) Jeste li se vozili po zapuštenoj traljavoj seoskoj cesti? Ako nijeste, a želite znati, kako je to, pročitajte „Janka i Bianku" od Mihaela Gorskoga. Osjećat ćete, kako cockaju kola, da vam se sav život trese, kako se sad jedna, sad druga strana kola diže ili spušta, a vi svaki čas čekate, da ćete se prevaliti. Doista, kad sam taj križni put obavio, bijah — „literarno isprebijan."

S početka sam mislio, da se Mihael Gorski htio da ruga literaturi uopće, no kasnije mi se činilo vjerojatnijim, da se Mihael Gorski htio krvavo narugati Ivi Krnicu, pak, jer sam držao, da je satira Gorskoga bila nedostatna, odlučio sam s obzirom na svoje muke, da je nadopunim. Učinio sam to u političkom listu, jer se o tako neliterarnoj stvari „literata" Ivana Krnica ne bi smjelo pisati u jednom literarnom listu. Gosp. bi mi Krnic imao biti još zahvalan, što sam —

ako i anonimno — o njegovu djelu progovorio, a kad tamo, on se na me ljuti i ne može napisati gotovo nijedne stvari, a da u svojim veličajnim literarnim djelima ne bi spomenuo mojega neznatnoga neliterarnoga imena. Žalim ga, što se tako uzrujao, ali ne mogu pojmiti, da se on, kao „literat", ne bi znao uživjeti u čovjeka, koji žedja za osvetom ! Jer — da budem iskren — ja sam one svoje „štipalice" pisao iz osvete. Htio sam se osvetiti autoru, koji me je zaveo na čitanje svoga djela, da me ni kriva ni dužna onako „literarno isprebija". (Tu bih mogao citirati, jednu francusku poslovicu — engleska mi upravo ne pada na pamet — citat iz francuskoga nekoga pjesnika, ali ne ću !)

Želja za osvetom samo se povećala, kad sam pročitao znameniti predgovor te knjige, koja bi htjela da bude znamenita. Literatura ima da bude ukusna — veli Krnic, — a onamo namah iza te proklamacije servira autor — recimo — nakazu od ukusa. Što je mislio u sebi g. autor, pišući onakav predgovor ovom svome „djelu" ? Ako taj predgovor nije samo zabunom dospio pred „Janka i Bianku", onda ga je uspjeh njegova „djela" morao poučiti, da je u hrvatskoj čitalačkoj publici još toliko zdravoga literarnoga ukusa, da bi ta publika Ivi Krnicu mogla biti učiteljica, a ne da joj se on namiće učiteljem. Pomislite samo jedno djelo, kome je — s „dozvolom govoreći" — i „smisao" i „sadržaj" odjenut u ruho loših stihova, diktiranih povrijedjenim samoljubljem jednoga autora neuspjelih nekih kazališnih komada, a garniranih izvjesnim, vrlo „negalantnim" invektivama na glumce ! I to da je djelo, koje bi autora moglo osvlastiti, da daje smjer književnosti i da bude sudijom, koji će lomiti štap sad nad ovom, sad nad onom literarnom strujom. Teško je, ne rugati se takovu „literatu."

Trebalo se narugati literatu I. Krnicu još i za to, što se on prikazuje kao neka žrtva svoje „objektivnosti" i „nepristranosti", na kojoj iskaljuju svoj bijes razni zavidnici i literarni strančari. Taj prigovor mene valjda nije mogao da dosegne dok sam pisao samo neke „štipalice". Po gotovo kad sam se držao samo Krniceva nazora : da su dvije stranke u literaturi : literatura dobra i loša. U potonju — pošto sam je iznajprije odijelio od literature uopće — uvrstio sam djelo „Janko i Bianka."

No dok se mi neliterati ne pačamo u literarne stvari, „literat" Ivo Krnic i te kako zasiže u neliterarne stvari i opet sjeda uza stol sudije i suvereno sudi o politici. — U predgovoru svojoj knjizi „Janko i Bianka" obara se na anonimne kritičare, koji „nemaju hrabrosti preuzeti pred čitateljem na sebe odgovornosti za ono, što pišu." Pa znate što veliki „literat" veli ? „I za ovakve ljude eto širokoga polja naše politike, gdje imadu svoje sposobnosti razviti do savršenstva." To eto poručuje veliki muž i literat sa svoga literatskog pijedestala ! Šta vi, političari, šta ta politika ! Medju Vama neka vladaju „barbarski odnošaji", medju Vas i spadaju štokakvi „zaplotnjaci", jer za rabotu, koja se naziva politika, i ne treba drugoga ! Drugo nešto vrijedi za nas, „literate", Ive Krnice, koji sjedimo na oblacima ili sunčanim zrakama, pa sa svoga uzvišenog mjesta možemo s prezirom posmatrati one sažaljenja vrijedne stvorove, koji drže svojom narodnom i čovječjom dužnosti, da sudjeluju, kako znadu i mogu, u narodnom radu, koji se zove politika ! Jer mi, Ive Krnici, „literati", mi smo narodu poklonili velike proizvode svoje „psihe" — bez dna, „ugladjena i nehrapava" djela „Janka i Bianku", a nijesmo silazili sa svojih visina u te traljave političke prilike, gdje su „političari" žrtvovali imutak, zdravlje i slobodu, opirući se tiraniji, a braneći i stradajući za svoje uvjerenje ! I za to, što su ti Falstaffi svoje vrste, sjedeći na buradi, a u misli, da sjede na mjesečevim tracima, iznijeli djela á la „Janko i Bianka" i ićindijušu i slično — drže se već zvanima, da s prezirom i s visoka gledaju na ljude, koji imadu odredjeno uvjerenje, i nastoje da ga i u životu svojem, makar i uz teške žrtve, provode ! Takvi „literati" daju narodu sebe ! To je sjajna fraza, koja može da znači nešto ondje, gdje se pod „literatom" i krije nešto. No kad „literat" kao čovjek nije ništa, onda ni nema što da dade narodu, kad mu sebe daje ! I zato je posvema ispravna u svojoj biti — ako i presurova u izrazima — ona davna „Obzorova" kritika, o Danilu Mediću, koju kao strahotu iznosi Ivo Krnic u „Hrv. Smotri". Čovjek se od literata i literat od čovjeka ne može naprosto odijeliti. Odurno je prosto, kad jedan tiranin ili lihvar pjeva o slobodi ili sreći naroda. Odurno je to, jer je laž, a laž i farizejština ostaju lažju i farizejštinom i onda, kad su strpane u stihove. Za male narode, kakvi smo mi Hrvati, vrijedi to dvostruko.

Literat ne treba da bude strančar, njegovi se proizvodi ne smiju prosudjivati sa strančarskog stajališta, — ali on mora da bude prije svega čovjek. Njegov životom neka pokazuje, da su ideali, kojima daje izražaja u svojim

proizvodima, doista njegova svojina, dio njegova ja. Pjevati o slobodi, u pjesmi obožavati domovinu, a u praksi biti stup reakcije — to je protivurječje, koje ne može da opravda sloboda.

Nu Krnic ni na svojem stajalištu nije dosljedan. On je protiv strančarskoga utjecaja na književnost i ima pravo u tomu, ali sam kuje u zvijezde pok. Medića kao velikoga „p r a v a š k o g", dakle strančarskog pjesnika! Iz njegove studije — u koliko se ne odnosi na osobu samoga Ive Krnica — ne može se doduše razabrati ni veličina pjesnika Medića, a niti pravaštvo njegovo, nu razabire se sloboda, kakvu za „literate" traži Ivo Krnic. Ono, što bismo mi obični smrtnici nazivali beznačajnošću, to bi se kod „literata" imalo odbiti na njihovu literarnu sklonost. Ipak tako daleko nijesmo došli, da bi literatura, koja ima da reprezentira intelektualnu i moralnu aristokraciju narodnu, smjela da spane na niveau, kakvoga asyla za moralno degenerovane individue, kojima bi se morao narod klanjati kao kakvim idolima! Kad bi to još bili talenti prvoga reda, dalo bi se zažmiriti, ali kad to traže naduveni literarni pigmeji, koji produciraju neku nedonoščad, a kod toga se namiću sudijama, onda im valja stati na put, pa makar i onim načinom, kojim sam ja „uštipnuo" Mihaela Gorskoga.

Dr. Milan Heimrl.

BILJEŠKE

IZVANREDNA GLAVNA SKUPŠTINA „D. H. K." Dne 22. XI. o. g. obdržavalo je društvo hrv. književnika izvanrednu glavnu skupštinu, koja je imala da se odluči o izdavanju „Savremenika" u god. 1908. Skupštini je predsjedao potpredsjednik d r. D a n e G r u b e r. Otvorivši skupštinu obrazložio je u kratko njezinu svrhu i predočio članovima znamenitost njihove odluke. Nakon toga podijelio je riječ uredniku „Savremenika".

Dr. B. L i v a d i ć referira opširnije o „Savremeniku". Po njegovu mišljenju nije se od istupa „mladih" iz „Matice Hrvatske" ništa promijenilo u našem književnom životu. Hrvatski su književnici, da uščuvaju svoje ideje i da im se omogući materijalno izdavanje barem jednoga dijela njihova rada upućeni na „Savremenik". „D. H. K." ne može za sada takodjer drugim sredstvima priteći u pomoć hrv. književnicima nego radom oko „Savremenika". Ovome radu ono posvećuje sve svoje sile i velik dio svojih dohodaka. Time treba da se zadovolje i oni pregnutljivi članovi društva, koji stavljaju na društvo veće zahtjeve. Posao oko „Savremenika" mora da bude mjerilo tvorne snage članova društvenih a i njihove požrtvovnosti oko napredka „D. H. K.".

Uspjeh „Savremenika" put je u bolju budućnost k ostvarenju znatnijih poduzeća, on je prva i najpreča etapa. Ovu činjenicu trebalo bi da uvidi svaki pojedini član i da prema tomu udesi svoj rad. Taj rad bi u velike koristio „Savremeniku". „Savremenik" imade oko 100 suradnika, koji bi ga mogli doista izvrsnim štivom opskrbiti. Toga nije nedostajalo i u ovoj godini, a imade nade, da ne će ni u narednoj. Ipak bi se u pogledu poučnoga štiva, koje je vezano na pojedinačne sposobnosti i na odmjereno vrijeme tražila veća spremnost članova. — Što se tiče programa „Savremenika", ispostavilo se, da je prevelika liberalnost u iznašanju mišljenja pojedinim osjetljivim piscima nepoćudna. Ipak se ta sloboda mišljenja ne da zamisliti nego uz ove neprilike. Po mnijenju uredništva ne mogu te neprilike dostignuti bel. pisaca, jer su ovi spremni na svaki sud u javnosti, dok pisci poučnih članaka mogu u „Savremeniku" vazda naći prostora za obranu svojih uvjerenja. Metoda „Savr." nije nova ni neobična u drugim kulturnim narodima. Iznoseći ove svoje opaske, urednik se nada, da će glasovanje za izdavanje „Savremenika" značiti i tvrdu odluku članova, list i društvo svim svojim silama podupirati.

Nakon urednika referira blagajnik društveni prof. O t o B o š n j a k o financijalnom stanju „Savremenika". Iz njegovih računa izlazi kao aproksimativni maksimum ljetošnjega deficita svota od 2178 K, koja je manja od lanjskog deficita za više od polovice. Taj uspjeh pobudjuje opravdane nade, da bi se u godini 1908. mogao „Savremenik" i bez deficita izdavati. Osim toga imade izgleda, da će potpora društvu lani obećana od zemaljske vlade ovaj nastali deficit pokriti.

Ovi su referati izazvali diskusiju, u kojoj je gdja. Z o f k a K v e d e r - J e l o v š e k iznijela predlog, kako bi se mogao list zgodnom i zdušnom organizacijom raširiti u narodu. Njezine će pobude društveni odbor uvažiti. Nakon riječi p r o f. M i h o l i ć a, koji gore spomenutu svotu ne drži još deficitom tako znamenitoga društvenoga poduzeća, nego upravo poticajem na dalnji ustrajni rad, prešlo se je na glasovanje. Skupština izjavila se je j e d n o g l a s n o z a i z d a v a n j e „S a v r e m e n i k a" u g o d i n i 1908.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 02355 8888

